

శ్రీ గణేశాయ నమః

వేదార్థ ప్రకాశం

వాగ్దాద్యాన్యుమనస స్పర్శార్థానాముపక్రమః |
 యస్మత్పాతకకృత్యాన్యు స్తస్మాదామిగజాననం || ౧ ||
 యస్యవిశ్వసితంవేదా యోవేదభృఖిలంజగత్ |
 నిర్మమతమహంపంచ విద్యాత్కృమహేశ్వరం || ౨ ||
 యస్మాదామేతత్త్రానం దధద్భక్త-వహీపతిః |
 ఆశస్త్యాధవాచార్యం వేదార్థస్యప్రకాశనే || ౩ ||
 యేషాన్యోతరమీమాంసే తే వ్యాఖ్యాయాతీనజ్ఞః |
 కృపాశుర్వాధవాచార్యో వేద గ్రంథక్రముద్యతః || ౪ ||
 బ్రాహ్మణంకల్పసూత్రేన్వ మిహంహంవాక్యకృతింతథా |
 ఉదాహర్యంతేన్వేన చివాన్య స్పష్టమిర్షయే || ౫ ||

ననుకొనుం వెదోనామ, సస్యవిశ్వసితంవేదానామసద్భూతికారినః,
 కథంవా తస్యప్రామాణ్యంసఖిత్వేతస్మాదామిగజాననంవేదోవాఖ్యానయో
 గ్యోభవతి | అజ్ఞోచ్యతే | ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ఠ పరిహారయో రతేకిక ముపా
 యంయోగ్రంథో వేదమతి స చెదః | అతేకికపదేన ప్రత్యక్షానుమానేవ్యా
 వత్యైతే | అనుభూయమానస్య ప్రకృష్టన వసితాదెరిష్టప్రాప్తిహేతుత్వం,
 బోవధసేవాదే రనిష్ఠ పరిహార హేతుత్వంచ ప్రత్యక్షసిద్ధంస్వేనానుభవిత్య
 మాణస్య పురుషాంతరగతస్య చ తథాత్వమనుమానగమ్యం | ఏవం తహి-
 భావిజన్మగతసుఖాదీకమపి అనుమానగమ్యమితిచెత్ | స | తద్విశేషస్యానవగ
 మాత్ | సఖిలు జ్యోతిష్ప్రమాణిర్విప్రాప్తిహేతుః | కళంజభక్షణ వర్జనాదిరస

ప్రపరిహర హిమకర్మముషధం వెనక్కిరెకెతానమాన సహస్రేతాః తా
ర్హి*హో చణిః పృథ్వీపాతకముంహంతి | తచ్చిరకౌణిహిమాయ వాధకౌవే
దగిలం న్యనాగివ్యాప్తం | అత ఏమాంకి

‘నైత్యేతానమిత్యావాయస్తుపాయోః బధ్యతే |

ఏనంవిద నివేదచోక్త్యైవదన్యవేదతా” || భృ ||

ఏమాంహిమవేదన్యవివచు | చద్భ్యోనీహిమయోజనాః | తద్భృధా
ర్హిచ అధికా | తేనస హిమకర్మముషధకంబహిమన్యంబధ్యతే | నైవదంసతి శ్రీ
శూకః | హిమకర్మముషధధికాః | స్యుః | భవంబన్యదనోపల మాఘాదితి
ఆంబం హిమకర్మముషధతీ | మేవ | శ్రీశూకః | హిమకర్మముషధాధిక్యే
మోద్యంతి | వేదధికంబన్యతీ | వేదాధ్యతీ | ఉపసీతనైవ్యాధ్యయనాధి
కాంబ | బవద్భ్యస్త్రైవచువేదయం | శ్రీశూకః | మాన్వద్యైవచుచిక్ష
ప్రప్రాప్తిహిమకర్మముషధయతి | హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్ష
తానికానిబ్రాహ్మణ | అత ఏమాంకి

శ్రీశూకః ప్రదిష్టజబధూకా | ప్రయాగశ్రుతిగోకా

హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్షయతి || ౧ ||

హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్షయతి | తద్భృధా
త్వబాంబన్యదన్యతీవచుచిక్షయతి | హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్ష
గతభృధి | ముంబత్వసహ్యవసయా చిక్షయతి | హిమకర్మముషధాధిక్యే
మోద్యంతి | వేదధికంబన్యతీ | వేదాధ్యతీ | ఉపసీతనైవ్యాధ్యయనాధి
కాంబ | బవద్భ్యస్త్రైవచువేదయం | శ్రీశూకః | మాన్వద్యైవచుచిక్ష
ప్రప్రాప్తిహిమకర్మముషధయతి | హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్ష
తానికానిబ్రాహ్మణ | అత ఏమాంకి

సమవేదాని కాలే హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్షయతి | హిమకర్మముషధాధిక్యే
ప్రప్రాప్తిహిమకర్మముషధయతి | హిమకర్మముషధాధిక్యేవచుచిక్ష
తానికానిబ్రాహ్మణ | అత ఏమాంకి

ప్రాస జ్ఞానయోగ్యత ప్రతిపత్తకఫలం | “సర్వం పాప్మానంతరతి తరతి బ్రహ్మ
హత్యాయోగ్యమే ధేనయజలే య ఉచైసమేవంవెద” ఇతి అల్పప్రయాససా
ధ్యసచేద సేనతత్త్విద్ధా బసన్దయాససాధ్యవ సుప్రాసగ్న వ్యర్థం స్యాదితి చైత్ | స |
తరణీయాయా బ్రహ్మహత్యాయా మాసనిక కాయక త్యాది భద్రతారత
మ్యోవప తైః | మససాసజ్జుప్తితా వాచాభ్యసజ్జాతావా పర మాసైసకారి
తా స్వయంప్రతా పునఃపునఃకృణాచేత్యేవం తారతమ్యేనావశ్యితా బ్రహ్మ
హత్యా అనెకవిధా, అత స్తరణమపి నెకవిధం, యథాస్వర్గోబహువిధః
ద్వితీ | “అగ్నిహోత్రం జహుయాత్స్వర్గకామః” | “దగ్ధపార్శ్వమాసాభ్యం
స్వర్గకామాయజేత్” | “జ్యోతిష్టామేన స్వర్గకామాయజేత్” ఇత్యాదా
పుచ్చావచర్యణామెకవిధ ఫలాసంభవాత్ స్వర్గోబహువిధః | యత్తుకర్మ
సుప్రాస కాలీసం వెదనం తత్కర్మఫల ఏవాతిశయం దర్శయతి | “ఉభా
కురుతోయతై చైత దేవంవెదయశ్చనచేద” ఇతి విద్యవవిద్యప్రయోగో ప్రస్తు
త్య, “యదేవవిద్యయాకరోతి తదేవవీర్యవత్తరంభవతి” ఇత్యాత్మానాత్ |
అంగోపాస్త్రివిషయ మేతద్వాక్యమితిచైత్, స | న్యాయస్యసమానత్వేత్ |
అస్త్రీహ్యస్యార్థస్యోపేక్షలకంబిజం | ప్రజావర్జితం సోమయాగేభ్యోఽప్యచీ
నానగ్నిహోత్ర పార్శ్వమాసామావాస్య నామకాస్తరస్తర ముచ్చావచాస్య
జ్ఞాంత్యసర్జ | సోమయాగాంశ్చగ్నిహోత్రాదిభ్యః ప్రాధాన్యగ్నిష్టో మోక్షా
తిరాత్రనామ కాస్తరస్తర ముచ్చావ చాంత్యస్యాప్రాప్తమస్య ప్రేక్ష్యగ్నిహో
త్రాదిష్వభిమానవి శేషేణ వర్గద్వయంచలయే దంమమితే | ఏవేద్యత్రాస్తం
విజానతోఽగ్నిహోత్రాదిభిరగ్నిష్టోమాది ఫలంభవతి | తథాచబ్రాహ్మణమా
మాయితే | “ప్రజావర్జిత్యజ్ఞానసృజత | అగ్నిహోత్రంచాగ్నిష్టోమచ్ఛ |
పార్శ్వమాసోఽప్యక్ష్యంవ | అమావాస్యాశ్చాపిరాత్రోఽచ్ఛ | తానందవిమిత |
యావదగ్నిహోత్రమాసీత్రావాసగ్నిష్టోమః | యావత్పార్శ్వమాసీత్రావాను
క్ష్యః | యావత్త్రమావాస్యాత్రావానతిరాత్రః | యవమవిద్యవగ్నిహోత్రం
జుహూతి | యావదగ్నిష్టోమేనోపాప్నోతి | తావదుపాప్నోతి | యవంవి

చాన్వనైర్వమాసీయజతే | యావదుక్త్యహం పాపిష్ఠితి | తావదుపాపిష్ఠి
తి | యవంవిద్యాసమావాస్యాంయజతే | యావదతిరాత్రేణాపాపిష్ఠితి |
తావదుపాపిష్ఠితి” ఇతి | తదేతద్వేదసన్య సర్వత్ర స్యత స్త్రీఫలకల్పంబిక్షం |
కిచ్చతత్తత్త్వధిసమిపేయవీపేవేదతి ఏచనాని వెదనాదేవ ఫలంబువతే | తా
న్యర్థవాదరూపాణీతిచేత్ | అస్తునామ, సహామహ్యోవెనమపరాధం తేషాం
వచనానాం విధేయార్థ ప్రశంసాపరిత్యాజ్ | తహి-“యచ్చరశ్మిబ్రహ్మశ
బ్ధార్థః” ఇతిన్యాయేన స్వాధ్యై ప్రామాణ్యంనాస్తీతిచేత్, న | ఏహతాత్పర్య
స్య విధేయవిషయత్వైస్యవాస్తవైర లాఽపూర్వస్య స్వాధ్యైవిషయలాజివారణా
త్” | గ్రావాణిష్టవస్తే భిక్ష్యవాదస్యాపి స్వాధ్యైప్రామాణ్యం ప్రసక్త్యేతేచే
త్ | న | ప్రమాణాస్తరవాధిరత్యాజ్ | ద్విస్సంవర్తనస్యసన్యం సచ్ఛత ఇ
త్యాద్యన్యవాదస్యేతు బాధాభావైస్యను వాదత్వాన్నిస్వాధ్యై ప్రామా
ణ్యం | వెదసఫలవచనానితు నానువాదకాని, నాపిబాధ్యాని | తస్మాద్దర్శవా
దత్వైస్యైస్యైషాం స్వాధ్యైప్రామాణ్యం | అన్యథా వస్తూర్థ వాదాదిభ్యో
దేవతీనాంవిగ్రహేణ మత్తవ్యంసన్యతే | అతఏవా క్తం |

“ఏగోధ్యగువాదస్యా దనువాదోవధారితే |

భూలాద్రవాదస్సిద్ధానా విధివాదస్త్రైచావతః” || ఇతి ||

కింబహునా | విద్యలపవాచశ్యం వెదసమాత్రాదపూర్వం | అతేవే
దనాయ, వెదోవ్యాఖ్యానయతే | యోయంవిషయ రూపఇష్ట ప్రాప్త్యసిష్ట
పరిహితో పాయస్సామాన్యభోగిర్విష్టస్సపి శిషేణ సప్రీక్రియతే | వెదస్తా
వతాగ్రాద్వయాత్కం | తత్ర తోర్వసి, నాగ్రాజై నిత్య నైమిత్తిక కావ్యసిద్ధ
రూపం చతుర్విధంకర్తృప్రతిపాద్యం | “యావజ్జీవమగ్ని హోత్రం జుహో
తి” ఇత్యాదికంనిత్యం తస్య సయితసమిత్రత్వాత్ | “యస్యగృహస్త హత్యగ్న
యేక్షామవతే పురోహితవస్తాకపాలం నిర్వచేత్” ఇత్యాదికంనైమిత్తికం
తస్యానియత సమిత్రత్వాత్ | “చిత్రయానైతవశుకామః” ఇత్యాదికంకా
మ్యం | “తస్మాద్మలవద్వాససానసంవదత న సహసిత” ఇత్యాదికంసిద్ధం |

తేషునైమితికానుష్ఠానాదకరణే ప్రత్యవాయయాప మనిష్ఠంపరిహీయతే ।
సచప్రత్యవాయయాజ్ఞవల్క్యేనస్మర్యతే ।

“విహితస్యాననుష్ఠానా నిన్దిత్వస్యచసేవనాత్” ।

అనిగ్రహణ్యేన్ద్రియాణాం సర్గపతనమృచ్ఛతః ॥ ఇతి॥

యావజ్జీవాది వాక్యేషవనక్రొత్తవర్జనీయతయా సాన్విభీష్టఃస్వర్గప్రా
ప్యతే । తథాచాపస్తవ్యః । “తద్యథా ఖలాధైనిర్మితే ఛాయాగన్ధః ఇత్య
నూత్పద్యతే । ఎవంధర్మైఃపి చర్యమాణైర్థా అనూత్పద్యంతే” ఇతి కామ్య
స్యేష్టప్రాప్తిహేతుస్యం తద్విధివాక్య ఏవస్పష్టం । ఇష్టవిఘాతమనిష్ఠంఛా
ర్థాత్పరిహీయతే । సవిధవర్జనైస రాగప్రాప్తసిద్ధిధానప్రాస జన్యోసరకపా
త్యసరిహీయతే । సకలలనిత్యనైమితికా భ్యామానుషక్తిక స్మర్యప్రాప్తిః,
కిన్తు ధీరుధ్యానివిదిషాత్పాదనద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వమపి వశాన
న్ది తథాచవాజసనైయిన స్మమామనన్తి “తమేతంవేదాను వచనైస బ్రహ్మ
ణాంవినిషన్తి యజ్ఞేన చానైస రవసా నాశకైస” ఇతి “ఏవంపహిం పూర్వ
కాణ్డ ఏవా శేషపురుషార్థసిద్ధిర్గతిము త్తరకాణ్డై నేతిచేత్ । స । అపునరావృ
త్తిలక్షణస్యాత్మనిక పురుషార్థస్యత్రాసిద్ధేః । అతఏవాధర్వణికాః కర్మ
ణాదక్షిణమా గ్నేస చన్ద్రిప్రాప్తిం పునరావృత్తిం చామనన్తి “సామలూక
విఘాతి మనుఘాయ పునరావర్తనై” ఇతి । అతఉత్తరకాణ్డ ఆరభ్యవ్యః । ఆ
త్మనికపురుషార్థ సిద్ధిచ్ఛ గ్నివిధా, సద్యముక్తిక్రమముక్తిశ్చైత్తి వర్తమాన
దేహపాతాన స్రవమేవ సిగ్ధౌ సద్యముక్తిః । ఉత్తరమా గ్నేబ్రహ్మలూక
చిరంభాగాననుఘాయ తత్రోస్తున్న జ్ఞానస్యే బ్రహ్మలూకావసానై సిద్ధౌ
క్రమముక్తిః । తస్మాదుత్తరకాణ్డైబ్రహ్మోపదేశో బ్రహ్మోపాస్తి శ్చైత్త్యత్యయం
ప్రతిపాద్యతే । బ్రహ్మోపాస్తిప్రసక్తౌ ద్భ్రహ్మదృష్ట్యాప్రతీకముపాస్యత్యేన
సాంసారికఫలకామిన ముద్దిశ్యప్రతిపాద్యతే । బ్రహ్మోపాసకప్రతీకౌ పాస
కనూస్సమానోఽవ్యుత్తర మాగ్నేప్రతీకౌపాసకస్య విద్యల్లాకాదూర్ధ్వం బ్ర
హ్మలూకగమనాభావేన క్రమముక్తైరవ్యభావా దస్తిపునరావృత్తిః । ఏతచ్చ

అవతీకాలమ్మనా స్మయతీత్యధికరణేద్రష్టవ్యం । నన్వస్యైవం పూర్వోత్తర
 కాండమోస్తత తత్రోచితప్రమోజనం ఫలవిశేషశ్చ, తథాపి పూర్వకాణ్డ
 న్యాదా కర్మాంతరంసగత్యజ్యో దర్శపూర్ణమానెష్టిరేవ కుతః ప్రతిపాదత
 ఇతిచేత్ । ప్రకృతిత్వాత్పరపేక్షత్వాచ్చైబ్రూమః । ప్రకర్షణ అంగపద
 శోయత్రక్రియతే సా ప్రకృతిః । కృతస్నిజ్యవిషయత్వ ముపదేశస్యప్రకర్షః ।
 వికృతిషుత్పవఃసాక్ష మాత్రస్యోపదేశస్థక్రియతే । అక్టాన్తరాణితు ప్రకృతేర
 తదిశ్యంతే । అతలతిదేశస్య ప్రకర్షాభావః । ప్రకృతిప్రతివిధా । అగ్నిసూ
 త్రమిష్టిసోమశ్చైతి । త్రివ్యవ్యతేషు అన్యనైరపేక్ష్యేణస్వాజ్ఞజాతంసర్వముప
 దిష్టంతత్రసోమయాగస్యస్వరూపేణాన్య నైరపేక్ష్యైవ్యంగేషుదీక్షణీయా
 ప్రాయణీయాదిషు దర్శపూర్ణమానెష్టి సాపేక్షత్వాన్న పూర్వభావిత్వం
 యుక్తం । ఇష్టైస్తుసోమయాగనైరపేక్ష్యైస్సోమాతపఃక్రిచీనత్వం యుక్తం ।
 యజ్యవ్యగ్ని మాత్రస్యస్వరూపేణాంగేషుచనాన్తస్యన్యాపేక్షా, తథాప్యగ్ని
 సిద్ధ్యపేక్షత్వా దాహవసీయాద్యగ్నీనాన్చ పవమానెష్టి సాధ్యత్వాత్, పా
 నమానెష్టినాం దర్శపూర్ణ మానవికృతిత్వాత్పరమృతయాగ్ని హోత్రస్య
 దర్శపూర్ణమాసా పేక్షాస్తీని ప్రథమభావిత్వంసయుక్తం । దర్శపూర్ణమా
 సయాగగ్నిసాధ్య త్వద్గ్నిసాధక మాధానంప్రథమతో వక్తవ్యమితిచేత్ ।
 మైవం । నాధానమాత్రేణాగ్నియస్సిద్ధ్యస్తి కీన్తుపవమానెష్టిభిరపి । తాశ్చ
 ఇష్టయోదర్శపూర్ణమాస వికృతిత్వాత్సాక్షాదేవ దర్శపూర్ణమాసావసేక్ష
 న్తే । దర్శపూర్ణమాసా తు అగ్నిద్వారాపావమానెష్టి సాపేక్షావపి నసా
 త్పాత్పవమానెష్టిరపేక్ష్యతే, అతోనిరపేక్షత్వాద్దర్శపూర్ణమానెష్టిరేవ ప్ర
 థమరిశక్తవ్యాః । ఋగ్వేదసామవేదయోరాదౌ దర్శపూర్ణమానెష్టిర్నూ
 తా, ఇతిచేత్, చాథం । యజుర్వేదమపేక్ష్య దర్శపూర్ణమాసయో రాదిత్య
 ముక్తం, కర్మకాణ్డవిషయే యజుర్వేదస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ । అనుపూర్వాన్య

కర్మణాంస్వరూపం యజుర్వేదే సమామ్నాతం । తత్రతత్ర విశేషాపేక్షా

యామపెక్షితాయాం యజ్ఞాభ్యుత్తరాను వాక్యాదయోయజుర్వేదః * సమా
 మ్నాయనై, స్తోత్రాదీనిత సామవేదః । తథానత్తిత్తిస్థాసీయా యజుర్వే
 దః, చిత్రస్థాసీయావితరౌ, తస్మాత్కర్తుసు యజుర్వేదస్య ప్రాధాన్యం, త
 స్మింశ్చ దర్శపూర్ణమానెష్టిరాదౌ సమామ్నాతాః । యద్యపిమస్త్రబ్రాహ్మ
 ణాత్మకౌవేదః తథాపి బ్రాహ్మణస్య మస్త్రవ్యాఖ్యాన రూపత్వాత్సన్తా
 ఏవాదౌ సమామ్నాతాః । మస్త్రాశ్చత్రివిధాః, ఋచస్సామాని యజుషాంషిశ్చ
 తి । తత్రయజుషామధ్వర్యు వెదౌ తిబహుళిత్వా త్కర్తవ్యచిత్తచిద్యచాంస
 ద్భావౌపి యజుర్వేద యజుర్వాఖ్యాయతే, అధ్వర్యువేదత్వ ఇచ్చిన్యాసాది
 సిద్ధయాజ్ఞిక సమాఖ్యాబలాదివగస్తవ్యం । అస్మిన్వేదే సమాఖ్యాతా దర్శ
 పూర్ణమానెష్టి సన్తాశ్చత్రివిధాః, ఆధ్వర్యవా యజమానా హతాత్రకాశ్చై
 తి । ‘ఇషే’ ఇత్యాదప్రపాతక పరితా ఆధ్వర్యవాః । ‘సత్వాసిహ్మీమి’ ఇ
 త్యాదౌ పరితాయజమానాః । ‘సస్యంప్రపద్యే’ ఇత్యాదౌపరితా హతా
 త్రాః । ఏతేషాంమధ్యయాజమానానాం హతాత్రాణాంశ్చ చిత్రస్థాసీయాత్వా
 ద్భిత్తిస్థాసీయానామాధ్వర్య వాణావేదాదౌ పారోయజ్యత్యతి । తేషాం
 ధ్వర్యవాః ‘ఇషేత్వా’ ఇత్యాదిమత్రయోదశస్వస వాకేషు ఆమ్నాతాః । త
 త్రప్రథమేనువాకే వత్సాపాకరణార్థమన్తాః । ద్వితీయేబహిష్కంపాద
 నార్థాః । తృతీయేదాహనార్థాః । చతుర్థేహవిగ్నిర్వాపార్థాః । పంచమేవీహ్య
 వఘూతార్థాః । షష్ఠేత్యులపేషణార్థాః । సప్తమేకపాలాపధానార్థాః ।
 అష్టమేపురౌడాశనిష్కావనార్థాః । నవమేదీకరణార్థాః । దశమేప్రపాధా
 న్యేనాజ్యగ్రహణార్థాః, ప్రసక్తౌత్పత్తిసన్నహనార్థాః । ఏకాదశేప్రపాధా
 న్యేనెత్త సన్నహనార్థాః, బర్హిరాస్తరణాద్యర్థాశ్చ । ద్వాదశే ఆఘూతార్థాః ।
 అతసామిధేనిప్రయాజాజ్య భాగప్రధానయాగాది మస్త్రాణాంప్రాంతాః ।
 వసరత్వేపి తేషాం హతాత్రత్వాత్తాసు పెక్ష్యపరితన ప్రయోగాజ్ఞానాతా అ

* ఋగ్వేద, ఇతి కా.
 † వాక్యరత్నావళి - ఇతి - కా.

ధ్వర్యవాఽస్మిన్ పహనాది వస్త్రాన్త్రుచూడ శే సమాహ్నతాః । తదతత్స
వ్యంసియోగసక్తహికారే జేతంసక్తహితం॥

“యేద్యుపాశ్చ మాసాశ్చ పస్త్రాన్త్రుచూడమాసతః ।

అప్యేత్యావృతద్యుపాశ్చ కేషు త్రయేషు చ సమ్యక్తాః॥

సంక్తాపాకరణింబహి- గౌ గాని ర్వాహణైః ।

• సేషాన్త్రుచూడాని ఫల దాకశ్చేదికా॥

అజ్యు హేచ్ఛసన్నాహం వాఘోహం పిత్రే ।

ఇత్యక్తాని నవాకార్యాని త్రయే సమ్యక్తాః॥ ఇతి॥

మీదం వర్ణాపాహం, కర్ణవాతస్య ప్రాశస్త్యమిత్యేతే । ఉచ్యతే
సన్త్రయ్యయాగ్రేణీవధానహవీడి, పూర్వహంసయాగ్రేణీ । అగ్నేయో
ఽంశాకపాల, ఇన్ద్రంబధి, ఇన్ద్రంబయ గౌడ యయాగ్రేణీ అగ్నేయోఽష్టాంశా
లత్యేన బ్రాహ్మణ్య ఉపాంశుయాగ్రేణీ అగ్నేయోఽష్టాంశుపాల ఇతి పూ
ర్వహంసే త్రయేణ పిత్రే నేదధిహూతుం రధిసమ్పదనాయా మావాన్యాయాం
రాత్రౌ గావోహగ్రవాన్త్రయే హనార్థం బ్రాహ్మణికారే రోకి దోహనాదూ
ర్ధ్వం స్వమాశ్చ సహ సచ్చగ్రహస్వామాశ్చభ్యో-పాకరణీయాః । తది
ంవత్సాపాకరణం యథోక్తాన్త్రయే, తస్య ప్రాశస్త్యమ్ । తత్ర వత్సాపాక
రణం సప్తచ్ఛ్రయో పలాశశాఖయకర్తవ్యమితి । తస్మై నాగ్ధౌఽయమిమే
త్వేతి మనోదా సమామృత్యుతే । అస్య వస్తుస్య తచ్ఛేదనాజ్యం
బ్రాహ్మణ్యేదప్తవ్యం । అతఏవ త్ర బ్రాహ్మణో వస్త్రోజ్ఞాతవ్యమితి । శస్త్రోగాల
భిధీయై “సూహవా అవిదిరాన్త్రై యచ్ఛస్త్రైః తత్ర బ్రాహ్మణే సమన్త్రేణ యజ
తి యజయతి నాధ్యాయతి వా పాణం వచ్ఛేతి గర్హపాశ్యతే సవామీ
యతే పావీయాశ్చ తతి । తస్మాద్రాని మన్తే నైవ ద్యౌతే” ఇతి । అన్తే
యముషి సంఘం । అశ్శీంధ్రియాన్త్ర ప్రప్రాగ్మువయః । తేషాం వేదరక్ష్యత్వం
ప్రకృతే॥

“యగన్యైశ్చ తస్యైవాదాన్ సేతిహసాన్మహర్షయః|

తేభిరేతపగూఘాన్వపసుజ్ఞాతాన్సవ్యయంభువా”||౨తి||

ఇమే త్వదీనాంభు మన్తాణాం ప్రజాపతిః ఋషిః | తథాచకాణ్డాను
ప్రమణికాయాముక్తం|

“శాఖాదిరియాజమానశ్చ మోక్ష్యాత్ హృత్తప్తదాకం|

తద్విధీన్నిత్యమేభ్యసవాహుగిక్ స్యతద్విజః”||౩తి||

శాఖాదిరిమే త్వదిప్రపాతకః | యాజమానంసన్తాప్సోఽచ్చమిత్యాది|
హూతారఃచి తిస్సగి త్యాదయోషస్తాః| సత్యంప్రపద్యభిద్యాదికందార్భికం
హూత్రం | తద్విధీనిప్రోక్తానాంభుతుర్విధమన్తాణాంచ త్వదిప్రజాపతినాం
పితృమేధగివశేయువాగ్ం సమిత్యాదిం | తాన్యేతానినవకాణ్డానిప్రజాపతినాం
దృష్టాని | ఋషిశేషాశ్చవేదాశ్చభూతే శ్శ్రోతామకైగ్రభేదప్రవ్యాః| మన్త
సదవ్యాఖ్యానాదేవతప్రతిపాద్యర్థరూపదేవతావిజ్ఞాయతే | బ్రాహ్మణ
శేషసు త తస్య స్త్రీవ్యాఖ్యానావసం ఏవాదాహ్రియతే | యద్యపమన్తవి
నియోగాబ్రాహ్మణేన ద్వైపనామ్నాతాఃతథాపికల్పసూత్రకారైర్భావ్య
ణాన్తపర్యాలాచనయాసర్వై ధీహితా | అతోబాధాయనాది సూత్రో
దాహరణాది పూర్వకం | గాహ్మణానుశారేణ మన్తార్థయోజయామః||

ఓం తిత్సత్ .

తే త్రి ఓం య స ఓ హే తా .

— ౧౬౭౫౨ ౨ —

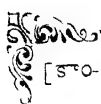
ఓం॥ ఇ షే త్వో నై త్వే వాయవస్థో పాయవస్థ దైవో వస్థ వి తా ప్రావయ
తు శ్రవతమాయ ర్శ్మణి ఆవ్యాయ ధ్వష ఘ్నుయా దేవ భాగ మాజ్ఞాన్వత్తిగ ప
యన్వత్తిగ ప్రజావలీ గమీవా అనంతమహ సేన తే శతమా ఘనగం సారు
ద్రస్య మేతిగపవా వృణ క్షువా అస్మిన్తోపతే న్యత బహ్వర్తజమానస్య
మహాసస్పసి॥ ౧॥ ఇ షే త్రి చ గ్వాగ్గం శతీ ॥ ౧ ॥

ఇతి తే త్రి య స హే రాయాం ప్రథమం శ్లోక్రం ప్రపది పాదితే ప్రది
మోఽనువాది॥

భాష్యం.

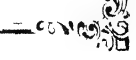
దిశే గయాగంబిక ఘట గ వావాన గ్వాగ్గం ప్రపది ప్తి త్వో హే తాం
కృత్వా తతో దిశేయా గర్భం “మహాగ్నైవచ ౧” ఇత్యాది షర్మకైః
గ్నిఘనమి ంధానరూపమనావధానం కృత్వా చక్రాపాకరకార్థం మనై
ణ పలాశశఃఖాంభిస్త్యాత్ ॥ తదాహ బాధాయనః “లాఙ్ఘిన త్రీషే త్వో జే
త్వా” ఇతి । ఆం ప్రమృస్తుత తే తదభిధాయమ స్రభేదపక్షమపీక ఇన్దిదాత్రిత్య
వినియోగ భేదమాహ, “ఇషే త్వో ర్జై వ్యేతి లామాచ్చినత్యపి వేషే త్వే త్యా
చ్చినత్యునై త్వేతి సన్నమయశ్యసుమాప్తివా” ఇతి । సన్నమస వృజూ
కరిణం । అనుమాజ్ఞాన మానులోవ్యేన సంలగ్నసూర్యాద్యనయనసంసౌ
యం మ స్రభేదపక్షోజైవినినా ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే స్వీకృతం । తత
పలాశశాఖాయః ప్రాశస్త్యం బ్రాహ్మణేనమామ్నాతం “తృతీయస్యామి

తోదివిసామ ఆసీత్ | తంగాయత్రాహరత్ | తస్య సర్వేషామభ్యుద్యత | తస్మ
 గ్నాభవత్ | తత్పర్వస్య పర్వత్వం" ఇతి (బ్రా | కాం ౩ | ౩౭౨ | ౨౦) |
 ద్యుకబ్రహ్మ కాశైవసిద్ధత్యాత్ తత్పర్వత్యాగేన సర్వతాకవివక్షాంద్యుత
 మితః పృథివీత ఆరభ్య గణనయా తృణియస్యాం ఓషిసోమలతా పూర్వమాసీ
 దిత్యక్తం గంగాత్ర్యా సోమాహరణం "కద్రూశ్చవై సువర్ణేచ" ఇతి (సం-
 ౬ కాం - ౧ ప్ర - ౬ అనువాకే) | "సోమోవై రాజాగంధైర్వై ష్వాసీత్"
 ఇత్యస్త్రీసృష్ట్యం బ్రాహ్మణేన బ్రహ్మచరేణ | తద హరణాభిఘాతేన సోమ
 స్య పర్వంధూమాపతితం | ఏత ర్సోమో గంగాత్ర్యా సోమోపతితశ్చిత్తే,
 పతితస్య పర్వస్య పలాశవృక్షరూపేనాచిర్భవా తస్య పర్వస్య పర్వనామనమ్
 న్నమ్ | సోమస్య పర్వస్య కసంపృష్టత్వమ్ | సప్త మతస్యం, పథాత్యే శ్వేతస్యా
 చిస్త్యైశక్తిత్యాత్ | తస్య ధా తాచ్యం, తస్య లాంఛిష్టజడ్యుక్తవాన్మత్యే
 యంః స్యం గ్రేవేనాశ్చైత | సర్వప్రపర్యేష్యం | వసన్త్యే ర్యయమేద్ర
 యత్యే శ్వేతసంభూతా వసన్త్యా - వ్యం | సచ సభ్యుక్తా శ్చైత్యే సమధిక
 వ్యం | తస్మాద్యదా ర్థే కులకే నా లోకే నీయం | శాశియా వర్షాపాద
 ణం విధియై "బ్రహ్మవై పర్వ" | యస్మిన్ గోఖయివ తస్మిన్ పాదోతి | బ్రహ్మ
 తైవై నాసంపాకం" (బ్రా | ౩ కాం | ౩౭౩ | ౧౨) | యథాభగన్మి
 త్పాదం బ్రహ్మక్రత స్స తథా యాగోన్మోచన్త్యం | తస్య క్రతస్థావర్ష
 హ్మ త్వేన స్మరితై వై శబ్దేనాచాదాన్ గోపాదితం పలాశస్య బ్రహ్మసంపృష్ఠ
 ప్రసిద్ధిస్సూక్ష్మతే | తే వేషాపరస్మం బ్రహ్మక్రత్యం సోమోపతితం పలాశవృ
 ష్మిత త్వమస్య తాదిత్యే తాదృశా బ్రహ్మసంపృష్ఠ | దోపాసనాక్యకాక్షేద్య
 రూపం వర్ణయత్యాపిధిశ్చైవ ర్థవాదక్రూరత "దవావై బ్రహ్మన్నదన్తి
 తత్పర్వ ఉపాశ్చణోత్ | సుత్రవాదేనామ | యస్య సర్వేషామయీ ర్హార్య
 వతి | నపావగ్ంధైర్గంధుణాతి" ఇతి | ఏవం యత్ర యత్రావదే ప్రసి
 ధిసూచకావైశ్చ పాశచాదయం పర్వతై తత్ర సర్వత్ర సతి సమ్భవేతి కద్రు
 ధిం, అస్య ధాధా వాచా సర ప్రసిద్ధిర్నిద్రాప్తవ్యం | వత్సా సాకరణ ఇవగోప్ర

స్తావనాపిశాఖావినియు జై- “గ యత్రోవై పర్వః | గాయత్రాగ్నిశవః |
తస్మాత్త్రీణీత్రీణీవర్చస్యపలాశాని | త్రిపదాగాయత్రీ | యత్పూ - శాశియా
గాప్రప్రాపణయతి | స్వయే వైనాదెవతయాప్రాపణయతి” ఇతి (బ్రా | ౩
కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | పంచస్యగాయత్రీ సంబంధావేదగవ్యం సోమహ
రణద్యారజః | సవపూర్వముదాహృతః | అనుమాన గమ్యా- వ్యపరస్సంబ
ంధాస్త గాయత్రీపాదపిప పలాశపణేషు ప్రిత్యావగమాత్ | పశూనా
భ్యాగాయత్రీదప తెత్యయవిధౌ-స్యత్రేక్షణ్యం | ధౌద్యాయం పలాశశ ఖా
యోబహుస్సత్వ త్పాగగ్రావ్యాగతాస్సధౌతై “యజ్ఞా-మయే లాపసు
స్సాస్యదితి | అపరాంతస్యశు ద్వా గ్రాహణం చ | అపశు రేషభిషి | యం
కామయే త పశుమాంతస్యదితి | బహుష్కరాంతస్యై బహు గ ఖా మహం చ |
పశుమ స్తయైవైసంకరం | యర్పాచిమాహరేత్ | దేవలో వ్యపిదయేత్ |
యదాచిచింపనువ్యలాకం | ప్రాచిమదీచిమాహరితి | ఉపయోగ్యోకయోరభి
జిత్యై” ఇతి (బ్రా | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | యంయజమానఘృదిశ్య
ధ్వర్యుగి కామయేర | స్పష్టమస్యత్ | యథోక్తశాఖాశ్చేదనేకంమ స్త్రంపర
ర్పిత్యాశబ్దోద గంభీ “శ్చమేల్వాశ్చే వ్యేల్వాహ” ఇతి (బ్రా | ౩ కాం |
౨ ప్ర | ౧ అ) | అస్మిన్న నేత్రి వినియోగానుసారేణ భిషదీతి - దమధ్యా
హృత్యవ్యాప్యంప్రారణం | యదస్మింస్తైత్వ ప్రాణధీవ్యమ గ్రావ్యబల
మోతూనః “ఊజ- బలప్రాణాయాః” ఇతిధాతుః | ఊజ- బలంసంపాద్యతే
అనియాంసరూపయే త్యుక్త- హపలాశశాఖైః డవాగ్నరూప ద్యగ్ధం
త్వామాచిన్తి | తస్యదేవస్య బలదరసార్థం త్వమాచిన్తీరివాక్యార్థా
మ స్త్రీద్వీరుప డేవినియోగాను సారేణాశే త్వా వసుమాన్త్యై వ్యధ్యాహ
వ్యం | ఏతన్న స్త్రీప్రావకవర్ధవాదమాహ “ఇషమేవాజంయజమానదధారి”
(బ్రా | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | ఏతన్న స్త్రీం పరస్పద్వర్యః భాజనా

* దేవానాం గౌగౌ కా కీపుస్తక.

యాన్నం బలాయరసచ్చ యజమానై సంపాదయత్యేవ | సచాత్రప్రత్యక్షవి
 గోధ అశశ్చ సీయః, “[గ్రావాణగ్గప్లవ నై” ఇత్యాదివదస్యాగ్గవాదస్యప్రశం
 సారూపగుణవాద త్వత్కేకారాత్ | మస్తా) సరవియోగమాహ బోధాయనః
 “తయావత్సంపాకగోతివాయవస్థో పాయవస్థ” ఇతి వాన్విగచ్ఛ స్తీతివాయ
 వోగస్తారః ఉపసమీపెయజమానగృహేపునరాయన్త్యాగచ్ఛ స్తీత్యపాయవః |
 హే వత్సః త్యగభక్షణాయ ప్రధమం మాతృగకాశాదపేత్యే స్వేచ్ఛయేవా
 రణ్యే గస్తారో భవతి సాయం పునర్య జమానగృహే సమాగస్తారోభవ
 త | అతవా వత్సనాం సరవ్వరయా వాయుదేవతాక త్వదభద వివక్షయా
 నాయురూపత్వం బ్రువన్మగ్ధవ్యుస్తద్రుత్సార్థం వత్సన్వాయు దేవతాయైవ స.
 మర్పయతి | అనైనైవ ప్రకారేణ మస్త్రస్య పూర్వభాగో బ్రాహ్మణేనవ్యా
 భ్యాయతే “వాయవస్థేల్యాహ | వాయుర్వాఅంతరిక్షస్యాధ్యక్షః | అస్త
 రిక్షదేవత్యాగ్గిఖిలవై పశవః | వాయవవై నాస్పరిచదాతి” ఇతి (బ్రా| ౩|కాం|
 ౨|ప్ర| ౧|అ|) | అగ్న్యై ఇరివదసవ్యత్యయః | వాయుస్స్వప్రచారేణాం
 తరిక్షమధితిష్ఠతి | అస్త్రైవ విస్సంభసచ్ఛారాయ బహుళమవకాశం ప్రగు
 చ్చన్వత్సాన్వలయతి సేయం ప్రత్యక్షప్రసిద్ధిర్థనాదాస్తైగతస్వస్వామిభావో
 నావైఖిలశబ్దై స్త్రోత్యతైతస్యైవ మస్త్రభాగస్య ప్రకారాస్త్రైణాభిప్రా
 యమామాయతే “ప్రవావినానైతదాకగోతియదాహ| వాయవస్థేతి” (బ్రా|
 ౩|కాం| ౨|ప్ర| ౧|అ|) | అధ్వర్యుమం భాగముచ్చరయతి యదేతేనో
 చ్చరణేన వత్సన్వాయుతాదత్యులక్షణప్రకృష్టాకాంవలంకరణాత్ | ఉత్త
 రభాగంవ్యాచయే “ఉపాయవస్థేల్యాహ | యజమానాయైవపశుసుపవ్య
 యతే” ఇతి (బ్రా|కాం ౩||ప్ర| ౨|అ|౧|) | వియోగమాహ బోధాయనః | “అ
 త్తేషాంమాతృగ్గిరైరయతి | దేవవస్సవితాప్రార్పయతు| ఇష్టతేమాయ క
 మేణ ఆప్యాయధ్వమఘ్నియా దేవభాగమూర్జస్వకీగి పయస్వకీగి ప్రజా
 వతీరసమీవా అయత్క్లమావ సైన ఈశతమాఽఘశగ్గంసౌరుద్రస్య హేతిగిపరి

వావ్యుతు” ఇతి | అవ సప్సుసు త్రీనత సున్ద్రాసఫీదెన్యో వనియోగత్రయ
 ఘాహ “దెవోవస్సవితా | పావయ్యేతి గోశియా గోచరాం గా? ప్ర
 స్థాపయతి, ప్రస్థితానా మెకాగ్ం శోభాశోషస్పృశతి, దిదౌ స్థిర్భువ శ్చోరన్య”
 “అప్యాయధ్వం” ఇతి | “తుద్రస్య హేళి, పరివృత్తా క్షిప్తి ప్రస్థితా అను
 మస్త్రియతే” ఇతి | హే గావః ప్ర పోదేవో- సుర్యోమి పరిమెశ్వ గో-
 త్యస్త శేషమాయస్త్రాయ దధిరూపాయకమై తే యుష్మాంశర జ్యేష్ఠానను త్తుల
 ప్రావయత ప్రధనమ స్త్రిప్యై | తస్యమై గ్ర్య పూర్వభా గే స్థతస్యన
 విత్యపదస్య తాత్పర్యం వ్యాచక్షే “దెవోవస్సవితా ప్రావయ్యేన్యోహా ప్ర
 సూత్యై” బ్రా | ౩ కాం | ౧ | ౧౬ | ౧ అ | | మెరణాయేన్యై | | ఉత్త
 రభాగం వ్యాచక్షే “ప్రేక్షతమాయ పర్కణ ఇత్యాహ | యజ్ఞోహి శవతమం
 కర్మ | తస్మై దేవసూహ” (బ్రా | ౩ కాం | ౧ | ప్ర | ౧ అ | | స్థితీయమ స్త్రి
 స్థాయమర్థః | హే అఘ్నయా, గావో దేవస్య స్త్రిగ్య దధిరూపంభాగమే పాప్య
 యధ్వంత్రాఘాత ఘానభక్షణేన ప్రవృద్ధయరుత | యుష్మాంసపహతు-ం సైన
 శ్చోరో మేశత శక్తౌ మాఘాత్ | కిద్భిర్యుష్మా | అత్యస్తసా అధిక్షిరా
 బహ్వపత్యైః క్రిమిదోషరహితా రోగా సరహీనాశ్చ అనుశంసా భక్షణాది
 నాతీవ్రపాపేన ఘాతకౌవ్యాఘ్రోరం శక్తౌ మాఘాదితి | అన్యమ స్త్రిగ్య
 వ్రవమభాగ దేవభాగమితి పదలాఘ్యం వ్యాచక్షే “అప్యాయధ్వసఘ్ని
 యా దేవభాగమి త్యాహ | వత్సేభ్యశ్చ వా ఏతా శ్రురా వసుష్యేభ్యశ్చ పాప్య
 య స | దేవేభ్య ఏవై నా ఇన్ద్రాయా ప్యాచయతి” ఇతి (బ్రా | ౩ కాం | ౧
 ప్ర | ౧ అ | యాగావ్రవవృత్తిః పూర్వంగో గ్రాసేనవత్సభాగో మనుష్యభా
 గశ్చ వ్రవన్ధోభవతి | ఊర్భ్యంతురీరాజ్యరూపా దేవా సరభాగో దధిరూప
 ఇన్ద్రీభా గశ్చ పవధ-తే | ఏవకా రేణ మనుష్యభాగవ్యావృత్తిః | క్షిప్తీయం
 భాగముపపాదయతి “ఉర్భ్యస్వతీ సేనుస్వతీగత్యాహ | ఉజ్జగ్ం హిషయ
 స్సచ్ఛరన్” (బ్రా | ౩ కాం | ౧ | ప్ర | ౧ అ | | ప్రాఘాతఘానభక్షణేన

తస్మాద్ధర్మస్యైవ సజానామప్రపాదుకాః” (బ్రా | 3 కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | ఉచ్చదేశస్థావసం తత్ఫలఞ్చాశా “ఉపరీవనిదధాతి ఉపరీవహిసువర్గాలొకః | సువర్గస్య లొకస్య సమక్ష్యే” (బ్రా | 3 కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | ఇవ శబ్ద ఏవకారార్థః | సమక్షిః సమ్యగ్వాప్యతి | ఆస్తి స్మనువాకే స్థిరానాం మన్తా శాం వినియోగస్సంగ్యహ్యేతే |

మౌనాభాం చీన్మ్యైరై మాప్తేవా ఏలివత్సకాః |
అపాశ్చ త్యాగ దేహాగాః ప్రస్థాప్యాప్యైతి గాంస్త్వైతే ||
రుద్రస్యైత్యభి మన్తైతాన్మన్తైవై గృహమావ్రజేత్ |
యశేతి శాఖా పగూహ ఇత్యేష్టా వసువాకగాః || ఇతి ||
సూత్రోద్వయం బ్రాహ్మణంచ విబాధార్థముదాహృతం |
సన్దేహస్యా వసువ్యర్థం వీమాంసాప్యత్ర వ్యక్తే” ||

అథమీమాంసా | లొక గౌపద్విచారణసన్దేహానివృత్తిగో ప్రశ్నార్థా, వె డెపి తత్రత్ర తత్త్వవిచారపూర్వకం సన్దేహావసయన ముపలభామహే | తథాహ్యగ్న్యైస్థాన నిషయవివాద విచారః ప్రథమకాణ్డే వజ్జుషప్రపా రకే సవమేననవాకే శ్రూయతే | “ఉపస్థేయోఽగ్ని 3 నోఽపస్థేయో 3 ఇత్యైహుమః స ప్యాయే ౨ నైవేయో ౨ హరహరా హృత్యైరై నంయాచతి స ఇన్ద్రే తముఛాశ్చత్య ధకొతేవా సహరహర్యాచివ్యతీతి తస్మాన్నో పస్థే యోఽహో ఖల్వాహురాశిష్టేవైకం యజమానోయజత ఇత్యేషాఖిలు వా ఆహితాగ్నేరార్యదగ్ని ముపత్తితే తస్మాదుపస్థేయః” ఇతి | అస్యాయ వర్థః | శ్రుతిదినం సాయంప్రాత రగ్నిహోత్ర మనుష్టాయో పప్రయన్తౌఽధ్వ రమిత్యాది భిర్మన్తై రగ్నిప్రార్థనలక్షణ ముపస్థానం కథేవ్యం సవేతినంశ యః | సర్తవ్యమితి తావత్ప్రాప్తంకుతః | ఉపస్థాననాగ్నేరుపద్రవప్రసం గాత్ | తథాహి “అయర్దౌఅగ్నేఽస్యాయమేదేహి వర్చిచాలగ్నేఽసి

వ ర్చిమేదేహి తనూపా అగ్నేఽసి తనుపం మేదాహి” ఇత్యాదిషూపస్థా

న వెతి విచారితం | “ఉత్సృజ్యం3 నోత్సృజ్యమితి మీమాగ్ం సనైబ్రహ్మ
వాదినః” ఇతిఏవచబ్రాహ్మణా నరేష్వపి విచారా ఉదాహరణీయాః|తతః
వెదవాదినాం విచార పూర్వకైర్ధ నిర్ణయే తాత్పర్యతిశయ దర్శనాత్సర్వ
౨పి వెదార్థో విచార్య నిర్ణేతవ్య ఇత్యనుగమ్యతే | తథా సతి పునః సంశయో
నోద్యతి, అస్యథా కదాచిత్స్వ బుద్ధౌ పూర్వపక్షీయ క్రిత్రాభిభానే సతి వి
పరీతనిర్ణయస్సంశయోవా ప్రసజ్యతే | అత ఏవోక్తం “ధర్మైప్రమీయమాణో
హివ దేన కరణాత్మనా| ఇతిక రవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయిష్యతే”
స్మృతిరపి |

“ఆర్షంధర్మోపదేశాన్చ వెదశాస్త్రావిరోధినా|

యస్తర్చేణాసుసద్ధతే సధర్మంవెదనే తరః” ||ఇతి||

ఆర్షంబ్రహ్మజ్ఞానంతస్తాత్ * జైమిని బాదరాయణాభ్యాం మిమాం
సావర్జితా 5 | యెషువాక్యేషు సంశయోనా స్తి తేష్వపి మీమాంసయా
కించిదప్రికిర్వం జన్జన్యతే | అత ఏవస్మర్యతే|

“యచ్చవ్యాకురుతే వాచంయశ్చ మీమాంస తే2 ధ్వరం|

లావుభౌ పుణ్యకర్మాణౌ పశ్చి-పావన పావనా” ||ఇతి||

తస్మాదస్త్యా భిసత్తదనువాకేషు సమ్భావితా మీమాంసాదాహ్రీ
యతే | ప్రథమస్తావ త్వర్వవెదసాధారణాన్విచారానుదాహరిష్యామః| య
దుక్తమలౌ కికార్త బాధకౌ వేద ఇతి | తతవేదార్థో ద్వివిధః | ధర్మో
|బ్రహ్మచ| తయోర్ధర్మంపితి విచారితం|

“ప్రత్యక్షాదిభిరన్యైషగమ్యతేవిధినా౨భవా|

అతాదీనాం ప్రమాణత్వవైయధర్మవభాసితా||

పరమానైకపి ౩ మత్యధర్మస్తు భావ్యసా 4 |

అమీమూలాను యానాన్యుసైసవిద్యకషేయతా” ||ఇతి||

స్వప్నార్థః | అత్ర బ్రహ్మతత్వం ప్రత్యక్ష్యమం విచారితం |

“అస్యస్యమయతాప్యస్య కిం వా వైదైకమయతా |

ఘటపత్తిధ్వంస్తుత్వాద్భక్తిహ్యైగాపి మీయతే ||

రూపలిङ్గాదిరాహిత్యాన్నాస్యమానరయోగ్యతా |

తంత్యైవనిషదిత్యాదౌ ప్రాక్తా వైదైకమయతా” || ఇతి ||

“తంత్యైవనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి యజ్ఞవల్క్యం శాకల్యః
పప్రచ్ఛ” | తత్ర ఉపనిషత్సేవాధికతః పురుష బోధనిషదః | ఆదిశబ్దేన
“నావేద విస్త్రునుతే తం బృహన్” ఇతిత్రుతిర్వివక్షితా | తస్మాదలౌకికార్థ
బాధకౌ వేదః తస్య ప్రామాణ్యం విచారితం |

“వేదవాక్యమహాసంస్యాన్తాసం వా నాస్య మానతా |

పృథక్సజ్జైతపీతౌయామనపేతుత్వవర్జనాత్ ||

వేదైఃపీఠికపన్నైవ వాక్యార్థే సజ్జతిర్గపృథక్ |

గ్రహీతవ్యా తతో వాక్యం ప్రమాణం నైరపేక్ష్యతః” || ఇతి ||

అగ్నిమీశేపురాహితం ఇషేత్వేత్యాది పదానాంపృథక్సజ్జైతాపేతై
సాన్విధౌసహ సజ్జతిః వృద్ధవ్యవహారే గ్రహీతేతి పదార్థాః బుద్ధ్యంతే | జ్యో
తిష్టామాదివాక్యస్య సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్యచ సాన్విధౌభ్యాం ధర్మబ్రహ్మభ్యాం
సజ్జతేగ్రహీతత్వాదస్తి పృథక్సజ్జైతాపేతౌ, తస్మాదనపేతుత్వలక్షణం
ప్రామాణ్యం నాస్తీతి చైత్, మైవం, లోకే తావద్గవాదిపదానామేవ సాన్వి
ధౌ సజ్జతిర్గపృథ్యతే నతు గామానయేతి వాక్యానాం, తథాపి వాక్యార్థౌ
బుద్ధ్యతీభీవ, తద్వద్వేదైఃపి బాధసంభవాదస్యైవనైరపేతుం వృద్ధవ్యవహా
రే లౌకికయోరేవ పదపదార్థయోస్సజ్జతిర్గపృథ్యతే | నతు వైదికయోరితిశబ్దాం
వారయతుం విచార్యతే-ఇదంవిచారితం |

“లోకే పదపదార్థాయా న తౌ వేదైఃపి వాత్రతే” |

రూపభేదాత్పదం భిన్నముత్తానాద్యభిధాన్ముటా ||

వజ్రైఃకత్వాత్పదైకత్వం క్వాచిత్కి రూపభిన్నతా |
ప్రాయితేన పదైశ్చైవ పదార్థైశ్చ తథాన్యతం || ఇతి ||

వైదికా పదపదార్థా లోకీకాభ్యాం భిన్నాః కుతః | రూపభేదాత్ |
బ్రాహ్మణా ఇతిలోకీక పదస్య రూపం వెదే “బ్రాహ్మణోఽసః” ఇత్యా
మ్నాయతే | అర్థభేదోఽస్య సీ | అర్వాశ్చై లోకీకా గావోపేక్షాన్తి వెదే
“ఉత్తానాయై దేవగవా వహన్తి” ఇతిశ్రుతం | అత్రోఽన్యతే | య ఏవ లోకీ
కాగ్ని పదపదార్థాస్త ఏవ వైదికాః కుతః | ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ | యథా ప్రయో
క్తాణాం పురుషాణాం భేదోఽప్యేకైకపురుషస్య బహుకృత్వ ఉచ్చారణ
భేదోఽపి త ఏవామి వర్ణాఇత్యభిధితప్రత్యభిజ్ఞానాద్వర్తైకత్వం తస్మిన్ప్రత్యత్వవా
దిభిరభ్యుపగతం తథా గవాశ్చైవదానాం లోకవేదయోరపాధితప్రత్యభిజ్ఞా
నాత్పదైకత్వం | క్వాచిత్కి రూపభేదో బహుతరప్రత్యభిజ్ఞాయా బాధ్యతే
ఉత్తానవహనాద్యర్థభేదశ్చ క్వాచిత్కః | కీర్త్యతానశబ్దం వహనశబ్దయో స్తద
ర్థయోశ్చ భేదో నాస్తి తస్మాదభేదాద్వేదవృద్ధ్యుత్పత్తిర్నాపేక్షితీ
తథాచాక్షం |

“అకావగతసావర్ణ్యః శబ్దో వెదోఽపి బాధకః” || ఇతి ||

కర్తృద్రుమాదప్రామాణ్యం వారయితుమిదం విచారితం |

“పారుషేయం న వా వేదవాక్యం స్యాత్పారుషేయతా |

కాతకాదేస్సమాఖ్యానాద్వాక్యత్వేచ్ఛాన్యవాక్యవత్ ||

సమాఖ్యానం ప్రవచనాద్వాక్యత్వం తు వరాహతం |

తత్క-త్రేణుపలశ్చైవ స్యాత్తతోఽపారుషేయతా” || ఇతి ||

వాల్మీకీయం ప్రయోగీకీయమిత్యాది సమాఖ్యానాద్రామాయణభా
రతాదికం యథా పారుషేయం తథా కాతకం కౌడుమం తైత్తిరీయమి
త్యాది సమాఖ్యానాద్వేదగపారుషేయః | కించ వేదవాక్యం పారుషేయం
వాక్యత్వాత్ కాళిదాసాదివాక్యవదితి చేత్, మైవం, సంప్రదాయప్రవృ

త్యా సమాఖ్యాపవ తేః । వాక్యత్వ హేతు స్వనుపలభివిరుద్ధకాలాత్మయాప
 దిష్టః । యథావ్యాసవాల్మీకి సభ్యతయ స్తద్ధృనిర్మాణావసరే కైశ్చిదుపల
 భాః, అన్యైరన్యవిచ్ఛిన్నసంప్రదాయేనాపలభ్యనై, న తథా వెదకర్తా పు
 రుషగిక్వచిదుపలభ్యః । ప్రత్యుత వెదస్య నిత్యత్వం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం పూర్వ
 ముదాహృతం । పరమాత్మాతు వెదకర్తాపి న లోకికపురుషః, తస్మాత్ క
 త్యుచోషా భావాన్నాస్యప్రామాణ్యశంకా తేష్యేతేషు బ్రహ్మణా మా
 నాస్తరా గోచరత్వం వైయాసికే శాస్త్రే । ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాద
 “శాస్త్రయోనిత్యత్” ఇత్యన్య సూత్రస్య ద్వితీయవర్ణకైభిహితం, అవశి
 ష్టస్తుజైమినీయే తత్రాపి లోకవెదాధికరణం ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయ
 పాదే, ఇతరప్రథమపాదే । తస్యైతస్య ప్రమాణధూతస్య వెదస్య భాగ
 ద్వయం కల్పసూత్రకార ఆహ “మస్త్రీబ్రాహ్మణయోగ్యేదనామధేయం”
 ఇతి । తయోర్మధ్యే మస్త్రీసామాన్యస్య మస్త్రీవిశేషాణా మృగాదీనాం
 లక్షణం ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితం ।

“అహే బుద్ధియ మస్త్రీం మ ఇతి మస్త్రీస్య లక్షణం ।

నాస్త్రస్తి వాన్య నాస్త్రీహ వ్యాప్త్యాదరసివారణాత్ ॥

యాజ్ఞికానాం సమాఖ్యాసలక్షణం దోషవర్జితం ।

తేనుష్ఠానస్సారకాదౌ మస్త్రీశబ్దంప్రయజ్ఞతే” ॥ ఇతి ॥

ఆధానప్రకరణ ఇదఃసమామూయతే “అహేబుద్ధియమస్త్రీంషేగౌ
 పాయ” ఇతి । తత్ర మస్త్రీస్య లక్షణం నాస్త్రీ । కుతః అవ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యా
 ర్వారయితమశక్యత్యాత్ । విహితార్థస్యాభిధాయకో మస్త్రీ ఇత్యుక్తే “వస
 న్తాయశ్శిష్టానానలభతే” ఇత్యన్యమస్త్రీస్యవిధిరూపత్వాదవ్యాప్తిః । మససహే
 తుర్మస్త్రీ ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మణైతివ్యాప్తిరితి చైత్, మైవం, యాజ్ఞికసమాఖ్యా
 న బలాన్నిర్దీపలక్షణత్వాచ్చ సమాఖ్యాసమనుష్ఠానస్సారకాదీనాం మస్త్రీ
 త్వం గమయతి । ఉరుప్రథస్వత్వాదయోనుష్ఠానస్సారకాః । అగ్నిమీశే

పుగౌహితమిత్యాదయఃస్తుతరూపాః । ఇషేత్వేత్వాదయస్తావంతాః । అగ్ని

ఆయాహి వితయ ఇత్యాదయ ఆమ స్రాణాపెతాః । ఏవమన్యైః పురదాహా
ర్యాః । ఈదృశేష్వత్యై స విబాతీయేషు సమాఖ్యామ స్రాణా నాన్యగకల్పిదను
గతో ధర్మోఽస్తి యస్య లక్షణత్వముచ్యతే, తస్మాత్సమాఖ్యానం మన్తే లక్ష
ణం । ఋగాదిలక్షణేహ్యోత్తరపక్షోవాహా ।

“ఋక్సామయజుషాం లక్ష్యసాఙ్కర్యాదితి శబ్దే-తే ।

పాదస్య గీతోన్ముక్తా పాద ఇత్యస్తవసఙ్కరః” ॥ ఇతి ॥

ఇదమాహ్నుయతే । “అహే బుధ్నియ మన్తం మే గోపాయే ।
యన్మృషయన్తే వివా విదుః । ఋచ స్సామాని యజుగ్ంషి ” ఇతి । త్రిక్ష
పేవాక్ విదస్తీతి త్రివిధః । త్రివిధాం సంబంధిలోఽప్యతారస్తే విదాః । తే య
యం మన్తేభాగం ఋగాదిహేమణా త్రివిధం విదన్తి తం గోపాదంతి యో
జనా । త్రివిధానామృక్సామయజుషాం వ్యవస్థితం లక్షణం నాస్తి । కుతః ।
సాఙ్కర్యస్య దుష్పరిహారత్వాత్ । అధ్యాపక ప్రసిద్ధేషు ఋగ్వేదాదిషు పరి
తో ఋగాదిరూపాని హి వ క్తవ్యం , తచ్చ సజ్జీర్ణం । తథాహి । “అ
గ్నయే మన్తమానా యాసుబూహి । హవిర్ధానాభ్యాం ప్రోహ్యమా
తాభ్యామసుబూహి” ఇత్యాదీనియజుగ్ంషి ఋగ్వేదే సమామాత్మాని ।
“దేవోవస్సవితౌత్పనాత్వచ్చిద్రోణపక్షైరేణవసోస్సూర్యస్యరత్తిభిః” ఇత్యయం
మన్తా ఋగ్వేదే సంపత్తిపన్నుః, యజుషాం మధ్య చ పరితః । స చ తస్య
యజుష్టమస్తి ఋగూపత్వేన తద్భాగేనై వ్యవహృతత్వాత్ । “సావి
త్యైర్వేది హి బ్రాహ్మణం । ఏతల్సమగాయన్నాస్తే” ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ
“హరిః పూహరిః పూహరిః ఘ” ఇత్యాదికం సామ యజుర్వేదే గీతం । “అ
షీతమన్య చ్యుతమసి ప్రాణగ్ంశంసితమసి” ఇతి త్రిణి యజుగ్ంషి సామవేదే
సమామాత్మయన్తే । తస్మాన్నాస్తి లక్షణమితి చెత్, స, పాదాదీనామస
జ్జీర్ణలక్షణత్వాత్ । పాదేనార్థరైసదాపెతా పృతబధ్ధా మన్తా
ఋచః, గీతిరూపా మన్తాః సామాని, వృత్తగీతివజితత్వేన ప్రసిద్ధపరితా

మన్తా యజాంషి, ఇతి వ్యవస్థితలక్షణం । సప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయ
పాదే మన్తైస్సవ్యస్వచ్ఛారితం ।

“మన్తా ఉరుప్రథస్వతి కేమదృష్టైక హేతవః ।

యోగేషు తు పురోడాశప్రథనాదేశ్య భాసకాః॥

బ్రాహ్మణేనాపితద్భానాత్ మన్తాగ్నిపుణ్యైకహేతవః ।

సతద్భానస్యోదృష్టత్వాద్దృష్టం పరిమదృష్టతః”॥ ఇతి॥

ఉరుప్రథస్వత్యయం కచ్చిన్మన్తస్సస్యాయమర్కః । భౌపురోడాశ
త్వం ఉరు విఫలం యథా భవతి తథా కపాలెషు ప్రసరతి ఈదృశమన్తా
యోగోపయోగేనాచ్యాయమాణా అదృష్టమేవ జనయన్తి, సత్పర్థప్రకాశనా
యతనుచ్ఛంబం । పురోడాశస్సప్తసలక్షణార్థస్య బ్రాహ్మణవాక్యేనాపి
భావమానత్వేత్ । ఉరుప్రథస్వతి పురోడాశం ప్రథయతీతి హి బ్రాహ్మణ
వాక్యమితి యే । తైత్తిర్యక్తం । అర్థస్రత్యాయనస్య దృష్టప్రయోజనస్య
సంభవ సతి కవలాదృష్టస్య కల్పయితు మశక్యత్వాత్, తస్మాద్దృష్టార్థ
మర్థానుస్మరణమేవ యోగోపయోగే మన్తోచ్ఛారణస్య ప్రయోజనం॥ మన్త
బ్రాహ్మణ వాక్యేనాస్యోర్థానుస్మరణ సంభవ మన్తైశ్చేనానుస్మరణీయమితి
యో సీయమస్తస్యాదృష్టం ప్రయోజనమస్తు, స తు మన్తాణామనుష్ఠేయా
ర్థస్మారకత్వం, క్వచిద్వ్యభివర్తతం । తథాహి । “దివోవావిష్టపుత్ర వా పృథి
వ్యామహౌ వా విష్టపుత్రవా సైవైర్భూతౌ పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైరావ్ర
యచ్ఛ దక్షిణా దాతసవ్యాత్” ఇత్యస్మిన్మన్తే ధనమాశాస్త్రఇత్యయమర్థగోప్ర
తీయతే॥ అనుష్ఠేయార్థస్తు శకటస్థాపనాయాధారభూతకామస్థానం । తస్మ
బ్రాహ్మణేనాధీయతే “దివోవావిష్టపుత్రవా పృథివ్యా ఇత్యాదిర్వదనయర్చాదక్షి
ణస్యహవిధాకనస్యవేధినిహస్తై” ఇతి । నాయదోషః, అస్యాధికరణస్య
లిక్ష్ణవినియోగవిషయత్వేత్, ఉదాహృతస్తు మన్తః శ్రుత్యా వినియుజ్యతే॥ ద్వితీ
యాధ్యాయస్యప్రథమపాదమన్తైస్సవ్యస్వచ్ఛారితం ।

“దేవాంశ్చ యాభిగృజత ఇత్యేభ్యాతతమ మ సగ్రం” |

విధాయకం స వాక్యేన స స వస్త్రాత్తర్విధాయకం ||

యచ్చబ్రాహ్మణ్యే ధీమతీ క్షిర్నవిధి సీధిధ సత్తతి |

అగ్నిమధిధానాన్ని స్రధాసగుణకర్తుతే || ఇతి ||

అయంచ స్ర అమాయతే | “దేవాన్ అంశ్చ యాభిగృజతేదదాతిచబ్యో
గిత్రాభిస్సదతేగోపతీస్సహ” ఇతి | అయమర్థః | గోపతిగృజమానో యాభి-
గోఽభిగృజ వాగ్యజుర్ యాశ్చ గావ్రాహ్మణ్యేభ్యోదదాతి చిరమేవ తాభిస్సహ
లోకేవలీప్తవిధిః | స్రధాధానాప్రసాదాభ్యాతతదంప్రధానగుణకర్త-
వోరస్యతరవిధాయకం తథామ స్రగతమపి సతే, మైవంయచ్చబ్రాహ్మణా విధి-
శక్తేః తీణత్యాత్ | సలిహి యచ్చబ్రా తస్య వాక్యస్యానువాదత్వం ప్రతీయతే
సతు విధాయకత్వంయచ్చబ్రాహ్మణ్యేత్యాదిశబ్దేనామ స్రగో తమపురుషాదయః |
వాయవస్తేత్యామ స్రగం | అగ్నయేబాప్తం నిర్వపామిత్యతమ పురుషః |
స్రాహ్మణ్యతస్య స్రధాసకర్త విధాయకత్వం గుణకర్త విధాయకత్వ-
భేదేన ద్వావేవ స్రధాకౌ స భవతః | స్రాధాధానకర్త వపిత్యస్తీతృతి-
యప్రకారః | తతోమ స్రగతమభ్యాతం సవిధాయకం | స్రధాసగుణకర్త-
ణోస్తు లక్షణం వత్సయే | ఏవమైతేవి చారైరయం నిజయః | స్రక్యతే స-
మృన్నః | ఇషేత్వోఽత్యా, బ్రహ్మవిదాప్రేతివరం, ఇతికాణ్డద్వయప్రతి-
పాద్యార్థో స చూనా స్రగవ్యః | కాణ్డద్వయగతవాక్యస్య నాస్తీ సృధన్-
జైతా పెతా | తత్రత్యోసదవదార్థా తాకికాపవ తద్వాక్యం చ స పా-
రుషేయం అభియుక్తసమాఖ్యానం మ స్రస్య లక్షణం | ప్రజ్ఞప్తపాతో మ స్ర-
విశేషస్య యజుషో లక్షణం | సిద్ధిపత్వాదతి మ స్రస్య స్వాధానుష్ఠానకాల-
స్వాధ్యక్షరణం స్రయోజనం | మ స్రగత్యా వాయువస్థ సవితాప్రాచ్యయత్వి-
త్యాదికం స విధాయకమితి | ఇథం మ స్రసామాన్యం విచార్య విశేషో-
విచార్యతే |

“ఇదెత్పాదిర్చునీవకొ భిన్నవైకగ్రియపడె

అసత్యర్థాస్తారక త్వాదేకాదృష్టస్యకల్పనాత్ ॥

చేసిన మార్గన చైతౌ వినియక్తా క్రియాపద.

అధ్యాప్య తేస్మైరక త్యాన్న న్నిభేదోఽథ భేదతః" ॥ ఇతి॥

ఇష్టేనైవైత్యేత్యతక్రియాపదాభావోరుప్రథమేతి మన్తప్రదర్శనా
 రకత్వాభావాదదృష్టార్థత్వే సత్యోకాదృష్టస్య కల్పనే లాఘవాదకవీవ మన్త
 ఇతిచెత్ | మైవంకాభావస్తరే “ఇష్టే త్వత్వాచ్చినత్త్యుద్దైవ్యేత్యనుమాప్తిః” ఇతి
 వినియోగభేదశ్రవణాత్ | తదనుసారేణైవ త్వచ్చినద్మి | ఉద్దైత్వానుమాప్తి
 త్రిక్రియాపదైర్ధ్యావృత్తే సత్యర్థప్రయస్తారకత్వాః * చ్చిన్మయమన్తః |
 అథ బ్రాహ్మణవిషయ విచారాః | తల్లక్షణం ద్వితీయాధ్యాయ ప్రథమపా
 దే విచారతః |

“నా సైతద్బాహ్మణైశ్చైత్ర లక్షణం విద్యతేథవా |

ನಾ ಸ್ತಿಯನ್ತಾ ವದಧಾಗಾ ಇತಿಕ್ ಪ್ರವಧಾವತಃ॥

మన్మథబ్రాహ్మణశ్చైతి ద్వౌ భాగా తేన మన్మథా

అన్యద్వైత్తాణమిశ్యేతద్భవేద్వైత్తాణలక్షణం” || ఇతి ||

చాతుర్వ్య ఇదమామూయతే । “ఏతద్బ్రహ్మణాన్యేషవజ్ఞసూపీ
గ్ంషి” ఇతి । తత్ర బ్రాహ్మణస్య లక్షణం నాస్తి । కుతః । చెదభాగానా
మియత్తానవధారణేన బ్రాహ్మణభాగవ్యవస్థభాగేషు చ లక్షణస్యావ్యాప్త్య
తివ్యాప్త్యశ్చోనయతుమశక్యత్వం చైత్ । స । భాగద్వయాగ్గీకారేణ
మన్తస్యతిరిక్తా భాగా బ్రాహ్మణమితి లక్షణస్య నిర్దోషత్వాత్ । నను బ్రహ్మ
యజ్ఞప్రకరణే మన్తస్య బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తా ఇతిహాసాదయోఽపి భాగా ఆత్మా
యనై । “యద్రాహ్మణానీతిహాసాన్పురాణాని కల్పన్తాథానారాశ
గ్ంసీః” ఇతి । మైత్రం । విప్రవరివాజకన్యాయేన బ్రాహ్మణాద్యహ సరభే

దానామపేతిహాసాదీనాం పృథగభిధానాత్ | “ఓవాన్సురాస్సంయత్రాతనక్”
 ఇత్యాదయ ఇతిహాసాః | “ఇదం వా అగ్రేనైవ కిచ్చనాసీన్నద్యౌరాసీత్”
 ఇత్యాదికం జగత్ప్రప్రాగవధౌముపక్రవ్య సర్వప్రతిపాదకం వాక్యజాతం
 పురాణం | కల్పస్వాయుగ కేతుక చయన ప్రకరణేనమామ్నాయనై | “ఇతి
 మన్వః | కల్పాంతఃకర్వం | యదిబలీగ్హాతే” ఇతి | అగ్నివయసే
 యమగాధాభిషరిగాయతీతి విహితా మన్తవిశేషా గాధాః | దునుశ్యవృ
 త్తాస్త్రులిపాచకాముహా నారాశంస్యః | తస్మాన్మన్తప్రవాప్త్యావ్యతిరిక్త
 భాగాభావాల్లక్షణం సుస్థం | తచ్చ బ్రాహ్మణం ద్వివిధం | విధిరూప మర్థవా
 దరూపత్వే | “యత్పర్వశాఖయావత్సానపాకరోతి” ఇతి విధిః | “తృతీయ
 స్సామితోదివిసామఅసీత్” ఇత్యాదికౌర్థవాదః | తత్ర విఘ్నేప్రమాణ్యై
 ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితం |

“అబోధహో బోధహో వా సరావద్యోధహో విధిః |

శక్తై రతౌకికై ధర్మై గ్రహణం దుష్టుటంయతః ||

సమభివ్యాహృతై ధర్మై శక్తిగ్రహణసమ్భవాత్ |

బాధకస్యవిధేః ర్వాసమనపేక్షతయా స్థితం” || ఇతి ||

ధర్మో నామానుష్ఠాన జన్యమపూర్వం తద్ధేతుర్యాగో వా, తస్మాత్తాకిక
 త్వేన గవాద్యర్థవద్యుధవ్యవహారవిషయత్వాత్ సజ్జిగ్రహణం నాస్తి అ
 తో విఘ్నేబాధక ర్వాదప్రామాణ్యమితి యే | మైవం | ప్రసిద్ధార్థైర్విద్యుశా
 ఖాదివైదేన్యమభివ్యాహృతస్యాపాకరోతీతి వదస్యాపూర్వవ్యవసాయ స్వర్థే
 శక్తిగ్రహణసమ్భవాత్ | యథా ప్రభిన్నకమలాదరే మధుని మధుకరగ్గపి
 బతీత్యత్ర మధుకరపదస్యాగ్రమజానాన ఇతరపదార్థానామర్థమవగత్య తత్సమ
 భివ్యాహారాత్ కమలమధ్యగతే మధుపాసంకుర్వతి ప్రమరే మధుకరకబ్జస్య
 సజ్జతిం గృహ్యతి, తద్వత్, అతో బాధకత్వాన్ములప్రమాణానపేక్షత్వాచ్చ

విధిః స్వత ఏవ ప్రమాణం । స చ “వత్సానపాకరూఢి” నిర్వృత విధాయ
కానాం లిఖ్ లూట్ తవ్యప్రశ్నయానామధావాదవిధిః ॥ శబ్ద-నీయం,
క్రత్వజ్ఞోపసీతపదపూర్వార్థత్వేన సజ్జచులకారాశ్రయణే విధిత్వసమ్మవాత్ ।
ఏతచ్చతృతీయాధ్యాయ చక్షుర్థపాదే విచారితం ।

“ఉత్పన్నాస్తే * సనువాదో వా విధిర్వాచ్యయతఃస్మృతౌ ।

ప్రాప్తం మైవ మపూర్వత్వత్కృతౌలటావిధీయతే” ॥ ఇతి॥

స్వపూర్వమాసప్రకరణే క్రత్వజ్ఞత్వేన వస్తుస్యాపవీతత్వమేవ సమా
ర్థాయతే “దేవానామపవ్యయతే దేవలక్ష్మమేవతత్పురుత” ఇతి తదిదం
వ్యాకృతముపవీతత్వస్యానువాదకం వా విధాయకం వెతి సంశయః, నిత్యో
దకీ నిత్యలక్ష్మోపవీతీతి స్మృత్యా ప్రాప్తత్వాత్ । విధాయకానాం లిఖా
నీనామధావాచ్ఛాస వాదకమిప్రాప్తే బ్రూమః । పురుషార్థస్య స్మృత్యా
ప్రాప్తావపి క్రత్వార్థస్య ప్రాప్త్యభావాత్ సజ్జచులకారేణ దర్శపూర్వమా
సాక్షాతయా విధీయత ఇతి రాధాస్యః । తేనైవన్యాయేన వత్సానపాక
రూతీత్యయం స ప్రథమలకారకృత్స్య సజ్జచులకారకీతస్య చ విధాయకత్వం
లిఖార్థే తిడితి సూత్రేణ సిద్ధం । సన్వేసమపి యత్పర్వశాఖయైశ్వసువాదకత్వం
మకేన యచ్ఛబ్దేన విధికక్తిః ప్రతిపాద్యతే “దేవాగ్ంశ్చయాభిర్యజతే” ఇతి
వదితీచేత్ । మైవం । విధారణన్యాయేన యచ్ఛబ్దస్య బాధితత్వాత్ । స చ
న్యాయస్తప్తిఃసైవ పాదాభిహితః ।

“ధారయన్త్యపిరిష్టార్థి దేవేభ్యఇతి సంస్తవః ।

విధిర్వాచ్యధృతేగివిత్యే ప్రాక్తాయాగిపూర్వవత్ స్తుతిః॥

ఊర్ధ్వే విధారణం ప్రాప్తం సమిధో నాన్యమానశః ।

అథా హిశబ్ద సన్యాసాదపూర్వార్థో విధీయతే” ॥ ఇతి॥

ప్రతాగ్నిపేశాత్రే శ్రూయతే “అథస్తాత్సమిధం ధారయన్తుద్రవే

గుపహస్తాద్ధి దేవేభ్యో ధారయతి" ఇతి | అత్రపితృం హవ్యోతుం హస్తేధా
 యుగ్యం ద్రవతి తదానీమధృతస్యాధస్తాత్సమిధం ధారయేదితి యద్విధీ
 యతే తదతత్ దేవికనాపరిధారిణేన స్తూయతే | కశః | హిశబ్దేనానువాదత్వ
 ప్రసీతః | తత్రస్య పూర్వాధికరణే "చీనాపీ బాహు యేద్యజ్ఞోపవీతీ
 హిదేవేభ్యోహామతి | యే ఘనోదభ్యో దర్శస్తాప్తజీణాః గ్రాంస్తప్త
 యాత్" ఇత్యన్విన్దుదాహరణద్వయే యజ్ఞోపవీతీత్వోదగగ్రత్యవ్యాక్యయో
 వ్యిశబ్దచుచ్ఛబ్దయుక్తయోర్విధాయకత్వమబోద్యార్థవాచిత్యం నిర్ణీతం | తద్వ
 సత్రాపీనిప్రాప్తప్రబూమః | విషమోద్యష్టాస్త్రైః వైదికే యజ్ఞోపవీతీత్వోదగ
 గ్రత్యవ్యాహర్తానామైకప్రాప్తత్వాద్విశబ్దయచ్ఛబ్దావబాధితత్వాత్ తత్రార్థవా
 దత్వంపక్షమునితం, ఉపరిధారిణేత్వప్రాప్తత్వాద్విశబ్దంపితృజ్యవిధిరేవాభ్యు
 పగన్తవ్యః | ఏవం సతి వత్సాపాకరణస్యాప్యపూర్వాద్ధిత్వాత్ యచ్ఛబ్దపరి
 త్యాగేన విధిరేవయుక్తః | గమ లూకే సాయస్తోహర్థిభిరైకప్రాతర్వత్సాగో
 భ్యోఽపామిత్రైః, అత్ర లోకపవ ప్రాప్తత్వన్నవత్సాపాకరణం విధే
 యమిత్రేచేత్ | మైవం | అవఘాతవన్నియమాపూర్వమేతుత్వేన విధియ
 త్వాత్ | అవఘాతస్యాయశ్చవిష్టియాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే వర్జితః |

“అవఘాతాదనాసూర్య ముత్పాద్యం విద్యతే న వా |

యజ్ఞోపవీతస్య వాక్యవైయర్థ్యమస్యథా ||

దృష్టైతుషవిమోకైస్తే నాపూర్వం ద్రవ్యతేస్త్రితా |

స్యాద్యజత్వావివైషమ్యం నియమా పూర్వకృద్వచః || ఇతి ||

యథా సమిధో యజమాత్యత్ర యాగజన్యమపూర్వమస్తి తథా వ్రీహీ
 నవహాన్యాదిత్యత్రాపితదభ్యుపేయం, అస్యధావిధివాక్యవైయర్థ్యమనన్తాది
 తిచేత్ | స | దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్నాన్యాయత్వాత్ | సచాత్రయ
 జత్వాది విధిసామ్యమస్తి గుణకర్తృత్వేనావఘాతస్య ద్రవ్యతేస్త్రితాత్ |
 యాగస్తు ప్రధానకర్తృ | అయచ్ఛ కర్తృతాంభదో జైమినీనాసూత్రత్రయే
 నాస్పష్టికృతః || “తానిదైవధం గుణప్రధానభూతాని” | “యైస్తుద్రవ్యంచితే”

ర్వ్యతేగుణస్తత్రప్రతీయేతతస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్” “యేస్తు ద్రవ్యం స
 చిక్షిర్వ్యతే తాని ప్రధానభూతాని ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్” ఇతి || యే
 స్తుకర్తృభిర్ద్రవ్యముత్పాదయితం సంస్కరుం వెష్యతే తేషుకర్తృసు గుణ
 త్వం | కుతః | తస్యకర్తృణా ద్రవ్యప్రధానత్వాత్ | ద్రవ్యం ప్రధానమస్యే
 తి బహువ్రీహిః | యాసం తత్తత్ప్రధానమనీయమాదధాతీత్వాదా యాపా
 హవనీయాః | ద్రవ్యముత్పాదయితమిష్యతే | వ్రీహీనవహాని తన్మూలాన్నిగస్తీత్య
 త్ర వ్రహ్మాదీద్రవ్యం సంస్కరుమిష్టం | ఆస్యేనప్రయాజాభ్యంత ఇత్యాని
 షూక్తవైపరీత్యాత్ ప్రధానకర్తృత్వం, అతో యజతి వై షమ్యారవభూతో
 చపూర్వజనకః | స చ విధివాక్యవైయర్థ్యం | సఖిదళినాదినాపి తన్మూలము
 త్రిసమ్భవేనతి అవభూతేనైవ తన్మూలానిపాదనీయా ఇతి తన్నియమజన్యమ
 పూర్వం బాధాశూన్యం విధేనపేక్షితత్వాత్ | తద్వచ్ఛాస్త్రీయాపాకరణేనైవ
 సామందాహ స్సమ్పాదనీయ ఇతి నియమవిధిస్తు | ఉక్తేషు విధిసామాన్య
 విచారేష్యతే నిర్ణయాస్సప్పన్నాః | విధిరలౌకికధర్మబాధకః, సంచమలకా
 రాశ్రయణేన విధాయకత్వం | అప్రాప్త్యర్థేయచ్ఛబ్దాచయో సంశిబాధ
 కాః | సంస్కారకర్తృవృష్టాగ్ధే సంభవేషియమాచూర్వాగ్ధమపి | శా
 ఖాహరణే తు చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే కీర్తిద్విచారితం |

“ప్రాచీనమాహరతీత్యత్ర దిక్పాఖా వాస్తు దిక్సృతిం |

. ఆహార్యత్వం దిశానాస్తి శాఖాతేనోపలభ్యతే” || ఇతి ||

యతస్త్వప్రాచీనమాహరే చితివాక్యేప్రాచీనత్వేన ముఖ్యార్థత్వాద్విగ్రహక్షీ
 తెతి ఛేత్ | స | దిశఆహారు మశక్యత్వేన దిక్సమ్భధిన్యాశ్శాఖాయః ఉపల
 షణ్ణీయత్వాత్ | తస్మిన్నైవపాదేన్యద్విచారితం |

శాఖాం ఛిత్వోపవేశ్యా మూలే కుర్వీత శాఖాయః |

సుచేద్యత్సాన్నిపాలాని స్థాపయేదుపవేశతః ||

ద్యయం బ్రయోజనం ఛితైర్యత్సాపాకృతిరెవవా |

ఆద్యాగ్రమూలయోరత్రవిభజ్యవినియోగతః ||

ఉపవేషం కరోతీతి సాకాజ్ఞోఽన్యార్థమూలతః |

పూర్యతేఽతోఽనునిష్ఠావీసతస్సాద్యజ్యతేఽన్విషః" || ఇతి ||

ఇదమామ్నాయతే | మూలతః శ్శాఖాం పరిహాస్యావవేషం కరోతీతి |
తస్మాద్యవర్థః | యేయ మిషే త్వేతిమనైశ్శాపచ్ఛిన్నా శ్శాఖా తాం పున
ర్మూలై చిత్యా తం మూలభాగముపవేషం కుర్యాదితి | అత్ర శయోర్మూలా
గ్రహ్యోగ్యతగ్వినియోగతమ్నాయతే | ఉపవేషేణ కపాలాన్యవదధాతి శా
ఖయావత్సనపాకరోతీతి | అత్ర చ తస్మాపాకరణం కపాలోపధానం ధైత్య
భయం శాఖాచ్ఛేదనస్య ప్రయోజకం | కుతః | అగ్రమూలయోగ్యాన్యేన వి
భజ్యోనియోగాదితి చైత | మైవం | ఉపవేషం కరోతీత్యయం విధిరూపవే
షస్య ప్రవృత్తిద్రవ్యమపేక్షతే | సాచాపేక్షా మూలసపూర్యతే | తచ్చమూ
లం శాఖార్థం ఇషేత్వోర్జైత్యేతి | తామాచ్ఛిన్న తీత్యత్ర చిన్నాయాః సమా
లాయాః శాఖాయాః సౌకర్యార్థం పరివాసనవాక్యేన పునర్మూలాపాదా
నకం ఛేదనం శ్రూయతే | స చాసతి మూలే మూలాపాదానకం ఛేదనం
సమ్భవతి | తస్మాచ్ఛాఖార్థమేవ మూలం నతూపవేషార్థం | అతోఽన్యార్థ
మూలానునిష్ఠావీసతస్సాద్యజ్య క్రియమాణం కపాలావధానం స శాఖాచ్ఛేదస్య
ప్రయోజకం, కిన్తు వత్సనపాకరణమేవ తత్ప్రయోజకం | తథాసతి యత్ర శా
ఖాయాగ్నిప్రథమ ఛేదననైవసౌకర్యంసమాద్యతే తత్రోపవేషసిద్ధయేపునః
ప్రయత్నైవ మూలం స సమ్పాదనీయం, కింతు శోకికేనైవ కేన చిత్ కాష్ఠే
న కపాలాన్యసంధేయానీతి విచారస్య ఫలం సిద్ధం | బ్రాహ్మణే విధిభాగస్య
సామాన్యవిశేషవిచారగ్నిప్రదర్శితః | అథార్థవాదవిచారాగ్నిప్రదర్శ్యుస్తే |

వాయుర్వాగ్నిత్యైవమాదే రర్థవాదస్యమానతా |

నవిధేమాఽన్విధర్తైకిం కింవాఽసౌతత్రవిద్యతే ||

విధ్యర్థవాదకబ్ధానాం మిథోపేక్షాపరిక్షయాత్ |

నాన్యైకవాక్యతాదమేక ప్రామాణ్యంసమ్భవేత్పుతః ||

విద్యర్థవాదోసాకాక్షౌ ప్రాశస్త్యపురుషార్థయోః |

తేనైకవాక్యతాఃస్యా ద్వైదానాఽర్థమాసతా || ఇతి ||

కావ్యపశుకాక్షే విద్యర్థవాదో మాయతే | “వాయవ్యగ్ శ్వేతమా
లగతఃసూక్తికామః” ఇతివిధిః | “వాయురైవ యేషిష్టాదేవతా” ఇత్యయమర్థ
వాదః | తత్రవాయవ్యాదిశబ్దా ఆర్థవాదశబ్దనైరసత్వేజ్జైవ విశిష్టమర్థం వి
దధతే | అర్థవాదశబ్దాన్యత్రనైరసత్వేజ్జైవ ఏప్రగామిదేవతాలక్షణం సి
ద్ధార్థమస్వచక్షతే | అత్ర ఏవైకవాక్యత్వా భావాన్నాస్త్యర్థవాదానాం
ధమే ప్రామాణ్యమితి చైత్ | స | ఏదైకవాక్యత్వాభావేపివాక్యైకవా
క్యత్వాన్వయివాక్యేషు పురుషప్రవృత్తిసిద్ధయే స్తావకమర్థవాదవాక్యమపేక్షతే |
అర్థవాదవాక్యస్యాపి | పురుషార్థస్యవసానాయ విధివాక్యకేతుః | అతా
వాక్యేహాగవిధిగ్ విస్వయాదేకవాక్యత్వేనతి విధిభాగపదార్థవాద భాగో
ఽపి భమే | ఏమూఁగ | అస్మై వన్యామై స “ప్రసీయన్యామితోదివిసామతీనీత్”
ఇత్యర్థవాదస్య “యశ్చర్థశాఖయీవ తస్మాదసావకాంత” ఇత్యేతద్విధిస్తావ
కత్వాన్వయివాక్యే నీయమా శూన్య ప్రామాణ్యమస్తి | సను అర్థవాదస్య వి
ధిస్తావకత్వం స్పష్టచిద్వ్యభిచలతే | “ప్రాచీముటచీమాహరతి | ఉభయోర్లోక
యోరభిజితే” ఇత్యుత్పలవిధిచతభానాత్ ఇతి చైత్ | మేవం | బౌద్ధుష్టు
రాధికరణన్యాయేనస్తావకత్వత్ | స చ న్యాయస్త్రిన్మైవ పాదేఽభి
హితః |

“ఉక్తోవరుధ్యాత్వైశ్చపవిధిప్నోగదో న కిం |

యువాచేమమృతం స్త్రీతి స్త్రీతి వా తద్విధిత్వయా ||

చతుర్థ్యా ఫలతా భానామ్యావోకవర్చతా కలం |

ఉక్తోవరౌధంకథయన్సుధం సువిదగోభవే ||

అస్తులౌచ్యమృతస్య పిహానాన్యస్యకథలం |

ఆర్థజైవ్యభావ్యభావైస్సేనస్తావకపవనం || అం ||

ఇదమామాయం | “బౌద్ధుష్టురాయాదాధపతు వైర్వా ఉమవృర

ఊర్కం శవణో దైవాస్తా ఊర్జం పశూనాం పౌత్యుస్తా పరుదైవ్య" ఇతి | ఆత్రా
 వరోధవాక్యేన కిం ఫలమేవ విధీయతే, కిం వా యూపాయవృత్త్యమపిస్తూ
 యతే | నాద్యః | ఔదుంబరవిద్యభావన తత్ఫలకథనాయాగాత్ | సచాత్రో
 దుబ్బరత్వస్య ప్రత్యక్షే విధిరస్తి, లిహాద్యప్రశణాత్ | అతస్తుత్యైవాత్రవిధి
 రున్నైయః | న చాత్రస్తుతిషణ్ణీకరోషి | సద్వితీయః | అర్థభావనావృత్తిల
 త్తణవాక్యభావనతైః | తస్మాద్వార్యవరోధస్తానవకః | తద్వదుభయలూకాభి
 జయేనాప్యైశాన దిక్ప్రవృద్ధాద్యశాపణాదిభిః ప్రవృత్తాశాఖావిధానాయ
 స్తూయతే | తదేవం వేదసామాన్యతద్వీశేషయోర్మన | బ్రాహ్మణయోర్మ
 న | విశేషాణామృగాదీనాం బ్రాహ్మణవిశేషయోర్విద్యర్థ వాదయోశ్చైవేషీ
 తాస్సామాన్యవిశేషవిచారా అస్మిన్ననువాకే ఉదాహృతాః, వత్సమాణా
 నువాకేష్వపి తే సర్వే యథాయోగముదాహరణీయాః

“ఉదాహృత్యాత్రమిమాంసాం ప్రకృతిప్రత్యయస్థితిం |

‘అర్థవ్యాకరణేసిద్ధం బోధుంతత్ప్రక్రియోచ్ఛృత’ ||

స చ వ్యాకరణప్రామాణ్యే తత్ప్రక్రియోజనేవా విపదితస్యం, తత్ప్ర
 మాణ్యస్యస్యప్రిపాదేనస్థితత్వాత్ | తత్ప్రక్రియోజనస్య చ కాత్యాయనేన అ
 భిహితత్వాత్ | తథాహ |

“గతాద్యావిషుసాధుత్వే ప్రయోగే నా స కశ్చన |

నియమాన్తస్యస్థి వా నాస్తి వ్యాకృతేర్ములవర్జనాత్ ||

సాధూనైవ ప్రయక్షిత గతాద్యా ఏవ సాధవః |

భిత్వస్థి నియమగిహాగ్వేతేనవ్యాకృతి మూలతా” || ఇతి ||

నిమాణలక్ష్యేన విగీతత్వాదయగిహార్యసజ్జహేతవోఽశ్యసలక్ష్యే |

“నిర్ములత్వాప్యితత్వానైష్ఠ్యల్యాద్యేనాధనాత్ |

పూర్వపరవిరోధాచ్చ నాన్యప్రామాణ్యసంభవః” ||

ఇతి పేంఁవిడిక్కాం | వ్యాకరణ్య పారుషేయత్వాన్ములప్రమా
ణమపి ౧౦ | అశవవ బుద్ధ్యావాక్యానాం ప్రామాణ్యంనుషితం ||

“ప్రాయేణ్యాపవాదిత్వాత్పంసాంభ్రాన్యాది సంభవాత్ |

ఏకనానుషలభేష్ట శ్రద్ధామాత్రాప్రమాణరా” || ఇతి ||

స త్తేజస్వీత్యుమూలం గవాదిశబ్దావీవ సాధవః | స తు గావ్యా
దిశబ్దాః | సాధూనైవ క్రయజ్ఞోనాపశబ్దానిత్యస్యాభ్యుదయస్య కేనాపింది
యేణ గృహీతు యశ్యత్పాత్ | యోప్రత్యక్షిస్యాస్త్రియత్వాత్తద్ద్రాహ
కత్వమితిదన్మ |

“యద్రాస్యాతిశయోఽప్తస్సస్వార్థాసతిలక్ష్యనాత్ |

అపూర్వ్యేన్ద్రియగ్రాహ్యేన రూపతోప్రవృత్తిరా” || ఇతి ||

అచార్యైరుక్తర్వాత్ | విగితత్వమపి వ్యాకరణే బహుశ ఉప
లభ్యతే | అనాదిసత్తేభియుక్తవ్యవహారే గృహీతస్యకరికా గవాదిశబ్దా వీవ
సాధవ ఇతి భగవతో మతం | పాణినిస్సు శాస్త్రస్యామూలః * చూడం
తద్విషయతానేవాశబ్దాః ఉగౌ | “అశుడణ్” (పా - ౧ | ౧ | ౧) |
“శ్శజ-హి” (పా - 2 | 2 | ౧౦౦) | “స్త్రో శ్చనాశ్చ” (పా - ౮ | ౪ | ౪౦) |
“స్త్తనాశ్చ” (పా - ౮ | ౪ | ౪౦) | గ్రామ్యప్రమాణాత్ | స చధరా
ర్థకామఘోషాదిషు జ్ఞేయతలం వ్యాకరణే ఏకస్యం | వేదసు ప్రయత్నైవ
వ్యాకరణం తాపతే | “తస్మాత్ప్రకృత్యేన స్థితితవైనానగమితే | స్థి
చచ్చహవావీషయదవశబ్దం” | ౧ | ఉరప్ప విరోధశ్చ భూయాః ని ప్రముఖ
వ్యాకరణమిశ్యశ్యపగచ్చితి | తప్రపాణియేడకం | “ఇతివిగ్రహ్య”
(పా - ౧ | ౧ | ౧) | “కర్తవ్యకర్మణ్యాయోజితం” (పా 2 | ౧ | ౮౬)
ఇతి | తత్కార్యాయనైవనుషించి “అచ్యవోవిషయస్వాభవా శ్చ నాని
త్యత్వాత్తాద్యం ఏకైకవచనమనర్యం | సమాప్తం” || ౧ ||

క్వచిత్పాణినిః స్వాక్తం స్వయమేవదూషయామానః “తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమా
 ణత్వాత్” ఇతి తస్మాన్న వ్యాకరణం ప్రమాణమితి వ్యవహారః ప్రాప్తే బ్రూహినితా
 వదిదం నిర్మూలం, పూర్వవ్యాకరణానామేవ మూలత్వాత్ | సన్నిహి పూర్వ
 వ్యాకరణాని, పాణినై వత తస్మాత్తానాముదాహృతత్వాత్ | “తృషిష్యపిక్య
 షేగికాశ్యపస్య” (పా-౧ | ౨ | ౨౫) “ఋతోభారద్యజస్య” (పా- ౨ |
 ౨ | ౬౩) “త్రిప్రభృతిషశాకటాయనస్య” (పా- ౮ | ౮ | ౫౦, “ఘోష
 శ్శాకల్యస్య” (పా- ౮ | ౩ | ౧౯), “ఓతోగార్వ్యస్య” (పా- ౮ | ౩ | ౨౦)
 ఇతి హ్యుదాహృతం | తత్తద్వ్యాకరణానాం పూర్వపూర్వవ్యాకరణమూల
 త్వైషి బీజాఙ్మరవదనాదిత్యైన మూలక్షయాభావాన్నానవస్థాదోషః |
 న చ “ఘర్జిత” ఇత్యైదరపశబ్దత్వం సాఙ్కేతికానామపి స్వస్వవిషయే గవా
 దిపదవత్ సుశబ్దత్వాత్ | అన్యథా “వవరః ప్రావాహణికామయతః” ఇత్యై
 దే రపశబ్దప్రసక్తాత్ | నాపినిష్ఫలత్వం | “ఏకః శబ్ద స్సవ్యక్ జ్ఞాతః సోఽఽ
 ప్రయుక్తః స్వగే లోకే కామధుగ్భవతి” ఇతి సాధుశబ్దావబాధతేష్యై
 గాభ్యాం ధర్మైత్వత్తి శ్రవణాత్ | నాపివేదబాధః | నష్టేచ్ఛిత వా ఇద్యోదే
 గ్రావ్యాద్యపశబ్ద విషయత్వాత్ | “నానుభ్యాయాద్భహూశబ్దాన్వాహో
 విగ్లాహనం హి తత్” ఇత్యయన్తు నిషేధస్సమాధినిష్ఠ బ్రహ్మయోగివిషయః |
 సాపిపరస్పరవిరోధః, ఉక్తానుక్త దురుక్త చిన్తారూపం వార్తికం కుర్వతః
 కాత్యాయనస్య క్వచిత్క్వ చిద్దూషయితుమచితత్వాత్ | నాపి స్వాక్తవ్యా
 హతిః, పూర్వోత్తరపక్షాభిప్రాయేణ తదుపన్యాసాత్ | తస్మాత్ప్రమాణ
 ధూత వ్యాకరణానుసారేణ గవాదిశబ్దా ఏవే సాధవః | తానేవ ప్రయుజ్యే
 తేతి నియమాన్వయం సిద్ధం | ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగో జ్ఞాతవ్య ఇత్యన్తేనైవా
 భిప్రాయేణ వేదే తత్ర తత్ర శబ్దనిర్వచన ముదాహరయతే | తథాహి బ్రా
 హ్మణే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే శ్రూయతే “ప్రజాపతీ రోహిణ్యా
 మగ్నిమనృజత | తందేవా రోహిణ్యా మాదధత | తతోవై తే సర్వాన్రోహ
 న రోహణ | తద్రోహిత్యై రోహిణిత్వం” ఇతి | తత్త్రైవ తృతీయానువాకే

ప్రజాపతిం ప్రస్తుత్య సూర్యతే “సవిరాపేనా రూపంకృత్వోపస్యవజ్జితే |
 స పృథివీమస ఆర్భు | తస్యా ఉపహత్యోపవజ్జితే | తత్పుష్కరపక్షేప్ర
 థయత్ | యదప్రకృత్యో | తిష్ఠితివైస్సృధివేత్సం | అభూద్వా ఇదమితి |
 తద్భూత్యై భూమిత్వం” ఇతి | ఏవం సంవత్సరాహార్యం వ్యాకరణపుర
 కస్య పదార్థజ్ఞానస్యవశ్యంభావిత్యాచారవేదేనిప్రార్థితంస్త్రో వ్యాకరణం
 నిర్ణయే | ఏవం పుష్కరపక్షే చతుర్థప్రకారకే ఇన్ద్రియాయవగ్రహబ్రాహ్మణే
 | సూర్యతే “వాన్ద్విపరాచ్యవ్యాకృతావదితైదేవా ఇన్ద్రియబ్రహ్మణీమాం
 నో వాచం వ్యాకృత్వతి సోబ్రవిద్యరంవృతే మహ్యంచైవైష వాయవేచ సహ
 గృహ్యతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రియాయవగ్రహ గృహ్యతే తామిన్ద్రియే మధ్యతో
 చక్రేవ్య వ్యాకరణో తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగ్చ్యతే” ఇతి | పరాచీప్ర
 కృత్విచక్రేయవిభాగరహితామధ్యతోచక్రేవ్య విభాగం కృత్వేత్వర్థః | అథ
 ర్మణికాస్తు ఋగ్వేదాదివద్యవ్యకరణమపి వేదితవ్యమిత్యాచారని “ఉప్ విన్ద్యో
 వేదితవ్యే” ఇతి హస్త్యంయద్భూత్వావిదో వదన్తి | పరాచైవాపరాచ | కల్రా
 పరా | ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదో ధర్మణవేదశ్శిక్షాకలాపవ్యాకరణం
 నిరుక్తంశ్చన్దో జ్యోతిషమితి | అథపరా | యయాతదక్షరమధిగవ్యతే” ఇతి |
 కాత్యాయనోపి వ్యాకరణప్రయోజనాన్యదాజహర “రక్షోహగమలఘ్వ
 సన్దేహోగిప్రయోజనం” ఇతి స్వరవర్ణవిపర్యాసరూపోవిష్ణవో వేదస్య మా
 భూదితి వ్యాకరణేన వేదో రక్షణీయః | విష్ణవేతుబాధం పతన్తి |

‘మన్త్రో హీనఃస్వరతో వర్ణతోవా
 మిధ్యాప్రయన్తోసతేవర్ణమాహ |
 సవాగ్న్వజో యజమానంహినన్తి
 యధేన్ద్రికత్రస్వరతోపరాధాత్” || ఇతి ||

విశ్వరూపనామానం త్వష్టగిప్రతమిన్ద్రియజఘాన స చ త్వష్టాసోమ
 యాగే తమిన్ద్రియో నోపాహ్వయత | ఇన్ద్రియే యజ్ఞవిఘ్నం కృత్వాబలా
 తోమం పిత్వా జగము | అవశిష్టేన సోమరసేనేన్ద్రియాభిచారం కర్తుంస్వా

హేన్ద్రశత్రుష్వర్థస్వేత్యనేన మనేణాజహౌత్ | తత్రశత్రుశబ్దోఘాతక
మాచక్షే | ఛో ఉత్పత్త్యమానపురుష ఇన్ద్రస్య ఘాతక స్త్వం వర్థస్వేతి
వివక్షిత్యా మస్త్రముచ్ఛారితవాక్ | తదానీం తత్తురుషసమాసత్వా దంతో
దాత్రేనభవితవ్యం ప్రమాదాత్వనేనాద్యంతోమస్త్రగ్రహయ క్తం సచస్వరో
బహువిహితమాసలభ్యః | తతశ్చ ఇన్ద్రో ఘాతకాయస్యేత్యన్తీన్నర్థే పర్యవ
సానాదినైణ పథ్యో వృత్ర ఉదపద్యతతస్మాచ్చ వేదస్యరతుకర్తవ్యాత్రధా
వ్రత్యత్రా దన్యూర్మమాసేష్టా “అగ్నయేజప్తం నిర్వపామి” ఇతి మస్త్ర ఆమ్నా
తః | స చ వికృతావైద్రాగ్నోష్టావతిడిష్టుః | తత్రకర్తృసమవేతార్థ ప్రకాశ
నాయాగ్నయే జప్తమితివదం పరిత్యజ్య “ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం జప్తం నిర్వపామి”
ఇత్యూహనీయః | స చో హేమవ్యాకరణాన భిజ్ఞేన కర్తు మశక్యః | తథా
“వేదోఽధ్యేయోజ్ఞేయశ్చ” ఇత్యాగమనజ్ఞేయత్వం విహితం | తచ్చవ్రత్య
తివ్రత్యయాది నిర్ణయమస్తరేణ న సమ్భవతి | తథా బృహస్పతినా ఆధ్యే
ష్యహేణ ఇన్ద్రో దివ్యం వర్తనహస్త్ర మధీయానోఽపి యదా శబ్దానామ
స్తం న జగామ | తదానీమిన్ద్రాదిభిర్ధాతు ప్రాతిపదిక ప్రత్యయా దేశాది
రూపా లఘూపాయాగ్నికాః | ఉపాయమస్తరేణ నర్వేశబ్దాగ్నికథం బో
ధ్యం శక్యంతేతథా “స్థూలవృషతిమాలభేత” ఇత్యత్ర స్థూలాచాసౌ వృష
తిదేతి విగ్రహే పశుశరీరగత స్థౌల్యముక్తం భవతి | స్థూలాని వృషనియ
స్థామిత్యక్తై శరీరగత వర్ణ విశేషరూపాణాం బిందూనాం స్థౌల్యముక్తం
భవతి | సోఽయం సప్తేహస్త్వరస్త్వరయమస్తరేణ నావైతి | తస్మాద్రతుహం
దీని పఞ్చప్రయోజనాని | తదేవం ప్రమాణత్వాత్ స ప్రయోజనత్వాచ్చ
వ్యాకరణమారభ్యం |

“ఇమే త్వేత్యాదిశబ్దానాం ప్రక్రియాం శబ్దసజ్జిహే |

అహోచం స్వరమాత్రంతు వైశద్యాయ పున బ్రువే” ||

ఇమితి ప్రాతిపదికగత ఇకారః “ఫిహోస్త ఉదాత్తః” (సి - కా - వ -

30౧) ఇత్యుదాత్తః | ఫిడితి ప్రాతిపదికస్య సంజ్ఞా | ఇమిత్యత్ర పకారస్య

నిమత్వైపి స్వరవిధౌ వ్యజ్ఞన మవిద్యమానవదిత్యక్తత్వాదికార ఏవశ్చిదని
 మః | ఏకారస్య సుప్రాత “అనుద తౌ సుప్రితౌ” (పా - ౩ | ౧ | ౪)
 ఇత్యనుదా త్రత్వైప్రాప్తై తదపవాదః | “సావేకాచ స్త్రీయాద్యభక్తిః”
 (పా - ౬ | ౧ | ౧౬౮) సప్తమిబహువచనై వరస్థస్థిలై యత్పాఠిరీడిక
 మేకాచ్యం తస్మాదు త్రాత్వీయాద్యభక్తిరుదాల్పాపతి | “అనుదా త్తం
 పదమకవతం” (పా - ౬ | ౧ | ౧౫౮) ఉదా తస్వీతో వా యస్య వరస్య
 పీఠీయతే, తం వర్ణయిత్వా కీప్తం పదమనుదా త్తం భవతి | త్రతే స్థి స్థా
 ఏకారస్యాదా త్రత్వవిధానాదికారోఽనుదా త్తః | స్వీకారస్యైవ పూర్వము
 దా త్రత్వం పీఠీయతం | తతస్తం వర్ణయిత్వా భక్తే రవానుద త్తస్యమన్వితి
 శ్చేత్ | మైవం | ప్రథమతః ప్రాతిపదికస్య రీతివస్థి రసరి పశ్యేత్పీఠీయతా న
 వ్యసంపద క్రిస్తుంశ్య ప్రబలత్వాత్ | సత తప్తస్వర బహిర్యతి హి న ర్యాదా |
 తస్మాదనుదా త్రాచిముదాత్తా ననుషణ్ణి పదస్థం | ద్వైరి పదమనుదా త్రం |
 యష్టచ్ఛబ్దస్యాష్టమికాపాదాదావాదేశత్వాత్ | “అనుదా త్రం స్వీయపా
 దా” (పా - ౮ | ౧ | ౧౮) సరిహిం బ్రానువర్తతే | సంహితోయాం
 తూదాల్పాదేకారాదు ర్తరవ్యసంశ్య “ఉపేంద్రాదనుదా త్రస్యస్వీయం” (పా -
 ౮ | ౪ | ౬౬) ఇరస్వరీధ్వం | రరస్వస్వీతా సమిదంవాయ్వి | ఏవమూర్జై
 త్వైత వాక్యం యోజ్యం | తయూర్వ్యయోస్సంహితాయాం “అధ్యుః”
 (పా - ౬ | ౧ | ౮౭) ఇతి ఓకారే గుణే ప్రాప్తై “పూర్వప్రాసద్భం”
 (పా - ౮ | ౫ | ౧) ఇతి స్వీరీతస్యాసిద్ధత్వాదనుదా త్రయోగిస్తూర్వో త్తర
 వర్ణయోస్థానై విహిత ఓకారోఽనుదా త్తః | తస్యాకత్తామ తర వ్యసం
 రితత్వై | పాప్ర తదపవాదః, “ఉదా త్రస్వీత వరస్యసన్నతః” (పా - ౧ |
 ౨ | ౪౦) | యస్మాదనుదా త్రాత్పరత ఉదా త్తః స్వరీతా వ వర్ణ తస్యాను
 దా త్రస్యాశీనీదా నుద త్తం భవతి | ఏతాపలా యగామృతమిమేష్వ
 జేత్వైతిసిద్ధం | ఉదాతీయప్రకృప్తప్రాతిపదికానీతి మత వాయశబ్దస్యభి
 ణ్వరీతానాదా త్రత్వాదవశిష్ట ఆకారోఽనుదా త్తః | విభక్తస్సుప్రావదను

దాత్ర్యై సత్కృతాదాత్రై త్రైస్వరితత్వం | స్థశబ్దస్య “తిజితిజి” (పా-
 ౮ | ౧ | ౨౮) అతిజనాత్పరం తిజ సంతిహస్యతై నిఘాతోనామానుదాత్రః |
 “స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్రానాం” (పా - ౧ | ౨ | ౩౯) ఇతి స్థశబ్ద
 గతానుదాత్రస్య స్వరితాదు త్రైస్వరితత్వైకత్రుతిర్భవతి | తాంప్రచయ ఇత్యా
 చక్షుతే-ధ్యాపకాః | ఏవముపాయవస్థితి వాక్యం యోజ్యం | త్రయోర్వాక్య
 యోస్సంహితాయామోకారగ్నిప్రచయః | యద్యప్యయమోకారః ప్రచయను
 దాత్రయోరుభయోః స్థానై విహితః తథాపి ద్వైరూప్యస్య యుగవదసంభ
 వాత్ పర్యాయేణ తథాత్వై స్థానివద్భావాదైకైకస్మిన్ప్రచయః | ఏషా
 నరేతు స్థానివద్భావాభావాదనుదాత్ర్యై “స్వరితాత్సంహితా యామను
 దాత్రానాం” (పా - ౧ | ౨ | ౩౯) ఇతి ప్రచయః | పాశబ్దస్య సన్నతర
 త్వం | దెవశబ్దస్య ఫిట్స్విరేణాంతాదాత్రత్వాత్ సంహితాయామోకారో
 ఽప్యదాత్రః యుష్మచ్ఛబ్దాదేశ శ్చానుదాత్రః సంహితాయాం స్వరః
 “చితః” (పా - ౬ | ౧ | ౧౬౪) చిత్ప్రత్యయయక్తస్య సముదాయస్యా
 నై ఉదాత్రస్యాత్ | తతఃసవిత్పశబ్దై తృచ్ఛప్రత్యయస్య చకారత్వాత్ సవి
 తృ వదస్య కృదంత్యైస్సప్రాతిపదికత్వాద్వా అంతాదాత్రత్వం | సంహితా
 యాం సెత్త్యప్రచయః | విశబ్దస్యాదాత్రపరత్వాదికార సన్నతరః | “ఉప
 సర్గాశ్చాభివర్ణమ్” (సి - కా - ప - ౩౮౫) అభిశబ్దవ్యతిరిక్తా ఉపసర్గా ఆద్య
 దాత్రాస్యః | ఇతి ప్రశబ్ద ఉదాత్రః | అర్పయత్వస్య సఘాతే | “ఏకాదేశ
 ఉదాత్రై నాదాత్రః” (పా - ౮ | ౨ | ౫) | ఉదాత్రైససహాయ ఏకాదేశః
 స ఉదాత్రస్యాత్ | ఇతి సవర్ణదీర్ఘ ఉదాత్రః | తస్మాదుత్తరేషాం స్వరిత
 ప్రచయా | తుశబ్దస్య సంహితాయాం సన్న తరత్వం | త్రైప్రత్యయైకత్రుత్యై
 “ఇతిత్వాదిర్నిత్యం” (పా - ౬ | ౧ | ౧౯౭) ఇతినితి చ ప్రత్యయే పరతఃపూ
 ర్వస్యాదిరుదాత్రస్యాత్ ఇతి త్రైప్రత్యయైకత్రుత్యై ప్రత్యయస్యనిత్యాత్మైక
 శబ్ద అదిరుదాత్రః | త్రైప్రత్యయైకత్రుత్యై సన్నతరత్వం పూర్వవత్ |
 సుప్రప్రప్రసాదుదాత్ర్యై సతి పశ్చత్ప్రత్యయస్య సన్నతరత్వం పూర్వవత్ |

౧౨.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణాయ నమః

తైత్తిరీయ సంహితా.

శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్య సంహిత

బెంగుళూరు

ప్రొఫెసర్ సిద్ధాంతిమ బ్రహ్మణ్య శాస్త్రి శాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణ

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రి శా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రి శా

ప్రకటకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౨.

చన్నరాయమ్

ఆదికలానిధిముద్రాయ శ్రీమద్రితేయమ్.

౧౮౭౯

“నభ్యిషయస్యానిసంతస్య” (సి - కా - ప - ౩౮౩) ఇనంత వ్యతిరిక్తస్యన
పుంసకలిక్లవిషయస్య ప్రాతిపదికస్యాదిరుదాత్తః స్యాదిత్యనేన కర్తృణశ్చ
బ్రహ్మస్యాదిరుదాత్తః । ఉత్తరమోర్యథాయోగమనుదాత్తత్వే సతి స్వరిత
ప్రచయా సన్నతరత్వభృపూర్వవత్ । ఆప్యాయధ్వమిత్యత్రోపసర్గ ఉ
దాత్తః । శిష్టస్యే నిఘాతే సతి స్వరితప్రచయా । “ఆమన్త్రితస్యచ”
(పా - ౮ - ౧ - ౧౯) పదాచుత్తరస్యేనమ్యోధనాంతస్య సర్వస్యా సు
దాత్తఃస్యాత్ । ఇత్యఘ్నియాశబ్దస్య నిఘాతే సతి సంహితాయాం పూ
ర్వాభ్యాం ప్రచయాభ్యాం సహప్రచయః । దేవభాగశబ్దే “సమాసస్య”
(పా - ౬ - ౧ - ౨౨౩) ఇతి అన్తోదాత్తే సతి విభక్త్యానహౌ కాదేశస్వరః ।
స చ సంహితాయామాద్యౌ ద్వౌప్రచయా । తృతీయస్సన్నతరః । ఊర్జ
న్ పయన్ శబ్దయోర్నపుంసకత్వాదాద్యదాత్తత్వం । మతుపో జీవశ్చ
పితౄదన్తదాత్తత్వం । తతోయథా యోగం స్వరితప్రచయసన్నతరాః ।
ప్రజాశబ్దేప్రాతిపదిక మన్తోదాత్తం టా బనుదాత్తః । తయోరెకాదేశఉ
దాత్తః । శేషంపూర్వవత్ । “నశ్శుభ్యామ్” (పా - ౬ - ౨ - ౧౬౨)
బహువ్రీహి సమాసే నశ్శు సు ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య పదస్యాంత ఉ
దాత్తస్యాత్ । ఇత్యనమీవా అయశ్శుశబ్దయోరన్తోదాత్తత్వే సతి శేష
మున్నేయం । నచతత్ర సమాసస్యేత్యన్తో దాత్తత్వం సిద్ధతి । “బహు
వ్రీహౌ ప్రకృత్యాపూర్వపదమ్” (పా - ౬ - ౨ - ౧) ఇత్యుక్తం । పూర్వ
పదప్రకృతిస్వరత్వమపపదితుం శశ్శు సుభ్యామితి సూత్రస్యా పెక్షితత్వా
త్ । “నిపాతాద్యదాత్తః” (సి - కా - ప - ౩౮౪) ఇతి మాశబ్ద ఉదా
త్తః । యః ఇత్యేతర్హూర్వవత్ । సైనశబ్దస్య ఫిట్ స్వరః । యశతేత్యస్య
నిఘాతః । మేతీపూర్వవత్ । అఘన క్రౌర్యేణశంసోబిశసనంవధోయస్యసోఽ
యమఘశగ్గంసః । తతో బహువ్రీహి స్వరేణ అఘ ఇత్యన్తోదాత్తః । రు
ద్రహేతిశబ్దయోః ఫిట్ స్వరః । పరిశబ్దో నిపాతత్వాదాద్యదాత్తః । వౌస్య
ఇక్తివితీతబ్దావనుదాత్తః । ధ్రువశబ్దస్య ఫిట్ స్వరే సతి టాప్రత్యయేన విభ

త్వ్య సహాకాదేశ స్వరః అస్మిన్నిత్యత్ర విభక్తైః సావేకాచ స్తుతీయా
 దిర్విభక్తైః (పా-౬.౧౧౬౨) సావితీనస్తమీబహువచనం, తత్ర యపకాచ
 తత్యపరాత్యతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా ఇత్యుదాత్తత్వం గౌపతావిత్యత్ర
 “పత్యావైశ్వర్యే” (పా-౬.౧౧౬౩) విశ్వర్యాధైవతిశబ్దేపరత్యపూర్వపదస్య
 ప్రకృతిస్వరత్వం భవతితతో గౌశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వే సతి శిష్టస్యానుదా
 త్తస్వరితప్రచయాః స్యాత్యేత్యస్య నిఘాతప్రచయా బహ్వీరితి అత్ర
 జీష్ ప్రత్యయస్యాదాత్తత్వేన సవర్ణదీర్ఘౌ పున్యదాత్తః యజమానస్యేత్య
 త్ర “ధాతోః” (పా-౬.౧౧౬౪) ధాతోరన్తఉదాత్తస్యైత్ ఇతిజకా
 రాత్ పూర్వాకార ఉదాత్తః శపసపిత్వాదనుదాత్తత్వం శానచః “చిత్”
 (పా-౬.౧౧౬౫) ఇత్యన్తదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః “తాస్యను
 దాత్తేన్ద్రిదమపదేశాల్లసార్వధాతుక మనుదాత్తమహ్నిజ్యో” (పా-౬.౧
 ౧౬౬) తాసిప్రత్యయాదనుదాత్తే తో ధాతోజ్జిత్ ధాతోరకారోప
 దేశాచ్చాత్తరస్య లకారస్య స్థానె విహితం లసార్వధాతుక మనుదాత్తం
 భవతి హ్ను అపహ్నువే, ఇచ్ అధ్యయనె, ఇత్యేతాధాతూ వర్జయి
 త్వా అత్ర శబ్దస్తస్య యజేత్యస్యాదుపదేశత్వాత్తదుత్తరః శానచ్, అను
 దాత్తః పమానిత్యత్ర ఫిట్ స్వర ఏకాదేశ స్వరశ్చ పాహీత్యస్య నిఘా
 తే సతి స్వరితప్రచయా॥

“సమ్బద్ధశ్చ శ్రుతివ్యాఖ్యామీమాంసావ్యాకృతిస్వతైః ।

చతుప్రకారై రాద్యోఽయ మనువాకస్సమాపితః ॥౧॥

ఇతి శ్రీవిద్యాతీర్థమహేశ్వరావరావతార, శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమే
 శ్వర శ్రీవీరబుక్కమహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్యవిరచితై
 త్తిరీయసంహితాభాష్యే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠశే
 ప్రథమోఽనువాకః॥

తై త్రిరీయసంహితా.

యజ్ఞస్య ఘోషధీని ప్రత్యుష్టగ్ంరత్నప్రత్యుష్టా ఆరాతయస్రప్రే
యమగార్ధిషణ్ణా బహిరచ్ఛ మనునాక్రతా స్వధయా వితస్తాతఆవహ
న్తి కవయస్సరస్తా ద్వేవేభ్యో జుష్టమిహ బహిరాసదే దేవానాం పరి
ఘాతమసి వర్షపుష్ప మసి దేవబహిర్యా త్వా న్యజ్ఞాతిర్యక్పర్వతే రా
ధ్యాసమాచ్ఛేత్తాతే మారిషం దేవబహిః శతవత్సం విరోహ సహస్రవ
ల్కృః || ౧ ||

వివయగ్ంయ హేమ పున్దివ్యాస్తంపుచరిపాహిసుసంభృతాత్వా సం
భరౌ మ్యవత్యై రాస్సాఽసీంద్రాణ్యైసన్నహనంపూషాతే గ్రన్థిగ్రథా
మనతే మాస్థాదిన్ద్రీయ త్వా బాహుభ్యా ముద్యచ్ఛే బృహస్పతీమూఢా
ధా హరామ్యు ర్వస్తరీక్ష మస్యహిదేవంగమమసి || ౨ || సహస్రవల్కా అ
హ్నాత్రిగ్ంశచ్చ || ౨ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వి
తీయోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

ప్రథమేఽనువాకే వత్సాపాకరణముక్తం । ద్వితీయేఽనువాకే బ
ద్ధిరాహరణముచ్యతే । తయోరనుక్రమే పాఠఃప్రమాణమితి మీమాంసి
ష్యతే । పౌర్ణమాస్యాస్తు సాన్నాయ్యాభావే వత్సాపాకరణ ప్రయోజ
నాభావాదన్వధానసీయస్తరం అమావాస్యాయామసన్నయతోఽపి బ
ద్ధిరేవ ప్రథమం సమ్మాదనీయం । అత ఏవ బోధాయనం “యమ్యవై న

సన్నయతి బద్ధిః ప్రతిపదేవ భవతి" ఇతి అస్మిన్ననువాకే యజ్ఞస్య ఘోషదసీత్యయమాద్యోమన్త్రః । బ్రాహ్మణేతు తస్మాత్పూర్వ మన్యోమన్త్రః శాఖాంతరాదిహసీయ యేన వ్యాఖ్యాతః తస్య వివియోగమాహ బోధాయనః "అథ జఘనేన గార్హపత్యం తిష్ఠన్నసిదమశ్వపర్శుం వాఽఽదత్తే దేవస్య త్వా సవితరుః ప్రసవేఽస్విన్యోర్హుభ్యం పూర్ణో హస్తాభ్యామౌదదే" ఇతి । ఆపస్తంబః "ఉత్తరేణ గార్హపత్యమసిదోఽశ్వపర్శు రసమత్ పర్శుర్వానిహితో భవతి దేవస్య త్వా సవితరుః ప్రసవ ఇతి అసిదమశ్వపర్శుం వాఽఽదత్తే తూష్ణీ మనశత్పర్శుం" ఇతి । అసిదో దర్శచ్ఛేదనసాధనం శస్త్రం పర్శుః పార్శ్వస్థి తచ్చ ఖడ్గవత్తీక్షణధారత్వాల్లవనే సమర్థం । మన్త్రస్యాయవర్థః । భో లవనసాధన ప్రేరకస్య దేవస్య ప్రేరణే సతి దేవతాసమృద్ధిభ్యాం బాహుభ్యాం హస్తాభ్యాశ్చ త్వం స్వీకరోమీతి । మణిబద్ధా దధంతౌ బాహూ । ఉపరితనౌ హస్తౌ । అత్ర బ్రాహ్మణం "దేవస్య త్వా సవితరుః ప్రసవ ఇత్యశ్వపర్శుమాదత్తే ప్రసూత్యై । అస్విన్యోర్హుభ్యమిత్యాహ । అస్వినౌహి దేవా నామధ్యరూపిస్తాం పూర్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై" ఇతి (బ్రా- ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౨౨) యతిర్నియతిః యజ్ఞసాధన ముపాదేయం । తత్సర్వం పోషకస్య దేవస్య హస్తాభ్యామేవేనియమః । అశ్వపర్శుణా సహ బద్ధిః ప్రాప్తంగచ్ఛేదితి సార్థవాదేన వాక్యేన విధత్తే "యోవా ఓషధీం పర్వణో వేద । నై నాస్స హినస్తి । ప్రజాపతిర్వా ఓషధీం పర్వణో వేద । స ఏనానహినస్తి । అశ్వపర్శ్వా బద్ధిరప్యైతి । ప్రాజాపత్యోవా అశ్వస్సయోనిత్వాయ । ఓషధీనామహిగంసాదై" (బ్రా- ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౨౨) ఇతి । ప్రజాపత్యక్షి పరిణామోఽశ్వ ఇత్యశ్వమేధవిధౌ గ్రూయతే "ప్రజాపతేరత్యశ్వయత్ । తత్పరాపతత్ । తదశ్వోఽభవత్ । యదశ్వయత్ । తదశ్వస్యాశ్వత్వం" ఇతి । తతోఽశ్వస్య ప్రాజాపత్యత్వాత్ ప్రజాపతే శ్చేషధిషు తత్తత్పర్శ్వాభిజ్ఞత్వేన పర్వణోః సన్ధౌ ఛేత్తుం ప్రవృత్తస్య పర్వభంజకత్వాభావేనాశ్వ

పర్వా ప్రజాపతిరూపయాదర్శ్యభేదే హింసా న భవతి ఇతి । ద్రవ్యాంతర
 పరిత్యాగేనాశ్వపర్శ్య స్వీకారస్తయోని భూత ప్రజాపతి సాహిత్యాధం ।
 అస్తి చ తత్ సాహిత్యం కారణస్య కార్యేఽనుగతత్వాత్ । తస్మాత్
 ప్రజాపతిర్ద్యారేణ కర్తుర్హింసాదోషభావ ఉపపద్యతే । అశ్వపర్శ్యోరభి
 మున్త్రీణాం ప్రథమం మున్త్రీం బోధాయనో వినియుజ్యే “ఆదాయాభిమ
 మున్త్రీయతే । యజ్ఞస్య ఘోషదనీ” ఇతి । ఆపస్తంబస్తుబ్రూతే “యజ్ఞస్య
 ఘోషదనీతి గార్హపత్య మభిమన్త్రీ” ఇతి । ఘోషదీతి ధనస్య నామ ।
 భోజ్యపర్శ్య త్వం యజ్ఞస్య సాధనం ద్రవ్యమసి । భోగార్హ పత్యేతి వా
 యోజ్యం । అత్ర బ్రాహ్మణం “యజ్ఞస్య ఘోషదనీత్వాహ । యజమాన పష
 రయిందధాతి” ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । రయిం ధనం । బోధాయ
 నం “గార్హపత్యే ప్రతి తపతి ప్రత్యుప్తగ్ం రక్షః ప్రత్యుప్తా అరాతయః”
 ఇతి । ఆపస్తంబః “ఆహవనీయే గార్హపత్యే వాఽసిదం ప్రతితపతి న ప
 ర్శ్యం” ఇతి । అస్మిన్ అవసాధనే నిగూఢం రాక్షసస్య వైరిణాం జ్ఞు స్వ
 రూపం అత్యంతం దగ్ధం భవతు । మున్త్రీనయోజనమాహ “ప్రత్యుప్తగ్ం ర
 షః ప్రత్యుప్తా అరాతయ ఇత్యాహ రక్షసామపహత్యై” ఇతి (బ్రా । ౩
 కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । బోధాయనః “అథాహవనీయ మభిప్రేతి । ప్రేయ
 మగాధిపణా బర్హిరచ్చ మనునాకృతా స్వధయా వితస్తా త అ వహన్తి
 కవయః పురస్తాద్దేవేభ్యో జస్తం” ఇతి । స పవ మున్త్రీశేషం పృథగ్విని
 యుజ్యే “ఇహ బర్హిరాసద ఇతి వేదిం ప్రత్యవేక్షతే” ఇతి । ఆపస్తంబస్తు
 కృత్స్నస్య మున్త్రీనైక్యమేవ వినియోగమాహ “ప్రేయమగాధివ్యక్తిర్వ
 న్తరిక్షమీస్యహీతి ప్రాచీముదీచీం వా దిశ మభిప్రవ్రజ్య యతః కుతశ్చిద
 గ్భమయంబర్హిరాహరతి” ఇతి । ఇయమాశ్వ పర్శ్య ర్విద్యారూపత్వేనాభి
 జ్ఞా సతి బర్హిః ప్రాప్తం ప్రాచీం గచ్ఛతి । కీదృశీ సా । ప్రజాపతిరూపేణ
 మనునా స్వపతుషా నిర్మితా । అశ్వభక్షితాన్నలక్షణయా స్వధయా
 విశేషేణ తీక్ష్ణీకృతా యస్తాత్ తే పూర్వే కవయో విద్వాంసోఽనుసా

తారః పూర్వస్యాదిశో బర్హిరానయన్తి తస్మాదియం ప్రాజ్ఞుభగచ్ఛతి | దే
వభ్యో హవిర్భుగ్భ్యః ప్రియం బర్హిరీహ వేద్యామాసాదయితవ్యం | అస్య
మన్త్రస్య ప్రథమభాగే పదార్థం తాత్పర్యజ్ఞాహం “ప్రేయమగ్రాధిషణా
బర్హిరచ్ఛేత్త్యాహ | విద్యావై కిషణా | విద్యయై వై నదవై చ్ఛతి” ఇతి (బ్రాం
౩ కాం | ౨ ప్ర | ౨౨) | ద్వితీయభాగస్యాభే శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిః మమమూన
ప్రసిద్ధిజ్ఞాహం “మనునా కృతా స్వధయా వితస్తే త్యాహ | మానవీ హి ప
ర్భుస్యధా కృతా” ఇతి (బ్రాం | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౨౨) | అన్నేనాస్థ్యా ద్యుప
చయోఽన్వయవ్యతిరేకసిద్ధః | తృతీయభాగే పదార్థం పురస్తాచ్ఛబ్దతాత్ప
ర్యజ్ఞాహం “తటిపహన్తి కవయః పురస్తాదిత్యాహ | శుశ్రువాగ్ంసో వై కష
యః | యజ్ఞపురస్తాత్ | ముఖత ఏవయజ్ఞమారభతే” ఇతి (బ్రాం | ౩ కాం |
౨ ప్ర | ౨౩) | హేమామాధారస్యాహవనీయస్య పూర్వ దిగ్విర్జిత్యా
ద్యజ్ఞపురస్తా ద్వర్తత ఇతి ఉచ్యతే తచ్ఛబ్దపాశేన పురస్తాదేవయ
జ్ఞ ఆరంభో భవతి | అపి చ తత్పాశే దిగన్తరప్రయుక్తం వైకల్యం నా
స్తి త్యాహ | “అథో యదేతదుక్త్వా యతగ్గుతశ్చహరతి | తత్ప్రాప్త్యా
ఏవ దిశో భవతి” ఇతి (బ్రాం | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౨౪) | చతుర్థభాగ ఆస
ద ఇతి పదస్య తాత్పర్యమాహ “దేవేభ్యోజుప్త మిహ బర్హిరాసద
ఇత్యాహ | బర్హిషస్సమృత్యై | కర్మణోఽనపరాధాయ” ఇతి (బ్రాం | ౩
కాం | ౨ ప్ర | ౨౫) | ఆసాదయ తవ్యమిత్థ్యుక్తే యావద్వేద్యామాన్తర
ణాయ పర్యాప్తం తావత సూచితత్వాదేతత్పదోచ్ఛారణం సమృత్యై స
మృద్యతే | తతో న్యూనత్వ లక్షణికర్మణోఽపరాధో న భవిష్యతి | బో
ధాయనః “దర్భస్తప్తం పరిగృహ్లాతి యావన్తమలం ప్రస్తరాం మన్య
తే దేవానాం పరిమాత మసీత్యత్రేన మున్నాప్తిః వర్షవృద్ధ మసీతి”
ఇతి | ఆపస్తమ్బస్య ద్వయోరేకతన్త్రీత్వ మభిప్రేత్యైకమేవ వినియో
గమాహ “దేవానాంపరిమాతమసి వర్షవృద్ధమసీతి దర్భాన్ పరిష్టాతి”
ఇతి | భో దర్భ జాత త్వం దేవానామగ్ధే పరిగృహీత మసి నతు మయా

స్వగృహం చాచనాథే తతో న మే లవనదోషోఽస్తి । వృక్షాదాహారా
సంభవాత్ తవాపి న హానిః । పరిగృహీతస్య కృత్సంస్థానా
త్వం న త్వేకదేశస్యేత్యేతం మన్తాభిప్రాయం దర్శయతి । “దేవానాం
పరిమాతమసీత్యాహ । యద్వా ఇదం కి ఇచ్చి । తస్దేవానాం పరి మాతమ్”
ఇతి (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) । ఆ పిచ । యథా లోకే కశ్చిత్ భృ
త్యో రాజసియోగాద్ధామేషు గత్యాబలా గృహ్య మాణమిదం దధి
క్షీరాదిద్రవ్యం పసుమత్త మాయ । రాజ్ఞే నతు మదర్థమితి ప్రజానాం ఆ
గ్రే ప్రతిప్రోచ్య నిర్భయః సర్వదేదం కరిష్యామి ఇతి * బ్రూతే తద్వత్ ।
ఇదమిత్యభిప్రాయాంతర మాహ “అథో యథా వస్యసే ప్రతిప్రోచ్యా
హేదం కరిష్యామితి । ఏవమేవ తదధ్వర్యునిప్రతిప్రోచ్య బర్హి ద్దాతి । ఆ
త్వనోఽఘోగంసామై” ఇతి (బ్రాం । ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) స్వీకార్యస్య
స్త మ్భ్యైకత్వం కృత్సంస్థానా విధత్తే “యావత్స్తమ్భా స్పరిది
శేత్ । యత్తేషా ముచ్చిగ్న్యాయత్ । అతి తద్యజ్ఞస్య రేచయేత్ । ఏకగ్న్యస్త
వ్యం పరి దిశేత్ । తగ్ంసర్వం దాయాత్ । యజ్ఞస్యాఽనతి రేకాయ”
ఇతి (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) । యజ్ఞస్య సమ్బధి యద్యోవ్యం తస్య
యజ్ఞాత్ బహిర్భావోఽతిరేకః, సచాయుక్తః । అకృష్ట పచ్యానాం దర్భా
దీనాం తటాకా ద్యుదకమనపేత్య వషేణైవ వృద్ధి ప్రసిద్ధే త్యాహ
“వర్షవృద్ధిః సీత్యాహ । వర్షవృద్ధావా ఓషధయః” ఇతి (బ్రా - ౩కాం ।
౨ప్ర । ౨౨) । బోధాయనః “అసిదేనోప యచ్ఛతి దేవ బర్హి ర్వాత్వా
న్వజ్ఞా తిర్యక్ష్వర్వతే రాధ్యాసం” ఇతి । వినియోగద్వయమాహ పస్తం
వ్యం “ఛేవబర్హి ర్వాత్వాన్వ జ్ఞా తిర్యగితి సంయచ్ఛతి పర్వతే రాధ్యాస
మిత్యసిద మధి నిదధాతి” ఇతి । హేదేవ బర్హిస్త్యాం అన్వక్ తిర్య గపి
మాహింసిషం కింతు యేన తవ పర్వ పునః ప్రరోహస్థానం ఆ విసప్తం య
థా భవతి తథా స్థానయామి హింసయా అన్వక్త్వం దై ఘ్యేణద్యైశ్చ

భావః । తిర్యక్త్వం హ్రస్వానాం ఖండానాం సమ్బుధనం । బర్హిషోదే
 వసమ్బుధస్తా దర్థ్యరూప ఇత్య భిప్రాయమాహ “దేవబర్హిరిత్యాహ । దే
 వేభ్య ఏవైనతరూతి” ఇతి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) నిషేధోదోష
 పరి హారయేత్యాహ “మాత్వాన్మ జ్ఞాతిర్యగిత్యా హా హిగోంసాయై” ఇ
 తి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । పునర్లప్రరోహరూపసమ్బుధ్యర్థం సర్వసా
 ధన మిత్యాహ “పర్వతేరాధ్యాసమిత్యా హర్ధ్యై” ఇతి (బ్రా . ౩ కాం । ౨
 ప్ర । ౨ అ) । బోధాయనః “ఆచ్చినత్యాచ్ఛేత్తాతే మారిషమితి” ఇతి । త
 ద్వనాపస్తమోఽపి । ఇత ఊర్ధ్వంయత్రద్వయోర్విశేషాభావస్తత్ర అన్యత
 రన్యైవ వినియోగ ఉదా హరిష్యతే । హేదేవబర్హిస్తవాహమాచ్ఛేత్తా
 ఽపి మన్త్రసామర్థ్యా న్నాహింసిషమ్ । అత్ర మారిషమిత్యేతం మన్త్రోప
 రతస్తదర్థాభిజ్ఞస్యచ స్వకీయంకిషపి నవినశ్యతీత్యాహ “ఆచ్ఛేత్తాతేషా
 రిషమిత్యాహ । నాస్యాత్మ సోమీయతే । యవంశేద” ఇతి (బ్రా । ౩
 కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । కల్పసూత్రం “దేవబర్హిశ్శత వల్కంవిరోహేత్యాల
 వానభి వృశతి” ఇతి । లానావశిష్టమూలాన్యాలవాః శతవల్కం శత
 శాఖం బర్హిషః పుత్రాదివచుపకారక త్వేన తత్ప్రరోహణే యమాశీర్షి పు
 త్రోష్పత్యై భవతీతి వ్యాచక్షే “దేవబర్హిశ్శతవల్కం విరోహేత్యాహ । ప్ర
 జానాం ప్రజననాయ” ఇతి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । కల్పః “సహస్ర
 వల్కావివయగ్ంయహే మేత్యాత్మానం ప్రత్యభివృశతీతి” మన్త్రస్యాశీర్షి
 పరత్వం స్పష్టమిత్యాహ “సహస్రవల్కావివయగ్ంయహేమేత్యాహ । ఆశి
 షమేవైరామాశాస్తే” ఇతి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । కల్పః “పుథివ్యా
 స్సంపుచగిపాహీత్యనధోనిదధాతి” ఇతి । భోత్యణ కాష్ఠాద్యాధార పృథి
 వ్యాస్సంపరాధిమందర్భంరక్ష । ద్రవ్యాస్తరస్యోపరిస్థాపనే ప్రయోజన
 మాహ “పుథివ్యా స్సంపుచగిపాహీత్యాహ స్రతిష్ఠిత్యై” ఇతి (బ్రా - ౩
 కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) । యది లానమిమం దర్భం పృథివ్యాం నిదధ్యాత్ త
 దానీముచ్చిస్తాది సుర్యేన త్యాజ్యత్వే సతి దర్భోఽప్రతిష్ఠితస్సాన్యత్ ।

పూర్వప్రస్తరాఖ్యస్య దర్శముష్టేః సమస్త్రీకలవనంప్రవక్ష్యతం ఇదానీం
ముష్ట్యస్తరాణాం మస్త్రీ మస్త్రేణైవ లవనవిధత్తే “అయుక్తాయుక్తాన్ము
ష్టీన్ బునోతి । మిధునోత్పాయప్రజాత్వై” ఇతి (బ్రా-౩-కా-౨౨, ౨౩) ।
అయుగత్వం, యుగ్మరూప సమసంఖ్యారాహిత్యం । అత్రవిషమసంఖ్యవ
త్తాణాం బహువిధత్వాదశేషసజ్జిహ్వాధావీప్సా । తావత్తావత్ దర్శయ
తి బోధాత్మకం “తూష్టినుతడార్ధ్య మయుజోముష్టిన్లునోతి । త్రీన్వాపజ్ఞ
వ్యానవైకాదశవా” ఇతి అమస్త్రీకలవనే బ్రాహ్మణాంతరముదాజహరతి
పస్తవ్యుః “ప్రస్తరమేవ మస్త్రేణదాతితూష్టిమితరదితి వాజసనేయకమ్”
ఇతి । సమస్త్రీకామస్త్రీకలవనయో ద్విత్వేన మిధునత్వం తేనచలాకిక
శ్రీపురుష రూపమిధునస్తరణాత్ తద్వారాప్రజోత్పత్తయే లవనద్వయం
సమద్వ్యత్తే । అథి దర్శనయంశుల్బఽఘమా ప్రసార్య తస్మిన్కలూనా ము
ష్టమౌనిధాతవ్యాః । తత్రపాతక్రమాదర్థక్రమో బలియానితి నాయేన
మస్త్రీవ్యయస్య వ్యత్యాసేన వినియోగ్యకల్పే దర్శితః “అదిత్యైరాస్మా
సీత్యుదగగ్రం వితత్య సుసమ్భృతాత్వాసమ్భరామీతి తస్మిన్నిధనానిస
మ్భృత్య ” ఇతి । హేరాస్మాత్వం భూమేకాచిచ్ఛణస్థానీయారశనాని
హేదర్శముష్టినముదాయ త్వాం సుప్తసజ్జిహ్వాతుం యోగ్యయారశన
యా సజ్జిహ్వామి । బ్రాహ్మణంతు పాతక్రమేణైవ వ్యాచక్షే “సుసమ్భృ
తాత్వా సమ్భరామిత్యాహ । బ్రహ్మణేవైసత్సమ్భరతి । అదిత్యైరాస్మా
సీత్యాహ । ఇయంవాలదితిః । అస్యా ఏవైనద్రాస్మాజురీతి ” (బ్రా-౩
కా-౨౨, ౨౩) ఇతి । దర్శనయత్వేనప్రకస్తత్వాద్రజోబ్రహ్మత్వం ।
ఏనద్దర్శజాతమేనదేవాంరశనామ్ । కల్పః “ఇన్ద్రాజ్యేసన్నహనమితి స
న్నహ్యతి” ఇతి । శుల్బమూలాగ్రయోర్మై ఖలాదూపం బంధనం సన్నహ
నమ్ । తస్యేన్ద్రాణీప్రియత్వం విశదయతి “ఇన్ద్రాజ్యేసన్నహనమిత్యా
హ । ఇన్ద్రాణీవాఅగ్రేదేవతానాగ్ంసమనహ్యత । సార్థోత్ । ఋత్యైస
న్నహ్యతి ” (బ్రా-౩-కా-౨౨, ౨౩) ఇతి । యేయమిదానీ మస్త్రీస్యపత్నీ
దేవతానాం మధ్యే శ్రేష్ఠావర్తతే సాపూర్వస్తి వైష్ణవి శతసంఖ్యాకా

క్రతుః సనుతిష్ఠతా యజమానేన తత్తత్రాత్రాయోక్తేణ బద్ధాభూత్
తద్భస్మ సామధ్యాయాద్విశేత్వంబూపసమృద్ధిం ప్రాప్రవతీ తస్మాత్ సమృ
ద్ధ్యర్థ మేవాధ్యయ్య ర్దైర్భస్మహేత్ । కిష్క్వి బర్హిషగప్రజారూపత్వా
దిదం సన్నహనం ప్రజానామైథిల్యాయ * భవతి । తస్మాద్భ్రష్టస్మప్తా
వపి ప్రజా ధమనిభిర్వ్యాప్తాజాయంత ఇత్యాహ “ప్రజావైబర్హిః । ప్రజా
నామపరాభావాయ । తస్మాత్సంవసంతతాగప్రజాజాయంతే ” (బ్రా - ౩
కాం । ౧ప్ర । ౧౨) ఇతి । కల్పః “పూషాతేగ్రస్థింగ్రథాత్వితి గ్రస్థిజూ
రోతి ” ఇతి । హేసన్నద్ధరజ్ఞోతవగ్రస్థింపోషణోదేవ్యకరోతు । హేదర్భే
తివాయోజ్యమ్ । దేవతావివక్షయాపూషణ శబ్దస్యైవ ప్రయోగేభిప్రాయ
యమాహ “పూషాతేగ్రస్థింగ్రథాత్విత్యాహ । పుష్టిమేవయజమానేద
ధాతి ” (బ్రా - ౩కాం । ౧ప్ర । ౧౨) ఇతి । కల్పః “సతేమాస్థాదితి పుర
స్తాత్ప్రత్య ఖ్వింగ్రస్థి ముపగూహతి పశ్చాత్ప్రఖ్వింవా ” ఇతి । హేదర్భే
తవనిర్భస్మనకారీ సరజ్జగ్రస్థిః చిరంమాతిష్ఠతు । దర్భోపద్రవపరోహరో ని
పేదఫలమిత్యాహ “సతేమాస్థాదిత్యాహహిగ్ంసాయై ” (బ్రా - ౩కాం ।
౧ప్ర । ౧౨) ఇతి । గూహనంవిధతే “పశ్చాత్ప్రఖ్విముపగూహతి । ప
శ్చాద్వై ప్రాచీనగ్ం రేతోధీయతే । పశ్చాదేవాస్తైప్రాచీనగ్ం రేతోద
ధాతి ” (బ్రా - ౩కాం । ౧ప్ర । ౧౨) ఇతి । గ్రస్థిశేషోరజ్జురగ్రతో ద్విగు
ణీకృత్య రజ్జువేష్టనస్యాంత్యపశ్చాదాకృత్యయథాప్రాగగ్రోభవతి తథోప
గూహేత్ । పురుషోఽపి పశ్చాదవస్థాయప్రాచీనగ్ం రేతస్సిచ్ఛతి । తస్మాదీ
దృశంగూహనమవత్యాధి యజమానార్థం రేతస్సిచ్ఛనరూపేణవ్యవస్యన్తి ।
కల్పః “ఇన్ద్రస్యత్వా బాహుభ్యాముద్యచ్ఛక్తిత్యుద్యచ్ఛతే ” ఇతి । ఇన్ద్ర
శబ్దప్రయోగేణేన్ద్రవత్తస్య సామర్థ్యసిద్ధిందర్శయతి । “ఇన్ద్రస్యత్వాబా
హుభ్యాముద్యచ్ఛక్తిత్యాహ । ఇన్ద్రీయమేవయజమానేదధాతి ” (బ్రా - ౩
కాం । ౧ప్ర । ౧౨) ఇతి । కల్పః “బృహస్పతేర్ముద్ధాహరామితి శీర్ష

న్నధినిధతే” ఇతి । ప్రశస్తత్వాద్భిన్నత్వేనబృహస్పతింస్తాతిః బృహస్పతే
 య్నాథాహరామీత్యాహ । బ్రహ్మవైదేవానాంబృహస్పతిః । బ్రహ్మజైవై
 నధరతి” (బ్రా. ౩. కా. ౧. ప్ర. ౨౨.) ఇతి కల్పః “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీతి పతి” ।
 గచ్ఛేదిత్యర్థః । హే దర్భ విస్తీర్ణత్వాదస్తరిక్షం గమనాయానుకూలం అ
 తస్త్యం గచ్ఛ! ఇహీత్యసృశబ్దవివక్షాం దర్శయతి “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీ
 త్యాహగత్వే” (బ్రా - ౩ కాం । ౧ ప్ర । ౨౨.) ఇతి । కల్పః “పత్యోత్తరే
 ణ్నగార్హవత్యమనధస్సాదయతి దేవద్యమమసీతి” ఇతి । తస్యశబ్దస్యాభిప్రా
 యం దర్శయతి “దేవద్యమమసీత్యాహ । దేవానేవైతద్యమయతి” (బ్రా -
 ౩ కాం । ౧ ప్ర । ౨౨.) ఇతి పలాశశౌఖాయా ఇవ బద్ధియో భూమా స్థాప
 నం నిషిద్ధ్యేచ్ఛప్రదేశస్థాపనం విధతే “అనధస్సాదయతి । గర్భాణాంధ్య
 త్యాఅప్రపాదాయ । తస్మాన్గర్భాగప్రజానామప్రపాదుకాః । ఉపరీవనిద
 థాతి । ఉపరీవ హి సువర్గోలోకః । సువర్గస్యలోకస్యసమవ్యై” (బ్రా - ౩
 కాం । ౧ ప్ర. ౨౨.) ఇతి । అత్రవినియోగసక్తగ్రహః ।

“యజ్ఞసేవ్యత్యగ్నిమామస్త్రీప్రత్యుదాత్తస్యతాపనమ్
 ప్రేయజ్ఞపతిదేవానాం దర్భసీమాధముష్టితః॥
 దేవేతిదర్భాన్సంయమ్య పర్వసంస్థాప్యదాత్రకమ్ ।
 ఆచ్ఛేదిన్వ్యాదేవమూలంస్పృశేత్స్వల్పసహేత్యతః॥
 పృథివ్యపరిసంస్థాప్యదిత్యేరజ్జంప్రసారయేత్ ।
 సుసవ్యుదర్భాన్సమ్భూత్యా ఇద్వాన్యాఇతిబన్ధనమ్ ॥
 పూషాగ్రధిసంతేగూహ ఇన్ద్రోద్యమ్యబృహేత్యతః ।
 మూర్ధ్నాధామోరుగత్యూర్ధ్వం స్థాపయేద్దేవమిత్యతః ॥
 అనువాకేద్వితీయేఽస్త్రిన్నుక్తాపకోనవింశతిః” ॥

అథమీమాంసా.

అత్రపాతోఽనుస్తానక్రమేప్రమాణ్యమిత్యయమర్థః శబ్దమూర్ధాయ
 స్య ప్రథమపాదేవిచారితః ।

“ప్రయాజేషు క్రమో నాస్తి విద్యతే వా న విద్యతే ।

శ్రుత్యర్థాభావతో మైవం క్రమసిపాతాన్నియమ్యతే” ॥ఇతి॥

అథాధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మణందీక్షయతి తతఉద్ధా
తారం తతో హూతారమిత్యత్ర క్త్వాశ్రుత్యాపశ్చమీ శ్రుత్యాపక్రమస్య
ప్రతీయతే న తథా ప్రయాజేషు శ్రుతిరస్తి । “సమిథోయజతి” “తనూన
పాతంయజతి” ఇత్యత్రసమిద్యాగ తనూనపాద్యాగయోగీక్రమవాచినః
శబ్దస్య ఆదర్శనాత్ । యథానా అగ్ని హూత్రంజు హూతీయవాగూం
పవతీత్యత్ర యవాగ్న్య హూమసాధనత్వేన పూర్వభావిత్వమార్థికమ్
న తథా సమిద్యాగస్యేతర యాగసాధనత్వమస్తి । అతోఽర్థాప త్రైరప్య
భావాన్నాస్తిక్రమ ఇతిచేత్ । మైవం । వాక్యపాతేన ప్రతీతస్య క్రమస్య
బాధాభావేనాభ్యుపేయత్వా దనేనైవ న్యాయేన ప్రథమద్విలియానువా
కాభ్యా ముక్తయో ర్వల్పాపాకరణ బర్హిస్సమృద్ధసయోస్య క్రమో ద్రష్ట
వ్యః । పాతాదర్థక్రమో బలీయానిత్యేతదపి తత్రైవవిచారితమ్ ।

“అగ్ని హూత్రంజు హూతీతి యవాగూంపవతీతచ ।

క్రమసిపాతాదర్థతోవా పాతాత్సర్వత్రదర్శనాత్ ।

హూమద్రవ్యసముత్పత్త్యైపూర్వంపాకోఽవగమ్యతే ।

యవాగ్నేతిశ్రుతో హూమద్రవ్యతాఽతోఽర్థతస్యక్రిమ్యః” ॥ఇతి॥

యవాగ్న్యగ్ని హూత్రంజు హూతీతి హూమద్రవ్యత్వం శ్రుతమ్
అనేనైవ న్యాయేన అదిత్యై రాస్మానీతి మన్తేణ రజ్జప్రసారణంపూ
ర్వభావి సుసమ్భృతా త్వా సమ్భరామితి మన్తేణ దర్భబన్ధనం పశ్చా
ద్భావీతి ద్రష్టవ్యమ్ । ధిషణాబర్హిరచ్ఛేత్యాదౌ బర్హిశ్శబ్దార్థప్రకమాధ్యా
యస్య చతుర్థపాదే విచారితః ।

“బర్హిరాజ్యపురోడాశ శబ్దాస్సంసారవాచినః ।

జాత్యర్థా వా శాస్త్రరూపాస్తే స్యుస్సంసారవాచినః॥

జాతింత్యక్త్వా స సంసారే ప్రయుక్తాలోక వేదయోః ।

వినాపిసంసృతిం లోకే దృష్టత్వా జాతివాచినః ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే బద్ధిర్బుధాతి । ఆజ్యం విలాపయతి ।
పురోడాశం పర్వగ్ని కరోతి ॥ ఇతి । తత్ర బద్ధిరాదిశబ్దానాం సర్వత్ర సం
సృతేష్యేచ్ఛ. తృణాదిషు శాస్త్రప్రయోగాత్, పీల్వాదిశబ్దేషు శుశ్రూష్య
యథాశీప్రాబల్యస్తావకత్వాచ్చ యూపాహవనీయాది శబ్దవత్సంసార
భావినో బద్ధిరాది శబ్దా ఇతి చేత్ । మైవం । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
జాతివాచిత్యాత్ । యత్ర యత్ర బద్ధిరాదిశబ్దప్రయోగస్తత్ర తత్ర జాతి
రితివ్యాప్తేర్లోకే వేదే చ నాస్తివ్యభిచారః । సంసారవ్యాప్తేస్తు లోకీకప్ర
యోగేవ్యభిచారో దృశ్యతే । క్వచిద్దేశవివక్షాయాం లోకీక వ్యవహారే
జాతిమూలమువేదీవ్య వినా సంసారం తే శబ్దాప్రయుజ్యంతే బద్ధిరాదా
యే గావోగతాః, క్రయ్యమాజ్యపురోడాశార్థమేలాః, మాతా ప్రహేల
కం దదోతీతి । తస్మాజ్జాతివాచినః । విచారప్రయోజనస్తు బద్ధిమా యూపా
వలీమవస్తృణాతీత్యత్ర వినా సంసారేణాస్తరణవిధిః ।

అథ వ్యాకరణమ్.

యజ్ఞస్యేత్యత్ర ఫిట్ స్వరశేషానుదాత్తస్వరితాః । ఘోషదిత్య
త్ర ఫిట్ స్వరానుదాత్త సన్నతరాః । అసీత్యత్ర ఘోషతస్వరితప్రచయసన్న
తరాః ॥ అథ విశేషమేవమదాహుః । ప్రత్యుప్తమిత్యత్ర “సమాసస్య”
(పా-౬-౧-౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వేప్రాప్తే తదవవాదే నావ్యయపూ
ర్వపవప్రకృతిస్వరత్వంప్రాప్తమ్ । తస్యాప్యవవాదః । “గతికారకోపపదా
త్కృత్.” (పా-౬-౨-౧౩౯) తత్పురుషసమాసేగత్యేకారకాదుత్తర
పదాచ్ఛేదం కృత్ప్రకృత్యాంతపదం ప్రకృతిస్వరం భవతిత్యుత్తరపద
ప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే తస్యాప్యవవాదః । “గతిరనంతరః” (పా-౬-౨
౪౯) కర్తృవాచిని క్తాంతక్షేత్రపదే పరతల్లప్రత్యాసన్నగపూర్వభావి గతి
సంజ్ఞేశశబ్దః ప్రకృతిస్వరోభవతి । ప్రతిశబ్దస్య “ఉపసగ్తాశ్చాభివర్జమ్”

(కా-ఫిట్-వ-౩౦౫) ఇత్యాద్యదాత్తం ప్రకృతిస్వరః । రతః ఇత్యత్ర “న
 బ్విషయస్య” (కా-ఫిట్-వ-౩౦౩) ఇత్యాద్యదాత్తః । రాతయోధనస్య
 దాతారః తద్విపరీతా అగాతయోధనాపహారిణః శత్రవః । “తత్పురుషే
 తుల్యార్థతృతీయా సప్తమ్యుపమానావ్యయ ద్వితీయాకృత్యాః” (పా-౬-
 ౨-౨) । తత్పురుషసమాసే తుల్యార్థం తృతీయాంతం సప్తమ్యుపేక్ష్య ఉ
 పమానవాచకమవ్యయం ద్వితీయాంత జూత్యప్రత్యయాంత్య యత్పు
 ర్వపదం తత్ప్రకృతిస్వరం భవతి । ఇతి న ఇళివరస్యప్రకృతిస్వరత్వం త
 చ్చ సమాసస్వరస్యాపవాదో నశ్చ స్వరః “నిపాతాఆద్యదాత్తాః” (కా-
 ఫిట్-వ-౩౦౫) ఇత్యాద్యదాత్తం । ఇషణేత్యత్ర “పుషాదరాదీని యథోష్ఠ
 దిష్టమ్” (పా-౬-౩-౧౦౯) ఇతిమథోదాత్తం । బర్హిశ్శబ్దస్యేవస్తత్వేన
 నపుంసక స్వరాభావాత్ ఫిట్ స్వరపవ । అచ్చేతినిపాతస్వరః । యన్మునా
 శబ్దః “పుషాదీనాశ్చ” (పా-౬-౧-౨౦౩) ఇత్యాద్యదాత్తః । విత్తప్తేతిప్ర
 త్యుప్త్యవత్ । పురస్తాదిత్యత్ర “ఆద్యదాత్తశ్చ” (పా-౩-౧-౩) యిరిప్రత్య
 యః స ఆద్యదాత్తో భవతి ఇత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిరుదాత్తః । జుష్ట
 శబ్దస్య “నిత్యమన్త్రే” (పా-౬-౧-౨౦౦) మన్త్రేవిషయే జుష్టార్పితశబ్దా
 నిత్యమాద్యదాత్తా భవతః । ఇహశబ్దే హప్రత్యయ ఉదాత్తః । ఆసద
 ఇత్యత్ర ఆసాదయితవ్యమిత్యస్మిన్ కృత్ప్రీత్యయాన్తే విహితస్య కన్పీత్య
 యస్య నిత్యాత్ సదఇత్యేతత్పద మాద్యదాత్తం । తతః సమాసా
 న్తోదాత్తం బాధిత్వా తత్పురుషే పూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే త
 దపాద్యగతేరుత్తరస్య కృదంతస్య ప్రకృతిస్వరత్వం । పరిమాతమిత్యత్ర ప
 రిశబ్దో నిపాతత్వా దాద్యదాత్తః । ఘాతశబ్దః ఘాత్రేరణ ఇత్యస్తాద్ధా
 తోరుత్పన్నః క్తప్రత్యయాంతః । “ధాతోః” (పా-౬-౧-౧౬౨) ధాతోర
 న్త ఉదాత్తః స్వాత్ । క్తప్రత్యయోపి “ఆద్యదాత్తశ్చ” (పా-౩-౧-
 ౩) ఇత్యుదాత్తః । సరిశిష్టత్వాదయమేవ శిష్యతే । ఆతః “సమాసస్య”
 (పా-౬-౧-౨౦౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వేప్రాప్తేతదపవాదేన “తత్పురుషేతు

ల్యార్థ” (పా-౬-౨-౨) ఇతిసూత్రే శావ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్తం । తదపోద్య “గతికారక” (పా-౬-౨-౧౩౯) ఇతిసూత్రేణ కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్నోతి । తన్నివార్య “గతిరనంతరః” (పా-౬-౨-౮౯) ఇతి పునః పూర్వపదప్రకృతిస్వరే ప్రాప్తే తస్యాప్యపవాదః “పరేర్భిషో భావిమణ్డలం” (పా-౬-౨-౧౮౨) పరిశబ్దాదుత్తరమభిఘోభావ్యర్థవాచకం పదం మణ్డలపదజ్ఞాన్తోదాత్తంస్యాత్ । పరితో ౨ భిఘోభీర్వతః ఘాతం స్వీకృతమితి తస్యపదస్వార్థః । వక్షేణ వృద్ధం వర్ష వృద్ధం తత్ర కారకాదుత్తరస్య కృదంతస్య తస్యప్రకృతిస్వరత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః । “తృతీయాకర్తృణి” (పా-౬-౨-౮౮) కర్తృవాచిని క్తావృత్త ఉత్తరపదే తృతీయాదంతం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరంస్యాత్ । దేవబద్ధిరిత్యత్ర షష్ఠాధ్యాయోక్తేన “ఆమన్త్రితస్యచ” (పా-౬-౧-౧౯౮) ఇతిసూత్రేణాద్యుదాత్తః । పూర్వానువాకగతస్యాస్మియా ఇత్యస్య పదాత్ పరత్వేనాప్తమధ్యామోక్తేన “ఆమన్త్రితస్యచ” (పా-౮-౧-౧౯) ఇతిసూత్రేణ నిఘాతః । ఇహతువాక్యాదిత్వాన్న పదాత్ పరత్వం । ఆచ్ఛేతేతి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరః । శతవల్గమిత్యత్ర “బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదం” (పా-౬-౨-౧) ఇతిపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం । శతశబ్దస్య ఫిట్ స్వరః । సహస్రశబ్దః పుషోదరాదిత్వాన్వధ్యోదాత్తః । పృథివీశబ్దాత్ జీషః ప్రత్యయస్వరః “ఉదాత్తయణో హల్ పూర్వాత్” (పా-౬-౧-౧౭౮) ఉదాత్తస్య స్థానే యోయన్ హల్ పూర్వః తస్మాదుత్తరస్య నదీసంజ్ఞకప్రత్యయస్య జాతివిభక్తే శ్చోదాత్తస్వరత్వంస్యాత్ । సమ్మృచ ఇత్యత్ర క్విప్పృత్యయాన్తత్వేనకృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । తద్వత్ సుసస్పృతేతి శబ్దో ౭పి । దిర్ఘిఖణ్డితా । నదితిః ఆదితిః । “తత్పురుషేతుల్యార్థ” (పా-౬-౨-౨) ఇత్యవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరః । రాస్మాశబ్దోవృషాదిః । ఇద్వాన్యాఇత్యత్ర “ఉదాత్తయణ” (పా-౬-౧-౧౭౮) ఇతివిభక్తిరుదాత్తా । సన్నహసమిత్యత్ర “లితి” (పా-౬-౧-౧౯౩)

ఇత్యంజ్ఞక లకారోఽపేతే ప్రత్యయే పరతః పూర్వముదాత్తం స్యాత్ ।
 సన్నహ్యతిథాతోరుపరి ల్యుప్ప్రత్యయస్యానాదేశోఽపి ల్యుప్తభవతి । త
 తస్య కృమ త్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । ఇన్ద్రోశబ్దోఽపి పృషాదిః । బృహస్పతేరిత్య
 త్ర “ఉభేవనస్పత్యాదిషు యుగవత్” (పా-౬-౨-౧౪౦) వనస్ప
 త్యాదిషు సమాసేషు పూర్వోత్తరపదే ప్రకృతిస్వరేభవతః । బృహచ్ఛ
 బ్దః పతిశబ్దశ్చ పృషాదిః । మూర్ధ్నేత్యత్ర “అనుదాత్తస్య ద యత్రోదాత్త
 లోపః” (పా-౬-౧-౧౬౧) యస్మిన్ననుదాత్తే పరత ఉదాత్తో బృహ
 తే తస్మానుదాత్తస్యోదాత్తః స్యాత్ ఇతి విభక్తేరుదాత్తత్వం । అన్తరిక్ష
 శబ్దోఽపి పృషోదరాదిః । సర్వత్రాగతిక ఆమ్యదాత్తం పృషోదరాదిః । అగతికో
 మధ్యోదాత్తః పృషోదరాదిరితి ద్రష్టవ్యం । దేవంగమం ఇత్యత్ర ప్రాతిప
 దికత్వాత్ సమాసత్వాత్ కృమ త్తరపదత్వాద్వాఽన్తోదాత్తత్వమ్ ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితా భాష్యేదిశీ
 యోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా

శున్ధిధ్వందైహ్యాయ కర్తృణేదేవయజ్ఞ్యామై మాత రిశ్వనో మురే
 ఽసి ద్యౌరిసి పృథివ్యసి విశ్వధాయా అసి పరమేణ ధామ్నా దృగ్ం
 హస్త్య మాహ్వోర్వసూనాం ప్రవిత్రమసి శతధారం వసూనాం ప్రవిత్రమ
 సి సహస్రధారగ్ం హుతస్తోకోహుతోద్రవ్యోఽగ్నయే బృహతే నాకా
 య స్వాహా ద్యౌవాపృథివీభ్యాగ్ం సావిత్వా యు సావిత్వ వ్యచాసా
 విశ్వకర్తా సమృచ్ఛద్యధ్వ మృతావరీ రుత్కిణీ ర్మధుమ త్తమా మన్వా
 ధస్య సాతయే సోమేన త్వా తనవ్రీహ్రియ దధివిష్ణో హవ్యగ్ం రక్ష
 స్వ॥౧॥సోమేనాప్తాచ॥౩॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వాభ్యామనువాకాభ్యా మమానాస్యాయామహని యత్ కర్త
వ్యం తదుక్తం । తృతీయేన రాత్రా కర్తవ్యోదోహ ఉచ్యతే । అవా తా
వద్భ్యామ్నాణేన బద్ధిపక్షికాలోదిధీయతే “పూర్వేవ్య రిద్ధాబద్ధిక్రూ
తి । యజ్ఞమేవారభ్యగృహీత్వోపవసతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౩ అ) ఇ
తి । యద్యపివర్ణపూర్ణమాసేష్టిః ప్రతిపది కర్తవ్యా తథాపి పర్వణ్యేవే
త్త్యుద్దిశ్య సమృపయేత్ । తావతా యజ్ఞః ప్రారంభ పవభవతి । నకేవ
లంప్రారంభః కిన్తు దేవతాశ్చ గృహీత్వా తాసాం సమీపే నివాసః కృ
తోభవతి । అనేన దేవతా పరిగ్రహస్యాపి పూర్వేవ్యరేవ కాలఇతిసూ
చ్యతే । తత్ప్రకారస్తు యాజమానకాణ్డే నమ్యతే । ఇత్థమవ్తాప్రై “య
త్కృణోతేకాపం కృత్వేత్యాదయః ” తేచామూతత్వాత్ తత్రైవ వ్యా
ఖ్యాన్యస్తే । అథదోహనాథంకుష్మీద్యయంచితే “ప్రజాపతిర్వజ్ఞ మసృజత ।
తస్యోథి అప్రగంసేతామ్ । యజ్ఞోవైప్రజాపతిః । యత్సాన్నాన్యైశ్చాభేభా
వతః । యజ్ఞస్యైవతదుభేడుపవధాత్యప్రసగంసాయ” (బ్రా ౩ కాం । ౨
ప్ర । ౩ అ) ఇతి । యజ్ఞోదరేష్టిః సాన్నాయ్యమితి దధిపయసోర్వామ । య
జ్ఞసస్పృధి న్యోపికుమ్భ్యోర్వాశే యజ్ఞస్యవప్తత్వాత్ ప్రస్తుః ప్రజాపతే
రపినాశః । కుమ్భ్యోస్సమ్పాదనే యజ్ఞస్యసమ్పాదితత్వాన్ప్రజాపతేరే
వావినాశాన్మైతత్ సస్పృధ్యతే । యదుభేభవత్యితియదస్తి తత్తేనోభాస
మ్పాదనేనేతి యోజ్యమ్ । బోధాయనః “ఉత్తరేణగార్హవత్యం తృణాని
స్సస్తీర్య తేషుపతుష్టయగ్ంసంసాదయతి దోహనంపవిత్రం సాన్నాయ్య
తపన్యోస్థాల్వాపితి ” । “అత్రేనాన్యస్థిప్రసోతతి శుద్ధధ్వంజైవ్యాయకర్త
ణే దేవయజ్ఞాయాఇతిక్రిః” ఇతి । ఆపస్తంభః “సాన్నాయ్యపాత్రాణి
ప్రత్యోత్తరేణ గార్హవత్యం దర్భాంశ్చస్తీర్య ద్వస్త్యస్య జ్ఞే పా
త్రాణి ప్రయనక్తి కుష్మీగ్ంశాఖాపవిత్ర మభిధానీం నిదానే దారుపా
త్రం దోహనమయస్పాత్రం దారుపాత్రంవా పిథానాథ మగ్నిహూ

త్రహవణీ ముపవేషంపర్ణవల్గ్రా ఇచ్చ తృణఇచ్చ । శున్ధధ్వందైవ్యాయకర్మణ
 ఇతి త్రిప్రప్రోక్షతి ”ఇతి । హేపాత్రాణి దేవయజ్ఞ్యాత్మనే దైవ్యాయ
 కర్మణేశున్ధధ్వం శున్ధానిభవత । విశేషేణ ప్రయోజనమాహ “శున్ధధ్వం
 దైవ్యాయకర్మణే దేవయజ్ఞాయా ఇత్యాహ । దేవయజ్ఞాయా పత్రై
 నానికున్ధతి” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । శోధయత్తీత్యర్థః । తే
 నదానప్రతాదిరూపం స్మార్తమపి కర్మదైవికమస్తు తన్మాఘాదివిశేషేణ
 మ్ । బోధాయనః “అభజఘనేన గార్హపత్యముపవిశ్యోపవేషణోపిహోమైశ్చ
 రాన్నిరూహతి మాతరిశ్వసో ఘర్త్యేనీతి తేషుసాన్నాయ్య తపనీమధిశ్రే
 యతి ద్యౌరసి పృథివ్యసి విశ్వధాయా అసి పరమేణధామ్నా దృగ్ంహ
 స్వమాహ్వః ”ఇతి । అపస్తంబస్తు ఏకమన్వ్రత్యమాశ్రిత్యాహ “మాతరి
 శ్వసోఘర్త్యేనీతి తేషు కుమ్భామధిశ్రయతి ”ఇతి । హేకుమ్భ వా
 యోస్స ఇచ్చారస్థానప్రదానేన దీపకోయమన్తరిక్ష లోకస్తద్రూపస్త్యమ
 సి । తతోదరేద్యున్తరిక్ష సద్భవత్ । కిచ్చ ద్యులోకజన్య పృష్ఠ్యుద
 కాత్ ఘ్రాలోకస్థ మృత్రికాయాశ్చ సమ్పాదితత్వేన లోకద్వయరూ
 పోనసి । కిచ్చ విశదేన బహుక్షీరధారణ సామర్థ్యేన విశ్వధారక పృష్ఠి
 రూపోనసి తతోదృఢోభవ భగ్నోమాఘః । యథోక్తాథో బ్రాహ్మణేన
 విశదీక్రియతే ”మాతరిశ్వసోఘమోనీత్యాహ । అంతరిక్షంవై మా
 తరిశ్వసోఘర్త్యః । పమాలోకానాంవిధృత్యై । ద్యౌరసి పృథివ్యసీత్యా
 హ । దివశ్చహ్యేషాపృథివ్యాశ్చసమ్భృతా । యచభా । తస్మేదేవమా
 హ । విశ్వధాయా అసి పరమేణ ధామ్యేత్యాహ । పృష్ఠిరైవవిశ్వధా
 యాః । పృష్ఠిమేవావరున్ధే దృగ్ంహస్వమాహ్వ ఇత్యాహధృత్యై” (బ్రా
 ౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । ద్యౌరసి పృథివ్యసీతి ద్వయోర్లోకయోర్వాచ
 కశబ్దే సోపాన్తత్వాత్ సాహచర్యేణ ఘర్త్యజ్జేనన్తరిక్షపరేనతికుమ్భే
 త్రయాణాం లోకానాంవిశేషేణ ధారణం సిద్ధతి । విశ్వధాయా ఇత్యు
 చ్చారణాత్ పృష్ఠేరవరోధస్యానగ్గీనతా భవతి । కల్పః “తస్యాంప్రాగ్ర

గ్ంశోభాపవిత్రం నిదధాతి ససూశాం పవిత్రమసి శతధారం వసూశాం

పవిత్రమసి సహస్రధారం "ఇతి । భోః శాఖాపవిత్ర కుమ్భముభే నం
 స్థాపిత త్వం ప్రాణనివాసశ్చాయానాం క్షీరాంశానాం పవిత్రంశోధకమ
 సి । త్వద్వ్యవధానేన తృణపగ్నాదీనాం క్షీరేణ సహకుమ్భ్యాంపతతాం
 ప్రతి బధ్యమానత్వాత్ । నచ క్షీరమప్యేవం ప్రతిబధ్యేత ఇతి శబ్ద సి
 యమ్ । సూక్ష్మైః పవిత్రచ్ఛిద్రైః కుమ్భ్యాంపతస్తీనాం శతసహస్రసం
 ఖ్యానాం క్షీరధారాణాం సద్భవాత్ । శోధకత్వమాదర్శం వసూనాం
 శ్చవిత్రమసీతి ద్వరుక్తిః । వసుశబ్దార్థం షస్యభిప్రేతం సస్కున్ధవిశేషఞ్చ ఆ
 హ "వసూనాంపవిత్రమసీత్యాహ । ప్రాణావైవసవః । తేషాంవా ఏత
 ద్భాగభేదయమ్ । యత్పవిత్రమ్ । తేభ్యఏవైవసవో రోతి" (బ్రా - ౩ కాం ।
 ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । ధనవాచినా వసుశబ్దేన సహజహ వివక్షితానాం క్షీ
 రాంవయ్యవానారి ప్రాణనివాసలక్షణ జీవనహేతుత్వాత్ । ప్రాణరూప
 త్వంశోధకం పవిత్రమితి యదస్తి తత్ప్రాణానామేవసవ్యుద్భి కుతః । ప్రా
 ణార్థమేవేహి సర్వోజనః పివీలి కామక్షికాద్యవసయనేన క్షీరశోధనంకరో
 తి । శతసహస్రశబ్దవ్యయసూచిత వర్ణంచర్యయః । "శతధారం సహస్ర
 ధారమిత్యాహ । ప్రాణేష్వేవాయుర్ధధాతి సర్వత్వాయ" (బ్రా - ౩
 కాం । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । శరాయుర్భవ సహస్రాయుర్భవేత్యేవ హాశీ
 ర్వాదో లోకేప్రసిద్ధః । సచాపవృన్యపరిహారే తాయుష్యకాదస్యైవ
 సమ్మద్యతే । నుణత్రియపరిష్టం పవిత్రంవిధత్తే "త్రివృష్పలాశశాఖాయాం
 దగ్ధమయం భవతి" (బ్రా • ౩ కాం । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । క్రమేణ త్రీనర్థవా
 దానాహ "త్రివృద్వైప్రాణః । త్రివృత్తేమేవప్రాణం వాద్యతో యజమానే
 చధాతి । సామ్యైవర్ణస్సయోనిత్వాయ । సాతౌత్పవిత్రంచదర్భాః" (బ్రా
 ౩ కా । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । ప్రాణావాసవ్యాన సామకరూర్ధ్వకోవధ్య
 పృథ్విలక్షణై రవాస్తవభేదైః ప్రాణవాధోత్ప్రవృత్తం కార్యే పలాశే
 కారణస్య సోమస్యానుగతి ర్యోగసహితత్వమ్ । తదర్థమేవాత్రపలాశశా
 ఖాయామాదరః । దర్భాస్తు సాతౌదేవ శుద్ధిహేతవో న తు ద్రవ్యాస్తర
 సమ్మవనేన । ఏతచ్చ సద్ధ్యావస్తనాదిశాస్త్రేషుప్రసిద్ధమ్ । శాఖాపవిత్రత్రిత్వ

స్య నిర్మాణప్రకారః సూత్రేనీర్మితః. అప్రవృత్త్యుపాయం పవిత్రం కృత్వా
 వసూనాంపవిత్రవసీతి శాఖాయాం శిథిలమవస్థుజతి మూలే మూలా.
 స్యగ్రేంద్రాణి నిర్మితం కరోతి" ఇతి. తస్య శాఖాపవిత్రస్య కాలభేదేనకు
 విష్ణుముఖే స్థాపనప్రకారభేదం విధత్తే. "ప్రాక్సాయమధినధిధాతి. తత్రా
 నాపానయోరూపమ్. తిర్యక్పాతః. తన్తర్యస్యరూపమ్. దార్శ్మ్యం
 హ్యేతదహః. అన్నంవైచన్ద్రమాః. అన్నంప్రాణాః. ఉభయమే వోపై
 త్యజామిత్వా. తస్మాదయగ్ంసర్వతిగ్రహవతే" (బ్రా - ౩ కాం. ౧౨౪. ౩౭)
 ఇతి. అమావాస్యాదినే సాయన్తోహే కుమ్భ్యా ఉపరి శాఖాపవి
 త్రం ప్రాగ్రం పశ్చిమ్నాలం నిదధ్యాత్. తథాసతి ప్రాణాపానసదృ
 శం భవతి. ప్రాణవాయుః పూర్వరూపే ముఖద్వారే నివసతి అపాన
 వాయుః పశ్చిమరూపే గుదద్వారే మలం నిసార్జయతి తస్మాదస్తే సాదృ
 శ్యమ్. ప్రతిపది ప్రాతర్దోహే తిర్యజ్విదధ్యాత్. ప్రాగ్రత్స్వస్య క్షీర్ణ
 త్వాదుదగ్రత్స్వం తర్యక్త్వం తచ్చ దర్శనవిషయేణ గన్తేణ సదృశం దృ
 శ్యతే. శుక్లపక్షాద్విటియాదిషు దక్షిణోత్తరవర్తి శృంగద్వయోపే తశ్చద్వో
 మా యద్యపి ప్రతిపది నదృశ్యతే తథాప్యేకయా కలయా చన్ద్రోత్పత్తేః
 శాస్త్రసిద్ధత్వేన దర్శనయోగ్యాత్వాదేత దహశ్చన్ద్రదర్శన సమ్బద్ధిభవతి.
 నచ చన్ద్రమింద్రప్రాణరూపత్వేప్రయోజనాభావః తయోరన్నరూపత్వేన
 సప్రయోజనత్వాత్. ఉపధీరిసుగృహ్లోనశ్చన్ద్రమాస్తద్వారేణాన్నంభవతి.
 ప్రాణస్యాప్యస్తే సోపవీయమానత్వాత్ అన్నత్వమ్. క్షుద్ధ్యాభయోర
 పి కాలయోః ప్రాగ్రత్స్వమేవాస్తు తావతైవాన్నత్వసిద్ధిరతి చేత్. మైవమ్.
 అనాలస్యాయ విలక్షణయోః ప్రాగ్రత్స్వో దగ్రత్స్వయోః కర్తివ్యత్వాత్.
 యస్మాదాలస్య మవశ్యం త్యాజ్యం తస్మాదేవాయం వాయురాలస్యః
 సర్వేషుదేశేషు సర్వేషుకాలేషుపవతే. బోధాయ నః. "దోహ్యమానా విగ్రహ
 స్త్రయితే హుతిస్తోకౌ హుతో ద్రవ్యోగ్నయో బృహతేనాకా స్యాహోద్యావా
 పృథివీభ్యామ్" ఇతి. అ పస్తంబస్తు దగ్రస్యసమ్భావ్యం శాఖాపవిత్రే సేవనకాలే
 బహిర్వివతతాం

విష్ణునామభినుద్రాణే ముద్రి విజయజైః “హుసస్తోకౌ ముతోద్ర
 ప్న ఇతి విప్రహోమసుద్రియతే” ఇతి । అల్పవిద్వస్తోక ప్రాథోవిద్వః
 ద్రవ్యః తదభయం నాకన్తామేష్వగ్నాసినే ప్రాథాయాగ్నయోహుతమ
 స్తు । తథాద్యావాపుధివీభ్యాం ఏ స్వాహాహుతమస్తు । అత్ర హుతశబ్దప్ర
 యోగాద్ధవిష్టేన ప్రతితిష్ఠతి । తతః సున్నదోషేన భవోత్యాహ “హు
 తస్తోకో హుతోద్రవ్య ఇత్యాహప్రప్తిత్యై । హవిషోసగందాయ । నహి
 హుత్యో స్వాహా కృత్యో సగందతి” (బ్రా - ౩కా । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । హవి
 షోఽగ్నో ప్రక్షిప్తత్వం హుతత్వమ్ । నేవతోద్రేశపూర్వక త్యాగవాచక
 స్వాహాశబ్దప్రయోగేణ విషయాకృతత్వమ్ । నచ స్వాహాకరణమన్తరేణ
 హవిఃప్రత్యేహ నాస్తీతి శబ్దానీయమ్ । వషటాకరణాపి తత్ప్రత్యేహాత్ ।
 అతపవవాజసతే యినోవాద్ధగే నోరుసాస్తా వామనన్తి “తస్యాద్వాస్తనాదే
 వాపువజసన్తి స్వాహాకారశ్చవషటాకరశ్చేతి” వికల్పశ్చతయోః శాస్త్రే
 చిన్దితః । పవజ్ఞుసతి చ్చిధాపి దేవతా నాముపయుక్తయోర్ము తస్వాహాకృత
 యోర్నాస్తి నాశదోషః । నఖిలలోకే కశ్చిదపి భుక్తమన్నం నష్టమితి బ్రూతే ।
 నాకాయ విప్రహం హువాహము పపాదయతి “దివినాకో నామాగ్నిః । తస్య
 విప్రహోభాగధేయమ్ । అగ్నయే బృహతేనా కాయేత్యాహ । నాకమేవాగ్నిం
 భాగధేయేన సహర్ధయత్” (బ్రా - ౩కా । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । నాకస్య భాగః క
 ణ్డంద్యావాపుధివీభ్యాం ద్రవ్యత్యాగిణ్యసతయోర్నాకవద్భోక్తృత్వమ్ ।
 కిన్తు స్థిత్యాధారత్వేన పాతికత్వమిత్యాహ “స్వాహాద్యావాపుధివీభ్యా
 మిత్యాహ । ద్యావాపుధివ్యోరేవై నత్ ప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రా - ౩కా ।
 ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । సపవిత్రేకుష్ఠే ధీరసేచనం విధతే “పవిత్రవత్యాన
 యతి । అపాశ్చైవోషధీనాఞ్చ రసగ్ంసగ్ంస్యజతి । అధో ఓషధీష్వేవ
 పసూన్స్త్రిష్ఠాపయతి” (బ్రా ౩కా । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । వర్షధారాభిరాగతా
 నామపాంసోదర్భః । గోభిర్భక్షితా నామోషధీనాంసః ధీరమ్ । తదభ
 యవాత్ర సంస్పృష్టం భవత్యేవ । కిన్చ దర్భోపలక్షితాస్తోషధీమ ధీరోపల
 క్షితాః ప్రతిష్ఠాపయత్యేవ । గోదోహనకాలే కుష్మాన్ధపూర్వకం మా

నంవిధతే “అన్వారభ్యవాచయచ్ఛతి । యజ్ఞస్యధృత్యై” (బ్రా-౩ కా. ౨ ప్ర ౩౨) ఇతి । పవిత్రధారణం విధతే “ధారయన్నాస్తే । ధారయన్త ఇహహిమహన్తి” (బ్రా-౩ కా. ౨ ప్ర ౩౨) ఇతి । లోకే దోగ్ధారో వామహస్తేనవా జానుభ్యాంవా పాత్రంధారయన్త సవ దుహన్తి । తథాత్రాపి పవిత్రం ధారయన్నేవాసీత । కుమ్భిస్పర్శన పవిత్రధారణయో ర్వికల్పః సూత్రైర్విధితః “కుమ్భిమన్వారభ్య వాచయచ్ఛతి పవిత్రం వో ధారయన్నాస్తే” ఇతి । గాం దుగ్ధా కుమ్భింప్రతి క్షీరమానయన్తం దోగ్ధార్థం పృచ్ఛేదితి విధతే “కామధుక్ష ఇత్యాహతృతీయస్యై । త్రయ ఇమేలోకాః । ఇమానేవలోకాన్యజమానోదుహే” (బ్రా-౩ కా. ౨ ప్ర ౩౨) ఇతి । విద్యమా నానాంగవాంమధ్యే కాంకాం దుగ్ధవాససి । సోఽయంప్రశ్నస్త్వ తీయశాపర్యన్తః । గోదుగ్ధరాదిలోకరూపత్వాత్ । గవాంత్రిత్వేనలోక త్రయదోహయా లభ్యతే దోగ్ధకుత్తరం విధతే “అమూమితి నామీశ్వ స్తోలి । భద్రమేవాసాంకర్తావిష్కరోతి” (బ్రా-౩ కా. ౨ ప్ర ౩౨) ఇతి । అమూమిత్యజ్ఞుల్యానిగ్నిశ్య తదీయం వ్యావహారికం నామ గృహీయాత్ । సన్ద్రిహిగవాం వ్యవహారాయ తత్స్వమిభిః సజ్జలితాని గజ్ఞాయము నాసరస్వతీత్యాది నామానికృతాని । తన్నామగ్రహణే బహుక్షీరప్రదా నలక్షణమాసాం భద్రంకర్తావిష్కృతం భవతి । అథవా మన్త్రీవ్యయమ చ్ఛిన్రకాణ్డే సమాన్నాతమ్ “కామధుక్షప్రణోబ్రూహి । ఇన్ద్రాయహ విర్ద్ధియమ్” ఇత్యమూమ్ । “యస్యాందేవానాం పయోహితమ్” ఇతి చ । తయోరప్రప్రశోత్తర వాక్యభ్యాం ప్రతీకగ్రహణమస్తు । ఆపస్త మ్బేన తయోరపరితత్వాత్ । కల్పః “అథపురస్తాత్ ప్రత్యగానయన్తం పృచ్ఛతి కామధుక్షఇతి । అమూ మితీతరస్ప్రత్యాహ । తామనుమన్త్రీ యతే సావిశ్వవ్యచాఇతి । ద్వితీయామానయన్తం పృచ్ఛతి । కామధుక్ష ఇత్యమూ మిత్యేవేతరః ప్రత్యాహ । తా మనుమన్త్రీయతే తావిశ్వవ్య చాఇతి । తృతీయా మానయన్తం పృచ్ఛతి । కామధుక్షఇతి । అమూ మి త్యేవేతరస్ప్రత్యాహ । తామనుమన్త్రీయతే । సా విశ్వకర్తా” ఇతి ।

విశ్వం కృత్స్నం ఆయుర్యస్యాః సా విశ్వాయుః । విశ్వస్యవ్యచో వ్యా
 ప్తిర్యస్యాః సా విశ్వవ్యచాః । విశ్వాని కర్తాణి యస్యాః సా విశ్వక
 ర్తా । పృథివ్యస్తరిక్షు ద్యులోకాభిమాని దేవతానాం క్రమేణోక్త గు
 ణాపేతత్వాత్ తదభేదేన గావః స్తూయంత ఇత్యముం మన్త్యాభిప్రా
 యం దర్శయతి “సా విశ్వాయుః సా విశ్వవ్యచాసా విశ్వకర్తే త్యాహ ।
 ఇయంవై విశ్వాయుః । అస్తరిక్షం విశ్వవ్యచాః । అసావిశ్వకర్తా । ఇ
 మానేవైతాభిర్దాకా యథా పూర్వం దుహే” (బ్రా-౩ కాం. ౧ ప్ర. ౩ అ)
 ఇతి । దుగ్ధఇత్యర్థః । కింబు బహుక్షీరప్రదానేన సస్తుష్టా విశ్వాయుష్టాది
 కమాశీర్వాదం ప్రయుజై - ఇత్యభిప్రాయాంతరమాహ “అథో యథాప్ర
 దాత్రే పుణ్యమాశాస్తే । ఏవమేవై నా ఏతదుపస్తాతి । తస్మాత్ ప్రాదాది
 త్యున్నీయ వస్తమానాడుపస్తువస్తవసూక్మమహి” (బ్రా-౩ కాం. ౧ ప్ర
 ౩ అ) ఇతి । యథా లోకే ప్రభూతం ధనందత్తవతే రాజ్ఞే చిరజ్జీవ త్విత్వా
 ద్యాశీర్వాదం పురోధాగి కరోతి ఏవమేవై తేన మస్తేణ గాఃస్తాతి । య
 శ్చాష్ట్రాస్త్రీయదోహనే స్తుతిరామ్నాత తస్మా ల్లోకీకదోహనేఽపి ప్ర
 భూతంక్షీరం పూర్వేద్యురదాదితి నిశ్చిత్వ హస్తేన వస్తమానానాచా మ
 మ మాతా మమ భగినీత్యేవంగాః స్తువంతో దుహన్తి । ఏతత్ కాణ్డగతే
 మ మస్తేషు అనామ్నాతం కశ్చిన్నన్త్రముత్పాద్య వినియుజ్జై” బ
 హుదుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవిరితి వాచంవిసృజతే । యథాదేవతమేవ
 ప్రస్తాతి “దైవ్యస్యచ మానుషస్యచ వ్యావృత్త్యై” (బ్రా-౩ కాం. ౧ ప్ర. ౩ అ)
 ఇతి । హేదోగ్ధస్త్యమిద్రాయ తదనుచరేభ్యశ్చ దేవేభ్యోపర్యాప్తం బ
 హుక్షీరం సమ్పాదయితుం తిస్రభ్య ఉత్తరా గాదోగ్ధి । తత్ర సమన్త్రక
 గౌత్రయ దోహసమిన్ద్రార్థం, అమన్త్రకమితర గౌదోహనం తదీయా
 నుచరేభ్య ఇతి యథాదేవతత్వం ప్రభూతత్వేన మానుషదోహవాద్యా
 వృత్తిః । కల్పేత్వచ్చిద్రకాణ్డోక్త ఏవ తస్మామానార్థో మన్తో వినియుక్తః
 “బహుదుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవ్యమాప్యాయతాంపునః । వత్సేభ్యోను
 నుస్యేభ్యోపునర్దోహాయ కల్పతామితి త్రిర్వాచం విసృజ్య” ఇతి । బ్రా

మ్మణేఽప్యేతవైవ మన్తస్య ప్రతీకమస్తు । అర్థతో నిర్దేశాద్ధరిషీష
 త్పారభేదః । మన్తస్యావృత్తిం విధత్తే “త్రిగాహాత్రిషత్యాహిదేవా” ।
 (బ్రా-౩ కాం. ౧౨౪-౩౭) ఇతి । త్రిగుక్తే సత్యజ్యబుద్ధిస్యేషాం తే త్రిషత్యాః
 మానం కుమ్భీస్సర్వనశ్చ వినైవ తిస్సభ్యోఽధికా గా దోహయేదితి విధ
 త్తే “అవాచం యమోఽనన్వారభ్యోత్తరాః । అపరిమితమేనాపరున్ధే” ।
 (బ్రా-౩ కాం. ౧౨౪-౩౭) ఇతి । ఉత్తరాసాహపి గవాందోహనే బహుదేవ
 సహితాయేద్ద్రాయాపరిమితంక్షీరం సమ్పాదితం భవతి । తూష్ణీముత్య
 రా దోహయిత్వే త్యహన్త్రీకదోహనం కల్పేనర్హితమ్ । పూర్వపక్షత్వే
 న దారుపాత్రం నిషేధతి “నదారుపాత్రేణ చుహ్యత్ । అగ్నిమద్వై దా
 రుపాత్రమ్ । యద్దారుపాత్రేణ చుహ్యత్ । యాతయామ్నా హవిషాయా
 జేత” (బ్రా-౩ కాం. ౧౨౪-౩౭) ఇతి । మన్తనేనాభివ్యభ్యమానోఽగ్నిః పూ
 ర్వందారుణి గూఢో వర్తేత ఇత్యగ్నిసహితం దారుపాత్రం తత్రీత్యాగ్ని
 నా క్షీరస్య స్వీకృతత్వాద్ధవిషా గతసారత్వమ్ । సిద్ధాన్తరూపేణ తత్పా
 త్రం విధత్తే “అథోఽభిర్వాహుః । పురోడాశముఖానివైహవీగంషి । తేన
 ఇతఃపురోడాశగం హవిషాయామోఽస్తీతి । కామమేవ దారుపాత్రేణ
 చుహ్యత్” (బ్రా-౩ కాం. ౧౨౪-౩౭) ఇతి । పూర్వేనిషేధవాదినో హవి
 షస్తత్వం జానన్తి । అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థోఽయ మధోశబ్దః । అభిజ్ఞా
 స్త్వేవమాహుః । లోకే తావదపూపాదనాదీనాం యున్నివర్తకత్వాత్
 ప్రాధాన్యందృష్టమ్ । దధిక్షీరాదీనాస్తు సహకారిత్వమేవ । తతోయాగే
 ష్యపి పురోడాశ చరుమాంసాన్యేవ సాధనన్తిహవీంషి । సతు పురోడా
 శాదర్వాచీనస్య క్షీరాదిహవిషః కశ్చిత్ సారోఽప్రియోఽగ్నినా స్వీక్రి
 యేత । తస్మాద్దారుపాత్రదోహనం నవిరుద్ధత ఇతి । “యదుపర్యుపరిశిరో
 హరేత్ । అథోఽధశ్శిరో హరతి” ఇత్యాదావీవ ఇత ఇతఃపురోడాశమి
 తి వీచ్ఛాద్వితీయాద । చరు పురోడాశాదత్యస్త మర్వాచీనసేవ్యత్యర్థః ।
 పునరప్యన్యం పూర్వపక్షమాహ “సూద్రపవనుహ్యత్ । అసతోవాపష
 సమ్భూతః । యచ్ఛాద్రః । అహవిరేవతదిత్యాహుః । యచ్ఛాద్రోదోగ్ధితి” ।

(బ్రా - ౩ కాం. ౧౨. ౩౨) ఇతి । అనతోఽథమావయవాత్ సాదాత్
 తాతః । సిద్ధాస్తమాహ అగ్నిశ్చూత్ర మేవనమహ్యమ్భాద్రః । తద్ధిన్
 స్పనన్తి । యవాఖలునైపవిత్రేమత్యేతి । అథ తద్ధవిరితి” (బ్రా. ౩ కాం. ౧
 ౨. ౩౨) । అగ్నిశ్చూత్ర హవిషఉన్నవనా భావాన్నాస్తి శూద్రస్సు
 ర్ద్యేశుద్ధిః । ఇదన్తు హవిరుత్పవనస్య త్రివృత్యా పవిత్రమతిశయేన ప్రా
 ప్నోతీతిశుద్ధమేవ । కల్పః “దోహనే అప అనీయ సంక్షౌళన మానయతి
 “సంప్రచ్యధ్వ మృతావరీ దుర్నిశీర్తృధుమ త్తమా మన్తాధనస్య. సాతయ
 ” ఇతి । ఋతశ్చేన సత్యవాచినా జలేనావశ్యమ్భావిక్షౌళన సామర్థ్యము
 పుత్యతే । హే సామర్థ్యవత్య ఆహో యాయం కుష్టుగతేన క్షీరేణ స
 మ్పృక్షాభవతే । కీదృశోయాయమ్ । ఊర్నిమత్యేనాత్యంత మాధుర్యేణ
 హర్షణాబుత్యేనచ క్షీరసదృశ్యః । కిమర్థోఽయంసమ్పరః । సాన్నాయ్య
 లక్షణ ధర్మభాగః । సామర్థ్యోర్నిమాధుర్య గుణోపన్యాసాదత్ర రసస
 మ్పరీక్షే వివక్షితో నతు ద్రవ్యమాత్రసమ్పరః ఇత్యాహ “సమప్రచ్య
 ధ్వ మృతావరీ రిత్యాహ । అపాక్షౌ వోపధీనాఞ్చ రసగంసగంసృజతి
 స్తాదపాక్షౌపధీనాఞ్చ రసముపజీవామః” (బ్రా - ౩ కాం. ౧౨. ౩౨)
 ఇతి । దోహనసాక్షౌక్షన సాన్వయతమోఽపాంరసః । కుమ్భాగతక్షీర
 స్వరూపమేవ గోభిర్భక్షితా నామోపధీనాంరసస్తద్రసద్వయం కుమ్భాయం
 సంసృప్తమ్ । యస్తామభయమేళనంప్రశస్తం తస్తాద్వయం సర్వే తమభయ
 ముపజీవామః । ఏతచ్చలోకే ప్రసిద్ధమ్ । ఛస్తోగాస్తూభయోరుపజీవనం వి
 శదీకృత్యామనన్తి । “అన్నహరితంత్రేభా విధీయతే తప్యయత్ స్థవిష్టో
 ధాతుస్తత్త్వరీపం భవతి యో మధ్యమస్తన్తాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్తనః ।
 ఆవణి పీతాస్త్రేధా విధీయన్తే తాసాం యత్ స్థవిష్టోధాతుస్తన్తాత్రం భ
 వతియో మధ్యమస్తన్లోహితం యోఽణిష్ఠ స్సప్రాణః” ఇతి । ధర్మభా
 క్తి ప్రయోజనం దర్శయతి “మన్తాధనస్య సాతయిత్యాహ । పుష్టిమేవ
 యజమానే దధాతి” (బ్రా - ౩ కాం. ౧౨. ౩౨) ఇతి । కల్పః “అత్యైనత్త
 త్త్వదగుద్వాస్య శీతంకృత్యాతిరస్యవిత్రం దధ్యాతంక్తి సోమేనత్వాతన

ప్రీత్యా యదగ్ధం. హేతుర నక్షత్రా పేషసో మేనత్వా మితనత్తి. తేనాత
జ్ఞానేనాపన్నం దిగ్భాగ్నామిహూష్య తేనానా తనోహశభేన ముఖ్యసోమం
పరిత్యజ్య తో దధ్యవలద్యతే. బ్రాహ్మణా దైరబలావసాబ్రూమః తత్రహ్యత
జ్ఞానాద్రవ్యపశేషై కేవతాపశేషాణాంప్రసిం బ్రువతీత్రులిః దధ్యగ్నప్రీ
యత్వందర్శయమ్. యశ్చాతైర్వ పగ్నవలైర్వా దైత్రజ్ఞాన్యతేనానా
మ్. త్యత్ర తా రాక్షసమ్. తద్య త్తన్మదైర్వ త్వదేవమ్. తద్యదాతజ్ఞానేన
మానుషమ్. తద్యగ్నధాత తేనామ్. తద్యగ్నధాతన క్తీనేనాత్వాయ
ఇతి || అత్రాతజ్ఞానోక్తం ముఖ్యందగ్ధశబ్దం పరిత్యజ్య గౌణస్యసోమశబ్ద
సోమసాదానేనయోజనమాహ. సోమేనత్వానప్రీత్యా యదగ్ధ తాక్షా సో
మామేవై నక్ష రోమ్. (బ్రా ౩ కాం. ౧౨. ౩౨) ఇతి. సానాన్యస్యస
వికారిణం ప్రయోజనమ్. తస్మాప్రీ ప్రయోజనమాహ. యో దై సోమం
భక్షయిత్వా. సంవత్సరే సోహంనవబలి. పునర్భుక్యోఽస్య సోమవీధో
భవతి. సోమా భావై సానాన్యమ్. య ఏవం విత్వాత్సానాన్యం
పిబతి. అపునర్భుక్యోఽస్య సోమవీధోభవతి. (బ్రా ౩ కాం. ౧౨. ౩౨)
ఇతి. సోమవీధో పాతవ్యస్యేన హేతుః సోమభివృద్ధి. అగ్నిష్టోమమాను
స్థాయ సంవత్సరమాసవాహ్య సోమయాగం యో నకరోఽ తేనావశ్యకు
సాకర్తవ్యం. వసన్తేదసన్తేజ్యోఽస్తోమేన యజేతేతి తద్విధానాత్. య
ది ద్రవ్యాభావాదిబుద్ధేన ప్రతిబధ్యేత తద్భావనయా సోమీకృతం. సా
నాన్యంపిబితప్తద్వేకల్యంపరిహర్యతే. అస్తిహ్యసంకాతుగుళక్తిస్య స
ర్వత్రభావనయా తత్పూర్తిః. అత ఏవబృహదారణ్యకే సృష్టిప్రకరణే బ్ర
హ్మచారిణో గాహాన్యధర్మంవాంఛతస్తనవస్థవేన త్యుపాసనయా త
త్సమ్మూర్తిరామూయతే. ఏకాకే కావయతే జాయా మేస్యాదగ్ధ ప్ర
జాయేయాధ ఏత్తం మేస్యాదగ్ధకర్తవ్యమేతి సయావదప్యేతేమామైకై
కం నప్రాసోత్యకృత్సంపతావత్సస్య తే తస్మాకృత్సంతా. మనపవా
స్యాన్తా. వాజ్ఞాయా. ప్రాణగ్రహజా. చక్షుగ్దానుషంవిత్తం. చక్షుమా
హితద్విదైతే. శ్రోత్రం దైవంవిత్తం. శ్రోత్రేణైవహితచ్ఛ్రుణోతి. ఆత్మ

వాస్యకర్త । అత్మనాహికర్తకరోతి” ఇతి । ఆత్మాదేహాయా వేదగమ్యం
 మన్తాదికం దైవవిత్తం । అతస్సోమభావనయా వైకల్యపరిహారో యజ్ఞ
 తే । కుమ్భ్యుగిపిథానాయ పాత్రవిశేషం విధత్తే “సమృద్ధయేనాపిదధ్యా
 తే । యన్మృద్ధయోనాపిదధ్యాత్ పితృదేవత్యస్స స్వాత్ । అయస్సాత్రేణ
 నా దారుపాత్రేణవాపిదధాతి । తద్ధి సదేవం” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర ।
 ౩౨) ఇతి । పితౄణాం సృత్వాత్రముదకుమ్భశ్రాద్ధాదౌ సిద్ధమ్ । దారుపా
 త్రస్య సదేవత్వం దోహనపాత్రేవగతమ్ । మన్తాన్తరాద్వా । తత్తైవ
 మామ్నాయతే “అమృద్ధయం దేవపాత్రం యజ్ఞస్వాయుషిప్రయుజ్య
 తామ్” ఇతి । అయస్సాత్రస్యాప్యేతద్వైప్రవ్యమ్ । పిథానపాత్రస్య సోదక
 త్వం విధత్తే “ఉదన్విచ్ఛవతి । ఆసోవైరతోఽస్మిః । రక్షసామపహత్యై”
 (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౩౨) ఇతి । స్వాభిమానిదేవతా ముఖేనాపాం ర
 తోఽఘ్నత్వం । పిథానాయ మన్తముత్పాద్యవ్యాచక్షే “అదస్తమసి వి
 ణ్ణవేత్స్వేత్యాహ । యజ్ఞోవైవిష్ణుః । యజ్ఞాయైవైనదదస్తజురోతి” (బ్రా -
 ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౩౨) ఇతి । అదస్తమనుపక్షీణమ్ । కత్వేతు ప్రతీకమిదమి
 త్యభిప్రేత్యా చ్ఛిద్రకాణ్డగతో మన్తో వినియుక్తః “అదైనమదన్వతా క
 గ్ంసేన వా చమసేన వా పిదధాతి । అదస్తమసి విష్ణవేత్స్వా యజ్ఞాయా
 పిదధామ్యహం అభిరరిక్తేన పాత్రేణ యాగిపూతాగిపరిశేరతే” ఇతి ।
 ప్రథమపక్షే హే సాన్నాయ్య విష్ణవేత్స్వా పిదధామితి అధ్యాహరః । క
 ల్పః “తదుపరివ నిదధాతి యత్ర సుప్తమృత్యుతే విష్ణో హవ్యగ్ం రక్షస్వేతి
 ” ఇతి । అత్ర రక్షణార్థమేవ విష్ణుసమ్బాధనమ్ । సత్విప్రవర్ధవిః స్వీకారా
 యెత్య ముషేభిప్రాయం విశేషయతి “విష్ణో హవ్యగ్ం రక్షస్వేత్యాహ గు
 త్యై” ఇతి । శౌభాబ్ధిర్విదోవసాన్నాయ్యేఽపి విధత్తే “అనధస్సాదయతి,
 గర్భాణాం ధృత్యా అప్రపాదాయ । తస్మాద్గర్భాగిప్రజానా మప్రపాదుకా
 ఉపరివనిదధాతి । ఉపరివహి సువర్గోలోకః । సువర్గస్య లోకస్య సమప్త్యై”

(బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౩౨) ఇతి । అత్ర వినియోగసర్వగ్రహః ।

“శుద్ధసాన్నాయ్యపాత్రాణి ప్రోక్ష్య మాతేతికుమ్భికా |
 సంస్థాప్యాగ్నౌ వసూశాఖా పవిత్రం తత్రనిక్షిపేత్ ||
 పవతవిస్తూఁసేతిగాశ్ప దుగ్ధాస్త్రీస్తోఽభిమన్త్రియేత్ |
 సమృసంతౌశసంతీప్త్వా సోషేదధానినక్తిశ్శా ||
 విష్ణోఽనధోదధాత్యస్త్యి తృతీయేదశవర్ణిలాః” ||

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్త్రితమ్ |
 “శుద్ధధ్వమితిమన్త్రియం పారోదాశికశోధనే |
 సాన్నాయ్యపాత్రశుద్ధావా ప్రథమోఽస్తుసమాఖ్యయా ||
 పారోదాశికమిత్యత్ర ప్రకృత్యా తద్ధితేనవా |
 సన్నిధ్యసుక్తితరికల్పసి క్షృత్తత్వాచ్చరమఫక్రమాత్” || ఇతి ||

‘శుద్ధధ్వంజైవ్యాయకర్తృణా దేవయజ్ఞాయా ఇత్యయంమన్త్రిః” పా
 రోదాశికమితి యాజ్ఞకైః సమాఖ్యాలే కాణ్డే పరితర్పాత్ | సమాఖ్య
 యా పురోదాశకాణ్డోక్తానా ములూఖల జుహ్వదీనాం శోధనేఽగ్నిమితి
 చేత్ | మైవం | పారోదాశికమితి సమాఖ్యాయాం ప్రకృతిర్పురోదాశమ
 స్త్రీమభిధత్తే | తద్ధితప్రత్యయశ్చ తత్సమ్బద్ధికాణ్డమ్ | సజైలావతా పు
 రోదాశపాత్రాణాం మన్త్రిసన్నిధిప్రత్యయో భవతి, కిం త్వద్ధావత్యా
 కల్ప్యతే | యద్యక్తసన్నిధిర్నస్యాత్, తథా మన్త్రిగ్రహస్య పారోదాశిక
 సమాఖ్య స స్యాత్ | సహ్యాగ్నౌవసన్నిహితానామిషేత్వాదిమన్త్రిణా
 మాగ్నేయకాణ్డసమాఖ్యాభవతి | సన్నిహితానాస్తు యజ్ఞానస్య ప్రథమం
 మన ఇత్యాదిమన్త్రిణాం భవత్యేషాః సమాఖ్యా | తస్మాత్ కాణ్డస
 మాఖ్యయా సన్నిధిం పరికల్పయిత్వన్నిధ్యస్యథా నువపత్యా పరస్పరా
 కాంతౌదూపం పారోదాశిః పాత్రప్రకరణం కల్పయిత్వా తద్వారా
 వాక్యవిగ్రహేతిం కల్పయిత్వా తయా శ్రుత్యా వినియోగ ఇతి సమాఖ్యా
 యాః ప్రకీర్తితః | సాన్నాయ్యపాత్రాణాం శోధనమన్త్రిసన్నిధిస్తు ప్రత్య

కు ఇద్వాబద్ధిః సమాదనస్య మప్తినిర్వాపస్య చాన్తరాశం సాన్నాయ్య
పాత్రాణాందేశః । ఉక్తమన్త్రేద్వా బద్ధిర్నిర్వాపవిషయయోర్నన్తా
సువాకయోర్నన్తమేన సువాకే పత్యతే । తేన చప్రత్యక్ష సన్నిధానాత్
ప్రకరణాదీనాం చతుర్థామేవ కల్పనాత్ సన్నిధిః సన్నికృప్త్యతే । తస్మా
త్తే క్రమేణ సమాఖ్యాం బాధిత్యా సాన్నాయ్య పాత్రశోధనశేషమన్త
ఇత్యయం చరమః పక్షోఽభ్యుపేతవ్యః । తస్మిన్నేవాధ్యాయే షష్ఠపా
దే విచారితమ్ ।

శౌఖాచ్ఛేదాదయోదోహ ధర్మాస్సాయంవ్యవస్థితాః ।

ప్రాతశ్చ సన్తివాసాయం స్థానాత్తైపూర్వవత్ స్థితాః॥

ఆనర్థక్యప్రతిహతిర్ని పూర్వవత్సైవ విద్యతే ।

బలినాఽతస్మిన్ ప్రకరణాత్ ప్రాతర్ద్వోహమాఽపి సన్తితే॥ ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే పలాశశౌఖాచ్ఛేదనంతయాశౌఖ్యయా వత్సా
పాకరణ మిత్యాదయో దోహధర్మాః సమామూతాః । దోహౌ చ ద్వా
విద్యేతే అమావాస్యాయాం రాత్రా వేకోదోహః । ప్రతిపది ప్రాతరప
రో దోహః । తత్రపూర్వన్యాయేన స్థానబలాత్ ప్రాథమికేసాయందో
హే ప్రథమ శ్రుతాస్తే ధర్మవ్యవస్థితస్త ఇతిచేత్ । మైవం । వైషమ్యాత్ ।
పూర్వత్రహిసోమే పశు విశసనాది కర్మణా మనన్వయాత్ ప్రకరణతల
నర్థక్యం ప్రతిహతమ్ । తతోగ్నిషోమీయవశౌ స్థానబలాత్ తే ధర్మవ్య
వస్థితాః । ఇహతు నాస్త్యానర్థక్య ప్రతిహతిః । తతః ప్రకరణేన స్థానం బాధ
త్వా ద్వియోద్వోహయోస్తే ధర్మలభ్యుపేయాః । దశమాధ్యాయస్యాప్త
మపాదే విచారితమ్ ।

“స్వాహేత్యుక్తిర్దర్శి హూమే సంహారస్యాన్నవాగ్రిమః ।

పూర్వన్యాయేన తన్మన్తే స్వాహాకారావిధిత్వతః॥

విధిత్యేఽపి నియత్యైవ న బాధ్యాసవషట్కృతిః ।

హూమాంతరేవ షట్కార స్వాహాకారవికల్పనమ్॥ ఇతి॥

అనారభ్యసూయతే । పపటా రేణవా భేదేభ్యోఽన్నిం ప్రదీయత
 ఇ । దర్శిహూమవిశేషప్రాయతే । పృథివ్యైస్వాహాఽపరిత్యాయస్వాహా
 తి । తత్రపూర్వాధికరణే యథా అనారభ్యవిహితస్య సాప్తదశస్యప్రాక
 రణికేన సాప్తదశ్య విధివా ఉపసంహారే సలి వికృత్యవరే సాప్తదశ్యం
 వాప్తి తథా ఇహస్యనారభ్య వాదేన విహితస్య స్వాహాకారస్య దర్శి
 హూమప్రకరణ పరితమన్తే^౧ తేన స్వాహాశబ్దోపసంహారే హూమా
 ప్రతేషునాప్తి స్వాహాకార ఇతి సాప్తే । బ్రూహః । పృథివ్యై స్వాహాతి
 మస్త్రీహతో^౨ యమ్ । న త్వత్ర స్వాహాకారో^౩ నారభ్యా^౪ శీతబ్రాహ్మణ
 వాచ్యేవైవ విధీయతే । నఖిలు “యమాదిజ్యాయంతి^౫ మాప్యాయయ
 త్తి” ఇత్యాదియాజ్ఞామస్త్రీగ^౬ లా ఆదిత్యవిశాఖాః కస్యచిదర్థస్య ఏథా
 యకాద్యుత్పత్తిః । యథా సిద్ధార్థవాచక ఆదిత్యశబ్దో న విధత్తే, యథా క్రి
 యావాదిత్యై^౭ పి వర్తమానాన్ ఆప్యాయయన్తీతి న నిధాయకః । తథా
 వైచిక హేపిర్విషయో దేవస్య సత్తమిత్వస్తిన్న^౮ స్థే వర్తమానః స్వాహా
 శబ్దో నోచ్ఛారణం విదధాతి । తథాపి త్యుపసంహార్యోపసంహారకయో
 రేకవిషయత్వశబ్దాయా అప్యభావాన్నాప్త్యై వాత్ర పూర్వన్యాయః ।
 నను ప్రకరణాదినా మస్త్రీస్య హూమే వినియక్తత్వాత్ స్వాహాకా
 రవిధి రద్ధాలభ్యత ఇతిచేత్, ఏవమపి బ్రాహ్మణవాచ్యేన పత్యే సాప్తః
 స్వాహాకారో నియమ్యతే । అస్మిన్నప హూమే స్వాహాకారేజ్జైవాన్నం
 ప్రదీయత ఇతి । తతః పాక్షికో వపటా^౯ రో^{౧౦} ధాన్నివర్తతే । కిచ్చ “పుర
 స్తాత్ స్వాహాకారా వా అన్యే దేవా ఉపనిష్టాత్ స్వాహా కృతయో
 నన్యే” ఇతి బ్రాహ్మణోక్తన్యాయేన స్వాహాపుధివ్యా ఇత్యపిపాతః పత్యే
 ప్రాప్నోతి । తత్ర పృథివ్యై స్వాహా త్యైవ పతేదివి నియమ్యతే । అథా
 ద్యుత్యాసో నివర్తతే । తస్మాదివిధిత్వ వినిస్సయో గుపసంహారాభావేన
 హూమాన్తరే వ్యనాభ్యవిహితో నపటా^{౧౧} ర స్వాహాకార వికల్పః
 సుస్థితో భవతి । ఏవచ్చ సతి “హూతిస్తోకః” “స్వాహాద్యానాపుధివీభ్యా
 మ్” ఇతి మన్తాంతాభ్యాం సూచితస్య స్వాహాకార వికల్పస్య నకదా

చిదవ్యనుపపత్తిః । సకమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే కిచ్చిద్విచారితమ్ ।

“తేనహ్యన్నమితిస్రోతో వాదో హేతురుతస్తుతిః ।

హిన్యాశ్రుతా హేతుతాతః శూర్పదన్యశ్చ సాధనమ్ ॥

శూర్పసాధనతాశ్చోతి నాశ్చోతిసావికల్ప్యతే ॥

“అతోనిరర్థకోహేతుః స్తుతిస్తుస్యాత్ప్రవర్తికా” ॥ ఇతి ॥

ఇదమామూయతే “శూర్పేణ జుహూతి” “తేనహ్యన్నం క్రియతే” ఇతి । అయమర్థవాదో విధేయశూర్పే హేతుత్వేనాన్వేతి హిశబ్దస్య హేతువాచిత్యాత్ । యస్మా దన్నసాధనం తస్మాచ్ఛూర్పేణ జుహూతవ్యమిత్తుక్తై యద్యదన్నసాధనం దర్శిపితరాదికం తేనసర్వేణ జుహూతవ్యమితి లభ్యతే । తతః పితరాదయః శూర్పేణ సహ వికల్ప్యంత ఇతి ప్రాప్తే । బ్రూమః । శూర్పస్య జుహూతసాధనత్వం శ్రోతం తృతీయయా తీదవగమాత్ । పితరాదీనాం త్వానుమానికం । అతోఽసమానబలత్వేన్నవికల్పేయత్వః । తతో హేతుఃవ్యర్థః । స్తుతిస్తుప్రరోచనా యోషయిక్తా । తస్మాత్ స్తుతిత్వేనాన్వయః । అనేనైవ న్యాయేన ప్రకృతేఽపి “అగ్ని జుహూత్రమేవ నమహ్యచ్ఛూద్రః । తద్ధివోత్సునన్తి” ఇత్యత్ర హి శబ్దస్య హేతుత్వా ద్యత్రయత్ర నాన్యత్వవనం తత్రతత్ర శూద్రస్పరో నిషిద్ధఇతి వ్యాప్తా సత్యాం ఉత్పన్నసరహితానాం వీహియవాదీనాం కదాచిచ్ఛూద్రేణ స్ఫుప్తేనాం యాగయోగ్యత్వం సస్యాదితి పూర్వసహతుః । తద్ధివోత్సునన్తిత్యర్థవాదస్య స్తావకత్వేన హేతుప్రతిపాదకత్వాభావానోక్తదోషఇతి రాద్ధాంతః ।

అధ్యాయకరణమ్.

శుద్ధధ్వమిత్యత్ర ధాతురుదాంతః । శబ్దప్రత్యయస్య పితృదనుదాంతః । అనుపదేశాదుత్తరం లసార్వధాతుక మవ్యనుదాంతమ్ । దైవ్యశబ్దో యథాప్రత్యేన “జ్ఞోత్యాదిరితి (పా-౬-౧-౧౯౭) ఆద్యుదాంతః మాతరిశ్వకశబ్దో ధిషణేతివత్సహ్యోదాంతః । ఘర్మోఽసీ త్యోకారస్యోదాంతా నుదాంత

యోగికారయోః స్థానే పతితత్వాదేకాదేశస్వరేణ నిత్యముదాత్తత్వే
 ప్రాప్తే తదపవాదః । స్వరితో వానుదాత్తేషదాదా (పా ౮ - ౨ - ౬) । ఉ
 త్తరపదస్యాదాపనుదాత్తే పరత ఉదాత్తానుదాత్తయోర్య ఏకాదేశ స
 వికల్పేనస్వరితః స్వాదిత్యోకారః స్వరితః । పృథివ్యసీత్యత్ర “ఉదాత్త స్వ
 రితయోర్యుణ స్వరితోనుదాత్తస్య (పా - ౮ - ౨ - ౮) ఉదాత్తస్య నా
 స్వరితస్యవాస్తానే యోయన్ తస్మాదుత్తరస్యానుదాత్తస్య స్వరితఃస్యా
 త్ ఇగ్యాకారః స్వరిత । విశ్వస్య ధాయోధారణం యస్యావృష్టే సా
 విశ్వధాయాః, తత్ర పూర్వపదప్రకృతిస్వరప్రప్రాప్తః । విశ్వశబ్దస్య స్వర
 ఆచ్ఛదాత్తః “విశ్వేదేనా యగాపున ” ఇత్యాదా శబ్దర్థనాత్ । ఇహ
 యోగిబహుప్రచార విశ్వసంస్థాయామ్ (పా - ౬ - ౨ - ౧౦౬) ఇతి విశ్వమి
 త్యేకం పూర్వపదమనోదాత్తమ్ । పరమశబ్దో నపుంసకలిङ్గోఽపినిత్యస్
 పుంసకగ్వాభావాత్ ఫిట్స్వరేణానోదాత్తః । దృగ్సంహస్వేత్యేత్ర పృథ
 గ్వాస్వేనపదాన్ పరగ్వాభావాన్న నిచూళః, కిన్తు ధానుస్వర శప్స్వర
 లసార్యధాతుకస్వరాః । పరిమేణధామాన్ దృగ్సంహస్వేత్యేవం ఏకవా
 క్యేత్యేపి దృగ్సంహస్వమాహ్వఃఇతినముచ్చయవివక్షాయాంచకారస్య లు
 త్తత్యేన”చానిలోపే విభాషే (పా ౮ - ౧ - ౬౩) నిమాతస్యవికలిప్తి
 ద్రవ్యవ్యః । వినుశబ్దోన్యసాః । సవిత్రమిత్యత్ర “పువస్సంస్థాయామి” (పా -
 ౩ - ౨ - ౧౦౫) పూర్వధాతోరిత్రప్రత్యయే సతీకారఉదాత్తః । శతధారశ
 బ్ద శతపల్కశబ్దవత్ । ద్రవ్యోద్గమయే ఇత్యత్ర ఘనోపేతిపదోకారః స్వ
 రిరః । బృహత్సహజోదుపసంఖ్యానమ్ (పా - ౬ - ౧ - ౧౭౩) ౧వా) ఇతి
 బృహచ్చన్దాదుత్తరస్యా అజాదివిభక్తేరుదాత్తస్యమ్ । కంసుకమ్ అకం
 చుగ్గిణం తన్నవిద్యతే యస్యాసా నాకః పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । స్వాహా
 శబ్దో నిపాతః । ద్యావాపుథివిశబ్దస్య, కేవలాప్వద్వేచ (పా - ౬ - ౨ -
 ౧౦౧) ఇత్యుభయవర ప్రకృతిస్వర స్వాదాద్యవైపుదాత్తాః । విశ్వధాయా
 ఇతి వత్ విశ్వాయు రిత్యాదయః । ఋతావరీ శబ్దస్య ఆనుబ్రితత్వాన్ని
 ధృమాతః । ఉక్తిశబ్దస్య ఫిట్స్వరః । జీ బనుదాత్తః । మధుశబ్దో వృషాదిః

మతుస్త మపావనుదాత్తౌ । ధనశబ్దోనపుంసకస్వరః । సోమేన్ద్రోపిష్ఠ్యశబ్దౌ
 పృథాదిగతాఃపావ్యస్య హూమస్యయోగ్యంహవ్యం-వ్రత్యయస్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే తృతీ
 యోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

కర్మజేవాం దేవేభ్యః శతేయంవేషాయ త్వా ప్రత్యుష్ట్యం రక్ష్య
 ప్రత్యుష్టా అరాతయోధూరసిఘార్వ ధూర్వస్తం ధూర్వతం యోఽస్తా
 న్ధూర్వతి తం ధూర్వయం వయంధూర్వానుస్తం దేవాసామసి స
 ప్పితమం వప్రితమం జప్రతమం వహ్నితమం దేవహవతను మహృత
 మసి హవిధానంధ్యోంహస్వ మాహ్వ్యర్చిత్రస్య త్వా చతుషా ప్రేతే
 మాభేర్వా సం విక్తా మా త్వా ॥ ౧ ॥

హిగంసిషమరు వారాయ దేవస్యత్వా సుభితుః ప్రసవేఽశ్వినౌ
 ర్భామలభ్యం పూర్ణహస్తాభ్యా మగ్నయే జప్తం నిర్విపాప్యగ్నిషామా
 భ్యామిదం దేవానా మిద మ్మినస్సహస్థాత్రైత్వావారాత్రై సువరభివి
 శ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిర్ద్యగ్హస్తాం దుర్యా వ్యావాపుర్ణివ్యో రు
 ర్వచరేక్ష మన్విహ్య ఏత్యాస్త్యోవస్థే సాదయామ్యగ్నహవ్యగ్ంతుస్వ ॥

మాత్వా పట్చత్వారిగంశచ్చ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రసాతకే చతుర్థో

ఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

అనువాకత్రయేణ పర్వదినకర్తవ్యం సమాపితమ్ । ఉత్తరైర్దశభిరనువాకైః ప్రతిపదిన కర్తవ్య మభిధాతవ్యమ్ । తత్ర ప్రథమంతావదస్తింశ్చ తుర్థేననువాకే హవిర్నిర్వాహోఽభిధీయతే । బోధాయనః “అథ ప్రాతస్సుతేఽగ్నిహూతే హస్తాసమ్మశతే కర్తవ్యేవాందేవేభ్యః శకేయమితి” ఇతి । ఆపస్తంబః “కర్తవ్యేవాందేవేభ్య శ్శకేయమితి హస్తావవనిజ్య” ఇతి । హే హస్తా దేవానాంసమ్మన్థినే కర్తవ్యే ప్రత్యాశితౌ యువాం ప్రీయోస్తుం శక్తోభూయాసమ్ । వినాపి ప్రత్యాశనం లోకేశకృతే సృద్ధావాచ్యాస్త్రీయశక్త్యర్థోఽయం మన్తః ప్రత్యాశనహేతురిత్యభిప్రేత్యాహ । “కర్తవ్యేవాందేవేభ్యః శకేయమిత్యాహ శక్త్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪౮) ఇతి । కఙ్చిన్నన్త్రముత్పాద్య తృణాస్తరణే వినియుజ్జేర్ “యజ్ఞస్య వైసంతతిమను ప్రజాగపశవో యజమానస్యసంతాయన్తే । యజ్ఞస్యవిచ్చిత్రిమనుప్రజాగపశవో యజమానస్య విచ్చిద్యన్తే । యజ్ఞస్య సంతతిరసి యజ్ఞస్యత్వా సంతత్యై స్తృణామి సంతత్యై త్వా యజ్ఞస్యే త్యాహవనీయాత్ సంతసౌతి । యజమానస్యప్రజాయై పశూనాగ్ంసంతత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪౮) ఇతి । యజ్ఞస్యత్వాసంతత్యా ఇత్యేహం పదానామూదరాధేన ద్విరభ్యాసేన భూమిర్యథానదృశ్యతే తథాస్తరణీయమితి సూచయతి । అత ఏవాన్యత్రా మూతమ్ “అనతి దృశ్యగ్ంస్తృణాతి” ఇతి । స్తరణప్రదేశస్యాద్యన్తా కల్పే దర్శితే । “గార్హపత్యాత్ ప్రక్రమ్య సంతతాములపరాజేగ్ంస్తృణాత్యాహవనీయాత్” ఇతి । ఉలపరాజిస్తృణవిశేషః । ప్రణయనం విధత్తే “అపగ్గప్రణయతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪౮) ఇతి । తత్ప్రకారగికల్పే దర్శితః “అపరేణ గార్హపత్యముపదిశ్య కగ్ం సంవాచమసంవా ప్రణీతా ప్రణయసమానీయ తస్మింస్త్రిరగపవిత్రమప ఆనయన్నాహ । బ్రహ్మన్నపగ్గప్రణేష్యామి యజమానవాచంయచ్ఛేతి సమ్మేష్ట్యక సమప్రాజైర్ధారయ మాణోఽవిషిద్భ్యుహృత్వోత్తరేణాహవనీ

యం దర్శేషు సాదయిత్వా ”ఇతి । ప్రణయనవిధే రథఃవాదమాహ “శ్ర
 ధ్ధావా ఆపః । శ్రద్ధామేవారభ్య ప్రణీయప్రచరతి” (బ్రా-౩కాం|౧ప్ర|౧౭
 రల) ఇతి । అపాంశ్రద్ధాజనకత్వేన శ్రద్ధారూపత్వ ముపపద్యతే । తజ్జనక
 త్వచ్చ శ్రుత్యంతరే సమామాతమ్ “ఆపోఽహోఽప్తిశ్రద్ధాం సన్నమత్యై పు
 ణ్యాయ కర్షణే ”ఇతి । దృశ్యతే స్నానాచమనోపేతస్య శుద్ధ్యతిశయః ।
 పూర్వోక్తమేవ ప్రణయనవిధిం పునఃపునరనూద్య బహుధాస్తాతి “అపని
 ప్రణయతి । యజ్ఞో వాఽఆపః । యజ్ఞమేవారభ్య ప్రణీయప్రచరతి । అపనిప్ర
 ణయతి । వజ్రో వా ఆపః । వజ్రమేవభ్రాతృవ్యేభ్యః ప్రహృత్యప్రణీయప్రచ
 రతి । అపనిప్రణయతి । ఆపోవైరక్షోఘ్నీః । రక్షసాసుపహత్యై । అపనిప్రణ
 యతి । ఆపోవై ధేవానాంప్రియంధామ । ధేవానామపప్రియం ధామ ప్రణీ
 యప్రచరతి । అపనిప్రణయతి । ఆపోవై సర్వాదేవతాః । దేవతాపవారభ్య
 ప్రణీయప్రచరతి” (బ్రా-౩కాం|౧ప్ర|౧౭రల) ఇతి । యజ్ఞో యథాభీష్టస్వరసాధ
 నం తద్విదపా మభీష్టప్రీత్యాదిసాధనత్వా ద్యజ్ఞత్వమ్ । ప్రణీతాభిరభ్యసి
 పిష్ట్యస్యసంయమనం ప్రచరణమ్ । యథావజ్రోవైరిణం వారయతి తద్వదా
 పస్తృప్తాం వారయన్తి । రక్షోఘ్నత్వం పురైవోక్తమ్ । వృష్టుడకస్య దేవ
 ప్రియధామో ద్యులోకాదుత్పన్నత్వాదపాం తద్ధామత్వమ్ । ధేవాస్తావ
 దగ్నిం ప్రవిశ్య తద్భావంప్రాప్తాః । తథావశ్రూయతే “ధేవాసురాస్సం
 యంతాఆసత్ । తేదేవా బిభ్యతోఽగ్నింప్రావిశత్ । తస్మాదాహురగ్నిస్స
 ర్వాదేవతాః ”ఇతి । “సచాగ్నిరపుప్రవిప్తః । సనిలాయత । సోఽపనిప్రావి
 శత్ ”ఇతిశ్రుతేః । తస్మాదపాం సర్వదేవతాత్వమ్ । బ్రాహ్మణాన్తరా
 ద్వాతథాత్వంద్రబ్రహ్మమ్ । కల్పః “ఆదత్తే దక్షిణేనాగ్ని హూత్రహవణీ
 గంసవ్యేన శూర్పం వేషాయత్వేతి ”ఇతి । తదేతదుభయం యజ్ఞాయుధ
 మధ్యపాతి, తాని యజ్ఞాయుధాన్యన్యత్రైవ మామాతాని “ఘృత్యేక
 పాలాని చాగ్ని హూత్రహవణీవ శూర్పఞ్చ కృష్ణాజినఞ్చ శమ్యూహో
 లూఖలఞ్చ ముసలఞ్చ దృవచ్ఛేపలాచపతానివైదశయజ్ఞాయుధాని ”
 ఇతి । తేషాం ప్రయోగప్రకారః సూత్రేదర్శితః “ఉత్తరేణాగ్నివత్వా

సకౌఽసి తత్సపాపరూపం హింసకం వినాశయ । కిచ్చ యో రాక్ష
సాదియాగవిఘ్నేనాస్తాః జిహ్వాంతి తమపివినాశయః । యంవా ఆలస్య
దిరూపం దైరిణం వయః జిహ్వాంతి తమపివినాశయః । వహ్నిధారభూ
తాయా యుగస్య ధురస్సంస్పర్శం విధత్తే “ధూరసీత్యాహ । ఏషవైధు
ర్యోగ్నిః । తథ యదనుపస్పృశ్యాతీయాత్ । అధ్వర్యుఞ్చయజమానం చ
ప్రదహేత్ । ఉపస్పృశ్యాత్యేతి । అధ్వర్యోశ్చ యజమానస్య చాప్రదా
హ్యయే” । (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి । తంధూర్వేతి వాక్యయోః
పానరుక్త్యభ్రమం నివారయతి । “ధూర్వతంయోఽస్తాన్ ధూర్వతి తం
ధూర్వయం వయం ధూర్వామ ఇత్యాహ । ద్వావపపురుషే । యఞ్చై
షధూర్వతి । యశ్చైనం ధూర్వతి । తాపుభౌశుచార్పయతి” (బ్రా - ౩
కాం । ౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి । శోకేనయోజయతీత్యర్థః । కల్పః “అనోఽభిమ
న్త్రయితేత్వం దేవానామసి సన్నితమం పప్రితమం జుప్తతమం వహ్నిత
మం దేవహూతమ మహూతమసి హవిర్ధానం దృగ్ంహస్వమాహ్వా” ఇతి॥
సేశకట త్వం దేవావాం సన్బన్ధిభవసి తతః శుద్ధతమం ప్రీహిభిః పూ
ర్ణతమం ప్రియతమం హవిషోవాహకతమం దేవానా మాహ్వాశృతమం
చాసి । కిచ్చ ప్రీహిభారాపాదితవక్రత్వరహితం హవిషోధారకమసి అ
తోద్భవం భవ । భగ్నం మాఘాః । మన్త్రస్య ప్రథమభాగే స్పష్టార్థత్వం
దర్శయతి “త్వం దేవానామసి సన్నితమం పప్రితమం జుప్తతమం వహ్ని
తమం దేవహూతమమిత్యాహ । యథాయజురైవైతత్” (బ్రా - ౩ కాం ।
౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి । మన్త్రప్రవైర్యోగ్ధోయథా ప్రతీయతే సతతైవ సత్వత్ర
కశ్చిదన్యోవివక్షావిశేషోఽస్తి । ద్వితీయభాగే ప్రీహిభారప్రయుక్తం శైధి
ల్యం వాక్యత ఇత్యాహ “అహూతమసి హవిర్ధానమిత్యాహానాత్వై”
(బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి । తృతీయభాగే స్వయమహ్వరోఘంశక
టస్యచైర్యం సమ్పాద్యత ఇత్యాహ “దృగ్ంహస్వమాహ్వరిత్యాహభ్య
త్వై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి । అత ఏవాపస్తవ్యః ఉత్తరస్య
భాగస్య మన్త్రాన్తరత్వమభిప్రేత్యాహ “అహూతమసి హవిర్ధాన మిత్యా

రోహితీ "ఇతి కల్పః "అథపురోడాశీయాప్రేక్షతే మిత్రస్యత్వా చ
 తుషాప్రేక్షే మాభేర్హ సంవిక్థా మా త్వాహిగ్ంసిషమ్ "ఇతి । హే వ్రీ
 హిసమూహ జగన్మిత్రస్య సూర్యస్యచతుషా త్వామవలోకయామి నతు
 వైరిచతుషా తతోమాభైషీః మాత్ర కమిప్తాః అహస్త త్వాం న మా
 రయామి । అనుకూలోయమితి బుద్ధ్యత్వాదనామ మిత్రశ్శిష్టిప్రయోగ ఇ
 త్యాహ "మిత్రస్య త్వా చతుషాప్రేక్ష ఇత్యాహ మిత్రత్వాయ" (బ్రా-
 ౩ కాం । ౨ప్ర । ౪౮) ఇతి । భయకమ్మయోరపి హింసావాంతరభేదత్వమ
 భిప్రేత్యాహ "మాభేర్హ సంవిక్థా మా త్వా హిగ్ంసిషమిత్యాహ హిగ్ం
 సాయై" (బ్రా - ౩ కా । ౨ప్ర । ౪౮) ఇతి । కల్పః "ఉరువాతాయేతి పరి
 ణాహమపవాహ్య" ఇతి । హే కరిష్యమాణద్వార త్వమేతేన సిధానభా
 తత్యణాద్యపనయనేన వాయుప్రవేశార్థ విస్తీర్ణోభవ । వాయుప్రవేశే ప్ర
 యోజనమాహ "యద్వైకింశ్చ వాతో నాభివతి । తత్సర్వం వరుణదైవత్యే
 మ్ । ఉర్ధువాతాయేత్యాహ । అవారుణమేవై నతు-రోతి" (బ్రా - ౩ కాం ।
 ౨ప్ర । ౪౮) ఇతి । యద్వైకీయమావృత త్వేన వాయుర్న స్పృశతి తస్యసర్వ
 స్యావరకో వరుణః స్వామీ తచ్చ స్వామిత్వం వాయునా నివర్త్యతే । క
 ల్పః "అథ నిర్వపతి దేవస్యత్వానవితుగ్ప్రసవేఽశ్వినోర్భామభ్యాం పూ
 ణ్ణోహస్తాభ్యామగ్నయేజుప్తం నిర్వపామి" ఇతి । తత్ప్రకారః సూత్రేదర్శి
 తః "సూర్వేపవిత్రం నిధాయ తస్మిన్నగ్నిహూత్రహవణ్యాహవీగ్ంషి ని
 ర్వపతి తయావాపవిత్రవత్వా" ఇతి । వ్యాజ్ఞప్తే "దేవస్యత్వానవితుగ్ప్రసవ
 ఇత్యాహ ప్రసూత్యై । అశ్వినోర్భామభ్యామిత్యాహ । అశ్వినాహిదే
 వానామధ్వర్యా ఆస్తామ్ । పూణ్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై । అగ్న
 యేజుప్తం నిర్వపామిత్యాహ । అగ్నయపవై నాజుప్తం నిర్వపతి "(బ్రా-౩
 కాం|౨ప్ర|౪౮) ఇతి । ఏతాః ప్రీహీః ప్రియంహవిర్యధా భవతి తథా
 నిర్వపతి । ఆవృత్తిం విధి "త్రిర్వజుషా । త్రయశ్శమేలోకాః । ఏషాంలో
 కానామాత్యై । తూర్ష్ణం చతుర్థం । అపరిమితమేనావరుణే" (బ్రా - ౩

కాం-౧|ప్ర-౧|అ-౪) ఇతి । ఆపస్తంబః “ఏవము త్తరం యథా దైవత సగ్నిషో
 మాభ్యామితి పార్థమాస్యామ్” ఇతి । తదిదం స్పష్టీకరణం బోధాయనః”
 ఏతామేవ ప్రతిపదం కృత్యాగ్నిషోమాభ్యామితి పార్థమాస్యా మిన్ద్రాయ
 వైశ్వుధాయ ఛేన్ద్రాగ్నిభ్యా మిత్యమావాస్యాయా మసన్నయత ఇన్ద్రా
 యేతి సన్నయతో మహేన్ద్రాయేతి వా యది మహేన్ద్రయాజీభవతి” ఇతి ।
 దేవస్య త్వే త్వేవమేవ భాగముపక్రమం కృత్వా జప్తం నిర్వపామీతు్యప
 సంహారం కృత్వా తయోర్మధ్యేగ్నిషోమాభ్యామితి ప్రయోక్తవ్యమ్ ।
 ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ “స ఏతమేవానుపూర్వగ్ంహవీగ్ంషినిర్వపతి”
 (బ్రా - ౩ కాం-౧|ప్ర-౧|అ-౪) ఇతి । కల్పః “ఇదం దేవానామితి నిరుప్తాన
 భిష్మశతీద్రమునః సహేత్యవశిష్టా” ఇతి । తూర్వే నిరుప్తమిదం దేవా
 నామేవ స్వం ఇదన్తు శకటస్థం దేవైస్సహితానా మస్తాకం స్వం యా
 గాస్తరాణా మస్తాభిగిరిష్యమాణత్వా ద్భోజ్యమానత్వాచ్చ । భాగయో
 ర్సామ్యాయ మస్త్యద్వయమిత్యాహ “ఇదం దేవానా మిదమునః స
 హేత్యాహ వ్యావృత్త్యై” (బ్రా-౩ కాం-౧|ప్ర-౧|అ-౪) ఇతి । కల్పః “సా
 త్వైత్వానారాత్యా ఇతి నిరుప్తానేవాభిమన్త్యై” ఇతి । హేహవిః అభి
 వృద్ధ్యై త్వామభిమన్త్యాయామి । తత్రాభివర్ధనమదానాయ నభవతి కిన్తు
 దేవేభ్యో దాతుమేవ । సోఽయం మన్త్రో హవిషోఽవసూన్ద్రనేన తయో
 మాఘాదిత్వేవం రత్నార్థఇత్యాహ “సాత్వైత్వానారాత్యా ఇత్యాహ
 గుప్త్యై” (బ్రా-౩ కాం-౧|ప్ర-౧|అ-౪) ఇతి । బోధాయనః “అథాహవనీయమీ
 తు తేసువరభివిఖ్యంవై శ్వానరంజ్యోతిః” ఇతి । ఆపస్తంబుస్తుమన్త్రభేదమ
 భిప్రేత్యాహ “సువరభివిఖ్యమితి సర్వంవిహార మనువీక్షతే । వైశ్వానరం
 జ్యోతిరిత్యాహవనీయమ్” ఇతి । స్వర్గపాదనత్వాత్ స్వర్గరూపం సర్వయా
 గప్రదేశ మభితో విశేషణ పశ్యామి । ఆహవనీయాగ్నిం స్వర్గస్య ప్రకా
 శకం జ్యోతిః స్వరూపం పశ్యామి । శకటస్యోపరిభాగే పరితః కటవేష్టితే
 తమస్విని ప్రదేశేఽవస్థితస్య బహిరవలోకన ముప్యపేక్షిత మిత్యాహ “త

మనీవ వా ఏషాః ప్రశ్నరతి | యగ్గపరీణహి | సువరభిషిఖ్యపం వై శ్వాన
 రం జ్యోతిరిత్యాహ | సువరేవాభి వివశ్యతి | వై శ్వానరం జ్యోతిః | (బ్రా-
 ౩ కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి | బోధాయనః “అథగృహసన్వీక్షతే దృగ్ంహంతాం
 దుర్యాద్యావాపుథివ్యో” ఇతి | అపస్తంబః “దృగ్ంహంతాం దుర్యాద్యావా
 పుథివ్యోరితి ప్రత్యవరుహ్య” ఇతి | ఇహలోక పరలోకయో రన్తర్గృహ
 దృశీభవన్తు | అదార్థ్యశబ్దాయాః సద్భావాద్దార్థ్య ముశంసతీయ మి-
 త్యాహ “ద్యావాపుథివీ హవిషి గృహీత ఉదవేపేతామ్ | దృగ్ంహంతాం
 దుర్యా ద్యావాపుథివ్యో రిత్యాహ | గృహణాం ద్యావాపుథివ్యోర్ధృత్వే”
 (బ్రా-౩ కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి | గృహీతహవిషః కింవోద్దిశ్య యత్కృతీత్య-
 జ్ఞానాలోకయోర్భయేన కమ్పరిప్రాప్తః | దృగ్ంహంతామిత్యక్తై సత్యే త-
 ద్విసాత ఉద్దేశ్యో నభవతీతి నిశ్చయాద్దైర్వ్యం భవతి | కల్పః “ఉర్వన్తరి-
 త్త మన్విహీతి హరతి” ఇతి | వ్యాచక్షే “ఉర్వన్తరిత్త మన్విహీత్యేహ
 గత్యై” (బ్రా-౩ కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి | కల్పః “ఏత్యేతరేణ గార్హపత్య
 ముపసాదయత్యదిత్యా స్తోవపథే సాదయామి” ఇతి | అదితిశబ్దస్యభూమి
 రర్థ ఇత్యాహ “అదిత్యాస్తోవపథే సాదయామిత్యాహ | ఇయంవాఅది-
 తిః | అస్యా ఏవైసదుపథే సాదయతి” (బ్రా-౩ కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి | కల్పః
 “గార్హపత్య మభిమన్త్రయితే అగ్నే హవ్యగ్ంరక్షస్వేతి” ఇతి | అత్ర
 హవిషో రతౌమాత్రం వివక్షితమిత్యాహ “అగ్నే హవ్యగ్ంరక్షస్వేత్యా
 హనుప్త్యై” (బ్రా-౩ కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి | తీత్రవినియోగసత్కరహః ||

“కర్తృణామస్తయోశ్శుద్ధి ర్వేషహర్షపరిగ్రహః |
 ప్రత్యుప్తమితిసప్తమ్య ధూన్యశేచ్ఛకటేధురమ్ ||
 త్వమీహంసమ్మృశేద్ద్రాంహ శకటంతృధిరోహతి |
 ఉర్వన్తర్ధిమపచ్ఛాయం మిత్రేతిహవిరీక్షతే |
 దేవేతినిర్వపేదగ్ని త్యపిసూర్వానుషజ్జనాత్ |
 ఇదంనిరు ప్రతచ్ఛేషా స్మృశేత్స్ఫాత్యాభిమన్త్రణామ్ ||

మవర్తిహరివీరౌ ధ వై శ్వాపూర్వాగ్నివీక్షణమ్ ।

దృగ్ సంహవరుబహుర్గుచ్ఛేనదిభూమాహిసాదయేత్ ॥

అగ్నేగ్నిమస్త్రీణంమన్త్రా ఉక్తాపకోనవింశతిః ॥

అథమీమాంసా.

తత్రకేఢీత్ సామాన్యవిచారా ఉచ్యంతే । యద్యపిషేత్సేత్యత్రైవతే
వ కత్వాః తథాపి సజ్జాతపుష్పత్తయే తత్తదనువాకేషువర్ణ్యంతే । ద్వా
దశాధ్యాయస్య తృతీయపాదే విచారితమ్ ।

“అనధ్యాయేమంత్రపాఠ్యక్రతౌనాస్త్యస్తివానసః ।

తత్పాఠస్య నిషిద్ధత్వాదస్తితత్రానిషేధతః” * ॥ ఇతి ॥

పర్యణి నాఢ్యేతవ్యమితి నిషిద్ధత్వాదనధ్యాయేషు క్రతుప్రయోగే మ
న్త్రీపాఠో నాస్తీతి చేన్దైవమ్ । నిషేధస్యగ్రహణార్థాధ్యయన విషయ
త్వాత్ క్రతుప్రయోగే తదభావాత్ । అస్యథా ప్రతిపద్యేష్టేష్టేర్నిహీ
తత్వేన మన్త్రపాఠాభావే తదధ్యయనమనర్థకం స్యాత్, తస్మాత్ ప్రతిప
దికర్తృణే వామిత్యాదయోమన్త్రాఃపఠితవ్యాః । తత్రైవాన్యద్విచారితమ్ ।

“స్వరోషస్త్రోభాషికః కింస్యాత్ ప్రావచనికోఽథవా ।

బ్రాహ్మణోక్తేరాదిమోఽన్యస్తదుక్తేర్లక్షణత్వతః” ॥

తత్తద్దేవీయబ్రాహ్మణస్వరో భాషికఇత్యుచ్యతే ॥ తదుక్తమాచార్యైః ॥

“ఘన్తోగాబహ్నుచ్చాన్త్యైవ తథావాజసనేయసః ।

ఉచ్చనీచస్వరంప్రాహు స్సవై భాషికఉచ్యతే” ॥ ఇతి ॥

సోఽయం భాషికగక్రతౌ మన్త్రేషు ప్రయోక్తవ్యః । కుతః । బ్రాహ్మ
ణేనోక్తత్వాత్ । † మన్త్రవినియోగస్యాజ్ఞేన సిద్ధతయా స్వరవిశేష వి
ధానాదైవ బ్రాహ్మణే మన్త్రీకపాదీయతఇతి ప్రాప్తే । బ్రూహః । నహి

* తత్పాఠస్యానిషేధః స్వాదంతి పాఠనిషేధతాఇతి కాశీపరః.

† మన్త్రస్య విజ్ఞవినియోజ్యతయా ఇతికాంచీపరః.

బ్రాహ్మణే మన్తక్రివత్యతే । కిన్తు ప్రవచనప్రసిద్ధ స్వరామ్యపేతం మన్త్ర
కాణ్డే సముత్పన్నం మన్త్రముపలక్షయతుం తమపలక్షణ సమర్థాని మ
న్తోష్వక్రమసదృశాని కానివిదక్షరాణ్యుచ్చార్యజ్ఞే । తద్యథా “ఇమామ
గృజ్ఞప్రశనామృతస్యే త్యశ్వాభిధానీ మాదత్తే” ఇతి । పఠమేవాభిప్రా
యం ద్యోతయతుం క్వచిత్ క్వచిత్ శబ్దాన్తరే నిపలక్ష్యజ్ఞే । తద్యథా
“సావిత్రాణి జుహూతి ప్రసూత్యై” ఇతియత్రలిక్ష్మసిద్ధోవినియోగ స్తేత్ర
బ్రాహ్మణమనువాదకమస్తు । తస్మాత్ ప్రావచనికః స్వరః క్రతౌ కమణాణి
వామిత్యాది మన్తాని శాం ప్రయోక్తవ్యః । తత్త్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్ ।

“బ్రాహ్మణోత్పన్నమన్తస్యత్రైస్వర్యంభాషికోఽథవా ।

అద్యోఽన్యమన్త్రవన్దైవం స్వరాన్తరవివర్జనాత్” ఇతి॥

నానస్మత్యాసీత్యయం మన్తోబ్రాహ్మణ పవోత్పన్నః తస్మాన్యమన్త్ర
వత్ ప్రావచనిక స్వరభిధిచ్ఛేదమ్ । మన్త్రకాణ్డే తథపాతేన తస్వరా
భావాత్ । తస్మాద్భాషికస్వరః । యద్యపి యజ్ఞస్య సన్తరిసీత్యయం ‘తై
త్తిరీయ బ్రాహ్మణోత్పన్నమ్ మన్త్రస్త్వైస్వర్యేజైవామ్నాయతే తథాపి
సోమాయరాజ్ఞే క్రీతాయ ప్రోహ్యమాణాయాను బ్రూహీత్యేవ మాది
నాం బహ్వౌచ బ్రాహ్మణోత్పన్న మన్తాని శాం అయం భాషికః స్వరః ।
అన్యవి తత్త్రైవిన్తితమ్ ।

“యదాకదాచిన్తన్త్రై వా కర్తానియమాన్భవేత్ ।

అద్యోమైవంకృత్సృజన్య స్మృతేరగ్రత్యతోఽన్తిమః” ఇతి॥

ఇషే త్వేతిమన్త్రః శాఖాభేదకరిణమ్ । ఇమామగృజ్ఞన్నితి రశనాదా
నే । తత్రతత్ర సంశయః । కిం మన్త్రాదా కర్తృకర్తవ్యమ్, ఉత్తాగృజ్ఞప్ర
శనే త్వేవం విధస్య కర్తృప్రకాశక మన్త్రస్యోచ్చారణకాలే, కింవా యస్య
కస్యచిత్ పదస్యోచ్చారణకాలే, ఆహూత్యై వ్తన్త్రాన్తే, అథవా తతో
ఽపి కఙ్ఘ్రిచారణం విలక్ష్యనేతి । తత్ర నియామకాభావాద్యదాకదాచిది
త్ప్రాప్తే బ్రూహః । కృత్సృజన్య స్మృతేరగ్రత్యతోఽన్తిమః తచ్చ

మన్తసమాప్తేఽపి పూర్వం నోదేతి విలంబే తుష్టాపివిసశ్యతీతి తతః
పరిశేషాత్ కర్మణే వామిత్యాదిమన్తాస్తే కర్మసన్నిపతేత్ । తృతీయా
ధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విన్వితమ్॥

“హస్తాద్వావపనేనిజైః స్మృతాత్యులపరాజికామ్ ।

దర్శాన్తరణపవాక్యం హస్తశుద్ధిరుతాఖిలా॥

తన్మన్తాభ్యుత్పన్నాస్తా దానన్తర్యాత్కాతక్రిమాత్ ।

లిజప్రకరణాభ్యాస్తు సర్వానుష్ఠానశేషతః”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణేనూయతే “హస్తావపనేనిజైః ఉలపరాజీగం
స్మృతాతి” ఇతి । వేద్యామాస్తరితుం సమ్మదితః స్తవ్య ఉలపరాజీ త
త్రహస్తశుద్ధి దర్శాన్తరణ వాక్యయోరైర్నన్తర్యేణ పాతాత్ క్రమప్ర
మాణేన హస్తశుద్ధి రాస్తరణమాత్రస్యాభ్యుత్పన్నాస్తా దానన్తర్యాత్
హస్తసంసారః । సంస్మృతౌచహస్తా సర్వానుష్ఠానయోగ్యా విత్యేతా
దృశం సామర్థ్యలిక్తం దర్శపూర్ణమాసయోస్సుటమ్ । అతస్ప్రబలాభ్యాం
లిజప్రకరణాభ్యాం క్రమబాధాత్ సర్వశేషా హస్తశుద్ధిః । అయం న్యా
యో వాగ్యమేపి ద్రష్టవ్యః । చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే విన్విత
తమ్॥

“మృత్తయేప్రణయేత్ కామీ నిత్యేప్యేతదుతేతరత్ ।

అకాంక్షాసన్నిధిశ్చాస్తి తస్మాన్నిత్యేపిమృత్తయమ్ ॥

కామూర్ధత్వాదయోగ్యత్వం సామాన్యవిహితేనచ ।

అకాంక్షాయానివృత్తీత్వా నిత్యార్థమితరన్తర్యవేత్”॥ఇతి॥

అపస్ప్రణయతి ఇతిప్రకృత్య నూయతే । మృత్తయేన ప్రతిష్ఠాకామస్య
ప్రణయేదీతి । తత్రాపాం ప్రణయనస్య నిత్యప్రయోగేపి మృత్తయపా
త్రమేవ సాధనమ్ । కుతః । నిత్యేపి పాత్రస్యాకాంక్షితత్వాత్ - సచ
లోకసింధం కిచ్చిత్ పాత్రం ఉపాదీయతఇతి వాచ్యమ్ । శ్రౌతే కమ
ణ్యశ్రుతాచ్చుతస్య సన్నిహితత్వాదితిప్రాప్తే । బ్రాహ్మః । కామాగ్ధంమృ
త్తయమామూతమ్ । తచ్చ సతి కామే యోగ్యమ్ । సహి పాక్షికంకా

మం నిమిత్తకృత్య ప్రవృత్తం నిమిత్తస్య యోగ్యంభవతి । పాత్రాకాక్షా
తు సామాన్యతోఽవిహితేన నివర్తతే । అప్యప్రణయతీతి హి పాత్రమను
వస్యస్యవిహితమ్ । తచ్చాన్యధానుపపన్నం సత్పాత్రం కీర్ణిత సామాన్యే
న కల్పయతి । తస్మాన్నిత్యప్రయోగే తతాహ్యం నృన్మయం నాన్వేతి ।
కిన్త్వితరత్ పాత్రం యతి-భిదుపాదేయమ్ । చీమసేనాపట ప్రణయేద
తి నిత్యే పాత్రం విధీయతఇతి చేత్ తస్మి కృత్వా చిత్తాస్తు । ద్వితీయా
ధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్ ।

“దేవస్య త్వేతిమ స్త్రీస్య భిన్నత్వవధవైకతా ।

విక్యప్రయోజకస్యాత్ర దుర్బోధత్వేనభిన్నతా ॥

విభాగేసతిసాకాంక్ష వైకార్యత్వంప్రయోజకమ్ ।

తస్మాద్వాక్యైక్యమేతేన యజురన్తోఽవధార్యతే” ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయో రామ్నాయతే “దేవస్యత్వా సవిత్కప్రసవే
ఽభివోర్బహుభ్యాం పూర్ణోహస్తాభ్యామగ్నయేజుప్తం నిర్వపామి” ఇతి
తత్రవాక్యాని భిన్నాని భవితుమర్హంత । కుతః । పకత్వ నియామకస్య దు
ర్బోధత్వాత్ । అత్రైక్యం వాక్యైక్యే ప్రయోజకమితిచేత్ । నపకస్త్వి
స్పదేతివ్యాప్తిః । పదసమూహస్య వాక్యత్వే సమూహానామత్ర బహు
నాం సంభవా * ద్వాయభేద ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః । యద్విభాగే సాకాం
క్షసవిభాగేవైకార్థం తదేకం వాక్యమితినియామకం విభాగేసాకాంక్షమి
త్యేవోక్తేతి వ్యాప్తిఃస్యాత్ । “స్వీనం తేనదనంకరోమిఘృతస్య ధారయా
సుశేవం కల్పయామితే” “తస్మిన్ప్రదామృతేప్రతితిప్తప్రీహీణాం మేధసు
మనస్యమానః” ఇత్యత్ర తస్మిన్ప్రదేత్వాది పదసమూహస్యవిభాగేఘృత ప్ర
కృతవాచి తచ్చభిన్న నిర్ణయాయ పూర్వపద సమూహస్య సాకాంక్షత్వ
మప్రితత స్తద్వ్యవచ్ఛేత్తు మేకార్థస్య మిత్యుక్తం । సహితత్రైకార్థత్వ మ
ప్తి । పూర్వసమూహస్య సదనక రణమర్థః । ఉత్తరసమూహస్య పురోడా

* వాక్యం నావధార్యత ఇతి కాం.

శత్రుతిష్ఠాపనః కర్థః సోమసంసమీచీనం సుశేవం సుస్థుసేవితుం యోగ్యమితి ప్రథమవాక్యస్యార్థః । ప్రీహీణాం మేధ ప్రీహీసారభూత పురోడాశఇత్యర్థః । అతద్వయోస్సమూహయోః వాక్యద్వయత్వ ముభయవాదిసిద్ధం తదేకార్థమిత్యనేన వ్యావర్త్యతే । ఏకార్థమిత్యుక్తైవ్యతివ్యాప్తిః స్యాత్ । “భగోవాంఽభిజతు” “ఃపూషావాంవిభజతు” ఇత్యనయో ధ్విన్నమస్త్రై త్వేన సమ్యుతేయోపదనమూహయో స్తాత్పర్యవిషయస్య ద్రవ్యభాగరూపస్యార్థవైకత్యాత్ తద్వ్యవచ్ఛేత్తుం విభాగే సాకాంక్షమిత్యుక్తం- ప్రకృతేతు అగ్నయే జుప్తమిత్యాది సమూహే పృథక్-౧౨తే పూర్వోదేవస్య త్వేతి సమూహః సాకాంక్షోభవతి । ఏకీకృతేతు కృత్సవ్యైకపవ నిర్వాహ౨భావః । ఏతేనైక వాక్యత్వనిర్ణయే నానియతపరిమాణస్య యజ్ఞోపవీతసానం నిశ్చేతుంశక్యం-అత్రైవాన్యజ్ఞ నితమ్ ।

“యాతేఅగ్నేరజేత్యధ్యా హరోయద్యాఽనుషజ్ఞసం ।

తనూరిత్యస్యశేషత్వా దధ్యాహరోఽత్రలోకికః ॥

దేవాకాంతౌపూరణీయా వేదేనేత్యనుషజ్ఞసం ।

అస్యశేషాఽపిబుద్ధిస్తో లోకికస్తునహీదృశః” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమ ఉపసర్థోమేష్వేవ మామూయతే “యాతేఅగ్నేయా శయాతనూ ర్వర్విస్తా గహ్వరేష్టాగ్రంవచో అపావధీం త్వేషం వచో అపావధీంస్వాహా । యాతేఅగ్నే రజాశయా । యాతేఅగ్నే హరాశయా” ఇతి । అయమర్థః । తియసారజతేన హిరణ్యేనచన్నితా అగ్నే స్తి స్రస్తనవః, తాస్వాద్యా యేయముక్తాసా అతిశయేన ప్రవృత్తా గహ్వరే తీక్ష్ణద్రవ్యే లోహేచస్థితా, తయాతన్వా తుష్టిపాసే గూఢాధ్యప పాతకంపీరహత్యాదికజ్ఞ మహాపాతకం హతవానస్తీతి తథాచబ్రాహ్మణం “ఉగ్రంవచో అపావధీం త్వేషంవచో అపావధీంస్వాహాతి । ఆశ నాయాపిపాసే హవాఉగ్రంవచః । ఏనశ్చ వైరహత్యజ్ఞ త్వేషంవచః” ఇతి । అత్రయఃస్వాహాంతః ప్రథమోమస్త్రః సపూర్ణవాక్యత్వాన్నిరూ కాంక్షః । ద్వితీయతృతీయ మస్త్రయోరాకాంతౌ పూరయితుముచితో

తాకకో వాక్యశేషోఽధ్యాహ ర్తవ్యః - సహితనూర్వపిఁష్టేత్యాది భాగ
స్తయోరన్వేషణం యోగ్యః తస్య ప్రథమమస్త్రశేషత్యాదితి ప్రాప్తేబ్రూ
మః । వేదికయోర్వస్త్రయో రాకాంతా వేదికేనైవ వాక్యశేషేణపూ
రణీయా । తతస్తనూ ర్వపిఁష్టేత్యాది భాగఇతరయో త్వస్త్రయోరను
షజ్యతే । యద్యవ్యసావన్యశేషః తథాపిబుద్ధిస్సక కల్పనీయాదధ్యాహ
రాత్ సన్నికృప్యతే, తస్మాదనుషజ్యక్ ర్తవ్యః ఏవంజ్ఞానతిప్రకృతేఽప్యగ్నిహో
మాభ్యా మిత్యన్తికామస్త్రేదేవన్యత్వేత్యాదిపూర్వభాగోఽప్యమిత్యావ్య
స్తరభాగశ్చానుషజ్ఞానీయః । నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్ ।

“సావిత్రాస్యా రూహనీయంనవాల్లస్సజ్జతస్తతః ।

ఊహేనానావికృతవైవనిర్వాసాన్వయసమ్భవాత్” ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోగ్రూపతే “దేవన్యత్వాసవిత్ప్రవ్రసత్” ఇత్య
స్త్రీస్తేషమస్త్రే సవిత్తస్త్విపూర్ణశబ్దాః కర్మణీసర్వతం దేవతాన్మూల మర్థ
మభిధాతు సహజై । తథానతి దృష్టప్రయోజనలాభోఽగ్ని శ్చకర్మసా
మవేతా దేవతాతతస్యయాదిదపి పుష్పత్యాససపిత్రాది శబ్దైర్గ్నిరభిధీ
యతాం । అభోవ్యతే । అగ్నిశబ్దేనైవ అగ్నేరభిధానాత్ పునస్తదభిధా
నం వృద్ధంకింశ్చ దేవతాస్తరేషు రూథాస్తే శబ్దానాగ్నిమభిధిక్యతి । ఏ
వం తహితాస్త్రీస్త్రోదేవతా అగ్నినా సహకర్తృణి వికల్ప్యతాం । తతః
ప్రాకృతస్య మస్త్రస్య వికృతిప్వలిదేశే నతి సవిత్రాదిశబ్దస్థానే తత్తదేవ
తావాచకః శబ్దః ఊహనీయఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । నాతోహాగ్ని ర్తవ్యః ।
కుతః । అవికృతవైవ మద్భిస్య నింపవశేషత్వేనాన్వయ సమ్భవాత్
సహిత్రకృతావగ్నినా సహసవిత్రాదిదేవతానాం దికల్ప వాక్యభేదాది
దోషప్రసక్తాత్ । తస్మాన్నిర్వాపస్తావకానాం సవిత్రాదిశబ్దానాం కర్మ
ణ్యసమవేతార్థత్వాన్నాన్యూహః । త్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్ ।

“తత్రాగ్నిశబ్దోమోహ్యస్యాన్యరూహేన్యావాస్తావకత్వతః ।

సవిత్రాదిసదాద్యో నో సమవేతార్థవర్జనాత్” ॥ ఇతి॥

తస్మిన్ పూర్వోక్త ఏవమస్తే) అగ్నయేజుప్త మిత్యయమగ్నిశబ్దో వికృ
తీషు నోహనీయః । కుతః । దేవతాన్తరవాచినవిత్రాది శబ్దవదగ్నిశబ్దస్యా
ప్యత్ర నిర్వాపస్తావకత్వేన పాతాదితి ప్రాప్తేబ్రూహః । విషమోద్యస్తాన్తః ।
కర్తృణ్యసమవేతాగ్ధాః సవిత్రాదిశబ్దాః । అగ్నిశబ్దస్త్యాగ్నేయే కర్తృణిసమ
వేతమర్థం బ్రూతే । నన్వత్రజుప్త శబ్దో సమవేతార్థనిర్వాపాత్ పూర్వం
హవిషోజుప్తత్వాభావాత్, తద్యోగాదగ్నిశబ్దోఽపి తథాస్యా దితిచేత్ ।
మైవం । జుప్తం యథాభవతి తథా నిర్వపామీతి క్రియావిశేషణత్వేన భ
విష్యజ్జోషణ పరత్వే సతి సమవేతార్థత్వాత్ । తస్మాత్ సౌర్యే యాగే
సూర్యా యజుప్తం నిర్వపామీత్యేవమూహనీయం । ఏవఞ్చ సతి ప్రకృతే
ఽవీన్ద్రాయవైశ్వుధా యేత్యాద్యాహకర్తవ్యః । ద్వితీయా ధ్యాయస్య
| సభమషాదేచి స్థితం ।

“ఘోహాప్రవరనామ్నూగిం మన్త్రితాన్స్త్యథవానవా ।

మన్త్రాస్తవైకవాక్యత్వాత్ * సతల్లక్షణవర్ణనాత్ ” ఇతి ।

అగ్నయేజుప్తం నిర్వపామీత్యస్య సౌర్యచరౌ సూర్యా యజుప్త మిత్యే
వం పదాన్త రప్రయేషఊహః । అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇత్యస్య మన్త్ర
స్య శేషత్వేన ప్రయోగకారే దేవదత్తోఽయమితి బ్రాహ్మణనామధేయవి
శేషంతదీయప్రవర త్వావపరన్తి । అసౌ దేవదత్తోఽముష్య పుత్రోఽముష్య
పౌత్రోఽముష్యనప్తా, అముష్యగిపుత్రోఽముష్యగిపౌత్రోఽముష్యనప్తా,
దేవదత్తోఽయమితి బ్రాహ్మణనామధేయవిశేషం పరన్తి । తథా వరణమ
ద్రైషు ఆర్జీరస బాహాన్పుత్య భారద్వాజగోత్రం బ్రాహ్మణంత్యాం పృణీ
మహాఇత్యాది ప్రవరంపరన్తి ఏతేషా మూహా ప్రవరనామధేయానాం మ
న్త్రిత్య మస్తి । కుతః । మద్రైణసమైకవాక్యత్వాదితిచేత్ । మైవం । యా
జ్ఞికప్రసిద్ధరూపస్య మన్త్రీ లక్షణస్యోహాది వ్యభావాత్ । నవ్యధ్యేతార
ఊహాదీ౯ మన్త్రీకాణ్డేఽభిధీయన్తే, తస్మాన్నాస్తి మన్త్రీత్వం । తథా సతీ

* తదేకవాక్యత్వాదితి (తాళపత్ర)

ద్రోయ వైశృధాయ జప్తమీత్యాద్యహస్య మస్త్రీత్వాభావాత్ స్వర
వైకల్పేషి వస్త్రోపీన ఇత్యాదినా ఉక్తదోషో నభవిష్యతి । తదేవం మ
స్త్రీ సంభాషితావినారా దర్శితాః ।

అథ వ్యాకరణమ్

కిర్కణవామిత్యాది శబ్దేషు నబ్విషయస్యేత్యాది (కా - ప - ౩ - ౩)
ఫిట్ సూత్రేణ పూర్వోక్తస్వరాదికం యథాయోగ మనుసంస్థేయం । పే
షశబ్దో వృషాదిః । ప్రథమద్విలీయయోద్ధూర్వశబ్దయో ర్వాక్యావత్త్వేన
పదాత్ పరత్వం నాస్తీతి నిఘాతాభావః । తృలీయస్యతు తంధూర్వేత్వే
పం పదాదుత్తరత్వాదస్తినిఘాతః । యోగస్తాధూర్వయింధూర్వామ ఇ
త్యనయో ర్యచ్చబ్దయోగాన్నిఘాతో నిషిద్ధః । నిపాతైర్బద్ధవి హస్తపది
న్నేచ్ఛేచ్ఛబ్దో కిచ్చిద్భ్యశ్ర యుక్తం (పా - ౮ - ౧ - ౩౦) । ఏతైః పదాభి
ర్యుక్తం పరం నిఘాత్యతే । సన్ని సప్రిశబ్దయోగ్యైన్ ప్రత్యయస్య నిత్వా
దాచ్యుదాత్తైః జప్తశబ్దోఽనంతైః । పహ్నిశబ్దోవృషాదిః దేవానామ్యయ
తీత దేవహూరిత్యశ్ర । తత్పునుషేతుల్యాగ్ధిభి (పా - ౬ - ౨ - ౨) । ద్వితీ
యాన్తిపూర్వపద ప్రకృతిస్వరఃప్రాప్తః స చ కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ
వార్యతే । అహ్మతమిత్యవ్యయ పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । హవిధానమిత్య
త్ర ల్యుట్ ప్రత్యయాత్ పూర్వస్యోదాత్తత్వాల్ సమాసే కృదుత్తరప
దప్రకృతిస్వరః । దృగ్ంహసేత్పితగతం । ప్రేక్ష ఇత్యత్రోత్తరపదాదే రను
దాత్తత్వైః పి స్వరితోవానుదాత్తే. (పా - ౮ - ౨ - ౧ - ౬) । ఇత్యస్య వికల్పి
తత్వాదేకాదేశ. (పా - ౮ - ౨ - ౧ - ౫) । ఇత్యుదాత్తైః । మాహ్వరిత్యత్ర చా
దిలోప. (పా - ౮ - ౧ - ౧ - ౬౩) । ఇతిసూత్రేణ నిఘాతస్య వికల్పితత్వాద్ధాతుస్వ
రః । వాతశబ్దోవృషాదిః । సవితురిత్యశ్రప్రాతిపదికాన్తోదాత్తస్యవిభక్త్యై
సహైకాదేశే సత్పుకార ఉదాత్తైః । ప్రసవ ఇత్యత్ర సూథాతోప్రత్యయ
సతి తస్యపిత్యాద్ధాతుస్వర ఏవశిష్యతే । తతః సమాసే కృదుత్తరపదప్ర
కృతిస్వరే ప్రాప్తే తదపవాదః । “థాథ ఘృత్తా జపిత్రకాణామ్”

(పా-౬, ౨, ౧౮౮) గతేగ్గికారకానుపపదా చోత్తరేహంథాదీనా మష్టా
 నాం ప్రత్యయానామన్త ఉదాత్తస్యైత్ ప్రాప్త్యిత్యత్ర అనుదాత్తస్య
 చయతోదాత్తలోపః (పా - ౬, ౧, ౧౬౧) ఇతి విభక్తిరుదాత్తా అగ్ని
 షోమాభ్యామిత్యత్ర అగ్నిశబ్దస్యాన్తోదాత్తత్వాత్ సోమశబ్దస్యచాద్యదా
 త్తత్వాత్ సమాసే, భేవతాద్వద్వేచ (పా-౬-౨-౧౮౧) ఇతి యుగప
 దుజ్జయోగిప్రకృతిస్వరత్వం ఉశబ్దస్య నుదాత్తత్వం స్వరాదిపా తెని
 పాతితం సమాశబ్దస్య నిపాతత్వా భావేన ఫిట్స్వరః స్ఫాత్యా ఇత్య
 త్ర స్ఫాయీధాతోణ్యన్తాదుత్తరస్యక్తిన్ప్రత్యయస్య నిత్యేన స్ఫాశబ్దస్యో
 దాత్తత్వప్రాప్తావపిఉదాత్తస్య జిహ్వోలుప్తత్వాదుదాత్తనివృత్తిస్య రేణపి
 భక్తిమదాత్తా అరాతిశబ్దస్య సర్జితత్పురుషత్వాదవ్యయపూర్వపద ప్ర
 కృతిస్వరత్వం సువరితివృషాదిః అభీతి ఫిట్స్వరః వీత్యవసర్గస్వరః దృ
 గ్గంహన్తామితి వాక్యాదిత్వా నిఘాతాభావః ద్యావాపృథివ్యోరిత్యత్ర
 ఉదాత్తయణః (పా-౬, ౧, ౧౮౮) ఇతివిభక్తిరుదాత్తాఉపస్థశబ్దసప్త
 షోదరాదిః *|| ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్ర
 పాశికే చతుర్థోఽనువాకః *||

తైత్తిరీయసంహితా.

దేవోవస్స వితోత్పునా త్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోమన్యస్య ర
 ష్మిభిరాపో దేవీరగ్రేపువో అగ్రేగ్నవోఽగ్ర ఇమంయజ్ఞం సయతాగ్రే య
 జ్ఞపతిం ధత్త యుష్మానిష్టోవృశిత పృత్రతూర్వే యూయమిన్సో మవృణో
 ధ్వం పృత్రతూర్వే ప్రోక్షితా స్థాగ్నయే వో జుప్తం ప్రోతూ వ్యగ్ని వో
 మాభ్యాగం శున్ధత్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్ఞాయా అవధూత
 గం రత్యోవధూతా అరాతయోఽదిత్యాస్తా గిసి ప్రతి త్వా || ౧ ||

ప్రతివీ వేత్వ ధీ పవిత్రమసి వానస్వత్యం ప్రతి త్వా దిత్వా త్వ
 గ్వేత్వగ్నే స్తనూంసి వాచో విసర్జనం దేవవీతయే త్వా గృహ్లామ్యద్ర

రసి వానస్తత్యః స ఇదం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమీశమిష్వేష మా
వదో ర్జమావద మ్యమద్వదతవయగ్ం సహృతం డేష్య వర్షవృధమసి ప్ర
తి త్వా వర్షవృధం వేత్తు పరాపూతగ్ం రత్తు పరాపూతా అరాతయోర
క్షసాం భాగోఽసి వాయుర్వో విపినత్తు దేవోవస్సుబతా హిరణ్య పాణిః
ప్రతిగృహ్ణతు ॥ ౨ ॥ ॥ త్వాభాగ ఏకాదశచ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకే పశ్చ
మోఽనువాకః.

భాష్యమ్.

చతుర్థేఽనువాకే ప్రీహినిర్వాప్యప్రోక్ష్యనిరుప్తే తుపస్య కీర్త్యోభా
గత్వా తదవసయనార్థోఽవఘాతః పశ్చమానువాకేభిరీయతే । ప్రోక్షి
తా నామేవప్రీహిణామత్రావఘాత యోగ్యత్వాత్ । ప్రోక్షణస్యచోత్పా
తోదకసాధ్యత్వా దుత్పవనమస్త్రీస్య చావఘాతస్యాజ్ఞీన్యత్పవనేన సా
కాక్ష్యత్వాదుత్పవనమస్త్రీవ్యాఖ్యానాత్ ప్రాగేవోత్పవనంవిధత్తే (ఇద్దో)
వృత్రమహా । సోఽపః । అభ్యంమియత । తాసాంయవైధ్యం యజ్ఞీయ
గ్ం సదేవమాసీత్ । తదసోదక్రావత్ । తేదర్భాలభవః । యద్వర్షై
రపఉత్పనాతి । యా ఏవ మేధ్యయజ్ఞీయాస్సదేవా అపః । తాభిరైవై
నాఉత్పనాతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । ఇద్వైణి హి తస్య
వృత్రసోదకాభి ముఖ్యేనమృతత్వాదుదకసారం నిర్గతం । తచ్చ సారంద్వి
విధందైవం మానుషఞ్చ । తత్రమలప్రత్యోశనోపయుక్తమానుషం । దైవ
ఞ్చద్వివిధం । సానాదిసాపావశోధకంప్రోక్షణాదిసాద్రవ్యశోధకఞ్చ । త
దుభయమత్ర మేధ్యయజ్ఞీయశబ్దాభ్యాం వివక్షితం । తచ్చనిర్గత్యభూమా
దర్భరూపేణావిర్భూతావ । తస్మాద్వర్షైరుత్పనీయాత్ । దర్భసంఖ్యాంవి
ధత్తే “ద్యాభ్యాముత్పనాతి । ద్విపాన్యజమానప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రాం -
౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । అనేనవిధీయమానద్విత్వేన విరోధాత్ పూ
ర్వస్త్రివాక్యేదర్భైరితి . బహువచనంజాత్యభిప్రాయంవ్యాఖ్యాయం । య

జమానోహ్యైకేన పాదేనోత్తిష్ఠా ప్రతిస్థాం న లభతే, ద్వాభ్యాస్తు లభ
 తే. తతోదర్భద్విత్వముపిప్రతీష్ఠితైభవతి. కల్పః “అతైతస్యామేవస్ర
 చితిరః పవిత్రముప ఆనీయఉదీచీనాగ్రా భ్యాం ప్రవిత్రాభ్యాంత్రిరుత్పన్నాతి
 దేవోవస్సవితోత్పన్నాత్పదేణపవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్యరశ్మిభిరితిపచ్చః
 ఇతి. అత్రప్రకృతశ్చేన నిర్వాపహేతుర్గ్నిహూత్రహవణీవపక్షితా. “స
 శూకాయాం మగ్నిహూత్రహవణ్యామపఆనీయ, ఇత్యన్యత్రాభిధానా
 త్. హేఆపః అధ్వర్యువృదయేఽవస్థిత ప్రేరకాంతర్యామీయుష్మానూ
 ర్ధ్వంపునాతు. కేనసాధనేన. ఆదిత్యరూపత్వభావనా బలాదచ్చిదేణ
 దర్భఫవిత్రేణ! పునరపి కేన జగన్నివాసహేతో స్సూర్యస్య రశ్మిశ్చేన
 భావితైర్దర్భవయవైః. యథోక్తం మన్తార్థం విశదయతి “దేవోవ
 స్సవితోత్పన్నాత్పితౄహ. సవిత్యప్రసూత పవై నాఉత్పన్నాతి. అచ్చి
 దేణపవిత్రేణేత్యాహ. ఆసావా ఆదితోఽచ్చిద్రంపవిత్రం. తేనైవై నా
 ఉత్పన్నాతి. వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరిత్యాహ. ప్రాణావా ఆపః. ప్రా
 ణావసవః. ప్రాణరశ్మయః. ప్రాణేనైవ ప్రాణాంతస్సంప్రణక్తి”
 (బ్రాం ౩ కాం. ౧ప్ర. ౫౨) ఇతి. ఉదకేనాహ్యయితాః ప్రాణా ఇత్య
 పాంప్రాణత్వం. ఆదిత్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతానుగ్రహై శ్చక్షురాదీనాం
 ప్రాణానాందేహీ వాసితత్వాత్ వసుశబ్దాభిధేయానాం దేవతానుగ్ర
 హాణాం ప్రాణత్వం. ఆదిత్యరశ్మీనాం ప్రాణవ్యవహారోపకారిత్వాత్
 ప్రాణత్వం. తతః సూర్యరూపప్రాణత్వేన భావితైర్దర్భప్రాణై స్స
 హూదకరూపాని ప్రాణాఉత్పవనకాలేసంపుత్రా భవన్తి. మన్తస్యస
 వితేత్యనేన లిङ్గేనయత్ సావిత్రత్వం యచ్చ పాదబద్ధత్వాత్ ఋగ్రూప
 త్వంతదుభయ మత్రసప్రయోజనమిత్యాహ “సావిత్రయర్చా. సవిత్య
 ప్రసూతం మేకర్తృనదితి. సవిత్యప్రసూతమేవాస్య కర్తృభవతి. పచ్చో
 గాయత్రియాత్రిష్టమృగ్ధత్వాయ” (బ్రాం ౩ కాం. ౧ప్ర. ౫౨) ఇతి.
 మమేదం కర్తృనఖిలం సవిత్రాప్రేరత మస్త్విత్యభిప్రేత్య సావిత్రము
 ప్రేరణోత్పన్నీయాత్. తేనతత్ తదైవసమృద్ధ్యతే. ఋగ్రూప త్వేన

తత్రత్యం ఛన్దోజ్ఞాతుంశక్యతే । ఛన్దసశ్చత్రలక్షణతో గాయత్రీత్వాత్
 గాయత్ర్యాశ్చత్రపాత్వాత్ ప్రతిపాదము త్వవనే సతిత్రిరావృత్యాశుభ్య
 తి । అతిశయేన కర్తృఫలం సమృద్ధంభవతి । ఆవృత్తీప్రకారః సూత్రేదర్శి
 తః “దేవోవ సువితోత్పనాత్వితి ప్రథమం, అచ్చిదేణ పవిత్రేణేతి ద్వితీ
 యం, వసోసూర్యస్య రశ్మిభిరితి తృతీయం” ఇతి । బోధాయనః “అ
 తై నా ఉత్తహయన్నుపోత్తిష్ఠతి ఆపో దేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువోఽగ్ర ఇ
 మాం యజ్ఞంనయతాగ్రే యజ్ఞపతిం ధత్తయుష్మాద్విస్తో” వృణోతవృత్ర తూ
 ర్యే యూయమిన్ద్రోమ వృణోధ్వం వృత్రతూర్య ఇత్యర్థిరైవాపః ప్రా
 త్నుతి ప్రోక్షితాన్ధ ఇలిలిః ” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్త్ర మన్తైక్యమభిప్రేత్యా
 హ “ఆపోదేవీరగ్రేపువ ఇత్యభిమన్త్యో” ఇతి । హే భువదేవోయూ
 యమిమంయజ్ఞమవిఘ్నేన పరిసమాప్తిం నయత యజమానః ఇన్ద్రోస్వగ్ధే
 ధాపయత । కీదృశ్యోయూయం । శుద్ధిహేతూనాం ధగ్ధాదీనామసిప్రోక్ష
 ణేన శోభకత్వా దగ్రేపునస్తీ త్యగ్రేపువస్తేన యజ్ఞంసమాపయితుంసమ
 గ్ధా । పునరపికిన్త్యశ్యః । పునఃపునఃప్రవాహరూపేణ శీఘ్రగామిత్యాన్తస్త్ర
 భ్యో మనుష్యాదిభ్యోఽప్యగ్రే గచ్ఛన్తీ త్యగ్రేగువస్తేన యజమానం స్వ
 ర్గంనేతుంసమగ్ధాః । కీచ్ఛవృత్రాసుర వధేయుష్మాకమిన్ద్రోస్యవ పరస్ప
 రాపేతౌజాతా । అత ఇన్ద్రోసమానాయూయం కిం నామకర్తు మానమ
 గ్ధాః । ఆస్య మాన్ద్రోస్య పూర్వభాగే తత్రత్య శబ్దస్వరూపమేవాపాం
 సహిమాన మభిధాయ ఆవృత్యా స్పష్టయతి । తతోనాత్రకి జ్ఞేద్వాన్య
 ష్యయి మస్తీగ్యాహ । “ఆపోదేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువఇత్యాహారూపమే
 వాసామేతన్నహిమానం వ్యాచక్షే” (బ్రా३ కాం । ౨ ప్ర । ౫౭) ఇతి ।
 మధ్యమభాగే ప్రార్థితం కార్యమాపా నోపేక్ష స్తత్త్రత్యాహ “అగ్రఇమం
 యజ్ఞం నయతాగ్రేయ జ్ఞపతిమిత్యాహ । అగ్రపవ యజ్ఞంనయన్తి । అగ్రే
 యజ్ఞపతిం” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫౭) ఇతి । బ్రాహ్మణాన్తరప్రసిద్ధం
 పరిస్పరాపేక్షత్వమేవ తృతీయభాగే దర్శయతీత్యాహ “యుష్మాద్విస్తో”

వృణోత । వృత్రతూర్వాయాయ మిన్ద్రీశువృణోధ్వం వృత్రతూర్వశ్చత్యా
 హ । వృత్రగోహ హనిష్యల్పేన్ద్రీఆపోవవే । ఆపోహస్యంవవిరే । సం
 జ్ఞామేవాసామేత తస్మానంవ్యాచష్టే” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౭)
 ఇతి । ఆపోవత్ర ఇత్యత్రచాన్ద్రసోదీర్ఘః । వృత్రాద్భీతాయేన్ద్రాయప్రజాప
 తిర్వజ్రమధ్విః । ప్రత్యుదహవిత్య సావిన్ద్రీసోదకాపేక్షత్వ ప్రసిద్ధిర్వృ
 త్రగోహః ఇతి శబ్దేన సూచ్యతే । అత ఏవశ్రూయతే “తస్మాద్విన్ద్రోఽవిభే
 త్సప్రజాపతిమపాధావ చ్ఛుత్రుర్దేఽజనీతి. తస్మైవజ్రగ్ంసిక్త్వాపాయచ్ఛ
 దేతేన జహీతి తేనాభ్యాయత ” ఇతి । ప్రత్యుదితస్యాపి వజ్రస్యేద్యైణ
 ప్రయోజ్యత్వాదపామిన్ద్రాగ్పేక్షేత్యేవాప్రసిద్ధిరాపోహేత్యత్రహ శబ్దేన
 సూచ్యతే । ఆపోమమ సహకారిణ్యశ్చ త్యేతద్విన్ద్రీస్య సమ్యక్ జ్ఞానం ఇన్ద్రో
 ఽస్మాకతి సహకారీత్యేతదుక్త దేవతానాం సమ్యక్ జ్ఞానం । తామేతా
 మసాం సంజ్ఞామిన్ద్రేణ సమానాం మన్త్రం ప్రఖ్యాపయతి దీర్ఘవ్యత్య
 యశ్చాన్ద్రసమిన్ద్రీపాఠపవాసాంప్రోక్షణమిత్యాహ “ప్రోక్షి తాస్మేన్ద్రా
 మా తేనావ్యప్రోక్షి తాః” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౭) ఇతి । అద్భి హ్యేవహ
 వీగ్ంషిప్రోక్షతి । బ్రహ్మణాపశ్యద్ధాబ్ద్విన్ద్రీప్రోక్షతి” ఇతి శ్రుత్యన్తరం బ్రహ్మణా
 అభిమన్త్రణం మన్ద్రేణేత్యర్థః । అగ్నయే వో జుప్తంప్రోతౌమ్యగ్నీహో
 మాభ్యా మిత్యస్య శేషం పూరయత్వా వినియోగః కల్పేదర్శితః “అథపు
 రోడాశీర్యా ప్రోక్షతి • దేవస్యత్వాసవితుః ప్రసవెస్వి సోర్భాహు
 భ్యాం పూజ్ఞోహస్తాభ్యామగ్నయే వోజుప్తంప్రోతౌమ్యగ్నీహోమాభ్యామ
 ముష్టా అముష్టా ఇతి యథాదైవతంత్రీః ” ఇతి । ఇదమేవతాత్పర్యం । వోజు
 ప్తంప్రోతౌమ్యగ్నీహో మాభ్యామిత్యాహ । యథాదేవతమవైనాప్రోక్ష
 తి” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౭) ఇతి । ఆవృత్తిం విధత్తే “త్రిప్రోక్షతి ।
 త్ర్యవృద్ధి యజ్ఞః । అధోరక్ష సామపహత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర ।
 ౫౭) ఇతి । తిస్ర ఆవృత్తయో యస్య యజ్ఞస్య అసాత్వ్యావృత్ । “త్రి
 ప్రథమా మన్వాహ త్రిరుత్తమాం ” ఇత్యాదిశ్రేతప్రసిద్ధిం హి శబ్దో ద్యోత

యతి । రక్షోఘ్నత్వమపా మసకృదుక్తం । కల్పః ఉత్తానాని పాతా
 ని కృత్వాప్రాక్షతి శుద్ధధ్వం దైవ్యాయకర్తృణే దేవయజ్ఞాయాఇతిః”
 ఇతి । పూర్వవద్వ్యావప్తే “శుద్ధధ్వం దైవ్యాయకర్తృణే దేవయజ్ఞాయా
 ఇత్యాహ । దేవయజ్ఞాయాపవై నానిశుద్ధతి । త్రిప్రాక్షతి । త్ర్యావృద్ధి
 యజ్ఞః । అథోమేధ్యత్వాయ” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । మే
 ధ్యత్వం యజ్ఞార్హత్వం కల్పః “కృష్ణాజిన మాదాయావధూతగోరంత్యైవ
 ధూతా అరాతయ ఇత్యుతరే త్రిరవధు సౌతి” ఇతి । అవధూతం వినా
 శితం । ప్రత్యుప్త మితి యద్వ్యావప్తే “అవధూతగోరంత్యైవ ధూతా అ
 రాతయ ఇత్యాహ । రక్షసామపహత్యై (బ్రాం ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇ
 తి । కల్పః “అతై నత్పరస్తాత్ ప్రతీచీనగ్రీవముత్తరలోమ ఉపస్తృణాత్య
 దిత్యాస్త్యగసి ప్రతి త్వా పృథివీవేతు” ఇతి । హే కృష్ణాజినత్వం భూమిదే
 వతాయాస్త్యద్రూపమసి తతో భూ మిస్త్యాప్రతి గృహ్యమదీయేయ స్త్యై
 గిత్యేవం జానాతు । మన్తస్యోక్తాః పరత్యం దర్శయతి “అదిత్యాస్త్య
 గసీత్యాహ । ఇయం వాఅదితిః । అస్యా ఏవైనత్ త్వచంకరోతి । ప్రతి
 త్వా పృథివీవేత్విత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి ।
 యదిస్వ కీయత్వ సూరీణ న స్వీ కుర్యాత్ తదానీమపసారయేత్ త
 తోన ప్రతిష్ఠిత్యై అతః ప్రతిష్ఠార్థేయం స్వీకారః । దేశాదిగుణవిశిష్ట మా
 స్తరణం విధత్తే “పురస్తాన్నగ్రీవీన గ్రీవముత్తర లోమోఽపస్తృణాతి
 మేధ్యత్వాయ । తస్మాత్పరస్తా త్ప్రత్యుత్పాదే పశ వోమేధముపతిష్ఠన్తే ।
 తస్మాన్నగ్రీవాన్మగ్నాహుకాః” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ)
 ఇతి । యస్మాదాహవనీయస్య పూర్వభాగే కృష్ణాజినం పశ్చిమశిరస్కమా
 ర్ధ్వలోమక మాస్తృతం తస్మాత్ తాదృశవవసన్తో యూపేబద్ధాః పశ
 వోయజ్ఞం సేవన్తే యస్మాదయం పశుభిః సేవ్యోయజ్ఞః । తస్మాదేవప్రత్య
 వాయ భయరహితాః సత్యః ప్రజాయజ్ఞార్థం మృగగ్రహణ శీలాభవన్తి ।
 కృష్ణాజినస్యై వోదరే హేతుం బ్రు వన్తద్విశిష్ట మవధూతం విధత్తే
 “యజ్ఞోదే వేభ్యో నిలాయత । కృష్ణోరూపంకృత్వా । యత్రాస్తాజినేహ

విరభ్య వహన్తి । యజ్ఞాదేవ తద్యజ్ఞం ప్రయత్నైః । హవిషాసగ్రంధాయ”
 (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । యజ్ఞపురుషః కేనాపినిమిత్తేన దే
 వేభ్యాభిముఖోయ దాచ్యత్ తదతిరోధానాయ స్వయజ్ఞశ్రుష్ట
 మృగౌభూత్వా తదీయం రూపమాత్మనః సమ్పూర్ణం కృతవాత్తతః
 కృష్ణాజినస్యోశరి హవిరవహన్తీయదన్తి తేనయజ్ఞ శరీరాత్ కృష్ణాజినా
 దాదాయ హవీరూపో యజ్ఞః ప్రయక్తో భవతి, కింఞ్చి దధః పతితమపి కృ
 ణ్ణాజినే నావరుద్ధత్వాత్ హవిరసగ్రంధమేవ భవతి । కల్పః “తస్మిన్ను
 లూఖల మధిపర్తయతి అధిషవణ మపివాసస్పత్యం ప్రతిత్వా దిత్వాస్త్యా
 గ్వేత్తు” ఇతి హ ఉలూఖల త్వం అధిషవణస్యావహూత స్యాధారభూతం
 వసస్పతి జన్యశ్చాసి । తాదృశ త్వాంకృష్ణా జినరూపేయం భూమే స్వక్
 ప్రతిగృహ్య మదీయమితి జానాతు । అవహూతాధారం కర్తు మధిషవణ
 విశేషణమిత్యాహ “అధిషవణ మసివాసస్పత్య మిత్యాహ । అధిషవణ మే
 వై నతరోతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । అవిరోధన
 సమ్పూర్ణాయేయమాశీ రిత్యాహ “ప్రతిత్వాదిత్వాస్త్యగ్వేత్తిత్యాహ సయ
 త్వాయ” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । సయః సమ్పూర్ణవాత్ । పిశ్చోబ
 ధన ఇత్యస్తాధాతో రుత్పన్నత్వాత్ । కల్పః “తస్మిన్నురోధాశీయానా
 వపతి । అగ్నేస్త నూరసి వాచోవిసర్జనం దేవవీతయే త్వా గృష్ణోమీతి” ।
 భోగిపురాదాశీయ ప్రీహి సమూహాత్వమగ్నేః శరీరమసి । యతోదా
 హ్యం కాశ్యమివ త్వాం స్వీక్యతో దరాగ్నిరాహవ నీయాగ్నిశ్చ పటుర్భ
 వతి, కింఞ్చ వాచః ప్రవృత్తి కారణమసి, త్వదీయర సేనోప చితాయా
 వాచః శబ్దోచ్చారణే ప్రవృత్తత్వాత్, అతఃతాదృశం త్వాందేవ భక్షణా
 య ఉలూఖలే ప్రక్షిపామి । యథోక్తం మన్తార్థం దగ్ధయతి “అగ్నేస్త
 నూరసీత్యాహ । అగ్నేర్వా ఏషాతనూః । యదోషధయః । వాచోవిసర్జన
 మిత్యాహ । యదాహిప్రజా ఓషధీనామక్ష్మన్తి । అథవాచంవిస్మజతే । దే
 వవీతయేత్వా గృష్ణోమీత్యాహ । దేవతాభిరే వై నత్సవర్ధయతి” (బ్రా -
 ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । దేవైర్భుక్యత్వేసతి “యావదేకాదేవతా

కామయతే యావదేకా । తావదామృతీప్రథతే” ఇతి న్యాయేనాభివృ
ద్ధిః । కల్పః “ముసలవవదధాతి అద్రిరసి వానస్పత్యః స ఇదం దేవేభ్యో
హవ్యగ్ం సుశమిశమివ్వ” ఇతి । హే ముసల వదార్థ త్వం వనస్పతి జ
న్యోఽపిదాన్యేన పాషాణోఽసి । సత్యందేవార్థ మిదం హవ్యం భక్షణ
విరోధ్యగ్రామ మాశ్మవనయనేన సుశుశాంతం యథాభవతి తథాశమయ ।
ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ “అద్రిరసి వానస్పత్య ఇత్యాహ । గ్రావాణమే
వైసతగ్ రోపి । నఇదం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమి శమిష్వేత్యాహ “శ
త్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨౨ । ౫౨ ఇతి । మన్తముక్త్యాద్య లెక్కనూచి
తం పినియోగం ప్రకటయతి । “హవిష్యదేహిర్యాహ । యపవ దేవా
నాగ్ం హవిష్యతః । రాణ్ హ్వయతి । హ్వియతి । త్రిషర్యాహిదే
వాః” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । కల్పః “అథదృషమపలే వ్య
షారవేణోన్మైః సమాహుతి । ఇషమావదోర్జమావద ద్యుమద్వదత వ
యగ్ం సజ్జాతంజేష్టు” ౨౨ । తస్మిన్కారోన్యత్ర స్పష్టీకృతః “ఆగ్నిశ్రోఽ
గ్నా సమాదాయేషమావదేతి వృషమపలసమాహుతి ద్విర్వృషది సకృదు
పలాయాం త్రి సజ్జారయస్సవకృత్వ సమ్వాదయతి । హేపాషాణ హ
విస్వరూప మిదమన్నం తదీయం స్వామతరిం రసజ్ఞా యజమాన ఆనే
వ్యరీతి దేవేభ్యోవదహేయజ్ఞాయుధాని సర్వాణి యూయం రసాభివృ
త్తి ముదనంహవిరితి దేవేభ్యో వదత । వయంశ్వనేనపాషాణఘోషేణావి
నీతం వైరిసంఘాతం జేష్యామి । ఆనేన మన్తేణేష్టప్రాప్త్య నిష్టపరిహారా
దర్శయతి । “ఇషమావదోర్జమావదేత్యాహ । ఇషమేవోగ్ం యజమానేద
ధాతి । ద్యుమద్వదతపయగ్ం సజ్జాతం జేష్టుత్యాహ భ్రాతృవ్యాభిభూ
త్యై” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । ఉపాఖ్యానేన భ్రాతృవ్యాభి
భూతిం ద్రథయతి “మనో శ్రద్ధాదేవస్య యజమానస్య సురస్సీవాక్ ।
యజ్ఞాయుధేషుప్రవిష్టోఽఽసత్ । తే సురాః । యావన్తో యజ్ఞాయుధా
నామద్వదతా ముపాశృణ్వత్ । తేపరాభవత్ । తస్మాత్సాన్వసాం మధ్యే

వసాయయజేత । యావన్తోఽస్య భ్రాతృవ్యా యజ్ఞాయథానాముద్వ
దతా ముపశృణ్వన్తి । తేపరాభవన్తి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ)
ఇతి । శ్రద్ధాళుత్వేనయగంకుర్వతో వానోః ప్రభావాదిదం సర్వంసంపా
న్నం । తతోజ్ఞాతీనా మనుకూలానాం ప్రాకూలానాం మధ్యే య య
మం వృత్తాంతం నిశ్చిన్యే శ్రద్ధాళుర్యజేత తస్య భ్రాతృవ్యాః పరాభవన్తి ।
మైషమస్త్రీముత్పాద్యవిదయోగం తాస్మర్యశ్చదశయతి “ఉచ్చైస్స
మాహస్తవా ఆహ విజిత్యై । వృత్తా ఏషామిన్ద్రియం వీర్యం శ్రేష్ఠ ఏ
షాం భవతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । హేఆగ్నిధ్ర త్వదీయ
హస్తగతేన సాహజేనస్వపదపలాయన్తు ముచ్చైస్తాదనీయమితి ముచ్చై
ర్థః । ‘తం ముస్త్రీహధ్వర్యుః పతేత్ సుచపామాణధ్వనిర్విజయాయభవతి
యజమానశ్చేషాం వైరిణామిన్ద్రియం బలశ్చ వినాశయతి స్వయంతై
షాం జ్ఞాతీనాం మధ్యే శ్రేష్ఠోభవతి । కల్పః “అవహత్యవితుమా” పృత్యో
త్తరణః శూర్పముపయచ్ఛతి । వర్షపృథమసి” ఇతి । హేశూర్పః షణ్మ
ర్షవేణునిష్పన్నతయా త్వచపి వర్షపృథమసి । కల్పః “వతస్త్రిక పురోహ
తీయానుద్యవతి । ప్రతిత్వా వర్షపృథం వేత్తు” ఇతి । హేప్రీహి సమూహ
వర్షపృథత్వాత్ స్వకీయత్వేనశూర్పమభిమన్యతాం । మస్త్రీద్యయే పృథ
శబ్దేన సమృద్ధి ద్యోత్యత ఇత్యానా । “వర్షపృథమసి ప్రతిత్వా వర్షపృ
థం వేత్విత్వాహ । వర్షపృథావాటపథయః । వర్షపృథా ఇషీ కా స్సమృద్ధ్యై”
(బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । ఇషీ కాః వేణవః । కల్పః “అథోద్య
ర్యావృత్య పరాపునాతి పరాపూతగ్ంరక్ష్యపరాపూతా అరాతయః”
ఇతి । రక్షసోఽత్రప్రసక్త ముపన్యస్య మస్త్రీం వ్యాచక్షే “యజ్ఞగ్ంరక్షా
గ్ంస్యనుప్రావిశక । తాన్యత్నా పశుభ్యో నిరవాద యన్త । ఓషైరో
షభీభ్యః । పరాపూతగ్ం రక్ష్యపరాపూతాలరాతయఇత్యాహ । రక్షసా
మపహత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । దేవాః పశుయాగేషు
రుధిరం తద్భుగత్వేన బహిస్త్యక్త్వా పశుయాగేభ్యో రక్షాంసి నిసాంసి

తవస్తః తుషత్యాగేనచ ఓషధ్యుపలక్షీ తేభ్యః । కల్పః “మధ్యమేపురోడా
 శకపాలే తుషానోష్ఠ్య రక్షసాంభాగోఽసీతి, అథస్తాత్ కృష్ణాజినస్యోప
 వపత్యుత్తర మపర మవాస్తరదేశం వానిరస్య ” ఇతి “హస్తేనోప వపతీతి
 బహ్వృచబ్రాహ్మణమితి” నిమగ్నసనార్థం భాగప్రదానమితి దర్శయతి “ర
 క్షసాంభాగోఽసీత్యాహ । తుష్టేగేవ రక్షాగోఽసినిరవదయతే” (బ్రా- ౩
 కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । విధత్తే “అవఉ పస్పృశతిమేధ్యత్వాయ” (బ్రా-
 ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । కల్పః “వాయుర్వో వివిన్క్త్వీతి వివిచ్య ” ఇతి ।
 హేతణ్ణులాః వాయుర్మృష్టా కణేభ్యః పృథక్ రోతు । శుభ్యాపాదక
 త్వేన వాయూవాదరశ్చత్యాహ । “వాయుర్వోఽపిన్క్త్వీత్యాహ । పవిత్రం
 వైవాయుః । పునాత్యేవైనా” (బ్రా- ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । క
 ల్పః “దేవోవస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాన్వితి పాత్రాంత్రం తణ్ణులాక్
 ప్రసక్తం న్యుత్వా” ఇతి । హిరణ్యపాణీయకం పాశాయస్యాసా హిర
 ణ్యపాణిః । అన్తరితౌత్వతతాంవగ్దోపలాదీనా మివోచ్చస్థానస్థితా మ్నా
 ర్హతే పతరాం తణ్ణులానామితస్తతఃపాతే సస్యప్రతిష్ఠితత్వేనహవిర్వి
 నాశో మాభూదిత్యభిప్రేత్య సవిత్సప్రతిగ్రహణత్యాహ “అన్తరితౌదివ
 వా పతే ప్రసక్తం న్వితి । యేషూర్హతే । దేవోవస్సవితాహిరణ్యపాణిః ప్ర
 తిగృహ్ణాన్విత్యాహప్రతిష్ఠితైవహవిషోన్మానాయ” (బ్రా- ౩ కాం । ౨ప్ర ।
 ౫౨) ఇతి । ప్రైషమస్త్రీనుత్పాదయతి “త్రైపురీక ర్తవా ఆహ । త్రాయవృద్ధి
 యజ్ఞః । అథో మేధ్యత్వాయ” (బ్రా- ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । హే
 యజమానపత్ని స్వయా తణ్ణులం (స్త్రీ)వారిం ఫలిక ర్తవ్యాః । త్వైత్వా
 చ్చాచక దోషాపనయనం ఫలికరణం । అత్ర వినియోగసగ్గ్రహః ॥

“దేవోవ ఉత్పన్నాన్యంవైస్త్రీభిరాసాః సుమస్త్రీయేత్ ।

అగ్నయేఽగ్నిహవిన్ప్రోక్ష్యసుధోక్షేద్యాగపాత్రకమ్ ॥

అవచర్మితోరే ధుత్వా హ్యదిత్యాః ప్రిప్తిసంస్తృటిః ।

అమృతాఖిల మాదధ్యా ధగ్నేస్త్రహవిఃక్షిపేత్ ॥

అదిన్దుసలమాదస్త ఇమందృషది వాదనమ్ ।

వర్షశూర్ప ముపావ్యత్ర ప్రతిత్వా హవిరావపేత్ ॥
 పరావీహీన్ పరాపూయ రక్షసామితిచర్మణః ।
 అథస్తుషం కపాలేన క్షిపేద్వాయుర్విచవ్యతే ॥
 దేవఃక్షిపేద్ధవిగ్రహత్రాయం మన్తాస్సప్తదశేరితాః ॥

అథమీమాంసా.

శృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితమ్॥
 “హవిష్కృదేహీతి మన్తస్త్రిరవఘ్నూనమాహ్వాయేత్ ।
 వినియోగోపఘాతేస్యాదాహ్వానేవావఘాతకే ॥
 విద్విజన్తన్తమాహ్వానం గౌణం హూతి వృథాన్యథా ।
 పాతేనప్రాపితంత్రిత్వం హ్వాయతే రుపచారగీః ॥
 త్రిరభ్యాసో విధాతవ్యో నిత్యప్రాప్తే రభావతః ॥
 హన్తినాలక్ష్మ్యేకాలప్రప్రాప్తోసౌ హ్వాయతిస్తథా ।
 వినియోగే వాక్యభేదో లిక్తాదాహ్వానశేషతా ।
 విద్విన్యాయ శ్రుత్యభావాద్భిర్న్యాయేనముఖ్యగః” ॥ ఇతి ॥
 దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే “హవిష్కృదేహీతి త్రిరవ
 ఘ్నూన్నాహ్వాయతి” ఇతి దేవానామర్థే యాహవిః సమ్పదయతి సా హ
 విష్కృత్ తామేనాం సమ్మోఘ్య అధ్వర్యురేహీతి బ్రూతే । తథా చా
 యం మన్తోబ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యానయతే “హవిష్కృదేహీత్యాహ । య
 ఏవదేవానాగ్ం హవిష్కృతః । తాహ్వాయతి ।” ఇతి । తమిమం మ
 న్తముచ్చార్యాధ్వర్యుస్త్రీవార మవఘాతం కుర్వన్నాహ్వాయతీత్యర్థః ।
 అనేన వాక్యేన మన్తోపఘాతే వినియజ్యతే నత్వాహ్వానే । ఏహీత్యేత
 న్మన్తగతం పదమాహ్వానేసమర్థం నత్వవఘాత ఇతిచేత్ తస్యావఘాతల
 క్షకత్వాత్ । యథా. పూర్వోదాహృతాయామైన్ద్ర్యామృతీ స్త్రీశబ్దో
 గౌణః తద్వదేహీతిపదం మన్తగతత్వే నావఘాతేగౌణం భవిష్యతి । అ
 న్యథా మన్తోబ్రాహ్మణయో రాహ్వాన పరత్వాత్ శ్రూయమాణ మవ

స్మిన్నే వదమనర్థకం స్వాత్ । ప్రాప్త మవధూత ముద్దిశ్య తత్ర మ
 స్మిన్మత్రిత్వ విధౌ వాక్యభేద ఇతిచేత్ । న । త్రిత్వస్యప్రాప్తత్వే నాను
 వాదస్వాత్ । కస్యాశ్చి చ్ఛాఖాయామయంసంతోషస్త్రీకాణ్డేత్రివార
 హభ్యస్యామ్నాతః । హ్యయతిపవంత్వేహీతివ దవధూతపరతయోవచారే
 ణ నేయమితి ప్రాప్తే బ్రూహః । త్రిభ్యాసస్య సిత్యవత్ ప్రాప్తేః పాఠ
 మాద్రేణ ససిద్ధ్యతి, కస్యాశ్చి చ్ఛాఖాయాం ద్విః పాఠాత్ కస్యాశ్చి
 గ్ధాగ్రాయాం సప్తర్షాత్ అతోఽసౌ నిత్యవద్విధీయతే । న చావస్మ
 స్మిన్మత్రిత్వ వైయర్థ్యంతస్య కాలక్షకత్వాత్ । కాలస్యాపిఽథౌ వాక్య
 భేద ఇతిచేత్ । న । అప్రాప్తత్వాత్ । న్యూవిహారే సహాయాహ్వనం
 అన్యోకాల్ భవతి, తతోన్తప్రాప్తః కాలః । ఆహ్వానస్యపి మంత్రీసా
 హ్యగ్రాదేవప్రాప్తత్వాన్నపిఽభేదయం । న హ్యేహి ఇతిమంత్రీపాఠ ఉహ్యన
 పిన్త్రీహోవ పద్యతే । మంత్రీవ్యాఖ్యానశ్చోదాహృతం । తగ్రాయం
 వాన్యోన్త్రీ సుప్తస్మి, లవమాతకాల్ యదాహ్వనం తస్యత్రిభ్యాసశ్చ
 పిన్త్రీయతి । అతః శ్చాఖాన్తరే పిన్త్రీస్త మాహ్వనానువాదేన అభ్యాసోవిధి
 యతి, “ప్రవృత్తయితి । ప్రవృత్త్యాపిఽదేవా” ఇతి, పవంసతిమంత్రీస్యాపివి
 నియోగేవాక్యభేద స్వాత్ । లిక్తేనత్యాహ్వనే వినియుజ్యతేనావమా
 తాన్త్రీవ్యామోఽతి ప్రసరంత్యాయాశ్రుత్యభావాత్ బహిర్గైవ
 సుగం దామిశ్యత్రోక్తేననున్యాదేనముఖ్యపవాహ్వనేలిక్తేన సున్త్రీవిని
 యోగో న త్యవిధూతరూపేనాహ్వనేతస్మాన్నానుభూతశేషోఽయమ్మ
 త్తే ॥ ద్వాదశాభ్యాయస్యద్వియపాదే చిద్వితం ।

సపనీయపురోడాశే స్వాదాహూతిహ విమర్శితః ।
 న వారిదేశాం స్వాన్తైవపశ్వాహ్వనాత్ ప్రసక్తితః ॥ ఇతి ॥

సపనీయపురోడాశస్వాగ్నేయపురోడాశ విమర్శితాత్ । ప్రకృతి
 బ్యక్తకృత్రికర్తవ్యేణ్యుచితేన హవిమర్శదాహ్వనం తత్రకర్తవ్యమితిచే
 త్ । మైవం । పశ్యేత్తేన హవిమర్శదాహ్వనేన తత్రానీనే పురోడా

శేఽపి ప్రసక్తసిద్ధత్వాత్ । యన్యప్యేషధార్య హవిషక్రూదాహ్వనం ప
శౌ నాస్తి తథాప్యేషా కృతాచిన్తా ॥ తత్త్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ॥

“అస్త్యైహ్లాత్తిశ్చరౌ సౌమ్యేనాస్తివాపశుపాకతః ।

నివృత్తత్వాదస్తిమైవసనివృత్తే పురోన్థితేః” ॥ ఇతి ॥

• తృతీయసవనీయే సౌమ్యచర్వాదయః తేషు హవిషక్రూదాహ్వనం
పునర్లక్ష్యవ్యమ్, పశావాపహతాయాస్తప్యైగివశుపాకే నివృత్తత్వాది
తచేత్ । మైవం । సకృతౌ పత్నీసంయాజేభ్య ఉద్ధ్వం హవిషక్రూతస్య
పత్న్యా ఉద్ధాన కాలత్వేన పశావపి తత్సమూర్వం నివృత్తభావాత్ । త
స్మాత్ తత్కాలీనేషు సౌమ్యచర్వాదిషు నాస్తి పునరాహ్వనమ్ ॥ ఏ
కాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితమ్ ।

“అవభూతస్సకృత్సూయో వాఽనకృద్విధిసిద్ధితః ।

దృష్టతణ్ణులసిష్పత్తిస్తదన్తోభ్యస్యతామయమ్” ॥ ఇతి ॥

ప్రహీనపహస్తిత్యత్ర సకృన్ముసలభూతమాత్రేణ విధిప్రయుక్తస్యాపూ
ర్వస్య సిద్ధేర్వాస్త్యా పృథ్విరితచేత్ । మైవం । తణ్ణులనిష్పత్తే దృష్ట ప్ర
యోజనత్వేన తావత్పర్వస్తస్యాభ్యాసస్యాశ్రుతస్యాపి కల్పనీయత్వా
త్ । ఏవం తణ్ణులపేషణాదావపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ తత్త్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ।

“సర్వౌషధావభూతస్య కిమావృత్తస్సకృదేవవా ।

ఆవృత్తిస్సూర్వవస్తైవం, దృష్టార్థస్యాత్రవర్జనాత్” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిచయనేత్రాయ తే “ఉదుష్పరములూఖిగ్ం సర్వౌషధస్య
పూరయిత్వా పహస్యతేనదుపదధాతి” ఇతి । అత్రాదృష్ట మాత్రప్రయో
జనత్వాత్ సకృదేవావభూతః ॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చి
న్తితమ్ ॥

“అవభూతార్థమన్త్రస్య కిమసకృత్సకృదేవవా ।

ప్రహరభేదాదావృత్తిస్కర్తౌ కేవలసకృద్భవేత్” ॥ ఇతి ॥

“నానాబీజేషుతన్నన్న” స్పృహ యోగ వాసక్యం.

రాజసూయే నానావీజేస్య సముగాయే శూయతే అగ్నియే కృహ
పతయే పురోదాశమస్తోకపాలం నిర్విపల కృష్ణానాం ప్రసాదాగ్ం సోమ
యి వసస్పతయే శ్యామాకం భుగ్నుమ్” ౩ బ్రాహ్మిని శాస్త్ర సోపవహుతమస్త్యై
సకృదేవ వక్తవ్యం । పునః । సర్వావమంతి విషయాయామేకస్యాంబీకి
ద్వాయాం ప్రపత్తర్వాదిం (పాస్తేబ్రూహః । సహస్రైరిమతశ్చోదకాతి
దేశేన వీజేషుయుజ్యతే తత్త కృజేషు ర్భుగ్నుషుక్లౌస కృర్ధాథ స్సవప్
న్నసీపు నర్వీజాస్తరే ర్భుగ్నుషుక్లౌయే సహస్రస్యావహుతస్య ప్రయోక్త
వ్యర్వాహసకృత్తుస్త్రిపాతం॥ ॥ సమాధ్యాయస్య ప్రసమపాదే చిత్రితమ్.

ప్రశ్నోక్త్యాచరేణ్ముఖేనాపిసా”॥ఇతి॥

వికృతిరూపాణాం కామ్యేష్టివాం శాన్డే పత్యతే “ప్రాజాపత్యం
 శ్శుతేచరుం నిర్వపేచ్చత కృష్ణలమాయుషాః” ఇతికృష్ణలబ్ధి స్సవ
 ద్దశకలవాదీ । ప్రకృప్రసానివహన్తీం ఖరోడాశ హేరూనాం వీహీ
 నామవమాలో విహితః । సో బ్రచరుహేరూనాం కృష్ణ లానాశ్చౌదక
 వశాదస్తినో వేతి సంశయః । ఆస్త్రీ పూర్వపక్షప్రతిజ్ఞాః పితుషీకరణం
 తత్కృతచరూపకారః । బుష్టేపువకారే తస్మిన్దాయాం పాకవది నిదర్శనం ।
 బుష్టేపి విక్షేదనోపకారే పాకః । ప్రతివాదానోఽభివృత్తదశపూతోఽ
 వ్యస్తః । శ్శుతే శ్రవయతీతి ప్రత్యక్షోక్త్యా పాకోఽన్యపక్షః । ఆవమాతే

తు సోక్తిన్నాన్ సీతి వైషణ్యవ దవఘాతో నాస్తి॥ నవమాధ్యాయ
స్య ప్రథమపాదేచి చ్చిత్తం॥

“అవఘాతే ప్రీహిరూపవివక్షోత న చా శ్రుతేః।

అన్యస్సాధనతామాత్రమవజ్జ్యత్వాద్వివక్ష్యతే”॥ఇతి॥

ప్రీహీనపహస్తి త్యత్ర ప్రీహీణాం స్వరూపం శ్రూయమాణత్వాద్వి
వక్షితం । తథా సతి వైవారశ్చరుర్భవతీత్యత్ర నీవారాణా మప్రీహి
త్వా దవఘాతో నాస్తీత్యూహయా నారభ్యేత । ప్రాకృతానా మవఘాత
విషయాణాం ప్రీహీణాం పరిత్యాగేన ప్రీహిస్థానోఽవఘాతవిషయత్వేన
నీవారాణాం ప్రయోగఙ్గిహః । యదాప్రీహిష్వేపనియతోఽవఘాతోప్రీ
హీనివృత్తౌ నిబర్తతే తదాకృతఙ్గిహఃపర ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రీహి
స్వరూపవివక్షోయానుపి ప్రీహిగతోపూర్వసాధనత్వాకారోనవర్జయితుం
శక్యః। అన్యధాపమాతవైయధ్యాసత్తైః । తతోపూర్వసాధనత్వాకారోఽవ
శ్యంవివక్షితవ్యః। తత్రప్రీహిరూపస్యాపి వివక్షోయాం గౌరవంస్యాత్ । తదవి
వక్షోయాంతు నీవారాణానుపి విహితత్వేన అపూర్వసాధనత్వాదాకార
సద్భూనాదవఘాతవిషయత్వేనోహాస్సిశ్యతి॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిచ్ఛిత్తం ॥

“ముసలాభ్యక్షణంహత్యై స్వాదపూర్వాయవోక్షితః।

అన్యస్ ప్రకరణాదన్యో వ్యర్థం తస్మాదిహాన్యథా”॥ఇతి॥

ప్రోక్షితభ్యా ములూఖలముసలాభ్యా మవహస్తిశ్రూయతే, తత్ర
ప్రోక్షణ ములూఖలముసలవ్యధ్వా రావఘాతార్థంసతః । వాక్యేనతచ్ఛే
షత్వప్రతీతేరితేత్ । మేవం । ప్రకరణేనాపూర్వశేషత్వావగమాత్ । న
చ వాక్యం ప్రకరణాద్భవీయ ఇతివాచ్యం, అపూర్వశేషత్వాభావ వైయ
ర్థ్యప్రసంగాత్ । పూర్వపక్షే యత్రావఘాతః తత్రైవప్రోక్షణం । తథా
సతివైర్ముతచరౌ కృష్ణానాం ప్రీహీణాన్నఖ నిర్భిన్నమితి శ్రుతేషు నఖే
షు ప్రోక్షణం నోహ్యతే । సిద్ధాస్తే త్వపూర్వస్య ప్రయోజకత్వాదస్తి త
త్రోహః । తదేవమవఘాత సమ్మన్ధా విచారా ఉదాహృతాః।

అథ వ్యాకరణమ్.

దేవోవ ఇత్యాదిషు స్వరాగతాః । అచ్చిదేవేత్యత్ర బహువ్రీహిప
 త్తే సభాసుభ్యామ్ (పా-౬-౨-౧౭౨) ఇత్యుత్తరపదాంతోదాత్త
 ప్రాప్తోతి తతస్తస్సుగుప పవకర్తవ్యః । చిద్రంభేనసోపేతః తన్న భవతి
 త్యచ్చిద్రం తత్రావ్యయపూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వం । పవిత్రశబ్దే ప్రత్యయ
 స్వరః । ననుసూర్యశబ్దౌ వృషాదీ । అపఇత్యత్ర వాక్యాదిత్వాన్నామఃప్తి
 తస్య నిఘాతః । దేవీరత్యాదీనాం సోఽస్తి యజ్ఞ పతిమిత్యత్రాపత్యావైశ్వ
 ర్యే (పా-౬-౨-౧౮) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । వృత్రంఘూర్య
 తే హింస్యతేఽస్మిన్నీతి వృత్రఘూర్యం యుద్ధమ్ । తూరిథాతోః స్వాగ్ధ
 ణ్యంతస్యాజస్తత్వేన । అదోయతో (పా-౩-౧-౯౭) యత్ప్రత్యయే సతి
 ప్రత్యయస్వరం బాధి త్వా । తిత్స్వరితం (పా-౬-౧-౧౮౫) ఇతి స్వరిత
 ప్రాప్తౌ తదవవాదః । యతోఽనావః (పా-౬-౧-౨౧౩) ఇతి నాశబ్దవృత్తి
 రిత్తిస్య యత్ప్రత్యయాస్తస్యాది గుదాంతో భవతి । తతో వృత్రేత్యుపపదన
 ద్భావాత్ సమాసాంతోదాత్తత్వం బాధితా । గరికారకోపపదాత్కాత్
 (పా-౬-౨-౧౩౯) ఇత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । ప్రోక్షితా ఇత్యత్ర గ
 రిరగస్తరః (పా-౬-౨-౮౯) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం । అపఘాతమి
 త్యత్రాపి తద్వత్ । అధిపవణమిత్యత్ర సవనశబ్దస్య ల్యుప్త్యయస్తత్వే
 సలితి (పా-౬-౧-౧౯౩) ఇతి ప్రత్యయాత్ పూర్వపదస్యోదాత్తత్వే సతి
 సమాసే కృదుత్తరపదప్రకృతి స్వరత్వమ్ । వానస్పత్యమిత్యత్ర వనస్పతే
 ర్వికార ఇత్యస్మిన్నథే విహితస్తద్ధితప్రత్యయ ఉదాత్తః । వాచ ఇత్యత్ర
 సావేకాచః (పా-౬-౧-౧౬౮) ఇతి విభక్తిరుదాత్తా । అధిపవణవద్విసర్జ
 నమ్ । దేవవీతయ ఇత్యత్ర దాసీభారాదిత్వాత్ । దాసీభారాణాం (పా-
 ౬-౨-౪౨) ఇతి సూత్రాంతేన పూర్వపదప్రకృతిస్వరే సతి సమాసస్వరోబా
 ధ్యతే । సుశమీత్యతోత్తరపదస్యప్రత్యయ స్వరేణాంతోదాత్తత్వా త్కృదు
 త్తర పదత్వేనాపి తదేవప్రాప్తౌపరాదిశ్చన్తసి బహులమ్ (పా-౬-౨-౧౯౯)

ఇత్యుత్తరపదాద్యదాత్తత్వం । ద్యుమదిత్యత్ర మతుపగపిత్యాదనుదాత్త
త్వే ప్రాప్తేతదవదాః । హస్వనుద్భ్యామ్మతుప్ (పా-౬-౧-౧౭౬)
హస్వానాన్ను డాగమాద్భృత్తరో మతుబుదాత్తస్సాన్యత్ । అవధూత
వత్ పరాపూతమ్ । హిరణ్యపాణిరిత్యత్ర బహుప్రీహిత్యాత్ పూర్వపద
స్వరః । హిరణ్యశబ్దశ్చాద్యదాత్తేషు నిపాతితః॥*॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే
వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకేపఞ్చమోఽనువాకః॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అరాతయోఽదిత్యా స్త్వగ్నిప్ర
తీత్యా పృథివీ వేత్తు దివస్కమ్మనిరసి ప్రతి త్వాదిత్యా స్త్వగ్నేత్తు ధిష
ణాసి పర్వత్యా ప్రతిత్వా ది వస్కమ్మనిరేత్తు ధిషణాసి పార్వతేయీ
సతిత్వాపర్వతిరేత్తు దేవస్యత్వాసవితుల్య ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం
పూష్టో హస్తాభ్యా మధివపామిధాన్యమసి ధినుహి దేవాన్ప్రాణాయ
త్వాఽపానాయత్వా వ్యానాయత్వా దీర్ఘమను ప్రసేతిమాయుషేధాం
దే వోఽవస్సవితా హిరణ్యపాణిప్రతిగృహ్లాతు॥౧॥

ప్రాణాయత్వా పఞ్చదశ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే
షష్ఠోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

పఞ్చమానువాకే వ్రీహ్యవధూతఉక్తః । అవధూతానాం తణులా
నాం పేషణాత్పూర్వం కపాలోపధానస్య నిష్పరియోజనత్వేన తమప
ధానాత్పూర్వం షష్ఠీపేషణ మభిధీయతే । కల్పః ‘అథప్రాక్షి తేషు
త్రిషు లీకృతేషుతదైవ కృష్ణాజినమవధూమోత్యూర్ధ్వగ్రీవ ముదగావృత్యా,

అవధూతగ్ంరయోఽవధూతా అరాతయ ఇతి త్రిః, అదైవస్వరస్తాత్ప్ర
 తీచీనగ్రీవ ముత్తరలోమోపస్తృణాతి, అదీత్యాస్త్యగసి ప్రతిత్వా పృథి
 వీవెస్తు” ఇతి । పూర్వవద్వాచప్రే “అవధూతగ్ంరయోఽవధూతా అ
 రాతయఇత్యాహ । రక్షసామపహత్యై । అదీత్యాస్త్యగసీత్యాహ । ఇయం
 వాఅదితిః । అస్యాపవైనత్వచం కరోతి । ప్రతిత్వాపృథివీశేష్త్విత్వాహ
 ప్రతిష్ఠిత్యై । పురస్తాత్ప్రతీచీనగ్రీవముత్తరలోమోపస్తృణాతి మేధ్యత్వా
 య । తస్మాత్పురస్తాత్ప్రత్యభ్యుపశవోమేధముపత్తిస్తే । తస్మాత్ప్రజా
 వ్యగంధ్రాహుకాః । యజ్ఞోదేవేభ్యోవిలాయత । కృష్ణోదూపంకృత్వా । య
 త్కృష్ణాజినే హవిరధిపిసన్ధియజ్ఞాదేవ తద్యజ్ఞంప్రయుక్తే । హవిషోసూ
 ద్దాయ” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౬౭) ఇతి । అవధూతస్యేవాత్ర పేషణ
 స్వవిశిష్టవిధిః । కల్పః “తస్మిన్నుదీచీన కుమ్భాగ్ం శమ్యాం నిదధాతి, దివ
 సూ-వృణిరసిప్రతిత్వాదిత్వాస్త్యగేస్త్యు” ఇతి । గదయాసమానాకారో వ్యా
 మార్ధపరిమితగి కాస్తవిశేషశమ్యా తాం కృష్ణాజినస్యోపయదీచీన శిర
 సాగ్రంనిదధ్యాత్ । సా చ పేషణాథేతోద్విషద్యపశ్చాద్భాగధారణేన త
 ద్భాగస్యోన్నత్యం కరోతి । హేశమ్యేత్వంద్యులోకస్య ధారయత్ప్రసి । త
 స్మాత్ కృష్ణాజినరూపాయా భూమేస్త్యగియం త్వావభివస్యతాం । శ
 మ్యాయాద్యులోకాధారకత్వ ముపపాదయతి “ద్యావాపృథివీసహస్తామ్ ।
 తేశమ్యామాత్ర మేకమహర్వైతాగ్ం శమ్యామాత్రమేకమహః । దివ
 సూ-వృణిరసి ప్రతి త్వాదిత్వాస్త్యగేస్త్యుత్వాహ । ద్యావాపృథివ్యోర్వి
 త్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౬౭) । ఇతి । ప్రజాపతినాసృష్టే ద్యావాపృథి
 వ్యా పూర్వం జగత్ కాస్తవత్ పరస్పరం సంశ్లిష్టేఅభూతాం తేపశ్చా
 దేకస్త్రి దినే శమ్యాప్రమాణేన పరస్పరం వియక్తే అభూతాం ప్రతి
 దినంతథేతి వివక్షయా వీహ్యక్తా । తయోగిపునస్సంశ్లేషేయాగస్యావకా
 శో నస్యాత్ । తతో విశ్లేషార్థా దివసూ-వృణిరిత్యుచ్యతే । కల్పః “త
 స్యాంప్రాచీం దృషదమధ్యాహతి, దివశాని పర్వత్యాప్రతిత్వా దివసూ
 వృణిరేస్త్యు” ఇతి । హేపేషణసాధనభూతే దృషద్రూపే త్వంపేష్టు

మభిజ్ఞతయాధిషణాఽసి । దృఢతయా పర్వతావస్థామన్తసి । తాదృశీం త్వాం ద్యులోకధారికాశమ్యా అభిమన్యతాం సేయం దృవద్దృఢతయా లోకద్వయధారణాయ కల్పత ఇత్యాహ “ధిషణాసిపర్వత్యాదివస్థునిర్వేత్తిత్యాహ । ద్యావాపృథివ్యోర్విధృత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౬ అ) ఇతి । కల్పిః “దృఢమ్యవలూపభ్యావతి, ధిషణాసిపర్వతేయో శ్రుతిత్వాపర్యతిర్వేత్తు” ఇతి । పూర్వవత్ పర్వతిగిపర్వతసమ్బంధిణి దృవత్ । తతైవ వ్యాచక్షే “ధిషణాసి పార్వతేయో ప్రతి త్వా పర్యతిర్వేత్తిత్యాహ । ద్యావాపృథివ్యోర్విధృత్యై” (బ్రా ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౬ అ) ఇతి । బోధాయనః “తస్యాంపురోహశీయాన్ నిర్వపతి, దేవస్యత్వా సవితుగిప్రసవేన్విన్యోర్హుభ్యాం పూర్ణోహస్తాభ్యా మగ్నయేజుప్తమధివపామ్యగ్నీషోమభ్యామ్, అముష్టా అముష్టా ఇతి యథా దేవతమధివపతి, ధాన్యమసిధినుహిదేవాన్” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్త ధాన్యమసీత్యనేనసహైక మన్త్రతామూశ్రిత్యాహ “దేవస్య త్వేత్యనుమన్త్యో, అగ్నయేజుప్తమధివపామీతి యథాదేవతం దృవది తణ్డులానధివపతి త్రిర్యజుషా తూష్ణీఞ్చతుర్థమ్” ఇతి । ఆశ్రవాకృత్యపూరణాయాగ్నయఇత్యాదికమధ్యాహృతం । ఆతో యథా మ్నాయమేవానూద్యవ్యాచక్షే “దేవస్యత్వా సవితుగి ప్రసవఇత్యాహ ప్రసూత్యై । అశ్వినోర్హుభ్యామిత్యాహ । అశ్వినౌహిదేవానా మధ్వరూపస్తామ్ । పూర్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై । అధివపామీత్యాహ । యథా దేవతమైవైసానధివపతి” (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౬ అ) ఇతి । దేవాప్రీణయేతి యదుక్తం తస్య నాస్యనుపపత్తిః । ఆహుతీరూపస్య ధాన్యస్యా ల్పత్వేఽపి మన్త్రసామధ్యైన తదభివృద్ధిరీత్యాహ “ధాన్యమసిధినుహిదేవానిత్యాహ । పతస్యయజుషోవీర్యేణ । యావదేకాదేవతాకామయతే యావదేకా । తావదాహుతిగి ప్రథతే । న హి తదస్తి । యత్తావదేవస్యాత్ । యావజ్జుహోతి” (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౬ అ) ఇతి । వీహ్న సర్వత్రానుగమాత్ । యదిదండవ్యం యావజ్జుహోతి తావదేవ దేవాన్ ప్రాప్నుయాత్ తదా కథమిదం కల్పందేవాన్ ప్రీణయే దిత్వాశశ్చైత్యతా న తు తావ

దేవేతి నియమోఽస్తికేస్తు యావత్ కామ్యతే తావత్ ప్రవర్ధతే తతః సం
భవత్యేవప్రీణనం । బోధాయనః- “ఏగ్ంషతి, ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ
త్వా వ్యానాయ త్వా” ఇతి । ఆపస్తంబః “ప్రాణాయ త్వేతి ప్రాచీముప
లాంప్రోహత్యపానాయ త్వేతి ప్రతీచీం వ్యానాయ త్వేతి మధ్యదేశేవ్యవ
ధారయతి ప్రాణాయ త్వాపానాయ త్వా వ్యానాయ త్వేతి సంతతం పిన
ష్టి” ఇతి ఉచ్చాస్వాసనిశ్వాసతత్సంధిగతా వృత్తయః ప్రాణాపానవ్యాసాః ।
అథ యః ప్రాణవాయోస్సంధిః స వ్యాస ఇతి శ్రుత్యంతరం హే మావిః శృతి
శ్రయం యజమానే చిరంస్థాపయితుంత్వాంపినష్టి । పతదేవదర్శయతి
“ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ త్వేత్యాహ ప్రాణా నేవయజమానేదధాతి”
(బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । బోధాయనః “అథ బాహులస్య ఫేక్షతే, దీ
గ్లుషనుప్రసేతి మాయుషేధామ్” ఇతి । ఆపస్తంబః “ప్రాచీమ వ్లోతేఽను
ప్రోహ్య” ఇతి । ప్రసేతిః ప్రబంధః కర్తృసంతానః । యజమానస్యాయరభి
వృద్ధ్యర్థ మిమామవిచ్ఛిన్న కర్తృసంతతి హేతుగూపాముపలం ధారిత
వానస్తి । తదేతదాహ “దీగ్లుషనుప్రసేతి మాయుషేధామిత్యాహ । ఆ
యురేవాస్తిక దధాతి” (బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । కల్పః “దేవోవ
స్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్లాత్ప్రతికృష్టాజినేపిష్టాని ప్రసన్నద్వయత్వా”
ఇతి । పూర్వవద్యోచ్యై “అంతరితా దివవాపతాని ప్రసన్నద్వయై ।
యానిదృషదః దేవోవ స్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్లాత్ప్రతికృష్టా త్యాహ ప్రతిష్ఠి
త్యై హవిషోస్సన్దాయ” (బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । టీర్ణం దాసీం
వాప్రోప్రోషమస్త్రీముత్పాద్య వ్యాచక్ష్యే “అనంపవన్తీ ఏగ్ంషాణాని
కురుతాదిత్యాహ మేధ్యత్వాయ” (బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । తథా
చ సూత్రితం “సమ్ప్రేష్యతి దాసీం పినష్టి పత్నీవాపి వా పతన్యవహన్తి
శూద్రా పినష్టి” ఇతి । హే దాసీ తణులేష్వన్యద్రవ్యం కిమప్యప్రవేశయ
న్తీ పేషణం కురు తాని చ పిష్టాని సూక్ష్మాణి కురు । తమిమంప్రోష మధ్య
ర్యుః పతేత్ । పిష్ట స్య సూక్ష్మ త్వే ఖరోదాశద్వా గాయజ్ఞయోగ్యతా భ
వతి । అత్రవినియోగసంక్షేపః ।

“అవేతిపూర్వవత్ తత్ర శమ్యాం స్థాపయతే దివః ।

ధిషణాద్వే తథాశ్వానా దేవేత్వధివపేద్ధవిః ॥

ప్రాణాయతి త్రిభిః పిష్టైః దీప్తేత్యస్త ఉపాహతి ।

దేవోఽజినే సు-స్వయేత ప్రోక్తా ఏకా దశేహతు” ॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా.

యద్య ప్యత్ర విశేషాకారేణ విచారా బహవో సూపలభ్యంతే తథా
పీ సామాన్యవిచారానిపూర్వోక్తా అనుసంధేయాః । ఇషే త్వేత్యత్ర వాక్య
పూర్తయే యథాధ్యాహరః తథైనాధి వహమీత్యత్రా ప్యగ్నయే జుష్టమి
త్యాదిక మధ్యాహర్తవ్య మధ్యాహ్నతస్య చానామ్నాతత్వేనామస్త్రీ
త్వాదుఃసాదిష్వివస్వరాద్యపరాధోనాస్తి । కిచ్చ ॥ ॥ నవమాధ్యాయస్య
శ్రుతమహిదేచిన్వితమ్ ॥

“నోహ్యఊహేహ్యుఽథ వా ధాన్యశబ్దోనాసంగతోక్తితః ।

ఊహేహ్యులక్షణయార్థస్య గోపానస్యేవసజ్జతే” ॥ ఇతి॥

దృవదిపేషణాయ తఙ్ములావాపేష్వయమ్మన్త్రోవిహితః । ధాన్యమ
సి ధినుహి దేవానితి । సోఽయం ధాన్యశబ్దః సమవేతమర్థంబ్రూతే నిస్తుషా
ణాం తఙ్ములానాం ధాన్యశబ్దార్థత్వాభావాత్ । తతస్సనిత్రాది శబ్దవన్నో
హనీయ ఇతిచేత్ । మైవం । లక్షణావృత్త్యా ధాన్యశబ్దస్య తఙ్ములరూపేఽర్థే
సమవేతత్వాత్ । యథా శగ్ధావగి పీయంత ఇత్యత్ర ముఖ్యవృత్త్యావేఽపి
నాసమవేతార్థత్వం లోకావర్ణయన్తి, కిస్తుపయో లక్షయిత్వాఽర్థంసమ
వేతమేవ ప్రతీయన్తి తద్వత్ । తస్మాచ్ఛాక్యానామయనైష ట్రింశత్సం
వత్సరేధాన్యశబ్ద ఊహనీయః । తత్ర హ్యేవమామ్నాయతేసంస్థితేఽహ
ని గృహపతిర్మృగయాం యాతి స తత్ర యాన్ మృగాన్ హన్తి తే
షాం తరసా సవనీయాన్ పురోడాశా భవన్తీతి । తత్రదృవది పేషణాయ
మాంసమావహక మాంసమసి ధినుహి దేవాన్ ఇత్యేవం మన్త్రీమూహే
త్ । స చ ధాన్యశబ్దవల్లక్షకోమృగశబ్దఊహేప్రయోక్తవ్య ఇతివాచ్యమ్,

లక్షణావృత్తేః ప్రకృతాగ్రత్యేన అతిదేశానన్వత్వాత్ । తస్మాన్మాంసమిత్యే
వ ధాన్యశబ్దస్యాహః ॥

అథవ్యాకరణమ్:

అవధూతమిత్యనయోగతాః । పర్వత్యేత్యస్య పర్వత్యన్వృత్తి ఇత్య
స్మిన్నర్థే ఛన్దోవిషయే తకారరహితస్య యప్రత్యయస్య విధానాత్ ప్రత్య
యస్వరః । పార్వతేయాత్యత్రజీహదాస్తేః । పర్వతిరిత్యత్ర తదన్వతీత్యస్మి
న్నేవార్థే ఛాన్దస ఇకారప్రత్యయః ధాన్యశబ్దస్య । తిల్యశిక్యమర్త్యకార్త్య
ధాన్యకన్యా రాజన్యమనుష్యాణామస్తేః (కా-ఫిట్-ప-౩౦౫) ఇత్యస్తస్వరి
తత్త్వంధినుహిత్యత్ర సెర్వ్యపిచ్చ (పా-౩-౪-౨౭) ఇతిసిష్ఠానే అదిష్టస్య
హిశబ్దస్య పితృనిషేధాత్ ప్రత్యయస్వరః । యద్యపి వికరణప్రత్యయస్య
ఉకారస్య స్వరః సతిశేష్టస్తథాపి వ్యత్యయో ద్రష్టవ్యః । ప్రసితిమిత్యత్రకృ
దుత్తరపదప్రకృతిస్వరేప్రాప్తే తదపవాదః । తాదాచ'నిత్యిత్యతా' (పా-
౬|౨౫౦) తుప్రత్యయవ్యతిరిక్తే తకారాదా నిత్యుత్పత్త్యయేపరత్యయో
ర్వపదప్రకృతి స్వరో భవతి ॥ * ॥ ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథ
మకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

శృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛాపాగ్నేః సింహమాదం జహి నిష్క-
వ్యాపగం సేధాఽఽదేవయజం వహ నిర్దగ్ధం రక్షో నిర్దగ్ధా అరాత
యో ద్రువమసి పృథివీం నృగ్ంహాయుర్వగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ స
జాతానస్తై యజమానాయ పర్యూహధత్రామస్త్యన్తరిక్షం నృగ్ంహప్రా
ణం దృగ్ంహప్రాణం దృగ్ంహ సస్తై యజమానాయ పర్యూహ
ధరుణమసి దివం దృగ్ంహ చక్షుః ॥ ౧ ॥

ద్యుగ్ంహ శ్రోత్రం ద్యుగ్ంహ సజాతానస్త్వై యజమానాయ ప
 ద్యుగ్ంహ ధర్మస్మి దిశో ద్యుగ్ంహ యోనిం ద్యుగ్ంహ ప్రజాం ద్యుగ్ంహ
 సజాతానస్త్వై యజమానాయ పద్యుగ్ంహ చిత్రస్థ ప్రజామస్త్వై రయిమస్త్వై
 సజాతానస్త్వై యజమానాయ పద్యుగ్ంహ భృగుతా వశ్శిరసాం తపసా
 శశ్య ధన్యం యానిసుధ్యే కపాలాన్యపచిన్వన్తి వేదసః । పూష్ణస్తాన్యపిద్ర
 త త్తన్ద్రీనాయూ విముఞ్చతామ్॥౧॥ ॥చతురస్తాచత్వారిగ్ంశచ్చ॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే స
 ప్రమోదనువాకః॥

భాష్యమ్.

పఠానువాకే పేషణముక్తం । యద్యప్యనంతరం పురోడాశో ని
 ష్పాదనీయస్తథాప్యతప్తేషు కపాలేషు పురోడాశస్య శ్రవయితు మీశక్య
 త్వాత్ సప్తమేకపాలోపధాన మభిధీయతే । కల్పః “ధృష్టిరసి బ్రహ్మ
 యచ్ఛేత్యుపవేషమానాయ” ఇతి । పలాశశౌఖామూలే చిన్నం ప్రాదేశ
 పరిమిత ఉపవేషః । హే ఉపవేష త్వం అజ్ఞారాణాం ధర్మణేనమర్థోఽసి ।
 అతోబ్రహ్మశబ్దోదితం పురోడాశరూపం దేవానాంప్రయచ్ఛ । ధృష్టిశబ్దో
 దైర్యద్యోతనాయేత్యాహ “ధృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛేత్యాహధ్యత్వై”
 (బ్రా - ౩కాం । ౧ప్ర । ౭౨) ఇతి । కల్పః “అపాగ్నైఽగ్నిమామాదజ్ఞ
 హీతి గార్హపత్యా దాహవనీయా ద్వాప్రత్యక్షావజ్ఞా రౌ ని ర్వర్త్య,
 నిమగ్నీవ్యా దగ్ంసేధేతి తయోరన్యతర ముత్తరమపర మవాంతరదేశం
 వానిరన్య, ఆదేవయజం వహోతి దక్షిణమవస్థాప్య” ఇతి । హేగార్హప
 త్యాగ్నై యోఽగ్నిః శాస్త్రీయపాకమంతరేణామం ద్రవ్యమత్తినతు పా
 కార్థస్థాపితస్య పాకం కరోతి తమవనయమారయ, యశ్చ లౌకికం
 మాంసమత్తి తమపినిషేధయ, యస్తుదేవాః యజతి తామావహ । య

ధోక్తస్యాగ్నాయనస్య కపాలోపధానార్థతాం దర్శయన్మృశంసతి
 “అపాగ్నైర్నిమామాదజ్ఞహి నిష్క్రవ్యాదగ్ంసేధా౨౨ దేవయజం వ
 హేత్యాహ । యపనామాత్క్రవ్యాత్ । తమషహత్య । మేధ్యైర్గ్నౌ క
 పాలముపదధాతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౨౨) ఇతి । నిర్దగ్ం రక్షో నిర్ద
 గ్ం అరాతయోధ్రువమసి పృథివీం దృగ్ంహంహం స్థ్యగ్ంహం ప్రజాం దృ
 గ్ంహం సజాతానస్తై యజమానాయపర్యూహ” ఇత్యేతయాత్మన్త్ర
 యోరగ్ంప్రమేణ నియోగ్య కల్పేదర్శితః “ధ్రువమసీతితప్తిక మధ్యమం
 పురోదాశ కపాల ముపదధాతి, నిర్దగ్ం రక్షో నిర్దగ్ం అరాతయః, ఇతి
 కపాలైర్క్తార మత్యాధాయ” ఇతి । హేకపాల త్వం ధ్రువమసి అతః
 పృథివ్యాదీ దృశీమరు । అస్య యజమానస్యజ్ఞాత్రిక పరితస్సేవకాకమరు ।
 అస్మిన్కపాలైవస్థితం రక్షోనిశ్చేషేణ దగ్ం । అమాన్త్రమేష నిర్దగ్ం
 మన్త్రమావాప్యవస్తై “నిర్దగ్ం రక్షోనిర్దగ్ం అరాతయ ఇత్యాహ । ర
 త్సగ్ంసేవ నిర్దహతి” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) ఇతి । కపాలోప
 ధానంవిధతై “అగ్నివశ్యుపదధాతి । అస్మిన్మేవలోకేజ్యో తిర్ధతై ।”
 (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర । ౨౨) ఇతి । యధోక్తాక్తారయక్తే ప్రదేశే కపాల
 ముపదధాతి । కపాలోపరి అన్యస్యాక్తారస్య స్థాపనం విధతై “అక్తారమ
 ధివర్తయతి । అన్తరిక్షమవజ్యోతిర్ధతై” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౨౨) ఇతి । కపా
 లస్యాధ ఊర్ధ్వస్థ స్థితాభ్యామక్తారాభ్యాం లోకద్వయస్య సజ్యోతి
 షత్వై తతోపూర్ధ్వమక్తారస్థాపనానపృథాత్ దివో జ్యోతిరన్యాదితి
 న శబ్దానీయమిత్యాహ “ఆదిత్యమేవాముష్మిన్లోకే జ్యోతిర్ధతై” (బ్రా-
 ౩కాం।౨ప్ర।౨౨) ఇతి । ఏతద్వైతాంతజ్ఞానం ప్రశంసతి । “జ్యోతిష్కన్తో
 స్తా ఇమేలోకాభవన్తి । యపవంచేద” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨)
 ఇతి । బోధాయనః “అకపూర్వాధ్య ముపదధాతి । ధర్మమస్యన్తరిక్షం
 దృగ్ంహంహం ఇందృగ్ంహంహంహం దృగ్ంహం సజాతానస్తై యజమానా
 యపర్యూహఇతి । అథాపరాధ్యమిముపదధాతి, ధరుణమసి దివందృగ్ంహం

చతుర్వ్యగ్ంహశ్రోత్రం దృగ్ంహసజాతానస్తై యజమానాయ పర్యూహాత్మి । అథదక్షిణార్ధ్యముపదధాతి, ధత్వాసిదిశో దృగ్ంహయోనిం నృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ సజాతానస్తై యజమానాయ పర్యూహాత్మి । అథ పూర్వముపదధాతి, చిత్రస్థప్రజామస్తై రయిమస్తై సజాతానస్తై యజమానాయ పర్యూహాత్మి । ఇతి ఆచార్యస్యః ధర్మశాస్త్రాని పూర్వం ద్వితీయగ్ం స్వఃస్మృష్టం, ధరుణానీతి పూర్వంత్యతీయమితి, ధర్మానీతి సప్తమం । చిత్రస్థే త్యుప్తమమ్” ఇతి చ । తతః ధర్మధర్మధరుణశబ్దాధారకత్వం బృహతో దృఢత్వం లక్షయన్తి । హే అప్రమ కపాల త్వం చిత్రహాసాని తతో యజమానస్య ప్రజాదికం పరితః సంపాదయ । ప్రజాదేః ప్రత్యేకముపవయ వివక్షయా పృథగ్వాక్యత్వేం ద్వోతయితుం అస్మాదృతిపవస్యావృత్తిః । చిత్రస్థే బహువిచనమాదరాధమ్ । క్రమేణ మన్తార్థా వ్యాచక్షే “ధ్రువమసి పృథివీం దృగ్ంహేత్యాహ । స్థితిమేవై తేన దృగ్ంహతి । ధర్మస్య స్థితిక్షం దృగ్ంహేత్యాహ । అన్తరిక్షమేవై తేన దృగ్ంహతి । ధరుణమసిదివం దృగ్ంహేత్యాహ । దివమేవై తేన దృగ్ంహతి । ధత్వాసిదిశో దృగ్ంహేత్యాహ । దిశ ఏవై తేన దృగ్ంహతి” (బ్రా-౩ కాం-౧ ప్ర-౭౨) ఇతి ఉపసంహరతి । “ఇమా నేవై తేర్లోకా దృగ్ంహా” (బ్రా-౩ కాం-౧ ప్ర-౭౨) ఇతి ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి । “దృగ్ంహంతోస్తా ఇమే లోకాః ప్రజయా పశుభిః యవం వేద” (బ్రా-౩ కాం-౧ ప్ర-౭౨) ఇతి । సర్వత్ర విధేయార్థం కేనాపి ప్రకారేణ స్తుత్వా శ్రద్ధోత్పాదనీయేతి పుష్కత్యాదయితం కపాలోపధానం బహుధాస్తాతి । శ్రావయమేకప్రకారః “త్ర్యోగ్రే కపాలాన్యవదధాతి । త్రయ ఇమే లోకాః । ఏషాం లోకానామామైత్యై” (బ్రా-౩ కాం-౧ ప్ర-౭౨) ఇతి । మధ్యస్థాన్వపరకపాల గతత్వేన పీఠం । అథాపరప్రకారః॥ “ఏకమగ్రే కపాలముపదధాతి । ఏకం వా అగ్రే కపాలం పురుషస్య సన్భవతి । అథ ద్వై । అగ్రశ్రోణి । అథ వత్సాసి । అథాష్టై । తస్మాదష్టై కపాలం పురుషస్య శిరః” (బ్రా-౩ కాం-౧ ప్ర-౭౨) ఇతి । ప్రథమం ధ్రువమసి త్యేకం కపాలముపదీయతే । తతో ధర్మ

మనీత్యనేనసహద్యేధరుణమనీత్యనేనసహచత్వారి । తతఃకేమాశ్చిత్తతే
 చితసేత్యనేనైవో పరితనానిచత్వారిత్యస్తేభవన్తి । పురుషస్యాపి గన్ధే
 ప్రథమం శిరోరూపమఖిణ్డం కపాలమశ్చన్యతే । పశ్చాత్తక్రమేణ రేఖా
 భిరప్తథా భిద్యతే । కపాలేషు సఖ్యంస్తుత్వాతదపథానంస్తోతి “యదే
 వం కపాలాన్యపదధాతి । యజ్ఞోవైప్రజాపతిః । యజ్ఞమేవప్రజాపతిగ్ం సన్
 సూరోతి । ఆత్మనమేవతత్సన్ సూరోతి । తగ్ం సన్ సూతమాత్మనమ్ । అ
 మష్టిన్లోకేఽనుపరైతి” (బ్రా-౩కాం ౧౨ప్ర ౧౨) ఇతి । ఉపధానేన కపాలేః
 షు సంస్కృతేషు తద్వారా తత్సాధ్యోయజ్ఞస్సంస్కార్యతే । యజ్ఞద్వారా
 ప్రస్తుప్రజాపతేస్సంసారః । తేనకపాలయజ్ఞప్రజాపతిసంసార రేణ । తే
 షాం సంస్కర్తృత్వా ద్యజమానస్సయంసంస్కారతో భవతి । తత్ప్ర
 సంస్కారతంస్య క్షేలోకే గచ్ఛన్తిమను ఫలదానాయ యజ్ఞానిప్రజాపతిరూ
 పధారి కశ్చిదేవో గచ్ఛతి । అపరగిప్రకారః “యదస్తాపుపదధాతి । గాయ
 త్రియాతత్సమ్మితమ్ । యన్నవ । త్రివృతాతత్ । యద్వశః । విరాజాతత్ । య
 దేకాదశ । త్రిష్టభాతత్ । యద్వాదశ । జగత్యాతత్ । ఛన్దస్సమ్మితాని స ఊ
 పదధత్కపాలాని । ఇమాన్లోకాననుపూర్వం దిశోవిద్యుత్యై దృగ్ంహతి ।
 అథాయగిప్రాణాన్ప్రజాం పశూన్యజమానే దధాతి । సజాతానస్తాఅభి
 తోబహుళానసూరోతి” (బ్రా-౩కాం ౧౨ప్ర ౧౨) ఇతి । త్రివృచ్ఛబ్జిః స్తోమ
 వాచీసచస్తోమ ఉపాస్తే గాయతాం నరేత్యాద్యుగ్భిర్నోవభి స్సహద్య
 తే । ఛన్దశ్శబ్దస్తోమమపుపలక్షయతి । గాయత్రీవిరాట్త్రిష్టబ్జగతీనాంచా
 ప్రత్వా ద్యక్షరసంఖ్యాప్రసిద్ధా । సంఖ్యాయాశ్చన్దస్సావృత్యం । నన్వత్రా
 గ్నేయస్య అస్థాకపాలాని అగ్నిహోమీయస్య చైకాదశనను నవాదిసఖ్య
 లభ్యతఇతిచేత్ । బాధం । తథాపిసంఖ్యావ్యత్ర విద్యమానా ప్రసక్తాదిహ
 స్తూయతే । త్రయోదశాదిసఖ్య నక్వాప్యస్తి । ఏకాదికాసప్తపర్యంతా సఖ్య
 అన్యత్రాస్తీతిచేత్ తస్మింతస్యాప్యనే వన్యాయేనస్తుతిరున్నేయా । ఈదృ
 శాని కపాలాన్యపదధానోఽప్యురనుక్రమేణ పునివ్యాదీక లోకా
 ప్రాగాదిదిశ్చ నృశీకరోతి । లోకిబుద్ధ్యా కపాలానాం స్థాపితత్వాత్

అత ఇదముపధానం లోకవిధ్యత్యై భవతి । కిష్కప్రియురాదీభ్రాతృపు
త్రాదీంశ్చ యజమానేసంపాది తవాభవతి । క్రమప్రాప్తమస్త్రే స్పష్టా
ర్థత్యం దర్శయతి “వీతస్థేత్యాహ । యథాయజురేవైతత్” (బ్రా-౩ కాం
౨ప్ర|౨౨) ఇతి । కల్పః “భృగుశాఖాన్త్యైరసాంతపసా తవ్యధ్వమితి దేవేన
కపాలేష్వక్షా రానభ్యూహ్య” ఇతి । హేకపాలాని దేవతాతపోరూపేణా
నేనాగ్నినా తప్తానిభవత । ఇమమేనార్థం దర్శయతి “భృగుశాఖాన్త్యైర
సాంతపసా తవ్యధ్వమిత్యాహ । దేవతానామేవై నాని తపసాతప్తన్తి”
(బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౨౨) “యానిఘర్తే కపాలాన్యప చిన్వన్తి వేధసః ।
పూష్ణస్తాన్యపి వ్రతశ్చన్త్రీ వాయూ విముఞ్చతామ్” ఇతి । అయన్మన్త్రోయ
ద్యపి యాగసమాప్తా పఠనీయస్తథాపి కపాలప్రసక్తాదిహామ్నూతః । త
ద్వినియోగస్సూత్రేదర్శితః “యానిఘర్తే కపాలానీతి చతుష్పదయర్చాక
పాలాని విముఞ్చ్య సఖ్యాయోద్వాసయతి సన్తిష్ఠేతే దర్శపూర్ణమా
సా” ఇతి । అధ్వర్యురూపా వేధసో యాని ఘర్తకపాలాని ఆదీష్టే ప
హ్నోఽప్రపవనసీత్యాదిమన్తైరుపస్థాపితవన్తః పూజార్థం బహువచనం, తా
దృశాన్యపి కపాలాని విమోక్షం సమర్థావిన్త్రీ వాయూపోషకస్య యజమా
నస్య యాగరూపే వ్రతేనమాప్తే సతి విముఞ్చతామ్ । అనేకగుణవిశిష్టం
విమోకంవిధత్తే “తాని తతస్సన్ధిస్థితేయాని ఘర్తేకపాలాన్యపచిన్వన్తివే
ధస ఇతి చతుష్పద యర్చావిముఞ్చతి । చతుష్పద్యవశవః । పశుష్వేవోపరి
ష్టాత్ ప్రతిష్ఠితీ” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి ॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“ధృష్టిరాదాయోపవేషమపాం గారోవియోజయేత్ ।

నిషాగ్రిప్రసారయేదేకమాదేవాన్యస్తే శేషయేత్ ॥

ధ్రువంకపాలమాధాయ నిద్వాక్సారం తథోపరి ।

ధర్త్రద్వితియం ధరుణం తృతీయం ధర్తనస్తనం ॥

చితోష్టమం భృగుతేషు సర్వేష్య క్షారరోపణం ।

యానిస్వకాలే సహస్రక్రేకపాలాని విముఞ్చతి ॥

అనువాకేనస్తమేన్ద్రియైర్కాద్యాదిశనున్త్రీకాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రళమపాదే చిత్రితమ్॥
 శ్రవణంతుషవాపశ్చ కపాలస్య ప్రయోజకో ।
 ఉతశ్రవణ మేవాద్యో వాపార్థర్వాత్ స్మరీయయా ॥
 పురోడాశకపాలే నామ్నాస్యా చ్ఛ్రీవణార్థలా ।
 ప్రయుక్తస్యప్రయుక్తిరో తస్యవాపే ప్రసజ్జనమ్” ॥ ౪౩ ॥
 పాలేషు శ్రవణలేతి శ్రవణంపురోడాశస్యశ్రుతం । తథాపురోడాశః
 శిశుపాలే తుషానుపవపతీతి కపాలేతుషధారణం శ్రుతం । తే చతుషాః స
 కపాలా రక్షసాంభాగోఽసీల మన్తేన కృష్ణాజినస్యాదస్తాదవస్థాపనీ
 యా । తత్ర శ్రవణం యథాకపాలసమ్పాదనస్యప్రయోజకం ఏవంతుషా
 వాపోపిప్రయోజకః । ఏకహాయస్యేతిత్వలీయయా యథాగోరీక్రయార్థత్వం
 ఏవంకపాలేనేతి త్వలీయయా కపాలస్య తుషోపవాపార్థర్వావగమాది
 రిచేత్ । ధైవం । నాత్రకపాలమాత్రస్య తుషోపవాపసాధనత్వం శ్రుతం ।
 కపాలే యత్ర పాలంపురోడాశస్యశ్రవణాయోపిస్థాపితమాసాదితజ్ఞు
 లిన్ద్రీష కపాలస్యసాధనత్వం । ఏతచ్ఛ్రువురోడాశకపాలేనేల సవిశేషణ
 నామ్నాశ్చద్విధానాదవగమ్యతే । తథాసతిప్రథమశ్రవణేన కపాలంప్రయు
 జ్యతే । సచప్రయుక్తస్య పునరుషవాపనప్రయుక్తిస్సమ్భవతి, తస్మాచ్ఛ్రీవ
 ణేనైవ ప్రయుక్తింకపాలంతుషోపవాపేప్రసజ్జనం సిద్ధతి । ఈశ్వరమేవా
 దస్య స్మరీయశ్రుత్యాబోధ్యతే ॥

అథవ్యాకరణమ్.

సప్తతీర్థేన క్రిక్ ప్రత్యయాన్తర్వా దామ్యదాంతిః । అపాచ్ఛజ్జే
 క్రిన్ద్రీపః । తిన్ద్రేవదేవయదేశగ్రిః । క్రిన్ద్రీమిన్ద్రత్యన్త వత్ । సజాతా ఇత్య
 ప్రసమానంజాతంజన్మియేమాం తేనజాతా వాజాతే (పాట. ౨౧౧౭౧)
 జాతే । ఉత్తరీపదే బహువ్రీహ మాసాన్తోదాన్తోభవతి । భృగ్వశ్చర
 తే । ఉపచిన్ద్రీప్రత్యాయాన్త్యసేన యచ్ఛ్రీవేన యోగాన్నిహ

తాభావవికరణప్రత్యయ స్వరస్యసతిశిష్టత్వాత్ “ఉదాత్తయణ” (పా. ౬.౧.౧౦౭౮) ఇతి ఉపరితస్యోకారస్యోదాత్తః పూర్ణఇత్యత్ర-అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోప (పా. ౬.౧.౧౦౮౧) ఇతి విభక్తిరుదాత్తా ఇన్ప్రవాహసా ఇత్యత్ర-దేవతాద్వంద్వేచ (పా. ౬.౨.౧౦౮౧) ఇత్యుభయపదప్రకృతిస్వరేప్రాప్తే తదాపవాదో, నోత్తరపదేనుదాత్తాదావపుభవీరుద్రపూషషఃస్థిః (పా. ౬.౨.౧౦౮౨) అనుదాత్తాదౌ పురివ్యాదివ్యతిరీక్తఉత్తరపదే దేవతాద్వంద్వేస్వరోసభవతి తతః, సమాసస్య (పా. ౬.౧.౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తః॥ ||ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండేప్రథమప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

సంపపామి సమాహా అద్భిరగ్మత సమోషధయో రసేన సగం
 రేవతీగ్మతీ భిర్మధుమతీ ర్మధుమతీభిః సృజ్యధ్వమద్భ్యుగిపరిప్రజాతాస్త స
 మద్భిర పృచ్ఛ్యధ్వం జనయత్యై త్వా సంయామ్యగ్మయే త్వాగ్నిహిమా
 భ్యాం మఖస్య శిరోఽసి సురోఽసి విశ్వామరురు ప్రథస్వీరుతే యజ్ఞ
 పతిః ప్రథతాం త్వ చం గృణ్ణీష్వాన్తరతగం రతోఽన్తరతా అరాతయో
 దేవస్త్వాసవితాశ్రవయతు వర్షిష్టే అగ్ని నాకేగ్నిస్తే తనువంమాఽతిధాఽగ
 గ్నే హవ్యగం రతుస్య సరిబ్రహ్మణా పృచ్ఛ్యవైకతాయ స్వాహా ద్వి
 రాయ స్వాహా త్రితాయ స్వాహా॥౧॥ ||సవితాద్వావిగంశతిశ్చ॥౨॥

ఇతితైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే అప్తమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

సప్తమేకపాలోపధానము క్తం । తతిస్తప్తై మకపాలేషు లభావస
 రత్వాదప్తమే పురోదాశశ్రేణుమభిధీయతే । సంపపామీత్యస్యా మ్నాత

స్వ మస్తస్య శేషం పూరయిత్వా పి యోగ్యక లేదద్యుతః । అథోద్ధరణ
 గార్హపత్యముపవిశ్య వాచంయన్యతరం పవిత్రం పాత్ర్యాంకృష్టాజినాత్
 పిష్టాని సంవతతి దేవస్య త్వా సవిశున్య ప్రసవే ల్పిన్ద్రో ర్భృహుభ్యాం పూర్ణాహ
 స్తాభ్యానుగ్నయేజుష్టాం సంవపాన్యగ్నిపోమాభ్యానుముష్టా అముష్టా ” ఇ
 తి అపేక్షితస్థానే ప్రయోక్తవ్య ఇత్యేవవర్థం నర్హుతు మేవ నిర్వాపపేష
 యోగ్యేవస్య త్వేలి మస్తోద్ధిరామూర్తః । తత్రామూర్తనుభ్యవేనైవాభి
 ప్రాయేణ వ్యాచక్షే “దేవస్య త్వా సవితుప్రసవ ఇత్యాహ ప్రసూత్యై
 అస్మిన్ ర్భృహుభ్యామిత్యాహ । అస్మిన్ నాహి దేవానానుభ్యరూపస్తామ్ ।
 పూర్ణాహస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై । సంవపామిత్యాహ । యథా దేవత
 మేవైనాని సంవపత ” (బ్రా-౩ కాం.౧౧ప్ర.౧౧౮) ఇతి । బోధాయనః “ప్ర
 శ్నతాభ్యః స్రువేణోపమాత్య దేవేనోపయన్యపాణిం వాస్తద్ధామ్యేవం మ
 దదస్తీభ్యస్తాడభయోరానీయమానాని ప్రతిమస్త్రీయతే, సమాపో అద్భిరగ్న్య
 త సమోషధయో రసేన సగ్ం రే వతీర్ణగతీభిర్నధును తీర్ణధును తిభి స్సృజ్య
 ధ్వమితి ” ఇతి ॥ పూర్వంచ మసే సర్వహీతా ఆవ ప్రణీతా ౨౨వః తప్తా ఆపో
 మదవ్యా ౨౨వః । ఆవస్తమ్యేన తు ప్రణీతా మాత్రే ఆయమ్యన్తో వినియుక్తః
 “స్రువేణ ప్రణీతాభ్య ఆరాయ దేవేనోపయన్య, సమాపో అద్భిరగ్న్య తేతి
 పిష్టేష్వానయతి ” ఇతి । ప్రణీతా ఆపో మదదస్తీభిరద్భి సర్వచ్చతాం పిష్టరూపా
 ఓషధయో ద్వివిధోదక రసేన సర్వచ్చతామ్ । కిచ్చ హే ఆపో యూయం స
 ర్వసస్యాభివృద్ధి హేతుత్వాత్ తద్వారా ధనీవత్యః స్వభావతో మాధుర్య
 వత్యశ్చ । ఓషధయో ౨౨ జగ్గమరూపవశ్వభివృద్ధి హేతుతయా పశురూప
 ధనయుక్తాః స్వభావసిద్ధ స్వాదుత్వేన మాధుర్యవన్యశ్చ తతనిపిష్టరూపా
 భిస్తాభిరోషధీభిః సంస్పృష్టా భవతే । మస్త్రీస్య పూర్వభాగే జటోషధిసర్గ
 మఫలమాహ “సమాపో అద్భిరగ్న్య త సమోషధయో రసేనేత్యాహ । ఆ
 పోవా ఓషధీర్జిన్వన్తి । ఓషధి యో ౨౨పోజిన్వన్తి । అన్యాయా ఏతా సామన్యా
 ని జిన్వన్తి । తస్మా దేవమానా ” (బ్రా-౩ కాం.౧౧ప్ర.౧౧౮) ఇతి । జిన్వన్తి ప్ర
 ణయన్తి । యద్యవ్య చేతనానామపా మోషధీనా ఇహ స్తీప్రీతిః తథాపి పు

రోడాశకూపేణ దేవప్రియ హేతుత్వాత్ తమపచారః । న హి కేవ
 లేన జలేన వా పురోడాశ స్సన్భవతి కిన్త్వన్యోన్య మేతనరూపేణ ప్రీ
 ణనేన । యస్తాన్తాసామనామోషధీనాశ్చ మధ్యే అన్యా ఆపోఽన్యా
 ఓషధీనప్రీణయన్తి అన్యాశ్చౌషధయో అన్యాఆపసః ప్రీణయన్తి తస్మాన్
 త్త్ర్యః సమోషధయో రసేనేత్యేపిం బ్రూతే । ఉత్తరభాగే మాధుర్య
 సమ్మాదనం భలమాహ “సగ్ం రేవతీర్జగత్భి ర్మధుమతీ ర్మధుమతీభి స్సృ
 జ్యన్వమిత్యానాఆపోవై రేవతీఃపతవోజగఃః ఓషధయోమధుమతీః । ఆప
 ఓషధీనపశూః । తానేవాస్తా ఏకథాసగ్ంస్సృజ్య । మధుమత్యకరోతి”
 (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౧౨) ఇతి । బోధాయనః “అథానుపరిష్టావయతి, అ
 ధ్యైసపరిప్రజాతా స్థసమధ్విగపృచ్యధ్వమితి” ఇతి । ఆపస్త్యసః “అధ్యైస
 పరిప్రజాతాఇతితప్తాభిరనుపరిష్టావ్య” ఇతిపరిష్టావనం పిప్లస్యసర్వతలద్రీ
 కరణమ్ హిపిప్లరూపా ఓషధయో యాయంపూర్వనుశ్చ్య ఉత్పన్నాస్థ
 తతోఽద్యౌప్యధ్వి సంపృక్తాభవతామస్త్రీణ పరిష్టావనంవిధత్తే “అధ్యైస
 పరిప్రజాతాస్థ సమధ్విగపృచ్యధ్వమితి పర్యాష్టావయతి । యథానువృత్త ఇ
 మామనువిసృత్య । ఆపఓషధీర్మహయన్తి । తాన్యగేవతత్” (బ్రా-౩కాం|
 ౨ప్ర|౧౨) ఇతి । యథావర్జస్యే సువృష్టేసత్యాపో భూమిమనుప్రవిశ్యఓ
 షధీర్వర్ధయన్తి తథావిధ మిహ పరిష్టావనంజలేనపిప్లై సర్వతల స్థావితే
 సతి పురోడాశ నిష్పత్తిః । కల్పః “సంయాతి, జనయత్యై త్వాసంయా
 మి” ఇతి । హే పరిష్టావిత పిప్ల త్వాం హస్తాంసులివర్ధనేన సమ్యక్ మి
 శ్రీకరోమి । ఏతచ్చ యజమానస్య శుక్రశోణిత మిశ్రణేన ప్రజోత్పత్తయే
 సమ్యక్యతే । ఏతదేవవిశదయతి “జనయత్యై త్వాసంయామిత్యాహ । ప్ర
 జా ఏవైతేన గాధార” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర|౧౨) ఇతి । కల్పః “సం
 యత్యై పూర్వో భివృశతి, అగ్నయేత్వాగ్నిహోమాభ్యా మముష్టా
 ఆముష్టా ఇతి యథాద్భవతం” ఇతి । త్వాం అహం స్మృశామితి శే
 షః । మన్త్రీ ద్వ యస్య ప్రయో జనమాహ “అగ్నయే త్వాగ్నిహోమా
 భ్యామిత్యాహ వ్యావృత్యై” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర|౧౨) ఇతి । కల్పః

“విజ్ఞానకరోతి, మఖస్య శిరోసి” ఇతి । విశదీకృత్యన్యాయచక్రే “మఖస్య శిరోసిత్యాహ । యజ్ఞోవైమఖః । తస్యైతద్భిరో । యశ్చురో డాశః । తస్మాదేవమాహ” (బ్రా ౩ కాం । ౧౨ । ౧౨) ఇతి కల్పః “ఘర్వోసి విశ్వా యుక్త్యాగ్నేయం పురోడాశమస్తా కసాలేష్వశిశ్రయత్యేవ ముత్తరేషు” ఇతి । హే పురోడాశ త్వం తత్తకపాలస్థానేన దీప్తో దేవతాయా శ్చక్షేన కృత్వాన్నయం ప్రవశ్యాసి । విశ్వమాయుర్యస్యేతి బహువ్రీహేరాయుప్రవత్సమేవాగ్రాథ ఇత్యాహ “ఘర్వోసి విశ్వాయుక్త్యాహ । విశ్వమేనాయు ర్యజమానేదధాతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౧౨ । ౧౨) ఇతి । కల్పః “ఉరుప్రథస్వీరుతే యజ్ఞపత్ని ప్రథతామితి పురోడాశం ప్రథయన్సర్వాణి కసాలాన్యభిప్రయత్యుక్త్యుక్తమనపూపాకృతిం కూర్త్వస్యేవ ప్రతికృతిమశ్వశభ మాగ్రం కరోతి” ఇతి । హే పురోడాశ త్వంబుహు యథా భవతితథా విస్తీర్ణోభవ । త్వదీయో యజమా మోపి ప్రజాదిభిః ప్రథితోఽస్తు యజ్ఞపతేర్విస్తారం దర్శయతి “ఉరుప్రథస్వీరుతేయజ్ఞపతిర్ని ప్రథతామిత్యాహ । యజమానమేవప్రజయా పశుభిః ప్రథయతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౧౨ । ౧౨) ఇతి । కల్పః “త్వచంగృహ్ణీష్వేత్వత్యభిః శక్టీ కరోత్యనతితారయన్” ఇతి । హే పురోడాశ త్వమభిః శక్టీభూత్వా త్వచంస్వీకురు । నిమోన్నతథావ పరిహరేణ త్వక్చాన్యశ్చే సతిపురోడాశస్సదేహూ భవతిత్యాహ । “త్వచంగృహ్ణీష్వేత్వత్యాహ । సర్వమేవై నగం సతనుంకరోతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౧౨ । ౧౨) ఇతి । శక్టీ కరణంవిధత్తే “అథా పతనీయపరిమాప్తిః । మగ్నంసపవశ త్వచందధాతి । తస్మాత్త్వచామాగ్నంసంభవన్” (బ్రా - ౩ కాం । ౧౨ । ౧౨) ఇతి । తత్తేన మార్గ నేన పిప్రుహు మాంసపవశ్శక్త్యస్య సాం త్వచం స్థాపయతి తతోలోకేపి తథా దృశ్యతే । కల్పః “అథ రక్షోంతరితా అరాతయ ఇతిసర్వాణిహ వీగం పిప్రిః పర్యగ్ని త్వా” ఇతి । జ్వలద్భిర్దైక్యైః పురోడాశస్య పరితోరక్షసాం శోధనం పర్యగ్నికరణం అనేన పర్యగ్నికరణేన రాక్షసజాతిః న్యనహితా శత్రవో వ్యవహితాః తదేతద్విధత్తే “ఘర్వో వా పషోశాన్”

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సహస్రాస్తిక సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునది యేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లుముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక గికి, ౬౮
కాలబొప్పన అయ్యేవెలకు నిక్రయించడమగును. ఇప్పడేచందాచేపి అడ్వాక్స్ పై
కమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాక్సు
రు ౨ ముండు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా
ముజగా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముండుగా ప్రకటింపబడియుండిన సం
చికల్లకు చందాదారులును ౬ అణాలబొప్పన వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాల
ముమొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపె
ట్టేహిరికి అడ్వాక్సు ముజరాదొరకదు. చందానైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
గాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్పరపు చందాదారులు అడ్వాక్సులు బాబర
రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోష్టేజీ అణాలు ౬ వెరసి రు ౧-౬-౦ ముండు
గా మాకుపంపవలసినది. లేచిల్ పంపించేయెడల రూపాయి గికి అణా ౧ ప్రకారముడి
స్కాంటుకుగా అధికముపంపించవలసినది. టపాలనెలపుమాకుఅక్కరలేదు. మాకునైక
ముచెల్లించినవారు మావల్లరసీదుపొందియుండవలసినది. అప్పడప్పుడేరసీదుఇచ్చివేయు
దుము. మానైకముహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది
చోరీబాబుకుగా భావించబడును. ఇదివరకు ౨ సంచికలుఅచ్చువేసి ప్రకటించడమైనది.
ఇమిషిస్తుటనెలనెలకుతప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలోగ్రంథపూర్తిచేసియివ్వగలము.

జనుభనవ్యయ విద్వత్ప్రస్తుతసహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమున
కు మనవారందరుదయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడబడును.

మదరాస్ కృష్ణమనాయనిఅగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

సజ్జనవిధేయుడైన

మద్రాస్, ౧౮౯౯సం॥

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య,

ఏప్రిల్ నెల ౧ లేది.

విజంట్.

అం.

ఓం తత్ సత్.

శృంగయ జు ర్వే జే

తైత్తిరీయ సంహితా.

శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్య సంహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి శాపరిశోధితా.

చన్నవట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రి శా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రి శా చ

ప్రకటికృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ర.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయణ్ద్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

అథమాసేథమాసేప్రవృజ్యతే । యత్పూర్వోదాశః । సశుశ్వరోయజ
మానగ్ం శుచాప్రదహః । పర్యగ్నికరోతి । పశుమేవైసమకః । శాస్త్ర్యా
అప్రదాహాయ” (బ్రా-౩కాం-౧|౨ప్ర-౧౮) ఇతి । పురోదాశేయోఽస్తి స
పవ దీస్యమాసోగ్నిర్భూత్వా నకదాచిదపి శామ్యతిప్రతిపక్షం తప్తకపా
లైః సస్తవ్యమానత్వాత్ । సపతప్తేన యజమానం ప్రదగ్ధంసమర్థః । తత
శ్చపశుపశూరేణ పర్యగ్నికరణేన పురోదాశేపశుక్యతే సతిప్రదీప్తా గ్ని
త్వరూపపరిత్యాగేనశాంతో భూత్వా యజమానం నప్రదహతి । ఆవృత్తిం
విధత్తే “త్రిః పర్యగ్ని కరోతి । త్యాగ్నివృద్ధియజ్ఞః । అథోరక్షసామపహ
త్యై” (బ్రా - ౩కాం-౧|౨ప్ర-౧౮) ఇతి । మన్త్రీవ్యాచక్షే “అన్తరితగ్ం
రక్షోన్తరితా అరాతయిత్యాహారక్షసామన్తహిత్యై” (బ్రా-౩కాం-
౧|౨ప్ర-౧౮) ఇతి । బోధాయనః “పురోదాశగ్ం శ్రవయతి । దేవస్త్యా
సవితాశ్రవయతు వషిష్ఠ్యేఽధినాశే । అగ్నిస్తేతనువంమాఽతిధాక్” ఇతి
ఆపస్తమ్బౌ మన్త్రీభేదమాహ “దేవస్త్యా సవితా శ్రవయత్పితృభ్యుత్తైః ప్ర
తిపతి, అగ్నిస్తే తనువం మాతిధాగితి దత్తైర్భిజ్వలయతి” ఇతి । హే పు
రోదాశ అతిప్రవృద్ధేనాకనామ్యుగ్నోత్వామధిశ్రిత్యసవితాదేవ్య పక్వం
కరోతు । అయమగ్నిస్తవ శరీరస్య భస్మీభావరూప మలిదాహంకరోతు
సవిత్యపదస్య నాకపదస్య మాతిధాగిత్యస్య చాభిప్రాయమాహ “పురో
దాశం వా అధిశ్రితగ్ం రక్షోగ్ంస్యజిహ్వగ్ంసకా । దవినాకోనామాగ్ని
రక్షోహా । సపవాస్తాద్రక్షోగ్ంస్యపాహకా । దేవస్త్యాసవితాశ్రవయ
త్పిత్యాహ । సవితృప్రసూత ఏవైసగ్ంశ్రవయతి । వషిష్ఠ్యేఅధినాకఇ
త్యాహారక్షసామపహత్యై । అగ్నిస్తేతనువం మాఽతి ధాగిత్యాహానతిదా
హాయ” (బ్రా-౩కాం-౧|౨ప్ర-౧౮) ఇతి । బోధాయనః “గాహాపశ్యమధి
మన్త్రీయతే, అగ్నేహవ్యగ్ం రక్షస్వ” ఇతిఆపస్తమ్బస్త్రు పూర్వమన్త్రీ
వ్యైవశేషంమన్యతే పూర్వవద్యాచక్షే “అగ్నేహవ్యగ్ంరక్షస్వైత్యా
హనువ్యై” (బ్రా-౩కాం-౧|౨ప్ర-౧౮) ఇతి । అగ్నిగ్ం ప్రతివ్రేషమన్త్రీమ

త్వాద్య వ్యాచక్షే “అవిదహన్తశ్రవయతేతి వాచంవిసృజతే। యజ్ఞ మేవ హవీం వ్యభివ్యాహృత్యప్రతసుతే । పురోరుచమవిదాహం యశ్రుతైర్లక రోతి” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। సంవపనకాలే యోవాజ్ఞీ యమస్త మిదానీం పరిత్యజేత్ । విశేషేణ దాహేనా మషీభావో భస్మీభావశ్చ తం పరిత్యజ్య సమ్యక్పాకః శ్రవణం । అ తపవాన్యత్రామ్నాభి “యో విదగ్ధః సనైఋణతో యోఽశ్రుతస్సర్వాద్రో యఃశ్రుతః ససదేవ స్తస్మాదవి హతా శ్రుతంకృత్యః సదేవత్వాయ” ఇతి। అవిదహన్త ఇతిబహువచనంఽన్య జార్థం। అన్యైకకాలే వాగ్విమోకేనతి యజ్ఞ మేవాభిలక్ష్య తత్రాపి ప్రధాన భూతాని హవీంవ్యభిలక్ష్య వాచముచ్చార్య యజ్ఞం విస్తారితవాణభవతి। ఛ్వి విదాహదోషనివృత్తయే సమ్యక్పాకగుణసిద్ధయే చైతత్తైప్రశముచ్చారయన్ హవిః స్వీకారాత్ పునైవదేవేభ్యో రుచింకృతవాణభవతి। పురో డాశాచ్ఛాదనం విధత్తే “మస్తిషోవై పురోడాశః। తంయన్నాభివాసయే త్ । ఆవిర్మస్తిషూస్స్యేత్ । అభివాసయతి తస్మాద్భవమస్తిషూః” (బ్రా-౩కాం౧౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । మస్తిషూః శిరస్యవస్థితో మేదనఃస్వజ్ఞోగుహగూ ఢః, ఆచ్ఛాదితఇత్యర్థః । ఛాదనయోగ్యం ద్రవ్యంవిధత్తే “భన్తనాభివా సయతి । తస్మాన్మగ్ం సేనాస్థిఛన్నం” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। య స్తావైదగ్ధస్థానీయః పురోడాశో మాంసస్థానీయేన భన్తనా ఛాదితః తస్మా జ్ఞోకేఽప్యస్థి సంక్లిప్తం వేదో మాంసేన ఛన్నంభవతి । పురోడాశస్థోపరి భన్తనోద్ధాననే సాధనం విధత్తే “వేదేవాభివ్రాసయతి తస్మా తైకైః శి రశ్చన్నం” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। దగ్ధముష్టినిర్మితో వేదీసమ్మార్జన హేతుర్వేదః । అ స్తిహిదర్భాణాం కేళైఃసామ్యం । పతద్వేదనంప్రశంసతి “అఖిలతిభావుకోభవతి । యపవంవేద” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। కేశ రహితశిరోయుక్తః ఖిలతి, తస్యవనశీలో నభవతి। కల్పః “సంబ్రహ్మణాపు చ్యష్వ, ఇతి వేదేనపురో సాగ్ధారం భన్తాధ్యూహతి” ఇతి । భోపు రోడాశ మస్త్రేణ సమప్నోతి భవ । సమస్తకర్తృప్రకాశకం మస్త్రమి న్వయవృతిరేకాభ్యాం వ్యాచక్షే “పశోన్వైప్రతిమా పురోడాశః । సనా

యజుషు-మభివాన్యః! వృతైవస్యాత్ । ఈశ్వరా యజమాన్య పశవన్ ప్ర
 మేతోః । సంబ్రహ్మణావృత్యేస్వత్యాహ । ప్రాణావై బ్రహ్మ । ప్రాణాగ్నిపశ
 వః । ప్రాణై రేవపశుత్సంపుణక్తి । నప్రమాయకాభవన్తి” (బ్రా-౩ కాం
 ౨ ప్ర-౧౮) ఇతి । పర్యగ్నికరణేన పురోడాశస్య పశుకృతత్వాత్ పశో
 శ్చ మున్త్రీసంసార్-ర్యత్వాద్యజుషా వినాఽభివాన్యమనర్థకంస్యాత్ । నకేవ
 లభివై యధ్యం కిన్తు యజమాన్య పశవశ్చ మర్తుం సమర్థాభవన్తి సోయం
 వ్యతిరేకః । ఉక్తదోషపరిహారాయ మన్త్రేణ సమృద్ధ్యస్యే త్యేవమయం
 మన్త్రోబ్రూతే । తత్రసంపూర్ణప్రతియోగిమన్త్రః పశుకమరణాత్ పా
 లయంతీ ప్రాణస్వరూపః! పశవశ్చ ప్రాణాధారత్వాత్ ప్రాణస్వరూపః,
 అతో యోగ్యత్వాత్ తత్సంపూర్ణేనతిపశవో మరణశీలా న భవన్తి సోఽ
 య మన్తస్యయమన్త్రేణ యథాసంపూర్ణస్తథా భిన్ననాపి సమపూర్ణాయు
 క్తపవేత్యాహ “యజమానోవై పురోడాశః! ప్రజాగ్నిపశవన్పురీషం । యదే
 వమభివాన్యతి! యజమాన్మేవ ప్రజయాపశుభి సమర్థయతి” (బ్రా-
 ౩ కాం-౨ ప్ర-౧౮) ఇతి! పురీషం భన్తుకల్పః “తత్రైతత్ పాత్రీసక్త్యేనంగా
 మాపత్యాదంగా రేణా భిత్తవ్య హృత్వాన్తర్వేదీ ప్రతీచీనం తస్మిన్ లే
 ఖాసునినయతి, ఏకతాయస్వాహా ద్వితాయ స్వాహాత్రితాయ స్వాహా”
 ఇతి । తేభ్యః ప్రదం పాత్రప్రత్యేనోదకం హుతమస్తు । ఏకతాదీనామత్ప
 త్రిప్రకారమాహ “దేవావై హవిర్భృత్వాబ్రువన్ । కస్మిన్నిదంప్రత్యౌ
 మహాఇతి” సోఽగ్నిరబ్రవీత్ । మయితనూస్సన్నిదధ్యం! అహంవస్తంజనయ
 మ్యామి! యస్మిన్ప్రత్యౌధ్యః! తేదేవా అగ్నౌతనూ స్సన్యదధత । తస్మా
 దాహుః । అగ్నిస్సర్వాదేవతా ఇతి । సోక్తారేణాపః! అభ్యపాతయత్ ।
 తతపకతోఽజాయత । సద్వితీయమభ్యపాతయత్ । తతోద్వితోఽజాయ
 త । సత్యతీయమభ్యపాతయత్ । తతస్త్రితోఽజాయత । యదద్యోజాయ
 త । తదాప్యానామాపృత్వం! యదాత్తద్యోజాయత । తదాత్త్యానా
 మాత్త్యత్వం”! (బ్రా-౩ కాం-౨ ప్ర-౧౮) ఇతి! దేవాగ్నిపూర్వం ప్రీహ్యవఘా
 తాదినా హవిఃసమ్పాద్య బీజవధాదిపాపలేపః కస్మిన్పురుషే మార్జనీయ

ఇతి విచార్యాగ్నివచనేన స్వవీర్యమగ్నౌ స్థాపితవన్తః । తతస్సోగ్నిశత్రవ్య
 దేవవీర్యధారిణాక్తారేణాబ్జేవతా మభిలక్ష్య తద్వీర్యమపాతయత్ । త
 స్సాదుత్పన్నానామేకతాది నామకానాం దేవవిశేషాణాం ఆపోమాతరో
 దేవా అత్తనః పితర ఇత్యావ్యనామకత్వ మాత్మ్యనామకత్వద్వయము క్తం ।
 సచలేపః పరంపరయా జీవఘాతాని పురుషే పర్యవసిత ఇత్యాహ “తేజ
 వా ఆప్యేవ్యమృజత । ఆప్యాలమృజతసూర్యాభ్యుదితే । సూర్యాభ్యుది
 తస్సూర్యాభినిముక్తే । సూర్యాభినిముక్త్యకునఖనికునఖిశ్యావదతి । శ్యావ
 దన్నగ్రదిధిషా । అగ్రదిధిషుగిపరివిత్రేపరివిత్రోవీరహణి । వీరహాబ్రహ్మహణి
 తస్యోహ్మహణంనాత్యవ్యవత” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర౮౮) ఇతి । ఆప్యోపక
 తాదయః । ఉదయాస్తమయకాలయోః సుప్తాపురుషౌ అభ్యుదితాభినిము
 క్తా । తథాచోక్తం ।

“సుప్తేయస్మిన్నస్తమేతి సుప్తేయస్మిన్నుదేతిచ ।

‘అశుమానభినిర్ముక్తా భ్యుదితౌతౌయథాక్రమం’ ఇతి ।

నఖివక్రత్వం దంతమాలిన్యజ్ఞాత్ర రోగవిశేషకృతం । జ్యేష్ఠాయామ
 సూధాయాం కనిస్తామూధ్వా ౭వస్థితో౭గ్రదిధిషుః । ఉభవతికనిస్థే సతి
 వివాహరహితోజ్యేష్ఠః పరివిత్రః । వీరక్షత్రియస్యహంతా వీరహాబ్రహ్మహ
 స్యహంతాబ్రహ్మహా । పతేష్వాప్యనామేకతాదీనాం దేవానాం పాపలేప
 మార్జనాదైవస్పష్టత్వాత్ । తేషుతన్మార్జనముచితం । సూర్యాభ్యుదితాదీ
 నాం బ్రహ్మహంతానాం పాపప్రణత్యాస్తిన్నుగాజలస్యేవ లేపస్యాపి
 తేషుప్రవాహూయక్తః । బ్రహ్మహత్యాయాః పాపాధిక్యతారతమ్య
 విక్రాంతిభూమిత్యాల్లేపో బ్రహ్మహణం నాతిక్రామతి । ప్రత్యూశనోదకస్య
 రేఖాసు నినయనం విధత్తే “అన్తర్వేది నినయత్యవరుద్యై” (బ్రా-౩కాం|
 ౨ప్ర ౮౮) ఇతి । పతేననినయనేన క్షుణ్ణలప్రతిబద్ధక పాపలేపస్యావనీ
 తత్వాత్ ఘలనమ్మదనాయేదం । నయనంసమ్పద్యతే । తస్య జలస్యవ
 స్మితాపం విధత్తే “ఉల్కుకేనాభిగృహ్ణోజిశుతత్వాయ । శుతకామాభి

వహిదేవాః” (బ్రా ౩ కాం. ౨ ప్ర. ౧౮ అ) ఇతి । శ్రుతంపక్షం । “యః శ్రుత
స్స సదేవః ” ఇతి పూర్వము దాహృతం॥ ॥ అత్ర వియోగ సంగ్రహః॥

“సంపామిహవిర్వాపః సమా తత్ర జలంక్షిపేత్ ।

అన్యస్సంస్థావ్య తస్తాభిర్జలం సంయాత్య శేషతః॥

అగ్నాగ్ని నిర్దిశేద్భాగో మఖిపిండం కరోతిహి ।

ఘర్మః కపాలే నిక్షిప్య ప్రథయేదురుమన్త్రితః॥

త్వచంశ్లక్ష్యేకరోత్యభిరన్త్యవర్యగ్నయేకృతిః ।

శ్రవయత్యుత్తైకదేవో హ్యగ్నిస్తేజ్జ్యాయేతేకులైః॥

సప్రవేదేనసాక్షార భన్తనాచ్ఛాదయేద్ధవిః ।

ఏకాస్తార్వేదిలేఖాసుతాశనంనినయేత్ త్రిభిః॥

అనువాకేఽష్టమే సప్తదశమన్త్రాగ్ని ప్రకీర్తితాః” ఇతి॥

అథమీమాంసా.

అత్రావిదహస్తశ్శపయతేతి కశ్చిన్నన్త్రీడక్తుః । శ్రుతకామాభివహి
దేవా ఇత్యర్థవాదశ్చ । ఏతద్విషయే బ్రాహ్మణాన్తరవాక్యమపి యో విద
గ్ధ ఇత్యాదికముదాహృతం॥ ॥ తత్రకీర్షిత్ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీ
యపాదేవిన్దితమ్॥

“పరోషిచ్ఛిన్నమిత్యక్త్వా బహిఃపస్తు సమూలతాం ।

ఘృతంజైవంమస్తు పిత్ర్యమిత్యక్త్వానవనీతకం॥

యోవిదగ్ధ స్స ఇత్యక్త్వా పురోదాశస్యవక్వతాం ।

స్తోతిపూర్వోత్తరౌపతౌయోజనీ యానివీతవత్” ఇతి॥

చాతుర్తాస్యేషు మహాపితృయజ్ఞేశ్రూయతే “యత్పురుషిదినం తద్దే
వానాం, యదన్తరా తన్మనుష్యాణాం, యత్ సమూలం తత్పితృణాం, స
మూలంబహిర్భవతివ్యావృత్యై ” ఇతి । పరుః పర్వదినం ఖడ్గీతం । జ్యోతి
ష్టోమే దీతౌభ్యజ్ఞేశ్రూయతే “ఘృతందేవానాం మస్తు పితృణాం నిష్పక్షం

మనుష్యాణాం తద్వ్యాపతత్ సర్వదైవత్యం యన్నవనీతం యన్నవనీతేనా
భ్యక్తై సర్వాపవదేవతాప్రీణాతి" (స ౬ కాం ౧౧ ప్ర ౧౨) ఇతి । మస్తుదధి
భవంనుజ్ఞాం నిష్పక్వంశిరసి ప్రత్యేప్తుం యషద్విలీనం నవనీతం తక్రం వా ద
ర్శపూర్ణమాసయోః పురోడాశశ్రవణే సూయతే "యో విదగ్ధ స్సవై
ఋతోయోఽశ్రుత స్సరౌద్రోయః శ్రుతః ససదేవస్తస్తాః దీపదహతాశ్రు
తం కృత్యః సదేవశ్చాయ" ఇతి । విదగ్ధోఽధికపక్వః । అశ్రుతోఽపక్వః ।
తత్రబహిష్ఠి సమూలచ్ఛేదనస్యాభ్యాంకే నవనీతస్య పురోడాశేయభి
వితపాకస్యచ విధేయతయా సర్వమవశిష్టంస్తావకం । అత్రపూర్వోత్తరప
క్షౌ సప్రవజ్ఞితౌ । అపైవ పాదస్యప్రథమాధికరణే ని వీతవాక్యే ప్రోక్త
యో రేవాత్రాపి యోజనీయత్వాత్ । తస్యైవాధికరణస్యోదాహరణబా
హుశ్యమనేనాధికరణేనప్రవజ్ఞ్యతే॥

అధ్యాయకరణమ్.

సంవపామిత్యాదౌ స్వరాగరాః । ఆవశ్యత్యత్ర ఫిట్స్వరః । ఆ
భిరిత్యత్ర "ఊరిదమ్మదాద్యప్యమైద్యభ్యః" (పా ౬ ౧౧ ౧౨౧) ఇతి ఊతా
దేశాదిదంశబ్దాత్ పగ్గన్నిత్యాద్యాదేశేభ్యః అప్యబ్దాత్ పుంశబ్దాత్ రైశబ్దా
త్ డివ్ శబ్దా చ్చోత్తరమసర్వ నామస్థానముదాత్తం భవతియద్యపి "సావే
కాచస్త్రీతీయాదిః" (పా ౬ ౧౧ ౧౬౮) ఇతి । సూత్రేణైతత్ సిద్ధం తథాపి
ద్వితీయాబహువచనాధామస్య సూత్రస్యావేశ్యం వక్తవ్యత్వాదనేన విశే
షసూత్రేణోదాత్తోవిధేయః । రేవతీ రిత్యత్ర । రైశబ్దాచ్ఛేన్నతుపక్షదాత్త
త్వం వక్తవ్యం" (పా ౬ ౧౧ ౧౭౬ వా) ఇతి । మతుబాహ్యదాత్తః । ప్రజాతా
ఇత్యత్ర అస్తర్భావితన్యగ్ధాత్ కర్తణినిష్ఠాయాం "గలిరనస్తరః" (పా ౬
౨౪౯) ఇతిసూర్వ కృతిస్వరత్వంజనయత్యాఇత్యత్ర క్తిప్రత్యయా
స్తత్వేన "ఇతిత్యాది" (పా ౬ ౧౧ ౧౯౭) ఇత్యాద్యదాత్తః ।
ఉరుశబ్దస్య నిత్యంపుంసక త్యాభావాత్ ఫిట్స్వరః । యజ్ఞపతిరిత్యత్ర
"పత్యావై శ్వర్య" (పా ౬ ౨౧౮) ఇతి పూర్వపక్షకృతిస్వరత్వం । అస్త

రితమిత్యత్రాస్తశ్శబ్దస్య గత్యాత్ “గతిరనంతరః” (పా. ౧.౨.౪౯) ఇతి ।
 పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమపి యత్యత్యత్ర ఇత్యత్రాస్తశ్శబ్దయస్య నిత్యాదా
 వ్యుదాత్తః । ఏవంసర్వమున్నేయమ్ ॥ ॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థ
 ప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకేఽష్టమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

‘ర ఇస్త్యైవ బాహురసి దక్షిణ స్సహస్రభృష్టి శ్శతతేజా నా
 యురసి తిక్ష్ణతేజాః పృథవి దేవయజన్యోషధ్యాస్తేమూలం మా హిగ్ం
 సీప్తమపహతోఽరరుగ పృథివ్యైవ్రజం గచ్ఛగోఘ్నానం వషణతు తేద్యోర్బధా
 న జేవ సవితరి పరమస్యాం పరావతిశతేన పాశైర్యోఽస్మాక ద్వేష్టి య
 ఞ్చ వయం ద్విష్టుస్తమతోమా మాగపహతోఽరరుః పృథివ్యై దేవయజ
 న్యైవ్రజమ్॥౧॥

గచ్ఛ గోఘ్నానం వర్షతు తేద్యోర్బధాన దేవ సవితరి పరమస్యాం
 పరావతి శతేన పాశైర్యోఽస్మాక ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్టుస్తమతో
 మా మాగపహతోఽరరుః పృథివ్యా అదేవయజనోవ్రజం గచ్ఛ గోఘ్నానం
 వషణతు తేద్యోర్బధాన దేవసవితరి పరమస్యాం పరావతిశతేన పాశైర్యో
 ఽస్మాక ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్టుస్తమతో మా॥౨॥

మాగరరుస్తే దివం మాఽస్మాక వసవస్త్యా పరిగృహ్ణాన్తు గాయ
 త్రేణ ఛన్దసా, రుద్రాస్త్యా పరిగృహ్ణాన్తు వైగృహ్ణభేన ఛన్దసాఽఽఽత్మాస్త్యా
 పరిగృహ్ణాన్తు జాగతేన ఛన్దసా దేవస్య సవితు స్సవే కర్త కృణ్వతి వేదస
 మ్ముతమస్యైత సదనమస్యైత శ్రీరసిధా అసిప్తధా అమృక్విచాసి వస్వి

వాసి పురాత్రూరస్య విస్మపోవిరప్పిన్నదాధాయ పృథ్విం జీరదాన్మన్యా
మైరయిశ్చాన్వస్రమసి స్వధాభిస్తాం ధీరాసో అనుశృశ్య యజన్తే॥౩॥

దేవయజస్య వ్రజం తమన్తా నూ విరప్నిన్నేకాదశచ॥ ౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమాప్రిపాఠకే నవ
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

అష్టమేపురోదాశ శ్రవణముక్తం । అథవక్తస్యహవిషో వేద్యామా
సాదనీయత్వాన్నవమే వేదిరుచ్యతే । ఆదద ఇత్యామాతస్య నున్న
స్య శేషం పూరయిత్వావినియోగం కల్పేదర్శితః “అథజఘనేనవేద్యాన్తి
త్వం స్మృమాదతై, దేవస్యత్వాసవితుస్ ప్రసవేశ్వే మోర్బాహుభ్యాంస్తా
ష్టోహస్తాభ్యామాదదే” ఇతియథోక్తమాదానంవిధతైః “దేవస్యత్వాసవితుస్
ప్రసవఇతిస్మృమాదతైప్రసూత్యైఅశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహఅశ్వినా
హిదేవానామధ్వర్యుఅస్తామ్పూష్టోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై” (బ్రా-
౩కాం॥౨ప్ర॥౪౮) ఇతి । బోధాయనః “ఆదాయాభిమన్త్రీయతే, ఇన్ద్ర
స్య బాహురసి దక్షిణస్సహస్రభృష్టి శ్శతతేజా, ఇత్యత్రైతం బహిఃసా
సగ్గేస్పృశతి, వాయురసితిక్కుతేజాఇతి” ఇతి। సంస్పృశతి సమ్యక్తనూక
రోతిపకమన్త్రీతా మాహవస్తవ్యః “ఇన్ద్రస్యబాహురసిదక్షిణ ఇత్యభి
మన్త్రీయతే” ఇతి । హేస్మృత్యమిన్ద్రస్య దక్షిణతో బాహురివ సమ
ర్థోఽసి । కీదృశోబాహుః । సహస్రసంఖ్యానాం శత్రూణాంభృష్టిం పాకో
మారణం యస్యాసే సహస్రభృష్టిః । పునఃకీదృశః । శతసంఖ్యాకాన్యాయ
ధానితేజో యః । యస్యాసా శతతేజాః । నకేవలమిన్ద్రస్య బాహుస
దృశం కిన్తు వాయుసదృశోఽవ్యసి । యథా వాయుస్త్రిష్ణా మగ్నిజ్వాలా
ముత్పాదయంతిక్కుతేజాః తథా సోమ్యపి వక్ష్యమాణస్తవ్యుచ్ఛేదరూపం
తీవ్రంకర్మ కుర్వంతిక్కుతేజా ఇత్యుచ్యతే । మన్త్రీస్యప్రథమభాగ ఇన్ద్ర

శబ్దస్య వివేకమాణా అదర ఇష్టస్య బాహురసి దక్షిణఇత్యాహ ఇద్వి
యమేవయజమానే నాత్ (బ్రా ౩కాం ౧ ప్ర౮౮) ఇతి || అగ్రాద
న ఇతిహం పూర్వసంస్కృత్యూపం తద్వస్తుప్రాప్తమ్ । ఇష్టస్యేతిహస్తా
ది । ద్వియథాగే సాంస్కృత్యూపం బాహునదృశ్యస్యస్యస్య
మహిమానం బ్రాహ్మణీయాహ “సహస్రభృష్టిశ్చ తేజా ఇర్వాహ । రూప
మేవాప్యేతన్నామానం వ్యాచక్షే” (బ్రా ౩కాం ౧ ప్ర౮౮) ఇతి । త్రయ
థాగే తేజోజనకతయా తేజోగూఢేణ వాయునా బాహుతుల్యస్యరూప
ఉపమితే సోయజమానే తేజోభవత్యాహ “వాయురసి త్క్తుతేజా ఇ
త్యాహ । తేజోవై వాయుః । తేజవవాస్త్వికదధాతి” (బ్రా-౩కాం ౧ ప్ర౮
౮౮) ఇతి । కల్పః అథావైర్వేద్యదీవీనాగం దర్శం నిధాయ తస్మిన్ స్థైర్య
స్వప్రకృతి, పృథివిదేవయజన్యోషధ్యాస్తే మూలం మాహిగ్ంసిపం” ఇతి ।
హేదేవయాగాశ్రయభూతే పృథివిస్వదీయాయాఽఽషధ్యామూలమవినా
శయామి । అత్రదేవయజనీలి విశేషణన వాస్తూహితాభ్యా మ్నాపాదిత
మశువిస్వం నివారయతీత్యాహ “విషావైస్ నామాఽనురతీనీత్ । సోఽ
విభేత్ । యజ్ఞేనమాదేనాభిభవిష్యన్తీతి । సప్రథివీషభ్యవమీత్ । సాఽ
మేధ్యాభవత్ । అధోయదిష్ట్రోవృత్రహమాత్ । తస్యలోహితంప్రథివీహను
వ్యధావత్ । సాఽమేధ్యాభవత్ । పృథివిదేవయజనీత్యాహ । మేధ్యామేవై
నాం దేవయజనీజగ్రోఽ” (బ్రా ౩కాం ౧ ప్ర౮౮) ఇతి । విషవన్తీతివిచాత్ ।
ఉత్తరభాగస్య ప్రయోజనమ్మాహ “ఽషధ్యాస్తేమూలం మాహిగ్ంసిప
మిత్యాహ । ఽషధీనామాహిగ్ంసామై” (బ్రా-౩కాం ౧ ప్ర౮౮) ఇతి । క
ల్పః అవహతోరరుః పృథివ్యా ఇతి స్థైర్యనసత్యతానాగం సూనపాదా
య” ఇతి । అరరునాహ హేదేవయజ సోఽత్ర రజోపయనేన పృథివ్యాః
సకానాగవహతః । కల్పః “వ్రజంగచ్చగోస్తానమితిహరన్” ఇతి । అస్తు శ్రౌ
షడిత్యనేన వస్త్రేణాగ్నిధిం ప్రత్యాశ్రవణంవత్తి । సేయం వాగత్రగో
శబ్దేన వివక్షిగా । తస్యావాచః స్థానభూత ఉత్తరదేశోవ్రజః । హేత్యణ
సహితపాంసో తంవ్రజంగచ్చ । అవహతోరరుః పృథివ్యా ఇత్యేవం పూ

ర్వమస్త్రంస్పష్టార్థత్వాదుసేత్యైతన్నస్త్రంవ్యాచక్షే, ప్రజంగచ్ఛగోస్థా
 నమిత్యాహ । ఛందాగ్ంసివై ప్రజోగోస్థానః । ఛందాగ్ంస్యేవాస్తై ప్రజం
 గోస్థానంకరోతి” (బ్రా-౩|కాం|౧౨|ప్ర౯౮) ఇతి । గాయత్ర్యాదీనిభద్రాం
 స్యేవగోశబ్దాభిధేయానాం వాచామవస్థానయోగ్యో ప్రజశబ్దాభిధేయో
 దేశవిశేషః । తత్తార్థద్వయసాధారణశబ్దోపేతం సుస్త్రం పఠన్ముత్తరదే
 శంఛస్థోరూపం సమ్పాదితవాక్యభవతి కల్పః “వషటతు తేద్యౌరితివేదింప్ర
 త్యక్షేషతే” ఇతి హేవదే తవాప్యనాయ ద్యుశబ్దోపలక్షితస్య పఞ్చన్యోవర్ష
 తు । పఞ్చన్యధారతయా తద్రూపత్వోపచారో దివ్యిత్యాహ “వషటతు తే
 ద్యౌరిత్యాహప్రప్తిరైద్యౌఃప్రప్తిమేవావరుద్ధ” (బ్రా-౩|కాం|౧౨|ప్ర౯౮) ।
 ఇతివషటతే ప్రప్తి ఏవర్షన్యః కల్పః “హ్యన్యోత్మ-రే నివపతి, బధానదేవస
 విత్స పరమస్యాం పరావతి శతేనపాతైర్యోఽస్త్యాద్యేష్టి యచ్ఛవయం
 ద్విష్టస్తమతో మామాగితి” ఇతి । హే సవితగ్దేష్ట అనేనసశ్రుణపాం
 ను యోపేణాహస్థితం ద్వేష్టారంద్వేష్టయ్య పాశశతేనావ్యస్త మారదేరేబ
 ధానతత్ పురుషద్వయమతోబన్ధనాన్తాముచ్ఛా । అత్రయోఽస్త్యాయశ్చే
 తినపునరుక్తిః ద్వేషంప్రతికర్తృత్వేన కర్తృత్వేనపురుషభేదాదిత్యాహ “బ
 ధానదేవసవితగ్దేష్ట పరమస్యాం పరావతిత్యాహ ద్వేష్టావావపురుషాయైష్ట్యవ
 ద్వేష్టి యద్యైవనంద్వేష్టి తాపుభౌ బధ్నాత । పరమస్యాంపరావతిశతేన
 పాతైః । యోఽస్త్యాద్యేష్టియచ్ఛవయంద్విష్టస్తమతో మామాగిత్యా
 హోనిముక్త్యై” (బ్రా-౩|కాం|౧౨|ప్ర౯౮) ఇతి । పరావతిరూరణుమా అని
 ముక్తి * రనిర్వోక్షః । వ్యాఖ్యాతాత్ మస్త్రోక్తయాత్ పూర్వభావీయోమ
 స్త్రో స్పష్టార్థబుద్ధ్యోపేక్షితః । తంపునః సిహ్వవలోకినన్యాయేన అనిర్ముక్తః
 స్యాదితిస్త్రుత్వా వ్యాచక్షే “అరరుద్యైవామాసురఆసిత” । సప్తధివ్యా
 ముపన్లుస్తోఽశయత్ । తందేవాఅపహతోరనుపృథివ్యాఇతి పృథివ్యా అ
 పాఘ్నుక । భ్రాతృవ్యోనాలరరుః । అపహ తోరరుఃపృథివ్యా ఇతి యదా

* అనిర్ముక్తిరిత్యాచీపు న్దకవాక్యం)

హా । భ్రాతృవ్యమేవ పృథివ్యాఅపహన్తి” (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ) ఇతి ।
 ఉపన్లుప్తస్తి రోహితః । యజ్ఞవిభూతాయ గూఢయాపేణభూమా శయా
 నత్వాత్ । అత ఏవాంయం భ్రాతృవ్యః శత్రుః । తద్భదేనాః తన్వన్తోచ్చా
 రణపూర్వకేణ సత్యజ్ఞానాం పాంసూనామపనయనేనఅపహన్తి ॥ కల్పః
 “ద్వితీయంబ్రహ్మరతి, పృథివిదేవ యజన్యోషధ్యాస్తే మూలంమూహిగ్ంస
 పమితి, అపహతోరరుః పృథివ్యైదేవయజన్యే ఇత్యానత్తే, వ్రజంగచ్ఛగో
 ధాశమిహరతి, వేదింప్రత్యవేక్షతే, వషణుతేద్యౌరతి, హృత్వోతగ
 రే నివపతి, బధానదేవసవిత్తల పరమస్యాంపరావతి శతేన పాతైర్యో
 స్తాద్వేష్టి యజ్ఞవయంద్విత్తుస్తమతో మాహాగతి” ఇతి । అనయోః
 ద్వితీయత్యతీయయోః పృథివిదేవయజనీత్యయమాద్యమస్త్రోనామ్నాతః, త
 థాపప్రథమపర్యాయాదనుపజ్ఞనీయః । యథావాక్యస్య పరిపూర్తయే శబ్దా
 త్తరమనుషభ్యతే తథా ప్రయోగ పరిపూర్త్యథం మన్తానుషజ్ఞోన్యా
 య్యః । అరరుశయనేనోపహతావేదీభూమిపాంసవగీయన్తోపప్రథమపర్యా
 యేఽపనీతాః । తావతావేదిభూమ్యైకదేశో యాగయోగ్యః సమ
 న్నః । అనేనైవాభిప్రాయేణ ద్వితీయపర్యాయేఽపహతోఽరరుః పృథివ్యై
 దేవయజన్యా ఇతిపృథివీ విశేష్యతే । తృతీయపర్యాయేత్వదేవయజనఇ
 త్యరరువిశేషణం । తదేవముపహతా స్త్రుణపాంసవో యజ్ఞభూమేగుప్త
 త్య యస్త్రిన్నదగ్దేశే నిరస్యస్తే స దేశఉతగరఇత్యుచ్యతే । కల్పః “అర
 రుస్తేదివం మాసానిలి స్యేష్టమాగ్నిరోఽజ్జలిసాభి గృహ్లాతి” ఇతి ।
 హే పాంసు సమూహయాసోతగర తవసన్బుద్ధి యోయసురరుః స స్వ
 గఁం మాగచ్ఛతు । ద్వితీయత్యతీయపర్యాయయోగ్య ప్రథమపర్యాయప
 ద్బోధం శక్యతయా తావుపేక్ష్యమస్త్రోమేతంవ్యాచక్షే “తేఽమస్యస్త
 దివంవాఅయమిత్యపతివ్యతీతి । తమరరుస్తే దివంమాసానిలిదివః పర్య
 బాధస్త । భ్రాతృవ్యోవాఅరరుః । అరరుస్తేదివం మాసానిలియదాహ ।
 భ్రాతృవ్యమేవ దివ్యపరిబాధతే” (బ్రా - ౩ కాం|౧|ప్ర|అ) ఇతి । తేదే
 వాః కేవాప్యపాయేన అరరుర్వృద్ధనం ఛిత్వాఫలవిభూతాయస్వగఁం గమి

ప్యతీతి మత్వామస్త్రేణ బద్ధసం దృఢీకృత్య దివః సకాశాత్ యథాపరి
తో బాధితోభవతి తథా యత్నం కృతవత్తే । తస్మాత్ ఆగ్నిహోత్రజ్ఞా
లినా హంసురాశౌ నిరుద్ధే సత్రిభాతృవ్యః స్వగ్రాహ్యునితో భవతి । మ
త్వాగ్ని వ్యాభ్యాయానుహసం విధత్తే “స్తన్యయజుహవరలి । పృథివ్యా
పవ భాతృవ్య మవహన్తి । ద్విలియగ్ంహరలి । అస్తరిభౌదేవైన మవ
హన్తి । తృతీయగ్ంహరలి । దివపవైనమవహన్తి । సూక్ష్మరదతుర్థగ్ంహ
రలి । అపరిమితాదేవైన మవహన్తి ” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౯అ) ఇతి ।
యజుర్మత్వోదగ్ధస్తన్యయజుః తచ్చ స్తన్యరూపం స్ఫేయసిభి
త్యోతరదేశేహరేత్ । త్రివారమేవం హరణేలోకత్రయేభాతృవ్యోహతో
భవతి । అమన్త్రోణ చతుర్థహరణేనాపరిమితం బ్రహ్మణాత్ సర్వస్మా
త్ భాతృవ్యస్యావఘాతః । కల్పః “అకపూర్వంపరిగ్రాహం పరిగృహ్ణోతి
వసవస్త్యాపరిగృహ్ణాన్య గాయత్రేణ ఛందసేతి దక్షిణతో, రుద్రాస్త్యాపరిగృ
హ్ణాన్యైత్త్యుభేన ఛందసేతి పశ్చాత్, ఆదిత్యాస్త్యా పరిగృహ్ణాన్య జాగతే
న ఛందసేత్యుత్తరతః ” ఇతి । ఆహవనీయగౌహణవత్ప్రయోగార్థే వేదిం
జనయిసుం వేదినామ్నోఽపి బోధాయ వేదిమానాయ స్ఫేయిన దిక్త్రయేరే
ఖాత్రయం కర్తవ్యం సోయంవేదేః పరిగ్రాహ్యపరిగ్రహితాధ్వర్యుః ది
క్త్రయేక్రిమేణ భావనయా విస్వారిరూపం పరిగ్రహణసాధనభూతః స్ఫే
యే ఛందస్త్రయరూపః । తమిషం పరిగ్రాహంవిధత్తే “అనురాణంవా ఇ
యమగ్ర ఆసీత్ । యావదాసన్య పరావప్యతి । తావద్దేవానాం । తేదే
నాలిబ్రువన్ । అస్త్యేవసూస్త్యామవేత్ । కృవోదాస్యభేతి । యా
వత్స్వయంపరిగృహ్ణాభేతి । వసవస్త్యేతి దక్షిణతరి పర్యగృహ్ణాన్ । రు
ద్రాస్త్యేతిపశ్చాత్ । ఆదిత్యాస్త్యైత్యుత్తరతః । తేగ్నినా ప్రాఞ్చో
జయన్ । మనుభిర్దక్షిణా । రుద్రేతివత్ప్రజ్ఞా । ఆదిత్యైరుదజ్ఞాః । య
స్త్యేవంవిదుషోవేదింపరిగృహ్ణన్తి । భవత్యాత్మనా, విరాస్యభాతృవ్యో
భవతి ” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౯అ) ఇతి । పురాకదాచి దసురా
ణాం విజయేన త్యేషా వృధిషీకృత్సాపి లేమామహస్వభూతా ఆసీత్, దేవా

నాస్తు కౌపి భూమ్యంశో నాభూత్ । కిన్తుయోదేవో యత్ర యదోపవి
 స్తో యావద్దూరం పశ్యతితత్ర తావాన్దేశస్తస్యతదా స్వాధీనోభవత్ । త
 తోదేవాఅసురాః అయాచన్త । యుష్మదధీనాయామస్యాం కోఽప్యం
 శోఽస్మాకంనియతోఽపేక్షితః తత్రకియద్భూస్థాన మన్యభ్యం దాన్యభేతి ।
 తతోసునైరసృజ్ఞాతా దేవామనైర్వేదిం స్వకీయత్వేన స్వీకృతవన్తః ।
 తస్యోశ్యవేదేఽప్రాచ్యాం ఆహవనీయోఽగ్నిః పాలకః, దక్షిణాదిమవ
 ప్సాదయః, తతశ్చతుర్దిక్షు అవస్థితానాం దేవానామగ్న్యైదిముఖేన వి
 జయపవ । తస్మాదేవంవిదుషో యస్యయజమానస్య అధ్వర్యవో యథోక్త
 మన్త్రేణవేదిం పరిగృహ్ణీయః స యజమానః స్వేనైవరూపేణాభిప్రఖ్యాతో
 భవతి । తస్యభ్రాతృవ్యసం వరాభవతి । పరిగృహ్ణాన్తీతి బహువచనంపూజా
 ర్థం ప్రయోగభేదాభిప్రాయోవా । బోధాయనః “అథప్రాచీంస్ఫ్యేనవే
 దిముద్ధన్తి,” “దేవస్యసవితుస్సవేకర్మకృణ్వన్తి వేదస ఇతి” ఇతి । ఆపస్త
 మ్బస్తు శాఖాంతరమన్త్రేణ భూమేః ఉపరిభాగావస్థితాయాస్త్రుణసహితా
 యామృతఉద్ధననమభిధాయ బ్రూతే “దేవస్య సవితు స్సవఇతి ఖనతి”
 ఇతి । పరమేశ్వరస్యానుజ్ఞాయాం సత్త్వాంవేదనః సమానా అధ్వర్య
 వ ఇదముద్ధననరూపం ఖననరూపం హి కర్మ కుర్వన్తి । ఈశ్వరానుజ్ఞ
 యాజనైః సాభీష్టజగర్తు క్రియత ఇత్యేతత్ విదుషాం ప్రసిద్ధమిత్యా
 హ “దేవస్యసవితుస్సవ ఇత్యాహప్రసూత్యై । కర్మకృణ్వన్తివేదసఇత్యా
 హ । ఇషితగ్ంహికర్మక్రియేతే” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర౯అ) ఇతి । వేదేగ్ని
 క్ద్వయే నిష్కుతాంవిధత్తే “పుత్రివ్యైమేధ్యశ్చామేధ్యశ్చ పుష్పక్రామ
 తాం । ప్రాచీనముదీచీనంమేధ్యమ్ । ప్రతీచీనంనక్షిణామేధ్యమ్ । ప్రాచీము
 దీచీంప్రవణాజగరోతి । మేధ్యామేవై నాందేవయజనీం కరోతి” (బ్రా-
 ౩కాం|౨ప్ర౯అ) ఇతి । పుష్పక్రామతాంవిభాగమాపుతాం అంసాకారే
 ణ శ్రోణ్యాకారేణ చకోణేషు చతుర్ముదౌన్నత్యం విధత్తే “ప్రాశ్చావేద్య
 గంసాపున్నయతి । ఆహవనీయస్యపరి గృహీత్యై । ప్రతీచీ శ్రోణీ । గా
 ర్హపత్యస్యపరిగృహీత్యై । అథోమిధు సత్త్వాయ” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర౯అ)

ఇతి । అంశయోః శ్రోణ్యోశ్చ ప్రత్యేకిం యుక్తతయా మిధునత్వం । య
ద్వాపుమానంసోస్త్రీశ్రోణేతి మిధునత్వం । ధూమేహర్ష్యభాగస్య త్వ
క్స్థానీయస్య స్థేయ నాపసారణం పథతే “ఉద్ధృతి । యదేవాస్యా అమే
ధ్యం । తదవహన్తి” (బ్రా-౩కాం|౨|ప్ర ౯) ఇతి । తదేవం విధిమనూ
ద్యాగ్రవాగ్ధృతమాహ “ఉద్ధృతి । తస్మాదోషధయో పరాభవన్తి” (బ్రా-
౩కాం|౨|ప్ర ౯) ఇతి । తస్మాత్సంసనా శ్చమిహర్ష్యప్రమాద బహిః
రాస్తానాం హవిరాసాదన పిరోహోహనశ్చైతి । ధూమావత్యంతం నిరూఢాః
నాం త్యగమూలానాం ఉద్ధననమాత్రేణ లపగమాభావాత్ । పృథగ్య
త్సేనభవనం పథతే “మూలంచినన్తి । శ్రావ్యవ్యప్యైవమూలంధినన్తి ।
మూలంవా లుక్తిప్రత్యాయం స్యనూ ఎవతే” (బ్రా - ౩కాం|౨|ప్ర ౯)
ఇతి । వైరిణో మూలం నివాసాకరిణం గృహాదిం । యదిత్యణమూలం
ధూమిమలేత్య కిచ్ఛేదవశేన తదా తదను రత్యంస్యశ్చ వేయిః । తస్మా
న్మూలం భేదనీయం । ధేనసాధనం పథతే “యద్వస్తేనభివ్యాయత్” । కున్ద
నిప్రజాస్యన్యః । స్థేయననన్తి । వప్రోవైస్థేయః । వ జేదైవయజ్ఞా గ్రత్య
గంస్యపహన్తి” (బ్రా ౩కాం|౨|ప్ర ౯) ఇతి । స్థేయస్య వజ్రత్వవన్యరా
ప స్పష్టమాహ్నాతిం “ఇన్ద్రోవ్యక్రాయపజ్రంప్రాహరీ” । సత్రేథా వ్యభ
జం । స్థేయ స్మరీయం । రథస్త్రీయం । యావస్త్రీయం” ఇతి । సా
దేశపరిమితం వేదిఖననం పథతే “ఏవృదేవత్యా సభారా । ఇయసీం ఖన
రి । ప్రజాప నాయ్క మధేన సన్నిహం” (బ్రా-౩కాం|౨|ప్ర ౯) ఇతి ।
యదేయంవేదే ప్రాదేశపరిమాణమత్య భాగస్యాత్ తదాపితృదైవ
త్యక్త్యాత్ ఇయందైవికీ సభవేత్ । ఇయపీ మి । ప్రాదేశ పరిమాణస్యా
భిప్రాయః । ప్రజాపతేః పుష్టతయా * తగ్రూపం యజ్ఞపురుషస్యముఖం, త
చ్చప్రాదేశ పరిమితం అత స్తస్మిన్పూరాంవేదిం ఖనేత్ । పత్యాన్తరం పథ
తే “వేదిన్ద్రేవేభ్యోనలాయత । తురగ్గులేవద్యైకా । తస్మాచ్చతురం

* ప్రజాపతి స్థుతయో దేవగారుడై కే.

గులంభేయా” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౯౮) ఇతి । కేనాపి నిమిలైన దేవేభ్యో
 విముఖావేదీదేవతా భూనూ నిలీనా సతీ చతురస్థులమాత్రం ఖననేనల
 భా తస్మాచ్చతురస్థులంభనేత్ । తం విధిమనూద్యార్థ వాదా న్తరమాహ
 “చతురస్థులంభనతి । చతురస్థులే హ్యపధయన్ ప్రతిత్తిస్తన్తి” (బ్రా-
 ౩కాం౧౨ప్ర౯౯) ఇతి । ఓషధిమూలే భూమేరన్తస్పతురస్థులం ప్రస్పతేన
 ౧౧ తాఓషధయో న వాయునోన్మూల్యస్తే పత్యో న్తరంవిధస్తే । ఆప్రతిష్ఠా
 మ్నో ఖనంతియజమానమేవప్రస్థాం గమయతి” (బ్రా - ౩కాం౧౨ప్ర౯౮)
 ఇతి । యదిచతురస్థుల ప్రమాణేన సాదేశప్రమాణేన వా సికతాదియక్త
 శల్యరహితా భూమిర్న లభ్యేత తదా తగ్లాభవర్సన్తం ఖనేత్ । దక్షిణ
 స్యాందిగి. ఔన్నత్యం విధస్తే “దక్షిణతో వర్షీయసీజగ్రోతి । దేవయజన
 వ్యైవస్థాపమకః” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౯౮) ఇతి । ప్రాచీముదీవీమ్నీవణా
 ౧౨ గ్రోతీత్యనేవైవ సిద్ధేప్యాన్నత్యే పునరపి కుద్యాకారేణ మృత్తికాప్ర
 త్నో హోధీయతే అతః కృతవాఙ్ భవతి । లోప్తభావరహితాం సికతాస
 దృశిం మృత్తికాంవేద్యాం సర్వత్ర వికిరే దిత్యాహ “పురీషవలీజగ్రోతి ।
 ప్రజావై పశవసపురీషం । ప్రజయైవై నంపశుభిఃపురీషవన్తగ్రోతి” (బ్రా-
 ౩కాం౧౨ప్ర౯౮) ఇతి । కల్పః । “ఉత్తరంపరిగ్రాహం పరిగృహ్లాతి, ఋత
 మసీతిదక్షిణతః, ఋతసదనమసీతిపశ్చాత్, ఋతశ్రీరసీత్యుత్తరతః” ఇతి ।
 ఋతం సత్యం । తచ్చసత్యత్వంప్రీషస్థి నేద్యాం హవిషిఫలేచ । అసురదా
 నాహ్మూర్వ మసీనో దేవో యావన్తం భూదేశం పశ్యతి తస్య దేవయజన
 త్వం నియతం, తతోఽనృతత్వం వేదేరదత్తత్వాత్ తన్నపగావర్తత ఇత్యు
 తత్వం । తతోహే వేదేత్వం ఋతమసిహవిషం ఫలహేతుత్వం నకదావిద్య
 భిచరితి ఇత్యస్త్రీసత్యత్వం । తచ్చసత్యం హవిరస్యాం వేద్యాం సీవతి । తతో
 హే వేదే త్వం ఋతసదనమసి, ఫలస్యావశ్యమ్భవిత్వా దస్త్యుతత్వం ।
 తచ్చఫలం హవిన్ద్వాగ్గేణ వేద్యాంశ్రయతే । తతోహే వేదేత్వం ఋతశ్రీర
 సి । విధస్తే “ఉత్తరం పరిగ్రాహం పరిగృహ్లాతి । ఏతావతీవై పృథివీ । యా
 వతీవేదిః । తస్యా ఏతావత ఏవ భ్రాతృత్వం నిభజ్యు । అత్తన ఉత్తరం

పరిగ్రాహం పరిస్పృహణి" (ప్రా-౩కాం-౧౨౯౭౭) ఇతి । వేది వ్యతిరిక్తా
యా భూమేరామరత్వేన కర్మణ్యనువయోగా దపయుక్తా భూమిర్వేదే
రేవ । తథాసతిపూర్వ పరిగ్రాహేణ మహాభూమి సమబ్ధి నో వేదిరూ
పాదేవ కావత్సప్రదేశాద్వైరిణం నిసాన్య స్వాధ్యముత్తరపరిగ్రాహంకు
ర్యాత్ । వత్ప్రాప్తోమస్త్రీవదే ష్చ వాభివ్యక్త ఇత్యాహః " ఋతసు
స్యోత సదనశస్యోత శ్రీరసిత్యాహః యథాయజురవైతత్ " (ప్రా-౩కాం-
౨౪౬౯౭) ఇతి । బోధాయనః " ఋతప్రతీచీం వేదిన్ స్పృన్యనయోయువ్యతే ।
థా అసిస్వథా అస్యస్వీచాసి వస్వీచాసి పురాత్రూరస్య విస్వసోపీరప్మిన్ను
దాదాయప్మధిపీంజీరదాసుర్యామైరయః చస్త్రీమసి స్వథాభిస్తాంధీరాసో
అనుదృశ్యయజస్తే " ఇతి । అవస్తమ్యామస్త్రీభవమాహ " థా అసిస్వథా అ
సితి ప్రతీచీం వేదిన్ స్పృన్యనయో యువ్యతే, ఉదాదాయప్మధిపీం జీరదా
సురితి వేదిమనువీతత్ " ఇతి । యోయువ్యతేసమీ కరోతి । వివిధం శుర
ణంశబ్ద ముచ్చైరుపాంశుత్వాది భేదేన మస్త్రీచ్ఛారణంపిరప్మితన్వస్త్రః
ఋత్విజోపీరప్మ్యాః లోమశశబ్దవస్త్రీస్తవ్యం । తేవరప్మ్యాః ఋత్విజో య
స్యాంవద్యాం సావేదిర్విరప్మిని తస్యం బోధనం ఛాన్దోంపిరప్మిన్నితి । హేవే
దేత్రూరస్యాస్త్రేవేసాత్తైర్వ్యస్యలరరోక్ష్మిసర్వతాన్నిర్వమనాత్ పురాత్వం
వైచిత్రమావహం ధారయిత్వోపస్వథాశబ్దేన పతతైతతయేవత్వామన్విత్వా
దివోక్తంవైస్యకపిత్తాదికనాపలన్యతే । తేనాపియుక్తాసిఅతపవక్తస్సౌధా
రతాద్విస్త్రీణాఃచాసి । పురోడాశాపిసూప ధనేవత్వాత్సస్వీచాసిప్ర వ్య
వత్యసి । జరాజీవనశీలా దానవోహవిషాందాతారో యావజ్జీవాదితా
స్త్రప్రవీరితా యజమానా యస్యాం వృధివ్యాం సావృధిపీ జీరదాసుః । ద్వి
తీయాస్థోషకమా । యద్వాజరాశ్చ తేదానవశ్చ । ఛాన్దసోవచనవ్యత్యయః
తాదృశాః పూర్వేయజమానా వేదిరూపత్వేనానీయ యాంప్రధిపీంకృ
త్సౌభూమేరామరత్వే సకాశాత్ ఉక్త్యమీదాయ చస్త్రీమస్యమృ
తకరణైః సార్థం స్థాపితవస్త్రః । ఇదానీస్తనాస్త్రధీమస్త్రస్థామిమాం వేదిం మ
నసా పిచిస్త్ర తస్యాం యజస్తేనమీకరణం విధత్తే " త్రూరమివ వాపతత్

కరోతి । యద్వేదిం కరోతి । ధాఅసిస్వధాఅసీతి యోయస్య తేశాన్త్యై”
 (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౯౮) ఇతి । పితృషణ్యయేన కృత్సూమియాపత్వ మ
 శేషధనోపేతత్వచ్ఛాసమ్పాద్యత ఇత్యాహ “ఉర్వీచాసి వస్వీచాసీత్యా
 హ । ఉర్వీమైవై నాంవస్వీజ్జగరోతి” (బ్రా. ౩ కాం|౨ప్ర|౯౮) ఇతి । విస్తృ
 పగ్ని పురేత్యుక్త్యా సూరప్రయుక్త మశుచిత్వం నివార్యత ఇత్యాహ
 “పురాక్రూగస్య విస్తపోచిరపిన్నిత్యాహ మేధ్యత్వాయ ” (బ్రా-౩ కాం|
 ౨ప్ర|౯౮) ఇతి । చన్ద్రమన్యైరయన్నిత్యసుసన్ధానస్య ప్రయోజనమాహ
 “ఉదాదాయపుణివీంజీరదాసుర్యామైరయన్ చన్ద్రమసిస్వధాభిరిత్యాహ ।
 యదేవాస్యా అమేధ్యం । తదపహస్య । మేధ్యం దేవయజసింకృత్వా య
 నదశ్చన్ద్రమసిమేధ్యం । తదస్యా మేరయన్” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౯౮) ఇతి ।
 ఏకయత్యోసయతీత్యర్థః । అనుదృశ్యేతి సదస్యాభిప్రాయమాహ “తాంధీ
 రాసోత్సుమదృశ్యయజన్త ఇత్యాహసుఖ్యాత్యై” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౯౮) ఇ
 తి । అనుసన్ధానాయేత్యర్థః । ఆగ్నిధ్రంప్రతిప్రేషమన్త్రముత్పాదయతి । “ప్రో
 డుణీరాసాదయ । ఇక్ష్వా బహిగుపసాదయ । సృసచ్ఛసృచశ్వసమ్మతిధీ ।
 పత్నీగ్ంసన్నహ్య । ఆజ్యేనోదేహీత్యాహసుపూర్వతామై” (బ్రా-౩ కాం|
 ౨ప్ర|౯౮) ఇతి । బహ్వర్థవిషయ్యు ప్రేషానుక్రమేణానుష్ఠానాయోపయుజ్య
 తే । ఆగ్నిద్రస్యానుష్ఠానంవిధత్తే “ప్రోడుణీరాసాదయతి । ఆహవైరయో
 ఘ్నీః । రక్షసామపహత్యై । స్ఫ్యస్యవర్తన్తాదయతి । యజ్ఞస్యసన్తత్యై”
 (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౯౮) ఇతి । ప్రోడుణీనామపాం బాహుశ్యంవిధత్తే “ఉ
 వాన హాసితో దేవలిః । ఏతావతీర్వాఅముష్మిక్ లోకఆపఆసన్ । యావ
 త్త్విప్రోడుణీరితి । తస్మాద్భస్మీ రాసాద్యాః” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౯౮) ఇతి ।
 అన్యాయాగే యావత్స్య ప్రోడుణ్య ఆసాద్యన్తే తావత్స్య ఏవాముష్మిక్
 లోకఆహా భవన్తీతి దేవలే నోక్తత్వాత్ । బాహుశ్యమత్ర కర్తవ్యం ।
 ఉత-రే స్ఫ్యస్యపరిత్యాగం ధ్యానవిశిష్టం విధత్తే “స్ఫ్యముదస్యాయం
 ద్విష్యాత్ తం ధ్యాయేత్ । శువైవై న మర్షయతి” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౯౮)

తై “నపురస్తాత్పృత్యగుపసాదయేత్ | యత్సురస్తాత్పృత్యగుపసాదయేత్ | అ
 న్యత్రాహుతిపథాదిర్భృంప్రతిపాదయేత్ | ప్రజావై బర్హిః | అపరాధుయాన్య
 వ్విహప్రజానాం ప్రజనసం | పశ్చాత్పాగ్నిగుపసాదయతి | అహుతిపథే నేధ్యం
 ప్రతిపాదయతి | సస్మృత్యేవ బహిః ప్రజానాం ప్రజనసముపైతి” (బ్రా
 ౩ కాం ౧౨ ప్ర ౧౦౮) ఇతి | ఇత్తస్యాహుతిపథ్యప్రాగగ్రత్వం | ప్రత్యగగ్రేణ
 బర్హిహప్రజానా ముత్పత్తిర్నిశ్చయేత్ | తతః స్వయం పశ్చాదవస్థాయఉ
 భాయం ప్రాగగ్రముపసాదయేత్ | తథాసతి ఇత్తస్యాహుతి పథో నాపైతి | స
 స్మృత్యేవ సమీచినేన బర్హిహప్రజోత్పత్తిప్రాప్తోతి | ఇథా బర్హిః | పర
 స్పరందిశ్శృదం పథతై “చక్షిణమిత్థం | ఉత్తరంబర్హిః | అత్తానాభిత్తః |
 ప్రజాబర్హిః | ప్రజాహవ్యత్ననఉత్తరతరాతీర్థే | తతో మేధముపసీయ | య
 థాదేన్యమేవేనస్మృత్యస్థాపయతి | ప్రతిష్ఠతి ప్రజయాపశుభిర్యజమానః”
 (బ్రా ౩ కాం ౧౨ ప్ర ౧౦౮) ఇతి | పశుర్యజమానస్య చక్షిణభాగోముక్తః |
 ప్రజాయాఉత్తరభాగః | తథాసత్యభయంతీర్థే యోగ్యస్థానే సస్మయ్య
 తే | తత్తత్తమభయం యజ్ఞంసీత్వా తత్తదేవతాహనతి క్రమ్యస్థాపితవా
 భవతి | ఏతేనచయజమానస్య ప్రజాపశుసమృద్ధిర్భవతి |

అత్రవినియోగసర్వహాః॥

“అదదేన్యం సమాదత్త ఇన్ద్రస్యే త్యభిషుస్త్రయేత్ |

పుశ్విస్త్యయిజుశ్చిత్వాహ్యపగృహ్తోతి భూరజః॥

నజం గచ్ఛేచుదగ్గేశం పర్వవేదింసమీక్షతే |

బధాధూళింక్షిపేదేవం పునస్తస్మ్యహుద్వయం॥

అథాత్రసూర్యవత్సన్త్రా అరాగ్నిధ్రాజ్జలౌఢరేత్ |

వసత్రిభిర్గ్రహూవెదెదైవవేదింభునేదముం॥

యతోత్తరపరగ్రాహూధాఅసీతిసమీకృతిః |

ఉదాదాయేతివేదితామస్త్రోక్తాం పశ్చాదించశిః॥ ఇతి॥

ఇతియథోక్తమైషకాలేస్సస్యతిర్యగ్ధారణం విధత్తే “వజ్రోవైస్సస్యః
 దన్వజ్ఞంధారయేత్ । వజ్రోఽధ్వర్యుఃక్షణ్యేతః పురస్తాత్తిర్యజ్ఞంధారయ
 తి। వజ్రోవైస్సస్యః । వజ్రేజ్జేవయజ్ఞస్య సక్షిణతోఽత్యగ్ంస్యపహన్తి। అగ్ని
 భ్యాంపాచశ్చప్రతీచశ్చ । స్సేవోదీచశ్చాధగాచశ్చ । స్సేవన వాపష ప
 జ్జేణాద్యైపాస్తానంభ్రాతృవ్యమపహత్యుడతః రేధీనవృశ్చత్రియగోషధా
 యవృశ్చద్యైవం” (బ్రా-౩కాం॥౧౨ప్ర॥౧౦౮) ఇతిస్సస్యస్యవజ్రశ్చప్రతిపాద
 కస్రత్యైతరం పూర్వముదాహృతంఅన్వజ్ఞమభిముఖంక్షణ్యేతమియేతో
 తస్మరిహారాయవేద్యాం పూర్వభాగే తిర్యజ్ఞం ధారయేత్ । తథాసతి
 సక్షిణాగ్రత్వేన వేదేర్సక్షిణ దిశ్యవస్థితాని రత్యంసి హతాని భవన్తి । ఆ
 హవనీయాగ్నినా పూర్వదిగవస్థితా అనురాహన్తి । సూర్యపత్యాగ్ని
 నా పశ్చిమదిగవస్థితా । స్సస్యస్యమూలేనఉత్తరదిగవస్థితా అనురా
 హన్తి । స్సస్యస్యాథోధారణయా అధస్తనా । ఉద్ధ్వధారణయా ఉపరి
 తనా । ‘ఇన్యపిద్రవ్యం । ఏవంతిరజ్ఞద్ధారయన్నధ్వర్యుః పాపరూపం వై
 రిణమస్యావేదేరపహ త్యోతః రేధినన్తి । యథా కాఠం కష్టింశ్చిదాథా
 రేఽవస్థాప్య లోకాగ్నిన్దన్తితద్వత్ । మాస్తప్రత్యుశనం విధత్తే “మాస్తావవ
 సేన్తి । ఆత్మనమేవపవయతే” (బ్రా-౩కాం॥౧౨ప్ర॥౧౦౮) ఇతి । స్సస్య
 స్యాపివద్యధత్తే “స్సస్యంప్రత్యుశయితమేధ్యగ్వాయ । అథోపాస్తనపవ
 భ్రాతృవ్యస్యస్యస్యంభినన్తి” (బ్రా-౩కాం॥౧౨ప్ర॥౧౦౮) ఇతి । ప్రత్యుశిత
 స్సస్య యజ్ఞయోగ్యోభవతి । కీర్వా వేనపాపరూపస్యవైరిణః శరీరంభిన్నం
 భవతి । అగ్నిద్రస్యానుస్తానంవిధత్తే “ఇత్యైవ్విమపసాదయతియన్త్యై । య
 జ్ఞస్యమిమనత్వాయిఅథోపురోరుచమేవై తాంధధాతిఉత్తరస్యకర్మణోఽ
 నుఖ్యాత్యై” (బ్రా-౩కాం॥౧౨ప్ర॥౧౦౮) ఇతి । ఇత్త్యస్యబహిఃపశ్చోభయోః
 సహోవసాధనం పరస్పరంయోగాయ । తేనవయోగేన యజ్ఞసహస్పర్థి మిమ
 నంభవతి । కీర్వా ఏవాం ఉపసాదనరూపాం దీప్తింపురగి కరోతి । తయా దీ
 ప్త్యైతరం కర్తవ్యం ఖ్యాపితంభవతి । తయోరుపసాదనేప్రాగ్రత్వం విధ

తై “నపురస్తాత్పూత్యగుపసాదయేత్ | యత్పురస్తాత్పూత్యగుపసాదయేత్ | అ
 న్యత్రాహుతిపథాదిర్భృంప్రతిపాదయేత్ | ప్రజావైబర్హిః | అపరాధ్మయాన్భ
 వ్విషాప్రజానాం ప్రజనసం | పశ్చాత్పూత్యగుపసాదయతి | అహుతిపథే నేర్థ్యం
 ప్రతిపాదయతి | సమ్ప్రత్యేవబహిషాప్రజానాం ప్రజనసముపైతి” (బ్రా.
 ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧౦. ౮) ఇతి | ఇత్తస్యాహుతిపథస్య ప్రాగగ్రత్వం | ప్రత్యగగ్రేణ
 బర్హిషాప్రజానా ముత్పత్తిర్వినిశ్చేత్ | తతః స్వయం పశ్చాదవస్థాయఁ
 భాయం ప్రాగగ్రముపసాదయేత్ | తథాసతి ఇత్తస్యాహుతిపథో నాపైతి | స
 మ్ప్రత్యేవసమీచీనేన బర్హిషాప్రజోత్పత్తిం ప్రాప్నోతి | ఇద్ధాబర్హిః | పర
 స్పరందిగ్భృదం విధతై “చక్షిణమిద్ధం | ఉత్తరంబర్హిః | ఆత్మవాఇత్తః |
 ప్రజాబర్హిః | ప్రజాహ్యత్సనఁ తరతరాతీర్థే | తతోమేధముపసీయ | య
 థాదేన్మమేవేనత్ప్రీతిగావయతి | ప్రతిస్థితిప్రజయాపశుభిర్యజమానః”
 (బ్రా ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧౦. ౮) ఇతి | పితుర్యజమానస్య చక్షిణభాగోయక్తః |
 ప్రజాయాఁ ఉత్తరభాగః | తథాసత్యుభయంతీర్థే యోగ్యస్థానే సమ్ప్రవృ
 తే | తతస్తదుభయం యజ్ఞంసీత్వా తత్తద్దేవతామనతిక్రమ్యస్థాపితవా
 భవతి | ఏతేనచయజమానస్య ప్రజాపశుసమృద్ధిర్భవతి |

అత్రవినియోగసర్వహాః ||

“అదదేన్మయం సమాదత్త ఇన్ద్రస్యే త్యభిషున్ద్రయేత్ |

పుశీష్టస్త్యయజుశ్చిత్వాహ్యపగృణోతి భూరజః ||

ప్రజం గచ్ఛేదుదగ్దేశం వర్ష వేదింసమీక్షతే |

బధాధూళింక్షిపేదేవం పునస్తస్మ్య హతిద్వయం ||

అథాత్రపూర్వవత్సన్త్రా అరాగ్నిధాజ్ఞాలోభరేత్ |

వసత్రిభిర్గ్రహూవెదైర్వవేదింభునేదమం ||

ముతోత్తరపరగ్రాహూ ధాఅసీతిసమీకృతిః |

ఉదాదాయేతి వేదితామన్ద్రోక్తాః పఞ్చవింశతిః || ఇతి ||

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్త్రితమ్॥

“ముఖ్యాన్తతైవ వేద్యాదేప్రయాజాద్యన్తతాపివా।

తద్వాక్యంప్రక్రియాన్యక్తం ముఖ్యాన్తత్వస్యబోధకమ్॥

ముఖ్యాన్తస్యాపి వేద్యాది ప్రయాజాదిషు చాన్తతాః ।

ముఖ్యాన్తత్వాత్ ప్రయాజాదేశ్చాపూర్వవ్యవధానతాః”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణ మాసయోః శ్రూయతే । వెద్యాంహవీంష్యాసాదయతి ష

ద్విహిహవీంష్యాసాదయతీతి చ । తథా తద్ధర్మః శ్రూయతే । వేదింఖనతి బ

ద్విర్లునాతి ఇత్యానయః । ముఖ్యాని హవీంష్యాగ్నయ పురోడాశాదీని ।

అముఖ్యాహవీంషితుప్రయాజాద్యధాని । తత్రస్వ స్వధర్మ మషితానివె

ద్యాదీని ప్రకరణ బలాన్ముఖ్యాహవిషామేవాన్తాని । వెద్యాం హవీంష్యాసా

దయతీతి వాక్యాత్ సర్వ హవిరన్తతేతిచేత్ । ప్రకరణేనవాక్యస్యసంజ్ఞా

చనీయత్వాత్ । యదివాక్యంప్రకరణమైనైరపేక్ష్యేణస్వేతన్త్రం స్యాత్త

దా సాదనమాత్రపర్యవసానేన యాగాభావేవైయ్యర్థ్యంస్యాత్, సామి

క హవిషామప్యే తద్వేద్యాసాదనంప్రసజ్యేత, తస్మాన్ముఖ్యం హవిః అ

న్తంవెద్యాదీకమితిప్రాప్తే బ్రూమః । అస్తువైయధ్యాత్రి ప్రసక్తపరిహారేణ

ప్రకృతాపూర్వసాధనభూత హవిష్టువెద్యాదే రన్తత్వం । ప్రయాజాదిహ

విష్వస్యపి స్వకీయాపూర్వద్వారా ముఖ్యాపూర్వసాధనాన్యేవేతితదన్త

త్వముపివెద్యాదేయక్తం । ఏవన్తస్యతి వ్యాత్యస్యాన్త్యన్త సంజ్ఞాచోసభవి

వ్యతి॥ ॥ఏవన్తమాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచిన్త్రితం॥

“పురోడాశాభివాసాన్త స్యాపకర్ణోఽపిదర్శకే।

నవాద్యోష్టపకృష్టాయా వెదెన్తైస్సగుణ్యహానయే॥

అభివాసాత్పరావెదిరితితత్కముబాధితః।

ప్రాగేవవిహితాదర్శ వెదిర్నాతోపకర్ణణం”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణ మాసయోః పురోడాశస్యకపాలేషు శ్రవితస్యాచ్ఛాదన

మాన్మూతంధన్తనాభివాసయతీతి । తతడార్ధ్యంవెదిరామూతా । తేనై

పక్రమేణ పార్థమాశ్యే యాగేప్రతిపద్యనుష్ఠానం కృతం । దర్శయాగేతు
 వెదేరపకర్ష ఆమ్నాతః । పూర్వేద్యరమావాస్యాయాంవెదిం కరోతీతి ।
 తత్రవెదేసి పూర్వభావినోఽభివాసనాంతస్యాజ్ఞసమూహస్యాపకర్షన్త కర్త
 వ్యః, ఆన్యథావెదేర్వైగుణ్యప్రసక్తాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః । యదిదర్శిసిపూర్ణ
 మాసవికారః స్యాత్ తదాపార్థమాస్యాం క్లృత్ప్రకమోదర్శేఽతిదిశ్యేత, న
 త్వసావికారః । తస్మాత్కశ్చిత్కమోఽత్రస్వాతస్త్వేణోన్నేయః । కమో
 న్నేయసజ్జనర్వేషు పదార్థేషు ఆమ్నాతేషు పశ్యాత్పాతాదిభిః సవృద్ధ్య
 తే । వెదిపదార్థశ్చభివాసనాదూర్ధ్వం దశఃపూర్ణమాససాధారణ్యే
 నామ్నాతః, విశేషతస్తుదర్శయాగేవెదిసి పూర్వేద్యరేవామ్నాయతే । త
 ధాసత్యభివాసనవెద్యోసి క్రమాత్ప్రగేవదార్శికవెదేసి పూర్వదిససవృ
 ణ్ణావగమూత్ తదేవతప్యః స్థానమితి వెదేరపి తావన్నాప్త్యపకర్షః । త
 తోఽభివాసనాంతస్యాజ్ఞసమూహస్యాపకర్షః ॥ ప్రథమాధ్యాయస్యచ
 తుర్థపాదేవిద్దితం ।

॥ ప్రోక్షణీసంస్కృతిగ్జాతిర్యోగోవాసర్యగూమిషు ।

తథోక్తేసంస్కృతిగ్జాతిః స్యాక్రూఢేనప్రబలత్వతః ॥

అన్యోన్యాశ్రయతోనాద్యోనజాతస్క్లృప్తశక్తితః ।

యోగస్యాక్లృప్తశక్తిత్వాత్క్లృప్తిర్వాసికరణాన్యవేత్ ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయోఃప్రాయతే ప్రోక్షణీరాసాదయతి తత్రప్రోక్షణీ
 శబ్దస్యాభిషున్త్రాణాసాదనాది సంస్కృతిసిప్రవృత్తినిమిత్తం కుతః । సర్వేషు
 వైదికప్రయోగప్రదేశేషు సంస్కృతానామేవాపాం ప్రోక్షణీశబ్దేనోచ్య
 మానత్వాత్ । ఇత్యేవం లోకేజలక్రీడాయాం ప్రోక్షణీభిరుద్వేజితాన్త ఇత్య
 సంస్కృతాన్తప్తు ప్రయోగదర్శనాత్ బహిరాదిశబ్దవజ్జాతౌదాభిర్వాత్
 ఉదకత్వజాతసిప్రవృత్తినిమిత్తం నచప్రకర్షణోక్త్యతే సిచ్యతేఽభిరిలి యో
 గోఽత్రశబ్దనీయః । రూఢసిప్రబలత్వాదితి పత్యోన్తరం । తత్రసతావలీసం
 సాకరో యుక్తః, అన్యోన్యాశ్రయత్వాత్ । విహితేష్వభిషున్త్రాణాదిసం

సా-రేష్యనుష్ఠితేషువశ్యాత్ సంస్కృతాస్వపు ప్రోక్షణీశబ్దప్రవృత్తిః ।
తత్ప్రవృత్తానత్యాంప్రోక్షణీ శబ్దేనాపాదముద్యాభి మన్త్రాణాది విధివిశ్మ
న్యోన్యాశ్రయత్వం । నాపి జాతిపక్షాయుక్తః । ఉదకజాతాప్రోక్షణీశబ్ద
స్య వృద్ధవ్యవహారే పూర్వమక్యప్రత్యేనేతరం వరం కల్పనీయత్వాత్ త
తోగోశబ్ద వ దత్వకణశబ్దవచ్చ గూఢోన భవతి । యోగస్తువ్యాకరణే
క్యప్తః । సోపసద్గాధాతోక కరణేబ్బుట్ ప్రత్యయేన వ్యుత్పాదనాత్ । త
స్మాత్ప్రోక్షణీశబ్దో యోగికః । ఘృతాదేన ప్రోక్షణత్వంప్రయోజనం ॥

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చింతితం ।

“ప్రోక్షణీరాసాదయేతి నిగదన్త్రీ విధాన్యహిం ।

యజుర్వ్యైస్త్యధర్మస్యభేదానస్యచతుర్థతా ॥

వరప్రత్యయనాథత్వాచ్యేత్వంయజురేవసః ।

తల్లక్షణేన యుక్తత్వాత్ప్రోక్షణమితిసుస్థితం ॥ ఇతి ॥

ప్రోక్షణీరాసాదయ । ఇథ్వాబర్హిరుపసాదయ । అగ్నిదగ్నిస్యహః ।

రబద్ధ స్త్యోహిత్యాదయో నిగదా ఆత్మాతాః । వరసమ్బాధనాథా మ
న్త్రానిగదాః । తేవపూర్వేభ్యః ఋగ్యజుస్సామభ్యో బహిర్భూతాశ్చతుర్థ
ప్రకారాః । కుతః । పాదగీత్యోఋక్ సామలక్షణయోరభావాత్ ప్ర
సిష్టపాతస్య యజుర్లక్షణస్య సత్వేఽపి ధర్మభేదేన యజుష్యస్తర్థావాసు
పవత్తైః । ఉపాంశుయజుషు ఉచ్చైర్నిగదేనేతిహి ధర్మభేద ఇతిప్రాప్తే
బ్రూహః । బహిర్భూతాభ్యోజ్యంతాం పరివ్రాజకా స్త్యస్తరిత్యత్ర స
త్వేన పరివ్రాజకానాం బ్రాహ్మణత్వే సూజా నిమిత్తో విశేషో యథా త
థా నిగదానాం యజుర్లక్షణోపేతత్వేన యజుషామేవసతాం వరప్రత్యా
యసోమితి ఉచ్చత్వధర్మః । సతోమన్త్రాణాం ప్రోక్షణమితిసుస్థితమ్ ।

అథ వ్యాకరణమ్.

అవద ఇత్యాదౌ స్వరస్య ప్రసిద్ధాః దక్షిణీభిర్యత్ర “స్వాకౌభ్యా
యా మాదిర్వా” (కా-ఫి-ప-౩౮౨) ఇత్యాద్యుదాత్తః । పృథివీత్యత్ర

వాక్యాదిత్యేన సౌమికామన్త్రితా ద్యుదాత్తత్యం । అరరురిత్యత్ర ఆ
 గ్నిధాతోః రరుప్రత్యయ ఆవ్యుదాత్తః । గోష్ఠానమిత్యత్ర కృమత్తరపద
 ప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే తదపవాదః । “సౌక్తికా వ్యాఖ్యానశయనాసన
 స్థాన యాజకాదిక్రీతాః” (పా-౬౨౧౧౫౧) ఇతి । వన్నన్తం క్షిన్నన్తం
 వ్యాఖ్యానాది చతుష్టయం యాజకాదిగణః క్రితశబ్దశ్చేత్తర పదమన్తోదా
 త్తం భవతిత్యన్తోదా త్తత్వేప్రాప్తే, “పరాదిశ్చన్తసిబహుళం” (పా-౬౨౧
 ౧౯౯) ఇతి । ఉత్తరపదాద్యుదాత్తః । వర్షత్వితివాక్యాదిః । తథాబధా
 నేత్యర్రాపి శానజాదేశస్య చిత్వాదన్తోదాత్తః । పాశశబ్దోఘఙ్నః । ద్వే
 ష్టీత్యత్ర యచ్చబ్రయోగాన్న నిఘాతః । గాయత్రశబ్దస్య ఘనత్యయాన్త
 ర్వాత్ ప్రత్యయస్వరః । త్రైప్లుభజాగత శబ్దయోర్ణ్యత్ప్రిత్యయేసతి
 అఙ్యుదాత్తః । ఉర్విశబ్దోఽపన్తః । వస్వీశబ్దోఽపవాదిః । పురాశబ్దస్య ని
 పాతత్వాభావాదన్తోదాత్తః । విస్మయ ఇత్యత్రోత్తరపదస్య క్వసౌక్
 ప్రత్యయాన్తత్వా దాదిరుదాత్తః । ఉదాదాయేత్యత్రల్యపని పిగ్వాధాతు
 స్సుగా వశేషే కృత్స్వరః । బీరదానుశబ్దోదా సీభా రాదః । పరయన్ని
 త్యత్ర యచ్చబ్రయోగాన్ని పూరాభావేసతి అడాగమస్యవిహిత ముదా
 త్తత్యం సతిశిష్టం । చన్ద్రగుసేతి పుషాదరాదిః । అనుగృశ్యేతికృత్స్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రవారకే
 నవమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయ సంహితా.

ప్రత్యుత్తగం రక్ష్యప్రత్యుష్టా అరాతయోగ్నై ర్వస్తేబ్జిష్టైర తే
 జస్తా నిష్టపామి గోష్ఠం మా నిమృక్షం నాబసం త్వాసపత్న సాహగం
 సమన్త్యై వాచం ప్రాణం చక్షు శ్రోత్రం నైజం యోనిం మా నిమృక్ష
 తుం నాజినీం త్వాసపత్నసాహిగం సమన్త్యై శాసానా సౌమనసం

ప్రజాగ్ంసౌభాగ్యం తనూమ్ అగ్నేరనువ్రతాభూత్వా సన్నిహ్యేష్యుక్త
తాయ కమ్ । సుప్రజసస్త్యా వయగ్ం సుపత్తి రుశ॥౧॥

సేదిమా । అగ్నే సపత్తి దస్మన మదభాసో అదాభ్యమ్ ఇమం
విహ్యమి వరుణస్య పాశం యమబద్ధీత సవితా సుకేతః ధాతుశ్చయో
నా సుకృతస్య లోకే స్యోనం మే సహపత్యాకరోమి నమాయుషా సమ్మ
జయా సమగ్నే వర్చస్తాపునః సమ్మర్షి పత్యాహం గచ్ఛే సమాత్మా తమ
నామమి । మహీనాం పయోస్యోషధీనాగ్ం రసస్తస్య తేక్షీయమాణ
స్య ని॥౨॥

వపామి మహీనాం పయోస్యోషధీనాగ్ం రసోఽదభేనత్వా చక్షు
షాఽవేతే సుప్రజాస్యా య తేజోఽసి తేజోఽసుప్రే హ్యగ్నితే తేజో
మా వివేదగ్నేర్జిహ్వసి సుగూర్ధేవానాం ధామే ధామే దేవేభ్యో యజు
షేయజుషేభవ శుక్రహసి జ్యోతిరసి తేజోఽసి దేవో వస్సవితోఽప్సినాత్వ
చ్చిదేణ పవిత్రేణ వసో సుసర్వస్య రత్నిభిః శుక్రన్తా శుక్రాయాం ధా
మే ధామే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామి జ్యోతిస్తా జ్యోతి
స్త్యచిస్తావర్షిషి ధామే ధామే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృ
హ్ణామి॥౩॥ ॥ ఉప్రస రత్నిభిః శుక్రగ్ం ఘోషవ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకే దశ
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

నవమే వెదిరుక్తా । దశమే వెద్యామాసాదనీయస్యాజ్యస్య హ వి
పోగ్రహణ మభిధీయతే । బోధాయనః “అతై తాః సృచః సమా దత్తై ద

క్షిణేన స్రవంజుహూపభృతౌ సవ్యేన ధ్రువాం ప్రాశితౌ హరణం వెద
 పరివాసనానీతి గార్హపత్యే ప్రతితపతి, ప్రత్యుప్తగ్ంరతుః ప్రత్యుప్తౌ అరా
 తయోఽగ్నేర్వస్తేజిష్ఠైన తేజసా నిష్టపామి” ఇతి । అపస్తంబస్యమతే
 ప్రత్యుప్తసుగ్నేర్వస్తేజిష్ఠేనా ద్వామంత్రాతాచ సమ్మార్జనాత్ ప్రాకోపశ్వా
 చ్చక్ర మేణుప్రచాన్తావనే వినియుజ్యేతే । ప్రత్యుప్తమన్త్రో వ్యాఖ్యాతః హి స్య
 చోయుస్తానతి తీర్థేనాగ్నేస్తేజసాని శ్శేషేణతపామి । అనిష్టపరిహారాయే
 స్తేసిద్ధయే చోభా మన్త్రా విర్యాహ ప్రత్యుప్తగ్ం రతుః ప్రత్యుప్తౌ అరాత
 యిత్యాహ రతుసామపమాత్యై । అగ్నేర్వస్తే జిష్ఠైన తేజసానిష్టపామి
 త్యాహమేష్యత్వాయ” (బ్రా-౩కాం|౩|ప్ర|౧౦) ఇతి । కల్పః “అథ స్రవం
 సమ్మార్జ్యే గోఘం మా నిర్ముఢం వాజినం త్వా సపత్నసాహగ్ం సమ్మార్జ్యే
 త్యథజుహూం సమ్మార్జ్యే, వాచం ప్రాణం మా నిర్ముఢం వాజినీం త్వా
 నీపత్న సాహగ్ం సమ్మార్జ్యే త్యథోపభృతం సమ్మార్జ్యే, చక్షుశ్రోత్రం
 మా నిర్ముఢం వాజినం త్వా సపత్నసాహ గ్ం సమ్మార్జ్యే త్యథాధ్రువాం
 సమ్మార్జ్యే ప్రజాయోనిం మా నిర్ముఢం వాజినీం త్వా సపత్నసాహి గ్ం
 సమ్మార్జ్యే” ఇతి హి స్రవ గవాం స్థానం మా వివాశయామిత్యభిప్రేత్య
 అన్నవస్తం వైరిణామభిభవితారం త్వాం సమ్యక్ శోధయామి పవమస్యే
 మయోజ్యం । ద్వితీయతృతీయయోర్వస్త్రయోర్ద్వానిర్ముఢమి త్యాదిరసు
 పజ్యతే । మన్త్రాణాం స్పష్టార్థత్యుభిప్రేత్య తద్వ్యాఖ్యాన ముపేత్యాసు
 స్థానం విధత్తే “స్రుచః సమ్మార్జ్యే” (బ్రా-౩కాం|౩|ప్ర|౧౦) ఇతి । తత్రక్ర
 మం విధత్తే “స్రువమగ్రే పుమా గ్ం సమేవాభ్యః సగ్శ్యతి మిథునత్వా
 య” (బ్రా - ౩కాం | ౩ప్ర | ౧౦) ఇతి । స్రువం పుమా జహ్వద్యాః (స్త్రీ)
 యః । తతస్తాభ్యః పూర్వభావిత్యం స్రువస్యయుక్తం । సంశ్యతీ సమ్యక్
 నాకరోతి వ్యవహారాధానం సంస్కరోతీత్యర్థః । జహ్వదీనాం పాగ్వా
 పర్యం విధత్తే “అథజుహూం । అథోపభృతం । అథధ్రువాం” (బ్రా-
 ౩కాం|౩|ప్ర|౧౦) ఇతి । ప్రశంసతి “అసౌవైజుహూః । అస్త్రీక్షముపభృ
 త్ । పృథివీధ్రువా । ఇమే వైలోకాః స్రుచః । వృష్టిస్సమ్మార్జనాని । వృష్టి

ర్వాగ్నిమాన్లోకాననుపూర్వం కల్పయతి । తేతతః కృష్టా సమేధస్తే”
 (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౦) ఇతి । క్రమావస్థానసామ్యేననుచాంలోకత్వం । స
 మ్మజ్యస్తైస్రచోమైర్యేదాగైస్తాని సమ్మర్జనాని । పూర్వంధర్మైర్వే
 దం కృత్వాతదగ్రాణి పరివాస్యతాని వేదపరివాసనాని స్రుచాం సమ్మర్జ
 నాయస్థాపితాని । తేషాం వృష్టిజన్యతయా వృష్టిరూపత్వం వృష్టిరూపై
 ర్దర్శనైర్గ్రాహకరూపాణాం జుహ్వదీనాం క్రమేణ సమ్మర్జనే సతి వృష్టిరే
 వానుక్రమవర్తితో లోకాన్ ధాన్యాదిసమృన్నాన్ కరోతి । తతస్తేలో
 కాః సమృన్నాః సహ్యగభివర్ధస్తే । వేదసంప్రశంసతి “సమేధస్తేస్తాగ్ని
 మేలోకాని ప్రజయా వశుభిః । య ఏవంవేద” (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౦) ।
 ఇతి । వేదపరివాసనానామగ్రమూలభాగయో ర్యవస్థాం దర్శయతి “య
 ది కామయేతవషణ్కని వర్జన్య సాస్యదితి । అగ్రత సుస్మృజ్యాత్ । పృ
 ష్టిమేవనియచ్ఛతి । అవాచీనాగ్రాహివృష్టిః । యదికామయేతాదవర్జకః
 స్యాదితి । మూలత సుస్మృజ్యాత్ । పృష్టిమేవోద్యచ్ఛతి” (బ్రా-౩కా|౩
 ప్ర౧౦) ఇతి । నియచ్ఛతిన్యగ్భావేన ప్రవర్తయతి । ఉద్యచ్ఛతి ఉద్ధా
 కర్షణేన వారయతి । తస్మిన్నేవవిషయే సమృద్ధిదాయవిదాం మతమాహ
 “తమవా ఆహుః । అగ్రతపవోపరిష్టాత్సమృజ్యాత్ । మూలతోఽధ
 స్తాత్ । తదనుపూర్వంకల్పతే । వస్తుకోభవతి” (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౦) ।
 ఇతి । ఉపరిష్టాదితి స్రుచో బిలభాగః । అధస్తాదితి తద్దణ్ణభాగః । ఏవంసతి
 పరివాసనానాం స్రువస్రుచాం అగ్ర మగ్రేణసహ్యధ్యతే, మూలం మూలే
 నేత్యనుపూర్వీకమాభవతి । వర్జన్యశ్చపషణ్కతి । బిలభాగేనిశ్చేషమాహ
 “ప్రాచీమభ్యాకారం । అగ్రైరస్తతః । ఏవమివహ్యన్నమద్యతే । అథో
 అగ్రా ద్వాఽపిషణీనామూర్జం, ప్రజాఉపజీవన్తి । ఉర్జపవాన్నాద్యస్యావ
 నుద్ధ్యే” (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౦) ఇతి । బిలభాగే పశ్చిమోపక్రమాంప్రా
 గవసానాం సకృత్సమ్మర్జనక్రియాం కృత్వాబిలబిలస్యాభ్యస్తరే సస్తతఆ
 కృష్యా కృష్య సమృజ్యాత్ । యథా భుజ్జానని పూమాన్ హస్తం పుర

తః పాత్రే ప్రసార్యాభితో భోజ్యాన్యాకృప్య ముఖవిలే ప్రక్షిపతి తద్వ
 త్ । కిచ్చప్రజాఢపథీనామగ్రభాగా దానీయతంసముపజీవన్తి తద్వత్ । త
 త్ర పరివాసనానైః సన్మార్గన స్వరూపస్యాస్తుం యోగ్యస్యాన్నస్య సమ్మ
 త్యైభవతి । దణ్ణభాగేవిశేషమాహ అథస్తాష్ట్రీతీచీం । దణ్ణముత్తరతః ।
 మూలేన ముఖంప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౪) ఇతి । అథస్తాద
 పస్థితం దృఢంప్రతి ప్రాగుపక్వమాం పశ్యిమావసానాం సన్మార్గనక్రియాం
 డీప్తిమేన దృఢభాగేన కుంభ్యత్ । తథాసతి దర్శనమూలేనస్రచో మూ
 లంసన్మధ్యతే । తచ్చప్రతిష్ఠామైభవతి । బిలదణ్ణయో రుక్తం వ్యవస్థాం లౌ
 కికిర్ణీన ద్రవయతి తస్మాదరత్నోప్రాశ్చిప్యపరిష్టాంగమాని । ప్రత్యచ్ఛి
 ధస్తాత్ । “స్రస్థ్యపః” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౪) ఇతి । మణి బధ్నానూర్ధ్వం
 స్కూత్మభూమాని ప్రాజ్ఞుఖాని । అథస్తాస్తుప్రత్యజ్ఞుఖాని । ఏషాహిలోకిక
 స్రుక్ తన్వృష్టాంధైన వైదిక్యాపి స్రుచో యగోక్తప్రకారోద్రప్తవ్యః । అ
 త్ర కేచిదాహుః, ఊర్ధ్వబిల త్వేన హస్తవృతాయాః స్రుచఊర్ధ్వోభా
 గౌ కృత్సాన్వపురిష్టాదథస్తాచ్చబ్రాభ్యాంవివక్షితౌ । నతు బిలభాగద
 ణ్ణభాగౌ । ఏవంధారకహస్తే పూర్వధ్వోదేశౌ । తథాసత్కున్తిం లోమ
 లిక్స మనుకూలమితి । తస్మిన్నేవాస్తు । స్రుచస్యప్రగమతో సన్మార్గజనం
 రూపకల్పనయోపసాదయతి “సాణోవైస్రవః । జహూగ్దక్షిణోహస్తః ।
 ఉపభృత్ సవ్యః । ఆగ్నాధ్రువా । అన్నగ్ంసన్మార్గనాని । ముఖతోవేప్రా
 ãోపానోభూగ్వా । ఆత్మానమన్నంప్రపిశ్యవాహ్యతస్తసువగ్ం శుభ
 యతి । తస్మాత్ స్రుచమేవాగ్రే సన్మార్జ్జితే । ముఖతోహిప్రాణోపానో
 భూత్వా । ఆత్మానమన్న మాపిశతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౪) ఇతి । ఆత్మా
 హస్తయోర్మధ్యవర్తి శరీరం । ముఖసన్ధ్యారిణోవాయోః ప్రాణాపానా
 భిధే, ద్వేవృత్తి । ఉచ్చాసరూపేణ బహిర్నిర్గచ్ఛత్రీప్రాణవృత్తం, ని
 శ్వాసరూపేణాత్మప్రశిశంత్యపానవృత్తి । తత్రప్రాణ రూపోవాయః ప్రా
 ãతాంపరిత్యగ్య స్వయమపానోభూత్వాముఖేప్రక్షిప్తమన్నగ్రాసం మ
 మధ్యశరీరేప్రవేశ్య హస్తాదిరూపం శరీరంపుష్ట్యాశోభితంకరోతి । తస్మాద

న్నరూపైర్వదాన్యైః ప్రాణరూపస్యస్థవస్యాబౌసమ్నార్జనంకర్తవ్యం । త
 ధాకృతేనతి ప్రథమతోన్నప్రవేశఃస్థశ్చద్భిహ్యహస్త రూపస్యజుహ్వోదే
 శోభేత్త్యేతదపవన్నం । ప్రస్థ్యాత్ ప్రాణాపానవేదినం ప్రశంసతి “తౌప్రా
 ణాపానౌ । అవ్యభక్తిప్రాణాపానాభ్యాంభవతి । య ఏవంవేద” (బ్రా-
 ౩|కాం|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ప్రస్థేణ బహిరంతః ప్రాణః । అపస్తేణాస్తరని
 త్యపానఇత్యేవం వృత్తిభేదాత్ తౌప్రాణాపానౌ సమ్మన్నావతి వేదీతు
 రకాలే ప్రాణాపానాభ్యాం వియోగోవృత్త్య రూపో న భవతి । మన్త్ర
 ముత్పాద్యహియంతై “దివ శ్శిల్పనవతతం వృథిన్యాగ కమభి శ్శ్రితం । తే
 న వియగం సహస్రవల్లేన సవత్సంనాశయామసి స్వాహేతిస్మకస్యవృత్త
 నాన్యగ్నోప్రవారతి” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । దివ స్సకాశాద్వృష్టి
 రూపేణాథః ప్రస్థతమిదం దర్శయామం చిత్రివస్తు భూమేరుపరతిత్రితం శత
 శ్శాఖన తేన దర్శేణ వయంవైరిణం నాశయామః । ఇదందర్శయామం హవ
 తమస్మి । అనేన మన్తేన వేదపరివాసనాన్యగ్నో ప్రక్షిపేత్ । అస్మిన్
 మన్తే సమ్నార్జనాని సప్రత్యయంతి ఇతి శిక్షాం వారయతి । “అహోవైద
 ర్భాః । రూపమేవైషా మేతత్తహి మానం వ్యావర్త్యే” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|
 ౧౨) ఇతి । అత్ర దివోవతతమిత్వనేన వృష్టి రూపాంతః ప్రత్యయంతే
 అపాఞ్చ దర్శరూపేణోత్పత్తి సూర్యమేవో ద్భవనబ్రాహ్మణేన దర్శి
 రా । తస్మాదేతత్ప్రవృత్తిగత శబ్దస్య రూపమేవైషాం దర్భాణాం దివం
 శిల్పిత్యాదిలక్షణం మహి మానంప్రభావభయతి । అన్యమన్త్రో స్యా నుష్టు
 ప్పస్తోత్రస్య వృత్త్రూపత్వజ్ఞానుసంధేయి మిత్వాహ । “అనుష్టుభర్చా”
 (బ్రా ౩|కాం|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । సన్యజ్యాదితిశేషః । విధేయమనుష్టుత్త్వం
 స్తోతి “అనుష్టుభగ్నిప్రజావతిః । ప్రాజావత్యోవేదః । వేదస్యాగ్రగం ప్రుక్య
 మ్నార్జనాని । స్వేనైవై నా ఛన్దిసా । స్వయా దేవతయా స వర్ధయతి”
 (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి జగత్సృష్టే ప్రజావతే రనుష్టు ప్పమాకారిణీ
 తి తాపనీయోపనిషది స్రూయతే “సచిదాతం మన్త్రరాజం నారసింహ
 మానుష్టుభ మవశ్యత్ । తేనవై సర్వమిద మస్మజత్” ఇతి । తస్మాత్

ప్రజాపతేరాసమృభత్వం । “ప్రజాపతేర్వా ఏతాశ్శ్రూణి యద్వేదః”
 ఇతివత్సతి । తస్మాద్వేదస్య ప్రాజాపత్యత్వం । తథా సతి వేదాగ్రస్య
 స్వకీయంభస్యః స్వకీయాచ దేవతేతుభయం సమృద్ధిహేతుర్భవతి । నకే
 వలం భస్యః ప్రాశస్త్యం కిన్త్వచోఽపీత్యాహ “అథోరుగ్వాపయోషా
 దర్శ్యోవృషాః” తన్నిధునరి । మిథునమేవాస్య తద్యజ్ఞే కరోతి ప్రజననాయ ।
 ప్రజాయతే ప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర-౨౨) ఇతి ।
 పృషా సేచనసమర్థం పుమాన్ । అత్ర సుకన్యమార్జనానాముక్తమస్తే
 తాగ్నై ప్రత్యేష ఇత్యేకం పక్షాన్ని ప్రయోగ్యోదకపరిత్యజేదిత్యపరః
 పక్షః । అతపవ సూత్రకారోఽగ్నై ప్రహరణీతుక్త్వా పునరప్యాహ “ఉ
 త్కరేవాన్యస్యతి” ఇతి । ఇమంపక్షం విధత్తే “తాస్యేకే వృస్తే నాపాస్య
 త్తి । తేతదాన కార్యం । ఆరభస్య యజ్ఞే యస్య కర్మణః స విదోహా
 యద్యేనాని పశవోఽభితిష్ఠేయం । న తత్పశుభ్యః కిం । అద్భిర్మార్జ్జ య
 త్వోత్కరేన్యస్యేత్ । యద్యైయజ్ఞే యస్య కర్మణోఽన్యత్రాహుతిభ్యః
 సన్తిస్తతే । ఉత్కరే వా వ తస్య ప్రతిష్ఠా । ఏగాగ్ంహి తస్మైప్రతిష్ఠాం
 దేవా స్సమభరన్ । యన్ద్భిర్మార్జ్జయతి । తేనశాన్తంయదుత్కరేన్య
 స్యతి । ప్రతిష్ఠామేవై నాని త్సమయతి । సతితిష్ఠతి ప్రజయా పశుభి ర్య
 జమానః” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర-౨౨) ఇతి । “దిత్వేత్రాశన మకృత్వై వ
 యత్ర క్వాపి పరిత్యజన్తి తదయుక్తం । య ఏషోఽనుస్తానప్రకారః స
 కర్మణా విపరీతఫలం దోష్ఠి । అప్రయోగితదర్శాక్రమణే పమానాం రోగో
 త్పత్వా సుఖం భవేత్ । మార్జనేన తచ్ఛాన్తం భవతి । ఆహుతి వ్యతిరి
 క్తస్యయజ్ఞేయద్రవ్యస్య త్కరస్సమాప్తి స్థానమితి దేవైః స మ్వాదిత
 త్వత్ తత్రైవపరిత్యాగే ప్రతిష్ఠా భవతి । అగ్నై ప్రహరణ పక్షమేవ
 ద్రథ యతు ఉత్కరే పరిత్యాగం చూషయతి “అథోస్తస్యస్యవా ఏ
 తనూపం । యత్సుక్న్యమార్జనాని । స్తస్మశోఽవా ఓషధయః । తాసాం
 జరత్యుత్కేషవోన రమన్తే । అప్రియోహ్యేషాం జరత్యుక్షః । యావద

ప్రియో హ వై జరత-క్షుః పశూనాం । తావప్రియసి పశూనాంభవతి ।
 యస్యైతాన్యత్రాగ్నేర్దధతః” (బ్రా-౩కాం-౩ప్ర-౨౭) ఇతి । అథోశబ్ద ఉ
 త-రపక్షన్యావృత్త్యర్థః । ఓషధయో ద్వివిధాః । స్తన్నరూపా నవదావ్య
 రూపాశ్చ । కోమలతృణాభావా దస్వాచ్యర్జరత-క్షుఃస్తన్నః । దావాగ్ని ద
 ధప్రదేతే వృష్ట్యాసముత్పన్నః కోమలః స్వాచ్యతరస్తృణ సమూహానాన
 వదావ్యః । తత్రస్రక్సమ్మర్జనాని ప్రశ్నై లూతయాస్తన్నయాపాణియ
 ద్యేతాన్యగ్నేరన్యత్రోక్త-రేవ్యజేరతదా తత్ర తత్ర పికిణాని తానీ
 బహుస్తన్నా ఓషధయః సమ్మన్యజే । తాసామోషధీనాం సమ్మన్ధీని
 జరత-క్షుఃప్రత్యభావా త్ జరత-క్షు వన్యజమానోఽపి పశూనామప్రియ
 ఇత్యపశురేవ స్యాత్ । అగ్నోప్రహరణపక్షం ప్రథయతి । నవదాన్యాసువా
 ఓషధీషు పశవో రమస్తేనవదావోహ్యేషాం ప్రియః । యావస్మిన్మోహా
 వ్రేనవదావసపశూనాం । తావత్ప్రియసి పశూనాంభవతి । తస్యైతాన్యగ్నోప్ర
 హరంతి । తస్మాదేతాన్యగ్నా వేవప్రహరేత్ । యతరస్తం స్సంమృజ్యాత్ ।
 పశూనాంభవత్యై” (బ్రా-౩కాం-౩ప్ర-౨౭) ఇతి । నవప్రత్యాసన్న పూర్వ
 కాలభావీ దావాగ్నిర్యన్య కోమలస్యాపక సమూహాన్య సోఽయంనవదా
 వః, తాదృశోషధి వన్యజమానోఽపి సమ్మర్జనానామగ్నోప్రహరణే ప
 శూనాం ప్రియో భవతి । తస్మాదాహవసీయే గార్హపత్యేవా యస్మిన్న
 గ్నోప్రచక్ర ప్రతితప్యసమ్మృష్టాస్తస్మిన్నేవ ప్రహరణం యజమానగృహే
 పశూనాం బహూనాం ధారణాయ భవతి । స్రక్సమ్మర్జన ప్రసక్తౌ దగ్ని
 సమ్మర్జనానామపి కశ్యప్తస్త్రిమిత్వాన్య పినియజ్జే “యోభూతానామ
 ధివతిః । రుద్రస్తన్దివరోవుషా । పశూనస్యాకం మాహిగంసిః । పతదస్తు
 హుతం తవస్వా హేత్యగ్నిసమ్మర్జనాన్యగ్నోప్రహరతి” (బ్రా-౩కాం
 ౩ప్ర-౨౭) ఇతి । తత్తికిర్కసన్తానం తత్రచరతీతి తన్దివరః । వృషదేవేషు
 శ్రేష్ఠః హేరుద్రత్వ మస్యాకం పశూన్మాహింసిః । పతదగ్ని సమ్మర్జన
 ప్రవ్యం తవహుతమస్తు । తస్యైవాధిస్యేసువాదకః స్వాహతిశబ్దః । యో
 గ్నైభిర్భక్తస్సన్నద్ధై రేవాగ్నిం సమ్మృజ్య స్వకాలే సమ్మృచ్చైతాని

మృగజనాన్యగ్నోప్రహరేత్ ! ప్రథమతోఽగ్ని త్వరితీనగ్నిఃప్రతిస్త్రి సు
 మ్మృష్టేనతి ప్రధానయాగాదూర్ధ్వమన్వాహర్యరూపాయాం దక్షిణా
 యామృత్విగ్భ్యో దత్తాయాం అనూయాజహేమామాత్ పూర్వం ద్వితీ
 యమగ్నో సమ్మృష్టేనతి తత్ప్రహరణకాలః|అగ్నిదగ్ధప్రదేశే పునరుత్పద్య
 సమ్యగ్గృధ్రమాసత్వాదీగ్నో దర్భాణాంప్రహరణం యుక్త మిత్యాహ“ ఏ
 షావాపతేషాంయోనిః । ఏషాప్రతిష్ఠా । స్వామేవేనానియోనిం । స్వాం
 ప్రతిష్ఠాంగమయతి । ప్రతిష్ఠితప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩ కాం
 ౩|ప్ర.౨౨) ఇతి । ఏషావహ్నిరూపా । న చాగ్నిప్రహరణేరుద్రవిషయోమ
 న్నో వ్యధికరణఇతి వాచ్యం, అగ్నేరేవాత్ర రుద్రత్వాత్, ,,రుద్రోవా
 పక్షః । “యదగ్నిః” ఇతిశ్రుత్యంతరాత్ । “సోఽరోదీద్యదరోదీ త్తద్రు
 ద్రస్యరుద్రత్వం” ఇతినిర్వచనాచ్చ । కల్పః “అతైనాంపత్నీమన్తరేణవే
 ద్యుత్యురౌ ప్రసాద్యజఘనేన దక్షిణేన గార్హపత్యముదీచీముపవేశ్య యో
 క్త్రేణసన్నహ్యతి, ఆశాసానాసౌమనసం ప్రజాగ్ సౌభాగ్యంతన్మాం । అ
 గ్నేరనువ్రతాభూత్వా సన్నహ్యేసుకృతాయకం ” ఇతి । యా పత్నీవ
 హ్నేరనుసరణీభూత్వా సౌమనస్యాది ఫలాన్యాశాసానా వర్తతేతామే
 తాం శోభనకర్తవ్యేసుఖంభవతి తథా బధ్నామి । యోక్త్రీబద్ధనాయ గా
 హ్వాపత్యసమీపే పత్యాఉపవేశనం విధత్తే “అయిజ్ఞోవాపషః । యో
 పత్నీకః । నప్రజాప్రజాయే రక్ । పత్యన్వాస్తే| యజ్ఞమేవాకప్రజా
 నాంప్రజననాయ” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర.౨౨) ఇతి । అకః అసుకృతవాక్ భ
 వతి । బద్ధనకాలేపుష్పవేశనమేవ న తూష్ఠానమిత్యాహ “యత్తిష్ఠన్తిసన్న
 హ్యేత । ప్రియంజ్ఞాతిగ్ంరుద్యాత్ । ఆసీనాసన్నహ్యతే| ఆసీనాహ్యేషా
 వీర్యంకరోతి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర.౨౨) ఇతి । రుద్యాత్ నాశయేత్ । చి
 రమపుష్పస్థాతుం శక్యత్వాదాసీనాయాఃసాహర్థ్యమస్తి । దిగ్దేశం విధత్తే
 “యత్పశ్చాత్ప్రీత్యన్వాసీత । అనయాసమదందదీత| దేవానాంపత్నీయా
 సమదందదీత| దేశాద్దక్షిణతఃదీచ్యన్వాస్తే| ఆత్మనోగోపీథాయ” (బ్రా-౩
 కాం|౩|ప్ర.౨౨) ఇతి| సమదంకలహః| సాగార్హపత్యస్యపశ్చాద్భాగేప్రాజ్ఞుః

త్యేనప్రప్రావీనప్రణయా వేదియాపయా పృథివ్యాసః కలహాస్యాత్ । ప
 ర్నిసంయాజహూమేషుత్యతియాము తేర్యా దేవతాదేవపత్నీ తస్యా
 పితృదేవ స్థాన మితి తయాసహ కలహంకుర్యాత్ । అతోదక్షిణదేశే స్వర
 త్కార ముదజ్జుభూతిష్టే త్ । సనుసర్వాఅపి యోషితః సామనస్యాదిక
 మాశాసతే తత్రకూవిశేషోఽస్యా ఇత్యాశబ్ద్యమస్త్రే పూర్వాధిస్థా
 భిప్రాయమాహ అశాసానా సామనసమిత్యాహ । మేధ్యమేవైనాం
 కేవలీకృత్యా । ఆశిమాసమగ్ధయన్ (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౩) ఇతి । దేవ
 యజనప్రవేశేన యజ్ఞయోగ్యాం పాపక్షయేణకేవలీకృత్యా పశ్యదా
 శాసానేతిబ్రువక్ సత్యయాఽఽశిమా సమృద్ధాంకరోతి । అనుప్రతసూచిత
 మగ్ధమాహ అగ్నేరనుప్రతాభూత్వా సన్నహ్యేషుకృతాయకమిత్యా
 హ । పతద్వైపత్తిన్యైవతోపనియనం । తేనైవైనాంప్రతము పనయతి”
 (బ్రా ౩కాం౩ప్ర౩౩) ఇతి । పర్వాఃస్యాతస్త్రేణ కర్తాధికారాభావా
 త్ పర్వాసహ తదధికారే సత్యేతదేవయోక్తిం తస్యా అనుప్రతస్వీ
 కారే లింగం । యథావివాహేస్త్రీయాన్ కిణ్ఠే వ్యభిచారధారణం తద్వ
 త్ । అస్త్రీపత్యేవైదికతాకిప్రసిద్ధం దర్శయతి అతస్తాదాహుః । యశ్చై
 వంవేదయశ్చన । యోక్తిమేవయతే । యమన్వాస్తై । తస్యాముష్మిక
 లోకేభవతియోక్తేణ” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౩) ఇతి । యస్తాత్ సూ
 త్రధారణం లోకవేదయో నియమస్వీకారలింగం । లోకేహి దూరదే
 శవర్తి దేవరాదర్శనం సజ్జల్పయన్తః సూత్రమృగ్నన్తి । వేదేపి ఉపనయ
 నప్రతే మాశ్లేష్యగ్నన్తి । తస్మాద్యోయాగంజానాతి యశ్చనజానాతితాదృ
 శాఃసర్వేష్యేవమాహుః ఇయంపత్నియోక్తి మవశ్యంయతే మిశ్ర యతి
 బధ్నాతి యం పరిమన్వేషావ్రతం స్వీకృత్యాస్తే తస్య సమృద్ధిహ వ్యభి
 చారతేనాముష్మిక లోకేయైకభవతి । ప్రకారాన్తరేణ యోక్తి బధ్న
 నంతైతి “యద్యోక్తిం । సయోగః । యదాస్తే । సమేషః । యోగయేమ
 స్యోక్త్యై” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౩) ఇతి । అప్రాప్తస్యవస్తునః ప్రాప్తిర్యో
 గః ప్రాప్తస్యరక్షణంయేషః అతోయోక్తిబధ్ననముదజ్జుభూసనశ్చోభయ

సిద్ధయేభవతి । మనసి కిమభిప్రేత్య అసౌజన్యత ఇత్యాశంక్యాహ “య
క్తంక్రియాతా ఆశీః కామేయజ్యాత ఇతి ఆశిషస్సమృద్ధై” (బ్రా-౩|కాం
౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । మయా శాస్త్రీయం కర్మక్రియతే, అతః సౌమనస్యాదిహ
పా మమేయ మార్గో ఫలేయజ్యతాం, అనేనాభిప్రాయేణాశీః సమృద్ధా
భవతి । సిద్ధస్తే “గ్రంథిగ్రథాతి । ఆశిషపవాస్యాం పరిగృహ్ణాతి । పుమాన్
వైగ్రంథిః । స్త్రీపత్నీ । తన్విగునం । మిధునమేవాస్య తద్యజ్జే కరోతి ప్రజన
నాయ । ప్రజాయ తే ప్రజయా పశుభిర్యజమానః । అధో అధోవా పషతన్యః ।
యత్పత్నీ యజ్ఞస్యధృత్యా అభిధిలంభావాయ” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి ।
సౌమనస్యాద్యాశిషః సర్వా అపి యోక్తగ్రంథినా తస్యాం పరిగృహీతాభవ
త్తి యజ్ఞకర్తృర్ధన్వరూపభూతా పత్నీ తతస్తదీయగ్రంథినా యజ్ఞోద్రియ
తే నతుభిధిలోభవతి । కల్పః “జఘనేన గార్హపత్యముపవిశతి, సుప్రజసస్త్య
వయోఽనుపత్నీరుపసేదిహ । ఆగ్నే సపత్నదహ్నున మదధ్ధాసో అదాభ్యం”
ఇతి । హే ఆగ్నే వయం త్వాం ఉపసేదామః । కీదృశావయం । సుప్రజసః
శోభనప్రజోపేతాః । శోభనగ్నిభనగ్నిపరిర్యాసాంతాః సుపత్న్యః । త్వత్ప్రసాదాత్
అపద్ధాసః కేనావృతిరస్మకృతాః । కీదృశంత్యాం సపత్నదహ్నునం వైరివి
శినం, అదాభ్యం కేనావృతిరస్మకర్యం । పత్న్యా ఉపసేదనే ప్రయోజనం
దర్శయతి । “సుప్రజసస్త్య వయోఽనుపత్నీరుపసేదిమేల్యాహ । యజ్ఞమే
ర తన్విగునీవోతి । ఉనే తిర్క్తిం ద్రియాతా ఇతి ప్రజాత్యై” (బ్రా-౩|కాం|
౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । శోభనగ్ని పతిర్యస్యా ఇత్యభిధానాద్యజ్ఞం మిధున వస్తం
కరోతి । యత్పత్నీ ధునే పత్నా కర్తృణ్య సుప్తీయమానేనతి యద్యజ్ఞాణం తేన
అననుష్ఠితం సమానం * భవతత్రో న ప్రదేశే తద్యజురిక్తం తేనాననుష్ఠి
తం అనయాపత్యాద్రియతే అనుష్ఠీయతే అతపవపత్నీకర్తవ్యం పూర్ణపా
త్రధారణ మామూయతే †, అజ్ఞలౌచూణపాత్రమానయతి । రేతపవా
స్యాం ప్రజాందధాతి” ఇతి । ఏవమన్యదపి తత్రా కర్తవ్యముదాహర్యం । అత

* సభృతం భవతి తాశీపాతః । † నిశయసమామూయతే - ఇతి కాంచీపాతః ।

ఊనంపత్నీ పరిపూరయతీతి ప్రయోజనేన వత్సాన్యప్రవేశనేనతి తద్విధునం
 ప్రజననాయసమ్పద్యతే । యథా సప్తమాసువాకే కఫాలోపధానప్రసక్తేన
 తద్విమోచనమన్త్రో ప్యామ్నాతః పవమత్రాపి యోక్తృబన్ధనప్రసక్తేన
 యోక్తృవిమోకమన్త్రో అమ్నాయతే । ఇమంవిష్యామి పరుణస్య పాశంయ
 మబధ్నీతసవిధానుకేతః । ధాతుశ్చయోనా సృకృతీస్యలోకే స్థానం మేన
 హ వత్సాకరోమి ” ఇతి । విష్యామి ముఖ్యామి, సుకేతః సుజ్ఞానః, సవితా ।
 బద్ధేన్ద్రియోక్తృరూపే పరుణపాశే విముక్తే సతి ధాతుః బ్రహ్మణో యో
 నా స్థానే అనుష్ఠితస్య కర్తృణిఫలభూతే లోకే పత్యాసమా మెసుఖం కరో
 మి । అస్య చయోక్తీస్య విమోకః స్వకాలేక ర్తవ్యః । పిప్లలేప ఫలీకరణ
 హేలూమాఖ్యామూర్ధ్వం ప్రాయశ్చిత్త హేలూమేభ్యః పూర్వమస్య స్వకా
 లః । అతపవ కల్పనూత్రకార స్తస్త్రిప్రదేశే పఠతి । ఇమంవిష్యా మీతి పత్నీ
 యోక్తృపాశంవిముఖ్యతే । తస్యాస్మయోక్త్రేంజతా పూర్ణపాత్రఘానయ
 తి, సకూయపాసమ్పజయే త్యానీయమానే జపతి ” ఇతి । సోపి మన్త్రోత్తై
 వానన్తర మామ్నాతః “సమాయపాసమ్పజయా సమగ్నే వర్చసాపునః ।
 సమ్పత్నీవగ్యాహంగచ్ఛే సమాగ్నాతసువామసు ” ఇతి । హే అగ్నే అహమా
 యుపాసగ్చ్ఛేత్రజయా సంగచ్ఛే పాణివత్స లతుజేన వర్చసాసగ్చ్ఛే అనే
 సవత్సాపునః పునఃపత్నీభూత్వా సగ్చ్ఛేవియోగ్య కదావిదపిమాభూదిత్య
 ర్థః । మమశరీరేణ జీవాగ్నాచిరం సగ్చ్ఛతాంకల్పః “మహీ నాం పయోస్యో
 షధీనాగ్ంరసప్రస్య రేక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవయజ్ఞామై ” ఇతి । త
 స్యాంపవిత్రా వ్రహ్మితాయా మూఽభ్యుస్థాల్వామాజ్యం నిరూప్యేతి । యద్య
 ప్యత్రమన్త్రోక్తాణ్డేదేవయజ్ఞామై ఇతి పఠంనామ్నాతం తథాపి బ్రాహ్మణాసు
 సారేణ తత్పఠితం । మహీశబ్దస్య గౌరభః । అతపవ సప్తమకాణ్డే గాంప్రస్తు త్యా
 మ్నాయతే । తస్యా ఉపాథ్తాయ కణమాజపే దిదే ర నైదితే సరస్వతిప్రి
 యేప్రే యసిమహిపిత్రు త్యేతాని తే అఘ్నియే నామాని ” ఇతి । హే ఆజ్య
 త్వం మహీనాంగవాం పయోసి సాయాత్ తజ్జన్యత్వా దోషధీనాం రస
 శ్చస్సి పరవ్వరయా తజ్జన్యత్వాత్ । తాదృశస్య త్తయరహితస్య తప స్వ

రూపందేవ యాగార్థం పాత్ర్యాం నిర్వపామి । ఇమం విష్యామి, సమా
 యుషేతి మన్త్రద్వయస్యాత్రాప్రాసక్తికత్వాత్ తద్వ్యాఖ్యానముపేక్ష్య
 అనన్తరస్య మన్త్రస్యపూర్వభాగేస్సప్తార్థ తాందర్యయతి “మహీనాం ప
 యోస్యోషధీనాగ్ంరసఇత్యాహ । రూపమేవాన్యై తన్మహిమానంవ్యాచ
 క్షే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౩౮) ఇతి । ఉత్తరభాగేత్వక్షీయ మాణస్యేతి ప
 దస్యాభిప్రాయమాహ “తస్య తేక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవయజ్ఞా
 యో ఇత్యాహ । ఆశిషమేవై తామాశాన్తై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౩౮) ఇతి ।
 ఆజ్యస్య యాగార్థతాం * విధత్తే “ఘృతఞ్చవైమధు చప్రజాపతిరాసీత్ ।
 యతోమధ్వాసీత్ । తత్ప్రసజాఅస్యజత । తస్మాన్మధుషిప్రజనన మివాన్తి త
 స్మాన్మధుషానప్రచరన్తి । యాతయామహి । ఆజ్యేనప్రచరన్తి । యజ్ఞోవా
 ఆజ్యం యజ్ఞేనైవయజ్ఞం ప్రచరన్త్యయాతయామత్వాయ” (బ్రా-౩ కాం
 ౩ ప్ర ౪౦) ఇతి । ప్రజాపతిః పూర్వం యాగసాధనం సృష్టిసాధనాభ్యాభిప్రే
 త్య స్వయమేవ సజ్యసజ్కల్పతయా ఘృతరూపేణ మధురూపేణ చ పరిణ
 తోఽభూత్ । తస్మాదుత్పత్తిబీజత్వమభిప్రేత్య మధ్వభూతస్మాన్మధుబీజేన
 ప్రజాఅస్యజత । అతపవ మధునినానాజన్తూ త్వాదనం + విద్యతే, తేనో
 త్వాదనేన యతోగతసారం తతోమధునాయాగం నమర్వన్తి । సారవత్వా
 దాజ్యేనయాగం కుక్కుః । సర్వయజ్ఞ హేతుత్వాదాజ్యస్య యజ్ఞత్వం త
 ద్ధేతుత్వఞ్చ పక్ష్యతే “సర్వవైవా ఏతద్యజ్ఞాయగృహ్యతే” యథ్ర వాయా
 మాజ్యం ” ఇతి । అతోయజ్ఞ యోగ్యసాధనేనైవ యజ్ఞ స్యానుస్థానాన్నా
 స్తి గతసారత్వదోషః । కల్పః “అతై నామాజ్య మవేక్షయతి, మహీనాం
 పయోస్యోషధీనాగ్ంరసో దధ్నేనత్వా చక్షుషావేక్షేనుప్రజాన్తాయ” ఇతి ।
 అదధ్నేనరోగానుపహతేన । విధత్తే “పత్న్యవేక్షతే । మిధునత్వాయప్ర
 జాన్త్యై । యద్యైవత్ప్రయజ్ఞస్యకరోతి । మిధునంతత్ । అథోపత్నియాప
 వైవయజ్ఞ స్యాన్వారమ్నోఽనవచ్ఛిన్త్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి ।

* ఆజ్యభాగాంగతాంవిధత్త ఇతిపాఠాంతరం. + మధునానాబీజోత్పాదనం.

యజ్ఞస్యపురుషత్వాత్ తేనసహపత్న్యా మిహుచత్వం కింభవత్వాత్ ఆజ్ఞా
 వేషణ రూప ఏవయజమానషసు యజ్ఞార్చనాని మన్వీర్వర్షయోరప్యాక
 మ్మేసతియజ్ఞో నవిచ్ఛిద్యతే । కిల్బః “అహేన గ్నావత్యైః శ్రయతి । తే
 జోఽసీనిసమధముపయిత్య చాగ్నిరత । తేహసుప్రేమాన్యవై న దాహవనీ
 యేఽధిశ్రయతి । అగ్నిస్తేఽజోమాపివైత” ఇతి హోత్యజ్యత్వం తేజో
 రూప మసితేజో రూపమాహవనీయ మనుసవేష్యం గచ్ఛతి, ఆయమావావ
 నీయోగ్నిత్వదీయం తేజో హపమాఽపనయతి । అన్యోనపద సూక్ష్మం
 మన్తాః వ్యాచక్షే “అమేధ్యంవా ఏతత రో । యత్ పత్న్యవేషుతే
 గార్హపత్యేధిరయల మేధ్యత్వాయ । అహవనీయసి భువై వై । యజ్ఞస్య
 సస్తైత్యై । తేజోసితేజోఽనుప్రేమాత్వానా । తేహోవాల్గిః । తేజః
 జ్యం । తేజఽవతేజ సువర్ధయతి । అగ్నిన్ తేహోమావివై చిత్యా హ
 హగ్ంసామై” (బ్రా-౩కాం౩:౩౪౮) ఇతి । బోధాయన్ “స్తేనాన్య
 థా హృతం ప్రవతిహృత్యుత్తిరాధై వైత్యైః కథాగూర్హునిరపేక్షత,
 అగ్నేర్జీహ్వసి నిభూన్దేవానాంథామ్నే థామ్నేదేవేభ్య యజుషేయజు
 షేభవ” ఇతి । ఆపస్తంబః “అగ్నిర్జీహ్వసతి ధృత్యై వర్తన్తాన్యైః”
 ఇతి । అహవనీయే ధృతస్యాన్యోదగ్దేశే అమూనతుంస్థ్యన కాశ్చ
 ద్బ్రాహ్మం కృత్వాతస్యాం సాఽయే । హోత్య జ్వాలామూపాయా
 హ్వయా ఉత్పాదకత్వాచిగ్నేర్జీహ్వసి । దేవానాం సుహయ . భవంతి
 సుభా । ఉత్తేశస్తవన । యథై “స్థ్యన్యవర్తన్తాన్యైః । యజ్ఞస్య
 సస్తైత్యై” (బ్రా ౩కాం౩:౩౪౮) ఇతి । తత్తదాహుర్హోనాయ తత్తి
 యేఽగ్నిర్వశిగ్రహణాయ పర్య వంభవంతి వ్యాచక్షే “అగ్నేర్జీహ్వ
 సి సుహూన్దే వానామిత్యాహ । యథాయజు రేవైతత్ । థామ్నేథామ్నే
 దేవేభ్యోయజుషే యజుషే భవేత్వానా । అపిషమేవై తామాశాస్తే”
 (బ్రా ౩కాం౩:౩౪౮) ఇతి । కిల్బః “అహేన దదగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం
 అనరాహరముత్పన్నాని, సుక్రమసప్రదానం, జ్యోతిరసిః ద్వితీయం, తేజో
 నీతిత్యేయం” ఇతి । సుక్రంచీత్తమల । ఆజ్యస్యోత్పవసంవిధతై “తద్వాచితం

పవిత్రాభ్యామేవోత్పన్నాని । యజమానోవా ఆజ్యం । ప్రాణాపానౌపవి
 త్రే । యజమాన ఏవప్రాణాపానౌ దధాతి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి ।
 యతో యోషిద్వక్షణేనామేధ్యస్యాజ్యస్యమేధ్యత్వాయ గార్హపత్యాన్యధి
 శ్రయణం కృతం అత ఏవాత్యైస్తేషున్యర్థముత్పన్నీయాత్ । ప్రకారపితే
 షం షిఘ్రైః ఘనరాహరిం । ఎవమివనాప్రాణాపానౌ సజ్జరతః” (బ్రా
 -౩ కాం|౩|ప్ర|౪౮) ఇతి । ఆద్యేస్తాపితే పక్షిత్రే ప్రాచ్యాగ్రస్తోహ్యునిః ప
 శ్చాదా వ్యాన్య మధ్యాహ్నార్ధముత్పన్నీయాత్ । ఎవంబ్రవారిమిత్త్యభిప్రా
 యేణ పీపాన్యోణముత్ప్రీయ్యుయ్యుక్తిః । మంత్రాణాం సప్తార్థతాం దర్శ
 యతి “శుక్రం సిఙ్గో తిరిసేతేజోసత్యాహ । హపమేవాన్యైతత్తహిహ
 నం వ్యాప జ్జి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౪౯) ఇతి । ప్రాచ్యస్త్రోమృతక్రియాం
 షిఘ్రైః । “త్ర్యజుషా । శ్రయశ్చమెలోకాః । ఏషాంలోకానామాప్త్యై”
 (బ్రా -౩ కాం । ౩ ప్ర । ౪౭) ఇతి । స్త్రీన్యసానూద్యార్థనాదా న్తరమాహ
 “త్ర్యవృద్ధి యజ్ఞః । అథోమేధ్యత్వాయ” (బ్రా ౩ కాం । ౩ ప్ర ౪౮)
 ఇతి । కల్పః “అగ్రస్తోక్షణేరుత్పన్నాతి, దేవోవస్సపితోత్పన్నాత్వచ్ఛిద్రేణప
 విత్రిణ ఎసో స్సూర్యస్య రిశ్మిభిం” ఇతి । తదేతమ త్వసనం పవిత్రపిఠ్తంపి
 థతైః “త్రాభ్యానోభ్యామపః । రూపమేవాసామేతద్వర్ణం దధాతి । అపవా
 ఉతాహుః । యథా హవైయోషాసువర్ణం హిరణ్యం పేతలం బిభ్రో రూ
 పేణాస్తే । ఎవమేతావతహీత” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౪౯) ఇతి । యాభ్యాం
 పవిత్రాభ్యామాన్యముత్పాతం తాభ్యామేవానిప్తాభ్యా మప ఉత్పన్నీయా
 త్ । వ్యత్యయేనస్త్రీలిగత్వం । ఎతదాజ్యం వ్యత్యయిరాసామపాం వర్ణపితే
 హోషింసాగూఢం సమ్పదయతి । అథ గ్రామూదికాలుష్యరాహిత్యే న
 శోభ సవర్ణోపేతం కటకాద్యాకారసౌక ర్యేణపేతలం హిరణ్యంబిభ్రతి యో
 షవేమా అప ఆర్యబిష్టయక్తా నేత్రప్రియాభవన్తి । మిన్త్రీగితచ్ఛవృషప్రభృ
 తిః మనుసన్ధేయతయావిధతైః “అహవై సర్వాదేవతాః ఎషాహి విశ్వేషాం
 దేవానాం తనూః । యదాజ్యం । తత్రోభయోగ్నీమాగ్నసా, జామిన్యా
 త్” । యన్యజుషాద్యం యజుషాప ఉత్పన్నీయాత్ । ఛస్తసాప ఉత్పన్నాన్యజా
 మిత్వాయ । అగ్ని మిధునత్వాయ । సావిత్రి యర్పా సపిత్యప్రసూతం మేక
 ర్వాసదతి । సపిత్యప్రసూతమేవాన్య క్తిభవతి । పశ్య గాయత్రియాత్రి

* பெரியபுராண வ புறநாடு.

యన్తా ఆసన్ । సపతమిన్ద్రాజ్య స్యావకాశవపశ్యన్ । తేనావైక్షత ।
 తస్మాదేవా అభివన్ । పరాసురాః । యవంవిద్వానాజ్యమవేక్షతే । భ
 వత్యాత్మనా । పరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౫౭) ఇతి ।
 అవకాశః ప్రకాశకో మన్త్రః స చాగ్నేర్విహ్వోసిత్యాదిః । అభిఘరణరూప
 త్వకథనేనాచేదణం ప్రశంసతి । “బ్రహ్మ వాదివోవదన్తియదాజ్యేనాన్యా
 నిహిషిం మ్యభి మారయతి । అథకేనాజ్యమిలి । సత్యేనేతి బ్రూ యాత్ ।
 చీత్సుత్వైసత్యం । సత్యేనైవైన దభి ఘరయతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౫౮)
 ఇతి । పద్మ పీఠప్రవహు సన్భవాప్రభు తోఽర్థ కదాచిద్వ్యభిచరత్వ పిద్ర
 ప్తస్తు సతధేతి । ద్రిస్తు శ్చక్షు సత్యం । శుక్రేరజితరజ్జ సర్పాది వ్యభిచా
 రిస్తు కాశకాశలాది దోషప్రయుక్త । అవేక్షణేమిలనరూపం విశేషం
 విశదై చుశ్యరోవా ఏషాఽన్తో భవితో । యశ్చక్షుషాజ్యమవేక్షతే । ని
 మీల్యావేక్షత । దాధారాత్మవత్సుః । అభ్యాన్యంధారయతి” (బ్రా ౩కాం
 ౩ప్ర౧౫౯) ఇతి । ఆజ్యస్యాదిన్య వజ్జిలవదైజ స్విత్యావైర్వైరస్తర్య పీక్షణే
 నాన్తో భవతుః । సభర్భవతి । తత్ర ని మిలనేన స్వాత్మన్య వినష్టచక్షుషా
 * ధారణార్హం స భవతి । వీక్షణేనాజ్యమభిఘరయతి । విధతే “అజ్యం
 గృన్తతి । శస్తాంసేవాజ్యం । శస్తాంసేవప్రీణాతే” (బ్రా ౩కాం
 ౩ప్ర౧౬౦) ఇతి । ఆజ్యస్యయగ్న సాధనత్వేన శస్తాస్సవ్యశ్యం । స్రుగ్విశేష
 తాప్తి విశేషంవిధతే “చతుర్భుహ్వంగృన్తతి । చతుష్పాద్యపశవే” । ప
 శూ సేవాపర్యే । అష్టాభుపభృతి । అష్టాక్షరాగాయత్రీ । గాయత్రీ ప్రా
 ణః । ప్రాణమేవపశుషుదధాతి । చతుర్ద్రివాయాం । చతుష్పాద్య పశవః
 పశుష్వేహ్వో పగ్నా స్మృతిగృతీ” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౬౧) ఇతి । గాయ
 త్ర్యాగ్నేశిత్యాం ప్రాణో గాయత్రః । తథా చ వాజసనేయనః సమా
 మన్తి “ప్రాణావైగయాస్తర్పాణాం ప్రతే తద్యగయాం ప్రతే
 తస్మాద్గాయత్రీనామ” । ఇతి । స్వాధీనత్వేనావరుద్ధేషు పశుషు పశ్యాత్ప్ర
 యోగేన ప్రతిఫలతి । గ్రాహ్యస్యాజ్యస్య స్రుగ్విశేషేణ అల్పానిక పరిమా

ఇంద్రతే “యజమానదేవత్యా వైజుహూః । భ్రాతృవ్యదేవత్యోపభృత్ ।
 చశుష్టవ్యం గృష్ణా భూయో గృష్ణీయాత్ । అస్తాపుపభృతి గృష్ణా
 కనీయః । యజమానాయైవ భ్రాతృవ్యముపస్తిం కరోతి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర
 ౫౨) ఇతి । ఉపసమీపేభ్యవ్యత్యేనాస్తి తస్యతీత్యుపభృత్ । సభ్యం పునః
 ప్రకాగాస్త రేణస్తాతి “గౌర్వైస్సుచః । చతుర్ధ్వం గృష్ణాత్ । తస్మాచ్ఛ
 తుష్టవ్య । అస్తాపుపభృతి । తస్మాద్భూతాశః । చతుర్ధ్రువాయాం । తస్మాచ్ఛ
 తుష్టనా । గామేవతస్సగ్గ స రోతి । సాన్వైస్సగ్గ తేషమూర్ధ్వం హేః
 (బ్రా ౩ కాం|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । అభిమతదోహనాత్ స్రుచాంగోరూపవ్యం
 సభ్యాయాతదవయవసావ్యంచ । తతః స్రుచామాజ్యసూర్తి గూసోయః
 సంసా రస్తేన గామేవసంసగ్గరోతి । సాచగౌర్వయోరూపమన్నమాజ్య
 రూపంరసజ్ఞ మధే । గృహాతస్యాజ్యస్య యథో చిత మాపచత్వేన్యం
 దర్శయతి “యజ్ఞవ్యంగృష్ణాతి । ప్రయాజేభ్యస్తత్ । యజుపభృత్ । ప్ర
 యాజోమాయాజేభ్యస్తత్ । సర్వస్తైవా ఎతవ్యజ్ఞాయగృహ్యతే । య
 ధ్రీవాయామాజ్యం” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । పశ్యన్ప్రయాజేషు
 శ్రియం జౌహవాజ్యేన నిష్పావ్యం, వ్యయం త్వోపభృతాధేన, శిష్యేన స్వ
 నాయూజాః । యశ్రవ్యాపేతౌ తత్ర సర్వత్ర శ్రౌవం॥

అశ్రవ్యయోగసంగ్రహః॥

“పశ్యన్ప్రచస్తపేదగ్నేర్మైష్టేరూగ్ధ్వం పునస్తపేత్ ।
 గోష్ఠం వాచం తథా చతుః ప్రజాంమాప్రిక్రిమాశ్శుచః ।
 జహూపభృద్ధృవాలితా పల్నయోక్త్రేణ నహ్యతి॥
 సుప్రేణిపశ్శుచవి శేదిగుంకాలవిమోచనం ।
 సమాయషా * పూర్ణపాత్రం జపేదధనుహిద్వయాత్ ॥
 ఘృణింనిరూప్యతేత తేతోధిశిష్యపబ్ధిమే ।
 వహ్నోతేజో హరేదగ్నిః పూర్వాగావధిసంశ్రయేత్ ॥

* పల్నీపూర్ణపాత్రయి కాశీహంః.

ఈ నెలలో చందాదారులనుండి వచ్చిన వైకము.

సం.	రూ. ల. పై.
౫౬ శ్రీశ్రీ పరకాల శ్రీమఠమునకుగా-కార్యదర్శి బ్రహ్మశ్రీ } మాణి అ - నరసింహాచార్యులువారు, మైసూరు.	౫ ౦ ౦
౫౭ బ్ర శ్రీమాణి అకా-రంగంశి నరసింహాచార్యులువారు } మేలుకోట.	౫ ౦ ౦
౫౯ బ్ర శ్రీమాణి తిట్టుమేల్ తిరునారణైయ్యంగార్లు, } మేలుకోట.	౫ ౦ ౦
౬౦ బ్ర శ్రీమాణి అరే అళశింగరాచార్యులువారు, } మేలుకోట.	౫ ౦ ౦
౬౦ బ్ర శ్రీమాణి ముడుంబే వరదాచార్యులువారు } మేలుకోట.	౫ ౦ ౦
౯౯ మహారాజ రాజశ్రీ, శ్రీమంతురాజు యెల్లగెడ్డ వల్లి } కార్జున ప్రసాదనాయుడు, బహదర్ జమీన్దార్ } పరగణే దేవీరకోటవగయిరా దొరగారు-చల్లపల్లి.	౫ ౬ ౦
౬౯ బ్ర మ రా శ్రీ తాడేపల్లి వెంకటకృష్ణయ్యగారు, మచ } లీపట్నం భొజ్జల్లిపేట.	౫ ౬ ౦
౯౭ బ్ర మ రా శ్రీ కట్టమూడి వెంకటసుబ్బారాయుడు } గారు, మునసిఫ్ కోర్టుప్లీడర్, గొడుగుపేట.	౫ ౬ ౦
౭౯ బ్ర మ రా శ్రీ కృష్ణివెంటి ముక్తీశ్వరరావుగారు	౧౦ ౧౨ ౦
౯౮ బ్రహ్మశ్రీ, కాజిసోమయాజులుగారు.	౧ ౯ ౦
౨౯ బ్రహ్మశ్రీ, వైయాకరణ-గరణి- కృష్ణాచార్యులువారు.	౧ ౧౨ ౦
౩౦ బ్ర శ్రీ శ్రీమాణి మళూరు రంగాచార్యులువారు.	౧ ౮ ౦
౪౨ బ్రహ్మశ్రీ, శ్రీమాణి శ్రీనివాసరాఘవాచార్యులువారు. } మదరాస్ ప్రెసిడెన్సీకాలీజు ద్రమిడపండితులు.	౧ ౮ ౦
౯౬ బ్రహ్మశ్రీలకై కరాలపాటి-యలీంద్రప్రవణులుగారు.	౧ ౧౨ ౦
౩౨ బ్ర శ్రీ మ-రా-శ్రీ సి - సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు.	౨ ౦ ౦
౭౩ బ్ర శ్రీ శ్రీమాణి మాదభూషి వెంకటాచార్యులువారు, } కొంగుపల్లిడర్ బెజవాడ.	౫ ౦ ౦
౧౦౦ మ రా శ్రీ. చేవెండ్ర వెంకటాచలపంతులుగారు, బెజ } వాడతాలూకా తహసీల్దార్లు.	౫ ౧౦ ౦

శ్రీరస్తు.

జ య ప ర మే శ్వ ర.

ప్ర క ట న.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్యత్ప్రభువులకు సవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమిన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧౩, బ్ర-
హ్మణాలచొప్పన అయ్యవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాక్సు
నైకమిచ్చువారికి వెలత్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాక్సు
ను ౨ ముండు ఇవ్వవలసింది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అండుకుశా
ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచి
కలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పన వెల ఇవ్వవలసింది. చందాచేసినకాలము
గుఱ్ఱము ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే
వారికి అడ్వాక్సు ముజరాదొరకడు. చందానైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
గాని మీకు అందజేయవచ్చును. వరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాక్సు బాబతు
రు ౧-౧-౦ సంచికలు ౧౨కి రు 3-౦-౦ పోస్టజీ అణాలు ౬. వెరసే రు ౫-౬-౦
ముందుగా మాకు పంపవలసింది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకా
రము డిస్కౌంట్లుగా అధికము పంపించవలసింది. టహాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు.
మాకు చందానైకముచెల్లించినవారిపేరులను నైకములనుగూడ ఈసంచికలలో అప్పుడే
ప్రకటింపబడెదము. మాపైకా మెహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్ద
నుండినను అది చోరీదాబతుగా భావించబడును. ఇధివరకు ౪ సంచికలు అచ్చువేసి
ప్రకటించడమైనది. ఈగూగుననే నెలనెలకు తవ్వకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలోగ్రంథ
పూర్తిచేసియివ్వగలము.

బహుధనశ్రవ్యుడు విద్యత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము
నకు మనవారందరూను దీయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥
జూలై - ౧ లేది.
మద్రాస్.

సజ్జావిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజెంట్.

అం.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణ య జ ర్వే దే

తై త్తి రీ య నం హి తా

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్యనహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాం పరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - పిళ్ళనాథ శాస్త్రిణాం

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణాం

ప్రకటికృతా

విజయలేతరామ్.

సంపుటం. X.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిముద్రాయంత్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

అగ్నేస్సృత్యవర్తనిశీప్త్యా శుజ్యోతేత్రిభిరాజ్యకం ।
 ఉచ్చాయదేవోజలముత్సునాత్యాజ్యపవిత్రతః ।
 శుజ్యోర్విస్త్రీభిరాజ్యస్య గ్రహాణాజుహ్వదికేత్రయే ॥
 దశమేత్వసువాకేస్త్వి శ్రయోవింశతిరీతాః ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

స్వలీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం ॥

“సమ్నాస్త్రిసుచ ఇత్యత్రకిన్ప గ్రాహాన్యకర్మతా ।

గుణకర్మత్వమథవా గృహే భావేఽవఘాతవత్ ॥

శరణత్వంనహిసమ్భవ్యం సాధాన్యస్తప్రయాజవత్ ।

అదృప్తకల్పనేనాపి గుణత్వంస్యాద్వితీయయా ॥ ఇతి ॥

దత్తపూర్ణమాసయో ద్భుహ్వదీనాం దర్భైః సమ్నార్జనమామ్నాయ

లే సుచస్సమ్నాస్త్రితి । తత్రసమ్నార్జనంప్రధానకర్మ । మతః । గుణకర్మ
 లక్షణరహితత్వాత్ । ప్రధానకర్మలక్షణముక్తత్వాచ్చ । తథాపి । అవ
 ఘాతేన ప్రహిణాంతుషవిమోదృప్త స్సంసారః తథా సమ్నార్జనేనజు
 హ్వదిషు కిన్పదతిశయనవశ్యామః । అతోఽవఘాతవద్గుణకర్మత్వం నా
 స్తి । యైస్తు ద్రవ్యచ్ఛిక్లేవ్యేత గుణస్తత్రప్రతీయత ఇతిగుణకర్మలక్షణస్యాభా
 వాత్ ప్రయాజాదివసగృహేధాత్వేన ప్రధానకర్మత్వమస్తి । యైస్తుద్ర
 వ్యంనవికీర్ణ్యతే తానిప్రధానభూతాని ఇత్యస్య ప్రధానకర్మలక్షణస్య సమ్భ
 వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః । సుచ ఇతి ద్వితీయాకర్మకారకవిహితా । కర్మ
 త్వత్వా తుఘ్నితతమత్వే సతి భావతి । కర్తురీఘ్నితతమం కిర్మ (పా ౧.౪.౨౯)
 ఇతి । కర్మసంజ్ఞావిధానాత్ క్రతుసాధనత్వేనచ స్రుచాం యుక్తమీఘ్నిత
 తమత్వం । అతఃప్రధానభూతాః స్రుచః । తథాసతీసమ్నార్జనక్రియాయా
 గుణకర్మత్వ మవఘాతవ్యవహితమితి । యదిస్రుతుదృష్టాధోఽనస్యాత్
 తద్వ్యపూర్వంకిల్పనీయం ॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం ॥

“పత్నీసన్నహనంకార్యం చోదకాదితచేన్నతత్ ।

బన్ధవాసోధారణయో ర్యోక్త్రీబన్ధసంధితః” ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసవికారేషు సౌమికేషు ప్రాయణీయాదిషు చోదకా
తిదేశాత్ పత్నీసన్నహనంకార్యమితచేత్ । మైవం । ప్రసక్తసిద్ధత్వాత్ । య
ద్యవృష్టాయబన్ధః, యదివాసోధారణం దృష్టప్రయోజనం, ఉభయభాష
సౌమికేన యోక్త్రీబన్ధనేనైవ తత్సంధ్యతి, యోక్త్రీణపత్నీల సన్నహ్యతి
తిహిసోమే విధీయతే । తస్మాదైష్ట్యం పత్నీసన్నహనం పృథక్ కార్యం ॥ ౧
సవమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం ॥

“పత్నీమితి ద్వివత్సాదాపూహ్యం నోవోహ్యతేర్థః ।

నోవదేశస్యసామాన్యదతిదేశాత్ ప్రవృత్తిః” ॥ ఇతి ॥ ।

దర్శపూర్ణమాసయోర్మన్త్ర ఆమూయతే పత్నీంసన్నహ్యతి । త
తైక్రికపత్నీకస్య యజమానస్య ప్రయోగే సమవేతార్థ ఏకవచనాన్వయపత్నీ
శబ్దః । స చ ద్విపత్నీకస్య బహుపత్నీకస్యచప్రయోగేర్థవశామాహనీ
య ఇతిచేత్ । మైవం । కిముపదేశప్రాప్త స్సోహః, అతిదేశప్రాప్తస్యవా
నాద్యః । ఉపదేశస్య సర్వప్రయోగసాధారణత్వాత్ । యద్యేకపత్నీక
ప్రయోగార్థమేవాయం మన్త్రోపదేశఃస్యాత్ తదానీమేకవచనంవివక్ష్యే
త । న త్వేవమస్తి । అన్యథాద్విబహుపత్నీకప్రయోగయోర్మన్త్ర ఏవనో
పదిశ్యేత్ । తత్ర మితఃసామాన్యచింతావకాశః । సాధారణోపదేశే సర్వ
ప్రయోగసమవేతార్థతయా పత్నీమితిపథప్రాతిపదికం కర్మకారక విభక్తి
శ్చేత్యుభయమేవ వివక్షితం । ఏకవచనం త్వన్మన్తార్థతయా సర్వప్రయో
గేషు యథావస్థితమేవ పరనియం । నాప్యతిదేశప్రాప్తస్సోహ ఇతిద్వితీ
యస్సపక్షః । ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయో రవికృతిత్వేనాతిదేశా యోగా
త్ । తస్మాదత్రనాన్వయః ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“ఉపహ్యానోవైష వికృతాఉపహ్యా మోహోసపాశవత్ ।

నాన్యప్రభావసత్వాభ్యాం పారేఖాన్వసతా సహి” ॥ ఇతి ॥

ఏకవచనాంత్య పత్నీమన్తో వికృతద్విబహుపత్నీ కప్రయోగయో
 రథానుసారేణ ఊహనీయః । కుతః । పారాభావాత్ । ప్రకృతావధాను
 సారేణ ప్రాప్తోప్రూహః సర్వప్రయోగసాధారణేన మన్త్రపాలేన బాధి
 తః । వికృతాతు బాధకస్య పారస్యాభావేన అస్తదాయతైప్రయోగే అ
 థానుసారేణోహూయంతః । అత ఏవ పూర్వత్రద్విపశు యుక్తాయాం
 వికృతా అదితిర్ని పాశం ప్రముమోక్తు అదితిర్ని పాశాన్ ప్రముమోక్తు” ఇ
 త్యేకవచనాంతో బహువచనాంతస్య పాశమన్త్ర ఊహిత ఇతి చేత్ । మై
 వం । పత్నీమిత్యేకవచన స్యావినక్షితత్వేన ప్రకృతావదృష్టార్థ తయా య
 థావస్థితపాతే సతి వికృతావదృష్టార్థం యథావస్థితస్త్యేవ పరితవ్య
 త్యాత్ ; అథోక్యేత । ప్రకృతాచాన్తసత్వేనైకవచనమేవ, వ్యత్యయేన ద్వి
 త్వబహుత్వయోరర్థయోర్వర్తత ఇతి । ఏవం తర్హి వికృతావప్రూహ
 మన్తరేణైవ ద్విత్వబహు త్వవాచి త్యాన్తా భూమాహః । నవైవం పాశే
 పూహిమా మాహూ దితి శబ్దా నీయం, ప్రకృతావేకవచన బహు వచన
 యోరేకస్మిన్నేవ పాశేవైదికప్రయోగదర్శనాత్, ద్విత్వేతు తదభావా
 త్ । తస్మాత్ పాశసంహూ వికృతా వస్థితమేవ పత్నీశబ్దస్య । యద్య
 ప్యస్మిన్ననువాకే పత్నీం సన్నహ్యేత్యయంప్రేమమన్తోనామ్నాతః తథా
 పిపూర్వానువాక బ్రాహ్మణే తదా మ్నానాదిహపత్నీసన్నహనప్రసక్తేన వి
 చారద్వయందర్శితం ॥ చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“జుహూపభృథ్నివాస్వాజ్యం సర్వార్థంవాప్యవస్థితం ।

సర్వార్థమపి శేషాత్ స్యాత్ ప్రయాజార్థంహిజౌహవం ॥

ప్రయాజానూయాజహేతుఃస్యాదౌపభృతమాజ్యకం ।

“ధౌవమన్యార్థమిత్యేషా వ్యవస్థావచనైర్మతా” ఇతి ॥

“చతుర్జహ్వంగృహ్ణాతి । అష్టాశుపభృతి । చతుర్ధ్రవాయాం” ఇత్యే
 తేషు గ్రహణవాక్యేషు ఏతదర్థమితి విశేషనియామకస్యాశ్రవణాత్ పా
 త్రత్రయగత మాజ్యం సర్వార్థమితిచేత్ । మైవం । “యజ్ఞహ్వంగృహ్ణాతి ।
 ప్రయాజేభ్యస్తత్” ఇత్యాదిభిర్వాక్యై ర్వ్యవస్థా వగమాత్ ॥ తత్రై
 వాన్యద్చిత్రితం ॥

“అష్టావుపభృతీత్యత్ర కిం ఘ్నై కగ్రహేవిధిః।

చతుర్ద్వయగ్రహూవాద్యః స్యాత్పశ్చశ్రుతిఘ్నాత్॥

చతుర్గ్రహీతం హూమాగ్ధం ఫలవత్వాన్నబాధ్యతే।

చతుర్ద్విత్వం లక్ష్యతేఽతః సహనీత్యర్థమస్థతా॥ఇతి॥

గ్రహణవాక్యే చతుర్ద్వహ్యంగృహ్ణతీత్యత్ర యథా చను స్సృభ్య విశిష్టమేక హవిర్గ్రహణం వివక్షితమ్ । తత్రైవఅష్టా వుపభృతీత్యత్రాపి ఆ ట్టసభ్యవిశిష్టమేకహవిర్గ్రహణం ఏధాతవ్యం । తథాసభ్యత్వత్వశ్రుతేర్ను ఖ్యత్వలాభాత్ అష్టసభ్యవయవభూతయోశ్చతు స్సభ్యయోర్విధా నేనతి అష్టత్వశబ్దస్యావయవలక్షణా ప్రసజ్యతే, ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః।ప్ర సజ్యతాం నాను లక్షణముఖ్యార్థస్వీకారే హూమా * వాక్యశ్లోరోధా వత్తైః । చతుర్గ్రహీతంజు హూమీత్యనారభ్యశ్రుతం వాక్యం హూమామూ త్రోద్దేశేన చతుర్గ్రహీతంవిదధాతి।యద్యప్యేతత్ సర్వం హూమామేషయ తయా సామాన్యరూపం, ఔపభృతస్తు ప్రయాజానూయాజవిషయత యా విశేషరూపం, తథాపి హూమాస్య ఫలవత్వేన ప్రాధాన్యాత్ గ్రహ ణస్య హూమార్థత్వే నోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానానుసారేణ చతుర్గ్రహీ తమేవయ్యుక్తం । న తూపసర్జ నానుసారేణాష్టగ్రహీతం । తస్మాదుపభృతి చతుర్గ్రహీతద్వయం విధీయతే । తత్రైకం చతుర్గ్రహీతం హవిశ్చతుర్థ పఖ్యమప్రయాజార్థం అవ శిష్టం త్వనూయాజార్థం । న న్వేవంసతి చతు ర్గ్రహీతం న సిద్ధ్యేత్ । అగ తదపివాక్యాన్తరేణ విధీయేత్ । తదానీముప భృతప్రభుమేన చతుర్గ్రహీతేవాపరుద్ధత్వాత్ ద్వితీయస్తై పాత్రాన్తర మన్విష్యేత్ । యద్యుపభృతి చతుర్గ్రహీతంవిధీయేత్ తదా చతుర్గ్రహీ త ద్వయస్య పృథగే వానుస్తాత్ ఉపభృత్యేకప్రయత్నానయనం నసిద్ధ్యే త్ । అతఃఉభయస్య సహూపభృత్యనయనార్థం అష్టా వుపభృతీత్య

* హ్యేవంవాక్యనిరోధావత్తైః కాశిపాత్యః.

చ్యుతే । తస్మాత్ సాహిత్యార్థ సుదృశజ్ఞప్రయోగేఽపి హవిష్వసిద్ధయేష్వే
చతుర్వహీతే అశ్రవిణీయే తె॥

అథ వ్యాకరణమ్.

ప్రశస్యన్తమిత్యాదిషు స్వరాగతాః । వాజినమిత్యత్ర ప్రత్యయస్వరః ।
సహితా సహత ఇనపత్తసాహ ఇత్యత్రాణౌ ప్రత్యయాంత్యాత్ ప్ర
త్యయస్వరః । సపత్తసాహీమిత్యత్ర ఉగాత్తైవృత్తిస్య రేణ జీ పడదాత్త
త్వం । ఆశాసానేత్యత్ర శానచచ్ఛిత్వా జన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే లసార్యథా
తుకానుదాత్తత్వే (పా - ౬ । ౧ । ౧౮౬) ధాధాది (పా - ౬ । ౨ ।
౧౪౪) స్వరశ్చేషనమాసే కృత్స్వరః । సాభాగ్యశబ్దస్య యజ్ ప్రత్య
యాంతస్య జ్జత్స్వరః । వ్రతమనుగతా అనువ్రతే త్యత్రాప్యయ పూర్వ
పదప్రకృతిస్వరః । సుకృతా యేన్యత్రగతిరనంతరః (పా - ౬ । ౨ । ౪౯) ఇతిగ
తిష్ఠరత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః । సూపమానాత్ క్తః (పా - ౬ । ౨ । ౧౪౫)
సు ఇత్యేతస్మాదపమానాత్ పరంతాంత ముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవ
తి । సుప్రజన ఇత్యత్రాసిచ్ ప్రత్యయాంతస్య చిత్స్వరే సమాసే కృత్స్వ
రః । శోభనస్య పతిర్యాసాం తాః సుపన్నీరిత్యత్రాసజ్జసభ్యాం (పా - ౬ । ౨ ।
౧౬౨) ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్త స్వాపవాదః । ఆద్యదాత్తం ద్వ్యచ్చ
వ్తసి (పా - ౬ । ౨ । ౧౧౯) ఆద్యదాత్తం యద్వ్యచాం యదుత్తరపదం
తచ్చ హుద్రీహౌ సమాసేసోదుత్తర మాద్యదాత్తం భవతి । సుకేత ఇ
త్యత్రాపి తద్వత్ । మహీనామిత్యత్ర । జ్యోచ్చవ్తసి బహుళం (పా - ౬ । ౧ ।
౧౬౩) జ్యోచ్చవ్తసి సి విషయేబహుళంనామ్ ఉదాత్తోభవతి । ధా
మే ధామ్ ఇత్యత్ర । అనుదాత్తజ్ఞ (పా - ౮ । ౧ । ౩) ఇత్యాప్రేషిత
మనుదాత్తం । జ్యోతిరిత్యస్య అనున్ ప్రత్యయాంతస్వ నిత్స్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే
దశమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

కృష్ణోఽస్యాఽఖరేష్టోగ్నయే త్వాస్వాహా వేదరసి బ్రహ్మేష త్వా
స్వాహా బ్రహ్మరసి ప్రుభ్యస్తాస్వాహా దివే త్వా నరాయ త్వాపృథి
వ్యైత్వా స్వకా పృథ్యభ్య ఊర్భవ బర్హిషదభ్య ఊర్జా వ్యధిపీం గచ్ఛ
త విష్ణోః పూజోన్మాస్థాస్త్రిదనం త్వా స్తృణామి స్వానన్ధం దేవభ్యో
గన్ధర్వోసి విశ్వావను ర్విశ్వస్తాకృషో యజమానస్య పరిధిరడ ఊడిత
ఇస్త్రీస్య బాహురసి॥౧॥

దక్షిణో యజమానస్య పరిధిరడ ఊడితో మిత్రావరుణౌ శ్వోశ్శ
రతస పరధత్తాం ద్రువేణ ధర్మతా యజమానస్య పరిధిరడ ఊడిత స్థూర్య
స్తావ్రురస్తాత్వానుకస్యశ్చిదభిస్తావ్రీతిహూత్రం త్వాకవేద్య
మన్తగం సమిధీమహ్యగ్నీ బ్రహ్మవైశుధ్వరే విశో యస్త్రీస్థో వహ
నాగం దుద్రాణామాదిత్యానాగం సపసి సేద జుహూయపశృణ్మవాసి
స్తుతాచీ నామా ప్రయేణ నామా ప్రయే నదసి సీదైతా అనదస్తు
క్రతస్య లోకే తా విష్ణో సాహి సాహి యజ్ఞం సాహి యజ్ఞ పతిం సా
హిమాం యజ్ఞ నియం॥౨॥ ॥బాహురసి ప్రయేనదసిపశ్చ దశచ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రసాదకే
ఏకాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

దశమేఽనువాకే అణ్యసావిహ్నోహణముక్తం । ఏకాదశే ఇథా
బర్హిషపూర్వకం వేద్యాం సావితాసారసమచ్యతేతత్ర కృష్ణోఽస్యాఽఖరేఽ

శ్రుత్య ఇతి ఆద్యో మన్తః । తతః పూర్వమాహో దేవీర్యముదకాభి మన్తః । తతః ఆత్మోతవ్య ఇత్యభిషేత్య పూర్వవద్వాచవత్ప్రే “ఆహోదేవీరగ్రేపువోఅగ్రేసువేద్యాయాహ । రూపమేవాసామేతన్నహిమానంవ్యాచప్తే । అగ్ర ఇమం యజ్ఞం నయతాగ్రే యజ్ఞపతిమిత్యాహ । అగ్రపయజ్ఞం నయతి । అగ్రేయజ్ఞపతిం । యష్మానిష్టోఽప్యనీతవృత్రతూర్వేయాయ విష్ట్రోఽపివ్యనీభ్యంవృత్రతూర్య ఇత్యాహ । వృత్రగంహ హనివ్యనిష్ట్రా ఆహవేఆహోహేన్ద్రంప్రచిరేసంజ్ఞామేవాసామేతస్సమానంవ్యాచప్తే । ప్రోక్షితాస్థేత్యాహ । లేనావసప్రోక్షితాః” (బ్రా-౩|కా౧|౩|ప్ర౬౬) ఇతి కల్పః “అథేన్ద్రంవిసస్యప్రోక్షతి, కృష్ణోఽస్య ఖరేష్టోఽగ్నయే త్వాస్వాహా” ఇతి । హే ఇక్ష్వావహి ప్రయతమత్వాత్ తదభేదోపచారేణ కృష్ణోమృగోఽసి । తథా వసస్పతిస్థోఽసి । అతోఽగ్నయే ప్రయం ర్వాం ప్రోక్షామి, తదేతత్ కర్తవ్యమితి స్వకీయా సరస్వతీబ్రూతే । సోఽయమర్థః స్వాహోశబ్దవాచ్యః । త పవాగ్నిహూత్ర బ్రాహ్మణేప్రజాపతేః స్వకీయయా వాచాసహ సంవాదే పవ మామూయతే । తం వాగభ్య వదజ్ఞాహుధీతి । సోఽబ్రవీత్ । కస్త్యహసీతి । వైవ లేవాగిత్యబ్రవీత్ । సోఽహూత్యాహేతి । తత్స్వాహాకారిస్యజన్త” ఇతి । అథవానానార్థవాచీ స్వాహాశబ్దోఽప్రోక్షణంబ్రూతే । అథోక్తమన్తార్థం దర్శయతి “అగ్నిదేవే భ్యోనిలాయత । కృష్ణోరూపంవృత్వా సవనస్పతీం ప్రావిశత్ । కృష్ణోఽస్య ఖరేష్టోఽగ్నయే త్వాస్వాహేత్యాహ । అగ్నయ పవైసంజప్తజగ్రోతి । అథో అగ్నేఽవమేధమవరుదే” (బ్రా-౩|కా౧|౩|ప్ర౬౬) ఇతి । కల్పః “వేదింప్రోక్షతి, వేదిరసి బర్హిషేత్వాస్వాహా” ఇతి । హేవేనే త్వం లభాసి ॥ “తదిమామవిష్ట్రస్త్రయదిమామవిష్ట్రస్త్రతద్వేద్యైవేదిత్వం” ఇతి శ్రుతేః । అథో బర్హిగ్ధారయిశుం త్వాం ప్రోక్షామి । రూపకేణాధారా భేదభావం దర్శయతి । “వేదిరసి బర్హిషేత్వాస్వాహేత్యాహ । ప్రజావైబర్హిః । పృథివీవేదిః । ప్రజాపవపృథివ్యాం ప్రతిస్థాపయతి” (బ్రా-౩|కా౧|౩|ప్ర౬౬) ఇతి । కల్పః “బర్హింప్రోక్షతి । బర్హిరసి స్రుగ్భ్యస్త్రైస్వాహా”

ఇతి । హేదగ్భవం వేదేభ్యః హణమసి । అత స్త్వయిన్రుచః స్థావయితుం
 త్వాం ప్రోతామి । పూర్వవదాధారత్వం దర్శయతి “బర్హిరసిన్రుగ్భ్య
 స్త్వాస్వాహేత్యాహ । ప్రజావై బర్హిః । యజమానఃస్రుచః । యజమాన
 మేవప్రజాసుప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । కల్పః “అన్త
 ర్వేదిపురోగ్రాధి బర్హిరాసాద్య, దివేత్వా ఇత్యగ్రంప్రోక్షతి, అన్తరితా
 యత్వా ఇత, మధ్యం, పృథివ్యేత్వా ఇతిమూలం” ఇతి । బర్హిః ష్యేవలో
 కశ్రయం భావయిత్వాలోకార్ధతా ప్రోక్షణస్యేత్యాహ “దివేత్వాన్తరి
 తాయ త్వా పృథివ్యే ర్వేలి బహిరాసాద్య ప్రోక్షతి । పథ్య పవైసం
 లోకేభ్యోగ్రోక్షతి” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । విధతై “అథ తతః
 సహ స్రుచా పురస్తాత్ ప్రశ్యజ్ఞం గ్రాధిం వ్రత్యుత్తి । ప్రజావై బర్హిః ।
 యథా సూచ్యై కాల ఆపగి పురస్తాద్యత్తి । తాన్త్యగేవతత్” (బ్రా-౩|కాం|
 ౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । అగ్రాదిశ్రయప్రోక్షణానన్తరం యః శేషస్తేన ప్రోక్షణశే
 షేణోదశేనస్వయం హస్త్యేణ ప్రోక్షణసాత్తేణ సః బర్హిషః పురస్తాన్త
 త్తం (బ్రహ్మర్య ఉదకం యథా ప్రస్థక సిచ్యతే తథోద్భి తత్ । యథా య
 నుష్యాణాం గవాదీనాం చ ప్రసూతికాలే ప్రథమతతహో నిర్వచ్చన్తి తస్మి
 త్యుదాణం * గావ్యగేవభవతి । కల్పః “అతిశిష్టాగి ప్రోక్షణోద్దక్షిణామై
 శ్రోణేన త్తరిస్యాః శ్రోణేః సన్తతిం నినయతి, స్వధాపితృభ్య ఊర్ధ్వ
 బహిష్యభ్య ఊర్ధ్వా పృథివీం గచ్ఛత” ఇతి । హేజల మయా త్వం పితృ
 భ్యో దత్తవాసి, అతో బర్హిష్యవస్థితేభ్యో పితృభ్యోరసరూపం భవ । హే
 జలావయవా భవదీయేన రసరూపేణ పృథివీం గచ్ఛత । మన్త్రవ్యా
 ఖ్యానపూర్వకం విధతై “స్వధా పితృభ్య ఇత్యాహ । స్వధాకారోహి పి
 తృణాం । ఊర్ధ్వం బర్హిష్యభ్య ఇతి దక్షిణామై శ్రోణేరోత్తరస్యై నినయ
 తి సన్తత్యై । మాసావై పితరో బర్హిషదః । మాసానే వ ప్రీణాతి । మా
 సావాటషధీర్వర్ధయన్తి మాసానిపవన్తి సప్తధ్యై । అనతిపూర్వ హ పర్జ
 న్యో వన్తతి । యత్రైదివం క్రియతే ఊర్ధ్వాపృథివీం గచ్ఛతేత్యాహ । పృ

* అత్యోదాణం ఇతిమతానుకే.

ధివ్యామేవోద్భవం దధాతి । తస్మాత్పృథివ్యా ఊర్జాభుజ్జతే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౮) ఇతి । స్వధాకారస్పృహణాం ప్రియ ఇశ్యయమధోఽవాజస నేయి శాఖాయాం ప్రసేద్యః “దేవాఉపజీవన్తిస్వాహా కారజ్చ వపటూరజ్చ హస్తకారంవనుష్యాః స్వధాకారంపితరః ” ఇతిశ్రుతిః । పూర్వముదాహృతా. వేదేర్దక్షిణశ్రోణీమారభ్యోత్తరశ్రోణీ వర్యస్తేన సినయనేన యజమానస్య అవిచ్ఛిన్నా ప్రజా భవతి । మాసాభిమానిమోదేవా పవబద్ధిపదస్య పితరఇతి । తస్మిన్తౌ సత్యామభిమన్తవ్యాః కాలాత్మకా మాసా సుపధీర్వర్ధగ్మత్యా ఫలంసమ్పాదయన్తి । తతోన్నసమృద్ధిః । యన్మృదేశేని యుగమేవం క్రియతే తస్మిన్మృదేశే వర్ధన్యోఽపవృష్ట్యా సస్య మవినాశయన్ యథా కాలం యథోచితం వర్ధతి । ఉదకసస్యయోః పృథివీగతత్వాత్ పృథివీజన్యేన అన్నరసేన భోగం సమ్పాదయన్తి । శైధిల్యం విధత్తే “గర్భింపిన్రకంసయన్తి । ప్రజనయన్త్యేవతత్” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౮) ఇతి । బద్ధినియాపగర్భేఽపథతస్య బద్ధిమోఽప్రసంసనమేవోల్పాదనం । శిధిలస్య మోచనం విధత్తే “ఉర్ధ్వంప్రాజ్ఞముగ్రాథం ప్రత్యజ్ఞమా యచ్ఛతి । తస్మాత్ప్రాచీనకంఠేతో ధీయతే । ప్రతీవీని ప్రజాజాయస్తే” (బ్రా ౩ కాం ౩ ప్ర ౬౮) ఇతి । పశ్చాత్ప్రాజ్ఞముపగూహతీతిహి పూర్వం విహితస్య ప్రాజ్ఞ ఉపగూఢస్య గ్రాధైరగ్రం ధృతోన్వర్ధిమమిత్రౌవ్య ప్రత్యజ్ఞుఖిత్వేన కర్షతే । కల్పః “విష్ణోస్తూపోఽసి, ఇతి కర్షన్నివాహవ నీ యం ప్రతిప్రస్తరముపాదత్తే” ఇతి । హేప్రస్తర త్వం వ్యాపిమో యజ్ఞస్య సజ్ఘాతరూపో ధారకాఽసి । తదేతద్గర్భయతి “విష్ణోస్తూపోఽసీత్యాహ । యజ్ఞోవై విష్ణుః । యజ్ఞస్య శృత్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౮) ఇతి । విధత్తే “పురస్తాత్ ప్రస్తరం గృహ్లాతి । ముఖ్యమేవైనం కిరో” (బ్రా - ౩ కాం ౩ ప్ర ౬౮) ఇతి । వేదేః పూర్వభాగే బ్రహ్మ యజమానో వా ప్రస్తరంధారియేత్ । తచ్ఛూత్రేఽభిమాతః “బ్రహ్మప్రస్తరంధారయతియజమానోవా” ఇతి । ధారణాయ సుఖసమానాన్నస్యం హస్తేనాభినియవిధత్తే “ఇయన్తం గృహ్లాతి । ప్రజాపతినాయ్జ ముఖేనసమ్మిశం” (బ్రా ౩ కాం ౩ ప్ర ౬౮) ఇతి । వే

దిఖననవాక్య ఇవా య మఖిన యః ప్రాదేశమాత్రపరత్వేన వాఖ్యే యః
తదేవానూద్యప్రశంసతి “ఇయంతం గృహ్లాత్ । యజ్ఞ పరుషాసమ్మితం । ఇ
యంతం గృహ్లాత్ । పతావదైవురుషేవీర్యం । వీర్యసమ్మితం” (బ్రా-౩ కాం
౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । పరుః పర్వ । తచ్చ యజ్ఞ పురుషస్య హస్తకూర్పరయో
రుభయత్య ప్రాదేశమాత్రం భవతి । ప్రసారితయో రజ్ఞుః కన్యకాయో
రజ్ఞుల్యోర్యవన్త్యం తావదేవ పురుషే సామర్థ్యం । హామోపాదా
నా ద్యశేషవ్యాపారాణాం తత్రైవగృహ్లాత్ ప్రత్యంతరం విధత్తే । “అపరిష్క
తం గృహ్లాత్ అపరిమితస్యావరుద్ధ్యే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । యావద్
న్నత్యేస్వస్య సాకర్యం గావదేవగృహ్లాత్యాయాత్ । తత్రాపరిమితఫల సమ్పత్త
యేభవతి । ఉత్పవనహే త్వోప పవిగ్రయోగి ప్రస్తరే స్థాపనం విధత్తే । “తస్మిన్
పవిత్రే తపి స్వజతియజమానోవై ప్రస్తరః ప్రాణా సానా పవిత్రే ఋజమా
న పవ ప్రాణా పానా దధాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । ప్రస్తరస్య
యజమానవద్యజ్ఞసిద్ధే ర్నైకుత్వాత్త దభేదోపచారః । కల్పః “బర్హివే
ర్యాగ్ం స్తృణాతి, వేదబర్హిః, ఊగ్లా గ్రదసం త్వాస్తృణామి స్వాస
స్థం దేవేభ్యః” ఇతి । అత్ర శాఖాంతరాసుసారేణ దేవబర్హిరత్యేత
త్ పదం పూరితం । హే దేవబర్హిః త్వం కన్బళ వన్మదరొమ రూపః
దేవానాం సుభి నాసితుం స్థా న భూతుం త్వాం వేద్యాం స్తృణామి । వ్యా
చక్ష్టే “ఊగ్లా గ్రదసం త్వా స్తృణామి త్యాహ । యథా యజురైవైత
త్ । స్వాసస్థం దేవేభ్య ఇత్యాహ । దేవేభ్య పవై న త్వాస్సస్థం కరోతి”
(బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । విధత్తే “బర్హిస్తృణాతి । ప్రజావైబ
ర్హిః । పృథివీవేదిః । ప్రజాపవపృథివ్యాం ప్రతిష్ఠాపయంతి” (బ్రా-౩ కాం
౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । తత్రైవ విశేషం విధత్తే “అనతిదృశ్నగ్ం స్తృణాతి
ప్రజమైవై నం పశుభిరనతిదృశ్నం కరోతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭)
ఇతి । భూమిస్వరూప మత్యంతం యథా న దృశ్యతే తథా బహుళం స్తృ
ణీయాత్ । బహుప్రజాపశ్యాపృతో ఋజమానోఽపి వై దేశికైరదృశ్యః

ప్రభుర్భవతి । కల్పః “అథప్రస్తరపాణిః ప్రాగభిసృత్య పరిధీన్ పరి
 దధాతి । గన్ధర్వోసి విశ్వావసు ర్విశ్వస్తాదివతో యజమానస్యపరిధిరీడ
 యజిత ఇతిమధ్యమం, ఇన్ద్రస్య బాహురసిదక్షిణో యజమానస్య పరి
 ధిరీడ యజిత ఇతిదక్షిణం, మిత్రావరుణౌ త్వోత్తరతః పరిధత్రాం ధ్రువేణ ధ
 ర్మణా యజమానస్య పరిధిరీడ యజిత ఇత్యుత్తరం, ఇతి । హే మధ్యమప
 రిధే త్వం విశ్వావసు నామకోగన్ధర్వోసి తద్వద్రక్షకత్వాత్ । తేన స
 ర్వస్తాధింసకాద్యజమానస్య పరిసోషకోఽన్న రూపస్తు తోభవ, ఏవముత్త
 రయోర్వ్యోజ్యంధ్రువేణ ధర్మణానుష్ఠీయమానసిత్యకర్మనిమిత్తంవిధిపూర్వ
 కం వ్యాచక్షే “ధారయన్ప్రస్తరం పరిధీన్పరిధధాతియజమానోవైప్రస్త
 రః । యజమాన ఏవ తత్స్వయం పరిధీన్ పరిదధాతి । గన్ధర్వోసి విశ్వావసు
 రిత్యాహ । విశ్వమేవాయుర్యజమానే దధాతి । ఇన్ద్రస్యబాహురసిదక్షిణ
 ఇత్యాహ । ఇన్ద్రీయమేవయజమానేదధాతి । మిత్రావరుణౌ త్వోత్తరతః పరి
 ధత్రామి త్యాహ । ప్రాణాపానౌ మిత్రావరుణౌ । ప్రాణాపానౌ వే వాన్విద
 ధాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । బోధాయనః “అథసూర్యేణ పుర
 స్తాత్ పరిదధాతి । సూర్యస్తాపురస్తాత్పాతు కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై” ఇతి ।

అపస్తమ్భః । “అహవనీయమభిషంత్య, కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై” । ఇతి ।

సర్వస్యా అపి హింసాయా అనేనైవాభిప్రాయేణ వ్యాచక్షే “సూర్యస్తా
 పురస్తాత్పాత్విత్యాహ । రక్షసామపహత్యై । కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై ఇ
 త్యాహ । అపరిమితమేవైనం పాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । కల్పః
 “ఉర్ధ్వే ఆహారసమిధా వాదధాశి । వీతి హూత్రంత్యా కవేద్యమస్తం
 సమిధీ మహ్యగ్నే బృహస్త మధ్వరే” ఇతి । హే విద్యన్నగ్నే త్యామధ్వ
 రం సామిత్రికృత్య సమిధీమహి । కీదృశంత్యాం । వీతయే వ్యాప్తయే సమృ
 ద్ధయే హూత్రం హూమోయస్యతంవీతి హూత్రం ఏవమేవార్థందర్శయ
 తి । “వీతి హూత్రం త్యాకవ ఇత్యాహ । అగ్నిమేవ హూత్రేణ సమర్థయ
 తి । ద్యుమస్తం సమిధీమహిత్యాహ సమిద్ధ్యై । అగ్నేబృహస్త మధ్వర
 ఇత్యాహ పృథ్వ్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । కల్పః “అస్తర్వేద్యదీవీ

నాగ్రేవిధృతీరశ్చి ఆసాదయతి, విశోయస్త్రేస్థః ఇతి । హే దర్శరూపేవి
 ధృత్యా యువాం ప్రజాయాః నియామికే భవతః । ఏతదేవ దర్శ
 యతి “విశోయస్త్రేస్థ ఇత్యాహ । వికాంపత్యై” (బ్రా - ౩ కాం.
 ౩ ప్ర. ౬౨) ఇతి । విధతై “ఉదీచీనాగ్రే నిదధాతి ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-
 ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౬౨) ఇతి । కల్పః “వసూనాం రుద్రాణామాదిత్యానాం
 సదసీసీద, ఇతి తయోః ప్రస్తరమత్యా ఉభాతి” । ఇతి ॥ “విధృత్యై”
 మేవ సద ఇన్యా భిప్రేత్యాహ “వసూనాం రుద్రాణామాదిత్యానాం
 సదసీసీదేత్యాహ । దేవతానామేవసద నేప్రస్తరగ్ం సాదయతి” (బ్రా-
 ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౬౨) ఇతి । కల్పః “ప్రస్తరేజుహూం సాదయతి,
 జుహూరిసి ఘృతావీనామ్నా ప్రియేణనామ్నా ప్రియేసదసి. సదేతి
 ఉత్తరాం ఉపభృతం ఉపభృదీస ఘృతావీనామ్నా ప్రియేణనామ్నా
 ప్రియే సదసి సీద” ఇతి । ప్రథమ ద్విరీయయోరప ఘృతావీత్యాదిః
 వినుశ్చ్యతే । వ్యాచక్ష్యై “జుహూరప ఘృతావీ నామేత్యాహ । అసౌ
 వైజుహూః । అస్తరిక్ష ముపభృత్ । స్పృశిషీధ్రువా । తాసామేతదేవ
 ప్రయంనామ । యస్మతావీ । యస్మతావీ త్యాహ । ప్రియైతైవైనా
 నామ్నా సాదయతి” (బ్రా ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౬౨) ఇతి । కల్పః “అథ
 ప్రచః సన్నా అభివృశతి, ఏతా ఆసక్తు కృతస్య లోకే తా విష్ణో పా
 హి పాహియజ్ఞం పాహి యజ్ఞ పతిం పాహి మాం యజ్ఞ నియం” ఇతి॥
 లోకేఅవిశ్వమాభివిఫలం తద్రూపత్వేన ఖ్యాతీ ప్రస్తరే ప్రవోదవస్థిరాః ।
 ఏతదేవ దర్శయతి “ఏతా ఆసక్తుకృతస్య లోకే ఇత్యాహ । సత్యంవై
 సుకృతస్యలోకే సత్య ఏవైనా సుకృతస్యలోకే సాదయతి । తా విష్ణో పా
 హి త్యాహ । యజ్ఞో వై విష్ణుః । యజ్ఞస్యధృత్యై । పాహియజ్ఞం పాహి యజ్ఞ
 పతిం పాహి మాం యజ్ఞ నియమి త్యాహ । యజ్ఞాయ యజమానాయాత్మనే ।
 తేభ్య ఏవశిషమాశాస్తేనాత్యై” (బ్రా ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౬౨) ఇతి । ధృతి

ర్వ్య అరుపకర్తృకం ప్రచాంసోపదం ॥ అత్రవినియోగసభ్యహః॥

“కృష్ణ ఇక్షుం వేదివేదిం బర్హిర్హిః సముత్తి ।
 దివే త్రిభిర్హిః సోఽగ్రమధ్య మూలానిహోత్తి ॥
 స్వధాశేషం ఓషేహ్యమా విష్ణోః ప్రస్తరమున్నయేత్ ।
 ఉగ్ధా బర్హిస్తృతి ర్గర్హ త్రిభిస్త్రీః పరిధిః ఓషేత్ ॥
 సూర్యోఽభి సువ్ర్యి పూర్వాగ్నిం వీత్యాఘరసమిత్ స్థితః ।
 ఓశో ఆధాయ విధృతీ వసూప్రస్తరసాదనం ॥
 జుహూపధుభిరాసాద్య స్రుచపతాస్త్ర మన్త్రయేత్ ।
 ప కాదశానువాకేస్తే నీరితా మన్త్రవింశతిః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం ॥
 “యజమానః ప్రస్తరోఽత్ర గుణోనానామవాస్తుతిః ।
 సామానాధికరణ్యేన స్యాదేకస్యాస్య నామతా ॥
 గుణోవాయజమానోస్తు కార్యేప్రస్తరలక్షితే ।
 అంశాంశిత్యాద్యభావేన పూర్వవన్నాత్ర సంస్తుతిః ॥
 అర్థభేదాదనామత్వం గుణశ్చేచ్ఛిహియేతనః ।
 యాగ సాధక తాద్యారా విధేయః ప్రస్తరస్తుతిః” ॥ ఇతి ॥

ఇనమామ్నాయతే యజమానః ప్రస్తర ఇతి ।

అత్ర యజమానస్య ప్రస్తరశబ్దోనామభేదం ప్రస్తరస్య వాయజమా
 నశబ్దోనామభేదయమ్ । కుఠః । ఉద్భిద్యాగేనేత్యాదావప సామానాధికర
 ణ్యాదిత్యేకః పక్షః । గుణ విధితేషభివ్యవహరః । తథాపి యజమానకార్యే జ
 పాదా ప్రస్తరస్యాచేతనస్య సామగ్ధ్యాభావాత్ ప్రస్తరగుణకార్యే స్రుగ్ధా
 రణాదా యజమానస్య శక్తత్యాద్యజమానరూపా గుణోవిధియతే । ఏవం
 సతివశ్యాచ్చుత్తస్య ప్రస్తరశబ్దస్య కార్యలక్షకత్వేపి ప్రథమశ్రుతౌ య
 జమానశబ్దోముఖ్యవృత్తిర్భవిష్యతి । నచాత్ర పూర్వన్యాయేనస్తుతి స్సవ్యవ
 తి । అష్టాకపాలద్వాదశకపాలయోరివ ప్రస్తర యజమానయోరంశాంశి
 త్యాదావాత్ । “వాయుర్వైష్ణ్వేపిసా దేవతాఉగ్ధోఽవరుద్ధ్యై” ఇత్యాది

వత్ స్తుతిరీతేత్ | న | ఓప్రత్వాదిధర్మవత్ కస్యచిదుతరాక్షాస్యాప్ర
 తే | తస్మాన్నామగుణయో రన్యతరత్వమితిప్రాప్తేబ్రూమః | గోమహిష
 యో రివార్థభేదస్యాత్యస్తప్రసిద్ధత్వాన్న నామత్వం యుక్తం | గుణపయే
 త్వక్ష్మాప్రహరిణస్య ప్రస్తరవిషయత్వా ద్యజమానే ప్రహృతే సతి కర్మ
 లోపః స్యాత్ | తస్మాన్విధేయం ప్రస్తరో యజమానశ్చజ్ఞేన స్తూయతే | య
 ధాసం హూదేవదత్త ఇత్యత్ర సిహ్నుగుణేనశౌర్యానోపేతో . దేవదత్తః
 సింహశ్చజ్ఞేన స్తూయతే ఉధాయజమానగుణేన యోగసాధనత్వేన యుక్తః
 ప్రస్తరో యజమానశ్చజ్ఞేన స్తూయతే | ఏవంయజమానో వా ఏకకపాలభి
 ల్యాదిషు ద్రవ్యమ్ |

అధవ్యాకరణమ్.

కృష్ణస్యామృగాభ్యాశ్చేత్ (స కా ఫ ౩౮౨౪) ఇతి కృష్ణశ్చ అ
 ద్యదాత్తి . అభిసేష్టఇత్యత్ర ప్రాతిపదికస్వరేణ హ సమాసస్వరే
 ణవా, కృష్ణి రెణవా, కృష్ణిత్వయాంత్యేన ధాధాదిప్వరేణ వా
 అత్తోదాత్తిత్వం . వేదశబ్ద ఇత్యత్ర ప్రత్యయాంత్యేననిష్పరః | విష్ణుశబ్దా
 నుప్రత్యయాంత్యః | పూవశబ్దాప్రసాదిః | ఉక్త్యాశబ్దస్య వృహుత్వాదా
 ద్యదాత్తత్వేనలి యమీనామూర్జవప్రకృతస్వరత్వం . స్వాసస్థమిత్య
 త్ర “నక్షాసుఖ్యాం” (పా-౬ | ౧ | ౧౭౨) ఇత్యన్తోదాత్తః | విష్వా
 ఏమిరిత్యత్ర ‘బహుద్వీహ్వివిష్వాంసజ్ఞాయాం’ (పా-౬ | ౧ | ౧౦౬) ఇతి
 హ్వాపదాంతోదాత్తిత్వం | ఈషతోయజమానస్య త్యుభయిత్రలసార్వధా
 మికి స్వరః | మిత్రావగుణావిశ్యత్రదేవ లార్విద్విస్వరః | ఉత్తరత ఇత్యత్ర అ
 తసుక్ ప్రత్యయాంత్యేన చిత్స్వరః | ధర్మణత్యత్ర మనిక్ ప్రత్యయాంత్యే
 నిత్స్వరః | సూర్య శబ్దో నిసాతత్వా దాద్యదాత్తః | కిస్య ఇత్యత్ర ‘సా
 వేకాద’ (పా-౬ | ౧ | ౧౬౮) ఇతి | విభి రుదాత్తత్వే ప్రాప్తే ‘నగో
 శ్వన్యైవర్ణ’ (పా-౬ | ౧ | ౧౮౨) ఇతి | ప్రథమైక వచనే సా వర్ణాంత
 త్వేన నిషిధ్యతే | అభిశస్త్యా ఇత్యత్ర తా దౌచనితి (పా-౬ | ౧ | ౫౦)

ఇతిగతేః ప్రకృతిస్వరః । వీతిహేమాత్రమి త్యత్ర । మస్త్రే వృషేష పచ
మన విదభూపీరాఉదాత్తః (ప్రా - ౩ । ౩ । ౯౬) ఇతి విధాతో రుదా
త్తత్వే క్రిత ప్రత్యయేనతి బహుప్రీహిస్వరః । ఘృతాచీత్య త్రకృత్స్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే
పాదశ్లోకే ౨ నువాకః॥

తైత్తిరీయ సంహితా.

భవనమసి విప్రశస్వాగ్నే యష్టరిదం నమః । జుహ్వో హ్యగ్ని
ప్రస్వహ్యయతి దేవయజ్ఞాయా ఉపభృదేహి దేవస్త్య సవితాహ్యయతి
దేవయజ్ఞాయా అగ్నివిష్ణూ మావామపక్రమిషం విజహా ధాం మామా
సస్త్యం లోకం మే లోకకృతౌ కృణుతం. విష్ణోః స్థానమసీత ఇన్ద్రో అకృ
ణోద్వీర్యణి సహరభ్యో ర్ధ్వే అధ్వ రో దివిష్పృశమహ్యతో య
జ్ఞో యజ్ఞపతేరిన్ద్రో వాన్వాన్వహో బృహద్యాః । పాహి మోగే ౨ మ
శ్చేరితాదామా నువ రితే భజ మఖస్య శిరో ౨ సి సు జ్యోతిషా జ్యోతి
రజ్ఞాం॥౧॥ ॥అహృత పక్విగ్ శతిశ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వా
దశో ౨ నువాకః॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశే ౨ నువాకే ఇథా బర్హిస్రుచాం ప్రోక్షణాదితస్త్రిము
క్త్యో తత్రాజ్యస్యహ విషా పూర్ణానాం స్రుచాం యదాసాదనము క్తంతే
న పురోడాశ సాన్నాయ్యయోరపి వేద్యామాసాదన ముపలక్ష్యతే । తన్న
వ్రాస్త్యచ్ఛిద్రకాణ్డాదౌ ద్రష్టవ్యాః । సర్వేషు హవిష్వాసాదితే ప్వ
గ్నావ భ్యా హితాసా మిథ్యకాస్తానాముపరి హేమాతుమాఘరో ద్వాద
శే ౨ భిదీయతే । కల్పః “అథాగేణ జుహూ పభృతో వ్రాజ్ఞా వజ్జలిం

ః రోతి, భవనమసి విప్రథస్యాగ్నేయప్త రిదం నహః” ఇతి । జుహూపభ్య
 ద్భ్యాం పూర్వస్త్రికదేశే ఆహ వనీయం ప్రత్యయహజ్జలిః । హే యాగ
 నిష్పద కాగ్నే త్వం భవనమసి, భవన్త్యస్సాద్భుతానీతి భవనం, అతో
 భూతకారణత్వా ద్విస్తృతో భవ । తుభ్యమి దహజ్జలియాపం నమోఽస్తు ।
 అస్యమస్త్రీస్య ద్వితీయాహార శేషత్వా దహన్త్రీక్వస్య ప్రథమాహారస్య
 పూర్వమనుష్ఠే యత్వాత్ తందిధిక్కుః తతః పూర్వం హూతాశం
 ప్రవ్రేషమస్త్రీముత్పదయతి । “అగ్నినావై హూతాత్రా దేవా అఘ్నః
 రాసభ్యభవత్ । అగ్నేయే సమిధ్య మానాయానుబ్రూహీత్యాహాధ్రా
 త్వవ్యా భిభూత్వై” (బ్రా-౩ । కా । ౩ ప్ర । ౭౨) ఇతి । హే హూత రి
 త్తకాష్టేః సమిధ్య మానస్యాగ్నే రనురూపా మస్త్రీబ్రూహి । తమి
 మం ప్రేషమధ్వర్య బ్రూయాత్ । దేవాః పూర్వం స్వకీయేషుయా
 గేషువహ్నిం హూతారం కృత్వా తన్మథ నాసురానజ యన్ । అతోఽ
 ద్యాపి వైరి తిరస్తారాయ సమస్త్రీకైరి కాష్టేరగ్నిం ప్రజ్వలితం కార్యం ।
 సంఖ్యా విశిష్ట మిథ్యం విధత్తే । ఏకవింశతీర్థ దారుణిభవన్తి । ఏకవి
 గ్ం శో వైపురుషః । పురుషస్యాత్వై” (ప్రా - ౩ కాం । ౩ ప్ర । ౭౨)
 ఇతి । “దశహస్త్యా అఙ్గుళయో దశపద్యా ఆత్మైక విగ్ంశః” ఇత్యస్య
 త్రామాతమ్ । హూతాప్ర వోవాజా అభిద్యవ ఇత్యాదిషు ఋతు సా
 మిధేనీ సంజ్ఞ కాస్వనూద్యమానాసుకాష్టాగామగ్నా ప్రత్యేషం విధత్తే
 “పశ్చిదశేర్థ దారుణ్యభ్యా దధాతి । పశ్చిదశవా అర్థమాసస్యరాత్ర
 యః । అర్థమాసశ స్సంవత్సర ఆప్యతే” (బ్రా-౩ కాం । ౩ ప్ర । ౭౨) ఇతి ।
 శ్చక్రైర్ధమానైశ్చతుర్వింశతి సఖ్యైరైర్థ్యర్థః । అవశిష్టానాం పణ్ణాం
 కాష్టానాం విని యోగమాహ “త్రీక పరినీక పరిదధాతి । డ్ధైర్వసమిధా
 వాదధాతి । అనూయాజేభ్య స్సమిధమితీనస్తి । పట్నస్వస్యన్తే । పద్మా
 ఋతవః । ఋతూ నేవప్రీతా” (బ్రా-౩ కాం । ౩ ప్ర । ౭౨) ఇతి । గర్భర్యోఽసి

త్యాదయగ పరిధి మన్తాః। వీతి హూత్రమిత్యాది రూర్ధ్వసమిన్ద్రంత్రతే
 చ పూర్వానువాకేఽభిహితాః । అగ్నిప్రజ్వాలనాయ వాయూత్పాదనం
 విధత్తే “వేదేనోపవాజయతి । ప్రాజాపత్యోవై వెదః । ప్రాజాపత్యగ
 ప్రాణః । యజమానఆహవనీయః । యజమాన పవప్రాణందధాతి” (బ్రా-
 ౩ కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । వెదస్యప్రజాపతి సృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యత్వం ।
 ప్రాణవాయోగిప్రజాపతి సృష్టతయాప్రాజాపత్యత్వం । ఆహవనీయస్య ప్ర
 త్తరన్యాయేన యజమానత్వం । ఆవృత్తిం విధత్తే “అరుపవాజయతి । త్రయో
 వైప్రాణాః । ప్రాణా నేవాన్విన్దధాతి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ప్రా
 ణోఽపానో వ్యానశ్చేతి ప్రాణా నాన్వితత్వం । అనేకగుణవిశిష్టం ప్రథమా
 ఘరం విధత్తే “వేదే నోపయత్య స్రువేణ ప్రాజాపత్యమాఘరమాఘర
 యతి । యజ్ఞో వైప్రజాపతిః । యజ్ఞ మేవప్రజాపతిం ముఖతః పరభతే । అథో
 ప్రజాపతిస్సర్వాదేవతాః । సర్వా ఏవదేవత్రాప్రసీణాతి” (బ్రా-౩ కాం|
 ౩|ప్ర|౭౩) ఇతి । ఉపయత్య వెదసోపరి స్రువమపఘ్నాప్యేత్యర్థః । ఆహుతీనా
 మాచిత్యాదయమాఘరో యజ్ఞస్యముఖం । తస్మిన్మథేయజ్ఞప్రజ్ఞేత్వేన
 యజ్ఞరూపం ప్రజాపతి మేవారభవాత్ భవతి । ప్రజాపతేస్సర్వదేవతానా
 మత్యోపపాదనం వాజసనేయినపవమానునన్తి “తద్యదిదమాఘరముంయ
 జాముం యజేత్యేకైకం దైవమేతస్యైవ సావిస్తృష్టి రేష ఉ హ్యేవ సర్వే
 దేవాః” ఇతి । అగ్నిధంప్రతి ప్రేషమన్తముత్పాదయతి “అగ్నిమగ్నిత్తి”
 (స్త్రీ) సృష్టుష్టిత్యాహ । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథోరక్షసామపహత్యే”
 (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౭౪) ఇతి । యైర్వైభిర్భువనపూర్వం సన్నద్ధః తైర్గ్ని
 జ్వాలాయాం సన్న్యర్జనమాభినే తవ్యం । హోతగ్నితి సమ్మోఢ్యతత్రా
 సాక్షేవ్యతే । త్రిస్త్రీతి వీస్సాపరిధిసన్న్యర్జనాపేక్షా । తద్విధత్తే “పరి
 ధీంతిమ్మాప్తిః । సానాత్యేవైనా” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౭౪) ఇతి । ప్రతి
 పరిధిత్రిరావృత్తిం విధత్తే “త్రిస్త్రీసమ్మాప్తిః । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథో
 మేధ్యత్వాయ । అథోపతేవై దేవాశ్వాః । దేవాశ్వా నేవతత్సమ్మాప్తిః ।
 సువర్గస్యలోకస్య సమప్త్యే” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౭౪) ఇతి । దేవాశ్వా త్వేన

భావితాః స్వర్గప్రాప్తయేభవన్తి స్వయోరామారయోగిక మేణగుణభేదం
విభజ్యే. అసీన్ ౨ న్యమామారమామారయతి. తిష్ఠన్నన్యం । అథా ౨న్ వా
రథం వాయుజ్ఞాత్ । ఏవమేవ తదధ్వగ్యుర్యజ్ఞం యనక్తి । సువర్గస్య లోక
స్యాభ్యుద్భృత్ (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । శకటస్య ప్రాథమికం బలీవ
ర్దముగమపరితీనేన ప్రేర్యతే ద్విలీయశృతీయాదికన్తు భూమా స్థితేన ।
తద్వదామారరథః స్వర్గలోక మభిలత్య వహనాయభవతి । ఏతద్రథవేదనం
ప్రశంసతి । “వహత్యేనం గ్రామ్యాని పశవః । య ఏవం వేద” (బ్రా-౩ కాం
౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । బలీవదాశ్చైవదయో గ్రామ్యాః । తిష్ఠన్నన్యమితి విహి
తస్య ద్విలీయామారస్య సమ్మిథిమ మస్త్రేమ ప్రథమమస్త్రం వ్యాచప్తే
“భవనమసి విప్రశస్వేత్యాహ । యేజ్ఞోవైభవనం । యజ్ఞపవ యజమానం
ప్రజయావశుభిప్రథయతి । అగ్నేయప్రదిం నమ ఇత్యాహ । అగ్నిర్వైదే
వానాం యష్టా । యప వదే వానాం యష్టా । తస్మా ఏవ నమసురోతి”
(బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । పూర్వోక్తనిర్వచనేనభూతోత్పత్తికారణ
త్వా దగ్నిభిన్నోయజ్ఞోభవనం యష్టాదేవపూజకః అగ్నిశ్చహస్యవ
హనేన దేవాన్పుజయతి । కల్పః “అథాదత్తే దక్షిణేన జుహూం, జుహ్వే
హ్యగ్నిస్త్యాహ్వయతి దేవయజ్ఞాయై” ఇతి । “సవ్యేనోపభృతం, ఉపభృదే
హి దేవస్త్యా సవితాహ్వయతి దేవయజ్ఞాయై” ఇతి । అనయోర్వస్త్రయోర
గ్ని సవిశృప్యవస్థా యుక్తేత్యాహ । “జుహ్వేహ్యగ్నిస్త్యా హ్వయతి దేవయ
జ్ఞాయా ఉపభృదేహి దేవస్త్యా సవితాహ్వయతి దేవయ జ్ఞాయా ఇ
త్యాహ । అగ్నేయైవై జుహూః । సావిత్ర్యుపభృత్ । తాభ్యమైవై నే
ప్రసూత ఆనతే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । అగ్ని సవితారౌ జుహూ
పభృతోః స్రుచోరభి మూనిదేవతే । బోధాయనః “అత్యక్రామకజపతి,
“గ్నావిష్ణూ మావామవక్రిమిమం విజిహాధాం మామాసంతాప్తం లోకం
మెలోకకృతౌ క్షణతం” ఇతి । అత్యాక్రవణప్రకార ఆపస్తమ్బేన దర్శి
తః “అగ్నావిష్ణూ మావామవక్రిమిమం విజిహాధాం మామాసంతాప్తం మధ్య
మం పరిధి మనతిక్రామక ప్రస్తరిం దక్షిణేన పదా దక్షిణాతిక్రామ త్య

దక్ష్వవ్యేన “మధ్యమపరిధేః పురతోఽవస్థితః ఆహవనీయోఽగ్నిః । తతః
 పశ్చాత్ స్రుచామగ్రభాగేన శీఘ్రదృష్ట్యోఽవస్థితో యజ్ఞాభి మానీవిష్టుః ।
 హే అగ్నోఽవిష్టు ఆఘోర హేమామార్థం యువయోర్మధ్యే గచ్ఛన్న పృ
 హంపాదేనయువాంమావక్రమిషంమమగమ నావకాశాయ యువాంవియు
 క్తౌ భవతం । మాం ప్రతి సంతాపం మా కురుతేకి ఇచ్ఛి స్థానకారిణౌ యువాం
 మఘగమ నస్థానం కురుతం । యథోక్తమర్థం దర్శయతి । అగ్నో విష్టు మావా
 మవక్రమిషమి త్యాహ । అగ్నిః పురస్తాత్ । విష్టు ర్యజ్ఞః పశ్చాత్ । తాభ్యామేవ
 ప్రతిప్రోచ్యత్యాక్రామతి । విజిహాథాం మామా సంతాప్త మి త్యాహా హిగ్ం
 సాయై । లోకం మేలోక కృతౌ కృణుతి మి త్యాహ । ఆశిష మేవై తామాశాస్తే”
 (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । బోధాయనః “స్థానం కల్పయతి, విష్టుస్థాన
 మసి” ఇతి । అపస్తంబః “విష్టుస్థానమసీ త్యవతిష్ఠ తే నైర్వేది దక్షిణం పా
 దోభవీత్యవక్రం సవ్యోర్ధ్వస్థితౌ దక్షిణం పరిధి సద్ధి మన్వవహృత్య” ఇ
 తి । తేభావప్రదేశ త్వయజ్ఞ పురుషస్య స్థానమసి । యజ్ఞ పరుష ప్రయుక్త
 మతిశయందర్శయతి “విష్టుః స్థానమసీ త్యాహ । యజ్ఞో వైవిష్టుః । ఏతత్థలు
 వై దేవానామపరాజిత మాయతనం । యద్యజ్ఞః । దేవానామేవాపరాజిత ఆ
 యతనే తిష్ఠతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । దేవయజనభూవృత్తిరిక్త
 భూమెరసురాధీనతయా తత్ర దేవానాం పరాజయేఽపి యజ్ఞప్రదేశోఽప
 రాజితః । బోధాయనః “అన్వారభ్యే యజమానే మధ్యమే పరిధౌ సంస్పృ
 శ్క ఋజుతిస్థౌ ఋజుమా ఘోరయతి సంతతం ప్రాశ్చ మవ్య వచ్చిస్తౌ,
 ఇత ఇస్తో అకృణోద్వీర్యాణి సమారభ్యోఽర్ధ్వో అధ్వరో వివి స్పృశ మ
 స్రుతో యజ్ఞో యజ్ఞ పతేరిద్వావా త్స్విహా” ఇతి । అపస్తంబః “స
 మాభ్యోఽర్ధ్వో అధ్వర ఇతి ప్రాశ్చముదశ్చ మృజుంసంతతం జ్యోతిష్మ
 త్యోఽఽఘోర మాఘోరయన్ సర్వాణీష్క కాస్తానిగ్ం స్పర్శయతి” ఇతి ।
 అస్యమతే ఇత ఇస్త్ర ఇతివాక్యం పూర్వమన్త్రశేషః । ఇతో దేవయజన
 స్థానబలాదిస్తోఽనురూపధరూపాణి వీగ్యాణి అకరోత్ । యజ్ఞపతే ర్యజ
 మానస్య యజ్ఞ ఆఘోరః స్వాహా దేవతాయై దత్తః । కీర్తనో యజ్ఞః । ఇస్త్ర

దేవతాకత్వేన ఇన్ద్రియానైర్ముతీం రాక్షసీ ద్విశంసమారభ్యోఽర్థ్యో ద్వి
 ణ్ణో అధ్వరోహింసాహుపేణ విచ్ఛేదేన రహితః విశానీం దైవికిం దిశం
 స్పృశతి । అహుతోఽకుటిలః । ఇన్ద్రిశబ్దసూచితందర్శయతి “ఇత ఇన్ద్రి
 కృణోద్విర్యాణీత్యాహ ఇన్ద్రియమేవ యజమా నేదధాతి” (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౨) ఇతి । ఉద్ధృతశబ్దేన వృద్ధిస్సూచితే త్యాహ “సమూహభ్యో ణ్ణ్యో
 అధ్వరోహింసామిత్యాహ వృద్ధ్యై” (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౨). ఇతి । స
 మారభ్యేతి పదసూచితం * దర్శయతి । అహురమాహుర్యమాణ మమస
 మారభ్య । పతన్తి నాహ-లేదేవాః సువర్గం లోక మాయా । సాతౌ దేవయజ
 మానస్సువర్గం లోక మేతి । అథో సమృద్ధేనైవ యజ్ఞే న యజమానస్సువర్గం లో
 క మేతి” (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౨) ఇతి । దేవాస్త్వయం యాగం కుర్వన్తౌ
 ఽధ్వర్యుషసు తమాహురం స్పృష్టావిలక్ష్మసు చైరేణస్వర్గః జ్ఞతాః సాతౌ
 దేవావిలక్ష్మేనైవ । కింబి సవ్యగారభ్యేత్యనేన సమృద్ధిస్సూచితా । అ
 హుతశబ్దార్థందర్శయతి । అహుతో యజ్ఞో యజ్ఞ హతేరిత్యాహ సాత్యై”
 (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౨) ఇతి । ఇన్ద్రిశబ్దార్థమాహ “ఇన్ద్రియానైర్ముతీహే
 త్యాహ । ఇన్ద్రియమేవ యజమా నేదధాతి” (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౨)
 ఇతి । కల్పః “బృహద్భా ఇతి సుచము ద్భృష్టోతి” ఇతి । అనేనాహురేణ
 జ్వాలారూపం యథా బృహద్భవతి తథాయనుగ్ని ర్భాసతే తతో జు
 హూర్వాసవ్య తామి త్యుష్మస్థోతి । అధికభాసనేన స్వర్గప్రాప్యశశి
 త్యాహ “బృహద్భా ఇర్యాహ । సువర్గోవైలోకో బృహద్భాః । సువర్గ
 స్యలోకస్య సమస్త్యై” (బ్రా ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౨) ఇతి । కల్పః “అథానగ్ం
 స్పర్శయన్స్సౌ చా వుదజ్జ్రిత్యాక్రమేజపతి, పాహిమాగ్నో దుశ్శ్చల
 దామా సుచరితేభజ” ఇతి । భజన్తావయ । జపనాపభ్యంతోః పరిస్పర
 మస్పర్శయన్ విశిష్టప్రతి నివృత్యాగమనం విధత్తై “యజమానదేవర్యా
 వైజుహూః । బ్రాతృవ్య దేవత్యోపభా. । ప్రాణా అహురః । యత్సగ్ం

* సాన్త్యసవమా అమిరి నాకీపుస్తకే.

స్ఫుర్మయేత్ । భ్రాతృప్యేఽస్య ప్రాణాదధ్యాత్ । అసగ్ంస్ఫుర్మయేత్ ప్ర
త్యాక్రామతి । యజమానపవ ప్రాణం దధాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి ।
యజమానపద్యాగే ప్రత్యాసన్నత్వాత్ జుహూః యజమానోఽభివస్య
తేఽదౌపభృతస్యాజ్యస్య జుహూద్వారా హూమ ఇతి వ్యవహితత్వముప
భృతః । తతోభ్రాతృవ్యోదేవతా । అర్థవాదాంతరేవా ఏతదేవద్రష్టవ్యం ।
మన్తస్య పదార్థవాక్యార్థౌ దర్శయతి “పా హి మాఽగ్నే మశ్చరితాదా
మాసు చరితేభజేత్యాహ । అగ్నిర్వావపవిత్రం । వృజిన మస్మతం చుశ్చ
రితం । ఋజుకర్మగ్ం సత్యగ్ం సుచరితం । అగ్నిరేవైసం వృజినాదస్మతా
ద్వశ్చరితాత్పాతి ఋజుకర్మై సత్యే సుచరితేభజతి । తస్మాదేవమాశాస్తే ।
ఆత్మనో సౌపేధాయ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । కాయకం నిషిద్ధాచర
ణం వృజినం, విహితాచరణమృజుకర్మ । వాచికే సత్యాన్మతే । కల్పః
“జుహ్వీధ్రువాం సవనన్తే, వాఖస్య శిరోసే సంజ్యోతిషా జ్యోతి రక్తా
మిత్రిః” ఇతి । హే ఆహారశేష త్వం యజ్ఞస్య శిరోవచుత్తమ మగ్గ మ
సి । అతస్తద్రూపేణద్యోతిషా క్రౌవాజ్య రూపం జ్యోతిః సమక్తాం
సంయుజ్యతాం । సమజ్జనం విధత్తే “శిరోవా ఏతద్యజ్ఞస్య । యదాహూ
రిః । ఆత్మాధ్రువా । ఆహారమాహూర్య ధ్రువాగ్ం సమనన్తే । ఆత్మన్నేవ
యజ్ఞస్య శిరస్సప్రతిదధాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । గ్రీవాదగస్త
నౌదేశ ఆత్మా । సూర్యపక్ష త్వేన ద్విగావృత్తిం విధత్తే । “ద్విస్సుమనన్తే
హ్వోహి ప్రాణాపానా” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । సిద్ధాంతమాహ
“తదాహూః । ఏరేవసవజ్ఞ్యాత్ । త్రిధాతుహి శిర ఇతి । శిరపవైతద్య
జ్ఞస్య అధోత్రయోవై ప్రాణాః । ప్రాణానేవాప్తిక దధాతి” (బ్రా-౩ కాం
౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । త్వగస్యగస్థిరూపా విస్పష్టాస్త్రయో ధాతవోయస్యసప్ర
ధాతుః । మన్తగతిజ్యోతిశ్శబ్ద వివక్షాందర్శయతి “వాఖస్య శిరోసే సం
జ్యోతిషా జ్యోతిరక్తామిత్యాహ । జ్యోతిరేవాస్మా ఉపరిష్టాద్దధాతి । సు
వర్గస్యలోకస్యానుఖ్యాయై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౨) ఇతి । అన్యథో
వాజ్య శేషస్యోపరిస్థాపితేనాహూరిష్టాద్యేనాతుజ్జ్వలం సత్ ప్రదీపేనేవస్వ
ర్గలోకస్యప్రకాశితోభవతి ॥

అశ్రవణియోగసత్కృహః ॥

“భువోఽగ్నిరజ్జలింకృత్యా జాపద్వాభ్యాంతయోగృహః।

అగ్నాదక్షిణపద్మానిః షోఢిత్వాసమాహృతిః॥

బృహద్భ్యాంసృజనుద్భవ్యాపాహిప్రతినివర్తతే।

మాభిభువానన్త్యిత్రినావమన్త్రా ఇహోరితః”॥ఇతి॥

అథమీమాంసాః

“అగ్నే యష్ట రిపం నహః” “అగ్నిర్వై దేనానాం యష్ట”
ఇత్యనయోర్గ్నిస్త్రిబాహ్యుగయో రగ్నిదేవతాయా యాగాధికారస్య ప్రతీ
యతే । తపయిత్వం । సవమాధ్యాయ ప్రథమపాదోక్త దేవతాధికరణ
విరోధప్రస్థానం । తత్ర హ్యేవం చిత్రితమ్॥

“దేవప్రయోగోపూర్వం నాద్యోస్యఫలదత్వశః।

నహియోగుణోహ్యేషో పూర్వస్యఫలతోచితా”॥ఇతి॥

అగ్నేయోఽగ్నేః పాల ఇగ్నాదక్షిణం కర్మసు మన్త్రితస్త్రీరూపాణా
మనుష్ఠీయానాహ్యోనాహగ్నాదిదేవప్రయోజకః । కుతిః । యాగే
న పూజితాయా దేవ తాయా ఫలప్రదత్వాం సంభవతి ఫలప్రసత్వం
హస్తాగ్నివాగాదుభ్యోఽగ్నిహః । సజ్మకావగమన్ । షిగ్రహేహాహః
స్వీకారస్త ద్యోనం దిప్తిం ప్రసాదయేత్త్యేతచ్ఛ్రేణనన్యోచితం పశ్చిమం
“సహస్రాక్షో గోభిర్వగ్రబాహురితి షిగ్రహః, అగ్నిర్షిగ్ం హరిరజు
షతేతి హస్వీకారిః, అగ్నాదిన్ద్రిప్రసతే మాహవీంషీతి హవిర్భోజ
నమ్, “స్మితృషవైనిమ్త్రిప్రజయా పశుభిస్తర్పయతీతి తృప్తి ప్రసాదో,
తతి స్సేవితరాజాది మహ్వాదిదేవరాయాః ఫలప్రదత్వేనసాధాన్యోత్
తేనైవాక్తానాం ప్రయోజకే ప్రాప్తేబ్రూహః । కిం దేవతాయాః ఫల
ప్రదత్వలక్షణంసాధాన్యం శిన్ధూనాపాద్యతే వస్తుసాహధ్యాయానాద్యః।
స్వర్గకామోయజేతేతి శిలేవిధేయస్య యాగప్రైవ ఫలప్రదత్వావగమా
నం । ప్రవ్యదేవతేతు సిద్ధత్వేన విధ్యనన్తే । తత్ర యథాద్రవ్యస్యవిధేయం

ప్రతిగుణభావః తథాదేవతాయాఅపి । యదియాగస్య కాలాంతరభావ
 ఫలంప్రతి వ్యవహితత్వం తస్మై తత్సాననభూతా దేవతా తతోఽపి వ్యవ
 హితా । కా తస్మై ఫలస్యగణేః । అపూర్వమితి వదావః । తచ్చశ్రుత్యా
 శ్రుతార్థా వత్యా వా ప్రతీయమానత్వాచ్ఛాబ్జమితి తస్య ఫలప్రసత్వ
 ముచితం । సహి * ఇస్తుసావగ్ధ్యాద్దేవస్య ఫలప్రసత్వం । విగ్రహాది వజ్ఞ
 కప్రతిపాదకయోర్నైర్ధా వాదియోః స్వాగ్ధే తాత్పర్యా భావాత్ ।
 • అన్యథా 'వనస్పతిభ్య స్స్వాహా' మూలేభ్యస్స్వాహా' । 'ఘోలేభ్యస్స్వా
 హా' ఇత్యాదిమ ప్రేచ్ఛపి దేవత్వం విగ్రహాదియక్తిం కల్పేత । తచ్చ
 ప్రత్యక్షపిరుద్ధం । అతో న రాజాదివశ్యులప్రసత్వం । కిచ్చవిగ్రహాదిమ
 ద్దేవతాయా అపి వినాకర్తృణాఫలవభ్యవగచ్ఛతి । తతస్య ప్రాప్తా ప్రాప్త
 పిధిలేఖ ఉభయవాదిసిద్ధస్య యాగస్యైవ ఫలప్రసత్వవస్తు । కిచ్చమా
 తా ఫిత్వ గుర్వాదిశ్రుతాపాయా దేవతాం కైవైవ ఫలప్రసత్వముభ
 యవాదిసిద్ధంతిస్తాత్ ఫలప్రసత్వ వాపూర్వమేవాగ్మానుసానే ప్రయోజ
 కం । దేవస్యప్రయోజకత్వే సతి ఆగ్నేయ యాగే ఉపదిష్టేని ప్రయా
 జాద్యక్లాని సార్యాదియాగేష్వగ్న్యభావాదనుహ్యేని । అపూర్వస్యప్ర
 యోజకత్వే తస్యత్వా నూహ్యేనీతిపిశేషః । తది గం దేవతాధికరణ వ
 గ్న్యోదిదేవానాంకర్తృధికారే పిరుద్ధతే । అత ఏవ వైయాసీక దేవతా
 ధికరణసూత్రేషు జైమినిపక్ష ఏవమువస్యస్త్రః "వ ధ్యాదిష్టసవశ్యవాదనధి
 కారం జైమినిరితి" । అస్యాంసునర్థః । అస్తి హి కాచిన్నధుపిద్యా ఫస్టో
 నైగా మన్నతత్వాత్ । తస్యామాదిత్యో వాధుత్వేన ధ్యాతవ్యః । వనవో
 రుద్రా ఆదిత్యా వరుతస్సాధ్యాశ్చేత్యేతే దేవగణాః । పరిత ఉపవిశ్య తన్న
 ధూపజీవన్తి । ఈద్యశేనోపాసనేన వస్వా దినహిమానం ప్రాప్ను వశ్రీ
 శ్రూయతే । తస్యాం విద్యాయాం వసుష్యాణామధికారః సవశ్యవతి । వ
 స్వాదిదేవతాస్తు కాగన్యాన్ వస్వాదీనుపాసీరక కజ్ఞాన్యం వస్వాదిమ

హిమానం ప్రాప్నుయః | అదిత్యశ్చ కమస్యమాదిత్యం వాధుత్వై సోహ
 సిత | తస్మాద్దే వానాసనధికారం జైమినిర్ననుత ఇతి | తస్మి విద్యావ్రతే
 ధికారోఽస్తి ఇత్యాశక్య ఉత్తరమేవం సూత్రితం | “జ్యోతిషభావా
 చేతి” | సఖిల్వాదిత్యో నామకశ్చి చేతనో విగ్రహవాణ్ దేవోఽస్తి కిష్ట
 స్త్రిక దృశ్యమానే జ్యోతిర్మణ్ణలే భవత్యాదిత్యశబ్దప్రయోగః | నీవవక్తాకే
 ప్సగ్నిశబ్దః యదివిగ్రహవతీదేవతా స్యాత్తదానీ పృథ్విగాది వాతకర్మణ్య
 పలభ్యేత | కిష్టైకస్య యజమానస్య యాగే హవిస్త్విక ర్మత్వాత్ తః
 దానీమేవ అన్యేహం యాగేషు గస్తం న శక్నుయాత్ | అత ఎవామ్నాయ
 తే | “కస్య వా హదేవా యజ్ఞ మాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహునాం యజ
 మానానాం” ఇతి | కిష్ట | విగ్రహవత్సు దేవేషు హుతేషు వైదికానామ
 గ్నిద్యాది శబ్దానామభి ధేయా భావః స్యాత్ | వేదస్యాప్రామాణ్యం ప్రస
 జ్యేత | తస్మాత్ పుగత్యష్టాది వాక్యేష్వివ సహస్రాత్ గోత్రభిదిత్యాది
 వాక్యేషు కశ్చి ద్వి కల్ప ప్రత్యయోజాయ తే | శబ్దజ్ఞానానుపపత్తి వస్తుత్వా
 న్యో షికల్ప ఇతి తల్లక్షణం ||

“పుగత్యష్టా హుసిస్మాతః ఖపుష్పకృత శేఖరః |

ఏవవన్ధ్యాసుతో యాతి శశశ్శదగుర్ధరః || ఇతి ||

అత్రపి నైవ బాహ్యవస్తు నా యథా కశ్చిదాకారవిశేషో మనసి ప్రతిభా
 సతే తతైవదేవతావాక్యేషు తస్మా దగ్నివై వేవానాం యజ్ఞైతి వాక్యబ
 లాదేవానాం యాగాధికారం వస్తుం న శక్యతే | అత్రోచ్యతే | దేవానామధికా
 రాభావగుత ఇతి వక్తవ్యం | దేహాద్యభావాద్వా సత్యపిదేహాదౌ పరిణ్ణాత్
 సామర్థ్యవిద్యారూపాణామధికారహీ తూనామభ వాత్ | సస్త్విపి తేషు
 శాస్త్రేణ సిద్ధిన్యాత్ | ప్రథమపక్షేఽపి దేహాద్యభావగుత ఇతి వాచ్యం | ప్ర
 మాణాభావాద్భాగక సద్భావాగ | నాద్యః | మన్తార్థవాదేతిహాసపు
 రాణ యాగిక ప్రత్యక్షలోక | యాం తత్ప్రమాణత్వాత్ | “దేవో
 వ స్సవితాప్రాపకయతు” “సుద్రస్య హేతిగ పరివో వృణు” ఇత్యాదయః

యశ్చేతి నో దిత వ్యవహారాభిధాయినో బహవోమత్సారిః పూర్వముదా
 ప్యతాః । “అగ్నేయస్తరిదం నహః” । “ఇత ఇద్వో అకృణాద్విర్యాణి”
 ఇత్యాదయ ఉదాహరణయై “అధాసపత్నాన్విగ్ని మే విషూచీనాన్
 వ్యస్యతాం” “అగ్నేత్వగ్ం సుజాగృహి” ఇత్యాదయ ఉదాహరిత్యుక్తే ।
 “తం గాయత్ర్యా హారత్” “పురుషం వై దేవాః పశుకూలభన్త” “దేవా
 సురా స్సంయత్యా అసన్” ఇత్యాదయోఽర్థవాదాః ఇతి హాసో భారతాదిః ।
 పురాణం బ్రాహ్మపాక్షవైష్ణవాదిః । యోగిప్రత్యక్షం యోగశాస్త్రప్రసిద్ధ
 మూర్ధన్య బోధినిమిత్యాదిసూత్రేషు ప్రసిద్ధం । లోకప్రసిద్ధిచ్చ చిత్ర
 కారాదిషు తత్తత్సూర్తిలక్షణాదిభిర్ద్విప్రవ్యాః । న ద్విలీయః । బాధకస్యా
 నృపుః స్ఫూర్తః । పనస్పృతితన్మలాదీనామపి విగ్రహాదిమత్స్వ ప్రసక్తో బాధ
 క ఇతిచేత్ తన్న । తస్యేష్టత్వాత్ । ప్రత్యక్షః కరోథ ఇతిచేత్ । న । స్థావ
 రరూఢస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తదభిమానిదేవతానా మప్రత్యక్షత్వాత్ । న
 ద్విహి స ర్వేషు వస్తువ్యభిమానిదేవతాః । అతపవశ్రూయతే । “అస్త్రీక్షదే
 వత్యాః ఖలువైవశవః” । “యజమానదేవత్యావైజుహూః” “భ్రాతృ
 వ్యదేవత్యోపభృత్” ఇతి । నాత్ర నృశ్యమానా అస్తరిక్షయజమానభ్రాతృ
 వ్యానమపి గాః కిన్తుతదభిమానదేవతాః । ఏవం నృశ్యభిమానినీశిః సహా
 భేదవివక్షయా “నాయవస్థోపాయవస్థ” “బుధ్విహ్యగ్నిస్త్వాహ్వయతి
 దేవయజ్ఞాయా ఉపభృదేహి దేవస్త్వా సవిలాహ్వయత” ఇత్యాదిషు చేత
 నోచితాని సమ్మోహనా న్యుపభ్యస్తే । కిన్నిమిత్తోయం దేవతాభక్త్యభిని
 వేశ ఇతిచేత్ । సవ కిన్నిమిత్తోఽయం దేవతా ప్రద్యేమాభినివేశః । “జ్యోతిషి
 భానావ్య” ఇతిజైనినివతస్య సూత్రితత్వా దితిచేత్ । కిం బాధ గాయణస్య
 హతం సవశ్యం । సహ్యానం సూత్రయా మాస “అభిమానవ్యవదేశస్త్ర విశే
 షానుగతే భ్యాం” ఇతి । అస్యాయవర్గః । వాక్యయురాదీన్ద్రియాణాం పరిస్పృశ
 కలహా శ్రుతిషు “సృష్టబ్రహ్మత్” “ఆపోఽబ్రువన్” ఇత్యాదిశ్రుతిషు చాభి
 మానిదేవతా వ్యవదిశ్యన్తే । ఇన్ద్రియసమ్పత్తివాక్యస్యాదావేవాహౌతా
 దేవతా ఇతిచేవరాశద్దేనపశేషితత్వాత్ అన్యత్రచ “అగ్నిర్వాగ్భుత్వా

మఖంప్రావిశత్, వాయుప్రాణోఽసౌత్వానాసికేప్రావిశత్ । ఆదిత్యశ్చ
 యుక్తుత్వాపీణేప్రావిశత్ ” ఇగ్నాదినా సర్వేషు ఇన్ద్రియేషు దేవ
 తానుగ్రాశవశానిరీచాథకాన్తరిస్త బావరాయణపవాశఃకన్యనిరాచష్టే
 తదీయం సూత్రమేతత్ “విరోధస్త్వణీం చేన్నా నేకప్రతిపత్తిదర్శనాత్”
 ఇతి ముద్విద్యుష్టాస్తేన యః కర్తణీ విరోధః సోఽపినాస్తి । ఏకస్య యుగపద్మ
 హుగృహభోజనా సమ్యజేపి బహు కర్తృకనమసా రస్వీకారః సమ్యవ
 తీత్యనేకప్రకారదర్శనాత్ । ఇహ చ యాగస్యోద్దేశత్యాగాత్తకత్వా న్న
 మసా రన్యాయేన బహవో యజమానా యుగపదేకాం దేవతాముద్గ
 శ్యహవీంషి త్యజేయం । అథవా దేవతానాం యోగసామర్థ్యాద్యగపదినేక
 రగిరప్రాప్తిశ్చుత్ప్రత్యోర్వశ్యతైతైశ్చరీరైర్ముగపద్మహుయోగే
 ముయుగపద్మచ్ఛేయః । న చానుభవవిరోధః రాసామన్తగానాది శక్తిమ
 త్వేన అయోగ్యానుపలభ్యః । నావిగ్రహవలేషు దేవస్య క్తిషు మృతాను
 వైదికశక్తిస్యాగభావః । జాతేరేవ శబ్దార్థత్వాత్ । అతో వనస్పతిమూలక
 జుహూపభ్యుగార్యచేతన ద్రవ్యేషు సర్వేష్యభిమానినీనాం విగ్రహవతీనాం
 చేతనానాం దేవతానామభ్యుపగమేఽపి నబాధః । కశ్చిన్నగతృష్టికా ఖ
 పుష్పాదిష్వపి వనస్పత్యాదిష్వపి దేవతాభ్యుపగమనిప్రసజ్యేతేతిచేత్ । య
 దా ఖపుష్పయస్యాహ మృగశృణ్ణయైస్సాహేతి వేదవాక్యం దర్శయ
 వ్యసితదాభ్యుపగమిష్యామః । అతః ప్రమాణసద్భావాద్భాధకాభావా
 చ్చ సన్దేహ దేవరానాం విగ్రహాదయః । సామర్థ్యత్వా ద్యధికారికారణా
 భావాదిరిద్విరీయనివర్తకాయుక్తిః । ఆదిత్యవస్వాదీనాం స్వస్వపదస్యప్రా
 స్తత్వేన తస్మాన్స్తిహేతా పుషాసనేయాగేవాఽర్దిత్వాభావేఽపి ఖలా
 న్తరిహేతా తస్మాద్భావాత్ । సత్యసజ్జల్పనాం తేహం సజ్జల్పదేవ
 ఫలసిద్ధానయాగాదివప్యన్తిరితేత్ । న । సజ్జల్ప ఇవ యాగాదావపి
 ప్రాయో బుధ్య భావేనప్రవృత్తిసమ్యవాత్ । స్రూయన్తైహి బహుశో వే
 దవాక్యాని “అగ్నిష్టోమేనవైప్రజాపతిప్రజా అస్మజత” “అగ్నిష్టోమేనై
 వవర్యగృహ్యత్” ఇతి “బృహస్పతిరకామయతత్ర శ్నేదేవా వధీరకాచ్ఛే

యం పురోధామితి సవతం చతుర్వింశతి రాత్రమపశ్యత్త మాహరత్రేనా
 యజత తతోవై తస్మై శ్రద్ధేవా అదధతా గచ్ఛన్మరోధా” ఇతి । ఇదానం
 ముఖ్య * ఏవ సకాభావిన్యాసంజ్ఞయా ప్రజాపతి బృహస్పత్యాదిశబ్దైరుచ్య
 తఇతిచేత్ । అస్త్యేవం నక్షత్రేష్టా । తత్రహియజమామోదేవతా చేత్య
 భయం ఏకేనైవ శబ్దేన వ్యవహృతం । అగ్నిర్వా అకామయత అన్నా
 నోదేవానాగ్ంస్యామి । ప ఏతసుగ్నయే కృత్తికాభ్యసంపురోధాశ మ
 స్త్రోకపాలంకిర్వత” ఇతి । ఇహతుబాధకాభావాత్ ముఖ్యా ఏవ ప్రజా
 పతిబృహస్పత్యానయః । అన్యథా వసిష్ఠవిశేషణం విరుద్ధ్యేతత్తచ్చైవ మా
 మ్నాయతే “వసిష్ఠోహతపుత్రో కామయతపిన్దేయప్రజామ్” ఇతి తస్మా
 దగ్ధిన్స్తాదేవా యాగాఽషు ప్రవర్తేరత్ । సామర్థ్యమపి ధనవత్త్వంతేషా
 మస్త్యేవ ఉపసయసపూర్వ కాభ్యయనాభావేఽపి స్వయముఖ్యతవేదానా
 మసామిషేయత్వ మస్త్యేవనిషేదభ్య నపశ్యామః । తస్మాచ్ఛాచ్చ్రోయజ్ఞే
 ౭నవక్యేత్ ఇతివద్దేవా అనవక్యేస్తా ఇత్యశ్రవణాత్ । ప్రత్యుత “దేవా
 వైయశ్యజైఃపర్యత తదనురా అనున్వత” ఇతి । బహుశశ్మృతం । అఘో
 రబ్రాహ్మజేపిప్రదేశౌ న్తర ఏవంశ్రూయతే “దేవావైసామిధేనీరనూచ్య
 యజ్ఞం నాన్వపశ్యన్తప్రజాపతి స్త్రాక్షీమాఘోరమాఘోరయత్త తోవైదే
 వాయ్ మన్వపశ్యత్” ఇతి । అనురేషు వైయశ్చ అసీత్తందేవాస్త్రాక్షీగ్ం
 “ఘోరమేనావృజ్జిత” ఇతి । సేర్వోఽప్యయ మగ్ధవాదఇతిచేత్ । బాధంనఖిలు
 వయమప్యేత మనగ్ధవాదం బ్రూమః । మహాతాపి ర్యేణవిధింప్రశంసకాలవా
 న్తరగాత్పర్యేణ స్వాధేఽపి స్రామాణ్యత్ భూరాధవాదత్యేకాతవహః ।
 యదా ప్రజాపతీరమన్త్రకంప్రథమమాఘోరంప్రాజాపత్యమనుస్థితతదా
 క మన్యం ప్రజాపతిం మనసాధ్యాయేదితి చేత్ పూర్వకప్రేరేతం బ్రహ్మక
 ణ్డాన్తరే వర్తమానం వా ధ్యాయతుయధాదేవదత్తః స్వయమన్యస్యపితా
 పితౄ విద్యాధనదానాదిభిః స్వపిత్రా సమానోఽపిసకాన్వపితరం నమన్

యం । యస్మిన్ కర్తృణి నైర్ములం దిశమార్భ్యశానం దిశమివధింకృత్వా
 సన్తత్యా ఘృణం టార్కలై తస్యకర్తృణ ఎతన్నామ ! నను నామ త్వేసతి,
 “ఉద్భిదా యజేత” । “జ్యోతిష్టోమేన యజేత” ఇత్యాదావపి ధాత్వర్థ
 సకిరణేన సామాన్యకరణ్యాయాగ్నిహోత్రైణ జుహోతీర్యామారణా
 ఘరయతీతి త్యరయయా భవితవ్యం । నైవదోషః । ఆనుష్ఠానాదుర్ధ్వం
 ధాత్వర్థస్యాస్థిత్వ కారణకరణత్వైపి తతస్సూర్వం సాధ్యత్వాకారం వ
 క్తుమగ్నిహోత్రం ॥ ౧౭౫౬ ॥ ద్విరీయాయా యుక్త త్వార్ । నచాత్రః
 ద్విరీయాసుసా ర్థే ౧౭౫౬ ప్రాక్షరీత్యాదావ సంసారశృంగరీయః ।
 ప్రహేళపగ్నిహోత్రాఘరశబ్దయోగి ప్రసిద్ధిప్రవృత్తవాచకీ గ్వా భావేన
 క్రియావాచిత్యాభ్యుపగమాత్ । తస్మా దగ్నిహోత్రాఘరశబ్దౌ దర్శి
 హోమోసాశుయాగయో గ్విణసుసాగ్ర పిథాయనౌ సభవతః, కిన్తు
 కిర్త్యైరయోనావపి ॥ ద్విరీయాధ్యాయస్య ద్విరీయసాదేది నిశ్చయమ్ ।

“గ్నిహోత్రాఘరవాక్యననువాదోఽగ్రవాచినిః ।

అరూపర్వాస్తు దధ్యాదివాక్యేనోక్తమనూన్యతే ॥

గుణసిద్ధౌ న దధ్యాదిగుణో దప్తౌ విశిష్టరా ।

సూపదిధ్యానమన్తాభ్యానతోఽసాగుణివోవిధిః” ఇతి ॥

ఇకమాగ్నయతే “అగ్నిహోత్రం జుహోతి” । “పయసా

జుహోతి” । “దధ్నా జుహోతి” । ఇదమపరమామ్నాయతే “ఆ

ఘరమూరయతి” । “ఉద్భవమామరయతి” । ఋజుమామరయతి”

ఇతిచ । తిర్రాగ్నిహోత్రాగ్రవాక్యం దధ్యాదివాక్య విహితస్య కర్తృసము

దాయస్యానువాదిః । ఆఘరవాక్యేషు ఉద్భవాదివాక్యవిహితస్య తస్యేతి ।

సహితద్వాక్యత్వయం కర్తృపిథాయకిం । కుతః । ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య

యాగరూపస్యా భావాదిరి డేత్ తత్ర వక్తివ్యం । కిం దధ్యాదివాక్యేన

గుణమాత్రం విధీయతే, కిం వాగుణవిశిష్టకర్తృనాద్యః । అగ్నిహోత్రా

కీ వాక్యస్య త్వత్వతే కర్తృపిథాయకిర్వా భావేన గుణిని కస్యచిదసిద్ధౌ

పణ్యనువాదపురస్కరస్య గుణమాత్ర విధానస్యా సంభవాత్ । ద్విరీయే

సా

విధిగౌరవం స్యాత్ । తచ్చసత్కార్యతావయక్తం । అతోఽగ్నిహూత్రా
దివాక్యం కర్తువిధాయకం, తత్రద్రవ్యం దధ్యాది వాచ్యైర్ద్రవ్యైః । దేవ
తాతు మాస్త్రపణికీ ఆఘారేఽప్యేవంద్రవ్యదేవతే ఉన్నేతవ్యే ॥ ౧౪
శమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చింతితమ్ ॥

“హిరణ్యగర్భాఘారే పూర్వస్త్రిన్నతరేఽథవా ।

లిక్తావాద్యేసమంలిక్తం క్లృప్తకార్యస్వతోఽన్విషమ్” ॥ ఇతి ॥

వాయవ్యపశౌ “హిరణ్యగర్భస్సవర్తతాగే” ఇతి । “ఆఘార
మాఘారయతి” ఇతిశ్రుతోమస్త్రస్య పూర్వస్త్రిన్నాఘారే స్యాత్ । కు
శః । మస్త్రలిక్తాత్ । ప్రకృతౌ ప్రజాపత్యసపూర్వఆఘారః । అస్మిన్న
మస్త్రే హిరణ్యగర్భ శబ్దేన ప్రజాపతిరభిధీయతే । ప్రజాపతివై హిర
ణ్యగర్భఇతి వాక్యశేషాదితి ప్రాప్తేబ్రూహః । అస్మిన్ ఆఘారేఽయంమ
స్త్రః । కుశః । క్లృప్తకార్యత్వాత్ । ప్రకృతౌపమస్త్రస్య ప్రథమఆఘారస్య
ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్ ఆఘారమాఘారయతీతి ధ్యానమాత్రస్యా
ఽభిధానాత్ తూష్ణీమాఘారయతీత్య మస్త్రీత్వం సామోదవశ్రుతంద్వి
తీయేత్వాఘారే “సమారభ్యధ్యోఽధ్వరః” ఇత్యాద్యైర్లో మస్త్రో
విహితః । అతో మస్త్రీకార్యం తత్ర క్లృప్తం, తస్మాన్వితియాఘారే హి
రణ్యగర్భమస్త్రవిధిః । యస్తుప్రజాపతి దేవతా లిక్తం తదిస్త్రేఽపి సమా
నం । ఇన్ద్రోఽపి హి ప్రజాసాంఘతిః । తస్మాదుద్ధ్యోఽధ్వర ఇతి మస్త్రీం
బాధిత్యా హిరణ్యాది మస్త్రీస్తత్ర విధీయతే ॥ తృతీయాధ్యాయ
స్యాప్తమపాదే చింతితమ్ ॥

“మామాసంతాప్తమి త్యేతత్ కస్మిన్సామిని * పూర్వవత్ ।

అధ్వర్యోర్వస్తుతత్వేనసామికర్తౌ పయోగతః” ॥ ఇతి ॥

మామేతివస్త్రోక్తం సంతాపాభావరూపం ఫలంయజమానై స్యాత్
అధ్వర్యో వేతిసన్దేహః । సూర్వాధికరణే మమాగ్నై విర్య ఇశ్యధ్వర్యణా

పక్షమానేఽపి మంత్రే హవేతి శబ్దోఽన్వయస్యామినం యదానం
లక్షయతి । స్వర్గకామో యజేతేగ్నార్హినే పదే సోయాగధంస్య స్వర్గ
స్యయజమానగామీత్యపగమా । తతో యథా వర్హో యజమానే భవతి
సోధా సంతాపాభావోఽపి యజమానగామీ । ప్రాప్తే బ్రూహితిన్వయావ
సంతే స్యుష్యేన స్యామినసి కర్తృసమాప్యతేతస్మాదన్వయస్య గతోఽ
పి సంతాపాభావో యజమానప్రైవ ఫలమితి నాన్త పూర్వపక్షసోపహరిః॥

అథవ్యాకరణమ్.

సవనశబ్దో నియతనవుంసకిలివర్వాదా ద్యదాత్ । ఇత్యత్ర
వాక్యోగియాన్మనిహితః । అహస్త్రితం పూర్వః క్షిప్రమూలం । (పా
౮.౧౧.౨౨) ఇతిత్య అహస్త్రితం మూలం వద్యానాన్వయస్య పదాత్ ప
రర్వాభావాగ్ను నిమాళః । క్షిప్రమూలమహస్త్రితం నాత్మ్యం । అ
గాన్మహ్నా ఇత్యగ్రాపి తద్వత్ । సహస్త్రితేఽహ్నోఽహ్నో హ్నానానా
యస్మహ్నోఽహ్నోరిగభాసుభ్యామ్ । (పా ౬.౨.౧౨౨) ఇత్యుత్తరపదాన్వదా
త్తస్య లః దిప్తుశబ్దాత్ క్షిప్రః । అహస్త్రితం అవ్యయపూర్వప
రప్రప్రస్యః । దత్తరలా దిప్తగ్రాపి తద్వత్ ॥ । ఇతిమాధ్యమే వే
దాగ్నసకాశే కృష్ణయజ్ఞ సమహితాభాష్యే ప్రథమకాశే ప్రథమ ప్రహరే
ద్యాగిశో నునాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

వాగ్స్య ప్రపశనో గ్రాహోఽగ్రిభీత్ । అథాప్తవర్వాన్ ఇ
త్యే మే సగ్రాహేనాథరాన్ అకః । ఉగ్రాభిష్ట నిగ్రాభిష్ట గ్రాహదే
వా అపిన్యకా । అథాప్తవర్వా నిష్టాగ్నిమే షమావీనా వ్యసగ్నా
మ్ । వసుద్యస్తే రుదేభ్యస్తేఽఽ రిత్యే భ్యస్తాఽఽక్రిం రిహేనా వి
యస్తువయః । ప్రజాంయోమి మాని ధ్యై మావ్యాయన్తా మాప్త ధ్యై
ధయో వరున్తాం పృషతయస్త దిపమ్ ॥

అచ్చశతో నో వృష్టిమేరియ । అయ్యమ్యఅగ్నే స్యాయ్యరేపా
హి చతుమ్య అగ్నే స చతురే పాహి ధ్రువాసి యంపరిని పర్యధ
స్తా అగ్నేదేవ పణిధిర్వైయమాణః । తం తపత మను జోషం భరామి నే
దేష త్వదీప శేత యాతైయజ్ఞస్య పాప ఉపసమీతకం సకంస్తావిధి
గాన్ధీమా బ్రహ్మ ప్రస్తరైస్థా నిష్పదశ్చ॥౨॥

నేవా ఇమాం వాచవ భి పిశ్వే గ్రుణన్త ఆసద్యాస్మి బ్రహ్మి
మాదయభ్యమి అర్వామి పన్నగ్రహస్య సదసి సావయామి సుమ్నాయ
సుమ్ననీ సుమ్నేమాధ తం దురి ధ్రువ్యా సాతమగ్నే రథా యోజితత
నో హి మాత్య దివ సాహి ప్రసల్యై సాహి దురప్త్యై సాహి
దురక్త్యై సాహి దుశ్చరిగా నిపిషం సప్తితుం కృణు సు పరా యో
గం స్వాహా దేవా గాతువిదో గాతుం విర్వాగాతుమీత వ ససస్పతి
ఇవంసో దే దేవేషు యజ్ఞకం స్వాహా నాది స్వాహా వా తీథాః॥౩॥

దివ్యైర్వా గాతుం త్రయోగిశచ॥౧౩॥

ఇ. వైరీయ సంహితాయాం ప్రశమకాణ్డే ప్రశమప్రసారకే
త్రయోగకో సువాకి॥

భాష్యమ్.

స్వాహేనువాకే అపూరావుత్తా । అధివజ్ఞప్రయాజాః । గ్వా
వాజ్యభాగౌ । త్రయిప్రధానయాగాః । పకస్త్విప్రకృత్ । ఇతాధాగభక్ష
ణం । త్రయో నూయాజాః । ఇత్యేతావద్వక్తవ్యమ్ * । అన్యన్త్రీయ హ
త్రర్వాదవ్యక్యకాణ్డ పతస్సన్నామ్నాలాః । ఉపరితనాస్తు సుగ్వాహ

* ఇత్యేతావదపస్తావిధ్యం, ఇతి కాశిపాం.

నాదినుస్త్రా ఆధ్వర్యవత్పాదిహ త్రయోద్దశేఽనువాకే ఆమ్నాయస్తే ।
 కల్పః “అథోద్దజ్జధ్వర్యుగి ప్రత్యాక్రవ్య యథాయతనం స్రుచోసాదయ
 త్వా వాజవతీభ్యాంస్రుచో వ్యూహతి, వాజస్యమాప్రసవే సోద్ధాగ్రీభ
 ణోదగ్రభీదితి దక్షిణేనజాహూ మన్యస్తోతి । అథాసపత్నాగ్ం ఇన్ద్రోమే
 నిగ్రాభేణాధరాగ్ం అకరితి సవ్యే సోపభృతం నిగృష్టోతి । ఉన్ద్రాగ్రీభం
 చేతి జాహూముద్యచ్ఛతి । నిగ్రాభంచే త్యుపభృతం । బ్రహ్మదేవా అవీప్య
 ధన్నితిప్రాచీం జాహూ మూహతి । అథా సపత్నాగ్నిన్ద్రాగ్ని మే వి ఘ్నా
 చీనాక్ వ్యస్యతామితి ప్రతీచీముపభృతం ప్రత్యూహతి” । అన్నస్య ప్ర
 సవహేతునాఽముష్యా జాహ్వ షోధ్వగ్రహణేనేన్ద్రో మామూర్ధ్వకు
 గ్రహీత్ । అధోపభృతో నీచగ్రహణేన మహవైరిణో నికృష్టాః బధ్ధానక
 రోత్ । పూర్వంబ్రహ్మదేవాశ్చ వైరిణో నికర్షంశ్చ మమోత్సర్జం విధి
 తవన్తః । అథే వ్రాగ్ని సమసపత్నాక్ విప్వ గతయా స్వప్థానభ్రష్టాయ
 ధాభవన్తి తథా విశేషేణ ప్రవర్తయతాం । పతన్తస్త్ర వ్యాఖ్యానాత్
 పూర్వమిదాభక్షణాదికం విధీయతే తస్య స్రుగ్వ్యూహనాత్ ప్రాగనుష్ఠే
 యత్వాత్ । తత్రేదాభాగస్య పురోడాశా దపచ్ఛేకంవిధత్తే “ధిష్ణియా
 వా పతే స్యప్యస్త్రేయచ్ఛ్రీప్త్య । యద్ధాతా । యదధ్వర్యుః । యదగ్నిత్ ।
 యశ్వజమానః । తాక్ యదస్తేరే యూత్ । యజమానస్యప్రాణాన్తస్స
 జగన్వేత్ । స్రమా యుకస్యాత్ । పురోడాశశమపశృమ్యసంభారత్వధ్వ
 ర్యుః । యజమానాయైవ తల్లోకంసిగ్ంషత్ । నాస్యప్రాణాన్తస్సజగత్సత్ । స
 ప్రమాయుకౌభవతి” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|అ) ఇతి । ధిష్ణియా నామకాగి
 శేచనదేవాః సోహస్యరక్ష కాః । తథాచశ్రూయతే “ధిష్ణియావా అము
 ష్మిన్ద్రోకేసోహమరక్షాః” ఇతి । లేద ధిష్ణియాః సోహయాగే వేదికాసవ్య
 శా మృణ్మియాగిక్రియన్తై * “చార్వాలా ధిష్ణియా సువవపతి” “ఇతిశ్రు
 తేః । తేషాంధిష్ణియా నామలిక్ష్మణం తత్రైవనిష్ఠిధం “ప్రాణావాపతే ।
 యధిష్ణియాః । యదధ్వర్యుగిప్రత్యధిష్ణియాసతి సర్వేత్ । ప్రాణాన్తస్సజగన్వే

* పృణ్మియాఅమ్నాయస్తే ఇతికాంచీపుస్తకే.

త్” ఇతి తద్వదత్రా పీడాభాగ భక్షణార్థం వేద్యా ఉత్తరభాగే స్థితానాం
 బ్రహ్మదీనాం మధ్యే సృష్టారే ప్రాణాపహరం బాధక ముపస్యస్య తత్పరిహ
 రాయ భక్త్యంపురోడాశభాగ మవచ్చిన్య తేభ్యః ప్రదానాయ హస్తేభ్య
 త్వా సృష్టారే దితి విధీయతే తేన యజ్ఞ విఘ్నభావాద్యజమానస్య స్వగ
 లోక మవశేషయతి । ఇహలోకే ప్రాణబాధో నభవతి । అత్ర సూత్రం
 “ఇదామేత్ర ఉపస్తీర్యసర్వేభ్యో హవిర్భ్య ఇదామవద్యతి” । అవాన్త
 రేదాం విధితే “పురస్తాత్ ప్రత్యజ్ఞాసీనః । ఇదాయా ఇదామాదధాతి ।
 హస్త్యాగ్ం హూత్రే । పశవో వా ఇదాపశవగ్నిపురుషః । పశుష్వేవ ప
 శూక్ ప్రతిష్ఠాపయతి । ఇదాయై వా ఏషా ప్రజాతిః । తాం ప్రజాతిం యజ
 మానోఽను ప్రజాయతే” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౮) ఇతి । హస్తస్థితాయా
 ఇదాయాగ్ని పూర్వభాగే ప్రత్యజ్ఞుఖి ఉపవిశ్య సర్వసాధారణ్యా ఇదా
 యాః సకాశా ధోత్రే విభజ్య ప్రదాతుం తద్గస్తయోగ్యా మల్పా మిదా
 మవనాయ హూతుర్హస్త ఆదధ్యాత్ । గౌర్యా అప్యై శరీరమితి ఇదా
 భిమాని దేవతారూప శ్రవణాత్ పశుత్వం । నరమేధే పురుషస్యోలభ్య
 త్యాత్ సోఽపి పశుః । మహత్యా ఇదాయా ఏషా అవాన్తరేదా ప్రజాతా ।
 తతో యజమానస్య ప్రజాభవతి । అత్ర సూత్రమ్ “పురస్తాత్ప్రత్యజ్ఞాసీన
 ఇదాయా హూతుర్హస్తేఽవాన్తరేదా మవద్యతి” ఇతి । హూతుగ్ని ప్రదేశి
 న్యాః ద్వయోగి పర్యణారాజ్యే నాజ్ఞానం విధితే “ద్విరణ్ణు లావనక్తిప
 ర్యణాః । ద్విపాద్యజమానగ్నిప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౮) ఇతి ।
 ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం స్థైర్యేణావస్థానం ప్రతిష్ఠితిః । అవాన్తరేదా
 యాం ప్రకారవిశేషం విధితై “సకృదుప స్తుణాతి ద్విరాదధాతి । సకృదభి
 ఘారయతి । చతుస్స స్పృశ్యతే । చత్వారివై పశోఽప్రతిష్ఠానాని । యావా
 నేవపశుః త ముపహ్వయతే” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౮) ఇతి । ప్రతిష్ఠానం పా
 దః । అనేన చతురవత్తైరత ఇచ్చతుష్పదం పశుముపాహ్వయతే । ఇదా భా
 గ భక్షణాయ అను జ్ఞా పితవాభవతి । అత్ర చతురవత్తం పురోడాశ
 భాగం హూతా హస్తేభ్యత్యా భక్షణానుజ్ఞార్థం హోత్రకాణ్డే పఠితమ

సువాక ముపహూతం రథస్తరమిత్యాది పఠేత్ । తన్నఘ్యేఽధ్వర్యు ర్యజ
 మానశ్చ ప్రత్యుపహ్వనరూపమన్తాస్తరం పఠేత్ । ప్రదిదం విధత్తే “ము
 ఖమివ ప్రత్యుపహ్వయేత్ । సమ్ముఖా నేనపహూనుపహ్వయతే” (బ్రా-
 ౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । హూతుర్ముఖమేవ అభివీత్య పఠేదిత్యర్థః । ఆ
 ధ్వర్యుయజమానయోర్లోత్యహస్తగతే డా స్పర్శనం విధత్తే “పఠవోతా
 ఇడా । తస్మాల్ సాఽన్వారభ్యా । అధ్వర్యుణాచయజమానే నచ” (బ్రా-
 ౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । పాత్యంతన్నాస్తరముత్పాదయతి “ఉపహ్వతః
 పశు మానసా నీత్యాహ । ఉపహ్వేనా హ్వయతే హూతా । ఇడామై
 దేవతానాముపహవే” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । ఆహమధ్వర్యుర్దే
 వైరసుజ్ఞాతః । తత ఇడాభక్షణేనపశుమార్భవాని । యజమానేప్యేవం
 యోజ్యం । కస్త్వికాతేలయం మన్త్రీ పాతః । ఇడార్థం దేవతాన్తాను
 జ్ఞాపనే హూత్రాక్రియమాణేనతి తన్నఘ్య ఏవాధ్వర్యు యజమానాయదో
 పహ్వయతే తదా పఠేత్ । “వైవ్యాఅధ్వర్యవ ఉపపహూతాః । ఉప
 హూతోఽయం యజమానః ” ఇతి మన్తావయవాభ్యా మాభ్యాం త
 యోరుపహవః తదనస్తరం పఠేదిత్యర్థః । వేదనం ప్రశంసతి “ఉపహూతగ
 పశుమార్భవతి । య ఏవం వేద” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । అవాన్త
 రేడాయా అవదానం తదుపాహ్వనంబ్ధి వాక్పాణదేవతయోగ ప్రయ
 మితి స్తాతి “యాంవైహస్త్యామిడా మాదధాతి । వాచస్పాభాగధేయం
 యా ముపహ్వయతి । ప్రాణానాగ్ంసా వాపీజ్ఞైవప్రాణాగ్ంశ్చాపరు
 నే” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । పురోడాశస్య బర్హిషిస్థాపనం విధా
 తుం ప్రస్తాతి “అథవా ఏతద్ధ్యుపహూతాయా మిడాయాం । పురోడాశ
 వ్యైవ బర్హిషదోమీమాగ్ంసా” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । ఇడావ
 దానానస్తరం హూత్రా తస్యామిడాయా ముపహూతాయాం స
 త్యాం అవశిష్టస్య పురోడాశవ్యైతస్మిన్నేవకాలే బర్హిస్థాపన సమ్మర్థినీ
 కాచిన్త్రీమాంసాభవతి । కింపురోడాశోబర్హిషి స్థాపనీయోనవేతి । తత్రప్ర
 యోజనాభావాదస్థాపనమిప్రాప్తే ప్రయోజనం దేవతానాం సభాగత్వ

మితి మత్వా విధత్తే “యజమానందేవా అబ్రువన్ హవిన్సో నిర్వపే
 తి నాహమభాగో నిర్వపస్యమీత్యబ్రవీత్ నమయాభాగయానువక్త్యథేతి
 వాగబ్రవీత్ నాహమభాగాపురోసువా క్యాభవిష్యామితి పురోసువా క్యా
 నాహమభాగా యాజ్ఞాభవిష్యామితి యాజ్ఞానమయాభాగేనవషట్ర
 రివ్యథేతి వషట్రాకరః । యద్యజమానభాగం నిధాయ పురోడాశం బర్హి
 షదం కరోతి । తానేవ తద్భాగినగ్గకరోతి” (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౮)
 ఇతి । యజమానభాగాద్యభిమాని దేవతా భాగరహితాః స్వస్వవ్యా
 పారం నకుర్వన్తి । తతోయజమానస్తైకం పురోడాశభాగం పృథజ్ని
 ధాయా వశిష్టం పురోడాశం బర్హి షిస్థాపయేత్ । తేనస్థాపనమాత్రేణ
 వయం భాగిన ఇతి దేవానాం తుష్టిర్భవతి । స్థాపితస్య విభాగం విధత్తే
 “చతుర్థా కరోతి । చతస్రోదశః । దిత్యే వప్రతి తిష్ఠతి” (బ్రా - ౩ కాం.
 ౩ ప్ర. ౧౮) ఇతి । పునః పూర్వవిధి మనూద్య ప్రశంసతి “బర్హిషదం
 కరోతి । యజమానోవై పురోడాశః । ప్రజాబర్హిః । యజమానోవేవ ప్ర
 జాసు ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మాదస్థాన్యైః ప్రజాః ప్రతితిష్ఠన్తి । మాగ్ంసే
 నాన్యాః” (బ్రా - ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౮) ఇతి । యస్తాత్ర తినస్య బర్హి
 షిస్థాపితస్య పురోడాశస్య మృదునో బర్హిషశ్చసంయోగః తస్మాత్
 కృశదేహ్యై కాశ్చిత్తతినే నాస్థాన్ ప్రతితిష్ఠంతి । సూలకాయాస్తు మాం
 సేన । ప్రకాశాంతరేణ తామేవవిధిం ప్రశంసతి “అథో ఖల్వాహుః ।
 దక్షిణావా ఏతా హవిర్యజ్ఞస్యాన్తర్వే ద్యవరుధ్యన్తే । యత్పురోడాశం
 బర్హిషదం కరోతి” (బ్రా - ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౮) ఇతి । పురోడాశహ
 విహో హవిర్యజ్ఞః । యస్యబర్హిషి పురోడాశస్థాపనం యత్ ఏతా ఋత్వి
 జో వేదిమధ్యే దక్షిణా ఏవ అవరుద్ధాః । విధ్యన్తర మనూద్య ప్రశంసతి
 “చతుర్థాకరోతి । చత్వరోహితే హవిర్యజ్ఞ స్మర్త్రిజః । బ్రహ్మహూ
 తాధ్వర్య రగ్నీత్” (బ్రా - ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౧౮) ఇతి తత్తద్భాగ
 స్య నిర్దేశంవిధత్తే “తమభి మృశేత్ । ఇదంబ్రహ్మణః । ఇదగ్ం హూ

తుః । ఇదమగ్నిధిః । ఇదమగ్నిధి ఇతి । యథేవాదసామ్యే ౭ ధ్వరే ।
 అదేవమగ్నిః స్థానానియన్తై । తాదృగేవతత్ ” (బ్రా-౩ కాం ।
 ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । యథాసోమయాగే మాధ్యద్వినసవనే దక్షిణాథానిద్ర
 వ్యాణి వేద్యాం కృష్ణాజినే ప్రసార్యేదమస్యేద మస్యేత్యాదిశ్యాదిశ్యద
 ష్టిణానియన్తై తద్వదిదం నిర్దేశనం ద్రష్టవ్యం । నిర్దిష్టానాం భాగానాం యా
 గపద్యనివారణాయ క్రమంవిధత్తే “అగ్నిధే ప్రథమాయా దధాతి” । అగ్ని
 ముఖాహ్యుధిః । అగ్ని ముఖామేవధిం యజమాన ఋధ్నోతి ” (బ్రా-
 ౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । అగ్నేయకృత్స యాగనిష్పాదక హేతుత్వాత్ స
 మృద్ధి హేతుః । తమగ్నిం ఇన్ధ ఇత్యగ్నిత్ । అతో ౭ స్య ప్రాథమ్యం యుక్తం ।
 అగ్నిధ్రస్య హస్తే భాగాధానప్రకారం విధత్తే “సకృదుపస్తీర్యద్విరాదధ
 త్ । ఉపస్తీర్యద్విరభి ఘారయతి । కట్నమృద్యన్తే । పద్మాఋతవః । ఋతూ
 నేవప్రీణాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । అస్య విధేస్తాత్పర్యం బోధా
 యన పక్షప్రకారేణాహ “ఉపహూతాయామిదాయా మగ్నిధి అనధా
 తి పదవత్త ముపస్తృణాత్యాదధా త్యభిఘారయతి” ఇతి । ఆపస్తమ్యస్తు
 అస్యథాబ్రూతే “ద్విరుపస్తృణాతి । ద్విరాదధాతి । ద్విరభిఘారయతి”
 ఇతి । విధత్తే “వేదేనబ్రహ్మణేబ్రహ్మ భాగం పరిహరతి । ప్రాజాపత్యోవై
 వేడిః ప్రాజాపత్యోబ్రహ్మ । సవితా యజ్ఞస్యప్రసూత్యై ” (బ్రా-౩ కాం ।
 ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । పరిహరణిప్రదానం । యథా ప్రజాపతిరన్తర్యామితయా
 ప్రేరక పవం బ్రహ్మపితదనుజాయా యజ్ఞస్య ప్రవర్తక ఇతిబ్రహ్మణిప్రా
 జాపత్యత్వం । వేదవ్యతిరిక్తసాధనేన యేనకేనాపి ప్రక్రాంతపాత్రేణ భాగా
 న్తరం దేయమిత్యాహ “అథకామమస్యేన ” (బ్రా-౩ కాం । ౩ ప్ర ।
 ౧౮) ఇతి । హూతుర్ప్రప్రాణోనన్తర్యం విధత్తే “తతో హూత్రే ।
 మధ్యంవా పతద్యజ్ఞస్య । యద్ధౌతా । మధ్యత పవ యజ్ఞంప్రీణాతి” (బ్రా-
 ౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । సామిధేనీరారభ్యోపరిష్టా దేవ హూతర్వాపా
 రాద్యజ్ఞమధ్యత్వం । అధ్వ ర్యోన్వోత్రానన్తర్యం విధత్తే “అథాధ్వర్యవే ।
 ప్రతిస్థావా పహ యజ్ఞస్య । యదధ్వర్యుః ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి ।

ప్రతిష్ఠాసమాప్తిః । సమిప్తయజ్ఞస్త్వోపవర్తంతం యజ్ఞ మధ్వర్యః సమాప
యతి । ఆగ్నిధ్రువార్థాధ్వర్య పర్యంతం క్రమమన్వాహార్యాది దక్షిణా
యా మతిదిశతి “తస్మాద్ధ విర్యజ్ఞస్యైతా మేవావృతమను । అన్యాదక్షిణా
నీయంతే । యజ్ఞస్యప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । ఆవృత్తి
కారః । ఆగ్నిధ్రం ప్రతిస్త్రిపమన్త్రము తాపదయః । ఆగ్నిమగ్నిత్యకృత్యకృ
త్యన్యధీత్యాహ । పగా జివహ్యేతన్ని యజ్ఞః” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ।
ఇతి । కీషుయా పరిధిసమన్వర్జనమపి లభ్యతే । అస్మిన్ కాలే సమాప్తప్రా
యత్వా ద్యజ్ఞస్థి పరాజ్ఞుఖ ఇవ వర్తత ఇతి సకృత్సమన్వర్జనం పర్యాప్తం ।
అథ హూతారం ప్రత్యస్తి కశ్చిత్ ప్రేషమన్త్రః “ఇషితాదైవ్యా హూ
తారో భద్రవాచ్యా యప్రేషితో మానుషః సూక్తవాకాయ సూక్తా బ్రూ
హి” ఇతి । భద్రం ఫలం తస్య వాచ్యం వచనం । తదర్థమగ్నిహూతా । పృ
థివీ హూతా ఇత్యాది రుతిసిద్ధాదైవ్యా హూతారస్థి పరమేష్వరేణ ప్రే
రితాః । ఇదంగ్యాహపృథివీ భద్రమభూదిత్యాద్యనువాకస్సూక్తం । తస్య
వాక్యోవచనం । తదర్థం మానుష హూతా ప్రేషితః । అతో హేతోః హే
హూతస్తత్ సూక్తం బ్రూహి । తమిమం మన్త్రము తాపద్య తలేషితపద
స్య భద్రవాచ్యయేతి పదస్యచ అభిప్రాయం వ్యాచక్షే “ఇషితాదైవ్యా
హూతార ఇత్యాహ । ఇషితం హికర్తృక్రియతే । భద్రవాచ్యా యప్రే
షితో మానుషస్సూక్తవాకాయ సూక్తా బ్రూహి త్యాహ । ఆశిషమేవైతా
మాశాస్తే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । అస్మి హూతారం ప్రత్యపరస్థ
ప్రేషమన్త్రః “స్వగాదైవ్యా హూతృభ్యః స్వస్తిర్వాసుషేభ్యశ్శంయో
ర్బ్రూహి” ఇతి । దైవ్యానాం హూతృణామయం యజ్ఞస్సాగ్నిధీనో
మానుషేభ్యో హూతృభ్యః స్వస్తిస్తు । సో హూతస్త్యంశంయుదే
విస్య సమన్వర్జనం తచ్చంయో రావృణీనుహ ఇత్యనువాకం బ్రూహి । అ
స్మిన్ మన్త్రే స్వగాశ్చ స్వస్తి శబ్ద శంయుశబ్దానా మభిప్రాయం క్రమే
ణ దర్శయతి । “స్వగాదైవ్యా హూతృభ్య ఇత్యాహ । యజ్ఞమేవ తస్య
గాకరోతి । స్వస్తిర్వాసుషేభ్య ఇత్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే । శం

యోగ్యుః సీత్యాహ । శంయుమేవ బార్హస్పత్యం భాగధేయేనసమర్థ
యతి” (బ్రా-౩కాం-౩ప్ర-౧౮) ఇతి । శంయుః బృహస్పతేనపుత్రః । ఇ
థ మిదా భాగా ద్యనుస్తానం విధానూస్తి కాణ్డే ఆమూతాభ్యాం
వాజస్యమేత్యే తాభ్యా మృగభ్యాం సృగ్వ్యూహానం విధత్తే “అథసుచా
వసుప్తుగ్భ్యాంవాజవతీభ్యాం పూహతి । ప్రతిస్తాచాలనుప్తుక్ । అన్నం
వాజప్రతిష్ఠిత్యై । అన్నాద్యస్యావరుద్యై” (బ్రా-౩కాం-౩ప్ర-౧౮) ఇతి ।
చతుర్భ్యసాదైర్గవాదీనాం ప్రతిష్ఠితత్వాత్ తద్వదనుప్తుగ్భ్యసప్రతిస్తాహీ
తుత్వం । వాజశబ్దస్యాన్నవాదిత్వాత్ తద్వత్త్యావృచావత్తుం యోగ్యస్యా
న్నస్యా వరోధాయ భవతః । సామాన్యాకారేణ విహితం స్రుగ్వ్యూహా
నం విశేషాకారేణ విశదయతి “సాదీంజుపహా మూహతి । జాతానేవ
భ్రాతృవ్యాక్ ప్రబుదతే । ప్రతీదీముపభృతం । ఒనిష్యమాణానేవప్రతినుద
తే । సవిమూచ ఏవాసోహ్య సపత్నాక్ యజమానః । అస్తిక్ లోకేస్రతి
తిష్ఠతి” (బ్రా-౩కాం-౩ప్ర-౧౮) ఇతి । వైరిణి పరస్పర వియుక్తా వివిధది
క్ పలాయితా ఏవ యథా భవన్తి తథాతానసోహ్య ప్రతితిష్ఠతి । వాజీవ
తీభ్యా మిత్యేతద్వివచనార్థ మనూద్యప్రశంసతి । “ద్వాభ్యాం ద్విప్రతిష్ఠో
హి” (బ్రా-౩కాం-౩ప్ర-౧౮) ఇతి । ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం ప్రతిస్తా య
స్యాసా ద్విప్రతిష్ఠః । కల్పః “జుహ్వో పరిసేననక్తే । వసుభ్యస్త్యై ఇతిమధ్య
మం । రుద్రేభ్యస్త్యై ఇతిదక్షిణం । ఆదిత్యే భ్యస్త్యై ఇత్యుత్తరం ” ఇతి । త్రి
ష్వస్యనజ్జ్యేభ్యధ్యాహరః । సుష్టార్థతాందర్భయతి “వసుభ్యస్త్యై రుద్రేభ్య
స్త్యై ౨౨దిత్యేభ్యస్త్యై త్యాహ । యథా యజురేవైతత్” (బ్రా-౩కాం-
౩ప్ర-౧౮) ఇతి । బోధాయనః “సుయుప్ర స్తరమనక్తే । అక్తగ్రింరిహణా
ఇతి జుహ్వోమగ్రాణి । వియస్తు వయ ఇత్యుపభృతి మధ్యాహ్నప్రజాంయో
నింమానిర్మృతమితి ధ్రువాయాంమూలాని” ఇతి । ఆపస్తంబస్త్యైద్య ద్వి
తీయ మస్త్రావేకీకృత్యాహ “అక్తగ్రింరిహణా వియస్తు వయ ఇతిజుహ్వో
మగ్రంప్రజాంయోనిం మానిర్మృతమితిమధ్యం । ఆప్యాయస్త్రామా
పగుషభయ ఇతి ధ్రువాయాంమూలం ” ఇతి । ఆజ్యేనాక్తం ప్రస్తరాగ్రం

శ్రీరస్తు.

జయ పరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్యత్ప్రభువులకు సవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ పిన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇష్టాసంఘిక గిక్, ౬-
అణాలభాష్యన అయ్యవలకు విక్రయించదమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్స్
వైకమిచ్చువారికి వెలత్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు
రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా
ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటించబడియుండిన సంచి
కలకు చందాదారులును ౬ అణాలభాష్యన వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసేకాలము
మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందానదిలిపెట్టే
వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందావైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
గా మాకు అందజేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబుకు
రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు 3-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసీ రు ౫-౬-౦
ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి గిక్ అణా గ్రంథకా
రము విస్తారముగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు.
మాకు చందావైకముచెల్లించినవారిపేరులను వైకములనుగూడ వైసెల సంచికలో ప్రక
టించెదము. మాపై మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను
అది చోరిబాబుకుగా భావించబడును. ఇదివరకు ౫ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించద
మైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటించబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి
యివ్వగలము.

విముఖసవ్యయ విద్వత్పుష్టక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము
నకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥	సజ్జనవిధేయుడైన
జూలై నెల - ౧ లేది.	ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
మద్రాస్.	విజింట్.

అం.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటికృతా

విజయతేరరామ్.

సంపుటం. ౬.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయశ్రేణి ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీరస్తు

గతమానమున చందాదారులవలన జమఅయిన ప్రైకము.

రూ. అ. పై

బ్రహ్మశ్రీ||మ-రా-రా-శ్రీ, వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలుగారు

బి. ప. చేయించినచందాలు గకి ౨౬ - ౧౪ - ౦ కు వివ

రము. రాజమహేంద్రవరం ఇన్నిస్ పేట.

బ్రహ్మశ్రీ||మ-రా-రా-శ్రీ, వావిలాల-నృసింహశాస్త్రిలవారు }
రాజమహేంద్రవరం

౧౦ ౧౨ ౦

బ్రహ్మశ్రీ|| మ-రా-రా-శ్రీ, కందుకూరి - వీరేశలింగంపంతులు }
గారు, రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ|| మ-రా-రా-శ్రీ, మారెమంద - రామన్నపంతులు }
గారు, రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ|| వేదమూర్తి|| గుండు వెంకటసుబ్రహ్మణ్యచయను }
లుగారు, రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

౨౬ ౧౪ ౦.

బ్రహ్మశ్రీరాజేశ్రీ, కావలిచిన్నశీతారామయ్యగారు బహదరు }
జమిందార్ తాల్లూకా విస్సన్న పేట తహల్ మకాం }
గుంటూరు.

౫ ౧౦ ౬

బ్రహ్మశ్రీ రాజేశ్రీ, వెన్నెలకంటి - వెంకటసుబ్బయ్యగారు, }
గుంటూరు.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, సోట్టాలక్ష్మీనారాయణయ్యగారుమదరాస్

౨ ౦ ౦

బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, త. సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు మద్రాస్.

౨ ౦ ౦

బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, క. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు మద్రాస్.

౨ ౦ ౦

బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, హైకోర్టుమహాసీక. కృష్ణస్వామిశాస్త్రిలు }
వారు, మద్రాస్.

౧ ౦ ౦

బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, పద్మభక్త సూరల్ శ్రీనివాసాచార్యులు }
వారు మదరాస్.

౧ ౦ ౦

తేలిహానా వివిధం మార్గం గచ్ఛన్తు । అహంతు ప్రజాంతతా-రణఞ్చ
 మా వివాశయామ్ని । ఆజ్యరూపా ఆపః ప్రస్తరమూల రూపాః ఓషధీరా
 ప్యా యయన్తు । విధత్తే “సుక్షుప్రస్తరమనక్తి । ఇమేవైలోకాః స్రుచః ।
 యజమానగిప్రస్తరః । యజమానమేవ తేజసానక్తి । త్రేధానక్తి । త్రయ ఇమే
 లోకాః । ఏభ్య ఏవైనం లోకేభ్యోనక్తి । అభిపూర్వమనక్తి । అభిపూర్వమేవ
 యజమానం తేజసానక్తి” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్రా|౮) ఇతి । అభిముఖమగ్రం
 పూర్వం యథా భవతి తథా ప్రస్తరమజ్ఞాతం । యజమానోపి ముఖ ఏవ
 సభాసు వక్తృత్వేన తేజస్వీ భవతి । మన్తే గతస్యాక్త శబ్దస్యాభిప్రా
 యమాహ “అక్తగ్ం రిహాణా ఇత్యాహ । తేజో వా ఆజ్యం । యజమా
 నగి ప్రస్తరః । యజమానమేవ తేజసానక్తి” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్రా|౮)
 ఇతి । విశబ్దసూచితం దర్శయతి “వియన్తు వయ ఇత్యాహ । వయ ఏవైనం
 కృత్వా । సువర్గం లోకంగమయతి” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్రా|౮) ఇతి । మన్తే
 ప్రథమా బహు వచనాన్తో విశబ్దః పక్షివాచీ । బ్రాహ్మణే తు ద్వితీయైకవచ
 నాన్తో వయ శ్శబ్దః । మాని మృత్యుమిత్యే తస్యాభిప్రాయం దర్శయతి
 “ప్రజాం యోనిం మాని మృత్యు మిత్యాహ । ప్రజాయై గోపీథాయ ”
 (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్రా|౮) ఇతి । ఓషధయ ఇతి ద్వితీయా వివక్షితేత్యాహ
 “ఆప్యాయన్తా మాప ఓషధయ ఇత్యాహ । ఆప ఏవోషధీ రాప్యాయ
 యతి” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్రా|౮) ఇతి । అత్ర బహువచనం ద్రష్టవ్యం । బో
 థాయనః “తము పరీవ ప్రశారతి నాత్యగ్రంప్రహరతి న పురస్తాత్ ప్రత్య
 స్యతి న ప్రతి శృణోతి నవిష్వశ్చిం వి యాత్యూర్ధ్వ మద్యోతి ఆప్యాయ
 న్తామాప ఓషధయో మరుతాం పృషతయః స్థ దివంగచ్ఛ తతోనో వృ
 ష్టి మేరయేతి ” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “అనూచ్యమానే సూక్తవాకే మరు
 తాం పృషతయః స్థితి సః శాఖయో ప్రస్తరమాహవనీయే ప్రహరతి ” ఇతి ।
 అత్ర ప్రస్తరప్రహృతో నాత్యగ్రమిత్యాదయో నియమవిశేషాః । ఆహ వ
 నీ యాత్యయః ప్రస్తరాగ్రస్య న కార్యః । ప్రస్తరస్య పురస్తా దస్యత్ క
 మపి న ప్రక్షిపేత్ । దర్భస్య కస్యచిచ్ఛేదరూపా హింసానకార్యా । దర్భా

శాం వరస్పరవియోగోన కార్యః । కిన్తు కృత్వం ప్రస్తర ముద్యచ్ఛేత్ ।
 ఆప్తస్సస్యతు మరుతామితి ప్రస్తరమన్త్రాదిః సః శాఖియా వత్సా పా
 కరణహేతు భూతయా హే ప్రస్తరావయవా దర్శాయాయం వాయు
 ప్రేరిత వృష్టిజన్య తయా వాయూనాం బిన్దవః స్థః । హేప్రస్తరత్వం దివం
 గత్వా వృష్టింప్రేరయ । వ్యాచప్తే “మరుతాం పుష్కతయః క్షేత్వాహ ।
 మరుతోవై వృష్ట్యే ఊశతే । వృష్టిమేవావరుణే । దివంగచ్ఛతతోన్మ
 వృష్టిమేరయే త్యాహ । వృష్టిర్వైద్యోః । వృష్టిమేవావరుణే” (బ్రా -
 ౩కాం ౩ప్ర ౯౮) ఇతి । కల్పః “అథోసోథ్థాయా హవనీయము పత్తితతే ।
 అయుష్షా అగ్నేఽస్యాయుర్థే పాహి । చతుష్షా అగ్నేఽసి । చతుర్థే
 పాహి” ఇతి । అయుష్చయుషోః సాలనీయతాం దర్శయతి “యావద్వా
 అధ్వర్యుః ప్రస్తరం ప్రహరతి । తావదస్యాయుర్క్రియతే । అయుష్షా అగ్నే
 స్యాయుర్థేపాహీత్యాహ । అయరేవాత్కథతే । యావద్వా అధ్వర్యుః
 ప్రస్తరం ప్రహరతి । తావదస్య చతుర్క్రియతే । చతుష్షా అగ్నేఽసిచ
 తుర్థేపాహీత్యాహ । చతురేవాత్కథతే ” (బ్రా - ౩కాం ౩ప్ర
 ౯౮) ఇతి । కల్పః “ధృవాసీత్యన్తర్వేది పృథివీమభిస్యతతి । వ్యాచ
 ప్తే “ధృవాసీత్యాహ స్రతిష్టిత్యై ” (బ్రా - ౩కాం ౩ప్ర ౯౮)
 ఇతి । కల్పః “మధ్యమంపరిధి మనుప్రహరతి । యం పరిధిం పర్యధత్థా అ
 గ్నేదేవ పణిధిర్వియమాణః తంతపతమను జోషంభరామి నేదేపత్వదప
 చేతయాతే । ఇత్యథేతరావుపసమస్యతి । యజ్ఞస్యపాథఉపసమితం ” ఇతి ।
 హే అగ్నే దేవ స్తుతిభిః స్రావ్యత్వం స్వయం యం మధ్యమపరిధిం ప
 శ్చిమభాగే స్థాపితవాససి తవానుకూలతయా ప్రియంతమేతం పరిధిం త్వ
 యి భరామి । పవశ్వతోపరక్తో వైవ । హే చక్షిణోత్తరపరిధి యజ్ఞస్య
 ఫలదాపిమన్నం యువా ముపసమ్నా ప్పుతంపర్యధత్థా ఇత్యేతత్ సత్య
 మిత్యాహ “యం పరిధిం పర్యధత్థా ఇత్యాహ । యథాయజురైవైతత్ ”
 (బ్రా-౩కాం ౩ప్ర ౯౮) ఇతి । పరిధావగ్నేః ప్రీత్యుత్పాదనా యాగ్నిస
 మ్బాధన మిత్యాహ “అగ్నేదేవ పణిధిర్వియమాణ ఇత్యాహ । అగ్నే

య ఏవేనంజుష్టం కరోతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । అనుశబ్దేన జ్ఞాత
 నామ నురక్తత్వం, సూచ్యత ఇత్యాహ "తంతపత మనుజోషం భరామీ
 త్యాహ । సజాతానేవాస్తా అనుకాఙ్ కరోతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮)
 ఇతి । అపరాధనిషేధ అనుకూల్యాధా ఇత్యాహ । "నేదేష త్వదపశేత
 యాతా ఇత్యా హానుభ్యాత్యై" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । అనేక
 యోః పరిభ్యోః సహ కథనం బహుదివ్యానుకూలాయోత్యాహ "యజ్ఞస్య
 పాద ఉపసమిత మిత్యాహ । భూమానమేవోపైతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮)
 ఇతి । విధత్తే "పరిధీకప్రహరతి । యజ్ఞస్యసమిప్త్యై" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర
 ౯౮) ఇతి । సమిప్తిః సముద్ధిః । కల్పః "అథై నాఙ్ సగ్గ్ స్రావేణాభిజ
 హూతీ । జహ్వో ముపభృతం సగ్గ్ స్రావయతి । సగ్గ్ స్రావభాగాః స్థే
 హ బృహన్త్య ప్రస్తరేష్టా బర్హిషదశ్యదేవా ఇమాం వాచమభివిశ్వే గృ
 ణన్త్రతసగ్యాన్తిక బహిఃషిమాదయధ్వం , ఇతి । హేవిశ్వేదేవా యూ
 యం సంస్రావ భాగాన్త । జహూపభృద్భ్యం సిచ్యమాన ఆజ్యశేషః సం
 స్రావః । సపవభాగో యేషాంతే సంస్రావభాగాః । కీర్వశా దేవాః । తం
 భాగం లబ్ధుమిచ్ఛావన్తో బృహన్తో మహాన్తః । సర్వైరారాధనీయాః । త
 త్రకేచిత్ ప్రస్తరముష్టే తిష్ఠన్తి । అన్యేత్వాస్తీన్తే బహిఃషి సీదన్తి । అ
 స్తాభిఃక్రియ మాణామిమాంస్తతిమభిలక్ష్య సమీచీనేయమితి గృణన్తో
 యూయమస్మిన్ యజ్ఞే ఉపవిశ్య హృష్టా భవత । విధత్తే" స్రుచా సమ్మృ
 స్రావయతి । యదేవతత్రకూరం । తత్తేన శమయతి । జహ్వో ముపభృతం
 యజమానదేవ త్యావైజుహూః । భాత్యవ్యదేవతోపభృత్ । యజమా
 నాయైవ భాత్యవ్యముపస్తింకరోతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । వ్యాచ
 ష్టే "సగ్గ్ స్రావ భాగాస్థేత్యాహ । వసవోవైరుద్రా ఆదిత్యా సగ్గ్ స్రా
 వభాగాః । తేషాం తద్భాగధేయం । తానేవ తేనప్రీణాతి" (బ్రా-౩కాం
 ౩ప్ర ౯౮) ఇతి । అస్తిన్నత్రే దేవతాసమ్మన్త మృచశ్చవోవిశేషభృ ప్ర
 శంసతి "వైశ్వదేవ్యర్చా । పతేహి విశ్వేదేవాః । త్రిష్టుభవతి । ఇన్ది

యంవైత్రిప్తుక్ । ఇద్వియమేవయజమానేదధాతి" (బ్రా-౩కాం । ౩ప్ర
 ౯౭) ఇతి । ఏతేవస్వాదిరూపాః । బోధాయనః "అథప్రదక్షిణమావృత్య
 ప్రత్యక్షావృత్య ధరిస్రుచౌ విముఞ్చతి|అగ్నేర్వామవన్నగృహస్య సదసి
 సాదయామి|సుమ్నాయ సుమ్నసీసుమ్నే మాధత్తం ధురి ధుర్యోపాతం"
 ఇతి| సోజహూపభృతౌ యువాంఽవిసశ్వ రగృహస్య పృథి న్యభిమానినో
 వహేః స్థానేశకటరూపే యజమానస్య సుఖాయస్థాపయామి|హేస్సుఖ
 వత్యో సుఖే మాం స్థాపయ తం యజ్ఞభారవాహనావేతౌ దవప్తీ రక్ష
 తం, యథోక్తం మత్స్యాగ్ధం దర్శయతి "అగ్నేర్వామవన్నగృహస్యసదసి
 సాదయామీత్యాహ । అయంవా అగ్ని రవన్నగృహః । అస్యా ఏవై
 నే సదనేసాదయతి । సుమ్నాయసుమ్నసీసుమ్నే మాధత్త మిత్యాహ|
 ప్రజావై పశవ స్సుమ్నం । ప్రజాషేవ పశూనాత్సన్ధతే । ధురిధుర్యో పా
 తమిత్యాహ । జాయావత్యో ర్గోపీధాయ" (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౯౭) ఇతి|
 అత్రాపప్రమ్బామస్త్రోభేదమాశ్రిత్యాగ్నే ర్వామితి శకటస్య పూర్వ
 భాగే స్రుచౌ సాదయత్వా ధురిధుర్యావితి యుగధురోఽప్రోహదితి మన్య
 తే । కల్పః "అపరంచతుర్వహీతం గృహీత్వా అన్వాహార్యవచన ఏవేక్ష్య
 ప్రవ్రజ్నాన్యభ్యాధాయ ఫలీకరణా సౌప్య ఫలీకరణంజుహోతి । అ
 గ్నేదధ్ధాయోఽశీతతమో పాహి మాద్య దివః పాహి ప్రసిత్యై పాహి
 దురిష్ట్యై పాహిదురత్సవ్యై పాహి దుశ్చరితాదవిషం నః పితుం కృణుసు
 షదా యోనిగ్ంస్వాహా" ఇతి| తద్బలే మగ్యహ క్రియమాణే వ్యవనేయా
 మాలిన్యాంతాః ఫలీకరణాః । హే అగ్నే మాం దివః పాహి ద్యులోక
 వాసినో దేవా మయ్యపరాధం యథా నగృహ్లాన్తి తథా కురు । అదధ్ధా
 యో అహింసిత జీవిత|అశీతతనో ఉష్ణశరీర । ప్రసిత్యై ప్రకృష్టాత్ బద్ధా
 త్ ఫలవిఘ్నాత్ పాహి|దురిష్ట్యై దుష్టాత్ అయథాశాస్త్రానుష్ఠానాత్
 పాహి । దురత్సవ్యై యాగాధికారవిరోధి దుష్టహేతుభోజనాత్ పాహి|
 దుశ్చరితాత్ నిషిద్ధాచరణాత్ పాహి । పితుం అన్నం అస్తవీయం అ

విషం ఆమృతం కురు. సుషడా, సుఖోపవేశనేన నిమిత్తేన యోనిం స్థానీం
కురు. ఇదంభవీకరణద్రవ్యం తుభ్యం స్వాహా హుతమస్తు. మన్తస్యవ్యా
ఖ్యాన పూర్వకం హూమం విధత్తే. అగ్నేదధ్వాయోఽశీతః ఇత్యా
హ. యథా యజురేవైతత్. పాహి మార్వడివః పాహిప్రసిత్వై పా
హిచురిష్ట్యై పాహిదురత్సవ్యై పాహిచుశ్చరితాదిత్యాహ. ఆశిషమై
తామాశాస్తే. అవిషంనస్యపితుం కృణుసుషదా యోనిం స్వాహే
పీడ్మసంవ్రశ్చనాన్యన్వాహార్య పవనేభ్యాధాయ ఫలీకరణ హూమం జు
హూతి. అతిరిక్తాని వా ఇత్ససంవ్రశ్చనాని. అతిరిక్తాః ఫలీకరణాః.
అతిరిక్తమాజ్యోచ్ఛేషణం. అతిరిక్త పవాతిరిక్తందధాతి. అథాఅతిరిక్తే
స్తే. వా. తిరిక్త మాప్త్యాఽవదున్ధే. (బ్రా-౩ కాం-౩ ప్ర-౯౮) ఇతి. ఇత్సే శా
స్త్రోత్తప్రమాణేన ఛిన్నేనతి తచ్ఛేషకాస్థాని ఇత్ససంవ్రశ్చనాని. తాని
దక్షిణాగ్నౌ ప్రక్షిప్యతేహ మపరి జహూగతాజ్యే స్థాపితాః ఫలీకర
ణాః జహుయాత్. యాగోపయక్తద్రవ్యాదధికత్వ మతిరిక్తత్వం.
అధికద్రవ్య హూమేనాధికం ఫలంప్రాప్యతత్స్వాధీనం కరోతీత్యర్థః. ఇ
త్సం ఫలీకరణ హూమే నిష్పన్నే సత్యసత్తరం వత్సాః సమీపే వేద
ప్రాసనం విధాతవ్యం. తద్విధౌ బుద్ధిస్థే సతితత్ప్రసక్తాద్వేదస్య ప్రశం
సకః కల్పిత్వప్రతి ఉత్పాద్యతే సచ ప్రదేశాన్తరవిషయతయా వినియజ్య
తే. వెదైర్దేవభ్యోలూయత. తాంవేదేనాన్వవిన్ద. వెదేనవేదిం వివి
దుః పృథివీం. సాపప్రథే పృథివీపార్థివాని. గర్భంబిభర్తి భువనేష్వనః
తతోయజ్ఞో జాయతే విశ్వదాగిరితిపురస్తాత్ ప్రస్ఫుయజుహో వెదేనవేది
గ్ం సమూర్జ్యనుపిత్వై. అథో యద్వేదశ్చవేదిశ్చ భవతః. మిథున
త్వాయప్రజాత్వై. (బ్రా-౩ కాం-౩ ప్ర-౯౮) ఇతి. కేనాపికారణేన దేవే
భ్యస్తే రోహితాంవేద్యభిమానిదేవతాంవేదాభిమానిదేవతాముఖేనదేవా
అలభన్త. తమేతం వేదస్యనుహిమానం వెదేనేత్యాదికో మన్తః ప్రకా
శయతి. అస్యాయనుర్థః. అనురైర్దత్తాం పృథివీందేవాః పూర్వోత్తరభా

గాభ్యాం సంస్కృత్య వెదిమకుర్వత్ । తాంఛవెదిందేవాః పునర్వేదేనాల
 వృత్త । సాచవెదిః పృథివీరూపా సతీపార్థివాని వ్రీహ్యదీని విస్తారితవతీ ।
 కిష్క సా పృథివీదేవతా సర్వేషుభవనేవ్యవ్త రుదరాస్తర్యం గర్భంబిభ
 ర్తి । తస్మాద్గర్భాత్ సర్వస్య ఫలస్య దాతా యజ్ఞపురుష ఉత్పన్న ఇతి ।
 అనేన మస్త్రేణాష్ట మానువాకౌక్తాత్ పురోడాశేనిష్పాదనా దూర్ధ్వం
 నవమానువాకే వత్సమాణాత్ ప్రస్ఫయజ్ఞర్వరణాత్ పురస్తేద్దగ్ధమ
 యేన వెదేనవెదిష్ఠానం సమ్ప్రజ్యాత్ తచ్చ వెదిలాభాయ । కిష్క వెదవెది
 రూపం మిథునం ప్రజననాయ భవతి । ప్రాసజ్జికంసమాప్య ప్రకృతమనుస
 రతి “ప్రజాపతేర్వా ఏతాన్తత్రాణి । యద్వేదః । పత్నియా ఉపస్థ
 ఆస్యతి । మిథునమేవకరతి । విస్తతేప్రజాం” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౧౨) ఇతి ।
 పత్నిసఖీపే ప్రాప్తస్య వెదస్య పునరాస్తరణం విధత్తే “వేదగ్ం హుతా
 తాఽఽహ వసీయాత్ స్తృణన్నేతి । యజ్ఞమేవతత్సవ్త సోతోఽత్తరస్మా
 దర్థమాసాత్ । తగ్ంసవ్తముత్తరేర్థమాస ఆలభతే । తం కాలేకాల
 ఆగతేయజతే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౧౨) ఇతి । దేవస్యబద్ధనం విముచ్య
 గార్హపత్య మారభ్యాహవసీయపర్యవ్తాస్తరణేన ఆగామిపర్య పర్యవ్తం
 యజ్ఞః సవ్తో భవతి । పునగి పర్యణ్యన్వా ధానాదికం కృత్వా ప్రతిపది
 తంసవ్తతం యజ్ఞం కర్తుమారభేత । ఏవంపునః పునస్తవ్తతా-లే సమా
 గతే సతియజత ఇత్యవిధిర్నో యజ్ఞో భవతి । బోధాయనః “అథోక్తా
 య దక్షిణేన పదా వెదిమవక్రస్య ధ్రువయా సమిప్త యజ్ఞస్థు హూతి,
 మధ్యమే స్వాహాకారే బహిరనుప్రహరతి, దేవా గాతువిదో గాతుం
 విత్వా గాతుమిత మనసస్పత ఇమంనో దేవదేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహా
 వాచి స్వాహా వాతే ధాః స్వాహా” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “దేవా గా తువి
 ద ఇత్యవ్తర్వేయాధ్యస్తీప్త్య ధ్రువయా సమిప్తయజ్ఞస్థు హూతి మధ్య
 మేస్వాహాకారే బహిరనుప్రహరతి ।” ఇతి । అస్తోఽపి బోధాయ
 నేన స్వాహా కారస్యాధ్యాపృ తత్వాత్ తేనావశిష్టం సర్వం హూ
 తవ్యమితి లభ్యతే । జుహ్వో దీని తు యజమానేన యావదాయః

సద్ధార్యాణి । తమాహితాన్ని మగ్నిభిర్దహన్తి యజ్ఞపాత్రైశ్చేతిశాస్త్రాత్ హే గాతువిదో మార్గవిదో దేవాః పూర్వం యం గాతుం మార్గం లభ్యా సమాగతాః పునః ప్రతినివృత్త్యతంగాతుం మార్గంగచ్ఛత్ హే మనసస్పతే దేవ భవతోక్తేషు దేవేషు ఇమం నో యజ్ఞం నిధేహి ఇదమాజ్యం హుతమస్తు । సర్వక్రియాప్రవర్తకే వాయోనిధేహి ఇదమాజ్యం హుతమస్తు । వాయువిషయేణానేన మస్త్రేణ యజ్ఞసమాప్తి ముపపాదయతి । బ్రహ్మవాది సోవదన్తి । సత్త్వా అధ్వర్యుః స్యాత్ । యోయతో యజ్ఞం ప్రయజ్ఞైః । తదేనం ప్రతిష్ఠాపయతీతి వాతాద్వా అధ్వర్యుర్యజ్ఞం ప్రయజ్ఞైః । దేవా గాతువిదో గాతుం విత్వా గాతుమిత్యాహ । యతపయజ్ఞం ప్రయజ్ఞైః । తదేనం ప్రతిష్ఠాపయతి । ప్రతితిష్ఠతి ప్రజయాపశుభి ర్యజమాన్తః” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౨) ఇతి । యోధ్వర్యుర్యస్తా దేవాద్యజ్ఞముపక్రమతే తస్మిన్నేవ దేవేయజ్ఞం యది సమాపయేత్ తస్మాన ఏవ ముఖ్యోధ్వర్యుః స్యాదీతి బ్రహ్మవాదివాముక్తిః । అత్రాప్యధ్వర్యుః సర్వక్రియాప్రవర్తకాద్వా యోరేవ యజ్ఞముపక్రమతే “దేవా గాతువిదో గాతుం యజ్ఞాయ విస్తత । మనసస్పతినా దేవేన వాతాద్యజ్ఞప్రయజ్ఞతాం” ఇత్యేతస్యాచ్ఛిద్రకాణ్డ గతస్య మస్త్రస్య ప్రథమంబవితత్వాత్ అతః సమాప్తావపి దేవా గాతువిద ఇత్యేష వాయువిషయో మన్త్రీయత్కః । యద్యప్యేతావతా త్రయోదశానువాకౌక్తానాం మన్త్రీణాం వ్యాఖ్యానం సమాప్తం తథాపి దశమానువాకే పత్నీసన్నహసప్రసక్తేన పత్నీవిషయాద్వా మన్త్రీ వామ్నాతా । తదానీ షేనుపయోగాత్ బ్రాహ్మణేనతా తత్రన వ్యాఖ్యాతా ఉపవేషత్వా గార్థం మన్త్రోత్పత్తిరపి కర్తవ్యేతి తచభయమత్ర వ్యాక్రియతే । ప్రథమం తావద్యోక్త్రీ విమోకమస్త్రస్య పూర్వాధికం వ్యాచక్షే “యో వా అయథా దేవతం యజ్ఞముపవరతి । ఆదేవతాభ్యోవృశ్చ్యతే । పాపీయాభవతి । యో యథా దేవతం । న దేవతాభ్య అవృశ్చ్యతే । వసీ యాభవతి । వరుణోవైపాశః । ఇమంవిష్యామి వరుణస్య పాశమిత్యాహ । వరుణపాశాదేవైసం ముఖ్యతి । నవి

తృప్రసూతోయథాదేవతం దేవతాభ్య ఆపృశ్యేతే వసీయా భవతి”
 (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౦౮) ఇతియోక్తృపాశస్య వరుణోదేవతా తద్భవస్య
 చ సవితా దేవతా । తతో “ పరుణస్యపాశం యమబద్ధిత సవితా”
 ఇతి । పదాభ్యాం యథాదేవతం యజ్ఞోపచారాన్న దేవతాభ్య ఆపృశ్యే
 తే । న విచ్ఛిన్నోభవతి । నాపిదరిద్రాభవన్తి । సవితృప్రసూతో యథా
 దేవతముపరతీతి శేషః తృతీయపాదే పదార్థవాక్యాద్ధౌ దర్శయతి “ థా
 తుశ్చయోనౌ సుకృతస్యలోకఇత్యాహ । అగ్నిరైవధాతా । పుణ్యకర్మస్య
 కృతస్యలోకః । అగ్నిరైవైసాంధాతా । పుణ్యే కర్మణి సుకృతస్య లోకే
 దధాత” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౦౮) ఇతి । దుః ఖనాశాయ సుఖప్రాప్తయే
 చతుర్థపాదోక్తి రిత్యాహ । “స్వీనం మే స హ పత్యాకరోమీత్యాహ ।
 ఆత్మనశ్చ యజమానస్య చానాత్మ్యే శస్త్రాయ” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౦౮)
 ఇతి । పత్న్యాః పూర్ణపాత్రవిమోకాభో యో మన్త్రీస్తంవ్యాచ.
 ష్టే “ సమా యుషా సమ్ప్రజయే త్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశోష్టేపూ
 ర్ణపాత్రే” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౦౮) ఇతి । సమానీయమానే ఇతి శేషః ।
 మన్త్రీగతం ఛన్దః ప్రశంసతి ” అన్తతోఽనుష్టుభాచతుష్పద్వా పతచ్ఛ
 న్దః ప్రతిష్ఠితం వత్తియై పూర్ణపాత్రేభవతి । అస్త్రిక లోకే ప్రతిష్ఠానీతి
 అస్త్రినేవలోకే ప్రతిష్ఠిత” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౦౮) ఇతి । పత్నీకర్త
 వ్యస్యావసానే విహితం యదిదం పూర్ణపాత్రాభిమన్త్రీం అనుష్టుభా
 క్రియతే తదిదం ఛన్దః పాదచతుష్టయోపేరల్వా క్షౌరివప్రతిష్ఠితం భవతి
 కస్త్రిక విషయే । పత్నీసహస్పద్ధిని పూర్ణపాత్రే విషయే । మన్త్రీం జప
 న్త్యాః కౌఞ్చిప్రాయః । ఇహలోకే ప్రతిష్ఠితాస్యా మితృభిప్రాయః । త
 త్రమన్త్రీసామర్థ్యాత్ సాప్రతిష్ఠిత్యేవప్రకాగాన్తరైప్రశంసతి । “ అ
 భోవాగ్వా అనుష్టుక్ । వాఙ్మిథునం । ఆపోరేతః ప్రజననం । పతస్సాద్యై
 మిభునాద్విద్యోతమానః స్తనయా వర్షతి । రేతస్సీచ్ఛి । ప్రజాగప్రజన
 య” (బ్రా-౩ కాం౩ ప్ర౧౦౮) ఇతి । న కేవలమనుష్టుభః ఛన్దోరూపత్వం
 కిన్తు వాగ్రూపత్వ మప్యస్తి । సా చవాగ్మ్యాపిచ్ఛన్దోరూపేణ పురుషేణ

సహ మిధునంసమ్మద్యతే । యాస్తుపూర్ణపాత్రగతా ఆపస్తాని ప్రజోత్పత్తి
సాధనంరేతః । ఏతస్మాదేవ యాగానుస్తా నగతాన్నిధునామత్పన్న ఆదిత్య
ప్రేరితోమేఘా వృష్టిద్వా రేణప్రజోత్పత్తౌ పర్యవస్యతి । తథాచన్తర్యతే ।

“అగ్నోపాస్తాహుతి స్సమ్య గాదిత్యముపతిష్ఠతే ।

ఆదిత్యజ్ఞాయతేవృష్టి వృష్టేరన్నంతతఽప్రజాః ” ఇతి ।

విముక్త్యయోక్త్యస్య పూర్ణపాత్రోదకస్య చసహకారః పత్న్యా క
ర్తవ్యఇత్యాహ “యద్యైయజ్ఞస్యబ్రహ్మణాయజ్యతే । బ్రహ్మణావైతస్యవి
మోకః । అద్భిశ్చాద్భిః । విముక్తంవాపతహియోక్త్యం బ్రహ్మణా । ఆదాయై
నత్ పత్నీ సహప ఉపగృహ్ణీతేశాన్వై ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి ।
యథామస్త్రేణోపహితా నాంకపాలానాం మస్త్రేణైవవిమోకక కర్తవ్యః
తథాయోక్త్యస్యాపియోగవిమోకవత్సౌ రజ్వా కృతస్యోపద్రవస్య అద్భి
శ్చాద్భిర్భుక్తా యోక్త్యశ్చేదానీం మస్త్రేణముక్తం అతోఽజ్ఞతాతద్యోక్త్య
మూదాయతేన సహపా గృహ్ణీయాత్ తద్గ్రహణాయానయనం విధత్తే “ఆ
జ్ఞలోపూర్ణపాత్రమానయతి । రేతపవాస్యాంప్రజాందధాతి । ప్రజయాహి
మనుష్యునిపూర్ణః ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । శోభత ఇతి శేషః । పూ
ర్ణపాత్రోదకేన పత్న్యా ముఖప్రయోగనంవిధత్తే “ముఖంవిమృష్టై । అవ
భృగవ్యైవయావం కృతోష్ఠైర్జిహ్వై ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । ఉత్తి
ష్ఠేదితివిధిః అథోపవేషో మస్త్రేణ పరిత్యక్తవ్యః । అతః ప్రస్తాతి । “పరివే
షోవాపషవనస్పతీనాం । యచుషవేషః ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి ।
పలాశశాఖామూలే త్యక్తభాగ ఉపవేషః । సచసర్వేషాం వనస్పతీనాం
పరితో వ్యాప్నోతి । వనస్పతిభిర్నుస్సాగ్యస్యాశ్చారవియోజన తప్తకపాలో
పథానాదెరనేనకృతత్వాత్ । వేదనంప్రశంసతి “య ఏవంవేదవిస్తలే పరివే
ష్టారం ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । సేవకజనమిత్యర్థః । మన్తోత్పాద
నపురస్సరముపవేషత్వాగం విధత్తే “తముత-రే । యందేవామనుస్వేషు ।
ఉపవేషమధారయత్ । యేఅస్త్యభ్య మపచేతసః । తానస్త్యభ్యమిహాబురు ।
ఉపవేషోపవిధ్ధినః । ప్రజాంపుష్టిమతోధనం । ద్వివదోన చతుష్పదః । ధ్రువా

ససపగాఽఘర్పితి పురస్తాత్ ప్రత్యక్షముపగూహతి । తస్మాత్ పురస్తాత్
 ప్రత్యక్షశూద్రాటపస్యన్తి (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । తముత-
 రముపగూహతీత్యస్వయః । యమిత్యాదిర్నన్తః । యంపలాశశాఖామూల
 భాగం దేవా మనుష్యసమ్మన్థి యజ్ఞేషు కపాలో పథానా ద్యుగ్రకర్మకారి
 ణ ముపవేషమకల్పయన్ హే ఉపవేషసత్వం యే పుత్రభార్యాదయోఽస్య
 త్తోఽపరక్తాస్తానస్త దధమిహోనీయానురక్తాఽకురు । హే ఉపవేష అస్మి
 కం సమీపే ప్రజాదికం విడ్ధి వ్యాప్తంకురు । మనుష్యాః పశూంశ్చ
 చిరజీవినో వియోగ రహితాంశ్చకురు । అనేన మన్త్రేణ ఉపవేషము
 త్-రే మృత్యునవాదిగూపే తృణాదిత్యాగస్థానే పూర్వభాగే ప్రత్యక్షుఖం
 గూఢంకుర్యాత్ । యస్మాదేవం తస్మాల్లాకేపి ఉపవేషవత్ కర్మకరః
 శూద్రాః స్వామ్యభిముఖాః స్వామినఃపురస్తాత్ సర్వదా అవతిష్ఠతే । ని
 శ్చేషేణ గూహనంవిధతే “స్థవిమతఉపగూహతి । అప్రతి వాదినపవైవాన్
 కురుతే” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అగ్రముత-రేప్రవేశ్యమూలంబ
 హినాఽవశేషయేత్ కిన్తుస్థవిస్తా మూలాదారభ్య కృత్యంప్రవేశయే
 త్ । తథాసత్యేతా భృత్యా అప్రతివాదినః ఉక్తకారిణః కురుతే ।
 అభిచారాయ మన్తాన్తరముత్పాదయితుం ప్రస్తాతి “ధృష్టిర్వా ఉపవేషః
 శుచర్తౌ వజ్రో బ్రహ్మణాసగంశితః” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అ
 యముపవేషః స్వత ఏవధార్మ్యయక్తః । తతఃకర్థస్య వహ్నిసంతాపేన యు
 క్తః । పునరపి మన్త్రేణ తీర్ణీకృతత్వాద్వజ్ర సమ్పన్నః । అతోభిచారయో
 గ్యః । తత్రమన్త్రముత్పాద్యవినియతై “యోవపేషేశుక్” సాముష్య
 చ్చతు యం ద్విష్ట ఇతి । అథాస్మేనామ గృహ్యప్రహరత్” (బ్రా-౩ కాం|
 ౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । శుక్లన్తా పః అముమిత్యత్ర యోజ్యేష్యః తస్యనామ
 గృహీత్వా తముపవేషమగ్నౌ ప్రహరేత్ । పునరప్యచాం త్రయమభి
 చారాఽమేవోత్పాదయతి । “నిరముం సుదఙ్కసః । సపశ్చోయ్యః పృ
 తన్యతినిర్వాణ్యేనహవిషా । ఇన్ద్రో ఏణంపరాశరీత్ । ఇహిం తిస్రః పరావతః ।

ఇహి పశ్చజనాగ్ంలతి । ఇహి తిస్రోఽతిరోచనా యావత్ । సూర్యోఽ
 సద్భివి । పరమాంత్యా పరావతం । ఇన్ద్రోఽయతువృత్రహః । యతోనపున
 రాయసి । శాశ్వతీభ్యోఽసమాభ్యుత్థి ” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౧౦౧) ఇతి ।
 యః శత్రుర్యుయుత్సతి అముం స్వగృహాత్ త్వం ని సానరయనిశ్చేషేణ
 జగద్భ్యాన్యం యేన తస్మిన్భ్యాన్యంతాదృశం హవిరుపవేషయాపంతేన ఇన్ద్ర
 పనంశత్రుంపరావృత్య హింసితవాన్ । పరావృచ్ఛన్తో దూరదేశవాపీస్త్రీ
 లిక్ష్మః । హాశత్రో త్వంలిభ్యో లోకేభ్యో నిగత్యత్రిణ దూరదేశాన్ బ్రా
 హ్మణాదీనతిక్రమ్య చక్షూలాదిషు గచ్ఛ । యావత్ సూర్యో దివ్యస్తి తా
 వస్తంకాలం అగ్నిసూర్య చస్త్రీరూపాస్త్రీస్తో దీప్తీరతిక్రమ్య మహాత్యధికా
 రే గచ్ఛ । స్మత్ర హెన్ద్రోస్త్యామత్యన్తదూరదేశం నయతు । దూరదేశం
 యంతాత్ । దూరదేశాదనేకేభ్యః సంపత్సరేభ్యః ఉద్ధ్వమపి న పునరాగ
 మిష్యసి । ఏతాభిస్త్రీసృభిః ఋగ్భిరుపవేషంగృహాత్ దూరతోనిరస్యేత్ ।
 ఇత్యేవం విధిస్తావకేనాథా వాదే సోన్నయతి । “త్రివృద్వాపవజ్రో బ్ర
 హ్మణా సగ్ంశితః । శువైవైనంవిధ్యా । ఏభ్యోలోకేభ్యో నిర్ణద్య । వజ్రేణ
 బ్రహ్మణ స్త్రేణుతే ” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౧౦౧) ఇతి । మన్ద్రీతయేణ తీర్థీ
 కృత పషఉపవెషయాహో వజ్రస్త్రిగుణో భవతి । ఏతన్నిష్ఠేన శోకేనపనం
 వైరిణంలోకత్రయాత్ నిస్సార్యమన్ద్రీత్సకేన వజ్రేణలభిహీనస్తి । త్రిర్భూ
 మిం ఖాత్వా తత్రోపవెషం ప్రత్యేప్తుం యజుర్ద్వయరూపం మన్ద్రీముత్వా
 దయతి “ హతోసావపధిష్టాముమిత్యాహ స్రుత్యై ” (బ్రా - ౩ కాం|
 ౩ ప్ర | ౧౦౧) ఇతి । స్తుతిష్ఠింసా । అత్రసూత్రం “ పశ్చభిర్నిర
 స్యేన్నిఖినేద్వా ” ఇతి । ఉపవెషస్యాగ్నో ప్రహరణే దూరదేశే నిరసనే
 భూమాఖననేచ ధ్యానంవిధత్తై “యంద్విష్యాత్తంధ్యాయేత్ । శువైవైన
 మర్షయతి ” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౧౦౧) ఇతి ॥ అత్రవినియోగసంక్షేపః ॥

“వాజద్వా భ్యాంస్రుచోవ్యూహా వస్వజ్యాత్ పరిధింస్త్రిభిః ।

అక్షప్రాఽస్యాత్త్రిభిఃస్రుతు ప్రస్తరాగ్రాదికాంజనం ॥

మనుప్రస్తరహూమోయ మాయర్గ్యభిమన్త్రణం
 ధ్రువాభూమింస్పృశేద్యవ్వి యధ్యస్యపరిధేహూతిః॥
 యజ్ఞాస్యయోర్ద్వయోర్ద్వోమః సంస్రావంస్రావకాహుతిః।
 అగ్నేస్మచాసాదయత్వా ధురితాప్రోహయేత్ స్మచా॥
 అగ్నేఫలీకృతేర్హోమో దేవాభిష్టయజుహూతిః।
 వాచిబర్హిన్ద్వతిర్వాతే సర్విర్హోమోత్రవింశతీః॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిత్రితం॥

“క్రియాయాగ్నిప్రతిపత్వైవా చమసేదాదిభతుణం।
 క్రియాయాగ్నిపూర్వపన్నైవం యాగీయేస్వత్వవర్జనాత్ ॥
 అక్రీతయజమానస్య భతుసత్వాచ్చతేనసా।
 ప్రతిపత్తేస్సంస్కృతత్వాత్ సత్రేషుననివర్తతే” ॥ఇతి॥

అస్తిసోమే చమసభతుణం అస్తిచేష్టా ఇదాప్రాశిత్రాదిభతుః। తత్ర
 భయేణ ప్రీతానామృత్విజాం స్వాధీనత్వసంఘవాల్ దక్షిణేనక్రయార్థం
 భతుణమితి పూర్వవివక్షః। యాగదేవతాయై సజ్జాన్వితేఽపిద్రవ్యై స్వ
 త్వమలభమానో యజమానోనతేనక్రేతుం శక్నోతి। కిచ్చ యజమానప
 జ్చిమూః సముపహూయేదాం భతుయన్తీ త్యక్రీతస్యాపి యజమానస్యభ
 తుః క్రూయతే। తత్సహచర్యాదృత్విజామపి భతుణంసక్రయార్థ మితి
 గమ్యతే। తస్మాత్ప్రతిపత్యర్థో భతుఇతి। తేనక్రయార్థత్వాభావేన పరిశి
 వ్యమాణాసా ప్రతిపత్తిర్యా గోపయక్తద్రవ్య సంసారత్వేన సత్రేషున
 బాధ్యతే॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే * చిత్రితం॥

“చతుర్థాకార్య అగ్నేయః పురోహతాశ్చిత్రితం।

చతుర్థాకరణంసర్వ శేషవాఽఽగ్నేయమాత్రకః॥

* ప్రథమపాదే ఇత్యాంధదేశపుస్తకే.

ఉపలక్షణతాఽఽగ్నేయే యక్తాఽతస్సర్వశేషతా ।

అగ్నిషోమీయవిద్వాగ్నే యతోష్ట్యాగ్నేయతాతతః ॥

నాగ్నేయత్వంతయోర్ముఖ్యం కేవలాగ్నేయసూత్రయాత్ ।

తేనైకస్మిన్పురోడాశే చతుర్థాకరణస్థితః” ఇతి ॥

దర్శనపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే “అగ్నేయంచతుర్థా కరోతి”

॥ ఇతి ॥ తత్రాగ్నేయ వదైన్ద్రాగ్నీగ్నిషోమీయయోరపి పురోడాశయో
రగ్నిసహస్పదాత్ అగ్నేయశబ్దేన పురోడాశత్రయముపలక్ష్యతే । తతస్త్ర
యాణాంశేష ఇతిశేత్ । మైవం । న హ్యగ్నేయఇత్యయం తద్ధితః సమ
స్థమాత్రేఽభిహితః కీన్తు దేవతాసహస్పదై అగ్నిశ్చ కేవలః । ద్విదేవత్యయోః
పురోడాశయోరైకదేవతాత్వం । అతోదేవతైకదేశేన కృత్సదేవతో
పలక్షణాభావాదాగ్నేయత్వం తయోర్ముఖ్యమితి ముఖ్యవచాగ్నేయ
చతుర్థాకరణంవ్యవస్థితే ॥ ॥ తత్త్రైవచతుర్థపాదేవివృత్తిం ॥

“ఇదంబ్రహ్మణఇత్యుక్తిం క్రయార్థంభక్షణాయవా ।

భక్షాశ్రుతేఽక్రయాద్ధోఽతో యథేష్టంతైరియజ్యతాం ॥

దేవతాయైసమస్తస్య కృత్తత్వాత్ స్వామితానహి ।

శేషస్యప్రతిపత్యర్థం భక్షణంతత్రయజ్యతే” ఇతి ॥

చతుర్థాకృతస్య పురోడాశస్య భాగాయజమాన ఏవనిదిశేత్
“ఇదంబ్రహ్మణః, ఇదంఘోతః, ఇదమధ్వరోఽఽ, ఇదమగ్నిధః, ” ఇతి ।
సోయంనిర్దేశోన భక్షణార్థః భక్షణస్యాశ్రుతత్వాత్ । తతోభృతిదానేన
తానృత్విజగి పరిక్రేతుమయంనిర్దేశః । క్రయశ్చతదగ్నేకారానుసారేణ స్వ
త్పేనాప్యవసద్యతే । తస్మాత్స్వకీయభాగస్తై రిచ్ఛయోపయోక్తుం శ
క్యఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । “అగ్నేయేజుష్టంనిర్వపామి” ఇతి కృత్సద్యహ
విషా దేవతార్థంసజ్జన్మితత్వేనతత్రయజమానస్య స్వామిత్వాభావాన్న
యైక్యం పరిక్రయః । భక్షణస్తుప్రతిపత్యర్థత్వాద్యుక్తం । ఆవశిష్టస్యయ
కోప్యవయోగః ప్రతిపత్తిః । పురోడాశస్యభక్షణార్హత్వాద్భక్షణేనకర్త

ప్రకృత్యథాత్వాభావా దుద్దేశ్యగతత్వేనా వివక్షితత్వాచ్చస్త్రీయా అ
స్త్యధికారః॥ ॥ తత్రైవాన్యద్విధితం ॥

“దమ్మతీభ్యాం పృథక్కార్యం సహవాఖ్యాతసంఖ్యయా।

పృథగేవమవైగుణ్యాత్ కత్రైక్యాద్దేవతైక్యవత్”॥ఇతి।

యజేతేత్యాఖ్యాతగతప్రత్యయ గతాయాః పక్ష్యాయా ఉద్దేశ్య
గతత్వాభావేన వివక్షాయా వారయితు మశక్యత్వాత్ । ఏకకర్తృత్వా
య దమ్మతీభ్యాంపృథగేవ కర్తానుష్ఠేయమితిచేత్ । మైవం । వైగుణ్యప్ర
సక్తాత్ । కర్తృణితత్రతత్ర పత్న్యవేక్షణం యజమానావేక్షణం చేత్యుభ
యమప్యమ్నాతం । తత్రయజమానప్రయోగే పత్న్యవేక్షణం లుప్యేత,
పత్నీప్రయోగే యజమానావేక్షణం లుప్యేతేత్యవైగుణ్యాయ ద్వయోః
సహాధికారః । నవయజేతేత్యేకత్వం విరుద్ధం । అగ్నియమా దేవతేత్య
త్రయథా వ్యాసక్తయోద్విత్వా దేవతైక్యం తథా దమ్మత్యైకేకమేవం
కర్తృత్వ మిత్యజ్ఞీకారాత్ । తస్మాద్దమ్మత్యోః సహాధికారః । తథా, స
య్యూనేతిరక్తంధీయ్యతా ఇతివాక్యేన కర్తృణి ఉచితాగ్రపూరణం ప
త్యక్తియిత ఇతియదుక్తం తత్ సుస్థితం॥

అథ వ్యాకరణమ్.

వాజస్యేత్యత్ర పజప్రజగతో ఇత్యేతస్మాద్ధాతోరు త్పన్నః కర్తృణి
ఘృణస్తః తతో జిత్యాదాయదాస్తః । ప్రసహజ్ఞో ప్రత్యయాస్తః । తత
స్తత్ర ధాధాదిస్వరః । ఎవంసర్వంయథాయోగ్యమున్నేయం.

ధం దాం సి,

“ఇషేత్వాద్యా యజుర్తన్వాః కాచిత్ కాచిద్వ్యగీరితా।

తాంతామృచం వివిచ్యాత్ర వత్తిభన్తోఽపబుద్ధయే”॥ఇతి।

సావిత్ర్యర్చా అనుష్టుభర్చా వైశ్వదేవ్యర్చేతి బ్రాహ్మణేన వ్యా
ఖ్యాతత్వాత్ సర్వయజుషాం మధ్యే సమామ్నాత్మాయుచః । దేవో వః స
వితాప్రార్పయత్వీతి ద్వివదా విరాట్ గాయత్రీ । అప్యాయధ్వ మితిమధ్యే

జ్యోతిస్త్రిప్తుష్ । రుద్రస్య హేతిరిత్యేకపదాత్రిప్తుష్ । ధ్రువా అస్తి ఇ
 త్యపి తద్వత్ । ప్రేయమగాదిత్రిప్తుష్ । సహస్రపల్కా ఇత్యేకపదాత్రి
 ప్తుష్ । ఉర్వస్తరిక్షమిత్యేక పదాగాయత్రీ । సమ్మచ్ఛస్యమితిగాయత్రీ ।
 దేవోవ స్ఫులితోత్పన్నాత్వితిగాయత్రీ । అవధూతమిత్యేక పదాగాయత్రీ ।
 వరాహృతా ఇత్యపి । దీర్ఘా మన్విత్యేకపదాత్రిప్తుష్ । యానిఘర్తఇత్య
 నుప్తుష్ । సమాహో అద్భిరిత్యపరిష్టాత్ బృహతీ । అద్భ్యున్వరిత్యేకపదా
 గాయత్రీ । అంతరితమిత్యేకపదాగాయత్రీ । దేవస్య సవితు స్సవ ఇతి
 ద్విపదా గాయత్రీ । పురాహూరస్యే త్యేకపదాత్రిప్తుష్ । ఉదాదాయేతి
 పదాత్రిప్తుష్ । ఆశాసానా । సుప్రజసస్త్యే త్యసప్తు భా । ఇమంవిష్యామీ
 త్రిత్రిప్తుష్ । సమాయుషేత్యనుప్తుష్ । దేవోవ స్ఫులితోత్పన్నాత్వితిగాయత్రీ ।
 వీతిష్టాత్రమితిగాయత్రీ । ఎతా అసదన్ని త్యేకపదా త్రిప్తుష్ । అగ్నేయస్త
 రిత్యేకపదా గాయత్రీ । పాహి మాగ్న ఇతి ద్విపదాగాయత్రీ । వాజస్య
 మోక్షాభి శ్చేత్యనుప్తుభా । యంపరిధిమితి పురస్తాజ్ఞ్యేతిస్త్రీప్తుష్ । సన్
 స్రావభాగాఇతిత్రిప్తుష్ । నన్విత రేమావపి మన్తాణామ సేన న్యాయేనాక్ష
 రమాత్రా సఖ్యైవిశేషముపజీవ్యయత్ కిశ్చిచ్ఛన్దః కల్ప్యతామితిచేత్ । న
 యజుషాం ఛన్దః కల్పనే శ్రుతివిరోధప్రసక్తాత్ । తథాచబ్రాహ్మణం పూర్వ
 మేవోదాహృతం ॥ “తత్రోభయోర్ద్విమాగ్ంసాజామిస్యాత్ । యద్యజుషా
 జ్యం । యజుషాప ఉత్పనీయాత్ । ఛన్దసాప ఉత్పనాత్యజామిత్వా య ।”
 ఇతితత్రయజుర్నిషేధ్య ఛన్దోవిధీయతేతతో యజుషాం ఛన్దో న శ్రుతేరభి
 మతం । తథా సతి స్వశక్త్యా కిశ్చిన్నూతనం ఛన్దః కల్పయితుంనశక్యతే ।
 కిన్తు పూర్వ సిద్ధ సమ్ప్రదాయాగతఛన్దో లక్షణం యత్రయత్రాప్తి త
 స్యాం తస్యామృది ఛన్దోజానీయాత్ ఋచామేవ ఛన్దోవిధానాత్ ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకే
 త్రయోదశోఽనువాకః ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఉభా వామిన్ద్రాగ్ని ఆహువభ్యా ఉభా రాధసః సహ మాన
యత్త్యే । ఉభా దాతారా విమాగ్ం రియీణాముభా వాజస్య సాత
యే హువే వాం । అశ్రేవగ్ంహి భూరి దావత్తరా వాం విజామాతు
త వాఘా స్వాలాత్ । అథా సోమస్య ప్రయతీ యు వభ్యా మిన్ద్రాగ్నిః
స్తోమం జనయామి నవ్యం । ఇన్ద్రాగ్ని నవతి పురోదాసపతీరధూసుతం
సాకమేకేస్త కర్మణా । శుచిం నుస్తోమం నవజాతమద్యే ద్వాగ్ని పృతహ
ణా జుషేధాం॥౧॥

ఉభాహి వాగ్ం సుహవా జోహవీ మితావాజగ్ం సద్యఉశతే
ధేస్తా । వయముత్వా పథస్పతే రథం నవాజసాతయే । ధియే పూషం న
యజ్మహి । పథస్పతేః పరివతింవచస్యా కామేనకృతో అభ్యానదరగం
స సో రాసచ్చురుధ శ్చన్ద్రాగ్నిధియం ధి యగ్ం సీషధాతి ప్రపూషా
తేత్రస్య పతినా వయగ్ంహితేనేవ జయామసి । గామశ్వంపోషయ
త్వాససే॥౨॥

మృచ్ఛాత్రిదృశే తేత్రస్యపతే మఘ మన్త మూర్కింధేనురవపయో
అస్మాసు ధుత్వ । మధు శ్చ్యుతం ఘృతమివ సుపూత మృతస్య నః ప
రియో మృడయన్తు । అగ్నే న య సువధా రాయేఅస్మాక విశ్వనిదేవ
వయసాని విద్వాక । యయోధ్యస్తజ్జహురాణమేనో భూయిష్ఠాస్తే న
మ ఉక్తింవిధేమ । ఆ దేవానామపి పథా మగన్త యచ్ఛక్నవామ తద
ను ప్రవోధుం । అగ్నిర్వి ద్వాన్తనయజాత్॥౩॥

సేతు హూతా సో అధ్వరాణ సముతూక కల్ప యాతి ।
 యద్వాహీతం తదగ్నయే బృహదర్చ విభావసో । మహీషీవ త్వద్రయ
 స్తద్వాజా ఉదీరతే । అగ్నే త్వం పారయా నవ్యో అస్మా స్తస్య
 స్తీభిరత్థిగ్ధాణివిశ్వా । పూశ్చప్రథీప్త బహు లాస ఉర్వి భవాతోకా
 య తనయా యశంయోః । త్వ మగ్నేవతపా అసిదేవ ఆ మర్త్యేష్య ।
 త్వం యజ్ఞేషీష్యః । యదో వయం ప్రమినామ ప్రతాస విదుషాం దవా
 అపిమప్తరాసః । అగ్నిప్రద్విత్వమాపృణాతి విద్వాన్ యేభిర్గైవాన్ ఋ
 తుభిః కల్పయాతి॥౧॥

జుషేత్తా మాససో యజాదాత్ శ్రయో విగ్ంశతిశ్చ॥౧౪॥

ఇషేత్వా యజ్ఞస్యకుంభస్వం కర్మణేవాందేవోవధూతం ధృష్టిః
 సంపపామ్యాదదే ప్రత్యుప్తం కృణోఽసి భువనమసి వాజస్యోభా వాం చ
 తుర్దశ॥౧౪॥

ఇషే ద్యుగ్ంహ భువనమహవిగ్ంశతిః॥హరిఃఓం॥౨౨॥

ఇతితై శ్చిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతు
 ర్దశోఽనువాకః॥ ఇతి ప్రథమ ప్రపాఠకః సముపానః॥॥ఓంతత్సత్॥

భాష్యమ్.

శ్రయోదశ భిరనువాకేదర్కపూర్ణమాసమన్త్రాఃసమాపితాః। అథ
 తద్వికృతిమన్త్రాః వక్తవ్యాః । వికృతిమచ అధ్వర్యవమన్త్రాణామతితకే
 వైధపాప్రత్వాడ్ధాత్రా సవానుశిష్యస్తే । తతః ప్రపాఠకానా మంత్రాను
 వాకేషు కామ్యేష్టినాం యాజ్ఞాపురోనువాక్యాః శ్రమేణోద్యతే । తా
 శ్చేష్టయోద్వితీయకాణ్డస్య ద్వితీయ తృతీయచతుర్థప్రపాఠకేషు శ్రమేణ

నిధీయస్తే । తత్రాస్తిన్ననువాకే ద్వితీయకాణ్డస్థద్వితీయవ్రపాతకస్య సా
ర్థప్రథమానువాకోక్త కామ్యేష్టినాం యాజ్ఞాపురోసువాక్యాడుచ్యస్తే । కా
మ్యా యాజ్ఞాఇతి యాజ్ఞికసమాఖ్యాబలాదిష్టికాణ్డస్య యాజ్ఞాకాణ్డ
స్య చ పరస్పరం సమ్బంధః । ఇష్టివిశేషమన్త్రవిశేషసమ్బంధస్తు । లిజ్జకమా
ఖ్యామవగస్తవ్యః । యద్యప్యేతైక ఏవమన్త్రః స్వస్వదేవతా ప్రకాశకః
తథాపి దర్శి-హూమత్వవ్యావృత్తయే ప్రతీష్ఠిమన్త్రద్వయం ప్రయోక్త
వ్యం । ఏతచ్చ వాస్తోష్ఠి-హూమప్రస్తావేసమామూస్యతే “యదేకయా
జుహుయాద్దర్శి-హూమం కుర్యాత్” । పురోసువాక్యామనూవాచ్యయా
జ్యయా జు-హూమిసదేవత్వాయ ”ఇతి । ఏతయోశ్చ లక్షణమాజ్యభా
గవ్రాప్తుణే పరిష్యతే “పురస్తాల్లత్త్వాపురోసువాక్యాభవతి । జాతానేవ
భాత్యవ్యాకప్రణుదతే । ఉపరిష్టాల్లత్త్వాయాజ్యా । జనివ్యమాణాశేవప్ర
తినుదతే ”ఇతి । యస్యాఋచః పూర్వార్ధేదేవతాల్లింగం సా పురోష్ఠువా
క్యా । ఉత్తరార్ధే తల్లింగంచేత్ సాయాజ్యా భవతి । ఏతస్య లక్షణ
స్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ । క్వచిత్క్వచిత్వ్యభిచరతి । తత్రసర్వత్రా
మూసక్రమోనియామకః । పురస్తాదామూతాపురోసువాక్యా । ప
శ్చాదామూతాయాజ్యా । తస్మాద్దిష్టిక్రమం మన్త్రక్రమం పరిత్యే
తైకస్యామిష్టే ఏతైకం మన్త్రీయక్షం ప్రయోజ్యంనను యత్ర యుక్తా
దధికస్తవ్యక్షసమాసలిజ్జకౌ మన్త్రీయక్షమూయతే తత్రక్రమాను సారే
ణాత్తరేష్టే మన్త్రీయోజనే లింగం బాధ్యతే । పూర్వేష్టే తద్యోజనే
క్రమో బాధేదిచేత్ । న । బాధ్యతాం నామక్రమస్యదుర్బలత్వాత్ । య
దిపూర్వేష్టే తృతీయమన్త్రీయ పృథక్పూర్వయోజనాభావః తర్హితత్రయా
జ్యావికల్పితాం । యత్రతు యుక్తాన్తరం పూర్వయుక్తేనసమాలింగంతత్ర
యాజ్ఞాపురోసువాక్యా యుక్తవ్యైవ వికల్పిస్తు । యద్యదిష్ట్యే
మన్త్రీయక్షాధిక్యే యుక్తవికల్పః తద్యన్త్రీయక్షవ్యైకత్వే సతితదీయ
దేవతా విషయాణామిష్టినామాధిక్యే తాత్పర్యమోఽపివికల్ప్యంతాం । త

ద్యభా ఇహైవతావత్ తాదృశముపలభ్యతే । ఉభావామిద్వాగ్నిత్యాదయ ఇద్వాగ్నిలిఖితాశ్చ త్వారోమన్తాః । విద్వాగ్నాభిప్రయస్తు ఫలభేదేన షడామ్నాతాః । తత్రప్రథమమన్త్రీయగ్నవిషయే తిస్ర ఆద్యాభిప్రయో వికల్ప్యతే । తాసు తిస్రషు ప్రథమామిష్టం విధాతుంప్రస్తోతి “ప్రజాపతిః ప్రజా అన్యజతః తాః స్మష్టే ఇద్వాగ్ని అపాగూహతాగ్ంసోఽచాయత్ ప్రజా పతిరిద్వాగ్నివై మే ప్రజా పాథ్యుత తామితి స పతమైద్వాగ్న మేకాదశక పాలమవశ్యత్ తం నిరవపత్ తావస్మై ప్రజాః ప్రాసాధయతాం” (స-౨కాం.

౨ప్ర-౧౦) ఇతి । “అపాగూహతామాచ్ఛాదితవన్తే । అచాయత్ అచింతయత్ । ప్రాసాధయతాం ప్రకటికృతవన్తే । ప్రస్తుతామిష్టిం విధతే । ఇద్వాగ్నివా పతస్య ప్రజాపతిపగూహతో యోలం ప్రజాయై సకప్రజాం న విద్వత విద్వాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామ ఇద్వాగ్నిపవస్వేన భాగధేయే మోషధావతి తావేతా స్మై ప్రజాం ప్రసాధయతో విద్వతే ప్రజాం” (స-౨కాం.

౨ప్ర-౧౦) ఇతి । యః పురుషో యావనాదినా ప్రజోత్పాదనసమర్థోఽపి సకప్రజాంసలభతే తస్యేద్వాగ్ని ప్రతిబన్ధకా । తయోర్భాగఉక్తః పురోడాశస్తేన తాసేవతే । ద్వితియామిష్టిం విధతే “విద్వాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ స్పర్ధమానః తే త్రైవా సజాతేషు వైద్వాగ్ని పవస్వేన భాగధేయే మోషధావతి తాభ్యామేవేద్రియం వీర్యం భాతృవ్యస్య వృజైవిపాష్టనా భ్రాతృవ్యేణ జయతే” (స-౨కాం-౨ప్ర-౧౦) ఇతి । సజాతాః సమాసజన్తానో బంధుభృత్యాదయః । అచేతనం తే త్రవిషయం చేతనం భృత్యవిషయశ్చ వైరిణోయతామర్థ్యంతమభయమిద్వాగ్ని బలాద్వి నాశయతః స్వయశ్చ పాపిష్ఠేనైవ వైరిణావిరుధ్యమానో జయం ప్రాప్నోతి । తృతీయామిష్టిం విధతే “అపవాపతస్మాదింద్రియం వీర్యం క్రామతియ సక్త్యా మముషప్రయాత్మైద్వాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ సక్త్యా మముషప్రయాస్యన్నిద్రాగ్ని పవస్వేన భాగధేయేనోపధావతి తావేవాస్త్విన్నిద్రియం వీర్యం ధత్త స్సహా వియోగవిర్యేణోపప్రయాతి । జయతి తగ్ం సక్త్యా మం” (స-౨కాం-౨ప్ర-

౧౮) ఇతి యుద్ధార్థం పరస్పరస్య సమీపం ప్రయాన్యతో భయావేశాద్ధస్త పాదా
 దీర్ఘ్రియగతా శక్తిరప్రకామతి ఇన్ద్రాగ్నితస్యైర్వయమత్పాద్య ఇన్ద్రియ
 శక్తిం సమాధత్తిః । పతాసుతిస్పృష్టిప్తిషు పురోసువాక్యా మాహ । “ఉభా
 వామిన్ద్రాగ్నితహువధ్యా ఉభాగాధనః సహమాదయద్వై । ఉభా
 గాతారా విహగ్గిరయూతాముభావాజస్య సాతయేకువె హం ” ఇతి ।
 హే ఇన్ద్రాగ్నియవాముభౌ హువెతహ్వయామి । కిమర్థం । ఆహువద్వై
 సాక త్యేన హూతుః । సచాత్రాశ్వమేధపురుషమేధాదావ శ్వాదేరివ యుః
 వయో హూమద్రవ్యత్వం శజగ నీయుః । అస్తిహ్యత్రరాధ శృష్టవాచ్యం
 పురోడాశద్రవ్యరూపమన్నం । తేనాన్నేనయవాముభౌ పరస్పరం యుక్తా
 భోజయితుం హర్షయితుం ఆహ్వయామి । హృష్టభ్యామానాభ్యాం కింత
 వెతిచేత్ । యవాముభావన్నానాం ధనానాశ్చదాతారౌ అతోన్నస్య
 లాభాయయవాముభావాహ్వయామి । అథయాజ్యామాహ “అశ్రవగ్ం
 హి భూరిదావత్తరావాం విజామాతురుతవాహుస్యాలాత్ । అథాసో
 మస్యప్రయతీ యువభ్యామిన్ద్రాగ్నిస్తోమం జనయామినవ్యం ” ఇతి । లోకేహి
 స్వదుహితరుత్యైవప్రియవిశిష్టోజామాతాదౌహిత్రరూపాబిష్ట్యప్రజాః । ప్ర
 దదాతిస్యాలశ్చస్వయందత్తో భగినీన్నేహేన గృహధనరక్షణాయ దాస
 దాసీరూపా బిష్ట్యప్రజాః । ప్రదదాతి తాభ్యామపివాం భూరిదావత్తరా
 అతిశయేన బహుప్రజాప్రదౌ యువామిత్యశృణవం । అథాఅతోహే ఇన్ద్రా
 గ్నియవభ్యాం యువాభ్యాం సోమస్యప్రయతీ, సోమసదృశస్యాస్య పురోడా
 శస్యప్రదానేన భవదీయేచిత్రై నూతనం హర్షరూపచిత్రవృత్తీనాం స్తోమం సా
 రం సమ్నాదయామి । అత్రోదాహృతయోరాద్యో మస్త్ర్యిపురోసువాక్యా
 యాగాత్ పురస్తాద్దేవతాహ్వనాయ అధ్వర్యుప్రేషమను హూత్రావత్త
 వ్యత్వాత్ । ఇన్ద్రాగ్నిభ్యామనుబ్రూహీత్యేతాదృశోధ్వక్తృప్రైః ద్వితి
 యోమస్త్రోయాజ్యా, ఇజ్యతే అనయేతి తద్యవ్యుత్పత్తిః । అతపవాత్రయజే
 తిప్రేషః పత్యతే । ఉత్తరాసుతిస్పృష్టిప్తిషు ప్రథమాంవిధతై “వివావశిన్ద్రి
 యేణ వీర్యేణధ్యుతేయః సక్తామంజిత్యేన్ద్రాగ్ని పవస్వేనభాగధేయే

మోషధావతి తావేవాప్తిన్నిద్రియం వీర్యంధత్తోన్ద్రీయేణ వీర్యేణవ్యు
 ధ్యతే” (సం-౨కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి । యుద్ధశ్రమేణేంద్రియగతస్య వీర్య
 స్య వృద్ధిః । ద్వితీయామిష్టిం విధత్తై “అపవాసతస్యాద్విద్రియం వీర్యంక్రా
 మతి యవతిజనతామైన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేజ్జనతామేష్య
 నిన్ద్రాగ్ని పవస్వేనభాగధేయేనోపధావతి తావేవాప్తిన్నిద్రియంవీర్యం
 ధత్త స్సహేంద్రియేణ వీర్యేణ జనతామేతి” (సం-౨కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి ।
 విజగీషుఃకథాసుస్వవిద్యాప్రకటనాయ వా సఖాం జిగ మిషాధైర్యభ్రంశ
 రూపం వీర్యావక్రమణంభవతి । తృతీయాత్వైన్ద్రాగ్నేష్టిః పాష్టచరుత్తైత్ర
 పత్యచరుభ్యామూర్ధ్వంవిధాన్యతే తాసుతిస్పష్టిష్టిమపురోనువాక్యామా
 హా “ఇన్ద్రాగ్నివతిం పురోదాసపత్నీధూనుతం । సాకమేకేనకర్తృణా”
 ఇతి । దాసాంప్రజానాముపక్షపయితారః తస్మాదప్రభవాః, తేపతయో
 యాసాం నారీణాం పురీణాం వాతాదాసపత్న్యః । హే ఇన్ద్రాగ్నితా
 ద్యశీర్షవతిం నవతిసంఖ్యాకాః పురోయుగపదైకైవైవ ప్రహరేణకర్తృణాయు
 వాం అధూనుతంక్షపయతం । యాజ్ఞామాహా “శుచింనుస్తోమంనవజాతమ
 ద్యైన్ద్రాగ్నివృత్రహణాజుషేధాం । ఉభాహివాగ్ంసుహవా జోహదీమి
 తావాజగ్ంసద్వ్యుతేధేస్తా” ఇతి । హేవృత్రహాణౌ ఇన్ద్రాగ్నిఅద్యస్తో
 మం జుషేధాం సేవతాం । కీదృశం శుచిం । నిర్మోషంనవజాతం నవైఃఅన్నవి
 శేషైర్జననం జన్తయస్యతత్ నవజాతం । సుహవా రోషగర్వాదిరహితత
 యా సుఖేనహూతుంశక్యాయువాముభాయస్తాత్ జోహదీమి ఆహ్వా
 యామి తస్మాత్ తౌఉభౌ యువాంకామయమానాయ యజమానాయ
 వాజంసవ్యోధత్తం దత్తంసదిదము త్తరాధ్ధౌక్తంనూతనం అన్నంస్తోత్రం । య
 ధోక్తకర్తృప్రయోగాస్తః పాతినమపరం యాగంవిధత్తై “పాష్టం చరుమను
 నిర్వపేత్ పూషావాఇన్ద్రీయస్య వీర్యస్యానుప్రదాతా పూషణమేవస్వేన
 భాగధేయేనోపధావతిసపవాస్తా ఇన్ద్రీయం వీర్యమనుప్రయచ్ఛతి” (సం-
 ౨కాం-౨|ప్ర-౧౨) ఇతి । వీర్యంప్రదదానా విన్ద్రాగ్నిఅనుపూషాప్రయచ్ఛ

తి । తత్రపురోసువాక్యామాహ “వయముత్వాపథస్వతే రథంనవాజసాత
యే । ధియేషావన్నయజ్ఞహి ” ఇతి । హేనన్తార్థపతే పూషణ వయమేవ
త్వాం రథమివయోజయామః కిమర్థం । ధియేధీయతేఽనుష్ఠీయత ఇతిధీఃక
ర్మకీదృత్యైధియే । వాజస్యాన్నస్యసాతిర్గోభోయస్యాన్నవాజసాతిః తస్యై
యాజ్యామాహ “వధస్వతః పరిపతింవచస్యాకామేనకృతా అభ్యాసధరం ।
సమోరాసచ్చరుధశ్చద్వైగ్రాధియంధియగ్ం సీషధాతి ప్రపూషా ” ఇతి ।
కామేనకృతః ఫలకామేనప్రేరితాహం తస్య తస్య మార్గస్య పరిపతింపరిపా
లకం పూషాపరపర్యాయమర్థం వచస్యాస్తోత్రరూపేణ వచసా అభ్యా
సత్ అభివ్యాప్తవానస్తి । సః మోస్తభ్యం శురుధః శోకనిరోధికా రాస
త్ ప్రయచ్ఛతు । కాస్తాః । చద్వైగ్రాః చద్వైవదాక్షోద్ధనసాధనమగ్రం
యాసాంతాః పథిః । కిచ్చపూషా ధియంధియం తత్తద్విషయాం శ్రజ్ఞాం
ప్రసీషధాతి ప్రకర్షేణసాధయతు । ఇప్త్యస్తరంవిధత్తై “తైత్రవత్యం చరుం
నిర్వపేజ్జనతామాగత్యేయంవైతైత్రస్య పతిరస్యామేవప్రతిష్ఠతి” (సం-
౨కా. ౨ప్ర. ౧౦) ఇతి । తైత్రాణాం భూభాగత్వాద్భూమేః తైత్రవతిత్వం
అర్థవాదగతప్రతిష్ఠాకామోఽత్రాధికారి । తత్రపురోసువాక్యామాహ “తై
త్రస్యపతినావయగ్ంహితేనేవ జయామసి । గామశ్వంపోషయిత్వాసనో
మృడాతీదృశే ” ఇతి । హితేనపుత్రాదినాయథాగవాదిజయస్తథాతైత్రస్య
పతినాగామశ్వం పోషకమన్నాదికచ్ఛవయంఆసమంతాజ్ఞ యామః సః తై
త్రస్యపతిః క్షుద్రశే గవాదానః మాంమృడాతిసుఖయతు । యాజ్యామాహ
“తైత్రస్యపతే మధుమంతమూర్తిం ధేనురివపయోఅస్తాసు ధుత్వ । మధు
శ్శ్యుతంఘృతమివ సుపూతమృతస్యనఃపతయోమృడయన్తు ” ఇతి । హేతై
త్రస్యపతే ధేనుః పయఇవత్వమస్తాసు మధుమన్తం మాధుర్యరసోపేతమూ
ర్తివత్ పునః పునరావృత్యపేతం ద్రవ్యాత్తరేష్వపి స్వమాధుర్యస్రావి
ణం ఘృతమివపర్యుషితత్వదోషాభావేన సుపూతం గారికేశఫలేషు ద
ణ్ణగుడాదిభోగ్యవదార్థసమూహం ధుత్వ । యజ్ఞస్యపతయోస్తామృడయ
న్తు సుఖయన్తు అవశిష్టామైంద్రాగ్నిష్ఠింవిధత్తై “వింద్రాగ్నమేకాదశకపాల

ముపరిష్టా నిర్వపేదస్యామెవప్రతిష్ఠాయెద్రియం వీర్యముపరిష్టాదాత్మ భ
 తై" (సం-౨కాం|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి త్రైత్రపత్యవరోహార్ధ్యమెవేయమిష్టిః ఆ
 త్రాపివీర్యకామోధికారీజనతామాగత్యేతి త్రైత్రపత్యస్యకాలః ఉపరిష్టాది
 త్యస్యకాలః|ఆత్రయాజ్ఞానువాక్యేపూర్వమెవోక్తే|ఇద్యంతరంవిధతై"ఆ
 గ్నయే పథిక్యతే పురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపేద్యోదర్శపూర్ణమాసయా
 జీ సన్నమావాస్యాంవాపార్ణమాసీంవా౨తిపాదయేత్ పథోవాపషోధ్య
 పథేనైతి యోదర్శపూర్ణమాసయాజీసన్నమావాస్యాంవాపార్ణమాసీంవా
 తిపాదయత్యగ్నిమేవ పథిక్యతగ్న్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి సపతైన
 మపథాత్ పథామపి సయత్య నద్వాక్ దక్షిణావహీ హ్యేషసమృద్ధ్య
 (సం-౨కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । పర్వణిపర్వణ్యప్రసాదేన తదిష్టైరనుష్ఠానం వి
 ద్యమాన్యపంథాః । కస్త్వింశ్చిత్ పర్వణి ప్రసాదేనానుష్ఠానాభావో౨పథః|త
 స్మిక్ విషయే ప్రాయశ్చిత్తకూపేయమిష్టిః యస్తాదేహోనద్వాక్ భారం వ
 హతి తస్మాత్ సమృద్ధ్యభవతి । తత్ర పురోనువాక్యామాహ "అగ్నే న
 య సుపథా రాయే అస్తాక్ విశ్వానిదేవ వయునానివిద్వాక్ । యయో
 ధ్యస్తజ్జుహురాణమేనోభూయిష్ఠాంతే నమ ఉక్తిం విధేమ । "ఇతి । హే
 అగ్నేత్వం దర్శపూర్ణమాసేష్టి ఫలకూపాయరాయే ధనాయఅస్తాక్ అతి
 పాదదోషరహితేనసుపథా సుమార్గేణనయ|హేదేవ త్వం విశ్వావయు
 నానిమాగ్నాక్ విద్వాక్వేత్సి । శరకహేతుత్వేన జుహురాణం కుటిలమ
 తిపాదరూపం ఏనః పాపం అన్తత్ అన్తత్తో యయుధి వియోజయ భూయి
 స్థాంబహుతమాం నమఉక్తిం నమస్కారోక్తిం తేతవవిధేమ కరవామ|త
 త్రయాజ్ఞామాహ "ఆదేవానామపి పథామగన్త యచ్ఛక్నవామ తదను
 ప్రవోధుం । అగ్నిర్విద్యాస్త్రం యజాత్సేమహూతా సోఅధ్వరాస్త్రం
 ఋతూక్ కల్పయాతి"ఇతి । యస్తాత్ పథో వయంపూర్వం భ్రష్టాః త
 మపిదేనాం పథాంపథానం ఇదానీంఅగన్తృఆగతాః । కిం కర్తుం । యత్క
 ర్మానుష్ఠాతుం శక్నవామశక్నవామః తదనుక్రమేణప్రవోధుం అవిచ్ఛేద

నానుష్ఠానంప్రవాహః యద్యప్యహం నజానామి తథాస్వయం పథిక్కుద
గ్నిరపరాధంసమాధాతుం విద్వాన్వేత్తి । అతః అన్నదర్థం యజాత్ య
త్యుతి । స ఇత్ ఉస పవాహూతా దేవానామాహ్వతా । స పవాతప
న్నాఅధ్వరాభయజ్ఞా స ఋతూక్రత్వాదికాలాంశ్య కల్పయాతి
కల్పయిష్యతిఇష్ట్యవ్రతంవిధత్తే “అగ్నేయే వ్రతపతయే పురోహితమష్టాద
శకపాలం నిర్వపేద్యఅహితాగ్నిః సన్నవ్రత్యుపివ చరేదగ్నిమేవ వ్రతప
త్స్యే సేవన భాగధేయోపధావతి సపవైసం వ్రతమాలస్థయతి వ్రత్యో
భవతి ” ఇతి । అవ్రత్యం యాగవ్రతవిరోధ్యవృతపదనాదికం సోగ్నిరేవైన
మవ్రత్యచారిణం వ్రతంప్రాపయతి । తత ఉత్తరేషు యాగవ్రతేషు యో
గ్యోభవతి । అత్ర మన్త్రకాణ్డపథిక్కుల్లిజ్ఞకం మన్త్రయుగ్మం పూర్వమా
మాతముదాహృతం । వ్రతలిజ్ఞకముపయ్య దాహరిష్యతే । మధ్యవ్రతీంశు
యుక్తే విశేషలిక్ష్ణాభావేఽప్యభయ సాధారణాల్లిజ్ఞవర్తనాత్ కేచిత్పూర్వ
త్ర వికల్పితమిదమిత్యాహుః । అపరేకుఉత్తరత్ర వికల్పితమితి మన్యతే ।
ఆచార్యాస్తు పూర్వత్రైవిస్విష్టకృతః సంయాజ్యేఇతిమన్యతే । తత్రపురో
సువాక్యామాహ “యద్యాహిన్తం తదగ్నేయేబృహదర్చవిభావసోమహిషీవ
త్వద్రయస్త్యద్వాజా ఉదీరతే” ఇతియత్ప్రాసణీయంహః తదగ్నేయే బృ
హద్భవతు హే అర్చ్యపూజ్యవిభావసో ఫలప్రదానేన మాంపూజయ, య
థా మహిషీ మయాదత్తం కార్పాసవీజం తిలపిష్టాదికం ఖాదిత్వా బహు
క్షీరాదినా పూజయతి తద్వత్ । తథాసతి త్యదనుగ్రహాన్యనం లభ్యతే । అ
న్నానిహోత్రక్షేణసమృద్ధ్యతే । యాజ్ఞామాహ “అగ్నేత్వంపారయా న
వ్యోఅస్తాంత్వస్తై భిరతిదుగ్గాణివిత్వా । పూశ్చపృథ్వీ బహులాన ఉర్వి
భవాతో కాయతనయాయశంయోః ” ఇతి । హేఅగ్నే మదీయాపరాధ
పరిహారాయేదానీం వ్రవృత్తత్వాత్ నవ్యోనూతనస్త్యమస్త్యాఫలపర్యం
తానాం కర్తృణాం పారయాపారం నయఃకిం కృత్వా స్పష్టిభిర్యథా శా
స్త్రానుస్థానైరతి పాదరూపాణ్యవ్రత్యరూపాణి వాదుగ్గాణి పాపాని వి
శ్వాన్యతిఅతిక్రమయ । కీర్చాస్తాకం నివాసార్థంపూశ్చనగరీపుథివీపస్త్ర

తా భవతు సస్యనిష్పత్త్యర్థముర్వీ బహులా భవతు । కిచ్చత్వ మన్నదీయా
య తనయాయ పుత్రాయతోకాయ మహిత్యరూపాపత్యాయ చశంయోః
సుఖప్రదో భవ । అథనాతపత్యయాగస్యాసాధారణేయ్యై పురోసువా
క్యామాహాః త్వమగ్నేనతపా అసి దేవతమ త్యేష్యాత్వంయజ్ఞేష్యేద్యుః
”ఇతి । ఘోఘగ్నే త్వమాగత్యమనుష్యేషు । నతపానతపాలకోదేవోఽ
సి । ఆసమంతాద్యజ్ఞేషు త్వంస్తుత్యోఽసి । యాజ్ఞామాహ “యద్యోవ
యం ప్రమినామనతాని విమహందేవా అవిదుష్టరాసః । అగ్నిష్టద్విత్వ
మాప్యణాతి విద్వాన్యేభిర్దేవాగ్ం ఋతుభిః కల్పయాతి ” ఇతి । హేదే
వా విమహంయస్తాకంసన్బుధీ న్యస్తదనుష్ఠేయనతాని అవిదుష్టరాసః అ
త్యస్తనవిద్వారసో వయంప్రమినామ ప్రకర్షేణ వినాశయామ ఇతి యత్
తద్విత్వం తస్మైర్వం విద్వానగ్నిః ఆప్యణాతి ఆపూరయతు । యేభిఃయైః
ఋతుభిః ఋతూపలక్షితకాల విశేషైర్దేవాహవిర్భోక్తుం కల్పయాతి క
ల్పయేతితైః కాలవిశేషైఃప్రతంపూరయతు॥ ॥అత్రవినియోగసక్తగ్రహః॥

“అంత్యానువాకే యాజ్ఞానువాక్యాః కామ్యేష్టిసక్తతాః ।

కాణ్డస్య తు ద్వితీయస్య ద్వితీయేప్రశ్న ఇప్తయః॥

ఉజ్జైంద్రాగ్నత్రయే యుగ్మమింద్రైంద్రాగ్నత్రయే తథా ।

వయం పాశ్లే చరాక్షేత్రైత్రైత్రపత్యే చరాతథా॥

అగ్నేపథిక్యతేయద్వాప్తాతపత్యైద్యుయుగ్మకం ।

ఏకల్పేనేతి మంత్రాస్య రనువాకే చతుర్దశే” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥

“విద్రాగ్నాదీప్తయఃకామ్యా యాజ్ఞాఅప్యదితాఃక్రమాత్ ।

కాణ్డయోస్తాయథాల్లిక్యం సజ్చార్పణియమోధవా॥

లిక్యంక్రమసమాఖ్యాభ్యాం ప్రబలంతద్వశౌదమూః ।

అకామ్యాస్యామ్నసజ్చార్పణియా యాజ్ఞాస్సర్వత్రకాక్షతిః॥

సమాఖ్యానాత్ కాణ్డయోగః క్రమాదిష్టిమయోజనం।

అపేక్షతేదైవమాత్ర శక్తిఃకామ్యైకతాస్తతః॥”ఇతి।

కామ్యేష్టయస్తతఃకాణ్డక్రమేణామూతాః, “విద్వాగ్నీమేకాదశక
పాలంనిర్వపేద్యస్యసజాతా వియః” ఇత్యాదిన్యా । సజాతాజ్ఞాతయః
వియ్యుర్విమతా విప్రతిపన్నా ఇత్యర్థః। ఇద్వాగ్నీరూచనేత్యాదిశే మస్త్రీకా
ణ్డే యాజ్ఞానువాక్యః క్రమేణామూతాః । తత్రేదం కామ్యయాజ్ఞా
నువాక్యాకాణ్డమితి యాజ్ఞికానాంసమాఖ్యయా అవగమ్యతే తస్మాదిష్టి
కాణ్డమస్త్రీకాణ్డయోః ప్రథమాయామిష్టాప్రథమపతితే యాజ్ఞానువాక్యే
ఇత్యాదివ్యవస్థాకర్తృస్వరూపమాత్రప్రకాశనంలింగంనచతావన్నాత్రేణ మ
స్త్రీకర్తృణోరక్షాణ్డీభావః। తతఃసమాఖ్యబలాన్తస్త్రీకాణ్డకర్తృకాణ్డయోః
సమ్బద్ధావగమేన సామాన్యేన మస్త్రీకర్తృణోః సమ్బద్ధోవగమ్యతేవిశేష
తస్త్యన్తికప్రథమేకర్తృణ్యయం ప్రథమోమస్త్రీఇతి క్రమాదవగమ్యతే।
విద్వాగ్నీష్టేవింద్రాగ్నీమంత్రోవైశ్వానరేష్టేవైశ్వానరమస్త్రీ ఇత్యేతా
దృశోవిశేషా లిక్లేనైవ అవగమ్యతఇతిచేత్ । నలిక్లాసాధారణ్యేక్రమాపేక్ష
ణాత్ । “విద్వాగ్నీమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్భూత్త్యవ్యవా” ఇతిద్వితీ
యేష్టిరపి। తత్రేద్వాగ్నీపతితంమస్త్రీకాణ్డేపి ఇద్వాగ్నీనపతిమిత్యాదికమ
పరమైద్వాగ్నీం యాజ్ఞానువాక్యాయుగళమామూతంనహితత్రక్రమమం
తరేణ నిర్ణేతుంశక్యతే। నచక్రమైజైవతస్సద్ధీర్నిజమప్రయోజకమితి వాచ్యం
క్వచిద్నిజవైవ వ్యవస్థాపకత్వాత్ । విద్వాగ్నీబార్హస్పత్యైష్టిరేకై వామూ
తా “యంకామయేత రాజన్యమససోభో జాయేతవృత్రాఘ్నీ శ్చ రేదితి త
స్మా పతమైద్వాగ్నీ బార్హస్పత్యంచరుంనిర్వపేత్” ఇతి । యంరా జపుత్రం
జాయమానం, రాజ్ఞ్యురౌహితస్యవాకామ పవం భవతి । అయం మా
త్యగర్థే దేవకృతనిష్ఠునకేనా వ్యప్రతి బద్ధో జాయతాం జాతశ్చ శ
త్రూకమారయన్సజ్జీరేదితి తద్రాజపుత్రార్థేయమిష్టిః । మస్త్రీకాణ్డ త
దిష్టిక్రమే యాజ్ఞాపురోసువాక్యే విద్వాగ్నీబార్హస్పత్యై ద్వివిధ ఆమూతే

“ఇదం వామాస్యేహవిః” ఇత్యైకం యుగళం । “అస్మైశ్చిద్వా” బృహస్పతిః”
 ఇత్యాదికమపరం । తయోగిప్రథమయుగళస్య క్రమేణవినియోగేఽపి ద్వితీ
 యయుగళం లిక్లేవైవ వినియోక్తవ్యం । తస్మాత్క్రిమసమాఖ్యాసహకృ
 తేనలిక్లేన కామ్యైష్టిస్వేవైతాయాజ్యానియమ్యంతే ॥ ద్వాదశాధ్యాయ
 స్యవద్వితీయపాదే * చింతితం ॥

: “ఇదం వాయుగ్గయోఃకింస్యాత్ సాహిత్యం వావికల్పనం ।

సాహిత్యం పూర్వవస్తవంచేవ తాబోధనైకత్వతః” ఇతి ॥

విద్వాబ్జార్హస్యత్యైకర్షణి “ఇదం వామాస్యేహవిః ప్రియమిద్వా” బృ
 హస్పతిః” ఇతి యాజ్ఞానువాక్యేద్వివిధే ఆత్మాతే । తయోఃసారస్వత్యా
 దివత్ సముచ్చయః । యథాసారస్వతీమనూచ్య వాగ్యస్తవ్యావైష్ణవీమ
 నూచ్య వాగ్యస్తవ్యే త్యత్ర ఆదృష్టార్థత్వాత్ సముచ్చయస్తద్వదితీయే ।
 మైవం । దృష్టప్రయోజనస్య దేవతాబోధనైకత్వాత్ తస్మాద్వికల్పః ॥
 తత్రైవాన్యచ్ఛింతితం ॥

“పురోఽనువాక్యాయా యాజ్ఞా వికల్ప్యావాసముచ్చితా ।

పురేవాద్యస్సమాఖ్యానాత్ వచనాస్తు సముచ్చయః ॥ ఇతి ॥

దేవతాప్రకాశనరూప కార్యవైకత్వా ద్యుగ్గయోర్యథా న సము
 చ్చయః కిన్తు వికల్ప ఏవ తత్తవైక యుగ్గతయోరితిచేత్ । మైవం పురో
 నువాక్యేతి సమాఖ్యాయా ఉత్తరకాలీనయాజ్ఞామన్తరేణానుపపత్తేః ।
 కింఞ్చ “పురోఽనువాక్యమనూచ్య యాజ్ఞాయా జాహూతి” ఇతి ప్రత్య
 క్తవచనేన దేవతోపలక్షణం హవిఃప్రదానకార్యభేదోక్తి పురస్సరం సాహి
 త్యంవిధీయతే । తస్మాత్ సముచ్చయః ॥

॥ దశమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చింతితం ॥

“చర్యాయేణాపిదేవోక్తి రైవేధేనైవవచేనవా ।

అర్థభేదాదాదిమోఽన్యః శబ్దపూర్వాన్వయిత్యతః” ఇతి ॥

* చతుర్థపాదే ఇతిచోదేశీయపుస్తకపాఠః.

దర్శపూర్ణమూసయోయే నిగమాస్త్రేష్యగ్నాదిధేవతాః కిం పావ
కశుచ్యాదిసాయేనకేనాపి పర్యామేణాభిధాతవ్యాః కిం వాతత్త్విష్యుజ్జే
శగతేన యాగేనగ్నాదిపదేనైవేతి సంశయః । తత్రశబ్దార్థప్రత్యాయ
వార్థత్వాత్ పర్యాయాణాం స్వరూపేణ భేదేఽవ్యధాభేదాద్యేనకేనాప్య
భిధానమితి పూర్వోపక్షః । యత్రపూర్వే కార్యమాసాద్యతే తత్రశబ్దోఽర్థప్ర
త్యయనాథో భవతి । యత్ర పునః శబ్దపవకార్యం తత్రకార్యసంబద్ధార్థం
శబ్ద పవప్రత్యాయితవ్యః । తద్యథా । దేవదత్తైగౌరవాతిశయమాపాదయ
తుం రాజసభాయామాచార్యపాథ్యాయాదిశబ్దైస్తం వ్యవహరన్తి పితృ
మాతృమాతులాదయశ్చ తత్తస్యవృద్ధిచేషవాచిత్యేన యథాతుప్యన్తి త
థా తన్నామగ్రహణేన ప్రత్యుత్తరవ్యవస్థైవ । తద్వద్రాపి అగ్నాది
వైధశబ్ద ఏవకార్యమాసక్తం, విధింపినాయాగదేవతయోః సమ్బద్ధాభా
వాత్ । విధికృతే చ తత్సవ్యదేవైశశబ్దస్య ప్రయోజకత్వం దుర్వారం । ఆ
తఏవలయాత్ స్వాహాకారోజ్జిత్యాది నిగమేషు నియమేనవైధా ఏవా
గ్నాదిశబ్దాః ప్రయుజ్యంతే “అయాడగ్నేప్రియాధామాని”, “అయా
త్సోమస్యప్రియాధామాని”, “స్వాహాగ్నింస్వాహాసోమం”, “అగ్నేర
హముజ్జితమనూజ్జేషం”, “సోమస్వాహముజ్జితమనూజ్జేషం”, ఇత్యాదినా ।
తస్మాదైర్వధపదైరేవ తత్తద్దేవతాభిధానం ॥ తత్రైవాన్యచ్చిత్తం ॥

“నియమేపావకాగ్నోక్తిమగ్ని స్వాదధవోభయం ।

అగ్నిశ్చోడకతోమైవంవైధోఽగ్నిః ససురోయతః” ఇతి ॥

అథానే శ్రూయతే “అగ్నయేనవమానాయ పురోడాశ మస్తాక
పాలం నిర్వపేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే” ఇతి । తత్ర గుణ
గుణిహోః పావకాగ్నోర్మధ్యేఽగ్నిశబ్ద ఏవనిగమేషు ప్రయోక్తవ్యః । కు
తః । తస్యైవచోడకప్రాప్త మన్త్రపితృత్వాత్ । మైవం । పావకగుణ
యక్తస్యాగ్నేరైర్వధత్యేన సర్వప్రయోగేషు తత్తేవప్రాప్తత్వాత్ । త
స్మాచ్ఛబ్దవ్యయం పతితవ్యం । అనేనన్యాయేన ప్రకృతేప్ర్యేద్వాగ్నయా

గే ఇన్ద్రాగ్నిశబ్దేనైవ నిగదేషు దేవతాభిధాతవ్యా, పాధిక్యతయాగే
త్వస్మిపధిక్యచ్చ బిద్వయేనేతిద్రష్టవ్యం॥

అధ్యాయకరణమ్.

ఉభేత్యత్ర టాస్వైకాదేశస్వరౌ । ఇన్ద్రాగ్నిశబ్దే త్వాప్తమి
కా మన్త్రితనిఘాతః । అహునధ్యా ఇన్యత్ర తునుధే విహితస్య కన్ద్యై
ప్రతయస్యాదిరకార ఉదాత్తః । తతః సమాసేకస్వరః । ఎవంసర్వము
సేయం॥ అస్మిన్ప్రథమప్రపాతకే శబ్దస్వరస్రక్రియాలే శతఃప్రదర్శితాసా
కత్యేనతుప్రకృతి ప్రత్యయవికరణతత్త దాదేశాది పరిజ్ఞానమన్తరేణ దు
ర్బోధత్వాత్ శస్యచ సర్వస్యాస్మాభిరైస్విదిక శబ్దప్రకాశే నిరూపితత్వా
ద్రతాపి తన్నిరూపణే గ్రన్థగౌరవప్రసక్తాత్ తత్త్రైవసర్వమవగన్తవ్యం॥ ॥
తదిదమయాజ్యాకాణ్డం వైశ్వదేవం ॥ ఉభావానుక్రమణికాయాముక్తం॥

“రాజసూయస్సబ్రాహ్మణః పశుబద్ధస్స సోష్ఠికః ।

ఉపానువాక్యం యాజ్యాశ్చ అశ్వమేధఃసబ్రాహ్మణః॥

సత్రాయణఞ్చ హూమాశ్చ సూక్తానిచసహస్థైభిః ।

సాత్రామణి సహచ్ఛిద్రైః పశుర్వేధశ్చయోడశ”॥ ఇతి॥

అనుమత్యై పురోహితాశ మిత్యాదికో మన్త్రికాణ్డస్థోఽప్తమ ప్రపాత
కోరాజసూయః । అనుమత్యా ఇత్యాదికా విధికాణ్డస్థాః పశుసప్తమాప్తమ
ప్రపాతకాన్త్రయోపి రాజసూయఃసబ్రాహ్మణః । వాయవ్యగ్ శ్వేతమా
లభేతేత్యాది ప్రపాతకోక్తాః పశుబద్ధాః । ప్రజాపత్యై ప్రజాఅస్మజతతాః
సృష్టే ఇత్యాది ప్రపాతకత్రయోక్తా ఇప్తయః । ప్రజాపతిరకామయత ప్ర
జాఃసుజేయేత్యాదికముపానువాక్యం । ఉభావామిన్ద్రాగ్ని ఇత్యాదయో
యాజ్యాః । జీమూతస్యేత్యాదికస్త్రత తత్రోక్తోఽశ్వమేధః । సాన్ద్రీహ
శ్వేష్ట్యా ఇత్యాదికం తద్బ్రాహ్మణం । ప్రజనసంజ్యోతి రిత్యాదిప్రపా
రక పశ్చికం సత్రాయణం । జుష్టోదమూనా ఇత్యాదిప్రపాతకద్వయో
క్త మన్త్రాహూమాః । పీవోన్నాగ్ం రయిపుఘః సుమేధా ఇత్యా

ది సార్థప్రపాఠకౌక్తాని సూక్తాని । అగ్నిర్వా అణమయతేత్యాద్య
ర్థప్రపాఠకోక్తా ఇష్టయః । స్వాద్వీంత్యా స్వాదునేత్యాదిః సాత్రామణిః ।
సర్వా వా ఏహోగ్నా కామాః ప్రవేశయతీత్యాదీన్య చ్ఛిద్రాణి । అజ్ఞ
న్తి త్వమిత్యాదికః పశుః । బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణమూలభత ఇత్యాదిర్నర
మేధ ఇతి ॥ అత్రయాజ్ఞానాం విశ్వేదేవా ఋషయః ॥ ఉభావామితి ద్వే
త్రిష్టుభా । ఇద్వాగ్నీ నవతిమితి గాయత్రీ । శుదిన్నస్తోమమితిత్రిష్టుప్ । వ
యముత్వేతిగాయత్రీ । పథస్పత ఇతిత్రిష్టుప్ । యేత్రస్యపతినేత్యనుష్టుప్ ।
యేత్రస్యపత ఇతితిస్రఃత్రిష్టుభః । యద్వాహివ్యమిత్యనుష్టుప్ । అగ్నేత్య
మితిత్రిష్టుప్ । త్యమగ్నేవతపా ఇతిగాయత్రీ । యద్వోవయమితిత్రిష్టుప్ ॥
దేవతాస్త తత్తన్నన్త్రీవ్యాఖ్యానేనైవ ప్రకాశితాః । తావతాఋషిచ్ఛం
దో దేవతా అనుష్ఠానకాలే స్మరణీయాః ॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్ర
కాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః ॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్ద్రం నివారయన్ ।

పుమథ్గాంశ్చతురో దేయాద్వి ద్యా తీర్థమహేశ్వరః ॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ
విద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకః సమ్పూర్ణః.....*

హరిః ఓంతత్సత్ బ్రహ్మర్షణమస్తు.

శ్రీ

శ్రీ వేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం

ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

— శాహరిః - ఓం, శా —

ఆప ఉద్దస్తు జీవసే దీహాయుత్వాయ వర్చసః ఓషధైత్రాయస్త్వి
నగ్ం స్వధీతే మైనగ్ం హిగ్ంసీద్దేవసూ రేతాని ప్రపపేస్వస్త్వత్తరా
ణ్యశీయాఽఽహో అస్మా న్నాతరే శృద్ధస్తు స్తుతేనోఽఘృతపుష్పి పున
స్తు శిశ్వుమస్త త్వహిహస్తు రిప్రముదాభ్య శ్చ చిరా పూత ఏమి సోమే
స్య తనూరిసి తనువం మే పాహి మహీనాం పయోఽసి వర్చోభా ఆసి
వర్చః॥౧॥

మయి ధేహి పృత్రస్య కనీకాసి చతుష్పాతసి చతుర్థై పా
హి చిత్పతిస్తా పునాతు వాక్పతిస్తా పునాతు దేవస్తా సవితా పునా
త్వద్భిదేణ పవిత్రేణ వసోఽస్మార్యస్య రత్నిభిస్తస్య తేపవిత్రపతే పవిత్రే
ణయస్తైకంపునే తచ్చ కేయమావో దేవాన ఈమహేసత్యధర్మాణో
అధ్వరే యహోదేవాన ఆగురే యజ్ఞయాస్తో మావామహా ఇష్టాగ్ని
ద్యావాపుథివీ ఆప ఓషధీస్త్యం దితౌణామధివతిరిహమానస్తం పా
హి॥౨॥వర్చఃపథి రప్తౌ చ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయ ప్రపాఠకే
ప్రథమోఽనువాకః॥

శ్రీగణాధిపతయేనమః. || ౩౦ ||

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే

ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాతక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్చసితం వెదా యోవేదేభ్యో ఖలంజగత్ ।

నిర్మమేతమహంవందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥౧॥

ఆద్యప్రపాతకే దర్శనూర్థమాసేష్టిరీరితా ।

ప్రపాతక త్రయేణాథసోమయాగ్య ప్రవక్ష్యతే॥౨॥

తదిదంసోమ్యకాణ్డం ॥ తథాచానుక్రమణికాయాముక్తం ॥

“అధ్వరప్రభృతిత్రీణితద్విధిర్వాజపేయకా ।

సవాశ్శక్రియకాణ్డే చనవేష్టోరితిధారణా” ॥౩॥

అప ఉన్దద్విత్వాదిక మధ్వరకాణ్డం । అపదేగ్రావా సీత్యాదికం గ్రహకాణ్డం । ఉదత్యం జాతవేదసమిత్యాదికం దక్షిణకాణ్డం । తాన్యే తానిత్రీణి । ప్రాచీనవగ్చంకరోతీత్యాదికం త్రయాణామేతేహంవిధిః । దేవ సవితః ప్రసువేత్యాదికం వాజపేయస్య మస్త్రీకాణ్డం । దేవావై యథాదర్శం యజ్ఞానాహరన్ద్రేత్యాదికం వాజపేయస్యవిధికాణ్డం । త్రివృత్ స్తోమో భవతీత్యాదికాః సవాః । నమో వాచెయాహోదితేత్యాదికం శుక్రి యమస్త్రీకాణ్డం । దేవావై సత్రమాసతేత్యాదికం తద్విధికాణ్డం । తాన్యేతా నివసస్థ్యాకాని చస్త్రీయకాణ్డాని । అతస్తేషు చస్త్రీయవిరితిధ్యాయేత్ ॥

“సోమాణ్డే దీక్షణీయాదౌ దర్శనంత్రాదిదేశనాత్ ।

దర్శోర్ధ్వత్వం తస్య యుక్తమగ్నిష్టోమోత్ర వర్ణ్యతే” ॥౪॥

త్రివిధః సోమయాగః । ఏకాహహీనసత్రసామకః । ఏకస్త్రీశ్చేవా హనిసవనత్రయేణ నిష్పాద్యవకాహః । ద్విరాత్రమారభ్య ఏకాదశరాత్ర పర్యంతా అహీనాః । త్రయోదశరాత్రమారభ్య సహస్రసంవత్సరపర్యంతా నిసత్రాణి । ద్వాదశాహస్తద్విరూపః । తత్రఅహీనరూపేణ ద్విరాత్రాది

నాం ప్రకృతిః, సత్రూపేణ త్రయోదశ రాత్రాదీనాం । తస్య చద్వాదశా
హస్య ఏకాహరూపో జ్యోతిష్తోమః, ప్రకృతిః । అతపవామ్నాయతే, “ప
పవాపప్రథమోయజ్ఞోయజ్ఞానాంయజ్ఞోతిష్తోమః” ఇతి । యద్యపి సత్తనం
స్థాజ్యోతిష్తోమః, అగ్నిష్టా మోన్యగ్నిష్టామ ఉక్త్యక్షోడశ్యతిరాత్ర అప్తోగ్యా
మో నాజపేయశ్చేతి, తథాప్యగ్నిష్టామే కృత్వాం గజాతస్యోపదిష్టత్వా
త్ సపవేతరేషాం ప్రకృతిః । అతః ప్రథమంస ఏవాభిధీయతే । తత్ర
ప్రసారకత్రయస్యానువాకానాం చార్థభేదో వినియోగసజ్జగ్రహ దర్శితః॥

“ద్వితీయప్రశ్నమూరభ్య ప్రశ్నత్రయఉదీర్యతే ।

సోమయాగేమ స్త్రీహతం తత్రావాన్తరభేదతః॥

క్రయేష్టసశుగ్రహశ్చేతి ప్రశ్నభేదోవగమ్యతాం ।

క్రయప్రశ్నేనువాకామ్య రథభేదాచ్చతుర్దశః॥

ప్రాగ్వాంశావేశనందీతౌ స్యాద్దేవయజనగ్రహః ।

సోమక్రయణ్యానయనం తదీయపదసజ్జగ్రహః॥

సోమోన్మానంక్రయస్తస్య శకటారోపణంగతిః ।

ఆతిథ్యోపసదస్తస్య ధృవేదుత్తరవేదికా॥

హవిగ్ధానంకామ్యయాజ్యా ఇత్యర్థాఅనువాకాః”॥ ఇతి॥

తత్రప్రథమానువాకే యోరాదిభిః సంస్కృతస్య యజమానస్యప్రా
చీనవంశాఖ్య ‘శాలాప్రవేశోభిన్నీయతే । ఆపఉన్తస్త్విత్యాదయః యోరమ
న్త్రాః । యోరాత్ ప్రాగేవశాలా నిర్మాతవ్యా । తతోబోధాయనో దీతౌ
సాధనద్రవ్యసమ్పాదనపూర్వకం శాలానిర్మాణమాహ “అగ్నిష్టోమేన య
త్యమాణోభవతి స ఉపకల్పయతే కృష్ణాజినాం కృష్ణవిమాణాం వాసశ్చ
మేఖలాం” ఇతి । “బ్రాహ్మేదేవయజనే శాలాకారితా భవతి” ఇతిచ ।
ఆపస్తమ్బోఽపి “సోమేనయత్యమాణో బ్రాహ్మణానామేయా ఋ
త్విజో వృణోతే” ఇత్యుపక్రమ్యవరణం దేవయజనాద్యవసానం దీక్షణీయే
ష్టిశ్చాభిధాయేదమాహ “ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతి పురస్తాదున్నతం పశ్చా

నివృత్తం సర్వతల పరిశ్రేతం” ఇతి । పతదేవాభిప్రేత్యవపనవిధేకపూ
ర్వంశాలాంబితై “ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతి దేవమునుష్యాదితో వ్యభజ
స్తప్రాచీందేవాదక్షిణా పితరఃప్రతీచీంమనుష్యా ఉదీచీనగ్ంశాన్త్రా య
త్ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతి దేవలోకమేవతద్యజమాన ఉపావర్తతే” (సం-
౬కాం౧౧ప్ర౧౮) ఇతి । ప్రాగాయతః పృథవంశో యస్యగృహవిశేషస్య
సప్రాచీనవంశః । కేచిత్తు యస్యదేవయజనస్యేతి విగృహ్య కృత్స్నదేవ
యజన పిధిమేతమాహుః । దేవయజనైకదేశ రూపగృహసమ్బంధో వంశో
దేవయజనసమ్బంధో భవతి । వంశస్యప్రాగ్గత్యేన తద్గృహంయజయానో
దేవలోకంకరోతి । గృహస్యకుడ్యస్థానీయమావరణంబిధితై “పరిశ్రయత్య
స్తహితో హిదేవలోకో మనుష్యలోకాత్” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౧౮) ఇతి ।
స్వర్గస్యమనుష్యై రదృశ్యత్వా దిత్రాపి తదర్థం పరిశ్రయణంద్వాతాణి
విధితై “నాస్మాల్లొకాత్ స్వేతవ్యమివే త్యాహుఃకోహితద్వేద యద్యము
ష్టిలోకేస్తి వా న వేతి దిక్ష్యతీకాశాన్ కరోత్యుభయోర్లోకయోరభి
జిత్యై” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౧౮) ఇతి । ఇహలోకే తావత్ సుఖంప్రత్యక్షసి
ద్ధం, గృహయేత్ర పుత్రమిత్రాదిభిస్తమత్పాదాత్ । స్వగేతుసద్విధంయద్యవి
ష్మేనైదం కర్మసాక్షంసమాప్యేతతదాసుఖమస్తి నాస్యథా తదపి తత్సుఖం
నేదానీంభవతి, కిన్తుమరణామూర్ఖ్యం । తథాపిప్రబలేనకెనచిన్నరకప్రదేనక
ర్మణాప్రతిబద్ధసతితతోపి విలక్ష్యేత । తస్మాదిదానీ మేవాస్మాల్లొకాత్
న సర్వాశ్చనా నిర్గతవ్యమితి బుద్ధికున్తలభూః । తత పతల్లోకదర్శనాయ
ద్వారేషుకృతేషు లోకద్వయజయోభవతి । కల్పః “అథాస్యప్రాజ్ఞుభస్య
దక్షిణంశౌదానమగ్నిరనుబధ్య, ఆపఉన్తస్తుజీవసే ద్ద్వాయత్వాయవర్చ
సే ” ఇతి । గోదానంశిరసోభాగః । జీవనాయర్వృద్ధిబ్రహ్మవర్చసేభ్యఆ
పః శిరఆర్ద్రీకుర్వస్తు । కల్పః “ఉర్ధ్వాగ్రంబుద్ధిరనుచ్ఛాయతి ఓషధే
త్రాయవైవనం । ” ఇతి । “స్వధితీంతిర్యచ్చంబదధాతి “స్వధితేమైన
గ్ంహిగ్ంసీః” ఇతి । “ప్రపతేదేవత్రూరేతాన్ప్రపతే ” ఇతి । స్వ
ధితఃకురుః దేవేషు ప్రసిద్ధత్వేనత్రూయత ఇతి దేవత్రూః దేవనాపితః

తద్రూపోహం ప్రపనంకుర్వే పితాని కేశాదీని । బోధాయనః “స్వస్త్వత్త
 రాణ్యశీయశ్చక్రుత్వైతంప్రత్యభిన్యతే ।” అవస్తస్యః “స్వస్త్వత్తరాణ్య
 శీయేతియజమానోజపతి ఇతి । అపిక్షు సోత్తరాణి కర్మాణిప్రాపు
 యాం । విధత్తై “కేశత్వశ్రవణే నభాని నికృంతతే మృతా వాపహత్వగ
 మేధ్యాయితే శత్రుశ్రుమృతా మేవ త్వచమమేధ్యమపహత్య యజ్ఞయో
 భీత్యామేధముపైతి” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౦) ఇతి । బోధాయనః “అత్తై
 సమద్భిరభిషిజ్ఞాతేపితౄన్యామాతరః శుభ్రస్తు ఘృతేనసోఘృతపువః పు
 నస్తు” ఇతి । “సమ్ప్రీధావ్యరజః ప్రత్యౌశయతి విశ్వమస్తత్ ప్రవహస్తురి
 ప్రమిత” ఇతి । ఆవస్తస్యస్త్రైకమన్త్రితాంఘస్యతే । అస్సానస్తదీయా
 యజమానాన్ । త్వరచదకమత్రఘృతం । తేనపునన్దిపర్జన్యాదయోఘృ
 తపుజః । రిప్రంపాపం । ఇమాఅపః సర్వం పాపం అన్త్యత్తోఽపనయన్తు
 కల్బః “ఉదాభ్యఃశుదిరాపూతపమి ఇత్యుదాహమామో జపతి ।” స్నా
 నాచమనాభ్యాంబహిరన్త్య శుద్ధః సో అభ్య ఉన్తమ్యాగచ్ఛామి । విధ
 తై “అక్లిరస స్సువర్గం లోకం యన్తోఘ దీతౌ తపసీప్రావేశయన్నఘస్నా
 తి సాతౌదేవ దీతౌ తపసీ అవరున్ధే” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౦) ఇతి । ముం
 డనాదిసంస్కారోదీతౌ । ఆహారాదీనియమస్తపః । అఘస్నానేన తమభ
 య మవ్యవధానేనైవప్రాపోత్తి । అవతరణప్రదేశం విధత్తై “తీర్థేస్నాతి
 తీర్థే హితే తాం ప్రావేశయన్” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౦) ఇతి । తామేవదీ
 తౌఁఉక్తమేవార్థమనూద్యస్తౌతి “తీర్థేస్నాతి తీర్థమేవసమానానాం భవ
 తి” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౦) ఇతి । జ్ఞాతీసభ్యాదీనాం సమానానాంతీర్థవత్
 సేవ్యోభవతి । ఆచమనంవిధత్తై “ఆపోశ్చాత్యంతరతపవమేధ్యోభవతి”
 (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౦) ఇతి । కల్బః “అథప్రదక్షిణమహారం
 వాసగపరిధత్తై “సోమస్యతనూరసి తనువంమేపాహి” ఇతి । తౌ
 మవస్త్రస్యసోమోఽభిమానీదేవఇతితస్య వస్త్రంశరీరం । విధత్తై “వాస
 సా దీక్షయతిసోమ్యంతైతౌమం దేవంతయాసోమమేష దేవతాముపైతి
 యోదీక్షతే” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౦) ఇతి । దీక్షయతిసంస్కారోతి । మ

స్త్రీస్యపూర్వోత్తరభాగౌ వ్యాచక్ష్యే । “సోమస్య తనూరసితనువంమే
పాహీత్యాహ స్వామేవదేవతామునైత్యభౌ ఆశేషమైతామాశాస్త్రే”
(సం-౬ కాం-౧౧ప్ర-౧౦౮) ఇతి । వస్తుపరిహితస్యసోమ ఏవస్వాదేవతా ।
ప్రకాస్తరేణప్రస్తేతి “అగ్నేస్తూషాధానం వాయోర్వాతపానం పితృణాం
నీవిరోషధీనాంప్రభూత ఆదిత్యానాం ప్రాచీనతామో విశ్వేహేంధేవానా
మోతుర్నక్షత్రాణా మలీకాశాస్త్రద్వా ఏతత్సర్వజైవత్యం యద్వాసో
యద్వాససా దీక్షయతి సర్వాభిరేవైనం దేవతాభిర్దీక్షయతి” (సం-
౬ కాం-౧౧ప్ర-౧౦౮) ఇతి । శలామౌషధానంతూషాః । తత్రతన్తూనాం
పూరణం తూషాధానం । వాయునాశోషణం వాతపానం । నీవిర్బుధనవిశే
షః । ప్రమాతోదజ్ఞేన శలాకోషధానేన వాప్రహరః । ప్రాచీనతానోద్దీర్ఘ
తన్తుప్రసారణం । ఓశుః తిర్యక్తన్తుప్రసారణం । అలీకాశాశ్చిద్రాణిపతే
షుక్రమేణాగ్నోదయోభిమానిదేవతాఃభోజనంవిధత్తే “హవిస్ప్రాణో
వైసనుష్యస్తస్యాశనం ప్రాణోఽక్షాంతి సప్రాణ ఏవదీక్షతే” (సం-
౬ కాం-౧౧ప్ర-౧౦౮) ఇతి । ప్రాణస్థితీహేతుత్వాదశనస్యప్రాణత్వంమిత్రబన్ధ్వా
దిభిః ప్రార్థితోబహు భుజ్జీతేతి । విధత్తే “ఆశితోభవతి యావానేవాస్య
ప్రాణస్తేనసహ మేదముపైతి” (సం-౬ కాం-౧౧ప్ర-౧౦౮) ఇతి । బోధాయనః
“అథాన్యైతన్నవనీతం వివితముదశరావ ఉపశేరతే తస్య పాణీభ్యాం
సస్పృష్టాయ ముఖమేవ ప్రథమమభ్యజ్జే మహీనాంపయోసి వర్చోధా
అసివర్చోమయిధేహి ఇత్యనులోమ మూషాదాభ్యాం” ఇతి । ఆపస్త
మ్యోమస్త్రీభేదమాహ “మహీనాం పయోసీతదగ్ధపుజ్జీలాభ్యాంసవనీత
ముద్యోతివర్చోధా అసీరితేనపరాచీనం త్రైభ్యక్షేర “ఇతి । హే నవనీత
త్వం గవాం పయఃకార్యమసి । సింఘుతారూపం వర్చోధా అసి ధార
యసి అతో మయి బ్రత్సవర్చసంధేహి । అభ్యజ్ఞంవిధత్తే “ఘృతందేవా
నాంమస్తు పితృణాంనిష్యక్వంమమమ్యాణాం తద్వా ఏతత్సర్వజైవత్యం
యన్నవనీతంయన్నవనీతే నాభ్యక్షేరసర్వా ఏవదేవతాఃప్రీణాతి” (సం-
౬ కాం-౧౧ప్ర-౧౦౮) ఇతి । నవనీతస్య పాకజన్యాప్రీసోఽవస్థాః-పక్వం,ఈ

పశుక్వం, నిశ్చేషపశుక్వం । ద్రవ్యాన్తరప్రయే పేణసురభి నిశ్చేషపశుక్వం ।
 తపపబహ్వాచః పతన్తి , ఆజ్యంవైదేవానాం సురభిఘృతం మనుష్యా
 శామాయతం పితౄణాం నవనీతంగర్భాణాం” ఇతి । ప్రకారాన్తరేణ న
 వనీతా భ్యజ్ఞసంస్తౌతి । “ప్రచ్యుతోవా పషోస్మాల్లోకాదగతో దేవలో
 కం యోదీక్షితోన్తరేవ నవనీతం తస్మాన్నవనీతేనాభ్యజ్ఞే” (సం-౬ కాం
 ౧౧ప్ర౧౭) ఇతి । దీక్షితస్య స్వర్గసాధనే ప్రవృత్తత్వాదేతల్లాకప్రచ్యు
 తిః । యాగస్యాసమాప్తత్వా దేవలోకప్రాప్త్యభావః । నవనీతమపిక్షీర
 భావాత్ ప్రచ్యుత్యఘృతభావం నప్రాప్నోతి । అతోన్తరాశవర్తిత్వ సా
 మ్యాత్ తేనతస్యాభ్యజ్ఞోయక్తః । గుణద్వయవిధత్వే “అనులోమంయ
 జుషావ్యావృత్తే” (సం-౬ కాం ౧౧ప్ర౧౭) ఇతి । మనుష్యాణాంనాప్త్యా
 సులోమ్యేనియమః । నచాభ్యజ్ఞేషున్తోన్తి । తస్మాద్వ్యావృత్తేతమభ
 యన్ముతేతినియమ్యతే । కల్పః “అథాప్యైతదాజ్ఞానం పిప్లవం దృశమవతే
 సత్సూలయాచ శరేషీకయా చాస్యప్రాజ్ఞుశిస్య ప్రత్యజ్ఞుశిషువిత్య స
 వ్యేనపాణినాదక్షిణమత్యనక్తి “వృతస్యకనీనికాసి చతుష్పాలసి చతు
 ర్దేపాహి” ఇతి । మన్తార్థం విశదయన్నంజనం విధత్వే “ఇన్ద్రోపుతమ
 హా తస్యకనీనికా పరాపత తదాజ్ఞానమభవద్యదాజ్ఞే చతురేవభా
 త్యవ్యస్యవృత్తే” (సం-౬ కాం ౧౧ప్ర౧౭) ఇతి । వినాశయతీత్యర్థః । క్రమేణ
 గుణాన్ విధత్వే “దక్షిణంపూర్వమాజ్ఞే సవ్యంహిపూర్వం మనుష్యా
 ఆజ్ఞతేన నిధావతే నీవ హి మనుష్యాధావనై పశుక్వత్వా ఆజ్ఞే పశ్వా
 త్సూరాపజ్ఞిః పాజ్ఞో యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరుద్ధే ౭పరిమితమాజ్ఞే ప
 రిమితగంహిమనుష్యా ఆజ్ఞతే సత్సూలయాజ్ఞే ౭సత్సూలయాహి మను
 ష్యా ఆజ్ఞతేవ్యావృత్తే” (సం-౬ కాం ౧౧ప్ర౧౭) ఇతి । మనుష్యేషు యో
 సిత్సు ఆజ్ఞనే వామభాగపూర్వత్వం ప్రసిద్ధం । అజ్ఞనోపే తాజ్ఞులేః చ
 తుషిసహసా పునరి పునరి పర్యావర్తనం నిధావనం । తచ్చమనుష్యాగకు
 ర్వన్తి । యజ్ఞేనవనీయపురోడాశద్రవ్యాణాం సవనీయసమృద్ధివాం పశ్చ
 సజ్ఞాకత్వాత్ పజ్ఞిచ్ఛన్దోగతాక్షర సామాన్యజ్ఞస్యపాత్తిత్వం । త

ధావపశ్చమప్రపాఠకేవమ్యతే “బ్రహ్మవాదినోపదన్తి వ్రతాన్ న య జా
మా పక్షి-రాప్యతేదథ కింయజ్ఞస్య పాక్షాత్పమితి ధానాః కరవ్యుగవ
రివావగి పురోడాశగపయన్యా తేన పక్షి-రాప్యతే తద్యజ్ఞస్యపాక్షా-
త్పం” (సం-౬-కాం-౧౧-ప్ర-౧౨) ఇతి పరిమితమల్పం పశ్చాసశ్చానియమో
వా । న త్వయం నియమో మనుష్యేష్యస్తే । అగ్రసహిత శ్శరేషీకా
సతూలా । మనూష్యాణామిషీకానియమ ఏవనా స్తిమతః సేతులత్వని
యః । ఏవయేవాధకపూర్వకం స్వపక్షం నిగమయతి । “యదవతూల-
యాఽజ్ఞేత వజ్రఇవస్యా త్సతూలయాఽజ్ఞే- మిత్రత్వాయ (సం-౬-కాం-
౧౧-ప్ర-౧౨) ఇతి । తూలరహిత శరకావ్యస్య తీర్ణాగ్రత్వాద్వజ్రసమత్వం
కల్పః “అతైనమేకవిగ్ంశత్యా దగ్ధపుజ్జేలైః పవయతిచి త్పతిస్త్యాపునాకు
వాక్పతిస్త్యా పునాకుదేవస్త్యాసవితాపునాత్యచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోః సూ-
ర్యస్యరశ్మిభిః” ఇతి । ప్రథమ ద్వితీయమ చ్ఛ్రయో రద్భిద్రేణ త్యసమజ్యతే ।
సేయజమానవితాం జ్ఞానానాంపతిత్తోదేవస్త్యాంశోధయతు । వాచాంశ-
జ్ఞానాం పతిః సరస్వతీ అసావాఆదిత్యోద్భిద్రం పవిత్రం తద్రూపోయం దర్భ-
స్తోమః । జగన్నివాసహేతో సూర్యస్యరశ్మిరూపాదరాఘః । దర్భస్తోమవిశిష్టం
మార్జనం విధతే “ఇన్ద్రోవృక్షమహంత్యోఽఽసోఽభ్యం మ్రియత తాసాం
యన్తేధ్యంయజ్ఞయగ్ంసదేవమాసీత్ తదసోదక్రామత్తేదగ్ధా అభవత్ య
దగ్ధపుజ్జేలైః పవయతియా ఏవమేథ్యాయజ్ఞయాస్సదేవా ఆపస్తాభిరేవైనం
పవయతి” (సం-౬-కాం-౧౧-ప్ర-౧౨) ఇతి । మేధ్యం శుద్ధంయజ్ఞయంయజ్ఞాహం
సదేవందేవతాప్రియం । ఉత్పవనబ్రాహ్మణే దర్భోత్పత్తిర్వా యభ్యాతా । దర్భ-
స్తోమస్యసశ్చ్యవిశేషా విధతే “ద్వాభ్యాం పవయత్యహూరాత్రాభ్యా
మేవైనం పవయతిత్రిభిః పవయతిత్రయ ఇషేలోకా ఏభిరేవైనంలోకైః ప
వయతిపశ్చభిః పవయతి పశ్చాక్షరాపక్షి-గ పాక్షో-యజ్ఞోయజ్ఞాయై
వైనం పవయతి షడ్భిః పవయతిషడ్వా ఋతవఋతుభిరేవైనం పవయతిస-
ప్తభిః పవయతిసప్తభందాగ్ంసి ఛన్దోభిరేవైనంపవయతి సవభిః పవయతి
నవవైపురుషప్రాణాః సప్రాణమైవైనం పవయత్యేకవిగ్ంశత్యా పవయతి

	రూ.	ల.	పై
శ్రీవైష్ణవశ్రీమార్క; మ-రా-రా-శ్రీ, శ్రీరంగపట్నం కృష్ణమా } చారులుగారు మదరాస్.	౨	౦	౦
వేదమూర్తిశ్రీ, రాణి వెంకట్రామశాస్త్రిలవారు గోదావరి } డిబ్బిమ్మలమలాపురం తాలూకా నరేంద్రపురం.	౫	౬	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, యం భానూరావుగారు మదరాసు.	౧	౦	౦
బ్ర-శ్రీ, రా-శ్రీ, వర్యతం సృసింహశాస్త్రిలవారు మచిలీపట్నం.	౧౦	౧౦	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, చాసు శ్రీరామలుగారు మచిలీపట్నం.	౫	౦	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, బక్క-రాజు బాలసుందరంగారు మచిలీపట్నం.	౫	౨	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, కొమ్మరాజు రావకోటిగారు మచిలీపట్నం.	౫	౬	౦
బ్ర-శ్రీ, వైష్ణవశ్రీ, రా-శ్రీ, హైకోర్టువకీల్ పార్థసారథిఅయ్యం } గార్లు, మదరాస్.	౧	౪	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, వి. సుందరరామయ్యగారికిగా పార్థసారథి } అయ్యంగార్లు.	౨	౪	౦
బ్రహ్మశ్రీమద్రాజశ్రీ - హామీసూరు రామస్వామిశాస్త్రిల } వారు, ట్రాన్స్-ఫ్లేటర్ డైరక్టర్ ఆఫీసు, బెంగళూరు.	౫	౧	౬
వేదమూర్తులకై పేర్ల సత్తయ్యగారు విజయనగరం.	౫	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీలకై - గ్రంథి స్వామిరామానుజశెట్టిగారు.	౧	౦	౦

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్మిన్ సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్యత్ప్రభువులకు సవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలగుల ఇట్టి సాధిక గకి, ౬-
అణాలచొప్పున అయ్యేవలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్స్.
వైకమిచ్చువారికి వెలల్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చేదము. అడ్వాన్స్
రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా
ముజరా ఇచ్చేదము. చందాచేసే కాలమునకు ముందుగా ప్రకటించబడియుండిన సంచి
కలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసిన కాలము
మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే
వారికి అడ్వాన్స్ ముజరాదొరకదు. చందావైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
గాని మాకు అందజేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్స్ బాంకు
రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు 3-౦-౦ పోష్టేజీ అణాలు. ౬. వెరసి రు ౪-౬-౦
ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి గకి అణా గుప్తకా
రము దిస్తాముటకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు.
మాకు చందావైకము చెల్లించినవారిపేరులను వైకములనుగూడ వైసెల సంచికలో ప్రక
టించెదము. మానెక్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను
అది చోరీబాబతుగా భావించబడును. ఇదివరకు ౬ సంచికలు అచ్చువేసి ప్రకటించడ
మొనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటించబడుచూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి
యివ్వగలము.

బహుభవ్యయ విద్యత్ప్రస్తుత సహాయుడే శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము
నకు మనవారందరును జయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరు ఇంటిలో నివసించు

౧౮౭౯సం॥
ఆగస్టు నెల - ౧ లేది.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజెంట్.

అ.
ఓం తత్సత్.

కృష్ణ య జ ర్వే జే
తైత్తిరీయ సంహితా.

శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థ ప్రకాశాఖ్య భాష్య సంహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నవట్టణం.

మలుకుట్ట - చిత్తనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటికృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౨.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయస్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

దశహస్త్యా అణులయోదశషద్యా ఆత్మైకవిగ్ంశోయావానేష పురుషస్త
 మపరివర్గం పవయతి" (సం - ౬ కాం | ౧ ప్ర | ౧౦) ఇతి । గాయ
 త్రిత్రిష్టుప్ జగత్యనుష్టుప్ పక్ష్యాసహ బృహత్యష్టిహకకుప్ సూచీ
 భిః శమ్యన్తుత్వా ఇత్యశ్వమేధే కశ్చిన్తుంత్ర ఆమ్నాయతే తత్రోష్టికాకు
 భోరవాన్తరభేద పరీత్యాగేన సప్తభుదాగ్ంసి సజ్జారస్థానభూత భి
 ప్రదాభిప్రాయేణ ప్రాణానాఞ్చనవత్వం । అపరివర్గనిశ్చేషం । ఏకవిగ్ం
 శత్యా దర్శపుష్టీతైః పవయతితి బహ్వృచప్రాప్నోతే ఆమ్నాతత్వాత్
 ప్రశంసార్థమితరే పతౌ అవయుత్యానువాదాః । మన్త్రీవ్యాచష్టే
 "చిత్పతిస్త్యా పునాత్విత్యాహ మనోవైచిత్పతిమన్తనైవైవేనం పవయతి
 వాక్పతిస్త్యా పునాత్విత్యాహ వాన్తైవేనం పవయతి దేవస్త్యా స వి
 తా పునాత్విత్యాహ సవిత్ప్రసూత ఏవైవేనం పవయతి" (సం-౬ కాం | ౧ ప్ర |
 ౧౦) ఇతి కల్పః "యజమానం వాచయతి తస్య తేపవిత్రపతే పవిత్రేణ
 యన్తైకంపునే తచ్ఛకేయం" ఇతి । ఆదిత్యకూపస్యాచ్చిద్ర పవిత్రస్యపతిః
 ప్రేరకోఽస్తర్యామి । హే పవిత్రపతే తాదృశస్య తేపవిత్రేణ యన్తై ఆ
 గ్నిస్తోమకర్తవ్యే కం ఆత్మానం శోధయామి తత్కర్తుం శక్తోభూయాసం ।
 ఏతదభిప్రాయందర్శయతి "తస్య తేపవిత్రపతే పవిత్రేణ యన్తైకంపునే
 తచ్ఛకేయమిత్యాహ శిషమేవైతామాశాన్తై" (సం-౬ కాం | ౧ ప్ర-౧౦)
 ఇతి । బోధాయనః "అత్రైవేనంసవ్యేపాణావభిపాద్య శాలా మానయతి ఆ
 వోదేవాన యగ్నుహే సత్యధర్మాణో అధ్వరే యదోదేవాన ఆగురే
 యగ్నియాసో హవామహే" ఇతి । ఆపస్తంబః "ఆవోదేవాన యగ్ను
 హ ఇతి పూర్వయా ద్వారా ప్రాగ్స్యంశే ప్రవిశ్య" ఇతి । హేదేవాయ
 ష్టాకం సమృద్ధిస్సృష్టిన్నధ్వరే వయం సత్యధర్మాణోఽవశ్యం భావ్యసుప్తా
 నపరా ఆగచ్ఛామః । హే యజ్ఞ సమృద్ధి నో దేవాయస్తాత్ ఆగురే కర్మో
 ద్యమే యుష్మానాహ్వీస్యామః తస్మాద్వయమత్రాగచ్ఛామః । బోధాయ
 నః "పూర్వయా ద్వారా శాలాం ప్రపాదయతి ఇన్ద్రాగ్ని ద్యవాపృ

ధీవీ ఆప ఓవధీః" ఇతి । ఆపస్తవ్యః "ఇద్వాగ్గోదధ్యానావృధీవీ ఆపఓవ
 ధీః ఇత్యపరణాహవనీయం దక్షిణాతిక్రమ్య" ఇతి । హే ఇద్వాగ్దయ
 ఎనమనుజానన్వీతిశేషః । బోధాయనః "అతైనమగ్రేణాహవనీయం
 వర్యాణీయదక్షిణత ఉదత్తముఖ ముపవేశ్య ఆహవనీయ మీక్షయతి"
 ఇతి । త్వందీతూణామధిపతిరసీహ మాసంతం పాహి" ఇతి । ఆపస్త
 వ్యః "త్వందీతూణా మధిపతిరసి ఇత్యాహవనీయముపోషవిశతి" ఇతి ।
 హే ఆహవనీయత్వం దీతూరూపాణాం నియమానాం పాలకోఽసి అ
 తస్యస్సమీపస్థితం మాం పాలయ । పూర్వోక్తపూతత్వప్రశంసాపూర్వ
 కం ప్రాచీనవంశప్రవేశంవిధత్తై "యావంతౌవైదేవా యజ్ఞాయాపున తత ఏ
 వాభవన్ యఎవంవిద్వాన్ యజ్ఞాయాపునీతే భవత్యేవ బహిః పవయ
 త్వాప్తః ప్రపాదయతి మనుష్యలోక ఏవైనం పవయత్వా పూతందెవలో
 కం ప్రణయతి" (సం-౬|కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । అభవన్తై శ్వర్యంప్రాప్తా
 భవత్యేవ విశ్వర్యం ప్రాప్నోత్యేవ ॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥ ౧ ॥

“ఆపశ్శిరఉనత్యోష దర్శౌఽత్రాన్తర్నితఃస్వధి ।
 త్సురంనిధాయదేవశ్రూర్వ పేత్ స్వస్తితదాజపేత్ ॥
 ఆపస్నాయాదుదాజప్యం సోమవస్త్రపరిగ్రహః ।
 మహీతివనీతస్య గ్రహణావర్చేతిలేపనం ॥
 వృతేత్యాజే-చిత్వతిష్త్వా త్రిభిర్దగ్ధేఽపావయేత్ ।
 తస్యేతివాచనంస్వామీ హ్యవఃప్రాగ్వంశవేశనం ॥
 ఇద్వాగ్గోదక్షిణేగత్వా త్వమిత్యపవిశేదిహ ।
 ప్రథమేహ్యనువాకేఽస్మిన్ మన్తాఽప్రప్తాదశేరితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

చతుర్థాధ్యాయస్యతృతీయపాదే చిన్త్రితం॥
 “కిందర్భపూర్ణమాసాభ్యా మిష్ట్యాసోమనయాగకః ।
 అక్తాజ్ఞితావాకాలోవా హ్యపారాధాయచాజ్ఞతా ॥

క్షర్మాదిలక్షితేకాలే శోమయాగోవిధీయతే।

స్వతంత్రీఫలవత్స్వేన నయక్తాఽక్షాక్షతాతయోః” ॥ఇతి॥

ఇదమూమ్నాయతే “దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్యా సోమేనయజేత”

ఇతి । తత్ర ఉభయోరాగ్నిమారుతామాయాజవదన్యాధీనత్వాభావా
ద్దర్శపూర్ణమాసోక్తేః పారార్థ్యపరిహారాయ సోమస్యదర్శపూర్ణమాసాభ్యా
త్వబోధకోఽయం సంయోగ ఇతిచేత్ । మైవం । స్వతంత్రీఫలవతః సోమ
యాగస్యాక్షత్యానవ్యువాత్ । ఫలవత్ తన్నిధానఫలం తదక్షమితి న్యాయా
త్ । నచాత్ర బృహస్పతిసవన్యాయేన సోమధర్మకమఫలంకర్తా న్తరం విధీయ
త ఇతిశక్యంవత్తుం । సోమశబ్దస్యబృహస్పతి సవశబ్దవన్నామత్వాభావేన ధ
ర్మాతిదేశకత్వాభావాత్ । క్త్వాప్రత్యయస్తు అసత్యక్షాక్షీభావే కత్త్రైక్య
మాత్రోహోపపద్యతే । తస్మాద్దర్శపూర్ణమాస శబ్దస్యపారార్థ్యమభ్యుపే
త్యామి తదిష్ట్యఫలక్షితఉత్తరకాలే సోమవిధిరయం । ఏతదేవాభిప్రేత్యర
థరూపకమూమ్నాయతే “ఏషవై దేవరథోయద్దర్శపూర్ణమాసా యోదర్శ
పూర్ణమాసా విష్ట్యాసోమేనయజతేరథస్పష్టపవావసానే వరేదేవానామవ
స్యతి” (స-౨కాం॥౧॥ప్ర-౨౪) ఇతిఅవసానే నిశ్చితేవరే మార్గేయధారభేన
యుజ్జేమార్గైః కర్ణికపాషాణాదిబాధరాహిత్యేనసుఖంభవతి తథాప్రథ
మందర్శపూర్ణమాసావిష్టవతః ఉత్తరకాలే తదిష్టివికృతిషుసోమాజ్ఞాభూతది
క్షణీయా ప్రాయశీయాదిముక్తానుస్థానంసుకరంభవతీత్యర్థః । తస్మా
త్కాలార్థః సంయోగః॥ ॥పశ్యమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేవిధిత్వం॥ ॥

“దర్శావిష్ట్యాసోమయాగ క్రమోయంనియతోనవా।

ఉత్తేరాద్యోనసోమస్యా ధానానన్తరతాశ్రుతేః” ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్యా సోమేనయజేతేతిక్త్వాప్రత్యయేనావ గమ్య
మానః క్రమోయత ఇతిచేత్ । మైవం । “సోమేనయజ్మయాహోఽగ్ని
నా దధిత ” ఇతిఅధానానన్తరతాయా అపిశ్రవణాత్ । తస్మాదిష్టిసోమ
యోః పార్యాపర్యం ననియతం॥ ॥తత్త్రైవాన్యచ్ఛిన్తిత్వం॥ ॥

“విప్రస్యసోమపూర్వత్వం నియతంవాసవా ౭గ్రిమః।

ఉత్కర్షతోనైవమగ్నిషోమీయస్యైవతచ్చుక్తిః” ఇతి॥

ఇష్టిపూర్వత్వంసోమపూర్వత్వం పి కల్పితమితి యదుక్తంతత్రబ్రాహ్మణస్యసోమపూర్వత్వమేవనియతం । సతః । ఉత్కర్షత్రవణాత్ । “ఆగ్నేయోబ్రాహ్మణోదేవతయానుసోమేనేష్ట్యే అగ్నిషోమీయో భవతి యదేవాదః పార్థమాసం హవిస్తత్ తద్వ్యనునిర్వపేత్ తహిసఃసఙ్భవ్యదేవతో భవతి” ఇతి । అస్మాయవర్గః । ప్రజాపతేర్ముఖాదగ్నిర్బ్రాహ్మణశ్చేత్యుభావుత్పన్నా । తతోబ్రాహ్మణస్యైకైవదేవతేతి ఆగ్నేయపవబ్రాహ్మణో నతుసామ్యః సోమస్యతదేవతాత్వా భావాత్ । యదా సబ్రాహ్మణః సోమేన యజేత్ తదా సోమోఽప్యస్య దేవతేతి ఆగ్నిషోమీయో భవతి తస్మాగ్నిషోమీయస్య బ్రాహ్మణస్యానురూపం పార్థమాసం ఆగ్నిషోమీయపురోడాశరూపం హవిస్సోమూదూర్ధ్వమేహను నిర్వపేత్ తదా సబ్రాహ్మణో దేవతాద్వయసమ్భవీ భవతీతి । యద్యప్యత్ర కర్తాన్తరం కిచ్చేద్విధీయత ఇతి కశ్చిన్నస్యేత తథాపి పార్థమాసం హవిరితి విస్పష్టరీ ప్రత్యభిజ్ఞానాన్నకర్తాన్తరం । కిన్తు దర్శపూర్ణమాసయోః సోమూదూర్ధ్వముతక-మః । తస్మాద్విప్రస్య సోమపూర్వత్వమేవ నియత మితిప్రాప్తైబ్రామః । నాత్ర దర్శశబ్దః పూర్ణమాస శబ్దో వా కశ్చిద్వ్యగవాచీశ్రూయతే । పార్థమాసమిత్యేష తద్ధితావ్తో ఘవిర్విశేషణత్వే సోపస్యస్యతే । తచ్చ హ విరగ్నిషోమీయపు రోడాశరూపమితి దేవతాద్వయేన సంప్రవాదవగమ్యతే । తస్మాదేకస్యైవ హవిషఉత్కర్షో న తు కృత్సయోర్ద్వయోర్దేశపూర్ణమాసయోః । తథాసతి బ్రాహ్మణస్యైకస్మిన్నేవాగ్నిషోమీ యపురోడాశే సోమపూర్వత్వనియమః ఇతరత్రక్షత్రియవైశ్యయో రివాత్రావీష్టి పూర్వత్వసోమపూర్వత్వే వికల్ప్యతే॥

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిత్రితం॥

“దిశంప్రతీచీం మనుజా న్యభజన్తేత్యసా విధిః

వాదోనా౭త్ర పురాకల్పస్తు త్యక్తోవిధి మహాతీ॥

ప్రాచీనవంశవాక్యైర్వైధావనైకవాక్యతా।

దిగ్విధావర్ణవాదోయ ముపవీతే నివీతవత్”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే ప్రాయతే “ప్రాచీనవంశంకరోతి దేవమనుష్యాదిశో
వ్యభజన్త ప్రాచీంజేవాదక్షిణా పితరః ప్రతీచీం మనుష్యా ఉచీచీగోంరు
ద్రా యత్స్యా”చీనవంశం కరోతి దేవలోకమేవతద్యజమాన ఉపావర్త
తే” (సం-౬కాం|౧ప్ర|౧౦౮) ఇతి । తత్రదేవాదీనాం కర్మానధికారాన్న
తత్ర విధి శఙ్కా । మనుష్యాః ప్రతీచీం విభజేయురిత్యేవ విధిః స్యాత్ ।
కుతః । పుగాకల్పరూపేణార్థవాదేన స్తూయమానత్వాత్ । పూర్వపురు
షాచరితత్వాభిధానం పురాకల్పః । వ్యభజన్తేష్య నేన శ్రుతార్థ వాచినా
తదభిధేయతే శస్తాద్విధిరయమితి పూర్వస్య పక్షః । యస్యవస్త్వ పవిత్రేష
సోఽపరి వంశాన్ ప్రాగ్రా భవన్తి సప్రాచీనవంశః । తద్విద్యేకవాక్య
త్వాభ్యుపగమాదర్థవాదః సాయజ్కాలీ నాధ్యాబౌ ప్రతీచీంప్రాప్తా॥

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచి నితం॥

“పవతీత్యుపకారః కిం ద్వయోర్ముఖ్యాంగయోరుతః।

ముఖ్యపవద్యయోరస్య కృత్సృకర్తృగతత్వతః॥

యక్షశాస్త్రీయసంసారో ముఖ్యేస్య ఫలభోగినః।

వివాపిసంస్కృతీందృష్టంకర్తృత్వం తస్యనాస్తిసః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే కేశశ్శ్రువపన పయోవ్రతాదయో యజమాన సం
సారా ఆత్మాతాః । గ్రహైః సోమహూమో జ్యోతిష్టోమే ముఖ్యః ।
అగ్నిహోమీయ పశ్వాదికషణం తత్రద్వయోర్ముఖ్యాన్తయోరేతే వపనాద
య ఉపకుర్వన్తి । కుతః । కర్తృధర్మత్వాత్ । యజమానోహి కర్తృత
యా వపనాదిభిః సంస్కరియతే । కర్తృత్వస్వభూతా ముఖ్యంప్రతి తస్య
విద్యతే తథాన్తం ప్రత్యప్యస్తి తస్మాదుభయోరుపకార ఇతిచేత్ । మైవం ।
ద్వోహి యజమానస్యాకారౌ క్రియాకర్తృత్వం ఫలభోక్తృత్వంచేతి త
యోరదృష్టః ఫలభోగః క్రియానిష్పత్తిశ్చదృష్టా । తథాసలిపవనాది కృతో
పకారస్యాస్యదృష్టత్వాద్భోక్తృశేషా వపనాదయః ఫలభోగసాధనే ముఖ్యే

ఏవ పర్యవస్యతి | వపనాదిసంసారరహితై ఋత్విక్తిః కృషీవలాదిభిశ్చ
నిష్పాద్యమానాదృశ్యతేతత్ ప్రత కర్తృత్వాకారే వపనాదికృతః స ఉప
కారోనాస్తి | తస్మాదదృష్ట ఫలభోజినో యజమానస్యయోయమదృష్టరూ
పః శాస్త్రీయసంసారః సోఽయం ముఖ్యే కర్తృణీయక్తోనాశ్లేషః | నాత్ర
పూర్వ వద్వాక్యమస్తి యేన పరమృతయా ఫలసాధనాశ్లేషః వషణాద్యవ
కారః శబ్దేభ్యత | ప్రకరణస్తు ముఖ్యేనైవ నత్వజ్ఞానాం తస్మాన్నతేషా
వకారః || తత్రైవాప్తమపాదేచిన్తితం ||

“సంసారావపనాద్యః కిమధ్వర్యోఃస్వామినోధవా |

అధ్వర్యోస్తత్రశక్త్యాత్ తద్వేదోక్తేశ్చతస్యతే ||

సంసారైర్యోగ్యతాంప్రాప్య స్వకార్యంకర్తృమృత్విజః |

క్రీణాత్యన్యాక్రియాతేహం సంస్క్రియాయజమానగా” || ఇతి ||

ఆపఉన్తస్తుజీవసత్త్వాద్యః సంసారమన్త్రాః తద్విధ యశ్చేధ్వ
ర్యవేదే సమామూతాః | కేశశ్శశ్రువపతే నఖాని నికృన్తతే ఇతి | శక్త
శ్చేధ్వర్యుర్వపనాదౌ తస్మాత్ తస్యాధ్వర్యోర్వపనాది సంసారా ఇతిచే
త్ | మైవం | వపనాదిసంసారాః యజమానగతమాలిస్యమపనీయయా
గయోగ్యతా ముత్పాదయితుంక్రియన్తే తథాచబ్రాహ్మణం “కేశశ్శశ్రువప
తేనఖానికృన్తతే మృతావా ఏమాత్వగమేధ్యా యలేగ శశ్శశ్రుమృతా
మేవ త్వచమమేధ్యామపహత్య. యజ్ఞియో భూత్వామేధముపైతి”
(సం-౬|కాం|౧|ప్ర|౧|అ) ఇతి | నహ్యధ్వర్యువపనేన యజమానగతా మృతా
త్వగతైతి యోగ్యస్యహి కర్తృధికారే సతి వశ్చాత్ ప్రయాసరూపేషు
వ్యాపారేషు స్వయమశక్తః సక కర్తృకరాన్మత్విజః పరిక్రీణాతి | లోకేపి
రోగిణః స్వామిన బేషధానంనపవ భృత్యోపజీవనదానేన పరిక్రియన్తే |
నతుతదాపధంభృత్యాఃనేస్తేతస్మాదితరాక్రియా, ఋత్విజాంసంస్థారస్తు
యజమానస్య క్వచిత్తు వచనాదృత్విజామపిసంసారోస్తు || చతుర్థాధ్యా
యస్యతృతీయపాదేచిన్తితం ||

“జుహ్వోఽపర్ణమయీత్వేన సపావశ్రుతిరజ్ఞనాత్ ।

వైరిదృగ్వర్జనంవర్త ప్రయాజైఃపురుషాయకిం॥

క్రతవేచాగ్రిమోభాగాత్ ఫలస్యసహిసాధ్యతా ।

విభాతిక్రతవేతస్మా దర్శనాదఃఫలంభవేత్ ”॥ ఇతి॥

ఇథ మామ్నాయే తే “యస్య పర్ణమయీ జుహూర్ణవతి సపావగ్ం శ్లోకగ్ంశ్రుణోతి । యదాక్షైః । చతురేవభ్రాతృవ్యస్యవృక్షే । యత్ప్రయాజాఇజ్యతైః । వర్తవైతద్యజ్ఞాయక్రియతే । వర్తయజమానాయభ్రాతృవ్యాభిభూత్యైః” ఇతి । తత్రయజ్ఞహూః ప్రకృతిభూతం పర్ణవ్రవ్యం యచ్చాంజనేన చతుః సంసారః యచ్చప్రయాజానూయాజహూపం కర్తృతత్ । త్రివియం పురుషార్థత్వేనవిధీయతే । కుతః । పాపశ్లోకశ్రవణ రాహిత్యాదేః పురుషసస్పృధిఫలస్య ప్రతిభాసాదితీచేత్ । మైవం । ఫలంహి సాధ్యంభవతి, సచాత్రసాధ్యతాప్రతిభావతే । సశ్రుణోతివృక్షైః వర్తక్రియత ఇతి వర్తమానత్వనిర్దేశాదయః క్రత్యుక్తా ఏతే విధయః తత్ర పర్ణమయీత్వస్యానారభ్యాభీతస్యాపి వాక్యేన క్రతుసస్పృధ్ధః । సంసారకర్మణోస్తు ప్రకరణేన క్రత్యుక్తానాం క్రతునిష్పాదన వ్యతిరేకేణ ఫలాకాక్షాయా అ సంభవాద్వర్తమాననిర్దేశవ్య విపరిణామం కృత్వాపిఫలం కల్పయితుం న శక్యం । తస్మాత్ఫలత్వభ్రమహేతుః పాపశ్లోకశ్రవణరాహిత్యాదిరర్థవాదః॥

ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచి చ్చితం॥ ॥

“నానుషజ్ఞోనుషజ్ఞోవా చ్ఛ్చిదేణేత్యస్య శేషిణౌ ।

చిత్వతిస్త్రేత్యనాకాక్షా వతోనాత్రానుషజ్యతే॥

కరణత్వంక్రియాపేక్షం క్రియావై కాపునాత్వితి ।

మన్త్రద్వయేతత్తద్వారా సర్వశేషోనుషజ్యతే”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేదితాప్రకరణే వ్యవతే । “చిత్వతిస్త్రేపునాతు వాక్వతిస్త్రే పునాతుదేవస్త్రే సవితాపునాత్యచ్ఛిదేణ వజ్రేత్రేణవసోస్సూర్యస్యరత్నీభిః”ఇతి । తత్రచిత్వతీయమన్త్రశేషోచ్చిదేణేత్యాది భాగః । ప్రథమద్వితీయమన్త్రయోనానుషజ్యతే । కుతః । సహిచిత్వతిస్త్రేపునాతు వాక్వతిస్త్రే

పునాత్మ్యత్యన యోర్నస్త్రయోః శేషిణోః పూర్వనాక్యయోః కాచచ్చ
 షాకాక్షాస్తీతిప్రాప్తేబ్రూహః । మాభూచ్ఛేషిణోఽకాక్షాతథాపిశేష
 స్యాకాక్షాస్తీ, పవిత్రేణరశ్మిభిరిత్యుక్తం । కరణత్వం క్రియామపేక్షలేక్రి
 యాచపునాతు ఏషా త్రివ్యపి మస్త్రేష్వేకా తథా చక్రియయాసమ్బ
 ధః శేషక్రియాద్వారాత్పతీయమస్త్రే నిరపేక్షేఽపి యథాన్వేతి తథా
 పూర్వయోరప్యన్వేతు తస్మాదనుపజ్ఞః ॥

ధం దాం సి.

ఆపడన్వత్పితి ద్విపదాగాయత్రీ । ఆపోస్తానితి ద్విపదావిరాట్ । విశ్వ
 మిత్యేకపదావిరాట్ । ఉదాభ్యాఇతి తద్వత్ । చిత్పతిత్వనుపజ్ఞేనతి తి
 ప్రో గాయత్యుః । ఆవోదేవాన ఇత్యనుష్టుప్ ॥ :

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే
 ప్రథమోఽనువాకః॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

ఆకూత్వై ప్రయజ్ఞే ఽగ్నయే స్వాహా మేధాయై మనసేఽగ్న
 యే స్వాహా దీతాయై తపసే ఽగ్నయే స్వాహా సరస్వత్యై పూష్ణే ఽ
 గ్నయే స్వాహాఽఽహా దేవీర్భుహతి ద్విశ్వశంభువో ద్యాసాపృథివీ ఉర్వ
 ప్రతక్షం బృహస్పతిరోహవిహా పృథాతు స్వాహా విశ్వే దేవస్య నేతుర్న
 తో వృణీత సఖ్యం విశ్వే రాయ ఇమధ్యసి ద్మ్యన్ముంప్రణీత పుష్యసే
 స్వాహాక్నామయోః శిష్టేష్టస్తే వ్రామారభే తేమా॥౧॥

ప్రాతమాస్య ప్రజ్ఞాస్యోద్భవ ఇనాం ధి యన్ శిక్షమాణస్య దే
 వ క్రతుం దక్షం వరుణ సగ్ శిశాధియయాతి విశ్వ దురి తా తరేమ
 సుతవర్షాణుధి నావగ్ రుహే మోగ్ స్వాగ్నిరన్మూర్ణం మ్రుదా ఉర్జంమే

యచ్చ పాహి మా మామూ హిగంసీ ర్విష్ణుః శర్మస్తి శర్మ య
జమానస్య శర్మమే యచ్చ నక్షత్రాణాం మాతీకాశాత్ సాహిష్ట్యస్య
యోగిరసి॥౨॥

మామూ హిగంసీః కృష్యై శ్వా సుసస్యాయై సుపిష్టలాభ్య
స్థాపిషధీభ్యః సూప్తస్థా దేవో వనస్పతిర్దూర్ధ్వే మా సాహిష్ట్యాదృచః
స్వాహా యజ్ఞం మనసా స్వాహా ద్యా వా పృథివీభ్యాగ్ స్వాహా
రోరన్తరి త్తాత్స్వాహా యజ్ఞం వా తాదాభే॥౩॥

మాయోనిరసి త్రిగంశచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయ ప్రపాఠకే
ద్వితీయోఽనువాకః॥ * ॥

॥ * ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ప్రాచీనవంశప్రవేశోఽభిహితః । అథ ప్రవిష్టస్య దీ
త్యోయమకూపేణ తపసా శరీరశుద్ధౌ సత్యాం పశ్యద్దేవయజన్స్వీకా
రాదియోగ్యతేతి ద్వితీయానువాకేదీత్యో విధీయతే । తత్రచీడుణీయేష్టౌ
ఆధ్వర్యవసువ్రాణామతిచేశతః ప్రాప్తత్వాత్ దీత్యోమమత్యాది మవ్రా
పహోచ్యతే । కల్పః ఆజ్యస్థాల్క్యాసు వేణోపహతం దీత్యోమమతీర్జు హూ
తి, ఆహుత్యైప్రయుజేగ్నయే స్వాహా మేధాయై మనసేగ్నయే స్వాహా
దీత్యాయై తపసేగ్నయే స్వాహా సరస్వత్యై పూష్టేగ్నయే స్వాహా ఇత్య
థస్రమచతుర్ధ్యహీతం గృహీత్వాస్రచాపఞ్చమీంజు హూతి, ఆహోదేవీర్బృ
హతీర్విశ్వశమ్భువో ద్యావాపృథివీ ఉర్వంతరితుం బృహస్పతిర్నోహవిహ
వృధాతు స్వాహా ” ఇతి । యజ్ఞం కరిష్యామిత్యేవంవిధో మానసఃసజ్క
ల్పఆకూతిః । తస్మమ్ముత్పాదకమవిఘ్నోన మాంప్రేరయతే పహ్నయే
నావిరిధం హుతమస్తు । శ్రుతయోః ఫలసాధనయోద్ధారణా శక్తిర్దేహా,

తత్పితృధర్మం మదీయమనోఽభిమానినే వహ్నయే హుతమస్తు । దీక్షా ప్రత
నియమః, తత్పితృధర్మం మదీయశరీర తపోభిమానినే వహ్నయే హుతమ
స్తు । మన్తొచ్చార్ణశక్తిః సరస్వతీ, తత్పితృధర్మం వాగ్నియోపకాయ
వహ్నయేహుతమస్తు । బృహస్పతిరస్తాకం హవిషా వర్ధతాం । హే ఆపో
భవత్యోఽపి వర్ధంతాం ద్యావాపృథివ్యావర్ధేతాం । విస్తీర్ణమస్తరిక్షావర్ధ
తాం । కీదృశ్యతాపః । దేవీః పృష్టిరూపేణ ద్యులోకా దాగతాః । బృహ
తీః బహులాః । విశ్వశమ్భువః సస్యపాచనేన సర్వస్య జగతః సస్యంకుర్వ
న్త్యః । ఆహుతీర్విధత్తే “అదీక్షితపకయాఽహుత్యే త్యాహుఃస్రవేణ
చత్రోజుహూతి దీక్షితత్వాయస్రచా పశ్చమిం పశ్చాక్షరాపక్షిః
పాక్షోయజ్ఞోయజ్ఞమేవావరున్ధే” (సం-౬కాం|౩ప్ర|౨౪) ఇతి । ప్రథమే
మన్త్రోక్తకూత్యుపయోగమాహ “ఆకూత్యైప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహేత్యా
హాహాకూత్యాహి పురుషో యజ్ఞమభిప్రయుక్ష్యేయజేయతి” (సం-
౬కాం|౧ప్ర|౨౪) ఇతి । యదా మనసాఽహుతిర్భవతి తదాపురుషః ఋ
త్విజామగ్రే యజ్ఞమభిలక్య యజేయతి వాచంప్రయుక్ష్యే । ద్వితీయ
మన్త్రేమి ధోవ యోగమాహ “మేధామైమనసేఽగ్నయే స్వాహేత్యా
హామేధయాహిమనసా పురుషో యజ్ఞమభిగచ్ఛతి” (సం-౬కాం|౧ప్ర|౨౪)
ఇతి । శ్రుతయోః ఫలసాధనయోరవిన్తరణేన ధృతయోర్మనసా యజ్ఞకర్త
వ్యతాం ప్రతిపద్యతే । తపోఽభిమానినో వహ్నోరనుగ్రహేణ దీక్షాసిద్ధిః
సృష్టే తృభిప్రత్య తృతీయమన్త్రో నవ్యాఖ్యాతః । చతుర్థమన్త్రేపదవా
క్యయోరథమాహ “సరస్వత్యైపూష్టేఽగ్నయే స్వాహేత్యాహ వా
గ్నైసరస్వతీపృథివీపూషా వావైవ పృథివ్యా యజ్ఞంప్రయుక్ష్యే” (సం-
౬కాం|౧ప్ర|౨౪) ఇతి । వాచామన్తొచ్చార్ణసిద్ధిః పృథివ్యా యజ్ఞస్య దేవ
యజనప్రీహ్యది ద్రవ్యసిద్ధిః । పశ్చమమన్త్రస్య పూర్వభాగే బహువిశేష
ణా భిప్రాయమాహ “ఆపోదేవీర్బృహతీర్విశ్వశంభువ ఇత్యాహయావై
వర్ధంతా ఆపోదేవీర్బృహతీర్విశ్వశమ్భువః” (సం-౬కాం|౧ప్ర|౨౪) ఇతి ।
వర్ధేభవావర్ధ్యః । విపత్నేబాధమాహ “యదే తద్యజుర్నబ్రూయాద్ది

వ్యా ఆపోఽశాన్తా ఇమం లోకమాగచ్ఛేయః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర.౨౪) ఇతి ।
 దివ్యత్వాదశనిపదపా మశాన్తత్వం యస్మాత్ మన్త్రోక్తగుణస్తత్వాజల
 దేవతాయాః శాన్తిస్తస్మాచ్ఛాన్తాః సుఖకారిణ్య ఇతి । తం స్వపక్ష
 ముపసంహరతి “ఆపో దేవీర్బృహతీర్విశ్వ శమ్భువ ఇత్యాహంస్తా ఏ
 వై సాలోకాయశమయతి తస్మాచ్ఛాన్తాఇమం లోకమాగచ్ఛన్తి” (సం-
 ౬కాం । ౧|ప్ర । ౨౪) ఇతి । మన్త్రస్యద్వితీయ తృతీయ భాగయోరుప
 యోగమాహ “ద్యావాపృథివీ ఇత్యాహ ద్యావాపృథివ్యోర్నియజ్ఞఉర్వ
 న్తరిక్షమిత్యాహంస్తరిత్యేహియజ్ఞః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర.౨౪) ఇతి । భూ
 మాదేవయజనం । త్తరిత్యేనుస్థానాయ సజ్చారః । దివిఫలమితి యజ్ఞస్య
 లోకత్రయప ర్తిత్వం । మన్త్రస్యదతుర్థభాగాభిప్రాయమాహ “బృహస్పతి
 ర్నోహవిషాపృథాత్విత్యాహబ్రహ్మవై దేవానాం బృహస్పతిబ్రహ్మజైవా
 స్త్వై యజ్ఞమవరుధే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర.౨౪) ఇతి । దేవానాంమధ్యే బృహ
 స్పతేర్గురుత్వేన పరబ్రహ్మస్వరూపత్వం । హవిషావిధేరితి కాభాన్తరే మ
 న్త్రీపాఠః । తం నిన్దిత్వాస్యపాఠంప్రశంసతి “యచ్ఛాన్తాయాద్విధేరితి
 యజ్ఞస్థాణుమృచ్ఛేద్వృధా త్విత్యాహ యజ్ఞస్థాణుమేవ పరివృణక్తి”
 (సం-౬కాం|౧|ప్ర.౨౪) ఇతి । బృహస్పతి ర్విదధాత్విత్వక్తృ సతి అభివృద్ధే
 రసూచితత్వాద్యజ్ఞవిఘ్నం యజమానఃప్రాప్నుయాత్ । వృధాత్విత్వక్త్యా
 తత్పరిహారః । బోధాయనః “అపరంచతుర్థహీతం గృహీత్వాజ్యపూణే
 న స్రుచాబౌద్ధగ్రహణం జుహూతి విశ్వేదేవస్య నేతుర్మతోఽవృణీత స
 ఖ్యంవిశ్వేరాయ ఇమధ్యసి ద్యుమ్నం పృణీతపుష్యసే స్వాహా” ఇతి ।
 ఆపస్తంబః “ద్యాదశగృహీతేనస్రుచం పూరయిత్వా విశ్వేదేవస్య నేతు
 రితి పూర్ణాహుతిగ్ం వక్ష్యం” ఇతి । విశ్వేవిశ్వాత్మకస్య నేతుర్దగనిర్వాహ
 కస్య దేవస్యసఖ్యామనుగ్రహం మర్తోమరణవాక్ యజమానః సహసావృ
 ణీతే తచ్చ సఖ్యమీదృశేన స్తోత్రేణలభ్యతే । విశ్వే హే విశ్వాత్మకరాయోధ
 నస్యఇమధ్యసిశుశేషే స్తుత్వాపుష్యసే యజ్ఞపోషణాయ ద్యుమ్నంధనం

యాచత ఇదంహవిస్తవ హుతమస్తుతమిమమాద్యగ్రహణః పూమవిధా
 స్యన్నాఖ్యాయికయా పదం నిర్వక్తి "ప్రజా పతిర్యజ్ఞమేనృజత సోఽస్మాత్సృ
 ప్తః పరాజై త్సప్రయజరన్తీనాత్ ప్రసామ తన్మృగుదయచ్ఛద్య దృగుదయ
 చ్చ త్తదాద్యగ్రహణస్యాద్యగ్రహణత్వం" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౨౨) ఇతిపరా
 యమానం యజ్ఞ పురుషం గృహీతుం ప్రజాపతినాప్రేరితాసాం త్రివిధమ
 స్త్రపురుషాణాం మధ్యే యజ్ఞస్సామపురుషే సయజ్ఞగ్ ప్రకర్తృణాన్తీనాత్
 ఆవృణోత్ । ఋద్వేవతాతుతం యజ్ఞముదగృహ్యోత్ తస్మాదే తదృక్సాధ్య
 మనుస్థానమాద్యగ్రహణం । తదేతద్విధతే "ఋచాజుఃపూతి యజ్ఞస్య
 ద్యత్యై" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౨౨) ఇతి । తదీయంఛందః ప్రశంసతి "అను
 ఘ్నాఘ్నందసామదయచ్ఛ దిత్వాహు స్తస్మాదనుఘ్నభా జుఃపూతి.య
 జ్ఞస్యద్యత్యై" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౨౨) ఇతి । పతన్తస్త్రగతమృక్త్యంఛ
 న్దశ్చయథా ప్రశస్తం తత్తేవ పదసంఖ్యాయపి ప్రశంసతి "ద్వాదశవాత్స
 బధా స్యదయచ్ఛిత్వాహుస్తస్మా ద్వాదశ భిర్వాత్స బద్ధవిదో తీక్ష
 యన్తి" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౨౨) ఇతి । యథావత్స ఏకేనపాశేన బధ్యతే
 తథా విశ్వే దేవస్యేత్వాదిషు ద్వాదశపదేషు ఏకైకేన పదేన యజ్ఞో
 బధ్యతే అతస్తాని పదాని వాత్సబధ్దాని । వత్సస్యేవ బద్ధో వాత్సబద్ధః తదీ
 యాని పదాని యజ్ఞముదగృహ్యన్తీ త్యాహుః పూర్వేఽభిజ్ఞాస్తద్విదోఽధ్వ
 ర్యవ ఇదానీమపి తైః పదైః జుహ్వతి । పూర్వమభిజ్ఞప్రసిద్ధ్యా ఛందసః ప్ర
 శంసాకృతా । ఇదానీం నాగాత్మకత్వేన ఛందః స్తూయతే "సావాపష
 గఃసుఘ్నాగ్వా గనుఘ్న గృదేతదర్చా దీక్షయతి వాచైవైవగ్ంసర్వయాదీ
 త్షయతి" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౨౨) ఇతి । అనుఘ్నభోవాగ్విశేషత్వేన వా
 స్రూపత్వం । ఛన్దోఽన్తరస్యాపి తత్సమమితిచేత్, తద్విప్రసజై సతి తదపి
 తథాస్తోతవ్యం । లిక్తోపదేవనేనమన్త్రంస్తాతి "విశ్వేదేవస్యనేతురిత్వాహ
 సావిత్త్యైతేన మర్తీ వృణోత పశ్యమిత్వాహ పితృదేవత్యైతేన విశ్వేరా
 య ఇమధ్యసీత్వాహ విశ్వదేవ్యైతేన వ్యుహ్నంవృణోత పుష్యస ఇత్వా
 హ పాశ్యైతేన సావా పషరగ్నర్వదేవత్యాయదేతదర్చా దీక్షయతి స

ర్వాభిరేవై నం దేవతాభిర్ద్విక్షయతి” (సం-౬ కాం-౧౧౨౨౨) ఇతి । ప్రథమ
 పాదే సవిత్సవర్యాయస్య సేత్వశబ్దప్రయోగేణ సావిత్రి త్వం ద్వితీయపా
 దే మర్తశబ్దేన మృతపితృసూచనాత్ పితృదేవత్వత్వం । తృతీయపాదే వి
 శ్వశబ్దస్యప్రయోగాదైవత్వదేవత్వం । చతుర్థపాదే పుష్యస ఇత్యుక్తత్వా
 త్ పాప్లత్వం । అక్షరసంఖ్య ముపజీవ్యస్తాతి “సప్తాక్షరం ప్రథమం పద
 మస్తాక్షరాణ్త్రీణి యానిత్రీణి తాస్యష్టాక్షప యన్తి యాని చత్వారితా
 స్యష్టాయదష్టాక్షరాతేన గాయత్రీ యదేకాదశాక్షరాతేన త్రిష్ట్యగ్వద్వా
 దశాక్షరాతేన జగతీసావా ఎషక్సర్వాణి ఛన్దాగ్ంసి యదేతయ
 ర్చా దీక్షయతి సర్వేభిరేవై నం ఛన్దాభిర్ద్విక్షయతి” (సం-౬ కాం-౧౧౨
 ౨౨) ఇతి । ప్రథమం పదమృచి ప్రథమః పాదః । ద్వితీ యాదిషు త్రిషుపా
 దేషు అస్తి ప్రత్యేకమక్షరగతా అష్టత్వసంఖ్య । ద్వితీయపాదే సఖయ
 మితి అక్షరత్రయేణాబ్ధత్వం పూరణీయం । ప్రథమపాదం ద్వేధా విభజ్య
 త్రోక్షరాణి తృతీయపాదే చత్వారి చతుర్థపాదే గణనీయాని । తథాసతి
 ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ పాదా అక్షరసంఖ్యభిగ్నాయత్యాది సమాశ్రితి
 ఛన్దస్త్రయస్సవృత్తిః । గాయత్ర్యాదీనాం త్రయాణాం సప్తసత్రయే ప్రాధా
 న్యాత్ సర్వఛన్దస్సవృత్తిః । సప్తసంఖ్య ముపజీవ్యస్తాతి “సప్తాక్షరం ప్రథమం
 పదగ్ం సప్తపదాశక్వరీ పశవః శక్వరీ పశూనైవావరున్ధే” (సం-౬ కాం-
 ౧౧౨౨౨) ఇతి । ద్వేదేవస్య వేత్తురిత్యత్ర సప్తాక్షరాణ్ । ప్రాప్స్వన్తై పురోరథ
 మిత్యసాం చ శక్వర్యామృచి సప్తపాదాః శక్వర్యాః పశుప్రదత్వాత్ పశు
 రూపత్వం । అశేష జగద్వ్యవహార సమత్వేన మన్త్రం స్తాతి “ఏకస్తాద
 శ్చరాదనాప్తం ప్రథమం పదం తస్మాద్వద్వాచోఽనాప్తం తన్మనుష్యాక్షుపజీవ
 న్తి పూర్ణయా జుహోమాతి పూర్ణఇవహి ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్యై
 న్యూనయా జుహోమాతి న్యూనాద్ధి ప్రజాపతిః ప్రజా అస్మజత ప్రజానాగ్ం సృ
 ష్యై” (సం-౬ కాం-౧౧౨౨౨) ఇతి । యస్తాదన్యమృచి ప్రథమః పాద ఏకే
 నాక్షరేణ న్యూనస్తస్మాన్మనుష్యా వాచః స్వరూప మనాప్తమసమ్పూర్ణ

మువజీవన్తి. మూలాధారాదుత్పన్నోవామః మూర్ధా పర్యంతం ప్రస్తు
తో వక్రత్వాత్ తత్తత్ స్థానేషు వర్ణా నుత్పాదయంతి తదిదం వర్ణాభివ్యక్తి
లక్షణం వాచశ్చతుర్థం పదం. పూర్వాణి తు త్రిణికణ్ఠాదథ ఏవ గూఢత్వా
న్నాభివ్యజ్ఞయితుం శక్యతే. తథాచామ్నాయతే “గుహాత్రీణి నిహితా
నేజ్ఞయన్తి తురీయంవాచో మనుష్యాపదన్తి” ఇతి. ఏతేనాసమ్పూర్ణావా
గ్న్యవహరసామ్యందర్శితం. కిణ్ఠేయమృగుత్తరేషు పాదేష్వత్తరపూ
ర్ణాతేనస్పష్టి పూర్ణప్రజాపతిసామ్యాత్ తత్ప్రాప్తయేభవతి ప్రథమసా
దే యదక్షరన్యూనత్వం తేనస్పష్టి శూన్య జగద్భిజసామ్యాత్ ప్రజోష్ఠ
త్తయే భవతి. కల్పః “అథయజమానాయతనే కృష్ణాజినం ప్రాచీన
గ్రీవము త్తరలోమో వస్త్రణాతి తస్య శుక్లకృష్ణే సమ్మశతి శుక్లే
జ్ఞానోభవతి కృష్ణేజ్ఞానిః ఋక్సామయోః శిల్పేన్ధస్తే వాపాతమాస్య యజ్ఞ
సోద్యచః” ఇతి. హే శుక్లకృష్ణే రేభే యువాం ఋక్సామయోః స్తవ్య
ద్ధిని చిత్రే భవతః, ఏతచ్చ బ్రాహ్మణే స్పష్టిభవిష్యతి, తాదృశౌ తేయ
వాంస్సృశామి. అస్యయజ్ఞస్య యేయమృగుత్త మాతయోపలక్షితాయా
ఆకర్తృసమాప్తేస్తత్పర్యంతం తేయ వాంపాతం పాలయతం ఇమంమన్త
మవతారయన్ ఆఖ్యాంకయా శిల్పత్వం విశదయతి “ఋక్సామే వై
దేవేభ్యోయజ్ఞాయాఽఽతిష్ఠ మానే కృష్ణారూపం కృత్వోపక్రమ్యాతిష్ఠతాం
తేఽమన్యస్త యంవాఇమే ఉపావత్స్య తః స ఇదం భవిష్యతీతి తే ఉ
పామన్త్రీయస్త తే అహ్వారాత్రయోర్నహిమానమపనిధాయ దేవాను
పావర్తేతామేష వాఋచోవర్ణో యచ్ఛుక్లం కృష్ణాజినస్తైషసామ్నాయ
త్యౌష్ఠం” (సం-౬ కాం-౧ ప్ర-౩ అ) ఇతి. ఋక్సామేదేవతేకనాపి నిమి
త్తేన దేవయజ్ఞార్థ మాత్మాన మప్రకా శయమానే ఆత్మతిరో ధానాయ
కృష్ణమృగోభాత్వా తదీయం సమ్పూర్ణరూపం కృత్వా దేవేభ్యోఽపక్ర
మ్య క్వదిగ్ధాఢేఽతిష్ఠతాం. దేవా విచారితవస్త్రః యంపురుషమిమే ఋ
క్సామే ప్రాప్యతః స ఇదం యజ్ఞఫలం ప్రాప్యతీతి. దేవాస్తే ఋక్సామే
రహసి కేనాప్యపాయేన ఉపచిన్తితవస్త్రః. తే ఉభే అహ్వారాత్రమ

హిమానం శుక్లకృష్ణవర్ణద్వయం స్వకీయే మృగశరీరే స్థాపయిత్వా దేవ
 సమీప మాగచ్ఛతాం । కృష్ణాజినస్యయచ్చుక్లం సపష ఋచా స్వీకృతోఽ
 హ్నావర్ణః, యత్రౌష్ణం సపషసాహ్నా స్వీకృతో రాత్రేర్వర్ణః । శి
 ల్పిత్యముపసాద్య మన్త్రం వ్యాచక్షే “ఋక్సామయోః శిల్పేథ ఇత్యా
 హ ఋక్సామే ఏవావరుధే (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । నకేవలమృక్సా
 మప్రాప్తిః కిన్త్వహూరాత్ర సారప్రాప్తిశ్చేత్యాహ “ఏషవా అ
 హ్నావర్ణో యచ్చుక్లం కృష్ణాజినవైష్వరాత్రియా యత్రౌష్ణం యదే
 వైనయోస్తతస్య క్తంతదేవావరుధే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । ఏన
 యోరహూరాత్రయోః సమృద్ధియత్సారం తత్ర ఋక్సామయోర్మాధం
 తదప్రాప్తోతి । విధత్తే “కృష్ణాజినేన దీక్షయతి బ్రహ్మణోవా ఏతద్రూ
 పం యత్రౌష్ణాజినం బ్రహ్మణేవైనం దీక్షయతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭)
 ఇతి । బ్రహ్మదేవః, తద్రూపత్వం కృష్ణాజినస్య, ఋక్సామశిల్పధారిత్యాత్
 తకుపపన్నం । దీక్షయతి కృష్ణాజినేన యజమానం యోజయతి యోజనం
 ద్వివిధం । ఆస్తరణం ఆస్తీర్ణస్య కృష్ణాజినస్సారోహణమన్యస్య కృష్ణాజిన
 స్యప్రావరణం । తత్ప్రకార ఆవస్తప్నేన దర్శితః “కృష్ణాజినేన యజ
 మానం దీక్షయతి ద్వాభ్యాగ్ం సమస్య దీక్షేతాంతర్కాగ్ం సా
 భ్యాం బహిర్లోమాభ్యాం యద్యేకగ్ం స్యాద్దక్షిణం పూర్వంపాదం ప్ర
 తిషీవ్యేదిత్యన్తం” । కల్పః “అథదక్షిణం జాన్వాచ్యాభి సర్పతి, ఇమాం
 ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవక్రతుండతుం వరుణసగ్ం శిశాధియయాఽతివి
 శ్వా దురితా తరేమసుతర్కాణమధినావగ్ం రుహేమ” ఇతి । హే వ
 రుణదేవ ఇమామగ్నిష్టోమ విషయాం ధియముపాదదానస్య యజమాన
 స్యసమృద్ధినం దతుం సమృద్ధమగ్నిష్టోమం క్రతుంసంశితాధిసమ్యగుపదిశ్య
 పారంసయవయమపిపారంగన్తుంసర్వాణి విఘ్నరూపమరితాని యయా
 నావా అత్యన్తం తరేమతాం సుఖేన తరణే సమర్థామిమాం కృష్ణాజిన
 రూపాం నావమధి రుహేమ । మన్తస్యస్పష్టార్థతామాహ “ఇమాం
 ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవే త్యాహ యథా యజురైవైతత్” (సం-

౬-కాం|౧|ప్ర|౩|అ) ఇతి । బోధాయనః “వ్రేదక్షిణారోమేఖలాంపర్యవస్యతి ।
 ఊర్ధ్వస్యాగ్గిరసోర్ధ్వం మెయచ్చపాహి మా మామా హిగ్ంసీరితి” । “అథ
 యజమానం వాససా ప్రోర్ణతి । విష్ణోః శర్మాసి శర్మయజమానస్య శర్మమే
 యచ్చ” ఇతి । “వసనస్యాతీకాశేషు యజమానంవాచయతి, నక్షత్రా
 నాం సాఽతీకాశాత్ పాహి” ఇతి । హేమేఖలేత్వం అగ్గిరసాంసప్తబ్ధిస్య
 స్మరసరూపాకన్పలవత్ప్రదురసి అతోఽన్నరసంమేష యచ్చ । మాం
 పాలయ హింసాం త్వద్భవనేనవేదనారూపాం మాకురు । హే వస్త్ర త్వం
 విష్ణోః సుఖప్రదకుసి, యజమానస్య సుఖంప్రయచ్చ, మమాపి సుఖంప్ర
 యచ్చ । హే వస్త్రమాం నక్షత్రప్రకాశాత్ పాహి । శాఖాంత రాను
 సారేణహే ఉష్ణీషేతివ్యాప్యేయం । తదినంబోధాయనేన మంత్రక్రమ
 మను సృత్యోక్తం । ఆపస్తమ్బస్త్ర బ్రాహ్మణక్రమమనుసృత్య వస్త్రమేఖ
 లయోః పౌర్వావర్యమాహ “విష్ణోః శర్మాసీత్యనేన వాససా ధక్షిణ
 మగ్ంసం యజమానః ప్రోర్ణతే । నక్షత్రాణాం మాఽతీ కాశాత్ పాహీ
 తి శిర ఉష్ణీషేణప్రదక్షిణం వేప్తయతి ఇతి వాజసనేయకం” “శరమ
 యీ మాజ్జీవామేఖలా త్రిపుత్ పుక్ష్యస్యతరతః పాశా తయాయజ
 మానం దీక్షయతియోక్తేణ పత్నీం ఉగ్ధసీతి” । రజ్జునదృశీమేఖలా । జ
 టాసదృశం యోక్తి । వస్త్రప్రావరణంవిధత్తే “గర్భోవాపవయదీక్షీ
 త ఉల్బంవాసః ప్రోర్ణతే తస్మాత్ గర్భాః ప్రాప్యతాజాయతే” (సం-
 ౬-కాం|౧|ప్ర|౩|అ) ఇతి” దీక్షితస్యగర్భరూపత్వం బహ్వృచబ్రాహ్మణే ప్ర
 పజ్ఞితం “పునర్వా ఎతస్మాత్ప్రిజో గర్భం కుర్వత్ప్రియం దీక్షయన్తి” ఇతి ।
 పటసదృశం గర్భ నేష్టనముల్బం । విపత్నై బాధకపురస్సరం అచ్ఛాదనస్యా
 పనయనకాలం విధత్తే “నపురాసోమస్యక్రయా దహోన్వేతయత్పురా సో
 మస్యక్రయాదహోన్వేతగర్భాః ప్రజానాంపరాపాతుకాస్య్యుః క్రితే సోమే
 పోర్ణతే జాయతేవ తదథో యథా వసీయాగ్ంసం ప్రత్యపోర్ణతే తా
 దృగేవ తత్” (సం-౬-కాం|౧|ప్ర|౩|అ) ఇతి । సోమే క్రితే తత్తదైవ జా
 యతేతతో వస్త్రాపనయనం యుక్తం । కిచ్చాత్యన్తధనవత్తం రాజాదికం

ప్రతి జనానాం దిదృష్టాయాం పార్శ్వస్థైర్యాప్తికాదిభిః సభాయా అవరణవతో యథాపనీయతే తాదృగేవ తదితిద్రష్టవ్యం । ఊర్ధ్వస్థైర్యసేత్యస్థాన్ధమాఖ్యాయికయా దర్శయన్ మేఖలాం విధత్తే “అగ్నిరసః సువర్గం లోకం యన్త ఊర్జం వ్యభజన్త తతో యదత్య శివ్యత తేశరా అభవన్మాన్వైశ్చ శరా యచ్ఛరమయా మేఖలా భవత్యూర్జమేవావరున్ధే”

(సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । అగ్నిరసో నామకానామృషీణాం పరస్పరమన్నరసే విభజ్యమానే యదవశిష్టం తచ్ఛరనామక తృణవిశేషరూపేణావిర్భూతం తస్మాద్మార్గసీత్యాదిమన్త్ర ఉపపన్నః । మేఖలా బద్ధసప్రదేశం విధత్తే “మధ్యతః సన్నహ్యతి మధ్యతపవాస్మాఊర్జం దధాతి తస్మాద్మధ్యత ఊర్జాభుజ్జతే” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । అస్యయజమానస్య శరీరమధ్యే రసంస్థానయతి । తస్మాత్సర్వేఽపి మధ్యే ఊర్జా భుజ్జతేరసంధారయన్ ప్రీత్యర్థః । ప్రకారాన్తరేణ మధ్యదేశంస్తాతి “ఊర్ధ్వం వైపురుషస్య నాభ్యై మేధ్యమవాచీనమమేధ్యం యన్తమధ్యతః సన్నహ్యతి మేధ్యం వైవాస్యామేధ్యస్య వ్యావర్తయతి” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । శరమయత్వం ప్రశంసతి “ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రం ప్రాహరత్ సత్రేథా వ్యభవత్ స్థ్యస్తృతీయగ్ం రథస్తృతీయం యూపస్తృతీయం యేఽన్తః శరా ఆశీర్యన్తతే శరాలభవన్ తచ్ఛరాణాగ్ం శరత్వం వజ్రోవైశ్చరాః క్షుత్ ఖలువై మనుష్యస్య భ్రాతృవ్యో యచ్ఛరమయా మేఖలా భవతి వజ్రేణైవ సాక్షాత్ క్షుధంభ్రాతృవ్యం మధ్యతోఽపహతే” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । యేవజ్రస్యాన్తః శీర్ణాక్షుద్రావయవాః తే శరాఖ్యాస్తృణరూపాః శరాలభవన్ । గుణంవిధత్తే “త్రివృద్భవతి త్రివృద్వై ప్రాణస్త్రీవృతమేవప్రాణం మధ్యతో యజమానే దధాతి” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । ప్రాణాపానవ్యాసవృత్తిభిః ప్రాణస్య త్రిగుణత్వం । గుణాన్తరం విధత్తే “పృథ్వీ భవతిరజ్జానాం వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । రజ్జానాం సూక్ష్మేణాం ఖట్వా దిస్థితానాం మేఖలా యోక్త్రయో

ర్వ్యవస్థాం విధత్తై “మేఖలయా యజమానం దీక్షయతి యోక్త్రేణ వ
 త్నీం మిఖనత్వాయ” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౩|ల) ఇతి । మేఖలా యజమాన
 స్వస్త్రీ, యోక్త్రీరూపః పత్నీః పుమాని ప్రత్యేకం మిఖనత్వం ।
 బోధాయనః “ఆథాప్యైషా కృష్ణవిషాణా త్రివళిః పశ్చిమలిగ్నా శాణ్యా
 రజ్జాపరితృణాం తాం యజమానాయప్రయచ్ఛతి ఇన్ద్రస్య యోనిరసి
 మామా హింసీరితి యజమానః ప్రతిగృష్ణతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బౌ మ.
 నైక్యం మే నే । కృష్ణవిషాణాయా ఇన్ద్రయోనిత్వ మాఖ్యాయికయా వి
 శదయకవిధత్తై “యజ్ఞోదక్షిణామభ్యధ్యాయత్ తాగ్ం సమభవత్ త
 దిన్ద్రోచాయత్ సోఽమన్యత యోవా ఇతో జనివ్యతే స ఇదం భవిష్యతీ
 తి తాంప్రావిశత్ తస్యా ఇన్ద్ర పవాజాయత సోఽమన్యతయో వై మ
 దితోపరో జనివ్యతే స ఇదం భవిష్యతీతి తస్యా అనుమృశ్య యోనిమా
 చ్ఛినత్ సా సూతవశా భవత్ తస్మాతవశాయై జన్మతాగ్ం హస్తే న్య
 వేప్తయత తాం మృగేషు న్యదధాత్ సాకృష్ణ విషాణా భవద్దిన్ద్రయో
 నిరసి మామాహింసీరితి కృష్ణవిషాణాం ప్రయచ్ఛతి సయోనిమేవ య
 జ్ఞంకరోతి సయోనిదక్షిణాగ్ం సయోనిమిన్ద్రాగ్ం సయోనిత్వాయ”
 (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౩|ల) ఇతి । యజ్ఞదేవస్య దక్షిణాదేవ్యాసహ సంయో
 గమిన్ద్రోఽవగత్య తతోజాతః, సర్వమిదమైశ్వర్యం ప్రాప్యతీతి నిశ్చిత్య
 స్వయమేవ దక్షిణాం ప్రవిశ్య తతోఽజాయత । పునరపిస్వస్తాదపరస్త
 యా జనివ్యమాణః సర్వం ప్రాప్యతీతి మత్వా మాతుర్భోనిమాచ్ఛినత్ ।
 సాచమాతా సకృత్ప్రసూతా పశ్చాద్వియోనిత్వేన వన్ధ్యాభవత్ । త
 తో లోకే వశ్చాన్నప్తబీజాసూతవశా సమ్మన్నా । తతస్తాం యోనిం హ
 స్తే వేప్తయిత్వా పశ్చాద్భువిభిర్యుక్తాం తాం యోనిం కృష్ణ మృగేషుని
 దధౌ । తత ఇయం కృష్ణవిషాణాయజ్ఞస్య భోగ్యాయోగః దక్షిణాయా
 అవయవభూతా యోనిః, ఇన్ద్రస్యకారణభూతా యోనిః । కల్పః “కృ
 ష్మైత్వాసుపస్యాయై ఇతి తయావేదే ద్దోష్ట ముద్ధన్తి” । హిలోష్ట శోభ
 నసస్యోపేత కృష్ణభాంత్యాముద్ధన్తి । మన్త్రసామర్థ్యం దర్శయతి “కృ

మ్యైత్యాసునస్యాయా ఇత్యామా తస్మాదకృష్టపచ్యా ఓషధయః పవ్య
 నై” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి । నీవారాదయో కృష్టపచ్యాః । కల్పః
 “సుపిష్ఠలాభ్యస్తైషధీభ్య ఇత్యర్థేప్రాప్తే శిరసి కణ్డాయతే” ఇతియదా
 కణ్డాయన ప్రయోజనప్రసక్తిః తదా కణ్డాయేత । హే శిరః త్వాం
 శోభనఫలౌపేత బోషధ్యర్థం కణ్డాయే । అథ పిష్ఠలకల్పసూచితం మ
 స్త్రీసామర్థ్యం దర్శయతి “సుపిష్ఠలాభ్యస్తైషధీభ్య ఇత్యామా తస్మాదా
 షధయః ఫలం గన్ఱాన్తి” (సం-౬కా | ౧|ప్ర | ౩౨) ఇతి । విపక్షేబాధ
 కపురస్సరం ద్వయం విధతే “యద్ధస్తేన కణ్డాయేత పామనం భావుకాః
 ప్రజాః స్యుర్యత్ స్వయేతనగ్నం భావుకాః కృష్ణవిషాణయా కణ్డాయతే
 ౭పిగృహ్యస్త్యయతే ప్రజానాం గోపీథాయ” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి ।
 పామాభ్యురోగయక్తాదారిద్య్రేణ వస్త్రురహితాశ్చేత్యర్థః । విపక్షేబాధక
 పూర్వకం కృష్ణవిషాణాయాస్త్యాగం విధతే “నపురా దక్షిణాభ్యోనై తోః
 కృష్ణవిషాణా మవచ్య లేద్యత్పురా దక్షిణాభ్యోనై తోః కృష్ణవిషాణామవ
 చ్య లేద్యోనిః ప్రజానాం పరాపాతుకాస్యా నీతాసుదక్షిణా సుచాత్వా
 ల కృష్ణవిషాణాంప్రాప్యతి యోనిర్వైయజ్ఞస్య చాత్వాలం యోనిః కృ
 ణ్ణవిషాణాయోనా వేవయోనిం దధాతి యజ్ఞస్యసయోనిత్వాయ” (సం-
 ౬కా | ౧|ప్ర | ౩౨) ఇతి । దక్షిణాభ్యోనై తోః దక్షిణానామృత్విశ్శిర
 పనయనాత్ । అవచ్య తేత్ పరిత్యజేత్ । చాత్వాలాధిష్ఠీయాసుపవవతి”
 ఇతిచాత్వాలసామకాత్, గర్భాధిష్ఠ్యానా ముత్పత్తేర్విధాన్యమానత్వాత్
 చాత్వాలస్యయజ్ఞయోనిత్వం । బోధాయనః “అథాస్తాఽధిష్ఠ్యాగ్రమాదు
 న్పురం దణ్డంప్రయచ్ఛతి, ముఖేనసమ్మితగ్ం సూపస్థాదేవోవనస్పతిరుద్ధోవీ
 మాపాహ్మ్యాద్యవ ఇతి యజమానః ప్రతిగృహ్ణతి” ఇతి । అపస్త్రమ్బా
 మస్త్రైక్యమాహ “సూపస్థాదేవో వనస్పతిరితి తంయజమానః ప్రతిగృహ్య
 ” ఇతి । దణ్డరూపో వనస్పతికార్యోదేవఃసూపస్థాః । సుష్ఠూపస్థాయ తే౭వప్త
 భ్యతే మైత్రావరుణేన ప్రైషికాల ఇతిసూపస్థాః । హే తాదృగ్దణ్డ త్వమూ
 ధ్వసిథి ఆసమూప్తేర్కాంపాలయ । యజమానాయ దణ్డప్రదానం విధతే

“వాన్వైదేవేభ్యోసాక్రామ ద్యజ్ఞాయాతీష్ఠమానా సావనస్పర్తీ ప్రా
విశత్ సైషా వాగ్విసస్పతిషు వదతి యాదుస్థభౌ యా తూణవే యా వీ
ణాయాం యద్వీక్షీతదణ్డంప్రయచ్ఛతి వాచమేవావరున్ధే” (సం-౬కా|౧ప్ర|
౪౨) ఇతి । తూణవో వేణుః । క్రమేణగుణౌవిధత్తే “ఔ” చన్బర్హోభవత్యూ
ర్వాఉచ్చరణ్డార్థమేవావరున్ధే ముఖేనసమ్మితోభవతి ముఖతపపాష్టాడణ్డం
దధాతి తసాన్ముఖతడణ్డాభుజ్జతే” (సం-౬కా|౧ప్ర|౪౨) ఇతి । యజమానస్య
దండపరిత్యాగం విధత్తే “క్రీతేసోమేమైత్రావరుణాయదణ్డంప్రయచ్ఛతి మై
త్రావరుణోహిపురస్తాదృత్విగ్గోభ్య వాచంవిభజతి తామృత్విజో యజమా
నే ప్రతిష్ఠాపయన్తి” (సం-౬కా|౧ప్ర|౪౨) ఇతి । మైత్రావరుణస్తత్ర తత్ర
ప్రేమైవైభ్యవైభ్యో ఋత్విగ్గోభ్య మన్తార్క విభజతి । తేచ ఋత్విజో య
జమానార్థం తామన్తార్కపరన్తి అతోమైత్రావరుణస్య వాగ్రూపదణ్డో
యుక్తః । బోధాయనః “అథైనం యజ్ఞస్యాన్వారంభంచయతి । స్వా
హా యజ్ఞం మనసాస్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ంస్వా హూరోర న్తరితూ
త్ స్వాహాయజ్ఞంచాతాదారభే” ఇతి । ఆనస్తస్యః “అథాభువీన్యజ్ఞా
తి । స్వాహా యజ్ఞం మనసేతిద్వేస్వాహా దివ ఇతిద్వేస్వాహాపృథివ్యా
ఇతిద్వేస్వా హూరో రన్తరితూ దితిద్వేస్వాహా యజ్ఞంచాతాదారభ
ఇతి ముష్టికరోతి వాచం యచ్ఛతి ” ఇతి । స్వాహా శబ్దేనావ్యయేన
యథా బ్రాహ్మణమగ్రా ఉపలక్షణీయాః । మనసాయజ్ఞమభిగచ్ఛామిద్యా
వాపృథివ్యోరన్తరితూ చయజ్ఞాప్రతిః సాతూదేవ యజ్ఞం వాయోగ్ప్రసా
దాదారభే సోఽయముపలక్షణ ప్రకారః । తదేతద్దగ్ధయతి “స్వాహా య
జ్ఞం మనసేత్యాహ మనసాహిపురుషాయజ్ఞ మభిగచ్ఛతిస్వాహా ద్యావా
పృథివీభ్యామిత్యాహ ద్యావాపృథివ్యోహియజ్ఞః స్వా హూ రోరన్తరి
తూ దిత్యాహాన్తరితూ హియజ్ఞఃస్వాహా యజ్ఞంచాతాదారభ ఇత్యాహా
యంచావ యః పవతే యజ్ఞస్తమేవ సాతూదారభతే” (సం-౬కా|
౧ప్ర|౪౨) ఇతి । వాతస్యక్రియా హేతుత్వాత్ యజ్ఞరూపత్వం । అత్ర
ద్వయోర్నస్తయోః కస్మిన్కామారభ్య చతస్మిన్కామభూతీనాం చతుస్పిర్న్

నైస్యేగ్భవః । పశ్చిమేన' మనైస్సాణ్ణస్తాభ్యాం దృఢముప్రిబంధోవా
 స్నీయమశ్చ । తదేతద్విధతై "ముష్టికరోతి వాచం యచ్ఛతి యజ్ఞస్యదృ
 త్యై" (సం-౬కా|౧|ప్రరతి) ఇతి । అప్రనుత్తత్వం యజ్ఞధృతిః । అధ్వ
 ర్యోః కశ్చిచ్ఛ్చేంద్రముత్పద్య వినియత్యై "అదీక్షిస్తాయం బ్రాహ్మణ ఇతి
 త్రిపుషాగ్ం స్వాహాదేవేభ్య పతైనం ప్రాహ త్రిరుచ్చైరుభయేభ్య పతై
 నం దేవమనుష్యేభ్యప్రాహ" (సం-౬కా|౧|ప్రరతి) ఇతి । స్వీకృతస్య
 వాఙ్మి యమస్య నక్షత్రోదయాత్ పురా విమోకం నిషేధతి "నపురా
 నక్షత్రేభ్యో వాచం విసృజేద్యత్పురా నక్షత్రేభ్యోవాచం విసృజేద్యజ్ఞం
 విచ్ఛిన్నాత్" (సం-౬కా|౧|ప్రరతి) ఇతి । కాలపిశేషే వాగ్విమోకం పి
 ధతై విమోకకాలే చవక్తవ్యం కశ్చిత్ ప్రైషమన్త్రముత్పదయతి "ఉ
 దితేషు నక్షత్రేషు వ్రతం క్లుణతేతి వాచం విసృజతి యజ్ఞవ్రతో వైదీక్షి
 తో యజ్ఞమేవాభివాచం విసృజతి" (సం-౬కా|౧|ప్రరతి) ఇతి । యజ్ఞార్థం
 స్వీకృతం వాఙ్మియమాదియాపం వ్రతం యస్యాసౌ యజ్ఞవ్రతః । తథా
 సత్యస్యక్షీరసమ్పదనప్రైషస్యాపి యజ్ఞాక్షత్వాత్ నాయం వాగ్వి
 మోకౌ దోషకారీ । నక్షత్రోదయాత్ పురాలౌకిక వాగుచ్ఛారణేప్రా
 యశ్చిత్తమాహ "యది విసృజేద్యైష్టవీ మృచమనుబ్రూయాద్యజ్ఞోవైవి
 స్టుర్యజేనైవయజ్ఞగ్ం సన్తనోతి" (సం-౬కా|౧|ప్రరతి) ఇతి । వైష్టవీ
 "విష్టో త్వస్మాంత్రవ్రత" ఇతిశేషిత్, "ఇదం విష్టుర్విచక్రమే" ఇత్యన్యే॥
 ॥అత్రవినియోగసంక్రమిణాః॥ ॥

"అకూత్యై జహుయాత్ పడ్భిర్ముక్సామే త్యజినం స్పృశేత్ ।

ఇమా మజిన మారోహే దృఢాఽత్యుగ్రితి మేఖలాం॥

విష్ణో వాప్రైశోద్ధతే సన్నతౌత్యా వేష్టయేచ్ఛరః ।

ఇన్ద్రదద్యాత్ కృష్ణశృణం కృష్ణ్యై లోష్టోద్ధతిస్తథా॥

సుపి కణ్డూ యనం మూర్ధ్ని సూప దణ్డ పరిగ్రహః ।

స్వాహాఙ్గురీన్యోఽఙ్గేత్పజ్జ మన్త్రీభేదేన వింశతిః" ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

పశ్చిమాభ్యామస్య తృతీయపాదే చిన్త్రితం॥

“ఇష్టి దణ్డాదిభిర్దీక్షితా కిం వేష్ట్యావోక్తితఃక్రమాత్ ।

యక్షః సంసార ఇష్ట్యైవ దణ్డాదే ర్వశ్చాకత్వతః” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే శ్రూయతే “ఆగ్నైష్టవమేకాదశక పాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణః” ఇతి । అస్యదపిశ్రుతం “దణ్డేనదీక్షయతిమే ఖలయా దీక్షయతి కృష్ణాజినేనదీక్షయతి ” ఇతి చ । తత్ర ఇష్టివదణ్డా దీనామపి సాధనత్వాభిధానాత్ సర్వైరియం దీక్షేతి చేత్ । మేవం । ఇష్టేః క్రియానూపత్వాత్ సంసారహేతుత్వం యక్షం । దణ్డాధయ స్తుద్రవ్యరూపా న పురుషం సంసర్తుంప్రభవన్తి । నచైతా వతా దణ్డాది వైయ్యర్థం । దీక్షితోఽయ మిత్యభివ్యక్తరూపస్యదృష్టస్య ప్రయోజనస్య స ద్భావాత్ । తస్మాదిష్ట్యైవ దీక్షాసిద్ధ్యతీ ॥ తృతీయాభ్యామస్య సప్తమ పాదేచిన్త్రితం ॥

“దణ్డదీక్షా దక్షిణా తు శతం ద్వాదశభిర్యుతం ।

ద్వయార్థముతముఖ్యార్థం సోమస్యేత్యుక్తిసమ్భవాత్ ॥

ముఖ్యార్థస్వయంమైవం పారంపర్యవిడన్వనా ।

వచనస్య న యక్తాఽతః ప్రధానార్థమితి స్థితం” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాదక్షిణే శ్రూయతే “దణ్డేనదీక్షయతి, తస్యద్వాద శశతం దక్షిణా “ఇతిచ । తత్ర దీక్షా ముఖ్యార్థయోరుభయోరుపకరోతి త థా దక్షిణాపీతి । న చ వాచ్యం “దీక్షాసోమస్యదక్షిణా” సోమస్యేతివా క్యేపస్తాముఖ్యసంబంధ ఏవాఽవగమ్యతే న త్వక్తసమ్బంధఇతి । దీక్షా దక్షి ణే సాక్షాత్ సోమేనైవ సమ్మత్తాం ససోమః పునరణైః సమ్బంధ ఇతి ప రమ్పరయా దీక్షాదక్షిణయోరణైరపి సమ్బంధోఽస్తి । తస్మాదుభ యార్థం దీక్షాదికమితి ప్రాప్తేబ్రూమః । అవ్యవహితసమ్బంధ ఏవ పస్తా అభిధేయా

ర్థః। తదసమ్మే వే తు పరమ్మరయా సమ్మేధః కథంచిద్ధృవ్యైత। ఇహ తు
తత్సంభవాత్ పారమ్మర్యం న యుక్తం తస్మాత్ ప్రథానార్థం దీక్షాదికం॥

॥ చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం ॥

“మైత్రావరుణకే దణ్డదానస్య ప్రతిపత్తితా।

ఉత్తాఽర్థకర్తృతాఽద్యాస్తు ధారణేకృతకృత్యతః॥

యుక్తోపయుక్తసంసౌకర్యాదుపయోక్తవ్యసంసీగ్రియా।

స్థిత్యాప్రేమానువదనే దణ్డోఽపేక్ష్యోఽర్థకర్తృతత్” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టుమేహూయతే “క్రీతే సోమే మైత్రావరుణాయ దణ్డంప్రయ
చ్ఛతి” ఇతి । తదేతద్దణ్డదానం ప్రతిపత్తికర్తృ । కుతః । దణ్డవ్యయజమా
న ధారణేన కృతకృత్యత్వాత్ । యజమానో హ్యవ్యర్చ్యణాదీక్షాసిద్ధ్య
ర్థం దత్తం దణ్డమాసోమక్రయాధారయతి । అతపవామ్నాతం “దణ్డే
నదీక్షీయతి” ఇతి, “యదీక్షితదణ్డం ప్రయచ్ఛతి” ఇతి తప్తాదుపయుక్తస్య
దణ్డవ్యదానం ప్రతిపత్తిరితి చేత్ । మైవం । దణ్డే భవిష్యదుపయోగస్యాఽపి
తద్భావాత్ । యదా మైత్రావరుణః స్థిత్యాప్రేమానువత్కృతి తదానీమ
వలన్యనాయ దణ్డోఽపేక్షితః । అతపవామ్నాతం దణ్డేప్రేమానన్వాహ
” ఇతి । తథా ప్రతిపత్తిరూపాదుపయుక్తసంసౌకర్యార్థకర్తృరూప ఉపయో
క్త్యమాణః సంసౌకర్యః ప్రశస్తః । ఉపయోజయితుమేవ హి సర్వత్ర సం
సౌకర్యప్రవృత్తిః । ఉపయుక్తైశ్చ ప్రతిపత్తిరూపస్య సంసౌకర్యపాద
రమాత్రపర్యవసాయిత్వేన సత్కార్యపర్యవసానాభావాదప్రశస్తత్వం । త
స్మాన్మైత్రావరుణసంసౌకర్యాయ దణ్డదానమర్థకర్తృ । తథా సతి నిరూఢ
పశాపత్యపి దీక్షితే దణ్డసమ్పాదనస్యైతద్దానం ప్రయోజకం॥ ॥ తృతీ
యాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం ॥

“ఉత్తిష్ఠాప్రవదేదగ్ని దగ్నినిత్యాదికంతథా।

కృణుత ప్రతమిత్యేవం పఠన్వాచో విముఖ్యతే॥

మన్త్రో విధేయా కాలో వా మన్త్రో ఉత్థానమోకయోః।

వినియోజ్యో న కాలస్య లక్షణా యుజ్యతే విధౌ।

మన్తాగ్రాసన్వ యాత్ తత్ర తద్వీధివైశ శక్యతే॥

అగత్యా లక్షణాప్యస్తు తేన కాలో విధీయతే॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే సమానునన్తి “ఉత్తిష్టన్నాహ అగ్నిదగ్గిక్ విహర
ఇతి॥ తథా “వ్రతం కృణుతేతి వాచం విసృజతే” ఇతి॥ తత్రాగ్నిద్రం
సమ్బాధ్య అగ్ని విహరణాదిప్రైషయాహో మన్తాగ్రేనేనవాక్యేన ఉక్తాన
శేషతయా వినియ్యతే॥ తథా ముష్టిం కృత్వా నియమిత వాచో దీప్తి
తస్య వాగ్నిమోకే వ్రతం కృణుతేతి మన్తాగ్రేనియ్యతే॥ నచాత్రోక్తాన
విమోక శబ్దా కాలలక్షణా తత్రా-లయోర్విధేయత్వే సతి లక్షణాయా
అన్యాయ్యత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రాహ్మః అగ్నివిహరణప్రైష పయః పాన
దాపవ్రత సమ్పదనప్రైషే చాన్విరావేతో మన్తాగ్రేనూక్తానే వాగ్ని
మోకేచ॥ అతో౭ సమర్థయోర్వినియోగసంఘవాదగత్యా లక్షణామ
వ్యక్తీకృత్య కాలోవిధీయతే॥

చం దాం సి॥

అపోదేవీతి త్రిపదా విరాట్॥ విశ్వేదేవస్యేత్యనుష్టుప్॥ ఇమాంధి
యమితి త్రిష్టుప్॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే
ద్వితీయోఽనువాకః ॥ * ॥

అ థ తై త్తి రీ య. సం హి తా.

దైత్తిరీయం మనామహా సుమృద్ధికామభిష్టయే నర్చేధాం యజ్ఞ
వాహనగం సుప్రాగా మో అనన్వశే॥ యేదేవా మనోజాతా మన్త
యజః సుదత్తౌ దక్షపి తారస్తే నన్య పాస్తు తేనో౭వస్తు తేభ్యో నమస్తే
భ్యః స్వాహాగ్నే త్వగ్ం సుజాగృహి వయగ్ం సుమన్దిషీమహి గోపా
య నః స్వస్తయే॥ ప్రబుధేనః పునర్దడః॥ త్వమగ్నేవ్రతపా అసిదేవ ఆ
మత్యైశ్వా॥ త్వం॥ ౧ ॥

యజ్ఞేష్విష్యః । విశ్వేదేవా అభి మామాఽవపృత్రా పూషాసన్యా
సోమో రాధసా దేవః సవితా వసోర్వసుదానా రాస్వేయత్స్వి మా
భూయో భర్త మా స్త్రుణా పూత్యా విరాధి మాహమాయమా చన్ద్ర
మసి మమ భోగాయ భవ వస్తుమసి మమ భోగాయ భవోసాసి మ
మ భోగాయ భవమామోసి మమ భోగాయ భవ ॥ ౨ ॥

ఛాగోఽసి మమ భోగాయ భవ మెషోఽసి మమ భోగాయ భవ
వాయవే త్వా పరుణాయ త్వా నిఘ్నైత్యైత్వా గుర్రాయ త్వా దేవీ
గాథా అపాం సప్తాద్య డిర్నిహావిష్య ఇద్రియావాత్సని న్నను స్తం వో
మాఽవక్రమిషమచ్ఛిన్తం తస్మిం పృథివ్యా ఆనుగేషం భద్రాదభిశ్రేయః
ప్రేహి బృహస్పతిః పురపతాతే అస్త్యభైమవస్య వర ఆ పృథివ్యా ఆ
రే శత్రూక కృణుహి సర్వ వీర పదమగన్త దేవ యజ్ఞసం పృథివ్యా వి
శ్వేదేవాయ దజిషన్త పూర్వాయక్సమాభ్యాం యజమా సన్తకవో రాయ
స్వోషేణ స మి మాసదేమ ॥ ౩ ॥

ఆత్వగ్ం హయోఽసి మ మ భోగాయ భవస్య పశ్యవిగ్ంశతిశ్చ ॥

ఇతి వైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే తృ
తీయోఽనువాకః ॥ * ॥

॥ * ॥

భాష్యమ్.

ద్వితీ యానువాకే వ్రతసమ్పాదనవీక్షితౌ వర్ణితౌ । వీక్షితేన దేవయ
జనే స్వీకృతే సతి సోమక్రయణాదిరూపః క్రతువ్యవహారస్తత్రకర్తృశక్యత
ఇతి తృతీయానువాకే దేవయజనస్వీకారో వణ్యాతేతత్ స్వీకారానూ
ర్థ్యం సోమార్థే సేవయజనే సోమక్రయస్యైవ వస్తుముచితత్వాత్ తత్స్వి
కారాత్ పూర్వమనువాకాదౌ వ్రతపానద్రవ్య సమ్పాదనేభిధీయతే ।

బోధాయనః అథాప ఆచారాంతి, దైవీద్ధియం మనామహా సుమృడీకా
 మభిప్రయే వర్షోధాం యజ్ఞవాహనగ్ం సుపారా సో అసద్వశే” ఇతి ।
 ఆపస్తంబః “దైవీద్ధియం మనామహ ఇతి హస్తావవజ్య” ఇతి । అభిప్ర
 థసిద్ధయే పయం దేవతావిషయాం కర్మానుస్థానబుద్ధిం అనయా బుధ్యాస
 మ్నాదయానః । కీదృశీం బుద్ధిం । సుమృడీకాం సుఖహేతుం బ్రహ్మవర్ష
 సధారణహేతుం యజ్ఞనిర్వాహికాం । సేయం బుద్ధిః సుప్తుపారక్షతా అ
 స్మాకంవశేభవతు । సుమృడీ కామితిపదస్యాభిప్రాయమాహ “దైవీం ధి
 యం మనామహ ఇత్యాహయజ్ఞ మేవ తన్మదయతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర
 ౪౨) ఇతి । మృదుకరోత్యర్థః । సుపారేతిపదేన యత్ సూచితంతదా
 హ “సుపారా నో అసద్వశ ఇత్యాహ వృష్టిమేవావర్షనై” (సం -
 ౬కాం । ౧|ప్ర । ౪౨) ఇతి । వృష్టిః సుప్రభాతం కృతయజ్ఞప్రకాశనమి
 త్యర్థః । కల్పః “అథాస్తైకగ్ం సేవా చమసే వాభిషిచ్య వ్రతం ప్రయ
 చ్చతి తద్దక్షిణతః పరిశ్రేత్యవ్రతయతి । యేదేవా మనోజాతా మనోయజః
 మదతా దక్షపితారస్తేనః పాస్తుతేసో ౭వస్తుతేభ్యో నమస్తేభ్యఃస్వా
 హా ” ఇతి । చతురాదిప్రాణాభిమానిసో యేదేవాః సన్నితేస్తాకా ప
 యః పానరూప వ్రతానుస్థాయినో ౭వర్షహిశ్చ తిర్ధిసమ్నాన సేనసాలయ
 స్తు । కీదృశాదేవాః । ఉత్పత్తికాలే మనసాసహౌతాభ్యున్నాః । వ్యవహార
 కాలే ౭పి మనసాయుజ్యస్తే । అన్యమనసగ్రస్య చతురాదిభిఃసన్నిహితపి
 షయాణామప్యనభగమాత్ । సతి తు మన స్సాహాయ్యేస్వస్వవిషయేషు
 దతాః కుశలాః । దక్షః ప్రజాపతిరుత్పాదకౌ యేషాతే దక్షపితారఃపి
 చారపురస్కరం వ్రతంవిధత్తే “బ్రహ్మవాసి సోవదన్తి హేమాతవ్యం దక్షిత
 స్య గృహే ౩ ఇ న హేమాతవ్యా ౩ మితహవిర్వైదక్షితో యజ్ఞహుయా
 ద్యజమానస్యా ౭వదాయ జహుయాద్యన్న జహుయాద్యజ్ఞ పరురన్త రి
 యాద్యేదేవా మసోజాతా మసోయజఇత్యాహ ప్రాణావైదేవా మ
 సోజాతా మనోయజస్తేష్యేవ పరీక్షం జహేమాతి తన్నేవహుతం సే
 వాహుతం” (స-౬కాం|౧|ప్ర|౪౨) ఇతి । దక్షితస్యహ విష్వమర్థవాదాన్తరే

శ్రూయతే “పురాక్షలువావైష మేధాయాత్మానమారభ్య చరతి యోదీ
 షీతోయదగ్నిషోమీయం పశుమాలభత ఆన్మనిష్క-యణ ఏవాస్యసత
 స్సాత్ తస్యనాశ్యం పురుష నిష్క-యణ ఇవ హ్యథో ఖిల్వాహు
 రగ్నిషోమాభ్యాం వాఇన్ద్రోవృత్రమహన్నితి యదగ్నిషోమీయం పశుమా
 లభతేషోర్ద్యఘ్ను ఏవాస్యస తస్మాద్వాశ్యం వాదుణ్యచ్ఛాపరిచరతి
 స్వయైవైనందేవతయా పరిచరతి” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి|శాఖాంత
 రేపి “సహాభ్యో నా ఏష దేవతాభ్యఆత్మానమాలభతే యోదీషీతః
 “ఇతి|౩|థాసతి దీక్షితస్యగృహేయద్యగ్నిహూత్రంజహుయాత్ తహి
 యజమాన ఏవ హుతో భవేత్ | అహూమే తు నిత్యాగ్నిహూత్ర
 స్యయజ్ఞస్యపరుః ప్రతిదినానుష్ఠానయాపం వర్వవిచ్ఛిద్యేత | తత్ర పూర్వప్ర
 సిద్ధేన మద్రేణి అపావనీయాగ్నో యోహూమః సప్రత్యక్ష ఇత్యుచ్య
 తే | తీయస్త్ర పరోక్షోగ్నిహూత్రహూమః | అన్యమద్రేణి ప్రాణా
 గ్నిషే హూయమానత్వాత్ | అతస్త్రతీయకూటిత్యేన ముఖ్యయో
 హూమో హూమో యోరభావానోక్తదోషద్వయం, తస్మాదనేన
 మద్రేణివ్రతం కుర్యాదిత్యభిప్రాయః | బోధాయనః “అథసంచేశనయజు
 ర్జపతి | అగ్నేత్వగ్ంసుజాగృహి వయగ్ం సుమద్విషీమహి గోపాయనః
 స్వస్తయే | ప్రబుధేనః పునర్దమః ” ఇతి | అపస్తంబః “అగ్నేత్వగ్ంసుజా
 గృహీతి స్వస్యస్నాహవనీయమభిమన్త్రీయతే ” ఇతి | సుమద్వి షీమహి
 నిర్భయాః సస్తః స్వప్నానః, నః అస్మాకం స్వస్తయే వినాశాభావా
 ర్థం ప్రబుధే జాగరణాయ దమః సాహభ్యందేహి | భయప్రసక్తిందర్శయ
 త్తన్త్రం వ్యాచక్షే “స్వపస్తం వైదీక్షితగ్ంరథోగ్ంసి జిహ్వాగ్ంసస్త్య
 గ్నిః ఖలువైరక్షోహోగ్నేత్వగ్ం సుజాగృహి వయగ్ంసుమద్విషీమహి
 త్యాహగ్నిమేవాధిపం కృత్వా స్వపితి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬ కాం|
 ౧|ప్ర|౪౮) ఇతి | కల్పః “అథాధ్వర్యుర్మధ్యరాత్రే ఆదృత్య ప్రబుధ్యయజు
 ర్వాచయతి | త్వమగ్నేవ్రతపా అసిదేవ ఆమత్యేహ్వా | త్వంయజ్ఞే
 షీద్భ్యః ” ఇతి | యాజ్ఞాసువ్యాఖ్యాతోమన్తః | నత్రభ్రంశప్రసక్తిం ద

ర్భయః ప్రథమంపాదంవ్యాచక్షే “అవత్యమివ వాపషకరోతి యోదీషీ
 తః స్వపితృమగ్నే వ్రతపాలసీత్యాహగ్నైర్వేదేవానాంవ్రతపతిః స ప
 వైసం వ్రతమాలవ్యయతి” (స-౬కాం||ప్ర||౪౪) ఇతి। అవికలంకరోతీత్య
 ధ్ధః। మనుష్యేషు చిన్నం వ్రతంముసుప్యవతారేణ పాలయీతి శబ్దాం
 నివారయః ద్వితీయపాదంవ్యాచక్షే “దేవ అహత్యేష్వత్యాహ దేవః
 హ్యేషసః మత్యేషు” (స-౬కాం||ప్ర||౪౪) ఇతి। అతోవ్రతంసమాధా
 తుంశకోతి। అగ్నిర్ముగ్ధాదివశకుడిత్యాది యాజ్ఞా పురోఽనువాక్యాదీ
 మత్రైష్వయమగ్నిః స్తూయతఇత్యభిప్రాయం తృతీయపాదే స్వయందర్శ
 యతి “త్వం యజ్ఞేష్వీధ్యఇత్యావ్రాతగ్ం హియజ్ఞేష్విదతేఽప వైదీషీ
 తాత్ సుమపుష ఇన్ద్రియందేవతాః క్రామన్తి” (సం-౬కాం||ప్ర||౪౪)
 ఇతి। బోధాయనః “అథసనిహారాః ప్రహిణోతి సయం మన్యతే సమాం
 వ్రత్యాభ్యాస్యతీతి తంప్రథమ మధిప్రహిణోతి। విశ్వే దేవా అభి మా
 మాఽవవృత్రాః పూషా సన్యా సోమోరాధసా దేవఃసవితా వసోర్వసు
 దావా ఇత్యాహరంతంబృష్ట్యజపతి, నానాహరంతం రాస్వేయతో సమా
 ౭౭భూయో భర మా పృణాపూర్త్యా విరాధి మాహమాయమా” ఇతి।
 సనిశబ్దేన హిరణ్యవస్త్రాది దేయద్రవ్యముచ్యతే। సనిహారా ద్రవ్యాణా
 మానేతారః। అపస్తవపుత్ర ప్రకారాంతరేణ మన్తవినియోగ విచ్ఛేదా
 వాహ విశ్వేదేవా అభిమా మాఽవవృత్రన్నితి ప్రబుధ్య జపతి। పూషా
 సన్యేతి సనిహారాంత్రగ్ం శాస్త్రీ। చన్త్రమసీత్యేతైః ప్రతిమన్త్రం య
 థాల్లిగ్ం ప్రతిగృహ్ణోతి। దేవః సవితా వసోర్వసుదావా ఇత్యన్యాని”
 ఇతి। సర్వే దేవా అభితః పాలయితుం మాం ఆవృత్యలిప్తను। పూషా
 పోషకౌదేవో సన్యాదేయేన హిరణ్యద్రవ్యేణ సహ౭౭యాతు, సో
 మోరాధసా సాధకేన వస్త్రేణ సహాయాతు, వసోర్వస్వంతరస్యగవా
 దే రాస్వప్రేరకో దేవోపసుదావా వసుప్రదః సన్నా యాతు। హేసో
 మతిన్ద్రిక కర్తృణి అపేక్షితం ఇయద్దేహి పూర్త్యా సమ్పూర్త్యామామాం
 పృణా పూరయః భూయఅభర అహర। అహంఆయుషా మా విరాధి

వియక్తో మాఽభూవం । ప్రబుద్ధో జపేదిత్యేతత్ వ్యాచక్షే “అపవై దీ
 ఊతాత్ సుషుపుష ఇద్ద్రియం దేవతాః క్రామన్తి విశ్వేదేవా అభి మా
 మావపుత్రస్నిత్యాహద్ద్రియేనైవై సం దేవతాభిః సన్నయతి” (సం-౬కాం
 ౧|ప్ర|౪౭) ఇతి । సుషుపుషః సుప్తాత్ అద్ద్రియసామర్థ్యేన తదభి
 మానిదేవతాభిశ్చాయం మన్త్రం సం యోజయతి । విపత్నే జాధకపురస్స
 రం ఆభూయోభరేత్యముం మన్త్రభాగం వ్యాచక్షే “యదేతద్వజ్రసం
 బ్రూయాద్యావత ఏవపశూనభిక్షితైత తావన్తోఽస్య పశవః సూర్యా స్వే
 యల్ సోమాఽభూయో భరేత్యాహోపరిమితానేవ పశూనవరున్ధే”
 (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౪౭) ఇతి । దీక్షాకాలేఽప్యమానాన్ యావతః పశూ
 నభిప్రాప్యదీక్షితమవ్రాసుక్తా తావన్త ఏవ స్యుః, మన్త్రోక్తా తు తత్సా
 మర్థ్యాదపరిమితాః పరలోకే భవన్తిపశుభిర్ద్రివ్యాన్తరాణ్యుప లక్ష్యతై
 “చన్ద్రీమసి మమభో గాయ భవవస్త్రమసి మమభో గాయ భవోస్రాసి
 మమభో గాయభవహయోఽసి మమభో గాయ భవ ఛాగోఽసి మమభో
 గాయ భవ మేవోఽసి మమ భో గాయ భవ “ఇత్యైతైర్మంత్రైర్వృథా
 లింగం వస్తు స్వీక ర్తవ్యంచన్ద్రం హిరణ్యంఽస్రాగోఽతేనతేన మన్తైః త
 త్తన్ద్రవ్యాభిమాం దేవతాస్తువ్యస్తీత్యాహ “చన్ద్రీమసి మమభో గాయ
 భవేత్యాహ యథాదైవతమైవాః ప్రతిగృహ్ణతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౪౭)
 ఇతి । ఏసాహిరణ్యాదిరూపాద్భింతా దక్షిణాః । కల్పః “తాఃసముదాయు
 త్యరక్షన్తి । తాసాంయానశ్యతిమియతే వా వాయవేత్స్వేతి తామనుది
 శతి, యాఘ్నవాపాశేవా వరుణాయత్స్వేతితాం । యాసంవాశీర్యతేగ
 తే వా పతతి నిఘ్నత్యై త్వేతి తాం, యానుహిర్వా వ్యాఘ్రో
 వాహన్తి రుద్రాయత్స్వేతితాం ” ఇతి । అనుదిశామితీశేషః । విపక్ష
 స్వపక్షయోర్ద్వాషణభూషణేదర్శయతి “వాయవేత్స్వావరుణాయత్స్వేతియ
 దేవమేతా నానుదిశేద యథాదేవతం దక్షిణా గమయేదా దేవతాభ్యో
 వృత్త్యైత యదేవమేతా అనుదిశతియథా దేవతమేవ దక్షిణా గమయతి
 న దేవతాభ్యుపవృత్త్యైత” (సం - ౬కాం | ౧|ప్ర | ౪౭) ఇతి । బోధా

యనః “అథ యద్యపరియాణా † ఆప ఉపాధిగచ్ఛన్తి తజ్జవతి । దేవీ
 రాహా అపాన్నపాద్య ఉర్విర్హవిష్య ఇన్ద్రియావాన్దమిన్ద్రమస్తం వో
 మావక్రమిషమచ్ఛిన్నం తస్తుం పృథివ్యా అనుగేషమితి సంవా గాహతే
 సంవాతరతే” ఇతి । అపరియాణా గమనవిరోధిస్యో మార్గప్రతిబంధకాః ।
 ఆపస్తంభః “ప్రయాణేదేవీరావ ఇత్యపోఽవగాహతే । అచ్ఛిన్నం తస్తుం
 పృథివ్యా అనుగేషమితి । హస్తేనలోఽప్తం విన్యూద్వా త్యాపారాత్ ” ఇతి ।
 యథాకేనాపి నిమిత్తేన దేవయజనాదన్యత్ర దీయేత తదానీం పృథగరణీష్వ
 గ్నీం సమారోప్య దేవయజనం గచ్ఛన్త్యే ప్రాప్తా యాం నద్యామవ
 గామ్యూత్తరేత్ । అపాన్నపాదిత్యాహ సమోఽధనం హేదేవ్య ఆహ
 యస్తాకం య ఉర్విస్తంపాదేనమావక్రమిషం । కీర్తశఉర్విః । వ్రీహ్య
 ద్యత్వాదనేన హవిర్యోగ్యః స్వకీయజలపావేన ఇన్ద్రియశక్తికారీ తృషాం
 నివర్తంత అతిహమన్త్రసః మృదిలోఽప్తకూపం పృథివ్యాఅచ్ఛిన్నం । త
 స్తుం సేతుమనుప్రాప్యతస్యోపరి గచ్ఛామ్ । హవిష్యశబ్దాభిప్రాయమా హ
 “దేవీరాహా అపాన్నపాదిత్యాహ యద్యోమేధ్యం యజ్ఞియగ్ంసదేవం
 తద్యో మావక్రమిషమితి వావై తదాహ” (సం-౬ కాం-౧౧ప్ర-౪) ఇతి ।
 హే ఆప ఇతి * । తన్తశబ్దాభిప్రాయమాహ “అచ్ఛిన్నంతస్తుం పృథివ్యా అ
 నుగేషమిత్యాహ సేతుమేవ కృత్వా త్యేతి” (సం-౬ కాం-౧౧ప్ర-౪) ఇతి ।
 బోధాయనః “బృహస్పతి వత్సర్వా ప్రయాతి భద్రాదభిశ్రేయః ప్రేషి
 బృహస్పతిః పుర ఏతా తేఅస్తు” ఇతి । అథ యత్ర వత్సర్వా భవతి తదవ
 స్పతి అకేమవస్య వర ఆపృథివ్యా ” ఇతి । అథాదిత్యముద్యస్త ముపతిష్ఠతే
 ఆరేశత్రూ కృణుహి సర్వవీర ఇతి ” ఆపస్తంభస్తు త్రీమ్మన్త్రానే
 కీర్తత్య వినియజ్జే “పృథగరణీష్వగ్నీం త్వమారోప్యరథేనప్రయాతి తద
 థావే రథాశ్చమాదాయ భద్రాదభిశ్రేయః ” ఇతి । అత్రార్థక్రమేణదేవీరా
 వ ఇత్యస్తాత్ పూర్వమేవాయం మన్తోఽవగస్తవ్యః । హే రథ భద్రా

† యద్యపరియా ఇతి కాంచీపుస్తకపాఠః.

* వావఇత్యేవ కాశీపాఠః.

త్ ప్రశస్తాదస్తాన్నిత్యాగ్ని హోత్రస్థానాత్ శ్రేయః అభిప్రేసి అతి
 ప్రశస్తం సౌమికందేవయజనమభిప్రయాసి ! బృహస్పతిః పుర పతాతవ పు
 రతో గన్తా అస్తు భవతు । అథ ప్రయాణం దూర్ధ్వం పృథివ్యాః సమృద్ధి
 న్యాసమస్తాత్ వరే శ్రేష్ఠే స్థానె ఈం ఇమాం గతిం అవస్య సమాపయ ।
 హే రథాభిమాన్ ఆదిత్యశత్రూన్ రాక్షసాదీన్ ఆరేదేవయజనాద్వా
 రైః కురు । కల్పః “అథయత్ర యత్యమాణో భవతి తదవస్యతి ఏవమగన్త
 దేవయజనం పృథివ్యా ఇత్యన్తాదను వాకస్య” ఇతి । స చ మన్తః ఏవమా
 మ్నాయతే “ఏవమగన్తదేవయజనం పృథివ్యా విశ్వేదేవా యనజుషన్త
 పూర్వముక్యామాభ్యాం యజుషా సన్తరన్తో రాయస్వోషేణ సమిహమదే
 మ ఇతి పృథివ్యాః సమృద్ధి యద్దేవయజనం పవంతతి దమగన్త వయం ప్రా
 ప్తాః । యద్దేవయజనే పూర్వే విశ్వేన ర్వే దేవాముక్యామాభ్యాం యజుషా
 అజుషన్త అసేవన్త తద్వయమాగత్య దేవత్రయ జాతైర్మన్తైః సోమయా
 గం సన్తరన్తః సమ్యక్పారం నయన్తో రాయస్వోషేణ ధనసమృధ్యా సమి
 హా సమిచీనేనాస్నేన చ సుదేహు హృష్యాన్యః । భద్రా దభీత్యా దిమన్తా
 ర్థః సుప్త ఇత్యభిప్రేత్య బ్రాహ్మణేనాత్ర వ్యాఖ్యానముపేక్షితం । ఔపాను
 వాక్యకాణ్డేతు దీక్షితనియమప్రసక్తాత్ వ్యాఖ్యానంకృతం । తత్ర బృహస్ప
 తేరుపయోగమాహ “అగ్నిరైస్వ దీక్షితస్య దేవతా సోఽస్తా దేతహిన్ తిర
 ఇవ తహిన్ యాతి తమీశ్వరగ్ం రథాగ్ం సి మాన్తార్థదాదభిశ్రేయఃప్రే
 హి బృహస్పతిః పుర పతాతే అన్త్రిత్యాహ బ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్ప
 తిస్తమేవాన్వారభ తేసవనగ్ం సమృద్ధయతి” (స-౬ కాం ౧ ప్ర ౨) ఇతి ।
 యదా దీక్షితోగ్ని హోత్రస్థానాత్ ప్రయాతి తదా అగ్నిస్థిరోహిత
 ఇవ నైనంపాలయతి । తతోరథాంస్యేనం మాగ్ధే మాన్తమీశ్వరాణి భవ
 త్తి । తత్ర బృహస్పతౌ పురతో గచ్ఛతి సతి అనుగచ్ఛన్తమేనం రతోబా
 ధపరిహరేణ స బృహస్పతిః సమ్యక్పారం నయతి । ఉత్తరమన్తస్య చతు
 ర్షు భాగేషు ప్రతిపాద్యోగ్యః ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ “ఏవమగన్త దేవయజనం
 పృథివ్యా ఇత్యాహ దేవయజనగ్ం హ్యేవ పృథివ్యా ఆగచ్ఛతి యో యజ

తే విశ్వేదేవా యదజపంత పూర్వ ఇత్యాహ విశ్వే హ్యేతద్దేవా జోష
యన్తే యద్భాస్మాణా ఋక్సమాభ్యాం యజుషా సంతరంత ఇత్యాహ
ఋక్సమాభ్యాం హ్యేష యజుషా సంతరియోయజతే రాయస్వోషే
ణ సమిషా మదేమేత్యాహ శిషమైతామాశాస్తే” (సం-౩ కాం ప్ర-౧౦౮)
ఇతి । అధ్వర్యుశ్రభృతయో బ్రాహ్మణా యద్దేవయజన మిదానీమధిష్ఠన్తి
తద్దేవాః స్వయం సేవమానా ఏతాన్ సేవన్తే । యోయజతే స ఏష సంత
రతీత్యన్వయః ॥

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

• దైవీం హస్తా శోధయిత్వా యేదే వ్రతపయః పశేత్ ।
అగ్నే స్వప్యన్నగ్నిమాహ్ త్వం ప్రబుద్ధో జపేత్ తథా”
విశ్వ ఇత్యపి పూషేతి సాహారాను శాసనం ।
దేవో వసుగ్రహశ్చన్త్రం పశ్యిస్తత్ర పరిగ్రహః ॥
వాయనప్తమపున్పుత్రాం సన్యా ఋగ్భ్యం చ గాః స్పృశేత్ !
దేవీరాహ విగావ్యభ్యం లోప్తమపు విమదేయేత్ ॥
భద్రావ్రతేన యాత్యేనం యాగభూమిం వ్యవస్థితః ।
అనువాకే తృతీయేన్మిన్నుదితా ఏకవింశతిః” ఇతి ॥

అథమీమాంసా

ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం ॥

“స్వపాక్షిమస్త్రాతవద్యో నోవాఽద్యాత్వన్తరా యతః ।

కృతోన్మదేశప్రవృత్త్యాన్నిమిత్తాభేదతః సకృత్” ఇతి ॥

దీక్షితస్య స్వప్నసమ్యక్తరణవృష్టిక్షేదనాఽమేధ్యదర్శన నిమిత్తకాస్త
త్తన్త్రాజపాః సతితాః । త్వమగ్నే వ్రతపాలసీత్యాదికః స్వప్నమన్త్రః ।
దేవీరాహ అపాన్నపాదిత్యాదిరణదీతరణమన్త్రః । ఉన్వతీర్పలంఘత్యేత్యాది
పుష్టిక్షేదనమన్త్రః । అబద్ధం మన ఇత్యాదిరమేధ్యదర్శనమన్త్రః । య
ది నిద్రామథ్యే ప్రబోధైరలైవ్యవధీయేత సదీచ బహుశః స్రోతోయ
కాపి దీప్తివైః పృష్టిశ్చ దేవైః అమేధ్యానిచ దేవైః తదా తేరన్తరాన్యైః

స్త్రాయాభ్యంతాయాను త్వా మాతా మన్యతా మను పితామహ భాతా
సగ భ్యోను సఖా సయాభ్యః సా దేవి దేవ మచ్ఛేహీస్త్రాయ సోమ
గ్ం రుద్రస్తామర్తయతు మిత్రస్య వథా స్వస్తి సోమ సఖా పునరే
హి సహరయా॥ ౨ ॥ దక్షిణా సోమసఖా పశ్చిమ॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే చతు
ర్థో-౭-నువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

త్వతీయేదేవయజనం స్వీకృతం । ఆథ తస్మిన్ దేవయజనే సోమయా
గోపయోగి సోమం క్రేతుం సోమక్రయణీవిషయం హువామాదికౌ చతు
ర్థేఽభిధీయతే । ఇయ నై శుక్రతమారిత్యావయ స్తన్నత్వా । ప్రాయణీయా
సహస్థీ యన్ క్రౌవాజ్యం తేనాజ్యేనసోమక్రయణీ మీక్షమాణోబుహు
యాత్ । తతో మన్త్రీవ్యాఖ్యానాత్ పూర్వంప్రాయణీయా సోమక్రయ
ణీ చానువాకద్వయేన బ్రాహ్మణే నాభిధీయతే । తత్రప్రాయణీయాం
ప్రస్తాతి “దేవానై దేవయజనమధ్య వసాయ దిశో న ప్రాజానన్ తేఽ
ఏవ్యోన్యముపాధావన్ త్వయా ప్రజా నామ్ త్వయేతి తేఽదిత్యాగం సమ
క్రియస్తత్వయా ప్రజానామేతి సాభ్రవీద్వరం వృణైమత్ప్రాయణా పవ
వోయజ్ఞా మచుదయనా అనన్నితి తస్మాదాదిత్యః ప్రాయణీయో యజ్ఞా
నామాదిత్య ఉదయనీయః” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౨|౨) ఇతి । దేవయజనా
ర్థమయంప్రదేశః సమీచీనో న త్వితర ఇతి నిశ్చేతుం పరిభ్రామ్య తంప్ర
దేశం నిశ్చిత్వ పరిభ్రమణేన దిగ్భ్రమంప్రాప్య ప్రాచీనవంశాదావసమ
ధాః సమృన్నాః । తతస్త్వమేవ దిశంజ్ఞాపయే త్యేవం పరస్పరం వద
న్తా దిగ్విలోకన * శక్తిమదిత్యాం నిశ్చితవన్తః । సా చాదితిబ్రవీత్ । సో

మయాగానాం ప్రారంభసమాప్త్యోరహమేవదేవతా భూయాసమితి వ
 రమయాచత । ప్రయన్తిప్రారభన్తే అనేనదేవతా రూపేనైతిప్రాయ
 ణం । ఉద్యన్తి ఉత్తిష్టన్తి సమావయన్త్యనేనేతి ఉదయనం । అహమేవ
 ప్రాయణం ఆరంభదేవతా యేహంయజ్ఞానాం లేమత్స్వయణాః । అహ
 మేవ ఉదయనం సమాప్తిదేవతా యేహంయజ్ఞానాం లే మదుదయనాః ।
 శస్తాదేవం పృథక్త్వాదదితిదేవతాకః ప్రాయణీయయాగః కర్తవ్యః ।
 తస్మిన్క్రామదయనయా గోఽపి విధీయతే । అదితిరేకావధానదేవతా
 చతస్రస్త్వగ్దేవతా ఇత్యభిప్రేత్య సఖ్యం విధత్తే “పశ్చిదేవతా యజ
 తి పశ్చిదితో దిశాం ప్రజ్ఞా త్యా అథో పశ్చాత్తురాపశ్చిః పాశ్చిం య
 జ్ఞో యజ్ఞమేవావరుధే” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౫౨) ఇతి । దిగ్విశేషేషుదేవతావి
 శేషం విధాతుంప్రస్తాతి “పథ్యాగ్ం స్వస్తిమయజ్ఞః ప్రాచీమేవ తయా
 దిశంప్రాజానన్నగ్నివా వక్షిణా సోమేన ప్రవీచీగ్ం సవిత్రోదీచీమదిత్యో
 ధ్ధావీ” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౫౩) ఇతి । స్వస్తిసంజ్ఞా దేవతా పథ్యా పథి
 సాధుః । దిగ్విశేషబోధనరూపే మార్గైశ్చ శర్కా విధత్తే “పథ్యాగ్ం స్వ
 స్తిం యజతి ప్రాచీమేవ తయా దిశంప్రాజానాతి పథ్యాగ్ం స్వస్తిమిష్ట్యా
 ఽగ్నిషోమా యజతి చతుషీ వాపతే యజ్ఞస్య యదగ్నిషోమా తాభ్యా
 మేవానుపశ్యత్యగ్నిషోమా విష్ట్యా సుమితారం యజతి సవిత్ప్రసూత ప
 వానుపశ్యత సుమితారమిష్ట్యాదితీం యజతీయం వా అదితిరస్యామేవ ప్రతి
 స్థాయానుపశ్యతి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౫౪) ఇతి । అథానుసారేణ * హే
 మవిశేషా దిగ్విశేషేషున్నేయాః । చతుర్ద్వయరూపేణ ప్రశంసితమగ్ని
 షోమయోః సహనిర్దేశః । హేమమస్తు తయోః క్రమభావీ దిగ్భేదాద్యా
 జ్యసువాక్యాభేదాచ్చ । తతోఽగ్నిమిష్ట్యాసోమం యజతీత్యసి వాక్యం
 ద్రష్టవ్యం । తయోశ్చతుష్ట్యం దార్శికాజ్యభాగబ్రాహ్మణేప్రపశ్యతం । ౨
 త్రాదితేశ్చను హేమః, అదిత్యప్రాయణీయః పయసి చరుతి తాభాన్త
 రే సమామూనాత్, ఆజ్యేనతు దేవతాన్తరాణాం । తథా చ సూత్రం

“చతుర ఆజ్యభాగాః ప్రతిదిశం యజతి” ఇతి, ఋగనువచనమధ్వర్యో
 ర్విధతైః “అదితిమిష్టా మారుతీరుచమన్వాహ మరుతోవై దేవానాం విశో
 దేవవిశం ఖలునై కల్పమానం మనుష్యవిశమనుకల్పతే యన్వారూతీమృచ
 మన్వాహ విశాంకృత్యై” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౨౨) ఇతి-1 మరుతోయధవధి
 త్యేషా మారుతీతి । తథా చ సూత్రం “మారుతీమృచమన్వాహ మరుతో
 యధవో దివ ఇతి” ఇతిపశుసంహితాశ్చత్ సభ్యైకాః సప్తగణపాహా మ
 రుతో మనుష్యవైశ్యవదేవానాం ధనసమ్పదకాః ప్రజాః । అనేన మన్వారీ
 నువచనేన దేవవిశాం సమూహాః స్వవ్యాపారే కృష్టే భవతి । తచ్చ కల్ప
 మానమనుస్మత్య మనుష్యప్రజాసంఘః కల్ప్యతే । అతో మన్వారీనువచనం
 ప్రజానాం కృత్యై భవతి । పూర్వపక్షత్వేన చోదకప్రాప్తం కీర్ణదధ్మమప
 వదతి “బ్రహ్మవాది సోవదన్తి ప్రయాజవదనూయాజం ప్రాయశీయం
 కార్యమనూయాజవదప్రయాజ ముదయనీయమితిమే వైప్రయాజాఅమీ
 అనూయాజాః నైవ సాయజ్ఞస్యసన్తతిః” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౨౨) ఇతి । ప్రముఖే
 యష్టవ్యాః సమీధాదిసామకాః పశ్చిప్రయాజాః । అనుపశ్చత్ సమాస్తా
 యష్టవ్యా బహ్నిరాదిసామకాః శ్రుయోఽనూ యా జాః । తమభయం ప్రా
 యణీయోదయనీ యయోరిష్ట్యోరతిదేశతః ప్రాప్తం । తత్ర ప్రాయణీయా
 యామనూయాజానుస్తా నే యాగః సమాప్యేత । తద్వత్ ఉదనీయాయాం
 ప్రయాజానుస్తా నే యాగాన్తరంప్రారభ్యేత । తథా సతి సోమయాగో మ
 ధ్యే విచ్ఛిద్యేత । ఉభయవర్జనే తు సోమయాగస్య ప్రారమ్భరూపాయాం
 ప్రాయణీయేష్టావిదానీం అనుష్ఠీయమానా ఇమేప్రత్యయైః ప్రయాజాః
 సమాప్తిరూపాయాం ఉదయనీయేష్టాననుష్ఠీయమానా అమీ పరోయై అ
 నూయాజాః । తథా సతి ప్రయాజానూయాజద్వయేన దర్శయాగస్యయాస
 న్తతిః నైవాస్య సోమయాగస్య మధ్యే విచ్ఛేదరాహిత్యలక్షణా సాసన్త
 తిః సమ్మద్యతే । పూర్వపక్షం దూషయతి “తత్తథా న కార్యమాత్మావై
 ప్రయాజాః ప్రజానూయాజా యత్ప్రయాజా నన్తరియాదాత్మా నమ

స్తరియాద్యదనూయాజాన స్తరియాత్ ప్రజాసు స్తరియాద్యతః ఖలు వైయ
జ్ఞస్య పితృస్య నక్రియతే తదను యజ్ఞః పరాభవతి యజ్ఞం పరాభవంతం
యజమానోసు పరాభవతి (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । అత్తనో వా పు
త్రాదేర్వానాన్తర్థాయః శోభం శక్యతే తయో ద్వయం తదజ్ఞమిత్య
ర్థః । సిద్ధాంతమాహ “ప్రయాజవదేవానూయాజవత్ ప్రాయణీయం
కార్యం ప్రయాజవదనూయాజవదుదయనీయం నాత్మానమన్తరేతినప్రజాం
న యజ్ఞః పరాభవతి నయజమానః” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । విచ్ఛే
దపరిహారాయ విధత్తే “ప్రాయణీయస్య నిషాగన ఉదయనీయమభినిర్వ
వతిప్రేవసాయజ్ఞస్య సప్తతః” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । ప్రాయణీయ
యాగసమృద్ధి చరుపాత్ర మప్రయోగ్య నిషాగనే పాత్రలిప్తైర్నేనిర్వా
పాన్న తపస్య యా సంతిప్రేవసోమ యాగస్యావిచ్ఛేదరూపా సా స
ంతీర్థవతి । ప్రాయణీయోదయనీయ యోదైవతైర్కృత యాజ్ఞా
యా అపేక్ష త్వప్రాప్తా వ్యత్యాసం విధత్తే “యాః ప్రాయణీయస్య
యాజ్ఞాయత్రా ఉదయనీయస్యయాజ్ఞాః పుర్యాత్ పరాజముం లోకమా
రోహత్ ప్రమాయుకః స్యాద్యాః ప్రాయణీయస్య పురోఽనువాక్యాస్తా
ఉదయనీయస్య యాజ్ఞాః కరోత్యస్మిన్నేవ లోకే ప్రతితిష్ఠతి” (సం-
౬ కాం|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । స్వస్తియుద్ధిం ప్రపద్యే శ్రేష్ఠేత్యాద్యాః ప్రాయణీ
యస్యయాజ్ఞా ఉదయనీయాఽపి తథేత్యేవం కేచిదాహుః । తథా సతి
ప్రతి నివృత్తై రభావాద్యజమానో స్వాగ్లోకాత్ పరాఙ్ముఖః స్వర్గమారో
ఢుం సహసామియేత, తస్మాత్ తేషాం పత్నో న యుక్తః । యాస్తు స్వ
స్తి నః పశ్యేత్యాద్యాః ప్రాయణీయస్య పురోఽనువాక్యాః తాసాం
యాజ్ఞాత్వేనతి స్వస్తి ఋగ్విత్యాదీనాం పూర్వోక్తానాం పురోఽను
వాక్యాత్వాయ ప్రతినివృత్తైః । యజమానోఽప్యస్మిన్ లోకే ప్రతితిష్ఠత్యే
వ । ఇథం ప్రాయణీయేష్టిముక్త్యా సోమక్రయణీం వక్తుం సోమాహరణం సో
పాఖ్యానమాహ “కద్రూశ్చ వైసుపర్ణి చాత్మరూపయో రస్పధైతాగ్ం
సాకద్రూః సుపర్ణోమజయత్ సాన్తబ్రవీత్ తృతీయస్యామితో దివిసోమ

స్తమాహర తేనాత్మానం క్షీగ్రీణీష్వేతి" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౬౮) ఇతి ।
 కద్రూః సుపర్ణిచోభే సపత్నోపకాజయే దాసీత్వం అభ్యుపేత్య మమైవ
 సాన్దర్యం మమైవేత్యస్పర్థతాం । తత్రసద్యస్థాః కద్రూజయమూచిరే । సా
 చ కద్రూః సుపర్ణిం దాసీత్వేన పరిగృహ్య తన్మౌఢసోపాఘం స్వయ
 మేవోప దిదేశ ఇతోస్మాత్ లోకాదారభ్య గణనాయాం తృతీయాహ్వా
 స్పర్థలోక స్తస్మిన్ సోమో వర్తతే మహర్జన స్తపః సత్యమిత్యేతైపి లో
 కాః ద్యుశ్చాభిధేయాః । తస్మాదిత స్తృతీయస్యామితి విశేష్యతే । సోమ
 ఆహృత్య దత్తై సతి త్వాం ముఖ్యామి ఇతి । సోమాహరణం సమ్భవయ
 తుం శ్రుతిరాహ "ఇయం వై కద్రూరసా సుపర్ణి ఛద్వాగ్ంసి సాపర్ణై
 యాః" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౬౮) ఇతి । భూలోకరూపత్వాత్ కద్రూః స్వ
 యమాహర్తుం న శక్నోతి । సుపర్ణీతుద్యులో కరూపత్వాదుత్పతనసమ
 థానాం గాయత్ర్యాది రూపాణాం అపత్యానాం సద్భావాచ్చక్షోతి
 అథ సా సుపర్ణీ స్వపుత్రాణాం గాయత్ర్యాదీనాం అగ్రే స్వవృత్తాంతం
 స్పష్టికరోతిత్యాహ "సాబ్రవీదస్తైవై పితరో పుత్రా భిభృతస్తృతీయ
 స్యామితోదివి సోమ స్తమాహర తేనాత్మానం క్షీగ్రీణీష్వేతిమా క
 ద్రూరవోచత్" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౬౮) ఇతి । పున్నామనరకోప
 లక్షితాత్ విశేషాత్ దుఃఖాత్ త్రాయంత ఇతి పుత్రాః తాన్ పుత్రా
 నస్తై ఏతాదృశోపద్రవపరిత్రాణాయ మాతాపితరో పువ్యతః । హే గా
 యత్ర్యాదిపుత్రాః కద్రూవచన మవగత్య యమచితం తత్కురుభ్యం గాయ
 త్ర్యాదీనామైదిక్ శరీరధారిత్వాత్ పుత్రత్వమవిరుద్ధం తత్రప్రాథ త్వా
 దాదా జగతీప్రవవృత ఇత్యాహ "జగత్యుదపతచ్చతుర్దశాక్షరా సతీ సా
 ప్రాప్య న్యవర్తత తస్యై ద్వేలక్షరే అమయేతాగ్ం సా పశుభిశ్చ దీక్ష
 యా చాగచ్ఛత్ తస్మాజ్జగతీచందసాం పశవృతమా తస్మాత్ పశుమ
 న్తం దీక్షోఽవసమతి" (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౬౮) ఇతి । పురా జగత్యాః పా
 దన్య చతుర్దశాక్షరాణ్యాసా । తాదృశీ జగతీ ద్యులోకం గత్వా స్వాస

భ్రాజాదిభిః సోమరక్షకైః సహ యుధ్వా సోమమప్రాప్య అగ్నిషోమీయ
 సవనీయా బధ్నాభ్యుపశూ ఇష్టిసాధ్యదీక్షాఘృహీత్వా స్వకీయే చా
 త్సరద్వయే స్వానాదిభిర్గృహీతేనతి పరాజిత్య సమాగతా । యస్మాజ్జగ
 తీ పశూనానయత్ తస్మాత్ పైవాత్యవశుప్రదాయతః పశుభిః సః దీ
 త్మోఽఽనీతా । తతః పశ్యధికస్వాధీన సమ్మత్తా సత్యాం దీత్యాయాంప్రవ
 ర్తతేతతైవ త్రిష్టుభా యుద్ధం దర్శయతి, త్రిష్టుసుదవతత్ త్రయోదశాక్ష
 రాసతీసాఽప్రాప్య న్యవర్తత తస్యై ద్వే అక్షరే అమీయేతాగ్ం సాదక్షి
 ణాభిశ్చ తపసాచాగచ్ఛత్” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౭) ఇతి । గౌశ్చేత్యశ్వ
 శ్చేత్వాదయో దక్షిణా । అశనపరిత్యాగముష్టిబద్ధవాగ్యమనవనీతాభ్యజ్ఞన
 కృష్ణాజన ప్రాపరణాది క్లేశసహిష్టుత్వం తపః । ప్రాణవస్త్రియస్య గ
 వాశ్వాదేదానం అధికంతపః । త్రిష్టుభా తదానయనముపపాదయతి
 “తస్మాత్త్రిష్టుభా లోకే మాధ్యుద్ధినే సవనే దక్షిణానీయస్త ఏతత్
 ఖిలు వావతప ఇత్యాహుర్యః స్వప్తదాతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౮)
 ఇతి । మాధ్యుద్ధినసవనస్య త్రిష్టుగభిమానినీ దేవతా । తతస్తదేవ త్రిష్టుభా
 లోకః స్థానం శరీరప్రయాసాదపి ధనహానికృతస్య మానసప్రయాసస్యాధిక
 త్వాదనేన ధనేన పరోపజీవనాచ్చ దానమేవ మహత్ తప ఇత్యభిజ్ఞా
 నాంమతం గాయత్ర్యాస్తు యుద్ధేజయం దశయతి । “గాయత్ర్యుదవత
 చ్చతురక్షరాః సత్యజయాజ్ఞోతిషా తమస్యా అజాభ్యరున్ధత్ తదజాయా
 అజత్సగ్ం సాసోమం చాహరచ్ఛత్వారి చాక్షరాణి సాఽస్తాక్షరా స
 మవద్యత్” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౯) ఇతి । సహాయరహితయోః పూర్వ
 యోః పరాజయం దృష్ట్వాగాయత్రీ స్వయం అజయా సహ ఉదవతత్ ।
 సాప్యజా గాయత్ర్యర్థం స్వకీయేనజ్యోతిషా తం సోమమభిత్ రురోధ ।
 తస్మాద్రోహపర్యాయతేషణాద్ధాదజ ధాతోః అజేతి నామ నిష్పన్నం ।
 ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం గ్రాయత్రీం ప్రశంసతి, బ్రహ్మవాది సోమవదన్తి కస్మాత్
 సత్యాదాయత్రీ కనిష్ఠాశ్వసాగ్ంసతి యజ్ఞముఖం పరియాయేతి యదే
 వాఽదః సోమమాహరత్ తస్మాద్యజ్ఞముఖం పర్యేత్ తస్మాత్ తేజస్వినీ
 తమా” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౭౦) ఇతి । తస్మాత్ సత్యాత్ కారణాత్ ।

కస్మిన్మానాక్షరాయజ్ఞముఖంప్రాతః సవనం|తత్రబహిష్పవమాననామ్ని
ప్రధవస్తోత్రే ఉపాస్త్యైగాయతానర ఇత్యాద్యా ఋచో గాయత్ర్యః సే
యంయజ్ఞముఖప్రాస్తీ|బ్రహ్మవాదిష్వేవ బుద్ధిమంతో యదేవేత్యాద్యత్తర
మాహుః|యస్మాదియమదోముష్టాల్లాకాత్ సోమమాహరత్ తస్మాదస్యా
ముఖప్రాస్తీర్భుక్తా | ముఖత్వాదేవాస్యాపైజో బాహుశ్యం|ఆహారణప్రకా
రం చర్చయతి “పద్భ్యం ద్వేసవనేసమగృహ్లాత్ ముఖేనైకం యన్ముఖేన
సమగృహ్లాత్ తదధయత్ తస్మాద్వేసవనే శుక్రవతీ ప్రాతస్సవనజ్ఞు
మాధ్యన్తినం చ తస్మాత్ తృతీయసవనముజీషమభి మణ్వున్తి కీతమివ హి
మన్యన్తే” (సం-౬ కాం|౧౧|ప్ర-౬౮) ఇతి | పక్షిరూపా గాయత్రీ సవనద్వయ
పర్యాప్తా సోమభాగౌ పద్భ్యం సంగృహ్య తృతీయసవనపర్యాప్తం సో
మభాగం చక్చుఃపుటాభ్యాం సంచశ్య తదీయం రసం పపా | యస్మాత్
పద్భ్యం ధృతౌ సోమభాగౌ నపీతౌ తస్మాత్ ప్రాతస్ సవనమాధ్యన్తీన
వనే శుక్రశబ్దాభిధేయేన సోమరసేనోపేతే|యస్మాత్ తృతీయభాగః పీతః
తస్మాత్ పీతశ్చం కున్యనూనాః తత్సాదృశ్యాధ్ధం ఋజీషమభిషాబుయరి
తి|సాసగ్ధికం కిజ్జిద్విధాయతత్రావనం విశేషం విధత్తే “ఆశిరమవనయతి
స శుక్రత్వాఽయాథో సమ్మర త్యేవేనత్” (సం - ౬ కాం | ౧౧|ప్ర | ౬౮)
ఇతి|ఆశిరం క్షీరం సశుక్రత్వం సరసత్వం | కిజ్జి క్షీరసేచనాన్యజీషగత
సోమరసరూపహవిః సమ్మరతి సమ్యక్ సోషయత్యేవ | పునరప్యన్యత్
విధత్తే “తగ్ం సోమమాహి యమాణం గన్ధర్వో విశ్వావసుః పర్యము
ష్టాత్ సతిస్రో రాత్రీః పరిముషితోఽవవనత్ తస్మాత్ తిస్రో రాత్రీః
క్రీతః సోమో వసతి” (సం - ౬ కాం | ౧౧|ప్ర | ౬౮) ఇతి | ఉపసద్ధి
వసేషు త్రిష్వభివవమకృత్వాసోమం నివాసయేదిత్యర్థః | ఇథం సోమా
హరణం నిరూప్య సోమక్రయణీం నిరూపయితుం ఆరభతే “తేదేవా అ
బ్రువన్ (స్త్రీ)కామావై గన్ధర్వాః (స్త్రీ)యా నిష్క్రిణామేతి తేవాచగ్ం
(స్త్రీ)యమేకహాయనీం కృత్వా తయా నిరక్రీణన్” (సం-౬ కాం|౧౧|ప్ర-౬౮)
ఇతి | ఏకసంవత్సరవయసగ్ంయా(స్త్రీ) రూపయా వాద్వవతయా సోమన్య

శ్రీ రస్తు.

గతమానమున చందాదారులవలన జనులయినపైకము.

	రూ. అ. పై
బ్రహ్మశ్రీ॥మ-రా-రా-శ్రీ, పి - చంచలరావుగారు, మదరాస్ } రివిన్యూబోర్డు శిరస్తేదాగ్లు.	౧ ౧౨ ౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ మ-రా-రా-శ్రీ, కా - కృష్ణస్వామిశాస్త్రిలవారు, } మదరాస్, హైకోర్టుదుబాసీగారు.	౭ ౦ ౦
•బ్రహ్మశ్రీలకై॥వై-శ్రీ, టి-కామాశెట్టిగారు, మదరాస్.	౨ ౦ ౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ మ-రా-రా-శ్రీ, వి. ఎన్. నరసింహయ్యంగార్లు, } శివమగ్నా-డిప్టీకమిషనర్.	౫ ౬ ౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ మ - రా - రా-శ్రీ, లక్కరాజు - శంకరయ్య } పంతులుగారు, మచిలీపట్నం.	౫ ౫ ౯
శ్రీమన్మహారాజరాజశ్రీ, చీఫ్ కమిషనర్ హుజూరిలాఖాఅట్టాచీ } మైసూర్ సంస్థానం దశవాయిదేవరాజయ్య అరసివరు.	౫ ౮ ౦
సదరి అరసుగారు ధర్మాధ్యక్షుగా పెద్దబళ్ళాపురం ప్రసన్న } క్రీష్ణంకటరమణదేవస్థానం మ్యానేజరు వెంకటరాయల } గారికి యిప్పించినది.	౫ ౮ ౦

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారజయాళు విద్యత్ప్రభువులకు సేవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬-
అణాలహొప్పన అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇవ్వడే చందాచేసి అధ్వాన్య
నైకమిచ్చువారికి వెలత్సించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అధ్వాన్య
రు ౨ ముండు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను ఆండుకుగా
ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటించబడియుండిన సంచి
కలకు చందాదారులును ౬ అణాలహొప్పన వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము
ముదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే
వారికి అధ్వాన్య ముజరాదొరకదు. చందానైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
గాని మాకు అంభచేయవచ్చును. వరస్థలపు చందాదారులు అధ్వాన్య బాబకు
రు ౩-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోట్టేబీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦
ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబీల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకా
రము బిస్కూంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు.
మాకు చందానైకముచెల్లించినవారిజేరులను నైకములనుగూడ నైనెల సంచికలో ప్రక
టించెదము. మానైక మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను
అది చోరీబాబతుగా భావించబడును. ఇదివరకు ౭ సంచికలు ఆచ్చువేసిప్రకటించడ
మైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటించబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి
యివ్వగలము.

బహుభవ్యయ విద్యత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్య
నకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులజేడదన.

‘మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥

సెప్టెంబరు నెల-౧ లేదీ.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
బజంట్

ఇ.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి శాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రి శా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రి శా చ

ప్రకటికృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౮.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయప్రేమమిత్తేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీరస్తు.

౧౮౭౯ సువత్సరం || సెప్టెంబరు నెలలో నూతనముగా చేరిన

చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రూప్య. ఆ. నై

మ-రా-రా-శ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ || వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలుగారు

బి. ప. చేయించినచందాలు ౮కి ౪౩ - ౦ - ౦ కు వివ

రము. రాజమహేంద్రవరం ఇన్స్టిట్యూట్.

మ-రా-రా-శ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ || కొమ్మరాజు రామలింగశాస్త్రిలు
గారు, రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, అయ్యగంగాధరసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు
బి. ప. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, ఫారుఖ్ ఖైరివాసరావుపంతులుగారు
బి. ప. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, సోమంచలింగయ్యగారు. రాజమహేం
ద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, చిర్రావూరి యజ్ఞన్నశాస్త్రిలుగారు,
రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, కాజ రామకృష్ణారావుగారు. రాజమ
హేంద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, చల్లపల్లి బాపయ్యగారు. రాజమహేం
ద్రవరం.

౫ ౬ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, జంధ్యాల దక్షిణామూర్తిశాస్త్రిలు
గారు గోదావరిడెస్టిన్యూ అమలాపు
రం సబ్రిజస్ట్రర్.

౫ ౬ ౦

వెరశిచందాలు ౮కి రు ౪౩ ౦ ౦

బ్రహ్మశ్రీ || రా||శ్రీ, శేషగిరిశాస్త్రివారు, ప్రెసిడెన్సీకా
లేజ్ వర్ణాఖ్యులర్ సూపరింటెండెంట్
జమీందార్ - యం. ప. మద్రాస్.

౨ ౮ ౦

నిష్కరియః కృతః గర్భ ర్వేష్వపరక్తాయాః తస్యాః స్త్రీయా రోహిత గోరూ
 వతాం దశయతి సారోహి ద్రూపం కృత్వా గర్భ ర్వేభ్యోఽపక్రన్యాఽశ్రు
 త్ తద్రోహితో జన్తు” (సం-౬ కాం|౧ ప్ర|౬౪) ఇతి । విహ్వయానుహౌ విలక్షణం యథా
 సర్వేవ తాప్రాప్తింద్యయతి “తేజేనా అబ్రువన్మమయన్మనక్రమేన్నాస్మాను
 పావర్తతే విహ్వయానుహో ఇతి బ్రహ్మగర్భర్వా అవదన్నగాయకా దేవాః
 సానేవాక గాయత ఉపావర్తత తస్మాద్దాయత్తగ్ంస్త్రియ్య కామయ
 తే” (సం-౬ కాం|౧ ప్ర|౬౪) ఇతి । విహ్వయానుహౌ విలక్షణం యథా
 భవతి తత్తేవ ఆకారయామః । బ్రహ్మజేహః । పతస్యత్రాంత వేదసంప్రశం
 సతి “కానుకావనగ్ం స్త్రీయోభవన్తి య ఏవం వేదాఽథో య ఏవం
 విద్యాససే జన్యేముభవతి తేభ్య ఏవ జన్యేభ్యః తద్విధానతయా భవ
 త్తి” (సం-౬ కాం|౧ ప్ర|౬౪) ఇతి । ఐరస్య స్నిధాః వరాధాం కన్యానా
 స్వేష్టుం ప్రవృత్తాబాన్ధవా జన్యాః । తాన్యతానాం జన్యానాం ద్వావర్తౌ
 తత్తైస్త్రికా వగైయథోక్త వేదసరసి తా అనేక గుణాస్తరోపేతా బహు
 వరా యద్యపి సన్తి తథాపిణం వర్గానాం వేత్త్య యేషు జన్యేష్వేకావే
 వదిద్యాకవరో భవతి తేభ్య ఏవ జన్యేభ్యః కన్యాం తత్త్వితరోవదసో
 వక్రయన్త్యా గుణం విధత్తే “ఏకసాయన్యా క్రిణాతి వాచైవైన్గం సర్వ
 యా క్రిణాతి తస్మాదేక హాయనా మనుష్యా వాచం వదన్తి” (సం-౬ కా
 |౧ ప్ర| ౬౪) ఇతి । వాగ్దేవతాయాః సోమక్రయణీరూపస్వీకారాత్ సర్వ
 వాచా క్రియఉపపద్యతే । ఏక సోమస్సరస్వీకారాచ్చ తస్త్రికా వయసి సో
 వదనవ్యవహరోపక్రమః । వజ్యదోహకా విశదయతి “అకూటయాఽక
 ణయాఽకాణయాఽగ్లోణయాఽసప్తశఫయాక్రిణాతి” (సం-౬ కా|౧ ప్ర|
 ౬౪) ఇతి । కూటా కుటిలశృంగే, అకణ్డా భిన్నశృంగేపేతా, కాణా త్వే కాక్షీ,
 గ్లోణామష్టాదిహుషితా, సప్తశఫా న్యూనాంగీ, ఏతావజ్యాః । ఉపాదే
 యాం దర్శయతి “సర్వయైవైన్గం క్రిణాతి” (సం-౬ కాం|౧ ప్ర|౬౪) ఇతి ।
 సర్వావయవసముద్భేద్యర్థః । ఏవయై బాధకపురస్కరం స్వపడుం విధత్తే
 “యచ్చేత్తయా క్రిణీయాద్వశృన్యక యజమానో స్యాశ్రుత్ కృణ్ణయాఽ

నుస్తరణీస్యాత్ ప్రమాణ్యకౌ యజమానః స్యాద్వ్యధ్వీరూపయా వాత్రక
 స్మీస్యాత్ స వాన్యం జనీయాత్ తం వాన్యోజనీయాదనుణయాపిక్తా
 త్వా క్షీణాత్యేతద్వైసోహస్యరూపగం స్వయైవైసంచేవతయా క్షీణాత్
 (సం-౬ కాం ౧ ప్ర ౬౨) ఇతి । మృతంపురుషమనుహస్యమానా గౌ అను
 స్తరణీ । కృష్ణాయాస్తాదృక్త్వాద్యజమానో మ్రియేత । వర్ణద్వయోపేతా
 యద్యపి విరోధిభూతనీ తథాపి యజమానతద్వైరిణోరన్యోస్యవిరోధిత్వా
 త్ కౌహన్తి వా హస్యతే ఇతి న జ్ఞాయతే । అరుణత్వం పిక్తాక్షత్వజ్ఞా
 సోమదేవతాయాః స్వరూపం, అతస్తాదృశీగౌ సోమక్రయాయ సదృశీభ
 వతి । ఇథం చతుర్థానువాకౌక్త మన్త్రీవ్యాఖ్యాసస్య ఉపోద్ఘాతత్వేన బ్రా
 హ్మణేన ప్రాయణీయాసోమక్రయణ్యావనువా కాభ్యామభిహితే । అథ
 మన్త్రీవ్యాఖ్యాతవ్యాః । కల్పః అతైత ద్ద్రువాజ్యమాప్యాయుస్ప్రదిచ
 తుక్కుహీతం గృహీత్వా సూత్రేణ హిరణ్యం నిష్క్రయం బధ్వాదర్భా
 భ్యాం ప్రబధ్యప్రచ్యవదధాతి । ఇయం తే శుక్రతనూరిదం వర్చస్తయా స
 వ్యురభ్రాజం గచ్ఛ" ఇతి । సా శుక్రదీప్తిగుర్ధిరణ్య తవ ఇయం జుహూస్త
 నూః, ఇదం ఘృతం తవ తేజః, అతస్తయా జుహ్వ సర్వచ్చ సమ్భవ । హే
 హిరణ్య ఆజ్యరూపాం బ్రాజందీప్తిం ప్రాపుహి । అథ వాహే శుక్రవహే
 ఇయమాజ్యరూపాతవతనూరిదం హిరణ్యం తవ తేజ ఇత్యేవం బ్రాహ్మణా
 నుసారేణ వ్యాఖ్యాతవ్యం । ఆధాన బ్రాహ్మణోక్తం హిరణ్యస్య మహిమానం
 తత్ర త్యవదత్రయో చ్చార్జణేన ప్రత్యభిజ్ఞాచ్యం ప్రశంసతి, తద్ధిరణ్యమభవత్
 తస్మాదవ్యో హిరణ్యం పునన్తి" (సం-౬ కాం ౧ ప్ర ౬౨) ఇతి । ఆధాన బ్రా
 హ్మణేత్వేవమామూయతే అపోవరుణస్యపత్నీయ ఆసన్ । తా అగ్నిరభ్య
 ధ్యాయత్ । తాః సమభవత్ । తస్య రేతః పరావతత్ । తద్ధిరణ్యమభవత్" ఇతి ।
 తస్మాద్ధిరణ్యస్య వన్తిః పితౌ ఆపో మాతరః, తస్మాత్ స్వతః శుద్ధం హి
 రణ్యం యది కదాచిద్రజస్వలాది స్పర్శేన శోధనీయం భవతి తదా అధ్యుః
 పునన్తి, జలవైవ శోధయన్తి, నతు కాంస్యతామ్రాదేరివ భస్మాగ్నాదిక
 మపేక్షతే, జుహ్వం హిరణ్యప్రయే పేణవిశిష్టాయాం మూమందితైః బ్ర

మ్నావాది నోవదన్తి కస్మాదనస్థికేన ప్రజాః ప్రవీయస్తేఽస్థన్వతీజ్ఞాయన్త ఇతి
 యద్ధిరణ్యం ఘృతేవధాయ జుహూతి తస్మాదనస్థికేన ప్రజాః ప్రవీయ
 స్తేఽస్థన్వతీజ్ఞాయన్తే” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౭౨) ఇతి తస్మాదనస్థికేన పీఠ్యేణ
 ప్రజాః ప్రవీయన్తే గభీక్రీయన్తే, ఉత్పత్తికాలే న్యగస్థియుక్తా జాయన్తే ।
 తత్ర పీఠ్యనద్యశం ఆజ్యం అస్థినద్యశం హిరణ్యం తదదం సాద్యశ్యం నివో-
 ధం యశ్వ రేణాస్థిస్త్రియత ఇత్యర్థః । వన్దినమ్మద్యబోధనపరతయానున్త్రీ-
 ంవ్యాచక్షే “ఏతద్వా అగ్నేః ప్రియం ధాను యద్వృతం తేజో హిరణ్యమియ
 న్తే శుక్ర తనూరిదం వర్ష ఇత్యాహ సతేజసమేవై నగ్ం సతసుం కరోత్యుభో
 సమ్భరత్యైవై నం” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౭౨) ఇతి ఏనమగ్నిం సమ్భరతి సన్య
 కరూతిః । ఏషవ్యావ వన్దినమ్మోదనేన తదీయతేజోహుషేణ హిరణ్య
 మున్త్రీప్రకాశ్యతే । హిరణ్యస్య సూత్రేణ బధనం విధత్తే “యదబధ
 వనజ్ఞాన్తర్థాః ప్రజానాం పగాహసుకాః స్యుర్నద్య హవదధాతి గర్భాణాం
 ధృత్త్యై” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౭౨) ఇతి । సూత్రాగ్రాంక్షణేన యథా సహ
 సాముచ్యతే తథా బధ్నియాదితి విశేషం విధత్తే “అప్రకృతం బధ్నిం ప్రజా
 నాం ప్రజననాయ” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౭౨) ఇతి విశ్వేషేణ సహసా మోదన
 యోగ్యం నిష్కర్త్యం బిల్వః * కర్క * కాణ్డే ప్రుద్ధజ్జ ఉపసద్భవ్య ఆహవనీ
 యే జుహూత్యన్వారజ్జే యజమానే, జూరసిద్ధతా వనసా జుహ్వా విష్ణ
 వే తస్మాస్తే సత్యసవనః ప్రసవే వాచో యన్త్రీమనీయ స్వాహా” ఇతి
 హే సోమక్రయణీ వాగ్రూపే త్వం జూర్వేగయుక్తాసి మనసా నియమి
 తాసి యజ్ఞాయస్రియాం । తాదృత్యాతిమోఘప్రేరణాయాన్తర ప్రేర
 ణేనతి మన్త్రోచ్ఛారణరూపయా వాచోయన్త్రీ నియమం అశీయ ప్రా
 ఖ్నయాం ఇదమాజ్యం హుతవస్తు । యథోక్తార్థం మన్త్రేకర్మయతి ।
 “నాగ్వాషసా యత్ సోమక్రయణీ జూరసిత్వాహ యద్ధినససా జవతే
 తద్వాహ వదతి ధృతా మనసేత్యాహ మనసాహి వాక్ ధృతా మనసా
 జుహ్వా విష్ణవ ఇత్యాహ యజ్ఞోవైవిష్ణుర్యజ్ఞాయైవై నాం జుహ్వాం కరోతి తస్మా

స్తే సత్యసవితః ప్రసవ ఇత్యాహ సవిత్ప్రసూతామేవ వాచనమనై”
 (సం-౬కాం॥ప్ర॥౭౮) ఇతి । జవతే తూర్ణం కర్తవ్యమిత్యవగచ్ఛతి । బో
 ధాయనః “అగ్రేణశాలాయాంతిష్ఠా యజమానమాజ్యనువేక్షయతి, శు
 క్రమస్యన్యుశమసి వైశ్వదేవగ్ం హవిరిత్యాజ్యమేనేక్షతే ” ఇతి । అపస్త
 మ్బుః “సోమక్రయణీమితమాణోజుషాంతి జూరసీత్యవరం చతుర్వహీ
 తం గృహీత్వా, శుక్రమసీతి హిరణ్యం స్మృతాచార్యవ్య వైశ్వదేవగ్ం హ
 విరిత్యాజ్యమదేత్య ” ఇతి । శుక్రం దిప్తిచత్ । అమృతం పినాశరహితం
 హే ఆజ్య హే హిరణ్యేతి వా యోజ్యం హే ఆజ్య త్వం సర్వదేవప్రి
 యం హవరిసి । తదిదం స్పష్టత్వాన్న బ్రాహ్మణే వ్యాఖ్యాతం । కల్పః
 “అతై నద్ధిరణ్యం నైధాయ ఆదిత్యుదీక్షయతి, సూర్యస్య చతురారు
 హమగ్నేరన్తః కనీనికాం యదేతాశేభిరీయసే భ్రాజమానో పిపర్చితేతి”
 ఇతి । సూర్యసచ్చర్చిణుదీయం చతుర్ద్విరీయం, కనీనికా త్వమేతశనా
 ద్ధిని, తదభయమారుహం ప్రాప్తోఽస్మి । యతోహే సూర్య త్వమేతశనా
 మతైః అవైర్నగచ్ఛసి, హేవిష్వేత్వం పిపర్చిహ తేజసా భ్రాజమానోఽసి
 తస్మాద్రత్యోనివారణాయ యువాం ఉభౌ ప్రాప్తోఽస్మి । ఏకదభిప్రాయం ద
 ర్శయతి “కాణ్డే కాణ్డే ప్రక్రియమాణే యజ్ఞగ్ం యతోగ్ంసి జిహ్వాగ్ంస
 వైస్యవశిలు వాఅరత్యోహతః పథా యోగ్నేశ్వ సూర్యస్య చ సూర్యస్య
 చతురారుహమగ్నేరన్తః కనీనికామిత్యాహ యవారత్యో హతః పథా
 స్తగ్ం సమారోహతి” (సం-౬కాం॥ప్ర॥౭౮) ఇతి । కాణ్డే కాణ్డే తత్తమ
 పాణ్డైన్యక్త పత్రకస్త్రిక్ యజ్ఞాణ్డే । బోధాయనః “అతై తాగ్ంసోమక్ర
 యణీమగ్రేణ శాలాముదీచినుభివర్తయన్తే తామనుసున్త్రీయితే, చిదసి
 మనాసి ఇత్యన్తాననువాకస్య ” ఇతి । స చ మన్త్రీ పవమామ్నాయతే
 “చిదసి మనాసి భీరసి దక్షిణాసి యుజ్జియాసి క్షత్రీయాస్యదితిరన్యభయ
 తః శీర్షీసానః సుప్రాచీ సుప్రతీచీ సమ్భవ మిత్రస్త్వే పది బధ్నాతుపూహ
 ధ్వనః పాత్విన్త్రాయాధ్యాయోయాఽను త్వాయాతామన్య తామను పితా
 సుభ్రాతా సగర్భ్యోఽనుసఖానయూథ్యః సాదేవీ దేవమచ్ఛేహీన్త్రాయ సో

మగ్గంబునప్రస్తావనయును మిక్కిల్యపథా స్వస్తి సోమసభాపునరేహి సహ
 రయ్యా” ఇతి అప ప్రస్తుతత్రేధావిభజ్యవినియు క్షైః “చిదసీ మనాసీతి సోమ
 క్రయణీమభిమన్త్రీయ తేకణాగృహీతా పదిబద్ధా భవతి మిక్కిల్యపది బ
 థాత్వితి దక్షిణం పూర్వపాదం ప్రేక్షతే సూచాధ్వనం పాత్వితి ప్రాచీమా
 యతీమగుమన్త్రీయ తే” ఇతి హి వాగ్దేవతానామే సోమక్రయణీత్వం చిదా
 దిశబ్జప్రతిపాద్యాని అన్తఃపరణస్య చిత్తం మనోబుద్ధిరీతి సోమృత్తయః
 దేహాదిసజ్జాతస్య అచేదనత్వం వ్యావర్త్యచేతనత్వం సమావదయన్తీ బా
 హ్యవస్తుషు వా నర్వికల్పకరూపం సామాన్యప్రజ్ఞానం జనయన్తీ వృత్తిః చి
 త్తంచితీ, అయంపదార్థ ఏవం భవతి చా సవేత విచారరూపా వృత్తిర్ననః,
 భవత్వేవేతి నిశ్చయరూపా బుద్ధిః, పత్నాతితయమిహ చిత్తనోధీశబైరున్యతే,
 దక్షిణా కుశలా । దేయప్రవృత్తాపావా । యజ్ఞియాసోమక్రయద్వారేణ
 యజ్ఞసంస్థాని । క్షత్రియా దేవేషు సోమః క్షత్రియజాత్యభిమానీ । తథా
 చ వాజసనేయి అమనన్తి “యాన్యేతాన్దైవతాని క్షత్రిణీన్ద్రోవరుణః
 సోమోరుద్రాః సర్జన్యో యమో మృత్యురీతానః” ఇతి తేనసోమేనాభిమ
 ప్రవృత్త్య సోమలతాద్రవ్యస్యక్రయమేతు త్వేనక్షత్రియా । జ్యోతిషోమస్యా
 ద్యున్తయోః ప్రాయణీయోదయనీయయోరదితేదేవతాత్వాత్ సేయము
 భయతః శీర్షీణ తనూపా త్వమసి । సా తాదృశీత్వం అన్తదర్థం సుప్రాచీ
 నుప్రతీచీ సన్యువ । ప్రథమం సోమస్యక్రేతారం ప్రతిసుష్టుప్రాజ్ఞుభీగత్వా
 పశ్చాదస్తాక్ ప్రతిసుష్టు ప్రత్యజ్ఞుభీనమాగత్య అస్తాభిః సగ్రభ్యస్య ।
 యథోక్తమర్థం మద్రేంద్రయతి “వాగ్వా ఏమాయత్ సోమక్రయణీ చిద
 సీమనాసీత్యాహ శాస్త్రైవైనామైశత్ తస్మాద్భిష్టాగ ప్రజాజాయతే”
 (సం - ౬౩౫, ౧౧ప్ర ౭౭) ఇతి । ఏతేన మద్రేణివాగాత్కికా సోమక్రయణీ
 చిదాదిశబ్దనాచ్యా భవతి । ఏవమనుశాస్త్రీ యస్మాదేవం తస్మాల్లాకేపి
 ప్రజా అనుశిష్యతే । కృత్స్నశస్తాపుర్యముక్త్యాప్రత్యవయవం వ్యావత్వే
 “చిదసీత్యాహ యద్ధిమనసా చేతయతే తద్వాచా వదతి మనాసీత్యాహ

యద్ధిమనసాభిగచ్ఛతి తతః రోతి ధీరసీత్యాహ యద్ధిమనసాభ్యాయతి త
 ద్వాచావదతి దక్షిణాసీత్యాహ దక్షిణాహ్యోపాయజ్ఞయాసీత్యాహ యజ్ఞ
 యామే వై నాంకరోభిక్షత్రియాసీత్యాహ క్షత్రియాహ్యోపాదితరస్యభయ
 తః శీర్ష్ణీత్యాహయదేవాదిత్యః ప్రాయణీయో యజ్ఞానామాదిత్య ఉదయ
 నీయస్తస్మాదేవమాహ" (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౨౮) ఇతి మనసా వృత్తిత్రయకార
 తేనాన్త్య కరణేనచేతయతే సామాన్యతో జానాతి అభిగచ్ఛతే విచారయతి
 ధ్యాయతి శిశ్వి నోతి ఉత్తరమన్త్రస్య అయవర్ధః హేనోహక్రయణి మిత్రో
 హితకారీ దేవస్త్యాం దక్షిణేపాదేబద్ధాను ఏతన్మన్త్రవిరుద్ధం పక్షత్రయం
 వ్యావర్తయన్ మన్త్రోవ్యాచక్షే "యదబద్ధాస్యావయతా స్యావ్యత్ పది
 బద్ధాసుస్తరణీస్యాత్ ప్రమాయకో యజమానః స్యావ్యత్ కర్ణగృహీతా
 వాత్రోఘ్నేస్యాత్ స వాఽన్యం జనీయాత్ తం వాఽన్యో జనీయాన్మిత్ర
 స్త్వా పదిబద్ధాన్విత్యాహ మిత్రోవై శివోదేవోదేవానాం తేనైవై
 నాం పదిబద్ధాన్" (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౨౮) ఇతి అత్రేపాద బద్ధనం కర్ణగ్ర
 హణభ్యామన్త్రోవగ్రీవగ్రీవకారేత్యుక్తిరోధః అథవా అకర్ణగృహీతా అపదిబ
 ద్ధేతి తత్ర పదచ్ఛేదః స్వాయమన్త్రస్యాయవర్ధః హేనోహక్రయణి
 త్వాం పూషా పోషకో భయోపేతాత్ మాగ్ధాత్ పాలయతు యా
 గాధ్యతాయేన్ద్రాయ త్వాం సోహక్రయసాధనేన మాతృపితృవయోఽసు
 మన్యస్తాంసగర్భ్యస్తవయా సహపకస్త్వి గర్భేఽవస్థితః హేదేవి సాత్వ
 మిన్ద్రార్థం సోమం దేవ మనుగచ్ఛ । తాం త్వాంరుద్రో దేవోఽస్మాక్ ప్ర
 తిపునరావర్తయతు ఆవర్తయన్మపినరౌద్రేణ మార్గైశిస్తు మిత్రస్యపథా
 తతస్తే స్వస్తిసుఖం భవతు । సోమః సఖా యస్యాస్తవ సాత్వం సోమః
 ఖాభూత్వాధనేన సహ అస్మాక్ ప్రతిపునరాగచ్ఛ । అత్ర రుద్రస్త్యైత్యా
 ది పృథక్పైత్రైశోహక్రయామార్ధ్వం ఏతస్యాః ప్రత్యావర్తనమితీకదిత్ ।
 మన్త్రస్యభాగాక్ క్రమేణ వ్యాచక్షే "పూషాధ్వనః పాత్విత్యాహే
 యం వై పూషే మామేవాస్యా అనిపావకః సమస్త్యై ఇన్ద్రాయా ధ్య
 తాయేత్యా హేన్ద్రోమేవాఽస్యా అభ్యక్షం కరోత్యను త్వమాతా మ

స్వతామను పితేత్యాహంను తయైవైనయా క్షణాతి సాదేవీ దేవమచ్ఛే
హీత్యాహ దేవీహ్యపాదేః సోమ ఇన్ద్రాయ సోమమిత్యాహేన్ద్రాయ
హిసోమ ఆహీయతే యదేతద్యజుర్బ్రూయాత్ పరాచ్ఛే వసోమక్రయ
ణీయా ద్రుద్రస్తావర్తయత్విత్యాహ రుద్రో వైశ్రూరో దేవానాం తమే
వాన్ద్యై పరస్తాద్దధాత్యావృత్యై శ్రూరమివవాపితతర-రోతి యద్రుద్రస్య కీ
ర్తయతి మిత్రస్య పథేత్యాహ శాన్ద్యైవాచావా ఏషవీక్షణీతే యః సోమ
క్రయణ్యాస్వ సిసోమనఖా పునరేహి సహరయ్యేత్యాహ వావైవ విక్రియ
పునరాత్మక వాచంధత్రైసుపదాసుకాస్య చాగ్ధవతి యిషవంవేద" (సం -
౬ కాం||౧||ప్ర||౭౭) ఇతి । సమప్త్యైసన్యక్ ప్రాప్తయేరుద్రస్తావర్తయత్వితి
యజుః* తమేవశ్రూరం రుద్రంఅస్యాః సోమక్రయణ్యా ఆవర్తయేవరస్తా
త్ తాన తిలక్భ్యా పరభాగేస్థాపయతి । అనుపదాసుకాక్షయరహితా । త
దేతద్వేనస్యప్రశంససేం ॥

॥ అత్రవినియోగసగ్రిహః ॥

“ఇయంషీప్త్యాస్మతే స్వణం జూరసీతి జూహూతిహి ।
శుక్రేతి స్వణముద్ధత్యై వైశ్వేత్యాజ్యమవేక్షతే॥
సూర్యసూర్యముపస్థాయ చిత్సోమక్రయణీంజపేత్ ।
మిత్రోదృష్ట్వా బద్ధపాదంపూమాతామనుమన్త్రయేత్ ॥
రుద్రస్తామావర్తయీత మన్త్యాః సజ్జీర్ణితానవా” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

ఏ కాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేచిత్రితం॥
“ప్రాయణీయస్య నిమోసే యో నిర్వాపోర్ధకర్మతత్ ।
నిమోసప్రతిపత్తిర్వో దయనీయస్య సంస్కృతిః॥
ఉతాద్యః పూర్వవత్తైవం ముఖ్యస్య ప్రకృతత్వతః ।
మధ్యోస్తు మోషయోక్తవ్యః సంసారస్య గురుత్వతః” ॥ఇతి॥
జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “ప్రాయణీయస్యనిమోస ఉదయనీయమ

* ఏతత్ రుద్రస్యేయజుః - ఇతికాంచీపాఠః.

భిన్నవృత్తి "ఇతి । అశ్రవూర్వన్యాయేన నిమాన సద్రవ్యక ముదయనీయస
మానకర్తృకం అన్యవర్తక ద్వైత్యాన్యఃపక్షః । ముఖ్యస్యోదయనీయస్య ప్రకృత
త్వాభిన్నప్రకరణామూతా వభ్యుభయర్కాతిదేశవత్ । ఉదయనీయధర్మా
తిదేశా సమ్భవాన్నాన్యవర్తత్వం । యది తర్హినిమాన సప్రతివత్తిః ఇతి
వాద్యనః పక్షస్తు సోఽపి న సమ్భవతి ఉపయుక్తసంసారా రాదుపయోక్త్య
మాణసంసారస్య గరియస్త్యైత్ । తస్మాదుదయనీయస్యసంసారః

॥ శ్రుతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“క్రీణాన్యగుణయే త్యేతత్ సజ్జీర్ణం వా క్రయైకతా ।

క్రయేణానన్యయాత్ కీణా సర్వద్రవ్యేషు రక్తమా ॥

ద్రవ్యద్వారా క్రయే యోగాత్ తద్భాగేనాన్నయఃపునః ।

సాత్మాద్రా యేగుణస్యార్థ ద్రవ్యేసన్నిహితే స్త్యసా” ॥ ఇతి ॥

బ్యోతిష్టోమేస్మాయ తే “ అగుణయాపిక్తాత్యైకహాయన్యా సోమం
క్రీణాతి ” ఇతి । తత్రాగుణశబ్దోరుణిమానం గుణమాచక్షే । గుణోపపయత
యా ప్రయుజ్యమానస్యాపి నాగృహీత విశేషణాఽపిక్తై బుద్ధిరితీన్యాయేన
గుణబోధక త్వాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గుణమాత్రే వ్యుత్పత్తేష్ట । తస్య
చారుణిగుణస్య శ్రుతీయాప్రత్యా సోమక్రయసాధనత్వం ప్రతీయతే ।
తదనుపపన్నం, అమూర్తస్య గుణస్యవాసో హిరణ్యాదివత్ క్రయసాధన
త్వాసమ్భవాత్ తత స్త్రుతీయాశ్రుతేర్వినియోజక త్వాభావేన ప్రకరణస్యా
త్ర పినియోజకత్వం వస్తవ్యం । ప్రకరణభిన్నగ్రహచమసాన్యభులనద్యేష్ట
రుణిమానం వినివేశయతి । న చ అనేనన్యాయేన పిక్తాత్యైకహాయనీశబ్ద
యోరపి సర్వద్రవ్యగామిత్వం శబ్దనీయం తయోగితబ్దయోగ్రహవ్యవాచి
త్వాత్ । పిక్తశ్చ పణకం అపిణీ యస్యా గాః సాగాః పిక్తాక్షీ ఏవమేక
హాయనీ । యద్యప్యేకగోవాచినాశబ్దౌ నిధాపి విశేషణీ భూతధర్మబోధా
చ్ఛబ్దిత్వయం । తచ్చయుగపప్రవృత్తిం సత్ ధర్మస్వయవిశిష్టం గౌర
వ్యం క్రయసాధనత్వేన విదధాతి । న నైతద్ద్రవ్య మితరద్రవ్యే నివేశయతుం

శక్యం । అరుణిమగుణో ద్రవ్యేణ విశేషణత్వేన అన్వేతుం యోగ్యత్వా
త్ తేషునివేశ్యతే । తత్రోమాక్షరయోజనా । అరుణయేత్యేతత్ పృథగ్వా
క్యం । తత్రతృతీయాశ్రుత్యా ప్రాకరణికాని సాధనద్రవ్యాణి తానిపర్వా
ణ్యనూద్యప్రాతిపదికేన గుణోపధియతే । యాని జ్యోతిష్టోమే సాధనద్ర
వ్యాణి తానిసర్వాణ్యరుణాని కర్తవ్యానీతి, తస్మాద్గుణసజ్జీర్ణ ఇతి ప్రా
ప్తేబ్రూహః । ఋద్యవ్యమూర్తో గుణఃతథాపి హాయనవదక్షివచ్చ గోద్రవ్య
ఘేవధినత్తి । తచ్చద్రవ్యంసాధనమితి, తద్వారాగుణ స్వక్రయేణాన్వయో
భవతి । ఏవంసతి వాక్యభేదోనభవిష్యతి । నను వాక్యభేదాభావే ల
క్షణా దుర్వారా, గుణవాచినః శబ్దస్యగుణవన్ద్రవ్య పరత్వాబ్జీకానా
త్ । మైషం । గుణస్యైవాత్ర తృతీయాశ్రుత్యా సాధనత్వముచ్యతే ।
తచ్చద్రవ్యద్వారమస్తరేణ నసన్భవతీత్యర్థాపత్త్యా ద్రవ్యవచ్ఛేదకం
కల్ప్యతే । తహిగ్రహణమసాధిద్రవ్యమవచ్ఛిద్యతామితి చేత్ । న ।
తస్యద్రవ్యస్వక్రయసాధనత్వాభావేన తదవచ్ఛేదకగుణస్య శ్రూయమా
ణక్రయసాధనత్వాసిద్ధేః । తహివాపసా క్రిణాతి అజయాక్రిణాతీతి
వస్తాద్వివాంగక్రయసాధనత్వాత్ తదవచ్ఛేదోఽస్త్వితిచేత్ । న । తేషాం
క్రయాన్తరసాధనత్వాత్ । న హి తత్ర అగ్నిహూతే పయోద
ధ్యాది పికల్పవత్ క్రియానువాదేన వస్తాద్వివికల్పాయుక్తః, అనువాద్య
స్వక్రయమూత్రస్యాగ్నిహూతవదస్యత్రావిధానాత్ । తతోవస్తాద్విద
వ్యపిశిష్టాః క్రియాన్తరవిధయః । నహి స్వవాక్యగతమేకహాయనీద్రవ్యము
పేక్ష్యవస్తాద్వివచ్ఛేదోయుక్తః । తస్మాత్ తత్రయేణ సాక్షాదన్వితయో
ర్గోవ్యగుణయోః పశ్చాదన్యథానుపపత్త్యా పరస్పరావచ్ఛేదకత్వేనాన్వ
యః । తథాసతి అరుణ్యవిశిష్టయైక హాయన్యాక్రిణాతీత్యయవర్థః పర్యవ
స్యతి, తస్మాదారుణ్యగుణః క్రియహేతుమేకహాయనీమేవ భజతే॥

॥అభంధం॥ సూర్యోస్యచతురారుహ మిత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వస్వస్యసి రుద్రాస్యఃపరిస్యాదిత్యాసి శుక్రాసి చంద్రాసి బృహస్ప
తిస్త్యా సుమేరుణ్యతురుద్రో వసుభిరాచీకేతు పృథివ్యాస్త్యామూర్ధాన్నా
జిఘ్మిక్వా దేవయజన్ ఇహాయాః పదేస్తుతవతి స్వాహాపరిభిత్రం రక్షః
పరిభిత్రా అరాతయ ఇదమహగ్ం రక్షసో గ్రివా అపిక్యన్తామి యో
ఽస్తాం దేవస్త్రి యజ్ఞ పయం ద్విష్ట ఇదమస్య గ్రివాః || ౧ ||

అపి కృన్తామ్యస్తే రాయస్తేతేరాయః సద్దేవిదేవ్యోర్వశ్యో పశ్య
స్త్య త్వష్టిమతీతే సపేయ సురతా రేతోదధానా వీరం విదేయ తవస్సం
దృశిమాహగ్ం రాయస్వోషేషవియోషం || ౨ ||

అస్యగ్రివా ఏకాన్నతిగ్ంశచ్చ || ౫ || .

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠాకే ప
ఞ్చమోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

చతుర్థేఽనువాకే క్రయప్రదేశం ప్రతి సోమక్రయణీగమనము క్తంగ
తాయాం తస్యాం క్రమాయ సోమోన్నానస్యావసరః, సప్తమపదసర్వ
హస్తు గమనమభ్యవవ కర్తవ్యః తతః పఞ్చమే సోఽభిధీయతే । కల్పః “త
వైస్య పట్నదాస్యసునిషాగ్రిమతి, వస్వస్యసి రుద్రాస్యఃపరిస్యాదిత్యాసి శు
క్రాసి చంద్రాసితి గచ్ఛన్తీం సోమక్రయణీమనుగచ్ఛక్వా వత్సు తదియపదే
మ పట్నీరేతైర్నంత్రైః స్వపాదం ప్రక్షిపేత్” ఇతి । వసురుద్రాదిత్యాః
సవనత్రయదేవతాః । అదితిః ప్రాయణీయోదయనీయయోద్దేవతా । శుక్ర
శబ్దేన దీప్తిమాన్ సోమోవిపక్షితః । చంద్రశబ్దేన ఆహ్లాదకారిసువణం ।
హసోమక్రయణీ త్వం వస్వాదీనాం స్వరూపమసి తదపేక్షితసోమయాగ
సాధనత్వాత్ । కల్పః “సప్తమం పదమజ్ఞానినాభిగృహ్లాతి, బృహస్పతిస్త్యా

సుమే రణ్వుతురుద్రో వసుభిరాచికేత్వితి "ఇతి । హేసోమక్రయణీవద
 త్వాం బృహస్పతిరస్మిన్ సుభేప్రదేశేరమయతు వసుభిః సహితోగుద్రస్త్వా
 మనుజానాతు ఆవర్తయతు వా । కల్పః "ఆతైతస్మిన్ పదే హిరణ్యం ని
 ధాయ సవ్వరిస్తీర్యాభిజుహోతి పృథివ్యాస్త్యా మూర్ధన్నాజిఘ్నీ దే
 వయజస ఇడాయాని పదే ఘృతవతి స్వాహేతి " ఇతి । హే ఘృత
 ఇడాయాగోరూపాయాః సోమక్రయణ్యాః పదే సమంతాత్ ఠౌరయా
 మి । క్రీవృశేవదే । పృథివ్యా మూర్ధస్థానీయే దేవానాం యాగస్థానే
 ఘృతయుక్తే । తథాన్యత్రాత్మాతం "సా యత్ర యత్ర న్యక్రాఘత్ తతో
 ఘృతమపీడ్యత తస్మాద్ఘృతపచ్యచ్యతే " ఇతి । మన్తాన్ వ్యాచిఖ్యా
 సురాదావనుస్థానం విధత్తే "పట్టదాన్యను నిహోమతి పడహంవాఙ్మ
 తివదత్యుత సంవత్సరస్యాయనే యావత్త్యేవ వాక్తామరువన్ధే" (సం -
 ౬కాం|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । అస్తి కశ్చిత్ పృథ్వీః పడహంభ్యో యాగః । తత్ర
 పఙ్క్తిధాని పృథ్వీస్తోత్రాణి బృహ, ద్రధన్తర, వైరూప, వైరాజ, శాక్వర,
 వైవత, నామకై స్సామభిః సాధ్యాని । శానిచ క్రమేణ పట్ను దినేషు
 గీయన్తే । న తు సప్తమం పృథ్వీస్తోత్రం క్వచిదప్యస్తి । తతః ప్రధానభూత
 పృథ్వీస్తోత్రరూపా వాగ్దేవతా పడహగతాం సఙ్ఖ్యామతీత్యనక్వాపి వదతి ।
 అపిచ సంవత్సరకాలసమ్బంధిని గవామయనేఽపి నాధికం పృథ్వీస్తోత్రంవద
 తి । తస్మాద్వాగ్రూపాయాః సోమక్రయణ్యాః పట్టదానామనుక్రమణం
 యుక్తం । తస్మాద్వాగ్రూపత్వాదేవ సర్వాం వాచమవరున్ధే । విధత్తే "స
 ప్తమే పదే జుహోతి సప్తవదా శక్వరీపశవః శక్వరీ పశూనేవావరున్ధే
 సప్తగ్రామ్యాః పశవః సప్తారణ్యాః సప్తఘ్నాగ్ంస్యభయస్యావరున్ధే"
 (సం-౬కాం|౧౮౮) ఇతి । గవాశ్వాదయో గ్రామ్యాః । కృష్ణమృగా
 దయతరణ్యాః । తథాచ బోధాయనః "సప్తగ్రామ్యాః పశవో అజాః
 శ్వోగౌర్మహిషో వరాహాహస్త్యశ్వతరీచ" ఇతి । అథసప్తారణ్యా ద్వి
 ఖురావైకఖురాశ్చ పక్షిణశ్చ సరీసృపాశ్చ శ్వావదాశ్చ శరభాశ్చ మ
 రుటాశ్చేతి । గాయత్రీత్రిస్తుప్ ఇత్యాదీని సప్తఘ్నాంసి । పశుజాతీయం

భద్రోజాతీయశ్చేత్సుభయమపి సప్తసభ్యాయాఽవరుధ్యతే | ప్రథమమన్తగ
తశబ్దస్వరూపేణైవ సామక్రయణ్యా మహిమా ఆభ్యాయత ఇత్యాహ “వ
స్వస్తి స రుద్రాసీత్యాహ రూపమేవాస్యా ఏతన్నహిమాసం వ్యాచక్షే”
(సం-౬కాం-౧||ప్ర-౨||) ఇతి | ద్వితీయమన్తే బృహస్పతి శబ్దమాదికేత్వితి
శబ్దాన్ని వ్యాచక్షే “బృహస్పతిస్త్యా సుమేర్నణ్యత్విత్యాహ బ్రహ్మవైదే
వానాం బృహస్పతిర్నస్త్యానై వాస్తైవసూనవరుధై రుద్రో వసుభిరాదికే
త్విత్యాహపృత్యై” (సం-౬కాం-౧||ప్ర-౨||) ఇతి | తృతీయమన్తాగ్ధన్యప్రస
ద్ధిం దగ్ధయతి “పుధివ్యాస్త్యా మూర్ధన్నాజిఘ్ని దేవయజన ఇత్యాహ పు
ధివ్యాహేయమూర్ధా యదేవయజనమిదాయాః పద ఇత్యాహేదాయై
హ్యేతన్నదం యతోన్మక్రయజ్యైఃపుతవతి స్వాహేత్యాహ యదేవా
ప్ర్యైవదాన్మృతమపీద్యత తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కాం-౧||ప్ర-౨||) ఇతి |
సామక్రయణీపదే హిరణ్యప్రక్షేపం విధత్తే “యధధ్వర్యురనగ్నాహు
తిం జుహుయాదన్ధోఽధ్వర్యుః స్యాద్రతౌగ్ంసి యజ్ఞగ్ం హన్యుర్హిరణ్య
ముపాస్యజుహూత్యగ్నివత్సేవ జుహూతి నాన్ధోధ్వర్యుభవతి స య
జ్ఞగ్ం రతౌగ్ంసిఘ్నన్తి” (సం-౬కాం-౧||ప్ర-౨||) ఇతి | కల్పః “అధోధ్వ
త్యహిరణ్యశకలేన వాక్యన్తవిషాణాయా వాసదం పరిలిఖతి, పరిలిఖతగ్ంర
తుః పరిలిఖతాలరాతయ ఇదమహగ్ం రతుసాగ్రి వా అపి కృన్తామి యోఽ
స్మాకద్వేష్టి యజ్ఞవయంద్విష్టు ఇదమస్యగ్రి వా అపి కృన్తామి” ఇతి పరి
లిఖతం నాశితం రతుఇతి జాత్యభిప్రాప్యేణైకవచనంగ్రి వా ఇతి వ్యక్త్యభి
ప్రాప్యేణబహువచనం ఇదమితి హస్తాభినయః కృన్తామి ఛినన్తి | రతుసః ప్ర
సక్తిం పూర్వోక్తం స్తోరయన్ మన్త్రం వ్యాచక్షే “కాణ్డే కాణ్డే వైక్రి
యమాణే యజ్ఞగ్ం రతౌగ్ంసి జిఘ్నగ్ంసన్తి పరిలిఖతగ్ంరతుః పరిలిఖ
తా ఆరాతయ ఇత్యాహ రతుసామపహత్యా ఇదమహగ్ం రతుసాగ్రి
వా అపి కృన్తామి యోఽ స్మాకద్వేష్టి యజ్ఞవయం ద్విష్టు ఇత్యాహ ద్వౌవా
వపురుషౌ యజ్ఞైవద్వేష్టి యజ్ఞైవద్వేష్టి తయోరేవాఽనన్తరాయం గ్రి
వాఃకృన్తతి” (సం-౬కాం-౧||ప్ర-౨||) ఇతి | అనన్తరాయం ద్వయోర్మధ్యే

ఎకతరస్యాప్యస్తరామో యథాన భవతి తథేత్యర్థః । కల్పః “అస్మైరాయ
 ఇతిస్థాల్వాం యావత్ త్కూతగ్ం సమోష్య త్వేరాయ ఇతి యజమానా
 యస్రయచ్ఛతి తోతే రాయ ఇతి పత్నియై ” ఇతి । క్కూతం ఘృతేనాప్లు
 తం తాదృశం రజః సోమక్రయణ్యాః సప్తసుపదస్థానేయావదస్తి తావత్
 సర్వం పాత్రేషీపేత్ । అస్మిన్నగ్న్యర్వారాయః రజోరూపం ధనం తిష్ఠతు
 త్వే త్వయిః యజమానే తోతేకశత్రే । అనుష్ఠానవిధిపుర స్మరం మచ్చాన్
 వ్యాచక్ష్య “వశవో వై సోమక్రయణ్యై వసం యావత్ క్కూతగ్ం సం
 పతి పశూనేవావసుధై స్మైరాయ ఇతి సంవపత్వాత్సానమేవాధ్వర్యుః ప
 శుభ్యోనాన్తరేత్యే రాయ ఇతి యజమానాయ ప్రయచ్ఛతి యజ
 మాన ఏవ రయిం దధాతి తోతే రాయ ఇతి పత్నియా అర్ధో వా
 ఎవ ఆత్మసో యత్పత్నియథాగృహేషునిధతే తాదృగేవ తదితి ” (స-
 ౬ కాం ౧|ప్ర ౨౦) ఇతి కల్పః “ అథపత్నిం సోమక్రయణ్యాసమీక్షయతి । సం
 దేవిదేవ్యోర్వశ్యా వశ్యస్వేతి ” ఇతి । హేదేవి సోమక్రయణీ త్వమూర్వ
 శ్యా దేవ్యాసహే మాం వశ్యస్వ । అయం మన్తః సప్తార్థత్వాత్ బ్రా
 హ్మణే నోపేక్షితః । బోధాయనః “అథపత్నిం యజమానమీక్షతే, త్వష్టి
 మతీతే సపేయ సురేతారేతోదధానా వీరం విదేయ తవసందృశి ” ఇతి ।
 ఆపస్తంబః “త్వష్టి మతీతేసపేయేతి పత్ని సోమక్రయణీ మభిమన్త్రీయ
 తే ” ఇతి । హే యజమాన త్వయా సహసపేయ సక్రచ్చేయ । అథవా
 హే సోమక్రయణీ తేతవాన్సుగ్రహణాహం పత్నాసక్రచ్చేయం । కీదృశీ
 త్వష్టిమతీ । స్త్రీపురుషమిధునరూపాణాం పశుమనుష్యాదీనాం శరీరనిర్మా
 తాత్వస్తా । తథాచ అగ్న్యవస్థానప్రకరణేత్రాయతే ” ఇతి । యావ
 చ్చవై రేతసః సిక్తస్య త్వష్టారూపాణి వికరోతి తావచ్ఛవై తప్త్రీజా
 యతే ” ఇతి । తాదృశస్య త్వష్టరనుగ్రహణాపేతా శోభనమమోఘం
 స్వకీయం రేతో యస్యాః సా సురేతాః తాదృశమేవ పత్యుః రేతో దధా
 నా తథ పత్యుః సోమక్రయణ్యా వా సందృశి అభీక్షం వీక్షణం పరమానా
 వీరం స్వాచితగుణేషు శూరంపుత్రం విదేయ లభత । త్వష్టిమతీత్యస్య ప

దస్య అభిప్రాయమాహ “త్వష్టిమతీతే సుపేయేత్యాహ త్వష్టావైపశూ
నాం మిథునానాగ్ం రూపకృద్రూపమేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కాం. ౧
ప్ర-౨౪) ఇతి । బోధాయనః “సోమక్రయణీమీక్షతే, మాహగ్ం రాయ
స్సాపేణ వియోషం” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “మాహగ్ం రాయస్సాపేణవి
యోషమితివత్సవదం ప్రదీయమాన మనుమన్త్రీయతే” ఇతి । మావి
యోషం వియక్తో మా భూయాసం । అయం మన్తా బ్రాహ్మణేనోపేక్షితః ।
ఎతస్య సోమక్రయణీ పదరజసస్తృతీయంభాగం గాహవాపత్యేప్రక్షిపేత్ ।
భాగాన్తరమాహవనీయ ఇతి విధత్తే “అస్తైవై లోకాయ గాహవాపత్య
ఆధీయతే అముష్టా ఆహవనీయో యద్రాహవాపత్య ఉపవపే దస్మిన్ లో
కే పశుమాన్త్యాద్యదాహవనీయేఽముష్మిన్లోకేపశుమాన్త్యాదుభయోరుప
వపత్యుభయో రేవైనం లోకయోః పశుమన్తంకరోతి” (సం-౬కాం ౧ప్ర-
౨౪) ఇతి । ఆత్రసూత్రం “పదరజస్త్రేధావిభజ్య తృతీయమున్తరతో గా
హవాపత్యస్య శీతే భస్మన్యపవపతి తృతీయమాహవనీయస్య తృతీయం
పత్నై ప్రయచ్ఛతి తత్సాగృహేషుదధాతి” ఇతి ॥

॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“పట్నదానుక్రమా వస్వీ బృహస్తత్పదసర్వహః ।

పృథివ్యాస్తత్పదే హుత్వా పరి సంవేప్త్య రేఖయా ॥

అస్తైస్థాల్యాం పదం ఊర్త్వా త్వే దధ్యాత్ స్వామిణే పదం ।

తోవేతేపత్నౌ పదం దధ్యాత్ సోమ్రీయశ్వా హ్యవేక్షయేత్ ॥

త్వష్టితాం మన్త్రీయేత్ పత్నీం మాహం తద్దీయతే యదా ।

పదం తదా మన్త్రీయేత్ మన్తాః పశ్చదశేరితాః” ఇతి ॥

అథమీమాంసా

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమసాదేవిన్వితం ॥

“సోమక్రయశ్చానయనే పదకర్తృప్రయోజకం ।

నవాద్యోఽత్యౌఞ్చనస్యాపి క్రయవత్సన్ని కర్షతః ॥

తృతీయయా క్రయాథా గోః తద్వారానయ నస్య చ॥

తాదర్థ్యాత్ తత్ప్రయుక్తత్వం న ప్రయోజకతా పదే॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే సోమక్రయ ఆమ్నాయతే “ఏకహాయన్యాక్రీణాతి”
ఇతి॥ సేయ మేకహాయనీ గౌర్యదా సోమంక్రేతుం నీయతే తదాధ్వ
ర్యుస్తస్యాగ్ విప్రతోగచ్ఛతి॥ తదప్యామ్నాతం “వట్పదాన్యనునిషా-
మతి” ఇతి॥ తతః సప్తమేపదేహిరణ్యం నిధాయమాత్యా తత్పదగతం
రజోగృహ్ణీయాత్॥ ఎతదపిశ్రూయతే “సప్తమపద మధ్వర్యురజ్జలి
నాభిగృహ్ణోతి” ఇతి॥ యదేతద్రజః సజ్జహ్యతే హవిర్ధానయోః శకట
యోరత్మేతేన రజసా యుక్తమజ్జనం క్షిపేత్॥ ఏతదపిశ్రుతం “యజ్ఞం
వా ఏతత్ సహ్యతే యతోసమక్రయశ్చైవ పదం యజ్ఞముఖిగ్ం హవిర్ధానే
యహిణ హవిర్ధానేప్రాచీప్రవర్తయేయుస్తస్మి తేనాక్షముపాజ్ఞ్యాత్”
ఇతి॥ రజః కార్యమపీత్యర్థః॥ తత్ర యథాక్రయః సన్నికృష్టఃతత్రై
వపదకర్తావ్యత్యౌజ్జనం సన్నికృష్టం॥ అథోచ్చేత దధ్యానయనం ఆ
మిత్యయా యథా సంయుక్తం న తథా అత్యౌజ్జనం సోమక్రయణ్యా
నయనే సంయుక్తమితి॥ తన్న॥ క్రయేఽపి పదసంయోగస్య తు
ల్యత్వాత్॥ అథా సంయుక్తోఽపిక్రయోగవానయనేన నిష్పాద్యేత
తహ్యత్యౌజ్జనమపి తేన నిష్పాద్యత ఇతి సమానత్వాత్ క్రయవ
త్ పదకర్తావే సోమక్రయణ్యానయనస్యప్రయోజకమితిప్రాప్తేబ్రూమః॥
ఏకహాయన్యాక్రీణాతీతి తృతీయాశ్రుత్యా గోఃక్రయార్థత్వం గమ్యతే॥ గో
ద్వారా తదానయనమపిక్రయార్థమేవేతి క్రయపవానయనే ప్రయోజకః॥
న చ పదకర్తార్థత్వం గోర్వాతదానయనస్య వా క్వచిచ్ఛతం తస్మాత్
తదప్రయోజకం అస్మిన్ననువాకే సర్వాణి యజాం ఘ్యేవేతి నాస్తిచంద్రఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే పంచమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్ంశునా తే అగ్ంశుః పృచ్ఛతాం పరుషా పరుగ్ధస్తే కామమవ
 తు మదాయరసో అమృతోమాత్యోసి శుక్రస్తేగ్రహణాభిత్వం
 దేవగ్ం సవితారమూఢ్యాః కక్షితమర్చమి సత్యసవగ్ం రత్నభా
 మభిప్రియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిభా అదీద్యతత్సవీమని హిర
 ణ్యపాణి రమమిత సుక్రతుః కృపాసువః । ప్రజాభ్యస్తా ప్రాణాయ
 త్వా వ్యానాయ త్వా ప్రజాస్తవస్తుప్రాణిహి ప్రజాస్తామను
 ప్రాణస్తు ॥ ౧ ॥

అనుసప్త చ ॥ ౬ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాతకే ష
 ష్టోనువాకః ॥

భాష్యమ్.

షడ్చమానువాకే సోమక్రయణ్యాః పదసంక్రమణా మాగ్గమధ్యే
 ౭భిహితః । అథా౭౭గతయా సోమక్రయణ్యా సోమక్రేతవ్యః స చ సోమ
 క్రయ ఉన్నానపూర్వక ఇతి షష్ఠే సోమోన్నానమభిధీయతే । బోధా
 యనః “హిరణ్యవతాపాణినా రాజానమభిన్యతతి, అగ్ంశునా తే అగ్ం
 శుః పృచ్ఛతాం పరుషా పరుగ్ధస్తే కామమవతు మదాయ రసో అ
 మృతోఅమాత్యోసి శుక్రస్తేగ్రహః ” ఇతి । అపస్తవ్యః అగ్ంశునా
 తే అగ్ంశుః పృచ్ఛతామితి యజమానో రాజానమభిమన్త్రీయతే “ఇ
 త్యాహ । అగ్ంశుః సూక్ష్మోవయవః । పరుః పర్వ । హే సోమ తవై
 కేసోంశునా౭మ్యో౭శుః సంయుజ్యతాం, తౌ౭వ్యంశుర్వాన్వ
 ద్యపహుతేన మా వియుజ్యతాం । తథా పరుషా పరుః సంయుజ్యతాం,
 కస్యాపి పరుషో విభాగోమాభూత్ । త్వదీయో గన్ధో యజమానస్య

కామం పాలయతు, త్వదీయో రసో మదాయ ధేవానాం హహాయ
 వినాశరహితో భవతు త్వమమాత్యోఽసి, యజమానేన దేవతాభిశ్చ స
 హ సర్వదా తిష్ఠసి తవ స్వీకారః శుక్రో హిరణ్యసాధ్యః । ఎతం మన్త్రం
 వ్యాచీర్షురాదౌ సోమవిక్రయణం ప్రత్యర్థ్యోః ప్రైషమన్త్రముత్పాద
 యతి “బ్రహ్మచాదిమో వదన్తి విచిత్యః సోమా ౩ న విచిత్యా ౩
 ఇతి సోమోవా ఓషధీనాగ్ం రాజా తస్మిన్ యదాపన్నం గ్రసితమే
 వాస్య తద్యద్విచినుయాద్యథా స్యాద్గ్రసితం నిష్పిదతి తాదృగేవ తద్య
 త్న విచినుయాద్యథాక్షన్నాపన్నం విధావతి తాదృగేవ తత్ ట్కోఢుకో
 ధ్వయః స్యాత్ ట్కోఢుకో యజమానః సోమవిక్రయన్తైస్సమగ్ం శోధ
 యే త్యేవ బ్రూయాద్యదీతరం యదీతరముభయేనైవ సోమవిక్రయణమర్ప
 యతి తస్మాత్ సోమవిక్రయ్యాట్కోఢుకః” (సం-౬ కాం|౧౧౮౯౭) ఇతి ।
 విచయో నామసోమస్య తృణాదేరపనయనం । తస్మిన్నోషధీనాం రాజ్ఞిసో
 మేయే తృణాదికమాపన్నంపతితం తత్ తృణాదికమస్యసోమస్యగ్రసితమే
 వగ్రాస ఎవభవతి తథా సతియది విచినుయాత్ తృణాదికమపనయేత్ తదా
 నీం యథా లోకే గ్రసితమన్నం నిష్పిదతి మక్షికాద్యుపప్రవేణవమతి తత్తృ
 ణాద్యపనయనే తాదృక్ స్యాత్ । యది న విచినుయాత్ తదానీం యథా
 చతుషి పతితమితస్తతో విధావనేన వృథాం జనయతి తదవివేచనం తా
 దృక్ స్యాత్ తతో దోషద్వయపరిహారాయ సోమవిక్రయన్నిత్యాది ప్రై
 షమన్త్రం బ్రూయాత్ । తస్మిన్నుక్తే సతి యదీతరం విచయదోషః,
 యది ఇతరం త్వచివయదోషః, తేనోభయేనదోషేణసోమవిక్రయణమే
 వ యోజయతి తస్మాదసో ట్కోఢుకో నరక్షితో భవేత్ । తత్ర సూత్రం
 “ఉత్తరవెదిదేశ ఉపరవదేశేవా లోహితం చర్మనడుహం స్రావీనగ్రి
 వముత్తరలోమా స్తీర్య దక్షిణ చర్మవయే రాజానం నివపత్యుత్తరస్త్రిన్ను
 పవిశతి సోమవిక్రయ్యుదమహ్నగ్ం రాజానం సోమవిక్రయణమితి సర్వతః
 పరిశ్రిత్యోత్తరేణ ద్వారంకృత్వా విచిత్యః సోమా ఇత్యుక్తు, సోమవిక్ర
 యిన్ సోమగ్ం శోధయేత్సుక్త్వా పరాజావర్తతే ” ఇతియథోక్తం కర్త

విధతై “అరుణోహస్తాహౌపవేశిః సోమక్రయణపవాహం తృతీయస
 వసమవరుణే ఇతి పశూనాంచర్మన్నిమీతే పశూనేవావరుణే పశవో హి తృ
 తీయగ్ంసవనం” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి । అరుణనామకః కశ్చిదుపవే
 శస్యపుత్రః, పశుచర్మణి సోమం మిమీతే, అతై వహితృతీయసవనం స
 మ్వాదయిష్యామీతి తస్యాభిప్రాయః । సవనీయానుబద్ధ్యాఙ్మయోః ప
 శ్వోస్తృతీయసవనే సద్భావాత్ పశవస్తృతీయసవనం । అతః పశుచర్మ
 ణా తత్ప్రాప్తేః సోమోన్మానంతత్ర కుర్వాదిత్యర్థః । చర్మణ ఉత్తరలోః
 మాస్తరణం విధతై “యంకామయేతాపశుః స్వాదిత్యృక్షతస్తస్య మిమీ
 తక్షం వా అపశవ్యమ పశురేవ భవతి యం కామయేత పశుమాన్స్వి
 దితి లోమతస్తస్య మిమీతైతద్వై పశూనాగ్ం రూపం ధూపేక్షైవాన్తై
 పశూనవరుణే పశుమానేవ భవతి” (సం - ౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి । ఋక్ష
 తః ధూయే పరుషే నిర్లొమభాగే లోమతః స లోమభాగే । ఉదకుష్ఠీస
 న్నిధిం విధతై “అపానువైక్రీణాతి సరసమేవైనం క్రీణాత” (సం-౬ కాం|
 ౧|ప్ర|౨) ఇతి । మస్త్రైమర్బోధమంశంవ్యాచక్షే “అమా త్యోఽసీత్యా
 హ్నిమైవైనం కురుతే శుక్రస్తే గ్రహిత్యాహ శుక్రోహ్యస్యగ్రహః” (సం-
 ౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి । అమైవ సమైవ త్యోఽస్థిత ఇత్యర్థః । సోమస్య స్వీకా
 రః శుక్రో హి సువర్ణసాధ్యో హీత్యర్థః । శకతేనసహసోమం ప్రాప్తుం
 శ్చేధితి విధతై “అనసాఽచ్ఛయాతి మహిమోనమేవాస్యాఽచ్ఛయాతి”
 (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి । శకటరూపేణ బహుమానేన సోమస్య మహిమా
 ప్రకాశితో భవతి । తమేవవిధిమనూద్య ప్రశంసతి “అనసాఽచ్ఛయాతి తస్మా
 దనో వాహ్యగ్ంసమేజీవనం” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి । సమే ప్రదేశే
 జీవనసాధనం ధాన్యఞ్చశకటవాహ్యం తద్వత్ సోమః । విషమే తు ప్రదే
 శే శిరసా సోమవహనం విధతై “మత్ర ఖలువా ఏతగ్ం శీష్టాహరన్తి
 తస్మాచ్ఛీర్షహర్యం గి రౌ జీవను” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి । యత్రయ
 దా వర్షతే సోమలతోష్ణత్ప్రదేశే సోమంక్రీణన్తి తదేతి శేషః । లోక

౭పి దుర్గమే గిరౌ ధాన్యం శిరసావహన్తి । అత్రసూత్రం “ఉద్భృతపూ
 ర్వఫలకే నానసా పరిశ్రితేన ఛదిష్మతాప్రాజ్ఞః సోమమచ్ఛయాన్తి శీ
 ణ్ణోగిరౌ క్రితం హరన్తి అపరేణోద్ధరేణ వా రాజానం ప్రాగీషముదగీ
 షం వానన్ధయగ్గ్ం శకటం చుబుకప్రతిష్ఠితం “ఇతి । తస్మిన్ శకటేపూ
 ర్వస్థాపితం మద్యమఫలకముద్భృత్య నూతనం ఫలకం స్థాపనీయం । అథవా
 ఉద్భృతమన్తతం పూర్వఫలకరూపం ముఖం యస్య శకటస్య తదుద్భృత
 పూర్వఫలకం । పరిశ్రయః శకటస్యోపరిగృహమడ్యవత్ పరితో వేష్టనం ।
 ఛదిరుపరితనమాచ్ఛాదనం । బోధాయనః “అతైసమతి స్ఫుష్టసర్పా మిమీతే
 పకయైకయేత్యగ్గ్ంమిమీతేఽయాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవై
 నం మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అజ్ఞులయః సర్వాస్వజ్ఞుప్తముపనిగృహ్లాతీ
 తి, అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమూణ్యోః కవిక్రతు మర్చామిత్యసవన
 గ్ం రత్నధామభిప్రియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిర్భా అవిద్యతత్సవీ
 మని హిరణ్యపాణిరమిమీత సుక్రతుః కృపా సువః ఇతి, పశ్చాత్పత్వో య
 జుషా మిమీతే పశ్చాత్పత్వస్తూష్ణీం ”ఇతి । ఆపస్తంబః “యోమం వాసో
 ద్విగుణం త్రిగుణం వా ప్రాద్వశముత్తరదశం చర్మణ్యాస్త్రణాత్పుదగ్దశం
 వా తస్మిన్ హిరణ్యపాణిరజ్ఞుష్టేన కనిష్ఠికయాచాఙ్గుల్యాంశూన్స్పృశ్చ
 హ్య స్యజ్ఞౌ అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమిత్యతిఛన్దసర్పా మిమీతే ”ఇ
 తి । తం దేవమభ్యర్చామి । కీదృశంచేవం । ఊణ్యో ద్యావాపుథివీరూప
 యోర్వాస్తయోః సవితారం ప్రేరకం కవీనాం వేదార్థవిదాం క్రతుర్యా
 గోయస్యప్రేరకస్య సోఽయం కవిక్రతుః । అత ఏవ సత్యః ఫలపర్యవసా
 యీ సవఃప్రేరణం యస్యాఽసౌ సత్యసవాః । రత్నానిదధాతీతి రత్నధాః ।
 అభిముఖ్యేన సర్వేషాం ప్రియమతిః సర్వైర్నన్తవ్యః తాదృశం దేవమ
 ర్చామి । యస్యసవతుః ఊర్ధ్వలోకవర్తినీదీప్తిః అమతిః మన్త మశక్త్యా
 ద్యోతతే ప్రకాశతే స్వర్గవర్తినదేవః కృపయా మాం సమాగత్య హిరణ్య
 పాణిః సోమంమిమీతాం । పతస్యామృచివ ర్తమానం ఛన్ధః ప్రశంసతి “అభి
 త్యం దేవగ్ం సవితారమిత్యతిఛన్దసర్పా మిమీతే అతిఛన్దా వైసర్వాణిః ఛ

ద్వాగ్ంసి సర్వేభిరేవైసం ఛన్దాభిర్మమీతే వష్టవాపహాఛన్దసాం యదతిచ్చ
 ద్వా యదతిచ్చన్దసర్పామమీతే వష్టవైన్గం సమావానాంకరోతి" (సం-
 ౬కాం|౧|ప్ర|౪|౬) ఇతి| అక్షరాధికేన గాయత్ర్యాది ఛన్దాంస్యతి క్రమ్యవర్త
 త ఇత్యతిఛన్దాః|వష్టవా శరీరమివ| అణులీఘప్రకారవిశేషం విధత్తై "ఏ
 కయైకయోత్సర్గం మమీతైయాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవైసం
 మమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అణుశయః" (సం-౬కా|౧|ప్ర|౪|౬) ఇతి |
 ఉత్సర్గంఉత్పజ్యోత్పజ్య కనిష్ఠికయైవ ప్రథమపర్యాయే అనామికయైవ
 ద్వితీయే మధ్యమయైవ తృతీయేతర్జవైవచతుర్థే ఏవంసతి సకృత్ప్ర
 పృతాయా అణుల్యూః పునః ప్రవృత్యభావాద్యాతయామత్వం గతసార
 త్వం న భవిష్యతి | యస్మాత్ పర్యాయేణప్రవృత్తాః తస్మాత్ ప్రత్యేకమ
 ఙ్గుష్ఠేన సంయోక్తుం పృథక్ సామర్థ్యే అర్పితాః | అణుస్థస్యపర్యాయో
 నాస్తీత్యముమర్థంవిధత్తై "సర్వాస్యజ్గుప్థముపనిగృహ్ణాతి తస్మాత్ సమావ
 ద్వీర్యోఽన్యాభిరణులిభిస్తస్మాత్ సర్వాఅనుసంభారతి" (సం-౬కాం|
 ౧|ప్ర|౪|౬) ఇతి | కనిష్ఠికాదిషు సర్వాస్యజ్గులీఘ ప్రత్యేకం అణుత్వం సం
 యోజయేత్ | సమావద్విర్యస్తల్యసామర్థ్యః తస్మాల్లోకే వ్యవహారేఽపి
 ప్రత్యేకంసర్వా అణులీరనుసంభారన్తివిపత్నేబాధకపూర్వకంపూర్వోక్తం
 స్వపక్షముపసంహరతి "యత్ సమాసర్వాభిర్మమీతసగ్ంశ్చైవ అణులయో
 జాయెరన్నేకయైకయోత్సర్గం మమీతే తస్మాద్విభక్తజాయతై" (సం-
 ౬కా|౧|ప్ర|౪|౬) ఇతి| సమస్త్రీకామస్త్రీకయోః సోమోన్మానయోరావృత్తి
 సఙ్ఖ్యాంవిధత్తై "పశ్చ కృత్వో యజుషా మమీతే పశ్చాక్షరా వస్త్రీః పా
 జ్తోఽయజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధై పశ్చకృత్వస్త్రాష్ట్రీం దశ సమద్యస్తేదశా
 క్షరా విరాడన్యం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధై యద్యజుషా మమీతే
 ఘాతమేవావరున్ధై యత్క్ష్మాం భవిష్యత్" (సం-౬కా|౧|ప్ర|౪|౬) ఇతి|
 యద్యప్యతి ఛన్దసర్పేత్యమ్నానాత్ పదార్థరూపస్య లక్షణస్య సద్భా
 వాచ్ఛాభివ్యమిత్యసా ముగేవ తథాపి యజ్యతే ప్రయుజ్యత ఇతి వ్యుత్ప
 త్తిమభిప్రేత్య యజుషేత్యుక్తం | అణుస్థస్యక్రమేణ కనిష్ఠికాదిభిః సమా

చత్వారిః పర్యాయాః, సమస్త్రీకే ప్రయోగే కనిష్ఠికావ్యతిరిక్తయా క
యాచిత్ సహపఞ్చమః పర్యాయః, అమస్త్రీకే తు కనిష్ఠకయైవ సహ।
తథా చ సూత్రం “యయాప్రథమం న తయా పఞ్చమం తయైవోత్తమం”
ఇతివిరాట్ ఛస్తసోఽన్నప్రదత్వాదన్నత్వం । సమస్త్రీకామస్త్రీకయోః
ప్రయోగయోః పూర్వోత్తరభావసామ్యేన భూతభవిష్యద్వస్తుప్రాప్తిక
ల్పః “అథాతీశిష్టం రాజానం ప్రజాతిభ్యస్త్యైత్యుపసమూహతి । సముచ్చి
త్య వసనస్యావ్యాఘ్రా ప్రదక్షిణముష్టిపేణావసన్నహ్యతి । ప్రాణాయత్వే
తి, వ్యానాయత్వేత్యనుశృన్వత్యథోపరిష్టాదంబులావకాశం శిష్ట్యా యజమాన
మీక్షయతి, ప్రజాభ్యస్త్యాప్రాణాయత్వా వ్యానాయత్వా ప్రజాస్త్యమను
ప్రాణిహి ప్రజాస్త్యమనుప్రాణిత్వతి” ఇతి । హే సోమ అశేషప్రజార్థం
త్వాం సమూహామిప్రాణార్థం త్వాముపసహ్యమి వ్యానార్థం త్వాం విస్రం
సయామిప్రాణిహిః ప్రజాః అను త్వం ప్రాణి హి ప్రాణం తం త్వాం అను
ప్రజాః ప్రాణస్తుప్రాణశేషణే వాఘ్రంబ్రువన్ యథోక్తం సమూహనాదికం
విధత్తే “యద్యైతావా నేవ సోమస్యాద్యవంతం మిమీతే యజమానస్యైవ
స్యాన్నాపి సదస్యానాం ప్రజాభ్యస్త్యైత్యుపసమూహతి సదస్యానేవాఽ
న్వాభజతి వాససోపసహ్యతి సర్వదేవత్యం వైవాసః సర్వాభిరేవైనం దే
వతాభిః సమర్థయతి పశవోవైసోమః ప్రాణాయత్వైత్యుపసహ్యతి ప్రా
ణమేవ పశుషు దధాతి వ్యానాయత్వేత్యనుశృన్వతి వ్యానమేవ పశుషుద
ధాతి తస్మాత్ స్వపంతం ప్రాణానజహతి” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౨|అ-౬) ఇతి ।
దశకృత్వోఽంబులిభిమిత్తాత్ సోమస్యానాధిక్యే సత్యేతస్మిన్ సదస్యవస్థి
తానామపి సోమో నస్యాత్ మస్త్రీణసమూహనేతు యజమానమనుసద
స్యాత్ సోమంప్రాపయతి ప్రాణవ్యానయోః పశుషు స్థాపితత్వాత్
స్వాపేఽపి నాస్తిప్రాణపరిత్యాగః॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః॥

“అంశుం సోమం మస్త్రీయేతాభిత్వంక్రేతుం మిమీతతాం

ప్రజా సమూహ్య తచ్ఛేషం ప్రాణాయత్వేతి బధ్యతే

వ్యావిస్రస్య ప్రజేయేత పణ్యస్తా ఇహవర్ణితా” ॥ ఇతి॥

అస్మిన్ననువాకే సన్నిగూర్హ దాహరణాభావాత్ శాత్రవిశేషేణ
కిచ్చిదపి మీమాంసాస్యతే సామాన్యవిచారాస్తు పూర్వోక్తా యథాయోగ
మనుసద్ధేయాః॥ ఛన్దస్తు శ్రుతావేవావతిఛన్దసర్చేతి స్పష్టముదాహృతం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే షష్ఠాఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సోమం తే క్రీణామ్యజ్ఞస్వంతం పయస్వంతం వీర్యాయావంతమభి
మాతిషాహగ్ం శుక్రం తే శుక్రేణ క్రీణామి చన్ద్రం చన్ద్రేణామృతమమృతే
న సమ్మతే గోరస్తే చన్ద్రాగ్ని తప్తసంతనూరిసి ప్రజాపతేర్వణాస్తస్య
స్తే సహస్రపోషం పుష్పవ్యాశ్చరమేణ పశునా క్రీణామ్యస్తే తే బహుర్ష
యతేరాయః శ్రయంతామస్తే జ్యోతిః సోమవిక్రయిణి తమో మిత్రో
న ఏహి సుమిత్రతా ఇన్ద్రోస్యోరుమావీశ ధక్షిణముశన్తుశత్రస్ స్యోనః
స్యోనగ్ంస్వానభ్రాజాఃస్థూరే బహురే సాస్త సుహస్త కృశానవేతే పః
సోమక్రయంతాస్తాన రక్షన్తుం మావోదభాక ॥ ౧ ॥

ఉరుం ద్వాపిగ్ంశతిశ్చ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే సప్త
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

షష్ఠాఽనువాకే క్రయాయ సోమస్యోన్మానముక్తం । సప్తమే లభా
వసేరః క్రయోఽభిధీయతే । జ్యోతియనః “అతైనంసహిరణ్యనపణతే,
సోమంతే క్రీణామ్యజ్ఞస్వంతం వీర్యవంతమభిమాతిషాహగ్ం శుక్రం
తే శుక్రేణ క్రీణామి చన్ద్రం చన్ద్రేణామృతమమృతేన సమ్మతే గారితి

"ఇతి । ఆపస్తమ్బౌ మన్త్రభేదమాహ "సోమవిక్రయినే రాజానం ప్రదా
 యపణతే, సోమవిక్రయిన్ ౩ క్రయ్యస్తే సోమా౩ఇతి, క౩య్య ఇతీతరః,
 ప్రత్యాహ, సోమం తేక్రీణా మ్యూజ్జస్వన్తమిత్యక్త్యాకలయా తేక్రీ
 ణానీత్యేవమాహ భూయో వా అతఃసోమోరాజాహ్వాతీతి సర్వేషు ప
 ణనేషు సోమవిక్రయిః ప్రత్యాహ, సమ్మదో గవాతే క్రీణానీత్యన్తరః,
 శుక్రం తేశుక్రేణక్రీణామీతి జపిత్వా హిరణ్యేన క్రీణాతి "ఇతి । హే సో
 మవిక్రయో అహిం త్వదీయం సోమంక్రీణామి । కీదృశం । ఊర్జస్వన్తం
 శరీరబలప్రదం । పయస్వన్తం పశ్చభూతరసోపేతం * । వీర్యావన్తం
 ఇన్ద్రియపారవహేతుం । అభిమాతిషాహం పాపరూపస్య వైరిణో హ
 న్తారం । శుక్ర చంద్రాన్పుతశబ్దైరభిదేయాపైజః సుఖాఽవినాశాః । స్వకీ
 యసోమే మదీయహిరణ్యేచసమాః, అతాహిరణ్యేన సోమంక్రీణామి । న
 కేవలంహిరణ్యం తుభ్యం దీయతే కిన్తు సమీచీనం గోరేకహాయనీస్వరూ
 పమపి పూర్వం దత్తం తస్మాత్ తవ హిరణ్యలాభోఽధికః । కల్పః "అ
 స్తై చంద్రాగ్రీతి సోమవిక్రయిణో హిరణ్యమపాదతే "ఇతి । అస్మాస్మై
 వ హిరణ్యాని చంద్రాగ్రీ తిష్ఠన్తు బహువచనం వ్యత్యయేన ద్రష్టవ్యంబో
 ధాయనః "అతైనం ప్రతీచీనగ్రీవయాఽజయా వణతే, తపసస్తమారసి ప్ర
 జాపతేర్వణస్తస్యాపై సహస్రపోషం పుష్యన్త్యా శ్చరమేణ పశునా
 క్రీణామి "ఇతి । "అస్మై తేబస్థిః ఇతి యజమానమీక్షతే, మయి తే రాయః
 శ్రయన్తామిత్యాత్మానం "ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తేష్వకమన్త్రీతామాహ "తప
 సః తమారసితిజపిత్యాఽజయా క్రీణామి "ఇతి । హే అజే త్వం తపసః
 పుణ్యస్య శరీరమసి । యజ్ఞనిష్పాదకస్య సోమస్య ద్యులోకే త్వయైవావ
 రుద్ధత్వాద్వణత ఇతి వణోదేహః । ప్రజాపతేర్వణోఽసి ప్రజాపతి
 వత సర్వదేవాశ్చకత్వాత్ । తచ్చౌపాసువాక్యకాణ్డే ఆత్మాతం "సా
 వా ఎషా సర్వదేవత్యాయదజా "ఇతి । కిష్క త్వమవత్యపరమ్పరయాస

హస్రసభ్యా పూతిం పుణ్ణాసి తాదృశ్యా తవ సమృద్ధినాచరమేణ స
హస్రతమేన పశునా సోమం క్రీణాని న శు త్వయా । అహం తవ బంధుః
త్వత్సమ్పాదితస్య సోమస్యకర్తృణ ప్రవృత్తత్వావ్యయి త్వదీయాన్యపశ్య
రూపాణిధనాన్యపతివ్రతాం । మన్త్రాన్ వ్యాచిక్యాసురాదావనభిమతం
నిరాకృత్య స్వాభిమతపణనమన్త్రముత్పాద్య వినియుజైః “యత్ కల
యా తే శశేన తే క్రీణానీతి పణతాగోఽఘోగ్ం సోమం కుర్యోదగో అ
ఘం యజమానమగో అఘమధ్వర్యం గోస్తు మహిమానం గావతే
రేద్ధవాతే క్రీణానీత్యేవ బ్రూయాద్ధో అఘమేవ సోమంకరోతిగో అ
ఘం యజమానం గౌ అఘమధ్వర్యం న సౌర్త హిమానమవతి
రతి” (సం-౬కా-౧౧ప్ర-౧౦౨) ఇతి । శశః తస్యాప్రమావయవః కలా కో
ఽప్యవయవలేశః * కలయాశశేన వా పణనే దోషత్రయం స్యాత్ । సా
మో గౌరూపం మూల్యం గాహతి, యజమానస్తద్వాతూం న శక్నోతి,
అధ్వర్యశ్చ న దాపయతీత్యేవం సోమయజమానాధ్వర్యవో గో అఘ
రహితా ఇతి దోషత్రయం । కిచ్చసోమస్య గౌమూల్య ఇతు క్షేగోర్తహి
మాధికౌ భవేత్ । అతః తం నావజానీ యాత్ । పరమతే త్వనావ
జ్ఞాతో భవేత్ । గావతే క్రీణామిత్యనేన మన్తైః సర్వం సమాహితం
భవతి । యథేయం సోమక్రయణీగౌస్తవైవ అజాదీని నవద్రవ్యాణి క్రయ
సాధనాని క్రమేణవిభతే “అజయా క్రీణాతి సతపసమేవైనం క్రీణాతి హి
రణ్యేన క్రీణాతి సశుక్రమేవైనం క్రీణాతి ధేన్వా క్రీణాతి సాసిరమేవైనం
క్రీణాత్యుపభేణ క్రీణాతి సేన్వామేవైనం క్రీణాత్యనడుహ క్రీణాతి బహి
ర్వా అనర్వా వన్నివైవ వన్నిర్యజ్ఞస్య క్రీణాతి మిథునాభ్యాం క్రీణాతి మి
థునస్యావరుద్యై వాససా క్రీణాతి సర్వదేవత్యం వైపాసః సర్వాభ్య ప
వైనం దేవతాభ్యః క్రీణాతి గమన్వద్యనైదశాక్షరావిరాడన్నం విరాడ్వి
రాద్యైవాన్నాద్యమవరుద్ధై (సం-౬కా-౧౧ప్ర-౧౦౨) ఇతి । తవస్తనూ
రిత్యుక్తతాత్ అజయాక్రీతస్యసోమస్యసతపస్త్యం! ఏవముత్తరత్రాపియా

* కలా అన్నాదప్యల్పీయః కోప్యవయవలేశః ఇతి కాశీపాతః.

జ్యం । సాశీరం దధ్యాదిసౌరసాపేతం । సేన్ద్రం ఇన్ద్రియవర్ధకం । వ
హ్నిర్వాహకః యజ్ఞస్యహ్నిర్యజ్ఞ నిర్వాహకం సౌమం । మిథునాభ్యాం
వత్సతరో వత్సతరీ చేత్యేతాభ్యాం మిథునా వయవా భ్యాం ధేనోః సవ
త్సాయా వివక్షితత్వాత్ దశద్రవ్యసమ్మితిమన్త్రిత్రయం స్పష్టార్థత్వబు
ధ్యోపేత్యచతుర్థమన్త్రస్యాభిప్రాయమాహ “తపసస్తనూరసి ప్రజాపతే
ర్వర్ణా ఇత్యాహ వశుభ్య ఏవ తదధ్వర్య నిఘ్నతలత్తమోఽనావ్ర
సాకాయ” (సం-౬కా|౧ప్ర|౧౦౮) ఇతి తత్తై న మన్త్రస్మాతేన పశుభ్యోఽ
జావ్రభ్రుతీనిహ్నుతే ఆపలసతిసహ్యజా పరమార్థతః తపసస్తనూర్భవతి
నాపి ప్రజాపతేర్వర్ణాయాపం తేనాపలాపేనాజోప చరితా భవతిసచోప
చారః స్వస్త్వాపరాధరాహి త్యాయ క్రియతే । పశూపచారవేదనం వ్రశం
సతి గ్రచ్ఛతి శ్రియం వ్ర పశూనాహ్నోతి యవపంవేద” (సం-౬కా|౧ప్ర|
౧౦౯) ఇతి । దత్తస్య హిరణ్యస్య పునరాదానం విధిత్సుహిరణ్యప్రకా
శకం ద్వితీయమన్త్రం స్పష్టార్థమపి పునరనుసంధత్తే “శుక్రం తే శుక్రేణ
క్రీణామీత్యాహ యథాయజురేనైతత్” ఇతి । పునరాదానం విధత్తే “దే
వావై యేన హిరణ్యేన సోమమక్రీణా తదభీషహం పునరాదదత కౌహి
తేజసా విక్రేష్యత ఇతి యేన హిరణ్యేన సోమంక్రీణీయాత్ తదభీషహం
పునరాదదతతేజ ఏవాన్యథత్తే” (సం-౬కా|౧ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అభీషహం
బలాత్కారేణ కోఽహీత్యాదిద్దేవతాభిప్రాయః । కల్పః “అప్తే జ్యోతిరి
తిశుక్లామూగ్ధాస్తుకాం యజమానాయవ్రయచ్ఛతి తాం కాలే దశాపవిత్ర
స్య నాభిం కురుతే” ఇతి । అవిలోమభిర్నిర్మితా తస్తురూణాస్తుకా
సా చ శుక్లాజ్యోతిఃస్వరూపా తజ్యోతిరస్తాస్వవతిష్ఠతాం । కల్పః “కృ
ష్ణామూగ్ధాస్తుకా మద్భిః క్షేదయిత్వా ఇదమహగ్ంసర్పాణాం దన్తశూకా
నాంగ్రివా ఉపగ్రన్థామీత్యుపగ్రన్థ్య సోమవిక్రయిణ విధ్యతి సోమవిక్రయి
ణితమ” ఇతి । మన్త్రద్వయం వ్యాచప్తే “అప్తే జ్యోతిః సోమవిక్రయిణి
తమభిత్యాహ జ్యోతిరేవ యజమానేదధాతితమసా సోమవిక్రయిణమహ
యతి” (సం-౬కా|౧ప్ర|౧౦౮) ఇతి । విపత్నై బాధకపురస్సరం గ్రథనమ

స్త్రీముత్పాదయతి, “యదనువగ్రధ్య హస్యాద్దండశూకాస్తాగ్ం సమాగ్ం
సర్వాస్యరిదమహగ్ం సర్వాణాందస్తశూకానాం గ్రీవా ఉపగ్రధామీత్యా
హోదస్తశూకాస్తాగ్ం సమాగ్ం సర్వాభవన్తి తమసాసోమవిక్రయిణం విధ్య
తి” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కృష్ణయావిధ్యేత్ తాం సమాం తం
సమ్యత్సరం కృత్తుని । ఇదమహమిత్యాదిమన్త్రైః సర్వధంశస్య పరి
హరః । కల్పః “కాతస్సద్రాజానమాదత్తే, మిత్రోన ఏహి సుమిత్రధా
ఇతి తం యజమానస్యారౌ దక్షిణత ఆసాదయతి ఇన్ద్రస్యైరుమావిశో
దక్షిణ ముశన్నుశన్తగ్ం స్యానః స్యానమితి” । శోభనం మిత్రం సోమరూ
పం యస్య యజమానస్య స యజమానః సుమిత్రః తందధాతి పోషయ
తి సుమిత్రధాః । హే సోమసుమిత్రధాః త్వం అస్మాకం మిత్రంప్రి
యో భూత్వా సమాగచ్ఛ । హే సోమఇన్ద్రస్య యజమానస్య ద
క్షిణం ఉరుమావిశ । కీదృశం । ఉశన్తం కామయమానం స్యానం శుభక
రం త్వపసితాదృశః । కల్పః “అథ సోమక్రయననుదిశతి । స్వానభ్రాజా
హారే బంభారే హస్త సుహస్త కృతానవేతే వః సోమక్రయణాస్తా ర
క్షధ్వం మావోదభన్నితి” । స్వానాదయః సోమరక్షకాః । సోమః క్రీయ
తే యైర్గవాదిభిస్తే సోమక్రయణాః । హే స్వానాదయః తాన్ సోమక్ర
యణాన్ పాలయత । కౌఽపి గోవైరిణో యుష్మాన్ మా హింసిషిత్ ।
అతో మూల్యభూతాన్ సోమక్రయణాననుదిశ్యవశ్చాత్ సోమస్వీ కారో
యక్తః । తతోఽథక్రమేణ మిత్రోనః ఇన్ద్రస్యైరుమితి మన్త్రీద్వయ
ముపరిష్టాత్ వ్యాఖ్యాస్యతే । ఇమన్తు మన్త్రం వ్యాచక్షే “స్వానభ్రాజే
త్యాహేతే వాఅముష్కిన్ లోకేసోమమరక్షన్ తేభ్యోఽధి సోమమాహ
రన్” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అధి అధికంప్రభూతం । విపక్షస్వప
క్షయోద్దోష తత్సనువధానే దర్శయతి “యదేతేభ్యః సోమక్రయణాన్నా
నుదిశేదక్రీతోస్య సోమః స్యాన్నాన్వీతేఽముష్కిన్ లోకే సోమగ్ం రక్షే
యర్వదేతేభ్యః సోమక్రయణా ననుదిశతి క్రీతోఽస్యసోమో భవత్యేతే
స్యా ముష్కిన్ లోకే సోమగ్ం రక్షన్తి” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ।

సోమం సోమయాగః ఫలం । అథ సోమస్వీకారస్య ప్రాప్తావసరత్వాత్
తంమన్త్రమ్వాచయేత్ “వారుణో వై క్రీతః సోమపుషనద్ధోమిత్రోన ప
హి సుమిత్రథా ఇత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । బద్ధస
స్యవరుణపాశరూపత్వాత్ తద్యుక్తః సోమో వారుణః । అతో వరుణవ
త్ క్రూరత్వప్రాప్తౌ తచ్ఛాన్తయే మిత్రత్వం ప్రాధ్యత్ * । ఊరుష్ధానం
పూర్వాచారప్రాప్తమిత్యాహ “ఇన్ద్రస్యోరుమావిశ దక్షిణమిత్యాహ
దేవావైయగ్ం సోమమక్రీణత్ త మిన్ద్రస్యోరౌ దక్షిణాసాదయన్నేష
ఖలు వా పితహీన్ద్రో యో యజతే తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కా|
౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ॥ ॥ అత్రవినియోగశబ్దగ్రహః ॥

“సోమం జపేత్క్రియాత్పూర్వం శుక్రంపశ్యేత్ † తత్క్రియే ।

అష్టేన్ద్రస్థమపాదతై తపజప్యంక్రయోఽజయా ॥

అష్టేజ్యోస్వామినే దద్యా చ్చుక్లామూర్ణాస్తుకామథ ।

సోమవిధ్యేత్ కృష్ణయోర్ణాస్తుకయా క్రయకారిణం ॥

మిత్రస్సోమముపాదాయ ఇన్ద్రోరా ఉపవే శయేత్ ।

స్వాసమూల్యాననుదిశేదిమేమన్త్రా నవోదితాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా

ద్వాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్త్రితం ॥

“క్రయణేషువికల్పః స్యాత్సోమహిత్యం వాఽగ్రిమోయతః ।

కారై క్యమానతెన్ద్రాభాన్ద్రశోక్తేశ్చసముచ్చయః” ॥ ఇతి ॥

అజయా క్రీణాతి హిరణ్యేన క్రీణాతి వాససా క్రీణాతీత్యాదీని బహూ
నిసోమక్రయసాధనాని ద్రవ్యాణ్యమ్నాతాని । తెహంకారైక్యాద్విక
ల్ప ఇతిచేత్ । మైవం । బహుభిద్రవ్యైర్విక్రేతురానీతే సాలభ్యాన్ద్రశభిః
క్రీణాతీతి సజ్యోక్తేశ్చసముచ్చయః । అత్రసర్వాణి యజాంషి । నాస్తి
కశ్చిచ్ఛందోవిశేషః ॥

* ప్రతిపాదయతి ఇతి శ్రీమతపునరేతే.

† స్వహేన ఇతి కాశిపాతః.

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా

ఉదాయమా స్వామివోదోషధీనాగ్ం రసేనోత్పన్నస్య శుష్కే
ణోదస్థామమృతాగ్ం అను । ఉర్వన్తరితమన్విహ్యదత్యాః సదోస్యదీ
త్యాః సద అసీదాస్తభ్యాద్యామృతభో అన్తరితమమీత వరిమాణం
పృథివ్యా ఆసీదద్విశ్వా భువనాని సమ్రాడ్విశ్వేత్వాని వరుణస్య వ్రతాని
వసేషు వ్యన్తరితంతతానవాజమర్వతువయో ఆఘ్నియాసు హృతు॥౧॥

క్రతుం వరుణో విత్సృగ్నిం దివిసూర్యమదధాత్ సోమమద్ధ్రావు
దుత్యం జాతవేదసం దేవంవహన్తి కేతవఃదృశే విశ్వాయ సూర్యం-౧
ఉస్రావేతం ధూమోహం వనశ్రూఅపిరహణౌ బ్రహ్మ చోదనౌ వరుణ
స్య సూమృనమసి వరుణస్య సూన్మనజ్జనమసి వ్రత్యస్తౌ వరుణస్య
పాశః ॥ ౨ ॥

హృతుపజ్జ్వి త్రిగ్ంశచ్చ ॥ ౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే అష్ట
మోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

సప్తమేఽనువాకే సాంప్రదాయాభిహితః । అథ క్రితం సామం ప్రా
చీనవంశం నేతుమష్టమే శకియారోపణం సామస్యావ్యతే । కల్పః “అతైన
మాదాయోష్ఠోత్థివతి, ఉదాయమా స్వామివో దోషధీనాగ్ం రసేనోత్ప
జ్జన్యస్య శుష్కేణోదస్థామ మృతాగ్ం అను ” ఇతి । అహమమృతా

దేవానసులత్యోయురాది విశేషణవిశేషైన సామేన సహ ఉదస్థాం ఉత్తి
స్థామీతి । చిరజీవనమాయుః, అత్రాపి రోగాద్యుపద్రవరహితం స్వామ్యః,
తదుభయప్రదత్వాత్ సామస్య తదుభయరూపత్వం, ఓషధీనాం పఞ్చాన్య
స్యచసామః సారః ఇతరౌషధవన్ముమివిశేషాజ్ఞాయమానత్వాత్ వృ
ష్ట్యా వర్ధమానత్వాచ్చ । చతుర్భిర్విశేషజైః పృథక్క్రియాపదమన్వేతుం
చత్వార ఉచ్చభాః । అమృతశబ్దానుశబ్దయోరర్థమాహ “ఉదాయుషా
స్వామ్యుషేత్వాహదేవతావనాన్వారభ్యోతిస్తతి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । కల్పః “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీతి శకటాయాభిప్రవజతి” ఇతి । ఉత్థా
పనమారభ్య పునర్భూమాస్థాపనపర్యంతం సామోఽస్తరితౌధారిత్యభి
ప్రాయం దర్శయతి “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీత్యాహస్తరిక్షదేవత్యో ౩ ఓ
హ్యోతహి సామః” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । బోధాయనః “తస్య
నీడే * కృష్ణాజినమాస్త్రేణాతి, అదిత్యాః సదోఽన్యదిత్యాః సదఆసీదే
తి కృష్ణాజినే రాజానమాసాద్యాతైనముపతిష్ఠతే, అస్తభౌద్యావృషభో
అస్తరిక్షమమీత వరిమాణంపృథివ్యా ఆసీదద్విత్వా భువనాని సమ్రాడ్వి
త్వేత్ తానివరుణస్య వ్రతాని ” ఇతి । అపస్తమ్బో ద్వితీయతృతీయమ
స్త్రావేకీచకార హే కృష్ణాజిన త్వం అదిత్యాభూమఃసదః స్థానమసి । హే
సామ తస్యాః సదఃప్రాప్నుహి । ఋషభః శ్రేష్ఠోఽయంసామః యథా
ద్యులోకౌనపతతి తథా స్తన్మనం సఞ్చకార । అస్తరిక్షమేతావదిత్య
మిమీత పృథివ్యాః పరిమాణం గురుత్వం విస్తారజ్ఞామిమీత । స
సామదేవః స్వ మహిమా సమ్యగ్రాజమామో విశ్వానిభువనాన్యా
సీదత్ వ్యావ్రవా విశ్వేత్ తానిసర్వాణ్యేవోక్తానికర్తాణి సర్వా
త్కత్వేన సర్వావరకత్వేన వరుణనామ్నో సామస్యవ్రతాని వ్రత
వన్నియతాని । వ్రథమద్వితీయమస్త్రాయోః స్పష్టార్థతాం దర్శయ
తి “ అదిత్యాః సదోఽన్యదిత్యాః సద ఆసీదేత్యాహ యథా యజురే
వైతత్ ” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ద్వితీయమస్త్రసాధ్యం యదా

౭౭ సాదనం తదేతత్ తృతీయమన్తైశ్చాపి కర్తవ్యమిత్యముఖ్యార్థం హే
 తూపన్యాసపురస్సరంవిధతైః “వివా ఏనమేత దభయతి యద్వారుణం
 సంతం మైత్రం కరోతి వారుణ్యర్చాసాదయతిస్వయైవైనం దేవతయాసమ
 ర్థయతి” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౨) ఇతి ఉపనన్దః సోమోవరుణో యద్విషయే
 మిత్రోస ఏహీతి మన్తస్త్రిం పతక మైత్రం కరోతీతి యదస్తే ఏతేనైసల సోమం
 వ్యర్థయతి సమృద్ధిహీనం కరోతి వారుణ్యర్చా తు సమర్థయతి కల్పః “అతై
 నం వాససా పరితనోతి, వనేషువ్యవ్రతుం తతాన వాజమర్వత్సుప
 యోఽఘ్నియాసుహృత్సు క్రతుం వరుణో విక్షుగ్నిం దివి సూర్యమద
 థాత్ సోమమద్రావితి” ఇతి, వితతానేతి ప్రతివాక్యమస్మేతి । వరుణనా
 మకః సోమదేవో జగదీశ్వరేణాభిన్నః సర్వం నిర్మమే ॥ కిం కిం । వనే
 షు పృథుమధ్యేష్వవ్రతుం అవకాశం వితతానలర్వత్సు వాజిషువాజం
 వేగం గతివిశేషం పయోగోషు హృదయేషు చిత్రేషు క్రతుం సజగత్పంపి
 తు ప్రజాసు జతరాగ్నిం ద్యులోకే సూర్యం పర్వతే సోమవల్లీమదథాత్
 అవస్థాపయత్ । అనేన మన్తేణ కర్తవ్యం విధతైః “వాససా పర్యానహ్య
 తి సర్వదేవత్యం వైవాసః సర్వాభిరేవైనం దేవతాభి స్సమర్థయత్యుధో
 రక్షసామపహత్యై ” ఇతి । మన్తార్థోలోకప్రసిద్ధత్యాహ “వనేషు
 వ్యవ్రతుం తతానేత్యాహ వనేషుహివ్యవ్రతుం తతాన వాజ మర్వ
 త్స్విత్యాహ వాజగ్ంహ్యర్వత్సు పయోఽఘ్నియాస్విత్యాహ పయో
 హ్యఘ్నియాసు హృత్సు క్రతుమిత్యాహ హృత్సు హీక్రతుం వరుణో
 విక్షుగ్నిమిత్యాహ వరుణోహి విక్షుగ్నిం దివి సూర్యమిత్యాహ దివి
 హి సూర్యగ్ం సోమమద్రావిత్యాహ గ్రావాణో వా అద్రయస్తేషు
 వా ఏష సోమందథాతి యోయజతే తస్మాదేవమాహ ” (సం - ౬ కా|
 ౧|ప్ర | ౧౦౨) ఇతి । అద్రిశబ్దేనాత్ర పాషాణబహుళోగిరిర్వివక్షి
 తః । పాషాణసద్ధిషు సోమస్యాత్పత్తేః యజమానస్తేషు పాషాణేషు
 సోమం ప్రాప్నోతి । కల్పః “ఉమత్యం జాతవేదసమితి సౌర్యచాక్ కృ
 స్థాజినం పురస్తాత్ ప్రత్యానహ్యత్యుర్ధ్వగ్రివం బహిష్టాద్విశసనం ” ఇతి ।

స చ మన్తః పవం పత్యతే “ఉమ త్యం జాతవేదసం దేవం వహన్తి శే
తవః దృశే విశ్వాయసూర్యం” ఇతి । కేతవో రత్నయః । త్యం తం ప
రోక్షం జాతవేదసం ఉత్పన్నస్యసర్వజగతో వైత్తారం సూర్యం
దేవ ముద్వహన్తి ఉద్భవప్రదేశం ప్రాపయన్తి । కిమర్థం విశ్వాయదృశే
సర్వస్య జగతో దర్శనార్థం । సౌర్యమన్తైః నిజాన్యైః ఇత్యా
హ “ఉమ త్యం జాతవేదసమితి సౌర్యచ్ఛాస్తాజినం ప్రత్యానహ్యతి రక్ష
సామపహత్యై” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౧౧|౨) ఇతి కల్పః “అథ ఉస్రా వేతమితి యు
గపతనద్వాహాపుపాజ్యసామవాహనావానీయమానౌ ప్రతి మన్తయతే,
ఉస్రా వేతం ధూషాహావసశ్రూ అవీరహణౌ బ్రహ్మచోదనౌ” ఇతి । హే
ఉస్రా బలీవద్వౌ వేతమాగచ్ఛతం । కీదృశౌ । ధూషాహౌ భారం సహ
మానౌ । అనశ్రూ అనసి శకశే శ్రుతౌ ఖ్యాతౌ । అవీరహణౌ వీరం శక
టస్థితౌ సోమమబాధమానౌ । బ్రహ్మచోదనౌ బ్రహ్మ అన్నం కృషిద్వారే
ణాన్నప్రవర్తకౌ । మన్తస్య స్పష్టార్థతామాహ “ఉస్రా వేతం ధూషా
హావిత్యాహ యథా యజురేవైతత్” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౧౧|౨) ఇతి । బో
ధాయనః “తయోర్దక్షిణం పూర్వం యునక్తి, వరుణస్య సూ-హ్మనమసీ
తి, వరుణస్య సూ-హ్మనర్జనమసీతి శమ్యామవగూహతి ప్రత్యస్తౌ వరుణస్య
పాశ ఇతి యోక్తం” ఇతి । ఆపస్తంబః “వరుణస్య సూ-హ్మన
మసీతి శమ్యాం ప్రతిమోహ్యోస్రా వేతం ధూషాహావశ్రూ ఇత్యనద్వా
హా పుపాజ్యవారుణమసీతి యోక్తౌ పాశం పరిహృత్య ప్రత్యస్తౌ వరుణస్య
పాశ ఇత్యభి ధానీం ప్రత్యస్యతి” ఇతి । శాఖాన్తరానుసారేణ వారుణ
మతీత్యుక్తం పతచ్ఛాఖానుసారేణ “వరుణస్య సూ-హ్మనర్జనమసి” ఇతి ద్ర
ప్తవ్యం । యుగచ్ఛిద్రే ప్రత్యేవ్యః శబ్దః శమ్యా । హే శమ్యే త్వం వ
రుణస్య ఉక్తో నివారణీయస్య బలీవదాస్య సూ-హ్మనం నివారణం కు
ర్వత్సీతి । గతబద్ధసాధనం యోక్తం । హే యోక్తృత్వమపి పలాయ
నాన్నివారణీయస్య శమ్యేవ నివారణం సృజతి । దీర్ఘరజ్జుః పాశః సచ
ప్రత్యస్తః శకటస్యాపరి ప్రసారితః పతేత్రయో మన్తా స్పష్టార్థా ఇతి బ్రా
హ్మణే సోపేక్షితాః॥

॥ అత్రవినియోగసక్తీహః ॥

“ఉదాయ సామమాదాయో * రుగచ్ఛేచ్ఛకటంవతి |

అదిస్తృత్వాజినం సామమదిత్యాః సేతిసంవిశేత్ ॥ ‡

వనే వస్త్రేణ బధ్నోదుప్రత్యానహ్యతిచర్మణి |

ఉసావనమహూర్యోగౌ వరుశమ్యాంపినిక్షిపేత్ ॥

వరుబధ్నాయోక్తీసాశం ప్రతిధానీముసాస్యతి |

అనువాకే హ్యప్తమైస్త్రిమన్త్రాపితేదశోఽతాః” ॥ ఇతి ॥

నాత్రమీమాంసా ॥

అథధన్వః॥ ఉదాయోపేత్యనుష్టుప్ ॥ ఉర్వి త్యేకపదాగాయత్రీ ॥ అస్త
భాదితి వనేష్వితి చత్రిష్టుభౌ ॥ ఉచత్యమితిగాయత్రీ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః ॥

అథతైత్తిరీయసంహితా.

ప్రచ్యవస్య భువస్వతే విశ్వాన్యభిధామానిమా త్వా పరిపరీ విద
న్వా త్వా పరిపథినో విదన్వా త్వా పృథా అధాయవో మా గన్తర్వో వి
శ్వావస్వరావధ చేభ్యనోభూత్వా పరాపత యజమానస్య సౌ గృహే
దైతైః సగ్గస్తూతం యజమానస్య స్వస్త్యయన్యస్యస్వే పథామగన్తహి
స్వస్తిగామవేహసం యేన విశ్వాః పరిద్విహోవృణక్తి విన్తలే వసునమో
మిత్రస్య వరుణస్య చక్షుసే మహూ దేవాయ తద్వృతగ్ం సపయ్యత
నూరే దృశే దేవహితాయ కేతవే చివస్సుత్రాయ సూయ్యాయ శగ్ం
సేత వరుణస్య సూప్యనమసి వరుణస్య సూప్యసగ్గనమస్యస్తుక్తో వరుణ
స్య పాశః ॥ ౧ ॥

* ఉత్థాయ ఇతి కాంచీపాఠః.

‡ సాచయేదితి కాశీపాఠః.

మిత్రస్య త్రయోవిగ్ంశతిశ్చ॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే సవ
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

అష్టమేఽనువాకే సోమస్య శకటారోపణం ఉక్తం। ఆరోపితస్య సవమే
గమనముచ్యతే। బోధాయనః॥ సుబ్రహ్మణ్యోంకె ఇతి త్రిరుక్తాయాం ప్రచ్యా
వయన్తి” ప్రచ్యవస్య భువస్పతే విశ్వాన్యభిధామాని మా త్వా పరిపరీ విద
న్తా త్వా పరిపన్థినో విదన్తా త్వా పృకా అఘాయవో మాగన్ధర్వో విశ్వావసు
రాదధచ్ఛేనో భూత్వా పరావత యజమానస్య సోగృహేదేవైః సన్
స్కృతం” ఇతి। ప్రదక్షిణం రాజానం పరివహన్త్యైతావంజసోప సగృహ
మత్తోఽధ్వర్యు ర్యజమానశ్చ యజమానస్య స్వస్త్వయన్యస్యపి పథామ
గన్తహి స్వస్తిగామ నేహసం యేన విశ్వాః పరిద్విషో వృణక్షివిన్దతే వ
స్వీతి ” ఇతి । ఆవస్తస్యః “ ఉక్తమన్త్రద్వయం త్రేధావిభజతి।
ప్రచ్యవస్య భువస్పత ఇతి ప్రాజ్ఞోఽభిప్రయాయ ప్రదక్షిణమావర్తతే
శ్యేనో భూత్వా పరావతే త్యధ్వర్యురాజానమభిమన్త్రీ యతేఽపి పథా
మగన్తహి త్యధ్వర్యు ర్యజమానశ్చ దక్షిణే నోత్తరేణ హి రాజానమతిక్రా
మతః ” ఇతి । భూశబ్దేన భూమా స్థితాని భూతాని యజమానాధ్వర్యు
ప్రభృతీని ఉపలక్ష్యన్తే । తేషాం చ భూతానాం పాలకత్వాత్ పతిః సో
మః । హే భూతవతే సోమ విశ్వాని ధామాని ప్రాచీనవగ్ంశ హవిర్ధా
నాదిస్థానాని అభిలక్ష్య ప్రకషేణ చ్యవస్వగచ్ఛ । పరిపరీమాగ్నే బాధకః
తస్మై రప్రభుః సత్వాం మా జానాతు । పరిపన్థినన్తత్ భృత్యాస్తేఽపి
త్వాం మా జానన్తు । పృకా అరణ్యేశ్వరః అఘం పావం వధకూపమి
చ్ఛంతీత్యఘాయవః తేఽపి త్వాం మా జానన్తు । విశ్వావసుగన్ధర్వః స్వ
ర్గమాగ్నే సోమస్యావహన్తా సోఽపి త్వాం మాదధత్ మా ప్రతిక్షతాం హే
సోమత్వం శ్యేనవత్ ఉష్ణతనసమగ్ధో భూత్వా అస్త్యుజమానస్య గృహే

ప్రాచీనవంశే పరాపత శీఘ్రం గచ్ఛ । దేవసదృశై రధ్వర్యుప్రభృతిభిః త
 వోపవేశ నాయ ఆసన్దీరూపం స్థానం సంస్కృతం స్వప్తిశ్రేయోరూపా
 యజ్ఞః తస్యలయనం ప్రాప్తిః తదస్యాస్తీతి స్వప్త్యయనీయజమానస్య
 యజ్ఞప్రాపకోఽసి । అపి చ వయం పథానమనుష్ఠానరూప మగన్తహి ప్రా
 ప్తాః । కీదృశీం । స్వప్తిగాంశ్రేయః ప్రాప్తికరీం । అనేహసం నకారస్య
 వ్యత్యయేన హకారః । అనేనసం పాపరహితం । యేన పథా జనః విశ్వా
 ద్విషః సర్వాః వైరిణః పరివృణక్తి సర్వతోవర్జయతి । కిచ్చ యేన వ
 థాద్రవ్యం లభతేతాదృశం పథానం ప్రాప్తాః । ప్రథమమన్తే యథోక్త
 మర్థం ప్రసిద్ధతయాస్పృష్టయతి “ప్రచ్యవస్వ భువస్సుత ఇత్యాహ భూతా
 నాగ్ం హ్యేవవత్స్విశ్వాన్యభిధామానీత్యాహ విశ్వానిహ్యే ౩ ఏహోఽ
 భి ధామాని ప్రచ్యవతే మాత్యాపరిపరీ విదదిత్యాహ యదేవాదః సోమ
 మాహ్రియమాణం గర్భవో విశ్వావసుః పర్యమస్థాత్ తస్మా దేవమాహ
 పరిమోషాయ” (సం-౬కా । ౧ప్ర । ౧౦౮) ఇతి । పూర్వంగన్ధర్వేణ సోమ
 స్యావహృతత్వాదస్తి తస్మాదప్రసక్తిః తస్మాన్నా త్యేత్యాది వక్తవ్యం ।
 ద్వితీయమన్తే స్వప్త్యయనీశబ్దేన యజ్ఞప్రాప్తి ర్వివక్షితేత్యాహ “య
 జమానస్య స్వప్త్యయన్యసీత్యాహ యజమానస్యైవైష యజ్ఞస్యాన్వార
 మ్భానవధిత్యై” (సం-౬కా । ౧ప్ర । ౧౦౮) ఇతి । తృతీయమన్తే బ్రాహ్మ
 ణేనడిపేక్షితః । కల్పః “అథాగేణ శాలాంతీప్తన్నూహ్యమానం రాజా
 నంతరిమన్త్రయితే । నమో మిత్రస్య పరుణస్య చక్షుసేహ హి దేవా
 యతదృశగ్ం సవర్యతరూరేదృశే దేవజాతాయ కేతవేదివస్సుత్రాయ
 సూర్యాయశగ్ం శత ” ఇతి । అస్మిన్నన్తే సూర్యరూపేణసోమః స్తూయ
 తే । మిత్రస్య మిత్రాయనమః । కీదృశాయ । పరుణస్య స్వరప్త్యభిర్జగదా
 పృణతే । పునఃకీదృశాయ । చక్షుసేసర్వజ్ఞాయ । హే ఋత్విజో మహతే
 తస్మై దేవాయ దేవప్రీత్యర్థంసవర్యతసపర్యాంసేవాంకురుత కిం కృత్వా ।
 తజ్ఞోతిష్టోమరూపమృతంసత్యం అవశ్యఫలప్రదం కర్తృకృత్వా కిచ్చ సూర్యా
 యశంసత సూర్యప్రీత్యర్థంస్తుతిం కురుత । కీదృశాయ సూర్యాయ । దూరే

దృశ్యమానాయ దేవత్వేనజాతాయ| కేతవే అహ్మపలక్షణభూతాయ|
 వ్యూహకస్య పుత్రవత్ప్రియాయ| అస్మిన్నస్త్రే వరుణశబ్దాభిప్రాయమాహ
 “వరుణోవాపషయజమానమభ్యైతి యతీక్రితః సోమ ఉపనద్ధో నమోమి
 త్రస్యవరుణస్య చక్షున ఇత్యాహ శాస్త్రైః” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి| యః
 సోమ ఉపనద్ధః స వరుణరూపః సకా యజమానమభిలక్ష్య సమాగచ్ఛతి
 అతో వరుణసమస్కారేణ తత్పతఉపద్రవః శావ్యతి | యద్యప్యగ్నిషోమ
 ర్ముస్య పశో నాకాయ మనుష్ఠానకాలస్తథాపిప్రసక్తౌ తం పశుంవిధిత్సుః| ప్రస
 క్తం తావద్దశాయతి “అసోమంవహన్వగ్నినాప్రతిష్ఠతే తౌ సన్భవన్తౌ
 యజమానమభిసన్భవతః పురాఖిలు వా వైషమేధాయాత్మానమారభ్య
 చరతి యోదీక్షితః” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | ఋత్విజః ప్రాచీనపం
 శగతస్యహవనీయస్యాగ్నేః సమీపం ప్రతిసోమమానయన్తి సచసోమో
 లగ్నినా సమేత్య ప్రతిష్ఠితో భవతి | తౌ చాగ్నిషోమా పరస్పరం య
 దా సక్తచ్ఛేతే తదా యజమానమభిలక్ష్యసక్తౌ భవతః | తదేతదవగ
 త్య పురా కిల యో దీక్షితః సపష యజ్ఞాథం స్యాత్మానమేవాలభ్య ప
 శుత్వేనోపాకృత్య ప్రచరతి, సోఽయం ప్రసక్తః ఇదానీంనిధత్తే “యదగ్ని
 షోమీయం పుశుమాలభత అన్మనిష్క్రియణ ఏవాస్య సః” (సం-౬ కా|
 ౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అస్యయజమానస్య పశ్వాలన్భుఅన్మనిష్క్రియణః | ప
 శుంమూల్యత్వే నాగ్నిషోమాభ్యాం దత్వా తేన తయోః స్వభూతమా
 త్మానం నిష్క్రిణోతి | అత్ర హవిః శేషభక్షణం పూర్వపక్షతయా ని
 షేధతి “తస్మాత్ తస్యనాశ్యం పురునిష్క్రియణ ఇవహి” (సం-౬ కా|
 ౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | యస్మాదయం పశుః పురుషస్య మూల్యమేవ తస్మాత్
 తస్య పశోః సన్భృద్ధి హవినః భక్షణీయం తద్భక్షణేమూల్యనాశ ప్రస
 క్తౌత్ | సిద్ధాస్తమాహ “అథో ఖల్వోహురగ్నిషోమాభ్యాం వా ఇన్ద్రో
 పుత్రమహన్తి యదగ్నిషోమీయం పశుమాలభతే వా వ్రక్షన్ము ఏవా
 స్య స తస్మాద్వాశ్యం” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అథో శబ్దః పూర్వ
 పక్షవ్యావృత్త్యర్థః | అభిజ్ఞాస్త్యగ్నిషోమాథం ఇన్ద్రోపుత్రంహతవా

నిత్యాహుః । ఆయన్తు వృత్తాన్తో ద్వితీయకాణ్డస్య, పశ్చిమప్రపాతకే త్వ
ష్టో హతపుత్ర ఇత్యనువాకే ప్రపశ్చితః । యస్మాద్గీషోమాథామిన్ద్రో
వృత్రం హతవా తస్మాద్గీషోమీయపశ్వాలమ్భో యః సోఽస్య యజ
మానస్యవైరిహతీ । తస్మాత్ తదీయం హవిభాక్షణీయమేవ । పవంప్రా
సగ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతమేవ నమో మిత్రస్యేతిమన్త్రం వినియుక్తే-
“వారుణ్యర్చా పరిచరతి స్వయైవై నం దేవతయా పరిచరతః” (సం-౬కా
౧ప్ర౧౧౦౮) ఇతి । ఉపనద్ధస్య సోమస్య వరుణోదేవతా । పరిచరణం న
మసా-రాద్యపచారః । తతో వారుణమన్త్రేణ తదనుష్ఠానం యుక్తం ।
అథ ప్రాగ్వింశేసోమమాసద్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్ కాలే ఏవావస్తస్య
వరుణం బృహన్తమిత్యేతయా తత్త్వాయామీత్యనయా వా వారుణ్యర్చా
పస్థానరూపం పరిచరణం కర్తవ్యం । బోధాయనః “అతైతత్ సోమవాహ
నమగ్రేణ శాలాముదగీష ముపస్థాపయన్తి తదవస్తప్తాన్తి వరుణస్యసూ-
ష్మనమసీతి వరుణస్య సూష్మనజానమసీతి శమ్యాముద్వష్టోత్పాన్తు
క్తో వరుణస్యపాశఇతి యోక్త్యం” ఇతి । ఆపస్తవ్యస్తు శమ్యాయోక్త్యా
భిధానీనాం క్రమేణోన్మోచనం మన్యతే ॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ॥

“ప్రచ్య ప్రాగ్వింశగమనం శ్యేసోఽధ్వయ్యున్తమన్త్రయేత్ ।

అప్యతిక్రమ్య రాజానం నమపనం ప్రతీక్షతే ॥

వరుత్రయేణ శమ్యాదీన్ ముఞ్చాత్ సప్తాత్రమన్త్రకాః” ॥ ఇతి ॥

అత్ర నాస్తి విశేషమీమాంసా ॥

అథ శస్త్రః ॥ ప్రచ్యవస్వేతి షట్పదా . అతిజగతీ । శ్యేసో భూత్వా అ
పి పథామిత్యేతే అనుష్టుభౌ । నమోమిత్రస్యేతి జగతీ ॥

ఇతి శ్రీమాధుకీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాతకే
నవమోఽనువాకః ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా సోమస్యాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వాఽ
అగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వాఽగ్నే త్వా రాయస్యోప్రదావ్ ప్నే విష్ణవే

త్వా శ్రేయాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వా యాతే ధామాని
హవిషా యజన్తి తాతే విశ్వా పరిభూంస్తు యజ్ఞం గయస్థానః ప్రశర
ణః సువీరోఽపిరవః ప్రచరాసోమదుర్యూతానదీత్యాః సదోఽన్యదీత్యాః
సద ఆ || ౧ ||

నీద పరుణోఽసి ధృతప్రతో వారుణమసి శంయోర్దేవానాగ్ం స
ఖ్యాన్వా దేవాసామపనశ్చిత్తనహ్యపతయే త్వా గృష్ణామిపపతయే త్వా
గృష్ణామి తనూనస్త్రీత్వా గృష్ణామి శాకూరాయ త్వా గృష్ణామిశక్త
న్నోజీహాయ త్వా గృష్ణామ్యసాధృప్తమస్యనాధృప్యం దేవానామోజో
ఽభిశస్తిపా అనభిశస్తేఽన్యమనుమే దీత్యాం దీత్యాపతిర్నన్యతాషను తప
స్తపస్తతిరజ్ఞసా సత్యముపగేషగ్ం సువితే మా ధాః || ౨ ||

అమైకిత్వా || ౧౦ ||

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే దశ
మోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

నవమేఽనువాకే సోమస్య ప్రాచీనవంశం ప్రతి గమనముక్తం । ద
శమేతు సమీపమాగతస్యాతిధిరూపస్య సోమస్య సత్కారాయాతిభ్యేష్టి
రుచ్యతే । కల్పః అతిభ్యం నిర్వపత్యన్వారభాయాం పత్నీమథదేవ
స్యత్వా సమితుః ప్రసవ ఇతి ప్రతిపదం కృత్వా, అగ్నేరాతిభ్యమసివిష్ణవే
త్వా జప్తం నిర్వపామీత్యేతామేవ ప్రతిపదం కృత్వా, సోమస్యాతిభ్యమ
సి విష్ణవే త్వా జప్తం నిర్వపామీత్యేతామేవ ప్రతిపదం కృత్వా, అతిభే
రాతిభ్యమసి విష్ణవే త్వా జప్తం నిర్వపామీత్యేతామే వ ప్రతిపదంకృ
త్వా, అగ్నయే త్వా రాయస్యోషదావ్ నే విష్ణవే త్వా నిర్వపా

మీత్యేతామేవ ప్రతిపదంకృత్వా, శ్వేనాయత్వాసోమభృతే విష్ణవేత్వా
 జప్తం నిర్వపామి "ఇతి । పాఠస్తు "అగ్నేరాతిభ్యమసి విష్ణవేత్వా సో
 మస్యాతిభ్యమసి విష్ణవేత్వాతిథేరాభ్యమసి విష్ణవేత్వాగ్నయేత్వా రా
 యస్యోషదావ్ నే విష్ణవేత్వా శ్వేనాయత్వాసోమభృతే విష్ణవేత్వా"
 ఇతి । పశ్చిమోత్తరాయణాంతే ప్రకృతిగతే అగ్నయే జప్తం నిర్వపామి
 త్యేతత్త్వేన మన్తే అతిదేశాత్ ప్రాప్తైవతి తత్రత్యదేవతాపదవ్యైవాత్ర
 పశ్చిభిః పర్యాయైరాపాదితత్వాత్ పశ్చిమేపి సావిత్రం జప్తం
 చానుపజ్జతి । అత్ర విష్ణురేక ఏవహవిషో దేవతా అగ్నాదయస్తు తదను
 చరాః । అతతి సతతంగచ్ఛతీత్యతిభిః తదథాంక్రియమాణం సత్కారరూ
 పం కర్తవ్యతీత్యం । లోకే స్వామినే దీయమానేన ద్రవ్యేణ తదనుచరా
 అపి పరిశుష్యంతి తస్మాత్త్రాగ్నోదీనాం ఇదం హవిభావత్యాతిభ్యం
 హేహవిస్త్యమతిథిరూపస్యాగ్నేః సత్కారరూపమసి తాదృశం త్వాం
 విష్ణుశబ్దాభిధేయాయ సోమాయ నిర్వపామి । సోమస్వేత్యత్రప్రధానభూ
 తః సోమఃసత్వపరః కశ్చిత్ తన్నానూ అనుచరఃఅతిథి నామకోఽన్యః
 రాయస్యోషదావా ధనసమృద్ధేనాతా కశ్చిదగ్నామకోఽన్యః । సో
 మం విభూతిహోషయతీతి సోమభృత శ్వేననామకోఽన్యః । ఏతావృథావపి
 సోమస్య రాజ్ఞోతి ప్రత్యాసన్నావనుచరావి త్యభిప్రేత్య అగ్నయేత్వా
 శ్వేనాయ త్యేతి చతుర్థ్యాత్వా శబ్దేనచప్రధానసమతయా నిర్దిశ్యేతే
 మన్తాన్ వ్యాచిఖ్యానురాదౌ కాలవిశేషసహితమాతిభ్యం కర్తవ్యతే
 "యదుబౌ విమచ్యాతిభ్యం గృహ్ణాయాన్యజ్ఞం విచ్చిన్వాద్యమభావపిముచ్య
 యథాఽనాగతాయాతిభ్యం క్రియతే తాదృగేవ తక్షిముక్తోఽన్యోఽన
 ద్వాన్ భవత్యతిముక్తోఽన్యోఽథాతిభ్యం గృహ్ణాతి యజ్ఞస్య సంత్యై"
 (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । ద్వయోర్బలీపర్దయో ర్విముక్తయోః సతోః
 సోమగమనరూపం కమ్మ సప్తధాపరిత్యక్తం భవతి, ఆతిభ్యకర్త తు
 ఉపక్రాంతం, తతో యజ్ఞమధ్యేయజ్ఞోవిచ్చిద్యేత । అపిముక్తయోర్ద్వయో
 స్తు గమనస్యాసమ్మూలత్వాదనాగతాయ సోమాయ ఆతిభ్యం కృతంభ

వేత్ । ఏకస్మిన్ విముక్తై చ విముక్తత్వా దేవగమనం సమ్మూర్ణం భవతి
 ఇతరస్య విమోక్షాభావాత్ పూర్వకర్మాఽపి న త్యక్తం । ఆతంతస్మిన్
 కాలే నిర్వాపాద్యజ్ఞః సంతతో భవతి । నిర్వాపకాలేఽధ్యర్థమను ప
 త్నాఽఽఽ శకటస్పశం విధత్తే “పత్న్యన్వారభతే పత్నీహి పారీణిహ్య
 స్యే శేషత్విష్టేవానుమతం నిర్వపతి యద్యేవత్నీ యజ్ఞస్యకరోతి మిథునం
 తదథో పత్నీయా పవైష యజ్ఞస్యా న్వారమౌఘనపచ్చిత్యై” (సం-౬కా
 ౨|ప్ర౧౮) ఇతిపరిణత్ గృహం తత్ర భవంబ్రీహ్యదిద్రవ్యం పారీణిహ్యం
 తస్యేతానాపత్నీః కిచ్చ యజ్ఞః పుమాన్ పత్నీ స్త్రీత్యేతన్మిథునం । కిచ్చ
 యోఽయం పత్నాఽఽఽ శకటరూపస్య యజ్ఞాగ్నిస్పశః స యజ్ఞస్య వి
 చేదరాహిత్యా ధవతి । మన్తాన్వాయచక్రై “యావచ్చిరై రాజా
 నుచరై రాగచ్ఛతి సర్వేభ్యోవై తేభ్య ఆతిభ్యం క్రియతే ఛన్దాగ్నిసి ఖలు
 వై సోమస్య రాజ్ఞోఽనుచరాణ్యగ్నే రాతిభ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయ
 త్ర్యా పవై తేన కరోతి సోమస్యా తిభ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ త్రిష్టుభ ప
 వైసం కరోత్యతి భేరాతిభ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయత్ర్యా పవై తేన
 కరోతి శ్వేనాయ త్వా సోమభ్యతే విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయత్ర్యా పవై
 తేన కరోతి” (సం-౬కా౧౨|ప్ర౧౮) ఇతి । సోమస్య భృత్యైరగ్నాదిభి
 భృత్వస్తరాణి గాయత్ర్యాదీన్యపుపలక్యంతే । ఉపలక్షక విశేషాణామ
 గ్నాదీనాముపలక్యవిశేషై గాయత్ర్యాదిభిః ప్రాతిన్వికసమ్భుద్ధ విశే
 షే ప్రమాణమిదం బ్రాహ్మణమేవ నిర్వాపావృత్తిసంఖ్యం విధత్తే “పశ్చక్ర
 త్యో గృహ్లాతి పశ్చాత్తురా పత్నీపాజ్ఞోయజ్ఞో యజ్ఞమేవావరుణ్యే”
 (సం-౬కా౧౨|ప్ర౧౮) ఇతి । అద్యంతయోర్నన్త్రయో గాయత్ర్యా
 ద్విరుపలక్షితత్వం ప్రశ్నోత్తరాభ్యాముపసాదయతి “బ్రహ్మవాది సోవద
 చ్చికస్తాత్ సత్యాన్దాయత్ర్యా ఉభయత ఆతిభ్యస్య క్రియత ఇతి యదే
 వాదః సోమమాహరత్ తస్మాన్దాయత్ర్యా ఉభయత ఆతిభ్యస్య క్రియతే
 పురస్తాచ్ఛోపరిస్తాచ్ఛ” (సం-౬కా౧౨|ప్ర౧౮) ఇతి । ఆతిభ్యం క్రియత ఇ

త్యర్థః । నిరుస్తైస్తజ్జులై నవకపాలః పురోడాశః కాయ్యత ఇతి । విధత్తై
 “ శిరో వాపతద్యజ్ఞస్య యదాతిథ్యం నవకపాలః పురోడాశో భవతి త
 స్సాన్నవధా శిరో విష్యాతం । ” (సం - ౬ కా । ౨ ప్ర ౩౮) ఇతి । ఆతిథ్యే
 ష్టేః సత్కారరూపత్వేన శిరోవచనత్రమాజ్యత్వం యస్మాదత్ర కపాలేషు
 నవసభ్యై తస్మాత్ దృష్టాన్తభూతం శిరోఽపి నవభిః కపాలైః * ర్విశేషే
 ణ సూత్రం పురోడాశిక బ్రాహ్మణేష్యైవమామూతం । తస్మాదప్తాక
 పాలం పురుషస్య శిర ఇతి । తతోహేనాం కపాలానాం పరస్పరమప్తధా
 న్యూతిః తతస్తత్సమూహరూపస్య శిరసోఽధస్తనేన కబద్ధేన సహౌకధా
 న్యూతిః । ఉక్తమేవ విధిమనూద్యప్రశంసతి “నవకపాలః పురోడాశో భ
 వతి తే త్రయస్త్రికపాలాస్త్రివృతాస్తోమేన సమ్మితాస్తేజస్త్రివృతేజ
 ఏవ యజ్ఞస్య శీఘ్రం దధాతి” (సం-౬ కా । ౨ ప్ర ౧౮) ఇతి । త్రివృన్నామ
 కే స్తోమేత్రీణి సూక్తాని, తేష్వైకైకస్త్రికసూక్తైః సముచ్యం, అతః పుణ్య
 సామ్యాన్నవకపాలస్య త్రివృద్రూపత్వం త్రివృచ్చ ప్రజాపతేర్ముఖాద్గమ
 నా సహజాతత్వాత్ తేజోరూపత్వం, తథా సతి యజ్ఞశిరోరూప ఆతి
 థ్యే తేజః స్థాపితం భవతి । పునరప్యనూద్యప్రశంసతి “నవకపాలః పురో
 డాశో భవతి తే త్రయస్త్రికపాలాస్త్రివృతా ప్రాణేన సమ్మితాస్త్రివృ
 ద్యై ప్రాణస్త్రివృతమేవ ప్రాణమభిపూర్వం యజ్ఞస్య శీఘ్రం దధాతి”
 (సం-౬ కా । ౨ ప్ర ౧౮) ఇతి । త్రిభిః కపాలైః సంస్కృతః పురోడాశస్త్రి
 కపాలః తాదృశాశ్చ పురోడాశాస్త్రయః నవసంఖ్యాయాం విభజ్యమా
 నాయాం ఏవం సప్తద్యతే । తథా సతి యతః పాలగతం త్రివృత్వం య
 చ్చ పురోడాశగతం తేన సదృశీ ప్రాణసభ్యై ప్రాణస్యోద్ధ్వా ధోమధ్యవృ
 త్తిభిః స్త్రిగుణత్వాత్ అభవానవసు చ్చిద్రేషు వర్తమానతయా నవభ్యైః
 ప్రాణః, తస్యైతేదా విధానీ సతి ప్రకృతనవకపాలసాదృశ్యం భవతి,
 తేదృశం ప్రాణమభిపూర్వం అనుక్రమేణ యజ్ఞస్య శిరసి ఆతిథ్యే స్థాపయి
 తి । అస్యామాతిథ్యేష్టా ప్రకృతివత్ ప్రస్తరస్య విధృత్యోశ్చ కుశ మయత్వే

బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, చెరువు సుబ్బరావుగారు, పావుగడ తాలూకా కొత్తకోట ప్లేషు హాల్ సు జమేదార్లు, చిత్రమంగం డిస్ట్రిక్టు.	౧౦ ౧౦ ౬
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, జిడ్డు లక్ష్మీకాంతరావుగారు మద్రాస్.	౧ ౦ ౦
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, కా - చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు మద్రాస్.	౨ ౦ ౦
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, కలగ రామమూర్తి శాస్త్రిలు వారు విశా ఖపట్టణం లాకా వడ్డాదికావరస్తులు,	౫ ౬ ౦
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, సీ. గోపాలయ్యగారి - వెంకటాచలయ్య గారు, మద్రాస్.	౩ ౦ ౦
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, అద్దేపల్లి వెంకటప్ప శాస్త్రిలు వారు కృ ష్ణా డిస్ట్రిక్టు చిన్నశ్రీకాకుళం.	౩ ౦ ౦
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, గోపాల్ రావుగారు, హైకోర్టు వకీల్ మద్రాస్.	౨ ౧౨ ౦
బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ, శ్రీమాన్ - శ్రీనివాసరాఘవాచార్యుల వారు, సబ్ రిజిస్ట్రార్, బెంగళూరు చందాలు - ౨టి.	౧౦ ౧౨ ౦

శ్రీరస్తు.

జయ పరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన థార్మికోదారదయాళు విద్యత్ప్రభువులకు సవినయ సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇష్టిసంచిక గిక్కిరింపజేసెదమనెను. అంతాలోపలను అయ్యేవలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అద్వానైకమిచ్చువారికి వెలత్కొని ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అద్వానైకముండు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకును జరగా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటించబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలబాష్పన వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలముందు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలివేసి వారికి అద్వానైకము జరగావలసినది. చందాచేకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగాని మాకు అందజేయవచ్చును. పరస్పరపు చందాదారులు అద్వానైక బాబీరు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౧-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧౨ కరము డిస్కాంట్నుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకులక్కరలేదు మాకు చందాచేకముచెల్లించినవారిపేరులను వైకములనుగూడ వైసెల సంచికలో ప్రకటించెదము. మావైకా మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండిన అది చోరీజాబుగా భావించబడును. ఇదివరకు ౮ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించినది. ఈ గుసన నెలనెలకు రద్దకనే ప్రకటించబడుచూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేయవచ్చును.

ఈ భాష్యము విద్యత్ప్రభుక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఉపహాసకార్యకర్తకు మనవారందరును వియతో సహాయముపై యుండవలయునని నిగుంచెదమను. మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు.

౧౮౭౯ సం॥ శ్రీమదవిశ్వేశ్వరైక
అప్రోబరు నెల-౧ లేది. } మొలుపట్ట - వెంకటప్పయ్య.
మద్రాస్. } విజయ

ఐ.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యప్రణీత

చేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసంహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుపట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చా. ప. లి. - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటకృతా

విజయశేతరామ్.

సంపుటం. ౯.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలాశిమిద్రాయప్రేమున్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీ. ర. స్తు.

ఈ నెలలో చందాదారులవలన జనులయిన పైకము.

	రూ. ఆ. పై.
బ్ర శ్రీ రా శ్రీ, శ్రీనివాసరాములువారు, అసిస్టెంటుకమిషనర్ మైసూర్. }	౫ ౬ ౦
బ్ర శ్రీ వేదమూర్తులు చామరాజనగరం శ్యామాబ్యోశ్యుల వారు. మైసూర్ డేవీరమ్మణ్ణీఅగ్రహారము. }	౫ ౬ ౦
బ్ర శ్రీ వేదమూర్తులైన లక్ష్మీనారాయణసోమయాజులవారి కుమారులు సుబ్రహ్మణ్యసోమయాజులవారు, మైసూర్ డిప్టీ స్ట్రు నుజనగూడు. }	౫ ౬ ౦
బ్ర శ్రీ వేదమూర్తులైన కాశీ పురోహిత లింగాశాస్త్రిలవారు, మైసూర్ కోట. }	౫ ౬
బ్ర శ్రీ వేదమూర్తులైన చామరాజనగరం నృసింహాశ్రమపాతీలవారు, మైసూర్ కోట. }	౫ ౬
శ్రీమాన్ ఉ గుంజా శ్రీనివాసజోయిసులవారు, మైసూర్ కోట. }	౫ ౬
బ్ర శ్రీ వేదమూర్తి నరసింపురం నంజుండశాస్త్రిలవారు, మదనవిశాసం తొట్టి మైసూరు. }	౫ ౬
మహారాజరాజశ్రీ, శ్రీ శ్రీ మైసూర్ మహారాజరవర అలియందిరాడదేవరాజయ్యఅరసినవరమక్కళు చిక్క దేవరాజయ్యఅరసినవరు. }	౫ ౬
శ్రీమాన్ ఉ తిరునారాయణపురం కుమాండూర్ అశయవల్లి కుమార తిరునారాయణయ్యంగార్ల వారు, కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూర్. }	౫ ౬
శ్రీమాన్ ఉ మైసూరుసంస్థానంధర్మాధికారులైన చక్రవర్తి అయ్యంగార్ల వారు, కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూర్. }	౫ ౬
శ్రీమాన్ ఉ మండ్యం బి, శ్రీనివాసయ్యంగార్ల వారు, మహారాజాస్ కావీజ్ ఫస్టుఅసిస్టెంటుమ్యాస్టర్ మైసూర్. }	౫ ౬

ప్రాప్తై తద్వాధితుం ద్రవ్యాస్తరం విధత్తైః ప్రజాపతేర్వా ఎతాని పత్నాని
యవశ్వవాలా విక్షవీ తిరశ్చీయదాశ్వవాలః ప్రస్తరో భవత్వైక్షుపీతిరశ్చీ
ప్రజాపతేరేవ తచ్చక్షుః సన్ధరతి" (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । పత్నాన్య
క్షిరోమాణి । ఆశ్వవాలాః కాశాభ్యాన్భవిశేషాః । విక్షవా ఇయుపప్రకే
తిరశ్చీ చక్షుః చక్షుఃపుటికే । యథా సోమపణాస్య పలాశరూపేణ
పృథురూపేణోష్ణత్తిః యథా చాపుమేధ్యాంశో దభయాపేణోష్ణన్నః
తతైవ ప్రజాపతేః పత్నానాంచర్మపుటయోః కాశరూపేణ ఇయుపప్రకరూపే
ణ చావిర్భావోఽర్థవాదాంతరే ద్రవ్యవ్యవహారం సతి ప్రశస్తత్వాదత్ర ప్రస్త
రాభ్యస్త్రణముష్టిరాశ్వవాలః కర్తవ్యః । తస్మాదస్త్రాత్ తిర్యక్ ఆధారత్వే
సస్థాపనీయే విధృతీ విక్షవ్యా కుయ్యాత్ తావతా ప్రజాపతేః తచ్చక్షుః
సమూహితం భవతి । పరిధిషు శ్రీపణావృత్తం విధత్తైః "దేవావై యా ఆహు
తీరజుహవుస్తా అనురానిస్తా వమూదా తేదేవాః కాష్ట్యయ్యమ పశ్యే
కన్యకాన్యైకైకైతేనైవ కుర్వీతేతి తే కాష్ట్యయ్యమయా పరిధీన
కుర్వత తైర్వైతేరయోగేన్యపాఘ్ను త యత్ కాష్ట్యయ్యమయా
పరిధయో భవన్తిరక్షసామపహత్వై" (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । సమావం
నిశ్చయం । చర్మణాదిశబ్దేన దేవా జ్ఞాన్యన్తి ఇతి మత్త్వా చార్యేణ అభిక్ష
యన్ కాష్ట్యయ్యమృతో రయో నివారకత్వేన కర్తవ్యః । తస్మాత్ తేనై
వ కర్తవ్యమేతి మత్త్వా తన్యయా పరిధిక్ అమవ్యత । తతైవాన్యే
నాపికర్తవ్యం । మధ్యమపరిధేర్దక్షిణోత్తరపరిధిభ్యాం సహ సంస్పర్శం విధ
త్తైః "స్యో స్పృశయతి రక్షసామసన్వవచారాయ" (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ।
ఇతి । స్పృశాభావే పరిధ్యాః సన్ధారక్షసామన్తరాను ప్రవేశస్సాన్యత్ । పూ
ర్వస్యాం దిశిరక్షః ప్రవేశనివారణాయ ప్రసక్తంచతుర్థపరిధిం నిషేధతి "న
పురస్తాత్ పరిదధాత్వాదిత్యో హ్యేవోద్భృత్ పురస్తా ద్రయోగేన్యపహ
న్తి" (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । ఆహారసమిధోర్ద్వయోరాహవనీ
యాత్ పూర్వభాగే స్థాపనం విధత్తైః ఇతి । "ఊర్ధ్వే సమిధావాదధా
త్యుపరిస్తాదేవ రయోగేన్యపహన్తి" (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । య

ద్యుభ్యుభ్యాయాం దిశి రక్షసాం నివారణాయోపరిష్టాదేవ సమిధౌ
 స్థాపనీయే తథాపి వ్యోమ్ని స్థాపయతుమశక్యత్వాదాధ్వం దిగ్భ్యుభ్య
 దూరేస్థాపనీయే। తత్ర కిచ్ఛేద్విశేషం విధత్తై “యజుషాన్యాం తూష్ణీను
 న్యాం మిథునత్వాయ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౮) ఇతి। వీతిహూత్రం త్వా
 కవ ఇతి మస్త్రేణ దక్షిణామాదధ్యాత్, తూష్ణీముత్తరాం, సమస్త్ర
 కామస్త్రకయోః ప్రేపురుషపద్విలక్షణత్వాద్విధునత్వం । సమిత్సత్త్వం
 విధత్తై “దేవ ఆదధాతి ద్విపాద్యజమానసి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|
 ౧౮) ఇతి। ద్విత్వం పాదద్వయప్రతిష్ఠాయై భవతి। నను సంస్పృశాదివి
 ధయః ప్రకృతౌ దశాపూణమాసేష్టావపి సమీత్యతిదేశాదేవతదనుస్థా
 నస్యాత్ర ప్రాప్తత్వాన్న పృథగ్విధ్యస్తరాద్యసేత్సేతిచేత్ । న । ఉషసద
 థాం విధేయత్వాత్ । తహి తత్రైవ విధీయతామితి చేత్ । న । అతి
 ధ్యోపసదోః పరిధ్యాదిభేదం వారయతుం సాధారణత్వేనాత్మైవ విధే
 యత్వాత్ । బోధాయనః “అథ యజమానోనీడాద్రాజానమపాఢతై,
 యాతే ధామాని హవిషాయజన్తి తాతే విశ్వా పరిభూరస్తు యజ్జమితి
 పూర్వయా ద్వారా శాలాం ప్రపాదయతి । గయస్సానః ప్రతరణిః సువీ
 రోఽవీరహః ప్రచరా సోమదుర్యాక్ ” ఇతి । ఆపస్తమ్బౌ మన్వైక్యం
 మన్యతే “యాతే ధామానీతి పూర్వయా ద్వారాప్రాగ్వింశం ప్రవిశ్య”
 ఇతి । హే సోమ యాతే ధామాని త్వదీయేషు యేషుస్థానేషు ప్రాతస్సవ
 నాదిషు హవిషాయజన్తి యజ్జముద్విశ్యతాతే విశ్వా త్వదీయాని యాని స
 ర్వాణి పరిభూరస్తు పరితః ప్రాప్తవాక్ భవ । హే సోమ త్వం దుర్యాక్
 గృహాక్ ప్రావీనవగ్వింశరూపాక్ ప్రచర ప్రాప్నుహి । కీర్తశస్త్రం । గ
 యస్సానో గృహభివర్ధకః । ప్రతరణౌ యజ్జపారం ప్రతి ప్రకర్షైతా
 స్సాక్ తారయితా । సువీరః శోభనాః త్వత్ప్రసాదలభావీరా ఆస్తుత్సు
 త్రపాత్రా యస్యతవ స త్వం సువీరః । అవీరహః యథోక్తానాం వీరాణాం
 అహతా పరిపాలక ఇత్యర్థః । కల్పః “అతైతామాసన్తీమగ్రేణాహవనీ
 యం పర్యాహృత్య దక్షిణతో నిదధాతి, తస్యాం కృష్ణాజినమాస్త్రణాతి,

అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేతి కృష్ణాజినేరాజానం" ఇతి । బో
ధాయనః "అదైసముపతిష్ఠతే, వరుణోఽసిద్ధతవ్రతో వారుణమసీతి సము
చ్ఛిత్సకృష్ణాజినం తస్యాం తాన్ స్యస్త్వయా విగ్రహ్య పాశేషు * గ్ర
థ్నాతి శంయోద్దైవానాగ్ం సఖ్యాదిత్యుక పరావాసనీపాదావస్తరేణ
బ్రాహ్మణోఽభిషిచ్ఛతి సూర్యః ప్రత్యోశయతి మా దేవానామపసశ్చి
త్సహి" ఇతి । అపస్తమ్బోఽత్ర ప్రథమమన్త్రోత్తరాధ్యాయస్యద్వితీయ త్ప
తీయమన్త్రయోద్వైకతాం మన్యతే "వరుణోఽసిద్ధతవ్రత ఇతిరాజాన
మభి మన్త్రీయతే, వారుణమసీతి వాససా పయ్యానహ్యతి" ఇతి ।
హే సోమ త్వం వరుణపాశస్య నివారకోఽసి । ధృతం యజ్ఞరూపం
వ్రతం యేనత్వయా సత్వం ధృతవ్రతః । హే సోమ త్వముపనధస్య
రూపత్వా ద్వరుణసమ్బద్ధసి తథాసతి త్వదీయాచ్ఛంయోః సుఖమిత్రా
ద్వరుణాది దేవతానాం సఖ్యాత్ వయంమాపసోమా చ్ఛిత్సహి । స
కారాన్త్రాపసశబ్దః కన్ఠ్యవాచీ । అస్మాకం కర్మవిచ్ఛేదో మాఘాదిత్య
ధ్వం । యాతేధామానీత్యాదయో మన్త్రీబ్రాహ్మణే నోపేక్షితాః । అతి
శ్లేష్టిమీద్యే వహ్నిమథనపూర్వకమాహవనీయే మధితాగ్నివ్రత్యేపం విధ
తే "బ్రహ్మవాదినోవదన్త్యగ్నిశ్చ వా ఏతా సోమశ్చకథా సోమాయాతి
ధ్యం క్రియతే నాగ్నయ ఇతి యదగ్నావగ్నిం మధిత్యా ప్రహరతి తేనై
వాగ్నయ అతిధ్యం క్రియతేఽథోఽఖిల్వాహుః" (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౦౨) ఇతి ।
అగ్నిశ్చ సోమశ్చేత్యేతావుభావపి యాగనిర్వాహకౌ దేవౌ తయోః సా
మ్యే సతి కథమగ్నయ అతిధ్యం నేతిప్రశ్నః । అగ్నిం మధిత్యా హవనీ
యే ప్రహరేత్ తదిదమాహవనీయాగ్నేరాతిధ్యం । మన్తస్య కాలం విధ
తే "అథో ఖిల్వాహురగ్నిః సర్వాదేవతా ఇతి యద్ధవిరాసాద్యాగ్నిం
మన్థతి హవ్యామైవాసన్నాయ సర్వాదేవతా జనయతి" (సం - ౬ కా.
౨ ప్ర. ౧౦౨) ఇతి । అపి చైతే బ్రహ్మవాదినగ్నకాలవివరౌవస్తః తదుపాధ్యతత్వే
న వహ్నిః సర్వాత్కత్వమాహుః । తచ్చ సర్వదేవతాత్మకత్వం ఏక

ద్విత్రితానామున్నతై విస్పష్టమామూలం । యదా ఆతిభ్యపురోడాశం వే
 ద్యామాసాద్యతే తస్మిన్ కాతేఅగ్నిం మగ్ధీయాత్ తదా మభ్యమానా
 గ్నావస్తరుభతాః సర్వాఅపి దేవతా ఆసన్నహవిరోభ్యుముత్పాదితా
 భవన్తి తస్మాత్ సపవకాలభిర్యథః । మథనమస్త్రాస్త్రాధ్వర్యవా అగ్ని
 షోమీయపశుప్రస్తానే సమామూస్యతే । హోత్రాస్త్ర బహ్వృషబ్రాహ్మ
 ణే ఆతిశ్యేష్టసమీపపవోదాహృతాఃకల్పఃఅతైతద్ధ్రావామాభ్యమాప్యా
 య్యకగ్ంసంనాచమసం వా యాచతి తమవ్రత్యేదినిధాయ తస్మిన్నేతత్
 తానూనప్త్రం సమవద్య విగృహ్ణోతి, ఆవతయే త్వాగృహ్ణోమి పరివతయే
 త్వాగృహ్ణోమి తనూనప్త్రేత్వాగృహ్ణోమి శాక్వరాయత్వాగృహ్ణోమి శ
 క్షవోజిష్ఠాయత్వాగృహ్ణోమి ” ఇతి । ఆవతిః నిశ్వాసరూపేణ నిహిగ్
 తం పునర్వాచి ముఖేనాస్త్రః పతతీత్యాపతిః ప్రాణః । హే ఆభ్య ప్రాణా
 గ్ధం త్వం అస్మిన్ పాత్రేగృహ్ణోమి । పరితో నానావిషయేషు పతతీతిపరి
 పతిర్మునః । తనూం శరీరం నపాతయతి నవి నాశయతీతి తనూనప్త్రా జాత
 రాగ్నిః । శకనశీలః శక్వరః శక్తిర్మా పురుషః తస్య సహృద్భిశాక్వరం
 శక్తిస్సరూపం । శక్ష్వా శక్తిమత్పుయదోజిష్ఠం ఓజో నామాప్త్రమోధాతుః
 తస్య సారమోజిష్ఠం తదవప్తప్త్యేవైవ శక్తిరవతిష్ఠతే పతైర్కద్రైస్తానూ
 నప్త్రం గ్రాహ్యం తానూనప్త్రేనంజ్జకజాతరవహ్నివిషయస్య శపథకర్త
 నా హేతుభూతమాజ్యం తానూనప్త్రం తస్యగ్రహణం విధాతుం ప్రస్తా
 తి “దేవాః సురాః సంయత్రా అసన్ తేదేవా మిథోవిప్రియా ఆసన్
 తే3 ఏనోన్యస్యై జైస్థాయాతిష్ఠమానాః శబ్దధా వ్యక్రామన్నగ్నిర్వ
 సుభిః సోమో రుదైగ్రిష్టా మరుద్భిర్వరుణ ఆదిత్యైర్భుహస్తిరిర్విశ్వై
 ర్దేవైస్తే మన్యంతాసురేభ్యో వా ఇదం భ్రాతృవ్యేభ్యో రిధ్యామో యన్మి
 థో విప్రియా స్కీయానభిమాః ప్రియాస్తసువస్తాః సమవద్యామహే తా
 భ్యేసు నిఋణ్చాద్యోన ప్రథమో ఏనోన్యస్యై ద్రుహ్యోదితి తస్మాద్యః
 సతానూనప్త్రీణాం ప్రథమో ద్రుహ్యోతిస ఆర్తిమాచ్ఛతి” (సం-౬కా
 ౨ప్ర-౨౨) ఇతి । సంయత్రాః సక్త్రామం ప్రాప్తాః । మిథః పరస్పరం ।

తేజదేవాః సర్వేపి స్వాతిరిక్తస్య జ్యైష్ఠ్యమనగ్నేమర్వాణాః పశ్యన్త్యు
హం ఆభవత్ । తేషువ్యూహేష్వగ్న్యదయః పశ్యదేవతాః సేనాన్యః
వస్వాదయః పశ్యగ్గణాఃసేనాః । తే కజ్చిత్ కాలం పరస్పరవిరోధిసో
భూత్వా పశ్యదేవం విచారితవన్తః యది వయమన్యోన్యవిరోధినస్తదా
వైరిణాఃసురాణాం ఇదం జయరూపం కాయ్యంవయమేవ సాధయా
ముః । తతస్తద్విరోధపరిహారహేతుం శఫభంకత్తుం అస్తదీయాః ప్రియాః
పుత్రభార్యాదిరూపా ఇమాః తనూరేకత్రసజ్జీకుర్వ ఇతి విచార్య సజ్జీకృ
త్య శపథమేవం పరిభాషితవన్తః, అస్మాకంమధ్యేయః ప్రథమం ద్రుహ్య
తిసః తాభ్యస్తనూభ్యో నిర్గచ్ఛతు భ్రష్టోభవత్స్వితి । యస్మాద్దేవానామే
వం.వృక్షం తస్మాన్మనుష్యాణామపి శపథం కృతవతాం మధ్యేయః ప్రథ
మం ద్రుహ్యతి స వినాశం ప్రాప్నోతి, సమానేషకస్త్వి విషయే తానూ
నప్త్రిణః శపథవన్తః ప తానూనప్త్రిణఃఇదానీం విధత్తే “యత్ తానూ
నప్త్రిగ్ంసమవద్యతి భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై భవత్యాత్మనాపరాస్యభ్రాతృ
వ్యో భవతి” (సం-౬కాం.౧ప్ర.౨౭) ఇతి సమవద్యతి సముఖ్యాయావదానం
కుయ్యోత్ స్వయం భూతిమార్ భవతి వైరీ తు పరాభవతి ఇయమేవ
భ్రాతృవ్యాభిభూతిః । అవదానేసఖ్యం విధత్తే “పశ్యకృత్వోవద్యతి పశ్య
ధాహితే తస్యమవద్యంతాథో పశ్యాత్ పరాపక్షిగిపాక్షిగి యజ్ఞోయజ్ఞ
మేవావరున్ధే” (సం-౬కాం.౧ప్ర.౨౭) ఇతి తేదేవాః తత్తదానీం పశ్యధావి
భక్తాః పశ్యత్ సముఖ్యయైకపత్ ప్రియతనూరవాద్యస్థాపితవన్తః । మ
న్త్రాగ్వాచత్తే “ ఆపతయేత్వా గృహ్ణోమి త్యాహ ప్రాణోవా ఆపతిః
ప్రాణమేవ ప్రీణాతి పరిపతయ ఇత్యాహ మనోవై పరిపత్సనపవప్రీ
ణాతి తనూనప్త్రి ఇత్యాహ తనువో హితేతాః సమవద్యన్త శాక్వరా
యేత్యాహ శక్త్యై హి తే తాః సమవద్యన్త శక్త్యనోజిస్తాయేత్యా
హాజిస్త్వా హితే తదాత్మనః సమవద్యన్త” (సం-౬కాం.౧ప్ర.౨౭) ఇతి ।
ఆపతి పరిపతి తనూనప్త్రిశాక్వర శక్త్యనోజిస్తశబ్దైర్లైవవృత్తాన్తః సూచ్య

తే । తనూశాక్వరోజ్యశబ్దరేవ వృత్తాస్తః సూచ్యతే । తేదేవాస్తదా
 సీం స్వాత్మసమ్బంధం పుత్రాదితనూకూపమోజః సారం సమవద్యస్తకల్పః
 “సయావస్త ఋత్విజః తపతన్మనువమృశస్త్యనాధృప్తమస్యనాధృప్యం దే
 వానాం ఓజోభిశస్తిపా అనభిశస్తేన్యం” ఇతి హేతానూ నప్రాజ్య
 త్వం ఇతః పూర్వం కేనాప్యతిరస్కృతమసి । ఇతః పరః పుష్కరితరస్కృ
 తం దేవానామోజః సారమసి । అభిశస్తేహింసారూపాదన్యోన్యవి
 రోధాదస్మాకపాలయసి । త్వం పునరభిశస్తేరవిషయమసి । మస్త్రస్య
 యథోక్తాక్షః ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ “అనాధృప్తమస్యనాధృప్తమిత్యాహ
 నాధృప్తం హ్యేతదనాధృప్యం దేవానామోజ ఇత్యాహ దేవానా
 గ్ం హ్యేతదోజోభిశస్తిపా అనభిశస్తేన్య మిత్యాహాభిశస్తిపా హ్యేతద
 నభిశస్తేన్యం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౨౨) ఇతి । కల్పః “యజమానమతి వా
 చయతి, అనుమేదీతౌ దీతౌపతిర్మన్యతామను తపస్తపస్పతిరజ్ఞసా స
 త్యముపగెవగ్ం సువితే మాధా ఇతి” ఇతి । దీక్షణీయేష్టాయోదేవస్సదీ
 తౌపతిః । సమేమాం దీతౌమనుజానాతు, తప ఉపసత్ తత్రత్యోదే
 వస్తపస్పతిః । మదీయం తపోఽనుజానాతు । అహఞ్చాజ్ఞసా సత్యముపగే
 వం ఆజ్ఞవేన తానూనప్త్రస్పృశేనరూపం శపథం ప్రాప్తాస్తి హేతా
 నూనప్త్ర సువితే శోభనమాగే యజ్ఞకర్తృణి మాం స్థాపయ । మస్త్ర
 స్యస్పష్టాక్షతామాహ “అనుమేదీతౌ దీతౌపతిర్మన్యతామిత్యాహయ
 థాయజురేవైతత్” (సం-౬కా.౨ప్ర.౨౨) ఇతి॥అత్రవినియోగసజ్జగహః॥

“అగ్నేనివజ్ఞుకనిర్వాపో యాతే ప్రాగ్వంశవేశనం ।

అద్యాసద్వ్యాం దీపేచ్ఛమ్న హ్యదిసోమంతుసాదయేత్ ॥

వరుతంమస్త్రీయద్వారు వాససా పరిణహ్యతి ।

ఆప తానూనప్త్రమాజ్యం సమవద్యతి పజ్ఞుభిః॥

అనాసర్వే ఋత్విజస్తు తానూనప్త్రం స్పృశేత్సిహి ।

అనుస్వామీ స్పృశేదేతత్ ఇతివస్తదశేరితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

సప్తమాధ్యాయస్య త్వతీయపాదే చిన్త్రితం॥

వైష్ణవేత్రికపాలే వైష్ణవాన్నవకపాలతః॥

ధర్మక్షాంతిదేశః స్యాన్నోవా విద్యతేఽత్రాగ్నిహోమాత్రవత్ ॥

శ్రుత్యా వైష్ణవశబ్దాయం దేవతాయా విధాయకః॥

నగోణవృత్తిమాశ్రిత్య ధర్మక్షాంతిదేశత్వతః” ॥ఇతి॥

ఆతిథ్యేష్టా వైష్ణవో నవకపాలో విహితః । తత్ర శ్రుత్యా వైష్ణవ శబ్దో రాజసూయగతే వైష్ణవేత్రికపాలే ప్రయుజ్యమానోఽగ్నిహోమాత్ర వన్నవకపాల ధర్మక్షాంతిదేశతీతి పూర్వనిపక్షః । విష్ణుదేవతాస్యేతి విగ్రహేనతి విహితప్రథితప్రత్యయో దేవతామభిధత్తే నతుధర్మా త స్మాన్నాతిదేశతి॥ ॥చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్త్రితం॥ ॥

“ యదాతిథ్యా బహిరేతదుపసత్స్వతిదేశనం॥

సాధారణవిధిర్వాద్యః తదీయస్యోపసంహృతేః॥

బహిః శ్రుత్యైకతాభానాన్నాతిదేశస్య లక్షణా॥

ఆతిథ్యయోపసద్భిశ్చ బర్హిరేతత్ప్రయుజ్యత ” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే యదాతిథ్యం బహిః స్తదుపసదాం తదగ్ని హోమీయస్యచెతిక్రితం సోమం శకతే సంస్థాప్య ప్రాచీనవంశం ప్రత్యానీ యనేఽభిముఖే యామిష్టిం నిర్వసతి సేయమాతిథ్యా । తతః ఊర్ధ్వం త్రి షు దినేషు అనుష్ఠీయమానా వుపసదః పవనధ్యేదినేనుష్ఠేయోగ్నిహో మీయః । తత్రాతిథ్యేష్టా విహితం యద్యహిః స్తద్యదీ తరస్యా ఇష్టైరా చ్ఛిద్యోపసత్సు విధీయతే తదానీమాతిథ్యాయాం విధానమనర్థకంస్యా త్ । యది చతత్రోపయుక్తం ఇతరత్ర విధీయేత వినియుక్త వినియోగరూ పోవిరోధస్సాన్యత్, తస్మాదాతిథ్య బహిఃయో యేధర్మక్షా ఆశ్వవాలాద యః తేధర్మక్షా ఉపసత్సూనప్రహీయంత ఇతి ఆతిదేశపరం వాక్యం ఇతి ప్రాప్తేబూమిః । బహిః శబ్దస్య ధర్మాతిదేశపరత్వే లక్షణా ప్రసజ్యే

త । శ్రుత్యాతుబహిష ఆతిథ్యోపసదగ్నిహోమీయేషు ఏకత్వంప్రతిభాతి
 అతః సాధారణ్యమత్ర విధేయం । ఆతిథ్యాథం యద్బహిషంపాదీయ
 తే తన్నకేవలమాతిథ్యాథం కిన్తూపసదగ్నిహోమీ యార్థభోచాదే
 యమితి విధివాక్యాథః । తస్మాదాతిథ్యోపసదగ్నిహోమీయాస్త్రయోపి
 అస్యబహిషః ప్రయోజకాః । ఏవం పరిధిసన్నిష్ఠర్వాది విధీనాంసాధార
 ణ్యం ద్రష్టవ్యం॥

అథశస్త్రం ॥ యాతేధామానీతి త్రిష్టుప్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాథప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్ంశురగ్ంశుస్తే దేవ సామూష్యాయతామిన్ద్రోయైకధనవిద ఆ
 తుభ్యమిన్ద్రోః ప్యాయతామా త్వమిన్ద్రోయ ప్యాయస్వాప్యాయస్స
 ఘృతస్యా మేధయా స్వస్తి తే దేవ సోమ సుత్యామశీయేష్టా రాయః
 ప్రేష భగాయత్తేవృతవాదిభ్యో నమో దివేనమఃపృథివ్యా అగ్నే
 వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం వ్రతపతిరసి యామమ తనూ రేషాసాత్వయి॥

యా తవ తనూరియగ్ం సామయిస్తహ నా వ్రతపతేవ్రతినోవ్రక
 తాని యాతే అగ్నే రుద్రియా తనూస్తయా నః పాహి తస్యైస్సే స్వా
 హా యాతేఅగ్నే యాశయా రజాశయా హరాశయా తనూర్వషిష్టా
 గహ్వరైస్తోఽగ్రం వహో అపావధీం త్వేషం వహో అపావధీగ్ం స్వాహా॥

త్వయి చత్వారిగ్ంశ్చ ॥ ౧౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకా
 దశోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

దశమేననువాకే అతిథ్యేష్టినుక్తా । తన్నథ్యే సోమః ప్రాగ్యంశే స్థా
 పితః తేన సోమేన కరిష్యమాణస్య యాగస్య విష్ణుకారిణోఽనురాః ప్ర
 థమంజేతవ్యా ఇతి । థద్విజయాథామవసద ఏకాదశే వణ్యాస్తే । తత్రా
 దౌ తావదతిథేః సోమస్య బన్ధమోపద్రవపరిహారేణాప్యాయనా ద్యుపచా
 ర్థాన్ని క్రియంతే । బోధాయనః “అథ మదస్తీరుపస్పృశ్యోసోథ్థాయ విస్ర
 స్య హిరణ్యమవధాయ రాజానమాప్యాయయతి । ఆప్యాయయ సఖీన్తస్య
 న్యామేధయా స్వస్తితేదేవ సోమసుత్యామశీయేతి” ఇతి । ఆవస్తవ్య
 స్యశు ఏక ఏవమన్తః । మదస్తీస్తప్తాఆపః । అంశుః సూక్ష్మోవయవః ।
 హేసోమదేవ తే యాంఽంశుః శువ్యతి. యశ్చాంశుః క్షీయతే యజమా
 నేన సర్వోఽప్యంశుర్వర్థతాం । కిమథం ఇన్ద్రాగ్ధం । కీదృశాయఇన్ద్రా
 య । ఏకంముఖ్యం శోభనం సోమరూపం ధనం వెత్తి ఇత్యేకధనవిత త
 స్తే । హే సోమతుభ్యం త్వదథం ఇన్ద్రాప్యాయతాం । త్వాంపాతు
 ముత్సహతాం । త్వమపీన్ద్రాగ్ధం ఆప్యాయస్వ వధాస్వ । సఖీఃముత్సి
 జః సన్యాధనలాభేనమేధయా ప్రజ్ఞయా చవధాస్వ । హేసోమ దేవ తే
 స్వస్తి శుభమస్తు త్వప్రసాదేనాహం సుత్యాభిషవతన్త్రమసీయ ప్రా
 ప్నువాని । ఏతన్నన్త్రం వ్యాఖ్యాతుంప్రస్తేతి “ఘృతం వైదేవా వజ్రం
 కృత్వా సోమమఘ్నున్నన్దికమివ, కిలువా అన్యైరతచ్ఛరన్తి యత్ తా
 నూనస్తేని ప్రచరన్తి” (సం-౬కా. ౨|ప్ర. ౨౨) ఇతి । పురాకదాచిత్ స్వ
 సామధ్యాయత్ వజ్రికృతేనఘృతేన సోమస్య దవైస్తాడితత్వాత్ సోమో
 ఘృతాన్నిభేతి ఋత్విజశ్చ వేద్యాంతానూనస్తేని ఆజ్యేనప్రచరన్తీతి య
 త్తదస్య సోమస్య అన్తికంయథా చరన్తి ఆహవనీయదక్షిణభాగే సోమ
 స్యస్థితత్వాదతో భీతః సోమఆప్యాయయితవ్యః । ఆప్యాయసస్య ప్రసక్తం
 ర్మయిత్వా తన్నన్త్రంవ్యాచక్షే “అగ్ంశురగ్ంశుస్తే దేవసోమాప్యాయ
 తామిత్యాహ యదేవాస్యాంపువాయతే యన్తీయతే తదేవాన్యైతే

నాప్యాయయత్యా తుభ్యమిద్దగ్రి ప్యాయతామా త్వమిద్ద్రాయప్యాయ
స్వేత్యాఽహూ భావేవేద్దగ్రి సోమభ్యాప్యాయయత్యాప్యాయయ స
ఖా సన్యా మేధయత్యాహత్విజో వా అస్యసఖాయస్తానే వాప్యాయయతి
స్వస్తితేదేవ సోమ సుత్యామసీయ ఇత్యాహశిషమైవై తామా
శాస్తై” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౨౨) ఇతి । అస్యసోమస్య యదగ్గమపువాయ
తే శుక్యతి యచ్ఛమియతే । కల్పః “నప్రస్తరాయాశ్రవయతి న బ
హిరనుప్రహరతి తం దక్షిణాశే వైవ్రైనిధాయ తస్మి దక్షిణోత్త
రేణ నిహ్నువతే ఏష్టారాయఃప్రేషే భగాయతే మృతవాదిభ్యో న
మోదివె నమ్యపృథివ్యై” ఇతి । ఆతిశ్యేష్టాయస్త్రిప్రస్తరం యచ్ఛతత్రత్యం
బహిరస్తుభయ మగ్నో నప్రహరణీయం, కిన్తుప్రస్తరం వేద్యా దక్షి
ణాధే నిధాయ తస్మి త్రస్తరే దక్షిణపాణీనుత్తానా క్వత్వా సన్యా
నీచః కృత్వా సవ్వేఽపి నిన్దవమపలాపనన్యశం నమస్కారోపచారం
కుయ్యేః । మన్తార్థాస్తు ఏషశబ్ద ఇచ్ఛావస్తం ద్యావాపృథివ్యభి మ్మానం
దేవమాచన్తై, సహిదయాశుతయా భక్తైషు పురుషేషు ఇచ్ఛావాహ
తాదృగైవ త్వం ఋతవాదిభ్యో యజ్ఞవాదిభ్యోఽన్యభ్యమృతం యజ్ఞంప్రకృ
ప్తం దేహీత్యధ్యాహారః । కిమథం । రాయోరాయేధనాథం, ఇషే
అన్నాథం, భగాయ విశ్వర్యాదివద్దనాథం, తేచగుణాపవంస్త్యన్యై॥

“విశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీయ్యస్య యశసః శ్రియః ।

జ్ఞాన వైరాగ్య యోజ్ఞైవ వ్యభాంభగితీరణా” ॥ ఇతి॥

వయం పునన్యైదేవతాయై భూదేవతాయై చ నమసుః॥

నాయమకాణ్డే నమస్కారః కిన్తు తస్య నిమిత్తమస్తీత్యాహ “ప్రవా ఏ
తేస్తాల్లోకాచ్యుతై యే సోమమాప్యాయయన్త్యన్తరిక్ష దేవత్యో హి
సోమ ఆప్యాయిత ఏష్టారాయః ప్రేషే భగాయత్యాహ ద్యావాపృథి
వీ భ్యామేవ నమస్కృత్యాస్మి లోకే ప్రతిష్ఠన్తి” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౨౨)
ఇతి । ఆప్యాయితస్య సోమస్య నాభిదహ్ను మానద్వ్యం పర్యవస్థితత్వాద
న్తరిక్షదేవత్యత్వం తాదృశస్య సోమస్యాప్యాయయితారోఽపి తథా విధా

ఇత్యస్తాల్లోకాత్ ప్రమ్యతాతతోఽస్మికలోకే ప్రతిష్ఠిత్యై నమసాఽర్చ్య
క్రియతే । కల్పః శాలభ యజమానమవా న్తరదీత్యోముపసయతి, అగ్నేవ్రత
పతే త్వంవ్రతానాం వ్రతపతిరసియా మమతనూరేషా సాత్వయి యాత
ప తనూరియం సామయిసహనా వ్రతపతే వ్రతినోవ్రతాని” ఇతి అనే
నమస్త్రైణాహవనీయోపస్థానం । అత్ర అవా న్తరదీత్యోపక్రమః । హే అ
గ్నే వ్రతపతే త్వంవ్రతపతిరసి నైకస్యవ్రతస్య * పతిః కిన్తు సవ్వేషా
మితి వివక్ష్యాద్యోతయితుం వ్రతానామిత్యుక్తం । వ్రతమాచరన్తీమదీయా
తనూస్త్యయి మనసాసమర్పితా, త్వదీయా తువ్రతం పాలయన్తీ తనూ
మయిమనసా స్థాపితా, తథా సత్యానాముభావపి వ్రతినా సమ్మద్యా
వహే తయోవ్రతాని సహప్రవర్తంతాం । కల్పః “అత్రై నంసగంశా
స్తీ సన్తరాంమేఖలాగ్ం సమాయచ్ఛస్య సన్తరాం ముష్టిమరుష్య త
త్ప్రవతో ఎధి మదన్తీభిర్వాజయస్వోర్పూర్వం తద్యత్రం సంసృజ
యాతే అగ్నేరుద్రియాతనూస్తయానః పాహితస్యాస్తై స్వాహేత్యై
తేనైవాత డ్ధర్ధ్వం † వ్రతయతి” ఇతి । యామేఖలా పూర్వం మధ్య
సన్నద్ధా సా సమూచితరా యథా భవతితథానియన్తవ్యా । యేచము
ష్టికృతే తే అప్యసంజ్ఞాచేన దృశీకర్తవ్యే ఉష్ణక్షీరభవేదుష్ణదశేన మా
ర్జయేత్ ‡ పూర్వంవ్రతంమన్త్రమత్యుజేత్ తత్రయాగే అగ్నైః ఇత్యయం
మన్తః । అనేనైవ మన్తైణాతడధర్ధ్వం వ్రతంపిజేత్ । హే అగ్నే యా
తవ తనూస్త్యయి రుద్రియా శ్రూరా తయాఽస్మాక్ పాలయ త్వదీయా
యాస్తస్యాస్తన్వా ఇదం హుతమస్తు । అగ్నే వ్రతపత ఇతి మన్తస్య
స్పష్టార్థతామభిప్రేత్యావా న్తరదీత్యోరఘ్నంవిధత్తే “దేవాసురాస్సంయ
త్తాఅసన్ తే దేవా విభ్యతోఽగ్నిం ప్రావిశత్ తస్మాదాహురగ్నిః స
వ్వాదేవతా ఇతి తేఽగ్నిమేవ వరూఢంకృత్యాసురానభ్య భవన్నగ్ని
మివభలువాపవ ప్రవిశతి యోఽవా న్తరదీత్యోముపైతి భ్రాతృవ్యాభిభూ

* భర్తస్య ఇతికాశిపాతః.

† ఏతేనై వాతోఅధిఇతికాంబీపాతః.

‡ ఉష్ణదశిభవత్ ఇతివ్రతపత్రస్తకే.

త్యైభవత్యాత్తనావరాస్య భ్రాతృవ్యోభవతి" (సం-౬కా|౨ప్ర-౨౭) ఇతి
 వరకాయప్రవేశహేతునా యోగశాస్త్రప్రసిద్ధేన సంయమపిశేషేణ జే
 వా అగ్నిశరీరం ప్రావిశ్ తపోహవత్స్వేనాగ్నిసమానా అవాన్తరదీప్తౌ
 తతస్తాముపేయాత్ । సవ్యోక్తాం దీప్తౌ ఇదానీముచ్యమానా మవా
 న్తరదీప్తౌఞ్చప్రశంసతి "ఆత్మానమేవ దీప్తయాహౌతిప్రజామవాన్తరదీప్త
 యా" (సం-౬కా|౨ప్ర-౨౭) ఇతి । అవాన్తరదీప్తౌ నియమాన్ విధత్తే
 "సన్తరాంమేఖలాగ్ం సమాయచ్ఛతే ప్రజావ్యుత్పన్నోన్తరతరా తప్త
 వ్రతో భవతి మదస్తీభిర్నాజయతే నివ్యుగ్నిః శీతేనవాయతి సమి
 ద్వై" (సం-౬కా|౨ప్ర-౨౭) ఇతి । సవ్యోక్తపి జనః స్వాత్మానంక్షే
 యిత్వా అపత్యాని సవ్యక్పరిపాలయతి, అతఃస్వస్మాదపిప్రజాయా అభ్య
 న్తరతమత్వం మేఖలాయాస్తు ప్రజాస్థానీయత్వేనాన్తరతరత్వాత్ "సం
 క్షిప్తతరంయథాభవతి తథా సమాచ్ఛాదయేత్ । శీతేనక్షీరేణ శీతాభిర
 భిశ్చాగ్నిర్నిర్వాపయతి తస్మాదుదరాగ్నిసమిన్ధనాయ పేయస్య క్షీరస్య
 మాజానహతోరుదకస్య చాఙ్గ్యంకర్తవ్యం । వ్రతమన్త్రైరుద్రియాశ్చై
 భిప్రాయమాహ "యాతే అగ్నేరుద్రియా తమారిత్యాహ స్వయేవైస
 దైవతయా వ్రతయతిసయోనిత్వాయశాన్త్యై" (సం-౬కా|౨ప్ర-౨౭)
 ఇతి । స్వీదరాగ్నేరపరంరూపం రుద్రియా తనూస్తయా దుగ్ధేతప్తేసతి
 తయాదేవతయాసహైవ దుగ్ధం వ్రతయతి భుజ్జై, తచ్చ భోజనంసయో
 నిత్వాయ యోని భూతేనాగ్నిసాహిత్యాదు, తచ్చసాహిత్యముగ్రస్యా
 గ్నే శ్చాన్త్యై భవతి । కల్పః "అజ్యస్థాల్కాః స్రువేణావహత్యప్రథమా
 ముపసదం జుహూతి, యాతే అగ్నేయశయా రజాశయా హరా
 శయా తనూర్వహిస్తా గహ్వరేష్ఠాగ్రం వహోఅపావధీం త్వేషం వహో
 అపావధీగ్ం స్వాహేతి" ఇతి । అత్రయాతే అగ్నేయశయా రజా
 శయా హరాశయా తనూర్వహిస్తా గహ్వరేష్ఠాత్యైతాదృశ ఆమూ
 తః । తస్మిన్నయాశయాది పవత్రయేణ త్రయో మన్తాభవన్తి, తే
 షు ప్రథమే మన్తే తమారిత్యాదిరనువజ్జతే । ద్వితీయేతుయాతే అగ్ని

ఇతి తమారితీ చోభయమనుపజ్యతే । తృతీయేతుయాతే అగ్న ఇత్య
యమే వానుపజ్యతే తై రైత్రైస్త్రిభిర్వస్త్రైస్త్రైస్సృషు దినేషు క్రమేణా
పసదాజ్యో హుతయో హుతవ్యాః । అయసిశేతే ఇత్యయాశయా
లూహార్హితా । తథారజతేశేత ఇతి రజాశయా । హిరణ్యశేత ఇతి
హారాశయా । వషిష్ఠా వృద్ధతమా గహ్వరే స్పృష్టుమశక్యే తప్తేలోహా
తప్తరజతే తప్తేహిరణ్యే వా తిష్ఠతీతి గహ్వరేష్ఠః అన్నపానయోరలూభే
నత్యుధితోఽహం పిపాసితోహ మిత్యుక్తిరుగ్రంథవః తథేతదైహికం, ఆ
ముష్మికస్తుత్వేషం దీపకం మనఃసృన్వాపజనకం వచః । తత్ తు జనా ఇత్థం
వదన్తి అద్యగోపధాద్యుపపాతకలక్షణమేనః ప్రాప్తం విద్వద్బ్రాహ్మణ
వధాదియాపావీరహత్యా ప్రాప్తాఇతి । ఇదన్తు పదవ్యాఖ్యానమన్యత్ర
బ్రాహ్మణైస్సప్తమామూలం “అశనాయా పిపాసే హవా ఉగ్రంథవః ।
ఏనశ్చవైరహత్య ఇన్యైష్ఠ్యం వచః” ఇతి । తత్రాయం వాక్యార్థః హే
అగ్నే యాతవలయాశయా తనూస్తయాహం శ్వేదపివవసీ అపావధీం
నాశితవానస్మి । ఏవముత్తరయోరపి యోజ్యం । తస్మై అగ్నయే ఇదం హుత
మస్తు । త్రీనేతాసుపసద్ధోమాకా విధాతుం ప్రస్తాతి “తేషామనురాణాం తి
స్రగిపుర ఆసన్నయస్త్యేయ్యవమాఽధరజతాథహరిణీ తాదేవాజేతుం నాశ
క్తువక తా ఉపసదై వాజిగీషక తస్మాదాహుర్యశ్వేష్ఠం వెదయశ్చనో
పసదా వై మహాపురంజయస్తీతి త ఇమగ్ం సమస్కూర్వ తాగ్ని మనీకగ్ం
సోమగ్ం శల్యం విష్ణుం తెజసోఽత్రైబువక ఇమామసిష్యతీతిరుద్రఇత్యత్రై
బువక రుద్రోవై క్రూరః సోఽస్యత్వతీసోఽబ్రవీద్యరం వృణాఅహమేవ పశూ
నామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిస్తాగ్ం రుద్రోవాస్పజత్
సతిస్రః పురో భిత్వైభ్యో లోకేభ్యోఽనురాక ప్రాణుదత్” (సం-౬కా
౨ప్ర-౩౨) ఇతియై పూర్వమగ్నినా వరూధేన పరాభూతా అనురాస్తేషా
మనురాణాం పృథివ్యస్తరిక్షుద్యులోకేషు స్వరక్షాం తిస్రః పురోదుర్గరూ
పాలసక । తాసు పృథివీవ ర్దినీ లోహప్రాకారవెష్టితా, అస్తరిక్షువ ర్దినీ రజ
తప్రాకారవెష్టితా, ద్యులోకవ ర్దినీ హిరణ్యప్రాకారవెష్టితా । తాదృశః

పురో దేవాల్గినావరూ ధేనాపి జేతుమశక్తాయుధం పరిత్యజ్యోవసదైవజే
తుమైచ్ఛకా. దుర్గం పరితోవరుధ్య చిరం తత్సమీపేనస్థాయ తముపవసత
చిరావస్థానే సతి దుర్గమధ్యేనైపానాదిక్ష యాదంతర్ధేదాద్వా జయో
భవతి తస్మాద్దైవైశ్చిరవాసో జయోపాయత్వేన విచారితస్తస్మాట్లోకేన
ప్ర్యాహుః । క క మాహుః । యశ్చ బ్రాహ్మణాదివేదాధ్యయ సేవ వెదవి
చారం జానాతి యశ్చ శూద్రాదిన్దానాతి తేన ర్యేనపి యుద్ధేనాజేయం
నుహపుర ముపనదా జేతుం శక్యమిత్యాహుః । త తోదేవాః కాలవిల
మ్యో మాభూదితి విచార్య యుద్ధేనైవజేతుమిష్టం సంస్కృతవంతః అ
గ్నిసోమంవిష్ణుశ్చ సమూయైక బాణం కృత్వా తేనజేతుముద్యక్తాః అనీకశ
బ్దోబాణస్య ప్రథమభాగం కాస్తమాచక్షే । శల్యశబ్దోలోహం । బేజనశబ్ద
స్తదగ్రం తామిమాం దేవతాత్రయ సమష్టిరూపామిమాం (స్త్రీ) బాలసహితకృ
త్సానురఘాతినీం కౌనామమోక్ష్యతీతి విచార్య శక్తినిఘ్నాణశ్చరు
ద్రగతి నిశ్చిత్వ తస్మైవరం దత్తవంతః । సరుద్రస్తామిమాం ముక్త్వాతయాత
త్ప్రకారత్రయం విచ్ఛిన్వత్రిభ్యో లోకేభ్యోసరాన్నిసానయా మాసు
విధత్తై “యదుపనద ఉపసద్య నై భ్రాతృవ్యపరాణత్వై” (సం-౬కా. ౨ప్ర
౩౨) ఇతి । వైరిద్యోపాసదనకార్యుకారిత్వాదేతా ఆహుతయ ఉ
పసదగ్రశ్చుచ్యతే । తత్రాగ్నిసోమోవిష్ణురిత్యేవం రూపాస్త్రీసోదేవతాః
తాసాంయాజ్యాపురోనువాక్యాచోత్ర ఏషామాయతై । అయాశయా
దితనుధారివహ్నిశ్చతుర్థే దేవతాతనీయమస్త్రీ ఆధ్వర్యవత్పాత్యై
వామూతః । ఉపసదామాజ్యహ విమగత్వేనఉపాం శుయాజవత్ప్రయా
జాజ్యభాగాద్యాహుతిప్రసక్తై ప్రతిషేధతి “నాన్యామాహుతిం పురస్తా
జ్ఞాహుయాద్యదన్యామాహుతిం పురుస్తాజ్ఞాహుయాదన్యన్తఖంకుర్యాత్”
(సం - ౬కా. ౨ప్ర. ౩౨) ఇతి । అగ్నిమనీకమితి బాణవ్యాజేన అగ్నేః
ప్రథమ భావిత్వలక్షణం ముఖ్యమిక్తం । తత్ర ప్రయాజాదిహుయే
వహ్నిముఖత్వం హీయేత, అత ఆహుత్యవైరాణాం సవ్వేదాం ని
షేధే ప్రాప్తై కాభ్యేదాహుతిం విధత్తై “స్రవేణాఘరమాఘరయతి

యజ్ఞస్యప్రజ్ఞాత్వై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । దత్తపూజా
 మాసాది యజ్ఞానాం ఆఘారోపేతత్వా దుపసదామపి యజ్ఞత్వప్ర
 త్యభిజ్ఞానాయప్రానాఘారః । తిస్మిన్మా ముపసదాం హేమామప్రకారం
 విధత్తే “పరాజతిక్రమ్యజుహోతి పరాచ ఏవైభ్యో లోకేభ్యో యజ
 మానోభ్రాతృవ్యాక్ ప్రణుదతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । పరాబ్దు
 నరావృత్తిరహితో వేద్యాహవనీయయోర్మధ్యమతిక్రమ్య దక్షిణస్యాందిశి
 ఉదబ్దుఖిస్థిత్యా క్రమేణాగ్నేః సోమస్య విష్ణోశ్చ తిస్రతమూర్తీర్జుమూయా
 త్, తథాసతివైరిణోఽపి పునరావృత్తిరహితా నేవ కృత్వాలోకత్రయాత్
 నిస్సారయతి । చతుర్థామతిప్రకారం విధత్తే పునరత్యాక్రమ్యోపసదం
 జుహోతి “ప్రణుద్యైవైభ్యో లోకేభ్యోభ్రాతృవ్యాక్ జిత్వాభ్రాతృవ్య
 లోకమభ్యారోహతి” (సం-౬కా|౧ప్ర|౩౨) ఇతి । దక్షిణాదుత్తరస్యాందిశి
 సమాగత్యచతుర్థీముపసదం జుహూయాత్ । తథాసతివైరిణో నిస్సార్యు
 స్వయం జిత్వా * వైరిస్థానం పురత్రయమధితివృత్తిఅత్రమాత్రం “ద్రౌవాన
 ప్తాజుహ్వంసృష్ణాతి చతురుపభృతిః పుత్రవతి శబ్దే జుహూపభృతావాదాయ
 దక్షిణానకృదతిక్రాంత ఉపాగ్ంశుయాజవత్ ప్రచరత్యర్ధేన జౌహవస్యా
 గ్నిం యజత్యర్ధేన సోమమాపభృతం జుహ్వమానీయ విష్ణుమిష్ట్యా ప్రత్యా
 క్రమ్య యాతేతిగ్నేఽయాశయాతనూరితి స్రువేణోపసదం జుహోతి”
 ఇతి । కాలద్వయేతదనుస్థానం విధత్తే “దేవావైయాః ప్రాతరుపసద ఉపా
 సీదన్నహస్తాభిరసురాక్ ప్రాణుదన్త యాః సాయగ్ం రాత్రిమై తాభి
 ర్యత్ సాయం ప్రాతరుపసద ఉపసద్యదైహూరాత్రాభ్యామేవ తద్యజ
 మానో భ్రాతృవ్యాక్ ప్రణుదతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । ఉపాసీదక్ అ
 నుష్ఠితవన్తః । ప్రాతరునుష్ఠితాభిః అహ్నా వైరినిస్సారణం సాయమను
 ష్ఠితాభిస్తు రాత్రేః । కాలద్వయే యాజ్యానువాక్యయోర్వ్యత్యాసం వి
 ధత్తే “యాః ప్రాతర్యాజ్యామృస్తాః సాయం పురోఽనువాక్యాః పుర్యాక్
 దయాతయామస్త్యాయ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । యాతయామత్వం

గతరసత్వం తద్వజనాయ వ్యత్యాసవినిత్రయే తదనుస్థానం విధత్తే "త్రిస
 ఉపసద ఉపైతిత్రయ ఇమే లోకా ఇమానేవ లోకాః ప్రీణాతి" (సం-౬ కా.
 ౨ప్ర 3౨) ఇతి త్రిషు దినేషు కాలద్వయానుస్థానం ప్రశంసతి "షట్సప్తద్వయై
 వ ధ్వాఋతవ ఋతూనేవ ప్రీణాతి" (సం-౬ కాం ౨ప్ర 3౨) ఇతి ప్రసక్తాదహీ
 నేద్విరాత్రాదా వుపసద్విససక్త్యాం విధత్తే "ద్వాదశహీనే సోమఉపైతి
 ద్వాదశమాసాన్సంవత్సరః సంవత్సరమేవ ప్రీణాతి" (సం-౬ కా. ౨ప్ర 3౨)
 ఇతి । అహస్సద్వైసనిష్పాద్యః సోమయాగోహీనః స త్రయమవ్యసోహేపల
 త్యతేలహస్సమూహస్య సదాసత్వాత్ ద్వాదశదినేషు కాలద్వయానుస్థా
 నం ప్రశంసతి "చతుర్విగ్ంశతిన్నీష్పద్వయే చతుర్విగ్ంశతిరథమాసా అ
 థమాసానేవ ప్రీణాతి" (సం-౬ కా. ౨ప్ర 3౨) ఇతి । ఏతేషు ఉపసద్దినేషు
 అవాన్తరదీత్యైవతపానేస్తనసంఖ్యాం విధత్తే "అరాగ్రామవాన్తరదీత్యౌ
 ముపేయాద్యః కామయేతామ్మి మేలోకే కేఘకగ్ంస్యాదిత్యేకవగ్రేభ
 త్రిసథ చతురపమా వాలరాగ్రావాన్తరదీత్యౌస్త్వేవాస్త్వై లోకేఘకం
 భవతి" (సం-౬ కా. ౨ప్ర 3౨) ఇతి । బలీవదప్రత్యోదనం లోహమారం త
 ద్వదల్పమగ్రంముఖం యస్యాస్సాతరాగ్రా । అథకం సమృద్ధీలం ఫలం
 సోమక్రయదినే సాయమేకం స్తనం దుహ్యత్, పరేద్యః ప్రాతర్ద్వాస్త
 నౌ, సాయంత్రీకస్తనా, పరేద్యః ప్రాతశ్చతురః । యస్తు పరలోకసమృ
 ద్ధికామః తస్యోక్తవై పరీత్యం విధత్తే "పరోపరీయసీమవాన్తరదీత్యౌముపేయా
 ద్యః కామయేతామ్మి మేలోకేఘకగ్ంస్యాదితి చతురోగ్రేభత్రీ
 సథద్వావదైక మేషా వై పరోపరీయస్యవాన్తరదీత్యౌముష్టిన్నేవాస్త్వైలో
 కేఘకం భవతి" (సం-౬ కా. ౨ప్ర 3౨) ఇతి । పరశ్శబ్దేనాత్ర శ్రేష్ఠత్వా
 దుపక్రమో వివక్షితః । ఉపక్రమే పరీయోఽధికం యస్యాస్స పరోపరీ
 యసీ । అయం పక్షస్సూత్ర ఉపన్యస్తః "యదహస్సోమం క్రీణీయశ్చతురః
 సాయం దుహ్యత్రీప్రాతర్ద్వాస్త సాయమేక ఉత్తమః" ఇతి । అశక్తస్య
 షీరవ్రతాదూర్ధ్వమాహార మల్పమనుజానాతి "సువర్గం వా ఏతే లోకం
 యన్తి య ఉపసద ఉపయన్తి తేషాం యఉన్నయతే హీయత ఏవసనోదన

పీతి సూన్నీయమివ” (సం-౬కా|౨ప్రర౨) ఇతి | ఉపసదాంస్వగః
 ప్రాప్తి హేతుత్వాత్ తదమస్థాయీభిరవహితైర్భవితవ్యం | తేషాం మధ్యే
 యఃకోఽపి హీనమనసోఽయథోక్తవ్రతాకూర్ధ్వం ఓదనాదికమన్తనః
 యేత్ సస్వగాఢీయత ఏవ | తస్మాదశక్తోఽపి శ్రద్ధాభుతయానాననేషి
 గణిత్వభి ప్రతాదూర్ధ్వం అన్తనేహ్యమితి యదిమన్యేత తేన సూన్నీ
 యమివ శోభనం వాక్యాన్తరాభ్యనుజ్ఞాతం వస్తూన్నీతమివ కుర్యాత్ |
 అశక్తిపరిహారమాత్రోపయుక్తిం కిచ్చిదేవస్వీకర్తవ్యం | వాక్యాన్తరస్తు కూ
 ష్టాన్తాహుప్రకరణే సమామ్నాయతే “పయో బ్రాహ్మణస్యవ్రతం య
 వాగూరాజస్యస్యామితౌ వైశ్యస్యాభో సౌమ్యేఽప్యన్వరపతన్వితం బ్రూ
 యాద్యదిమన్యేతోపసదస్యామిత్యోదనం ధానాస్సత్కూఢౌ ఘృతమిత్యను
 ప్రతయేదాత్మసోనుపదాసాయ” ఇతి | ఉపసదస్యామ్యుపక్షిణో భవామి |
 అనువ్రతే కృతేఽపి ఫలభంజో నాస్తీత్యస్మిన్నభేదృప్తౌ న్నమాహ “యో
 వైస్వాధేః తాం యతాగ్ం శ్రాన్తో హీయత ఉత సనిప్త్యాయ సహవస
 తి” (సం-౬కా|౨ప్రర౨) ఇతి | స్వాధేఃంయన్తి గచ్ఛన్తీతి స్వాధేః తే
 షాం స్వాధేః తాం | యతన్తతి యతస్తేషాం యతాం | మకరమాసే
 ప్రయాగస్నానం కేషాభ్యుత్ స్వాధేః తం ప్రాప్తుం ప్రయతమానానాం స్వ
 గ్రామాత్ నిగత్య గచ్ఛతాం మధ్యయః కశ్చిత్ శ్రాన్తోగస్తుమశక్తః సం
 క్రాంతికాలీనస్నానాద్ధీయతే సోఽపి నిప్త్యాయ పరేద్యునిగత్యతీర్థే గ
 త్యా తైస్తీర్థవాసిభిః సహవశిష్టం మాసం వసతి తద్వదయమప్యేకే
 నానువ్రతేన అశక్తిం పరిహృత్య శిష్టనియమమనుతిష్ఠేత్ | తమిమమథేం ని
 గమయతి “తస్మాత్ సకృదున్నీయ నావరమున్నయేత్” (సం-౬కా|౨ప్ర
 ర౨) ఇతి | సకృదున్నీయనే ద్రవ్యం విధత్తే “దహ్నోన్నయేత్తైతదైవసహ
 నాగ్ం చూపగ్ం రూపేణైవ పశూనవరున్దే” (సం-౬కా|౨ప్రర౨) ఇతి |
 అథ సామికిం వేదిం విధాతుం ప్రస్తాతి “యజ్ఞోదేవేభ్యో నిలాయతవిష్ణూరూ
 పం కృత్వా సప్రథివీం ప్రావిశత్ తందేవాహస్తాన్ సుగ్ం రభ్యైర్చక్ర త
 మిన్ద్ర” ఉపర్యుపర్యశ్యక్రామత్ సోఽబ్రవీత్ కో మాయముపర్యుపర్యశ్య

త్యక్రమీదిత్యహం దుగేహానైత్యథ కస్త్యమిత్యహం దుగ్గాదాహరేతి
 సోఽబ్రవీష్టుర్గేవై హస్తాఽవోచథ వగాహూఽయం వామమోషః సప్తా
 నాంగిరణాం పరస్తాద్విత్తం వేద్యమనురాణాంబిభర్తి తంజహి యది దుర్గే
 హస్తాసీతి స దభాపుజ్జీలముగ్ధహ్యసప్తగిరిః భిత్వాసమహస్తోఽబ్ర
 వీత్ దుగ్గాద్యా ఆహర్తావోచథా పథమాహరేతి తమేభ్యో యజ్ఞపవ
 యజ్ఞమాహరద్యత్ తద్విత్తం వేద్యమనురాణామవిస్తంత తదేకం వేద్యేవే
 దిత్వం" (సం - ౬కా । ౨౪ । ౪౭) ఇతి । స్వర్గలోకేస్థితో యజ్ఞపురుషః
 తిరోధానాయ విష్ణుభూత్యావైష్ణవంరూపం సమ్ముఖాంకృత్వాదేవే
 భ్యః పలాయ్య పృథివీం ప్రావిశత్ । దేవాశ్చపుత్రత పవసమాగత్యహ
 స్తాఽప్రసార్యోగ్ధర్తుమైచ్ఛత్ । అసౌయజ్ఞోయత్రయత్ర గచ్ఛతి తత్ర త
 త్రేన్ద్రస్తమతిక్రమ్య పురోహర్గమవరుధ్యాతిస్తత్ । కోఽయంమామత్య
 క్రమీదితి యజ్ఞేనాషీప్తశస్త్రః కేనాప్యగమ్యే దుగేగత్వావిరోధినం తాడ
 యిష్యామీతిస్వమహిమానం ప్రతిజ్ఞే । అదైవమచ్చక్తైః పరీక్షకైః కోనా
 మ త్యమసీతీదైర్ణాప్యాషీప్తో యజ్ఞస్తాచృశాద్దుగ్ధాత్ తంవిరోధినమా
 హరిష్యామితి స్వశక్తింప్రతిజ్ఞాయ స్వకీయంపూర్వపుత్రా నైమిన్ద్రస్య పుర
 తః సర్వమవోచత్ । పురాకదాదిదనురప్రాబల్యం దృష్ట్వామదగ్ధభూత
 దీత్యాద్యభిమానః సర్వేఽపి స్వగలోకవాసినో మత్తోగత్య పృథివీం
 ప్రావిశత్ । తేచకే చతస్రోదీత్యాస్త్రిస ఉపసదపకాసుత్యేతి అప్తదివససా
 ధ్యాని కర్తాః । తత్రదీతోపసదః సప్తపుణివ్యాంగత్వాగిరయోఽభవత్ ।
 సుత్యాభిమానీ దేవో వామమోషః వామంకనీయసం సౌమికవేదిగ్రహ
 చమసాదిరూపజ్ఞాప్తవంత్రం మున్యాతిఅపహరేతి వామమోషః । స చము
 షితంతత్సర్వమనురేభ్యో దత్త్వాస్వయం వరాహాభూత్వాసప్తభ్యాగి
 రిభ్యః పరస్తాదనురాణాం తద్విత్తంబిభర్తి రక్షతి తచ్చ విత్తం వేద్యందే
 వైః పునలభ్యవ్యం । అతో హే ఇన్ద్రస్త్వం యది దుర్గేస్థితంవిరోధినం హ
 స్తాసీ తహి తంవరాహం జహీత్యుక్తశస్త్రోదగ్ధస్తమ్యేనైవగిరిభిత్వా
 వరాహంతాడితవాత్ । తత ఇన్ద్రో యజ్ఞమువాచ విరోధినమాహరిష్యామీ

తియత్ ప్రతిజ్ఞాతం తత్క-తుం శక్నోషి చేదేనం విరోధినం వరాహ
 మాహరేత్యుక్తయజ్ఞోఽభిమాన్యేవతం వరాహకారం వేదిగ్రహచమసాది
 విత్తోపేతం యజ్ఞమెభ్యోదేవేభ్యలహ్యత్యదా । యస్మాద్దేవైర్భవ్యమ
 సురాణాం తద్వేదిరూపం విత్తందేవా అపిన్దంత అలభంత తస్మాద్విద్యతే
 లభ్యతే ఇతి పుష్పత్యావేదిరితినామసమ్పన్నం పక్ష్యమాణమపేక్ష్య అయ
 మేకపిప్రకారః, తస్మాదేకం వెదిత్యముక్త్యాప్రకారాన్తరేణాపి వెదిత్వం
 దశేయతి “అనురాణాంవా ఇయమగ్రఅసీద్భావదాసీన్యపరావశ్యతీతా
 వద్దేవానాం లేదేవా అబ్రువన్న త్వేవ మోఽస్యామపీతి కియదోద్దాస్యా
 మ ఇతి యావదియగ్ం సలావృకీ త్రివిధిక్రామతి తావమ్నోదత్తేతి స
 ఇన్ద్రః సలావృకీరూపం కృత్వేమాంత్రి సుర్వతః పయక్రామత్ తదిమా
 మవిన్దంత యది మామవిన్దంత తద్వేదైవే వెదిత్వం” (సం-౬కాం౧౨ప్ర
 ౪౭) ఇతి । దాశీకే, వెదిబ్రాహ్మణేఽప్యేతదుపాఖ్యానం శ్రుతం । తత్ర
 వసప్రదేవైతి మన్తైర్యూర్వా ప్రదేశః పృథ్వీహితస్తావత్యేవ వెదిః । అ
 త్రతుకృత్సాన్నిభూమిర్వేదిరితి విశేషః కృత్సాన్నిభూమేర్వేదిత్యేపి యాగో
 పయుక్తప్రదేశః పృథక్కల్పనీయ ఇతివిధత్తే “సావాఇయగ్ం సర్వైవవేది
 రియతి శత్యోమితి త్వాఅవమాయయజన్తై” (సం-౬కాం౧౨ప్ర౪౭) ఇతి ।
 భూమి స్సవ్వాయన్యపి వెదిరేవ తథాపి నయత్ర క్వాపి యప్రవ్యం, కిన్త్యై
 తావతి ప్రదేశేనదో హవిధాన్ నాదికం నిర్మాతం శత్యోమితి నిర్భిత్వ
 తావంతం ప్రదేశం అవమాయపదైర్గ పరిమిత్య తస్మిన్ ప్రదేశేయజేరత్ త
 త్రపదసన్ధ్యాం విధత్తే “త్రిగ్ం శత్విదాని వశ్పాత్, తిరశ్చే భవతిషత్త్రి
 గ్ం శత్ ప్రాచీవతుర్విగ్ం శతిః పురస్తాత్ తిరశ్చే దశదశసమ్పద్యన్తే ద
 శాక్షగా విరాడన్నం విరాడ్విరాజై వాన్నాద్యమవరుధే” (సం-౬కాం
 ౧౨ప్ర౪౭) ఇతి । అత్రోక్తపదసన్ధ్యాయాం సర్వస్యాం మిళితాయాం స
 వసన్ధ్యాకానిదశకాని సమ్పద్యన్తే । తదేవం వెదిప్రదేశప్రమాణం మధ్యమ
 ఉపసద్దినే ప్రాత్యకాలీనా యా ఉపసద ఉర్ధ్వం కర్తవ్యం । తథా చ సూ
 త్రం “ అన్తరామధ్యమే ప్రవగ్యోపసదో వెదింశుర్వప్రి ప్రాగ్సంశస్య మ

ద్యమాల్లాలాటికాత్ త్రిన్వాచః ప్రక్రమాన్ప్రక్రమ్య శబ్దానిహన్తి త
 స్మాత్ పశ్యద్దశసు దక్షిణత ఏవము త్తరతస్తే శ్రోణీప్రథమనిహితాచ్ఛబ్దాః
 షట్త్రింశతిపురస్తాత్ తస్మాద్ద్వాదశసుదక్షిణత ఏవము త్తరతస్తావగ్ంసా
 ఇతి । యథోక్తపరిమాణవతిప్రదేశే ఉపరితనమృత్తికాయా అపనయనం వి
 ధత్తే “ఉద్ధన్తి యదేవాస్యా అమేధ్యం తదవహన్తి” (సం - ౬కా । ౨ప్ర
 ౪౭) ఇతి । స్థీవనాదికృత మశుచిత్వముద్ధననేనాఽపైతిత మేవ విధిమనూ
 ద్యప్రశంసతి “ఉద్ధన్తి తస్మాదోషధయ్య పరాభవన్తి బహిః స్తృణాతి త
 స్మాదోషధయ్యి పునరాభవన్తి” (సం - ౬కా । ౨ప్ర । ౪౭) ఇతి । పూ
 ర్వం తస్మిన్ ప్రదేశే సముత్పన్నా స్తృణావిశేషా ఉద్ధననేన పరాభూతా
 భవన్తి । తస్మాత్ కృత్స్నవేద్యాం బహిరారస్తరణాదోషధయః పున
 రాగతాభవన్తి । తస్య బహిఃప ఉపరి పునరవ్యగ్నిషోమీయపశ్యథం
 బహిరుత్తరవేదిప్రదేశే స్తృణీయాదితి విధత్తే “ఉత్తరం బహిఃప ఉత్త
 ర బహిః స్తృణాతి ప్రజావై బహిర్యజమానమేవా యజమానామత్త
 రంకరోతి తస్మాద్యజమానోఽయజమానాదుత్తరః” (సం - ౬కా । ౨ప్ర
 ౪౭) ఇతి । ఉత్త్రాస్త ఇత్యథః । యత్పూర్వం విహితం తిస్రఉపసద ఉపై
 తీతి తత్ర వివక్షస్వపక్షయోర్పాధాబాధా వుపన్యస్యతి “యద్వా అనీ
 శానోభారమాదత్తే వివై సలిశతేయద్వాదశసాహస్రస్య పనదఃస్య స్త్రిస్తోఽ
 హీనస్య యజ్ఞస్య విలోమక్రియేత తిస్రపవసాహస్రస్య పనదోద్వాదశశాహీన
 స్య యజ్ఞస్య సవీర్యత్వాయాథో సలోమక్రియేత” (సం - ౬కా । ౨ప్ర
 ౪౮) ఇతి । లోకేయద్యశ క్తసి కశ్చిత్ ప్రాథం భారం వోఘమాదదీత తదాస
 విలిశతే విశేషేణాల్పీభవతి ఉద్ధాతుమవ్యక్త భూమాపతేత్ తద్వద్రాపి
 యోజ్యతే అహ్నసహవర్తత ఇతి సాహ్న పకాహ్నా జ్యోతిష్టామః । అ
 హ్నాసంసాధ్యః అహీనో ద్విరాత్రాదిః । తత్రయద్యల్పస్య సాహ్నస్య
 ద్వాదశస్యః యదావా అధికస్య హీనస్య తిస్రస్యః తదా విలోమవిప
 రీతం క్రియేత । తథాసతి సాహ్నస్య వీర్యం హీయతస్వపక్షేతునా
 స్తి తమభయం యచ్ఛాన్యత్పూర్వం విహితం, ఆరాగ్రామవాస్తరదీ

తౌముపేయాదితి తత్ప్రశంసతి “వత్సస్యైకస్తమోభాగో హిసోఽతైక
 గ్ం స్తనంప్రతముపైత్యథ ద్వావథత్రీనథ చతురపతద్వైయురపవినామ ప్ర
 తయేన ప్రజాతాః భాతృవ్యానుదతే ప్రతిజనివ్యమాణా నభోకనీయ
 నైవభూయఉపైతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౨) ఇతి । వత్సస్య భాగోయః స్తన
 స్తస్మిన్నవ్యల్పం పయోయజమానశ్చతుర్థే పయ్యామే స్వీకరౌతి । తతో
 ౭స్య చతు స్తననియమసిద్ధతితదే తదేకస్తనాదికం ప్రతంయురపవీత్యుచ్య
 తే । పవినాః ప్రతేన తీర్ణత్యముపలక్యతే యురపత్ పవస్తైర్జ్యం యస్యా
 రాగ్రస్యప్రతస్య తేనప్రతేనపూర్వముత్పన్నాః వైరిణావినాశయతి, జని
 వ్యమాణాంశ్చ ప్రతిపద్నాతి, కిణ్చిత్యల్పేన కర్మణా భూయస్య ఫలంప్రా
 ప్నోతి యథోక్తేనాల్పేన బీజేన ప్రాథం. వృక్షంఫలం ప్రాప్నోతితద్వత్ । య
 ద్యవ్యన్యత్ పూర్వం విహితం పరోవరీయసీ మవాస్తరదీతౌముపేయా
 దితి తత్ప్రశంసతి “చతురోఽగ్రేస్తనాః ప్రతముపైత్యథ త్రీనథద్వావతైక
 మేతద్వైసుజఘనం నామప్రతం తపస్యగ్ం సువగ్యమథో ప్రైవజా
 యతే ప్రజయాపశుభిః” (సం-౬కా.౨ప్ర. ౫౨) ఇతి । యథాయాప
 వత్యాయోషితో జఘనప్రదేశః స్థూలఃతస్యాపరి సూక్ష్మో మధ్యప్రదేశః
 తద్వదస్య ప్రతస్యాథోభాగః చతుస్తనః ఉపరిభాగ ఏకస్తన ఇతి సుజ
 ఘనమితి నామతపస్యం । ఉత్తరోత్తరమాహారతయతో తపసోయోగ్యం
 అతపవస్యగ్సాధనం । కిచ్చి, సుజఘనత్వాదేవ ప్రజాః పశుంశ్చ ప్రజన
 యతి, త్రైవిణికానామధ్యేక్షత్రియస్య ద్రవ్యంవిధత్తే “యవాగూరాజ
 న్యస్యప్రతం క్రూరేవ వై యవాగూః క్రూర ఇవరాజన్యో వజ్రస్యరూపగ్ం
 సమృద్ధ్యై” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౨) ఇతి । యవాగ్వా ఓదనవత్ తృప్తిహే
 తుత్వా భావాత్ క్రూరత్వం । రాజన్యోదుష్టశిక్షకత్వాత్ క్రూరః, ఉభ
 యంమిళిత్యావజ్రసదృశం । తచ్ఛాఽనిష్టనివర్తకత్వేనసమృద్ధ్యైభవతి । విధ
 త్తే “అమితౌ వైశ్యస్య పాకయజ్ఞస్యరూపంపుష్ట్యై” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౨)
 ఇతి । తప్తై పయసి దధిప్రతౌపేణ ఘనీభూతోభాగ అమితౌపక్వేన చరుపు

రోదాశాదినా కృతోయజ్ఞస్య పాకయజ్ఞః | అమితోయాః పక్వఫయోనిష్పన్న
త్వాత్ పాకయజ్ఞస్య రూపం అతః పుష్ట్యేభవతి | విధత్తే “వయోబ్రాహ్మ
ణస్య తేజో వై బ్రాహ్మణస్తేజః పయస్తేజసైవ తేజస్వయ ఆత్మన్ధతైః భో పయ
సావై గర్భావధాన్యై గర్భాభవఖలు వా ఏషయన్ద్రిక్షితో యదస్య పయోవ్ర
తం భవత్యాత్మానమేవ తద్వర్ధయతి” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౨) ఇతి | బ్రాహ్మ
ణోఽధ్యావనాదిరూపేణ తేజసాయుక్తః పయస్తేజోవత్ స్వచ్ఛరూపాత్
స్వయమేవ తేజస్వయసి పీతేన తి స్వకీయేన తేజసా సహయోరూపం తేజ
ఆత్మానిభృతం భవతి | కిం చీతస్య గర్భరూపత్వాత్ పయసా వృద్ధి
ర్యజ్యతే మధ్యాహ్నమధ్యరాత్రయో వ్రతకాలత్వం విధాతుం ప్రస్తాతి
“త్రైవ్రతం వై మనురాసీత్ ద్వివ్రతా అనురాపకవ్రతా దేవ్యాప్రాతర్ము
ఖ్యై నే సాయం తన్వనో వ్రతమాసీత్ పాకయజ్ఞస్య రూపం పుష్ట్యేప్రా
తశ్చ సాయంచానురాణాం నిర్మధ్యంత్రురూపం తతస్తై పరాభవమ
ఖ్యై నే మధ్యరాత్రే దేవానాం తతస్తై భవన్తు సర్వం లోకమూర్తయః”
(సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౨) ఇతి | అహనిశ్రిమిమ కాలేషు వ్రతం భోజనం మువ్వతోమ
నోః షకన్తి నేవ కాలేవ్రతం కుర్వతాం దేవానాం మధ్యాహ్న కాలే వ్రత
మస్తీసచ కాలః యుధస్త్వరూపం తస్మిన్వ్రతరహితా అనురాః పరాభూ
తాః | వ్రతయుక్తాస్తమను దేవాశ్చ పుష్టిం స్వగర్భాప్రాప్తాః | తతో మధ్యా
హ్న కాలప్రతే స్తః | విధత్తే “యదస్య మధ్యస్యైవ మధ్యరాత్రే వ్రతం భవతి మ
ఖ్యతో వాలసేన భుజ్యతే మధ్యతవతమాజంధతై బ్రాతృవ్యాభిభూత్యై
భవత్యాత్మానా పరాస్య బ్రాతృవ్యో భవతి” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౨) ఇతి |
ముఖమధ్యేఽన్నస్య భోజనముదరమధ్యే చ ధారణం యథా లోకే తతైవ
అత్రాపి | మధ్యాహ్న మధ్యరాత్రే చ వ్రతం కర్తవ్యం | దీక్షితస్య స్వనివా
సస్థానాత్ ప్రవాసం నిషేధతి “గర్భా వా ఏషయన్ద్రిక్షితో యోనిర్ద్రిక్షి
తవిమితం యన్ద్రిక్షితో దీక్షితవిమితం ప్రవసేద్ద్యథా యోనే గర్భా సు
నతి తాదృగేవ తన్న ప్రవస్తవ్యమాత్మనో గోపిథాయ” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర.

౫౨) ఇతి । దీక్షితౌవిశేషేణ మీయతే ప్రక్షిప్యతే యస్మిన్ శాలాస్థానే త
ద్దీక్షితవిమితం తస్యయోనిరూపత్వాత్ తతోఽస్యనిగమనం గర్భాస్రా
వసమం తత ఆత్మరక్షాధికం ననిగమ్యత్యం । ఏత మేవనిషేధం ప్రకారా న్న
రేణ ప్రశంసతి “ఏషవై వ్యాఘ్రః కులగోపోయదగ్నిస్తస్మాద్యదీక్షితః ప్రవ
సేత్ సఫనమీశ్వరోఽసోఽస్థాయ హస్తోన్ ప్రవస్తవ్యమాత్మవో గుప్త్యై”

(సం-౬కా|౨ప్ర|౫౨) ఇతి । ఏష ఎవాహవనీయోఽగ్నిః ప్రవసతో వ్యాఘ్ర
వద్ధింసకః నివసత్కులరక్షకః, తస్మాత్ సోఽగ్నిః ప్రవస్తవమేనమనువర్త్య
ఉత్థాయ హస్తంసమర్థః ప్రవాసాభావస్త్యాస్త్యనౌ రక్షణాయ భవతి ।
ఆహవనీయదక్షిణదేశం శమనార్థంవిధత్తే “దక్షిణతః శయంత్యైవ
జమానస్యాఽఽయతనగోంస్వవివాఽఽయతనేశయే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౫౨)

ఇతి శేత ఇత్యర్థః । యజమానస్యా * హవనీయాభిముఖ్యం విధత్తే “అగ్ని
మభ్యావృత్య శయంతే తా ఎవయజ్ఞమభ్యావృత్య శయే” (సం-౬కా|౨ప్ర|

౫౨) ఇతి । అథకామ్యాని దేవయజనాని విధీయంతే । తత్రపురోహవిరాద
యః సంజ్ఞావిశేషా ఉక్థ్యాపోజశ్యతిరాత్రాద్య త్తరయజ్ఞాః స్వగ్రహాప్తి
కామినం ప్రతివిధత్తే “పురోహవిషిదేవయజనే యాజయన్యం కామయే
తావై నముత్తరో యజ్ఞో నమేదభిసువగ్గం లోకం జయేత్” (సం-౬కా|

౨ప్ర|౫౨) ఇతి । అనేనప్రకారేణ యం యజమానముద్దిశ్య కామయేత తం
పురోహవిరాదాదుకే యాజయేత్ । తస్య లక్షణమాహ “ఎతద్యై పురో
హవిదైవయజనం యస్య హూతౌ ప్రాతరనువాకమనుబ్రువన్నగ్నిమప ఆ
దిత్యమభి విషశ్యతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । యస్య దేవయజనస్య హవిధా

నమట్టపే అసీసః ప్రాజ్ఞుభౌ హూతౌ ప్రాతరనువాక నామకం శస్త్రం
పతేత్ పురోవర్తినమాహవనీయాగ్నిం తతస్య ప్రాగ్వర్తినం నదీతటా
కాదిజల్మ తతోఽపి ప్రాగ్దిశ్యద్యస్తమాదిత్యజ్ఞాభిముఖ్యేన యుగవత్ప్ర
శ్యతి ఎతాదృక్ దేవయజనం పురోహవిరిక్యవ్యతే । కామితఫలసిద్ధిదశ

యతి “ఉపైనముపైనము త్తరో యజ్ఞోనమత్యభిసువగ్గం లోకంజయతి”
 (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి. అన్యద్విధతై “ఆప్తేదేవయజనే యాజదేద్భ్యా”
 త్యవ్యవస్తం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి ఆప్తనామకస్య లక్షణమాహ
 “పన్థాంవాఽధిస్పృశయేత్ కర్తవ్యం వాయూవన్నానసే యాతనై నరథా
 యైతద్వా ఆప్తందేవయజనం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి. ప్రాథం గ్రాజమా
 గ్గం ప్రాథంగగ్గం వావిలోక్యాధిక్యేన తత్సంస్పృశో యథాభవతి తథా
 దేవయజనం నిష్క్రూతవ్యం దేవయజనగర్తయోర్వధ్యే శకటస్యవారకస్య
 వా యాతనైగస్తం యావదస్తరం నపర్యాప్తం తావదేవాస్తరంకర్తవ్యం
 సోఽయమధిస్పృశోఽపితదేవాప్తనామకం కామితార్థసిద్ధిదశాయతి “ఆ
 ప్నోత్యేవ భ్రాతృవ్యం నైసం భ్రాతృవ్య ఆప్నోతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮)
 ఇతి । జయతీ త్యర్థః । విధతై “ఎకోన్నతే దేవయజనే యాజయేత్పశుకా
 మం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । ప్రశంసతి “ఎకోన్నతాద్వై దేవయజ
 నాదగ్గిరసః పశూనస్పజన్త” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి. లక్షణమాహ “అన్న
 రాసదో హవిధానే ఉన్నతగ్ం స్యాదేతద్వా ఎకోన్నతందేవయజనం”
 (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి. ప్రాచీనవంశాత్పురతః స్రత్యాసన్నంసదః, ఉత్తర
 వేదేపశ్చోత్ స్రత్యాసన్నంహవిధానం, తయోర్మధ్యమున్నతంకుయ్యో
 త్ । ఫలమాహ “పశుమానేవభవతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । విధతై
 “త్ర్యున్నతే దేవయజనే యాజయేత్ సువగ్గంకామం” (సం-౬కా.౨ప్ర.
 ౬౮) ఇతి । విధతై “త్ర్యున్నతాద్వై దేవయజనాదగ్గిరసః సువగ్గం లో
 కమాయ” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । లక్షణమాహ “అన్తరాహవనీయ
 ఞ్చ హవిధానంచోన్నతగ్ం స్యాదన్తరాహవిధానఞ్చ సదశ్చాన్తరా సద
 శ్చగ్రాహాపత్యైచ్చతద్వై త్ర్యున్నతందేవయజనం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮)
 ఇతి । ఉత్తర వేదిహవిధానసదః ప్రాచీనవంశానాం చతుర్ణామన్తరాశప్రదే
 శేషేత్రిషూన్నతంకుర్యాత్ । ఫలమాహ “సువగ్గమేవలోకమైతి” (సం-
 ౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । విధతై “ప్రతిష్ఠితే దేవయజనే యాజయేత్ ప్రతి
 స్థాకామం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । లక్షణమాహ “ఏతద్వై ప్రతి

స్థితం దేవయజనం యత్సర్వతస్సమం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । ఫల
మాహ “ప్రత్యైవతిష్ఠతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । అథ నామ విశేష
మనుత్వా లక్షణపురస్కరవిధత్తే “యత్రాన్యాలన్య ఓషధయో వ్యతిష
క్తా స్యుస్తద్భాజయేత్ పశుకామం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । యవ
గౌఢానుప్రియఙ్గుకోద్రవాది బీజాని పరస్పరవిలక్షణాని యస్మిన్స్రీదేశే
‘సంవాత్సభ్యస్తే తత్రపశుకామం యజేత్’ । నైశంసతి “ఎతద్వైపశూ
నాగ్గోంఝాపం యాపేతైవాస్తైపశూనపశున్దే” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి ।
ఫలమాహ “పశుమానేవభవతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । విధత్తే నిఘ్న
తిగృహీతే దేవయజనేయాజయేద్యం కామయేత్ నిఘ్నత్యాఽస్య యజ్ఞం
గ్రాహయేయం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । నిఘ్నతి య
జ్ఞవిఘాతీ రాక్షసః । లక్షణమాహ “ఎతద్వైపశూనాని గృహీతం దేవ
యజనం యత్ సద్యత్యై సత్యా ఋతుం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮)
ఇతి । నిఘ్నన్నత భాగగౌహిత్యేన సద్యశ్యాః సత్యాభూమేః స
వృద్ధి యద్వృక్షశృణాదిశూన్యం స్థానం తన్నిఘ్నతిగృహీతం । కామి
తార్థసిద్ధిమాహ “నిఘ్నత్యైవాస్య యజ్ఞం గ్రాహయతి” (సం-౬కా.
౨ప్ర.౬౮) ఇతి । విధత్తే “వ్యావృత్తే దేవయజనే యాజయేద్వ్యావృత్తా
మం యం పాత్రే వా తల్పే వా మీమాగ్గోంసేరక్” (సం-౬కా.౨ప్ర.
౬౮) ఇతి । పాత్రోపలక్షితే సహ పక్షిభాజనే తల్పోపలక్షితే వివాహే
వా బన్ధుమిత్రాదయో యం పురుషముద్గిశ్య మీమాగ్గోంసేరక్ సన్దిహ్య
రక్ సపురుషః సన్దేహ హేతోరపవాదాదేః సాన్తసౌ వ్యావృత్తిం కా
మయతే తం వ్యావృత్తే యాజయేత్ । వ్యావృత్తస్య లక్షణమాహ “ప్రా
వీనమాహవసీయాత్ స్రవణగోంస్యాత్ స్రవీదీనం గాహాపత్యాదేతద్వై
వ్యావృత్తం దేవయజనం” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । ఉభయతః ప్రవ
ణం క్రమనిఘ్నం । ఫలసిద్ధిమాహ “విపాస్తనా భావ్యవృత్తావర్తతే
నైనం పాత్రే స తల్పే మీమాగ్గోంసేరక్” (సం-౬కా.౨ప్ర.౬౮) ఇతి । పా
పరూపేణ వైరిణా వ్యావర్తతే వియుజ్యతే తతోససన్దిహ్యతే । విధత్తే

“కాయ్యోదేవయజనే యాజయేద్భూతికామం” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౬౨) ఇతి । కాయ్యో మృచ్ఛిలాది భిరున్నతీకరణీయే । ప్రశంసతి “కాయ్యోదేవయజనే” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౬౨) ఇతి ఉపసయనాది సంసారైరున్నతీకరణీయః పురుషః తతస్తస్యేదమ్యోగ్యం । ఫలసిద్ధిం దశయతి “భవత్యేవ” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౬౨) ఇతి । విశ్వయ్యోం ప్రాప్నోత్యేవ తదేతత్ సర్వం యా తే అగ్నయోశయా హరాశయా రజాశయే త్యనే న మద్రైణ సాధ్యయోః ప్రాత్యకాలీనసాయజ్కాలీనోపసనో మధ్యే కర్తవ్యం॥ ॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః॥ ॥

“అంశురాప్యాయయేత్ సోమమేష్టా ప్రస్తరసిహ్నవః ।
అగ్నేపూర్వాగ్నిమామన్త్ర్యియాతేమాజయతేతథా॥
వ్రతజ్యతేనకురుతే యాతే త్యుపసదామమీ ।
ఆజ్యహూమా అయాశేతి రథేతి చహదేతి చ॥
త్రివిధో మన్త్రీ భవన్యాన్తన్త్రాః సప్తైహసణితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

పశ్చిమాధ్యాయస్య తృతీయసాదేదితితం॥ ౧

“ఆవృత్తిరుపసత్వేషా సక్లుప్త్యేకైకగాఢభవా ।
త్రిరధ్యాయం పరేత్యాదావిపస్యాత్ సముదాయగా॥
ప్రథమామధ్యమాన్త్యేతి ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే ।
ఎకైకస్యద్విరభ్యాసే పట్నభ్యాపే స్రసిధ్యతి” ॥ఇతి॥

అగ్నోశ్రూయతే పడుపసద ఇతిసత్రేచోదకప్రాస్తానాం తిస్మాణా ముపసదాం సర్వన్యాయేనావృత్యా పట్నభ్యాసమృదనీయా । యథా పూర్వాధికరణే ప్రయాజేషు సక్లుప్త్యైకాదశసభ్యై సమ్పదితా తద్వంద్రాప్యావృత్తిరణ్ణకలితవత్సముదాయస్య యుక్తా । యథా దక్షిణ భూ ప్రదేశం సమ్మిమానః పురుషః ఆమూలాగ్రం కృత్సదణ్ణం పునఃపునఃసా తయతి న తు దణ్ణస్య వ్రత్యవయవం పృథగావృత్తిం కరోతి । యథా వా

అవారం రుద్రాధ్యాయం జపతీత్యత్ర కృత్స్న పవాధ్యాయ ఆవర్తతేన
 త్వధ్యాయైకదేశ పక్షైకోఽనువాకః పృథగేవ త్రివిధతే తథా తిస్మా
 నాముపసదాం సముదాయ ఆవతనీయ ఇతిచేత్ । మైవం । ప్రాకృతక్ర
 మబాధప్రసక్తాత్ । ప్రకృతాహి దీక్షానంతరభావిని దినేహూతవ్యాప్రభ
 మోపసత్ । తతః ఊర్ధ్వదినే ద్వితీయా । తతోఽపూర్వధ్వదినే తృతీయా ।
 తా ఏతాః సకృదనుష్ఠాయ పునరుపరితనదినే అనుష్ఠీయంతే చేత్ పునః అను
 ష్ఠీయమానాయాః ప్రథమాయాః ప్రథమత్వమపైతి చతుర్థీత్వమాయా
 తి । తస్మాత్ ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే ప్రథమాం ద్విరభ్యస్య తతోద్వితీయాం
 ద్విరభ్యస్యే త్యైవం స్వస్థానవృధ్యా తాసామాప్యత్తిక్రయాన్యోన చ అ
 ధ్యాయదృష్టాన్తయైః అనువాకసముదాయవైవాధ్యాయశ్వాదధ్యాయ
 య వైవాధ్యాయత్తివిధానాత్ । నత్విహ సముదాయస్యోపసత్త్వమస్తి తస్మా
 త్ప్రత్యేకముపసదావత్తనీయా అనేన న్యాయేన చ్వాదశాహీనస్యేత్య
 తైః తైకోపసచ్ఛతుర్వార మావర్తనీయా ॥ ॥

॥ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం ॥ ॥

“తిస్రపవసాసాహ్నస్య రక్షీనేద్వాదశేత్యదః ।

జ్యోతిష్టోమేద్వాదశత్వ మథవాహగణాభవేత్ ॥

అస్తుప్రకరణాదాహ్యో నాహీనత్వం చిరుధ్యతే ।

ప్రకృతిత్వాన్నకేనాపి హీనోఽతోఽత్ర చికల్ప్యతాం ॥

సాహ్నోద్భిన్నాహీనసంజ్ఞా రూఢైషాఽహగణాభవేత్ ।

షష్ఠీశ్రుత్యాద్వాదశత్వం ప్రక్రియాతోఽవకృష్యతాం” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే గ్రూయతే తిస్రపవసాహ్నస్యోపసదోద్వాదశా
 హీనస్యేతి । ఏకేనాహ్న నిష్పద్యత్వాత్ సాహ్నోజ్యోతిష్టోమః దీక్షా
 దివసాత్ ఊర్ధ్వం సోమాభిషవదివసాత్ పూర్వకర్తవ్యాహూమా డ
 పసదః తాసాం చ్వాదశత్వం ప్రకరణబలాజ్యోతిష్టోమే నిబిడతే । అహీన
 శబ్దశ్చ తస్మిన్నేవ కల్ప్యతే । జ్యోతిష్టోమస్య నిఖిలసోమయాగప్రకృతిత్వేన

న సర్వేషామక్షాణాం తత్రోపదేశే నతి తమపదేశవికలవికృతీనామ హీన
త్వాభావాత్ । అతోద్వాదశత్య త్రిత్యయోవికల్ప ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః ।
ఆప్యత్తస్సోమయాగదూషోద్వారాత్ త్రిరాత్రాదిరహగణస్తస్మిన్నహీనశ
బ్దోహః । యాగికత్వేతునహీన ఇతివిగృహ్య సమాసైక్యతే అయజ్ఞాది
శబ్దవదాద్యుదాత్తః స్యాత్ మధ్యోదాత్తస్తామాయతే । రూఢిత్వవిగ
హనిరపేక్షత్వాచ్ఛ్రుమబుద్ధిహేతుః । అతో జ్యోతిష్టామవాచినః సాహస్రశ
బ్దాభిన్నేయమహీనసంజ్ఞాజ్యోతిష్టామాభిన్నమహగణమభిధత్తైతస్మిన్న
హగణణైషష్ఠీశ్రుత్యాయమక్తం ద్వాదశత్యం నివేశ్యతే తత్సద్ధయే ప్రకర
ణాదిదమున్నేతవ్యం * ॥ తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిన్త్రితం ॥

“ముఖ్యార్థాసామికివేది రుభయాధోతముఖ్యగా ।

చికిషితత్వాన్ముఖ్యస్య వేద్యాం తత్కృతినప్పవాత్ ॥

ముఖ్యాసామల్యహేతుత్వాత్ తదర్థభృచికిషితం ।

ముఖ్యవత్ తేనతద్వేదిర క్లేష్వప్యపకారిణి” ॥ ఇతి ॥

దాశిణీకీం వేదిం మధ్యే-వైర్భావ్యప్రాచీనవంశో మణ్ణపో-వస్థితః, తతః
పూర్వస్యాం దిశి సదోహవిధానానాం పర్యాప్తోభూభాగవిశేషః ।
తైః సదగిప్రభృతిభిః సహ సామికి వేదిరిత్యుచ్యతే । సేయం ముఖ్యస్య సో
మయాగస్యైవోపకారంకరోతి, న త్వముఖ్యానామగ్నిహోమీయాద్యక్తా
నాం । కుతః । ముఖ్యస్యాచికిషితత్వాత్ । న చ అక్లాన్యపేచికిషితానీతి
వాచ్యం చికిషాస్వరూపస్య వేదేనైవాభిహితత్వాత్ । ఏవం శ్రూయ
తే “షట్త్రింశత్ప్రక్రమాప్రాచీ చతుర్వింశతిరగ్రేణ త్రింశజ్జనునేనేతి శ
త్యైమహే” ఇతి । అస్యాయమథః । శ్రూయమాణేనానేనైవస్యప్ర
మాణేన తిర్యక్ప్రమాణేన చప్రమితే భూమాగే-ఫలహేతుం సోమయా
గం కత్తుం శత్యైమహ ఇతినిచ్చిత్వైవైవైవ మర్యాదితి । సేయంచికిషా-
ముఖ్యవిషయా । ఇతి శత్యైమహ ఇతిపరిమాణస్య శక్తైశ్చోపన్యాసాత్ ।

అన్తానాం పశూనామిష్టినాభ్యో సదోహవిధానాదిమణ్ణపనిరపేతాణాం
యథోక్త పరిమాణము స్తరేణాప్యనుస్థాతుం శక్యత్వాత్ స ఉపన్యాసస్తత్ర
నిరర్థకః । సోమస్య త్వనుస్థానం యథోక్తవేద్యామేవ సమ్భవతి । న త్వ
స్యత్ర, తస్మాత్ సా వేదిముఖ్యవైయోవకరో తీతిప్రాప్తైబ్రూమః । ఇయ
తి శత్ర్యుమహా ఇత్యత్ర సాక్షప్రజానానుస్థానేశక్తిదుక్తా తా దృశవైయవ
లంప్రతిదృష్టః † ఫలహతుత్వాత్ । అతో ముఖ్యాశ్చయోఽగ్నికీర్షాయాస్తు
ల్యత్వాద్విధి భుజయాథా । న చాత్ర వపనాది సామ్యం శబ్దనీయం దృ
ష్టోపయోగాభావస్యతతోక్తత్వాత్, ఇహ తు హవిరాసాదనాదిర్వృష్ట
ఉపయోగః స చ ముఖ్యాశ్చయోః సమితిభ్యభియాంభాత్వం ॥ ॥

॥ మస్తాధ్యాయస్య అష్టమపాదే చిత్రితం ॥ ॥

“అన్యాభావేవ్యభావేపి పయోభయోదయోఽగ్నిమం,

నిమిత్తేనత్యనుస్థానాన్నియమాదృష్టతోఽన్వితం” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “పయోబ్రాహ్మణస్యవ్రతం” ॥ ఇతి । తదెతదస
త్యస్యస్త్రికా భయేనసితర్తవ్యం । కుతః । అన్యాభావస్యనిమిత్తత్వాత్ । ని
మిత్తేనని నైమిత్తికస్యావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ఇతిచేత్ । మైవం । నన్యా
త్రాన్యాభావోనిమిత్తత్వేనశ్రుతః, తస్మాత్ సత్యస్యస్త్రికా భయేనయమా
దృష్టాయ పయవవ్రతయేత్ ॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిచ్ఛిత్ ॥ ॥

“అజీతి-సమ్మవేకాయుక్తం వ్రతంనైవాగ్నిమోవిధిః ।

రోగోత్పత్త్యాప్రకాశస్య పిరోధాన్నపయోవ్రతం” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “మధ్యన్దినే మధ్యరాత్రేవ్రతంవ్రతయతి” ॥ ఇతి ।
తత్రయస్య అజీతిఃసమ్మవితా తేనాపివిహితత్వాత్పయో వ్రతయిత
వ్యమేవేతిచేత్ । మైవం । ప్రధానానుస్థాన విఘ్నప్రసక్తాత్ । తస్మాత్ త
థావిధవేథాయాం పయోపజ్జయేత్ ॥ ॥

అత్రసర్వాణియజాంప్యేవేతి నాస్తి ఛందః ॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

విత్తాయనీ మేఽసి త్తాయనీ మేఽస్యవతాన్తానాధిత మవతాన్తాన్త
 ధితం విదేర్గ్నినభోనామాగ్నే అజ్గరో యో ఽస్యాం పృథి. వ్యామస్యా
 యుషానామేహి యత్ తే సాధ్యప్తం నామయజ్ఞియంతేన త్వేఽదదధే
 ఽగ్నే అజ్గరోయో ద్వితీయస్యాం తృతీయస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా
 నామేహియతైఽసాధ్యప్తం నామ॥ ౧ ॥

యజ్ఞియం తేన త్వేఽదదధే సిగ్ంహీరిసి మహిషీర, స్వగు ప్రథ
 స్వోరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతాం ధ్రువానీ దేవేభ్యః శుభస్వ దైవేభ్యః
 శుష్మస్వేన్ద్రమౌషస్త్యా వసుభిః పురస్తాత్ పాతు మనోజవాస్త్యా పి
 తృభిర్గ్నితరః పాతు ప్రచేరాస్త్యా రుద్రైః పశ్యత్ పాతు విశ్వకమ్వా
 త్వేఽదదతైర్బు తరతః పాతు సిగ్ంహీరిసి సుప్రజావని స్వాహా సి
 గ్ంహీరిసి సుప్రజావని స్వాహా సిగ్ంహీరి॥ ౨ ॥

అసి గాయస్తోషవని స్వాహా సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవని స్వాహా సి
 గ్ంహీరస్యాసహ దైవా దేవయతే యజమానాయ స్వాహా భూలేభ్య
 స్త్యా విశ్వాయురసి పృథివీం దృగ్ంహాధ్రువక్షిదన్త్యవ్రతం దృగ్ంహామ్య
 తక్షిదసి దివం దృగ్ంహాగ్నేభ్యస్తా స్త్యగ్నేరి పురీషమసి॥ ౩ ॥

నామ సుప్రజావని స్వాహా సిగ్ంహీరి పశ్యత్రిగ్ంశచ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకేద్యా
 దశోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశేననువాకే ఉపసదోఽభిహితాః । తత్ర మధ్యమోపసద్ధినే
 పత్తింశత్పదపరిమితో యోఽయంవెదిప్రదేశః స్వీకృతః తస్యపూర్వభా
 గే ఉత్తరవెది ద్వాదశేననువాకేఽభిధీయతే|బోధాయనః “ఉత్తరేణ
 వెదిం ద్వయోర్వాత్రిషు వాప్రక్రమేణ స్ఫేయనోద్ధత్వావోక్త్య, శమ్యయా
 చాత్వాలం పరిమిమీతే విత్తాయనీ మేసీతిపురస్తా దదీదీన కుమ్భయాన్తరి
 తః స్ఫేయసోల్లిఖతి, తిక్తాయనీమేఽసీతి దక్షిణతః ప్రాకుమ్భయాన్తరి
 తః స్ఫేయసోల్లిఖతి, అవతాన్త్యావ్యధిత మిత్త్యుత్తరతః ప్రాచీనకుమ్భయా
 న్తరితః “స్ఫేయసోల్లిఖతి” ఇతి । ఆపస్తంబః “ఆపరేణయాపావలదేశ
 గ్ం సజ్జ్వరమవశిష్య వెద్యముత్తరవెదిం దశపదాగ్ం సోమే కరోత్యగ్ం
 హీయసీం పురస్తాదిత్యేకే తాం యుగేన యజమానస్య వా పదైర్విమా
 యశమ్యయా పరిమిమీతే శమ్యామాత్రీ నిరూఢ పశుబద్ధస్వోత్తరవెదిః శ
 మ్యాం పురస్తాదుదగ్రాం నిధాయస్ఫేయసోదీదీమభ్యన్తరముపలిఖతి, విత్తా
 యనీమేఽసీత్యేవం దక్షిణతఃప్రాచీం, తిక్తాయనీమేఽసీతి పశ్చాదుదీదీం,
 అవతాన్త్యా నాథితమిత్త్యుత్తరతః ప్రాచీం, అవతాన్త్యా వ్యధితమిత్త్యుత్తర
 స్తాద్యేద్యంసాదుదక్ష్ప్రక్రమే చాత్వాలస్త ముత్తరవెదివత్సాక్షీం శమ్య
 యా పరిమిత్య ” ఇతి । పారస్త “విత్తాయనీ మేఽసీ తిక్తాయనీ మేఽస్యవ
 తాన్త్యానాథితమవతాన్త్యావ్యధితం ” ఇతి । అత్రోత్తరవేదేద్వావకారౌ
 మహావేద్యాః ప్రాగ్భాగే మృత్తికాప్రయేపేణ నిష్పద్యమాన ఏక ఆకా
 రః ఆపస్తంబముతే తద్విషయా మన్తా ఉక్తాః । మృత్తికాచాత్వాలగతే
 తి తద్రూపోపర ఆకారః తద్విషయా బోధాయనమతేమన్తాః । హే ఉత్త
 రవేదెత్వం మమవిత్తాయనీ వహ్నిరూపస్యవిత్రస్య ప్రాపికాసీ । తిక్తస్య
 వహ్ని తేజసో జ్వాలారూపస్య ప్రాపికాఽసీ । నాథితం వహ్నియాచకం
 మామవతాల్ రక్ష । వ్యధితం వహ్నిలూభాద్భీతం మాం రక్ష । మన్తాన్
 వ్యాచిఖ్యాసుః శమ్యయావెదిపరిమాణం విధాతుమాఖ్యాయికయా వెదిం

ప్రస్తుత ప్రసక్తాద్వ్యాఘరణం విధత్తే యేభ్య ఉత్తరవేదిః సిగ్-౧హీ
 రూపం కృత్వ భయానంతరాపక్రమ్యా తిష్ఠత్తేదేవా అనుస్యంత యత
 రాన్వా ఇయముపావర్త్యతి త ఇదం భవిష్యన్తీతి తాముపామన్త్రీయ
 వ్ర సాబ్రవీద్ధరం వృజేసర్వా మయాకామా వ్యశ్నవధపూర్వాం
 తుమాగ్నైరాహుతిరశ్నవతా ఇతి తస్మాదుత్తరవేదిం పూర్వమగ్నైర్వాప్య
 ఘరయన్తి వారే వృతగ్-౧హ్యవై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । అత్రో
 భయోరన్తరేణ త్యభిధానాత్ తేభ్యో దేవాసురేభ్య ఇతిలభ్యతే । తేదే
 వాస్తామపామన్త్రీయవ్ర ప్రాధితవన్తః మయా మదనుగ్రహేణ భా
 త్యవ్యాభిధవా సర్వాకామా యాయం వ్యశ్నవధ విశేషేణప్రా
 ప్స్యథ । తదర్థంత్యాద్వాహుతీ వ్యాఘరణభూపా యుష్మాభి హూతా
 ప్రాణేవ్యమాణాదగ్నైః పూర్వభావినీమాంవ్యశ్నవత్తే విశేషేణ వ్యా
 ప్సీతు మామేవోద్దిశ్యహూయతాంసోఽయంవరః యస్మాద్ధరో వృతః
 తస్మాత్తథా వ్యాఘరయేయః తత్ప్రకారస్తు సిగ్-౧హీరసి మహిష్ఠీరసి
 త్యాది మన్త్రీవ్యాఖ్యానావసరే వత్స్యతే । విధత్తే “శవ్యయాపరిమిమీ
 తే మాత్రైవైవావైసాఽభోయు క్తేనైవ యుక్తమవనున్ధే” (సం-౬కా|౨ప్ర|
 ౭౨) ఇతి । గదయా సదృశీ బాహుపరిమితా శవ్యా । తయాచతుర్దిక్షూ
 త్తరవేదిం పరిమిమీతే । అస్యా ఉత్తరవేదే సాఇయం భూమిః శవ్యయా
 పరిమితాణీతామాత్రైవ సన్మ్యానాగ్రహచమసాది ప్రచారస్యపర్యాప్త
 త్వాత్ । నావ్యధికా యథోక్తప్రచారా నుపయిక్తభాగస్యాభావాత్ । కి
 ఞ్చయు క్తేనైవ యోగ్యేనైవ ఉత్తరవేదిప్రమాణేన యోగ్యఫలం ప్రాప్సీ
 తిమన్త్రీవ్యాచక్షే “విత్రాయనీ మేఽసీత్యాహ విత్తాహ్యోనానావత్
 తిక్తాయనీమేఽసీత్యాహ తిక్తా హ్యోనా నావదవతాన్తా నాధితమిత్యా
 హ నాధితా హ్యోనా నావదవతాన్తావ్యతిథిమిత్యాహ వ్యధితా
 హ్యోనానావత్ ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । విత్తంవహ్నిరూపం । విత్తా
 ధిసపతా యజ్ఞక్రతుః వహ్నిప్రాపణేన ఇయముత్తరవేదిరరక్షత్ ।
 తిక్తం వహ్నిజ్వాలారూపం తెజసం, తదధిసపతా యజ్ఞకర్తృకా ।

బోధాయనః “అథచాత్వా లేబహినిధాయ తస్మిన్ స్థేయనప్రహరతి,
 విదేర్గిన్సభో నామాగ్నే అగ్నిరోయోఽస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా
 నామేహి” ఇతి । తత్ హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి, యత్రైనాధృ
 ప్తం నామయజ్ఞీయం తేనత్వాఽఽదధేగ్నే అగ్నిరోయోద్వితీయస్యాం పృథి
 వ్యామస్యాయుషా సామేహియత్రై నాధృప్తం నామ యజ్ఞీయం తేన
 త్వాఽఽదధే” ఇతి । ఆపస్తంబస్త్వేకమన్త్రితామాహ “ఝాష్టింజానుద
 ఘ్నం త్రివిత్వస్త్రి వాఖాత్వోత్తరవేద్యధాన్ పాగ్ంసూ హరతి విదే
 రగ్నిరిత” ఇతి । విదేగుత్తరవేదః సస్పృధీయోఽగ్నిః తస్యనమ ఇత్యే త
 న్నాను అక్తానాంరస ఇన్యగ్నిరశ్శబ్దస్యనిర్వచనం । తథాచ ఛన్దోగాః ప్రా
 బోపాస్తావావనన్తి “ఏతమేవాగ్నిరసంమన్యతై అక్తానాంయద్రసస్తేనేత”
 ఇతి । వాజసనేయి వోఽప్యనీయతై “యే అగ్నిరసోఽక్తానాగ్ంరసః” ఇతి ।
 అయజ్ఞాగ్నిః సోమాఘృత్యాధారత్వాత్ గాహవాత్యనఙ్గిణాగ్నిర్య
 క్తానాం మధ్యేసారః । హేఅగ్నిరో యస్త్యమస్యాం చాత్వాఅతవృద్రా
 పాయాం పృథివ్యాం అసి వర్తసేన త్వమాయుగ్నిప్రదేనభో నామ్నాసహి
 త ఏహి ఉత్తరవేద్యామాగచ్ఛ । యత్రై నాధృప్తం కేనాప్యతిరస్మృతం
 నామయజ్ఞసస్పృష్టం తేననామ్నావ్యవహృత్య త్వా ముత్తరవేద్యామాదధే ।
 బోధాయనః “ద్వితీయంప్రహరతివిదేర్గిన్సభో నామాగ్నే అగ్నిరోయో
 ద్వితీయస్యాం పృథివ్యామసీత్యాదత్రై, అయుషానామేహితి, హృత్వోత్త
 రవేద్యాం నివపతి, యత్రైనాధృప్తం నామయజ్ఞీయం తేనత్వాఽఽదధేఇతి తృ
 తీయం ప్రహరతి, విదేర్గిన్సభో నామాగ్నే అగ్నిరో యస్త్యతీయస్యాం పృ
 థివ్యామసీత్యాదత్రై, అయుషానామేహితి హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి,
 యత్రై నాధృప్తం నామయజ్ఞీయం తేనత్వాఽఽదధే ఇతి, ఝాష్టిం చతు
 థాం హరతి సహ బహిషేతి” ఇతి । ఆపస్తంబః “ఏతేనైవ యోద్వితీయ
 స్యామితిద్వితీయంయస్త్యతీయస్యామితితృతీయం ఝాష్టిం చతుథాగ్ంహృ
 త్వేత” ఇతి । అత్రాగ్నే అగ్నిరో యోద్వితీయస్యాం ఇత్యాహ్నాతో ద్వితీయ
 మన్త్రస్తస్యాదౌ విదేరిత్యాద్యనుషజ్యతే । అవసానేచ పృథివ్యామిత్యాదిర

నుషభ్యతే। తృతీయస్యాంశత్యాదిశ్చరమమన్తః। తస్య విదేరిత్యాదిరేవా
 నుషభ్యతే। చాత్వాల్పస్థితాయాః పృథివ్యా అంశభేదేన ద్వితీయత్వం తృ
 తీయత్వచ్ఛద్రప్తవ్యం। విధత్తే “విదేరిగ్నిసభోనామాగ్నే అగ్నిర ఇతి త్రి
 హారతియవివైషు లోకేష్వగ్నయస్తా నే వాఽవరున్ధే। ఊర్జ్ణం చతుర్థా
 గ్ంహరత్యనిరుక్తమేవాఽవరున్ధే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి। లోకత్రయ
 వర్తినాం త్రయాణామగ్ని నామవరోధాయ త్రిహారణం వత్సల్లాకవర్తి
 తినిశ్చిత్వ వక్త్రమశక్యత్యేన అనిరుక్తస్యాగ్ని సామాన్యస్యావరోధాయ ఊ
 ర్జ్ణంహరణం। బోధాయనః “అథాధ్వర్యురుత్తరవేద్యై పురీషం సమ్మ
 యాతి, సిగ్ంహీరసిమహిషీరసి” ఇతి। సమ్మయాతి, ప్రథయతి మిశ్ర
 యతి। ఆపస్తమ్బః “సిగ్ంహీరసీభ్యుత్తరవేద్యాం నివవతి” ఇతి। వేదేః
 సింహమృగత్వం సశయతి “సిగ్ంహీరసి మహిషీరసీత్యాహ సింహీ
 హ్యేషా రూపంకృత్వో భయానన్తగాఽపక్రమ్యాతిపత్” (సం-౬కా|
 ౨ప్ర|౭౨) ఇతి। మహిషీర్మహతీ మహనీయా బ్రాహ్మణాన్తరే వా మహి
 షీజాతిత్వం ద్రప్తవ్యం। కల్పః “ఉరుప్రథస్వీరుతేయజ్ఞవతిఃప్రథతామితి ప్ర
 థయిత్వా, ధ్రువాసీతి శమ్యయాసంహత్య, దేవేభ్యః శున్ధస్వేత్యభ్యః ప్రో
 త్య, దేవేభ్యః శున్భస్వేతి సికతాభిరవకీర్య” ఇతి। ప్రథస్వప్రసర।
 ధ్రువాదృథాభవ। శున్ధస్వశుద్ధాభవ। శున్భస్వశోభితాభవ। వ్యాచక్షా
 ణంక్రమేణవిధత్తే “ఉరుప్రథస్వీరుతేయజ్ఞవతిః ప్రథతామిత్యాహ యజ
 మానమేవ ప్రజయాపశుభిః ప్రథయతి ధ్రువాసీతి సగ్ంహన్తి దృత్యైదే
 వేభ్యః శున్ధస్వదేవేభ్యః శున్భస్వేత్యవచోక్షుతి ప్రవకిరతి శున్దై” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి కల్పః “ప్రోక్షుణ్భిరుత్తరవెదం ప్రోక్షుతి ఇన్ద్రాగ్నోష
 స్త్వావనుభిఃపురస్తాత్ పాత్వితిపురస్తాత్, మనోజవాస్త్యాపిశ్యభిర్దక్షిణతః,
 పాత్వితిదక్షిణతః, ప్రచేతాస్త్యాపిశ్యభిర్దక్షిణతః, విశ్వకర్తా
 త్వాఽఽదిత్యైరుత్తరతః పాత్విత్యైరుత్తరతః” ఇతి ఇన్ద్రాగ్నోషాది నామకాదే
 వాఃపరివృథాః తదనుచరావస్వాదిగణాన్తైః గణైః సహితాస్తేదేవాఃపా

స్తుపురస్తాదిత్యాదిదిగ్వాచకశబ్దప్రయోగేన దిగ్దేవతాతుష్టికరంప్రోక్షణమి
త్యాహ “ఇన్ద్రోఘోషస్త్యై వసుభిఃపురస్తాత్ పాత్విత్యాహ దిగ్భ్యుపతై
నంప్రోక్షతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । ప్రోక్షణం విధాతుంప్రస్తాతి “దే
వాగ్ంశ్చేదుత్తరవెదిరుపావవ ర్తీహైవవిజయానుహాఇత్యనురా వజ్రముద్య
త్యదేవానాభ్యాయస్తేతానిన్ద్రోఘోషో వసుభిఃపురస్తాదపానుదత మనోజ
వాగిసితృభిర్దక్షిణతలప్రచేతారుదై గ్విపశ్చా ద్విశ్వకర్పాదిత్యైరుత్తర
తః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । అపక్రమ్యదేవాసురసేనయోర్మధ్యైస్థ
స్తీముత్తరవెదిం యదాదేవా ఉపామస్త్రీయస్త తదానీమనురా పవ
మచిస్తయన్ యద్యేషా దేవానుపావర్తేత తదాతపవవిజయేర్థ తస్మాది
హైవైదానీ ఘేవ తమపావర్తనాత్ ప్రాగేవదేవాన్ విజయానుహే ఇతివి
చిస్త్యవజ్రముద్యత్యదేవానభిలక్ష్యప్రహర్తుమాగతాః తాననురానిన్ద్రోఘో
షాదయో దిగ్భ్యుపసాకుర్వన్ విధత్తై “యదేవముత్తరవెదింప్రోక్షతిదిగ్భ్య
ఎవత్తదృజమానో భ్రాతృవ్యాన్ ప్రణుదతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి ।
ప్రోక్షణ శేషస్య నిసయనం విధత్తే “ఇన్ద్రోయతీన్ద్రానూవృకేభ్యః ప్రాయ
చ్ఛత్ తాందక్షిణత ఉత్తరవెద్యాఅదన్ యతోప్రోక్షణీనామచ్ఛిస్యేత త
గ్దక్షిణత ఉత్తరవెద్యైనిసయేద్యదేవతత్రసూరంతతైన శమయతి” (సం-
౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । యతయో దేవాన్ హస్తం సర్వదా ప్రయతమా
నా ఉత్తమాశ్రయేణ ప్రచ్ఛన్నవెషా అనురాస్తాహ త్వాసాలావృకేభ్య
ఆరణ్యశ్వభ్యోదత్తవాన్ । నిసయనకాలే ధ్యానంవిధత్తే “యంద్విష్వాత్తం
ధ్యాయేచ్ఛుస్తవైవమర్షయతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । శుచా శోకేన
అర్పయతి యోజయతి । కల్పః “అత్రై నాం హిరణ్యమన్తర్థాయాశ్శ్చ
యావచ్ఛుగృహీతేన వ్యాఘరయతి, సిగ్ంహీరసి సవత్ససాహీ స్వాహే
తి దక్షిణేగ్ంసే, సిగ్ంహీరసి సువ్రజావనిస్వాహేతి ఉత్తరస్యాం శ్రో
ణ్యాం, సిగ్ంహీరసి రా యస్సోషవనిస్వాహేతి దక్షిణస్యాంశ్రోణ్యాం,
సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహేతి ఉత్తరేంసే, సిగ్ంహీరస్యావహా దే
వాన్ దేవయతే యజమానాయస్వాహేతిమధ్యే” ఇతి । పాఠస్తు “సి

గోంహీరసి సపత్నసాహీస్వాహాసిగోంహీరసి సుప్రజావణః స్వాహా సి
 గోంహీరసి రాయస్సోపవణః స్వాహా సిగోంహీరస్యాదిత్యవణః స్వాహా సిగోం
 హీరస్యావహదేవాదేవయతే యజమానాయస్వాహా ” ఇతి । హే ఉ
 త్తరవేదేత్వం సింహరూపధారిణ్యసి సపత్నసాహీ వైరిఘాతేసి సుప్రజావణః
 శోభనావత్య భృత్యవ్రదా । రాయస్సోపవణః పశ్వాదిధనసమృద్ధివ్రదా ।
 ఆదిత్యవణః భూమిసమృద్ధిప్రతిష్ఠావ్రదా । దేవయతేదేవానిచ్చతే యజమా
 నాయ దేవానానయ తదేవంహుతమస్తు । ఉత్తరవేదేర్వరవాక్యమనుస్మ
 త్య పత్రకయా ఆహుత్యాసాంపువన్ని త్యేతం మన్త్రసూచితమథం ద
 శక్యతి । “సోత్తరవేదిర్బ్రవీత్ సర్వాకామయా కామావ్యశ్నవధేతి తే
 దేవా అకామయంతాసు రాకా భ్రాతృవ్యానభిభవేమేతి తేజుహువుః సిగోం
 హీరసి సపత్నసాహీస్వాహేతి తేసు రాకా భ్రాతృవ్యానభ్యభవన్ తేజు
 రాకా భ్రాతృవ్యానభిభూయా కామయన్త ప్రజాంవిన్దే మహీతి తేజుహువుః
 సిగోంహీరసి సుప్రజావణః స్వాహేతి తే ప్రజామవిన్దన్త తే ప్రజాం విత్వా
 కామయన్త పశూన్విన్దన్త తేజుహువుః సిగోంహీరసి రాయస్సోపవణః
 స్వాహేతి తే పశూనవిన్దన్త తే పశూ విత్వా కామయన్త ప్రతిష్ఠాంవిన్దేమ
 హీతి తేజుహువుః సిగోంహీరస్యాదిత్యవణః స్వాహేతి త ఇమాంప్రతిష్ఠా
 మవిన్దన్త ఇమాంప్రతిష్ఠాం విత్వా కామయన్త దేవతా అశిషఉపేయామేతి
 తేజుహువుః సిగోంహీరస్యావహదేవా నైవయతే యజమానాయ స్వాహే
 తి తేదేవతా అశిషఉపాయన్ ” (సం - ౬ కా| ౨ ప్ర౧౨) ఇతి । ఆశిష ఇవ్య
 మాణా హవిస్స్వికారిణీర్దేవతా ఉపయామప్రాప్నుయామేతి కామయమా
 నాయస్తారస్తేదేవాశ్చరమాహుత్యా తతైవప్రాప్నువత్ కమః ఫలానివా
 ఆత్రాశీశ్చ బైససూచ్యన్తే । ఆహుతీసంక్లాం విధత్తే “పశ్చిక్వత్వో వ్యాఘర
 యతిపశ్చాత్తు రాపక్షిసాక్షో ఋణ్యో ఋణ్య మేవావరన్ధ్రే ” (సం - ౬ కా|
 ౨ ప్ర౧౨) ఇతి । గుణాన్తరంవిత్తా అశ్శయా వ్యాఘరయతి తస్మాదశ్శయా
 పశవోఽక్షాని ప్రహరన్తి ప్రతిష్ఠేత్యై ” (సం - ౬ కా| ౨ ప్ర౧౨) ఇతి । అశ్శయావ
 క్రగత్యాదక్షిణైః సేఉత్తరశ్రోణిరిత్యాదికావక్రగతిః, పశవః శయనకాలే

పాదాద్యక్లానివక్రత్వేనప్రహరన్వీనజౌ-చయన్తి, అత ఆహుతివక్రత్వంప్ర
 తిష్ఠిత్యైభవతికల్పః “ఘాతేభ్యస్తేతి స్మచముగ్ధహ్య” ఇతిహే జహు
 త్వాం ఘాతేభ్యశ్చిరస్తనేభ్యోదేవేభ్య ఉగ్ధృష్టామి । విధిత్తే “ఘాతేభ్య
 స్తేతి స్మచముగ్ధృష్టాతి య ఏవదేవా ఘాతాస్తైహం తద్భాగధేయంతా
 నేవతెనప్రీణాతి” (సం-౬ కా|౨ప్ర|౧౪) ఇతి । భాతోద్దేశేన స్రుగుగ్ధహ
 ణే సత్కృతానంతః ప్రీయన్తే । కల్పః “అథపాతుద్రవాన్ పరిధీన్ పరిద
 థాతి, విశ్వాయరసి పృథివీంద్యుగ్ం హేతిషుగ్ధ్యమం, ధ్రువక్షిదస్య ద్రిక్షుంద్య
 గ్ం హేతిదక్షిణం, అమృతక్షిదసిదివంద్యుగ్ం హేత్యుత్తరం” ఇతి । పాతస్తు
 “విశ్వాయరసి పృథివీం ద్యుగ్ం హేతిషుగ్ధ్యమంద్యుగ్ం హేతిమృతక్షి
 దసి దివంద్యుగ్ం హేతి” ఇతి । హేమధ్యమపరిధే త్వంకృత్యామయఃప్రవోఽ
 సిపృథివీంద్యుధాంకురు । హేక్షిణపరిధే త్వంస్థిరనివాసోఽసి హే ఉత్తరపరి
 థే త్వమవిసప్తనివాసోఽసి । విధిత్తే “పాతుద్రవాన్ పరిధీన్ పరిదథాత్యై
 సాం లోకానాంవిధ్యత్యై” (సం-౬ కా|౨ప్ర|౧౪) ఇతి । పరిధిత్రయేణత్ర
 యోలోకావిధృతా భవన్తి । పాతుద్రవోదేవదారుః । కల్పః “అథాతిశి
 ప్తోత్ సమ్భారాన్నివవతి, గుగ్ధులు సుగ్ధి తేజసం శుక్లామూర్త్యాస్తుకాం, అ
 గ్నేర్భుస్తాస్యగ్నేఃపురీషమసి” ఇతి హేసమ్భరస్వరూపశ్చమగ్నేర్భాసకం
 పూరకజ్ఞాసి । సమ్భారా విధాతుం ప్రస్తాతి “అగ్నేస్త్రయోజ్యాయా
 గ్ంసో భ్రాతర ఆసన్ తేదేవేభ్యో నావ్యంపహంతః ప్రామీయన్తసోఽగ్ని
 రవిభేదిన్థం వావస్య ఆర్తిమారిష్యతీతి సనిలాయతసయాం వసస్పతివ్యవ
 సత్ తాంపూతుద్రో యామోషధీమ తాగ్ం సుగ్ధి తేజనేయాంపశుసు
 తాం పేత్వస్యాస్తరాశ్శృజేతం దేవతాః ప్రేషమైచ్ఛన్ తమన్వవిన్త్ తమ
 బ్రువన్ ఉపన ఆవర్తస్వహవ్యం నోవహేతిసోఽబ్రవీద్వరం వృక్షేయదేవ
 గృహీతస్యాహుతస్య బహిఃపరిధిః సుగ్ధాత్ తన్వై భ్రాతృశాణాం భాగధే
 యమసదితి తస్మాద్భగ్ధృగ్గృహీతస్యాహుతస్య బహిఃపరిధిః సుగ్ధతీతేహం
 తద్భాగధేయం తానేవతెనప్రీణాతి సోఽమస్య తాస్థస్వన్తోమే పూర్వేభ్రా
 తరః ప్రామేషతాస్థాని శాతయా ఇతి సయాన్యస్థాన్యశాతయత తద్భూ

తుద్వృభ వద్యన్తాగ్ సంముపభృతం తద్గుప్తులు” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౮|౨) ఇతి।
 భ్రాతరోహవివహానప్రయాసేన యథామృతాః ఇథ మేవ అస్య అన్యోఽ-
 పి మృతిం ప్రాప్యంతి భీతోఽగ్నిగూఢో వనస్పత్యోషధిపశుషు ఏతై-
 కాం రాత్రిమవసత్ దేవదారువృక్షే సుగంధయుక్తై తృణేపేత్యస్య మేషస్య
 శృంగయోర్మధ్యే చ । క్రమేణ తం వసంతమేవ దేవాహవిర్వహనే పేరయ-
 తు మైచ్చత్ । తమస్యిష్యాలభంత సృగుర్మహీతస్య హవిషో యల్లేశరూపం
 హూమాత్పూర్వం పరిధి భ్యోబహిః హవిసగద్దేత్ సభ్రాతృభాగోఽ-
 స్త్విశ్యగ్నేర్వరః అథన్వన్తో త్వగస్థిమాంసోపేతాః ప్రామేషతమృతాః
 తదీయాన్యస్థినిమాంసానిచకాతయై పరిత్యక్తాని తాని పూతుద్రు గుర్గుల్వభ-
 వతాం । విధత్తై “యదేతాన్తస్మాదా సమ్భరత్యగ్నిమేవ తత్సమ్భర-
 త్తి” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౮|౨) ఇతి । మన్తగ్రతేన పురీషశబ్దేన సమ్భరరూ-
 పం వహ్నిపూరణం వివక్షిత మిత్యాహ “అగ్నే పురీషమసీత్యాహగ్నే
 హ్యేతత్ పురీషం యత్సమ్భరాః” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౮|౨) ఇతి । గుర్గులు
 సుగంధి తేజసం శుక్లోణాస్తుకాః సమ్భరాః । కిచ్చిదేవదారుపరిధిరూపేణ
 వహ్నిభ్రాతరోఽస్య సన్నిధీయన్త ఇత్యాహ “అథోక్త్యావహురేతేవా-
 వ్రేనం తే భ్రాతరగ్నిపరిశేరతే యత్ప్రతుద్రవాన్ పరిధయః (సం-౬ కా|
 ౨|ప్ర|౮|౨) ఇతి । ఏనమగ్నిం పరితః శేరతే॥

॥ అత్ర పినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“విన్తో త్రరాఖ్యవేద్యర్థం చతుర్థిపరితోలిభేత్ ।
 విదేస్త్రిభిర్మా రేత పాంసూర్ సింహీర్వేద్యాం వినిక్షిపేత్ ॥
 ఉరుప్రథయతే వెదిం ద్రువాసంహత్యశమ్యయా ।
 దేవే ప్రోక్ష్య తే వె సికతాత్రావకీయ్యతే ॥
 ఇన్ద్రప్రోక్ష్య సింహీర్ము సింహీరం సద్వయేతథా ।
 శ్రోణోద్వయే చ మధ్యే చ వ్యాఘరయతి పశ్చాభిః ॥
 భూతేభ్యస్సుచి ముగ్ధ్యహ్య విశ్వాపరిధయస్త్రయః ।
 అగ్నే సుంధాప్యసమ్భరా మన్తాన్వద్వింశతిర్మతాః” ॥ ఇతి॥

నాత్ర విశేషమీమాంసానాపిభవ్యః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥ ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యజ్ఞతై మన ఉత యజ్ఞతై ధియో విప్రైః పితృస్య బృహతో ప
ప్రశ్చితిః॥ విహూత్రాదధేవయనాఽవిదేక ఇన్ద్రహి శేవస్య సవితుః పరి
ష్టుతిః॥ సువాగ్నేవ మయ్యుగ్ం అవద దేవ శ్రుతా దైవేష్య ఘోషేథామా
నో వీరో జాయతాం కర్తవ్యోఽయగ్ం సవ్యేఽనుజీహమ యో బహూ
నామనద్వశీ॥ ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రైథా నిదధే పనగిసమూఢమస్య॥ ౧॥

పాగంసుర ఇరావతీ ధేనుమతీ హి భూతగ్ం సూయవసినీ మనవేయశ
స్య॥ వ్యసూత్వాద్రోదసీ విష్ణురైతే దాధార పృథివీమభితో నయూతైః॥
ప్రాశీప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ ఊర్ధ్వం యజ్ఞం సయతంసూఽజీహ్వర
తమప్రరమేథాం వప్క్వా పృథివ్యా దివో వా విష్ణుత్రత వాపృథివ్యా మ
హూ వా విష్ణుత్రత వా వృత్యధస్తా పృణస్వ బహుభివః సవ్యైరావ్ర
యచ్ఛ॥ ౨॥

దక్షిణాదోత సవ్యాత్॥ విష్ణోనుకం వీయ్యుణ్ణిప్రవోచంయః పా
థివాని విమమే రజాగ్ంసి యో అసూభాయమత్తరగ్ం సదధ్ధం విచ
క్రమాణస్త్రేఘోరుగాయో విష్ణురరాటమసి విష్ణోః ప్రృథమసివిష్ణో శ్చ
ప్రేష్టా విష్ణోః సూరిసి విష్ణోర్ధువమసి వైష్ణవమసి విష్ణవే త్వా॥ ౩॥

అస్య యచ్చైకాన్న చ త్వాగ్గోశచ్చ ॥ ౧౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాతకే త్రయోదశోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే ఉత్తరవెదిరభిహితా । తస్మిన్మాపవర్ణి హవిధానం త్రయోదశేఽనువాకేభిర్యతే । కల్పః “గాహాపత్య అజ్యంవిలాప్య త్పూయన్రుచి చతుర్గుహీతం గృహీత్వా శాలాముఖియే సావిత్రంజు హూత్యన్వారభే యజమానే, యుజ్జతే మనఃతత యుజ్జతేధియో విప్రా విప్రస్యబృహతో వివశ్చితః । విహూత్రాదధేవయునావిదేక ఇన్ద్రసీదే వస్యసవితుః పరిష్టుతిః స్వాహేతి” ఇతి । హూమాథం స్వాహాకారోఽధ్యాహర్తవ్యః । విప్రస్యబ్రాహ్మణస్య యజమానస్య సవ్యస్థినో విప్రా బ్రాహ్మణా ముత్పిజో మసోయజ్జతే లోకేకవినాభ్యో మసో నివార్య యజ్జచిన్తాయాం, తప్త్రీథమం యుజ్జతే నియమయన్తి । తతోధియః ఇన్ద్రియాణ్యపి యజ్జాథేషు స్వస్వవ్యాపారేషు నియమయన్తి కీదృశస్య విప్రస్య । బృహతోవివశ్చితః । హూత్రాః హూమకర్తారం తదిదంవిప్రాణాం మసోనియమాదిసామర్థ్యం । ఏకఇద్విదధే ఏకపవనసజ్జ । కీదృశః । వయునావిత్ర మాగాణ వేదసర్వజ్ఞ ఇత్యథః । నచైకస్యసర్వస్యప్తో విస్తాయితవ్యం యతస్సవితుః ప్రేరేకస్యాన్తర్యామిణో దేవస్య పరిష్టుతిః సర్వవేదోక్తమతిః మహీమహతి । తథాచాధవణికా అభిధీయన్తే “యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ర యస్యజ్ఞానమయంతపః” ఇతి వాజసనేయనశ్చ “సపవనస్సర్వస్యవశీ సర్వస్యప్రప్తో సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదంప్రశాస్తియదిదంకిచ్చ” ఇతి శ్వేతాశ్వతరాశ్చ “పరాస్యత క్తివిపిన్దేవస్రూయతే స్వాభాషికీజ్ఞానబలక్రియాచా వివంసర్వత్రోదాహర్యంపతంమన్త్రం వినియోక్తుం ఉపోద్ధాతత్వేనానుష్ఠేయంపథతై “బద్ధమవస్యతివరుణపాశోదేవై నేముఖ్యులిప్రణేనే క్తిమేధ్యేవజై నేకరోతి” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౪౨) ఇతి ।

రూ. ఆ. పై.	
౫ ౬ ౦	{ శ్రీమాన్ ఉ లక్ష్మీరమణదేవస్థానం శ్యామభోగరామస్వామయ్యంగార్ల వారు, మైసూర్ కోట. }
౫ ౬ ౦	{ బ్రహ్మశ్రీ వేదమూర్తులైన గొట్టావలె శీతారామశాస్త్రిల వారు, మైసూర్ }
౩ ౦ ౦	{ బ్రహ్మశ్రీ రా శ్రీ గుండ్లపూడి రామకృష్ణయ్యగారు మదరాస్ తిరువల్లి కే.జి. }
౩ ౦ ౦	{ బ్ర శ్రీ రా శ్రీ దేవరకొండ సుబ్బరామయ్యగారు మద్రాస్. }
౧౦ ౧౨ ౦	{ బ్ర శ్రీ రా శ్రీ వరాహభొట్ల విశ్వనాథశాస్త్రిలవారు, రాజమహేంద్రవరం సబ్ రిజిస్ట్రార్ }
౬ ౦ ౦	{ వేదమూర్తులైన రా శ్రీ యం. సుబ్బరాయలనాయుడుగారు మద్రాస్, }

శ్రీరస్తు.

జ య ప ర మే శ్వ ర.

ప్ర క ట న.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సహస్రాస్తిక సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారక్షయాళు విద్యత్ప్రభువులకు సవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇచ్చసంచిక గి, ౬.
అణాలహస్వన అయ్యెవలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పడే చందాచేసి అడ్వాన్స్
నైకమిచ్చువారికి వెలత్కించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు
రు ౨ ముండు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా
ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటించబడియుండు సంచి
కలకు చందాదారులును ౬ అణాలహస్వన వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము
మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావిదిలిపెట్టే
వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకను. చందానైకమును నెలనెలగాని మొత్తముగ
గాని మాకు అందవేయవచ్చును. వరసలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాటకు
రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨-౪-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసీ రు ౫-౬-౦
ముందుగా నూకు పంపవలసినది. లేచితో పంపించేయెడల రూపాయి గి అణా ౧౮వకా
రము డిస్కాంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు.
మాకు చందానైకము చెల్లించినవారిచేరులను నైకములనుగూడ నైనెల సంచికలో ప్రక
టించెదము. మార్చి ౬ మొహరులేన మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుంకినను
అది చోరీబాబులుగా భావించబడును. ఇదివరకు, ౯ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడ
మైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటించబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి
యివ్వగలము.

జనుభక్తవ్యయ విద్యత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము
నకు మనవారందరును నడచితో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

సుందరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥

నవంబరు నెల-౧ లేది.

సుదాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన

ములుపల్లి - వెంకటప్పయ్య.

విజంట్.

అం.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యప్రసేత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

మలుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చా బ లి - రా సు స్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౦.

చన్నపుర్యామ్

అదికలాగితిముద్రాయస్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీ రస్తు.

౧౮౭౯ సంవత్సరం || నవంబరుమాసమున నూతనముగా చేరిన

చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రూ. అ.

మ-రా-రా-శ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ|| వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలుగారు

బి. ఏ. చేయించినచందాలు ౯కి రూ - ౬ - ౦ కు వివ

రము. రాజమహేంద్రవరం ఇన్స్టిట్యూట్.

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, సూరి వెంకటకృష్ణశాస్త్రిలువారు. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, మైదవోలు బుచ్చి పాపయ్యగారు. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, ఆచంటిలింగరాజుగారు. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, సాగి వెంకటావధానులుగారు. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, గాదెరాజప్రకాశరావుగారు. ధవళేశ్వరం
వర్కుమాప్ అకౌంట్యాంట్, రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬

బ్రహ్మశ్రీలకై వైశ్యశ్రీ, నాళము కామరాజశ్రేష్ఠిగారు. రాజమహేంద్రవరం.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, పార్వతి పుండరీకాయుడుగారు. కలెక్టర్
హుజూరు శిరస్తేదార్, కాకినాడ.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, కొల్లూరి సోమన్నశాస్త్రిలుగారు. గోదావరి
రిడిప్రెస్ట్, గొల్లలమామిడాడ.

౫ ౬
౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, కల్లూరి సుందరరామయ్యగారు. రాజమహేంద్రవరం.

౫

వెరశించందాలు ౯కి రూ ౬

బ్రహ్మశ్రీలకై వైశ్యశ్రీ, మంచాళ రత్నంగారు. బెజవాడ.

౫ ౬

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, ద్రోణరాజు కృష్ణరావుగారు. మద్రాస్,
తిరువల్లి కే-ఐ.

౧ ౦

శ్రీమత మైసూరుశీమ సర్వాధికారులు, నగరి
హావిద్వాంసులునుఅను వేదమూర్తులైన బ్ర||శ్రీ,
గారి సుబ్బావధానులువారు. మైసూరు.

౫ ౬

హవిధాననామకయోగ్యకటయోగ్యదక్షం పూర్వం బద్ధమాసీత్ తదవ
 స్యతి ముఖ్యేత్ ప్రణేనేక్తిప్రత్యాయేత్ । అత్రమాత్రం “ప్రయుక్తపూర్వే
 శకలే నన్ధయగేఽప్రతిహితశమ్యే ప్రత్యాయ తయోః ప్రథమగ్రథితాన్ధ్రీ
 నిస్సస్యనవా ప్రజ్ఞాతాకృత్వా అగ్రేణప్రాగ్భవంశమభిరః పృష్ఠామ
 వ్యవనయా పరిశ్రీతేనత్ ఛనిషీఅవస్థాపయతి ” ఇతిపృష్ఠ్యాం వేదముఖ్య
 పాక్షిరీప్యో శబ్దాః బద్ధాం రజ్జంమధ్యే అవ్యవయా వ్యవధానమకు
 ర్వత్ । మత్త్రీవినియోగపూర్వకం శకటప్రేరణం విధితై “సావిత్రియర్వా
 హుత్వా హవిధానేప్రసథాయతి సవితృప్రసూతవవై నేప్రవర్తయతి ”
 (సం-౬కాంప్ర౯౮) ఇతి । కల్పః “ స్యాచ్ఛేదయే శబ్దః సువాగ్దేవమర్యాగ్ం ఆ
 వద దేవశ్రుతో దేవేష్వాఘోషాధాం ” ఇతి । హే అక్షదేవ దుర్యాగ్య
 హా ప్రతి సువాగ్ద్యుర్వా సమస్తాచ్ఛేయసూరీం వాచం వద । హేదే
 వశ్రుతో ప్రభ్యాతావయో యజమానోయం యుష్మాదయజతీతిదేవేష్వాఘో
 షేధాం । సువాక్పబ్ధస్య ఉపయోగం నర్కయతి “వరుణోవాపమమర్వా
 గుభయతో బద్ధోయదక్షః స యమత్సజ్యేద్యజమానస్యగృహానభ్యుత్సజే
 త్ సువాగ్దేవమర్యాగ్ం అపదేత్యాసాగృహవైదుర్యాః హృత్వై ” (సం-
 ౬కాంప్ర౯౮) ఇతి । అక్షస్యబన్ధన హేతుపాశోపేతత్వాత్ పరుణత్వం
 వరుణశ్చరూరత్వాద్దుర్వాత్ ఉత్సజేత్ శబ్దంమర్యాత్ । కల్పః “ అతై
 నేపత్నీపదతృతీయేణాభ్యమిశ్రేణోపానక్తి ఆనోవీరో జాయతాం ” ఇతి ।
 సవైవమామూతః । “ ఆనోవీరోజాయతాం కర్తవ్యోయగ్ం సర్వే
 సుజీవామ యోబహూనామసద్వశీ ” ఇతి । కర్మణి సాధుః కుశలో
 వీరః ఆలస్యరహితః పుత్రోస్తాకమాజాయతాం యజ్ఞీవామ యశ్చబ
 హూనాం వశీ నియమనశక్తిమాన్ అసత్ భవేత్ తాన్యశోజాయ
 తాం । అత్రకల్పే పదతృతీయశబ్దేన సోమక్రయణీ పదరజసస్తృతీయాం
 శః పూర్వం సర్వసీతో వివక్షితః । అతోపాజ్ఞనం విధితై “వత్స్య
 పానక్తి పత్నీహిసర్వస్యమిత్రం మిత్రత్వయ యద్యైవత్నీ యజ్ఞస్యక

రోతి మిధునతదథో వత్తియా ఏవైషయజ్ఞస్యాన్వారమ్భానవచ్చిత్యై
(సం-౬కాం|౨ప్ర|౯౨) ఇతి । కల్పః “దక్షిణస్యహవిధానస్య పశ్చాదక్ష
ముపసృత్య దక్షిణస్యాం వత్తన్యాగ్ంస్ఫ్యేనోద్ధత్యావోక్ష్య హిరణ్యం
నిధాయ సమ్మరిస్తీర్యాఽభిజుహూతి, ఇనం విష్ణువిచక్రమే త్రేధానిద
ధేపదం । సమూఢమస్య పాగ్ంసురేతి, అపరం చతుర్గుణసీతం గృహీ
త్వోత్తరస్య హవిధానస్య పశ్చాదుపసృత్యోత్తరస్యాంవర్తన్యాగ్ంస్ఫ్యే
నోద్ధత్యావోక్ష్యహిరణ్యం నిధాయ సమ్మరిస్తీయజుహూతి, ఇగావ
తీ ధేనుమతీహి భూతగ్ం సూయవసినీ మనవేయశస్యే । వ్యసూభాఽద్రో
దసీ విష్ణురేతేదాధార పృథివీమభితో మయాత్రాస్వాహేతి” ఇతి । విష్ణు
స్త్రీవిక్రమావతారం ధృత్యేదం విశ్వం విభజ్యక్రమతేన్త । భూమావేకం
పదమన్తరితై ద్వితీయంపి తృతీయమిత్యేవంత్రేధా పదం నిదధే । పాం
సవోభూమ్యాదిలోకయాపాయస్య పదస్యనన్తితత్ పాగ్ంసురం అస్య వి
ష్ణోస్తస్మిన్ పదేవిశ్వంసమూఢం సమ్యగన్తభూతం । కిచ్చ ఇరావతీ అన్న
వతీ ధేనుమతీ ధేనుబహుక్షీరాగ్ం తవ్యత్యై । సూయవసినీశోభనైర్య
వనైరభ్యవహోరైయైకైమనవేమానవప్రజాభణం యశస్యే యశోనిమి
తైభవతం । ఏతేరోదసీ ద్యావాపృథివ్యా విష్ణుర్వ్యసూభాఽత్ విభజ్య
స్థాపితవాన్ ప్రజాభణంతాచ్చ పృథివీం మయాత్రైః స్వకీయతేజోరూపై
నానాబీవైరభితోదాధారపురోష । సవిష్ణురనయో ర్దక్షిణోత్తర హవి
ధానయోమాగాహుత్యా ప్రియతాంధితై “వత్తనావా అన్వి
త్యయజ్ఞగ్ంరత్యోగ్ంసి జిఘాగ్ంసన్తి వైష్ణవీభ్యాన్మృగ్భ్యం పత్నమో
జుహూతి యజ్ఞోవైవిష్ణుయజ్ఞా దేవ రత్యోగ్ంస్యవహన్తి” (సం-౬కా
౨ప్ర|౯౨) ఇతి । వర్తనాశకటమార్గేణ । అన్విత్య అనుప్రవిశ్య । యజ్ఞోదే
వేభ్యోనిలాయతవిష్ణూరూపం కృత్యేత్యక్తత్వా ద్యజ్ఞస్యవిష్ణుత్వం । అత
ఏవవైష్ణవమన్త్రోత్తరవ్యధికరణం । యజ్ఞాదేవవిష్ణురూపయజ్ఞద్వాచేజైవ
హూమాధారత్వేన హిరణ్యవ్రతేన విధతై “యదధ్వర్యురనగ్నావా
హుతిం జహుయానధోధ్వర్యుః స్వావ్రత్యోగ్ంసి యజ్ఞగ్ం హన్యహిర
ణ్యముపాస్య జుహూత్యగ్నివత్యేవజుహూతినాథోధ్వర్యుభవతినయ

జ్ఞగం రక్ష్యంసిస్తున్తి” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౧౦౩) ఇతి । కల్పః “అతై నే
 సమ్మరిగృహ్య సమ్మేషమాహ హవిధానాభ్యాం ప్రవర్తమానాభ్యామ
 సుబ్రూహీతి తిరుక్తాయాం ప్రవర్తయన్తి, ప్రాచీప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తి
 ఊర్ధ్వం యజ్ఞంనయతంమాజీహ్వరతం” । ఇతి । హే శకటే ప్రాజ్ఞుభే
 గచ్ఛతం । కీన్యశే । అధ్వరం కల్పయన్తి దేవకర్తృ బాధరహితం కువ్వా
 నై । కిన్హ్యుర్ధ్వముపరివర్తేదేవాః ప్రతి యజ్ఞం నయతం మాకుటీతే భవ
 తం అనురాగ మాప్రాపయతం । ప్రాచీశబ్దతాత్పర్యమాహ “ప్రాచీ
 ప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తి ఇత్యాహ సువగ్మేవై నే లోకంగమయతి ”
 (సం-౬కా|౨|ప్ర|౧౦౩) ఇతి । కల్పః “ఆహవనీయాత్ ప్రతీచంత్రీః ప్రక్ర
 మానుచ్ఛివ్య, అత్ర రమేధామితి నభ్యస్తేష్టాపయిత్వా” ఇతి । నభ్యశ్చేన
 ఫలకత్రయోపేతే చక్రేనాభియుక్తం మధ్యమఫలకముచ్యతే । తస్మైయ
 థా శకటం తిష్ఠతితథాస్థాపయేత్ । ప్రాచీనపంచస్తో య్యపురాతన ఆహ
 వనీయః తస్య శక్త ఊర్ధ్వంగాహవాత్యత్వం । ఆహవనీయస్తూత్రరవేదిస్థ
 పవ త్రత్యపురాతన గాహవాత్యస్య శోలాముఖీయత్వమితి । తథాచ
 సూత్రం “ప్రవ్యక్తముద్వాస్య పశుబద్ధపదగ్నిం ప్రణయిత్యేషసోమస్యా
 హవనీయో యతః ప్రణయతి సగాహవాత్య ఇతి” మన్తప్రాతస్త “అత్ర
 రమేధాంవక్ష్యే పృథివ్యా” ఇతి । హే శకటదేవయజ్ఞనాభ్యే పృథివ్యాః
 శరీరే ఉత్తరవెద్యాః పశ్చిమభాగే ప్రకమత్రయ మవసేష్యయత్ స్థానమ
 స్తి అత్ర స్థానే క్రిడితం దేవయజ్ఞసరూపాయావేశః పృథివీశరీరత్వం ।
 “యదిమామవిద్యంత తద్వైద్యేవేదిత్వం” ఇత్యస్మిన్బ్రాహ్మణే ప్రసిద్ధమాహ
 “అత్ర రమేధాంవక్ష్యే పృథివ్యా ఇత్యాహవక్ష్యే హ్యేతత్ పృథివ్యా య
 దేవయజ్ఞసం” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౧౦౩) ఇతి । కల్పః “దివోవావిష్ణవి త్యధ్వ
 ర్యుదక్షిణస్య హవిధానస్య దక్షిణం కణాతదహమనుమేధీం నిహన్తి
 తస్యామీషాం నిసన్యాత్యేకముత్తరస్య ప్రతిప్రస్థాతా విష్ణోనుకమిత్యుత్త
 రస్యోత్తరం కర్ణాతదహమన్ ” ఇతి । యగస్య దక్షిణోత్తరభాగౌ శకట
 స్య కణాస్థానీయా తయోరాతదహ ఈషాభ్యాంసహ దృఢబద్ధసం । దక్షి

బలస్థనసంస్థా మేధీనిభాతవ్యా । మస్త్రోత్పసంపరితా “దివో వా విష్ణుపుత
 వా పృథివ్యా మహిమవా విష్ణుపుత వాఽన్తరితౌద్ధస్తా పృథివ్య బహుభి
 ర్వసవ్యైరాప్రయచ్ఛ దక్షిణాదోతసవ్యాత్ । విష్ణోనుకంపీర్యాణి ప్రవో
 చంయః పాథివాని విమమేరజాగ్ంసియో అస్కభాయదుత్తరగ్ం సధ
 స్థం విచక్రమాణస్త్రోధారుగాయః” ఇతి హేవిష్ణోద్యులోకాద్వా భూలోకా
 ద్వా మహిమలోకాద్వా అన్తరిక్షలోకాద్వా సమానీతై బహుభిధాన
 సమూహైః స్వహస్తాపూరయి హే విష్ణోపూర్ణాద్వా దక్షిణాత్ సవ్యా
 చ్చ హస్తాదాప్రయచ్ఛబహుకృత్వ ఆవృత్యా ప్రకృప్తం మణిమూక్తాదికందే
 హినుకమిత్యవ్యయంకర్తృవాచకం విష్ణోర్విర్యాణికర్మాణిప్రవోచంబ్రహ్మిమి
 కానితానికర్మాణియోవిష్ణుః పార్థివానిరజాంసి పరమాంఖా విమమేని
 మితవా పరిగణితవాంశ్చపునరపి యోవిష్ణుః ఉత్తరం ఉపరివర్తి సధ
 స్థం దేవానాం సహ వాసస్థానంద్యులోకం అస్కభాయత్ యథాధోనప
 తతి తథాస్తవిష్ణుతవాపునరపియస్త్రోధా విచక్రమాణః త్రిషులోకేషు పద
 త్రయం నిదధౌ ఉరుభిమహాత్మభిగీయతే చ । మేధ్యానిభనసంవిధతై “శి
 రోవాపతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిధానం దివో వా విష్ణుపుత వాపృథివ్యా ఇత్యాశీ
 ర్వదయర్చా దక్షిణస్యహవిధానస్య మేధీనిహన్తి శీర్షతపవ యజ్ఞస్య
 యజమాన ఆశిషోవరుధే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౮) ఇతి యథాశిరసి చతు
 రాదీని గోళకాని నిధీయస్తే తథాహవిద్రవవ్యాణి శకలే నిధీయస్త ఇతి
 హవిధానస్య యజ్ఞశిరస్త్యం । హస్తాపృథివ్యాప్రయచ్ఛేత్యా శీర్షస్యాః
 ఋచః పదేషు ప్రతీయతేసే యమృగా శీర్షదా । యద్యప్యేహమేధీన
 ప్రకాశయతి తథాపివాచనికోఽత్ర వినియోగః । అనేనమస్త్రోణ యజ్ఞశిర
 సో హవిధానాద్యజమాన ఆశిషః ప్రాప్నోతి । అచ్ఛాదకంవిధతై “ద
 జ్ఞోవా ఔపరస్తృతీయస్య హవిధానస్యవషటా రెణాక్ష మచ్ఛినద్య
 త్ తృతీయంఛది హవిధానయో రుదాహ్రియతే తృతీయస్య హవి
 ధానస్యావరుద్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౮) ఇతి । దణ్డనామకః కశ్చిదను
 రః ఉపరనామకస్యాసురస్యపుత్రః వషటా రెణదేవేన సహమేత్రీం కృ

త్వా తద్వారాప్రవిశ్య తృతీయస్య శకటస్యాక్షమచ్చినత్ అత స్తృతీయశ
 కటస్యప్రతినిధిత్వేన ఏకైకస్య శకటస్యోద్భవం తృణాదిసర్జితంఛధిః స్థాప
 యేత్ । తత్రదక్షిణోత్తరసార్వభౌమోః పరిశ్రయణార్థే ద్వేషదీప్తి అపే
 త్య తృతీయం । అథశకటే ఆస్తభావ్యహవిధానాఖ్యం మణ్డపం నిర్మా
 తవ్యం । తత్రదక్షిణశకటాత్ పరతోగ్రహసాధనాయామకాశం శిష్టో
 దక్షిణోత్తరయామేవ పన్నభ్యాకాః స్థానానిఖాతవ్యాః । ఏవంపన్నభ్యా
 గే షట్స్థానానిఖాతవ్యాః । తయోః స్థానావద్వ్యోమదభ్యావంశావాదధాతి
 అత్రకల్పః “తాసూదభ్యావంశౌ ప్రోహత్యాధ్యస్యతి పురస్తాద్రరాటిం, వి
 స్థోరరాటమసీతి శిరోవాపతద్యజ్జస్య యద్ధవధానం” ఇతి । హవిధా
 నమణ్డపస్య విష్ణుదేవతాకర్తవ్యత్ విష్ణుత్వం । పూర్వద్వారవర్తిస్తస్మి
 యోర్మధ్యే కాచిద్దర్శమాలాగ్రభ్యతే, తాండభామాలాంతస్పన్ధనాధా
 రం తిర్యగ్వంశం వాసమౌర్భ్యపురుషలలాటత్వేనోపచరితుం విష్ణోరరా
 టమసీత్యుచ్యతే । కల్పః “ప్రాజ్ఞోవంశానత్యాధాయ, విష్ణోః పృథ్వమసీతి
 తేషామధ్యమం ఛదిరధ్యాహతిరత్మివిస్తరం నవామయానుం” ఇతి ।
 యజ్ఞపురుషస్యహవిధానాఖ్య మణ్డపంశిరస్తత్సన్యాం మన్తైరుచ్యతే
 ఇత్యాహ “శిరోవాపతద్యజ్జస్య యద్ధవధానం విష్ణోరరాటమసీ విష్ణోః
 పృథ్వమసీత్యాహ తస్మాదేతావద్ధా శిరోవిష్యాతం” (సం - ౬ కా. ౨ ప్ర
 ౯ అ) ఇతి । ఏకారరాటిఏకంఛదిః ద్వారరాట్యవ్రావతి । యావన్తోమణ్డపస్య
 ప్రకారాపతావద్ధా ఏతావత్ప్రకారం శిరోవిశ్వకర్తృణా విశేషేణన్యా
 తం । శిరస్యాచ్చాదికా త్వగేవఛదిః స్థాపనీయా । కల్పః “హవ్యయో
 శ్చవిషీ నిదధాతి విష్ణోశ్చత్వైస్థః” ఇతి । కల్పః “విష్ణోః సూరసీత్య
 ధ్వయ్యుదాక్షిణం బాహుంన్యూత్వా, విష్ణోర్ధ్రువమసీతి ప్రజ్ఞాతం గ్రం
 థింకరోతి, వైష్ణవమసీ విష్ణవేత్వేతి సమ్మితమభిమతేతి” ఇతి । సీవ్యతే
 అనయారద్యేతి స్వయః । హే విష్ణవహతో త్వం విష్ణుదేవతాకస్య రజ్జురసి
 హే గ్రద్ధిరూపత్వం విష్ణుసమ్మర్థి దృఢమసి హే మణ్డపత్వం విష్ణుదేవతాక
 మసి అతో విష్ణువీతయే త్వం స్మృశామి । అత్రవిష్ణోరితి పన్నభ్యదేవతా

త్వలక్షణం సమ్యక్సంవివక్షిత ఇత్యాహ “విష్ణోః స్యూరసి విష్ణాధ్రువమసీ
త్యాహ వైష్ణవగంహిదేవతయాహవిధానం” (సం - ౬కా| ౨ప్ర|౯౮)
ఇతి । ప్రజ్ఞాతగ్రన్థేప్రసనం విధత్తే “యంప్రథమంగ్రంథింగ్రంథీయాద్య
త్తం విప్రగం సయేదమేహనాధ్వయ్యుప్రవిషాయేతత్సాత్ స విప్ర
స్యః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౮) ఇతి । అమేహనమూత్రనిరోధేన॥

॥ అత్రవినియోగసర్వహః॥ ॥

“యుజ్జహుత్వాసువాగయే శబ్దశ్చేత్తన్త్రయేతతాం
అనోక్షమంచాజ్జహుయాత్ పథోరిదమిరాద్వయాత్ ॥
సావీప్రవర్త్యేశకటే అత్రేతి స్థాపయేదిమే
దివోవిష్ణోర్ద్వయావైధ్యా వనసోవినిహన్త్యభే॥
విష్ణోర్మణ్ణపనిర్మాణం పశ్చభిద్వారివింశతః॥
మధ్యచ్ఛుదిలలాట్యస్తౌ రజ్జస్యూతిశ్చ బద్ధనే॥
వైష్ణవేష్యే శేతనిర్మితంతే మన్తాఃపశ్చదశోదితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయ స్యాప్తమపాదేచిన్తితం॥ ॥

“వికల్ప్యతే బాధ్యతే వా౭౭హవనీయః పదాదిభిః
సామాన్యస్య విశేషణ ప్రత్యయోక్తిత్వసామ్యతః॥
లిక్తచోదకవద్బాధో నాస్తితేన వికల్ప్యతే।
విశేషాథేలక్షణాస్యా దతో ముఖ్యేనబాధ్యతే” ॥ఇతి॥

అనారభ్యశ్రూయతే “యదాహవనీయే జుహ్వతి తేన సో౭స్యాభీ
ప్రఃప్రీతః” ॥ఇతి॥ జ్యోష్ఠోమేశ్రూయతే “పదే జుహూతి వర్తనజుహూ
తి” ॥ఇతి॥ రాజసూయే శ్రూయతే “వల్క్లికవసాముద్ధత్యజుహూతి” ॥ఇతి॥
తథాన్యత్రశ్రూయతే “గాహపత్యే పత్నీసంయాజా జుహూతి”
ఇతి । తత్రానారభ్యవాదేన హూమసామాన్యమనూద్యాహవనీయోవి
హితః । ప్రకరణనియమితైః పదాదివాక్యైస్తదనుబద్ధవిశిష్టా హూమావి
హితాః । గాహపత్యవాక్యేనహూమవిశేషమనూద్యగాహపత్యోవి

హితః । తత్రపదాదిహోమేషు సామాన్యశాస్త్రేణప్రాప్త అహవనీ
యో విశేషశాస్త్రప్రాప్తేః పదాదిభిః సహవికల్ప్యతే । కుతః । ప్రత్యక్ష
వచనోక్తత్వేన సమానబలత్వాత్ । న చైద్రాస్య గాహణపత్యముపత్య
త ఇత్యత్రయథా శ్రుత్యావిగ్రంబాధ్యతేయథా వా చోదకాతినిష్ఠానాంకుశా
నాముపదిష్టైః శరైర్బాధః తథాసామాన్యస్య విశేషేణబాధోఽస్త్విహిచ్ఛే
త్ । న । వైషమ్యాత్ లింగంవిలంబితత్వాద్దుర్బలం । చోదకశ్చానుమేయత
యా దుర్బలః । నన్వేషం సామాన్యశాస్త్రం విలంబ్యతే నాప్యనుమీయ
తే, అతోదార్బల్యాభావాద్వికల్ప ఇతిప్రాప్తే బ్రూహః । హోమసా
మాన్య్యానువాదకం యచ్చాస్త్రం తత్సమాన్యే ముఖ్యత్వాద్దోషవిశేషా
నువాదే లాక్షణికతయా దుర్బలం, విశేషశాస్త్రంతు ముఖ్యవృత్త్యావి
ధాయకత్వాత్ ప్రబలం । న చ పదాదిశాస్త్రమపి హోమసామాన్యమే
వానూద్య పదాదివిధానుకం తస్యమానబలం స్యాదితిశంకా నీయం ప్రకర
ణనియమితత్వేన విశిష్టవిధాయకస్య సామాన్యానువాదాయోగాత్ । తస్మా
త్ ప్రబలేన విశేషేణ సామాన్యం బాధ్యతే॥

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చింతితం॥

“హవిధానస్థితోబ్రూయాత్ సామిధేనీరిహగ్రతా ।

హవిధానస్య తస్మాహ తద్దేశో నేనలక్ష్యతే॥

వాక్యైక్యాదగ్రతామైవం ప్రకృత్యావశ్యమగ్నితః ।

దేశస్రాప్తోలాఘవేన లక్ష్మశ్శకటసన్నిధిః” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేసూయతే “ఉతయత్సన్నన్తి సామిధేనీ స్తవన్వాహుః”

ఇతి । హవిధానమన్తపఠతయో దక్షిణోత్తరభాగావస్థితయో హావి

ధాననామకయోః శకటయోర్మధ్యే దక్షిణంశకట మత్రయత్తచ్ఛబ్దా

భ్యామభిధేయతే తత్సమిపేసోమస్య అభివవః । ఉతేత్యయం శబ్దోఽథశ

బ్దాధేనతతే । అథయన్యై హవిధానే సోమమభిషున్వాన్తి తస్మిన్

సామిధేనీరసబ్రూయూమిత్వర్థః । ఇహదక్షిణస్య హవిధానస్య సామిధేనీవ్య

క్రత్వం ప్రతీయతే । నచాత్రాధామన్తర్వేది మిసోత్యధానం బహిర్వేది

త్యుదాహరణ ఇవవాక్యభేదోపాసః శబ్దోమంశక్యం ఏకవాక్యతాయాః
 స్పష్టప్రతిభాసాదిప్రపాతైబ్రూమః । సామిధేనీనామిష్ట్యజ్ఞతయా దశాపూ
 ణ-మాసావత్ర ప్రకృతిః । ప్రకృతౌచాహవనీయాగ్నేః పశ్చిమోదేశః సా
 మిధేనీనాం స్థానం । ఇ-శూల త్తరవేదేరాహవనీయత్వాత్ తదపేక్షయా
 హవిధానస్య పశ్చిమదేశేవస్థానాత్ సదేశకోవ్యవసేన ప్రాప్తఇతినదేశ
 స్యసామిధేన్యజ్ఞత్వం విధాతవ్యం, కిన్తు దక్షిణోత్తరసావిధాన సమీపదే
 శయోరనియమప్రాప్తౌ దక్షిణస్య హవిధానస్య సమీపదేశం నియన్తు
 హవిధానేన స్పృశిలత్వత్ । తథాసతి నియమమాత్ర విధానాల్లాభ
 వం భవతి । త్వత్పక్షేత్వభివవోపలక్షితస్య దక్షిణస్య హవిధానస్యాత్వ
 ప్రవప్రాప్తం సామిధేన్యజ్ఞత్వం పిదీయత ఇతి గౌరవంతస్యాజ్ఞేశలక్షణా॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్యప్రథమపాదేవిత్రితం ॥

“హవిధానోద్ధ్వణానీ ననూషధాధామన్తే న్తరం ।

నాస్యస్తివానశక్యత్వా ద్దేశభేదాదితో న్నినుః”॥ఇతి॥

బోధ్యమ్మే హవిధాన నామకయోః శకటయోః ప్రవతనానూ
 ధ్వమాపధద్రవ్యకాణాం పురోదాశాదీనాం నిర్వాచాయ తయోరేవ శ
 క్తత్వాన్న శకటాన్తరమస్వేవ్యమితిచేత్ । సదేశభేదాత్ మహావెద్యాం
 మప్రసూర్యకం ప్రపర్త్య హవిధానమణ్డపే హవిధానాభ్య శకటే
 ఘాపితే నిర్వాపన్తు ముఖ్యగాహాపత్యాత్ పశ్చిమేదేశే కిచ్చ అస్యత్ర
 తృతీయం శకటం, అనాంసప్రవర్తయన్తి బహువచనోక్తేః తస్మాచ్ఛకటా
 న్తరేనిర్వాహః॥ * ॥

ఛందాంసి.

యజ్ఞతే మనఇతి జగతీ । ఆనోపీర ఇతివిరాట్ గాయత్రీ । ఇదం విష్ణు
 రితిగాయత్రీ । ఇరావతీతి త్రిష్టుప్ । సావీత్రేతమితి ద్విపాత్త్రిష్టుప్ । అత్ర
 రమేథా మిత్యేకపదా విరాట్ । సావా విష్ణునుకమితి త్రిష్టుభా ॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాధ్యక్షకాశే కృష్ణయజు స్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశో న్మనాకః ॥ * ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

కృణుష్వసాజః ప్రసేతిం న ప్రథీయం యాహి రాజేవామవాగ్ం ఇ
భేన । తృష్వీమను ప్రసేతిం ద్రూణానోఽస్తాసి విధ్య రక్షసస్తపిష్ఠైః । త
వభ్రమాస ఆశుయా వతన్వసుస్పృశ ధృవతా శోశుచానః । తపూగ్ం
వ్యగ్నే జుహ్వీ వతక్తానన్దితో విస్మృ పిష్వగుల్కాః । ప్రతిష్ఠృతో విస్మ
జ రూణేతమో భవా పాయుర్విశో అస్యా అదభ్యః । యోనో దూరే
అఘశగ్ం సః ॥౧॥

యో అన్యగ్నే మాకష్టే వ్యధిరాదధీర్వీత్ । ఉదగ్నేతిష్ఠప్రత్యా
తనుష్వ న్యమిత్రాగ్ం ఓషతాత్ తిక్షహతే । యో నో అరాతిగ్ం స
మిధాన చక్రే నీచా తం ధత్యతనం న శుషగ్ం । ఉద్ధ్వో భవ ప్రతివిధ్యా
ఽధ్యఽన్యదావిమృణుష్వ వైవ్యాన్యగ్నే । అవస్థిరాతనుహియాశుజా
నాం జామిషజామిం ప్రస్మగ్హి శత్రూన్ । సతే ॥౨॥

జానాతి సుమతిం యవిస్త యశువతే బ్రహ్మణేగాతుమైరీత్ । విశ్వ
న్యస్తై సుదినాని గాయో వ్యుహ్నాన్యర్యోవిమరో అభిభ్యత్ । సేదగ్నే
అస్తు సుభగః సుదాసుయ్యస్తా నిశ్యేన హవిషా య ఉక్తైః । పిప్రీషతి
స్వఆయుషి దురోణే విశ్వేదస్తై సుదినా సానద్విహితాచామితే సుమతిం
భోప్యర్వాక్ సంతేవావాతా జరతాం ॥౩॥

ఇయంగిః । స్వశ్వాస్తా సురథా మజాయేమాస్తే క్షత్రాణి ధార
యేరసుమ్యాక్ । ఇహ త్వా భూయాచ రేచుష్వత్ దోషావస్త్యేదివా

గంసమనుద్యుః । క్షీణస్తస్త్వా సమసః సపేమాభి ద్యుమ్నాతస్థివాగ్ం
 సో జనానాం । యస్తస్త్వ స్వశ్వః సుహిరణ్యో అగ్న ఉపయాతి వసుమ
 తా రథేన । తస్య త్రాతా భవసి తస్యసఖా యస్త ఆతిభ్యమానువక్ జ
 జోషత్ । మహాబాహుజామి ॥ ౪ ॥

బ్రువతా వహాభిస్తనా పితుగోతమాదస్వయాయ । త్వనో అస్య
 వచసశ్చిక్షిద్ది బాహుతయవిష్ట సుక్రతో దమూనాః । అస్వపృజస్తరణయః
 సుశేవా అతద్ద్రాసోవృకా అశ్రమిష్ఠాః । తేషాయవః సద్రియభోచి నిష
 ధ్యాగ్నేతపః పాస్త్యమూర । యేషాయవో మామతేయస్తే అగ్నే ప
 శ్వవో అన్ధందురితాదరక్ష । రరక్షతా సుక్యతో విశ్వవేదా దిష్ణస్త ఇ
 దిపవోనాహ ॥ ౫ ॥

దైభుః । త్వయా వయగ్ం సద్గన్యస్త్యైతాస్తవ ప్రశత్యశ్యామవాజా
 న । ఉభా శగ్ంసా సూదయ సత్యతా తే సుష్ఠయాకృణుహ్యహ్రయాణా
 అయాతే అగ్నేసమిధా విధేమ ప్రతిస్తామగ్ం శస్యమానం గృభాయ । ద
 మాశసో రక్షసః పాహ్యస్యాః ద్రుహూనిదో మిత్రమహూ అవద్యా
 త్ । రక్షోహణం వాజినమాజిఘమ్ని మిత్రం ప్రథిస్తముపయామిశర్క ।
 శిశానో అగ్నిగ్రత్రతుభిః సమిద్ధః స వో దివా ॥ ౬ ॥

సరివః పాతు నక్తం । విజ్యోతిషా బృహతా భాత్యగ్నిరావిర్విశ్వ
 ని కృణుతే మహిత్యా । ప్రాదేవీర్తాయాః సహతే దురేవాః శిశీతే శ్వ
 ష్టే రక్షసే వినితే । ఉత స్త్వా నాసో దివిష్త్వగ్నేస్త్యాయుధా రక్ష
 సే హస్తవా ఉ । మదేచిదస్యప్రరుజన్తి భామానవరస్తే పరిబాధో ఆ
 దేవీః ॥ ౭ ॥

అఘశగ్ంస్తః సతే జరతాగ్ం రుజామి హ దివైకచత్వారిగ్ంశచ్చ॥
 ఆప ఉన్దన్వా హుత్యై దైవీమియం తె వస్వస్త్వగ్ంశునా తే సా
 మం త ఉదాయమా ప్రచ్యవన్వాగ్నైరౌత్థిభ్యమగ్ం శురగ్ం శర్విత్రాయ
 నీమేసి యుజ్జతే కృణుష్వపాజశ్చతుదశః ॥ ౧౮ ॥

అపావస్వస్వియాతవేయశ్శీతృస్త్రిగ్ంశత్ ॥ హరిః ఓం ॥

ఇతి తై త్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే చ
 తుదశోఽనువాకః॥ ॥*॥ ॥*॥ ॥*॥ ॥*॥

సమాప్తశ్చాయం ద్వితీయఃప్రపాఠకః.

బాష్యమ్.

త్రయోదశేఽనువాకే హవిధానమణ్డపనిమాణము క్తం । యద్యపి
 నైతావతా కిచ్ఛిత్ ప్రమేయం పరిసమాప్తం తథావ్యధ్యాపకసమ్ప్రదా
 యపరమ్పరయా ప్రపాఠక ఉత్తరానువాకే సమాప్యతే ఇత్యన్తిమానువా
 కత్వాచ్చతుర్దశే కామ్యాసామిధేన్యః పురోఽనువాక్యా యాజ్ఞాశ్చోచ్చయ
 నైతత్రేష్టి కాండే వ్రాతపత్యేష్టేధూర్ధ్వం రాయోఽఘ్నిష్ఠిరేవమూమ్నాయ
 తే “ అగ్నయే రాయోఽఘ్ని పురోఽదాశమస్తాకపాలం నిర్వపేద్యగ్ం రతూ
 గ్ంసి సచేరన్నగ్నిమెవరతూహణగ్ంస్వేనభాగధయేనోపధావతి సేవా
 స్సాద్రతూగ్ంస్యపహన్తి” (సం-౨కా.౨ప్ర.౨౨) ఇతి సచేరకసమవేయః
 బాధరన్నిత్యర్థః । మధ్యరాత్రికాలం విధత్తే “ నిశితాయాం నిర్వపేన్నిశి
 తాయాగ్ంహి రతూగ్ంసిప్రేరతే సమ్ప్రేణాస్యేవైనానిహన్తి” (సం-
 ౨కా.౨ప్ర.౨౩) ఇతి । ప్రేరతే ప్రకరణవరన్తి అతస్తస్యాంవెథాయాం ని
 ర్వాపేణప్రచారవద్యై వైనాని రతూంసిహన్తి యాగభూమేఽపరితోవెప్త
 సంవిధత్తే “పరిశ్రితే యాజయేద్రక్షసా మనన్వవచారాయ” (సం-౨కా.

౨ప్ర.౨౪) ఇతి । అనుప్రవేశాభావాయేత్యర్థః । రక్షాహణం వాజినం విజ్యే
 తిహ బృహత్యైతా మస్తా । విధత్తే యేనోఽస్మీయాజ్యానువాక్యే భవ
 తోరక్షసాగ్ంస్త్యైత్వే” (సం-౨కా.౨ప్ర.౨౪) ఇతి । హింసార్థమిత్యర్థః ।
 అస్మామిష్టా కృణుష్వపాజ ఇత్యనువాకకృత్స్వైపివిధియ్యుక్తః । తస్మి
 న్నృచోఽస్తాదశ, తానుపశ్యదశసామిధేన్యః, ఏకాపురోసువాక్య, ద్వేయా
 జ్యే వికల్పితే ఇతి । తత్రేయంప్రథమా “కృణుష్వపాజఃప్రసేతింసప్రశ్నీం
 యాహి రాజేవామవాగ్ం ఇభేన । తృప్తీమను ప్రసేతిం ద్రూణానోఽస్తా
 సి విధ్యరక్షసస్తపిష్టైః” ఇతి । కృణుష్వ కురుష్వ । పాజః బలం । ప్రసే
 తిం సమ్యగబద్ధసహేతుభూతపాశ్యామివ ప్రశ్నీంప్రసారితాం । ఆమవాక్
 అమాత్యయ్యుక్తః । ఇభేనహస్తినాత్వప్తీం ధీప్రగామినీంప్రసేతిం ప్రకృప్త
 సేనాం ద్రూణానోహింసా । అస్తాస్తేస్తా భావయితోరక్షసో రాక్షసాః ।
 తపిష్టైరతినైవైవైబాః । హేఅగ్నేమ్యగబద్ధనాయప్రసారితా పా
 శ్యామివ రక్షోనిరోధాయప్రాథంబలంకురు । అమాత్యయ్యుక్తోజేనసహితో
 రాజేవ రక్షసామపరియాహి । ధీప్రగామినీం పరకీయసేనాం అనువృత్త
 తోగత్వా మారయత్ అవశిష్టాయా భావయితాభవపలాయమానానపి
 రాక్షసాః బాజైస్తీత్యైవిధ్య ॥ ౧ ॥

అథద్వితీయా “తవ భ్రమాస ఆకుయా పతన్త్యనుస్మృతధృవతా
 శోశుచానః తపూగ్ంవ్యగ్నే జుహ్వీపతక్షానస్త్వితో విస్మజవిష్వసుః”
 ఇతి । భ్రమాసో భ్రమణశాలినో విస్ఫులిక్తాః । అనన్దితోఽఖిణ్ణితః । ఆ
 శుయా శీఘ్రగామినః । ధృవతాధాప్త్యేనశోశుచానోభృశనీవ్యమానః ।
 తపూగ్ంషిసంతాపాః । పతక్షాపతనశీలాః । విస్మజ విశేషేణోత్పాద
 య । విష్వకోనర్వతః । ఉలూఃమహాజ్వాలాః । హే అగ్నేతవసమృద్ధినో
 విస్ఫులిక్తాః శీఘ్రగామినస్సర్వతరివతన్తి । త్వమపి భృశంధీవ్యమానః । తై
 విస్ఫులిక్తైస్తానసురాకా ధాప్త్యేన అత్యంతగాఢంఅనుస్మృత । పునరపిజు

హ్వయతేనహవిషాత్వమవిచ్ఛిన్నం సకలస్తాపా విష్ణులిక్ష్ణా కమహా
జ్వాలాశ్చ సురబాధనాయసర్వతో బాహుశ్చైనఉత్పాదయ ॥ ౨ ॥

అథతృతీయా “ప్రతిస్పశో విస్వజ తూణితమోభవాపాయుర్విశో ఆ
స్యా అదభ్యః | యో మోహూరే అఘశగ్ంసో యో అన్త్యగ్నేమాకేష్టేవ్య
ధిరాదభీష్త్” ఇతి | స్పశ్యపాశాః | తూణితమోఽతిత్వరితః | పా
య్యుపాలయతా | విశగ్గిప్రజాయాః | అదభ్యః కేనాప్యహింసితః | అఘశగ్ం
సోవిచిత్రవధకారి | అద్రిసమీపే | మాకేష్టేవ్యధిః వ్యధాంమాకాక్షీః | ఆ
దభీష్త్ ససర్వతో ధృష్టోభవతు | హే అగ్నే చిత్రవధకారి రాక్షసో
యోఽస్మాకం వైరిమారేవ ర్తతే యశ్చాంతికేతం ప్రతిత్వమభిత్వరితో బ
ద్ధహేతూన్నాశాః వివిధాశ్చృజాకేనాప్యహింసి తన్త్యమన్తదధీనాయా
అస్యాః ప్రజాయాః పాలకోభవ, కోఽపివ్యభయతా రాక్షసః తే సమీపే
సర్వత్రధృష్టో మైవభవతు ॥ ౩ ॥

అథచతుర్థీ “ఉదగ్నేతిష్ఠప్రత్యాతసుష్వ న్యమిత్రాగ్ం ఓషతా
త్ తిక్షహేతే | యో మో అరాతిగ్ం సమిధాన చక్రేనీచాతం ధత్యుత
సం నశుషగ్ం” ఇతి | హే అగ్నేత్వముత్త్రిష్ఠశ్రూః ప్రతిసమ్వతః ప్ర
వర్తస్స | హేతిష్ఠాయధత్వం అమిత్రాః సితరాం ఓషతాత్ దహాహేస
మిధ్యమానవహ్నోయోస్మాకంహస్తం అరాతిం శత్రుత్వం చక్రకృతవాః |
తం నీచాకృత్వాశుషగ్ం అతసం న శుషగ్ం కాస్థమివధక్షిణ్మీకురు ॥ ౪ ॥

అథపంచమీ “ఉద్ధ్యోభవప్రతివిధ్యా ధ్యన్తదావిష్కృణుష్వదైవ్యా
న్యగ్నే | అవస్థిరాతనుహి యాతుజానాం జామిమజామిం ప్రమృణోహిశ
శ్రూన్” ఇతి | హే అగ్నేత్వమూర్ధ్వోభవ ఉద్యుక్తోభవ | అన్తదధి ఆ
స్మాకముపరి యేశత్రవః సంవృతాః తాన్ప్రీతివిధ్య | హే అగ్నేదైవ్యా
నివీర్యాణిఆవిష్కరు | యాతుజానాం యాతుధానానాం స్థిరాణివీర్యా
ణ్యవమతాని యథాభవన్తి తథాతనుహికురు | జామింపునః పునస్తాడితం |
అజామిమతాడితం | తాన్ప్రశాన్తస్సర్వాః ప్రమృణోహిమారయ ॥ ౫ ॥

అథవక్ష్మీ “సతేజానాతి సుమతీంయవివృతయ ఈవతే బ్రహ్మణేగాతు
మైరత్ । విశ్వాన్యస్తై సుదిసానిరామోద్యుమ్నాన్యయోఽవిదురో అభి
ద్యాత్” ఇతి । హేయవిష్టయువతమ యోయజమానః ఈవతేస్వగృహం
ప్రతిగమనవతే బ్రహ్మణేపరివృథాయ తుభ్యంగాతుం హవిర్లక్షణమన్న
మైరత్ ప్రదదాతి సపవ యజమానస్త్య మనుగ్రహయిక్తాం సుమతీం జా
నాతి । త్వమప్యయ్యః స్వామీభూత్వారామోధనానిద్యుమ్నాని య
శాంసి దురో గృహంశ్చాభిలత్యై యజమానాయవిశ్వనిసుదిసానియ
థాభవన్తి తథాద్యాత్ ప్రకాశయ అనుగృహణ ॥ ౬ ॥

అథసప్తమీ “సేదగ్నేఅస్తుసుభగః సుదానుయస్త్యా నిత్యేనహవి
షాయ ఉక్తైః । పిప్రీషతి స్వఅయుషి దురోణేవిశ్వేదస్తై సుదిసాసానదప్తిః”
ఇతి । హే అగ్నేయోయజమానః స్వఅయుషి యావజ్జీవం దురోణేన్వేగృ
హే నిత్యేనప్రతిదిన మనుష్ఠేయేన హవిషాత్వాం పిప్రీషతి ప్రీణయతు మి
చ్ఛతి యశోవృక్తైః శస్తైః పిప్రీషతి సపవసుభగః శోభనదానవానప్యస్తు
అస్తై ఆన్యయజమానస్య సాసర్వాపీప్తిః సుదిసైవానత్ భవతి ॥ ౭ ॥

అథాష్టమీ “అచామితేసుమతీం ఘోష్యర్వాక్ సంలేవావాతా
జరతామియం గీః । స్వశ్వాస్త్యా సురథామజయేమాస్తేక్షత్రాణిధార
యేరనుద్యుక్” ఇతి । హే అగ్నేతవ సుమతీం అనుగ్రహరూపా మచా
మి మనసాపూజయామి|అర్వాక్ అర్వాచీనాపిఘోషీ ఘోషవతి|ఇయం
స్తుతిరూపా మదీయా గీః వావాతాపానఃపున్యేనప్రసృతాతే త్వయి స
మ్యక్ జరతాం జీయతాం త్వాంవిహాయాన్యత్ర మాగచ్ఛతు । వయస్తు
త్వత్ ప్రసాదాచ్ఛోభనైరత్వైః రక్షైశ్చయిక్తాః సన్తః త్వామజయేమ
సేవేమహి । త్వమప్యనుద్యుక్ అనుదినం అస్తై అస్తాసుక్షత్రాణి సామ
ధ్యాని ధారయేః ధారయ ॥ ౮ ॥

అథనవమి “ఇహాత్వా భూయ్యాచరేమపత్నా దోషావస్తర్జ్జి ది
వాగ్ంసమనుద్యూమ్ । క్షీణస్తస్త్యా సమనసః సపేమాభి ద్యుమ్నాతస్థివా
గ్ం సోజనానాం” ఇతి । హే అగ్నే ఇహాస్త్రి లోకైశ్చేయోఽర్ఖి ఘృ
షః త్వామేవ భూరిబాహుశ్యైస సర్వత ఉపచరేత్ త్వా ఆత్మని స్వని
మిత్తం । కీర్ద్యశంత్యాం । దోషావస్తర్జ్జిదివాంసం రాత్రిందివం దీప్యమా
నం । కియంతంకాల ముపచారః । అనుద్యూమ్ అనుదినం । తస్మాత్ వయం
క్షీణస్తో హృష్టమనసః త్వాంసపేమసగ్ధ్యేమభజేమ । కింకుర్వస్తః । జనా
నాంమధ్యేద్యుమ్నాని ధనాన్యభిశస్థివాంసః త్వత్ప్రసాదాదధిస్థితవస్తః॥

అథదశమి “యస్త్యాస్యశ్వః సహిరణ్యో అగ్నేఉపయాతి వసుమ
తారథేన । యస్యత్రాతా భవసితస్యస ఖాయస్త ఆతిభ్యమానుషక్ జ
జోషత్” ఇతి । హే అగ్నేత్వత్ప్రసాదా చోభవైరత్వైః సమీచినేన
హిరణ్యేనచయంత్రాయో యజమా నోహవి స్వరూపధనవతా రథేన సహ
త్వాముపయాతి తస్యత్వంత్రాతా భవసి । కిఞ్చయస్తవా తిథిసత్కార
మానుషక్ ప్రతిదినంజజోషత్ ప్రితిపురస్కరంకరోతి తస్యత్వం సఖవత్
స్వాధీనో భవసి॥ ౧౦ ॥

అత్రైకాదశీ “మహూరుజామి బన్ధతావచోభిస్తన్వాపితుగ్గోతమా
దన్వియాయ । త్వస్మోఅస్యవచసశ్చికిధిహూతయవిష్టసుక్రతోదమూ
నాః” ఇతి । హేఅగ్నేబన్ధతాత్వదీయబన్ధ త్వేనమహూఽనురాణాం తే
జోవిత్తైపరూపైర్వచోభిరేవరుజామి భజ్జయామి । తత్త్వదీయం బన్ధ
త్వంగోతమాత్ గూతమ సదృశాధ్యాపకాత్ పితుమామను ఇయా
యప్రాపహేహూతదేవానామాహ్వతః యవిష్టయవతమ సుక్రతో
శోభనక్రతోయాగనిష్పాదక దమూనాదాస్తమనాః త్వం నోఽస్త్యదీయ
స్యాస్యవచసోఽధీతవేదస్య రహస్యం చికిధి జానాసి॥ ౧౧ ॥

అథద్వాదశీ “అస్వప్నజస్తరణయః సుశేవా అతద్వాసోఽవృకా అ
శ్రమిస్తాః । తేహయవః సద్రియఞ్చౌనిషద్యాగ్నేతవనః పాస్త్యమూర”

ఇతి । హే అగ్నేతవతేరత్నయో నోఽస్తాకాపాన్తు । త్వదీయాస్తథావిధా
 రత్నయోఽస్తాకా పాలయన్తు । అమూరేత్యగ్నివిశేషణం । మూమూఁచ్ఛాక
 తద్వాకామూరః తతోఽన్యత్వాదమూరః తస్యసమ్బోధనం । కీదృశాస్తై
 రత్నయః । స్వప్నజన్మానో మిథ్యాభూతానభవన్తి ఇత్యస్వప్నజః । వ్యత్యయే
 నైకవచనం । తరణయోమరితరూపంతమస్తారయన్తి । సుశేషాః సుఖేనసే
 వితుం శక్యాః । అతద్దాస్యో అప్రమత్తైః । అవృకాః అహింసకాః । ఆశ్ర
 మిస్తాః శ్రమరహితాః । పాయవః పాలకాః । సద్రియశ్చిన్ద్ర సహప్రవర్త
 మానాః । నివద్య యాగప్రదేశేస్థిత్యా ॥ ౧౨ ॥

అథత్రయోదశీ యేషాయవోమామతేయం తేఅగ్నేపశ్యన్తో అన్ధం
 మరితాదరక్షా । రరక్ష తాస్యకృతో విశ్వవేదాదిపుస్త ఇదివవో నాహ
 దేభుః ” ఇతి । హే అగ్నేతవసవృద్ధినః పాలకాయే రత్నయః మమతా ఖ్యా
 యాః కస్యాశ్చిద్యోషితోపత్యం కీడ్వదన్ధం పశ్యన్తో మరితాదాధ్యై । లక్ష
 ణాదరక్షా । ఇయంత్యాఖ్యాయికా కాపి బ్రాహ్మణాన్తరే ద్రష్టవ్యా । వి
 శ్వంవేత్తీతి విశ్వవేదాః తాదృశోభవాన్ సుకృతః శోభనకర్తృకారిణః
 తాన్రక్షీరరక్ష । రిపవోగాక్షసాస్తై తాన్దిపుస్త ఇత్పరిభవతు మిచ్చ
 న్తోఽపి నాహదేభుః నైవ పరిబభూవుః ॥ ౧౩ ॥

అథతతుదశీ “ త్వయావయగ్ంసధన్యస్వైతాస్తప్రణీత్యశ్యామ
 వాజాన్ । ఉభాశగ్ంసా సూదయసత్యతా తేఽసుష్ఠయా కృణుహ్య హ్ర
 యాణ ” ఇతి । హే అగ్నేవయం తవప్రణీత్యా ప్రేరణయా వాజానన్నాన్
 అశ్యామ । కీదృశావయం । త్వయాసధన్యః సహయజ్ఞకర్తృనయన్తీతిసధన్యః ।
 త్వోతాస్త్యయారక్షీతాః । హే సత్యతా తే సత్యవిస్తారక ఉభాశగ్ంసా త్వ
 దగ్నేఽస్తాభిః శంసనీయా విహింసామష్టికపురుషాధాన్తభౌసూదయర
 త్న । హే అహ్రయాణ భక్త్యానాం అలజ్జాకర అసుష్ఠయాకృణుహి
 శోభనానుస్థానేన తావుభౌమరు ॥ ౧౪ ॥

అథపశ్చదశీ “అయా తే అగ్నే సమిధా విధేమ ప్రతిష్ఠామగ్ం శస్య
మానం గృభాయ । దహశసోరక్షసగి పాహ్యస్తాః ద్రుహేహా నిదోమి
త్రమహేహా అవద్యాత్” ఇతి । హే అగ్నే అయాసమిధా అసయాసా
మిధేన్యాతేత్వాం విధేమ పరిచరేమ । అస్మాభిః శస్యమానంస్తామంస్తాత్రప్ర
తిగృభాయ ప్రతిగృహేణ । అశసోఅప్రశస్తాః రక్షసోరాక్షసాః దహ । మి
త్రముపకారకం మహస్తేజో యస్యాసా మిత్రమహః । హే మిత్రమహ ద్రు
హేహా వైరికృతాత్ ద్రోహాత్ నిదోనిద్దాయాః అవద్యాత్ అశాస్త్రీ
యానుస్థాననోమాచ్ఛాస్తాన్ పాహి ॥ ౧౫ ॥ ఇతి పశ్చదశసామిధేన్యః ॥

అథహోదశీ । సాతుపురోఽనువాక్యా “రక్షోహణం వాజినమాజి
ఘ్నన్తి మిత్రం ప్రతిష్ఠముపయామి శర్మ । శిశానో అగ్నిప్రకృతుభిః సమిధ్భిః
సమోదివా సరిషః యాతునక్తం ” ఇతి । రక్షసాంహస్తారం అన్నవస్తం
అగ్నిం ఆభిముఖ్యేనదీపయామి । జగతాంమిత్రం ప్రతిష్ఠం విస్తీర్ణాతమం
శర్మ శరణముపయామి భజామి । ఏతదాదిభిర్వి కృతుభిః సమిధ్భిః సంజ్వలితః
శిశానస్తీక్ష్ణః సోఽగ్నిర్దేవోరిషః హింసకాదస్తాః పాతు । సపవనక్తమ
పి పాతు ॥ ౧౬ ॥

అథసప్తదశీ । సాతుయాజ్యా “విజ్యోతిషాబృహతా భాత్యగ్నిరావి
క్షిప్వాసిక్ష్ణుతే మహిత్య । ప్రాఽదేవీర్తాయాః సహతే దురేవాః శి
శీతే శృణ్వేరక్షసే వినిత్యే ” ఇతి । అయమగ్ని బృహతాజ్యోతిషా విభా
తి । విశ్వనిమహి త్వామాహత్యై నావిషకరుతే । అదేవీరాసురీర్దురే
వాదురత్యయా మాయాః ప్రసహతే వినాశయతి । రక్షసేరాక్షసాః వి
నిత్యేవినాశయతుం శృణ్వేద్వేజ్వాతే శిశీతే తీక్ష్ణీకరోతి ॥ ౧౭ ॥

అథాష్టదశీ । సాతువికల్పితా యాజ్యా “ఉతస్మానాసోదివిషస్త్య
గ్నేస్త్రిగ్దాయుధారక్షసే హస్తవాఉ । మదేదిదస్యప్రరుజన్తి భామానవర
స్తే పరిచాధోఅదేవీః ” ఇతి । తిగ్దంతీక్ష్ణం త్వమేవాయుధంయేషాంరక్షీనాం

తే తిక్తాయుధాః। తే తప స్వానాసః అనేనపురోడాశేన ధ్వనింకుర్వంతః।
తాదృశా అగ్నేరత్తయ ఉతదివిషస్తు ద్యులోకేపిప్రసరన్తు । కిమథం । ర
క్షసేహన్త వా ఉ రాక్షసాః హస్తుమేవఅస్య అగ్నేర్భూమా భాసోరత్త
యోమదేచిత్ అన్తర్ధహయైవ ప్రరుజన్తి ప్రతిపక్షిణో భజ్జయన్తి । అదే
వీః ఆసుయః పరిబాధస్సర్వతః కృతాః బాధాః నవరస్తే నైవాస్సానా
వృణ్యన్తి । అత్ర షోడశీ వికల్పితాసామిధేనీ । తేనషోడశసామిధేన్యభివ్యపి
వతుః । ఉ త్తరే యాజ్ఞానువాక్యేభికిచిత్ । తథా వా అస్తు ।

॥ అత్రవినియోగ సర్వోహః ॥

“కృణురాత్మోఘ్నకేయాగే సామిధేన్యస్తుషోడశ ।

యాజ్ఞానువాక్యేద్వై అష్టాదశమన్త్రా ఇహేహాదితాః” ॥ ఇతి ॥

మీమాంసాతు ఉభావామిన్ద్రాగ్ని ఇత్యత్రేవ సప్తత్రయాజ్ఞాకా
ణ్డే యోజనీయా । ఛన్దోఽపి సర్వాసామృచామత్రత్రిష్టుభేవ ॥

“వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహోదంనివారయన్ ।

పునుద్ధాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః ॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థముహేశ్వరా పర్వావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ
విద్యారణ్యమునివీరే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః ॥*

స మా ప్రశ్న ప్రపాఠ కౌ ద్వి తీ యః.

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మర్షణమస్తు.

౧౨

శ్రీ వేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

— హరిః - ఓం శః —

దేవస్య త్వా సవితుర్వప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తా
భ్యా మానదదే భిరసి నారసి పరిలిఖతగ్ రక్ష్య పరిలిఖతా అరాతయ ఇ
దమహగ్ రక్షసోగ్రివా అపిక్యంతామి యోఽస్మాక్ ద్వేష్టి యశ్చ వయం ద్వి
ష్ట ఇదమస్య గ్రివా అపిక్యంతామి దివే త్వా న్తరితాయ త్వా పృథివ్యై త్వా
శున్ధతాం లోకః పితృషదన్యో యవోఽసి యవయాన్త ద్వేషః ॥ ౧ ॥

యవయాఽరాతీః పితృణాం సదనమస్య ద్వివగ్ సభానా న్తరితుం
పుణ పృథివీం దృగ్ హ ద్యుతానస్తామారుతో మనోతు మిత్రావరుణయో
ధుగ్రివేణ ధన్యుణా బ్రహ్మవని త్వా క్షత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయ
స్వోపవనిం పయ్యూహోమి బ్రహ్మదృగ్ హ క్షత్రం దృగ్ హ ప్రజాం దృగ్
హ రాయస్వోషం దృగ్ హ ఘృతేన ద్యావా పృథివీ అపృణేథామిన్ద్రస్య స
దోఽసి విశ్వజనస్య ఛాయా పరిత్వా గిర్వణో గిర ఇమాభవన్తు విశ్వతో
పృథా యమనువృద్ధయో జుష్టాభవన్తు జుష్టయ ఇన్ద్రస్య సూరసీన్ద్రస్య
ధుగ్రివమన్యైన్ద్రమసీన్ద్రాయ త్వా ॥ ౨ ॥ ద్వేష ఇమా అప్రానశ చ ॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ప్రథ
మోఽనువాకః ॥ ॥

౨౨

శ్రీసరస్వత్యైనమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్చయేన వేదా యోవేదేభ్యోఽఖలం జగత్.

నిమఃమేతమహంవందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥

ద్వితీయప్రపాఠకే సోమక్రయం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యతతోహవి
ధానమజ్ఞాపనిమాణవయన్తం కర్మజాతంప్రతిపాదితం । అథతృతీయేఽ
స్మిక్ ప్రపాఠకే అగ్నిహోమీయపశుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యతే ఆదౌతావ
ర్చూర్వశేషః సదోమజ్ఞాపనిర్నాదిః ప్రతిపాద్యతే । తత్ర అనువాకాధాన్
వినియోగసజ్జగ్రహకారణాభిహితాః ।

“పశుప్రశ్నే తృతీయేఽస్మిక్ అనువాకాశ్చతుర్దశః ।

సదశ్చోపరవాధిస్థ్యా వై సర్జనహుతిస్తథా॥

యూపచ్ఛేదస్తత్ప్రతిష్ఠా పశూపాకృతిహింసనే ।

వపోత్థేదో వపాహూమో గుదకాంతాహుతిస్తయా॥

వసతీవయ్యుపాదానం సోమోపావహృతిస్తథా॥

కావ్యయాజ్ఞాఇతిప్రోక్తా అథాఽత్రానువాకగాః” ॥ ఇతి॥

కల్పః “అథాన్యైర్యగిప్రవక్షిణ మావృత్య ప్రత్యజాద్రుత్యశాలాము
ఖీయాచ్ఛ జోగోపనుస్సువ్యాం షట్ ప్రావగిప్రక్రమాః ప్రక్రామతి, దక్షి
ణానస్తమం తత్రాభిం నిదధాతి స ఔదుష్పర్యై కాళః ఔదుష్పర్యై
కాలాదభిమాదతై, దేవస్యత్వా సవితుగిప్రసవేఽస్మిన్ ధృమభ్యాంపూ
ష్టో హస్తాభ్యా మాదదే” ఇతి । అభ్యాగ్రీదానంవిధతై “దేవస్యత్వా సవి
తుగిప్రసవ ఇత్యభిమాదతై ప్రసూత్యా అస్మి సూర్యాహుభ్యామిత్యాహ

శ్చినాహి దేవానామధ్యరూప్యస్తాం పూర్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ య
త్యై” (సం-౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౦) ఇతి । కల్పః “ఆదాయాభిమన్త్రయతే,
అభిరసి నారిరసి” ఇతి । ఖననసాధనభూతా కాన్తమయీ తీక్ష్ణముఖా గ్రా
అభిరిత్యవ్యతేయద్యపి త్వమభిరసి తథాప్యస్తాప్రతిసారిః అశత్రురసి ।
నారిశబ్దప్రయోజనమాహ “వజ్ర ఇవ వా ఏషా యదభిరసి నారిరసీత్యా
హ శాస్త్రై” (సం-౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౦) ఇతి । కల్పః “తయామన్వర్యా అ
వటం పరిలిఖతి, పరిలిఖతగ్ంరక్ష్య పరిలిఖతా అరాతయ ఇదమహగ్ంరక్ష
సోగ్రీవా అపి కృన్తామి యోస్తాన్వేష్టియచ్ఛవయంద్విష్టు ఇదమన్వగ్రీవా
అపి కృన్తామి” ఇతి । పరిలేఖనప్రయోజనమాహ “కాణ్డే కాణ్డేవైక్రియమాణే
యజ్ఞగ్ంరక్ష్యగ్ంసి జిహ్వగ్ంసన్తి పరిలిఖతగ్ంరక్ష్య పరిలిఖతా అరా
తయ ఇత్యాహరక్షసామపహత్యా ఇదమహగ్ంరక్షసోగ్రీవా అపి కృన్తా
మి యోస్తాన్వేష్టియచ్ఛవయం ద్విష్టు ఇత్యాహ ద్వౌవావపురుషౌ య
జ్ఞౌవద్యేష్టి యత్యైసంద్యేష్టి తయోరేవా నన్తరాయంగ్రీవాన్ కృన్త
త” (సం-౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౦) ఇతి । బోధాయనః “ఉచన్వర్యేషాస్థానా
ప్రత్యుచితాప్రపన్నా ప్రాగవహూత్ ఉపశేతేతాం పరస్తాదర్వాచీంప్రోక్ష
తి, దివేత్వాన్తరిత్యాయత్వాపుథివ్యైత్వా” ఇతి । ఆపస్తంబః “దివేత్వే
త్యగ్రంప్రోక్షత్యన్తరిత్యాయత్వేతిమధ్యంపుథివ్యైత్వేతిమూలం” ఇతి । ప్రో
త్యమిత్యధ్యాహరణః । ఔచన్వర్యేభాగానాం లోకత్రయాత్మకత్వం మన్తే
ణాభిప్రేతమిత్యాహ “దివేత్వాన్తరిత్యాయత్వాపుథివ్యై త్వేత్యాహేభ్య
ఏవైనాం లోకేభ్యః ప్రోక్షతి” (సం - ౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౦) ఇతి । అగ్రమార
భ్యమూలపర్యన్తంప్రోక్షణంవిధత్తై “పరస్తాదర్వాచీంప్రోక్షతి తస్మాత్ ప
రస్తాదర్వాచీం మనుష్యా ఊర్జముపజీవన్తి” ఇతి । ఊర్ధ్వవర్తినౌ ముఖ్యా
ధారభ్యార్వాచీ ముదరావసానం । కల్పః “అవతేహోఽనినయతి, శున్ధతాం
లోకఃపితృషదన ఇతి । పితరః సీదన్త్యస్మిన్నితి పితృషదనోఽవతాభ్యోలో
కః శున్ధోభవతు । అపోషనయనంవిధత్తై “పూరమివవాపితత- రోతి యత్

భవత్యపోఽవనయతిశాన్త్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కల్పః “య
 నాప్రసూన్దయతి, యవోఽసి యవయాన్తద్వైపో యవయారాఽతీః”
 ఇతి । హేధాన్యత్వం యవోసి అమిశ్రీకతాఽసః । అతోఽప్యేషిణోరాక్ష
 సాభిరరాసపి శత్రూనస్తత్తోవియోజయ పూర్వోక్తాస్వపు. యవప్రసూన్ద
 నం విధత్తై “యవమతీరవనయత్యున్వైయవ ఊర్గుఃచువ్యురీ ఊజైః
 వోజ్జగ్ంసమధయతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఉచువ్యుర్యాని
 భాతభాగాదూర్ధ్వభాగేప్రమాణంవిధత్తై “యజమానేన సమ్మితౌచువ్యురీ
 భవతియావానేవయజమానస్తావతీమేవాన్మిన్నూజ్జం దధాతి” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యజమానస్య యావత్పర్యాప్తం తావదన్నంభవ
 తీత్యర్థః । కల్పః “బహిర్హాస్తంవృతిషజ్యౌవస్తృణాతి, పితృణాగ్ం ష
 దనమసి ఇతి । బహిర్హాస్తో బహిర్ముష్టిః । హే బహిఃపితృణాంస్థా
 నమసి । విధత్తై “పితృణాగ్ం సదనమసీతి బహిరవస్తృణాతి పితృదేవత్యాగ
 గ్ం హ్యేతద్యన్నిభాతం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । నిభాతస్యపితరో
 దేవతేత్యర్థః । వాదాన్తరాదవగన్తవ్యం । కల్పః “అతై నాముచ్చయతి, ఉ
 ద్దివగ్న్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణపృణివీంస్యగ్ంహ” ఇతి । హే ఉచువ్యురీ చువ్యు
 క మూర్ధ్వలోకే విభారయ అన్తరిక్షం పూరయ పృణివీం దృఢీకరు । ఉచ్చ
 యణంవిధత్తై “యచ్ఛ్చన్దిరనవస్తీర్య మిసుయాత్ పితృదేవత్యా నిభాతా
 స్యాచ్ఛ్చన్దిరవస్తీర్యమివోత్యస్యామేవై నాం మిసోత్యుఘోస్వారుహామేవై
 నాంకరోతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యదిబహిరస్తీర్వా ప్రభవత
 పవ తాముచ్చయేత్ తదా పితృణాం నిభాతం మసుమ్యాణామూర్ధ్వం
 నిభాతాదిత్యయం విభాగో నస్యాత్, కిన్తుకృత్సాన్తపి పితృదేవత్యైవస్థా
 పితాభవేత్ । బర్హిషగ్ం పృణివీజన్యత్వేన తప్సిత్వదైవత్యమేవం కృతంభవతి ।
 కిచ్ఛిస్వసంబధ్ధామేవై నాం కరోతితి సోక్తదోషః । మన్తై వివమిత్యాది
 పదానాం ఉపయోగమాహ “ఉద్దివగ్న్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణేర్యాహౌ
 సాం లోకానాం విధత్తై” ఇతి । కల్పః “అతై నాంప్రాచీనకన్ధా ముచ్చి

తామవతే ప్రక్షిపేత్, ద్యుతానస్త్యా మారుతో మినోతు మిత్రావరుణ
యోధుణవేణధర్మణా ”ఇతి । హేబేదున్బురి మిత్రావరుణయోః సన్బు
ద్ధినా దృఢేన త్వదీయధారణేన ఇత స్తత్యవతితాం త్వాం మరుత్సుత్రో ద్యు
తాననామకో. దేవోఽపతే ప్రక్షిపతు । ఇతరపరిత్యాగేన ద్యుతానస్వీకా
రకారణమూహా “ద్యుతానస్త్యా మారుతో మి నోత్విత్యాహ ద్యుతానో
హస్తవై మారుతోదేవానా మాదున్బురింమినోతి తేనైవైవాం మినోతి”
(సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కల్పః “అథై నాం ప్రదక్షిణం పురుషైరివద్య
హతి, బ్రహ్మవనిం త్వాక్షత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్వోవనిం పర్య
హామి ”ఇతి । బ్రహ్మబ్రాహ్మణజాతిం వనతి భజతీతి బ్రహ్మవనిః । హేబేదున్బు
రి బ్రహ్మదేవతాం బ్రాహ్మణ్యాదిప్రదాంత్యాంపరితోమృత్తికాం ప్రక్షిపామి ।
మన్తస్యస్పష్టార్థతాం దర్శయతి । బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిమిత్యాహ
యథా యజురేవైతత్ ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కల్పః “, మైత్రా
వరుణదణేనసగ్ హుతి బ్రహ్మన్యగ్ హక్షత్రంద్యగ్ హప్రజాంద్యగ్ హరా
యస్వోపం ద్యగ్ హ ” ఇతి । హే దణ్డ బ్రాహ్మణ్యాదీదృఢీకరు । మన్తోఽ
యం బ్రాహ్మణేనోపేక్షితః । కల్పః “తస్యావిశాఖే హిరణ్యం నిధాయ, ఘృ
తేన ద్యావాపృథివీ ఆపృణేథా మిన్తస్యసదోఽసి విశ్వజనస్య ఛాయేతి
స్రువేణ హిరణ్యబుహ్వో ఆన్తమా దున్బురీ మన్తవస్రావయతి ” ఇతి । హే
ద్యావాపృథివీ హాపే బేదున్బుర్యాఅగ్రమూలే ఘృతేనానేన సమస్తాత్
తృప్యేథామ్ । విధత్తై “ఘృతేన ద్యావాపృథివీ ఆపృణేథామి త్యో దున్బు
ర్యాంజుహోతి ద్యావా పృథివీ పవరసేనానక్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । అగ్రే హుతస్యాజ్యస్య మూలపర్వన్తతాం విధత్తై “ఆన్తమన్తవస్రా
వయత్యాన్తమేవయజమానం తేజసాఽనక్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి ।
యజమానస్యశిరఆరభ్యపాదపర్వన్తం తేజః సమ్వాదితంభవతి బోధాయ
నః “యస్యాఉచ్చ్రీయణమనుప్రావీనకణాః స్థూణాఉచ్చ్రీయన్తితస్యోదీ
చోవంతాః ప్రోహన్త్యధ్యస్యన్తి, మధ్యమంఛదిరిందస్య సదోఽసీతి, విశ్వ
జనస్య ఛాయేత్యభివో భవతః ” ఇతి । ఆవన్తమ్నుః “ఉదీచప్రొచ్చాచ్చవ

గ్ శాసత్యాధాయ విష్ణ్రిమసీతి తేషు మధ్యమాని త్రిణి ఛదీగ్ వ్యధ్యాహ
తి, విశ్వజనస్య ఛాయేతి త్రిణి దక్షిణాని, ఇన్ద్రస్య సదోఽసీతి త్రిణ్యుత్త
రాణి " ఇతి, విష్ణ్రిమసీతి శాఖాన్తరేఽవగతో మన్తః, ఉత్తరయోర్హ
న్ద్ర యోరత్తైవామూత యోర్భాన్ద్రాన్తరానుసారేణ క్రమవ్య
త్యయః, విధత్తై " విష్ణ్రిమసీతి ఛదిరధినివధాన్తైన్ద్రగ్ంషి దేవతయా.
సదో విశ్వజనస్య ఛాయేత్యాహ విశ్వజనస్య హ్యేషా ఛాయా యత్సదోనవ
ఛది " (సం-౬కా||౨||ప్ర||౧౦||) ఇతి, ఇన్ద్రస్య సదోఽసీత్యయం మన్తః
ఉపేక్షితః, సదః సంస్థానాం కామనాభేదేన ఛదిషాం సన్ధ్యాం విధత్తై " తే
జసామనస్య మినుయాత్ త్రివృతా స్తోమేనసమ్మితం తేజస్త్రైవృత్తైజ్వైవ
భవత్యేకాదశ ఛదీద్వియకామన్యైకాదశాక్షరా త్రిష్టుగిన్ద్రియం త్రిష్టుగిం
ద్రియావ్యేవ భవతిపఞ్చదశ ఛదిభ్రాతృవ్యవతః పఞ్చదశోవజ్ఞో భ్రాతృవ్యా
భిఘాన్త్యై సప్తదశఛది ప్రజాకామస్యసప్తవశః ప్రజాపతిస్ ప్రజాపతేరా
ప్త్యౌ పకవిగ్ంశతి ఛది ప్రతిస్థాకామన్యైకవిగ్ శస్తోమానాం ప్రతిస్థా ప్రతి
ష్ఠిత్యై " (సం-౬కా||౨||ప్ర||౧౦||) ఇతి, సవసన్ధ్యాకానిఛదీంషియస్య సదః
తన్నవఛది మినుయాత్ కుర్యాత్, త్రివృత్పఞ్చదశ సప్తవజ్జైకవిగ్ శ శ
జ్ఞైః సామాం అవృత్తిభేదేన నిష్పన్నాః స్తోమా ఉచ్యంతే, త్రివృత్ స్తో
మే సామావృత్త్యాభావేపి ఋచాంనవత్వాత్ సన్ధ్యాసామ్యం ప్రజాపతిము
ఖాదగ్నినా సహూత్పన్నతయా త్రివృత్తనైజన్ద్ర్యం, వీర్యవతః ప్రజా
పతిబాహుత ఉత్పన్నతయా పఞ్చదశస్యవజ్రత్వం, అశ్రావయేత్వాది మ
న్ద్రాక్షరాణాం ప్రజాపతి స్వరూపాణాం సన్ధ్యాయాః సమత్వాత్ సప్త
దశస్య ప్రజాపతిత్వం, త్రివృదాదీనా మన్తర్భవేనపకవిగ్ంశస్యప్రతిస్థాత్వం
దేవమృగీస్థాపనస్య సదోమణ్ణిపమధ్యప్రదేశం విధత్తై " ఉదరంవైసద ఉ
గ్గుమంబరో మధ్యత దేవమ మివోతి మధ్యత పవప్రజానామూజాం
వధాతి తస్మాన్మధ్యత ఉజ్జ మజ్జతే " (సం-౬కా||౨||ప్ర||౧౦||) ఇతి, దక్షి
ణదిగ్గతఛదిషామగ్రా ణ్యుత్తరదిగ్గత ఛదిషాముపరి దృశ్యమానతయా స్థాప
నీయానీతివిధత్తై " యజమానలోకేవైదక్షిణాని ఛదీగ్ంషిభ్రాతృవ్యలోక

ఉత్తరాణి దక్షిణాన్య ఉత్తరాణీకరోతి యజమానమేవా యజమానాదుత్తరంకరోతి తస్మాద్యజమానోఽయజమానాదుత్తరః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ణోకేస్తానే । ఉత్తర ఉత్కృష్టః ఛవిషామన్తరాలద్భిదేషు త్యుణ్మతైః పిఠానంవిధత్తై “అన్తర్వత్తాకరోతి వ్యావృత్త్యై తస్మాదరణ్యం ప్రజా ఉపజీవన్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పూలూనాం విలక్షణత్వాచ్చదిభ్యో వ్యావృత్తిర్భవతి । యస్తా త త్యుణమరణ్యజన్యం తస్మాత్ త్యుణకాస్త్రబాధాయ ప్రజా అరణ్యముపజీవన్తి । కల్పః “అత్తై నాకపరిశ్రయన్తి, పరిత్యాగిర్వణో గిరభిమాభవన్తు విశ్వతో వృద్ధాయ మనువృద్ధయో జుష్టాభవన్తు జుప్తయ” ఇతి । గీర్భిః స్తుతిభిః వనసీయో భాజనీయ ఇన్ద్రః సదోఽభిమానీ గివణః । హే గిర్వణభిమాః స్త్రోత శస్త్రరూపా గిరస్సర్వ్వతః కటరూపేణత్వాం పరిభవన్తు జేప్తయన్తు । కీవృశ్యః । దీర్ఘాయుషంత్వా సునుస్వయమపి వృద్ధినుత్యః । కీఞ్చ । జుప్తయః అస్త త్సేవాస్తవజుష్టః ప్రియాభవన్తు । మన్త్రస్యస్పష్టార్థతాం దశకాయతి “పరిత్యాగిర్వణో గిరభిర్యాహయథా యజురేవైతత్” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కల్పః “అథదక్షిణద్వార్పహౌ కుశహస్త ముపనిగృహ్య దగ్భణంకరోతి ప్రవర్తయతి, నగ్భణేస్స ద్వా మిన్ద్రస్య స్యూరసీత ఇన్ద్రస్యేభ్రువ మసీతి గ్రన్థింకరోతి తం తదానీమేవ విస్రస్యాహుర్వన్తో హస్తా గ్రన్థకాశలైస్కస్తిప్తన్తి ఏవమేవోత్తరం ద్వార్పా హుమేవమేవాపరో ద్వార్పాహు నస్తీప్తన్తితి వ్యాఖ్యాతం హవిధానేన । వ్యాచక్షే “ఇన్ద్రస్య స్యూరసీన్ద్రస్య భ్రువమసీత్యావైన్ద్రగో హిదేవతయా నదః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రజ్ఞాతగ్రధేర్విసంసనం విధత్తే “యంప్రథమం గ్రన్థిం గ్రన్థీయాద్యత్ తం న విస్రగ్ం సయేద మేహే నాభ్యయ్యుః ప్రమీయేత తస్మాత్ స విస్రన్యః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి॥

అత్రవినియోగసర్వహః॥

“దేవస్యేత్యభిమాదత్తై హ్యభి రిశ్యసుమన్త్రణమ్ ।

సరిత్యావటమాలిఖ్యదివేఽగ్రేమధ్యమూలయోః॥

ప్రాక్షేదామహ్నరీశున్ధశేషోగతైః పవనీయతే ।
 యవోయవంక్షిపేత్ తత్ర పితృవర్షేణసంస్తృతిః ॥
 ఉదామహ్నర్యుచ్చయోఽథవ్యతాతామవతేక్షిపేత్ ।
 బ్రహ్మపాంసుక్షిపేద్గతైః బ్రహ్మతత్రదృశీకృతిః ॥
 ఘృతేనౌదమహ్నరీహూమమిన్ద్రవిశ్వద్వయాద్విశోః ।
 ఛదీంవ్యధూమ్యాకతవ్యగి పరిత్యేతి పరిశ్రయః ॥
 ఇన్ద్రజింక్షిపేద్దిన్ద్రబద్వైన్ద్రమితి హణ్ణపమ్ ॥
 స్పృశేద్ధస్తేన మన్తాన్త వింశతిః సముదీరతా ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసాః.

తృతీయాధ్యాయ స్వాప్తమపాదేవిన్దితమ్ ॥

“వృష్టికామీసదోనీనై ర్మినుయాదితి కామనా ।

అధ్వయోః స్వామిన్ వాఽద్యోవాక్యాన్తామః స ఉచ్యతే ॥

పరస్తై పదతోఽధ్వయ్యుక్త్యాపారస్యపరార్థతా ।

శ్రుతితోవాక్యబాధేన తపోవత్స్వామిన్ఽస్తుతత్ ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోషేశ్రూయతే “యదికామయేతవర్షకర్ష పర్జన్యః స్వాదితి నీ
 నైః సదో మినుయాత్” ఇతి । యథా పురస్తాత్ పశ్చాచ్ఛాపస్థితౌ హ
 విధానప్రాచీనవంశా పుచ్ఛౌ తథా స దోనోచ్చం కిన్తు నీచంకార్యమి
 త్యర్థః । అత్రవృష్టికామనా అధ్వర్యోర్భూత్తా । యః కామయేత స మిను
 యాదితి వాక్యేన కామయితృమాత్రోరేకత్వావగమాత్ మాతృత్వశ్చ
 అధ్వయోర్విరిత్యపివాదం । తస్మాత్ స ఏవ కామయేతేతిచేత్ । మై
 వం । మినుయాదితి పరస్తై పదేన అధ్వయ్యుక్త్యాపారఫలస్య పరగా
 మితా ప్రతీయతే । తతో వృష్టిలక్షణఫలస్య యజమానగామిత్వాత్ ప
 రస్తైపదశ్రుత్యా వాక్యంబాధిత్యా కామస్య యజమానకర్తృత్వం ద్రష్ట
 వ్యం । యజమాన కామితాం వృష్టిం పర్జన్యః స మృదయత్విత్వేనం యో
 ధ్వయ్యుక్త్యా కామయేత స మినుయాదితి వాక్యం వ్యాఖ్యాయం । ఏవం వి

దుగ్ధాతా ఆత్మనేవా యజమానాయ వా యం కామంకామయతే తమా
గాయతీ త్యృత్విజోఽపి కామ ఇతిచేత్ తిర్హి తస్మిన్నుద్వీభోపాసనై వ
చనాత్ ఋత్విజోఽపి ఫలమస్తు॥

అథభందః॥ పరి త్వా గిర్వణ ఇత్యమన్యువ్॥

ఇతి శ్రీనూథవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయ సంహితా

రత్నోహణో వలగహనో వైష్ణవాక్ ఖనామీదనుహంతం వలగము
ద్వపామి యంసః సమానో యమసమానోనిచభా నేదమేనమధ్వరంకరోమి
యోసః సమానో యోఽసమానోఽరాతీయతి గాయత్రేణ భస్తసావబా
భో వలగః కిమత్రభద్రం తన్నోసహవిరాడసి సపత్నహ సమ్రాడసి భా
త్యవ్యహ స్వరాడస్యభి మాతిహ విశ్వరాడసి విశ్వసాం రాష్ట్రాణా
గోహంతా ॥ ౧ ॥

రత్నోహణో వలగహనః ప్రోతామి వైష్ణవాక్ రత్నోహణో వలగ
హనో వనయామి వైష్ణవాక్ యవోఽసి యవయాస్తద్వేహ యవయా
రాతీ రత్నోహణో వలగహనోఽప్రతామి వైష్ణవాక్ రత్నోహణో వ
లగహనోభిజుహూమి వైష్ణవాక్ రత్నోహణో వలగహనా పువదధామి
వైష్ణవీరత్నోహణో వలగహనా పర్యూహామి వైష్ణవీరత్నోహణో వలగహ
నా పరిప్రతామి వైష్ణవీ రత్నోహణో వలగహనా వైష్ణవీ బృహస్పసి
బృహస్పావా బృహతీ మిద్గోయ వాచంవద ॥ ౨ ॥

హస్తైద్రాయ ద్వేచ॥ ౨ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయప్రసాతకే ద్వితీయోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే సవోనిర్మాణము క్తం । పతావతాపప్తిశతావదైః పరిమితాయాం మహావేద్యాం నిర్మాణతవ్యాన్యత్తరవేది హవిధానసదాంసిసప్సన్నాః । తస్యాశ్చమహావేద్యా ఉత్తరదక్షిణభాగస్థయోరాగ్నిశ్రీయ మాజాశీయయోమఘానసన్తి అతో నిమిత్తేషు సేష్యభ్యస్తరేయదన్యత్ తత్ సమస్త్రకం నిర్మాతవ్యం భవతి తదభిధేయం । తత్తరవేద్యాం సర్వస్యా భిహితత్వాద్ధవిధానాభ్యస్తరఉపరవా ద్వితీయానువాకే ఉచ్యతే । కల్పః “దక్షిణస్య హవిధానస్యాధస్తాత్ పురోక్షం చ తుర ఉపరవా అవాస్తరదేశేషు ప్రాదేశముఖా ప్రాదేశాస్తరాళాకరోతి, రక్షోహణో వలగహనో వైష్ణవాభినామి” ఇతి । షిష్టుర్దేవతా యే మాముపరవాణాం తే వైష్ణవాభిజీణకటపటాదిఖణ్డబద్ధా అస్థిసఖరోమపాదపాంసుప్రభృతయోవిరోధినాం మారణార్థం యథామా నిఖన్య నైతేవలగాః తాః ఘ్నన్తి తేవలగహనః । రక్షోహణః । తాదృశానుపరవనామకాః గతాః కభినామి । విధతైః “శిరోవా ఎతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిధానం ప్రాణాఉపరవా హవిధానే ఖాయ నైతస్త్వాచ్ఛీర్షణ ప్రాణాః” (సం-౬ కా । ౨ ప్ర । ౧౦౮) ఇతి । ఉపరవబిలానాం శ్రోత్రనాసికాదిగ్రతప్రాణస్థానీ యత్వాచ్ఛీర్షణానీ హవిధానే ఖననం యుక్తం । విధతైః “అధస్తాత్ ఖాయ నైతస్త్వాదధస్తాచ్ఛీర్షణః ప్రాణాః” (సం-౬ కా । ౨ ప్ర । ౧౦౮) ఇతి । యస్మాద్ధవిధానస్యాభాగే భూమాపుపరవాస్తస్త్వాచ్ఛీర్ష్య కపాలాదధపవప్రాణసంజ్ఞానః । వైష్ణవాశ్చ తద్ధితో దేవతా వాచీత్యానా “రక్షోహణో వలగహనో వైష్ణవాభినామి త్యాహ వైష్ణవాహి దేవతయోప

రవాః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పితృప్రయప్రమాణం విధత్తై “అ
 సురావై నియ్యన్తోదేవానాం ప్రాణేషు వలగాన్యభినన్ తాన్ బాహు
 మాత్రేఽన్యపిన్దన్ తస్మాద్బాహు మాత్రాః భాయన్తై” (సం-౬కా|౨ప్ర|
 ౧౦౮) ఇతి । నిర్వస్త్యిపలాయసో వ్యక్తాః । ప్రాణేషు ప్రాణవిశాశ ని
 మిత్తం న్యభినన్ నితరాం భూమా వస్తథాన్వితవన్తః । బోధాయనః “అ
 తైభ్యసిపాంసూనుద్వపతి, ఇన మహం తం వలగ ముద్వపామియంన స్స
 మానో యమసమానో నిచభానేదమేనమధరం కరోమి యోన స్సమానో
 యోఽ సమాసోఽరాతీయతి గాయత్రేణ ఛస్తసాఽవబాధో వలగః” ఇ
 తి । అపస్తమ్బో మన్త్రభేదమాహ “ఇదమహంతం వలగముద్వపామి త్వ
 పరవాః ఖన్యన్తైఽవబాధన్తై గాయత్రేణ ఛస్తసావబాధో వలగః” ఇతి ।
 అస్మాక్ విశాశయితం విద్యావితృ సౌభాగ్యాదిభిః సమానోఽసమానో
 వా యంవలగం నిచభాన తం వలగం అహం ఇదముద్వపామి । కిష్కాస్తా
 నుద్విశ్య సమాసోఽసమాసో వా యం కోప్యరాఽవదాచరతి పన మిదా
 నీం అధరం యజమానపాదస్యాఽధోవత్త్రిణం కరోమి । గాయత్రచ్ఛస్తో
 ఽభి మానినా దేవేనవలగోఽవబాధితః । అశేషశ్రు సత్త్రిహాయ సమా
 నాసమానశక్త్యా వుభావప్యపాదే యావిత్యాహ “ఇదమహంతం వలగ
 ముద్వపామి యంనః సమానో యమసమానో నిచభానేత్యాహ ద్వౌవా
 వపురుషౌ యశ్చైవసమాసో యశ్చైవసమాసో యమేవాస్తై తౌవ
 లగం నిభన తస్తమేవోద్వపతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । చతుర్ణాము
 పరవాణాం అథస్తాదేకీ కరణంవిధత్తై “సస్తృణన్తి తస్మా దస్తృణాం
 వ్రతతస్ ప్రాణాః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రాణాపానచతుః
 శ్రోత్రాదయః సవ్వే శరీరస్యాభ్యస్తరై హృద్యేకీభూయ వత్తాదై । ఉ
 పరిచతుర్ణాం పృథక్కరణం విధత్తై “నసంభినన్తి తస్మాదసమ్మిన్నాప్ర
 ణాః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । సమ్మేద పక్షిభావః తన్న మర్యాతే
 ప్రాణాశ్చ బహిః స్వస్వగౌళకేషు తిప్తన్తోదేకీభవన్తి । కల్పః “దక్షిణం
 పూర్వం యజమానోఽభిమృశతి, ఉత్తరమవరహధ్వర్యుః, ఆథ యజమా

సం పుచ్చుతి అధ్యయోగః కేమలైశ్చలి, భద్ర మిత్యధ్యయ్యుః ప్రత్యాహ, త
న్నాసహేత్యుత్వా” ఇతి । అధ్యయోగ ఇత్యధ్యాసాయితే । అత్రోపరవే
ప్యస్తమపయ్యుక్తం కేమస్తీతిప్రశ్నః । భద్రంసోమభిష వద్యారణ భజనీ
యం సవ్వఃమస్తీతి ఉత్తరం । తద్భద్రమావయోః సహభవ్యితి యజ
మానోక్తిః । కల్పః “అతై నానుపస్పృశతి, విరాడసి సపత్నహం సమాజ
సి భ్రాతృవ్యహం స్వరాడస్యభిమాతిహం విశ్వారాడసి విశ్వాసం రాష్ట్ర
ణాగ్మాన్తా” ఇతి । దక్షిణపూర్వముపక్రమ్య ప్రదక్షిణక్రమేణ చతుర్భుజ
చత్వారీమన్తాః । వివిధంరాజతే, సమ్యగ్రాజతే, స్వయమేవరాజతే,
విశ్వేషురాజతే, ఇతి । విరాడాదయః విదుద్ధేన్ద్రియవృత్తిరాంతరః శత్రుః,
తతో బాహ్య్యా విరుద్ధజాతిః, తతోఽపి బాహ్య్యాగ్రామసేమాదౌ వివ
దమానోఽన్యగోత్రజః, తతోఽపి బాహ్యః పరరాష్ట్రసేవాః సర్వనాశ
హేతవః పితృచ్యుతుస్తయం సపత్నాదిశబ్దైర్వివక్షితం । కల్పః “అతై నా
నశ్శిష్టప్రోక్షసి, రక్షోహణోవలగహన్గ ప్రోక్షామివైష్ణవానిసర్వానేవా
నుపూర్వం, అతై తేష్వసోవనయతి, రక్షోహణో వలగహనోవనయామి
వైష్ణవానితి సర్వేషామనుపూర్వం, అతై తేషుయవాన్ ప్రసూన్తయ
తి, యవోఽసియవయాన్త్యద్వైషో యవయారాతీరితి సర్వేషేషామను
పూర్వం, అతై నాన్ బహిఃపావస్తృణాతి, రక్షోహణోవలగహనో వ
స్తృణామి వైష్ణవానిసర్వానేవానుపూర్వం, అతై నాన్ హిరణ్యమస్త
థాయ స్రువేణాభిజుహోతి రక్షోహణోవలగహనోఽభిజుహోతి
వైష్ణవానితి సర్వానేవానుపూర్వం” ఇతికిమత్రేత్యాది మన్తాః ఉపేక్షి
తాః । ప్రోక్షణ కేమస్యజలస్య ఉపరవేప్యపనయనం విధితై “అసోవనయతి త
స్మాదాద్రా అంతరతః ప్రాణాః” (సం-౬కా. ౨ప్ర. ౧౦౮) ఇతిముఖనాసి
కాచతురాది గోశకేమ అపాం దశకనాత్ ప్రాణానామాద్ధ్రిత్వం ।
అవనీతేజలేయవప్రత్యేపం విధితై “యవమసీరవనయత్యుగైర్వాయవః
ప్రాణా ఉపరవాః ప్రాణేష్వేవోజం దధాతి” (సం-౬కా. ౨ప్ర. ౧౦౮)
ఇతి । యా అసోవనయన్తి తా యవస్థంయుక్తాః కుర్యాదితియోజనా ఉప

రవేషుదభవప్రయోమం పిథతైః “బహిరవస్తృణాతి తస్మాన్మమశౌ ఆన్త
 రతః ప్రాణాః” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౮) ఇతి । అక్షిపక్ష్మనాసికాదిషు లో
 మదశఃనాల్లోమశశ్వం । హూమంపిథతైః “అజ్యేనవ్యాఘరయతి తె
 జోవా ఆజ్యంప్రాణా ఉపరవాన్ ప్రాణేష్వేనతేజో వధాత్” (సం-౬కా.
 ౨ప్ర.౧౧౮) ఇతి । కల్పః “అథాస్యైతే ఫలకేదీఘసోమేనస్తృణే భవ
 తోఽసస్తృణే ఏకాహతేసంసృష్టే ఉపవధాతి, రత్నోహణౌ వలగహనా
 ముపవధామివైష్ణవీఇతి, అతై నేశఙ్కుః భిః పరిహన్తి ద్వాభ్యాం పురస్తాత్
 ద్వాభ్యాంపశ్చాత్ ద్వాభ్యామభితో నవసర్పణాయ, అతై నేప్రవక్షిణం
 పురీషేణవహ్యహతి, రత్నోహణౌ వలగహనౌ వహ్యహమివైష్ణవీఇతి, అతై
 నేబహిహ కురిస్తృణాతి, రత్నోహణౌ వలగహనౌ పరిస్తృణామి వైష్ణ
 వీ ఇతి, అతై నే అభిమృశతి, రత్నోహణౌ వలగహనౌవైష్ణవీఇతి” ఇతి ।
 ఫలకవిశేషణ వివక్షయా రత్నోహణావతి పుంలిక్తనిర్దేశః । హనుత్వే
 న బ్రాహ్మణే నిమగ్నమాణత్వాత్ వైష్ణవీ ఇతి స్త్రీలిక్తనిర్దేశః । క
 ల్పః “అతై నేవక్ష్మఃఫలకయోః ప్రాచీనగ్రీవ ముత్తరలోమోపస్తృణా
 తి యజ్ఞప్రతిష్ఠేతి వా తూష్ణీం వా తిరశ్చర్మఫలకేగ్రాన్త ఉద్వాదయ
 తి, బృహన్నసి బృహగ్రావా బృహతీ మిన్ద్రాయవాచంవద” ఇతి ।
 ఉద్వాదయతి పాపాణేన ఫలకేశబంజనయేత్ । హేపాపాణత్వం వీర్యే
 ణబృహానుహానసికిజ్ఞబృహన్త్రవయవభూతాగ్రావాణ్యాయస్యసచత్వం
 బృహగ్రావాసి ఇన్ద్రాక్షణం ఇన్ద్రోయధాశృణోతితథా బృహతీం ఉచ్చర్ష
 నిమస్తన్యజ్ఞవిషయాం వాచంవద తపతేమన్ద్రాఉపేక్షితాః । ఫలకయో
 రత్యంతసంక్షేపంపేథతి “హనూవావతే యజ్ఞస్య యదధిపవశే ససస్తృ
 ణత్యసస్తృణౌ” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౮) ఇతి । హనూముఖస్యాధరోక్ష
 రఫలకే ఆశ్రసోమాభిష వాధారఫలకే సస్తనఃసం రజ్జుబద్ధనాదినా దృ
 ఢసంక్షేపః తపత్రనకుర్యాత్ । తత్ ద్విరాత్రాదౌసప్రకౌద్విసతైః “అథో
 ఖిలుదీఘసోమే సస్తృద్యేధృత్యై” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౮) ఇతి । ఆవృ
 త్తత్వాత్ సోమస్యదీఘత్వం అభిషవబాహుశ్చైన్ద్రాద్ధ్యాక్షణంసస్తనః

సం । అథహాపకేణ ఉపరవాప్రశంసకా ప్రసక్తాత్ సునిమిత్తం సదసిసా
 మభాక్షణం విధత్తే శిరోవా పతద్యజ్ఞస్యయద్ధవిధానం ప్రాణాఉపరవా
 హనూఅధిపవణే జిహ్వ చమ్ముగ్రావాణో దంతాముఖమాహవసీయోనా
 సికౌత్తరవేదిగుదరగ్గసదో యదాఖలువైజిహ్వయాఽ దత్స్వధిఖాదత్యథ
 ముఖంగచ్ఛతి యదాముఖంగచ్ఛత్యథోపరంగచ్ఛతితస్మాద్దవిధానే చర్మ
 న్నధిగ్రావభిరభిషు త్యాహవసీయే హుత్వాప్రత్యజ్ఞః పరేత్యసదసిభక్ష
 యన్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అగ్రాభిషవ హూమా విధేయస్య
 భక్షణస్యనిమిత్తం పునరపువరవస్తుజ్యై ప్రకారాన్తరేణహాపకంపికల్ప్య
 తద్వేదసాప్రశంసతి “యోవైపిరాజోయజ్ఞముఖేదోహంవేద చహవవై నా
 మియం వైవిరాట్పైత్యే త్వక్-రోగోధిషవణే స్తనాఉపరవాగ్రావాణో
 వత్సాముత్తిజోదుహన్తిసోమగి పయో యపవంవెదచహవవై నాం” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అగ్నిస్తోమేద్వాదశసుస్తోత్రేషు విద్యమానాముచ
 ఆవత్త్యమానాః సత్తోనవతిఃసంపద్యంతే । తత్రనవసు దశ కేషు ప్రత్యేకం
 విరాట్పదోఽక్షర సఖ్యాస్తీత్యయం యజ్ఞో విరాడి త్యచ్యతే । పతదేవాభి
 ప్రేత్యసప్రసాకాణ్డస్య ప్రభమానువాకే సమామ్నాయతే । “విరాజవభిస
 మ్పద్యతే” ఇతి । సోయంయజ్ఞరూపో విరాడత్ర కామధేనుత్వేన నిరూప్య
 తే । ఇయం మహావేదిరేవ విరాడాఖ్యాధేనుః । తస్యాధేనోర్యా త్వక్ త
 దిదమాస్తృతం చమ్ము ఊధ అపీనభారః । తదహాపం ఫలకద్వయం । పవ
 మన్యద్యోజ్యం । పరేఽహ్నిక ర్తవ్యస్య యజ్ఞస్థాయంకల్పః ప్రారమ్భాన్తః
 పాతిత్వాత్ ముఖం । తస్మిన్ ముఖేవిరాజోధేనో దోహస్సప్రకారం యో
 వెద ససినాం కామధేనుంసంస్పృశథా చుగ్ధే । య పవంవెద చహ వవై నా
 మితి పునర్వచన ముపసంహారార్థం । సేయముపరవప్రశంసేతి కే చిత్ । స్వ
 తస్మాప్రాప్తి విధిరీత్యన్యే । యథాసప్తకుకాణ్డైశ్వమేధప్రకరణే “ఉహ
 వా అశ్వస్య మేధస్య శిరః” ఇతిస్వతస్మాప్రాప్తిరామ్నాతా తద్వత్ ।
 తస్యాశ్చస్వాతస్త్వం బృహదారణ్యకస్యాదౌ విస్వప్రం । పశాచృశానాం
 నాక్యానాం కర్మప్రకరణాదుతార్థ ఉద్ధరమీమాంసాయాం గుణోప

సంహారపాదేమనశ్చిదా ద్యధికరణే నిర్ణీతః, తస్మాదుత్క-షేఁ స్వాత-
స్త్వం, అనుత్క-షేతు స్తుతిత్వేన ఉపరవవాక్యోదత్త మిత్యాకారద్వయ-
మభ్యుపేయమ్ । అథవా ఇష్టే శ్చాతుర్వాస్యానాశ్చ రాజసూయాత్త-
ప్రయోగబహిఃప్రయోగా యథా తద్వదేవద్రష్టవ్యమ్॥

॥ అత్రవినియోగ సజ్జహః॥ ॥

“భనేమపరవార్తాం ఇదంతంవృదముద్వపేత్ ।

గాయత్రావబాధేత కింస్వామీవృచ్ఛతరః॥

భద్రమిత్యాహతం నావిత్యాహ స్వామీతరంప్రతి ।

షింట్నతుభిఃస్సంస్పృశో రక్షసివశ్చస్ఫుటక్రియా॥

రక్షోఽధిషవణాఞ్చైతు ఫలకేస్థాపయేత్తథా ।

పర్యూహ్యచపతిస్తృత్వా మస్త్రీయేచ్ఛ బృహన్నితి॥

ఉపాంశు సదనాశ్చానం సాదయేద్వింశతిమ్ముతా”॥ ఇతి॥

అథమీమాంసాః.

వృశీయాధ్యాయస్యాప్తమసాదేవిన్వితం॥

“భద్రంతన్నాససౌత్యేతత్ తస్మిన్స్వామినియుజ్యతే ।

త్విత్వశ్రుత్యాభవేదేశ దధ్వయుఁయజమానయోః” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “హవిధానమన్తపే సోమాభిషవాధార-
యోః ఫలకయోరథస్తాచ్ఛతస్సృష్వాగ్నేయాది దితుచతురఉపరవనామ-
కాగతా బాహుమాశ్రభాతా అధోభాగే పరస్పరమితి ఊర్ధ్వభాగే
పరస్పరం ప్రాదేశమాత్రవ్యవహితా వత్తేత్తే । తేష్వేకస్త్విన్నపరవేయ-
జమానోదక్షిణహస్తం ప్రసారయతి । తత్రైవాధ్వర్యురన్యస్మిన్స్వహస్తంప్ర-
సారయన్ అథస్తాద్యజమానహస్తం గృహ్ణతి । తదాయజమానః కిమత్రేత్య-
నేనమస్త్రీనిఫలంవృచ్ఛతి । అధ్వర్యుశ్చభద్రమిత్యనేన మస్త్రీనిోత్తరం
బ్రూతే । తతోయజమానస్తన్నా సహిత్యనేన తత్ఫలంస్వకీయత్యేనస్మి-

కరోతి । తస్మాద్విజమానస్యైతదితిచేత్ । మైవం । నావిత్యనేనద్వివచ
నేనసహేత్యనేన చోభయగామితయైవ స్వీకారాత్ ॥

తత్రైవత్యతీయపాదేచి ద్వితం.

“సన్త్యజ్యేదీఘసోమే తత్ప్రకృతౌవికృతాపుత్ర

దీఘస్యసోమశ్చత్యజ్జేః ప్రకృతావస్తుతదనం॥

సామానాధికరణ్యస్య షష్ఠీ సూబలనత్వతః॥

దైఘ్యాయుక్తైస్యసంస్థాదౌ ఉతా యోగ్యత్రబాధనాత్”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేత్రాయతే “దీఘసోమేసన్త్యజ్యేద్యత్యై” ఇతిసోమ
యాగజితేయో దీఘసోమః । తస్మిన్నసోమాభిషవాధారయో రధిషవణ ధ
లకయోఃసన్తదనంకాయణం అన్యోన్యవియోగేనతైధిల్లం మాభూదితి
దృఢసంక్షేపస్సన్తదనం । తదేతత్ ప్రకరణబలాత్ ప్రకృతౌనివేశ్యతే నచ
తత్ర దీఘసోమత్వానువపత్తిః । దీఘస్యసోమశ్చత్యేవం దీఘశబ్దస్య
జమానవిశేషణ త్వేనా పుష్పపత్తేరితిప్రాప్తేబ్రూహః । షష్ఠీసమాసాత్, కర్త
ధారయోబలీయానితవత్వతే । తథాసతిదీఘత్వంసోమస్య ధర్మేనతు య
జమానస్య । న స్వేవమపి ప్రకృతిభూతస్యసోమస్య ఇష్టివత్సపేక్షయా దీఘ
త్వమస్త్యేవేతిచేత్ సోమశబ్దేనైవతదవగతో దీఘశబ్దవైయథ్యాత్ । న
హిష్టివత్సపేక్షయా ప్రాప్యకశ్చిత్ సోమోస్త్రీయస్య వ్యాప్యత్తయే దీ
ఘశబ్దః ప్రయుజ్యేత, తస్మాత్ప్రకృతిరూపప్రాప్త్యసోమం వ్యావర్తయి
తుమయందీఘశబ్దో వికృతిమాత్థ్యాదిషు గ్రహాధిక్యేనదీఘత్వం తస్మా
ద్వాక్యేన ప్రకరణంబాధిత్వా వికృతిమతస్నివేశః । ప్రకృతౌతుదీఘశబ్ద
స్య బాధకపూర్వముక్తః । సన్తదనబాధశ్చసామౌత్ శ్రాయతే “హ
నూవాపతేయజ్ఞస్యయదధిషవణే నసన్త్యజ్యనేనన్త్యజ్జే హిహనూ” ఇతి ।
తస్మాన్నప్రకృతౌనివేశః॥ ॥తత్రైవపశ్చనుపాదేచి ద్వితం॥

“ఆఖ్యాతవ్యా ధీ పవటూ రావవకింభక్షహేతవః ।

కింవాభిషవహేవామాచ తత్రాద్యోఽస్తూక్తయాదిశా॥

హవిధాన్ నేభిషుత్వాభీ హుత్వానదసిభక్షయేత్ ।

ఇతిశ్రుతత్వతస్తేషాం భక్షహారూయభేతరః ” ॥ఇతి॥

హోమశుశ్చమసత్త్యత్ర సమాఖ్యాభక్షహేతుః । హరియోజనవా
క్యస్తు వపటాఃతుణః ప్రభమభక్ష్యత్యత్ర వపటాః రథిత్యేవముక్తత్యాత్
త్రయపదభక్షహేతవఇతిచేత్ । మైవం । “హవిధాన్ నేగ్రావభిరభిషుత్వా
హవనీయే హుత్వాప్రత్యుత్పాః పరేత్యనదసిభక్షయన్తి ” ఇతిశ్రూయతే । ఉ
త్తరవెద్యాఃప్రతీచీనేసదుః ప్రాచీనహిష్టపేదభిషవః ఉత్తరవెద్యాం హోమ
నః సదసి భక్షణం । తత్రాభిషవ హోమయోవణచాన్తరప్రాప్తయో
రభిధేయతయాతానిమిత్తత్వేనానూచ్యభక్షణం విధీయతే, తస్మాత్ సమా
ఖ్యాదివత్ పతయోరపిహేతుత్వమస్తు ।

॥ షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేవిన్దితం ॥

“అభిషుత్వతతో హుత్వా ఖాదేదేకైక హేతునా ।

సంహత్య వానిమిత్తోక్తా సాహిత్యావిధితోఽగ్రిమః॥

హోమాభిషవకర్తాత్ర భక్ష్యాత్మేననోచ్యతే ।

నిమిత్తతాఽఽథికితస్మాత్ సాహిత్యం హేతుగమతం ” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “హవిధాన్ నేగ్రావభిరభిషుత్వనదసి భక్ష
యన్తి ” ఇతి । తత్రాభిషవ హోమయోరైకైకపదభక్షహేతుః సాహిత్య
స్యా విధేయత్వాత్ । అభిషవ హోమావత్ర నిమిత్తత్వేనోచ్యతే తత్రసా
హిత్యవిధౌవాక్యంభిద్యేత అభిషవ హోమాభక్షణహేతుః । తాచసహి
తా విత్యేవంతద్భదః । తస్మాత్సాహిత్యస్యావిధేయత్వాదభిషవ హోమ
యోః ప్రత్యేకం భక్షణనిమిత్తహేతుత్వ మిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః । నా
త్రనిమిత్తముపస్యన్యతే । కిన్తు హోమాభిషవయోః కర్తృభక్షణంప్ర
త్యక్షత్వేనపూర్వమప్రాప్తత్వాద్విధీయతే । తథాసత్యభిషవ హోమయో
యన్నిమిత్తత్వంప్రతీయతే తదాథికిమిత వాక్యభేదదోషాభావాత్ సా
హిత్యంప్రతీయమానంవివక్షితమితినహితయోరేవతయోనిమిత్తత్వమితి॥

అత్రనర్వేహంయజుప్త్యానాస్తిశన్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయేవేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥

అథతైత్తిరీయసంహితా.

విభూరసి ప్రవాహణో వహ్నిరసి హవ్యవాహనః శ్వాత్రోఽసి ప్రచేతాస్తుథోఽసి విశ్వవేదా ఉశిగిసి కవిరఙ్ఘారిరసి భమ్భురిరవస్యూరిసి దువస్వాస్థిధ్యూరిసి మాజ్జాలీయస్సమ్రాడిసి కృశాసుగివరిపద్యోఽసి పవమానగి ప్రతక్వాసి నభస్వానసంహృష్టోఽసి హవ్యసూదీ ఋతథామాసి సువద్యోకబ్రహ్మద్యోతిరసి సువధామా జ్యోష్ఠ్యోకసాదహిరసి బుధ్నియోరౌద్రేణానీశేన పాహిమాగ్నోపిప్రహి మా మామాహిగ్నోఽసి ॥ అనీశేనాహ్వాచ ॥ ౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే హవిధానగతోపరవనిమృణముక్తం । అథావశిష్టైష్వాగ్నిప్రోవసదగి ప్రభృతిస్థానేషు ధిష్ణియాః తృతీయోఽనువాకేఽభిధీయతే । కల్పః “ అగ్నిధ్రీయం ఖాత్వా శ్చేభ్యోనోర్ధత్యావోక్ష్యచాత్వా లే ఘరిషంసికతా ఇతినివపతి, విభూరసిప్రవాహణో రౌద్రేణానీశేనపాహిమాగ్నోపిప్రహిమా మామాహిగ్నోఽసిరితి తంపరిమల్లలం ధిష్ణియంకరోతి సి కతాభిరభ్రాశితం కరోత్యధాతః సదసి ధిష్ణియాన్నివపతి హాతుఃప్రథమం వహ్నిరసి హవ్యవాహనఇతి, శ్వాత్రోఽసి ప్రచేతాఇతి దక్షిణతో మైత్రాపరుణస్య, తుథోసి(వో)విశ్వవేదా ఇత్యుత్తరతో బ్రాహ్మణాశ్ఛంసిన,

ఉచితానికవిరిత్యుత్తరతః పోతుః, అజ్ఞురిరసి బమ్భురిరిత్యుత్తరతా నేస్తుః, అ
 వస్యరసి దువస్వానిత్యుత్తరతా ఛావాకస్య, అథదక్షిణేవెద్యనై మాజా
 లీయం నివపతిశున్ధ్యారసిమాజాలీయఇతి, సవ్యోష్వేవరౌద్రమనువత
 యత్యథాప్తావనుదిశతి, సమాదసి కృశానురిత్యాహవనీయముపతిష్ఠతే, ప
 రిషద్యోఽసి పవమానఇత్యాస్తావం, ప్రతెక్వాసి సభస్వానితచాత్వాం, అ
 సంమృష్టోఽసి హవ్యసూదఇతి పశుశ్రవణం, అథసదసోద్వారితిష్ఠాఽనుతథా
 మాసి సువర్ణ్యోతిరిత్యాదున్మృశీముపతిష్ఠతే, బ్రహ్మజ్యోతిరసి సువధామెతి
 బ్రహ్మసదసం, అథాత్రైవతిష్ఠా గార్హపత్య ముపతిష్ఠతే, అజోస్యేకపాద
 హిరసి బుద్ధియ ఇతి యం ప్రహోస్యంతో భవంతి” ఇతితత్ర రౌద్రేతతి వా
 క్యం సర్వమన్త్రశేషత్వాదన్తే సమామ్నాయతేఅథాశితం సమన్తాద్య
 థానభ్రశ్యతి తథా కరోతి శుభ్రంవా కరోతి హే ఆగ్నిగ్రియ త్వత్తోన్మృద్ధి
 స్థియ విహరణాత్ త్వంవిభూరసి వి విధంభవసిహవిహం స్రవాహ యశ్య
 త్వాత్ ప్రవాహణోఽసి హే హ్యూత్రీయత్వం విహ్వోహవ్యవాహనః
 తద్రూపోఽసి హే మైత్రావరుణీయ శ్వోత్రో మిత్రః ప్రచేతా వరుణస్తమభ
 యరూపోఽసి । హే బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి సమ్మృద్ధి తుభోహస్తవై విశ్వవే
 దా దేవానాం దక్షిణా విభజతీత్యామ్నా తో విశ్వాభిజ్ఞో యస్తుభస్తద్రూ
 పోఽసి । హే సోత్రీయత్వముశిక్ కమనీయః కపివిద్వానసి । హే నేష్ట్రీయ
 సోమరక్షకౌ యావజ్ఞురి బమ్భురి నామతౌ తద్రూపోఽసి । హే అఛావా
 కసమ్మృద్ధి అవశ్యతేత్వావాతాయ స్వాహాదువశ్యతేత్వా వాతాయ
 స్వాహా త్యామ్నా తాపవస్య దువస్వంతౌవాతవిశేషే తద్రూపోఽసి । హే
 మాజాలీయత్వం శున్ధ్యాః శోధకః పాత్రవ్రతౌశనేన లేపమాజా
 కస్థానభూతోసి । హే ఆహవనీయ సమ్యగ్రాజమానః కృశానురసి । హే
 ఆస్తావస్తోత్రస్థానపరిషద్యః పరితః సదయోగ్యః పవమానః పూతోఽసి । హే
 చాత్వాం కృష్ణవిహరిత్యాగార్థం ప్రతెక్వాసి ప్రకృష్టగమనవిషయోఽ
 సి । సభస్వా అన్తరవకాశవాః పశుశ్రవణప్రదేశరాక్షసైరసంమృష్టా
 ఽసి । హే హవ్యసూదహ్వదయాదహవ్యపాచకోఽసి । హే దేదుమ్భురీరుత

ధామాసామగానామృతమవశ్యమ్భుపిధామఉపవేశనస్థానంయస్యాః తా
 దృశీనువజ్యోతిః ఉన్నతత్వేన స్వగవప్రకాశికాని హే బ్రహ్మసదనత్వం
 బ్రహ్మజ్యోతిః బ్రహ్మనామకస్యత్విజః ప్రోక్షణాదికర్మాభ్యనుజ్ఞానరూపం
 జ్యోతియన్త్రిస్థానే తాదృశమసి సువర్ణామన్నగవసన్తశంస్థానంయ
 స్యతథావిధమసి హే నూతనగాహాపత్యయోదేవః ప్రోక్తపదానక్షత్ర
 మజ పకపాదేవతేత్యామ్నాతః తద్రూపోఽసి । పురాతనం గాహాపత్య
 మితఉద్ధృత్యమ్నత్విజః పరిస్యక్తుస్తోభవన్తి । హే త్యాభ్యగాహాపత్యయో
 దేవఃప్రోక్తపదానక్షత్రం అహిబుద్ధియోదేవతేత్యామ్నాతః తద్రూపో
 ఽసి । అగ్నిగ్రీయమారభ్య పురాణగాహాపత్యాస్తేషు యోడతసుస్థానేషు
 అభిమన్యమానహే అగ్నేత్వదీయేన రౌద్రేణైవేనేనరాక్షసే భ్యమాం
 పాహి కర్తృఫలప్రదానేన మాంపాహి । పిప్రహిపూణామనొరభంకురు ।
 మద్విశాశకూపాంహింసాం మాకురు । తానేతాన్తనవాసుపేత్యోను
 స్థానంవిధత్తే “చాత్వా లాద్ధిస్థియానుపవపతి యోనివై యజ్ఞస్య చాత్వా
 లంయజ్ఞస్యసయోని ర్వాయ” (సం-౬ కా. ౩. ౩. ౧౨) ఇతి పురీషమాదాయో
 త్తరవేద్యాః కరణాచ్చాత్వాలం యజ్ఞస్య యోనిః తాదృశాచ్చాత్వాలా
 ద్ధిస్థియాద్ధిస్థియ నామకానాం స్థల విశేషాణాం నివపనై యజ్ఞః సర్వాః ౭
 పి స్వయోనియక్తోభవతి । కాలాన్తరే అనుష్ఠేయాన్యపి కానిచిద్ధిస్థియ
 ప్రసక్తాదిహ విధీయన్తే । తత్తాగ్నిగ్రీయ ధిస్థియస్థితాద్వహ్నహోహా
 త్రియాదిధిస్థియేషు అగ్నిస్థాపనం విధత్తే “దేవా వై యజ్ఞం పరాజయన్త
 తమాగ్నిధ్రాత్ పునరపాజయన్తై తద్వై యజ్ఞస్యాపరాజితం యదాగ్ని
 ధ్రం యదాగ్నిధ్రాద్ధిస్థియా విహరతి యదేవయజ్ఞస్యాపరాజితం తత
 పవైసం పునన్తనుతే ” (సం-౬ కా. ౩. ౩. ౧౨) ఇతి । పరాజయన్త
 పరాజితమకుర్వన్తం యజ్ఞమనురా అగృహ్ణాత్ । పునన్తం యజ్ఞ మాగ్ని
 ధ్ర దేవతాసామర్థ్యేనానురేభ్యః అవచ్ఛద్య దేవతాఅయజ్ఞ అగ్నిధ్ర
 స్యా ౭ పరాజితస్థానత్వాత్ తతో విహరణం యుక్తం । ప్రేషమన్త్రము
 త్పదయతి “పరాజిత్యైవ ఖలువా పతే యన్తియే బహిష్పవమానగ్

సర్వస్య వహిష్టవమానే స్తుత ఆహగ్నీదగ్నీ విహర బద్ధిస్తృణాహి
 పురోడాశాన్ అలం కుర్వతి యజ్ఞ మేవాపజత్య పునస్తన్వా నాయన్తి ”
 (సం-౬కా.౩ప్ర.౧౦) ఇతి । బహిష్టవమానం నామ ప్రాతస్సవనే సామ
 రై గాఽయమానముఘాన్తై గాయత ఇత్యాదికం స్తోత్రంతస్తు గాయంతం
 ఋత్విజో ధావన్తి । యథాలోకే పరాజత్య పలా యన్తి తద్వత్ । తతస్తా
 త్రే సమర్పితే సత్యాగ్నిద్రం సమ్యోధ్యాగ్ని విహరణాదిప్రేషేడత్యై
 జ్ఞపరాజయా దపావృత్య పునః ప్రసారితవన్తో భవన్తి । విహరణే విశేషం
 విధత్తై “ అక్ష్తారై ద్వే సవనే విహరతి శలాకాభిస్తృతీయగ్ం సశుక్రత్వా
 యాథో సమ్భరత్యైవైనత్ ” (సం-౬కా.౩ప్ర.౧౦) ఇతి । ప్రాతస్సవన
 మాధ్యస్థిన సవనయోరాగ్నిద్రీయగతై రక్ష్తారై ద్వే గ్ధకాష్టై విహరత్ ।
 తృతీయసవనేషు శలాకాభిదీప్తాభిస్తృణముష్టిభివిహరత్ తత్ర సోమ
 స్య గాయత్రీ ముఖేన వీతత్వాన్నాస్తీసోమే ॥ తేజః । దీప్తాసు శలాకా
 సు సారూపతేజోఽస్తీతి సశుక్రత్వాయ సతేజస్త్యాయ తథాకువన్తి ।
 కిచ్చే తత్ తృతీయసవనమితర సస్పృశం కృత్వా సమ్భరన్తి సమ్యక్ పో
 షయన్తి । పూర్వోక్త ధిష్ణీయస్థుం ప్రశంసతి “ ధిష్ణీయావా అముష్టికా
 లోకే సోమమరక్షా తెభ్యోఽధిసోమమాహరణ తమన్యవాయో తంప
 య్యోవిశక ” (సం-౬కా.౩ప్ర.౧౦) స్వానభాదాయ ఇవధిష్ణీయదేవతా
 అపి సోమంరక్షన్తి అహీయమ్యాణం సోమమనుస్వయ మప్యగత్య పరిత
 డపవిష్టాః తస్మాత్ ప్రశస్తా ధిష్ణీయాః । ఏతద్వేదసంప్రశంసతి “ యవం
 వెదవిన్తతే పరివేష్టారం ” (సం-౬కా.౩ప్ర.౧౦) ఇతి సేవకజనమిత్యర్థః ।
 కేషుచిత్ ధిష్ణీయేషు సోమాహుతిం విదధాతి “ తేనోమపీథేన వ్యాధ్యక
 న్తతేదేవేషు సోమపీథమైచ్చన్తతాక దేవా అబ్రువన్ ద్వేద్వేనామనీకు
 రుధ్వమథప్రవాప్సుథ నవేత్యగ్నయోవా అథ ధిష్ణీయాస్తస్మాద్వివామా
 బ్రాహ్మణోర్ధ్వకస్తైషాం యే నేదిన్తం పర్యవిశకతే సోమపీథం ప్రాప్నువ

న్నాహవనీయ అగ్నిధ్రీయో హోమో మాజాః లీయస్తస్మాత్ తే
 ఘజహ్వతి" (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౧౭) ఇతి । తేధిష్ఠియాః సోమపానేనవియు
 క్తాః । తతస్తేదేవేషు మధ్యే సోమపానమస్తాకమన్విత్యైచ్చంత । ఏకైక
 నామమాత్రధారణేన యుష్మాకం సోమపానయోగ్యతా సర్వథానాస్తి,
 నామద్వయైతు స్వీకృతే పాక్షికి తద్యోగ్యతేతి దేవైరుక్తా అగ్నివామధిష్ఠి
 యసామచక్రతవంతః । యస్తాన్నామద్వయముతః-షహేతుః తస్మాల్లో
 కే దేవదత్తాది నామప్రథమం ధృత్వా వత్సాత్ తపోవిద్యాదిభిరాచా
 యోపాధ్యాయాదికం ద్వితీయనామదధత్ సత్కారేణ సమృద్ధాభవ
 త్తివిప్రక్షానామద్వయధారిణాం తేషాం మధ్యయేచత్వార ఆహవనీయా
 దయః సోమస్యాత్యస్త సమీపే నివిస్తాస్తే సమీపవర్తిత్యేన సోమపాన
 యోగ్యా ఇతి తేషుసోమం జహువుః । ద్వి నామధారిత్యే నేతరేషామపి
 ప్రసక్తం సోమపానం వారయతి "అతిహాయవపట్రగ్రోతి విహ్యాలై సో
 మవీధేనాధ్యన్త" (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౧౭) ఇతియేమూరవర్తినో మైత్రావ
 రుణ ధిష్ఠియాదయస్తానతిల్లభ్య సమీపస్యేభ్య ఏవ వపట్రగ్రస్తథాపి అ
 నువపట్రగ్రస్తదానామ ఆహుతిస్తు వితరేయ బ్రాహ్మణశ్రుతో తదాహు
 తి దేవతాత్వేన చతుర్థా మైవశ్రవణాత్ తానతిహాయ వపట్రగ్రోతీత్యు
 క్తం యుక్తం । సాచశ్రుతిః "సోమస్యాగ్నీవిహీత్యనువపట్రగ్రోతి తేన
 ధిష్ఠియాగ్రాసేణాత్" ఇతి । తస్మాత్ తేషాంవపట్రగ్ర పూర్వకోహూ
 ణః । ఇతరేతు సోమపానేన వ్యాధ్యన్తహీయస్తాత్ పూర్వోక్తస్య వి
 యోగస్యప్రతీకారం సామీప్యలక్షణం నసమ్పాదితవంతః ద్వితీయ నామ
 ప్రయుక్తస్తూతః-షహేషాంసోమాభావేఽప్యైభ్యవ్యాపూరణా దేవోపప
 ద్యతే । సోమాహుతీనాం దిగ్వివస్థాం విధత్తే "దేవావైయాగ్ర ప్రాచీరా
 హుతీరజహువుర్యే పురస్తాదనురా అనత్ తాగ్ ప్రాభిరసాణుదంతయాగ్ర
 ప్రతీచీయో పశ్చాదనురా అనత్ తాగ్ ప్రాభిరపానుదంత ప్రాచీరన్యా ఆ
 హుతయోహూయన్తే ప్రత్యక్షాసేనో ధిష్ఠియాగ్ర వ్యాపూరయతివశ్యా
 న్తైవపురస్తాద్ధ యజమానో భ్రాతృవ్యాగ్ర ప్రణుదతే తస్మాత్పరాచీః

వేదమూర్తులైన బ్ర||శ్రీ, తోగెరసూర్యనారాయణశాస్త్రుల
వారి కుమారులు, గంగాధరశాస్త్రులవారు, కెంప } X L 0
నంజమాంబాఅగ్రహారం, మైసూరు.

వే|| బ్ర||శ్రీ, అశ్వత్థశాస్త్రులవారి కుమారులు లక్ష్మీనృసింహ } X L 0
శాస్త్రులవారు. బక్షిసరసప్పగారిఅగ్రహారం, మైసూరు.

శ్రీ||ఉ, సముఖవిద్వాంసులు జ్యోత్య వెంకటాచార్యులవారి } X L 0
కుమారులు శ్రీనివాసనరసింహకృష్ణజ్యోత్యులవారు,
కొటలో వీణ వెంకటసుబ్బయ్యనండు, మైసూరు.

మైసూరు సద్విద్యాశాలాధికారులు, విద్యా శ్రీ||ఉ, పేరీ
స్వామి తిరుమలాచార్యులవారు చేయించిన చందాలు-
X కి. జమ రు ౨౬ - ౧౪ - ౦ కు వివరము.

శ్రీ||ఉ, అండాపురం కృష్ణఅయ్యంగార్లవారు కెంపనంజమాం } X L 0
బాఅగ్రహారం మైసూరు.

శ్రీ||ఉ, శ్రీనివాసైయ్యంగార్లవారు, పెంపర్ల అసిస్టెంట్ } X
కమీషనర్ మైసూరు.

శ్రీ||ఉ, హమ్మి నెవిలిగిరి రంగాచార్యులవారి కుమారులు వే } X
దాంత రామానుజాచార్యులవారు సద్విద్యాశాలా.
దేవీరమ్మణ్ణిఅగ్రహారం మైసూరు.

శ్రీ||ఉ, రాఘవాచార్యులవారు, పోలీసు ఇన్స్పెక్టరు. చెలు } X
వాంజాఅగ్రహారం మైసూరు.

, లేట్ తహసీల్ దారు, తిరుమలాచార్యులవారికుమా } X
రులు శేషాద్రి అయ్యంగార్లవారు, జ్యుడిషియల్
మున్సి డిప్టీ కమీషనర్ కోట్ల, మైసూరుడిప్టిప్రె.

వెరసి చందాలు Xకి. ౨౬

అమ్మశ్రీ, దాసంభట్ల నంజుండశాస్త్రులవారు. హలసూరు } X
పేట బెంగళూరు.

శ్రీ||ఉ, గోపాలాచార్యులవారు, సబ్బాద్రినేట్ జడ్జిగారికోట్ల } X
డిప్టీ క్లర్కు. బెంగళూరు.

శ్రీరస్తు

జ య ప ర మే శ్వ ర.

ప్ర క ట న.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురు
షులైన ధార్మికోదారవయాళు విద్యత్ప్రభువులకు . సవిశ
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక గకి, ౬ -
అణాలచొప్పన అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇవ్వడే చందాచేసి అడ్వాక్సాన్
వైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాక్సు
రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా
ముజూర ఇచ్చెదము. చందాచేనేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటించబడియుండిన సంచి
కలకు చరదాదారులును ౬ అణాలచొప్పన వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము
ముందు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదితిపెట్టే
కి అడ్వాక్సు ముజూరవారకదు. చందాకైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
ని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్పరపు చందాదారులు అడ్వాక్సు బాబకు
౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦
మందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకా
ము డిస్కంట్టుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు.
ఈ చందాకైకముచెల్లించినవారిపేరులను వైకములనుగూడ వైసెల సంచికలో ప్రక
టించెదము. మా సైక్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని వివరివర్ణనందినను
ది చోరీదాబతుగాభావించబడిను. ఇదివరకు ౧౦ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడ
చినది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటించబడుచూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి
మువ్వగలము.

బహుభవస్వయ విద్యత్ప్రస్తుత సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము
వసవారందరును నయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెడను.

ద గాన్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥

బరు నెల-౧ లేది.

మద్రాస్.

సజ్జనదిభేయదైన

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

విజంట్.

‘ఐ.

ఓం తస్మత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

. తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యప్రసత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసంహితా.

పంతులూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిశా

చాపలి - రామస్వామి శాస్త్రిశాచ

ప్రకటకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౧.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయస్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

ముద్రాశాల

శ్రీ రస్తు.

౧౮౭౯ సంవత్సరం॥ డిసెంబరుమాసమున నూతనముగా చేరిన

చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రూ. అ. పై.

రా॥శ్రీ॥బ్ర॥శ్రీ, గాదె జగన్నాథరావుగారు. కృష్ణాడిస్ట్రిక్టు, నూజివీడు.	x ౬ ౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, దఖా బ్రహ్మనండంగారు గన్నవరం తహ స్సీల్ దారు హాల్ మకాం మచలీపట్నం ఖొజ్జిల్లిపేట.	x ౬ ౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, మైసూరిగుండంభట్లవారికిగా పి. రాజరత్న మొదలియారుగారు, మద్రాస్.	x ౦ ౦
బ్రహ్మశ్రీలకై వైశ్యశ్రీ, పంగులూరి గురునాథంశెట్టిగారు. మద్రాస్.	౨ ౦ ౦
రా॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, వాపిలాల అద్వైత బ్రహ్మశాస్త్రులువారు, చేయించినచందాలు ౨కి రు ౧౦ - ౧౨ - ౦ కుపేవరము.	
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ముట్లూరినాగభూషణరావుగారు, గోదావరి డిస్ట్రిక్టు అమలాపురంకోర్టు మున్సిఫ్.	x ౬ ౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పేరినరసిమ్మం పేరివిస్సయ్యగాలు, అమ లాపురంకోర్టు స్టేజర్లు.	x ౬ ౦

ప్రజాః ప్రవీయంతే ప్రవీచీజాయంతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ప్రా
 బృథేన హూయమానాః ప్రాచీః ఉత్తరవెదిగతాః యస్మాదాహుతిషు
 ద్వైవిధ్యం తస్మాట్లోకేఽపి ప్రజాః పిత్రా యన్ముథేన ప్రవీయంతే నిషిచ్య
 న్తే తద్విపరీతదిబ్యుభా ఉత్పన్నయై । అధ్వర్యోః ప్రత్యాగమనం నిషేధనిం
 చాభ్యామున్నయతి “ప్రాణావా పతే యద్విష్ణియామదధ్వర్యుః ప్రత్యజ్ఞో
 ధిష్ణియానతిసర్వేత్ ప్రాణానాశకః షెత్ ప్రమాయకస్సాస్మాన్నిభిర్వా
 పహయజ్ఞస్య యద్ధోతోధ్వః ఖలువైనాభ్యై ప్రాణోవాజపానో యద
 ధ్వయ్యుః ప్రత్యజ్ఞో హూతారమతిసర్వే దపాసే ప్రాణందధ్యాత్ ప్రమా
 యుకస్సాత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । అతిసర్వేదతిక్రమ్యుక్త్యేత్
 హూతాయజ్ఞస్యనాభిః మధ్యజే శేవతతే ప్రాణవత్ ప్రాగ్వ్యతివో
 ధ్వర్యోః ప్రత్యగమనమయక్తం । ఋక్విజ ఉపగాయత్రీతి విధిప్రాప్తగాన
 మధ్వర్యోనాషేధతి ॥ నాధ్వర్యురుపగాయ ద్వాగ్వీయోవా అధ్వర్యు
 యక్తాధ్వర్యురుపగాయేదుక్తాత్రే, వాచగోసంప్రయచ్ఛేషపదాసుకాఽస్య
 వాకోస్సాత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ఉక్తాత్రాసామానియమాసే
 పృథక్ ప్రకర్తేకరణముపగానం ఉపదాసుకా ఉపక్షయశీలాః । ప్రకారాన్త
 రేతాధ్వర్యోః ప్రత్యగమనంవిధాతుంచోద్యముద్భావయతి “బ్రహ్మవాదినో
 వదన్తి నానగ్నితే సోమేఽధ్వర్యుః ప్రత్యజ్ఞవోతీయాదభకథా దాక్షిణ
 ని హూతుషేతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । అధ్వర్యోఃసద ఉల్లిఘ్న్య
 ప్రత్యగమనం నిషిధం దాక్షిణహూతుః ప్రాచీనవంశే నూతనగాహుప
 త్యేకర్తవ్యః తత్కథం ఘటతే అనంధితేఽ సమాప్తేకథాకేన ప్రకారేణ ।
 ఉక్తచోద్యస్యపరిహారాభాసమాశజతే “ యామోహిసలేషామితి ”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । యామఉపరమోయస్మాత్ సదాక్షిణహూ
 తుః । తేషాండేవానాం సమృద్ధిసః కర్మణఉపరమకాలీనః అతో లోకే క్షగ
 మనత్వాన్దేవా అనుజ్ఞాన్యన్తి । ఇథముక్తగాభాసంసూషయతి “ కస్మాఅ
 హదేవా యామంవాఽయామంవాను జ్ఞాన్యస్తీతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨)
 ఇతి । అహో త్యక్తవిషయముత్తరవాదినోక్తంతన్నభవతి కస్తైప్రయోజనా

యకమణె ఉపరతి మనుపరతిం వాలనుజ్ఞాస్యన్తి, నహితదనుజ్ఞయాదేవా
నాం కిచ్చేత్ ప్రయోజనంపశ్యామః। తతః ప్రత్యగమనస్యనిషిద్ధత్వాద్దాక్షి
ణహేచామోనః ఘటతపవేతిచోద్యంసుస్థితం । తస్యముఖ్యంపరిహారం ద
శయన్ ప్రత్యగమనం విధత్తే “ఉత్తరేణాగ్నిధ్రం జుహేచాతి దాక్షిణా
నిన ప్రాణాన్సజహత్” (సం - ౬కా। ౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । అగ్నిధ్రహవి
ధానయోర్మధ్యగత్వా యత్సదోఽతి క్రమణం తదేవనిషిద్ధం। ఆయం
త్వాగ్నిధ్రం వామతః పరిత్యజ్య తస్మాదుత్తరతః ప్రత్యజ్ఞుభౌగత్వాప్రా
చీనవంశేదాక్షిణాని జుహుయాత్। తతో నోక్తదోషః। ఇత్థంప్రాసజ్జికం
పరిసమాప్యప్రకృతమనుసరతి । తత్రచాత్వాలాద్ధిష్ఠియానుపవపతితి సామా
న్యశాస్త్రైశ్చాగ్నిధాదీనాం ప్రాజహితాన్తానాం షోడశానామపి నివప
నేప్రసక్తేమాజాతీయాన్తానామస్తానామేవేతి విశేషం విధత్తే “స్య
స్యేధిష్ఠియా ఉప్యస్తేనాస్యే యాన్నివపతితే తతాప్రీణాతి” (సం -
౬కా। ౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ఇతరేషామాహవనీయాదీనాం ప్రాజహితాన్తానా
మస్తానా ముపస్థానం విధత్తే “యాన్ననివపతి యదనుదిశతి తేనతాన్”
(సం - ౬కా। ౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ప్రీణాతీత్యనువతాతే । అనుదేశోమస్తేగ్ని
వస్థానం॥

॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ॥

“విభూఃపదత్రయాత్కామో మన్తాఃషోడశనివహేత్ ।

ధిష్ణ్యద్దిశేచ్ఛసర్వేషు రౌద్రేణేత్యనుదిశ్యతే” ॥ ఇతి॥

అత్రమీమాంసానాస్తి ॥ ఛన్దసీ ఉక్తైవ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే తృతీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా .

త్వగ్ సోమతమాకృద్భ్యో ద్వేషోభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉరుయన్తా సివ
దూత్సాహజహాణో అపురాజ్యస్య వేతుస్వాహోఽయన్నో అగ్నివహ

రిపః కృణోత్వయం మృధఃపురపశుప్రభివృత్ । అయగ్ శత్రూజయతు
జహ్వాహోఽయంవాజం జయతు వాజసాతో । ఉరువిష్ణో విక్రమస్సో
రుక్షయాయసః కృశిఃస్మృతం స్మృతయో నేపిబ్రహ్మ ప్రయజ్ఞవతిం తిర । సో
మోజిగాతి గాతు విత్ ॥ ౧ ॥

దేవా సామేతి నిష్క్రూతస్మృతస్వయోస మాసదమదిత్యాః సదోఽస్యపి
త్యాః సుర ఆసితైష వోదేవనదితః సోమస్తగ్ రక్షధ్వంమావో దభదే
తతే త్వగ్ం సోమదేవోదేవానుపాగాభదనుహం మనుష్యోమనుష్యోః స
హవ్రజయా సహారాయస్పాషణ సమోదేవేభ్యః స్వధా పితృభ్య ఇనమ
హం నివారుణస్య పాశాత్ సువరభి ॥ ౨ ॥

విభ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిరగ్నేప్రతపతే త్వం ప్రతాసాం ప్ర
తపతిరసి యామమ తనూ స్వయ్య భూదియగ్ సామయియాతపతేనూ
మయ్య భూదేవా సాత్వయి యథా యథం నో వ్రతపతే ప్రతినో
ప్రతాసా ॥ ౩ ॥

గాతు విదభ్యేక్త్రిగ్శచ్చ ॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే శృతీయప్రపాతకే చ
తుర్థోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

శృతీయానువాకే ధిష్ణియాపణితాః । పతావతా వెదిగతపిశేష
కృత్సానాంతరనిర్మాణం సమాప్తం । అథ తస్యాం వేద్యామగ్నిహో
మీయ పశువక్ష్యవ్యః । తస్యచాగ్నిహోమయోః ప్రణీతయోః వశ్చాద్వక్తు

ముచితత్వాత్ తత్ప్రణయనాయవై సజ్జన హూమశ్చతుర్థేఽభిధీయ
 తే. కల్పః “సృచితగుర్వాహితం గృహీత్వాశాలా ముఖయేవై సజ్జన
 హూమంజుహూతి, త్వగ్ సోమతనూకృద్భ్యో ద్వేషేభ్యోఽన్యకృతే
 భ్యఉరుయన్తాసి వరూఢగ్ స్వాహేతి సృవేణాస్తుం ప్రసం-న్దయతి, జుహ
 ణోస్తురాజ్యస్యవేతుస్వాహేతి పూర్వయాద్వారోపనిమా-గ్నుతి. అయ
 న్నో అగ్నివహరివః కృణోత్వయం మృధః పుర పతుప్రభిర్ద్వః। అయగ్ం శ
 ధ్రూజయతు జహ్వాహోఽయంవాజంజయతువాజసాతా పిశ్యధాహ
 వనీయే సృవాహుతింజుహూతి, ఉరువిష్ణోపిక్రమస్వోరుక్షయాయనగి కృ
 ధిఃసృతాఘృతయోసేపిబప్ర ప్రయజ్ఞపతిం తిరస్వాహః” ఇతితనూం శరీ
 రం కృత్వచి ఛిన్దస్తీతితనూకృద్దిరత్నాంసే. ద్విషస్తీతిద్వేషాంసే। అన్వైర
 స్తద్విరోధిభిరభివరభ్యః కృతానిప్రేరితానీత్యన్యకృతాః। హేసోమత్వంతా
 దృశేభ్యోనియన్తాసి । యథాతాదృశానినాస్తాః బాధన్తే తథా అస్తాన
 న్యత్ర సురక్షితప్రదేశే స్థాపయిత్వా సాలయసి, తస్మాత్ త్వమేవాస్తాకం
 ఉరుప్రభూతం వరూఢం బలవసి తస్మైతుభ్యమిదం హుతమస్తు । ఆస్తుం
 ప్రసం-న్దయతీత్యత్రాస్తుశబ్ద ఆజ్యవిన్దవావీ, సుస్త్రేత్వల్పదేహవావీ, హే
 సోమత్వంజుహో అస్తాసుప్రీతిమాః। రక్షసామదశానాయాస్తు రల్పదే
 హః సన్ ఆజ్యస్యవేతువిన్దం పిబ తవేదంహుతమస్తు. పూర్వన్వారేణ ని
 మాగ్నుస్తో యమగ్నింప్రణయన్తి అయమగ్ని రస్తాకంవ రివః కృణోతు
 త్రేయకరోతు । అయంమృగోవైరిణః ప్రభిర్ద్వఃపురపతు అగ్రేగచ్ఛను ।
 అయంజహ్వాహణః హృష్టాన్త్యకరణః శధ్రూజయతు। వాజస్యాన్యన్య
 సాతీలాభో యస్మిన్నజ్ఞామే సవాజసాతిః తస్మిన్నయం అన్తదభంవా
 జంజయతువశీకరోతు। హేవిష్ణోవ్యాపిన్ అహవనియ అన్తదనుగ్రహభంఉ
 రుషిక్రమస్వవైరిణు బహుళం పరాక్రమంకురు, నోస్తాకంక్షయాయ నివా
 సాభం ఉరుకృధి బహుళం గృహధనాదికం సమృద్ధయః। ఘృతేన జ్ఞానా
 ధృవాత్ ఘృతయోనిః। హే ఘృతయోనే హూయమానమిదం ఘృతంపిబ,
 యజ్ఞపతిం యజమానం ప్రతిర అతిశయేన వధేయః। మన్తాగ్వావిభ్యాసు

రాదా హేతుం విధత్తే “సువర్గాయవా ఏతానిలోకాయ హూయన్తై
యన్వైసజ్జనాని” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి|అవాన్తరదీప్తాయా విసజ్జ
నాభాత్వాదేతాని హూమకమాణి వైసజ్జనాని| తత్ప్రకారః సూ
త్రేదశితః “ఉపస్థేభ్యష్క్రాజానం కురుతేసమయి వ్రతానాం హ్వయధ్వ
మితిసప్త్యిప్యతియజమానస్యామాత్వాసగ్ంహూయన్నధ్వయ్యుం
యజమామోఽన్వారభతే యజమానంపత్నీ పత్నీమితరే పుత్రభ్రాతరో
హతేన వాససా అమాత్వా సన్నుచ్ఛాద్యవాససో వైస్పద్యై ముపనియ
వ్యప్రచరణ్యా వైసజ్జనాని జుహూతి” ఇతి | వ్రతామాత్యశబ్దో బధు
వాచకౌ | వ్రచరణీ జహ్వసప్తశీ | విశేషాక్రమేణ విధత్తే “ద్వా
భ్యాం గాహవత్త్యే జుహూతి ద్విసాద్యజమానః వ్రతిష్ఠిత్యా ఆగ్నిధే
జుహూత్యన్తరిక్షువనాక్రమత ఆహవనీయే జుహూతిసువర్గామే వైసం
లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి ద్వాభ్యాం | “త్వగ్సోమ
తనూకృద్భ్యో ద్వేషేభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉనుయన్తాసి నహభగ్స్వాహః,
జుహూతి అప్తరాజ్యస్య వేతుస్వాహ” ఇత్యే తాభ్యాం ఆగ్నిధే హూ
మస్యమన్తోవిధాస్యతే|ఆహవనీయే ఉరువిస్థోరితిమన్త్రః | హూమాత్
పూర్వమేవ బ్రహ్మణాసోమ ఆహర్తవ్య ఇతి విధత్తే “దేవాన్వైసువర్గాం
లోకం యన్తోరతోగ్స్యజిఘ్గ్సన్ తేసోమనరాజ్ఞా రతోగ్స్యపహత్యా
ప్తు మాత్మానుకృత్వాసువర్గాం లోకమాయన్ రక్షసామనుషలాభాయా
త్తః సోమోభవత్సథ వైసజ్జనానిజుహూతి రక్షసామనుషహత్వే” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి | యతోగచ్ఛతం అప్తుంరతో భిరుపలబ్ధమశక్య మ
ల్పదేహమాప్తో భవతిస్వీకృతోఽభవత్ తత ఊర్ధ్వంకృతో హూమోర
తోస్యపహన్తి | వ్రథమమన్తే పూర్వభాగేఽభిషేతం సోమస్యసామ
భ్యోముపపాదయతి “త్వగ్సోమతనూకృద్భ్య ఇత్యాహ తనూకృద్భ్య
షః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి | తునుచ్ఛిదాం రక్షసామపి తనుంకృణ
తి ఛనన్తీత్యేషసామోఽత్యన్తంతనూకృత్ తస్మాద్దతోభ్యోఽస్మాకాపా
లయితుంసమర్థః| ద్వితియభాగే విశేష్యం పూరయతి “ద్వేషేభ్యోఽన్య

కృతేభ్యశ్చ త్యహస్యకృతాహితౌగ్గోసి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । తృ
 తీయభాగే ఉరువహుధమిత్యస్య వాక్యస్య శేషం పూరయతి “ఉరుయన్త
 సి వహుధ మిత్యాహురు నసృగ్ధీతినా వైతదాహ ” (సం - ౬కా|
 ౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । బహు బలమన్తదధం కుర్వి త్యైత దేవసభాగో బ్రూ
 తె । ద్వితీయమ స్త్రే త్వ పుత్రబ్జసూచితమాహ “జుహణో అప్తరాజ్యస్య
 వేత్విత్యాహ ప్రమేవ యజమానం కృత్వాసువగ్గం లోకం గమయతిరక్ష
 సామనుప లాభాయ ” (సం - ౬కా | ౩|ప్ర | ౨౨) ఇతి । ప్రాచీన
 వంశాత్ నిమగ్నమ్యాగ్నిధేజగమిమభి రనుష్ఠేయాని సామస్వీకారాది
 ని షడ్విధాస్తే “అసామందనత ఆగ్రావణ ఆవాయవ్యాన్యాన్వోణ కలశ
 ముత్పత్తి మానయ వ్యవస్థ నాగ్గోసి ప్రవర్తయన్తి యావదేహస్యాస్తి తేన
 సహసువర్గం లోకమేతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । సామంహవిధానే
 నేతుమాదదీరక । గ్రావాణో అభిషవాధాః । వాయవ్యాన్యలూఖలసదృ
 శాని గ్రహపాత్రాణి । ద్రోణకలశః ప్రాథం కాప్తపాత్రం । ఏతాన్యాదదీ
 రకా, పత్నింస్వస్థానాదుశ్చాస్యానయేయః బ్రీహద్యైషధద్రవ్యాధం య
 త్తృతీయం శకటం తదేవంసకృదావృత్తత్వాదనాంసీతి బహువచనే నో
 చ్యతే । తదనుపునర్తపునర్నప్రవర్తయేయః, ఏవంసతి యజమానస్యస్వం యా
 వదస్తి తేన సర్వేణ సహస్వగ్గం ప్రాప్నోతి । విధత్తే “నయవత్సర్వా ౨౨
 గ్నిధే జుహూతిసువగ్గస్య లోకస్యాభినీత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨)
 ఇతి । అగ్నేనయసుపథేత్యసానయవతీ । తత్ర సూత్రం “ శాలాముఖియే
 ప్రణయనీయమిద్ధమాదీప్య సికతాభిరుపయమ్య అగ్నిహోమాభ్యాం ప్రణీయ
 మానాభ్యామనుబ్రూహీతి సమ్ప్రీప్యతి ప్రణీయమానాయానుబ్రూహీతి
 వాప్రథమాయాం త్రిరనూక్తాయాం అయంనో అగ్నివర్ణివః కృణోత్వి
 త్యగ్నిః ప్రథమాసామప్రథమా వాప్రాశ్చో ౨భిప్రవ్రజన్త్యా ఆగ్నిధీయే ౨
 గ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య అగ్నేనయేత్యధమాజ్య శేషస్య జుహూతి ” ఇతి । ప్ర
 చరణ్యాం చతుర్గుహీతస్యాజ్యస్యాధం గాహణపత్యే మన్తస్త్రివ్యయే
 న హుతమవశిష్టే ౨వ్యధమాగ్నిధే హుత్వా ఇతరదాహవనీయే హూ

తుం శేషయేత్ । విధత్తే “గ్రావ్ జ్ఞో వాయవ్యానిద్రోణకలశమాగ్నిధ్రు ఉ
 పవాసయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । స్థాపయేదిత్యుపాఖ్యానం । తద్వత్స
 మస్యాపి స్థాపనప్రాప్తే తద్వారయతుంగ్రహణం విధత్తే “విహ్యం నైర్మల
 స్థాతే యత్సహజాపవాసయేదపు వాయేత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి ।
 ఏనం సోమం త్రైగ్రావాది విషయజ్యనేతుం గృహీర్ణాత్ । యదికల్పిత
 తైః సహస్థాపయేత్ తదానీమభిషవభీత్యా సామస్యావరం పూతిభవేత్ ।
 అత్రాజ్యశేషస్యావసనీయే హూమామాయఉరువిష్టో ఇతి యోమస్త్రా
 యశ్చ తతః పూర్వోఽయం నో అగ్నిరితి యోమస్త్రా పుపేక్షితాకల్పః
 “బ్రహ్మణో రాజానమాదాయ పూర్వయా ద్వారా హవిర్భావః శ్రవాద
 యతి, సోమో జిగాతి గాతువిద్దే వానామేతి నిష్కృతమృతస్య యోనిమాస
 దం” ఇతి । గాతువిద్వాజ్జః సోమో జిగాతి గచ్ఛతి కం దేశం గచ్ఛతి ఆసీద
 త్యన్విహవిభావనదేశ ఇత్యానదః దేవానామాసదమేతి । కీర్త్యశం నిష్కృ
 తం అలంకృతం । యతస్య యజ్ఞస్య యోనికారణంగ్రహవమసాదహవిషా
 మత్రావస్థితత్వాత్ । విధత్తే “సావ్యచా ప్రపాదయతి స్వయై వైనం దేవత
 యా ప్రపాదయతి” ఇతి కల్పః “అథ దక్షిణస్య హవిభావస్య నీదేకృష్ణాజన
 మాస్తృణాలి, అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేతి కృష్ణాజినే రాజానం”
 ఇతి స్పష్టార్థాంతర్యయతి “అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేత్యా
 హ యథాయజురేవై తత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । కల్పః “అదైనం
 దేవతాభ్యః సమ్ప్రియచ్ఛతి; షష వోదేవ సవితః సామస్త్రా రక్షధ్వం
 మావో దభత్” ఇతి । ఏతావంతం కాలం యజమానః సామ మరక్షత్ ।
 ఇత ఉద్ధ్వం హేదేవా యచ్ఛదీయం సామం యూయమేవ రక్షధ్వం య
 ద్యపి ఇన్ద్రాదియో దేవాస్సర్వే సమ్బోధనీయాః తథాపి పరివృథత్వాద
 శేషో పరితృణార్థం సవివైవసమ్బోధ్యతే । మావోదభ తస్మిం రక్షమా
 నాన్ యచ్ఛాత్ కల్పిదపి మాహింసీత్ । సవితృసమ్బోధన తాత్పర్యమా
 హ “యజమానోవా ఏతస్య పురాగోస్తా భవత్యేష వోదేవ సవితః సా
 మ ఇత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవైనం దేవతాభ్యః సమ్ప్రియచ్ఛతి” (సం-

౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । బోధాయనః “సమ్ప్రదాయోపత్తితే, ఎతత్త్వ
 గ్ సామదేవో దేవానుపాగా ఇదమహం మనుష్యో మనుష్యాన్ సహప్ర
 జయా సహరాయస్సోషేణ ” ఇతి । హే సామ త్వందేవః సక భవదీ
 యాన్ దేవాన్ ఎతదిదానీం ప్రాప్తోఽసి, అహమపిమనుష్యస్సక మదీ
 యాన్ మనుష్యాన్ ఇదమిదానీంప్రాప్తోఽస్మి । కీదృశోఽహం । ఘృతాది
 ప్రజయా వశ్యాది ధనపుష్ట్యాచసహవర్తమానః । మన్తభాగయోద్వ
 యోః ప్రసిద్ధిం తృతీయాభాగే విపక్షబాధశ్చదశయతి “ ఎతత్ త్వగ్
 సామదేవో దేవానుపాగాఇత్యాహ దేవోహ్యేషసక దేవానుపైతీరహ
 హం మనుష్యోమనుష్యానిత్యాహ మనుష్యైః ఓహ్యేషసక మనుష్యాను
 పైతి యదేతద్యజున్బ్రూయాదప్రజా అవశుయజమానః స్యాత్ సహ
 ప్రజయాసహ రాయస్సోషేణేత్యాహ ప్రజయైవపశుభిః సహమం లోక
 ముపానర్తతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । బోధాయనః “నమోదేవేభ్య
 ఇతిప్రాశ్నమజ్జిం కరోతి, స్వధాపి తృభ్యఇతిదక్షిణాం, ప్రత్యశ్నమథో
 పనిషక్రీమతి, ఇదమహం నివ్వరుణస్యపాశాత్ ఇత్యధా హవనీయము
 వత్తితే, సువరభివిభ్యేషంవై శ్వానరంజ్యోతిః ” ఇతి । ఆపస్తంబః “ ఇద
 మహంమనుష్యానితి ప్రదక్షిణమావృన్య, నమోదేవేభ్యఇతిప్రాచీనమజ్జిం
 కృత్వా, స్వధాపితృభ్యఇతి దక్షిణే, ఇదమహం నివ్వరుణస్యపాశాత్
 ఇన్యూపనిషక్రీమ్య, సువరభివిభ్యేషం ఇతి సర్వంవిహారమనువీక్షతే, వై
 శ్వానరంజ్యోతిః ఇత్యాహవనీయం ” ఇతి । మన్తద్వయాథప్రసిద్ధిం
 శేయతి “ నమోదేవేభ్యఇత్యాహ నమసాకరోహదేవానాగ్ స్వధాపి
 తృభ్య ఇత్యాహస్వధాకారోహి పితృణాం” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి ।
 నివ్వరుణస్యపాశాదిత్యత్ర నిముళ్ళాప్నీతి అధ్యాహర్తవ్యం, ఎతదేవా
 భిప్రాయందశేయతి “ఇదమహం నివ్వరుణస్య పాశాదిత్యాహ వరుణ
 పాశాదేవ నిముళ్ళతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । కల్పః “ అథయజ
 మానోఽవా న్తరదీక్షాం విసజయతి, అగ్నేవ్రతపతే త్వంవ్రతానాం వ్ర
 తపతిరసి యామమతనూ స్త్వయ్యభూదియగ్ సామయియాతవ తనూవన్

య్యభూదేహసాత్వయి యథా యథం నావ్రతపతే వ్రతినూప్రతానీ”
 ఇతి । అవాన్తర దీక్షాయా అదౌ యజమానః స్వతనుమగ్నౌ సజు-లే
 నావస్థాప్య అగ్నితనూఞ్చ స్వప్రీన్నవస్థాప్య సహవ్రతనియమముపచక్ర మే,
 ఇదానీన్త్ర శరీరవ్యత్యయస్యా సమాహితత్వాద్వృత్తిమో రగ్నియజమాన
 యోః స్వీభివ్రతమేవాన్త్ర । అత్ర “ సువరభివిఖ్యేషం వై శ్వానరంజ్యో
 తిః ” ఇత్యేతామన్త్రాః పురోడాశబ్రాహ్మణైస్పష్టత్వాదుపేక్షితా । అన్యతు
 మన్త్రస్యవ్రతకగ్రహణ పూర్వకం తాత్పర్యమాహ “ అగ్నే వ్రతపత
 ఆత్మనః పూర్వాత్తనూరాదేయేత్యాహుః కోహితద్వేద వసీయాన్ స్వీ
 వశేభూతే పునర్వా దదాతి నవేతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । అగ్నే
 వ్రతపత ఇత్యేతావత్ వ్రతకం । స్వకీయాపూర్వాత్తనూరగ్నిసకాశాత్
 సహసాస్వీకాయేతి బుద్ధిమన్తఆహుః । కుతః! వసీయాన్ అత్యన్తర్ధనిక
 ప్రభుర్ధవరకీయే వస్తునిస్స్వవశేభూతే సతి పునస్స ప్రభుర్దదాతి వానవేతి
 యత్తేతత్ కోనామవేద, తతో వశేభావాత్ ప్రాగేవాదేయా । గ్రావా
 దీనామగ్నిధైర్యాపనంయత్పూర్వము క్తం తత్ప్రశంసతి “ గ్రావాణో వై
 సోమస్య రాజ్ఞో మలిన్లు సేనా యవవంద్వాన్ గ్రావ్ణి ఆగ్నిధ్రువనాన
 యతివై నం మలిన్లు సేనావిందతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । మలిన్లు సేనా
 విరోధితస్కరసేనా॥

॥ అత్రవినియోగసర్వప్రమాణం ॥

“ త్వంజుహుష్యి మేవహ్నౌ వై సర్జనహుతిర్ద్యయం ।
 శాలాముఖీయతో వహ్నిం ధృత్వా ప్రాశ్చ్యోఽభియాన్తిహి ॥
 ఉరుహుత్వా పూర్వవహ్నౌ సోమో రాజానమగ్రతః ।
 హవిధానం నయత్యత్ర చక్షుః సంస్తీయన్ సాదయేత్ ॥
 ఆదిద్వయాదేషసోమం నిర్దిశ్యై తేనిమన్త్రయేత్ ।
 ఇదందక్షిణమావృత్య నమగ్నిప్రాగ్జ్వలిస్వధా ॥
 దక్షిణాజ్వలి రేతస్మాన్నిగచ్ఛేత్సంపాదికం ।

మవవ్విహారమీక్షిత్యా వైశ్వానర్యాగ్నిమితా తే॥
అగ్నేవహ్నిరుపస్థానం మస్త్యాగ్నిహోదశకీర్తితాః” ॥ఇతి॥

అధమీమాంసా.

॥ ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేఽన్వితం ॥ ॥

“వై సజ్జనాఖ్యాయామీయ వాససోగ్రహణత్పృతిః”
ప్రమాణంవాశ్రుత్యబాధాత్. ప్రమాన్యాదప్తకాదివత్ ॥

దృష్టలోబైకమూలత్వా సమ్భవేశ్రుత్యకల్పనాత్.

“స్థర్వవేప్తనవద్బాధహీనాప్యేషానహిప్రమా” ॥ఇతి॥

ఇదంప్రయతే “వై సజ్జనవాసోధ్యయగృహ్ణోతి” ఇతి సేయం
ప్రృతిస్థర్వవేప్తన ప్రృతివత్ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా న బాధ్యతే. తతోష్టకాది
ప్రృతివత్ మూలవేదానుమాపకేన ప్రమాణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః. కదా
చిత్ కశ్చిదధ్యయలోభాదేతద్వాసో జగ్రాహ. తన్నువైవైషాప్రృతిరి
తృపికల్పనా సమ్భవతీతి దృష్టానుసారిణీ చేయంకల్పనాదక్షిణయా పరిక్రీ
తానామృత్విజాంలోభదశానాత్. తథాసత్యస్యాః స్మృతేదన్యథా ప్రి
వపతౌ అప్తకాదిమూలశ్రుతివత్ మూలశ్రుతిర్నకల్పయితం శక్యతే. అతో
బాధాభావేపి మూలవేదాభావాన్నేయం ప్రృతినిప్రమాణం ॥

అథభస్మః॥ త్వగ్ంసోమేతిగాయత్రీ. అయంనో అగ్నిరితి త్రిష్టుప్. ఉ
రువిష్టోరిత్యనుష్టుప్. సోమోజిగాతీతిగాయత్రీ ॥

ఇతి శ్రీమాధమీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అత్యన్యనగా న్నాన్యనుపాగామవాక్త్వా వరైరవిదం ప్రరోప
రైప్రం త్వాజుష వైష్ణవం దేవయ జ్యోమై దేవస్త్యాసవితా మధ్వన

క్వీషధే త్రాయన్వైన్గ్ స్వధీతే మైనగ్ హిగ్ సీడివమగ్గేణ మాలేభి
 రన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్ సీగ్ పృథివ్యా సంభవ వసస్పతే శతవత్ శో విరో
 హసహస్రవత్ శా వివయగ్ గుహేమ యంత్రా యగ్ స్వధితీస్తేజానగ్
 ప్రణీనాయ మహతే సౌభగాయా చ్చిహ్నోరాయ స్సవీరః || ౧ ||

యందశచ || ౫ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే పంచ
 మోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

చతుర్థాఽనువాకే వైసజ్జనహూమే వాన్తరీక్షితౌ విసృజ్యా
 గ్నిహో మయోరాగ్నిధ్రీయేహవిధానే చ ప్రణయనముక్తం । అథపంచమ
 మూర్త్యై కాదశాన్తేషు సప్తస్వనువాకేషు ప్రణీతయోరగ్నిహోమయోః ప
 శువక్తవ్యః । తత్రాస్మిన్పంచమేనువాకే పశ్వక్తస్య యూపస్య ఛేదనమభి
 ధీయతే । బోధాయనః “పునగిపూర్వయాద్వారా ఉపనిమగ్నవ్యతాంది
 శంయన్తి యత్రాస్య యూపస్తప్తభవతి యత్రవా వత్సవత్సవ్యతే స యః స
 మేభూమా స్వాద్యో నేరూఢో బహువశో బహుశాఖా ప్రతిశుమగ్రో
 ప్రత్యగున్నతస్తమవతిష్ఠతే, అత్యన్యాయగాం నాన్యాయపాగా మవాక్త్యా
 పరైరవిదం పరోపరైస్తంత్రాజుషేవైష్ణవం దేవయజ్ఞాయై ఇతి” । ఇతి । ఆప
 స్తవ్యః “అతిక్రమ్య యూప్యాన్యంజోషయతే, తమభిమన్త్రీయతే, అత్య
 న్యాయగామిత్యత్రైసముపస్పృశతి, తంత్రాజుషే వైష్ణవం దేవయజ్ఞాయై”
 ఇతి । వృక్షోద్వివిధాః యూప్యా అయూప్యాశ్చ । పాలాశఖాదిరాద
 యో యూప్యాః । నిమ్బజమ్బీరాదయో అయూప్యాః । హేపురోవత్తి
 యూపవృక్షత్వత్తోఽన్యో కాంశ్చిద్యూప్యానమి సమప్రదేశజన్తాదిలక్షణ
 సహితా అత్యగాం అన్యాయం స్వయూప్యాన్ మోపాగాంత్యాంతు
 అవిదం లబ్ధవానస్మి । కీదృశం । పరైరవాక్ ఉల్కృష్టైర్లక్షణైః ప్ర

త్యాసన్నతల్లక్షణాయ క్తమిత్యర్థః । పునఃకీదృశం । పరోవరైః నికృష్టైలక్షణైః దూరవర్తనం తద్రహితమిత్యర్థః । హేవృక్షతంత్యావిష్టుదేవతాకం దేవయజనాధానం సేవేవిధతై “వైష్ణవ్యచాహుత్వా యూపమచ్చైతి వైష్ణవోవై దేవతయా యూపః స్వయైవై నం దేవతయాచ్చైతి” (సం-౬కా । ౩|ప్ర|౩౨) ఇతి । ఉరువిష్టువిక్రమస్వేతి స్రువేణాహవనీయే యూపాహుతిం హుత్వా తతో యూపం ప్రాప్తుం ధ్యేత్ । యథోక్తమన్త్రార్థే ప్రసిద్ధం దశాయతి “అత్యన్యసగాం నాన్యసపాగా మిత్యాహతి హ్యన్య నేతి నాన్యసపైత్యవ్యాక్త్యా వరైరపిదం పరోవరై రిత్యాహావా ధ్యేనంపరైరపిదై పరోవరైస్తంత్యాజుషే వైష్ణవం దేవయజ్ఞాయా ఇత్యాహదేవయజ్ఞాయై హ్యేనం జుషతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩౨) ఇతి కల్పః “దేవస్తాసవితా మధ్వానక్త్వీతి స్రువేణ సవ్వతోమూలం పయ్యాణక్తి, ఓషధే త్రాయన్వై నమిర్యూధ్వాగ్రం దభాద్వయ మస్తథాయ స్వధితేమై నగ్ హిగ్ సీరితి స్వధితినాప్రహరతి” ఇతి । మధ్వామధు రేణాజ్యేన ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ “దేవస్తాసవితామధ్వానక్త్వీత్యాహ తెజసైవై నమన్క్వోషధేత్రాయన్వై నగ్ స్వధితేమై నగ్ హిగ్ సీరిత్యాహ వజ్రోవై స్వధితిః శాన్త్యై” (సం- ౬కా । ౩|ప్ర । ౩౨) ఇతి । విధతై “స్వధితేవృక్షస్య విభ్యతః ప్రథమేన శకలేన సహతేజః పరావతతి యగ్ ప్రథమశ్శకల్మ పరావతేత్ తనుప్యాహరేత్ సతేజసమైవై న మాహరతి ” (సం- ౬కా । ౩|ప్ర । ౩౨) ఇతి । స్వధితీభయాత్ పరితస్యవృక్షతేజస ఆహరణాయ శకలాహరణం । కల్పః “ప్రాజ్ఞం వోదజ్ఞంవా ప్రయస్తమనుమన్త్రీయతే । దివమగ్రేణ మాలేభి రన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్ సీః పృథివ్యాసమ్భవ ” ఇతి । హే చిన్నవృక్ష త్వం పతాదివం మాలేభిః మావిదారిః । పృథివ్యాసమ్భవసంయుజ్యస్య అవతిష్ఠస్వ । అప్రసక్తప్రతిషేధబుద్ధిం వారయతి “ఇమేవైలోకా యూపాత్ ప్రయతో విభ్యతి దివమగ్రేణమాలేభిరన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్ సీరిత్యాహైభ్య ఏవై నం లోకేభ్యః శమయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩౨) ఇతి । ప్రయతః పతతః । కల్పః

“అథాఽఽవ్రశ్యనే హిరణ్యం నిధాయ సమ్మరిస్తీర్వాఽభిజామహతి, వన
స్సతే శతవత్ శో విరోహస్వాహతి” ఇతి । విధత్తై “వనస్సతే శతవత్
శో విరోహత్యావ్రశ్యనే జుహ్వాతి తస్మాదావ్రశ్యనాద్వృత్యోకాం భూ
యాగ్ సఉత్తిష్ఠన్తి” । (సం - ౬కా । ౩ప్ర । ౩౮) ఇతి । అవ్రశ్య
తేవృత్యో యస్తాత్ మూలాదిత్యావ్రశ్యనం భూయాంసో బహవోవల్కాః
పలాశశాఖావిశేషాః కల్పః “సహస్రవల్కా వివయగ్రుహేమేత్యాత్మానం
ప్రత్యభివృశ్య” ఇతి । విరూహై వెత్యాశీరథో వివక్షితభిత్వాహ” సహ
స్రవల్కా వివయగ్రుహే మేత్యాహశిషమేవై తామాశాస్తే” (సం-౬కా ।
౩ప్ర|౩౮) ఇతి । కల్పః “అన్వగ్గ్ శాఖాః ప్రసూయతి, యన్వాయ
గ్ స్వధితిస్తేజానః ప్రణినాయమహతే సౌభగాయతి” ఇతి । హేభిన్న
వృక్ష తెలిజానః తీర్ణ్యాయంస్వధితిః యంత్యాం మహతేసౌభగాయ దశ
నీయత్యాయ తియత్కాఖాఛదనేన ప్రణినాయ ప్రకృష్టయూవత్వం ప్రాప
యామాన తతస్తాద్యశేన త్వయాఛదనాన్నభేతవ్యం కల్పః “అచ్చిన్నోరా
యః సువీర ఇత్యగ్రం పరివాసయతి” ఇతి । హేయూవత్వమచ్చిన్నోభవ
మన్త్రీసామక్యేన ఛదవ్యథా తవమాభూత్ కీదృశ స్త్వం సువీరః శోభనా
వీరా యజమాన పుత్రపౌత్రాదయోయేన లభ్యస్తే సత్వం సువీరః । తాదృశ
స్త్వం రాయోధనాని యజమానాయధేహి । యంత్యాయ మచ్చిన్నో
రాయ ఇత్యేతౌ మన్త్రీ ఉపేక్షితౌయోఽయం యూపాథో వృక్షచ్చే
దః పూర్వముక్తః తత్రభేదే ఛేద్యవృక్షస్య ప్రదేశం విధత్తై “అనక్షసక్తం
వృశ్చేత్” (సం-౬కా|౩ప్ర|౩౮) ఇతి । చిన్నావశిష్టస్య మాలస్యోపరిగచ్ఛ
తః శకటస్యాగ్గోయథా న ప్రసజ్యతే తథానీచం మూలమవస్థాప్య చిన్ద్యా
త్ । విపత్నే బాధకమాహ “యదక్షసక్తం వృశ్చేదధ ఈషం యజమాన
స్య ప్రమాయుక్ గ్ స్యాత్” (సం-౬కా|౩ప్ర|౩౮) ఇతి । యది చిన్నేపు
క్షమూలే శకటస్యాక్షః ప్రసజ్యేత తదా యజమాన సమ్మన్తి గోవత్సాది
కం ఈషాయా అధోమరణీలం భవేత్ । శకటస్య ప్రాచీనం దీఘకా
న్తమిషా । శాఖాయా యూపాథాంఛేదనం నిష్ఠతి “యంకామయేతాఽ
ప్రతిష్ఠితస్సాన్వదిత్యా రోహతీ తస్మైవృశ్చేదేష వైవనస్పతీనా మప్రతిష్ఠితో

౭ప్రతిష్ఠితపవ భవతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । వృక్షమారుహ్యజాయ
త ఇత్యారోహణా శాఖా । స చ భూమావసుత్పన్నత్వాదప్రతిష్ఠితః త
స్యయావత్సేన యజమానో౭ప్రతిష్ఠిత పవభవతి । అవణామపినిద్వతి
“యంకామయేతావశుస్సాన్య దిత్యవణం తస్మైశుమౌగ్రం పృశ్చేదేషవై
వనస్పతీ నామపశవ్యోపశురేవభవతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । వనస్పతీ
నామధ్యే ఏషవణారహితః శుమౌగ్రశ్చపశవ్యః పశుభ్యోనహితః । బ
హువణం విధత్తై “యంకామయేతవశుమాన్స్యాదితి బహువణం తస్మై
బహుద్రౌఖంవృశ్చేదేషవైవనస్పతీనాం పశవ్యః పశుమానేవభవతి" (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । భూమాసమప్రదేశే న్యబీజాదుత్పన్నం విధత్తై “ప్ర
తిష్ఠితం వృశ్చేత్ ప్రతిష్ఠాకామస్యైష వైవనస్పతీనాం ప్రతిష్ఠితోయంసమే
భూమాస్వాద్యోనే రూఢః ప్రత్యేవతిష్ఠతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి ।
స్వాద్యోనేరిత్యనేన వృక్షజన్యా శాఖావ్యావత్యతే । పశ్చిమదిశ్యోన్న
తంవిధత్తై “యంప్రత్యక్షుపనతస్తం వృశ్చేత్ సహిమేధమభ్యుపనతః" (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । మేధోయజ్ఞః సచోత్తరవేద్యాం క్రియమాణోయా
వస్థానాత్ ప్రత్యగ్భువతి । అతోమేధమభిలత్యైవ ఉపనతః । యూపస్యకా
మ్యాని పరిమాణాని విధత్తై “పశ్చారత్నిం తస్మైవృశ్చేద్యం కామయేతో
వైసముత్తరోయజ్ఞోనమేదితి పశ్చాత్తురావర్తితాన్త్రోయజ్ఞ ఉపైసముత్త
రోయజ్ఞోనమతి షడరత్నిం ప్రతిష్ఠాకామస్యషడ్వా ఋతవఋతుష్యేవప్ర
తిష్ఠితం సప్తారత్నిం పశుకామస్యనప్తపదా శక్వరీపశవః శక్వరీ పశూనే
వావరుధేనవారత్నిం లేజసామస్య త్రివృతాస్తామేనసమ్మితం లేజస్త్రి
వృతలేజస్యేవ భవత్యేకాదశారత్నిమ్మిన్ద్రీయకామస్యైకాదశాక్షరాత్రి
ప్తుగ్నిన్ద్రీయం త్రిప్తుగ్నిన్ద్రీయావ్యేవ భవతి పశ్చదశారత్నిం భ్రాతృవృతః
పశ్చదశోవడ్రో భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై నప్తదశారత్నిం ప్రజాకామస్య న
ప్తదశప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాస్త్యా ఏకవింశత్యరత్నిం ప్రతిష్ఠాకామస్యై
కవింశస్తామానాం ప్రతిష్ఠాప్రతిష్ఠిత్యై" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । చతు

విఠ్ శత్యజ్ఞులౌ అరత్నిః । ఉత్తరో యజ్ఞః సోమవికృతిః విధత్తై “అస్తాశ్చై
భవత్యస్తాక్షరాగాయత్రీతేజోగాయత్రీగాయత్రీయజ్ఞముఖం తేజస్తై
వగాయత్రీయా యజ్ఞముఖైనసమ్మితః” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౩|) ఇతి గాయ
త్ర్యాపైజస్త్యమగ్నినా సహూత్పన్నత్వాత్ యజ్ఞముఖత్వభిప్రాయస్స
వనే శ్రయోజ్యత్వాత్ । అతాప్తసఖ్యాద్వా రాతేజోగాయత్రీయజ్ఞముఖైః
సమానాభవతి । తస్మాత్ దక్షిణేనయావస్యంతావశ్రయః కార్యాః ॥

॥ అత్రవినియోగసక్త్యాహః ॥

“అతిపుత్రం మస్త్రీయిత్వా తంత్రాయాపతరుంస్త్పశేత్ ।

దేనస్తన్మృలమభ్యజ్య హ్యూషదభావస్తరాయతః ॥

స్వధిచ్ఛిన్యాద్వివంప్రాచ్యాం పాతయేద్వనశేషితే ।

మూలేహుత్వాసహత్యాత్మాస్పశోత్యంత్యైకకానిచ ॥

అచ్ఛిత్త్యగ్రచ్ఛసచ్ఛిన్యాద్దశమత్రాక్షిరీతాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసాః.

పశ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ద్వితీయః ।

“యావచ్ఛేదాపకషణ్యకిం తదనైత్రుతపవచా ।

ప్రయాజవత్తదగ్ధత్వాన్నయనంచాపకృప్యతాం ॥

అగ్నిషోమప్రణయనం సామికంపాశుకీభిదా ।

ప్రయాజాహురవైషమ్యాచ్ఛ్రితమాత్రాపకషణ్యం” ॥ ఇతి ॥

“జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే వై సజ్జనహూమకాతే ప్రాచీనవంశగ
తో వహ్నిరాగ్నిగ్రియే ప్రణేతవ్యః సామశ్చప్రాచీనవంశే పూర్వస్థా
పితః ఇదానీం హవిధానే ప్రణేతవ్యః । తయోరుభయోః ప్రణయనాదూ
ర్ధ్వం యూపభేద ఆహూతః । తదేతత్ సవ్వం సుత్యాదిహత్ ప్రాచీన
బోపసఖ్యేదినే ప్రాప్తై తత్రయూపశ్శేదో దినత్రయాత్ పూర్వస్థా
కాలే ప్రకృప్తః । దీతౌ సయూపం చినదీతి తద్విధానాత్ । తస్మిన్నపకృ
ప్తే ప్రయాజన్యాయేన తదవ్తాగ్ధసమూహస్య అపకషణ్యే ప్రణయనమ

వ్యవకృత్యతామితి ప్రాప్తైబ్రూమః । ప్రయాజాఘరాదీనా మేకమేవప్ర
ధానం । క్రత్యజ్జత్వేనైకప్రయోగాంతః పాతిత్వాదవశ్యం భావీవరస్పర
క్రమ ఇతి ప్రయాజాపక షే తదంతాజ్ఞసమూహాపక షో యుక్తః । ఇహతు
ప్రణయనం సానుయాగాజ్ఞం । యూపచ్ఛేదస్త్యగ్నిషోమీయపశోరజమితి
ప్రణయనచ్ఛేదయోనాన్వోన్య క్రమోవివక్షితః । తస్మాద్భుతస్య యూ
పచ్ఛేదమాత్రస్యాపక షః ॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదే ద్విత్వం ॥

“అగ్నిషోమీయభిన్నేషు యూపాభిన్నోద్ధమస్త్రీతా ।

ఉపదేశాదిదేశాభ్యాం భిన్నోద్ధమోద్ధమోద్ధతః” ॥ ఇతి ।

జ్యోతిష్టామేవశవః అగ్నిషోమీయసవనీయానాం బద్ధ్యాస్త్రయోవిహి
తాః, తేషు యూపచ్ఛేదో యుక్తః, కుతః । అగ్నిషోమీయే ప్రత్యక్షవచనే
న తమవదేశాత్, ఇతరయోగోద్ధకాభ్యామతిదేశాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః ।
నతావదగ్నిషోమీయపశోరకర్మణ్యకాలే యూపస్యోత్పత్తిః, తతః ప్రాగే
వయూపాత్పత్తికాలః । దీప్తాసుయాపం భిన్నత్రికీతే రాజనీతి తత్కాలవి
ధానాత్ । అత ఆధానవత్ సర్వాధ్యాయం సమ్భవతి । యథాస్వకాలే
సమ్మన్న మాధానం తద్వాక్యవిశేషైః ప్రేషుతేషు కర్ముసు సమ్బధ్యతే
తథా స్వకాలే చేదనాదినా నిష్పన్నోయాపః ప్రత్యక్షచోదకోక్తిభ్యాం
తత్రతత్ర వినియుజ్యతే । తస్మాత్ తస్మై నియుపః సమ్పాదనీయః ॥

॥ తత్రైవద్విత్తీయపాదే ద్విత్వం ॥

“యూపైకాదశినీ యూపాహుతే భేదోద్ధతస్త్రీతా ।

సామీప్యభేదాదాద్యోన్యైః సామీప్యంద్యప్తిసంయతః” ॥ ఇతి ॥

యూపైకాదశిన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతియాపం
భిద్యతే । కుతః । యూపస్యాన్తికేగ్నిం మధిత్వా యూపాహుతింజుహూ
తీతి తద్విధాత్ సామీప్యానాశ్చ భేదా దితి ప్రాప్తైబ్రూమః । నతావదత్య
స్తసామీప్యం సమ్భవతి యూపాహుతప్రసక్తాత్ । అతో యావతా వ్యవధా
నేన యూపాద్యప్తిగోచరాభవన్తి తావతోదేశస్య సమీపత్వమభ్యుపేయం ।
తథాసతి దేశే క్య సమ్భవాదాహుతే స్తస్త్రీతా ॥

॥ అప్తమాధ్యాయస్య † తృతీయపాదేచి చ్చితం ॥

“అముఖ్యైసంస్కృతేముఖ్యలాభే కిం గ్రాహ్యమేతయోః |

అముఖ్యస్తక్షణాద్యుపాధిరస్తక్షణాత్ పునః” ॥ ఇతి ॥

యదా యూపాధౌం ఖాదిరమలభ్యా అఖాదిరే తక్షణాదివా సంస్కృతేన తి సత్త్వముఖ్యః ఖాదిరోయది పశునియోజనాత్ ప్రాగేవలభ్యతే తదా తక్షణాదిసంస్కృతః ప్రతినిధిరఖాదిర ఏవ గ్రాహ్యః, అసంస్కృతాత్ సంస్కృతస్య ప్రకృత్యాదితిచేత్ | మైవం ముఖ్యఖాదిరే పునస్తక్షణాదిసంస్కారగ కర్తవ్యః | తథాసతి సంస్కృతస్య ముఖ్యస్యలాభాత్ ప్రతినిధిః సంస్కృతోఽపి పరిత్యాజ్యః ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిచ్ఛితం ॥

“పశోనియ క్షేఖాదిరలాభే కాయంపునఃవా |

సాన్ధ్యణ్యాయపునగికాయం ముఖ్యవృత్తిగుణాన్నహి” ॥ ఇతి ॥

యదా సంస్కృతే ప్రతినిధౌ పశునియజ్యతే తత ఊర్ధ్వం ఖాదిరోయదిలభ్యతే తదాపి పూర్వవ్యాయేన ముఖ్యలాభాత్ సాన్ధ్యణ్యాయముఖ్యే యూపే పుననియోజనం కాయమితిచేత్ | మైవం | గుణభూతో యూపః | పశునియోజనం ప్రధానం సహగుణానుసారేణ ప్రధానస్యావృత్తియైక్యా తస్మాన్ననియోజనం పునగికాయం ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిచ్ఛితం ॥

“అముఖ్యముఖ్యైసంస్కారయోగ్యామోగ్యేతదాతుకిం |

అతోబహుగుణాలోసాన్న ముఖ్యాస్త్రాప్తేషాం” ॥ ఇతి ॥

యదా అముఖ్యోఽఖాదిరః యస్థూలత్వాత్ తక్షణాది సంస్కారయోగ్యః ముఖ్యప్రఖాదిరః సూక్ష్మత్వాదయోగ్యః తదా తక్షణాది బహుగుణలోపోమాఘాదితి ప్రతినిధిరేవ అదరణీయ ఇతిచేత్ | మైవం | ముఖ్యసిద్ధయే గుణలోపస్యసోఘం శక్యత్వాత్ తస్మాత్ కృశోఽపి ముఖ్యపవోపాదేయః ॥

† ఉప్తమాధ్యాయస్య ఇతి కాంచీపాఠః.

॥ తత్రైవాన్య చ్చిన్తితం ॥

“నియోజనేవ్యయోగ్యశ్చేత్ ఖాదిరగ్గిం తదాభవేత్ ।

ముఖ్యశ్చేనసపసాత్ తద్వైయ్యధ్యేనహేతునా” * ఇతి॥

యదా త్వన్యన్తకృతత్వాత్ తక్షణాదిరహితోఽపి ఖాదిరః యోజనేవ్యయోగ్యః తదాపి ముఖ్యత్వాత్ ఖాదిరపవోపాదేయ ఇతి చేత్ । మై. వం । ఉపాత్తస్య ముఖ్యస్య వైయ్యధ్యత్ ప్రయోజనాభావాత్ నియోజనయోగ్యః ప్రతినిధి రేవ గ్రాహ్యః॥

అత్ర నాస్తి చన్దః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే పంచమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ప్రతివై త్వాన్తరీతాయ త్వా దివేత్వాశున్ధతాం లోకస్య పితృష ద్దనో యవోఽసి యవయాస్తద్వేషో యవయారాతీర్షి పితృణాం సదనమ సి స్వావేశోఽస్యగ్రేగానేత్యాణాం వనస్పతిరథ త్వాస్థాస్యతి తస్య విత్తా ద్వేవస్తాసవి తామధ్వనక్తు సుపిష్పలాభ్య స్త్వాషధీభ్య ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం వృణపుద్ధివీముపరేణ దృగ్ హతేతే ధామాన్యత్మసి ॥ ౧ ॥

గమధ్యేగావో యత్ర ఘోరిశృక్లా అయాసః । అత్రాహతదుగ్ధా యస్య విష్టోగివరమంవదమవభాతిభూరః । విష్టోగికమ్మాణిషశ్యత యతో వ్రతాసి వస్తశే । ఇన్ద్రస్య యజ్జ్యస్సఖా । తద్విష్టోగివరమం వదగ్ సదాపశ్యంతి సూరయః । దివి వచతురాతతం । బ్రహ్మవసం త్వాక్షత్రవ

* సహితరత్ ఇతి కాశీపాఠః.

నిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్సోషవనిం పయోహామి బ్రహ్మద్యగ్ హక్షత్రం
 ద్యగ్ హప్తజాంద్యగ్ హ రాయస్సోషం ద్యగ్ హ పరివీరిసి పరిత్వా తైవీ
 వి శోఽవ్యయస్తాం పరిమగ్ రాయస్సోషో యజమానం వసుష్వా అస్తరి
 తుస్య త్వోసానావ పగూహామి ॥ ౨ ॥

ఉత్తసీపోషమేకాన్నవిగ్ శతిశ్చ ॥ ౬ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ష
 స్తోనుఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

పశ్చిమేఽనువాకే యూపచ్ఛేదో వణితః । చిన్నస్య యూపస్య స్థాప
 నం శుష్టేఽనువాకే వర్ణ్యతే । కల్పః “యూపపవనప్రత్యోళితః ప్రపన్నః స
 ప్పన్నచోషాలః ప్రాగవటామపశేతే తముత్తరేణాహవనీయం తిష్ఠాపరా
 ఙ్చంప్రోక్షయతి, పృథివ్యైత్వాస్తరిత్యాయత్వాదివైత్వా ” ఇతి । ప్రోతౌ
 మితి శేషః । చహలో యూపాగ్రేప్రతిముచ్యమానస్థికుకః । లోకత్రయా
 భిమాని దేవతాప్రీత్యర్థం ప్రోక్షణమిత్యాహ “పృథివ్యైత్వాస్తరిత్యాయ
 త్వాదివేత్వే త్యాహౌభ్య ఏవై నం లోకేభ్యం ప్రోక్షతి ” (సం-౬ కా
 ౩ ప్ర ౪౬) ఇతి । నాశ్రౌదున్యయః ఇవాగ్రమారభ్యాధోముఖప్రోక్షణం
 కిస్తుమూలమారభ్యోర్ధ్వముఖమితి విధత్తై “పరాఙ్చంప్రోక్షతి పరాభివ
 హిసువగ్లోలోకః” (సం-౬ కా ౩ ప్ర ౪౬) ఇతి । కల్పః “అవశే అపోఽ
 వసయతి, సుస్థతాం లోకం పితృషదన ఇతి యవా వ్రసాన్తతి, య
 వోఽసి యవయాస్తద్యేహో యవయారాతీరితి బహిర్హాస్తం వ్యతిష
 జ్యాఽవస్తృణాతి, పితృణాగ్ సదనమసి ” ఇతి । యూపస్థాపనార్థోయో
 అవటః తస్మిన్ ప్రోక్షణశేషం నినియయవా వ్రక్షిష్య బహిర్ముష్టేర
 థం ప్రాగ్రమూర్ధ్వముదగ్ర మిత్యేవం ప్రతిషజ్య బహిర్వస్తృణో

యాత్ । పతానధాన్ విధత్తే “క్రూరమివవా పతతూరోతి యస్థన
త్యపోఽవనయతి శాన్త్యైవవమతీరవనయత్యుగ్న్వై యవోయజమానే
న యూపస్సమ్మితో యానానేవ యజమానస్తావతి మేవాస్మిన్నూజం
దధాతి పితృణాం సవనమసీతి బహిరవస్తృణాతి పితృదేవత్యాది అగ్
న్వ్యాతద్యన్నిఖాతం యన్బహిరవస్త్యైవమినుయా త్పిశ్యేదేవత్యాది ని
ఖాతస్యాన్బహిరవస్త్యైవమి నోత్యస్యామేవైసంమినోతి” (సం-౬కా।
౩|ప్ర|రఅ) ఇతి । యద్యవ్యత్ర యూపావటఖననం నామ్నాతం తథాప్య
దుష్కుయా మామ్నాతం తస్యైవానువృత్తి మభిప్రేత్య యస్థనతీత్యనూ
ద్యతే తదనువృత్తయే సమానవిషయత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాపయితు మేవ తత్రపి
హితమవ్యవసయనాదికం పునరత్రవిధీయతే । కల్పః “యూపశకలమవా
స్యతి, స్వావేశోఽస్యగ్రేగానేత్యణాం వనస్పతిరధిత్వాస్థాస్యతి తస్యవిత్తా
త్” ఇతి శోభనలవేశో యూపావటస్థితి లక్షణో యస్మిన్ప్రథమశకలేన
స్వావేశః । హేశకలస్యం స్వావేశోఽసి । యూపస్యత్రయో నెత్థార్యప్ర
థమశకలః స్వరుశ్చపాలశ్చైతి తేషాం నేత్యణాం మధ్యేత్వమగ్రేగాది ప్ర
థమభావీవనస్పతిరూపో యూపస్తామధిస్థాస్యతి తస్యవిత్తాత్ తం యూపం
అనుజానీహి । విధత్తే “యూపశకలమవాస్యతి నతేజసమేవైనం మి నో
తి” (సం-౬కా। ౩|ప్ర|రఅ) ఇతి । యత్పూర్వతోక్తం “స్వధి తేవృక్షస్య
విభ్యతస్ ప్రథమేన శకలేన సహతేజస్ పరావతతి” ఇతి శకలప్రక్షిప్తే స
తితేజసానహితమేవైనం యూపంస్థాపితవా భవతి । కల్పః “అథప్రప్
హ్యచపాలం యూపస్యాగ్రమనక్తి “దేవస్తాసవితామధ్వాఽనర్తు” ఇతి మ
ధ్వామధురేణ తేజోరూపేణాజ్యేన । తదిదందశ్చయతి “దేవస్తాసవి
తామధ్వాఽనక్తి త్యాహ తేజనైవైనమనక్తి” (సం-౬కా। ౩|ప్ర|రఅ)
ఇతి । కల్పః “అన్తరతో బాహ్యతశ్చ స్వభ్యక్తం కృత్వాచపాలం ప్రతి
ముష్టితి, సుపిష్టులాభ్యస్త్యాచభ్యః” ఇతి । యూపస్యాగ్రభాగః పూ
ర్వమచ్చి మోరాయ స్సువీరఇతి మద్రైణ చిన్నస్తేన నిష్పాదిత శ్చతుర
స్థులోచ్చితః సభిద్రశ్చపాలః హేచపాలశ్వాం యూపాగ్రే ప్రతిముష్టా

మి । కిమథం । శో భనఫలసంయుక్తౌపధాథం । విధత్తే “సపిష్టలాభ్య
 స్త్వాపగీభ్య ఇతిచమాలం ప్రతిముఖ్యతి తస్మాచ్ఛీర్షణత ఓషధయ్య ఫలం
 గృహ్లాన్తి” (సం-౬కా.౩|ప్ర|రల) ఇతి । యస్మాత్ ఫలార్థమగ్రే చమాలః
 ప్రతిముక్తః తస్మాచ్ఛీర్షణస్యగ్రే ఫలగ్రహణం । విధత్తే “అనక్తితేజో వా ఆ
 జ్యం యజమానేనాగ్నిస్థాః సమ్మితా యదగ్నిస్థామగ్నిమనక్తి యజమా
 నమేవ తేజసా నక్త్యాన్తమనక్త్యాన్తమేవ యజమానం తేజసానక్తి”
 (సం-౬కా.౩|ప్ర|రల) ఇతి । తక్షణేన నిష్పాదితా స్వస్థాసు అగ్రేషుమధ్యే
 యేఽయమాహవసీయాగ్ని సమీపే స్థితా సాగ్నిస్థా తామాజ్యేనానక్తి
 తదేవమజ్జనసు మంత్రక మితి బోధాయనస్యమతం “అగ్రస్రవిణాగ్నిస్థా
 మగ్నిమభిఘారయన్నాహ, యూపాయాజ్యమానాయామబ్రూహి” ఇతి
 ఏతావతా ఏవాభిధానాత్ । ఆపస్తంబస్త్వ సమంత్రకతామాహ “దేవ
 స్త్వాసవితా మధ్వానక్తితిస్రువేణ సంతమవచ్ఛిన్నన్నగ్నిస్థామగ్రేషునక్త్యో
 పగ్రాత్” ఇతి|అవశేషివ్యమాణో మూలభాగ ఉపరంమూలత తప్తముపర
 మితి|విధత్తే “సవ్యతః పరిమృశత్య పరివర్గమేవాన్విత్ తేజోదధాతి”
 ఇతి|యజమానే కమప్యవయవమవజాయత్వా తేజోదధాతీతికల్పః “ఉ
 చ్ఛ్రియతి, ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణపృథివీ ముపరేణద్భగ్ హ” ఇతి
 వాక్యత్రయ ప్రయోజనమాహ “ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణేత్యామో
 హం లోకానాం విధృత్యై” (సం-౬కా.౩|ప్ర|రల) ఇతి|బోధాయనః
 “అక్షేనం వైష్ణవీభ్యామృగ్భ్యం కల్పయతి, తెతేధామాని, విష్ణోర్గమా
 ణి, ఇతిద్వాభ్యాం సయత్రాగ్నిస్థామగ్రే మాహవసీయే సమ్పాదయతి । త
 ద్యూపస్యచమాలం పరిక్షయతి, “తద్విష్ణోర్గపరమంపదగ్ సదాపశ్యన్తిసూ
 రయః । దివీవత్యురాతతం” ఇతి । ఆపస్తంబః “తేతేధామా నీత్యవ
 త్తే ౭వదధాతి విష్ణోర్గకమ్మాణి పశ్యతేతి ద్వాభ్యామాహవసీయే నాగ్ని
 స్థాగ్ సమ్మివోతి” ఇతి । ఆద్యోమంత్రోపవమామ్నాతః “తేతేధామామ్య
 త్నసి గమధ్యేగావో యత్రఘారిశృక్లా అయాసః । అత్రాహ తదురుగా
 యస్య విష్ణోర్గ పరమంపదమవభాతిఘారైః” ఇతి| తెతానితే తవధామాని

స్థానాని ఉత్పన్నాని కామయామహే । గమధ్యేగస్తం గావోగస్తారః । భూరి
 శృక్ణో బహుదీప్తయః । అయాసః అనపాయా అతపవడిగు గాయస్య మ
 హాత్మభిగీయమానస్య భూరైర్మహతః । హేయూపాభిమానా విష్ణోత
 వ తానిస్థానానిగస్తం కామయామహే యదిగస్తారో బహుదీప్తయోవర్త
 నైవ కదాచిదవయన్తి । ఏష్యేవస్థానేషు మహాత్మభిగీయమానస్య మహ
 తా విష్ణోస్తత్పరమం పదమవభాతి తాదృశస్థాన ప్రాప్తిహేతవే కర్మణ
 యూపోఽస్మిన్నవతే తిష్ఠతు । విధత్తే “వైష్ణవ్యభావకల్పయతి వైష్ణవో
 వై దేవతయా యూషః స్వయైవైనందేవతయా కల్పయతి” (సం-౬కా|౩
 ప్ర|౮౭) ఇతి । తేతేధామానీత్యాసా వైష్ణవీ కల్పయతి ఉచ్ఛ్రియేత్ । మ
 న్నాస్తరం త్వేవమామూతం “విష్ణోగకర్మాణి పశ్యతయతో వ్రతానిప
 స్పశే । ఇన్ద్రస్యయుజ్యఃసఖా” ఇతి । హేజనా విష్ణోగ కర్మాణి సృష్టిస్థితి
 సంహారచరితాని పశ్యతయతోయైగి కర్మభిఃవ్రతాని భవదీయలొకకవై
 దికకర్మాణి పస్పశే సృష్టవాక్ నిమిత్తవాక్ సవిష్ణు రిన్ద్రస్యయుజ్యో
 యోగ్యసఖా । తద్విష్ణోరితి మన్తస్యామృతః । సూరయో విద్వాంసో
 వేదాన్తపారంగతా విష్ణోస్తత్పరమం పదంస్వరూపంసదాపశ్యన్తి । కీదృతం
 దివి ఆకాశే నిరావరణే ప్రసృతం చతురివ ఆతతం వ్యాప్తం తాదృశస్య
 విష్ణోరనుగ్రహేత్ వైష్ణవస్యయాపస్యాగ్నిస్థామశ్రి మాహవనీయేన సమ్మి
 తాంస్థాపయామిత్యర్థః । అస్మిన్స్థాపనే విష్ణోగి కర్మాణి తద్విష్ణోరితి
 మన్తస్త్రిద్యయంవినియజ్జే “ద్వాభ్యాంకల్పయతి ద్విపాద్యజమానగి ప్ర
 తిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా|౩ప్ర|౮౭) ఇతి । తేతేధామానీత్యాదీనాం త్రయా
 ణాం మన్తాణాం పదాగ్గాడపేక్షితాః । అగ్నిస్థాశ్రిస్థాపనే పూర్వప
 కుండశయతి “యంకామయేత తేజనైనం దేవతాభిరిద్ధ్రియేణ వ్యర్థ
 యేయమిత్యగ్నిస్థాం తస్యాశ్రిమాహవనీయాదిన్దం దెన్దం వాఽతిహవయ్యే
 తేజనైవైనం దేవతాభిరిద్ధ్రియేణవ్యర్థయతి” (సం-౬కా|౩ప్ర|౮౭)
 ఇతి । తత్కణవేళాయామస్తా స్వశ్రిషుకాశ్చీనశ్రిమిదం అగ్నిస్థేతిప్రజ్ఞాతాం
 కుంయోత్ తామశ్రిం యూపశ్య పశ్యిమభాగస్థితా దాహవనీయ మతిల

ఋగ్వేదతీత ఉత్తరతో వానావయోత్ నప్రావయోత్ తథానతి తేజసాదిభి
 వ్యుధ్ధయతి వియోజయతి । సిద్ధాంతచరణయతి “యంకావయోతతేజ
 సైసం దేవతాభిరిద్రియేణ సమర్థయేయమిత్యగ్నిస్తాం తస్యాశ్రీమాహవ
 నీయేన సమ్మినుయాత్ తేజసైవైసం దేవతాభిరిద్రియేణ సమర్థయతి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి । కల్పః “అత్తేనప్రదక్షిణం పయూ హతి,
 బ్రహ్మవనింత్యా క్షత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్సోషవనిం పయూహా
 మీతి మైత్రావరుణ దక్షేన సహస్త్రి, బ్రహ్మద్యగ్హ క్షత్రంద్యగ్హాప
 జాంద్యగ్హ రాయస్సోషం ద్యగ్హ ” ఇతి । మన్త్రీయోః స్పష్టార్థ
 తాందర్యయతి “బ్రహ్మవనిం త్వాక్షత్రవని మిత్యాహ యథాయజుగైవైత
 త్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి । కల్పః “త్రీప్రదక్షిణం పరివ్యయతి,
 పరివీరసి పరిత్వాదైవీవిశో వ్యయంతాం పరిమగ్ రాయస్సోషా యజమా
 నం సుసుప్తాః” ఇతి । హయూపత్వం పరివీరసి పరితో రశనయావీతో
 వెష్టితోఽసిద్ధైవీవిశో దేవసమ్మన్థిన్యః ప్రజామరుగ్గణాదయః త్వాంపరి
 తోవ్యయంతా వెష్టయస్తు తద్వదిమం యజమానం ధనపుత్రభృత్యాదిమసు
 ప్త్యాః పరివ్యయంతాః । కల్పః “స్వరుమాదాయ, అన్తరిక్షస్యత్వా సానావ
 వగూహామితి త్యుత్తరేణాగ్నిస్తా మధ్యమెరశనాగుణైవగూహతి” ఇతి । హ
 స్వరోత్వం అన్తరిక్షలోకవర్తినో రశనాగుణస్య సానాపాశ్వేవగూఢం
 కరోమి । మన్త్రీయోరర్థః ఉపేక్షితః । విధత్తై “పరివ్యయత్యుగైర్వ
 రశనాయజమానేన యూపస్సమ్మితో యజమానమేవోజా సమర్థయ
 తి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి । ఓషధివిశేషేదాభ్యై రుత్పన్నత్వాత్
 రశనాయా ఊగ్రూపత్వతయా యూపస్యసమ్మితే సతియూపప్రమాణ
 హేతుయోజమాన ఏవాన్నేన సమ్మద్ధోభవతి । రశనాయా మధ్యమగు
 ణస్యదేశంవిధత్తై “నాభిదఘ్నై పరివ్యయతినాభిదఘ్నై ఏవాస్తా ఊర్జం
 దధాతి తస్మాన్నాభిదఘ్నై ఊర్జాభుజ్జనై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి ।
 అస్తై అన్యయజమానస్య నాభిదఘ్నై ఉదరే ఊర్జంస్థాపయతి । తతస్స
 ర్వే తత్రఊర్జా భుజ్జనైభుక్తా మూజంధారయతి । ప్రశంసార్థం నింద్యం

పక్షముపన్యస్యతి...యంకామయేతోజ్ఞేనం వ్యధామ్యేయమిత్యూర్ధ్వం
 వాతస్యావాచీం వావోహేదూజ్ఞేవైనం వ్యధాయతి" (సం-౬కా॥
 ౩ప్ర॥౪౮) ఇతి । ఉదరసప్యకాన్నాభిదహ్ను దూర్ధ్వమథోవా రశనావెష్ట
 నే యజమానసున్నేన వియోజయతి । కామనాభేదేన దేశవిశేషం విధత్తై
 "యదికామయేతవఘ్నకః పజన్యస్యాదిత్యవాచీమవోహే ద్వృష్టిప్తివేవ
 నియచ్ఛతియదికామయేతవఘ్నకస్యాదిత్యూర్ధ్వముదూహే ద్వృష్టి
 మేవోద్యచ్ఛతి" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౪౮) ఇతి । నాభిదహ్నుదేశాదవాచీనమథో
 దేశబద్ధం పునరప్యవహేత్ అవకషేత్ । తేనవృష్టిం నియచ్ఛతిస్య గ్భా
 వేనత్రైవ ర్తయతి । ఊర్ధ్వప్రదేశబద్ధం పునరప్యవహేత్ ఉతర-షే
 త । తేనవృష్టిముద్యచ్ఛతి ఊర్ధ్వం సవ ర్తయతి నివారయతీత్యధః । యూ
 పంసవదేవతా ప్రీతిహేతుతయాస్తాతి "పితృణాం నిఖాతంషనుష్యాణా
 మూర్ధ్వం నిఖాతాదారశనాయా ఓషధీనాగ్ రశనావిశ్వేషం దేవా
 నామూర్ధ్వగ్ రశనాయా ఆవషాలాదిన్త్ర స్వచమాలగ్ సాధ్యనా
 మతిర్క్తగ్ సవాషసర్వదేవత్యో యద్యూపో యద్యూపం మినోతిసర్వా
 పవదేవత్యాప్రీణాతి" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౪౮) ఇతి । నిఖాతమపరంపితృ
 ణాం ప్రియంనిఖాతరశనాదేశయోర్మధ్యం షనుష్యాణాం రశనాదేశ ఓష
 థీనాం తదేశచమాలయోర్మధ్యం విశ్వేషందేవానాం చమాలదేవ ఇన్త్ర
 స్య అతిర్క్తంసాధ్యానాం । తచ్చసూత్రేవశితం "యావచ త్రమమణ్ణు
 లికాణ్ణం తావదూర్ధ్వం చమాలాద్యూపస్య అతిర్క్తం ద్వ్యభుశం త్ర్యభుశం
 చతురంగుశంవా" ఇతి । పునరపి స్వర్గలోకావగతిహేతుతయా యూ
 పంస్తాతి "యజ్ఞేనవైదేశాః సువర్గం లోకమాయా తేమన్యస్తమను
 ష్యామోఽన్వా భవిష్యన్తీతి యూపేన యోపయిత్వా సువర్గం లోక
 మ్మూర్ధ తమృషయోయాపే నైవానుప్రాజానన్ తద్యూపస్య యూప
 త్వం యద్యూపంమినోతి సువర్గస్యలోకస్య ప్రజ్ఞాత్వై" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥
 ౪౮) ఇతి । దేవానిపురాకదాచి ద్యజ్ఞంకృత్వా తేనయజ్ఞేనసువర్గం గ
 చ్చన్తః షనుష్యా అప్యస్తానన్వాగత్యన్తత్యవృథాపై భవిష్యన్తీతిమత్వా

యూపేననుమ్యో యోపయిత్వా మోహయిత్వా స్వయమేవ స్వగం
 గతా యూపః సర్వదేవత్య ఇత్యజ్ఞాత్వా కాశ్యమాత్రరూప ఇతి బుద్ధి
 మోహః । ఋషయస్త్ర యూపమాహాన్యస్యాత్పీడ్నియస్యాపి ద్రష్టారః ।
 తేనైవవిదితత్వేన యూపేనదేవాననుతం స్వగం ప్రజ్ఞాతవన్తః । తత్త
 స్తావ్రనుష్య ఘోహనహేతుత్వాద్యూపస్య యూపనామసమ్మన్మం । యూ
 పవిమోహన ఇత్యస్తాధాతోయూపపశ్యో నిష్పన్నః । పవశ్చ సతి విదిత
 మాహాన్యస్య యూపస్యా నేనస్వగః ప్రజ్ఞాయతే । ఆహవనీయాత్ పూ
 ర్వదేశం యూపస్థాపనాయ విధత్తే “పురస్తాన్వినోతి పురస్తాద్వియజ్ఞస్య
 ప్రజ్ఞాయతే ప్రజ్ఞాతగ్ హితద్యదతివన్న ఆహురిదం కాయమాసీదితి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి । అత్రసూత్రం “అగ్నిశాహవీయం యూపా
 వటుం ఖనత్యథా మస్తవేద్యథం బహిర్వేది” ఇతి । విధివాక్యేపుర
 స్తాచ్ఛబ్దః పూర్వదేశవాచీ । అథవాదేతు పూర్వకాలవాచీ । యజ్ఞస్య
 సమర్పణీయతగ్ ర్తవ్యమజ్ఞజాతం తత్సర్వమనుస్థానాత్ పూర్వమేవప్రజ్ఞా
 యతే । తథాచబ్రాహ్మణాన్తరం “ఆచతుర్థాతగ్ మణోఽభినమీయే
 తేదం కరిష్యామిదం కరిష్యామి” ఇతి । యశ్చపూర్వం నజ్ఞాతం తత్ప
 శ్చాద్భ్యుద్ధవపి సత్ అజ్ఞాతమేవ యస్తాన్లోకేవిస్తరణేనాన్యథా కరణేనవా
 కశ్చేదమప్తేయ అతిపన్నేతి నప్తే సతిపశ్చాత్ క్లిప్యన్త ఆహురిదం గమనా
 దికం ఆధ్యయనాదికంవా తిస్త్రిన్నేవ దినేకాయమాసీత్ సత్వస్తాభి
 ప్రదానీప్రజ్ఞానమితి । తస్మాత్పూర్వకాలస్య ప్రజ్ఞానాహాత్యేన ప్రతప్త
 త్యాత్పూర్వదేశోఽపి పూర్వత్వసామ్యేన ప్రతప్తః । అథయదుక్తంచ
 షాలాదతిరిక్తం సాధ్యానామితితత్ సమర్థతే “సాధ్యావైదేవా య
 జ్ఞమత్యుపస్యన్తర్వా యజ్ఞోవాస్పృశత్వా యద్యజ్ఞస్యాతిరిక్త మాసీత్
 తదస్పృశదతిరిక్తంవా వీతిద్యజ్ఞస్య యదగ్నావగ్నిం మధి త్యాప్రహరత్యతి
 రిక్తమేత ద్యూపస్యతదూర్ధ్వం చషాలాత్ తేహంతద్భాగధేయం తానే
 వతేనప్రీణాత” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౭) ఇతి । సాధ్యానామకాదేవాః పురా
 యజ్ఞం క్లీప్తం యజ్ఞభాగమతిలక్ష్మ్యధికో భాగోఽస్తాక మస్త్యిత్వమస్య

స్త. తాన్ అధికలిప్యమానాన్ యజ్ఞోనాస్పృశత్ । తహింకీం అస్పృశత్ । ఏతద్వజ్ఞస్యాతిర్క్తమిహసీత్తత్ తానస్పృశత్ । కిమతిర్క్తం । యదగ్నావగ్నిం మధిత్వా ప్రహరణమస్తి తదన్యయజ్ఞైః భావాదిహాతిర్క్తం యదపిచపాలాదూర్ధ్వం యూపాగ్రంతదపి యజమాన పరిమాణా దధికత్వాదతిర్క్తం । తమభయం సాధ్యానాంప్రీతిహేతుః । యూపప్రసక్తాత్, స్వకాలేస్వరుహేనామం విధత్తే “దేవావై సగ్ధి తే సోమే ప్రసుచోహ రగ్ ప్రయాపంతే మన్యంతే యజ్ఞవేశసంవా ఇదం కుమభి ఇతితే ప్రస్తరగ్ ప్రుచాం నిజగ్రియణమపశ్యత్ స్వరుం యూపస్య సగ్ధి తే సోమే ప్రప్రస్త రగ్ హరతీ జహూతి స్వరుమయజ్ఞవేశసాయ ” (సం-౬ కా. ౩ ప్ర. ౪౭) ఇతి । పురాదేవాః సమాప్తే సోమయాగే సుచో యూపజ్ఞాగ్నౌ ప్రాహరన్ అగ్నౌ ప్రహర్తుం సజగ్ద్భి తవన్తః । తతో యజ్ఞవినాశో మాభూదితి విచాయన్ ప్రస్తరేణ సుచః స్వరుణాయూపజ్ఞా నిష్క్రీతవన్తః । తస్మాతో మసమాప్తే ప్రస్తరమగ్నౌ ప్రహరేత్ స్వరుజ్ఞా జహూయాత్ । స్వరుః యూపతక్షణే ప్రథమశ్శకలః । తథాచనూత్రం “అపతక్షణానాం స్వరు మధిమన్తనశకలం” ఇతి॥

॥ అత్ర వినియోగసర్వహః ॥

“పృథివ్యం పురేవాత్రస్వావే ప్రథమపాతితం ।
శకలం త్వవశేషీత్వా దేవోఽగ్నిస్తాశ్రికాజ్ఞనం ।
సుప్యారోపశ్చపాలాగై హ్యుద్దీయూపం సమచ్ఛ్రియేత్ ।
తే తే వశేషీతే ద్విస్థో ద్వాభ్యాం యూపస్య కల్పనం ।
బ్రహ్మద్వయంగతో యూపోరజ్ఞానం వేప్యతే పరి॥
అన్తస్వరుంతత్రగూహే దితి సత్తనశేరితాః” ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిత్రితం॥

“అన్తవేదదిమి మోత్యధాం యూపాజ్ఞముతలక్షయేత్ ।

దేశం యూపాంగభావేన వేదిభాగోఽత్రచోద్యతే॥

బహిర్వేద్యధామి త్యై తద్వాక్యంభిద్యేతదద్విధౌ।

మీయమానస్యయాపస్యతావనైశోత్రలక్ష్మ్యతే” ||ఇతి||

అగ్నియోమీయపశోయాపంమినోతి ఇతిప్రకృత్యశ్రూయతే అథామం
తవేది మినోత్యధం బహిర్వేదితి । యూపం సంస్థాపయితుం కీయద్వి
స్తారవానవటోఽపేక్షిత ఇతి బుభుత్సాయాం తన్నిర్ణయాయ యాప
మూలస్య స్థౌల్యమణ్ణుశ్యాదిభిర్మాతవ్యం । తస్యచమీయమానస్యవేద్య
భ్యస్తరభాగోఽగ్రత్వేన విధీయత ఇతిచేత్ । మైవం । యథాసంస్కృతోవే
న్యస్తరభాగోఽథ మస్తవేదీత్యనెన వాక్యేనవిధీయతే తద్వదసంస్కృ
తోవేదిబహిర్భాగోఽప్యధం బహిర్వేదీత్యనెనవాక్యేన విధాతవ్యం । త
తోవాక్యంభిద్యేతయదాతువేదేరభ్యస్తరభావ్యాభాగాభ్యా ముపలక్షితో
సంస్కృతోతాకోదేశో మీయమానయాపోదితో విధీయతే తదానాస్తి
వాక్యభేదః । తస్మాన్లొకదేశ ఏవాత్ర యూపాగ్రత్వేన విధీయతేనతు సం
స్కృతవేదిభాగః॥*॥

అథచన్దః ॥ తేతేధామానీతిత్రిష్టవ్ । విష్ణౌకమాణితద్విష్ణో రిత్యభే
గాయత్ర్యౌ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండే తృతీయప్రసారకే షష్ఠోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఇషేత్యోపవీరస్యతో దేవానై పీర్విశరి ప్రాగుర్వ హీరుశిజో బృ
హస్యతే ధారయా వసూని హవ్యాతే స్వదంతాం దేవత్వత్తర్వసు రణ్వ
రేవతి రమభ్య నుగైర్జనిత్రమసి పృషశౌఘ ఉర్వశ్యస్యాయరసే పురూర
వా ఘృతేనాకై వృషణం దధాథాం గాయత్రం ఛన్దోఽనుప్రజాయన్వో
త్రై స్టభం ఛన్దోఽనుప్రజాయస్వ జాగతం ఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ
భవతం॥౧॥

నస్సమనస్తా సమోక సావరై పసా । మా యజ్ఞగ్ హిగ్ సిష్టం మా
యజ్ఞపతిం జాతవేదసా శినౌ భవతమద్యనః । అగ్నావగ్నిశ్చరతి ప్రవిష్ట
ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజ ఏషః । స్వాహాకృత్యబ్రహ్మణా తేజాహూ
మి మాదేవానాం మిథుయాక ర్భాగధేయః॥౨॥

భవత మేకత్రిగ్ శచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠక సప్త
మోఽనుపాకః॥*

భాష్యమ్.

షష్ఠేఽనువాకే యూపస్థాపనముక్తం । తస్మిన్యాపే పశుం నియో
క్తుముపాకరణమస్మిన్ సప్తమేఽనువాకేఽభిధీయతే । బోధాయనః, “ఆ
తైతం పశుం పల్నాలితమన్తరేణ చాత్వాలోత్య-రౌ ప్రపాద్యాగ్రేణయా
పం పురస్తాత్ప్రత్యజ్ఞుఖ ముపస్థాపయతి, తమిషే త్వేతి బహిఃక్షీ ఆదా
యోపాకరోతి, ఉపవీరస్యహో దేవాన్ దైవీర్విశళః ప్రాగుర్వహ్నిరుశిజో
బృహస్పతే ధారయా వసూని హవ్యాతేస్వదంతాం దేవ త్వష్టర్వసురణ్వా
రేవతీరమధ్వం” ఇతి । పల్నాలితం స్నాపితం । ఆపస్తవ్యః “ఇషే త్వేతి
బహిఃక్షీఆదత్యై, ఉపవీరసీతి స్లక్షణాఖాం; బహిఃభ్యాం స్లక్షణాఖాయా
చ పురస్తాత్ప్రత్యజ్ఞాం పశుముపాకరోతి, ఉపోదేవాన్ దైవీర్విశళః” ఇతి ।
హే బహిః ఇషే పశులక్షణాయాన్నాయోప్యమాణాయ త్వమాదదే ।
బహిఃకరితిజాతావేకవచనం । ఉపాకర్తుంవేతి గచ్ఛతీత్యుపవీః । హేస్లక్ష
ణాఖే త్వముపవీరసి । ఉపోసమీపే ప్రాగుప్రప్రాస్తాః । ఉపాక్రియమా
ణపశుసవ్యన్ధి హృదయాద్యవయవా ఇత్యధాన్లభ్యతే । కాప్రప్రాస్తాః । దే
వానగ్నిహూమాదీన్ దైవీవిశళః దేవసవ్యన్ధినీః ప్రజాశ్చక్రిశ్చవహ్నిః యా
గనివాహకాన్ ఉగిజః శేషభక్షణకామాన్ ప్రాస్తాః । హే బృహస్పతే

వసూని హృదయాదిద్రవ్యాణి ధారయసోషయ । హే పశోలేత్వదీయాని
 హవ్యాని స్వదంతాంస్వరూని భవస్తు । హేదేవ త్వష్టృనామక వసుపశు
 ద్రవ్యం రణ్వ రమణీయంసురు । హేరేవః క్షీరాదిధనవస్త్రః । హేపశవః
 రమధ్వం యజమానశృహే క్రీడధ్వం । కల్పః “అగ్నేర్జనిత్ర హసీత్యభిమ
 న్ధనశకలనిధధాతి, వృషశౌస్థ ఇతి ప్రాశ్చా దర్భా, ఉర్వశ్యసీత్యధరారణి
 మాదత్రే, పురూరవా ఇత్యుత్తరారణిం, ఘృతే నాత్రైవృషణం దధా ధా
 మిత్యుభేదభిమన్త్ర్య, ఆయు రసీతిసమవధాయేత” ఇతి । హేశకలత్రయము
 గ్నేర్జనిత్రమసి । హే దర్భాయువాం వృషశౌ వీర్యసేచకాస్తః । హే అ
 ధరారణి త్వముర్వశ్యా సదృశీభవసి । హే ఉత్తరారణి త్వంపురూరవ
 సా సమానాసి । హే ఉభే అరణీ యువాం ఘృతేనాత్రై సత్యో సేచనం
 హోషయతాం । హే అరణిద్వయ మాతాపితృస్థానీయ త్వమాయురసి ।
 దుష్ణస్థాయుస్థానీయమసి పుత్రస్థానీయ వహ్నిముత్పాదయతాం । యజ్ఞా
 భివృద్ధికరత్వాత్ యద్యపి తత్రపాతక్రమేణ ఇషేత్వాదయ ఉపాకరణ
 మన్తాది ప్రథమం వ్యాఖ్యాతవ్యాః తథాపి పూర్వానువాకే ప్రసక్తాద్యకు
 క్తం “అతీక్తం వా పతద్యజ్ఞస్య యదగ్నావగ్నిం మధిత్వా ప్రహరతి”
 ఇతి తద్విస్తృప్తయతుమాదౌ అగ్నిమన్ధనమన్తాన్ వ్యాచిఖ్యానుః మన్ధనవిశి
 ప్తమగ్నిప్రహరణం విధతై “సాధ్యవై దేవా ఆస్మి లోక ఆసన్ నాన్య
 త్రిభువన్ మివత్తేగ్నిమేవాగ్నయే మేధాయాలభంత నహ్యన్యదాలభ్య
 మపిన్ద్ర తతో వా ఇమ్యాప్రజాః ప్రజాయంత యదగ్నావగ్నిం మధిత్వా
 ప్రహరతి ప్రజానాం ప్రజననాయ” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౫|౭) ఇతి । వసుప్యవ
 శ్యోదిసృష్ట్యై పురాలోకే సాధ్యనామకా దేవా ఆసన్ । అన్యత్రిమపి
 ఈషత్ప్రాణిజాతం నాసీత్ । తేచసాధ్యః ప్రజాకామాస్తద్ధేతవే య
 జ్ఞాయ అలభంత అన్యధాలభ్యనయోగ్యం పశుజాతమలభ్యా అగ్నిమేవ
 పశుత్వేన అగ్నయే దేవతాయై అలభంత పురుషారణ్యపశున్యాయేన పర్య
 గ్నికరణాన్తా సంసారా అమర్తత । తథాచాశ్వమేధకాణ్డేశ్రూయ
 తే “పర్యగ్నికృతం పురుషం చారణ్యాగ్ శోచ్యేన్నృజన్త్య హిగ్ సాయై”

ఇతి । తథా గ్నా లబ్ధునకూపాద్యజ్ఞాత్ ఏవప్రజా ఆసృజంత । తస్మాత్
 పూర్వసిద్ధాగ్నౌ ఘృతాగ్నేరి ప్రహరణం ప్రజోత్పత్తయే భవతి । అత్రమ
 ధనకాలస్పృశ్యతే । ఉపాకరణమారభ్య మారపర్యంతో వ్యాపార ఆలబ్ధు
 నశబ్దార్థః, కిం తస్మాదాలబ్ధు దూర్ధ్వ మగ్నిర్మననీయః, ఆహవాన్వి
 మపాకరణా నానంతరమితి । తత్రప్రథమపత్యే దోషమాహ మరుద్రోవా
 ఏవయదగ్ని ర్యజమానసి పశుర్య త్పశుమాలభ్యాగ్నిం మన్థేద్రద్రాయ
 యజమానమపి దధ్యాత్ప్రమాణ్యకస్సాన్యత్” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి ।
 రుద్రః శ్రూరః పశోర్యజమాన నిష్క్రయణరూపత్వాత్ పశుర్యజమానః ।
 తత ఆలబ్ధు దూర్ధ్వమగ్నిమన్థనే హవిర్యాతం యజమానమపి రుద్రా
 య దధ్యాత్ । తతో యజమానో మరణశీల స్సాన్యత్ । తస్మిన్నేవ పత్యే
 గుణమపిదర్శయతి “అథోఖిల్వాహురగ్ని స్సర్వాదేవతా హవిరేతద్యత్
 పశురీతి యత్పశుమాలభ్యాగ్నిం మన్థలిహవ్యాయై వాసన్నాయ సర్వా
 దేవతా జనయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । “తేదేవా అగ్నౌతనూః
 సంస్యదధత తస్మాదాహురగ్నిస్సర్వాదేవతాః” ఇతిశ్రుతేః । అగ్నైస్సర్వ
 దేవతారూపత్వం పశోహావిష్ట్యం ససిద్ధం । తథా సత్యాలభ్య మన్థనే
 ప్రత్యాసన్నాయ హవిషే సర్వా దేవతాజనయతి సన్నిధాపయతి । ద్వితీ
 యపక్షం సిద్ధాంతత్వే నోపాదత్తే “ఉపాకృత్యైవమన్త్యస్తన్నేవాల భిం
 నేవా౭నాలభం” (సం - ౬ కా|౩|ప్ర|౫౪) ఇతి । ఉపాకరణేనాలబ్ధు
 ఉపక్రాంతః ఆతో యథోక్తగుణః సిద్ధ్యతి । అమారణేనా సమాప్త త్వా
 ద్యథోక్తదోషో నభవిష్యతి । ద్వయోర్మన్త్రీయోరథే ప్రసిద్ధిందర్శయతి ।
 “అగ్నైర్జనిత్రమసీత్యాహాగ్నౌ హ్యేతజ్జనిత్రం పృషణౌ స్థ ఇత్యాహాప్య
 షణౌ హ్యేతా” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । స్త్రీమన్త్రీపురుషమన్త్రీవత్
 సమవధాన మన్త్రే మిధున త్వసిద్ధిం దర్శయతి “ఉర్వశ్యస్యాయ రసీ
 త్యాహమిధునత్వాయ” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । పృషణశబ్దేన నిషిక్త
 వీర్యస్థానీయ ఉత్పాద్యో వహ్నిర్వివక్షిత ఇత్యాహ “ఘృతేనాకైవృష

ణం దధాధామిత్యాహ వృషణ్ హ్యేతే దధాతే యో అగ్నిం” (సం-౬ కా
 ౩|ప్ర౫౮) ఇతి । యో అధరో త్రరారణీ వహ్నింధారయతః ఏతే వృషణం
 సి క్తవీర్యం దధాతే ఇతి మన్తైః శ్రోణోచ్యతే । హోధాయనః “అథప్రజాతీర్వా
 చయతి, గాయత్రంఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ త్రైస్త్వభం ఛన్దోఽను ప్రజాయ
 స్వ జాగతం చన్దోఽను ప్రజాయస్వ ఇతి ప్రదక్షిణమగ్నిం మన్తతి” ఇతి ।
 ఆపస్తంబః “అగ్నయేమధ్యమానా నాయానుబ్రూహీతి సమ్ప్రీవ్యతి, మ
 ధ్యమానానాయానుబ్రూహీతివా, ప్రథమాయాంత్రినూక్తాయాంత్ర్యప్రదక్షి
 ణమగ్నిం మన్తతి, గాయత్రంఛన్దోఽను ప్రజాయస్వేతి ప్రథమం, త్రైస్త్వభ
 మితి ద్వితీయం, జాగతమితి తృతీయం, తతోయథాప్రాశు మన్తతి” ఇతి ।
 హే అగ్నే హూత్రాపత్యమానం గాయత్రం ఛన్దోఽనులక్ష్మ్యత్వంప్రజా
 యస్వ । ఏవమితరత్రాపి యోజ్యం । ప్రాశుక్షీప్రమిత్యర్థః । ఛన్దసాంసాధ
 నత్వమనేన మన్తైః దక్షిణతమిత్యాహ “గాయత్రం ఛన్దోఽను ప్రజాయ
 స్వేత్యాహ ఛన్దాభిరేవైనం ప్రజనయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర౫౮) ఇతి । హూ
 తారంప్రత్యధ్వర్యోఽగ్ని మైవమన్త్రీ ముత్పదయతి “అగ్నయే మధ్యమా
 నాయాను బ్రూహీత్యాహ” (సం-౬ కా|౩|ప్ర౫౮) ఇతి । హూతురభి
 త్వాదేవ సవితరిత్యేతా మృచంవిధత్తే “సావిత్రిమృచమన్వాహ సవితృప్ర
 సూత ఏవైనం మన్తతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర౫౮) ఇతి । పునః మైవద్వయము
 త్పదయతి “జాతాయానుబ్రూహి ప్రహీయమాణాయానుబ్రూహీత్యా
 హ కాణ్డే కాణ్డపవైనం క్రియమాణే సమర్థయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర౫౮)
 ఇతి । మన్తనకాణ్డవికో మథితస్య జన్తకాణ్డోఽపరః జాతస్య పూర్వాగ్నో
 ప్రహరణకాణ్డోఽన్యః । తత్ర సర్వత్రప్రేషే సతిమన్త్రైరగ్నిస్సమృద్ధోభవ
 తి । హూతుర్మన్త్రా విధత్తే “గాయత్రీస్సర్వా అన్వాహ గాయత్ర
 చ్చన్దా వా అగ్నిః స్వేనైవైనం ఛన్దసాసమర్థయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర౫౮)
 ఇతి । మన్తనకాలేఽనువచనీయా అభిత్వా దేవసవితరిత్యాద్యాః । జాతే
 సతి ఉత బ్రువన్తు జన్తవ ఇత్యాదికం । ప్రహరణకాలే ప్రదేవం దేవతీయ
 ఇత్యాదికమనుబ్రూయాత్, తాస్సర్వా ఋచోగాయత్ర్యః । అగ్నిశ్చగా

యత్రా మహూతృన్నత్యాదాయత్రధన్వాఃకల్పః “భవతంసస్సమనసా
 విత్యగైశా త్తరపరిధి మాహవనీయే ప్రహరతి సద్ధినావా, అగ్నావగ్నిశ్చ
 రతి ప్రవిష్టఇతి ప్రహృత్య స్రువేణాభిజుహూతి” ఇతి । మన్త్రాః త్వేవమా
 మ్నాతౌ “భవతంసస్సమనసా సమోః సావరేవసౌ । మాయజ్ఞగ్ హిగ్
 సిద్ధం మాయజ్ఞపతిం జాతవేదసౌ శివో భవతమద్యసః । అగ్నావగ్నిశ్చరతి
 ప్రవిష్ట ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజవపః । స్వాహాకృత్య బ్రహ్మణాతే జు
 హూమి మాదేవానాం మిథుయాక భాగధేయం” ఇతి । యోగైర్ని పు
 రాహవనీయే వర్తతేయశ్చేదానీం వధిత స్తస్మిన్ ప్రత్రీయతే తాయ
 నామస్తాప్రతిసుమనసౌ సమానమనసౌ విప్రతిపత్తిరహితౌ సమోః సా
 సమాననివాసస్థానా అరేవసౌ పాపవిత్తరహితౌ భవతంయజ్ఞశ్చ యజ్ఞప
 తేశ్చ హింసాం మాకురుతం । అద్యాస్త్యి కర్తవ్యం నోఽస్త్యాప్రతిశివాశాస్త్ర
 భవతం । ఏవం వధితోఽగ్ని రాహవనీయాగ్నౌ ప్రవిష్టశ్చరతి । కీదృశః
 ఋషీణాం మన్త్రాణాం ఋత్విజాంవా పుత్రస్తైరుత్పదితత్వా దధికర రా
 జత ఇత్యధిరాజః । హే మధితాగ్నౌ తెతుభ్యం స్వాహాశబ్దముచ్చార్య మ
 న్త్రేణ జుహూమితి దేవతానాం భాగధేయం మిథుయాకః మిథ్యా
 భూతం మా కురుతం । శివో భవతమితి ప్రార్థనాయాగ్ని ప్రసిద్ధిం దర్శయతి
 “అగ్నిం పురాభవత్యగ్నిం వధిత్యా ప్రహరతి తౌ సమృద్ధవన్తౌ యజమాన
 మభిసమృద్ధవతో భవతం సస్సమనసా విత్యాహ శాస్త్రై” (సం-౬కా|౩|ప్ర
 ౫౭) ఇతి । యజమానం భక్షయితు మభిలత్య పరస్పరసంయుక్తత్వాత్
 తచ్చాస్త్రై ప్రార్థనీయా । అగ్నావగ్నిరితి మన్త్రో ఉపేక్షితః । విధితే
 “ప్రహృత్య జుహూతి జాతాయైవాస్తా అన్నమపి దధాత్యాజ్యేన జు
 హూత్యైతద్వా అగ్నేగ్నిప్రియం ధామయదాజ్యం ప్రియైశ్చైవైసం ధా
 మ్నా సమర్థయత్యభోతేజసా” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫౭) ఇతి । సమర్థయతీత్య
 న్యయః । ఉత్తరభావి నోఽపి మధనమన్త్రో బేత్సు క్యేనాదౌ వ్యాఖ్యా
 తాః । అథపూర్వభావిన ఉపాకరణ మన్త్రాగ్ వ్యావిఖ్యాసు ర్విధతై

“ఇషేత్వేతి బహిరౌదత్త ఇచ్చత ఇవహ్యేషయో యజతే” (సం-౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి|ఏవయజమానో దేవభ్యోదాతుం పశురూపం హవిరిచ్చత్యే వ తస్మాదిష ఇత్యుచ్యతే । పశుసమీపే దేవానాహ్వయతీతి స్లక్షణాఘా ఉపవీరిత్యుచ్యతే । తదేతద్దర్శయతి “ఉపవీరసీత్యాహవాప హ్యేనానా క రోజి” (సం-౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । హృదయాద్యవయవా దేవా దే వప్రజాశ్చ ప్రాస్తా ఇతి యద్వాన్యభ్యాతం తత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ “ఉపో దేవాః దైవీర్విశ్వ ప్రాగురిత్యాహ దైవీర్వైతా విశః సతీదేవానువ యన్తి” (సం-౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । యద్వాహృదయాదయ ఏవ పదార్థ త్వేన దైవప్రజాభూత్వా దేవాః ప్రాపునన్తి । వహ్నిశబ్దో వాహకేనా చీత్యభిప్రేత్య దర్శయతి “వహ్నిరుశేజ ఇత్యాహ ఋత్విజోవై వహ్న య ఉశేజ ప్రస్తాదేవమాహ” (సం-౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । అత్రపశుప్రద త్వేన బృహస్పతిప్రార్థన మిత్యాహ “బృహస్పతే ధారయావసూసీత్యా హ బ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్పతిబ్రహ్మజైవాన్తే పశుసవరుద్ధే” (సం- ౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । హృదయాదీని స్వాధూకర్తృమయమాశీ రిత్యాహ “హవ్యాతే స్వదంతామిత్యాహ స్వదయత్యేవైనామ్” (సం-౬కా. ౩|ప్ర| ౬౭) ఇతి । మిథునరూప పశుప్రదత్వేన త్వష్టుని ప్రార్థనమిత్యాహ “దేవ త్వష్టర్వసురణ్యేత్యాహ త్వష్టావైపశూనాం మిథునానాగో రూప కృత్రూప మేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । రెవతీశబ్దస్య పశుపర ఇ త్యాహ “రెవతీరమధ్వమిత్యాహ పశవోవై రెవతీః పశూనెవాన్తైరమ యతి” (సం-౬కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి ॥

॥ ॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥ ॥

“ఇషేబహిరస్సమాదత్తే ఉపేతిస్లక్షణాఘాం ।

ఉపోపశుముపాకృత్య హ్యగ్నేశ్వకలసంస్థితిః ॥

వృషాదత్ర దభౌసంస్థాప్య ఉర్వాఽరణిమధఃక్షిపేత్ ।

పురూత్తరాంసమాదత్తే అయురిత్యుపరిక్షిపేత్ ॥

ఘృతేనమ్మన్త్యైగాయతి త్రిభిర్మథానిషీపెత్.

భవత్పుర్యానలైఃథాగ్నోపాలామోమన్త్యాశ్చతుర్దశ" ఇతి॥

అత్రవిశేషమీమాంసానాస్తే॥

అథధన్వః॥భవతం నః సమనసావీతి పక్షిః॥అగ్నోవగ్నిరితిత్రిష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అదదముతస్య త్వాదేవహవిర్భి పాశేనానైభే ధన్వామానుషాన
ధ్వస్త్యైషధీభ్యం ప్రోతౌమ్యపాం పెరురసి స్వాత్తజ్విత్సదేవగ్ హవ్య
మాపోదేవీస్సనతై నగ్ సం తే ప్రాణోవాయునా గచ్ఛతాగ్ సంయజ్జత్రై
రక్తాని సం యజ్జవతి రాశిషా ఘృతేనాక్తా వశుం త్రాయేథాగ్ రెపతీర్య
జ్జవతిం ప్రి యథా విశతోహో అన్తర్మక్ష స జూర్దైవే॥౧॥

వాతేనానైస్య హవిషస్తనా యజనమస్య తనువాభవ వర్షీయో వ
ర్షీయసి యజ్ఞే యజ్జవతిం థాగ్ పృథివ్యాన్సమృచ్ఛచగిపాహినమస్త ఆతా
నాననవాః ప్రేహి ఘృతస్య కుల్యామను సహప్రజయా సహరాయ
స్వోపేతానైషా దేవీశ్శుద్ధాయవశ్శుద్ధాయాయం దేవాగ్ ఊర్ధ్వగ్ం శు
ద్ధా నయంపరివిష్టాగ్ పరివైష్టారో వోభూయాన్త॥౨॥

దే వే న చతుశ్చ త్వాగ్నిశబ్ద॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకేఽప్త
మోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

సప్తమేననువాకే పశోరుపాకరణం ప్రాధాన్యేనోక్తం అథాపా
 కృతస్య విశేషస మష్టమేననువాకే విధీయతే । బోధాయనః “అథరశ
 నామాదత్తే దేవస్యత్వాసవితుర్ని ప్రసవేఽశ్వీసో ర్భూహుభ్యాం పూర్ణో
 హస్తాభ్యామాదద ఇతి” ఇతిఅత్ర ఆత్మాత ఆదదఇతి మన్తోదేవస్య త్వే
 త్యనేనపూర్యతే ఆపస్తంబః “సావిత్రేణరశ నామాదాయపశోదక్షిణబా
 హౌ పరివీయోర్ధ్వముత్తగ్రప్యః ఋతస్యత్వాదేవహవిర్ని పాశేనాఽఽర
 భ ఇతి, దక్షిణోఽధశ్శిరసి పాశేనాశ్ట్వయా ప్రతిముచ్యథమామానుషో ని
 త్యుత్తరతో యూపస్యనియునక్తి, దక్షిణత ఏకాదశీనా” ఇతి హెరశనే
 త్వామాదదేదేవీహవిర్ని పశో ఋతస్య యజ్ఞస్య సిద్ధ్యర్థం త్వాం పాశే
 నారభే బధ్నామి । హే వినియుజ్యమానపశోదేవత్వ ప్రాప్త్యా మానుషా
 నుపగ్రవా తాడనాదీక ధర్మ అభిభవ । విధత్తే “దేవస్యత్వా సవితుర్ని
 ప్రసవఇతిరశ నామాదత్తే ప్రసూత్యా అశ్వీనోబాహుభ్యా మిత్యాహాశ్వీ
 నాహి దేవా నామధ్వయూ ఆస్తాంపూర్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహాయత్వై”
 (సం-౬కా:౩||ప్ర||౬||) ఇతి । ఋతశబ్దార్థమాహ “ఋతస్యత్వా దేవహ
 విర్ని పాశేనారభ ఇత్యాహ సత్యంవా ఋతగ్ సత్యేనేవైన మృతేనారభ
 తే” (సం-౬కా:౩||ప్ర||౬||) ఇతి । అవశ్యంభావిఫలోపేతత్వా ద్యజ్ఞస్వరూ
 పం సత్యం । తేననిమిత్తేన ఏనంవశుంబధ్నాతి । బద్ధనప్రకారంవిధత్తే “అ
 శ్ట్వయా పరిహరతి వద్ధ్యగ్హి ప్రత్యఞ్చం ప్రతిముఞ్చతి వ్యావృత్త్యై” (సం-
 ౬కా:౩||ప్ర||౬||) ఇతి । అశ్ట్వయాపూర్వోక్తయా దక్షిణపాదాది శిరోభా
 గపర్యంతయా పక్రయా పరిహరతి వేష్టయతి । లోకేతుమాంసభక్షిణోప
 ధ్యం పశుం ప్రత్యఞ్చం స్వాభిముఖమనస్థాప్య గ ఛే హాశం ప్రతిముఞ్చన్తి
 అతస్తద్వ్యావృత్తయే పక్రబద్ధనం విధత్తే “ధద్వామానుషాని నియునక్తి
 ధృత్వై” (సం-౬కా:౩||ప్ర||౬||) ఇతి । నియునక్తి యూపే నిరంతరం బధ్నీ
 యాత్ తచ్చ బద్ధనంధృత్యర్థం పలాయననివారణార్థం । కల్పః “అధ్యస్య

స్త్రావధీభ్యగి ప్రోతూమీతి ప్రోక్షతి, అపాం పెరురసీతి పాయయతి, స్వా
 త్తజ్జిత్సదేవగ్ హవ్యమాపోదేవీస్వదత్తైన మిత్యుపరిష్టాదధస్తా త్వర్వత
 శ్చప్రోక్ష్య" ఇతి । హే వశో త్వామద్భిరోవధీభిశ్చప్రోతూమి । దర్భైరపా
 ముర్ముతత్వాదస్త్రావధీనామపి ప్రోక్షణసాధనత్వం పితృమాతృస్వీకృతా
 భ్యాం తృణోదకాభ్యాం వశోరుత్పన్నత్వేన ప్రోక్షణం యుక్తమిత్యాహ
 "అధ్యస్త్రావధీభ్యగి ప్రోతూమీత్యాహద్యోహ్యేష ఓవధీభ్య స్సమ్మ
 వతియత్పశుః" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౬౮) ఇతి । పేరుశబ్దగి పాతృవాచీత్యా
 హ ౬ "అపాం పేరు రసీత్యాహౌష హ్యపాంపాతాయో మేధాయారభ్య
 తే" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౬౮) ఇతి । యజ్ఞార్థమాలభ్యమానస్య వశోరిత ఉ
 ర్ధ్వం ఉదకపానాభావాదిదానీమేవ పాతృత్వం । హే అపోదేవ్యః స్వా
 త్తజ్జిత్ స్వాదుభూతమపి సదేవం దేవతార్థం హవ్యం సూతూతుం యో
 గ్యమేనం వశం స్వదత స్వాదుకురుత । అనేన మత్త్రేణ స్వాదుతా భవ
 తీత్యాహ "స్వాత్తజ్జిత్సదేవగ్ హవ్యమాపోదేవీ స్వదత్తైన మిత్యా
 హ స్వదయత్యేవైనం" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౬౮) ఇతి । త్రిభిర్నైత్రై రనుష్ఠే
 యానవిధతై "ఉపరిష్టాత్ప్రోక్షత్యుపరిష్టాదేవైనం మేధ్యం కరోతి పాయ
 యత్యుత్తరత ఏవైనం మేధ్యం కరోత్యధస్తాదుపోక్షతి సర్వత ఏవైనం మే
 ధ్యం కరోతి" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౬౮) ఇతి । అథ హూతారం
 ప్రతి అధ్వర్యోగి ప్రోషమత్త్ర మిత్పాదయతి "అగ్నినావై హూత్రా
 దేవా అనురానభ్య భవన్నగ్నయే సమిధ్యమానాయానుబ్రూహీత్యాహ
 భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై" (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౭౮) ఇతి । అగ్నిస్సమిధ్యోభ్రా
 తృవ్యానభిభవతి । అగ్నిస్సమిథనాయ హూత్రాసూచ్యమానానా మృ
 చ్చా చోదకప్రాప్తానాం పశ్చదశసంఖ్యై మహోద్య సప్తదశసంఖ్యై విధతై
 "సప్తదశసామిధేనీరవాహ సప్తదశైః ప్రజావతిః ప్రజావతేరాప్త్యై"
 (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౭౮) ఇతి ॥ అశ్రావయేత్యాదిభిరక్షతైః ప్రజావతేస్సప్త
 దశత్వం । తమేవ వివిధమనూద్య ప్రశంసతి "సప్తదశాన్వాహ ద్వాదశ

మాసాని పచ్చిర్తవస్ససంవత్సర స్సంవత్సరం ప్రజాఅనుప్రజాయనై ప్రజా
 నాం ప్రజనసాయ” (సం-౬ కా:౩:ప్ర:౭౮) ఇతి । హేమంతశిరయోః స
 మాసేనేతి బహ్వృచబ్రాహ్మణామన్నానా దృతూనాంపచ్చిసంఖ్యే । ప్రజా
 స్సంవత్సరం గర్భేస్థిత్యా పశ్యాత్ప్రజాయనై । అమన్త్రకం ప్రథమాఘా
 రం విధత్తే । “దేవావై సామిధేనీరనూచ్యయజ్ఞం నాన్వపశ్యన్తప్రజాపతి
 స్తూష్ణీమాఘారమాఘారయత్తతో వై దేవా యజ్ఞమన్వపశ్యన్ యత్తూష్ణీ
 మాఘారమాఘారయతి యజ్ఞస్యానుఖ్యాత్యై” (సం-౬ కా:౩:ప్ర:౭౮) ఇతి ।
 బహునియమోపేతసామిధేన్యనువచనేన శ్రావ్యాస్సన్తపశ్యాత్ కర్తవ్య
 యజ్ఞం నాన్వపశ్యన్ । తతస్ప్రజాపతిస్తూష్ణీమాఘారణమన్త్రవిషయవ్యా
 సారజన్యబుద్ధేః శ్రమమవసీతవాన్ । తమేవ విధిమనూద్యప్రసంశతి “అను
 రేషువైయజ్ఞ ఆసీత్తం దేవాస్తూష్ణీగ్ హూమేనావృజ్చిత యత్తూష్ణీమా
 ఘారమాఘారయతి ధ్రాతృవ్యస్యేవతద్యజ్ఞంవృజ్జే” (సం-౬ కా:౩:ప్ర:౭౮)
 ఇతి । అనురాగూఢచారిణోగూత్వా దేవైరనుష్ఠితమవగత్య స్వయమపి తదై
 నానుష్ఠన్తి । తథాచ శ్రుత్యన్తరం “దేవావై యద్యజ్ఞైరకుర్వత తదను
 రా అకుర్వత” ఇతి । తం వృత్తాన్తమవగత్య దేవా గూఢచారిణామగ్రే ప్ర
 థమమాఘారమన్త్రకం హుతవన్తః । తం దృప్తవన్తైసురాస్సపాసా గ
 త్వా కృశ్ణంయజ్ఞం తూష్ణీంహుత్వా నాశితవన్తః । తమభిప్రేత్య తం
 దేవాస్తూష్ణీగ్ హూమేనావృజ్చితే త్యుచ్యతే । త్రయాణాం పరిధీనాం
 మార్జనం ప్రత్యేకం తదావృత్తిచ్చ విధత్తే । “పరిధీంత్సమ్నాష్టై పునాత్యే
 వై నాం త్రిస్త్రిస్సమ్నాష్టై త్ర్యావృద్ధియజ్ఞోఽభో రక్షసామపహత్యై ద్వా
 దశసంవద్యం తే ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరస్సంవత్సరమేవ వీణాణ్యభోసం
 వత్సరమేవాస్మా ఉపదధాతి సువర్గస్య లోకస్య సమప్యై” (సం-౬ కా:
 ౩:ప్ర:౭౮) ఇతి । పరిధిమ పతితస్య భస్మాదే రవనయనేన లేశుద్ధాభవన్తి ।
 తిస్ర ఆవృత్తయో యస్యా సౌ త్ర్యావృత్ । త్రిప్రథమామన్వాహత్యాది
 మ తత్ప్రసిద్ధం । త్ర్యావృత్యా తదాదరం దృష్టేరక్షసాం భయాతిశయో

భవతి । త్రిషుపరిధిషు నవసమ్మార్జనా న్యుక్తాని । తత్రాను కైస్త్రిభిర్వహ్ని
 నమ్మజన్వైస్సహ ద్వాదశసంవత్తిః । అతపవ దర్శపూర్ణ మానబ్రాహ్మణే
 శ్రూయతే “ పరిధీ స్తనూష్టిః । పునా త్యేవై నాం । త్రిర్నధ్యమం । త్రయో
 వైప్రాణాః । ప్రాణా నేవాభిజయతి । త్రిర్దక్షిణార్ధ్యం । త్రయశ్చ మేలోకాః ।
 ఇమా శేవలోకా నభిజయతి । త్రిరుక్తార్ధ్యం । త్రయోవై దేవయానాని ప
 న్నానస్తా నేవాభిజయతి త్రిరుపవాజయతి । త్రయోవై దేవలోకాః । దేవలో
 కానే వాభిజయతి । ద్వాదశసమ్మద్యంతే ” ఇతి । తయాసంఖ్యయా సం
 వత్సరదేవతాం తోషయతి । కింభౌస్య యజమానస్య స్వర్గప్రాపణాయ
 తాం సంవత్సరదేవతాముపదధాతి సమీపే సమానయతి । పూర్వంస్రావా
 ఘరోవిహితః । ఆఖస్రుచాఽఽఘారం విధత్తే “ శిరోవా పతద్యజ్ఞస్య యదా
 ఘరోఽగ్నిస్సర్వా దేవతా యదాఘారమాఘారయతి శీర్షత పవ యజ్ఞ
 స్య యజమానస్సర్వా దేవతా అవరుణ్యే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ఆ
 ఘారస్య హేమామేషు ప్రథమభావిత్వేన శిరోరూపత్వం యద్యపి పశోరిష్టి
 వికృతి త్వాదేవా ఘారం ద్వయంప్రాప్తోతి తథాపి తద్వికృతిత్వమేవని
 శ్చేతుం తదీయలిక్తత్వేనాత్ర పునర్విహితం । కల్పః “ స్రుచ్యమాఘార్యప్ర
 త్యాక్రమ్య జుహ్వీపశుగ్ సమనక్తి, సం తేప్రాణో వాయునా గచ్ఛతా
 మితి శిరసి, సంయజతై రిక్తానీత్యగ్ సోచ్చలయోః, సం యజ్ఞపతిరాశిషే
 తి శ్రోత్యామితి ” ఇతి ఉచ్చల శబ్దేన కకు ధుచ్యతే । హేవశో తే తవప్రా
 ణోవాయునాసక్తచ్ఛతాం హృదయాద్యక్తాని యజతై ర్యాగవిశేషై స్సం
 యజ్యవాయుజ్ఞపతిరాశిషా సంయజ్యతాం । స్రుచాఽఽఘార శేషేణ పశ్వ
 జ్ఞానం విధత్తే “ శిరోవా పతద్యజ్ఞస్య యదాఘారఆత్మాపశు రాఘారమా
 ఘార్య పశుగ్ సమనక్త్యాత్మనేవ యజ్ఞస్య శిరసి ప్రతిదధాతి ” (సం - ౬కా|
 ౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ఆత్మాగ్నివాయా ఆఘోవర్తీ దేహః । ప్రాణస్య బాహ్య
 వాయు సక్తమో యుక్తగ్రత్యాహ “ సం తేప్రాణో వాయునా గచ్ఛతా మి
 త్యాహ వాయుదేవత్యోవైప్రాణో వాయావేవాస్యప్రాణం జుహేవా
 తి ” (సం - ౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । అస్య యజ్ఞస్య ఫలేన యజమానో యు

జ్యోత ఇత్యేవమర్థ మభిప్రేత్యనున్త్రం దర్శయతి “ సం యజతే గ్రక్లాని సం యజ్జ పతిరాశీషే త్యాహ యజ్జ పతిమేవాస్యా శిషం గమయతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । మధ్యమనున్త్రేణ హృదయాద్యక్లాని యాగవిశేషే యోజయితీత్యేతావదున్నేయం । పూర్వం శిరస్యజ్జనం విహితం, ఇదానీయకుది శ్రోత్యాభ్యు అజ్జనంవిధత్తే । అథవా పూర్వవిధః సాధారణత్వాత్ తమేవామాద్య ప్రశంసతి । “విశ్వరూపో వైత్వాష్ట్ర ఉపరిష్టాత్ పశుమభ్యవమీత్ తస్మాదుపరిష్టాత్ పశోనావద్యన్తి యదుపరిష్టాత్ పశుగ్ సమనక్తి మేధ్యమేవై నంకరోతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । త్వష్ట్రునిపుత్రో విశ్వరూపస్య పశుమభిప్రాప్య ఉపరిష్టాత్ పృథభాగే వమనమకరోత్ । తస్మాద్వాజ్ఞికా హృదయాదివచపరిభాగాన్నావద్యన్తి తం భాగమజ్జనేన శుద్ధంకరోతి । విధత్తే “ ఋత్విజో వృణీతే ఛన్దాగ్ స్యేవ వృణీతే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । వక్ష్యమాణసంఖ్యసామ్యాత్ ఋత్విజాం ఛన్దస్త్యం సప్తత్వసంఖ్యంవిధత్తే “సప్తవృణీతే సప్తగ్రామ్యాః పశవస్స ప్రారణ్యా సప్తఛన్దాగ్ స్యుభయస్యావరువ్యై ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । హూతాఽగ్నిధోఽధ్వర్యు మైత్రావరుణో బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీహోతా నేస్తాచేతి । సప్తగ్రామ్యాదికం వ్యాఖ్యాతం । చోదకప్రాప్తేషు ప్రయాజేషుసంఖ్యం విధత్తే “ ఏకాదశప్రయాజాన్యజతి దశవై పశోఽప్రాణా ఆత్తైకాదశోయావా నెవ పశుస్తం ప్రయజతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ప్రాణశబ్దేన తదాధారభూతాని చిద్రాణ్యుచ్యంతే । తానిచ శిరసిస్తలదస్తాత్ ద్విః నాభిర్దశమీ ఆత్మాదేహః । అతపకాదశసంఖ్యాయాగకృత్సంపశుంప్రతి యజతి । అన్తి మప్రయాజస్యకాలాంతరం విధత్తే “వపామేకస్య పరిశయ ఆత్మైవాత్మానం పరిశయే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । వస్తాం పరి వపా హూమనమీషే శయే శేతే తస్మిన్నాగ్రే యజేదిత్యర్థః । చరమప్రయాజో దేహత్వేన నిరూపితత్వాత్ పశోరాత్మావపాషి ముఖ్యావయవత్వాదాత్మా అతస్తయోస్సామీప్యం యుక్తం । కల్పః “జుహ్వోస్వరుస్వ

ధితీ అనన్తి, ద్విస్వరుగ్ సకృత్స్వధితే రన్యతరాంధారాగ్ స్వరుమన్త
 గ్ధాయ స్వధితినావశుగ్ సమనన్తి, ఘృతేనాక్తావశుంత్రాయేథామితశిరసి
 ఇతి । హే స్వరుస్వధితీ ఇతి సమోధనీయం । స్వరుస్వధితీ ఘృతానామ
 పయోగం దర్శయతి “వజ్రోవై స్వధితీ ర్వజ్రోయూపశకలోః ఘృతంఖలు
 వైదేవావజ్రం కృత్యాసోమమధ్నాః ఘృతేనాక్తావశుంత్రాయేథామిత్యా
 హ వజ్రేణైవై నం వశేకృత్వాఽలభతే” (సం - ౬కా౩ప్ర౧౭౭) ఇతి ।
 త్రివిధేన వజ్రేణైవై నం పశుంవశేకృత్యమారయతి । విధత్తే “పర్యగ్నికరోతి
 సర్వముతతమేవై నంకరోత్యసూన్దాయాఽసూన్దగ్ హితద్యష్టుగ్రీవస్యసూ-
 న్దతి” (సం-౬కా౩ప్ర౧౭౭) ఇతి । అత్రప్రకారస్సూత్రేఽభిహితః “ఆహవ
 నీయామల్కుక మాదాయాగ్నీధ్రః, పరివాజ పతిః కపితిత్రిప్రప్రదక్షిణం ప
 ర్యగ్నికరోతి పశుంయూపమాహవనీయగ్ తామిత్రదేశం చాత్వాంల మా
 జ్యూని చేత్యేకే ” ఇతి । తేనపర్యగ్నికరణేన ఏనంపశుం సర్వమపి ముత
 మేవకరోతి । తచ్ఛముతత్వం సూన్దనదోషరాహిత్యాయ భవతి । తా
 మానూర్ధ్వం సూన్దనేఽపి తద్దోషానభవతి । ఆవృత్తిం విధత్తే “త్రివిధ్య
 గ్నికరోతి త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞోఽభోరక్షసామపహత్యై” (సం - ౬కా౩ప్ర
 ౧౮) ఇతి । కల్పః “రేవతీర్యజ్ఞపతిం ప్రియధాపితేతి వపాశ్రయణీభ్యాం
 పశుమన్వారభేతేఽధ్వర్యుర్యజమానశ్చ ” ఇతి । హే రేవతీః ధనవ న్దనప
 శ్వవయవా యజమానంప్రతి ప్రియధారిణ్యో భవత హవిష్టేన యజ్ఞమా
 విశత । తత్ర విచారం దర్శయతి “బ్రహ్మవాదినోవదన్త్య న్వారభ్యసి ప
 శూఽనినాన్వారభ్యాసి ఇతి” (సం - ౬కా౩ప్ర౧౭౭) ఇతి । ప్రథమప
 త్నేదోషమాహ “మృత్యవే వాపవనీయతే యశ్చశున్దం యదన్వారభేత
 ప్రమాయుకోయజ మానస్సృత ” (సం - ౬కా౩ప్ర౧౮) ఇతి । ద్వితీయ
 పత్నేపి దోషమాహ “అధోఖల్వాహుః సువగ్ధాయ వా పషలోకాయ నీ
 యతే యశ్చశుతి యన్నాన్వారభేత సువగ్ధాల్లోకాద్యజమానో హీయే
 త” (సం-౬కా౩ప్ర౧౮) ఇతి । దోషద్వయపరిహారాయ ప్రకారాంతరం
 విధత్తే “వపాశ్రయణీభ్యా మన్వారభతే తన్నేవాన్వారభ్యం నేవాఽన

శ్రీరస్తు.

జ య ప ర మే శ్వ ర.

ప్ర క ట న.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాష్టక సత్పురు
షులైన థార్మికోదారకయాలు విద్యత్ప్రభువులకు సవిన
య సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించుచుదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక గికి, ౬-
అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాక్స్
పై కమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు
రు ౨ మురిడు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా
ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచి
కలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము
మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలివేళ్ళే
జారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాపైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ
గాని మాకు అందవేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు
రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు 3-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦
ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి గికి అణా ౧౪వక్తా
రము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకులక్కరలేదు.
మ.కు చందాపైకముచెల్లించినవారిచేరులను పైకములనుగూడ పై నెల సంచికలో ప్రక
టించెదము. 'మసైక్' మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను
అది చోరీదాబతుగా భావించబడును. ఇదివరకు ౧౧సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడ
మైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి
యివ్వగలము.

బహుభవ్యయ విద్యత్పుష్టక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము
నకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని విఘ్నవేదదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౮౦సం॥

జనవరినెల - ౧తేది.

మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

ఏజెంట్.

శ్రీరస్తు.

ప్రకటన.

ఈ వేదభాష్య పుస్తకముద్రణసహాయకులై ఘనతఁజేసిన శ్రీశ్రీ॥
చందాదారులందరికిని నవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను. —

ఇదివరకు (౧౧) సంవత్సరము ముద్రించి తనకు అందజేసియున్నారము గదా (౧౨) వ సంవత్సరము ముద్రించి ఇంక ఒక నెలకు పంపెదము, అంతకు చందాదారులు పంపిన పైకము రు ౩ - ౬ - ౦ తీరిబోవుచున్నది. అట్లా న్యుపైకముమాత్రమే మావద్ద నిలిచియుండును, ముందుసంవత్సరం (౧౩)వ సంవత్సరముండి చందాదారులకు సంవత్సరము ప్రతిమాసమునను అందజేయ వలసినందుకుగా చందాదారులందరును దయచేసి వారువారు చేసియుం డే చందాసంఖ్యప్రకారం చందా గకి రెండవసంవత్సరం (౧౨) సంవత్సర కుగా రు ౩ - ౦ - ౦ పోట్టేజీ అణాలు ౦ - ౬ - ౦ పోసి మూడుకూ పాయిల ఆరణాల పైకమును త్వరగా మాకు అందజేయవలసినది. లేవిత్ పంపించువారు రు ౧కి అణా ౧ వంతున డిస్కౌంటుగా అధికముపంపవల యును, వారు వారు పంపించిన పైకములను పిమ్మట సంవత్సరంలో స్రకటిం చెదము.

ధనసాధ్యమైన ఈ సహాయకార్యమునకు విద్యార్థిభ్రాతృలైన మా చం దాదారులు ముందుగా మాకు ధనమును పంపించితేగాని ఇచ్చట పనిజరి పించడము సులభముకాచాలదు గనుక స్వయంతాభిమానముతో దయచేసి వారువారు ఇవ్వవలసిన చందాపైకమును ముందుగా మాకు పంపించడమే గొప్పసహాయమని నమ్మి మాచందాదారులను అభివృద్ధిజేయునట్లు జగద్ర తుకుడైన శ్రీవరమేశ్వరుని ప్రార్థించుచున్నారము.

మదరాస్ కృష్ణసునాయని ఆగ్రహారములో ౧౧ వ నెంబరు

గృహమున నివసించు

సజ్జనవిశేషుడైన

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

బి.జి.ఎల్.

౧౮౮౦ సం॥

జనవరి నెల-౧ లేది.

మదరాస్.

౨.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్య సంహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - చిత్తనాథ శాస్త్రిశా

చాచలి - రామస్వామి శాస్త్రిశాచ

ప్రకటకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౨.

చన్నపుర్యామ్

ఆవికలానిధిముద్రాయ ప్రేమి ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీరస్తు.

వేదాంతప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు, ౧౦౦ - ఛారములు కావచ్చును సంప్రదాయశుద్ధమైన సాతప్రకారము బహువిద్వత్తుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణ పుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, సోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఛారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైన పిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైనపిమ్మట కొనేవారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలు చేరిన పిమ్మట పని ఆరంభించి అప్పుడు పైకమును పుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వ నక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

న్వారబ్ధం” (సం-౬కా|౩|ప్ర౮౮) ఇతి । యాభ్యాం దారుమయాభ్యాం వ
 పా వద్యతే తే వపాశ్రవశ్యౌ । ప్రైశును స్త్రీముత్పాదయతి “ఉపప్రేష్య
 హూత స్తన్యాదేవేభ్యభిత్వా హేషితగ్ హిక్తక్రియతే” (సం-౬కా|
 ౩|ప్ర౮౮) ఇతి । హే హూతదేవేభ్యో వపాదీని హవ్యానికర్తుం ఉప
 ప్రేష్య మశుసమీపే శమిత్యుప్రేరయ । లోకేహిప్రభుణా హేషితంక
 మ్మాసహసా క్రియతే । మన్తస్త్రి స్పృహార్థ ఇత్వాహ “రేవతీయజ్ఞ
 వతిం ప్రియథా విశతేత్వాహ యథాయజురైవైవత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర౮౮)
 ఇతి । కల్పః “అహవనీయానయ్యకమాదాయాగ్నిధిం పూర్వస్య ప్ర
 తిపద్యతే, శమితావశునయతి, ఉరో అన్తరిక్షేత్యన్తరా చాత్వాలోకీ-
 రాపుదక్ష్ణం పసంసయతి” ఇతి । మన్తస్త్రి ద్వైవమామాతః “ఉరో అన్త
 రిక్ష సజార్దైవేన వాతేనాన్యహవిషస్త్వనా యజసమన్యతనువా భవవ
 షీయో వషీయసియజ్ఞై యజ్ఞవతింధాః” ఇతి । అత్ర అన్తరిక్షశబ్దేన ప
 శోః శ్రోత్రాదిచ్ఛిద్రేచ్ఛవస్థిత ఇన్ద్రియ సముదాయ ఉపలక్ష్యతే । హేఉరో
 అన్తరిక్షవిస్తీర్ణేన్ద్రియ సముదాయ అన్య వశోరభిమాని దేవేన వాతేన
 ప్రాణవాయునా ఆత్మనాజీవాత్మనాచసజా స్పహహవిషా యజ హవిదే-
 హి । కిన్ఞ అన్యవశో స్తనువా భవిష్యతాదేవశరీరేణ సంభవ సంయుజ్య
 స్స । హేవషీయో విస్తీర్ణేన్ద్రియ సముదాయ వషీయసి అతివిస్తీ
 ర్ణేన్ద్రియజ్ఞై యజ్ఞవతిం యజమానంధాఃస్థావయ । మన్తోగ్రియముపేక్షితః ।
 విభత్యై “అగ్నినాపురస్తాదేతి రక్షిపామవహత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర౮౮)
 ఇతి । ఉల్కురేనసహవశోఽపురస్తాదాగ్నిధోగిచ్ఛేత్ । కల్పః “అభిషయః
 గ్నికృతే దేశేఉల్కుకంబదధాతి సహమిత్ర సం దక్షిణేనప్రత్యక్ష్యం వశుమవ
 స్థాప్య, పృథివ్యా స్పృశ్మచరి పాహీతి బహిరుపాన్యత్పుపాకరణయో
 రన్యతరత్” ఇతి । హేబహిరుః భూమేః సన్నకాత్ రిక్షస్య । విభత్యై
 “పృథివ్యా స్పృశ్మచరిపాహీతి బహిరుపాన్యత్ సగద్దాయాఽ సగన్న
 గోహి తద్యన్యహేషి సగద్దత్యథో బహిషదమవైసం కరోతి” (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర౮౮) ఇతి । వశుసమ్బన్ధియదగ్రం బహిషసగద్దైవత్ భూమా

పతనాభావాదన్నమేవ । అథ కథంబ్విదధ్యం పతితేష్యనం బహిఃపదమేవ
 కరోతి । విధత్తై “పరాజావతః తేఽధ్వర్యుని పశోస్సంజ్ఞప్యమానాత్ పశు
 భ్యపవతం నిహ్నుత ఆత్మనోనావ్రసాగయ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి ।
 అధ్వయైర్ధ్వర్యమాణం పశుందృష్ట్వా తతస్ పరాభ్యుఖగపయాణవర్తతే ।
 తేనపశుభ్యోనిహ్నుతే పశుంన మారయా మీత్యేవమపలపటి । స చ ఆప
 లాపః స్వస్య దోషాభావాయభవతి । వెదనంప్రశంసతి “గచ్ఛతిశ్రియం
 ప్రపశూనాహ్నోతి యపవంవెద” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । అత్రసూత్రం
 “ప్రత్యక్శీరసముదీచీన పాదమమాయం కృణ్వంతంసంజ్ఞవయ తేత్యుక్త్వాప
 రాజావర్తతేఽధ్వర్యురితి” ఇతి । కల్పః “తత్యప్రతిప్రస్థాతా పత్నీముదా
 నయతి, నమస్త ఆతానేతి పత్న్యాదిత్య ముపతిష్ఠతే” ఇతి । ఆసమస్తాత్
 తేనో వ్యాప్తిర్యస్య సూర్యరక్షైః స ఆతానః । పత దేవదర్శయతి “ప
 శ్చెల్లోకావా పహప్రాచ్యదానీయతే యన్పత్నీ సమస్త ఆతానేత్యాహ
 దిత్యస్య వైరశ్యయ ఆతానాస్తేభ్య పవనమస్కరోతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|
 ౧౮) ఇతి । పశ్చెత్పత్నీచ్యాం దిశినిమితాశాలా లోకనివాసస్థానం య
 స్యాస్స పశ్చెల్లోకాతాదృశీ యదాప్రాచీంగచ్ఛతి తదానీమాభిముఖ్యేన
 సూర్యారశ్మిభావతీతి తన్నమస్కరో యక్తః । బోధాయనః “అథేనా
 మస్తరేణ చాత్వలోత్య రా ఉదజుపరిమగ్నయ్య ప్రాచీముదానయణ
 వాచయతి, అనర్వాప్రేహి ఘృతస్య కుల్యాణసు సహప్రజయా సహరా
 యస్సోషేణేత్యాగతా మధ్వయై రభ్యువాచయతి, ఆపోదేవీశ్శుద్ధాయు
 వః శుద్ధాయూయందేవాగ్ ఉభ్యగ్ శుద్ధావయం పరివిష్టాగ్ పరివెష్టారో
 వోభూయాస్త ” ఇతి । అపస్తంబః “అనవాః ప్రేహితీ ప్రాచీముదాన
 యత్యనుమస్త్రీయత ఇత్యైక, ఆపోదేవీశ్శుద్ధాయువ ఇతిచాత్వలే పత్న్య
 పోషమృశతి” ఇతి । హే పత్నీత్వమనర్వా శత్రురహితాసతీ ఘృతప్రవా
 హమనుప్రజయాసహ ధనపుష్ట్యేనహప్రయాహి । ఘృతస్యకుల్యా మిత్య
 నేన సర్వపస్తుసమ్ముణం స్థానముపలక్యతే । హే ఆపోదేవీయూయం
 దేవానూభ్యం యాగప్రదేశే ప్రాపయత । కీదృశ్యోయూయం । శుద్ధాయ

వశ్యుద్ధినుస్తదీయా మిచ్ఛన్తీతి శుద్ధాయువః । యాయస్తస్వత పవశుద్ధాః ।
 వయమపి యుష్మాభిగి పరివేష్టితాః శుద్ధాస్సంతో యుష్మాకం పరివేష్టితా
 రోభూయాన్మ । ఏతామన్త్రైవ్యాచప్తే “ అనర్వాప్రేహీత్యాహ భ్రాతృ
 వ్యోవా అవాభ్రాతృవ్యాపనుత్యై ఘృతస్యకుల్యామను సహస్రజయా స
 హరాయస్వోషేణత్యాహ శిషమైతామాశాస్త్ర ఆపోదేవీః శుద్ధాయువ
 ఇత్యాహ యథాయజురైతైతత్ ” (సం-౬కా||౩||ప్ర||అ||)

॥ అత్రవినియోగసర్గప్రసాదః ॥

“ అద దేరజ్జమాదాయముతబధ్నాతితంపశుం ।

ధర్షయాపే నియుక్తైర్ధ్యైః ప్రోక్త్యైపాంపాయయేదపః ॥ ”

స్వాత్తంసర్వత్రసంప్రోక్త్య సన్దేమూర్ధ్నికాసమజ్ఞసం ।

సంయాంసయోస్సంయపశ్యత్ ఘృతేనస్వరుశస్త్రైః ॥

రెవశ్రవణ్యుపస్పృశఉరో ఉత్తరతోనయేత్ ।

పుథిబహిరవస్థాప్యసమగవత్పరవింభజేత్ ।

అనవత్సంసయేదాపః స్పృశమన్త్రైస్తుషోదశ ” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేది నితం ॥

“ గచ్ఛతామితీశబ్దస్యాఽనుషక్తోఽస్తి నవోపరి ।

సంయజ్ఞపతిరిత్యత్ర యోగ్యత్వాత్ సోఽస్తిపూర్వతత్ ॥

తదేకవచనం మధ్యేను ప్రేక్షానీత్యనేనహి ।

నాన్వేతితద్వ్యవాయెనసోపర్యవ్యనుషజ్యతే ” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిషోమీయపశౌ శ్రూయతే “ సం తే ప్రాణో వాయువాగచ్ఛతా

గ్గ్ సం యజ్ఞతైర్గిర్జాని సంయజ్ఞపతిరాశిషా ” ఇతి । అయమథః । భోప

శోతవప్రాణవాయుబాహ్యవాతేన సక్తచ్ఛతాం । తపహృదయా ద్యక్షా

ని యాగవిశేషేన్సక్తచ్ఛతాం । యజ్ఞపతిరాశిషా సంయజ్ఞతామితి । తత్ర

యజ్ఞపతిరిత్యప్రికృత్యతీయమన్త్రే సమిత్యపసగ్గస్య క్రియాపదాకాంక్ష

త్వాత్ ప్రథమమన్తగతస్య గచ్ఛతామితిపదస్యైకవచనాన్తస్య యజ్ఞప
తిశబ్దేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వపచ్ఛద్విధిత్వేన సన్నిహితత్వాదా
కాక్షా సన్నిధియోగ్యతానాం సస్పృహదేతత్ క్రియాపదసమపజ్యత ఇతి
ప్రాప్తైబ్రూమః । మధ్యమమన్తై బహువచనాన్తేన బ్రహ్మనీత్యనేనాన్వేతు
మయోగ్యత్వాత్ తద్వ్యవాయేన బుద్ధిసన్నిధిలోపాన్నాన్త్యనుపక్యః ।
తతో ద్వితీయ తృతీయమన్తయోగ్యభోచితం వాక్యశేషోధ్యాహారస్యః॥

అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

“నపశావైష్టికఃస్యాద్వా * నకపాలాద్యభావతః ।

స్యాద్వ్యక్తద్రవ్యదైవత్యప్రయాజస్రచ్చసామ్యతః”॥ఇతి॥

అగ్నిషోమీయపశావైష్టికవిధ్యన్తరం నాస్తి । కుతః । తస్య పూర్వపద
త్రణివాపకపాలాది లిక్తాభావాదితిచేత్ । మైవం । “ఆగ్నేయమష్టాకపా
లం నిర్వపేత్” ఇత్యున్నత్తివాక్యే యథాద్రవ్య దేవతేవ్యక్తై తథాగ్నిషో
మీయం పశుమిత్యత్రాపి, నతుసోమేన యజేతేత్యతేవ దేవతాయా అ
వ్యక్తత్వం, తదేతద్వ్యక్తద్రవ్య దేవత్వమేవలిక్తం । ఏకాదశప్రయాజాన్
యజతీతి ప్రయాజపత్వం ద్వితీయస్రచ్చ మాఘార్యం, జుహ్వీపశుగ్ స
మనంత్రీత్యాఘరాజ్జనే లిక్తాన్తరే ఆలమ్భోలిక్తాన్తరం ఇష్టాపవిత్రేషామా
లఘు ఇతి దశానాత్తస్మాదస్తి పశావైష్టికోవిధ్యన్తః॥

పశ్చమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“ప్రయాజేష్వపకపోఽనూయాజేషూతగ్రహా ఇత్యమూ ।

శ్రుతమాత్రేతదన్వేషుతదాద్యేషుచ వాఽగ్రిమః॥

అన్యేషాంముఖ్యకాలత్వాత్ మైవంవ్యతగ్రమశక్తితః ।

ప్రయాజానైహ్యనూయాజాదికైశ్చేతోసమూహతః”॥ఇతి॥

అగ్నిషోమీయపశౌ ప్రయాజానామపకషః శ్రూయతే తిష్ఠన్తం ప
శుప్రయజన్తితి । ప్రకృతోహవిష్యాసాదితే పశ్చత్పూయాజా ఇజ్యంతే ఇహ

* పోదకంస్యాద్వా ఇతికాంచీపాతః. ౧ ప్రథమపాదే ఇతికాచీపాతః.

పి పశుసంజ్ఞవనాదూర్ధ్వం హఃస్యాసాదితే వశ్యాదేవప్రయాజాశ్చోదకే
 నప్రాప్తః । తచాత్రవచనాజ్ఞీనత్యేవవశావపకృష్యతై । తథానవీయవశా
 వనూయాజానా ముత్య-షణః శ్రూయతే ఆగ్నిమాయతా దూర్ధ్వ మనూ
 యాజైశ్చరన్తీతి । తత్రప్రయాజమాత్ర స్యాపకషణః శ్రుతః అనూయాజ
 మాత్రస్యోత్య-షణః తావుభౌశ్రు త్యనుసారేణ తథైవాగ్నేక ర్తవ్యాయదిప్ర
 యాజాన్తస్యాఽగ్రకలాప స్యాపకషణస్యాత్తదా ప్రయాజేభ్యం పూర్వ
 భావినామాఘూర సామిధేన్యాదీనాం తతోఽప్యపకషణాదన్యన్తవ్యవహితా
 నాంప్రధానకాలీన త్వంసస్యోత్ । ప్రయాజమాత్రైఽవకృష్టేనతి ఆఘారాదీ
 నాం ముఖ్యకాలీనత్వం నలుప్యతే । ఏవం అనూయాజమాత్రే ఉత్క్రాష్టేత
 ఊర్ధ్వభావినాం సూక్తవాక శంయువాకాదీనా మనుత్య-షణత్ ప్రధాన
 సన్నిధినివవిశ్యతి । తస్మాత్ప్రయాజమాత్ర స్యాపకషణ మనూయాజమా
 త్రస్యోత్య-షణ ఇహిస్రాప్తైబ్రూమః । ప్రకృతౌపదాధానుస్థానక్రమస్య క్లృప్త
 త్వాత్ సక్రమాణామేవ పదాధానాం చోదకేనాతిదేశా ద్వ్యత-క్రమే
 సహపూర్వేణ పదాధేన ఉత్తరపదార్థస్య బుద్ధా వనుపథితత్వా దనుస్థాన
 మేవలుప్యేత, తస్మాత్ ప్రయాజాన్తస్య కర్తవ్యమూహ స్యాపకషణః అ
 నూయాజాదేర్భసమూహ స్యోత్య-షణః ॥ తత్రైవత్యతీయపాదేదన్తిరం॥

“ ఏకాదశప్రయాజాగ్నింప్రత్యేకంస్యాదుతాన్యథా ।

సఙ్ఖ్యవృద్ధిరహోద్యోస్తప్రతిముఖ్యంగుణోయతః ॥

ప్రత్యేకంసముదాయేవాస్వరూపేణససిద్ధ్యతి ।

సఙ్ఖ్యవృద్ధిప్రయోగాశ్చసాఽఽవృత్త్యాసమ్భవిష్యతి” ॥ ఇతి॥

అగ్నిహోమీయవశౌ శ్రూయతే ఏకాదశప్రయాజా యజతీతి । తత్ర
 చోదకప్రాప్తేషు పశ్యసు ప్రయాజైష్వే కైకస్య ప్రయాజస్య ఇయమేకా
 దశత్వ సఙ్ఖ్యాయుక్తాతుతః । ప్రయాజానుద్దిశ్య సఙ్ఖ్యగుణే విహితేసత్తిప్ర
 తిప్రధాన గుణస్యాభ్యుపేయత్వాదితిప్రాప్తైబ్రూమః । సహ్యై కైకస్యప్ర
 యాజస్య స్వరూపమాత్ర ముపజీవ్యేయ మేకాదశత్వ సఙ్ఖ్యసమ్బదయ
 తుంశక్యా । నాపిపశ్యప్రయాజ సముదాయస్య స్వరూపేనాస్తి । తస్మా

త్పరియోగద్వారా సమ్పాదనీయా । ప్రయాజస్య చావతకాయితం శక్య
త్వాత్ పశ్చిప్రయాజాన్ ద్విగావృత్య పునరపి చరమప్రయాజే సకృదా
వత్తితే సత్యేకాదశత్వ సఖ్యసమ్పన్యతే ॥ * ॥

అథచనః ॥ ఉరో అన్తరియైతి త్రిష్టుప్ । ఆపాదేవీః శుద్ధాయవ ఇత్య
సుష్టుప్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వాక్త ఆప్యాయతాం ప్రాణస్త ఆప్యాయతాం చక్షుస్త ఆప్యాయ
తాన్ శ్రోత్రస్త ఆప్యాయతాం యాతే ప్రాణాన్సుగ్జగామయా చక్షు
యాన్ శ్రోత్రం యత్యై హూరం యదాస్థితం తత్త ఆప్యాయతాం తత్త
ఏతేన శుక్లతాం నాభిస్త ఆప్యాయతాం పాయస్త ఆప్యాయతాన్ శు
ద్ధాశ్చరిత్రా శ్శమన్యః ॥ ౧ ॥

శమోషధీభ్య శ్శంపృథివ్యైశం మహూభ్యామోషధైత్రాయస్యై
నన్ స్వధితేమైనగ్హిగ్సీరక్షసాం భాగోసీదమహగ్రక్షోఽధమం తమో
నయామియోఽస్తాన్ ద్వేష్టియశ్చవయం ద్విష్ట ఇదమేనమధమం తమో
నయామీషే త్వాస్తుతేన ద్యావాపృథివీ ప్రోణ్యాథా మచ్ఛిన్నోరాయ
స్సవీర ఉష్వేన్తరితమన్యహి వాయో వీహస్తోకానాగ్ స్వాహేహ
ధ్వకనభసం మారుతంగచ్ఛతమ్ ॥ ౨ ॥

అద్యోవీహిపశ్చుచ ॥ ౯ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే నవ
మోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

అష్టమానువాకే సంక్షిప్తపముక్తం । సంక్షిప్తస్యపశోః పశోభేదో నవ
 మేవిధీయతే । బోధాయనః “ సానుపూర్వం పశోః ప్రాణానాప్యాయ
 యతి, వాక్త్రాప్యాయతా మితివాచం, ప్రాణస్త్రాప్యాయతా మితిప్రా
 ణం, చక్షుస్త్రాప్యాయతామితిచక్షుః, శ్రోత్రంతత్రాప్యాయతామితిశ్రోత్రం,
 తానేవపునస్సంస్పృశతి, యాతే ప్రాణాన్సుక్ష్మగామయా చక్షుర్యా
 శ్రోత్రం యతైకూరం యదాస్థితం తత్త్రాప్యాయతాం, తత్తపతేన శుద్ధ
 తామితి, నాభిస్త్రాప్యాయతామితి నాభిం । పాయస్త్రాప్యాయతామితి
 పాయం । సజ్జహ్యపదస్య ప్రయోశయతి । శుద్ధాశ్చరిత్రా శ్శుద్ధాశ్చ శ్శ
 మోషధీభ్య శ్శంపుధివైశం మహాభ్యామితి, శిష్టా దక్షిణతోఽనుపు
 స్తంఘనయత్ ” ఇతిఅష్టస్తమ్బైః గ్రంథిభిః శేషమాహ “ యాతేప్రాణా
 న్సుక్ష్మగామేతిహృదయదేశగ్ శుద్ధాశ్చరిత్రా ఇతిపాదానేకైకమాప్యాయ
 జపతి, శమన్యభితి, పురాస్తాకానాంభూమేర్ని ప్రవణాచ్చ మోషధీభ్యశ్శం
 పుధివ్యాభితి, భూమ్యాగ్ శేషంనినీయ ” ఇతి । హేపశో త్వదీయా వా
 గ్ద్వియం గోశకత్యాగశోకం సన్త్యజ్య స్వీకరిష్యమాణ దేవతా దేహీ
 సుఖనాప్యాయతాం వర్ధతాం । ఏవమన్యత్రాపి । కశ్చిన్నిర్యాణకారే
 హృదయ పుండరీకే సముచితా తవప్రాణవాయూ చక్షురాదీన్ద్రి
 యాణి చ యశ్శోకో జగముయచ్చ బద్ధనం ముఖనిరోధాదికం క్రూరమ
 స్తాభిగి కృతం యదపి ఛేదా దికమాస్థితం కర్తముపస్థితం తవ తత్సర్వమా
 ప్యాయతాం శామ్యతు । కిచ్చితావత్ తవ తత్ప్రాణాదికమేతేన జలేన
 శుద్ధతాం భావిదేహప్రవేశాయ శుద్ధం భవతు । చరన్త్రైభిరితి చరిత్రాన్
 పాదాః తేపి శుద్ధాస్సుతు । యాభిరద్భిః ప్రోక్షణంక్రియతే యాశ్చౌష
 ధయో బహిఃస్వరూపేణ పశోరథః స్థాపితాః యాచప్యధిపీ బ్రుయమా
 ణంపశుం విభర్తీయో చాహూరాత్మో పశుమారణ కాలతయా ఉపస్థి
 తౌలేషాం సర్వేషాంశం సుఖంభవతు । శోకప్రసక్తిం దర్శయన్వాచ్యవప్తై
 “ పశోర్వా ఆలబ్ధస్యప్రాణాన్సుక్ష్మచృతి వాక్త్రాప్యాయతాం ప్రాణస్త్రా

అప్యాయతా మిత్యాహ పాశ్చాత్యభ్యవవాస్య శుచగ్ శమయతి" (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । శుక్ల్యథాం విధత్తై "సాపాశ్చాత్యభ్యవవాస్య శుచిగ్
 శుక్ల్యవశతి శమహూభ్యామితి నినయత్యహూరాత్యాభ్యామేవ పృ
 థివైశుచగ్ శమయతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । ప్రాణభ్యోసనీతా
 శుక్ల్యధివీ మధిస్థాయ తదియదేవతా శరీరే ప్రవిశతి । ఏవంకాలాచౌప్రవే
 శః । ప్రవిష్టాయాః శుచః శాన్తినిశానయనేన భవతి । కల్పః "ఓషధేత్రా
 యస్వైసమిత్కుసాకరణ తృణయోరవశిష్టం దక్షిణేన నాభిమన్తధాఽయ
 స్వధితేమైస్గ్ హిగ్ సీరితి స్వధితి నాపాశ్చాత్యతస్త్రిత్య గాఢ్యత" ఇతి ।
 మాహిగ్ సీరిత్యేతస్యాభిప్రాయమాహ "ఓషధేత్రాయస్వైస్గ్ స్వధి
 తేమైస్గ్ హిగ్ సీరిత్యాహ పఞ్చోవైస్వగితిశ్చాన్తై పాశ్చాత్య అఘృత
 వధ్యతోహి మనుష్యా అఘృన్తి తిరిశ్చీన మాఘృత్యనూదీన్గ్ హి మను
 ష్యా అఘృన్తి వ్యావృత్తై" (సం-౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । వపోశ్చేదనాక్షణం
 దక్షిణపాశ్చే చిన్త్యాత్ । మాంసాహంస్తు మనుష్యా నాభిదేశేభిన్తన్తి । త
 త్రాప్యనూదీనం పశోదౌఽఘృత మనుష్యే తదభయవై లక్షణ్యమిహ కా
 యం । బోధాయనః "అతైశ్చస్వైవ బహిషోఽజినత్సవతైస్థవిమను
 భయతో లోహితేనాక్ష్యా ఇమాంజిశం నిరస్యతి రక్షసాం భాగోసీద
 మహగ్ రక్షోఽధమం తమోనయామి యోఽస్తాఽ ద్వేష్టియచ్ఛవయం
 ద్విష్ట ఇదమేనమధమం తమోనయామి" ఇతి । అపస్తంబః "బహిషో
 గ్రంసవ్యేనపాణినాఽధత్తైఽధవధ్యం యత అఘృత తదభయతో లో
 హితే నాక్ష్యా రక్షసాం భాగోసీత్కుత్తిర వాపరమవాన్తరదేశం నిర
 స్యాఽతైసత్సవైసపదాఽభితిప్తతి, ఇదమహగ్ రక్షఇతి" ఇతి । విధత్తై "రక్ష
 సాం భాగోసీరిస్థవిమతో బహిషోరక్ష్యాఽపాస్యత్యస్తైఽవ రక్షోగ్ సీ
 నిరక్షయతే" (సం-౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । స్థూలస్యభావస్థవిమా, తస్మాత్
 సప్తమ్యథే తసిః స్థవిమతః । స్థవిమచ్ఛబైన బహిషోమూలభాగః స్థూ
 లత్యాదుపలత్యతే । తస్మిన్భాగేరక్షైవ బహిషోరక్ష్యా నిరస్యేత్ । తథా
 సత్యస్యజైవరక్షోసి నిశ్చేషేణ భాగవ ద్వికృత్వా అపనయతి । ద్వితీయం

మస్త్ర్యంవ్యాచక్షే “ఇదమహా రత్నోధనుం తమోనయామియోస్తాన్
 ద్వేష్టియశ్చవయం ద్విష్ట ఇత్యాహ ద్వౌవాపపురుషౌ యశ్చైవద్వేష్టి
 యశ్చైవద్వేష్టితాపుభావధనుం తమోనయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అ)
 ఇతి । అధనుంతమో మహాన్వగ్ధం । కల్పః “ఇషేత్వేతివపాముష్ణిన్య,
 ఘృతేనద్యావాపృథివీ ప్రోక్ష్యాథాం, ఇతివపయాద్విశూలాంప్రచ్ఛాన్య”
 ఇతి । హే వపే యజమానస్య దేవతాయా శ్చేష్యమాణాన్న సిద్ధ్యథాం
 త్వాముష్ణిదామి । హే శూలన్వయరూపే ద్యావాపృథివీ ద్యావాపృథివీ
 తుల్యే వపాశ్రవణ్యై ఘృతనమానయా వపయా భవదీయస్వరూపం ప్రో
 క్ష్యాథాం అచ్ఛానయతం । విధత్తే “ఇషేత్వేతివపాముష్ణిదత్తీచ్ఛత ఇహ
 హ్యేషయోయజతే” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । అత్రశూలాగ్రేణవపాం
 చిద్వ్యాత్ నవేతి విచారం హృదినిధాయ పక్షద్వయేపి గూఢణముపస్యన్యతి
 “యమవత్పద్వ్యాద్రుద్రోన్యవశూః ఘాతుకస్సాన్యన్యోవత్పద్వ్యాదయతా
 స్యాత్” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । ఛేదనమన్తరేణ ధృతాపినియన్తు మ
 శక్యత్వాదితంత్రతో పతేత్ । దోషద్వయాస్పృష్టం పత్యోన్తరంవిధత్తే “అ
 న్యయోవత్పణ త్యన్యయానన్యత్వై” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । ఏకయా
 శాఖయా చ్ఛిన్నాన్యదితరయానన్యత్వేత్ । తథానతిధృతావిభవతి రుద్రశ్చ
 నహినస్తి । వపాశ్చశూలశ్చైవ పరిశ్యజ్య ఘృతశ్చబ్రయోగస్య ద్యావా
 పృథివీశ్చబ్రయోగస్యచ తాత్పర్యమాహ “ఘృతేనద్యావా పృథివీప్రో
 క్ష్యాథామిత్యాహ ద్యావాపృథివీ ఏవరసేనానక్తి” (సం - ౬ కా|౩|ప్ర|
 అ) ఇతి । కల్పః “అథస్తాత్ పరివాసయతి, అచ్ఛిన్నోరాయస్సువీరః”
 ఇతి । అయం వపాభాగః చిద్వమానోఽపి మస్త్రీసామర్థ్యేన వ్యధాను
 త్పత్యైవచిన్నః । కీన్యశోభాగః । శోభనావీరాంజమానస్య పుత్రపౌత్రా
 దయో యస్యసంపదీరః తాదృశః రాయోధనాని ప్రయచ్ఛతు । స్వప్తాక్ష
 మాహ “అచ్ఛిన్నోరాయస్సువీర ఇత్యాహ యథా యజురైవైతత్”
 (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । కల్పః “ఉర్వన్తరిక్ష మ్యోహీత్యభిప్రవజతి”
 ఇతి । హే వవే త్వముద్భేదనమావస్య క్రౌర్యస్యశాన్తయేవీస్తీణః మస్తరిక్ష

మనుప్రవిశ్యాహవనీయదేశంగచ్ఛ । ఇమమేవాథాం దశయతి “క్రూర
 మివవా ఏతత్కరోతియద్వపా ముష్టిదత్యుర్వవ్తరిక్ష మన్విహిత్యాహ శా
 నైవ్య” (సం-౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । వపాశ్రయణ్యో స్పృశం విధత్తే
 “ప్రవా ఏషోఽస్తాల్లోకాచ్యవతే యగిపశుంశ్చుక్యవే నీయమానమన్వా
 రభతేవపాశ్రవణీ పునరన్వారభతే ఽస్త్రిన్నేవలోకే ప్రతిత్వతి” (సం-
 ౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । వపాయాగి పురతగి పశోరివహ్నిం విధత్తే “అ
 గ్నినాపురస్తాదేతి రక్షసామపహత్యా అథో దేవతా ఏవహవ్యేనాన్నేతి”
 (సం-౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । అగ్నేః సర్వదేవతాశ్చకత్వాత్ తస్యప్రవ
 తో వపానయనే సర్వాఅపిదేవతా హవ్యే నామగతాభవన్తి । కల్పః
 “అహవనీయస్యాన్తి మేష్వక్తారేషు వపాయై ప్రతితప్యమానాయై బహిః
 షోగ్రముపాస్యతి, వాయోవీహిస్తోకానాం” ఇతిద్విశూలయా శాఖయా
 ధాయమాణాయా వపాయా ఉపరి “త్వాముతేదధిరే” ఇతిమన్త్రేణ
 ఆజ్యేషుతేనతి తత్సకాశాత్పతంత బిద్ధవస్తాకాః । హే వాయోతా నో
 కాకా విభక్తా కురుపిబేత్యథః । వృతిరేకముఖే నాహవనీయ స్యోత్తర
 పాశ్వో వర్తిష్వక్తారేషు వపాయాః శ్రవణం విధత్తే “నాస్తమమక్తా
 రమతిహరేద్వదస్త మక్తారమతిహరేద్దేవతా అతిమన్యత” (సం-౬కా|
 ౩ప్ర|౯అ) ఇతి । అక్తారస్య సర్వదేవతాశ్చకత్వాత్ తదవజ్ఞయా దేవ
 తా ఏవావజ్ఞాతాభవన్తి, తస్మాదస్త్రిన్నేవాక్తారే వపాంశ్రవయేత్ । వీహి
 త్యత్ర విశేబ్దస్యాథం దశయతి “వాయోవీహిస్తోకానా మిత్యాహ త
 స్మాద్విభక్తాస్తోకా అవపద్యంతే” (సం-౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । పతన్తీత్య
 థః । వపాయా అధస్తాద్భూహి రగ్రస్థాపనవిధి మథావాదే సోన్నయతి
 “అగ్రంవా ఏతత్పశూనాం యద్వపాగ్రమోషధీనాం బహిరగ్రేణే వా
 గ్రగ్ సమర్థయత్యథో ఓషధీష్యేవ పశూకా ప్రతిస్థాపయతి” (సం-౬కా|
 ౩ప్ర|౯అ) ఇతి । అగ్రం శ్రేష్ఠం ఓషధ్యగ్రేణ బహిఃపావశ్వగ్రూపాయా
 వపాయాస్సమృద్ధ్యథం ఓషధీషు పశుప్రతిస్థాపనాథం బహిరగ్రం వ
 పాయా అధఃస్థాపయేదిత్యథః । అథాన్తిమప్రయాజాథం మైత్రావరుణం

ప్రతి అధ్వర్యోఽప్రైమమన్త్ర ముత్పాదయతి “స్వాహాకృతీభ్యసి ప్రే
 ష్యేత్యాహ యజ్ఞస్యసమిష్ట్యై” (సం-౬కా-3ప్ర-౯౮) ఇతి । స్వాహాశబ్ద
 బహుళాకృతి మన్తస్త్రవయోగోయాసామన్తిమ ప్రయాజ దేవతానాం
 తాః స్వాహాకృతయః తదర్థం హేమేత్రావరుణ హేమాతారంప్రేరయ ।
 మైత్రావరుణస్త్రు “హేమాతాయక్షదగ్నిం స్వాహాజ్యస్య” ఇత్యాదిమన్తై
 ణ హేమాతారంప్రేవ్యతి । సవహేమాతా “సద్యోజాతో వ్యమిమిత”
 ఇత్యాదికాం యాజ్ఞ్యంపఠతి । తతోధ్వర్యురన్తిమప్రయాజంయజతి । పవమ
 యంప్రేహో యజ్ఞస్యసమిష్ట్యై సవ్యగిష్ట్యై సమ్యవ్యతే ప్రయాజశేషణ
 హవిరభిఘరణం విధత్తే “ప్రాణాపానౌవా పతౌపశూనాం యశ్చృష
 దాజ్యమాత్కావసా పృషదాజ్యమభిఘర్య పపామభిఘరయత్యాత్మనే
 వపశూనాం ప్రాణాపానౌ దధాతి” (సం-౬కా-3ప్ర-౯౮) ఇతి । దధిమిత్ర
 మాజ్యం పృషదాజ్యం । పృషదాజ్యస్యపపాయాశ్చాభిఘరణేన పపారూ
 పే పశ్వోత్తని పృషదాజ్యరూపా పశూనాం ప్రాణాపానౌస్థాపయతి । క
 ల్పః “ప్రతిప్రస్థాతా ఆహవనీయే వపాశ్రయణీప్రహరతి, స్వాహేవార్ధ్వ
 నభసంమారుతం గచ్ఛతమితి, ప్రాచీంద్విశూలాం ప్రతీచీమేకశూలామితి”
 ఇతి । హే వపాశ్రవశ్యోయువాం స్వాహా హుతేసత్యా డ్ధర్వనభసంజ్ఞ
 కం మరుత్సుశ్రం గచ్ఛతం । తత్ప్రాప్తౌ వుపయోగం దశయతి “స్వా
 హేవార్ధ్వనభసం మారుతం గచ్ఛత మిత్యాహేవార్ధ్వనభా హస్తవై
 మారుతో దేవానాం వపాశ్రవణీ ప్రహరతి తేనైవై నే ప్రహరతి” (సం-
 ౬కా-3ప్ర-౯౮) ఇతి । వ్యవృత్తా గ్రతాం విధత్తే “విమూచీప్రహరతి త
 స్సాద్విష్వజ్చా పాణాపానౌ” (సం-౬కా-3ప్ర-౯౮) ఇతి । పాణా డ్ధ
 ర్వప్రతిరపానోధోవృత్తిరితి తయోర్వ్యత్యాసః॥

॥ అత్రవినియోగసర్గహః ॥

“వాగస్తాప్తాయనే శేషం సంమహూనినయచ్చవి ।

ఓషస్వధియథాపూర్వం రక్షదర్భంసహాహితం॥

త్యజేదదంబాధనీయ మిషఉత్థిద్యతేవపా।

ఘృతేశ్రవణ్యావాచ్ఛాద్య అచ్ఛిత్వాకృద్వ్యతేవపా॥

ఉరుపూర్వానలంగత్వా వాయోదభామధఃక్షిపేత్ ।

స్వాహాశ్రవణ్యవత్సేహ మన్తాగ్రహణవింతిః॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా ఛన్దసీ న స్తతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

సంతే మనసా మనస్సంప్రాణేన ప్రాణో జుష్టం దైవేభ్యో హవ్యం
ఘృతవత్స్వాహైష్ట్యై ప్రాణో అగ్నే అగ్నే నిదేభ్యదైష్ట్యై ప్రాణో అగ్నే
అగ్నే విబోధువన్దేవ త్వష్టభూఁరి తైసగ్ సమేను విమరూపా యత్సలత్వై
ణో భవథదేవత్రా యన్తమవసే సఖాయోను శ్వామారాపితరో మద
స్తు శ్రీరస్యగిష్టా శ్రీణాత్వాపః సమరిణన్వాతస్య॥౧॥

త్వా క్రజ్యై పూణ్ణో రగ్ హ్య అపామోషధీనాగ్ రోహిష్యఘృతం
ఘృతపావానః పిబత వసాం వసా పావానః పిబతా వరిక్షస్య హవిరిసి
స్వాహా త్వా వరితాయ దిశ్యప్రదిశ ఆదిశో విదిశ ఉద్దిశః స్వాహా దిగ్భ్య
నమోదిగ్భ్యః॥౨॥

వాతస్యాహ్వావిగ్ శలిశ్చ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాఠకే దశ
మోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

నవమేనువాకే వపాయాగోభిహితః । అథదశమే వసాహూమో
 ౭భిధీయతే । కల్పః “అథశమితుహ్వాదయ శూలమాదాయ తేనహ్వాద
 య ముత్తిద్యో * తంశమిత్రేప్రదాయ పుషదాజ్యేన హృదయమభి ఘోర
 యతి, సం తేమనపా మనస్సంప్రాణేనప్రాణోజుష్టం దేవెభ్యోహవ్యంఘృ
 తవత్థాహౌతి” ఇతి । హే హృదయతవ మనస్థానీయేన పుషదాజ్యేన దే
 వానాంమన స్సక్తతమస్తు । ఎవం ప్రాణేపియోజ్యం । హవ్యంత్యాం దేవా
 నాంప్రియం ఘృతవద్యథా భవతితథాస్వాహా అభిఘోరయామినో ౭యం
 మస్త్రీక్షోషీతః । అభిఘోరణం విధిత్సురాదౌ వసాభేదప్రయుక్త చిద్రాపి
 ధానరూపం పశ్యగ్గం పురోడాశం విధత్తే “పశుమాలభ్య పురోడాశం ని
 ర్వపతిసమేధమైవైన మాలభతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|౧) ఇతి । మేధస్సా
 రః । పురోడాశస్యవీహిసారత్వాత్ సారోపేతం పశుమాలభవాకభవతి
 నిరుద్దస్యహూమకాలం విధత్తే “వపయా ప్రచయః పురోడాశేన ప్రచ
 రత్యూర్వాన్వే పురోడాశ ఊర్జమైవ పశూనాం మధ్యతో దధాత్యథో పశో
 రేవచిద్రమపి దధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|౧) ఇతి । “జాతవేదోవపయా
 గచ్ఛదేవాక్” ఇతి మన్తైఃపాంహుత్వా పశ్యాత్పురోడాశ హూ
 మః । వసాహూమహృదయాది హూమయోమధ్యం పశూనా ము
 దరస్థానం అతస్తత్రైవోజం పురోడాశరూపమన్నం స్థాపితవాకభవతి
 కిచ్చివపాఢేదేన యన్నశోశ్చిద్రం తప్తిహితం భవతి । ఉత్తరదేశే హృద
 యాదిహవిగ్ని పవస్తంశమితారం ప్రతిప్రన్న మస్త్రీముత్పాదయతి “పు
 షదాజ్యసోష్వహృత్య త్రివిపుచ్ఛతి, శృతగోహవీః ౩ శమితరితి త్రివత్యా
 హిదేవాః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|౧) ఇతి । పుషదాజ్యస్య పాతగతస్యాం
 శం స్రువేణోపహత్య పృథక్స్వీకృత్య మన్తైః త్రివి పుచ్ఛేత్ । శృతం ప
 క్వం । ప్లుతినప్రన్నాథా । త్రిరుక్తంసత్యమితి బుద్ధియోపాంతే త్రివత్యాః ।

వ్యతిరేకముఖానో త్తరవిధిమున్నయతి “యోశ్రుతగ్ శృత మాహసపనసా”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|) ఇతి । యుజ్యత ఇతి శేషః తస్మాచ్ఛ్రుతేన త్యుత్తరం
 బ్రూయాదితి ప్రత్యుత్తరవిధిః । అత్ర సూత్రం “అథ ప్రతిప్రస్థాతా పృషదా
 జ్యసోపమాత్య శ్ జహ్వంసమానీయాన్తరేణ చాత్వాలోతగ్ రా ఉదబు
 పసిమగ్న్యో పృచ్ఛతి, శ్రుతగ్ హవీః శశమితరితి, శమిత్రైష ఉత్తరతో హ్య
 దయశూలం ధారయన్ తిష్ఠతి, సశ్రుతమితి ప్రత్యాహ, తం తతైవ ద్వితీయ
 ముతగ్న్యో పృచ్ఛతి, తం తతైవెతరగ్ ప్రత్యాహ, తం తతైవ తృతీయ
 ముతగ్న్యో పృచ్ఛతి, తం తతైవెతరగ్ ప్రత్యాహ” ఇతి । అత్ర “సంతే
 మనపామనః” ఇత్యస్య మంత్రార్థ ముపేక్ష్యాభిహారణం విధతై “ప్రా
 ణాపానానాం ఏతౌపశూనాం యత్ప్రషదాజ్యం పశోగ్ ఇలువా ఆలబ్ధస్య
 హృదయమాత్మాభిసమేతి యత్ప్రషదాజ్యేన హృదయ మభిహరయత్యా
 త్తన్నేవ పశూనాం ప్రాణాపానా దధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|)
 ఇతి । అభినవేతి ఆభిముఖ్యాన జీవాత్వా హృదయదేశమాగచ్ఛతి సజ్జచ్ఛ
 తే । ప్లక్షనామకస్య శాఖామవదానా ధారత్వేన విధతై “పశునావైదే
 వా స్సవగ్గం లోకమాయన్ తేమన్యస్తమనుష్యాసౌన్యాభవిష్యన్తీతి త
 స్యశిరశ్చిత్వామేధం ప్రాత్యౌరయన్ సప్రత్యో భవ త్తప్రక్షస్య ప్రక్షత్వం
 యత్ ప్లక్ష శాఖా త్తర బహిః భవతి సమేధస్యైవ పశోరవద్యతి” (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర|౧౦|) ఇతి । పశునానహస్యగ్గం గచ్ఛన్తోదేవా మనుష్యాణాం
 వైస్వే స్సహాగమనం మా భూదిత్యభిప్రేత్య తద్వారయతుం పశోః శిరః భి
 త్వామేధం రసం ప్రాత్యౌరయన్ అప్రావయన్ । సరసాభూమాపతి త్వా
 ప్లక్షవృత్తోభవత్ । తస్మాత్ప్రత్యౌరణా దుత్పన్నస్య ప్లక్షనామసమన్వం ।
 తచ్ఛాఖాం బహిఃష ఊర్ధ్వం స్థాపనాదు త్తర బహిఃరిత్యుచ్యతే । తదవ
 స్థాపనేన సరసస్యైవ పశోహావిరవ త్తం భవతి । అత్ర సూత్రం “జుహూ
 వభ్యతోహిఃరణ్య శకలమవధాయ బహిఃషి ప్లక్ష శాఖాయా మవదానా

స్వవద్య సమ్మేష్ట్యతి, మ సోతామై హవిషోవదీయమానస్యానుబ్రూ
హీతి, హృదయస్యాగ్రేవద్యత్యథ జిహ్వయా అథవక్షసోయథాకామ మి
త రేషాం మధ్యతో గుదస్యావద్యతి, ఇత్యుక్తమితి । పక్షస్య హృదయాది
హవిష ఆహవనీయం ప్రత్యానయనే మార్గవిశేషం విధత్తై “వశుంజై
హ్రియమాణో రత్నోగ్ స్వసుసవ నైఽన్తరా యావత్పూర్వం హవనీయంబు
హరతి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అనుసవనై
అనుగచ్ఛన్తి । యావత్పూర్వహవనీయస్యవ రత్నోఘాతిత్వాత్ తయోరన్త
రాలై భయంనాస్తి । హేమ తారం ప్రతిప్రేషమన్త్ర ముత్పాదయతి
“పశోవా ఆలబ్ధస్య మ సోఽపక్రామతి మనోతామై హవిషో వదీయ
మానస్యానుబ్రూహీ త్యాహ మనపవాస్యావరున్ధే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । అగ్నిదేవతామనోతా, “త్వగ్ హ్యగ్నై ప్రథమోమ సోతా” ఇతి
మన్తామ్నానాత్ । మనస్యూతానవృద్ధామనోతా । సజ్ఞావిశేష్టాస్యవదా
నాని విధత్తై “ఏకాదశా వదానాస్యవద్యతి దశవైపశోగి ప్రాణా ఆత్మైకా
దశోయావానేవ వశుస్తస్యావద్యతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । నాభి
సహితాని దశచ్ఛిద్రాణిప్రాణాః, దేహఆత్మా, అత ఏకాదశ సజ్ఞాయా
కృత్స్నోపివశురవత్తో భవతి । తాన్యేకాదశాజ్ఞాని సూత్రైఽభిహితాని “హృ
దయంజిహ్వ వక్షో యకృద్వృక్ష్యై సవ్యం దోరుభయపాశ్వే దక్షిణా
శ్రోణీగుడ తృతీయమితాదైవతాని” ఇతి । క్రమంవిధత్తై “హృదయస్యా
గ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వయా అథ వక్షసోయద్యై హృదయేనాభిగచ్ఛతి త
జ్జిహ్వయావదతి యజ్జిహ్వయావదతి తదురసోధి నిర్వదత్యై తద్యైపశో
యథాపూర్వం” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । లోకే ప్రథమంహృదయే
న నిశ్చి నోతి తత్పశ్చజ్జిహ్వయావదతి । పునరపి తదేవ నిశ్చేషేణాచ్చ
ధ్వనినావదతి తదానీమరస ఉద్భవదేశగతబలేన వదతి । తస్మాద్భవతహాదీ
నాం త్రయాణాం అంశక్రమేణావద్యేత । ఏతదేవ క్రమావదానం పశోరజ్ఞై
షు యథాపూర్వం భవతి । యథాలోకే అభివదనవ్యవహారగి పూర్వం ప్ర
వృత్తః తద్రేవభవతి । ఉత్తరేష్వజ్ఞైషు హృదయాది వత్సృసక్తం క్రమం

వారయతి “యస్యైవమవదాయ యథాకామ ముత్తరేషామవద్యతి య
థాపూర్వమేవాస్య పశోరవత్తం భవతి” (సం - ౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮)
ఇతి । ఉక్తప్రకారేణయస్య పశోః హృదయాదీని త్రీణ్యక్తాన్యవదాయ ఉ
త్తరేషామైభిక్రమేపి పూర్వం హృదయాద్యక్తం యథానదోషకారి తతై
వ ఉత్తరమపి భవతి । ఏకాదశస్వజ్ఞేషు గుదకాణ్డరూప షడ్జమత్తమ
మధ్యమాధమభాగైస్త్రైధా విభజ్యత్రైషు తేషు భాగేషు మధ్యమోత్త
మభాగయో వికల్పేనావదానం విధత్తై “మధ్యతోగుదస్యావద్యతి మ
ధ్యతోహిప్రాణ ఉత్తమస్యావద్య త్యుత్తమోహి ప్రాణో యదీతరం య
దీతరముభయమేవాణామి” (సం - ౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । ప్రా
ణవాయుముఖమధ్యే వర్తతెస్వయం జీవన హేతుత్వాత్ । చతురాది
మన వ్యేమాత్తమశ్చ । అతోయదీతరం మధ్యమభాగం స్వీకుర్యాత్ య
దీతర ముత్తమభాగం తదుభయమపి జామిక్యన్నభవతికన్త్ర అసాలస్యం
దోషరహితమిత్యర్థః । హృదయాద్యవదానాని ప్రశంసతి “జాయమా
నోవై బ్రాహ్మణస్త్రిభిర్ముఖా వాజాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యోయ
జ్ఞైః దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏషవా అన్యణాయః పుత్రీయజ్వా బ్ర
హ్మచారివాసీ తదవదానై రేవావదయతే తదవదానానా మవదానత్వం”
(సం-౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । బ్రహ్మచర్యేణవేదాభ్యాసేన బ్రహ్మచారి
త్వేనగురుగృహే వసతీతి బ్రహ్మచారివాసీ వేదాభ్యాసాదిభిరపాక ర్తవ్యం
యద్యథం తత్ హృదయాద్యవదానై రేషాపాకరోతి । ఋణమవదయతే
ఏభిరిత్యవదానత్వం । సిద్ధిప్రకరణం త్ర్యక్తావదానంవిధత్తై “దేవాసురా
స్సంయత్రా ఆసన్తైదేవా అగ్నిమబ్రువన్ త్వయావీరేణా సురానభిభవా
మెతిసో బ్రవీద్వరం వృతై పశోగుధారముద్ధరా ఇతి సపతముద్ధార ముద
హరణదోష పూర్వాధాన్యగుదం మధ్యతఃశ్రోణిం జఘనాధాన్య తతోదే
వా అభవన్ పరాసురా యత్ర్యక్తాణాన్ సమవద్యతి భ్రాతృవ్యాభి భూ
త్యై భవత్యాత్మనా పరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి” (సం-౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮)
ఇతి । ఉద్ధారం ఉత్కృష్టంధ్రియమాణం ఉత్తమభాగం ఉద్ధరస్వీకరవాణి ।

పశోఽపూర్వాధాన్య సమృద్ధిదోహాంతం మధ్యతస్య పశుమధ్యభాగ
సమృద్ధిగుడం అపరాధాన్య సమృద్ధినింశ్రోణీం । వక్రగతిం విధత్తే “అక్ష
యావద్యతి తస్మాదక్షయా పశవోఽక్షాని ప్రహరన్తి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ౬గవాదయః శయనకాలేఽక్షాని పాదా అక్షయా
వక్రత్వేనావస్థాపయన్తి । అత్రవక్రగతిః సూత్రేదశితా “దక్షిణందోస్స
వ్యా శ్రోణీనుదత్వతీయమితిసావిప్తకృతాని” ఇతి । విధత్తే “మేదసాస్ర
చౌప్రోణోతి మేదోరూపా వై పశవో రూపమేవ పశుషుదధాతి” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । జీణపటసదృశం హృదయనేష్టనంమేదః । స్రుచా
జుహవాపభృతౌ హృదయమేదసా ఆచ్ఛాదయేత్ । సతిమేదో బాహుభ్య
పశవోరూపవస్తోభవన్తి । తత్ర కీళ్ళిద్విశేషం విధత్తే “యావన్నవధాయ
ప్రోణోతిరసోవావిష పశూనాం యద్యురసమేవ పశుషుదధాతి” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యూషశబ్దేన మాంసేనసహవక్త్యం జలముచ్యతే ।
తస్మిన్జ్వలేమేదః ప్రక్షిప్య తేనాచ్ఛాదయేత్ । కల్పః “అథపశోరవదానాని స
మృశతి, విస్త్రీకప్రాణో ఆక్షేఅక్షే నిదెధ్యదైన్ద్రోఽపాసో అక్షేఅక్షేవి
బోభువద్దేవ త్వష్టర్భూరితేనగ్ంసమేతు విషురూపా యశ్చలత్క్యైవో భవ
థదేవత్రాయ నైమవసే సఖాయోనుత్వామాతాపితరో మదన్తు” ఇతి ।
ఇన్ద్రీదేవతాకర్మ ప్రాణస్సపశో నైస్త్రిక హృదయాద్యజ్ఞేనదేధ్యత్ నిశీయ
తాంస్థాప్యతాంతద్వదపానోఽపి విబోభువత్ విశేషేణ భవతుతిష్ఠతు హే
దేవత్వప్తస్తే తవఅనుగ్రహేణ భూరిసర్వమగ్రజాతం సంసమేతుఃఫేదనేన వి
శ్లిష్టమపిసమవేతం భవతు హే హృదయా ద్యవయవాయూయం విషురూ
పావిలక్షణరూపా అపిసలత్క్యైవో హవిష్టైస్ససమానలక్షణాభవథాయద్య
స్త్వాహూర్వణం విషురూపాః తస్మాదితఙ్కర్ధ్వం సలత్కత్వం సమ్పాదనీ
యం । హేపశోదేవత్రాదేవేషుయన్తం గచ్ఛన్తం త్వాం సఖాయః ఇతిరే
పశవో మాతాపితరశ్చానుమదన్తు । కిముథణం । అవసే త్వన్మథేన స్వగ
ప్రాప్త్యా స్వకులంసర్వంసేవితుం । బోధాయనః “అథదక్షిణైవ పాశ్వే
న వసా హూమం ప్రయాతి కున్బతః, శ్రీరస్యగ్నిప్త్యా శ్రీణాత్యుపః స

మరిణ న్వాతస్యత్వా ద్రజ్యై పూష్ణోరగ్హ్యో అపా మోషధీనాగ్ రో
హీమ్యే” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “శ్రీరసీతిపాశ్వేన వసాహూమం ప్ర
యాతి, వాతస్యత్వా ద్రజ్యై ఇతి, తేనైవాపదధాతి” ఇతి । మాంస
పాకభాణ్డస్థితః స్నేహోత్తకోద్రవ విశేషో వసా, సాచ హూయత ఇతి
హూమశబ్దా భిదేయా । పాశ్వేశజేన తత్ర త్యమస్థి వివక్షితం, త
స్యాస్థోఽగ్రభాగః స్థూలః కుష్టుశబ్దాభిధేయః, తేన వసారూపం హూ
మద్రవ్యం పాత్రేగృహీతంప్రయాతి ఆలోడయేదితి బోధాయనవాక్యా
ర్థః । మన్తార్థస్తు హేవసే శ్రీరసి ఆశ్రయణీయాసి తస్మాదాహవసి
యోగ్నిః త్వంశ్రీణాతు ఆశ్రయతు స్వీకరోతు । ఆపస్యత్వాం సమరిణా
నమ్యక్వాప్నువస్తు తవశోషామాభూత్ । హే వసేత్వామపి దధామి ।
కిషడ్ధం । వాతస్యద్రజ్యై వాయోర్గతయే । పూష్ణోరగ్హ్యో ఆదిత్యస్య గ
తయే । అప్సమ్బస్థినీనామోషధీనాం రోహిమ్యై ప్రరోహార్థం । త్వయిపిధా
నేన సురక్షితాయాం త్వదీయ హూమః సుకృతేన వాయుగమనాదిరూ
పో జగద్వ్యవహారః సుస్థితో భవతీతిస్తూయతే । ఆలోడనం విధత్తే “పా
ర్శ్వేన వసాహూమం ప్రయాతి మధ్యంవా పతత్పశూనాం యత్ పా
శ్వేగ్ రస ఏషపశూనాం యద్వసా యత్పార్శ్వేన వసాహూమం ప్ర
యాతి మధ్యత ఏషపశూనాగ్ రసందధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ।
అవదానసంమర్శన మన్తస్య పూర్వభాగే శ్రుతవిన్ద్ర ఇత్యసాతద్ధితోదేవ
తావాచీత్యాహ “ఘృద్రివాపతత్పశుం యత్సంజ్ఞవయ్యైవ్యైః ఖలువై
దేవతయాప్రాణవిన్ద్రోపాన విన్ద్రగ్నిప్రాణో అగ్నే అగ్నే నిదేధ్యదిత్యాహ
ప్రాణాపానావేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । సంజ్ఞవ
నః హననంగళనిరోధా ద్యుపహతేన సప్సద్యతే తేనోషద్రవణావసీత
యోః ప్రాణాపానయోః పునఃస్థాపనంకర్తవ్యం । ద్వితీయభాగే త్వష్టృశ
బ్దాభిప్రాయమాహ “దేవత్వష్టభూరితే సగ్ంసమేత్విత్యాహ త్వష్ట్రో
హిదేవతయాపశవః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । తృతీయభాగే వృద

యాద్యాకారేణ వైలక్షణ్యం హవిష్వేనసాలక్ష్యణ్యం ప్రసిద్ధమిత్యా
హ” “విషురూపాయత్సలక్షణ్యో భవథేత్యాహ విషురూపాహ్యేతేన
స్తస్సలక్ష్యణ్యవతహేభవన్తి” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । చతుర్థాభా
గే అనుమదస్తుశబ్దస్యాభిప్రాయమాహ “దేవత్రాయ స్తమవసే సఖాయో
గుత్వా మాతాపితరో మదన్త్విత్వాఽఽహంఽనుమత మేవైసం మాత్రాపి
త్రాసువగ్ం లోకంగమయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । శ్రీరసివా
తస్యేత్యేతా మన్తాః పుష్పేషీతా । బోధాయనః “సోధ్యచేయాజ్యాయై
వసాహూమంజుహూతి, ఘృతం ఘృతపావానగ్ని పిబతవసాం వసా
పావానగ్ని పిబతా న్తరిక్షస్య హవిరసిస్వాహా త్వాన్తరిక్షాయ స్వాహేతి,
వషట్యతే హవిజాహూత్యేతస్య హూమ మనుప్రతిప్రస్థాతా వసా
హూమోద్రేకేణ దిశోజుహూతి, దిశగ్నిదిత ఇదిశో విదిత ఉద్దితస్వా
హదిగోభ్యునమోదిగ్భ్యః” ఇతి । ఆప స్తన్యః “యాజ్ఞాయా అర్థచే
ప్రతిప్రస్థాతా వసాహూమం జుహూతి, ఘృతం ఘృతపావానగ్ని పిబ
తేత్సుద్రేకేణ దిశగ్నిదిత ఇతిప్రతిదితం జుహూతి, మధ్యేషజ్ఞమేనప్రా
జ్ఞముత్తమగ్ం సగ్ంస్థావయతి, నమోదిగ్భ్యుత్తమ్యపతిష్ఠతే” ఇతి । ఉద్రే
కశ్చేషః । ఘృతపావానోదేవా అత్రత్యం ఘృతం పిబత । హే వసాసావా
నః ఇమాం వసాంపిబత । హేవసేత్వమన్తరిక్షవాసిమో దేవగణస్యహవి
రసి అతో న్తరిక్ష వాసినేత్వాంస్వాహాజుహూమి । దిశగ్నిప్రావైద్యదిశే
స్వాహాతిశేషః । ప్రదిశోదక్షిణాయై । పవమన్యత్రాపి । షష్ఠేతుమస్త్రేన
వాభ్యోదిగ్భ్యః స్వాహేతియోజ్యం స్పష్టత్వాత్ । మన్తాఃపేషీతాః ।
విధత్తై “అర్థచేవసాహూమం జుహూత్యసావా అర్థచా ఇయ
మర్థచా ఇమే పవరసేనానక్తి దిశోజుహూతి దితపవరసేనానక్త్యథో
దిగ్భ్యుపవోజాగ్ రసమవరున్ధే” (సం-౬ కా | ౩|ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । యాజ్ఞో
యాగి పూర్వోత్తరయోరర్థచాయో రభిమానిన్యో దేవో ద్యౌవాపుథి
వ్యావితి । మధ్యేహూమేన ఉభేఽపిరసేనాక్తేభవతి । ఉద్రేకహూమ
న దిగ్నవతా స్తప్రప్యన్తియజమానస్యాపి దిశాం సకాశాదన్నరసప్రాప్తిభా

వతి । ఆవదానపూర్వకం ద్వైవైశమన్తై మైత్రావరుణంవతి ఉత్పాద
యతి “ప్రాణాపానౌవాసితౌ పశూనాంయత్పుషదాజ్యం వానస్పత్యాగ్ని
ఖలువై దేవతయా పశవో యత్పుషదాజ్యస్యోపహత్యాఽహవనస్పతయేఽ
నుబ్రూహి వనస్పతయే ప్రేష్యతి ప్రాణాపానావేశపశుషుదధాతి” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పుషదాజ్యస్యోపహత్యా పాత్రగతం పుషదాజ్యం
ప్రవేశజహ్వమవదాయేత్యర్థః పైస్సయోరయమర్థః । హే మైత్రా
వరుణ త్వం వనస్పతి దేవతాయై అనుబ్రూహి పురోసువాక్యాంపత, తతో
యాజ్ఞం పఠితుం హూతారం ప్రేరయతి । ఏవంసతి వనస్పతి దేవతాకేషు
పశుషు పుషదాజ్యసూపా ప్రాణాపానౌదధాతి । అశేదాధ్యక్ష తస్య తస్య
హృదయాద్యగ్నిస్యంశమేకత్ర సమవద్యతి । విధత్తై “అస్యస్యాన్యస్య సమ
వత్తగ్ సమవద్యతి తస్మాన్నానారూపాగిపశవః” (సం-౬కా-౩|ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । సమవత్తం అదత్త శేషం అవదేయానామగ్నానాం బహువిధత్వా
త్ తస్మాద్దోమలభ్యాః పశవోఽపి బహువిధాః సర్వేష్వవదానేషు మాంస
నిస్సృతజలే నోపసేచనం విధత్తై “యూష్ణోవసిష్ణుతిరసోవా ఏషపశూ
నాం యద్రసమేవ పశుషు దధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । హవి
శ్శేషస్య ఇదాభాగస్య భక్షణాయేహోపాహ్వనం హూతువిధత్తై “ఇ
దాముపహ్వయతే పశవోవా ఇదాపశూనేవో పహ్వయతే చతురుపహ్వ
యతే చతుష్పదోహి పశవః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఇదాదేవతా
యా గోరూపత్వా త్వశవోవా ఇదేత్యుక్తం యద్యపి తచ్చేదకాదేవ
ప్రాప్తంతథాప్యాభూరవదిష్టి వికృతిత్వద్యోతనాయ పునర్విధానం । అత్ర
ఇదావదానేమేదసా ఉప స్తరణాభిఘాతే విధాతుం తద్వ్యతిరేకం నిష్ఠతి
“యంకామయేతా పశుస్యాదిత్యమేదసః తస్మా అదధ్యాన్వేదోరూపా
వైషశవో రూపేణైవైవం పశుభ్యోనిర్భజత్య పశురైవభవతి” (సం-౬కా|
౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । స్నిగ్ధద్రవరహితం మాంసమేదసః ఏనం యజమా
నం పశూనాం నిర్భజతి నిరస్యతి । అతో యజమాన్య పశురహితోభవతి ।
విధత్తై “యంకామయేత పశుమాన్త్యా దితిమేద స్వత్తస్మా ఆదధ్యాన్వే

దోరూపావైపశవో రూపేణైవాన్తై పశూనపగుణై పశునూనేవ భవతి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౧౮) ఇతి | అత్రసూత్రం “మేదసోపస్తీయో మేదపాభి
 ఘోరయతి” ఇతి | పృషదాజ్యేనానూయాజా హేమామం విధత్తై “ప్రజాప
 తియోజ్ఞమస్మజతసం ఆజ్యం పురస్తాదస్మజత పశుం మధ్యతగి పృషదాజ్యం
 పశ్చాత్తస్తాదాజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యంతై పశునా మధ్యతగి పృషదాజ్యే
 నానూయాజాస్తస్తాదేతన్నిశ్రమివ పశ్చాత్ సృప్తగ్ హి” (సం-౬కా|
 ౩|ప్ర|౧౧౮) ఇతి | యథాప్రథమస్మష్టేనాజ్యేన ప్రథమభావినగి ప్రయాజా
 ఇజ్యంతై, యథావామధ్యతః స్మష్టేన పశునా మధ్యతో యజతే, తథా
 పశ్చాత్సృప్తేన పృషదాజ్యేన పశ్చాద్భావినోనూయాజా యప్తవ్యాః |
 యస్తాదేకంద్రవ్యం న పర్యాప్తమితి బుధ్యా పశ్చాద్ద్రివ్యావ్రతేణ సహౌ
 తద్యద్విహితం తస్తాదే తస్మృషదాజ్యం దధిమిశ్రమేవ చోదకప్రాప్తం |
 త్రిత్వసంఖ్యామహాద్య సంఖ్యం విధత్తై “ఏకాదశానూయాజా యజతి
 దశవైపశోగి ప్రాణా ఆత్మైకాదశో యావానేవ పశుస్తమసు యజతి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౧౮) ఇతి | పృషదాజ్యం ప్రశంసతి “ఘ్నంతివా ఏత
 త్పశుం యత్సంజ్ఞ పయంతి ప్రాణాపానౌ ఖలువావతౌ పశూనాం యత్పృ
 షదాజ్యం యత్పృషదాజ్యేనానూయాజా యజతి ప్రాణా పానా వేవ
 పశుమదధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౧౮) ఇతి |

॥ అత్రవినియోగసర్వోహం ॥

“సంతేభిఘోర్య హృదయమైస్త్రోవత్రాభిమర్శనం |

శ్రీగిహార్షైవ సాం యాతి వాతపార్శ్వవృతావసాం |

ఘృతం వసాహుతిష్ఠద్భిగోభ్యోమానమభిత్వతః |

దిశ్యుపస్థానమత్రైతే మత్త్రాద్వాదశవణితాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“పశ్వధానుస్థితై నాన్తై పురోదాశకుపక్రియా |

అస్తీవావిధ్యభావా మ్నోహ్యస్త్యవార్యత్వతోఽధ్వవత్”॥ఇతి॥

అగ్నిహోమీయ పశోర్యాని చోదకప్రాప్తాని ప్రయాజాదీన్యంగా న్య
సుష్మితానితైస్య పశు పురోడాశస్యోపకారోనాస్తి । కుతః । ఇష్టి వికృతిత్వా
దుపకారబోధకస్య విధేరభావాత్ । చోదకస్తు దర్శపూర్ణమాసవత్పశు
రనుష్ఠేయ ఇత్యేవంకూపత్వాత్ పశోరేవ తదుపకారం బోధయతి । నతు
పశుపురోడాశస్యోపీష్టి వికృతిత్వాత్తతాపి చోదకోఽస్తీతిచేత్ । బాధం ।
అతపవ భిన్నచోదక బలాత్ పురోడాశోపకారాయ ప్రయాజా ద్యక్తాని
వృథగనుష్ఠేయానీతిప్రాప్తైబ్రూమః । యద్యపిపశ్వర్థైః పురోడాశస్య ఉప
కారక ఇత్యేతాదృశం శాస్త్రంనాస్తి తథాప్యయ ముపకారోఽర్థకప్రా
ప్తానవారయితుం శక్యతే । యథాప్రదీపస్య వేదిప్రకాశార్థం నిర్మితస్యార్థ
సిద్ధం మార్గప్రకాశకత్వమనివార్యం తథాపశుమస్తే మధ్యేఽనుష్ఠీయ
మానస్య పురోడాశస్య పశ్వర్థై రంధైరుపకార్యకేనవార్యేత తస్మాదన్యా
ర్థై రస్తూపకారః॥

॥ తతైవాన్యచ్ఛిన్తితం ॥

“ఆజ్యభాగౌ పురోడాశే నస్తస్తావాన్యచోదకః ।

లుస్తస్తతోనతామైవం ప్రయోగాంశస్యలోపనాత్”॥ఇతి॥

తానపశౌ కరోతీతి నిషేధాదాజ్యభాగయోగ పశానభావేన పురో
డాశే ప్రసక్తసిద్ధివాన్ అస్తి । తతస్తాపిచార్యేతే । తత్రపురోడాశే ఆజ్యభాగౌ
నస్తఇతి తావత్ప్రాప్తమ్ । కుతః । పురోడాశవిషయస్య చోదకస్యలుప్తత్వా
త్ అన్యథా ప్రయాజాదీనామపి పునరనుష్ఠానావతై రితిప్రాప్తై బ్రూమః ।
నతావశ్యపురోడాశాంశే చోదకోలుప్యతే చోదకాభావాత్ పూర్వోక్తప్రస
క్తసిద్ధిస్తు ప్రయోగవచనమేవ బాధతేనచోదకం । అన్యథా ప్రయాజాదీనాం
పురోడాశాంగత్వాభావేన ప్రసక్తసిద్ధి రప్యవక్తవ్యత్వాత్ । ననుప్రసక్తబా
ధేఽపి ఆజ్యభాగౌ నస్తఇతిచేత్ । న । ఆజ్యభాగౌ ప్రతిపాదితాయాన్ ప్ర

సజ్జసిద్ధరభావాత్ । తతస్సప్రసిద్ధాజ్ఞవిషయ ప్రయోగాంశస్యైవ బాధా ద
బాధితేన ప్రయోగవచనాంశేన ఆజ్ఞభాగావ న్యస్తాప్యేతే । యథా దేవ
దత్తే యజ్ఞదత్తేచ యజ్ఞదత్తే యానమాదూఢే దేవదత్తయానం నివర్తతే
నతు వస్త్రాలంకారాది తద్వత్ ॥

దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిత్రితమ్ ॥

“ప్రయాజై కాదశ త్వాది విశేషవిధిభిర్యుతే ।

పశ్వాదౌసామిధేన్యాది విధ్యంతాస్త్యతాస్త్యసా ॥

విశిష్టాంగవిధౌనానా చోదక త్వాప్రవృత్తితః ।

లాఘవాన్యమూత్రస్య విధేస్సాస్త్యతిదేశతః” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిషోమీయపశా వేకాదశ ప్రయాజాఙ్ముక్తితాః చాతుర్థాస్యేషు
సప్రయాజాఙ్ముక్తితాః । యథా వాయవ్యపశౌ హిరణ్యగర్భ ఇత్యాఘా
రఘస్త్రీః । ఇత్యాభిర్యుతేషు పశ్వాదిషుప్రాకృతేతి కర్తవ్యతా సామిధే
న్యాదినాఽస్తి । కుతః । సంఖ్యామన్త్రావిగుణవిశిష్టస్య ప్రయాజాఘారా
ద్యజ్ఞస్య ప్రత్యక్షవిధౌ సత్కుపదిష్టే నైవాజ్ఞేన నిరాకాంతే పశ్వాదౌ
చోదకస్యా ప్రవృత్తేరితి పూర్వవివక్షాః । పశ్వాది విధిస్తావదితి కర్తవ్యతా
మాకాంక్షతి । తత్రప్రాకృతాజ్ఞాన్యతి దిశ్యవా తదాకాంతౌ పూర్వతాం
విధాన్యమానా న్యక్తాన్తరాణ్యుప దిశ్యవేతి వివక్షాయాం క్లృప్తాపకారత
యా ప్రాకృతాజ్ఞాతిదేశ ఏవంన్యాయః తతశ్చాతి దేశతః ప్రాప్తప్ర
యాజాద్యజ్ఞ మనూద్య గుణమాత్రవిధౌలాఘవంభవతి । గుణవిశిష్టావిధౌ
తుగౌరవం స్యాత్ । తస్మాత్సంఖ్యంతర మన్తాన్తరాభ్యాం పూర్వయో
స్సంఖ్యా మంత్రయోర్భేదపి ప్రయాజాఘార సామిధేన్యా దీతిక కర్తవ్య
తా ప్రాప్నోత్యేవాతిదేశాదితిరాధాంతః ॥

దశమాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిత్రితమ్ ॥

“పశుగకృత్సోహవిగి కింవాప్రత్యగ్గంహవిరన్యతా ।

ఆద్యశ్చోదనయామైవ మవదానప్రకృత్వతః” ॥ ఇతి ॥

అగ్నియోమీయం పశుమాలభే తేత్యత్ర కృత్సృస్యపశోరకహవిష్ట్యం
య క్తంకుతః|అగ్నియోమీయదేవతాంప్రతిద్రవ్యత్వేనపశోశ్చేదితత్వాత్|
నహిహృదయాద్యక్తాని సాత్మాత్పశుభవతీప్రాప్తైబ్రూమః|“హృదయ
స్యాగైవద్యతి, అథజిహ్వయా అవద్యతి, అథవక్షసోఽవద్యతి, దోష్టోఽవద్య
తి, పాశ్వయోరవద్యతి” ఇత్యాదినా హృదయాద్యక్తానామవదానాని
పుత్రగామ్నాయనై| అపదానశ్చ హవిష్ట్యప్రయోజక స్సంసారగి పురో
దాశాదౌ హేమాతుం అవదీయమానత్వ దశానాత్| హవిశ్శబ్దస్యకర్తృణి
పుష్కత్యా హేమానుయోగ్యం ద్రవ్యం బ్రూతే పశ్వాకృతిచోదనామృహృ
దయాద్యక్తద్వారేణ దేవతాసమృద్ధా దుపపద్యతే తస్మాత్ప్రత్యక్షం హ
విశ్చేదః||

|| తత్తైనాన్యచ్చిత్తిత్వమ్ ||

“ఏకేనాజ్ఞేనసర్వైర్వాయద్యైకాదశభిర్యజః|

ఏకేనయాగసంసిద్ధేహావిమాం భేదతోభిత్తైః|

ఏకాదశభిరన్యేషాం పరిసంఖ్యాభవేద్యతః||

నత్రిదోమగత్యభావాదశ్రుతోక్తశ్చసోచితా”|| ఇతి|

ప్రత్యక్షం హవిశ్చేదేస్థితేనతి త్రేధాయాగై సంశయః| తత్రానిదిష్ట
విశేషణయేనకేనాప్యజ్ఞేన యాగైక ర్తవ్యః| తావత్తేవయాగస్య సిద్ధిరేత్య
క్తగి పక్షః| చోదితపశ్వజ్జత్వం పరిగణితేషు హృదయాదిష్టక్షేషుచాంసశిరః
ప్రభృతిషుసమానం| తతోహృదయాది వద్దంసాదీనాం హవిశ్చేదత్వాద్య
గమంతరేణ హేమాయమానత్వ లక్షణ హవిష్ట్యస్యాప యావసానాత్ స
వైరర్జయోగ ఇతి ద్వితీయగ్రపక్షః| హృదయాదిభి రేకాదశ భిరేవా
జ్జయోగగి క ర్తవ్యః| కుతః| అన్యేషాం అంశాదీనాం పరిసంఖ్యా తత్వా
త్| కుతః| చోదకేన సర్వేషామక్తానామవదానే ప్రాప్తే హృదయాదివా
క్యేనాంసాదయగి పరిసంఖ్యాయనై| ననుపరి సంఖ్యాయాం విధిః స్వాక్షణం
జహ్యత్పరాక్షణం కల్పేతప్రాప్తశ్చ బాధేతేతి దోషత్రయం ప్రసజ్యేత|
ప్రసజ్యతాంనామసతిహి గత్యంతరేతేషాం దోషత్వం| పరిసంఖ్యాయామృ

తేత్రయః స్వరూపమితీకృత్వా నదోషతాం భజన్తే । కింభుద్వయానిమాం
సాన్యభిన్యతతి శ్రుతాశ్రుతానీతి కేహంచిన్తాం సానామపక్వత్వముచ్యతే ।
పాకస్తు హ్మవియో మాంసస్య ప్రతినియతః । తస్మాదశ్రుతత్వోక్తిరంసాది
పరిసంఖ్యాంగనయతి పతదేవాభిప్రేత్యాంసాది ప్రతిషేధః । శ్రుత్యావణ్య-
తే “సాంసయోరవద్యతినశిరస” ఇత్యాదినా । తస్మాదేకాదశభిరేవయా
గగక ర్తవ్యః ॥ ॥ తత్రైవాన్యచ్చింతితం ॥

“ఇజ్యాశేషైరశేషైవాన్యైశ్చైస్త్విప్రకృతోహుతిః ।

అద్యగిప్రకృతివన్యైవం పూర్వాద్యేత్వోక్తిశేషతః” ॥ ఇతి ॥

పశౌ శ్రూయతేత్ర్యంఽః స్త్విప్రకృతం యజతీతి । తత్రైజ్యాధా-
నాం హృదయాద్యేకాదశాక్తానాం మధ్యమైః కైశ్చిత్ప్రజ్ఞేరిజ్యాశేషభూ-
తైః స్త్విప్రకృద్ధోతవ్యః । కుతః । ప్రకృతి విశేషేణ పురోధాశేన స్త్విప్రకృ-
తోహుతత్వాత్ । అత్రాపిచోదకేన తథాత్వాదితి ప్రాప్తైబ్రూహః । “దో-
ష్టగిపూర్వాధ్యాదగ్నయే సమవద్యతిగుదస్య హద్యత శ్శ్రోత్రాజఘనః”
ఇతి । వాక్యశేషేణ హృదయాదిభ్య ఏకాదశేభ్యోన్యాని త్రీణ్యక్తాని స్త్విప్ర-
కృతే సమామాయన్తే । నచహృదయాదిభ్యపి గుదాదీన్యాన్నాతా నీతి
శఙ్కనీయం తద్విశేషస్యకల్ప సూత్రకారేణ దశేతత్వాత్ “హృద-
యంజిహ్వో వత్సోయ కృన్వంత్యై సవ్యం దారుభయ పాశ్వే దక్షిణా
శ్రోణిగుఽద త్వతీయమితి దైవరాని, దక్షిణంవో స్సన్యాశ్రోణిగుఽద త్వతీ-
యమితిసావిప్రకృతాని” ఇతి తస్మాదనిజ్యా శేషైశ్చైస్త్విప్రకృద్ధోమః ॥

॥ అప్తమాధ్యయస్య త్వతీయపాదేచింతితం ॥

“పురోధాశస్యసాన్నాయ్యస్యవాధర్మ్యపశౌయతః ।

దైవైక్యమాద్యస్తస్మా సోహవిజన్యాదిసామ్యతః” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిహూమాయపశౌ అగ్నిహూమాయపురోధాశస్య పశుధర్మ్యకార్యః ।

కుతః । దైవతైక్యమితిచేత్ । మైవం । సాన్నాయ్యం పశోరుత్పన్నంపశు

రపివశోరుత్పన్నః శ్రవణార్థ ముఖాత్ । సాన్నాయ్యపశ్యోః సమోహవి
సాన్యజ్ఞబలీయ ఇత్యుక్తం । తస్మాత్సాన్నాయ్యస్య ధర్మకార్యః॥

అత్రధన్వోనాస్తి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

సముద్రం గచ్ఛ స్వాహాఽన్తరిక్షం గచ్ఛస్వాహాదేవగ్ సవితారం గ
చ్ఛ స్వాహా హూర్మాతై గచ్ఛ. స్వాహామిత్రావరుణౌ గచ్ఛస్వాహా
సోమం గచ్ఛస్వాహా యజ్ఞం గచ్ఛస్వాహా ఛద్వాగ్ సో గచ్ఛస్వాహాద్యా
వాపురిషగచ్ఛస్వాహా సభోదివ్యం గచ్ఛస్వాహాగ్నిం వైశ్వానరం గ
చ్ఛస్వాహాధ్యుస్తావీధీభ్యో మసోమహర్దియచ్ఛతనూంత్యచం పు
త్రం నస్తారమశీయ శుగ్ సో తమభిశోచ యోస్తావైష్టి యజ్ఞవయం ద్వి
ష్టుధామ్నో ధామ్నో రాజన్నితో విరుణో ముక్షుయదాహో అఘ్ని
యా వసుణేతి శపామహే తతోవరుణ మోముజ్ఞు॥౧॥

అ సీ పద్విగ్ శతిశ్చ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డతృతీయప్రపాఠకే ఏకా
దశోఽనువాకః॥

ధా ప్య మ్.

దశమేఽనువాకే వసాహూమోవణితః । ఏకాదశే గుదకాణ్డేన
ఉపయత్ సంజ్ఞ కాహూమా ఉచ్యతై కల్పః “ అగ్నిధ్రా దౌపయజాన
క్తౌరానాహరతి హూత్రీయ ఉపయజ ఉపయజతి శామిత్రాన్నిరూఢ ప

శుభస్యై, ఉత్తరస్యాం వేదిశ్రోణ్యాం గుదకాణ్డ మేకాదశ ధాతిర్యక్తిత్వా అ
 సమ్మిష్ట స్మపయావ ర్తయ స్మనూయాజానాం వపట్యతే వపట్యత
 ఏకైకం గుదకాణ్డం ప్రతిప్రస్థాతా హస్తైనజుహూతి సముద్రం గచ్ఛస్వా
 హత్యైత్యైః ప్రతిమన్త్రగ్ సర్వాణిహుత్వా, అఘ్నోష్ట్యైవధీభ్య ఇతి
 బహిఃషి లేపేనమృజ్య, మసౌమేహాది యచ్ఛతనూం ఇతిజపతి" ఇతి।
 మన్తాస్త్యైవమామూతాః "సముద్రంగచ్ఛ స్వాహోస్తరితుం గచ్ఛస్వా
 హాదేవగ్ సవితారం గచ్ఛస్వాహోహూరాత్రే గచ్ఛస్వాహో మిత్రా
 వరుణౌ గచ్ఛస్వాహో సోమం గచ్ఛస్వాహో యజ్ఞం గచ్ఛస్వాహో ధన్వా
 గ్సీ గచ్ఛస్వాహో ద్యావాపృథివీ గచ్ఛస్వాహో నభోదివ్యం గచ్ఛస్వా
 హోఘ్నోష్ట్యైవధీభ్యో మసౌమేహాదియచ్ఛ తనూంత్యచం పుత్రంసప్తా
 రమశీయ" ఇతి। హోహవిస్సముద్రాది నామకాదేవార్గాగచ్ఛ। హోలే
 వత్వామహార్యోషధి సిద్ధ్యర్థం బహిఃషినిమాజ్ఞీ । హృదయభవో
 హాదోహుషః సోస్యాస్తీతి హాది । హో సముద్రాది దేవతాసమూహ
 మేహాది హుషయ్యుక్తం మనఃప్రయచ్ఛ। త్వష్ట్రీసాదాత్తనూం ఉత్త
 మజాతియ్యుక్తం శరీరం త్వచంకాన్తిమద్రూపం తథాగుణవస్తం పుత్రం త
 త్వేత్రజ్ఞానీయప్రాప్నయ్యాం । ఉపయజోవిధత్తై "యజ్ఞేనవై ప్రజాపతి
 ప్రజా అస్మజత తాఉపయన్ధిరేవా స్మజత యదుపయజ ఉపయజతి ప్రజా
 ఏవతద్యజమానస్సృజతై" (సం-౬కా|రప్ర|౧౦) ఇతి । జ్యోతిష్టోమ య
 జ్ఞస్య సృష్టిసాధనత్వేపి సాయేత్సాధనత్వం ఉపయజామేవ అనూయాజ
 సమీప ఇజ్యత ఇత్యుపయజః । పశోఽపాశ్చైత్యభాగం ద్రవ్యత్యైవ విధ
 తై "జఘసాధాదవద్యన్తి జఘనాధాద్ధి ప్రజాఽప్రజాయతై" (సం-
 ౬కా|రప్ర|౧౦) ఇతి । త్రేధావిభక్తై గుదకాణ్డై స్థూలభాగం విధత్తై "స్థవి
 మతోఽవద్యతి స్థమతో హిప్రజాఽప్రజాయతై" (సం-౬కా|రప్ర|౧౦) ఇతి । నిక్షానునకాలేనిక్షాన్తుం సుకరాత్ స్థూలాత్ చిద్రాత్ప్రజా ఉత్ప
 ద్యతై క్రమేణచిన్నానాం భాగానాం సాజగర్భం వారయతి "అసమ్మి
 ష్టన్నవద్యతి ప్రాణానామసమ్మేదాయ" (సం-౬కా|రప్ర|౧౦) ఇతి । అ

గ్రభాగం ప్రథమతోఽవదాయ వశ్యాన్తలభాగ ఇత్యేతాద్యశం విపర్యా
సంప్రేషణతి “సవయోవతయతి యత్పర్యావర్తయే మదావతానిప్రజా
గ్రాహయకస్యైత” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ఉదావతోఽరోగవిశేషః
సముద్రాదిమన్త్రాణాం సర్వేషాం ప్రజోత్పత్తౌ పువయోగం వివక్ష్యుస్సము
ద్రజలస్య రేతస్సామ్యుహభిప్రేత్యాహ “సముద్రం గచ్ఛస్వాహేత్యాహ
రేతపవతద్ధాతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అన్తరిక్షస్యావకాశప్రదా
నేన ఉపయోగం దర్శయతి “అన్తరిక్షం గచ్ఛస్వాహేత్యాహోఽన్తరిక్షే
తైవాస్తైప్రజాని ప్రజనయన్త్యన్తరిక్షన్ హ్యనుప్రజాని ప్రజాయన్తై”
(సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రేరక త్వేన సవితురుపయోగ ఇత్యాహ “దేవ
గో సవితారంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ సవితృప్రసూత పవాస్తైప్రజాని ప్రజన
యతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఉన్నత్తికాలత్వేనాహూరాత్రోపయో
గమాహ “అహూరాత్రే గచ్ఛస్వాహేత్యాహోఽహూరాత్రాభ్యామే
వాస్తైప్రజానిప్రజనయన్త్యహూరాత్రే హ్యనుప్రజానిప్రజాయన్తై” (సం-
౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రాణాపానప్రదత్వేన మిత్రావరుణయోరుపయో
గమాహ “మిత్రావరుణే గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాస్వేపప్రజాతాను
ప్రాణాపానౌ దధాతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । దేవతాత్వేన సోమో
పయోగమాహ “సోమంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ సోమ్యాహిదేవతయా ప్ర
జాని” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రజాపతేయోజమానప్రదత్వేన యజ్ఞ
స్యోపయోగమాహ “యజ్ఞంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాపవయజ్ఞియా
కరోతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పశుప్రదత్వేన ఛనసాముపయోగమా
హ “ఛన్దాగోసి గచ్ఛస్వాహేత్యాహ పశవోవై ఛన్దాగోసి పశూనేవావరు
ద్ధౌ” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ధారణాయద్యానా పృథివ్యో రుపయోగ
మాహ “ద్యావాపృథివీ గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాపవ ప్రజాతాద్యానా
పృథివీభ్యాముభయతః పరిగృహ్లాతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । వృష్టిప్రదా
నేననభాన ఉపయోగమాహ “నభోదివ్యం గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజా

భ్య ఏవప్రజాతాభ్యో వృష్టినియచ్ఛతి” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౮) ఇతి । ప్రతి
స్థాప్రదానేన వై శ్వసరస్యోప యోగమాహ “అగ్నిం వై శ్వసరం గచ్ఛ
స్వాహిత్యాహ ప్రజాపవ ప్రజాతా అస్యాంప్రతిస్థాపయతి” (సం-౬ కా|
ర|ప్ర|౧౮) ఇతి । అన్యస్త్వాప్యపథీభ్య ఇతిమన్త్రీడపేక్షితః । మనోమేహాది
యచ్ఛేతి । ప్రాథనాయాగి ప్రసక్తమాహ “ప్రాణానాంవా ఏషోఽవద్య
తి యోవద్యతి గుదస్యమనోమేహాది యచ్ఛేత్యాహ ప్రాణానేవయథా
స్థానముపహ్వయతే” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౮) ఇతి । గుదస్యప్రాణాధారత్వే
న తదవదానే సతిస్థానభ్రష్టాగి ప్రాణాః పునర్నన్త్రేణ యథాస్థానంస్థాపి
తాభవన్తి । కల్పః “అగ్రేణయూపం శ్చేమోద్ధత్యావోక్త్య శుశ్రూస్య
చాద్రాస్యచసన్ధా హృదయశూలముద్వాపయతి, శుగసిత మభిశోచయో
ఽస్మాదైవప్తే యజ్ఞవయంద్విత్తు, ఇత్యథాద్విమూర్జయన్తే, ధామ్నో
ధామ్నో రాజన్తితో వరుణ సోముజ్ఞ యదాపో అఘ్నియా వరుణేతిశ
పాశీహేతతో వరుణ సోముంచ ” ఇతి । హే హృదయశూలత్వం శు
గసిత శోకరూపమసి అతో ద్వేష్టారం ద్వేష్యజ్ఞాభిప్రాప్య శోచయ ।
హే వరుణ ద్వేమితః ధామ్నో ధామ్నో తత్తద్వేష్టృద్వేష్యస్థానా చోఽక
ప్రాపకాత్ అస్మాన్తోచయ । హే ఆపో హే అఘ్నియా హే వరుణ ఇ
త్యేవంవయం తదాతదా అస్మాకం ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణార్థం దేవం
త్వాంశపామహే బాధాః హే । మహతాం ప్రత్యక్షం నామగ్రహణమే
వ తావత్ప్రహస్త్రిహః । తథాచ శ్రూయతే “యోవై వసీయాగ్ సంయ
ధానామముపచరతి । పుణ్యాతిం వై సతస్త్వైకామయతే ” ఇతి । సకేవల
మత్రనామగ్రహణం కిన్త్వస్తదపేక్షిత తత్తత్కార్యసాధన ప్రయాసశ్చ
తేనోభయేన జన్యంయత్వాపమన్తి హే వరుణ తతః పాపాత్ అస్మా
మోచయ । మన్త్రావేతా వుపేక్షితా । శూలోద్వాసనం విధత్తే , “ఃశో
వా అలభస్య హృదయగ్ శుగృచ్ఛతి సాహృదయశూల మభినమేతి య
త్పృథివ్యాగ్ హృదయశూలముద్వాసయేత్ పృథివీగ్ శుచావయేన్యదస్య
పః శుచావయేచ్ఛుశ్రూస్య చాద్రాస్యచసన్ధా వుద్వాసయత్సుభయస్య

శాస్త్రై” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౨) ఇతి ఉద్వాసనకాలే ధ్యానవిధతై “యం
ద్విష్యాత్తం ధ్యాయేచ్ఛుచైవైవసవయతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౨) ఇతి॥

॥ అత్ర వినియోగసక్త్యాహః ॥

“సముద్రంగుదకాణ్డస్య హేమామాతస్థ్యస్తుబిహిషిః!

లేపం మాష్ట్రేమనోజవ్యః శుక్సన్ధావార్ద్రశుక్రయోః॥

త్యక్త్వాశూలం ధాన్యువృజ్యం భవేత్పశ్చనశోదితాః” ఇతి॥

అత్ర మిమాంసా ఛన్దసీనస్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండే తృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

హవిష్తతీరిమా ఆహోహవిష్టానైవో ఆర్ధ్వరో హవిష్టాన్ ఆవివాసతి
హవిష్టాన్ అస్తు సూర్యః । అగ్నేవోపన్నగృహస్య సదసి సాదయా
మిస్తు మ్నాయసుమ్నీనీ స్తుమ్నే మాధతైన్ద్రాగ్నియో భాగధేయూః స
మిత్రామరుణయో భాగధేయూః స్థవిశ్వేదాం దేవానాం భాగధేయూః
సయజ్జైజాగృత॥౧॥

హవిష్తతీర్పతుస్త్రిగ్ శతిశ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ద్వా
దశోఽనువాకః

భాష్యమ్.

ఏకాదశేనువాకే గుదకాణ్డహేమామో వణితః । ఏతావతా అగ్ని
పోమీయపశు స్సమాప్తః । అథ సోమాభిషవోపయక్తానాం వసతీవరీసంజ్ఞ
కానాం ఆపాముపాదానం ద్వాదశేనువాకేఽభిధీయతే । కల్పః “అథ

యోవీడిత్యనుష్ఠాంతయాచరి, తమాదాయాంతరేణ చాత్వాలోతగా
ఉదబువనిమగ్నయ్యత్రాపస్తదేతి, నాస్తమావహానీరత్యేతి, సస్థావరా
ణాంగుష్ఠోతి, ప్రతీపంత్యగ్గుష్ఠోతి, ఛాయాయైచాతపతశ్చసస్థాగ్గుష్ఠోతి,
హవిష్టతిమాఅపోహవిష్టాదేవోఅధ్వరోహవిష్టాన్ ఆవివాసతిహవిష్టాన్
ఽస్తుసూయః" ఇతివీడిత్యదృఢః ఇమాగృహ్యమాణావసతీవరీసంజ్ఞకా ఆ
వస్యసంసారేణసోమేనహవిష్టత్యోభవస్తుదేవశిష్టోపి హవిష్టానస్తుఅ
ధ్వరోయాగోఽపి హవిష్టా ఆవివాసతి నమస్తాద్విశేషేణ ప్రసర్తతాంవ
సతీవరీణాం ప్రకాశకత్యేన సూర్యోఽపిహవిష్టానస్తువిధీయతే " దేవావై
యజ్ఞమాగ్నీధైవ్యభజస్తతతోయదత్యశేష్యత తదబ్రువన్ వసన్ భువనభదమి
తి తద్వసతీవరీణాం వసతీవరిత్వం తస్మిన్ ప్రాతనన్ సమశక్తువన్ తదభు
ప్రావేశయన్ తావసతీవరీరభవన్ వసతీవరీగృహ్యోతి యజ్ఞోవై వసతీవరి
యజ్ఞ మేవారభ్యగృహీత్వోపవసతి" (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతిపురాకదా
దైత్యా ఆగ్నీధ్రువృష్టిపెస్థిత్యా యజ్ఞశౌలాం అంశేనభదం మమభదం మ
మత్యేవం వ్యభజస్త | తతస్సవైః స్వస్వభాగేషు విభక్తేషు యదవశి
ర్వంతమద్దిశ్య పరస్పరం అబ్రువన్ భదమవశిష్టం ఇదానీం సాధారణ్యేనాస్మా
కమేవతిష్ఠతు సాతర్హితాభాగం కరిష్యామి ఇతి | యస్మాద్వసత్వితి దేవైరు
క్షం తస్మాత్ తస్మాంశస్య దేవోక్తియోగాత్ వసతీవరితినామసమ్మన్నం
వసత్విత్వక్త్యా ఉపరితం. యత్ శేషభూతం తద్వత్య ఆపోవసతీవయః
తత్య ప్రాత్యకాలే పునస్సమాగత్య తస్మిన్నవశిష్టేవిభాగం కతుంనా శ
క్తువన్ తస్మాప్యత్యేన బహునామపయోప్తశ్వాత్ | తస్య సాధారణ
వ్యైకేన గృహీతుమశక్యత్వాత్ అపు తత్పరిత్యక్తవస్తవః | తాశ్చాపోవ
సతీవయోఽభవన్ తతో యజ్ఞాంశత్వాత్ వసతీవరీగృహ్యోయాత్ | త
ద్గృహణేన యజ్ఞమేవోపక్రమ్య దృఢంధారయిత్వా తత్సమీపేవసతిత్యస్య
గ్రహణస్య సూర్యాస్తమయాత్ | పూర్వకాలం వ్యతిరేకముభేన విధితే
"యస్యాయమీతా అభినమోచేదనారభ్యోఽస్య యజ్ఞస్సాన్యద్యజ్ఞం విచ్చి
ద్యాత్" (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి | అగృహీతా ఏతా అభిలక్ష్య నిమో

చేదస్తమియాత్ తదాపూర్వది నే యజ్ఞోనుపక్రాంతి భవేత్ । తత్తల్ల వరే
 ద్యురనుస్థితోఽపి విచ్ఛిన్నపవస్యాత్ । కథంబిదస్తమయేసతి తదా ప్రతీకా
 రంవిధతై “జ్యోతిష్యావాగృహ్ణీయాద్ధిరణ్యం వావధాయస శుక్రాణామే
 వగృహ్ణోతి యోవాబ్రాహ్మణో బహుయాజేతస్య కుహ్మభ్యున్మాం గృహ్ణీయా
 త్ సగృహీతవసతీవరీకః” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । ఉలకయా ద్యోతి
 తాః ఇత్యాన్యోపపక్షః । కుమ్భే హిరణ్య మవదాయ తత్సహితా ఇతి
 ద్వితీయోపపక్షః । సోమయాజిగృహే కుమ్భగతా ఇతి తృతీయోపపక్షః । ఉ
 క్తమేవ విధికుమార్య ప్రశంసతి “వసతీవరీగృహ్ణోతి వశవోవై వసతీవరీ
 విశూనేవాతభ్య గృహీతోవపసతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । పశుప్రా
 ప్తిహేతుతయా పశుత్వం । గ్రహణకాలే ప్రవాహాభిముఖ్యం విధతై “య
 దన్వీపం తీర్థక గృహ్ణీయాన్నిర్దాతృకా అస్తాశ్చవప్స్యన్య ప్రతీపం తీర్థక
 గృహ్ణోతిప్రతిరుద్యై వాస్తై పశూగృహ్ణోతి” (సం - ౬ కా | ౪|ప్ర| ౨౨)
 ఇతి । ప్రవాహాయస్తుభం తస్తుభే నావస్థానం అన్వీపం తదైవప్రతీత్యం
 ప్రతీపం నిరూపణకా వినశ్వరాః ప్రతిరుద్యవినాశం నివాయన్ప్రవాహ
 గతోదకం విధతై “ఇన్ద్రోవృత్రమహన్తాన్సంకెదసోఽకెభ్యం మ్రియతతాసాం
 యన్తైగ్యం యజ్ఞీయగ్ సదేవమాసీత్ తదత్యముచ్యత్కతావహన్తీరభవన్
 వహన్తీనాంగృహ్ణోతియా ఏవ మేధ్యాయజ్ఞీయాస్సదేవా ఆపస్తాసామేవ గృ
 హ్ణోతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । ప్రవాహస్వత్యస్త సమీపస్థం జలంవ్య
 తిరెకముభేనవిధతై “నాన్తమావహన్తీరతీయాన్యదన్త మావహన్తీరతీయా
 ద్యజ్ఞమతిమన్యేతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । అన్తమా అన్తికతమాః । అతి
 మన్యేత ఆపజానీయాత్ వహన్తీర్షపే నదీమయాహ్రద వర్షిన్యోస్థావరా
 ఆపః యాశ్చతటాకాది స్థితాస్తాసాం గ్రహణం నేషేధతి “నస్థావరాణాం
 గృహ్ణీయాద్యరుణ గృహీతావై స్థావరాయథాన్సవరాణాం గృహ్ణీయాద్వ
 గుణోనాస్య యజ్ఞంగ్రాహయేత్” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । అపా
 గ్రహణాయ ఛాయాతపయో స్సంధిదేశంవిధతై “యదైవదివా భవత్యహో
 రాత్రిప్రవేశతి తస్మాత్తామ్రాతపోదివాదవృత్తే యన్నక్తం భవత్యహోఽహః

ప్రవిశతి తస్మాచ్ఛందా ఆపోనక్తం దదృశేఛాయాయై చాతపతశ్చ సభౌ
 గృహ్ణాత్యహూరాత్రయో రెవాస్తై వణంగృహ్ణాతి” (సం - ౬కా |
 ౪ప్ర | ౨౨) ఇతి । అహయదావర్తతే తదానీమపురాత్రిగ్ ప్రవి
 శతి । తత్రజలవణస్య శుక్లస్యరాత్రివర్ణస్య కృష్ణస్యచమేళనా దీపత్యా
 మా ఇవాహోదేదృశ్యవై । యథారాహుగ్రస్తే చన్ద్రే తాద్రుత్వం తద్వ
 త్ । యదాతురాత్రిగ్ ప్రవర్తతే తదానీమహః అపున్ప్రవిశతి । తత్ర శు
 క్లకృష్ణవణయో మేళనాదాహో రాత్రౌ చన్ద్రవత్ అతిశ్యేతాదృశ్య
 వై తస్మాద్వణద్వయోపేతే సద్ధిదేశే గృహ్ణీయాత్ । జలవిశేషణేన మ
 స్త్రగతహవిష్టచ్ఛబ్దేన హవిస్సుంపాదకత్వం వివక్షిత మిత్యాహ “హవి
 స్తతీరిమా ఆపఇత్యాహ హవిష్కృతానామేవ గృహ్ణాతి” (సం - ౬కా |
 ౪ప్ర | ౨౨) ఇతి । సూర్యశబ్దేనాసాం ప్రకాశోపేతత్వం వివక్షిత మిత్యా
 హ “హవిష్కాగ్ అస్తుసూర్యఇత్యాహ సశుక్రాణా మేవగృహ్ణాతి” (సం -
 ౬కా | ౪ప్ర | ౨౨) ఇతి । మస్త్రగతస్య చన్ద్రస ఉపయోగమాహ అనుష్టుభా
 గృహ్ణాతి వాగ్వా అనుష్టుగ్వాచైవైనాః సర్వయాగృహ్ణాతి” (సం - ౬కా |
 ౪ప్ర | ౨౨) ఇతి । కల్పః “అగ్నేవోపన్నశ్చహస్య సదసి సాదయా మీత్య
 పరేణ శాలాముఖీయముపసాదయతి, సుమ్నాయసుమ్నసీ స్సుమ్నైమాధ
 తైతి, సర్వేషు వసతీవరీణాం సాదనేముయజమానోజపతి నిశాయాం వస
 తీవరిగ్ పరిహరత్యస్తర్వేద్యాసీనే యజమానే పత్న్యాఞ్చనాదీక్షితమభి
 పరిహరత్ సవ్యేంఽసే అత్యాధాయపరేణ ప్రాజహితం పరిక్రమ్య పూ
 ర్వయాద్వారోప నిహ్నాత్య దక్షిణేనవేదిం గత్వా దక్షిణేన మాజాల్
 యం ధిష్ణియం పరీత్య దక్షిణస్యాముత్తరవేది శ్రోత్యాగ్ సాదయతి, ఇన్ద్రా
 గ్నీయో భాగధేయ్యాస్థేతి, దక్షిణేగ్ సే అత్యాధాయ యథేతం గత్వా
 పూర్వయాద్వారోప నిహ్నాత్యోత్తరేణవేదిం గత్వోత్తరేణాగ్నీధ్రీయం
 ధిష్ణియం పరీత్యోత్తరస్యాముత్తరవేది శ్రోత్యాగ్ సాదయతి, మిత్రావరుణ
 యో భాగధేయ్యాస్థేతి, సవ్యేగ్ సే అత్యాధాయ యథేతం గత్వాఽపరే
 ణాగ్నీధ్రీయం ధిష్ణియ ముపసాదయతి, విశ్వేషాం దేవానాం భాగధేయ్యా

ఘోరి, యజ్ఞేజాగృతేతి సన్నా అభిమన్త్రయతే” ఇతి । పాఠస్తు “అగ్నే
 వోఽవన్నగృహస్య సదసీసాదయామి నుమ్నాయసుమ్నీనీ స్సుమ్నేమాధ
 తైన్ద్రాగ్నియోభాఽగధేయాస్థ యజ్ఞేజాగృత” ఇతివసతీవర్యోయుష్మాః
 అవినన్వరగృహస్య శాలాముఖీయస్యాగ్నేః సదసీపమిపస్థానే స్థాపయా
 మి । హే ఆపస్సుమ్నాయ సర్వప్రాణీసుఖాయ వ్రవృత్తా స్సేమ్నీనీః స్వ
 యమపి సుఖవత్సోయాయంమాం యజమానం సుమ్నేసుఖాధ తై స్థాపయ
 తియూయం యత్యమూణానా మిన్ద్రాదిదేవానాం భాగరూపాస్థ । తస్మా
 ద్యజ్ఞేజాగృత రత్నోనీవారణాయ సావధానాభవత । అగ్నేవఽస్సుమ్నాయ
 యేతిద్వ్య మేన్ద్రాగ్నిపేక్షితౌ । హవిష్కతీరిత్యారభ్య ముచ్యపాదేషు యా
 చతుస్సంఖ్యా యాచకాలాముఖీయోత్తరవేద్యాగ్నిధీ యస్థానత్రయవిశి
 స్టా సాదనసంఖ్యౌ తదుభయం సః ప్రశంసతి “చతుష్టదయచాఽగృహ్యతీతి త్రి
 సాదయతి సప్తపవృద్యదై సప్తపదాశక్వరీ పశవశ్శక్వరీ పశూనేష్వావరు
 నై” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । శాలాముఖీయోత్తరవేద్యాస్సాదనం విధ
 తే “అస్తైవైలోకాయగాహాపత్య ఆధీయతే ముస్తా ఆహవనీయో య
 గ్గాహాపత్య ఉపసాదయేదన్తి లోకేపశుమాన్త్యాన్య ద్యదాహవనీ
 యే ముస్త్యా లోకేపశుమాన్త్యాన్యదుభయోరుపసాదయ త్యుభయోరేవే
 నం లోకయో పశుమన్తం కరోతి” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । స్థానత్ర
 యం సూత్రోక్తం యత్పరిభ్రమణం తద్విధతే “సర్వత్యపరిహారతి రక్ష
 సావపహత్యై” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । మన్త్రచతుష్టయస్పష్టార్థ
 తాం దర్శయతి “ఇన్ద్రాగ్నియోభాఽగధేయాస్థేత్యాహయథా యజు
 రేవైతత్” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । విధతే “అగ్నిద్ర ఉపనాసయ త్యే
 తద్వై యజ్ఞస్యాపరాజితం యదాగ్నిధం యదేవ యజ్ఞస్యాపరాజితం
 యైవై నాముపహసయతి” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । తదేవతన్తి నేవ
 యస్యహితంవహన్తీనాం గృహ్యతీతి తదేవప్రశంసతి “యతః ఖిలువై య
 జ్ఞస్య వితతస్యనక్రియతే తదను యజ్ఞగో రత్నాగోస్యవచరన్తి యద్వహన్తీ

నాం గృహ్లాంతిక్రియమాణమేవ తద్యజ్ఞస్య శయేరక్షసామనస్వవచారాయ”
 (సం-౬కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । వితతస్య విస్తీర్ణస్య యజ్ఞస్యయతోయదక్షం
 విమృశ్యనక్రియతే తదేవ భిద్రమనుప్రవిశ్య రక్షాస్యవచరన్తి అపకుర్వన్తి
 పహన్తీగ్రహణేన తదక్షంక్రియమాణమేవ శయేశేతేభవతి । అగ్నిద్రేసాది
 తానాంతృతీయసవనగతా భిషవపర్యన్తా ధారణంవిధత్తై నహ్యతా ఈ
 లయన్త్యా తృతీయసవనాత్పరిశేరే యజ్ఞస్యసన్తత్యై” (సం-౬కా|ర|ప్ర|
 ౨౨) ఇతి । ఏతా ఆపో నహ్యవగమయన్తి కిన్తుపరిశేరే అవతిష్ఠన్తేస్థాపయే
 దిత్యర్థః॥

॥ అత్రవినియోగసర్జహః ॥

“హవిగృహ్లాంతివసతీ వరీరగ్నేస్తుసాదయేత్ ।

శాలాముఖీయత్యపశ్చాత్ సుమ్నా * సుమ్నాజపేత్పునః॥

ఇన్ద్రమిత్రస్వయాద్యేది శ్రోణ్యోరాసాదయేత్సోమత్ ।

విశ్వేహ్యగ్నిధ్రుణ్యస్య పశ్చాదాసాదయేత్పునః॥

యజ్ఞేతిమన్త్రీయేత్సన్నా స్సప్తమన్త్రాగ్నిసూదితా”॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా నాస్తి॥

అభధస్తః॥ హవిష్కతీత్యనుష్టుప్ ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠశే ద్వాదశోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

హృదెత్వా మనసేత్వా దివెత్వా సూర్యాయ త్విద్ధ్యమి మ
 మధ్యరం కృధి దివిదేవేషు హేమాత్రాయచ్చసోమరాజన్నేహ్యవరోహ
 మాభేమాసం ఏక్తామాత్వాహిగ్నివం ప్రజాస్త్యముపావరోహ ప్ర

జాస్తాముపావరోహన్తు శ్రుణోత్వగ్నిస్సమిధాహవంమే శ్రవణ్వస్తా
పా ధిషణాశ్చదైవీః । శ్రవణోతగ్రావాణో విచక్షానుః॥౧॥

యజ్ఞగ్ శ్రవణోతు దేవస్సవితాహవంమే । దేవీరాపో అపాన్నపా
ద్యః ఊర్విహోవిష్య ఇద్రియాపాన్తదిన్తమస్తం దేవభ్యో దేవత్రాభ్య
శుక్రగ్ శుక్రపభ్యో యేషాం భాగస్తస్మాహ్ కాషీరస్యపాపాం మృ
ధగ్ సముద్రస్య వోషీత్యా ఉన్నయే । యమగ్నప్రతుమత్త్యమావా
వాజేషు యజ్ఞానా । సయన్తాగ్ శశ్వతీరిషః॥౨॥

సుసప్తచత్వారిశచ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాఠకః త్ర
యోదశోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే సోమాభిషవాథానాం వసతీవరీణాం గ్రహణ
ముక్తం । అభిషేతవ్యస్య సోమస్య శకటా దుపావరోహ స్త్రయోదశేఽ
నువాకేఽభిధీయతే । అథమహారాత్రే బుధ్వాపోమసాత్రాణ్యాసాద్యసో
మనువరోహయేత్ । కల్పః “అతైతద్ధర్మీ ఫలకయోః ప్రాచీనగ్రీవముత్త
రణోమోపస్త్రణాతి, యజ్ఞప్రతితిష్ఠేతివాతూష్ణిం వాతస్మిక్ సమ్ముఖా
గ్రావ్ణః కృత్వా దక్షిణస్య హవిథానస్యాన్తరేషే సోమగ్ రాజానము
పావహరతి । హృదెత్వా మనసేత్వేతి ద్వాభ్యాం” ఇతి । మన్తాత్వేవ
మాహ్నాతా “హృదెత్వా మనసేత్వాదివేత్వా సూర్యాయత్సోధర్వ
మిమ మధ్వరం కృధి విదిదేవేషు యూత్రాయచ్చ సోమరాజన్నేహ్యవ
రోహ మాభేమానం విక్థామాత్వా హిగ్ంసపం ప్రజా స్త్యముపావరో
హ ప్రజాస్తాముపావరోహన్తు” హే సోమ త్వాం హృదే హృదయ వ

ద్యోమనుష్యేభ్యోమనసే మనస్విభ్యః పితృభ్యో దివే ద్యులోకవాసి
భ్యో విశేషతస్సూర్యాయ చోపావహరామి । త్వమిమం ప్రవృత్తం ఆ
ధ్వరం వినాశరహితం ఊర్ధ్వం ఉన్నతంసమాప్తం కృధికురు । దివిష్టేషు
దేవేషు హేమాత్రా అన్నదీయాన్యాహ్వనాని స్తోత్రరూపాణి యచ్ఛ్రుతవ
స్థాపయి । హోసోమరాజన్మేసి అభిషవస్థానే సమాగచ్ఛ । శకటాదవరో
హ । మాభైషీః । మాచసంవిథాః కమ్పిష్టాః । ఆహంతుత్వాం మాహిం సి
పం । అత్ర త్వందేవలోకే గత్వా దైవీప్రజాః ఉపావరోహప్రాప్నుహీ ప్ర
జాశ్చత్వా ముపావరోహన్తు ప్రాప్నువన్తు । అత్ర ఉపావహరేదితి విధిం
సూచయ్య ఘృదయాదిశబ్దానాం యథోక్తార్థం సర్వయతో “బ్రహ్మవా
ది సోచదన్తి సత్వా అధ్వయః స్యాద్యః సోమముపావహరన్తుర్వా
భ్యో దేవతాభ్య ఉపావహరేదితి హృదేత్వేత్వాహ మనుష్యేభ్య పత్రై
తేనకరోతి మనసే త్వేత్వాహ పితృభ్యపత్రై తేనకరోతి దివేత్వాసూర్యా
య త్వేత్వాహ దేవేభ్యపత్రై తేన కరోత్వేత్వాపతీవై దేవతాస్తాభ్యపత్రై
నగ్ సర్వాభ్య ఉపావహరతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩|౪) ఇతి । యోహృదే
త్వేతి మన్తేణ సర్వదేవతార్థ ముపావహర్తుం జానాతి స పవముభ్యో
ధ్వర్యురితి బ్రహ్మవాదినాముక్తిః సోమరాజన్నిమన్త్ర ఉపేక్షితః । విధ
త్తై “పురావాచస్య ప్రవదితోఽప్రాతరనువాక ముపాకరోతి యావత్త్యేవ
వాక్తామవరుద్ధై” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩|౪) ఇతి । రాత్రౌ నిద్రాంకుర్వాన్తో మ
నుష్యా ఉపగతా లే ప్రబుధ్య పరస్పరంవాక్ప్రవచనం కుర్వాన్తిపక్షిణః శ
బ్దంకుర్వాన్తి తద్ధివాచస్య ప్రవచనం ప్రాతర్గి కాలాఋర్పణం హేమాత్రా
సువక్తవ్య ఋక్సమూహాః ప్రాతరనువాకః ఉపాకరణం నామ హేమాతారం
ప్రతివ్రేషోక్తిః । అత్రసూత్రం “పురావాచస్య పురావా వయోభ్యగి ప్రా
తర్యావభ్యాదేవేభ్యోఽను బ్రూహీతి” ఇతి । ప్రవదితోఽప్రవచనం ।
ప్రాతరనువాకస్య ప్రథమామృతం విధత్తై “అపోఽగ్రేఽభివ్యా హరతియ
జ్జోవా ఆపోయజ్ఞ మేవాభివాచం వినృజతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩|౪) ఇతి । అపో
ఽభిలక్ష్మ్య తత్ప్రతిపాదికామృతమగ్రే ప్రథమంవ్యాహరేత్ । ఆపారేవతీస్థ

యథాహవస్వ ఇత్యేతామృచమిత్యర్థః తతః ఊర్ధ్వం వక్తవ్యా ఋణో విధ
 తై “సవ్యాణిఛద్వాగ్ స్యన్వాహపశవో వై ఛద్వాగ్ సః పశూనేవా పశున్ధే”
 (సం-౬ కా.౩ ప్ర.౩౮) ఇతి । అతతత్తచ్చద్వాయుక్తా ఋగ్వీ శేషాః గ్రన్థబా
 హుశ్యభయా ద్భవ్యృచబ్రాహ్మణై స్సప్తత్వాచ్యతాత్ దాహీయన్తై
 ప్రాణరసువాకస్య సమాప్తా పఠనీయామృచం కామనాభేదపరికల్పితాం
 విధతై “గాయత్రీయా తెజసా మస్య పరిదధ్యాత్త్రిష్టుభేద్వియ కామస్య
 జగత్యా పశుకామ స్యానుష్టుభా ప్రతిష్ఠా కామస్య పక్ష్యా యజ్ఞ కామస్య వి
 రాజాన్న కామస్య” (సం-౬ కా.౩ ప్ర.౩౮) ఇతి । పరిదధ్యాత్ సమాపయె
 త్ కల్పః యైత్రాభిజా నాత్యభూమషా ఋశత్సమరతి తస్మిన్ సరణ్యో
 జహూతి, శృణోత్పగ్నిస్సమిధాహవం మ ఇతి” ఇతి అభూమష ఇత్యే
 షాప్రాతరనువాకస్య పరిధానీయాతాం హోత్రాపత్యమానాం యదా
 ధ్వయం జానాతి తదా జహూయాత్ । మన్తస్త్వైవమామూయతే “శ్రు
 ణోత్పగ్నిస్సమిధాహవం మే శృణ్వన్వాహో ధిషణాశ్చ దేవీః । శృణోతగ్రా
 వాణో విదుషో నయజ్ఞగ్ శృణోతుదేవ సువితాహవం మే” ఇతి సమ్యగిధ్య
 తే అనయా ఆజ్యామృత్యేతి సమిధాహుతిః । తయా సమిధోగ్నిః మేహవం మ
 దీయమాహ్వం సంశ్రుణోతు । హే ఆపః గ్రహీవ్యమాణా యూయహవిశ్య
 ణత । కీవృశ్యః ధిషణావిద్యో పెతాః దేవ్యా దేవతా రూపాశ్చ । హే గ్రావా
 ణః ఆభిషవాధా మిహూపస్థితాయూయం విదుషో ను విద్వాం సపవ
 సంతో యజ్ఞం శృణుత । సవితాదేవో మదీయాహ్వం సం శృణోతు । అగ్న్య
 దిశ్రవణప్రయోజనమాహ “శృణోత్పగ్నిస్సమిధాహవం మ ఇత్యాహ సవి
 త్యప్రసూతపవ దేవతాభ్యోనివేద్యాహోఽచ్చైతీ” (సం-౬ కా.౪ ప్ర.౩౮) ఇతి ।
 ఏకధనసంజ్ఞ కావనైజనీసంజ్ఞ కాశ్చ పత్రనేతవ్యాః, అతో మన్తైః నిజదేవతా
 భ్యో విజ్ఞాప్య తా అపరిప్రాప్తం గచ్ఛతి । ప్రైశమన్తముత్పదయతి “అ
 పశ్యమహూతరిత్యా హేషితగ్హి కర్మక్రియతే” (సం-౬ కా.౪ ప్ర.౩౮)
 ఇతి । హే హూతః ఆనేతవ్యా అపఙ్గిశ్యప్రదేవత్రా బ్రహ్మణే గాతురే
 త్వత్యాదికా ఋచః ఇవ్య పతేత్యర్థః । లోకేపి ఇషితమభిప్రం కర్మ సమ్యక్

క్రియతే । పైమాన్తరముత్పాదయతి “మైత్రావరుణస్య చమసాధ్వర్యవా
 ద్రవేత్యాహ మిత్రావరుణౌవా అపాంసే తారౌతాభ్యాషేవైనా అచ్చై
 తి” (సం-౬కా|౮|ప్ర|౩|అ) ఇతి । చమసినాన్యత్విజాం పరిచారకాశ్చమసా
 ధ్వయః పశ్యతే । త్రైమైత్రావరుణాన్న ఋత్విజో యశ్చమసాధ్వయోస్తం
 సమ్బోధ్యాగ్నిచ్చేతిబ్రూయాత్ । తదనేనపైషేణోదక ప్రవర్తకమిత్రా
 వరుణదేవతా ద్వయేన సహవైనా ఆప్లపాప్తం గచ్ఛతి । కల్పః “ అవరం
 చతుగ్వహీతం గ్వహీత్వాబహిణాదాయ సంప్రేషమాహ “ అపఞ్చ
 ప్యహూతమైత్రావరుణస్య చమసాధ్వయో వాద్రవైకధనిన ఏవంసే
 స్త్వం పత్నీముదానయాగ్నిద్ధో త్వ చమసేన ‡ పసతీవరీభిశ్చాత్వాతేప్ర
 త్యుపలన్భస్వేతి యథాసంప్రేషంతేకుర్వన్తి, యత్రాపస్తస్యవ్యధాఘ్ని
 బహిణప్రాస్యాభిజుఘాతి, దేవీరాపో అపాన్నపాద్య ఊర్మిహావిష్య
 ఇన్ద్రియావాన్తదన్తనుస్తం దేవేభ్యోదేవత్రాధత్తశుక్రగ్ శుక్రపేభ్యోప
 హగ్ భాగస్థస్వాహా ” ఇతి । నపాతయత్యుదకమధ్యేగూఢతయాస్థితోఽపి
 తమదకం నవివాశయతీతనపాత్ అపాన్నపాదితి వహ్నివిశేషస్యసంజ్ఞా
 హ ఆపోదేవ్యో, హా వహ్నేయాయంయ ఊర్మియఃప్రదీయస్తందేవ
 త్రాదేవేషుధత్తస్థాపయత । కిమథణం । దేవేభ్యఃదేవాథణంఅస్మాభిదే
 వానుదిశ్యహూతుమిత్యతఃకీదృశఊర్మిః । హవిష్యః హవిషేసోహరూ
 పా యహీతః । ఇన్ద్రియాహాప్రీతస్సన్నిన్ద్రియవృద్ధికారీ మదిన్తనః పీయ
 మాసూఽత్యవ్రహ్మకారీకీదృశంతంశుక్రందీప్తిమన్తంకీదృశేభ్యోదేవ
 భ్యః । యేషాంయూయం భాగభూతాస్తేభ్యశ్శుక్రపేభ్య స్సోమపేభ్యఇద
 మాజ్యంయస్తభ్యం హుతమస్తు । గ్రహీష్యమాణానామపాం మూల్యత్వే
 న హవిష్త్వసంపాదనేన చ ఇయమాహుతిగుపయుజ్యత ఇత్యాహ “ దేవీ
 రాపో అపాన్నపాదిత్యాహ హుత్యైవైనా నిషీగ్రియ గృణ్తోత్యభోహ
 విష్కృతా నామేవాభి ఘృతానాంగృణ్తోతి” (సం-౬కా|౮|ప్ర|౩|అ) ఇతి ।
 కల్పః “ కాషీరసీతి దధైరాహుతి మవస్థావ్య ” ఇతి । కాషీరస్యా

‡ పత్నీముదానయాగ్నేత మూత్యచమసేన - ఇతిత్రైలింగపాఠః.

పాపాం మృద్రమితి మస్త్రీపాఠః । హేతజ్యస్యం అప్పుశుతంసత్కా-
 షిః కషణీయమనపేతవ్యమసి అసాంమృద్రం యుద్ధోపలక్షితాస్త్రరూ-
 పం త్వానువసయామి । ఏతవర్గం దర్శయతి “కాషికరసీత్యాహ శ-
 మలమేవాసా వపష్టావయతి” (సం - ౬కా | ౪ప్ర | ౩అ) ఇతి । శమ-
 లంశునినాంశం । కల్పః “సముద్రస్య వోక్షిత్యా ఉన్నయ ఇత్యభిహుతా-
 నాం మైత్రావరుణ చమసేనగృహ్లాతి” ఇతి । హేతజ్యః సముద్రవద్యస్తా-
 కం అక్షిణత్వాయ పూర్వేద్యవశసతీవరీకృహీత్వాపి పునరిదానీమున్న-
 యామి । అక్షిణం విశదయతి “సముద్రస్యవోక్షిత్యా ఉన్నయ ఇత్యాహత-
 స్తేద్యమానాః పీయమానాః ఆహానక్షీయతే” (సం - ౬కా | ౪ప్ర | ౩అ)
 ఇతి । యథాచమసేన జలంగృహీతం తథాత్రిభిః కుమ్భైరేకధనాగృహ్లా-
 యాత్ పన్నేజనీశ్యగృహ్లాయాత్ । తథాచనూత్రం “అతైకధనా గృహ్లా-
 తి, ఇన్ద్రాయ వోజుష్టా గృహ్లామీతి వాచూష్ణీంవా ౭భి పన్నేజనీగృహ్లా-
 తి” ఇతివిధతే “యోనివైయజ్ఞస్య చాత్వాలంయజ్ఞోవసతీవరీహేతా-
 న్యచమసన్చ మైత్రావరుణ చమసన్చ సగోస్త్యశ్వవసతీవరీవ్యానయతి
 యజ్ఞస్యసయోనిత్వాయాథో స్వాదేవైనా యోనేప్రజనయతి” (సం-
 ౬కా | ౪ప్ర | ౩అ) ఇతి । ఉత్తరవేదేనిష్పాదకతయా చాత్వాలోయజ్ఞయో-
 నిః । దేవవిభక్తయజ్ఞావశేషత్వాద్వసతీవరీణాం యజ్ఞత్వం । వ్యానయతి
 వ్యాస్తా అధికాః కరోతి । తస్మింకారస్సూత్రేదశితః “హేతాత్మచమసే
 వసతీవరీభ్యో నిషిచ్యోపరి చాత్వాలంహేతాత్మచమసన్చ మైత్రావరుణ
 చమసన్చ సగోస్త్యశ్వ వసతీవరీవ్యానయతి, సమన్యాయస్త్యభిజ్ఞాయ
 హేతాత్మచమసాత్ మైత్రావరుణచమస ఆనయతి, మైత్రావరుణ చమ-
 సార్థోత్మచమసే” ఇతిప్రశోత్తరమన్తాడిత్వావయతి “అధ్వయో ౭
 వెరగో ౩ ఇత్యా హేతా మనం మురుతేమాః పశ్యేతి వా వైతదాహ”
 (సం-౬కా | ౪ప్ర | ౩అ) ఇతి । ప్లతిప్రశ్నార్థా హేతాధ్వయో అపగ్గికిం
 ఆవేః లబ్ధవాససిసోయం హేతాతుః ప్రశ్నోడితేమనంసమరిత్యధ్వర్యో

ఏ మలోపలక్షితాస్త్రరూపమితి శోధితపాఠః - కాం.

శ్రీ రస్తు.

౧౮౮౦ సంవత్సరం || జనవరిమాసమున నూతనముగా చేరిన

చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రూ. అ. పై.

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, నావిలాస అద్వైత బ్రహ్మశాస్త్రులవారు
చేయించిన చందాలు ౫ కి వివరము.

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, వీరభట్ల కృష్ణయ్యగారు హెడ్ గుమాస్తా }
సరసాపురంకోర్టు. } ౫ ౦ ౦

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, కూచిమంచి ప్రకాశం గారు కోర్టుప్లీడర్ అవు }
లాపురం గౌదావరిడిస్ట్రిక్టు. } ౫ ౦ ౦

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, లొల్ల బాలకృష్ణశాస్త్రులుగారు, కోర్టుప్లీడర్ }
అమలాపురం గౌదావరిడిస్ట్రిక్టు. } ౫ ౦ ౦

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, కూచిమంచి భవానీశంకరుడుగారు, కోర్టు }
ప్లీడర్ అమలాపురం గౌదావరిడిస్ట్రిక్టు. } ౫ ౦ ౦

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, అయ్యగారి రామాభట్టడుగారు, కోర్టుప్లీడర్ }
అమలాపురం గౌదావరిడిస్ట్రిక్టు. } ౫ ౦ ౦

వెరసిరు ౨౫ ౦ ౦

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, గుల్లపూడి రామకృష్ణయ్యగారు, తిరువల్లి }
కోణి, మద్రాస్. } ౩ ౮ ౦

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలన జమఅయిన

పైకము.

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, కౌయంబుత్తూరు కొమరలింగం శంకరసా }
రాయణశాస్త్రులగారు. } ౩ ౬ ౦

హ॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, కలగ రామమూర్తిశాస్త్రులుగారు, వడ్డాది }
విశాఖపట్టణం, } ౩ ౬ ౦

శ్రీడి, ఘనపాటి కృష్ణయ్యంగార్లు హంపాపురం. } ౩ ౬ ౦

ము - వెం.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజేందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦). ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కు పైసలైనది - అద్యాయము మాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబుకు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులు ఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని భారాశముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలోమాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన అయినెలల సంచి కలను వాదీ వారు భగమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము. .

ఇక్కడిద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అద్యాయముబాబుకు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంచికలకు రు ౪-౦-౦ పోస్టేజిఅకాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦ లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబుకు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యిల నాల్గుఅకాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిభండే సంచికలకు వెల ఆరణాల బొప్పనను పిచ్చు ట నెలనెలకు ఆయ్యె సంచికలకు నాలుగణాలబొప్పనను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజి నెలపు వారే ఇవ్వవలసినది, అద్యాయము మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరాఇచ్చెదముగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అద్యాయము ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయిండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి ఐదులుగా మగలి అదే సంఖ్యల సంచికలను అపేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంత యిను పూణెముగ చందాజేసి అగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబద్ద పు స్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దభండే సంచి కలను జాగ్రత్తతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు. ఒక్కొక్క ప్రకరణము పూర్ణమయ్యేవరకు సంచికలను మావద్దనేపెట్టియుండి వైం దుభాష్ట్ర పంపించేవారికి తగిన వైండుచేయించి మొత్తముగ పుస్తకమునే పంపించగలము, వైన ప్రాయబద్ధ సంగతుల నన్నిటిని చందాదారులు అక్కరతో లక్ష్యబెట్టి చూడవలసినది.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లను, శృంగమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లను త్వరగా మాకుపంపించవలసి నది, పోస్టేజివగైరా విల్లరబాకీ యించుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పం పించవలయు, మొదటిసంవత్సరంలెక్క ముగింపు కావలసియున్నది, ముంచుపని ఆభ్యంతరములేక నమచుచుండును.

౧౮౮౦సం॥

ఫిబ్రవరి నెల-౧ లేది.

సజ్జనవిధేయుడైన

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

విజంట్.

అం.

ఓంకర్మ.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యప్రసీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిశా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిశాచ

. ప్రకటికృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౩.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయశ్రేయస్త్రి ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీరస్తు. వేదాంతప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్పుట మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు, ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును సంప్రదాయశుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహువిధ్యత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణ పుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనప్పుట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము గ్రంథపూరియైనపిమ్మట కొనేవారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలు చేరిన పిమ్మట పని ఆరంభించి అప్పుడు పైకమును పుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వగును ఇప్పుడే పైకమివ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును యిప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

శ్రీరస్తు.

౧౮౮౦ సంవత్సరం || పిట్రవరిమాసమున నూతనముగా చేరిన
చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రూ. అ. పై.

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, నాదిలాల- వాసుదేవశాస్త్రిలవారు, బి. ప.

చేయించినచందాలు ౨ కి. వివరము.

రా శ్రీ, బ్ర శ్రీ, హుండిరామరావుపంతులువారు, బి. ప.		
పిఠాపురం గోదావరిడిస్ట్రిక్టు రెండుసంవత్సరముల	}	౧౦ ౪ ౦
చందా ౧ కి.		

రా శ్రీ, బ్ర శ్రీ, బుర్రారాజలింగంగారు బి. ప.		
హెడ్ మాస్టర్ గవర్నమెంట్ స్కూల్, పెన్ద్రశ్రీకాకొళం	}	౫ ౬ ౦
వెరశిచందాలు ౨ కి. రు ౧౫ ౧౦ ౦		

రా శ్రీ, బ్ర శ్రీ, కొ - చంద్రశేఖరశాస్త్రిలవారు		
మద్రాస్ చిన్నసామిశెట్టి అగ్రహారం	}	౧౯ ౦ ౦
రెండుసంవత్సరములచందాలు ౨ కి.		

డిటో చందా ౧ కి. రెండవసంవత్సరంబాబుతురు,		౩ ౦ ౦
వెరసి. రు ౨౨ ౦ ౦		

రుత్తరమన్త్రః లబ్ధవాసస్తీత్యేతా వదేవ సభవతి ఉత ఆపి తు ఈం
తాః అనన్తముః ఉపసమ్ప్రప్తాః దూరవ ర్తిత్యేపి సత్వమాత్రేణ లాభా
భవతి తదుపసమ్ప్రప్తి లాభాదతిరిశ్యతే ఉతేమా ఇతి వాక్యం మన్త్ర
స్య వ్యాఖ్యానం । హే హేమాతః సకేవలం మన్వచసమాత్రేణ విశ్వసిహి
కిద్విమ్యాపురోవర్తిన్ద్ర పశ్యే త్యేవమేవ సర్వమన్త్రేణాధ్వయ్యుక్త
తే । కల్పః “అధ్వయో వేరపా ౩ ఇతి హేమాతా అధ్వర్యం పృచ్ఛత్యుతే
మనన్తమురితి ప్రత్యుక్త్యా ప్రచరణీయ శేషాత్ క్రతుకరణం జుహోతియమ
గ్నే పృథుమత్యమితి ” ఇతి । పారస్తయమగ్నే పృథు మర్త్యమాహో
వాజేష్టుయన్లు నాః । సయన్తా శశ్వతీరిపః । హే ఆగ్నేయం మర్త్యం పృ
థుసన్త్రామేషు ఆవరతుసి కిన్చ వాజేష్వున్ననిమిత్తం యం మర్త్యం జు
నాః గచ్ఛసిహవీంషి గ్రహీతుం యస్య సకాశం గచ్ఛసీత్యర్థః । సమర్త్య
త్వదమగ్రహేణ శశ్వతీరిపః నిత్యాన్నన్యన్యానిధనకూపాణి యన్తానియం
స్యతి ప్రాప్యతీ త్యర్థః । మన్త్రాయముపేక్షితః । అస్యచక్రతుకరణాఖ్యస్య
హేమామస్యవిషయవిశేష వ్యవస్థితిం విధత్తే “యద్యగ్నిష్టోమోజుహో
తి యద్యగ్న్యః పరిధానిమాప్తి యద్యతిరాత్రో యజుర్వదా ప్రవద్యతే య
జ్ఞముతూనాం వ్యావృత్యై” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౩|౪) ఇతి । అనుష్ఠీయమాన
స్య కర్మణోగ్నిష్టోమత్వే మన్త్రేణక్రతుకరణం జుహుయాత్ । ఉక్త్య
త్వే పరిధావాజ్యలేపం నిమృజ్యాత్ । అతిరాత్రత్వేతు మన్త్రం పఠకూ
విధానం ప్రాప్నుయాత్ । ఏవం సత్యగ్నిష్టోమాదీనా మనుష్టాస్యమానా
నాం పరస్పరం వ్యావృత్తిరిదానీమేవ అవగతా “ సక్రతుం కువీతమనో
మయః । ప్రాణశరీరో భారూపః ” ఇత్యుపనిషది । “తత్క్రతుకృత్యా ” ఇతి
వైయాకీకమాత్రే చోపాస్తిష్ఠపి క్రతు శబ్దప్రయోగాత్ తద్వ్యవచ్ఛే
దార్థం యజ్ఞశబ్దప్రయోగః॥

ద్రవ్యయజ్ఞాస్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞాస్తథాపరే ।

స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయశ్కంసితవ్రతాః॥

ఇత్యాదౌతపఃప్రభృతిష్వపి యజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్ తద్వ్యవచ్చేదా
యక్రతుశబ్దప్రయోగః॥

॥ అత్రవినియోగసంక్రమః ॥

“హృదేసోమద్వయాత్సోమం శకటాదవరోహయేత్ ।
శ్రుణోఽగ్నౌజహుయాద్దేవీ రపుహుత్వాభదభక్తైః ॥ .
అపూసప్లావయేత్ కాషిః సముద్రోగృహ్య తేజలం ।
యమగ్రేక్రతుకృద్ధోమో మన్తాస్సప్తేహవణితాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేవిన్వితం ॥

“చమసాధ్వర్యవోనాస్య యుత్విగ్ధ్యోఽన్యేఽథవాగ్రిమః ।
యాగిక్యాసంజ్ఞయామైవం వస్త్యాతేభ్యోవిభదనాత్” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టామేత్రాయతే । చమసాధ్వర్యాయుక్తావృణోత ఇతి । యేషా
ర్వంత్యత్రకార్యానససారేణాధ్వర్యుప్రముఖాయుత్విజ ఉక్తాః తేభ్యో
నవ్యతిరిక్తా శ్చమసాధ్వర్యవః । కుతః । యాగికసంజ్ఞయా తద్భేదప్రతీతేః ।
యథాదేవదత్త ఏవ పచిక్రియాయోగాత్ పాచకౌ భవతి తద్వదధ్వ
ర్యుప్రముఖా ఏవ చమసయోగాచ్చమసాధ్వర్యవ ఇతిచేత్ । మైవం ।
మధ్యతః కారిణాః చమసాధ్వర్యవో నహూత్రకాణాం చమసాధ్వ
ర్యవ ఇతి వస్త్యాభేదావభాసాన్వధ్యతః కారిణౌహూత్రాదయో
హూత్రకామైత్రావరుణాదయః । తస్మాద్యుత్విగ్ధ్యోఽన్యే ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్వితం ॥

“తావృణోతేతిబహుతా నాస్తీవాస్తీగ్రహౌక్యవత్ ।

నైవేతిచేన్నవైషమ్యా చుత్పత్తౌబహుతాశ్రుతా” ॥ ఇతి ॥

చమసాధ్వర్యుప్రవృణోత ఇతి యధ్యహుత్వం శ్రుతం తన్నవివక్షితం ।
గ్రహౌక్యవచుర్దేశ్యగతత్వాదితిచేత్ । మైవం । గ్రహవైషమ్యాత్ గ్రహం

సమ్మష్టిశ్చ త్యేతన్నగ్రహణాముత్పత్తివాక్యం । చమసాధ్వయ్యాణాం త్వే
తదే వోత్పత్తివాక్యం । తతస్తేమాముపాదేయ త్వాత్ తద్గతంబహుత్వం
వివక్షితమ్ ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్వితం ॥

“నేయత్తాస్యస్తివాతేషాం సనియామకవజ్జనాత్ ।

చమసానాందశత్యేన చమసాధ్వయావోదశ” ॥ ఇతి ॥ స్పష్టోఽథః ॥

అథభస్తః ॥ శ్రుణోత్పగ్నిరితిప్రస్తుప్ । యమగ్రేపృత్వితి గాయత్రీ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండైశ్చత్వీయప్రపాతకే త్రయోదశోఽనువాకః ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

త్వమగ్నేరుద్రో అసురో మహూదివస్త్వగ్ శర్థోమారుతంప్ర
క్షుక్షుశిషేత్వం వాతైరరుద్రైర్యోసి శజ్జయస్త్వం పూషావధతగపాసి
సుత్తనా । అవో రాజాసమధ్వరస్య రుద్రగ్ హూతారగ్ సత్త్యయజగ్
రోదస్యః । అగ్నిం పురాతనయిత్తోరచిత్రా ధీరణ్యరూపమవసే కృణు
ధ్వం । అగ్నిహూతా నిషసాదా యజీ యానువస్థే మాతు స్సరభాపు
లోకే । యువా కవిరి పురు నివ్రః ॥ ౧ ॥

ముతావా ధతాకృష్టినాముత మధ్యధన్ధః । సాధ్వీమకర్జ్జేవవీతిం
నో అద్య యజ్ఞస్య జిహ్వమవిదామ సువశ్యం । స ఆయురాగోత్సురభి
విసానో భద్రామకర్జ్జే వహూతింనో అద్య । అక్రన్దదగ్నిస్త నయస్సవ
ద్యః తూమా కేరిహద్వి రుధస్సమంజః । సద్యోజ్జ్ఞానో విహీమిథ్ధో
అభ్యుదా రోదసిభానుసా భాత్యన్తః । త్వేవసూని పుర్వణిక ॥ ౨ ॥

ఊహతదోమావస్తో రేరిరే యజ్ఞియా సః । టామేవ విశ్వా భువ
నానియస్తిన్యగ్ సాభగాని దధిరే పావకే । తుభ్యంతా అగ్గిరస్తమ వి
శ్వో స్సుక్షితయ్య పృథక్ । అగ్నేకామాయ యేమిరే । అశ్యామ తం కా
మమగ్నేత వోత్యశ్యామ రయిగ్ రయివస్సువీరం । అశ్యామవాజమభివా
జయన్తా శ్యామమ్యమ్మమజదా జరన్తే । శ్రేష్ఠం యవిష్ఠ భారతాగ్నే
ద్యుమ ప్రమాభర ॥ ౩ ॥

వసో పురుస్సృహగ్ రయిం । సశ్వేతానస్తవ్య తూరోవనస్థాఅజరే
భిన్నానదద్భియపిష్ఠః । య్య పావక్య పురుతమ్మ పురూణోప్యథూన్యగ్ని
రసు యాభిభవన్ । ఆయుష్టే విశ్వతో దధదయమ్మగ్నివరేణ్యః । పున
స్తై స్త్రాగ ఆయుష్ట వరా యత్క్యగ్ సువామితే । ఆయుదా అగ్నేహవి
షో జుషాణా ఘృతప్రతీకోఘృతయోనిరేధి । ఘృతంపీత్వా మధుచారు గ
వ్యం పితేవ ప్రత్రమభి ॥ ౪ ॥

రక్షతాదిమం । తస్మై తే ప్రతిహయేతే జాతవేదో విచక్షణే । అ
గ్నేజనామి సుష్టుతిం । దివస్వరి ప్రథమం జజ్ఞేఅగ్నిర స్తద్ద్వితీయం పరి
జాతవేదాః । తృతీయమపు నృమణాఅజస్త్ర మిథాన ఏనం జరతే స్వా
ధీః । శుచ్య పావక్ వద్యో అగ్నే బ్రహద్విరోచసే । త్వం ఘృతేభిరాహు
తః । నృతానోరుక్ ఉర్వావ్యద్యాదుర్వర్ష మాయుశ్చియేరుచానః ।
అగ్నిరమృతో అభవద్వయోభిః ॥ ౫ ॥

యదేనం ద్యౌరజనయశ్చురేతాః । ఆయదిషెన్తవతిం లేజ ఆనత్
శుచిరేతో సషక్తం ద్యౌరభీకే । అగ్నిశ్శర్థామనవద్యం యువానగ్ స్వా

ధియం జనయన్మౌనదయచ్చసతేజీయసా మనసా త్వోత ఉత శేతు స్వ
పత్యస్య శిక్షాః । అగ్నేరామోఽన్యతమస్యప్రభాతా భూయామి తే సు
ష్టుతయశ్చవస్యః । అగ్నే సహస్ర మాభర ద్యుమ్నస్య ప్రాసహరయం ।
విశ్వాయః ॥ ౬ ॥

చక్షణీరభ్యాసా వాజేషు సాసహత్ । తమగ్నే పృతనాసహగ్
రయగ్ సహస్వ ఆభర । త్వగ్హి సత్యో అచ్ఛతోదాతా వాజస్య గో
మతః । ఉతౌన్నాయ వశాన్నాయసోమపృథాయ వేధసేస్తోమేవిధేమా
గ్నయే । వద్మాహి సూనో అస్యద్వసద్వాచక్రే అగ్నిజ్ఞసుప్తజ్ఞా
న్నం । సత్వన్న ఉజ్జాసన ఉజ్జాంధారాజేవజేరవృకే యేష్యవః । ఆ
గ్నాయూగ్మి ॥ ౭ ॥

• పవన ఆసువోజ్జమిషచ్ఛనః । ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునాం । అగ్నేపవ
స్వ స్వపా । అస్తేవచా సువీయం । దధత్వోపగ్ రయం మయి । అగ్నే
పావక రోచిషా మన్వ్రీయా దేవజిహ్వయా । ఆదేవాన్యక్షియక్షిచ । స
సరిపావకదీచివోగ్నేదేవాగ్ ఇహావహ । ఉపయజ్ఞగ్ హవిశ్వేనః । అగ్నిశ్శు
చివ్రతతమశ్శుచిర్విప్రశ్శుచిక్తపిః । శుచీరోచతఅహుతః । ఉదగ్నేశు
చయస్తవశుక్రాభ్రాజస్తతూరతే । తవజ్యోతీగ్ప్రచయః ॥ ౮ ॥

పురునితః పుర్వణీక భరాభి వయోభియోఆయాగ్మి విప్ర శ్శుచి
శ్చతుర్దశశ ॥ ౧౦ ॥

దేవస్య రత్యో హణో విభూస్త్యగ్ సోమాత్యన్యాసగంపృథ్వ్యా
ఇషే త్వాదదే వాక్తే సస్తే సముద్రగ్ హవిష్తతీహ్వాద త్వమగ్నే రు
ద్రశ్చతుర్దశశ ॥ ౧౦ ॥

దైవస్యగమధ్యే హవిష్కర్తృం పవన పక్తిశ్చ | ౩౧ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాతకే చ
తుర్దశోఽనువాకః || హరిః ఓం ||

|| సమాప్తశ్చాయం తృతీయప్రపాతకః ||

భాష్యమ్.

త్రయోదశేనువాకే హవిధాన శకటాదగిషవణఫలకయో రుపరి
స్తోమోఽవరోహితః । అథాభిషవోవక్తవ్యః । తథాప్యథ్యాపక సమ్ప్రదా
యేన ప్రపాతకసమాప్తి రూపత్వా చ్చతుర్దశేనువాకే కామ్యయాజ్ఞాః
క్రమప్రాప్తా అభిధీయంతే । తత్ర కామ్యష్టికాండై రతో ఘోష్టే రూర్ధ్వం ఇ
న్ద్ర్యన్తరం విధత్తే “అగ్నేయేరుద్రవతే పురోడాశమస్తాకపాలం నివ్వేపేన
భిచరన్నేషా వా అస్యఘోరా తనూయేన్ద్రుద్రస్తస్మా వవై నమావృత్పతి
తాజగర్తీమాచ్యత” (సం-౨కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । రుద్రవతే ఘోరత
నూయక్తాయ । అభిచరణశత్రుం మారయన్ తస్మై రుద్రవతే అగ్నేయే పనం
శత్రుం ఆవృత్పతి సమన్తాచ్ఛిన్వాప్రయచ్ఛతి తాజగ తదాసీమేవ । తత్ర
పురోఽనువాక్యామాహ “త్వమగ్నేరుద్రో అసురోమహూదివస్త్యగ్ం శ
ర్వో మారుతం పృక్షక్షశిషే । త్వం వాతైరరుద్రైర్యాసి శంగయస్త్యం
పూషావిధతః పాసినుత్తనా” ఇతి । హే అగ్నే త్వం రుద్రో ఘోరతనూ
యక్తః । అసురశ్శత్రూణాం నిరసితా । దివోద్యులోకస్య మహాక్షవరూ
పః హవిషహనే సోశ్నవకారిత్వాత్ । త్వం మారుతం శర్ధో మరు
తాం సమ్స్పర్థిబలం బలవత్వేన ప్రసిద్ధానాం మరుత్తణానామపి త్వదనుగ్ర
హేణైవ బలం భవతి । ఆత్యే పృక్షక్షశిషే మరుత్స్పృశ్యమృక్తః తదీయం
నైన్యం నియమసే । కింబు । త్వం శంగయస్సుఖం ప్రాప్తో వాయువేగైరరు
ణవజ్జ్వరైర్వైర్యాసి కింబుపోషకః । త్వం సుత్తనా స్వయమేవ పాసి । కాన్ ।
విధతః హవిషాపరిచయ్యాం విదధతో యజమానాన్ । అథయాజ్ఞామా

హా “అవోరాజానమధ్వరస్యరుద్రగ్ హూతారగ్ సత్యయజగ్ రోదస్యః |
అగ్నింపురా తనయతోర్నిరదిత్రాద్ధిరణ్యరూపమవసే కృణుధ్వం ” ఇతి హ
ఋత్విగ్య జనూనాః వోయిష్టాకమవసే రక్షణాయఅగ్నిం అకృణుధ్వం
వశీకురుత | కదా | తనయతోర్నిరదిత్రా నవిద్యతేచిత్తం యస్మిన్మరణేత
దచిత్తం శత్రుణావిస్తారితాత్ భవదీయమరణాత్ పూర్వమేవ | కీదృశ
మగ్నిం | అధ్వరస్యరాజానంయజ్ఞస్వామినం | రుద్రంశత్రూప్రతిహరం |
హూతారంఫలదానాయ భక్తానా మూహ్యతారం | రోదస్య సత్యయ
జం ద్యులోకే భూలోకే చసత్యకవశ్యంభావిఫలం యజతిదదాతి సత్య
యజఃతలం | హిరణ్యరూఫంతత్సద్వశం ఫలం | ఇప్త్యంతరం విధత్తే “అగ్నయే
సురభిమతే పురోడాశమప్తాకపాలం నిర్వపేద్యస్య గావో వాపురుషావా
ప్రమియేర్యయోవావిభీయాదేషా వా అస్య భేషజ్యా తనూర్యఘ్నరభి
మతీ తయైవాస్తై భేషజంకరోతి సురభిమతేభవతి పూర్తిగన్ధస్యావహత్యై”

(సం-౨కా-౨ప్ర-౨౨) ఇతి సురభిమతేభేషజ్యా తనూయుక్తాయ | యస్య
యజమానస్యగావో వాభృత్యావదైవికేన రోగభాహు ధ్యేన బహవోమ్ర
యేర్యస్వయంవా కదాచి దపమృత్యో భీతోభవేత్తాద్యశో నిర్వపే
ర్పూర్తిగన్ధస్యశవగన్ధస్యనివృత్తయే సుగన్ధయుక్తాయకుర్యాత్ | తత్రపురో
నువాక్యా “అగ్ని హూతానిషసాదా యజేయాసుపథే మాతుస్సరభా
వులోకే | యువాకవిగ్ధపురునిస్త ఋతావాధతా కృష్టినాముత మధ్య
ద్ధః ” ఇతి | ఆయమగ్నిమాతురుపథే వేదేః సమీపవర్తిని సురభావులో
కే సురభిగన్ధయుక్త ఏవాహవనీయస్థానే నిషసాదడవవిప్తః | కీదృశోఽగ్నిః |
హూతాదేవానా మూహ్యతా | యజేయా మాసుషాద్దోతురతిశయేన
యప్తా | యు వానిత్యంతరుణః | కవిమేధావీపురునిస్తగ్ధపురుషు గాహావ
త్యాదిస్థానేషు బహుషుస్థితః | ఋతావాసత్యవా | కృష్టినాంధతా మ
సుప్యణాంపోషకః | అపిచమధ్యే మనుష్యాణాముదరే ఇద్ధః జాతరాగ్ని
రూపేణదీప్తః | అథయాజ్యా “సాధ్వీమక ర్దేవవీరిం నోఅధ్వయజ్ఞస్య జి

హ్యమవిదాయగుహ్యం । స ఆయురాగా త్పురభివసానో భద్రామక
 దేవహూతిం నో అద్య" ఇతి । అయ మగ్నిః అద్య నోదేవవీతిం అస్తా
 భిదేవేభ్యోదత్తాంభత్యైం పురోడాశాహూతిం సాధ్యమకః ప్వాదుమక
 రోత్ । అతోయజ్ఞస్యజిహ్వం జిహ్వస్థానీయాం గుహ్యం గోప్యామగ్నిదే
 వతాం ఆవిదామ వయమద్యలభవంతః । సురభిసపురోడాశాఞ్శాధి సుగంధో
 పేతః సోఽగ్నిరాయువసానః అస్తదీయమాయుగా చ్ఛాదయ గోపా
 యన్నాగోత్ ఆగచ్ఛతు । అద్యనోఽస్తదీయాం దేవహూతింభద్రామకః దే
 వాథాం హూతం యథా శాస్త్రం కరోతు । ఇష్ట్యంతరంవిధత్తే "అగ్న
 యేతామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నివహేత్ సంగ్రామేసంయన్తే
 భాగధేయేనైవైసగ్ శమయిత్వాపరా సభినిధిశతి యమవేరేహం విధ్య
 న్తి జీవతిసంయం పరేహంప్రసమీయతే జయతితగ్ సక్రామం" (సం-౨కా ।
 ౨ప్ర|౨౨) ఇతి । యేతామవతేతుమధాయక్తాయ । యద్ధైప్రత్యాసన్నేసతి జ
 యాథీనివహేత్ । స్వదత్తేనాగ్నిభాగేన స్వవిషయమగ్నిం శాంతంకృ
 త్వా పర్యాశత్రూ వహ్నిరాభిముఖ్యేన నిధిశతి హస్తంప్రదశయ
 తి । తథాసత్యపరేహం స్వనైన్యగతానాం మధ్యేయం పురుషం శత్రవో
 విధ్యన్తి సః జీవతి । పరేహం శత్రునైన్యగతానాం మధ్యేయంపురుషం ఇ
 తరే విధ్యన్తిసః ప్రమీయతే అతోయజమానో జయతి । యథాజయార్థిన
 పవెష్టిః తథా బహుబంధుమరణ నివాతణాధి నోఽప్యేతామిష్టిం విధత్తే
 "అభివాపష పతానుచ్యతియేహం పూర్వా పరా అన్వంచ ప్రమీయన్తే
 పురుషాహూతిర్ద్యస్య ప్రియతమాగ్నయే యేతామవతే పురోడాశ మష్టాక
 పాలం నివహేత్ ద్భాగధేయే నైవైసగ్ శమయిన్తేహం పురాయుషో
 పరః ప్రమీయతే" (సం-౨కా । ౨ప్ర । ౨౨) ఇతి । పూర్వాపరాజ్యే
 స్థాః కస్థాశ్చ । అన్వంచ విచ్ఛేదరహితాః । యేహంబంధూనాం మధ్యేబ
 హవో విచ్ఛేదమన్తేహ మ్రియన్తే పతానభిలత్య పషః యేతామవానగ్ని
 రుచ్యతి సమన్తైతి । కుతః । పురుషాహూతేరేవ తస్మిన్యత్యాత్ పురోడా
 శేనాగ్నిః శామ్యతి । తత పహంబంధూనాం మధ్యేజ్యేష్ఠజీవతి సతి ఆపేరః

కనిష్ఠః ఆయుస్సమ్ములేః పూర్వమవవృత్త్య నా న మ్రియతే । గృహ
 దాహాదినిమిత్తకృత్యాపి తామేవేష్టించితైః “అభివాపష పతస్యగృహాను
 చ్యతి యస్యగృహాః దహత్యగ్నయే త్తామవతేపురొదాశమష్టాకపాలం
 నిర్వపేద్భృగధేయైవైవైనగ్ శమయతినాస్యాపరం గృహాఃదహతి” (సం-
 ౨కా.౨ప్ర.౨౪) ఇతి । స్వప్తోఽథః । అపరం యథా భవతి తథాన దహ-
 తిపునరృదహతీత్యథః । అస్యాంత్రవిధాయాంతామవతేష్టా పురోఽనువా
 క్యామాహ “అక్రద్దదగ్నిస్తనయన్నివద్యోః త్తామారేహద్విరుధ స్సమ
 జ్జన్ ” సద్యోజ్జానో విహీమిద్ధో అఖ్యదా రోదసీ భానునాభాత్యన్తః ”
 ఇతి । అయమగ్నిరక్రద్ధా । అస్తదనిష్టనివారణాథః గజాతు । కిమివస్త్రే
 నయన్నివ । ద్యోః యథాద్యులోకస్థామే ఘోగర్జానస్య శోషభీతిం నివార
 యతి తద్వత్ । కిం కుర్వత్ । త్తా మదాహకమన్దద్విరుధం రేరిహత్ లే
 లిహానః । వీరుధ స్సమంజః పుష్పలతావదస్త్ర దనుకూలాని సమ్యగభివ్యజ్ఞ
 యః । హియస్మాత్ జ్జాన ఉత్పద్యమానః సద్యః ఈం ఇదానీమేవ ఇ
 ధ్ధో దీప్తః వ్యఖ్యత్ విపథం జగత్ ప్రఖ్యాపయతి । రోదసీద్యావాపుధి
 వ్యోరస్తభానునారశ్చినా స్వయమాభాతిసమన్తాత్ ప్రకాశతే । అథ
 యాజ్ఞా “తేవసూని పువ్వణీక హూతదోషా వస్తారెరిరె యజ్ఞి
 యాసః । త్తామేవ విశ్వాభువనాని యస్త్రిన్సగ్ సౌభగానిదధిరేపావకః”
 ఇతి । హే పువ్వణీక అత్యస్తబహుళహూతః దేవానామాహ్వతః దో
 షారాత్రో వస్తాదివాచయజ్ఞియాసో యజ్ఞాహాణి వసూనిహవీంషిరెరిరె
 ఆగచ్ఛన్తి । త్వదనుగ్రహత్ పూర్వం త్తామేవ దగ్ధపటాదికమివ విశ్వాభు
 వనాని నిస్సరాణి భూత్యాపావకే త్వయి అనుగృహ్యంతి సతివశ్చాత్ సౌ
 భగానిస్తద్ధధిరే సౌభాగ్యం ప్రాప్నువన్ తాదృశస్త్యం అస్మానసుగృహా
 నేత్యథః । ఇప్త్యన్తరం విధతే “అగ్నయే కామాయ పురొదాశమష్టాక
 పాలం నిర్వపేద్భృగం కామో మోషనమే దగ్నిమేవ కామగ్ స్సేన భాగధే
 యే మోషధావతి సువైనం కామేన సమర్థయత్యుపైసం కామోనమాతి”
 (సం-౨కా.౨ప్ర.౩౨) ఇతి । కామాయ కామప్రదాయ కామితోఽథో

యంయజమానం సప్రాప్నుయాత్ సనివపేత్ । తత్రపురోఽనువాక్యా
 “తుభ్యంతాఅగ్నిరస్తమ విశ్వాస్సుక్షితయగ్ పృథక్ । అగ్నే కామాయయేమి
 రే” । హే అగ్నిరస్తమ అతిశయేన అగ్నిసారోపేత అగ్నే సుక్షితయో వేది
 రూప శోభనభూమియైక్తా విశ్వాః సర్వాస్తాప్రజాః పృథక్కామయానా
 వివిధ కామితార్థసిద్ధిప్రదాయ తుభ్యం యేమిరే నియమం ప్రికృతవస్తాః ।
 అథయాజ్యా “అస్యామతం కామమగ్నే తవోత్పస్యామ రయగ్ రయవ
 స్సువీరం । అశ్యామవాజమభివాజయంతోఽశ్యామ ద్యమ్నుమజరాజరశ్చై”
 ఇతి । హే అగ్నే తవోతీ త్వదీయరక్షయా తం కామమభీష్టఫలం అశ్యామ
 వ్యాప్నుయామః । కిఞ్చ । హేరయవః హేధనవశసువీరం శోభనపుత్రప్రా
 త్రాద్యుపేతం రయంధనం అశ్యామః । కిఞ్చ । హే అజర తవప్రసాదా దజ
 రమక్షయం ద్యమ్నుం యశోఽశ్యామ । వాజయంతోన్మ మిచ్ఛంతో వయం
 వాజమన్నమభ్యభితోఽశ్యామ । ఇప్త్యస్తరం విధత్తే “అగ్నయే యవిష్టా
 య పురోడాశమస్తాకపాలం నివపేత్ స్పర్ధమానోయేత్రేవా సజాతే
 మువాగ్నిమేవ యవిష్టగ్ స్వేన భాగధేయోపధావతి తేనైవేంద్రియం వీ
 యంభ్రాత్యవ్యస్య యువతేపిపాప్సనా భ్రాత్యవ్యేణ జయతే” (సం -
 ౨కా । ౨ప్ర । ౩౨) ఇతి । యవిష్టాయాతిశయేన వియోగ కారిణే యువతేవి
 యోజయతి । యజయాన్యపాపినా వైరిణావియక్తో జయతి । ఏతామేవే
 ష్టిం పప్రయంతాభిచార నిచారణాయ విధత్తే “ అగ్నయేయవిష్టాయ పు
 రోడాశమస్తాకపాలం నివపేత్ కభివయమాణోఽగ్నిమేవ యవిష్టగ్ స్వే
 నభాగధేయోమోపధావతి సపవాస్సాద్రక్ష్యోగ్ని యవయతి నైనమభిచరణ
 స్తృణుతే” (సం-౨కా । ౨ప్ర । ౩౨) ఇతి । యవయతి వియోజయతి । అభిచ
 రణవైరీ ఏనం ఇష్టికాణం నస్తృణుతే హస్తంనశక్నోతి । ఏతస్యాంద్వి
 విధాయామిష్టే సువాక్యమాహ “త్రేష్ఠంయవిష్ట భారతాగ్నేద్య
 మస్తమాభర । వసోపురుస్సృహగ్ం రయః ” ఇతి । హే అగ్నేరయమా
 భర ధనమాభర । యవిష్టాతిశయేన వియోగ కారిణి భారత ఋత్విజ్ఞభా
 రణీయ । వసోఆహుతి నివాసభూత । కీదృశంరయం । త్రేష్ఠంప్రశస్తతరం ।

ద్యను నందీప్తిమస్తం । పురుస్పృహం పురుభిబాహుభిః స్పృహణీయం । మ
 ణిముక్తాదిరూపం । అథయాజ్య “ శిశ్వితానస్తస్యతూ రోవసస్థా ఆజరేభి
 నానదద్భియవిష్టః । యగిపావకగి పురుతమగి పురూణే పృథూన్యగ్నిరసు
 యాతిభవత్ ” ఇతి యోగ్యైః పావకః శోధయతా । పురుతమ ఆహవ
 నీయగాహావ త్యాది నామభియవిష్టాది విశేషణైశ్చ త్యన్త బహువిధః ।
 పురూణేబహూని పృథూని విస్తృతాని పురోడాశాదిహవీంషి భవత్ భ
 త్తయన్ననుయాతి యజమానగృహమనుదినంగచ్ఛతి । సోఽగ్నివత్క్యూమా
 ణగుణోపేతః । శిశ్వితానో దీప్యమానః । తస్యతుః ఫలానాం విస్తారయ
 తా । రోచనస్థాదీప్తిమత్సు దేవయజనేష్వనస్థితః । అజరేభిజారారహితైః ।
 నానదద్భిః స్తతిం కువాణై దేవైః సంయుతః । యవిష్టః ఆతిశయేన వై
 రివియోక్తా । ఇష్ట్యన్తరంవిధతే “ అగ్నయతయిష్ట తే పురోడాశమష్టాక
 పాలనివహపేద్యగ్నికామయేత సవమాయురియామిత్యగ్ని మేవాయుష్ట
 న్తగ్ ” స్వినభాగధేయో నోవధావతి సపవాన్యన్నాయుడధాతి సర్వమా
 యురేతి ” (సం-౨కా-౧౨ప్ర-౩౧౮) ఇతి । ఆయుష్ట తేతయిప్రదాయ । తత్ర
 పురోఽనువాక్యమాహ “ ఆయుష్టైవిశ్వతో దధదయమగ్నివహరేణ్యః ।
 పునస్తేప్రాణాయితపరా యక్ష్యగ్నువామితే ” ఇతి । హేయజమానతే తు
 భ్యం వరేణ్యః శ్రేష్ఠోఽయమగ్నిః విశ్వత ఆయుడధత్ సముద్భవా
 యుడధాతు । అపమృత్యునా గృహీతోఽపి తేప్రాణః పునరప్యాసుగ్రహే
 ణ ఆయిత్యద్దేహా సమాగచ్ఛతు । తేవయత్తుం వ్యాధింపరాసువామి
 వినాశయామి । అథయాజ్య “ ఆయుడా అగ్నేహవిషోజుషాణోఽఘృత
 ప్రతీకోఽఘృతయోనిరేధి । ఘృతంపీత్వా మధుచారుగవ్యం పితేవపుత్రమభి
 రక్షతాదిమం ” ఇతి । హే అగ్నేత్వమాయుడా ఏధియజమానస్వాయుః
 ప్రదోభవ । కీదృశస్త్యం । హవిషోజుషాణః పురోడాశం సేవమానః । ఘృ
 తప్రతీకోఽఘృతోపక్రమః ఆఘారప్రయాజాదీనాం ఘృతేనపచాయమాన
 త్వాత్ । ఘృతయోనిః అవసానేవ్యనూయాజాదౌ ఘృతమేవయోనిః
 జన్మక్షత్వ త్తికారణం యస్యాఽసౌ ఘృతయోనిః తాదృశస్త్యం । మధుస్యా

దుతమం । చారుశోధిత త్వేన నిన్యులం గవ్యంఘృతంపీత్వా పితాపుత్రమి
 వ ఇమంయజమానమభితోరక్ష । ఇప్త్యన్తరంవిధతై “అగ్నయేజాతవేదసే
 పురోడాశమస్తాకపాలం నివన్పేరుభృతికామోగ్నిమేవ జాతవేదసగ్ స్వే
 న భాగధేయే నౌపధావతిసపవైసంభూతింగమయతి భవత్వేవ” (సం -
 ౨కా.౨ప్ర.౩౨) ఇతి । జాతవేదసే ఉత్పన్నధనాయ । భవత్వేవభూతింప్రా
 ప్నోత్వేవ । తత్ర పురోనువాక్యా “తస్మై తే ప్రతిహయాత్తే జాతవేదోవిచ
 షణ్ణే । అగ్నేజనామినుష్టుతిం ” ఇతి । వివిధాశ్చషణ్ణయో మనుష్యా
 యజమానాదయో యస్యాసౌచిచషణ్ణః । హేవిచషణ్ణే జాతవేదాగ్నే
 ప్రతిహయాత్తే ప్రతిదినంయజమానగృహం గచ్ఛతే తస్మై తే శోభనాంస్తుతిం
 జనామిజనయామి । అథయాజ్యా “దివస్పరిప్రథమం జజ్ఞే అగ్నిరస్త్యద్వి
 తీయం పరిజాతవేదాః । తృతీయ మపున్యమణా అజప్రమిధానసనం జరతే
 స్వాగీః” ఇతి । అగ్నిప్రథమం దివస్పరి ద్యులోకస్యోపరిజజ్ఞేనూయాయా
 పేణోత్పన్నః । అస్త్యస్పరి అస్తదీయమనుష్యలోకస్యోపరి జాతవేదాద్వితి
 యం జజ్ఞే ప్రసిద్ధిరుగ్నిరూపేణ ద్వితీయం జన్మప్రాప్తవాత్ । అపునము
 ద్రే తృతీయంజజ్ఞే బడబాసలయాపేణఉత్పన్నః । అజప్రంత్రిష్వపిజన్మసన్య
 మణాన్యమయజమానేషు మనౌనుగ్రహబుద్ధియన్యాసాన్యమణాః । ఏన
 మీదృశమగ్నిం ఇథానగిపురోడాశాదినా దీపయాత్ । స్వధీస్సాయత్తవి
 త్తః । జరతేజరాపర్యన్తం పరిచరతీ త్యథః । ఇప్త్యన్తరంవిధతై “అగ్నయే
 రుక్తతే పురోడాశమస్తాకపాలం నివన్పే ద్రుకామోగ్నిమేవ రుక్త
 వ్తగ్ స్వేన భాగధేయోవధావతి సపవాన్వి రుచందధాతి రోచతపవ”
 (సం-౨కా.౨ప్ర.౩౨) ఇతి । రుక్తతేకాన్తివతే । రోచతేకాన్తిమాత్ భవతి ।
 తత్రపురోనువాక్యా “శుచిగి పావకవన్యోఽగ్నే బృహద్విరోచసేత్వం
 ఘృతేభిరాహుతః” ఇతి । హే పావక శోధయితరగ్నేశుచిః వన్యశ్చ
 త్వం ఘృతప్రభృతిభిహావైః సమన్తాద్ధుతః సన్ బృహద్విరోచసే । అథ
 యాజ్యా “దృశౌ నౌరుక్తఉవాన్యవ్యవ్యద్దుమన్షణ్ణమాయః శ్రియేరు

చానః । అగ్నిరమృతో అభవద్వయోభియ్యోదేనం ద్యౌరజనయత్ సురే
తాః" ఇతి । దృశానోదశః నీయకూపః । రుక్ష్మస్పనణః సదృశోఽగ్నిః । ఉ
వాన్యనుమాత్యాదీప్త్యో వ్యద్యాత్ విద్యోతతే । కింకుమణి । చుమణిమణిం
ఇతరైరతిరసాః యం ఆయుఃజీవనం శ్రీయే శ్రయితుం రుచానోవాఞ్మూః ।
తథావిధోఽగ్నిః వయోభిరన్నై హావిభిః రమ్యతోఽభవత్ యద్యస్మా
దేనమగ్నిం ద్యౌర్యలోకవాసీ దేవగణస్సురేతాః సన్నజనయత్తస్మాద
స్యామృతత్వం యుక్తం । ఇప్త్యన్తరంవిధత్తే "అగ్నేయే తేజస్వతే పురోడాశ
మస్తాకపాలం నివహేత్ తేజసా మోఽగ్నిమేవ తేజస్వస్తగోస్వేనభాగ
ధేయే నోపధావతి స పవాన్తి నైజోదధాతి తేజస్వేనభవతి" (సం-౨౩ ।
౨ప్ర|౩అ) ఇతి । తేజస్వతే ప్రభావతే నియమనసామర్థ్యవలెవా । తత్రపు
రోసువాక్యా "ఆయదిషెన్మవతిం తేజఃసంభవతే తో నిషిక్తం ద్యౌరభీక ।
అగ్ని శ్శర్థమనవద్యరే యువానగ్ స్వాధియం జనయత్ సూనయద్భ" ఇతి ।
యత్రేజః ఇషె అభీష్టసిద్ధయే నృపతిం యజమానపాలకమగ్నిం ఆనమవ్రా
వానత్ వ్యాహ్నోత్, యదపిశుచిరేత శ్శుద్ధం బీజం మాతాపితృభ్యాం నిషి
క్తం తేన తేజసా తేన చ బీజేన ద్యౌః ద్యులోకస్థాఽగ్నిః । అభీకే ప్రత్యాస
న్నకాలే శర్థాదివిశేషణోపేతం పురుషం జనయదుత్పాదయతి । సూద
యచ్ఛవిరోధిసాపం నాశయత్పిపి । శర్థంబలవన్తం । అనవద్యం దోషరహి
తం । యువానంతరుణం । స్వాధియం స్వాధియత్తవితత్తం । అతో యజమానా
య తేజోదాతుమగ్నిః శక్నోతి । అభయాజ్ఞామాహ "స తేజీయసామ
నసా త్వోత ఉతశిక్ష స్వపత్యస్య శిక్షాః । అగ్నేరామోనృతమస్య ప్రభూ
తౌ భూయామతే సుష్టుతయశ్చ వస్వః" ఇతి । సః యజమానా త్వోతః
త్వయా రక్షితః । కేనసాధనేన । తేజీయసా అత్యన్తతేజోయుక్తేన మన
సా । ఉతశిల । కిచ్చహే అగ్నేస్వపత్యస్య శోభనపుత్రపాత్రాదియుక్తస్య
శిక్షోశ్శుక్తమిచ్ఛతః నృతమస్య మమ్యతమస్య మనుష్యేషు శ్రేష్ఠస్య యజ
మానస్య రాయశ్శిక్షుధనాదేహి । తే ప్రభూతౌ త్వదనుగ్రహణప్రభుత్వేన
తి వయం వస్వః వసుమత్తమాః సుష్టుతయశ్చ శోభనయుక్తౌ బహుయా

గానుస్థానేన స్తాత్రశస్త్రైః ప్రభూతాభూయాన్తు. ఇష్ట్యంతరంవిధతే “అగ్నేయేసాహస్త్వాయ పురోడాశవష్టాకసాలం నివహేత్ సీతుమాణోగ్నిమేవ సాహస్త్వగ్నేస్యేన భాగధేయేనోపధావతి తేనైవసహతే యగ్నోసీతుతే” (సం-౨కా.౨ప్ర.౩౮) ఇతి । సాహస్త్వాయసహిష్టవే వైరిణావభిభవితే । సీతుమాణః సోధుచాభి భవతుమిచ్ఛుః । యంత్రైరిణం సీతుతే తంతేనాసుగృహీతోఽభిభవతి తత్రపురోసువాక్యా “అగ్నేసహస్త్వమాభర ద్యున్నస్య ప్రాసహరయం । విశ్వా యశ్చక్షుషాణీరభ్యాసా వాజేషు సాసహత్ ” ఇతి । హే అగ్నేద్యుమ్న స్యాప్తదీయస్య యశసః సహస్త్వం అభిభవితారం తైరిణం ప్రాసహ ప్రసభం అభరఅన్నద్యుశే సమానయిరయంతదీయం ధనశ్చానయియో భవా చక్షుషాణీ మనుష్యసేనా విశ్వా ఆస్త్వప్రతిపక్షగూతాః పర్వా అభ్యాసాహసత్ అభిభవేత్ । కింనిమిత్తం । వాజేష్వప్తదీయే స్వస్నేషు నిమిత్తభూతేషు । కేసోసాధనేన । ఆసాత్వస్తన్నిధానేన పరాభిభవాయ త్వస్త్వన్నిధ్య త్రిక్షత్రయతోనాపేక్షితశ్చత్యథః । అథయాజ్యా “త్వసుగ్నేప్రుతనాసహగ్ రయగ్ సహస్వ అభరత్వగ్ హిసంత్యో అద్యుతో దాతావాజస్య గోమతః ” ఇతి । హే అగ్నే తంత్రం సహస్వఅభిభవస్వ । పుతనాసహం పరకీయసేనాభి భవతుమం రయంధనం అభరఆహర । హియస్తాత్ స్వం సత్యః పరమార్థభూతోబాధరహితః । అద్యుతః ఆశ్చయః చరిత్రః । తస్మాద్గోమతో బహుగోయక్తస్యవాజస్యాన్నస్య దాతా త్వమేవ । ఇష్ట్యంతరం విధతే “అగ్నేయేన్నవతే పురోడాశవష్టాకసాలం నివహేద్వ్యం కామయే తాన్నవాన్త్యామిత్యగ్నిమేవాన్నవస్త్రగ్నేస్యేనభాగధేయేనోపధావతి సప్తవైసహస్త్వవస్త్రం కరోత్యన్నవానేవ భవతి” (సం-౨కా.౨ప్ర.౪౦) ఇతి । అన్నవతే బహ్వాన్నయక్తాయ । తత్రపురోసువాక్యా “ఉతౌన్నాయ వశాన్నాయసోమవృష్టాయ వేధసే । స్తోమైవిధేమాన్నయే ” ఇతి । అగ్నేయే స్తోమైస్తోత్రైవిధేమపరిచయ్యాంకుయాం । కీన్మశాయ । ఉతౌన్నాయవశాన్నాయ ఉతౌవృషభః వశావధ్యా తత్పశుద్వయం క్వచిద్యాగేహవిష్టేన శ్రూయతే

“యోభ్రాతృవ్యావాన్వ్యోత సస్పర్శమానో వైష్ణవరుణో వశామాల
 భేతైన్రముతాణం” ఇతి । యద్యప్యత్ర దేవతా అన్య తథాపిహవిరగ్నావే
 వహూయత ఇతి అగ్నిరుతూ నోవశాన్నశ్య । ఏతదన్నాంతరస్యాప్యప
 లక్షణం । సోమయక్తాని పృథస్త్రాత్రాణి యస్యాసోమపుష్టః । అనేకస్త్రా
 త్రసత్కృతదేవతా సంయుక్తః సోమోప్యస్యాన్న మిత్యర్థః । వేదసే అ
 న్నస్యవిధాత్రే । అథ యాజ్ఞా “వద్వాహిసూనో అస్యన్తసద్వా చక్రే
 అగ్నిజ్ఞానుపాజ్ఞాన్మంసత్వన్నఊజ్ఞాసన ఊజ్ఞాంధారాజేవజేరవృకేతే
 ప్యస్తః” ఇతి । హిసూనోపుత్రవచభిమత కారిన్నగ్నే త్వంవద్వాసి వద
 త్యనయేతివద్వా వాక్తదభిమానిదేవత్వేన తద్రూపోసి । అస్మిన్నర్థే శ్రుత్య
 న్తరస్సనిధి ద్యోతనాయహిశబ్దః । అగ్నివాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశత్”
 ఇతి శ్రుత్యంతరం । సోగ్నిరస్తదర్థమన్నం అజ్యగృహం చక్రే । తన్నాను
 సుపాతాత్ వివాహాగ్నిజ్ఞాయమాన ఏవగృహాశ్రమం కారయతి । కీదృ
 శోఽగ్నిః । అన్తసద్వా అద్యత ఇత్యద్వాన్మం తప్తిన్నత్వనిసేదతీతి అన్తస
 ద్వా । భుక్తమన్నంజరయతుం జతరాగ్నిరూపేణ అత్రసేదతి । కేనవ్యాపా
 రేణాన్మం అజ్యచక్రే । జనుషాజన్తమాత్రేణ నతువ్యాపారాన్తరేణాసహి
 సజ్జల్పసిద్ధస్య వ్యాపారాపేక్షాన్తి । హే ఊజ్ఞాసనే రసప్రదత్వం నో
 స్తృభ్యం ఊజ్ఞాంరసంధాధేహి । రాజేవజేఃరాజా యథా జయతి తద్వజ్జ
 య । వృకవద్ధింసకౌవృకః । అవృకేహింసా దోషరహితే యజమానేత్వ
 మనుగృహీతుం అన్తఃక్షేపిణవససి । ఇప్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయేన్మా
 నాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నివశేషేద్యం కామయేతాన్నాదః స్యామి
 త్యగ్నిమేవాన్నాదగ్నేస్విన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనమన్నా
 దం కరోత్యన్నాద ఏవ భవత్యగ్నయేన్మపతయే పురోడాశ మష్టాకపా
 లం నిర్వశేద్యం కామయేతాన్నపతిః స్యామిత్యగ్నిమేవాన్నపతిగ్నేస్విన
 భాగధేయే నోపధావతి స ఏవైనమన్నపతిం కరోత్యన్నపతిరేవ భవతి”
 (సం - ౨౧ । ౨౪ । ౪౮) ఇతి । అన్నమతీత్యన్నాదః । తీత్రదీపనయుక్తః
 అన్నపతిః బహ్వాన్నస్యాసి । ఆనయోరపి ఇప్యోరన్నమాత్రలిక్ష్మసాధార

శ్వాత్ పతదేవయాజ్యా పురోనువాక్యా యుగళం ద్రష్టవ్యం । యద్వా
 శాఖాంతరేష్వన్నావలింగకం అన్నపతిలిక్తకంచాన్వేషణీయం । ఇష్ట్యంత
 రం హవిస్త్రయోపేతం విధత్తే “అగ్నయేపవమానాయ పురోడాశమస్తాక
 పాలం నివహేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే జ్యోగామయావీయ
 దగ్నయే పవమానాయ నివహేతి ప్రాణమేవాన్త్రి తేనదధాతి యదగ్నయే
 పావకాయ వాచమేవాన్త్రి తేనదధాతి యదగ్నయే శుచయ ఆయురేవా
 న్త్రి తేనదధాత్యుతయదీతానుభవతి జీవత్యైవ” (సం-౨కా-౧౨ప్ర-౪౮)
 ఇతి పవమానాయ పాపానాం శోధయిత్రే । పావకాయపాపానాం శుద్ధి
 హేతవే శుచయే ఔజ్వల్యహేతవే । ద్వితీయ తృతీయ వాక్యయో రపి
 పురోడాశమస్తాకపాలం నివహేతి త్యనువతతే । జ్యోగామయావీ దీ
 ఘురోగయుక్తః । ఉతతపిచ యద్యపి ఇతానుగతానుగ్భవే తథాపి
 జీవత్యైవ, తత్రనీరోగో భవతీతి కిముచక్తవ్యం । పునీరప్యేతామేవేష్టిం ఫ
 లాంతరాయవిధత్తే “పతామేవనివహే చ్చక్షుషామోయదగ్నయే ప
 వమానాయనివహేతి ప్రాణమేవాన్త్రి తేనదధాతి యదగ్నయే పావకా
 యవాచమేవాన్త్రి తేనదధాతి యదగ్నయే శుచయే చక్షురేవాన్త్రి తేన
 దధాతి ఉతయద్యన్తో భవతిప్రైవవశ్యతి” (సం-౨కా-౧౨ప్ర-౪౮) ఇతితత్ర
 ఫలభేదేన ద్వివిధాయామస్యామిష్టోద్రక్తమహావిషః పురోనువాక్యా “అ
 గ్నాయాగ్నోపి పవస ఆసువోజ్జమిషంచనః । ఆరేభాధస్వ దుచ్చనాం”
 ఇతి । హే ఆగ్నే ఆయాంవ్యస్తదీయ జీవనాని పవసేయథా వధతే త
 థా శోధయసే । ఉజ్జాంక్షీరాదిరసం ఇషమన్నాన్నోస్తాకమానువ ఆ
 భిముఖ్యైనప్రేరయ । దుచ్చనాముపద్రవం ఆరెనూరేనత్వా బాధస్వ వినా
 శయ । అథయాజ్యా “అగ్నేవవస్వస్వపా అస్త్యేవచాస్సువీయం । దధ
 త్వోషగ్ రయింసుయ” ఇతి । హే ఆగ్నే శోభనమపః కర్తయస్యాసౌ స్వ
 పాః తాదృశస్త్యం । అస్త్యే అస్తదీయం వచో బ్రహ్మవచాసంసువీయం
 శోభనం సామర్థ్యం పవస్వశోధయస్వ వధాయైత్యర్థః । పుష్టింరయం
 ధనం మయిదధత్ స్థాపయ । ద్వితీయహావిషః పురోనువాక్యా “అగ్నే

పావకరోచిషా మన్త్రీయాదేవజిహ్వయా | ఆదేవాన్ వక్షియక్షిచ" ఇతి |
 హే అగ్నేపావక శోభక దేవద్యోతనాన్తక రోచిషాదీప్తిమత్వా మన్త్రీ
 యాశ్శక్త్యాణా జిహ్వయావాచాదేవాన్ వక్షియక్షి ఆవహ యజ చ | అథ
 యాజ్ఞా " సనగిపావక దీపివోఽగ్నేదేవాగ్ ఇహోవహ | ఉపయజ్ఞగ్హ
 విశ్వసః" ఇతి | హే పావకశోభక దీపివో దీప్యమానాగ్నే నోఽస్త్యదధణం
 దేవానిహ కర్తవ్యనితవహ | అస్మాకమిమం యజ్ఞం హవిశ్చ ఉపదేవసమీపే
 ప్రాపయ | తృతీయహవిషగి పురోఽనువాక్యా " అగ్నిశ్శుచివ్రత తమశ్శు
 చివిప్రశ్శుచిక్రవః | శుచీరోచత ఆహుతః" ఇతి | అయమగ్నిః ప్రథమం
 తావచ్ఛుచివ్రతతమః స్వతపవశుచివ్రతతమః అతిశయేన శుద్ధీవ్రతమాచ
 రణం దాహపాక ప్రకాశరూపం యస్యాసాతాదృశః | తతఃఉధ్వణం విప్రా
 భిమానిత్వాదపిశుచిః | తతోఽపూర్వధ్వణం విద్వదభిమానిత్వేనశుచిః | తతో
 ఽపూర్వధ్వణం హవిముఖ్యేనహుతః | శుచిర్దీప్తిమాన్ రోచతేశోభతే | అథ
 యాజ్ఞీ " ఉదగ్నే శుచయస్తవ శుక్రాభ్రాజస్తకరతే | తవద్యోతీగ్మ్య
 చయః" ఇతి | హే అగ్నే శుచయః శుద్ధాస్తవశుక్రా రశ్మయోభ్రాజస్తః
 ప్రకాశమానాః ఉదీరతే ఉద్రచ్చన్తి | తథాచయః పూజకాః జ్యోతీంషి
 భాసకాని దేవతానూపాణి ప్రాపువన్తి ||

|| అత్రవినియోగసక్రహః ||

" త్వం యాజ్ఞారుద్రపద్యానై హ్యగ్నిస్సరభిసంయుతే |
 అక్రంతౌనువతే ‡ తుభ్యం కామినీశ్రేష్ఠమిత్యసా |
 యవిస్తయత ఆయుస్త ఆయుష్కృతఘోషరి |
 జాతవేదయుతేతస్మై శుచీరుక్తయుతేతథా ||
 ఆయత్రేజోయుతేహ్యగ్నేః సాహన్త్యసుణసంయుతే |
 ఉతౌన్నసంయుతేహ్యగ్నే పవమానయుతేతథా ||
 అగ్నేపావకవత్సగ్నిః శుచావస్తోచపింశతిః" ఇతి ||

‡ యజే ఇతి కాంచీపాఠః.

అశ్రమిమాంసానాస్తే.

అథ ఛందః.

త్వమగ్నేరుద్ర ఇత్యాదయఃపట్ । అశ్యామతం, సస్యేతాన, ఆయు
దా అగ్నే, దివస్పరి, రృశానోరుక్త, ఆయదేషే, సతేజీయస్సావద్వాపి.
సూసో ఇతిచత్రిష్టభః తుభ్యంతా, శ్రేష్ఠంయవిస్త, తస్మైతే, శుదిగపావ
కొటొన్నాయ్యైత్యేతా, అగ్న ఆయుగ్ంపి, ఇత్యాదయశ్చ పట్ గాయ
త్ర్యం ఆయుష్టే, గ్నైసహంతం, త్వమగ్నేవృతనా సహమి త్యేతాలనుష్టుభః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయో వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహర్షం నివార్యం ।

పుమర్థాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమసౌశ్వరం॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మసౌశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ
విద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠక స్సమ్మాణః.....*

హరిః ఓం తత్ సత్ బ్రహ్మ వేదానమస్తు.

౧౨

శ్రీవేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ హరిః ఓమ్. ❖

అదేదేగ్రాహ్యధ్వరకృణ్ణేవేభ్యో గచ్ఛీర మిమషధ్వరం కృణ్య
త్రమేష పువినేస్త్రాయ సోమగ్ సుమతం మధుమంతం పయన్వంతం పృష్టి
వని మిష్టాయ త్వా పృత్రీస్తు ఇష్టాయ త్వా పృత్రీ తుర ఇష్టాయ
త్వాభిమా త్ను ఇష్టాయ త్వాదిత్యవత ఇష్టాయ త్వా విశ్వదేవ్యావ
తే త్వాత్రాస్థ వృత్రీతురో రాధోగూర్తా అమృతస్య పత్నీస్తా దేవీదే
వత్రేమం యజ్ఞం ధత్తో పహూతాసోమస్య పితౄతోపహూతో యుష్మాకం॥

సోమ్యపిబతు యత్రేసోమదివి జ్యోతిర్యత్పృథివ్యాం యదురావంతరి
క్షేతేనాస్త్రే యజమానా యోరురా యా కృణ్యధిదాత్రే వోవోధిషణే
వీడూ సతీ వీడయేథా మూర్ధ్నం దధాథా మూజ్ఞం మేధంతం మావాగ్
హిగ్ సిషంమా మాహిగ్ సిష్టం ప్రాగసాగుదగధరాక్తాస్త్రా దిశ ఆధావన్వ
ప్స నిష్వర। యత్రే సామాదాభ్యం నామ జాగృవి తస్మైతే సోమ సో
మాయస్వాహా ॥ ౨ ॥

యుష్మాకగ్ స్వరయత్రై నవచ ॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ప్రథ
మోనువాకః॥ ❖

(౨)

శ్రీసరస్వత్యైనమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే

ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యోశ్వసితం నేనా యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్.

నిఘమే తమహంవన్దే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥

తృతీయప్రపాఠకే ప్రాధాన్యేనాగ్నిషోమీయ పశుష్ట ప్రతిపాత్తితః ।
తతః ఊర్ధ్వం వసతీవరీగ్రహణం చోక్తం । తావతా సుత్యాదివసాత్ పూ-
ర్వదివసేషు యతః ర్తవ్యం తత్ సమాప్తం । తతః ఉపరితనే నానువాకే
న సుత్యాదివసక ర్తవ్యప్రారంభ్యాయ సోమోపావిహరణముక్తం । అథ
చతుర్థ ప్రపాఠకే సుత్యాదినే కర్తవ్యాగ్రహః । ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్య-
తై । తతః అనువాకాగ్ధా వినియోగసజ్జగ్రహ దర్శితాః॥

“గ్రహప్రశ్నైఽనువాకాస్తు చత్వారింశదిహేవాదితాః ।

సోమూభిషవపకస్త్వి పంచత్రింశత్సుతన్త్రహాః॥

దాక్షిణ్యాసమిష్టాఖ్య యజాంష్యవభృథస్తథా ।

కావ్యయాజ్ఞాఇతిప్రోక్తా అగ్ధాఅత్రానువాకగాః”॥ ఇతి॥

ప్రథమానువాకే పాత్రేషు రసగ్రహణాయ పూర్వముపా వహృత-
స్య సోమస్యాభిషవో విధీయతే । కల్పః “అతై తేహంగ్రాన్తాంయః సుతస్తు-
రివతమాదత్తై । దేవస్యత్వాసవితుర్ ప్రసవైఽశ్వినోబాహుభ్యాం పూర్ణో-
హస్తాభ్యామాదద ఇత్యాదాయ అభిషున్త్రీయతే, గ్రావాస్యధ్వరకృజ్జే-
వెభ్యో గమ్భీరమివ ధ్వరం కృధ్యున్తమేన పవినేన్ద్రీయ సోమగనుమ-
తం వధుమన్తం పయస్వీన్తం వృష్టివనిమితీ” అదద ఇత్యామ్నాతో మ-
న్ద్రోదేవస్యత్వేత్యసేన పూరితః । హేగ్రావక అభిషవసాధన త్వం యజ్ఞ-

నిష్పాదకో దృఢః పాషాణోఽసి తతశ్చనం యజ్ఞందేవేభ్యః దేవార్థం గ
 మ్భిరం గహనం కురు | ఉత్కృష్టేన వజ్రసదృశేన త్వయాఽహం సోమమీ
 దృశంకరోమి | కీదృశం | సుషుతం సన్యగభిషుతం | మధుమంతం స్వాదు
 త్వాపేతం | పయస్సంతం క్షీరవత్ రసోపేతం | పృష్టివనిం ఆహుతిసూర్య
 ద్వారా పృష్టిప్రదం | తథాచస్త్యతే ||

“అగ్నోపాస్తాహుతి సుమ్యగాదిత్యముపలిస్తతే |

అదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టి వృక్షేష్టరన్నంతత్యప్రజాః” || ఇతి ||

ఇద్వార్థమేవ సామం కరోమి | విధత్తే “దేవస్య త్వా సవిత్కుల ప్ర
 సవ ఇతి గ్రావాణమాదత్తే ప్రసూత్యా అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహా
 శ్వినోహిదేవానామధ్వర్యు ఆస్తాం పూర్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహాయత్త్యే”
 (సం-౬కా|రప్రర౮) ఇతి | గ్రావాసీతి మంత్రీ ఉపేక్షితః | కల్పః “అథే
 నంప్రాశ్చం ప్రత్రిత్య పీత్రస్య రాజానం గ్రావాణముపాంశు సవసమభిమి
 మితే | ఇద్వార్థాయ త్యా వృత్రతుర ఇద్వార్థాయ త్యాభిమాతిన్ను ఇద్వార్థాయ త్యా
 దిత్వవత ఇద్వార్థాయ త్యా విశ్వదేవ్యావతే” ఇతి | హే సామ త్యామిద్వార్థం
 మిమేకీదృశాయేద్వార్థాయైవృత్రఘ్న మేఘవిదారయిత్రైవృత్రతురే వృత్రా
 సురఘాతి నే | అభిమాతి ఘ్న పాపఘాతినే అదిత్యార్థం తృతీయసవసే గృహ్య
 మాణత్వాదాదిత్యవతే | ప్రాతస్సవసే విశ్వా దేవానుద్దిశ్య గృహ్యమాణ
 త్యా ద్విశ్వదేవ్యావతే | విధత్తే “పశవోవై సామో వ్యాన ఉపాగ్ శుసవనో
 యదుపాగ్ శుసవన మభిమిమితే వ్యానమేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కా|
 రప్రర౮) ఇతి | పశుప్రాప్తిహేతుత్వాత్ సామస్యపశుత్వం | “ప్రాణా
 పానౌవా ఏతౌ యదుపాగ్ శ్వంతర్యామావ్యాన ఉపాగ్ శుసవనః” ఇతి
 గూపకం వక్ష్యతి | అతోఽస్యవ్యానత్వం | ఉపాంశునామకగ్రహార్థం సా
 మః సూయతే యెనపాషాణేన స ఉపాంశుసవనః తమభిలక్ష్య సామో
 మాతవ్యః | సర్వమనై ప్రిష్టివ్రీశబ్ద ప్రయోగస్య తాత్పర్యమాహ
 “ఇద్వార్థాయత్యేద్వార్థాయత్యేతి మిమీత ఇద్వార్థాయహిసామ ఆహ్రీయతే”
 (సం-౬కా|రప్రర౮) ఇతి | సామికదేవేష్వివ్రీస్య ప్రాధాన్యం ఇవ్వపీత

స్యోత్వాది మంత్రస్య చ ప్రసిద్ధిం హి శబ్దాద్యోతయతి విధతైః “షష్ఠ్యకృత్సో
 యజుషామిమితే షష్ఠ్యాక్షరా పజ్జిగ్గి పాజ్జిగ్గి యజ్ఞోయజ్ఞ మేవావరు
 దై షష్ఠ్యకృత్సప్తాష్టిం దశసమృద్యనై దశాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజై
 వాన్నాద్యమవరుదై” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪౨) ఇతి । సోమో యథాక్రీతః
 తద్వదయమపి మాతవ్యః । కల్పః “అథమితం రాజానం హోమోత్సవమ
 సే యాభిరుపస్యజతి, శ్వోత్రాఘృతృతురో రాధోగూర్తా అమృతస్య వత్సీ
 స్తా దేవీదైవత్రేమం యజ్ఞం ధత్తోపహూతాః సోమస్య పిబతోపహూతో
 యుష్మాకగ్ సోమ్యపిబతు” ఇతి । హే ఆపో యూయమేవం విధాన్త । కిం
 విధాః స్థ కీదృశ్యేతి శ్వాత్రాః శీఘ్రకారిణ్యః । వృత్రతురో వృత్తృఘాతివ్యః ।
 రాధోన్నం గూర్తాః సమృదయతు ఋద్యతాః । అమృతస్య సోమస్య ప
 త్సీకపాలయిత్ర్యః । తాస్తథావిధా యూయం దేవీదేవతారూపాః । దే
 వత్రాదేవేషు ఇమమస్తదీయం యజ్ఞంస్థాపయత । కిష్కోపహూతా అను
 జ్ఞాతాః సత్యః సోమస్యాంశం పిబత సోమశ్చానుజ్ఞాతో యుష్మాకమరిశం
 పిబతు । ఉప హూతాసోమస్య పిబతేత్యస్య మంత్రాంశ స్వాభిప్రాయ
 మాహ “శ్వోత్రాఘృతృతుర ఇత్యహైషవా అపాగ్ సోమవీధః” (సం-
 ౬కా|౪|ప్ర|౪౨) ఇతి । అన్తిన్నన్త్రై పిబతేతి యదుత్యైత తదేవాదైవతా
 నాం సోమపానం । వెదనం ప్రశంసతి “యవవం వెదనాప్సాన్వత్త్రిమా
 చ్ఛ్వాతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪౨) ఇతి । జలై మరణం నప్రాప్నోతి । బోధా
 యనః “అతైనం ప్రయాతి, యతైసోమదివి జ్యోతి యత్పుధివ్యాం
 యదురావస్తరితే తేనాన్తై యజమానాయోరురాయా కృధ్యధిదా
 త్రేవోచః” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “యతైసోమదివి జ్యోతిరితి రాజానమభి
 మన్త్రీయతే” ఇతి । సోమత్రిషులోకేషు త్వదీయం యజ్జ్యోతిరస్తి
 తేనజ్యోతిమా అన్తై యజమానాయ రాయా ధనేన సమృద్ధింకురు విస్తీర్ణం
 స్థానంకృధికురు । కిష్ట అధికోయం యజమానో భక్త్యైతి దాత్రే ఫలప్ర
 దాయెన్ద్రీయ బ్రూహి । దీవీత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ “యతై సోమదివి

జ్యోతిరిత్యాహేభ్య ఏవైనం లోకేభ్యః సమ్మరతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|ర|అ|)
 ఇతి । లోకత్రయేనైవం సోమంసహ్యకోపయతి । కల్పః “తిరశ్చర్మఫలకే
 అభివృశతిధిపణేపీడూ సతీపీడయథా మూర్జం దధాథా మూర్జంమేధత్తం
 మా వాగ్ హిగ్ సిషం మామాహిగ్ సిష్టం” ఇతి । హే ధిపణే సో
 మస్యశర్మణో వాధారయిత్ర్యో పీడూసతీవిష్టభే సత్యో పీడయథాం పు
 నరప్యభిషవాది ఘాతేన విశ్లేషోమాభూదితి దృఢం సైవ్యయతం । ఊర్జంసో
 మరసం దధాథాం యువాంధారయతం । ఊర్జంమేమహ్యం ధత్తంప్రయ
 చ్చతం । అహం యువాం మాహిగ్ సిషం । యువామపి మామాహిగ్ సి
 ష్టం మన్తోయముపేక్షితః । కల్పః “ఏకగ్రహాయోష్టగ్ రాజానముపరి
 స్యుప్యహేతూత్యవమసెగ్ శూనవధాయ తస్మిన్ గ్రావాణ ముపాగ్ శు
 సవనముపరి నిధాయ త్రిప్రవక్షిణముపరి పరిష్లావయన్ గ్రాభమువైతి,
 ప్రాగపాగుదగధరాగితి, యాం భార్యాం కామయేత తాం మనసాధ్యా
 యోత్, అన్యునిష్వరేతి” ఇతి । “ప్రాగపాగుదగధరాత్తాస్త్యాదిత ఆధా
 వత్స్వప్యనిష్వర” ఇతి మన్త్రీపాతః । ప్రాగాదయో యాదితస్తాః స
 ర్వాః హే సోమ త్వాం ప్రత్యాభిముఖ్యేనధావన్తు । హే అన్యు మాతృ
 ఘానీయ సోమనిష్వర అంశుభ్యోరసాత్త్వా నిర్గచ్ఛ । ప్రాగాదిమన్త్రీసో
 మనిగ్రహణహేతుత్వాన్నిగ్రాభ ఇత్కుచ్యతే । ఉపరవోభిషవాధారసిపా
 మాణః । తస్మిన్ సోమమవస్థాప్య నిగ్రాభమన్త్రీం పఠేత్ । దిశామాధావ
 నోక్తేస్తాత్సర్వమాహ “సోమోవై రాజా దిశోఽభ్యధ్యాయత్స దిశోఽ
 నుప్రావిశత్ ప్రాగపాగుదగధరాగిత్యాహ దిగ్భ్యుపవైసగ్ సమ్మరత్యథో
 దిత ఏవాస్తాఅవరుద్ధే” (సం-౬కా|ర|ప్ర|ర|అ|) ఇతి । అన్యుమాత రిత్యాద
 యశ్చబ్రాః (స్త్రీ)ణాముపలాలనాయ ప్రయుజ్యతే, అతోఽన్యుశబ్ద ప్రయోగే
 ణాత్ర తద్ధ్యానవిధిసూచ్యత ఇత్యభిప్రేత్య వ్యాచక్షే “అన్యునిష్వరేత్యా
 హ” (సం-౬కా|ర|ప్ర|ర|అ|) ఇతి । యస్తాదంబేత్కుపలాలనమాహ తస్మా
 ద్ధ్యాయే దిత్వభిప్రాయః । వెదనంప్రశంసతి “కాముకా ఏసగ్ (స్త్రీ)యో
 భవన్తి యవంవెద” (సం-౬కా|ర|ప్ర|ర|అ|) ఇతి । కల్పః “ప్రతిప్రస్థాతా

రాజన్యేవాంశూ ద్వౌద్వాపిసృజతి, యతైసోమాదాభ్యం నామజాగృ
 వి తస్మై తేసోమసోమాయస్వాహా” ఇతి । యస్సోమ ఉపాంతుగ్రహాయ
 పర్యాప్త ఉపరేన్యప్తః శ్వౌత్రాస్థతి మన్తేనై వసతీవరీభి రుపసృప్తప్ర
 స్తాత్ సోమాదపాదాయ పడంశవః స్థాపితాః । తథాచోక్తం “ఉప
 సృప్తస్య రాజ్ఞః పడంశూనాన్త్రాసన్ శ్లిష్టానాదాయచన్యూణినిధాయ”
 ఇతి । త్రిష్వపినవనేషు మహాభిషవేషు తేషాం షణ్ణామంశూనాం మధ్యే
 ద్వౌ చ్చావంశూ సంసృజేత్ । హే సోమ త్వదీయం యన్నాను శత్రుభి
 రదాభ్యం అతిరసూర్యం జాగృవిజాగరూకం హేసోమతస్మై సోమాయ
 తే తాదృక్సోమ నామధారిణే తుభ్యమిదం సోమాంతున్వయం స్వాహా
 హుతమస్తు । సోమాయేత్యుక్తై రభిప్రాయమాహ “యతై సోమాదాభ్యం
 నామజాగృపీత్యా హైవవై సోమస్య సోమవీధః” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౧)
 ఇతి । యథాపహ్నా హేమానుమన్తరేణైవాపాం సోమపానముక్తం త
 థాసోమస్యాప్యేష ఏవం మన్తేనైశాంతున్వయ ప్రక్షేపః । సోమపానం వె
 దనం ప్రశంసతి “య ఏవం వెదనస్సోమ్యామూర్తి మాచ్ఛన్తీ” (సం-౬కా|
 ౪|ప్ర|౪|౧) ఇతి । సోమయాగవిశాశం న ప్రాప్నోతి । షణ్ణామంశూనాం స
 ష్టాతాత్ పృథక్గరణంవిధత్తే “ఘ్నన్తివా ఏతత్సోమం యదభిషన్యన్త్య
 గ్ సూనపగృహ్ణాతి త్రాయతేవవై నం” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౧) ఇతి । అంశూ
 నామపనయనేచ అభిషవరూపా ద్వధా దేనంసోమం పాలయతి । మహా
 భిషవేతత్సంసగం విధత్తే “ప్రాణావా అగ్ శవః షశవః సోమోగ్ శూ
 న్వునరపి సృజతి ప్రాణానేవ పశుషుదధాత్” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౧) ఇతి ।
 త్రిష్వపినవేషు పృథగంశుసంసగం విధత్తే “ద్వౌద్వాపి సృజతిస్తా
 ద్వౌ ద్వౌప్రాణాః” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౧) ఇతి । చతుశ్రోత్ర ఘ్రాణేంద్రి
 యరూపాః ప్రాణాః ప్రత్యేకం ద్వౌద్వౌశూత్వా తత్తద్భిదేషు వర్తన్తే॥

॥ అత్రవినియోగసర్వస్వః ॥

“ఆదదేఽశ్చ సమాదాయ గ్రావాసీత్యభిమన్త్రయేత్ ।

ఇద్వాసోమమితిపశ్చ శ్వౌత్రానిగ్రాభ్యసేచనం॥

యత్తైసామంమన్త్రయిత్యా ధీషేతిఫలకెస్మ్యశేత్ ।

ప్రాకృత్రి ప్రదక్షిణాస్తావోహ్యహ్యవత్సంవివిన్తయేత్ ॥

యత్తేమహేత్యభిషవేహ్యంశుయోగొనవెరితాః ॥ ఇతి ॥

ఇతి శ్రీమాధవీమే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండై చతుర్థప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

బ్రాచస్పతయే పవస్వవాజి స్వృషా వృణ్ణో అగ్ శుభ్యాం గభస్తిపూ.
తో దేవో దేవానాం పవిత్రమసి యేహం భాగోఽసి తేభ్యస్త్యా స్వా
హృతోఽసి మధుమతీర్హ ఇష్యక్యన్తి విశ్వేభ్యస్త్యేన్ద్రియేభ్యో దివ్యే
భ్యర్హిపార్థి వేభ్యో మనస్త్యా త్రూవో వర్తిత్ మన్వహిస్వాహా త్వాసుభవ
స్సూర్యాయ దైవేభ్యస్త్యా మరీచిపేభ్యవషతే యోగిప్రాణాయత్వా ॥౧॥

వాచస్పత్య చత్వారిగ్ శచ్చ ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై చతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీ
యోఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ఉపాంశుగ్రహణాయ సోమాభిషవసన్నాహేనా
ఽభిహితః । అథ ద్వితియేనూపాగ్ శుగ్రహేనాభిధీయతే । బోధాయ
నః “అన్తర్హథాతి ప్రతిప్రస్థాతాప్రథమాభ్యామగ్ శుభ్యా మానయత్యధ్వ
ర్యువాచ స్పతయే పవస్వవాజిన్ద్రియైర్హథాతి, ప్రతిప్రస్థాతా వృణ్ణ
మాభ్యామగ్ శుభ్యా మానయత్యధ్వర్యువృహా వృణ్ణో అగ్ శుభ్యాం గభ
స్తిపూత ఇత్యన్తర్హథాతి ప్రతిప్రస్థాతో త్రూమాభ్యామగ్ శుభ్యామానయత్య
ధ్వర్యుదేవోదేవానాం పవిత్రమసి యేహం భాగోఽసి తేభ్యస్త్యా” ఇతి ॥

అపస్తంబుప్రైవకమస్త్రీతామాహ “అష్టాకృత్వోఽగ్రేభిషుణోత్యథ ప్రతి
 ప్రస్థాతోపాగ్ శుపాత్రంధారయన్న పాత్రా నాముపరిద్వావగ్ శూ అస్త
 దణధాతి తస్మిన్నభిషుత మధ్వర్యురజ్జలి నాభిగృహ్లాతి వాచస్పతయే పవ
 స్వవాజిన్ని త్యేవం విహితోద్వితీయస్త్రీతీయశ్చపి వా ఏకాదశకృత్వో
 ద్వితీయమభిషుణోతి ద్వాదశకృత్వస్త్రీతీయం” ఇతి । హే నాజీ అన్న
 ప్రద సోమపతయే సాలక దేవార్థంవాచస్పశ్చాభినా మత్రైణపవస్వశుద్ధో
 భవ । వృషారసరూపత్యేన వర్షణసమర్థస్త్యం గభ స్తిపూతః పూర్వమర
 జ్యే సూర్యరశ్మినాపూతః ఇదానీస్తు వృష్ణోవృషణసమర్థస్యసోమ
 స్యాంశుభ్యానుస్తథాపితాభ్యాం పవస్వ । కీఞ్చ । త్వమపి దేవ ఏవసథాదే
 వానాం సోమపాం పవిత్రం శుద్ధిహేతురసి । యేహందేవాసాం భాగోఽ
 సి తేభ్యోదేవేభ్యస్త్యాం గృహ్లామి । విధతై “ప్రాణోవా ఏషయ దుపాగ్
 శుయేవచాగ్ శ్వగ్రా గ్రహగృహ్యంతై ప్రాణమేవానుప్రయన్తి” (సం-
 ౬కాం|౪|ప్ర|౫౭) ఇతి । యజ్ఞస్యప్రాణస్థానీయ ఉపాగ్ శుః । అపానవా
 గాదిస్థానీయాస్త్యస్త్రయామైస్త్రీవాయ వాదయః । అతః ప్రాణత్వే
 న ముఖ్యత్వాత్ ప్రథమత స్తగ్రహణం యుక్తం । త్రిమపర్యాయేషు విల
 ట్టణసంఖ్య విశిష్టమభివచం విధతై । “అరుణో హస్తా హృషవేళిగిప్రా
 తః సవనపవాహంయజ్ఞగ్ సగ్ స్థాపయామి తేనతతః సగ్ స్థితేన చరానీ
 త్యష్టాకృత్వోఽగ్రేభిషుణోత్యస్తాక్షరాగాయత్రీ గాయత్రం ప్రాతస్సవనం
 ప్రాతస్సవనమేవ తేనాహ్న త్యేకాదశే కృత్వోద్వితీయమేకాదశాక్షరా
 త్రిష్టవత్రైష్టభం మాధ్వనినగ్ సవనంమాధ్వనినమేవ సవనం తేనాహ్న
 తిద్వాదశకృత్వస్త్రీతీయం ద్వాదశాక్షరా జగతీ జాగతం తృతీయసవనం
 తృతీయసవనమేవ తేనాహ్న త్యేతాగ్ హవావస యజ్ఞస్యసగ్ స్థితి ము
 వాహాఽసగ్ స్థాయాః సగ్ స్థా తద్యద్యజ్ఞస్య సగ్ స్థితస్యసగ్ స్థతి”
 (సం-౬కాం|౪|ప్ర|౫౮) ఇతి । ఉపవేశస్యపుత్రగి కశ్చిదరుణనామాయథోక్త
 త్రివిధాభివచ రూపామేవ యజ్ఞస్యసమాప్తిమువాచ । తదేతదనిశాశాయస
 మ్మన్యతే । సమాప్తస్య యజ్ఞస్య సమృద్ధి యద్వస్తునశ్యతి తదనిష్ఠమేవ ।

త్రివ్యపి పర్యాయేష్యప్తనక్షై వేతి పతౌ న్తరంవిధతై “అథోఖిల్వాహుగాఁ
యత్రీ వావప్రాతస్సవనేనాతివాద ఇత్యనతివాదుక పసంభ్రాత్యవ్యోభవ
తి యవవంవెద తస్మాదస్తావస్తా కృత్వోఽభి ముత్యం” (సం-౬కా|రప్ర|
౫౮) ఇతి । అతివాదే గాయత్రేవ నవత్తే । త్రిష్టుప్ జగత్యాతువత్తే
తే । అధికాక్షరయ క్తనయా పత్యమానత్వనతివాదః । నచాసావల్పాక్ష
రాయా గాయత్ర్యాః సంభవతి । యద్యపి ప్రాతస్సవనే ఛస్తోఽన్తరాణ్యపి
సంభవంతి తథాపి గాయత్ర్యై వాభిమానీదేవతా । గాయత్ర్యా అతి
వాదాభావం యో వెద తం ప్రతి శత్రు రవ్యనతివాదుకోభవతి, అనిష్టవో
భవతీత్యర్థః । యస్మాద్యాయత్రేవ నవనమభి మన్యతే తస్మాత్ తదీయయైవ
సంభ్యయాప్రాత స్సవనేత్రివ్యపి పర్యాయేష్యభిషాతవ్యం । మన్తస్యప్ర
థమభాగే వాక్ష్పల్లి తాత్పర్యమాహ “బ్రహ్మవాదిసూపదన్తి పవిత్రపన్తోఽ
స్యే గ్రహాగృహ్యై కిం పవిత్ర ఉపాగో శురితి వాక్పవిత్ర ఇతిబ్రూయా
ద్వాపవృతయే పవన్స్వవాజిన్నిత్యాహ వానైవైసం పవయతి” (సం-౬కా|
రప్ర|౫౮) ఇతి । ఉపాంశుప్యతిరిక్తా గ్రహో దశాపవిత్రనామకే న వస్త్రైణ
శోధితాగృహ్యై నతూ పాంశుః । తస్యకిం శోధకమితి ప్రశ్నః । మన్త
పవశోధకఇత్యుత్తరం భాగాన్తరాణామర్థప్రసిద్ధిఇత్యాహ “వృష్టౌ అగ్
శుభ్యామి త్యాహ వృష్టౌ హ్యేతావగ్ శూయా సోమస్యగభ స్తిపూత ఇత్యా
హ గభ స్తినా హ్యేనంపవయతి తేవోదేవానాం పవిత్రమసీత్యాహ తేవో
హ్యేషసహ దేవానాంపవిత్రం యేషాం భాగోఽసి తేభ్యస్త్యేత్యాహయే
షాగ్ హ్యేషభాగస్తైభ్య పసంగృహ్లాతి” (సం-౬కా|రప్ర|౫౮) ఇతి ।
బోధాయనః “ప్రతిప్రస్థాతుగ్రహమాదత్తే స్వాజ్యుతోఽసీత్యుత్తర మ
వెక్ష తేమధుమతీనా ఇషన్మూధీత్యుత్తర మూర్ధ్వముచ్ఛాప్తి విశ్వేభ్యస్త్యే
న్ద్రి యేభ్యోదివ్యేభ్యసిపార్థివేభ్యి ఇతి ” ఇతి । అపస్తంబస్వైకమన్త్రీతా
మాహ “స్వాజ్యుతోఽసీత్యధ్వర్యుగ్రహ మాదాయ ” ఇతి । హే ఉ
పాంశుగ్రహ స్వాజ్యుతోఽసి మయాస్వీకృతోఽసి । మధుమతీరిషోమధు

రాణ్యన్నాని మోఽన్నదర్థం కృత్రిమం । దేవజన్మని మనుష్యజన్మని చ స్థితే
భ్యస్సర్వేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యా హితాయత్వాం స్వీకరోమి । స్వాజ్మతశ్చ
జ్జేనప్రాణరూపస్యగ్రహస్య స్వాధీనత్వం వివక్షితం । మధుమతీశ్చజ్జేన స్వా
దుత్వం దివ్యపార్థివశ్చజ్జేన జన్మత్వయమితి దర్శయతి । “ స్వాజ్మతోఽసీ
త్యాహ ప్రాణమేవ స్వమకృతమధుమతీనా ఇవగిక్యధీత్యాహ । సర్వ
మేనాస్మా ఇదగ్ స్వదయతి విశ్వేభ్యస్తైస్త్రిన్ద్రియేభ్యోదివ్యేభ్యో పార్థివే
భ్య ఇత్యాహౌచాభయేష్యేవ దేవమనుష్యేషుప్రాణందధాతి ” (సం -
౬కాం-౮ప్ర-౮౭) ఇతి । బోధాయనః “ ఉపాస్థితీ మనస్తాప్తూర్వత్వ
రీక్షమన్విహిత్యాహ వనీయే జుహూత్యన్వారభే యజమానే, స్వాహా
త్వా సుభవః సూర్యాయ ” ఇతి । ఆపస్తంబః “ ఉర్వ న్తరిక్ష మన్విహీతి ద
క్షిణేన హౌతారమతిక్రామతి యేనవాహూతా ప్రతిపా దయేత్ మ
నస్తాప్తీతి దక్షిణతోఽవస్థాయ దక్షిణంపరిధిసంస్థితవస్త్వవహృత్య స్వాహా
త్వాసుభవస్సుర్యాయేతి దక్షిణతప్రప్రాశ్చమృజుగ్ సత్తతం దీర్ఘగ్. హు
త్వా దేవేభ్యస్తా మరీచిపేభ్య ఇతి మధ్యమే పరిధౌ లేపంవర్జ్యైజ్జి ” ఇతి ।
హే ప్రాణరూపాంశుగ్రహ త్వంమనః అష్టువ్యాహృతు । విస్తీర్ణమ
న్తరిక్ష మనుసృత్య త్వామాహవనీయ దేశేగచ్ఛ । హే సుభవః శోభన
భవః సద్భావః శోభనమధ్యవస్థితి లక్షణో యస్యప్రాణస్య సోఽయం
సుభవః । హే ప్రాణత్వా త్వద్రూపం గ్రహంసూర్యాయ జహిసిప్రాణరూ
పాయ స్వాహా జుహూమి । సూర్యస్యప్రాణరూపత్వ మాధర్వణీకై రా
మూతం “ అదిత్యోహవై బాహ్యసి ప్రాణ ఉదయత్యేవహ్యేనం చాక్షు
పం ప్రాణమనుగృహ్లాతి నః ” ఇతి । హే లేప త్వం మరీచిపేభ్యః మరీచి
పాలకదేవతాగ్రం పరిధౌ మూర్జ్వి । క్రమేణ మన్త్రా వ్యాచక్షే “ మన
స్తాప్తీత్యాహ పరిధౌ ఎవాశ్చ ఉర్వ న్తరిక్ష మన్విహీత్యాహ న్తరిక్ష దేవ
త్యోహిప్రాణస్వాహా త్వాసుభవ స్సుర్యాయేత్యాహ ప్రాణావై స్వ
భవసోదేవాపైష్యేవ పరోక్షం జుహూతి దేవేభ్యస్తా మరీచిపే
భ్య ఇత్యాహదిత్యస్యై రత్నయో దేవా మరీచిపాపైషాంతద్భాగదే

యం తానెవ తేనప్రీణాశి” (సం - ౬కా | ౪ప్ర | ౫౨) ఇతి | స్వ
భవనః స్వశరీరే ఆవస్థితా దేవాన్ ప్రాణవాయవః | తత్ర ప్రాణైభ్యః
స్వాహేత్యుక్తై తేహంప్రత్యక్ష హేలూమో భవతీతి తత్పరిత్యజ్య సూర్యా
యేత్యుక్తత్వాదయం పరోక్ష హేలూమః | యచ్ఛా స్వభవన ఇతి వక్త
వ్యేసతి సుభవన ఇత్యుక్త్యా పరోక్షత్వం రశ్మీనామకాశ్చేతనాదేవా అ
చేతనానాం మరీచీనాం సాలకాః | లేపమార్జనే హస్తస్యాభోముఖత్వం
ఉర్ధ్వముఖత్వంచ ఫలభేదేనవిధతై “యది కామయేత వర్షకగ్ని పర్జన్యః
స్యాదితి నీచాహస్తేన నిమృజ్యాద్వృష్టిమేవ నియచ్ఛతి యది కామయేతా
వర్షకస్యాదిత్యుక్తానేన నిమృజ్యాద్వృష్టిమేవో ద్యచ్ఛతి” (సం-౬కా
౪ప్ర౫౨) ఇతి | వైరిణంప్రత్యభిచరతా పురుషేణ హేలూమాత్ పూర్వం
పాత్యం మన్త్రీయత్వాదయతి “యద్యభిచరేదమం జహ్యాథత్వా హేలూ
ప్యామితి బ్రూయాదాహుతి మేవైనం ప్రెష్ణా హన్తి” (సం-౬కా | ౪ప్ర
౫౨) ఇతి | హే ప్రాణరూప సూర్య అముం దేవదత్తాదినామకం వైరిణం
ప్రథమతోమారయ పశ్యాత్వాం ప్రతి హేలూప్యామితి తన్నన్త్రం శ్రుత్వా
దేవ ఆహుతిమపేక్షమాణ పవం వైరిణంమారయత్యేవ | వైరిణో దూర
దేశవర్తిత్యై సత్యభిచరతోఽనుష్ఠాన విశేషం విధతై “యదిదూరే స్వా
దాత మితోస్తిష్ఠేత్ ప్రాణమెవాస్యానుగత్య హన్తి” (సం-౬కా | ౪ప్ర
౫౨) ఇతి | ఆతమితో రాగ్ధానైః, యావంతంకాలం నిరుచ్ఛాసః స్థాతుం
శక్నోతి తావత్తిష్ఠేత్ | తతోఽయం నిరోధోఽస్య వైరిణగ్ని ప్రాణమను
గత్య మారయత్యేవ | బోధాయనః “అథ ప్రదక్షిణమౌవృత్య ఆగ్రయ
ణస్థాల్యాం గ్రహస్యసగ్ ప్రావ మవనయతి, ఏషతే యోని రిత్యుక్తై తస్మి
న్నుపాగ్ శుపాత్రే అగ్ శుప్రప్రాస్యతి, అక్తేనదక్షిణత ఉపాగ్ శు సవనేన
సగ్ స్పృష్టం సాదయతి ప్రాణాయత్యేతి” ఇతి | అపస్తంబః “సప్త
మాగ్రయణస్థాల్యాం సమూతమవనీయ, ఏషతే యోనిగ్ ప్రాణాయత్యే
తి రిక్తంపాత్రమాయతనై సాదయిత్వా తస్మిన్నగ్ శుమవాస్య తం తృతీ
యసవనే అపిసృజ్యాభి ముణుయాత్” ఇతి | హే సంప్రావ ఏషతే ఆగ్ర

యథాభ్యస్తై తవ యోనిః స్థానం । అథవా హే ఉపాంశుపాత్ర ఏషః
 ఖరస్య దక్షిణాంసప్రదేశః తే స్థానం । అత్య ప్రాణదేవతా సన్తోషార్థం
 త్వావత్రసాదయామి । ఖరో నామ దక్షిణస్య హవిధానస్య పురస్తా
 న్నృపం స్రక్షివ్య న్మౌదితోదేశ్య పాత్రప్రయోగార్థః । తథాచ సూత్రం
 “ ఖరే పాత్రాణి ప్రయునక్తి అగ్నిదేవతేతి దక్షిణేగ్ సే ఉపాగ్ శుపా
 శ్రగ్ సామో దేవతా ఇతి ఉత్తరాంసేఽన్తయ్యామస్య బృహన్నసీతి
 తే అన్తరేణ గ్రావాణ ముపాగ్ శుసవనం దక్షిణాముఖగ్ సగ్ సృష్టం
 పాత్రాభ్యాం తవపరేణ ప్రత్యభ్యేద్వి దేవత్యపాత్రాణి ” ఇత్యాది । ఏష
 తేయోనిః ప్రాణాయత్నే త్యయం మన్త్రీ ఉపేక్షితః । అభిచరత్య పా
 త్రాసాదనాయ మన్త్రాన్తర ముత్పాదయతి “ యద్యభిచరేదమువ్య త్వా
 ప్రాణే సాదయామీతి సాదయేదసన్నోవై ప్రాణగి, ప్రాణమేవాస్య సాద
 యతి ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫౨) ఇతి । హే ఉపాగ్ శుపాత్ర ప్రాణరూపం
 త్వామమువ్యవైరిణ్య ప్రాణే సాదయామి స్థాపయామీతి క్తై సతి అస
 న్నో వినాశరహితో యజమానగి ప్రాణోవైరిణ్య ప్రాణంసాదయతి వినా
 శయతి । అభిమతః సామరస్య ప్రతిప్రస్థాతృహస్తగత ఉపాంశుపాత్రే య
 దాగృహ్యతేతదాగ్రహోన్తరవద్వస్త్రేణ శోధనం నభవతి కీన్త్యం శుభిరీతీతి
 విధత్తై “ షడ్భిరగ్ శుభిగి పవయతి షడ్వా ఋతవ ఋతుభిరేవై నం పవయ
 తి ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫౩) ఇతి । నాత్రషడ్భా మంశూనాం యుగపత్ ప్రయో
 గం కిన్తు శ్రీమహర్షాయేష్యతి విధత్తై “ త్రిగి పవయతి త్రయ ఇమెలోకా
 ఏభిరేవై నం లోకైగి పవయతి ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫౪) ఇతి । నాత్రషడ్వ్య
 మాణగ్రహేష్యివ దశావపిత్రేణాభిస్రుతయా ధారయాగ్రహణం కిన్తు
 త్రిష్వపిషయా యేష్వధ్వయోరజ్జ్వలినేతి విధత్తై “ బ్రహ్మవాదివోపద
 ద్వికస్తాత్ సత్యాత్రయగిపశూనాగ్ హస్తాదానా ఇతి యత్త్రిరుపాగ్ శుగ్
 హస్తై న విగృహ్యతే తస్మాత్త్రియగి పశూనాగ్ హస్తాదానాగ్ పురుషో హ
 స్తీ ముకళబః ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫౫) ఇతి । గౌమహిపాదయ స్సర్వే ప

శవోముఖాదా నాః । పతేతు త్రయోహస్తాదా నాః । పురుషోఽపి “బ్రహ్మ
ణే బ్రాహ్మణమాలభతే” ఇత్యాదౌ ఆలభ్యత్వాత్ వశుః॥

॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“వాచోహ్యుపాంశుగ్రహణంస్వమాదత్తైః నృహస్తతః॥

ఉరుగత్వానునస్త్వేతివేదేదక్షిణశిష్టితః॥

స్వాహాజుహూతిదేవేభ్యోనుభ్యమెవరిధౌతథా॥

తేపనిమాప్త్యైవపాత్రం సావయేత్ సప్తవర్ణితాః” ఇతి॥

అత్రమీమాంసానాస్తి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుః సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉపయా మగృహీతోఽస్యస్త య్యైర్వ మఘవన్వాహి సామ
మరుప్య రాయ సుమిహో యజస్తాస్తస్తే దధామి ద్యావా పృథివీ అస్త
రుర్వస్త రక్షగోనజోహ దైవైరవరైః పరైశ్చాస్తయా మేమఘవన్వాద
యస్త స్వాజ్యతోఽసి మఘమతీన ఇషస్కృధి విశ్వేభ్యస్తైస్త్రి
యేభ్యో దివేభ్యసి పార్థివేభ్యో మనస్తామ్రావ్వో నరీక్షమస్యహి స్వా
హా త్వానుభవ సూర్యాయ దైవేభ్యస్తా వరిచిపేభ్య ఏవతేయోసర
పానాయత్వా॥౧॥

దేవేభ్యస్తస్తవ॥ ౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే తృతీ
యోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే ఉపాగ్ శుగ్రహాభి హితః । అథతృతీయమారభ్య వత్త్రింశాస్తేష్వనువాకే వృత్తర్యామాదికాః పాదశ్యంతాగ్రహాః భిన్నయన్తై తత్ర పార్యాపయేపాఠవివరియా మకశికల్పః “ఉదిత ఆదిత్యేఽస్త యామంగృష్టాత్యతి పావమానస్య రాజ్ఞ ఉపయామగృహీతౌస్యస్తయచ్చ మఘవన్పాసీ సౌమమురువ్యరాయస్సమి యజస్యాస్తస్తే దధామి ద్యావాపృథివీలవ్రుర్వస్తరిక్షిగ్ సజోహదేవైరవరైఃపరైశ్చవృత్తర్యామే మఘవన్పాదయన్వ ” ఇతి । అతిపవమానస్య దశాపవిత్రేణా త్యన్తశుద్ధస్య । హే సౌమరసత్వముప యామగృహీతౌఽసి । ఉపయామప్రపృథివీ “ఇయం వా ఉపయామా ” ఇతిశ్రుతేః । పృథివ్యాముత్పన్నం దారుమయమస్తర్యామ సజ్జకం పాత్రముపయామశబ్దే సౌవ్యతే । హేమఘవన్ అస్తర్యచ్చ ఇదంపాత్రమస్మాకం భ్రాతృవ్యైభ్యోఽస్తథానం యథాభవతి తథానియమయ । తతస్సౌమంపాలయ । రాయో ధనాని ఉరువ్యరక్ష । సమిషః సమీచీనాస్యన్నాని యజన్వదేహి । ద్యావాపృథివ్యా తవానుగ్రహాదస్తర్యధామి వ్యవధాయకే కరోమి । విస్తీర్ణమస్తరిక్షమవ్యస్తర్యధామి । హేమఘవన్ అవరైఃపరైశ్చ సవైర్వేదేవైః సజోహసహ ఆత్మిన్నస్తయామగ్రహే మాదయస్వత్వంహృష్టః సన్నన్యానపి హర్షయ । అస్తయామపాత్రే సౌమరసగ్రహణం విధత్తే “దేవావై యద్యజ్జైకుర్వంత తదనురా అకుర్వంతతేదేవా ఉపాగ్ శౌ యజ్ఞగ్ సగ్ స్థాప్యనుపశ్యన్ తముపాగ్ శౌ సమస్థాపయన్ తేసురా వజ్రముద్యత్య దేవానభ్యాయన్తతేదేవా విభ్యత ఇన్ద్రీయపా ధావన్ తానిన్ద్రోఽస్తయామేథాన్తరథత్త తవస్తర్యా మస్యాస్తయామత్వం యదస్తయామోగృహ్యతేభ్రాతృవ్యానేవ తద్యజమానోఽస్తర్యతై” (సం-౬ కాం-౪ ప్ర-౬౭) ఇతి । దేవవద్యాగ మనుతిస్తతా మనురాణాం వ్యామోహాథాం ఉపాం శుగ్రహే యజ్ఞం సమావసీయం మత్వారహసి దేవాస్తం తథా చక్రుః ।

తంప్రకారమజ్ఞాత్వాప్రధానసురానిష్ఠాస్త్ర యామగ్రహణాత్ప్రసి
తానకరోత్ । తతోబ్రాతృవ్యాస్తథానాయ అస్తయామో గృహీతవ్యః ।
మస్త్రభాగే ద్యావాపృథివ్యుక్తేః ప్రయోజనమాహ “అస్తస్తేదధామి ద్యా
వాపృథివీ అస్తరుర్వస్తరిక్ష మిత్యావైభిరేవ లోకైశ్చజమానో బ్రాతృ
వ్యానస్తథాక్తే” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౬౨) ఇతి । సజోషేత్యాదేః ప్రయోజ.
సమాహ “తేదేవా అమన్యన్తేన్ద్రోవా ఇవ మభూద్య ద్వయగ్న్య ఇతి తే
౭బ్రువన్ మఘవన్నను న అభజేతి సజోషాదేవైరవరైః పరైశ్చేత్యబ్రవీ
ద్యేచైవదేవానపరే యే చావరే తానుభయా నన్వాభజత్ సజోషా దే
వైరవరైః పరైశ్చేత్యాహ యేచైవదేవానపరే యేచావరే తానుభయాన
న్వాభజతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౬౨) ఇతి । యదైశ్వర్యంప్రాప్తం పయమి
చ్ఛావస్తః స్తః ఇదం సవ్వమిన్ద్రో పవాభూత్ ప్రాప్తవానితి మత్వాతే
దేవాఅబ్రువన్ హేమఘవన్ త్యామను అస్మానపి భాగిన్య కుర్వతి । తత
ఇన్ద్రోఽసజోషేత్యాది వాక్యేనానుజ్ఞా । తయానుజ్ఞయా యేచోత్కృష్టా
దేవాః యేచ నికృష్టాస్తాస్తర్వార్థా భాగినోఽకరోత్ । అతోఽత్రాపిసజో
షేత్యాద్య క్రౌన్దస్త్వాన్భాగిన్య కరోతి । మాదయస్వేత్యత్ర యథాభాగ
లాభేన దేవానాం హవన్ స్తథా యజ్ఞవిఘ్నాభావేన యజమానస్యాపిహ
షణ్ ద్యోతయతి “అస్తయామే మఘవన్ మాదయస్వేత్యాహ య
జ్ఞాదేవి యజమానంనాస్తరేతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౬౨) ఇతి । మస్త్రోపక్రమ
గతస్యగృహీతశబ్దస్యప్రయోజనమాహ “ఉపయామగృహీతోఽసీత్యాహ
పానస్య ధృత్వై” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౬౨) ఇతి । అపానదేవతాయా అస్త
యామభిమానితయా తస్మిన్ గృహీతే ప్రాణినామపానో ధృతోభవ
తి । నాతోపాంశోరివాజ్ఞులివాగ్రహణం కిన్తుదశాపవిత్రవాభిస్రుతయా ధా
రయేశ్యభిప్రేత్యాహ “యదుభావపవిత్రోగృహ్యాయాతాంప్రాణమపా
నోఽనుస్యచ్ఛేత్ ప్రమాణుకః స్యాత్ పవిత్రవానస్తర్వామో గృహ్యతే
ప్రాణాపానయోర్విధృత్వై” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౬౨) ఇతి । ప్రాణవృత్తిః
స్వభావతో బహిర్గచ్ఛత్యతప్రప్రాణహపస్యో పాంశోఽపవిత్రేణైవయమ

* ఆధవనీయ ఇతి కాశీపుస్తకం. † సవనీయాల్ ఇతి లరివత్సారుపుస్తకం.

త్వేతి రిక్తంపాత్రమాయత నే సాదయిత్వా వ్యానాయత్వేతి తే అన్తరేణ
గ్రావాణముపాగ్ శునవసం దక్షిణాముఖం సగ్ స్పృష్టం పాత్రాభ్యాం” ఇతి।

॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“ఉపాన్తయ్యానుకన్తత్ర స్వాజ్యతాది తుపూర్వవత్” ॥ ఇతి।

అత్రమీమాంసా ఛన్దసీ నన్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అపాయో భూష శుచిపా ఉప సస్సహస్రనై నియుతోవిశ్వవారః।
ఉపాతే అన్తోమద్యమయామి యస్య దేవదధిషే పూర్వపేయం। ఉపయా
మగృహీతోఽసి వాయవే త్వేన్ద్రీవాయా ఇమేసుతాః। ఉపప్రయోభి
రాగ్ తమిన్దో వాముశన్తిహి। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రీవాయా
భ్యాం త్వైషతేయోసీస్సజోహభ్యాం త్వా॥౧॥

అపాయో త్రిచత్వారిగ్ శత్ ॥౪॥ ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథ
మకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

కల్పః “విన్ద్రీవాయవం కృష్ణోత్వా వాయో భూష శుచిపా ఉపనః
సహస్రనైనియుత ఇత్యనుద్భవ్యోపయామగృహీతోఽసి వాయవే త్వేతిగృ
హీత్వా ఉపయమ్యేన్ద్రీవాయా ఇమేసుతా ఇత్యనుద్భవ్యోపయామగృహీ
తోఽసీన్ద్రీవాయాభ్యాం త్వేతిగృహీత్వా పవిత్రదశాభిః పరిమృజ్యైషతే
యోసీస్సజోహభ్యాం త్వేతిసాదయతి” ఇతి। మన్తాగ్నిస్త్వేనవర్త్యనై “ఆ
వాయోభూషశుచిపా ఉపనస్సహస్రనై నియుతో విశ్వవారః। ఉపాతే అ

ధౌ మధ్యమ యామియస్య దేవదధిషే పూర్వపేయం । ఉపయామగృహీ
 తోఽసి నాయ వెత్సేన్ద్రీ వాయూ ఇ మే సుతాః । ఉపప్రయోభి రాగ తమిన్ద్రవో
 వాముశ న్నిహి । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రీ వాయుభ్యాం త్వేష తేయోని
 సృజోషాభ్యాం త్వా ” ఇతి । హే వాయోత్వమాగత్య గ్రహాభూష అలం
 కుగు । హే శుచిపాః శుద్ధ, సోమపాస్త్యం నో అస్మానుపగచ్ఛ । హే విశ్వ
 వారవిశ్వ వ్యాపక తే సహస్రం నియుతస్సన్తి । నియుచ్ఛజ్జేన హేయేవాహ
 నభూతా అశ్వాఉచ్యతై । తత ఆన్ధసోమరసరూపమన్నం మధ్యం హర్ష
 కరం తస్మాద్దూపోసమీపే త్వామయామిప్రాసోమ్మి । హే దేవయస్యసో
 మరసస్య సమృద్ధిరసద్రవ్యం పూర్వపేయం ప్రథమమేవ పాతవ్యమితి మ
 నోదధిషే ధృతవాసనితాదృశేన సోమేన త్వాముపయామీత్యన్వయః । హే
 సోమరసత్వముపయామేన పృథివీరూపదారుపాత్రేణ గృహీతోఽసి త్వాం
 వాయ వెగృన్తేమి । హే ఇన్ద్రీ వాయూ ఇ మే సోమః సుతాః అభిషుతాః అ
 తో యువాంప్రయోభిః పతైస్సోమరసరూపైరవైర్నిమిత్తజ్ఞాతైః । ఉపస
 మీపే ఆగతం ఆగచ్ఛన్తం సాయస్మాత్ ఇన్ద్రవః సోమరసావాముశన్తి
 యువాం కామయిన్తై । హే సోమ, దారుపాత్రేణ గృహీతోఽసి ఇన్ద్రీ వా
 యుభ్యాం త్వాం గృన్తేమి । హే పాత్రపషః ఖరన్యైక దేశస్తేయోనిః తవ
 స్థానం ఆతోఽత్ర సజోషాభ్యాం సమానప్రీతిభ్యాం ఇన్ద్రీ వాయుభ్యాం ఇ
 న్ద్రీ వాయుర్థం త్వాం సాదయామి । ఎతేషున్త్రాఉపేక్షితాః । ద్విదేవ
 త్యగ్రహేష్వస్య ప్రాథమ్యం విధత్తే “వాగ్వావిహాయదైన్ద్రీ వాయవో య
 దైన్ద్రీ వాయ వాగ్రాగ్రహ గృహ్యతై వాచమేవానుప్రయన్తి ” (సం -
 ౬ కాం ౪ ప్ర ౭ అ) ఇతి । దైన్ద్రీ వాయవ మైత్రావరుణా శ్వినగ్రహాణా మభి
 మానిదేవతా వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాభిధాః తస్మాదైన్ద్రీ వాయవో వాగి
 త్యుచ్యతే । తస్య ప్రాథమ్యే సతి వాచంపురతః ప్రయన్తి చక్షురాదయోను
 ప్రయన్తి । తత్ప్రేరేణ ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి “ వాయుందేవా అ
 బ్రువన్తోమగ్ రాజానా మానామేతి సోబ్రవీర్షరం పృజైమదగ్రా పవనో
 గ్రహ గృహ్యన్తా ఇతి తస్మాదైన్ద్రీ వాయవాగ్రా గ్రహగృహ్యతై తమ

ఘ్నమ్” (సం-౬-కాఠ-ప్ర-౭౭) ఇతి । అభిషవః సోమదేవతాయా హననం ।
 తదేవప్రాథమ్యం ద్రథయితం పునరపి వాయుం ప్రశంసతి అథవా వాయు
 స్తుత్యా వాయవే గృహీయాదితి విధిరున్నేయా “సోఽపూయాత్ తం
 దేవా నోపాధృష్టువస్తే వాయుమబ్రువన్నిమం నస్వదయేతి సోఽబ్రవీద్వ
 రం వృక్షే మద్దేవత్యాన్యేవవసాపాత్రాణ్యుచ్యంతా ఇతి తస్మాన్నానాదేవ
 త్యాని సన్ని వాయవ్యాన్యుచ్యంతే తమేభ్యోవాయురేవస్వదయత్ తస్మా
 ద్యత్పుయతి తత్ప్రవాతే విషజన్తి వాయుహి తస్యపయతా స్వదయ
 తా” (సం-౬-కాఠ-ప్ర-౭౭) ఇతి । అయంసోమోహతః సక అపూయత్
 దుగఁస్థోభవత్ । సోఽపాధృష్టువక్ స్వాదుకర్తుం నాశక్నువక్ మైత్రా
 పరుణాశ్వివాదీన్యపి గ్రహపాత్రాణి వాయవ్యానీ త్యుచ్యంతే । ఆతప
 వామూతం “అగ్రాష్ణా ఆవాయవ్యాని” ఇతి । లోకేయన్యస్తుద్రవాధి
 క్యాత్ పూతిగన్తోపేతం భవతి తచ్చోషయితం ప్రకృప్తైవాయా విషజన్తి
 ప్రసోయన్స్థాపయన్తి అతస్తాదృశస్య వస్తునోవాయుః శోభయితా స్వాదు
 కర్తా చ సర్వగ్రహసాధారణ మపయామగృహీతోసీత్యముం మన్త్రం వ్యా
 చక్షే “తస్యవిగ్రహణం నావిన్దన్వాదితిరబ్రవీద్వరం వృణా అథమయా వి
 గృహీధ్వం మద్దేవత్యాపవ వ సోమూ సున్నా అసన్నిత్యపయామగృహీ
 తోసీత్యాహతి దేవత్యాదైన యాని దారుమయాణి పాత్రాణ్యన్యై
 తాని యోనేస్సమ్ముతాని యానిమృణ్మయాని సాత్మాత్మాన్యన్యైతస్మాదే
 వమాహ” (సం-౬-కాఠ-ప్ర-౭౭) ఇతి । వివిధదేవతార్థత్వేన గృహ్యతేయ
 నమ నైగితాదృశం మన్త్రం నాల భన్త । ఆదితిస్సృధిపీమయాభూమిప్రతి
 పాదకమనైగి యేయుష్కం సోమానై సర్వేపి హూమకాలేయుష్క
 దైవత్యత్వేపి ఆపాదనకాలే మద్దేవత్యాస్సన్వీతి భూమేర్వరః । ఉపయా
 మగృహీతోసి ఇత్యేతాదృశం మన్త్రం భూమిరాహ । ఉపయామే
 న భూమిసమ్బుధిపాత్రేణ గృహీత ఇతి మన్తార్థః । తేనైతన్మన్త్ర ప్ర
 యోగేణ పూర్వోక్తవరేణచసోమా అదితిదేవత్యా ద్వివిధాని సోమపా

త్రాణి దారుసుయాని గ్రహకూపాణి మృణ్మయః స చాగ్రయణస్థాల్వాదీ
 ని తత్రాస్యాభూమే సుమృద్ధినీయా వృక్షకూపాయోని ప్రస్యాస్సంభూ
 తాని గ్రహాదీని స్థాల్వాదీని తుసాఝాదేవ భూమ్యేకాయాణి తస్మాదు
 పయామగృహీత ఇత్యేవంమన్త్రిబూతే విన్ద్రవాన్యోరేకస్త్రికపాతే
 సహగ్రహణం విధత్తే “వాన్వైపరావ్యవ్యాకృతావనత్తే దేవాగన్ద్రవబ్రు
 వన్నిమాం నో వాచంవ్యాకుర్వితి సోబ్రవీద్వరం వృజైమహ్యం చైవైష
 వాయవే చ సహగృహ్యతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవాయవస్సహగృహ్యతేతా
 మిన్ద్రోమధ్యతోవక్రమ్య వ్యాకరోత్ తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగువ్య
 తే” (సం-౬కా||౪||ప్ర||౭౮) ఇతి | యోయంవైదికమన్త్రరూపా వాక్సాపూ
 ర్వంపరాచి సముద్రఘోషవదైకరూపేణ దణ్డాయమానాతస్యాంవాచ్యే
 తావదేకం వాక్యంతస్త్రిక వాక్యేష్యేతావదేకం పదంతస్త్రికపదేమన్ద్రే
 ప్రకృతిరియమయంప్రత్యయ ఇత్యేవం విభజ్యసర్వత్యక్రణం వ్యాకరణం త
 ద్రహితత్వాదవ్యాకృతే నావదత్ ప్రవృత్తా | తాం వాక్యతోవక్రమ్య వా
 క్యపదాదిరూపేణ తత్రతత్రవివిధ్యవిభిన్నం కృతవా | విన్ద్రవాయవగ్రణ
 ముపసంహరతి “తస్మాత్ సకృదిన్ద్రాయ మధ్యతోగృహ్యతే ద్వివాయ
 వే ద్వౌహిస వరావవణీత” (సం-౬కా||౪||ప్ర||౭౮) ఇతి | యస్మాదిన్ద్రీప
 కమేవ సహగ్రహణరూపం వరమవృణోత్ తస్మాత్సకృదేవ ఇన్ద్రీస్యసో
 మగ్రహణం యస్మాచ్ఛవాచం మధ్యతో విభక్తవా తస్మాదుభయో
 వా య్యథగ్రహణయోర్మధ్యేగిన్ద్రోధ్యగ్రహణం | ఆవాయో భూ
 షెతికేవలస్యవాయోరాదాగ్రహణం ఇన్ద్రవాయూ ఇమేసుతాఇత్యత్ర
 వాయుగపశ్చాత్పత్యతే | తస్మాదిన్ద్రీస్యమధ్యంస్థానం | తస్మాద్వాయో
 గ్రహగ్రత్వమేకోవరః | సర్వపాత్రాణాంవాయవ్యత్వం ద్వితీయోవరః |
 తస్మాత్తస్య ద్విస్సోమగ్రహణం ఇతరభ్యవినియోగసత్త్విహః “షట్త్రిం
 శానువాకస్యాన్తే ఉదాహరిష్యతే” ఇతి |

అథమీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయస్య పశ్చిమపాదేవివృతం ॥

“పురోహంశోరుతస్యస్య స్థానేస్యాన్తేన్ద్రవాయవః |

ఆద్యోగ్రత్వవిధేర్వైపం ధారాయక్తోగ్రతోక్తితః” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “విన్ద్రీవాయవాగ్రాగ్రహం గృహ్యంతై” ఇతి।
 మన్త్రీకాణ్డవిధికాణ్డయోగ్రహాణామయం పాతక్రమః। ఉపాగ్ శుగ్ర
 హాగి ప్రథమః। అన్తయోగవగ్రహా ద్వితీయః। విన్ద్రీవాయవగ్రహ
 స్తృతీయః। మైత్రావరుణగ్రహణశ్చతుర్థత్యాది। తత్రవిన్ద్రీవాయవస్యా
 గ్రత్వ విధానాదుపాగ్ శుగ్రహత్ పూర్వమేవగ్రహణమితిపూర్వనివృత్తిః।
 నైతద్యక్తం। అగ్రత్వస్యధారాగ్రహపేక్షత్వాదైన్ద్రీ వాయవాదయో
 ధారాగ్రహః తద్వాక్యధారయా గృహ్యతీశ్రుతత్వాత్। ఏవంసతిపాతక్ర
 మోన బాధ్యతే। తస్మాదైన్ద్రీవాయః స్వస్వైవ స్థానేగ్రహీతవ్యః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ॥

“సర్వాదౌస్యస్యవాస్థానే కామ్యస్యాదైన్ద్రీవాయవః।

పునర్విధేరాదిమోన్యసి కామాయైతద్విధానతః” ఇతి॥

జ్యోతిష్టామ ఏవం శ్రూయతే “విన్ద్రీవాయవాగ్రాగ్రహం గృహ్యంతై”
 యాద్యసి కామయేతయథాపూర్వం ప్రజాగికల్పేర్క” ఇతి। సోయంకా
 మ్యేవిన్ద్రీవాయవః సర్వేషామపాగ్ శుప్రభృతీనాం గ్రహాణామాదౌస్యా
 త్। కుతః। ధారాగ్రహాదిత్వస్య పూర్వమేవసిద్ధౌ సత్యాంపునరవ్యగ్ర
 తావిధానాదితిప్రాప్తేబ్రూహః। నాత్రసర్వాగ్రత్వం విధాతుం శక్యం ధా
 రాగ్రహాణాం ప్రకృతత్వాత్। అత్యోయథాప్రాప్తాగ్రత్వోపేతానాంధా
 రాగ్రహాణాం కామసంయోగ మూత్రం విధీయత ఇతి స్వస్థాన ఏవాయ
 మైన్ద్రీవాయవగ్రహః॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్తితం.

“రథన్తరంసామసోమే భవేత్తద్వత్ బృహజ్జగత్।

విన్ద్రీవాయవశుక్రాగ్రయణోగ్రాశ్చగ్రహశ్శ్రుతాః॥

రథంతరాదినంయుక్త మన్యతరార్థవాగుణః।

గాయత్రాదియుతాత్పుర్వా దన్యద్వ్యావృత్తితోగుడైః॥

సోమశబ్దప్రకరణే జ్యోతిష్టామసమర్పకే।

గ్రహగ్రత్వంగుణస్తత్ర వ్యావృత్తిస్తుపరస్పరం” ఇతి॥

జ్యోతిష్టోషప్రకరణే శ్రూయతే “యదిరథంతరసామా సోమస్యాదై
 స్త్రీవాయవాగ్రా గృణ్ణీయాద్యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రా యది
 జగత్సామా ఆగ్రయణాగ్రా” ఇతి సోమశబ్దేన సోమలతా సాధనో
 యాగోఽభిధీయతే । తస్మింశ్చయాగే మాధ్యస్థినసవవే పృథ్వీస్తోత్రే రథ
 న్తర బృహజ్జగన్మామకాని సామాని వికల్పేనవిహితాని । అభిత్వాహారే
 త్యేతస్యాం యోనౌ ఉత్పన్నం రథన్తరం । త్వమిద్ధిహవామహ ఇత్యేత
 స్యాముత్పన్నం బృహత్ । జగతీధన్తసాగయా ముత్పన్నం జగత్ ఐద్రీ
 వాయవ మైత్రావరుణ ఆశ్విన శుక్రామన్యగ్రయణ ఉక్థ్యోధ్రువ ఇత్యాది
 గామకాగ్రహాః ప్రాతస్సవనేగృహ్యంతే । దారుపాత్రేషు సోమరసస్యగ్ర
 హణాత్ గ్రహభవన్తి । సోమయాగస్య రథంతరసామోపేతత్వపక్షేతే
 షుగ్రహేషామైద్రీవాయవః ప్రాథమికః, బృహత్సామోపేతత్వ పక్షేశు
 క్రిన్తి ప్రాథమికః, జగత్సామోపేతత్వపక్షే ఆగ్రయణః ప్రాథమిక ఇతి
 విషయవాక్యస్యాథః । తత్రప్రకృతో జ్యోతిష్టోమోగాయత్రాదిసామో
 పేతః తద్వ్యాపృత్యర్థ మిహరథంతరాదయో గుణాన్ కీర్త్యంతే । త
 స్మాదైద్రీవాయవాగ్రత్వాది గుణోపేతాని కర్మాన్తరాని విధీయన్త
 ఇతి ప్రాత్రైబ్రామః । యదిరథన్తర సామాసోమస్యాదిత్యుక్తా యః సో
 మశబ్దః తేనప్రకరణేన చాత్ర జ్యోతిష్టోమః సమర్థతే । తస్మిన్ స
 మర్థితే యథోక్త గ్రహగ్రత్వగుణో విధీయతే నచ రథన్తరాది గుణాను
 వాదేన జ్యోతిష్టోమస్యవ్యావృత్తిః సన్భవతి । తస్యప్రాతస్సవనాదౌ గ్రా
 యత్రాది సామోపేతత్వాత్ పృథ్వీస్తోత్రే రథన్తరాది యాగస్యాపి
 సన్భవాత్రింతర్హి వ్యావృత్యితిచేత్, తర్హిరథంతర బృహజ్జగతాం
 పరమార్థతో వ్యావృత్తిరితివత్ప్రాయః । రథంతరాదయస్ పృథ్వీస్తోత్రే
 వికల్పితాః । తత్రరథంతరానువాదే నేతరౌ పక్షౌవ్యావత్కేతే, ఏవ
 మితరత్రాపి, తస్మాదయంగుణవిధిః । నను యస్య ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమః సోఽ
 న్యేషాం సోమయాగానాం ప్రకృతిః । సహిప్రకృతో జగత్సా ముత్పన్నం
 సామవిహితమస్తి । అతఏవ దశమాధ్యాయస్య పశ్చిమపాదస్య పలాశా

శ్రీ రస్తు.

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలన జమఅయిన

పై క ము.

రూ. ఆ. పై.

రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, తాడేపల్లి వెంకటకృష్ణయ్యగారు మచలీ } పట్టము.	3	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పర్వతం నృసింహశాస్త్రిగారు మచలీ } పట్టము.	౪	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వడ్లమన్నాటి శేషయ్యపంతులవారు, కోర్టు } మునసఫ్ గారు గుంటూరు.	౬	౧౨	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పేలఁ సత్యయ్యగారు విజయనగరం	3	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పారుపల్లి అచ్యుతరామయ్యగారు రాజ } మండ్రి.	3	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పుండరీ కాఠుషు గారు కల్వెరుకచ్చేరి కాకి } నాడ.	3	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, రాణి వెంకటరామశాస్త్రిగారు, గోదా } వరిడిప్రోలు అమలాపురం ఇలాకా నరేంద్రపురం.	3	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, చేవెండ్ర వెంకటాచలంపంతులవారు తహ } శిల్ దారు బెజవాడ.	3	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, సాగి వెంకటావధానులువారు రాజమండ్రి.	3	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొమ్మరాజు రామలింగశాస్త్రిగారు, } డిప్టీప్రొవోటువకీలు. రాజమండ్రి.	3	౬	౦

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ చిన్నచిన్నది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్క పైసలైనది - అడ్వాక్సు మాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబులు పోస్టేజీవెరసిరు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులు ఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నభ్యవచాలకు. గనుక అందరూను దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలోమాకు ఆంధ్రజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందావేయవలసినవారు అడ్వాక్సుబాబులు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కది సంచికలకు రు ౪-౦-౦ పోస్టేజీఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦ లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబులు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకు నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యిల నాల్గులకాలను పంపించవలసినది.

ఎవనైనను చందావేరేవరకు అయిభండే సంచికలకు వెల ఆరణాల చొప్పునను పిట్ట ట నెలనెలకు ఆయ్యె సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజీనెలపు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాక్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరాఇచ్చెదముగాని ఇవ్వదు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాక్సు ముజరాదొరకదు, ఎవనైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని నాటికి బదలుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అక్షేపించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంత యును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పు స్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకవాలి. గనుక వారు వారు తమతమవద్దభండే సంచి కొను జొర్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు పంపవలెవు. ఒక్కొక్క ప్రకరణము పూర్ణమయ్యేవరకు సంచికలను మావద్దనేపెట్టియుండి వైం చు పూర్ణ పంపించేవారికి తగిన వైంచుచేయించి మొత్తముగ పుస్తకమునే పంపించగలము, వైచ ప్రాయుధ్ద సంగతుల నన్నిటిని చందాదారులు అక్కరతో లక్ష్యబెట్టి చూడవలసినది.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందావేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకుపంపించవలసి నది, పోస్టేజీవన్నరా చిల్లరవాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పం పించవలయు, మొదటిసంవత్సరంలెక్క ముగింపు కావలసియున్నది, ముంచుపని ఆభ్యంతరములేక నడుచుచుండును.

సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦ సం॥
మార్చి నెల-౧ లేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య

విజంట్.

శ్రీ

శ్రీ

ఐ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నవట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిశా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రి శాచ

ప్రకటికృతా

విజయలేతరామ్.

సంపుటం. ౧౪.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయస్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీ

శ్రీ

శ్రీరస్తు.

వేదాంతప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు, ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును స్వప్రదాయశుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహువిద్యత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణ పుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (X) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైన పిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైగుడుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైనపిమ్మట కొనేవారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలు చేరిన పిమ్మట పని ఆరంభించి అప్పుడు వైకమును పుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే వైకమివ్వ నక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును, ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

శ్రీరస్తు.

౧౮౮౦ సంవత్సరం || నూతనముగా చేరిన చందాదారుల

వలన జమఅయిన వైకము.

రూ. అ. పై.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కప్పగంతుల రామశాస్త్రిలువారు కాకినాడ, చేయించిన చందాలు ౫ కి. వివరము.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, బులుసు పాపయ్యశాస్త్రిలువారు, గోదావరి డిస్ట్రిక్టు, అమలాపురంయిలాకా, అయినపిల్లి చందా ౧ కి. } ౫ ౬ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, నండ్లూరి రామయ్యగారు కాకినాడ. } ౫ ౬ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, తోలేటి లక్ష్మీనృసింహంగారు కాకినాడ. } ౫ ౬ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాడేపల్లి రెడ్డయ్యగారు. కాకినాడ. } ౫ ౬ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, భమిటిపాటి అచ్యుతరామ సోమయాజులుగారు, గోదావరిడిస్ట్రిక్టు, అమలాపురం యిలాకా ముక్కామలగ్రామం కాపురస్తులు. } ౫ ౬ ౦

వెరశిచందాలు ౫ కి. రు ౨౬ ౧౪ ౦

ధికరణే ప్రథమపక్షాకే యది జగత్సామవాక్యోక్త మాగ్రయణాగ్రత్వే
వికృతావిమలనామకే ముఖ్యైః హనివ్యవస్థాపితం । జాఢం । తత్రాపి నా
త్రకశ్చిద్విరోధః । ఆగ్రయణాగ్రత్వవాక్యం సకర్మాన్తరవిధాయకం కీర్త్య
నేన విహితే సోమయాగే యత్రజగత్సామ సవ్యవస్థిత తత్రగుణ విధాయ
కమిత్యేతావత్ పవాత్రప్రతిపాద్యత్వాత్ ॥

॥ తృతీయాధ్యాయస్య పశ్చిమపాదే చిత్రితం ॥

“ఐన్ద్రీయాయవశేషస్య సకృద్భక్షణతాసకృత్ ।

పూర్వన్యాయాత్సకృద్భక్షో ద్విర్భక్షో వచనాన్భవేత్” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమే యోయమైన్ద్రీయాయవగ్రహః తత్రసంసార్యస్య సో
మస్యైకత్వాత్ సకృదేవశేష కార్యమితిచేత్ । మైవం । ద్విరైన్ద్రీయా
యవస్య భక్షయతి, ద్విహ్యోతస్యవపటరోతీతి వచనాద్విభక్షణం ॥

అథ ఛన్దః ॥ ఆవాయోభూషేరితిష్టువ । ఇన్ద్రీయాయా ఇతిగాయత్రీ ॥

• ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యప్రథ
మకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయం వాంమిత్రా వరుణా సుతస్సోమ ఋతావృధా । మమేదిహ
శ్రుతగ్ హవం । ఉపయాను గృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాంత్వైషతే
యోనీ ఋతాయుభ్యాంత్వా ॥ ౧ ॥

అయం వాంవిగ్ శతః ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పశ్చి
మోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అయం వాం మిత్రావరుణేతి మైత్రావరుణం గృహీత్వాశ్చ
తశీతేన పయసా శ్రీత్వా పషతేయోఋతా యుభ్యాంత్వేతి సాదయ

తి "ఇతి । మన్త్రపాఠస్తు "అయంవాం మిత్రావరుణా సుతస్సోమ ఋతా
 వృధా । మమేదిహ శ్రుతగ్ హవమ్ । ఉపయామగృహీ తోఽసి మిత్రావరు
 ణాభ్యాంత్వైషతేయోని ఋతా యుభ్యాంత్యా "ఇతి । హే ఋతావృ
 థా సత్యస్యవర్ధకా మిత్రావరుణౌ వాం యువయోః సోమః సుతోఽభిషు
 తః ఇతి హేతా యస్మాదభిషుతః తస్మాదిహ కర్తృణో మమహవం మదీయ
 మాహ్వసం శ్రుతం యువాం శ్రుణుతం । ఋతాయుభ్యాంసత్యేమిచ్చ
 ద్భ్యాం మిత్రావరుణాభ్యాం । స్పష్టమస్యత్ । మన్త్రానుపేక్ష్య గృహీత
 స్య సోమరసస్యక్షీరమేళనం విధిత్సుః ప్రస్తాతి "మిత్రందేవా అబ్రువన్తస్స
 మగ్ రాజానగ్ హనామేతిసోఽబ్రవీన్నాహగ్ సర్వస్యవాలహం మిత్ర
 మస్తీతి తమబ్రువన్ హనామైవేతిసోఽబ్రవీద్వరం వృణైవయస్సైషమేసోమగ్
 శ్రీణన్నితి తస్మాత్ మైత్రావరుణం పయసా శ్రీణన్తిత్వా త్వశవోఽపా
 క్రామన్మిత్రః సన్ క్రూరమకరితి " (సం - ౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౦౮) ఇతి । హ
 నామ త్వయా సహితావయమిత్యర్థః । నాహంసోమం హస్తీతిశేషః । స
 ర్వమిత్రత్వమహసనే హేతుః । అతవవాస్మాకమపిమిత్రత్వాత్ హనామైవ
 అస్తీదీయంకార్యం హననరూపం త్వయా సహైవకుర్మః । శ్రీణన్ మిత్ర
 యన్ హూరంసోమవధం కృతవత స్తస్మాత్ మిత్రాద్భీత్యాఽపశవోఽపక్రాంతాః ।
 విధత్తై "క్రూరమివ ఖలువాపష కరోతి య సోమేనయజతే తస్మాత్ ప
 శవోఽపక్రామన్తి యన్యైత్రావరుణం పయసాశ్రీణాతి పశుభిరేవ తన్నిత్రగ్
 సమర్థయతి పశుభిర్యజమానం " (సం - ౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౦౮) ఇతి । తత్ లేన
 శ్రయణేన మిత్రదేవయజమానయోఽపశుః సమృద్ధిర్భవతి । అస్తు యజమాన
 స్య పశుసమృద్ధిః మిత్రస్య కుతస్యైత్యా శబ్ద్యతపర్థమేవచ తస్య వృత
 త్వాదిత్యాహ "పురాఖలువావైవంమిత్రోఽవేదపమత్ హూరం చక్రుష్య
 పశవన్ క్రమిష్యన్తీతి తస్మాదేవమవృణోత " (సం - ౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౦౮) ఇతి ।
 హూరం సోమవధం కృతవతో మన్తాపక్రమిష్యన్తిత్యముమర్థం మిత్రస్సోమవ
 థాత్ పురైవఖలు అవేత్ విదితవాన్ తస్మాదేవ కారణాత్ పశుసమృ
 ద్ధిసానుం క్షీరమిత్రణ మవృణోతఅథమిత్రా వరుణయోరేకేనైవపాత్రేణ

గ్రహణంవిధతైః “వరుణందేవా అబ్రువన్ త్వయా శభువా సోమన్ రాజానన్ హనామేతి సోబ్రవీన్వరం వృతైః మహ్యంవైవైషమిత్రాయ చ సహగృహ్యతా ఇతి తస్మాన్వైత్రావరుణః సహగృహ్యతే తస్మాద్రాజ్ఞా రాజానమన్ శభువాఘ్నున్ వై శేననైశ్యగ్ శూద్రేణ శూద్రం” (సం-౬కా|౮|ప్ర|౮౮) ఇతి । అంశంద్రవ్యభాగం భవతి ప్రాప్తోన్వీత్యంశభూద్వాయా దృశోమోవరుణశ్చ పరస్పరం నాయాదా “ఇన్ద్రోవరుణసోమోరుద్రః” ఇత్యాదినా బృహదారణ్యకే క్షత్రియత్వేనైకకులవర్తిత్వస్య సమామ్నా తత్త్వాత్ । యస్మాదంశభువా వరుణేన సహ సోమం హనామేతి దేవైరుక్తం తస్మాన్మౌకేఽపి తథాపర్వన్తి । తద్యథా రామోవిభీషణేన అంశభువా సహితో రావణంజఘ్నాన । వైశ్యసూద్రయోరపురాహర్యం । మైత్రావరుణగ్రహప్రైస్త్రినాయవానన్తర్యం విధతైః నవా ఇదం దివాననక్తమాసీదవ్యావృత్తం తేదేవామిత్రావరుణా వబ్రువన్తిదం నోవివాసయతమితి తావబ్రూతాం వరం వృణావహావక ఏవావత్ పూర్వోగ్రహాగృహ్యతా ఇతి తస్మాదైస్త్రినాయవస్య పూర్వోమైత్రావరుణార్థగృహ్యతే” (సం-౬కా|౮|ప్ర|౮౮) ఇతి । ఇదంకాలస్వరూపసూచ్యవృత్తం అవిభక్తం పూర్వమాసీత్ । ఎతావదహరితి దివానాసీత్ ఎతావత్కాత్రితి నక్తంనాసీత్ ఇదం అవిభక్తం కాలస్వరూపంసూచిత్వదర్థం వివాసయతం విభజ్యస్థాపయతం । ఆవదావాభ్యాం అస్తదీయగ్రహాదిత్యర్థః । నను ఉపాంశ్వన్తర్యామాపుభావపి మైత్రావరుణాత్ పూర్వమేవ గృహీతావిత్యాశఙ్కాహ “ప్రాణాపానా హ్యేతౌ యదుపాగ్ శ్వన్తర్యామా” (సం-౬కా|౮|ప్ర|౮౮) ఇతి । ప్రాణాపానయోః సహోః పశ్చాదితరేద్వియస్థితిరితయోః పూర్వభావిత్వ మవివాదం । ఇతరేషుతు గ్రహేష్వేస్త్రినాయవపక ఏవ మైత్రావరుణాత్ పూర్వః వరంలభ్యే అహారాత్రయోః విభాగం జనయత ఇత్యాహ “మిత్రోఽహ రజనయద్వరుణోరాత్రిం తతోవా ఇదం న్యాచ్ఛద్యన్వైద్వావరుణా గృహ్యతే వ్యుష్టే” (సం-౬కా|౮|ప్ర|౮౮)

ఇతి । సూర్యోదయమారభ్య తదస్తమయవర్యంతం కాలోఽహరిత్యేవం
మిత్రగకల్పయామాస । తత ఊర్ధ్వం పునస్సూర్యోదయ పర్యంతరాత్రిరి
త్యేతద్వరుణస్య కల్పనం । తత ఆరభ్య ఉదయకాలస్వరూపంవ్యోచ్చత్
విభక్తమాసీత్ । పుష్క్యే ఆపెచారాత్ర విభాగాయ॥

అథఘనః ॥ అయంవామిత్యేషాగాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠమోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యావాం కశా మధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ । తయాయజ్ఞం మి
మక్షితం । ఉప్రయామగృహీతోఽస్యశ్వభ్యాంత్వైషతే యోనిర్వాధ్య
భ్యాంత్యా॥౧॥ యావామప్తాదశ॥౬॥

ప్రాత్రధ్యజౌ విముచ్యేథా మశ్వినా వేహగచ్ఛతం । అస్యసోమస్య
పీతయే । ఉప్రయామగృహీతోఽస్యశ్వభ్యాం త్వైషతే యోని ర్వా
ధ్యంత్యా॥౧॥

ప్రాత్రయజౌ వేకాన్నవిశతః॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠ
సప్తమానువాకా ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “ఆశ్వినం గృహ్లాతి యావాం కశేతి గ్రహణసాదనా ద్రోణక
లశాదధారాగ్రహ్య పరిష్టవయా గృహ్యతై వచనాదన్యతః ” ఇతి । పాఠ
స్తు “యావాం కశామధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ । తయాయజ్ఞం మి

మితృతం ఉపయామగృహీతోఽస్యశ్విభ్యాం త్వైషతేయోనిర్వాహ్యభ్యాం
 త్వా” ఇతి । హే అశ్వినా అశ్వినా దేహా వాం యువయోః యా కశా
 యావాక్ తయా యజ్ఞం మిమితృతం సేత్తమిచ్ఛతం నిష్పాదయతమిత్య
 ర్థః । కశా సమానయాజిహ్వా యోత్సన్నత్వా ద్వాగేవ అత్రకశా కీదృశీ
 మధుమతీ పర్దుషశబ్దరహితా । సూన్యతావతీ ప్రియవచనోపేతా । మధునా
 పూర్ణా అతిమాధ్వతాదృశీభ్యామశ్వీమూర్తిభ్యాంత్యాం సోమం సాద
 యామి । అశ్వినగ్రహాయ అన్యో వికల్పితోమస్త్రసేవ మామూయతే “సా
 తర్యుజౌ విముచ్యేథా మశ్వినావేహ గచ్ఛతం । అస్యసోమస్య పీతయే ఉ
 పయామగృహీతోఽస్యశ్విభ్యాం త్వైషతేయోని రశ్విభ్యాం త్వా” ఇతి ।
 హే అశ్వినా యువాం ప్రాతర్యుజౌ ప్రాత్యకాల ఏవానేన యజమానేన
 యుక్తా సంతా ఇతరైర్యజమానై ర్విముచ్యేథాం । ఇహకర్మణ్యగచ్ఛతం ।
 కిమర్థం । అస్యసోమస్య పీతయే పానాయ । స్వప్తమస్యత్ । ఏతాః మస్త్రా
 నుషేష్యా శ్వినగ్రహణం విధత్తై “యజ్ఞస్యశిరోభిద్యత తేదేవా అశ్వినా
 వబ్రువన్ భిషజౌ వైష్ణవదం యజ్ఞస్యశిరగిప్రతిధత్తమితి తావబ్రూతాం
 వరం పృణావహైగ్రహవేన నావత్రాపి గృహ్యతా మితి తాభ్యామేతమా
 శ్వినమగృహ్ణా తతోవైతౌ యజ్ఞస్య శిరగిప్రత్యధత్తాం యదాశ్వినో గృ
 హ్యతే యజ్ఞస్య నిష్కృత్యై” (సం-౬ కా-౪ ప్రా ౭) ఇతి । యజ్ఞపురుషగి
 పురా కదాచిద్దేవానాం వస్తు గృహీత్వాదేవైః సహ యోధ్యం సజ్యంధ
 నుర్వామహస్తై ధృత్వా ధనుష ఏకాంకోటిం భూమా ద్వితీయాం కౌటిం
 గళేచ ప్రతిమగృభ్యాఽతిస్థత్ । తదానీముపదీకానామభిజ్ఞాన్తభిభూమి
 స్పృష్టేజ్యాభాగే భక్షితే సతి త్రుటితజ్యాకస్య ధనుషః ఉద్ధ్యాకోటిః
 స్వయం ఉగ్రచ్ఛస్త్రీ యజ్ఞస్యశిరోఽపిభిత్వా స్వాత్మనాసహఉద్ధ్వముదగ
 మయత్ । సోయం వృత్తాన్తగి ప్రవర్త్యబ్రాహ్మణే సమామూరః “తస్యధ
 నుర్విష్ణవ మానశిర ఉదవర్తయత్” ఇతి । తదిదమత్రసంగృహ్యతే య
 జ్ఞశిరోఽభిద్యతేతి । అత్రాప్యగ్నిహోమేఽప్యవయోగ్రహ ఏవగ్రహీత
 వ్యః । యద్యప్యాశ్వినం ద్వికపాలం అశ్వినం ధూన్రులలామమాలభేత ఇతి

ఇష్టివశోర్విరస్త్యావయో మావిః తథాప్యగ్నిష్టోమే పూర్వం నాస్తి తత్రా
 ౭పి లేవమార్జనాదినా నావయోఽపరితోషగిష్టు గ్రహణైవేత్యభిప్రా
 యః । తస్మాదాశ్వినిగ్రహగ్రహణం యజ్ఞస్యబహుత్యై భవతి । ఆశ్వినిగ్ర
 హణస్యస్తోత్రాదూర్ధ్వకాలం విధత్తే “తౌదేవాఅబ్రువన్సపూతౌ వా ఇ
 మా మనుష్యచరౌభిషజావిభి తస్మాద్బ్రాహ్మణేన భేషజంభకాగ్యమపూ
 తోహ్యోగిషో౭షేఘో యో౭భిషక్తౌ బహిష్పవమానేన పవయిత్వా తా
 భ్యామేతమాశ్విని మగృణ్ణా తస్మాన్బహిష్పవమానేస్తుత ఆశ్వినోగృహ్య
 తే” (సం-౬ కాం-౧ ప్ర-౪ అ) ఇతి ఛన్దోగా నాము త్తరగ్రన్థోపక్రమే సూక్తత్రయ
 ముపాన్యై గాయతా నర ఇత్యాదికమామూతం తచ్చ గాయత్రసామూ
 గాతవ్యం । తదిదం బహిష్పవమానస్తూత్రం । యావశ్వినౌచికి త్సాహావేణ
 మనుష్యచారిత్రేణ యుక్తత్వాదపూతౌ తయోస్తూత్రేణ శుద్ధత్వాత్ । తతః
 స్తోత్రాదూర్ధ్వం తదీయగ్రహస్య కాః । విధత్తే “తస్మాదేవంవిచమా బ
 హిష్పవమాన ఉపసద్యసిపవిత్రంవై బహిష్పవమాన ఆత్మానమేవ పవయ
 తే” (సం-౬ కాం-౧ ప్ర-౪ అ) ఇతి । ఏవం విచమాస్తూత్రస్య శుద్ధిహేతుత్వం
 జానతా ఉపసద్య అనుష్ఠీయః । తత్ప్రకారః సూత్రేదత్తితః “ఉదఙ్ఘ్వి
 ప్రహ్వోబహిష్పవమానాయ పఞ్చర్త్విజః సమన్వారభాః సర్వప్ర్యధ్వర్యుం
 ప్రస్తౌతాన్వారభ తే, ప్రస్తౌతారం ప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉ
 ద్గాతారంబ్రహ్మ, బ్రహ్మణం యజమానః” ఇత్యాది । అత్రప్రసంగాల్లాకి
 క చికిత్సాయాం అదృష్టోపకార జనకం కభేదజం విధత్తే “తయోస్త్రై
 ధాభేషజ్యం విన్యదధురగ్నౌ తృతీయమపు తృతీయం బ్రాహ్మణై తృతీయం
 తస్మాదునపాత్ర ముపనిధాయ బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్యభేషజం కు
 ర్యాద్యావదేవభేషజం లేనకరోతి సమర్థకమస్యకృతం భవతి” (సం -
 ౬ కాం-౧ ప్ర-౪ అ) ఇతి । అగ్నుదక బ్రాహ్మణైష్వనృష్టద్వారే నూపకారకం
 యదైష్వజ్యం త్రేధావస్థితం తద్దేవాస్తయోరశ్వినోః స్థాపితవస్త్యః । తస్మా
 దశ్వి నౌరసుగ్రహాయ లోకిక౭భిషగుదకుష్మం సమీపే నిధాయ బ్రాహ్మ

య ముపవేశ్యాగ్నిం చోపసమిధ్య భేషజ్యం కుర్యాత్ । తథాసతి యావద
 క్షజాతమావశ్యకం తేనసర్వేణ సహకృతత్వాత్ సమృద్ధంభైషజ్యంభవతి ।
 అత్రద్విదైవత్యానామైస్త్రీవాయవమైత్రావరుణాశ్విసగ్రహాణాంత త్రస్త్రి
 త్నిగ్రాహ్యపాతై స్సహ హేమామవిధిషర్థవాదేనోన్నేషుకామగ్నిప్రశ్న
 ముక్తాపయతి “బ్రహ్మవాదినోవదద్దికస్మాత్ సత్యాదేకపాత్రా ద్విదేవ
 త్యాగృహ్యదై ద్విపాత్రా హూయంతే” (సం-౬కా|౧౭|౧౭) ఇతి । గ్ర
 హకాలేసోమానామేకైక పాత్రత్వముక్తరీత్యాద్రప్తవ్యం । హేమామకాలే
 ద్విపాత్రత్వం సూత్రేదశీతం । “హవిధానంగచ్ఛన్తస్సంప్రేష్యతి, వా
 యవఇంద్రవాయుభ్యామనుబ్రూహి, ఉపయామగృహీతోఽస్మి వాక్షాస
 దసీత్యాదిత్యపాత్రేణ ప్రతిప్రస్థాతాద్రోణకలశాదైస్త్రీవాయవ్యస్య ప్రతిని
 గ్రాహ్యం గృహీత్వాసాదయతి । ఐస్త్రీవాయవ మాదాయాధ్వర్యుద్రోణ
 కలశాచ్ఛ పరిష్లవయా రాజానముభౌ నిషగ్రహ్యదక్షిణతోఽవస్థాయద
 ష్టిణంపరిధిసస్థిమన్తవహృత్యాధ్వరోఽబ్జ్ఞోఽయమస్తు దేవా ఇతి పరిష్లవ
 యా ఆఘార మాఘారయతి, ఆశ్రావ్యప్రత్యాశ్రావితే సంప్రేష్యతి, వా
 యవ ఇంద్రవాయుభ్యాంప్రేష్య, ఇతి వషట్కృతే జుహోతి పునవశ
 ట్ కృతేజుహుత ఏవముత్తరాభ్యాం గ్రహాభ్యాంప్రచరతః” ఇతి । ప్రశ్నసో
 త్తరం దర్శయతి “యదేకపాత్రాగృహ్యదై తస్మాదేకో న్తరతః ప్రాణోద్వి
 పాత్రాహూయంతే తస్మాద్ద్వై ద్ద్వై బహిష్టాత్ ప్రాణాః” (సం-౬కా|౧౭|
 ౧౭) ఇతి । చక్షురాదిప్రాణాహూయంతరే కాత్మకత్వాద్భూద్వైకరభేదేనద్వి
 త్వాత్ తత్సామ్యాదైకపాత్రత్వం ద్విపాత్రత్వంచ కుర్యాదిత్యర్థః । అ
 త్రసవనీయపురోడాశానాం స్విప్తకృతి హుతేనతిద్విదైవత్యగ్రహప్రచారో
 హితః । పురోడాశసస్పృశిన ఇడోపాహ్వనస్యాపి స్విప్తకృతనన్తర భావీచో
 దకప్రాప్తః కాలః తంబాధిత్వా ద్విదేవత్యశేషభక్షణాదూర్ధ్వముపాహ్వ
 నస్యోత్కాశం విధత్తే, “ప్రాణావాపతే యద్ద్విదేవత్యాగ్నిపశవ ఇడా
 యదిదాం పూర్వాంద్విదేవతేభ్య ఉపహూయేత పశుభిః ప్రాణానంత
 దాధీత ప్రమాయుకస్త్వాద్ద్విదేవత్యాగ్ భక్షయిత్వేదా ముపహూయ

శే ప్రాణానేవాత్మా ధిత్యాపశూ నుపపశూయతే ” (సం - ౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౭) ఇతి । ద్విదేవత్యశేష భక్షణభ్యః ప్రాగిడాయాః పశునా పాయా ఉపాహ్వనేప్రాజ్ఞే ర్వ్యవహి తత్త్వా ద్యజమానోమియేత ప శ్చాదాహ్వనేతు నాయం దోషోఽస్తి । భక్షణే విశేషం విధత్తే “వా గ్వా విద్వ్రవావ శ్చక్షు ర్మైత్రావరుణః శ్రోత్రమాశ్విస్థ పురస్తాదై స్త్రవావం భక్షయతి తస్మాత్పురస్తాద్వాచావదతి పురస్తాన్మైత్రావరు ణం తస్మాత్పురస్తాచ్ఛక్షుషాపశ్యతి సర్వత్య పరిహారమాశ్విసం తస్మా త్సర్వతశ్శ్రోత్రేణశ్రుణోతి ” (సం-౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౭) ఇతి । పురస్తాదగ్రతో యథాగృహీతమేవేత్యర్థః । సర్వత్యపరిహారం శిరసిప్రదక్షిణీకృత్వేత్యర్థః । పాత్రాణాంసాదనే పురోడాశశకలాదిసహిత త్వంవిధత్తే “ప్రాణావా పతేయద్విదేవత్యా అరిక్తాని పాత్రాణి సాదయతి తస్మాదరిక్తా అన్తరతః ప్రాణా యతఃఖలువై యజ్ఞస్య విత్తస్యసక్రియతే తదనుయజ్ఞగ్ రత్యో గ్ స్యవచరంతి యదరిక్తాని పాత్రాణిసాదయతి క్రియమాణమేవ తద్యజ్ఞ స్యశయేరక్షసా మనస్సవచారాయ ” (సం-౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౭) ఇతి । శకలా దియోగస్సుత్రేదర్శితః పురోడాశ శకలమైద్వ్రవావసస్య పాత్రేవదధా తి పయస్యామైద్వ్రా వరుణస్యధానా ఆశ్విసస్య ” ఇతి । అన్తరతఃప్రాణా నామరిక్తత్వం నామార్దస్థానోపేతత్వం పాత్రాణామరిక్తత్వేన యజ్ఞే విస్తృతమప్యజ్ఞం క్రియమాణమేవ సంతృప్తీతి రక్షసాం సఖ్యార్హ్వారం నాస్తి । సాదనస్థానం విధత్తే “దక్షిణస్యహవిధానస్యోత్తరస్యాం వత్ న్యాగ్ సాదయతి వాచ్యేవవాచందధాతి ” (సం-౬ కా. ౪ ప్ర. ౧౭) ఇతి । ఉత్తరస్య చక్రస్యమార్గైసాదయేత్ । వత్సరూపాయాం వాచ్యైవగ్ర హణీపాంవాచం స్థాపయతి । సాదితానాం గ్రహణామవస్థానావధిం వి ధత్తే “ఆత్మతీయసవనాత్ పరిశేరేయజ్ఞస్య సన్తత్యై ” (సం - ౬ కాం. ౪ ప్ర. ౧౭) ఇతి । శేరే వసంతీత్యర్థః । ఆత్రవినియోగస్త్రిహభావః॥

అథ మీమాంసా.

పశ్చిమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్త్రితం॥

“ఆశ్వినోదశమగిపాకోయవాగ్వావిభిక్రమః।
నియతోవాగ్నిగిపాతశ్శ్రుత్యర్థానాంసమత్వతః॥
పాతాత్రామగిక్రమగిల్పనీయగిప్రత్యక్షస్తుశ్రుతేగిక్రమః।
క్రొత్తినశక్తిముల్లఙ్ఘ్యశ్రుత్యర్థోప్రబలాతతః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామే ఐన్ద్రీవాయనాదిగ్రహేష్వాశ్వి సగ్రహస్తృతీయేస్థానే
పఠితః । తస్యచదశమగిపానన్వం వాచకేనైవతదైన్ద్ర ఆమ్నాయతే “ఆశ్వి
నోదశమోగ్యహ్యతే” ఇతి । తత్రక్రమబోధకా శ్రుతిపాతౌ సమబలా త
థాగ్నిహోత్ర హోత్రామామూర్ధ్వం యవాగూపాక్రమః పఠితః । సచార్థ
వశాత్ పూర్వంప్రాప్తః । తత్రార్థ పాతౌసమబలా । తస్మాదుభయత్రై
విభక్తిక్రమ ఇతిప్రాప్తైబ్రూమః । పాతౌహీనక్రమస్యాభిధాయకః కిన్త్వ
స్యథా సుపవత్యాక్రమంకల్పయతి । దశమ ఇత్యేషాశ్రుతిస్తు సాక్షాదేవక్ర
మ మభిధత్తే తత్రపాతాదపిశ్రుతిప్రబలా । అతస్యపాతక్రమంకల్పయన్త్వ
స్తుసామర్థ్య మనుసృత్యైవకల్పయతి । అసమర్థంచయవాగ్నిగిపూర్వమ
గ్నిహోత్రం నిష్పత్తుం ద్రవ్యమన్తరేణ హోత్రామా సంభవాత్ । తస్మా
త్పాతేనవస్తు సామర్థ్య లక్షణోఽర్థ ఉపజీవ్యైత్యర్థస్యపాతాత్ ప్రాబల్యం
శ్రుత్యర్థపాతం బాధిత్యాక్రమం నియచ్ఛతః ।

అథధన్వః॥ యావాంకశా ప్రాతర్యజ్ఞావిత్యేతేగాయత్ర్యో॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాతకే పంచనస్తమానువాకౌ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

అయంవేదశ్చోదయశ్చౌగ్నిగ్రాహజ్యోతిజరామూరజసోవిమానాః ।

ఇమమపాగ్ సగ్ధమే సూర్యోన్యశిశుం నవిప్రా మతిభీరిహన్తి । ఉప్ర

యామగృహీతోఽసి శణ్డాయత్వైషతేయోసి వీరతాం పాహి॥౧॥

అయం వేనగపశ్చవిగ్ శతిః॥౮॥

తం ప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా జ్యేష్ఠతాతి బహిఃపదగ్ సు
వర్షిదం ప్రతిచీనం వృజినందోహసేగ్ రాశుంజయన్తమను యాసువర్ధసే॥ఉ
పయామగృహీతోఽసి మకాయత్వైషతేయోసిప్రజాగిపాహి॥౧॥

తగ్ం వడ్విగ్ శతిః॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రసారకే అష్ట
మనవమాఽనువాకౌ ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అయంవె నశ్చోదయదితి శుక్రంగృహీత్వా హిరణ్యేనశ్రీ
త్వా, ఏషతేయోసి ద్వీరతాం పాహీతి సాదయతి” ఇతి । పాఠస్తు “అ
యంవెనశ్చోదయత్ పృశ్నిగభాజ్యోతిజరాాయా రజసోవిమానే॥ఇమ
మపాగ్ సణ్డమేసూర్యస్య శిశుం నవిప్రా మతిభీరిహన్తి । ఉపయామగృ
హీతోఽసి శణ్డాయత్వైషతేయోసిద్వీరతాంపాహి” ఇతి । అయమితి
న్ద్రోనిదిశ్యతే । వెనగకాన్దోభీష్టః వినకాన్దా విత్యసాన్దాతో రుత్పన్నత్వా
త్ । పృశ్నిరాదిత్యః తస్యగర్భభూతా ఆపః । తథా చాన్యత్ర ప్రశ్నోత్త
రాభ్యామయమర్థః శ్రూయతే “క్షేమా ఆపోనివిశన్తై । యదితో యాన్తి
సమ్మృతి” ఇతిప్రశ్నః । “ఆపస్సుర్యేసమాహితాః । అభ్రాణ్యవన్ప్రప
ద్యన్తై” ఇత్యుత్తరం । అయంవెనగ పృశ్నిగర్భాః చోదయత్ ఆపో వర్షతీ
త్యర్థః । కీదృశోయం । జ్యోతిజరాాయః విద్యుల్లక్షణం తేజోజరాయా వ
ద్వేష్టనం యస్యాసా జ్యోతిజరాాయః । కుత్రాయంవర్షతి । రజసోవిమానే ।
ధూళైర్విశేషేణ నిరూణం యన్విశుషేర్ భూప్రదేశే తత్రవర్షతి ।
అపాంసూర్యే గర్భభావః కథం సమ్మన్న ఇతిచేత్ । తత్రోచ్యతే । వి

ప్రాముఖ్యము. సూర్యస్యాపాంచనశ్రమే నిమిత్తభూతే సతి ఇమమింద్రశి
శుం స్తనన్దయం శిశుమివ లాలయ నై మతిభిర్నన్దనహితాభిరాహుతిభిః
రిహన్తి యజన్తి ఇత్యర్థః । ఆహుతిర్దేవతాభి రిమా ఆపోనీయ నై ఏతదే
వాభిప్రేత్యశ్రూయతే “ భూమిం వర్జన్యాజిన్వన్తి । దివంజిన్వన్త్యగ్నయః ”
ఇతి హే. శుక్లగ్రహ దారుపాత్రేణ గృహీతోసి శుక్రపుత్రాయ శండాఖ్యాయ
త్వాంగృష్టోమి ఏష ఖరైకదేశస్తే యోనిః స్థానం తాదృశ స్త్వం యజమా
నస్య వీరతాం కర్మశూరత్వం పాలయ । కల్పః “ తం ప్రత్న కేతి మన్థినం
గృహీత్వా సప్తభిః శ్రీణాతి ”, “ ఏష తే యోనిః ప్రజాగిపాహీతి సాదయ
తి ” ఇతి । పాఠస్తు “ తం ప్రత్న కా పూర్వథా విశ్వ కేమథా జ్యేష్ఠతా
తిం బర్హిషదగ్ సువవిదం ప్రతీచీనం, వృజినం దోహ సేగిరాశుం జయన్త
మనుయాసు వర్ధనే । ఉపయామగృహీతోఽసి మర్కాయ త్వైష తే యో
నిః ప్రజాగిపాహీ ” ఇతి । ఇన్ద్రాయాజుహుపురితి బ్రాహ్మణవాక్యోదయం
మన్త్రీబద్ధః తమిన్ద్రః స్తుత ఇతి శేషః । ప్రత్న కేత్యాదౌ ధావ్రత్యయ
ఉపమార్గః ప్రత్నాపురాతనాః భృగ్వాదయో యథాత్వామస్తువ త
థా వయమపి త్వాంస్తుమః । పూర్వథా పిత్రాదయ ఇవ । విశ్వథా అతీతాః
సర్వేయజమానా ఇవ । ఇమథా వర్తమానా ఇమేయజమానా ఇవ । కీదృ
శమిన్ద్రః । జ్యేష్ఠతాతిం స్వా కేతాతి ప్రత్యయః । బహిషదం యాగే స
న్నిహితత్వేన తిన్ద్రం సువవిదం యజమానాయ నాతవ్యస్వగ్గం వె
త్తీతి సువర్వీత్తం । హే ఇన్ద్రీయ స్త్వం ప్రతీచీనం ప్రతిగమనమస్తత్ప్రీతి
కూలం వృజినం వజ్రనీయం ఆలస్యాశ్రద్ధాదికం దోహ సేరిక్తీకరోపివి నా
శయసి తాదృశం త్వాంస్తుమః । క్వపునఃస్తుమః । యాసుక్రియాసుత్వం ఆ
శుం ఓప్రకారిణం జయన్తం సమ్యగనుష్ఠానేన యజమానాన్తరాదతిశయే
నోపేతం యజమానమనుసోమపా నేనస్తుత్యా చవధానేతాసుక్రియాసు
తమిన్ద్రఃస్తుమః । హే మన్థిగ్రహ త్వముపయామగృహీతోఽసి శుక్రపుత్రా
య మర్కనామకాయ త్వాంగృష్టోమి । ఏషః ఖరప్రదేశ స్తవస్థానం త్వం
యజమానస్య ప్రజాః పాలయ । మన్త్రానుపేత్యగ్రహ విధత్తే “ బృహస్పతి

దేవానాం పురోహిత ఆసీచ్ఛండామకావసురాణాం బ్రహ్మణ్యస్తాదేవా
 ఆసా బ్రహ్మణ్యస్తామరాస్తేవసోన్యం నాశశ్చవన్నభిభవతుం తేదేవాః శ
 ణ్డామకా ఉపామస్త్రీయస్తతావబ్రూతాం వరం వృణావహైగ్రహావేవ
 నావత్రాపి గృహ్యతామితి తాభ్యామేతౌ శుక్రామృణినావశృణ్ణాతతోదే
 వాఅభవకపరాసురాయస్యైవం విదుషశ్శుక్రామృణినౌగృహ్యేతేభవత్యా
 త్తనాపరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి" (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౦|అ) ఇతి బ్రహ్మణ్యస్తస్య
 పురోహితానుష్ఠిత మస్త్రీసామర్థ్యోపేతాః ఉపామస్త్రీయస్తరహస్యవ
 చ్ఛద్వితవస్తః యద్యవ్యస్యత్ర శణ్డామకయోయజ్ఞభాగోనాస్తి తథాప్య
 త్రాప్యగ్నిష్టోమే సోఽస్తు తత్రాపిగ్రహావేవనతులోపాదిః । అత్రగృహ్య
 తామిత్యేతావదేవ శణ్డామకాభ్యాం వృతం, నతుపహయేతామితి ।
 తతోదేవాగ్రహణమాత్రేణ స్వకాయం సాధితవస్తః । అథాథవాదేన
 గ్రహయోరథస్తాల్లగ్నాం పాంసూవామపద్వంసనం విధాతుం విధిము
 న్నయతి "తేదేవా అపనుద్యాత్తనా ఇన్ద్రాయా జహపురపనుత్తై శ
 ణ్డామకాసహ మునేతిబ్రూయాద్యం ద్విష్యాన్యమేవ ద్వేష్టితేనైనా స
 హాసనుదతః" (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౦|అ) ఇతి । దేవాః స్వకార్యసిద్ధిధార్థ్యం
 తా శణ్డామకా వపసార్య స్వకీయామేన్ద్రాయ తాశుక్రామృణిగ్రహా అ
 జహపుః తస్మాన్ద్రహయోరథో లగ్నాంధూళిమపద్వంసయన్ అన్య
 త్ర సమామూత మపనుత్తావతి మస్త్రీంబ్రూయాత్ । అమునేత్యత్ర ద్వే
 వ్యస్య ద్వేష్టుశ్చనామధ్యాయేత్ । అత్ర మూత్రం "తౌప్రోక్షితాభ్యాం శ
 కలాభ్యామపిధాయా ప్రోక్షితాభ్యా మథస్తాత్ పాగ్ సూనపద్వగ్ సయ
 తోపనుత్తై శణ్డామకౌ సహామునేత్యవనుత్తః శణ్డఇతి వాధ్వర్యుద్వేష్యం
 మనసా ధ్యాయన్ అపనుత్తోమరగ ఇతిప్రతిప్రసాతా " ఇతి । అన్యత్రా
 మ్నాతేన మన్ద్రేణగ్రహహూమస్య విధిమర్థవాదే నోన్నయతి " సప్రథ
 మః సజ్యుతిర్విశ్వ కర్తే త్యేవైనావాత్సన ఇన్ద్రాయా జహపురిన్ద్రోహ్య
 తాని రూపాణి కరిక్రదచరత్" (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౦|అ) ఇతి । మస్త్రీపా
 రత్న " సప్రథమః సజ్యుతి ర్విశ్వకర్తా । సప్రథమోమిత్రో వరుణో అ

గ్నిః । సప్రథమో బృహస్పతిశ్చకీర్త్యా । తస్మా ఇంద్రాయ సుతమా జా
 హూమి” ఇతి । స ఇంద్రగిప్రథమో దేవానాం ముఖ్యః సర్వాధిపతిత్వా
 త్ సమీచీవా కృతిర్నిర్మాణం యస్యాసా సజ్జతిః । తాదృశో విశ్వకర్మ
 నామ కౌదేవోఽపి స ఇంద్రవివమిత్రో వరుణోఽగ్నిః స పవ చికీర్త్యా
 అభిజ్ఞః బృహస్పతిరపి స ఎవ తాదృశాయ ఇంద్రాయ అభిమతం సోమంస
 ర్వతో జాహూమి । యస్మాదింద్రే ఎతాని విశ్వకర్మత్వాదీని నూపాణి క
 కరిక్రత్ అత్యర్థం కుర్వత్ జగదవరత్ తస్మాత్ తత్ప్రతిపాదకేనానే
 నైవ మన్తైః హూమామో యజ్యతే । హూమాత్పురాగ్రహోవాదాయా
 చ్చాద్యాఽధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతారౌ ప్రాజ్ఞుభౌ నిగ్గచ్ఛేతామితి విధతే “అ
 సౌవాఅనిత్యేశ్శక్తశ్చంద్రమా వన్ధ్యపిగృహ్యప్రాజ్ఞామగ్రీమత స్తస్మాత్
 ప్రాజ్ఞాయన్తై సవశ్యన్తి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । పశ్యేమదిత్యస్తం
 గత్వా పునరుదయాయ ప్రాజ్ఞుభిరయో గచ్ఛన్తై సూర్యాచన్ద్రగ్రీమసౌ
 ద్రష్టుంస కేఽపిశక్నున్తి । తస్మాదగ్రహయోరాచ్ఛాదనం యుక్తం । హూ
 మాయప్రత్యజ్ఞుభిత్వం విధతే “ప్రత్యజ్ఞావావృత్య జహుత స్తస్మాత్ ప్ర
 త్యజ్ఞా యన్తైపశ్యన్తి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । ఉదయాదూర్ధ్వం
 ప్రత్యజ్ఞుభిరయో గచ్ఛన్తై సూర్యాచన్ద్రగ్రీమసౌ సర్వేపశ్యన్తి । అతో గ్ర
 హయోరాచ్ఛాదనమపనీయ ప్రత్యజ్ఞుభిత్వేనాపుత్తి హూమామార్థా యు
 క్తా । ఉత్తరవేదగభిర్దగ్ పరిక్రమణం విధతే “చతుషీవా పతేయజ్ఞస్య
 యచ్ఛక్రామగ్ధినౌ నాసికోత్తరవేదిరభిర్దగ్ పరిక్రమ్య జహుత స్తస్మా దభి
 తౌ నాసికాం చతుషీ తస్మాన్నాసికయాచతుషీ విధృతే సర్వతగ్ పరి
 క్రామతో రక్షసామపహన్త్యై” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । అత్రసూ
 త్రం “ఉత్తరవేదిం పరిక్రామతస్సువీరాగ్ని ప్రజాగ్ని ప్రజనయన్సరీహిశుక్ర
 శ్శుక్రశోచిషేతిదక్షిణే నాధ్వర్యుఃప్రతిపద్యతే సుప్రజాగ్నిప్రజాగ్నిప్రజనయ
 న్సరీహి మన్థీ మన్థీ శోచిషేత్యుత్తరేణ ప్రతిప్రస్థాతా” ఇతి । తదేతస్సర్వ
 తల్ల పరిక్రమణం రక్షోపధాయసమ్పద్యతే । అత్రచమస హూమేప్రా
 జ్ఞుభిత్వంగ్రహహూమేప్రత్యజ్ఞుభిత్వంచవిధతే “దేవావైయాగ్నిప్రాచీ

రాహుతీ రజుహపుర్యే పురస్తాదసురా ఆసన్ తాగ్స్తాభిగిప్రాణుదన్త
యాగి ప్రతీవీర్యేవశ్చాదసురాఆసన్ తాగ్స్తాభిరపానుదన్త ప్రాచీరన్యా
ఆహుతయో హూయన్తై ప్రత్యక్షా శుక్రామన్థినా పశ్యాన్వైచ పురస్తా
చ్చయజమానో భ్రాతృవ్యాప్రాణుదతే తస్మా త్వరాచీగిప్రజాగిప్రవీయ
న్తైప్రతీవీగ్దాయన్తై” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అత్రసూత్రం “పురస్తా
ష్టప్రత్యక్షావధ్వర్యుజుహుతగి వశ్చాత్ ప్రాజ్ఞశ్చమనైశ్చమసాధ్వర్య
వో జహ్వతి” ఇతి | వాక్యంతుధిష్ఠ్యప్రస్తావేఽపిగతం | సూత్రకారేణా
దాహ్యతా పరిక్రమణమన్తైప్రదేశాన్తరైస్సమామ్నాతావిహన్యాచన్తై
“శుక్రామన్థినా అనుప్రజాగిప్రజాయం తేఽత్రీశ్చాద్యాశ్చమవీరాగిప్ర
జాగి ప్రజనయన్తాపరిహిశుక్రశ్శుక్రశోచిషానుప్రజాగిప్రజాగిప్రజనయన్తాపరి
హి మన్థీమన్థిశోచిషేత్యామైతావైసువీరాయా అత్రేతేతాస్సుప్రజాయ ఆ
ద్యా” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అత్రీరోక్త్యక్రీడ త్తమజాతయోబ్రా
హ్మణాదయ ఆద్యాభోగ్యా నీచజాతయోభృత్యకర్తృకరాదయః | మన్తై
ర్ధస్తుశోభనావీరా ఉత్తమా యాసాం తాస్సువీరాః | శోభనాస్సేవాకుశ
లాగిప్రజాగి పుత్రాదయోయాసాం తాస్సుప్రజాః | హేశుక్రగ్రహ
త్వం యజమానస్యశోభనభోక్త్రయంకూగిప్రజా ఉత్పాదయన్తు త్తరవేదే
దక్షిణతగిపరిహి | హేశుక్రగ్రహత్వం శుక్రదేవతాసంబంధినా తేజసార
క్షసామపఘాతంకుర్వతి శేషః | హేమన్థిగ్రహత్వం యజమానస్యశోభనసేవక
యాపాగిప్రజా ఉత్పాదయన్తు త్తరవేదే య త్తరతగిపరిహి | హే మన్థిగ్రహ
త్వం మన్థిదేవతాసంబంధినా తేజసారక్షాంస్యపజహివతావైసువీరాయాఇ
త్యాదికం మన్త్రవ్యాఖ్యానం | వేదనంప్రశంసతి “య ఏవంవేదాత్ర్యస్య
ప్రజాజాయతే నాద్యా” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | మన్థిపాత్రస్యవి
కంకత్త వృక్షత్వం సప్తమేశనంచవిధతై “ప్రజాపతే రక్ష్యశ్వయత్ తత్ప
రాపతత్ తద్వికంకతం ప్రావిశత్తద్వికంకతే నారమత తద్వపంప్రావిశత్త
ద్వవేరమత తద్వపన్యయవత్వం తద్వైకంకతం మన్థిపాత్రంభవతి సప్తభి
శ్శ్రీణాతి ప్రజాపతేరేవ తచ్చక్షుస్సంభరతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦౮)

ఇతి । సక్తవోయవ పిష్టాని । ఆహవనీయే హుత్వాప్రత్యజ్ఞునిపరేత్యసదసి
భక్షయంతి ఇతి వచనాదితరపాత్రవత్ప్రతిపాత్రస్యాపినదగిప్రదేశగిప్రాప్తో
తి, తన్నిషేధంప్రశోత్తరాభ్యామున్నయతి “బ్రహ్మవాదిసోవదన్తి క
స్తాత్ప్రత్యాన్వధిపాత్రగ్ సదోనాశ్చుత ఇత్యార్తపాత్రగ్ హీతి బ్రా
యాద్యనశ్చ పీతాన్ధోఽధ్వర్యుస్యాదర్శి మాచ్ఛేత్తస్యే న్నాశ్చుతే”
(సం-౬-కారప్ర/౧౦౦౮) ఇతి । ఆర్తపాత్రం రోగయుక్తం చక్షుస్వరూప
మిదంపాత్రం॥

అథ మీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదే చిన్తితం॥ ॥

“స్వస్థానేప్రతికర్షణవాశుక్రాదేనిపూర్వవధ్యవత్ ।

స్థానేమైవంతదగ్రత్వా త్ప్రేక్ష్యప్రతికృప్యతాం” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామే శ్రూయతే “శుక్రాగ్రా గృహ్ణీయాదభిచరణమ
స్థాగ్రా గృహ్ణీయాదభిచరణమాణస్య ” ఇత్యాదిః । విన్ద్రీవాయవన్యా
యేన శుక్రాదీనాంస్వస్థానే గ్రహణమితిప్రాప్తేబ్రూమః । విన్ద్రీవాయవ
స్య ధాగ్రహగ్రత్వం స్వస్థానేపాతాదేవప్రాప్తంశుక్రాదీనాంతు త
న్నేతివైషమ్యం తథాసతి విధీయమానమగ్రత్వం పాతక్రమబాధమన్తరే
ణానుపపన్నత్వాత్ ప్రతికృప్యతే ॥ తత్త్రేవాన్యచ్ఛిన్తితం॥ ॥

“ససర్వాదావేన్ద్రీవాయ వాదౌవాత్రావిశేషతః ।

సర్వభావాశ్రయాదైన్ద్రీ వాయవాదౌభృతేరపి” ॥ ఇతి॥

సపూరోక్తగిప్రతికర్షణః సర్వేషాముపాంశ్వాదీనాంగ్రహణాం ఆదౌ
యుక్తః । కుతః । విశేషాశ్రవణాత్ । సామాన్యతశ్చుక్రమగ్రత్వమనాపే
క్షికత్వాత్ సర్వాదౌముఖ్యం । వైతదేవం ప్రకృతాధారాగ్రహణాశ్రిత్య
ఫలాయ శుక్రాద్యగ్రత్వవిధానాత్ । కిచ్చ । “ధారయేయస్తం యం కా
మాయ గృహ్ణీయః । విన్ద్రీవాయవంగృహ్ణీత్వాసాదయేత్ ” ఇతిశ్రూ
యతేతత్రకామ్యస్య శుక్రాదేభావరణాద్వా అనన్తరమైన్ద్రీవాయవస్య
గ్రహణం వివక్షితార్థే లింగం । తస్మాదైన్ద్రీవాయవాదౌ ప్రతికర్షణః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిత్తితం ॥

“నావకపోషకపోషాసాదకస్యాశ్రుతత్వతః।

నమైవంగ్రహశేషత్వాత్తచ్చాశక్తేగ్రహాన్తరే” ॥ ఇతి ॥

సర్వత్రగ్రహాగృహీత్వా సాద్యతే । తథానతి యత్రకామస్యగ్రహస్యాపకర్షః తత్రసాదనస్యాపకపోషశంకనీయః । కుతః । అశ్రుతత్వాచ్ఛక్రాగ్రానిత్యత్రశబ్దేనయథాగ్రహస్యాపకవశ్యుగ్రియతే న తథా సాదనాపకర్షప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోస్తి తస్మాన్నాపకవః । నైతద్యుక్తం సాదనస్యగ్రహశేషత్వాత్తచ్చశేషత్వమశక్తేరవగమ్యతే । నహిపూర్వంగ్రహమసాదయత్వాగ్రహాన్తరంగృహీతుం శక్యం । అతోత్రగ్రహాణామపకర్షే తచ్ఛేషభూతం సాదనమవ్యవకృప్యతే ॥

అథభన్దః ॥ ॥ అయంవెన ఇతి త్రిష్టుప్ । తంప్రశ్నభేతిజగతీ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకేఽష్టమనవమాఽనువాకాః ॥*

తైత్తిరీయసంహితా.

యేదేవా దివ్యేకాదశస్థ పృథివ్యామధ్యేకాదశస్థాపుషదోమహి నైకాదశస్థతే దేవాయజ్ఞమిమం జపధ్వం । ఉప్రయామ గృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసిస్యాగ్రయణోజిన్వయజ్ఞంజిన్వయజ్ఞపతిమభినవసాపాహివిష్ణుస్త్యాంపాతువిశంత్వం పాహీద్వీయేణైషతేయోనిర్విశ్వేభ్యస్త్యాదేవేభ్యః ॥

యేదేవాస్త్రిచత్వారిశత్ ॥౧౦॥

త్రిగోశస్త్రయశ్చ గణసోరుజవోదివగ్ రుద్రాః పృథివీచ్ఛనచవై । ఏకాదశాసో అపుషదేః సుతగోసోమం జపంతాగ్ సవనాయవిశ్వే । ఉప్రయామగృహీతోస్యాగ్రయణోఽసిస్యాగ్రయణోజిన్వయజ్ఞంజిన్వయజ్ఞ

పతిమభినవనాపాహి విష్ణుస్త్వాం పాతుపిశంత్వం పాహీన్ద్రియేణైషతే
యోనివిశ్వేభ్యస్త్యాదేవేభ్యః॥౧॥

శ్రిశద్విచత్వారిశత్ ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే దశ
మ ఏకాదశోఽనువాకో॥*

చాప్యమ్.

కల్పః “యేదేవాదివీర్యపరిష్టాదుపయామయాపురస్తాదుపయామేన
వాయుజాపాద్వాభ్యాం ధారాభ్యాంస్థాల్పామాగ్రయణగ్రహం గృహ్లాత్వే
షతేయోనివిశ్వేభ్యస్త్యాదేవేభ్యః ఇతి సాదయత్వా ” ఇతి । పాఠస్తు
“యేదేవాదివ్యేకాదశేష్ఠపుణివ్యామధ్యేకాదశస్తాఘ్నపదో మహివైకాద
శస్తతేదేవా యజ్ఞమిమం జపధ్వం ఉపయామగృహీతోస్వాగ్రయణోఽ
సి స్వాగ్రయణోజన్వయజ్ఞం జన్వయజ్ఞపతి మభినవనాపాహి విష్ణుస్త్వాం
పాతుపిశంత్వం పాహీన్ద్రియేణైషతే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్యాదేవేభ్యః ”
ఇతి । అఘ్నపదః అబుపలఽక్షితేవైతియే సేదస్తీత్యఘ్నపదః । మహినాస్య
మహిమాత్తత్రసీదన్తి । హేదేవాయే యూ యంత్రిషులోకేషు ప్రత్యేక
మేకాదశా వస్థితాస్తేసర్వే యజ్ఞమిమంసేవధ్వం । హేసోమత్వముపయా
మేన స్థాలీర్హపేణ పార్థివపాత్రేణగృహీతోఽసి ఆగ్రయణనామాసి । స
ప్తు ఆగ్రంశ్రేష్ఠ్యం తస్యప్రాపకఃస్వాగ్రయణస్తాదృశస్త్యంయజ్ఞంప్రేణ
య యజమానశ్చప్రేణయ సవనాన్యాభిముఖ్యేన పాలయ । విష్ణునారక్షిత
త్వం యజమానస్యప్రజామిన్ద్రియేణ సామర్థ్యప్రదానేనపాలయ । పషభ
రప్రదేశస్తవస్థానంవిశ్వేభ్యోదేవేభ్యోఽత్రత్వాం సాదయామి । యేదేవా
ఆగ్రయణోఽసీత్యేతామస్త్రావాపస్తస్యనుతే వికల్పితాబోధాయనమతే
యేదేవాఇతిగ్రహణం ఆగ్రయణోఽసీత్యధివదేత్ యేదేవాఇత్యస్య స్థానే
భ్రాతృవ్యవహోమస్త్రాన్తరమామ్నాయతేః శ్రిశద్విచత్వారిశత్త్రయిశ్చగణినోరుజన్తౌ

దివగ్గుద్రాగపృథివీభృసచ నై । ఏకాదశాసో అప్పుచదః సుతగ్ సోమం జుష
 హ్నాగ్ సవనాయవిశ్వే । ఉపయామగృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసి స్వాగ్రయ
 ణో జిన్వయజ్జంజిన్వయజ్జ పతిమభిసవనాపాహి విష్ణుస్తాంపాతువిశం
 త్వం పాహిన్ద్రియేజైష తేయోనిర్విశ్వేభ్యస్తాదేవేభ్యః ” ఇతి । ఏకాద
 శాత్తకాస్త్రయోగణాయేషాం సన్దిగణనః । తేచత్రయస్త్రీంశతసంఖ్యా
 కారుజస్తశ్శత్రూణావినాశయన్తః రుద్రాశ్శత్రునారీణాం రోదయితారః । త
 న్నశ్వేకేచనదివం సచ నైసేవనై కేచనపృథివీంసేవనై అవశిష్టాస్త్యేకాద
 శసంఖ్యాకాఅనుపలక్తి తేఽన్తరియేనీదన్తి । తేవిశ్వేనవ్వేనసుతమభిముతంశ
 మంసోమం సవనాయ తృతీయసవనేసేవనై । ఘన్త్రావ్యాచిఖ్యాసురా
 గ్రయణస్యగ్రహణంవిధత్తే “దేవావైయద్యజ్ఞేమర్వతతదసురా అకుర్వత తే
 దేవా ఆగ్రయణాగ్రాగ్రహానపశ్యత్ తానగృహ్లాత తతోవై తేఽగ్రం ప
 ర్యాయ యస్త్యైవంవిదుషఆగ్రయణాగ్రాగ్రహగృహ్యన్తేఽగ్రమేవసమా
 నానాంపయేతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఆగ్రయణసగ్రంప్రభుసం
 యేషాస్తైఆగ్రయణాఽగ్రాః । అత్రసూత్రం “యది రథన్తరసామా సోమ
 స్యాతైస్త్రీవాయవాగ్రాగృహ్లాయాద్యదిబృహత్సామాశుక్రాగ్రాయ
 దిజగత్సామా ఆగ్రయణాగ్రాగ్రయఃప్యభయసామా యాథాకామీ ” ఇతి ।
 మాధ్యన్దిసేసవనే పృథ్వస్త్రాత్రాణాం ఆద్యేస్త్రాతేరథన్తరాఖ్యంసామయన్తి
 న్సోమయాగే సయాగోరథన్తరసామా । ఏవమన్యత్రాపియోజ్యం । ఏకస్మి
 న్భాగేరథన్తరం భాగాన్తరేబృహదిత్యేవముభయసామత్వం । అగ్రంప
 యాయాత్తైస్త్రియంపర్యాప్తాః । త్రీంశస్త్రయశ్చేతి మన్తస్త్రియవిష
 యం దశణయతి “రుగ్లవత్యర్చాభాత్యవ్యవతోగృహ్లాయాద్భూత్యవ్యవైవ
 వరుక్త్వాగ్రగ్ ససమానానాం పయేతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౦౮) ఇతి । గు
 గ్లోమజిధాతుః సోఽస్యాన్దిగగ్లవతీగణిమోరుజస్తఇతి రుజిధాతుర్నన్త్రై
 ద్యశ్వతే । రుక్త్వారోగముక్త్వాద్య । తయోర్నన్త్రయోదేవసంఖ్యోక్తిః ।
 తాగ్ సర్వానుద్దిశ్యగృహీతుమిత్యాహ “యేదేవాదివ్యేకాదశస్థిత్యాహౌ
 తావనీవై దేవతాస్తాభ్యవవైనగ్ సర్వాభ్యోగృహ్లాతే ” (సం-౬కా|

రప్రగంల) ఇతి సాదనమస్తే విశ్వభ్యుత్పత్తిభిదానం యుక్తమిత్యాహః
 ఏష తే యోనిర్విశ్వభ్యస్తా దేవేభ్యుత్పత్తిహ వైశ్వదేవోహ్యుషదేవత
 యా” (సం-౬ కాం-రీ-ప్రగంల) ఇతి వాగ్విసగ్గంవిధత్తై “వాగ్విదేవైభ్యో
 పాక్రామద్యజ్ఞాయాత్రితమానా తేదేవావాచ్యపక్రాంతాయాం తూష్ణీం
 గ్రహానగృహ్ణత సామనృతవాగం తయంతివై మేలిసామగ్రయణం ప్ర
 త్యాగచ్ఛత్తదాగ్రయణస్యాగ్రయణత్వం తస్మాదాగ్రయణే వాగ్విసృజ్యతే
 యత్తూష్ణీంపూర్వేగ్రహగృహ్యతై” (సం-౬ కాం-రీ-ప్రగంల) ఇతి కేనాపిని
 మితైసవాద్దేవతా యజ్ఞాథం స్వకీయంచూపంప్రకాశమానాదేవైభ్యోప
 క్రమ్యదేవైవాగ్గృహ్ణతైస్తూష్ణీమేవగృహ్ణతేషుసావాగ్విధమనృతపతేదే
 వావరదా సాదినామస్త్రీసమాచథతేకిన్తుకుయినరపేతౌ ఏవస్వకార్యం
 కుర్వంతిమామంతయంతి పరిత్యజంత్యేవేతి తతోదేవైరనాహూతాసా
 నాగాగ్రయణం ప్రతిస్వయమాగచ్ఛత్ తస్మాదగ్రహభిముఖమయతి గ
 చ్ఛళివాగ్విగ్రయణం తత్ర దీర్ఘవ్యత్యయాదాగ్రయణం నామస
 మ్పన్నం యద్యస్తాత్పూర్వం తూష్ణీంగృహ్ణతా వాక్ నేదానీమాగతా త
 స్మాచవశేష్కా కాలేవాగాగమనాదాగ్రయణే గృహ్ణతేవాచంవిస్మజేత్
 నతుపూర్వగ్రహవదుత్తరగ్రహం తూష్ణీం గృహ్ణీయాత్ సమపూర్వగ్ర
 హేష్యపి ప్రతిగ్రహంమంత్రాణామామ్నాతత్వాత్ కథంతూష్ణీంగ్రహణం
 ఏవంతహేతూష్ణీం శబ్దవాగ్విసగ్గశబ్దాభ్యాం ఉపాంశుచ్ఛేద్యనీవివ
 త్తేయాతాం అతపవోపాసువాక్యకాణ్డే సమామ్నాయతే “యావప్రా
 చీనమాగ్రయణాన్త్రహే గృహ్ణీయాత్తానుపాగంశు గృహ్ణీయాత్ యా
 నూర్ధ్వాగ్ స్తానుపభిమతః” ఇతి ధ్వనిస్వయం లోకకన్యస్తాం తేన విశదయతి
 “యథాత్సరీయతి మ అఖియతి నాపరాత్స్యరీయత్యపావస్యజలేవమే
 వతదధ్వయంతరాగ్రయణం గృహ్ణీత్యాంజ్ఞమారభ్యవాచంవిస్మజతే” (సం
 ౬ కాం-రీ-ప్రగంల) ఇతి తస్మిన్చచ్చత్కర్యాధః త్సరచ్చత్కరతావితిధాతుః
 సవ్యాధోమనస్యాదౌవిచాయేపశ్చద్భాణానుపావస్మజతి ముఖ్యతివగా
 హోగజాహతయతుం మార్తేయోగతే ఆయామేనభిస్యతేసఅభిమమై

తావతిదూరం ఆఖి స్తిప్రతి, అహంత్యేషత్పురోగతశ్చయతి దూరేస్థితో నాపరా
 త్స్యమి, వరాహోదిభిఃస్వస్యమారణమేకౌఽపరాధః స్వాత్మానంద్యప్రస్థా
 వరాహోదేః పలాయనమన్యోపరాధః స్వేనముక్తస్యబాణస్యస్థలనమపరా
 ధా నైరం పతత్యర్వమియతి దూరేమమనభవిష్యతీతి నిశ్చిత్వగతిఃతత్రస్థిత్యా
 వశ్యాదవసరేనతివశ్యాదున్ముతోయథాబాణాణాముచ్ఛతితత్రైవతత్రాధ్య
 యుఃగూఢధ్వనిః కాంశ్చిద్గ్రహాగృహీత్వా యజ్ఞం దృఢమవప్తభ్యవశ్యా
 ద్వనిం ప్రకటికరోతీత్యేతదుపపద్యతే, విధత్తై “త్రిహిజగ్రోత్సుద్ధాత్మా
 నేవతద్వణితే” (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి హిజాగ్ర-రస్యసామనుప్రసిద్ధ
 త్వాత్ సామగీనాంతేన వరణంయుక్తం హిజాగ్ర-రస్యకాలం విధత్తై “ప్ర
 జాపతివాఽపిషయదాగ్రయణో యదాగ్రయణంగృహీత్వా హిజగ్రోతి ప్ర
 జాపతిరేవతత్ప్రజా అభిజఘతి తస్మాద్వత్సంజాతం గౌరభి జిఘ్రతే” (సం-
 ౬కా|౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి, అగ్రయణహిజాగ్రయోః పౌవాఽవర్యంయదస్తి
 తత్రైవప్రజాపతిరేవ యజమానస్యప్రజానాం మూర్ధన్యాఘ్రాణం కరో
 తి, అతవపవశుష్వప్యేతద్వీక్ష్యతే, త్రిష్వపిసవనేషు అగ్రయణం విధత్తై
 “అత్సావాపష యజ్ఞస్థయదాగ్రయణం సవనేసవనేభిగృహ్లాత్సాత్మనేషు
 యజ్ఞగోసంతమోతి” (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి, దశాపవిత్రస్యోపరి సో
 మరసస్య అవసయనం విధత్తై “ఉపరిష్టాదానయతి రేతవవతద్దధాతి”
 (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి, దశాపవిత్రస్యాథస్తాత్ స్రవశ్చాధారయా
 అనయనం విధత్తై “అథస్తాదుపగృహ్లాతి ప్రజనయత్యేవతత్” (సం-౬కా|
 ౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి, సవనత్రయగమాగ్రయణం ప్రశంసతి “బ్రహ్మవాదివో
 వదన్తి కస్తాత్సత్వాదాయత్రీకనిస్తాఞ్చన్దసాగ్ సతి సర్వాణిసవనాని తపం
 తీత్యేషవై గాయత్రియైవహోయదాగ్రయణస్తమేవ తదభి నివర్తగ్ స
 వాణి సవనాని వహంతి తస్మాద్వత్స మపాకృతం గౌరభి నివర్తతే”
 (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి, అల్పక్షరత్వాత్ కనిష్ఠా, ప్రాత
 స్సవనే బహిష్పవమానసూక్తానాం ఉపాన్యైగాయతేత్వాదీనాం ఛందో

గాయత్రీమూఢ్యన్వితసవనేమాఢ్యన్వితపవమానసూక్తస్యఅచ్చాతే జాతమన్ధ
స ఇత్యస్య గాయత్రీ తృతీయసవనస్యార్భవ పవమానసూక్తస్యస్వాదిష్ఠయే
త్యస్య గాయత్రీ ఏవముదాహరణః॥ యథాగౌః ఆపాకృతంస్వవత్సమభి
లక్ష్మ్యతృణాదికమపిపరిత్యజ్యనివర్తతే తథాగాయత్రీ స్వవత్సమాగ్రయ
ణం ఆభిలక్ష్మ్యపునఃపుననివర్త్యసవనాని నివహతి । యేదేవాదివిత్రిగ్శ
స్త్రయశ్చేత్యేతేత్రిష్టభా॥

ఇతి శ్రీమూఢపీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాఠ కేదశమైకాదశ౯నువాకాః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ఉపయామగృహీతోసీన్ద్రాయ త్వా బృహద్వతేవయస్వత ఉక్తా
యవే యత్తత్త్వన్రీబృహద్వయస్తస్మైత్వావిష్ణవేత్వేషతేయోనిరిన్ద్రాయ
త్వోక్తాయవే॥౧॥

ఉపయామగృహీతోఽసి ద్వావిగ్శంతిః॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వా
దశోనువాకాః॥*

భాష్యమ్.

కల్పః “స్థాల్యాగ్ధ్యం గృహ్లాత్పుపయామగృహీతోసీన్ద్రాయత్వాబృ
హద్వతే వయస్వత ఇతిగ్రహణసాదనా” ఇతి । పాఠస్తు “ఉపయామగృ
హీతోసీన్ద్రాయ త్వాబృహద్వతే వయస్వతఉక్తాయవే యత్తత్త్వన్రీబృ
హద్వయస్తస్మైత్వావిష్ణవే త్వేషతే యోనిరిన్ద్రాయ త్వోక్తాయవే”

ఇతి । హే సోమఉపయామేన స్థాల్యాగృహీతోఽసి ఇన్ద్రాయత్వాంగృ
హ్లామి కీదృశాయ । బృహద్వతే బృహత్సామప్రియాయ, తత్సామయోఽ

న్యామృచి “త్వాంవృత్వేషిష్టస్త్రిసన్మతిం” ఇతిహిత్రుతం । వయస్వతేవ
 యోనన్తం సోమరూపంతస్మై తత్పానాభం త్వాంప్రార్థయ ఇతిశేషః ।
 హే సోమ విష్ణవేత్వాంగృష్ణోమి । పవభరప్రదేశః తవస్థానం ఉక్తశస్త్రప్రి
 యాయేద్ద్రామ్య త్వాంభరే సాదయామి । మన్త్రీహ్యభ్యానాయానాపు
 క్యగ్రహణం విధత్తే “ఇద్దోవృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛత్ సప్తతో వజ్రా
 దద్యతాదవిభేత్ సోబ్రవీన్నామేప్రహరస్త్రివా ఇదంమయీయం తత్తైప్రదాస్యామీతి త
 త్సాఉక్త్యమేవ ప్రాయచ్ఛత్తస్మై తృతీయముదయచ్ఛత్తం విష్ణురన్వతితత
 జహీతిసోబ్రవీన్నామేప్రహరస్త్రి వా ఇదంమయీయం తత్తైప్రదాస్యామీ
 తి తత్సాఉక్త్యమేవ ప్రాయచ్ఛత్తం విర్క్యాయంభూతమహాయజ్ఞోహి త
 స్యమాయాసీద్యచుక్త్యో గృహ్యతఇన్ద్రియమేవ తద్వీయంయజమానో
 భ్రాతృవ్యసృవృజ్ఞైః” (సం-౬కా॥ప్ర॥౧౨) ఇతి । మామేప్రహః మాంమా
 ప్రహషీః । వీయముక్త్యరూపంశ్రేష్ఠంవస్తు ఉక్త్యస్థాల్కాయం మన్త్రేణగృ
 హీతః సోమఉక్త్యితిత్యర్థః । తస్యసవనత్రయాపేక్షయాత్రిప్రదానం
 గ్నిహోమే తృతీయసవనే ఉక్త్యాభావేపి సంస్థాంతరేషు విద్యతే । అథవా
 ప్రాతస్సవన పవోక్త్యస్థాల్కాయ ఉక్త్యపాత్రేతిగృహీతవ్యం తదపేక్షయా
 త్రిప్రదానం । తృతీయపయాయే విష్ణుజహీత్యేవం వదన్నిష్ట్రీమన్వతిత
 త సహకారీసన్నపశిత ఉక్త్యరూపోయజ్ఞో పృతస్యమాయా యస్మాదు
 క్యలోభేన మోహితఇన్ద్రోవృత్రం నజఘాన త్రివ్యపుక్త్యేషు దత్తేషుని
 మ్నాయం మోహితమసమర్థం పృత్రం హతవా తస్మాద్విన్ద్రీవద్వై
 రిగతమిన్ద్రియం సావర్థ్యం వినాశయితు ముక్త్యంగృష్ణీయాత్ । పృతే
 ఇన్ద్రోయనత్రత్వాన్మన్త్రేపి ఇన్ద్రోయేత్యుక్తియైక్త్యాహ “ఇన్ద్రో
 యత్వాబ్రహ్మద్యతే వయస్వత ఇత్యాహేన్ద్రోయహితంప్రాయచ్ఛత్”

(సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । విష్ణోరపి సహకారిత్యేన భాగిత్యాత్ తస్మా
న్ద్రోపి యుక్తత్యాహ “తస్మైత్వావిష్ణవేత్వేత్వాహయదేవవిష్ణురస్వతీత
త జహీతి తస్మాద్విష్ణు మన్వాభజతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । స్థా
ల్యాంగ్యహీత్వా సాదితస్యసోమస్య హూమకాలే పునర్దాదుపాత్రేత్రి
వారగ్రహణం విధత్తే “త్రినిగ్యుష్టోతి త్రిహీన స్తం తస్మైప్రాయచ్చత్”

(సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । సప్తత్రస్తమఃస్థ్యం తస్మైశ్చిద్వాయుత్రివిధప్రాయ
చ్చత్ । తతఃస్థాలీగతం సోమం త్రేధా నిష్కృప్య పర్యాయత్రయేణ గృహీ
యాత్ । దారుపాత్రేగృహీతస్యాసాదనమన్త్రం స్థాల్యాభిసర్జనమన్త్రం
చోత్వాద్యవ్యాచక్షే “ఏష తేయోనిఃపునర్హవిరసీ త్యాహపునసీపునర్హవీ
స్మాన్నిగ్యుష్టోతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । హదగుపాత్రేగృహీతసో
మతవైష్యఖరప్రదేశః స్థానం అనేనమన్త్రేణసాదయేత్ । హేస్థాలీగతసో
మత్యంగ్యహీతశేషోఽపి పునర్గృహ్యమాణ త్వాద్ధవిరేవాసిఅస్మాత్ స్థాలీ
గతాత్ సోమాన్యహీవ్యమాణం పర్యాయద్వయమపేత్యపునసీపునర్హవీ
క్షిః । అత్రసూత్రం “ఉపయామగృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాం త్వా
జుష్టంగ్యుష్టోమిదేవేభ్యాదేవాయవముక్షేభ్య ఉక్థాయవమిత్యుక్థ్యాత్ తృతి
యంగృహీత్వేష తే యోనిమిత్రావరుణాభ్యాం త్వేతిసాదయత్వా పున
ర్హవిరసీతి స్థాలీగుభిన్యతతి, ఏవంవిహితాపుత్తరౌ పర్యాయాతాభ్యాం
ప్రతిప్రస్థాతాచరతి” ఇతి । ఉక్త్యహూమచమసహూ మాణవిధత్తే
“చతుర్వాపతద్యజ్ఞస్యయదుక్త్యస్తస్మాదుక్త్యగోమతగోసోమా అన్వాయ
న్చి తస్మాదాత్మాచతురస్వేతి తస్మాదేకం బహవోనుయన్చి తస్మాదే
కోబహూనాం భద్రోభవతి తస్మాదేకౌబహ్వీజాయా విస్తతే” (సం-
౬కా | ౫ | ప్ర | ౧౨) ఇతి । చతుఃస్థానీయే ఉక్త్యేహుతేసతి అనస్తరమేవే
తరస్థానీయాశ్చనుసాహూతవ్యాః । ఆత్మసర్వావయవసంఘాతరూపసపు
రుషః । అవయవేషు ముఖ్యస్యచతుషోద్వష్టిః పురతోమాన్తేప్రసరతి । తత
స్సహృతరూప ఆత్మోఽనుగచ్ఛతి । ఏకంముఖ్యంపరివృథంగచ్ఛన్తంబహవో

భృత్యాఅనుగచ్ఛన్తి । ఎకోముఖ్యశ్చతురివ జ్ఞాపకాచాయోపి బహు
 నాంశిష్యాణాం మధ్యేభద్రగపూజ్యో భవతి । ఎకోముఖ్యఃస్వతంత్రః పురు
 షస్థపరతంత్రా బహ్విజ్ఞానాలభతే । ఎభిర్భూప్తానైశ్చ మసానాముఖ్యా
 నస్తరహూమో యుక్తః । అత్రసూత్రం, “గ్రహమధ్వయూరాదత్తే చమ
 సాగ్శ్చమసాధ్వయేవ ఆశ్రావ్యప్రత్యాశ్రావితే సమ్ప్రేప్యత్తి ఉక్థశా
 యజసోమానాం, ఇతివపట్యతాను వపట్యతే జాహ్నవతి భర్తౌహర
 త్తి ” ఇతి । ముఖ్యచమసే సమ్పాతస్యావనయనం విధత్తే “ యదికామయే
 తాధ్వయూరాత్మానం యజ్ఞయశసే నాపవయేయమిత్యస్తరాహవనీయం
 చ హవిధాన్గం తిథన్నవనయేదాత్మానమేవ యజ్ఞయశసే నాపవయతి య
 దికామయేత యజమానం యజ్ఞయశసే నాపవయేయ మిత్యస్తరాసదోహ
 విధానే తిథన్నవనయే ద్యజమానమేవ యజ్ఞయశసే నాపవయతి యదికా
 మయేత సదస్యాన్యజ్ఞయశసే నాపవయేయమితి సద ఆలభ్యాఽవనయేత్
 సదస్యానేవ యజ్ఞయశసే నాపవయతి ” (సం-౬ కా॥౫ప్ర॥౧౭) ఇతి । యజ్ఞ
 యశసం యజ్ఞఫలం । ఆలభ్యప్రవిశ్య । అత్రసూత్రం, “ దేవేభ్యస్త్యేదేవా
 యవం పుణజ్ఞియజ్ఞస్యాయుష ఇతిముఖ్యే సమ్పాతమవనయతి యదికా
 మయేతాధ్వయూరాత్మానం యజ్ఞయశసే నాపవయేయమిత్సుక్తం ” ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 ధమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥॥

తైత్తిరీయసంహితా.

మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యా వైశ్వానరమృతాయ జాతమ
 గ్నిం । కవి సమ్ప్రేప్యతిధిం జనానామసన్నాపాత్రం జనయన్తదే
 వాః । ఉపయాచ త్సోమోఽస్యగ్నయే త్వవైశ్వానరాయ ధువోఽసి
 ధువీతీః ధువీణాం ధువీతీమోఽమృతా నావః ఘృతక్షిప్తిమ ఏషతే
 యోగిగ్నయే త్వవైశ్వానరాయ॥౧॥మూర్ధానంపృథివీశత్ ॥౧౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాతకే త్ర
యోదశోఽనువాకః॥౩॥

భాష్యమ్.

కల్పః “మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యాఇతిస్థాల్యాధ్రువంపూర్ణం
గృహ్లాత్యేషతేయోనిరగ్నయే త్వావై శ్వానరేత్యాయత సేహిరణ్యేసాదయే
త్” ఇతి । పాఠస్తు “మూర్ధానందివో అరతిం పృథివ్యావై శ్వానరమృ
తాయ జాతమగ్నిం । కవిగ్ సమాజమతిథిం జనానామాసనాపాత్రం
జనయన్తదేవాః । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వావై శ్వానరాయధ్రు
వోఽసి ధ్రువక్షీతిధ్రువాణాం ధ్రువతమో చ్యుతానామచ్యుతక్షీర్తమ ఏ
షతేయోనిరగ్నయే త్వావై శ్వానరాయే” ఇతి । అత్రగృహీత్యావశ్యాత్
ధ్రువోఽస్మిత్వాదికంపఠేత్ । తమక్తంబోధాయనేన “అక్షేనమధివదతే ధ్రు
వోఽస్మితి మూర్ధానమితిమన్త్రైస్తుచ ఇతిపదమధ్యాహ్నత్యాగ్నివయంస్తు
చ ఇతి యోజనీయం । కివృశమగ్నిం । దివోమూర్ధానం శిరోవచున్నతేదే
శేసూర్యరూపేణావస్థాయ చ్యులోకస్యభాసకం । అరతింపృథివ్యా అరతి
రుపరతిః తద్రహితం । సహిపృథివ్యాఉపరిక దాదిదవ్యగ్నిరుప రమతేకిస్తుదా
హపాక ప్రకాశైస్సవ్వ్యానసుగృహ్లా సర్వదావర్తతే । సచాగ్నివై
శ్వానరనామకః । యథాదివినాశో నామాగ్నిరిత్యామూతం తథాపృ
థివ్యాం వైశ్వానరః । ఋతాయ జాతం యజ్ఞార్థమాహవనీయాది
యాపేణోత్పన్నం । కవింస్వభక్తానసుగృహీతు మభిజ్ఞం । సన్రూజంసమ్య
గ్నీప్యమానం జనానాం యజమానానా మతిథిం హవిర్భిస్సతా-రయో
గ్యం । ఆర్ణ చువృశస్యాగ్నేరాస్యేహూతుందేవాపాత్రం సోమ
గ్రహచమనరూపం అజనయన్త సర్వతవిన్ద్రవాయవాచిస్థా సేషాత్పాదిత
వన్తః । హేసోమస్థాలీయాపేణోపయామేనగృహీతోఽసి వైశ్వానరనామ
కాయాగ్నయే త్వాం గృహ్లామి । హేగ్రహత్వంధ్రువోఽసి ధ్రువనామరూప
కోఽసి । ధ్రువక్షీతిఃస్థిరనివాసః । ఆవైశ్వదేవ శంసనమవస్థానాత్ ధ్రు

వాణామాదిత్యస్థాల్వాదీనాం మధ్యేతిశయేన ధ్రువస్తస్యైవ వ్యాఖ్యానం
 అచ్యుతానాం అచ్యుతశ్చ త్తమశ్చితి । ఏషానుపో వ్రదేశ స్తవస్థానం తత్రవై
 శ్వానరాయాగ్నయేత్వాం సాదయామి । ధ్రువగ్రహంవిధత్తే “ ఆయు
 వాఽపతద్యజ్ఞస్యతధ్రువ ఉత్తమో గ్రహాణాం గృహ్యతే తస్మాదాయుగి
 ప్రాణానాముత్తమం ” (సం-౬కా|౫ప్ర|౨౨) ఇతి । ఐంద్రీవాయవాదయో
 యథాయజ్ఞస్యవాగాదిప్రాణరూపాస్తథాధ్యువోపాయుస్స్వరూపః, సచ
 ధ్రువో నైంద్రీవాయవాదీనాం ధారాగ్రహాణాముత్తమశ్చరమో
 యథాభవతి తథాగృహీతవ్యః । అతపవధ్రువగ్రహప్రస్తావే సూత్రకారే
 నాక్తం “ ఆత్రధారావిరమతి ” ఇతి । యస్మాదాయుస్థానీయోధ్రువోగ్ర
 హాణాముత్తమః తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణానాం మధ్యేజీవనరూపమా
 యురుత్తమం । సతిహిజీవనేప్రాణాశ్శోభన్తే । మన్ద్రీమూర్ధ్వాశబ్దప్రయోగే
 ణ జ్ఞాతీనాం మధ్యేయజమానం శ్రేష్ఠంకరోతీత్యాహ “ మూర్ధానందివో
 అరతింపుథివ్యా ఇత్యాహ మూర్ధానమేవైనగ్ సమానానాంకర్హోతి ”
 (సం-౬కా|౫ప్ర|౨౨) ఇతి । ఆయుషోవై శ్వానరాభిమానిదేవత్వాదాయుః
 స్థానీయస్య ధ్రువస్యగ్రహణేవై శ్వానరశబ్దోయుక్తఇత్యాహ “ వై శ్వానర
 మృతాయ జాతమగ్నిమిత్యాహ వై శ్వానరగ్ హిదేవతయాయుః ” (సం-
 ౬కా|౫ప్ర|౨౨) ఇతి । అస్యామృచ్యుపరితనేయజుషిచవై శ్వానరశబ్దప్ర
 యోగో నాభేదూర్ధ్వాధోవర్తిప్రాణసామ్యాయేత్యాహ “ ఉభయతోవై
 శ్వానరోగృహ్యతేతస్మాదుభయతఃప్రాణాఅథస్తాచోపరిష్టాచ్చ ” (సం-
 ౬కా|౫ప్ర|౨౨) ఇతి । యథావాక్పయురానయ ఉపరిభాగవర్తినో మూ
 కత్వాన్ధత్వ బధిరత్వాదికృతాసల్పాక వ్యవహరనిరోధాక వారయన్తో
 దేహస్యాధం కృత్యం నివహన్తితథా అధోభాగవర్తితుప్రాణామల
 మూత్రనిరోధం మహాస్తనిరోధం నివారయన్నధఃకృత్యం నివహతి । త
 త్తేవాన్యేగ్రహాయజ్ఞస్యాధం నివహన్తి । ధ్రువస్తవ్యధఃమితిప్రశంసతి
 “ అధిణోన్యేగ్రహాగృహ్యతైర్ధీ-ధ్రువస్తస్మాదర్థ్యవాజ్ ప్రాణాన్యే
 షాంప్రాణానాం ” (సం-౬కా|౫ప్ర|౨౨) ఇతి । అర్థిత్యమితిశేషః । ధ్రు

వస్యేతరవిలక్షణం స్థాల్యాసాదనస్థానంవిధత్తే “ఉహోష్టేఽన్యేగ్రహాఃసాద్య
 స్తేఽనుపోష్టేఽధ్రువస్తస్మాదస్థాన్యాని ప్రజాగిప్రతితిష్ఠన్తి మాగ్ సేనాన్యాః”
 (సం-౬కా|౫|ప్ర|౨౨) ఇతి మృదముపోష్య ఖరీకృతేప్రదేశేగ్రహస్తరాసాద
 నం | కేవలభూమ్యాం ధ్రువస్యసాదనం | యస్మాదేవం వైలక్షణ్యం త
 స్మాల్లోకేవ్యన్త్యాగవాదిరూపాని ప్రజా అస్థి వతఃశరీరేన ఖురేణ భూ
 మా తిష్ఠన్తి | అన్యాస్తు మనుష్యరూపాని ప్రజాగి పాదతలగతేనమాం
 సేనలవతిష్ఠన్తే | భూమాసాద్యమానస్య ధ్రువస్యోత్తర హవిధాన
 సమీపదేశం విధత్తే “అసురావాఉత్తరతగి పృథివీం పయోఽచీకీర్షణ
 తాదైవా ధ్రువేణాద్యగ్రహా తద్భ్రవస్యధ్రువత్వం యధ్రువఉత్తరతస్సా
 ద్యతే ధ్రువైశ్చ” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౨౨) ఇతి | పయోఽచీకీర్షణ
 పయో కర్తృముత్తరత ఆక్రమ్భమైచ్ఛత్ | ధ్రువస్యోత్తరదేశే సాదనేన
 సాపృథివీ ధ్రుతాభవతి | అత్ర సూత్రం “ఉత్తరస్య హవిధానస్యాగ్రే
 నోపస్తంభనమనుపోష్టేఽధ్రువస్థాలీ” ఇతి ధ్రువేఽవస్థితస్య సోమస్య హూ
 తృచమసేవనయనం విధత్తే “ఆయువా ఏతద్వజ్జస్య యద్రువ ఆత్మా
 హూతా యద్ధోతృచమసే ధ్రువమవనయత్యాత్మేషేవ యజ్ఞస్యా యు
 దధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౨౨) ఇతి | అవనయనస్య కాలంవిధిత్సుమత్తా
 న్తరాణ్యవస్యస్యతి “పురస్తాదక్షస్యావనీయ ఇత్యాహునిపురస్తాధ్యాయు
 షోభుజ్జేమధ్యతోఽవనీయ ఇత్యా హుర్నధ్యమేన హ్యయుషోభుజ్జే
 ఉత్తరాధేఽవనీయ ఇత్యాహురుత్తమేనహ్యయుషోభుజ్జే” (సం-
 ౬కా|౫|ప్ర|౨౨) ఇతి | ఉక్త్యంశస్త్రం | తచ్చత్రేధావిభజ్యపూర్వభా
 గే శస్య మానేఽవనయేత్ | ఏవమితరయోరపి ఆయుష్యపూర్వభాగే బా
 లే బహుకృతోష్ట భుజ్యతే | మధ్యమేభాగే బహున్నం భుజ్యతే | ఉత్త
 రే భాగే శక్త్యభావేఽపి బహుభౌత్వమిచ్ఛతి | ఇదానీంవిధత్తే “వైశ్వదే
 వ్యామృచిశస్యమానాయామవనయతి వైశ్వదేవ్యోవైప్రజాగిప్రజాస్వేవా
 యుదధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౨౨) ఇతి | ఉతనోహిబుద్ధియఃశ్రుణో
 త్పిత్యేషావైశ్వదేవీ॥

అథభస్మం॥ ॥మూర్ధానందివో అరతింస్పృశివ్యాభిత్రిప్టువ్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థ ప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

మధుశ్చమాధవశ్చ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ సభశ్చ సభస్యశ్చేష శ్చే
జశ్చ సహశ్చ సహస్యశ్చ తపశ్చ తపస్యశ్చోపయామగృహీతోఽసి స
గ్ సరోష్ఠస్యగ్ హస్తత్యాయత్వా॥౧॥

మధుస్త్రిగ్ శత్ ॥౧౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే చతు
దశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

కల్పః యుతుగ్రహైః ప్రచరతోద్రోణకలశాగ్నృహ్యవై న సాద్యస్తే
పూర్వేషాగ్ శేషేషాస్తరానభిగృహ్ణీతం పూర్వోధ్వయుర్గృహ్ణోతి జ
ఘస్యం ప్రతిప్రస్థతోపయామగృహీతోఽసిమధుశ్చేత్యేత్యైదంప్రథమస్త్రీగ్
సగ్ సరోష్ఠస్యగ్ హస్తత్యాయత్వేతి త్రయోదశచతుదశశ్చౌగృహ్యతే”ఇతి
మన్తాగ్రాంపాఠస్తు “మధుశ్చమాధవశ్చ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ సభశ్చసభస్య
శ్చేషశ్చేజశ్చ సహశ్చ సహస్యశ్చ తపశ్చతపస్యశ్చోపయామగృహీతో
ఽసి సగ్ సరోష్ఠస్యగ్ హస్తత్యాయత్వా”ఇతి అత్రమధ్వాదిశబ్దాః క్రమే
ణమైత్రాదిమాసానాంవాచకాఃసగ్ సర్పాగ్ హస్తతిశబ్దయోరథోఽన్య
త్రదశితః । అనఽగ్నిస్తా వేకవర్షేద్వాచేత్సగ్ సర్పతిమః య
మాసో ద్విసంక్రాంతః సచాంహస్పతి సంజ్ఞక ఇతి । మన్తాదావుపయా
మేతి ప్రయుజ్జేత । హేసోమ త్వముపయామగృహీతోమధుశ్చాసి । ఏవమన్య

త్రాపియోజ్యం । ఋతుగ్రహంవిధత్తే “యజ్ఞేననైచేనాః సువర్గం లోక
 మాయాతేనస్యస్త మనుష్యానోన్వాభవిష్యద్భితితేనవత్సరేణ యోష
 యిత్యాసువర్గం లోకమాయా తన్మృషయ ఋతుగ్రహైరేవాసుప్రా
 జానన్ యదృతుగ్రహోగృహ్యన్తైసువర్గస్య లోకస్యప్రజ్ఞాత్యై” (సం-
 ౬ కా|౫|ప్ర|౩౭) ఇతి । సంవత్సరేణ యోషయిత్యా కాలపిలంబేన మోహ
 ముత్వా యతోఽఋషయో మనుష్యేష్యభిజ్ఞాః । స భ్యం విధత్తే “ద్వాద
 శశ్శుభ్యన్తై ద్వాదశమాసాసుంవత్సర స్సంవత్సరస్య ప్రజ్ఞాత్యై” త్రయో
 దశచతుర్దశశయోరప్యే తమపలక్షణం । ఆనవసూత్ర కార ఆహ “ద్వా
 దశత్రయో దశ చతుర్దశవా శుభ్యన్తై” ఇతి । ఆదావనై చ ద్వయో
 గ్రహణం విధత్తే “సహస్రథమా శృహ్యతే సహస్రాత్తమా తస్మాద్వై
 ద్వాపృతూ” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౩౭) ఇతి । మధుశ్చమాధవశ్చే త్యైతా ప్ర
 థమా । తపశ్చ తపస్యశ్చే త్యై తా వుత్తరౌ । యస్మాద్ద్వయో సాహిత్య
 మత్రే విహితం తస్మాద్ద్వై ద్వామాసా ఋత్యవయసా । పాశ్రస్థసోమం
 వహన్ స్రావయితుం చిలస్య పార్శ్వయో ద్వైముఖే విధత్తే “ఉభయ
 తో ముఖన్మతుపాత్రం భవతికోహి తద్ద్విద యత ఋతూనాం ముఖం”
 (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౩౭) ఇతి । ఋతూనాం ముఖం ఋతుధర్మప్రవృత్త్యారమ్భో
 యతో యస్మాత్ కాలాదారభ్య భవతి తత్ కో నానువేద తస్మాత్
 ఋతుపాత్రస్య ముఖద్వయం కుర్వాత్ । అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాత్రోగి ప్రేషకు
 వ్రా పృత్యాదయతి “ఋతునాప్రేష్యేతి పట్యత్వ ఆహ పద్మా ఋత
 వ ఋతూనేవ ప్రీణాత్యృతుభిరితి చనుశ్చతుష్పద ఏవపశూప్రీణాతి ద్విగ
 పునర్ ఋతునాహ ద్విపద ఏవప్రీణాతి” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౩౭) ఇతి । హ
 మైత్రావరుణ ఋతునా నిమిత్తేన హూతారం ప్రేష్యతమిమంమన్త్రం
 ప్రథమ తృతీయ పఞ్చమేష్యధ్వర్యు బ్రూయాత్ । ద్వితీయ చతుర్థపశ్య
 షు ప్రతిప్రస్థాతా బ్రూయాత్ । ఏవంపట్యత్వః తద్వచనం । తేనభవత్యృ
 తూనాంప్రీతిః । ఋతుభిగి ప్రేష్యేతి సప్తమ నవమయో రధ్వర్యుబ్రూ
 యాత్ । అష్టమదశమయోగి ప్రతిప్రస్థాతా । తేనచతురావర్తనేన పశూ

నాంప్రీతిః । ఋతునాప్రేష్యేత్యధ్యర్ష్య రేకాదశేబ్రూయాత్ । ప్రతిప్రస్థా
తాద్వాదశే । తేనద్విరావ ర్తనేన మనుష్యాణాం పక్షిణాంబుప్రీతిర్ని పూర్వో
క్తామేవ షట్పతుద్విసంఖ్యాం ఉపజీవ్యోపజీవకభావేన ప్రశంసతి “ఋ
తునాప్రేష్యేతిషట్పతుత్వ ఆహర్తుభిరితి చతుస్తస్మాచ్ఛ్చతుష్పదస్య పశవ ఋ
తునుపజీవన్తి ద్విర్ని పునర్ ఋతునాహ తస్మాద్ద్విపాదశ్చతుష్పదస్య పశూ
నుపజీవన్తి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి । గవాదయ శ్చతుష్పదః శీతోష్ణ
దిన్యధర్మానుపజీవన్తి । మనుష్యాశ్చ ద్విపాదః పశుగత క్షీరాదీనుపజీవన్తి ।
స్వగోరోహణ సోపానరూపేణ పునర్నిప్రశంసతి “ఋతునాప్రేష్యేతిష
ట్పతుత్వ ఆహర్తుభిరితి చతుర్ద్వి పున ఋతునాహక్రమణమేవ తస్మే
తుం యజమాన్య కురుతే సువగ్స్వలోకస్య సమష్ట్యై” (సం-౬ కా|౪|ప్ర
౩౭) ఇతి । అక్రమ్యతే ప్రాప్యతే స్వగోఽనేనసేతు నేత్యాక్రమణః సే
తుః । యథాసేతోరథో భాగోవిశాలః ఉర్ధ్వప్రదేశః సజుగ్చితః తతై
వాత్ర షట్పతుద్విసంఖ్యోద్రష్టవ్యా । సోపానేష్వప్యేతత్ సమానం । అ
ధ్యర్ష్యప్రతిప్రస్థాత్రోయగ్గవద్దమనం నిషేధతి “నాన్యోన్యమనుప్రపద్యే
తయదన్యోన్య మనుప్రపద్యే తతుఃఋతు మనుప్రపద్యే తర్తువోమోహు
కాన్యై” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి । అధ్వయో ప్రతిప్రస్థాత్పభ్యాం ప్ర
థమద్వితియా గ్రహసహగృహీతో । తతో హవిధానా నిషుక్రవ్యగ
త్వాఽఽహవనీయో హుత్వా పునర్ని ప్రత్యాగత్య హవిధానే గ్రహస్త
రం గ్రహీతవ్యం । తతైక్రికర్షి పురతోఽన్యకృత్వ త ఇత్యేవం యుగపన్నగస్త
వ్యం, కేస్తుపర్యాయేణ । ఋతుగ్రహే యది తయోః సహగమనస్యాత్
తదానీమేక మృతుమస్యోమ ప్రవిశేత్, తతస్సాజగయాత్ ఋతవో
మోహహేతవో భవేయః । కాలభేదవచుభయో మూర్ఖభేదం విధత్తై
“ప్రసిద్ధమేవాధ్వయోదక్షిణేన ప్రవద్యతే, ప్రసిద్ధంప్రతిప్రస్థాతోత్తరేణ,
తస్మాదాదిత్యః షట్త్వాసోదక్షిణేనైతి షడుత్తరేణ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౧౭)
ఇతి । ప్రథమతస్సిద్ధం ప్రసిద్ధం ఆదిత ఆరభ్యేత్యర్థః । యస్మాద్వృత్తిజో దక్ష
క్షిణోత్తరాద్వా మార్గో, తస్మాదాదిత్యస్యాపి దక్షిణాయనోత్తరాయ

శే భవతిః । అత్రనూత్రం “గ్రహవాదాయోపనిషత్” మతో దక్షిణ
మేవాధ్వయద్వాభావాహుం నిశ్రయమాణ ఉపనిషత్ మత్స్య త్తరం
ప్రతిప్రస్థాతాద్వాభాహుం నిశ్రయమాణ ఉపరమత్యథాధ్వయం రా
శ్రావయతి అశ్రావయాస్తు శ్రౌషట్ ఋతునాప్రేష్యతి వషట్కృతే జ
హ్మూతినిష్కామ త్యేవం ప్రతిప్రస్థాతా ప్రవద్యతే తథాధ్వయంః” ఇతి ।
యదాహవిధానాత్ ప్రతిప్రస్థాతా నిష్కామతి తదాధ్వయం హవి
ధానం ప్రవితతి । పవంవ్యత్యయే నోభయోగ్గమనం । మధుచ్చేత్యాది
మన్తైరేవ ద్వాదశమాసానాం ప్రీతత్వాత్ సగ్ సర్పమన్త్రస్య నిర్వి
షయత్వ మాశంక్యవ్యాచక్షే “ఉపయామగృహీతోఽసి సగ్ సర్పస్యగ్
హస్సత్వాయ త్వేత్వాహోస్తి త్రయోదశోమాస ఇత్వాహుస్తమేవ తప్తీ
ణాతి” (సం-౬కా|౫||ప్ర|౩౭) ఇతి । అధికమాసస్త్రయోదశః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయ సంహితా.

ఇద్వాగ్నిం ఆగతగ్ సుతం గ్భీనభౌ వరేణ్యం । అస్యపాతంధియే
షితా । ఉపయామ గృహీతోఽసి ద్రాగ్నిభ్యాం త్వేవతేయోని రిన్దాగ్ని
భ్యాం త్వా॥౧॥౧౫॥

ఓమాసశ్చక్షణీధృత్వా విశ్వేదేవాన ఆగత । దాశ్వాగ్ సోదాశుషః
సుతం । ఉపయామ గృహీతోఽసి విశ్వేభ్యస్తావదేవేభ్య పవతేయోనివి
శ్వేభ్యస్తావదేవేభ్యః॥౧॥

ఇద్వాగ్నిం ఓమాసో విగ్ శతవిగ్ శతిః॥౧౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పంచ
దశ షోడశానువాకాః॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అభక్షితేన పాత్రేణాధ్యయన్ రెద్వాగ్నిం గృహ్ణోతి ఇన్ద్రాగ్నిం ఆగతక్ సుతమిత్రగ్రహణసాదనా” ఇతి । పాఠస్తు “ఇన్ద్రాగ్నిం ఆగతక్ సుతంగీర్భిణభో వరేణ్యం । అస్య పాతంధియేషి తా । ఉపయామగృహీతోసిన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వేష తేయోని రిద్వాగ్నిభ్యాంత్యా” ఇతి । హే ఇన్ద్రాగ్ని సుతమభిషుతం సోమం ప్రత్యాగతం ఆగచ్ఛతం । కీదృశం సోమం । గిర్భిఃస్తుతి భియన్ క్తమితి శేషః । నభోనభాన్ స్థితైః స్వగణివాసిభిర్దేవైర్వరేణ్యం ప్రార్థనీయం । అస్య సోమస్య సమృద్ధిం స్వకీయమంశం పాతం యువాంపిబతం । కీదృశో యువాం । ధియా అన్యన్యభ్యా ఇషితా ప్రార్థితౌ స్పష్టమస్యత్ । కల్పః “వైశ్వదేవశుక్రపాత్రేణ గృహ్ణోత్యోమాసశ్చక్షణీధృత ఇతిగ్రహణసాదనా” ఇతి । పాఠస్తు “ఓహూనశ్చక్షణీధృతౌ విశ్వేదేవాన ఆగత । దాత్వాగ్ సోదాశుషస్సుతం । ఉపయామగృహీతోసిన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వేష తేభ్యషష తెయోని విశ్వేభ్యస్త్యా దేవేభ్యః” ఇతి । హే విశ్వేదేవాః ఆగతం ఆగచ్ఛతం । కీదృశాః ఓమాసోరక్షితారః । చక్షణీధృతౌ మనుష్యపోషకాః । అనిష్టని వారణం రక్షణం ఇష్టప్రాపణం పోషణం । సుతమభిషుతం దాశుసాదత్యవతౌ యజమానస్య దాత్వాగ్ సః ఫలం పూర్వం దత్తవన్తః । స్పష్టమస్యత్ । మన్తాగ్ని సేత్త్య విన్ద్రాగ్ని గ్రహం విధత్తైః సువర్గాయ వా ఎషలోకాయ గృహ్యంతైర్యథు గ్రహజ్యోతిరన్ద్రాగ్నియ దైన్ద్రాగ్నిమృతు మాత్రేణ గృహ్ణోతి జ్యోతిరేవాస్మా ఉపరిష్టాద్దధాతి సువర్గాస్య లోకస్యానుభ్యాంత్యై” (సం - ౬కా । ౫ప్ర । ౪౮) ఇతి । యదేతద్భుతపాత్ర మధ్వయూహస్తే భక్షణీయేన సోమేనోపేతం తేనైంద్రాగ్నిం గృహ్ణోత్యీతా । తథాసతి ఋతుగ్రహైః ప్రాప్తస్వగణః ఇన్ద్రాగ్ని జ్యోతిషా ప్రకాశితౌ భవతి । బలప్రదత్వేనైన్ద్రాగ్నిం ప్రశంసతి “ఓజోభృతౌ వా ఎతౌ దేవానాం యదిన్ద్రాగ్నియ దైన్ద్రాగ్నిగృహ్యత ఓజఎవావరున్ధే” (సం ౬కా । ౫ప్ర ౪౮) ఇతి । గ్రహం ప్రరంవిధత్తైః వైశ్వదేవగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణోతి వైశ్వదేవ్యోవై ప్రజాతసా వాదిత్యః శుక్రోయ ద్వైశ్వదేవగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణోతి తస్మాద

సావాదిత్యః సర్వాగ్రప్రజాగ్రప్రత్యజుదేతి తస్మాత్సర్వ ఎవమన్యతే మాంప్ర
త్యుదగాదిత్య” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౪౭) ఇతి శుక్రగ్రహస్య యత్పాత్రం తేన
వైశ్వదేవంగృహ్ణీయాత్ । వైశ్వదేవస్సర్వాగ్రప్రజాగ్ర ప్రతిశుక్రగ్రహభిమా
నిన్యా ఆదిత్యగ్రప్రత్యజ్ ప్రత్యేకం అభిముఖుడదేతి । తదేతత్సర్వాన్యప్ర
భవసిద్ధం । తెజగ్రప్రత్యేన వైశ్వదేవంప్రశంసతి “ వైశ్వదేవగ్ం శుక్ర
పాత్రేణ గృహ్ణోతి వైశ్వదేవ్యవైప్రజాస్తేజః శుక్రోయదైవ్యదేవగ్ం శు
క్రపాత్రేణ గృహ్ణోతి ప్రజాస్త్వేవ తేజోదధాతి ” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౪౭) ఇతి ।

అథ ధన్వః॥ ఇన్ద్రాగ్నిః సామ ఇత్యేతే గాయత్ర్యా॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాత కే పంచదశమోదశోఽనువాకా॥*

తైత్తిరీయ సంహితా.

మరుత్వేనం వృత్రభంవా వృధానమః వారిం దివ్యగ్ శాసమిష్టాం
విశ్వాసాహమవసే నూతనాయోగగ్ సహజాదామహ తగ్ హవే
మ । ఉప్రయామగృహ్ణోతే సీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వేత పక్షతే యోనిరిన్ద్రాయ
య త్వా మరుత్వేతే॥౧॥

మరుత్వేన్ద్రగ్ పక్షిగ్ శతిః॥౧౭॥

ఇన్ద్రమరుత్వ ఇహసాహిసోమం యథాశాయ్యాతే అపిబస్సుత
స్య । తవప్రణీతీ తవ శూర శమ్తున్నావి వానన్తికవయ స్సయజ్ఞాః ।
ఉప్రయామగృహ్ణోతే సీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వేత పక్షతే యోనిరిన్ద్రాయ
త్వా మరుత్వేతే॥౧॥ ॥౧౮॥

మరుత్వాగ్ ఇన్ద్ర వృత్రభోరణాయ పిబా సోమమనుక్ష్యథం మదా
య । అసింహస్వ జరరే మధ్వ డిమింత్సగ్ రజాసిన్ద్రాదివస్సుతా నాం డి

ప్రయామగృహీతోఽసీద్ద్రాయ త్వామరుత్వత పషతే యోనిరిద్ద్రాయ
త్వామరుత్వతే॥౧॥

ఇన్ద్రీమరుత్వమరుత్వానేకాన్నతిగ్ శదేకాన్నతిగ్ శతే॥౧౯॥
మహాగ్ ఇన్ద్రీయటసా చక్షణ్యో వృష్టిమాగ్ ఇవ । ప్రోక్షువత్స
స్యవావృథే । ఉప్రయామగృహీతోఽసి మహేద్ద్రాయ త్వైషతేయోస
మహేద్ద్రాయత్వా॥౧॥

మహానేకాన్నతిగ్ శతః॥౨౦॥

మహాగ్ ఇన్ద్రీస్త్రవదా చక్షణిప్రా ఉతద్విబహే అమినస్
చాభిః । అస్త్రదియ గ్వావృథే పీయ్యామోఽరు పభుస్సృత్య కర్తృ
భిర్భూత । ఉప్రయామగృహీతోఽసి మహేద్ద్రాయ త్వైషతేయోస ము
హేద్ద్రాయత్వా॥౧॥

మహాస్త్రవత్ పద్విగ్ శతః॥౨౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే సప్త
దశాష్టాదశై కౌనవింశవింతైకవింశానువాకాః॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “మరుత్వస్తమిశ్నేనతుః పాత్రేణాభ్యయుః పూర్వం మ
రుత్వతీయం గృహీతి ఇన్ద్రీమరుత్వ ఇతిశ్లేష ప్రతిప్రస్థాతో త్తరేణో త్త
రం” ఇతి । పాఠస్తు “మరుత్వస్తం వృషభం వావృథాన మకవారిం ది
వ్యగ్ శాసవిన్ద్రం । విశ్వాపాహమవసే నూన నాయోగ్ స హేలాదా
మిహతగ్ హువేమ । ఉప్రయామగృహీతోఽసీద్ద్రాయ త్వామరుత్వత పషతే
యోనిరిద్ద్రాయత్వా మరుత్వతే” ఇతి । “ఇన్ద్రీమరుత్వ ఇహ పాహిసో
మంయథాశాన్యాయాతే అపిబస్సతస్య । తవప్రణీతీతవ శూరశమ్మకన్యా

వివాసస్త్రికవయస్సుయజ్ఞాః । ఉపయామ గృహీతో సీన్ద్రాయత్వా మరు
త్వత ఏషతేయోని రిన్ద్రాయత్వా మరుత్వతే” ఇతి । ఇహాన్వికర్తృణి
తమిన్ద్రాయత్వామామ । కీదృశం । మరుద్గజైరుపేతం జలస్యవర్షితారం
కామానాం వర్షయితారం అకున్దితారం వృత్రాదీనాం శత్రూణా మతి
ప్రబలత్వాది విభవం దుష్టానాం శాసితారం పిశ్యంపాలయతుం సహిష్ణుం
అనలసమిత్త్యర్థః । అవసరక్షణాయ । నూతనాయ ఉగ్రం ఇదానీన్తనైభ్యో
వైరిభ్యో జయమానం రక్షితుం తద్వైరిమాగ్రమిత్త్యర్థః । సహౌదాం
బలప్రదం హేమరుద్గణయైన్ద్రాయత్వామామన్వికర్తృణి సోమంపాహిపిబ॥
యథా శాయ్యాంతరానకస్య సన్న్యధిని కష్టాణ్యభిఘ్నతస్య సోమ
స్యాంతమపిబః తద్వత్ పూరతవప్రణీతి ప్రణయ నేనానుజ్ఞయా సుయజ్ఞాని
పూర్వేకవయః తవశర్మణిసుఖ నిమిత్తమూతే సతి ఆభిముఖ్యేన వివాసస్త్రి
పరిచయస్త్రి తద్వనయమపి యజమాన ఇశ్యర్థః । స్పష్టమన్యత్ । కల్పః
“అభాషితేన పాత్రేణ అధ్వయో స్త్రవీయం మరుత్వతీయం గృహ్లాతిమ
రుత్వాగ్ ఇన్ద్రైశ్చిగ్రహణసాదనా” ఇతి । పాత్రస్తు “మరుత్వాగ్ ఇన్ద్ర
వృషభో రణాయపిబ సోమమనుష్వధంమదాయ । ఆసింభ్యస్య జతరే మ
ధ్వ ఊర్తిం త్వగ్ రాజాసిప్రదివః సుతానాం । ఉపయామ గృహీతో సీన్ద్రాయ
త్వామరుత్వత ఏషతేయోని రిన్ద్రాయత్వా మరుత్వతే” ఇతి ।
హే ఇన్ద్రాయత్వామరుత్వయోర్వై వర్షితాచత్వం రణాయ క్రీడాధానం సోమం
పిబ । కీదృశం । అనుష్వధం స్వధాశబ్దోన్మవాచీ సవనీయ పురోడాశానా
చప్తే తానసుసృత్య వర్తమానం కింభుమదాయ హహాయమధ్వోమధు
రస్య పీతస్యసామస్యాత్తిం సారం త్వదీయజతరే ఆసింభ్యస్య స్థాపయ ।
త్వంప్రదివః ప్రాప్యస్య స్వగ్గోస్య సుతానాం సోమానాంభ్య రాజాసి అ
తపవ ప్రార్థ్యసే । స్పష్టమన్యత్ । కల్పః “మాహేన్ద్రాగ్ శుక్రపాత్రేణగృ
హ్లాతిమహాగ్ ఇన్ద్రాయ ఓజసేతి గ్రహణసాదనా” ఇతి । పాత్రస్తు “మ
హాగ్ ఇన్ద్రాయ ఓజసా వర్జన్యో వృష్టిమాగ్ ఇవ । స్తమైవశ్యస్య
వావృధే । ఉపయామగృహీతో సీన్ద్రాయత్వామరుత్వతే యోనివ

హెన్ద్రాయత్వా” ఇతి । వృష్టిమాణవజన్య ఇవయ ఇన్ద్రజనా బలే
 న మహాన్యఇన్ద్రో వత్సప్థానీయస్య యజమానస్య స్తామైస్తాతై వాఽవృ
 థే వర్ధతాం । స్పష్టమన్యత్ । అస్మిన్నేవమాహెన్ద్రగ్రహే వికల్పితం మ
 న్త్రాన్తరమేవ మామూయతే “మహాగ్ ఇన్ద్రోన్యవిధా చక్షణీప్రా ఉ
 తద్విబహ్వా ఆమినస్సహూభిః । అన్నద్రియగ్వా వృధేవీర్యామోరు పృ
 థస్సకృత్య కర్తృభిభూత్ । ఉపయామ గృహీతోఽసి మహేన్ద్రాయ
 త్వైవ తేయోని మహెన్ద్రాయత్వా” ఇతి । అయం మహానిన్ద్రోన్యవ
 న్తనుస్య వదాచక్షణీప్రా చక్షణీన్తనుస్యోప్రా ప్రతితదభీష్టభోగైస్సపూ
 రయతీతిచక్షణీప్రా । యథారాజామాత్యాదిమణుష్యః సేవకా సభిష్ట
 భోగైస్స పూరయతితద్వత్ । అపిచాయం ద్వయోన్యప్రకృతివికృతిరూపయోః
 సోమయాగయోః బహ్వాద్విర్యస్యేతి ద్విబహ్వాః । సహూభిభవతై ర
 మినః ఆమితః ఉపమానరహితః । అన్నద్రియక్ అన్నశ్చదృశః వావృధే వృ
 థ్చిప్రాప్తః । యథావయమస్యానుగ్రహోద్వృద్ధిం ప్రాప్తాః తతై వాయను
 ప్యస్తదీయై హావిభివి-వృద్ధః । ఏతదేవప్రపశ్యతే । పీయాయ సామ
 ర్థ్యసిద్ధయై కర్తృభిర్యజమానై రయం సుకృతోభూత్సృష్టువర్ధితోభూ
 త్ । కీర్వశీతస్యాభివృద్ధిః । ఉరుయశ సావిపులః । పృథుః బలేన విస్తృతః ।
 స్పష్టమన్యత్ । మన్త్రా ఉపేక్షితాః । త్రీన్దరుత్వతీయ గ్రహాః । విధతై
 “ఇన్ద్రోమరుత్సాస్సాంవిద్యేన మాధ్యన్దినే సవనే పృత్రమహన్యో మాధ్యన్ది
 నేసవనే మరుత్వతీయా గృహ్యన్తైవాత్రోఘ్నా ఏవతే యజమానస్య గృ
 హ్యన్తై” (సం-౬ కా. ౫ ప్ర. ౫౭) ఇతి సాంవిద్యం సన్న్వృతిపక్షైరేకమత్యం ।
 తేషాంగ్రహాణాం పాత్రం విధతై “తస్యవృత్రం జఘ్నుష ఋతవో ము
 హ్యన్తై ఋతుపాత్రేణ మరుత్వతీయాన గృహ్యోత్ తతోవైస ఋతూః
 ప్రాజానాద్యవృతుపాత్రేణ మరుత్వతీయా గృహ్యన్తై ఋతూనాం ప్రజ్ఞా
 త్వై” (సం-౬ కా. ౫ ప్ర. ౫౭) ఇతి । గ్రహాత్రయం వజ్రరూపేణ ప్రశంసతి
 “వజ్రంవా ఏతం యజమానో భ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి యన్దరుత్వతీ
 యా ఉదేవ ప్రథమేన యచ్ఛతి ప్రహరతి ద్వితీయేన స్త్రీణుతే తృతీయేన”

(సం-౬కా౫ప్ర౫౮) ఇతి 1 స్త్రీణులేహినస్తీ 1 ధనుస్సమ్పాదనగూపేణ
 పునః ప్రశంసతి “అయుథంవా ఏతద్వజమాన స్సగోమః రుతే యన్వనుత్వ
 తీయా ధనురేవ ప్రథమో జ్యాద్వితీయ ఇషు స్త్రీయః” (సం-౬కా౫ప్ర౫౮)
 ఇతి 1 సమ్పాదిత్యధనుషః ప్రయోగరూపేణ పునఃప్రశంసతి “ప్ర
 త్యేవ ప్రథమేనధత్తే విసృజ్య ద్వితీయేన విద్యతి తృతీయేన” (సం-౬కా
 ౫ప్ర౫౮) ఇతి 1 ప్రతిధత్త ఏవబాణం సప్రథా త్యేవ 1 ప్రాణాని ప్రీణయిత్వ
 త్వరూపేణ పున్యప్రశంసాం కర్తుమాఖ్యాయికామహ “ఇన్ద్రోవృత్రహా
 త్వా పరాం పరావతమగచ్ఛదపరాధమితినన్యమానస్సహరితోభవన్తి ఏ
 తా వా రుత్వతీయానాన్తస్పరణానపశ్య త్తానగృహీత ప్రాణమేవప్రథ
 మేనాస్పృణుతాపానం ద్వితీయేనాత్తానం తృతీయేన” (సం-౬కా
 ౫ప్ర౫౮) ఇతి 1 ప్రబలేన వైరికులేన సహ విరోధరూప హపరాధం కృత
 వానస్తీతి భీత్యాపరాం పరావతమశ్యన్తగూరం పలాయ్య సహరితో విప
 లోభవత్ 1 ఆత్మస్పరణా స్వస్యభీతినివారణేన ప్రీణయిత్వా స్రుతి
 జగ్రాహ ప్రాణాపాన యేత్రజ్ఞానాం ప్రీతి రభూత్ 1 ఇదానీం ప్రశంసతి
 “ఆత్మస్పరణా వా ఏతే యజమానస్యగృహ్యన్తే యన్వనుత్వతీయాని ప్రా
 ణమేవ ప్రథమేనస్పృణుతేపానం ద్వితీయేనాత్తానం తృతీయేన” (సం-
 ౬కా౫ప్ర౫౮) ఇతి 1 అథమాహేన్ద్రగ్రహంవిధత్తే “ఇన్ద్రోవృత్రహహా
 తందేవా అబ్రువన్ మహా వా అయమభూద్యో వృత్రమవధీదితి తన్వ
 హేన్ద్రస్య మహేన్ద్రత్వగ్ సపతేం మాహేన్ద్ర్యుద్ధార ముదహరత వృ
 త్రగోహత్వా న్యామదేవతాస్వధి యన్తాహేన్ద్రో గృహ్యత ఉద్ధార మేవ
 తం యజమాన ఉద్ధరతే2 న్యామప్రజాస్వధి” (సం-౬కా౫ప్ర౫౮) ఇతిఉ
 ధ్రియతేగృహ్యత ఇత్యుద్ధారోగ్రహః తముదహరత ఆగృహ్యత్ 1 వృత్రహ
 ననెనోద్ధారేణ వాయుమన్యామదేవతాసు మధ్యేధి కౌ2భవత్ 1 మాహే
 న్ద్రస్యపాత్రంవిధత్తే “శుక్రపాత్రేణగృహ్యతి యజమానదేవత్యోవై మా
 హేన్ద్రస్తేజ శుక్రాయన్తాహేన్ద్రగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్యతి యజమాన
 ఏవతేజోదధాతి” (సం-౬కా౫ప్ర౫౮) ఇతి 1

అభ్యంత్రః సుగుత్వస్త ఇన్ద్రో సుగుత్వాస్తనుత్వో సుహగ్ ఇన్ద్రో స్థవ
దిత్యే తాస్త్రిష్టభః సుహగ్ ఇన్ద్రోయి ఓజసేతి గాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే సప్తవశాష్టాదశైకానవింశ వింశైక వింశాను
వాకాః॥౧౭॥౧౮॥౧౯॥౨౦॥౨౧॥౨౨॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

కదాచన స్తరీసి నేన్ద్రో సశ్వసిదాశుషే । ఉహాపెన్ను మేఘర్షణ
భూయ ఇన్నతే దానం దేవస్యవృద్ధ్యతే । ఉప్తయామగృహీతో స్వాది
త్యేభ్యస్త్యా । కదాచనప్రయచ్ఛస్యభే నిపాసి జన్మసి । తురీయాదిత్య స
వనం తత్త్రియమాతీస్థావ హృతందివి । యజ్ఞోదేవానాం ప్రత్యేతి సుహ
మాదత్యాస్తో భవతామృతయస్తే । అవోవాచీ సుమతిర్వా వృత్యాగ్
హూర్విద్యా పరివో విత్తరాసత్ । వివస్వ ఆదిత్యైషతే సోమవీభద్రై
స హస్తస్త్యతే సతృప్య తృప్యాస్తతే వయం తేవయితారోయా దివ్యా
వృష్టిస్తయాత్వా శ్రీతామి॥౧॥

పస్తస్తవిగ్ శతిశ్చ॥౨౨॥

ఇత్యైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వా
వింశోఽనువాకాః॥

భాష్యమ్.

కల్పః “ ఆదిత్యపాత్రేణ య ఆదిత్యస్థాల్భ్యాం ద్వి దేవత్యగ్రహ సం
పాతాప్తేభ్యః సోమం గృహ్లాతి కదాచన స్తరీసీతి కదాచన ప్రయచ్ఛసీతి
శృతాతఙ్మందధియజ్ఞోదేవానామితి పునస్సోమం గృహీత్వా వివస్వ ఆది

త్యేతితత్త్వే గ్రావాణముపాగ్ శు సవనమువధాయ తేనైనం మేళయిత్వా
యాదివ్యా వృష్టిస్తయాత్వా శ్రీణామీతి శృతాతజ్జ్యేన దధావయసా
వావృష్టికామస్య శ్రీత్వా గ్రావాణముదృష్టోతి యద్యన్యహేతస్య తాజక్
విన్దుః ప్రసక్తేష్వభావకః పజన్యఃస్యాద్యదివిరమవఘ్నో న సాదయ
తి" ఇతి । ప్రథమమన్త్రీసారమ్త "కదాచనస్తరీరసి నెన్ద్రసిశ్చసిదాశు
షే । ఉపోషెన్ను సుఘర్వభూయ ఇన్నుతేదానం దేవస్యవృత్తతే । ఉప
యానుగృహీతోస్యాదిత్యేభ్యస్తా" ఇతి । హే ఇన్ద్రీశ్వర కదాచిద పిప్ర
రీః హింసకానభవస, కిన్తు దాశుషే హుర్ద్యత్తవతే యజమానాయ ఫలప్ర
దానార్థం సశ్చసి గచ్ఛసి సత్ర ఉపోషెన్ను యజమాన స్యాత్వస్తనమీష ఏ
వ । హే సుఘర్వభూయ ఇన్నుపునరేవచ దేవస్య తవదానం దేయం హ
విగృహ్య తేనన్యన్యతే యజమానేన హవిర్దీయత ఇన్ద్రార్థః । స్పష్టమన్య
త్ ఉత్తరమన్త్రీమ్త "కదాచనప్రయచ్ఛస్యభే నిపాసిజన్తనీ" తురీయా
దిత్యనవనం త ఇన్ద్రియమాతస్థావన్యతందివి" ఇతి । ప్రథ్వా నిషేధార్థః ।
యద్విధాతుః ప్రమాదార్థః । హే ఇన్ద్ర కదాచిదపి నప్రమాద్యసి కిన్తు
వర్తమానమాగామిచేత్సభే యజమానస్య జన్తనీ నిపాసితరాం పాలయ
సి । తృతీయమిత్యస్మిన్నర్థే వణావ్యవ్యయేన తురీయశబ్ద్య ప్రయుక్తః ।
హే ఆదిత్య తృతీయనవనం తే త్వదీయం తస్మిన్నవనె ఇన్ద్రియాభి వృద్ధి
కారణం అమృతసమానం దధిదిష్యలోక సమానె హుర్దధానే ఆభిము
ఖ్యేనస్థితం । ఉత్తర మన్త్రీమ్త "యజ్ఞోదేవానాం ప్రత్యేతి సున్నమాది
త్యాసోభవతామృడయన్తః । ఆవోవాచీ మహతివపృత్యానగ్ హే
శ్చిద్యా వరివోవిత్తరాసత్" ఇతి । అయం యజ్ఞపురుషోదేవానాం సు
న్నం సుఖంప్రత్యేతి జానాత్యుత్పాదయతీత్యర్థః । హే ఆదిత్యాఅస్మాక్
మృడయన్తస్సుఖయన్తో భవత్ । యస్తాకంసుమతః అనుగ్రహబుద్ధి రహా
చీనేష్వస్తాసుప్రవృత్తాసతి అవవృత్త్యాత్ ఆవర్తతాం యాసుమతిరేవాగ్
హే శ్చిదస్త్యదీయసాపాత్ వ్యావర్తత పాపం వినాశయతీత్యర్థః సాసు
మతః వరివోవిత్తరాసత్ అతిశయేన వరిచయోభిజ్ఞా భవత్ । ఉత్తరమ

స్త్రీస్తు “వివస్వ ఆదిత్యైష తే సోమవీధస్తేన మన్వస్వ తేన తృప్యతృప్యస్తే
 తేవయంతర్వయితారః” ఇతి హేవివస్వః విశిష్టనివాస ఆదిత్య వివస్వన్నా
 మకంపమః తృతీయస్తవ సోమవీధః పాతవ్యస్సోమస్తేన సోమచశ-నెన మన్వ
 స్వహృష్టోభవ, తేన సోమపానెన తృప్తోభవ, తవ తర్వయితా రోవయమపి తృ
 ప్తాభూయాన్తు । ఉత్తరమస్త్రీస్తు “యాదివ్యా వృష్టిస్తయా త్వా శ్రీతా
 మి” ఇతి । హే సోమదివ్యవృష్టి హేతునాదధ్నాత్వాంమిత్రయామిత్రా
 దిత్యగ్రహం విధాతు మాభ్యయి కామాహ “అదిత్యపుత్రకా మాసాధ్యే
 భ్యోదెవేభ్యో బ్రహ్మదనమవచత్ తస్యా ఉచ్చేషణమదదు స్తత్ ప్రాశ్నా
 త్సారేతోధత్త తస్యైవత్వార ఆదిత్యా అజాయన్తు” (సం-౬ కా ౫ ప్ర ౫౦)
 ఇతి । సాధ్యేభ్యస్సాధ్య నామకేభ్యః । ఆధాన ప్రకరణోక్త విధానేన స
 మ్నాదితో బ్రహ్మదనః । ఉచ్చేషణం హుతశిష్టం । పుత్రచతుష్టయేనా
 ప్యనివృత్తై కామేపునస్య ప్రయుక్తవతీత్యాహ “సాద్వితీయమవచత్ సా
 మన్యతో ఉచ్చేషణా మ ఇమేఽజ్ఞత యదగ్రేపా శిష్యామీతోమేవస్మియా
 గోసో జనవ్యవృత్తి సాగ్రేప్రాశ్నాత్ సారేతోధత్త తస్యై వ్యుద్ధమాణ్ణ
 మజాయత్ ” (సం-౬ కా ౫ ప్ర ౬౨) ఇతి । ఇమేఽజ్ఞతచత్వారోజా
 యన్తు అత్యస్తధనకపుత్రో తృత్యపేక్షయా । హూమాత్ప్రాగేవ ప్రాశ
 నేనై నావరాధేన తస్యాఽఽఽఽ గర్భాస్థానం వ్యుద్ధం గర్భాశూన్యమభ
 వత్ । వ్యుద్ధినివారణాయ పునస్యప్రయుక్తవతీత్యాహ “సాఽఽదిత్యేభ్య
 పవ తృతీయ మవచద్భోగాయ మభిదగ్గో శ్రాస్తమస్త్యితి తేబ్రువన్వరం
 వృణామహో యోతోజాయాతా అస్మాకగ్ స ఏకోనద్యోస్య ప్రజాయా
 మృద్ధ్యాతా అస్మాకం భోగాయ భవాదితి తతో వివస్వానాదిత్యోజాయ
 తి తస్యవాఇ యంప్రజా యన్తు సమ్యాస్తాస్వేక ఏవద్ధో యోయజతే స
 దేవ్యానాం భోగాయ భవతి” (సం-౬ కా ౫ ప్ర ౬౨) ఇతి । ఇదమాణ్ణాశ్రా
 స్తంగర్భాభావేన పురాన్తత్త్వం ఆసీత్ । ఇదానీంమమ గర్భాధారణేన అ
 దితేభ్యోగాయ అస్త్యిమ్యుక్త్వా బ్రహ్మదనమూదిత్యేభ్యోఽజుహూత్ ।
 తతః అణ్ణాద్యోజాయ తేసోస్మాకం మధ్యేవక అదిత్యస్త్రు అస్యాదిత్యస్య

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, హావిలాల ఆద్యైత బ్రహ్మశాస్త్రులువారు
చేయించిన చందా గిరి వివరము.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కలపటపు శ్రీనివాసులుగారు బి. ప. గో
దావరిడిప్పిళ్ళ ఆమలాపురం మిషన్ హాల్ హెడ్
మాస్టర్ రెండుసంవత్సరములతాలూకు.

౫ ౧౨ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాదే శ్రీనివాసరావుపంతులువారు గం
జాంట్లజరి డిప్యూటీ కలెక్టరు ఇత్రపురం శీతారాం
పిల్లినుకాం, రెండుసంవత్సరములది చందా గిరి.

౧౦ ౪ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, యస్. వైద్యనాథశాస్త్రిగారు. బి. ప.
మనరాస్ కాళీజులో లైబరరీ చేయించినచందాగిరి.
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, యస్. శేషయ్యగారు, బి. ప.
హెడ్ మాస్టర్ బల్లారి కాళీజు.

౯ ౧౦ ౦

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలన జమఅయిన
పై క ము.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గుండు వెంకటసుబ్రహ్మణ్యచయనులుగారు,
గోదావరిడిప్పిళ్ళ, పిలారివద్ద చాటపర్రు.

౩ ౬ ౦

మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ, శ్రీమంతురాజు యేర్లగెడ్డ మల్లిఖార్జున
ప్రసాదనాయుడు, బహదరు జమిందారు, పరగణ
చేవరకోటవగయిరాదొరగారు, మచలీపట్టంచల్లపల్లి

౩ ౬ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కా-క్రిష్ణస్వామిశాస్త్రులువారు మద్రాస్,
చిన్నసామి శెట్టి ఆగ్రహారం.

౬ ౦ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వడ్లమన్నాటి శేషయ్యపంతులువారు కోట్ల
మునిస్, గుంటూరు.

౭ ౪ ౦

మ॥ రా॥ శ్రీ, బ్ర॥ శ్రీ, చెరువు సుబ్బరావుగారిద్వారా
మ॥ రా॥ శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొత్తకోట పానగడతాలూకు
నరసింహశాస్త్రులువారి చందా గిరిని, బల్లారిజిల్లా
ధర్మవరంతాలూకా కల్యాణమర్థంయిలాఖా మల్లూ
రు మ॥ రా॥ శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, నరసింహశాస్త్రులువారి
చందా గిరిని డిస్కంట్టుజాతారు.

౫ ౧౩ ౦

శ్రీ రస్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజేందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అందజేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలక్క పైసలైనది - అద్వాక్ను మాత్రము అనామత్తుగానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంధికనుండి ౨౪ వసంధికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబులు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులు ఇదివరకు పంపించలేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ఛారాశముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముంజుగా త్వరలోమాకు అందజేయవలయునని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన అయినెలల సంచికలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అద్వాక్నుబాబులు రు ౨ - ౦ - ౦ వెనుకటి సంచికలకు రు ౪-౮-౦ పోస్టేజిలెకాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦ లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్సరం చందాబాబులు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకు నెలనెలగా పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ వదిరూపాయిల నాల్గలెకాలను పంపించవలసినది.

ఎన్నైనను చందాచేసినకు అయిపుండే సంచికలకు వెల అరణాల చొప్పునను పిచ్చట నెలనెలకు ఆయ్యె సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజినెలపు వాతే ఇవ్వవలసినది, అద్వాక్ను మొబలగుకు లెగసంచికలను చివరలో ముజరాఇచ్చెదముగాని ఇన్నియ ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అద్వాక్ను ముజరాదొరకదు, ఎన్నైన తమవద్దయిండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదలుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అడేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుచ్చుకమంతయును ఘోణాముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబద్దపు పైకిముసకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండే సంచికలను జాగ్రత్తో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు బావిస్తలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లను, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లను త్వరగా మాకుపంపించవలసినది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానిగూడ పంపించవలయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవత్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపినవారిపేరుప్రకటింపబడినదిగదా, వారికి ఇటీవల సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రనానా చేయబడ్డవి. తత్తివన్నవారిగూడ అలాగేపంపించగోరెడం సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦సం॥
ఏప్రిల్ నెల-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

సస్సన్ధిన్యాం ప్రజాయాం యస్సన్ధ్యధస్తోఽస్మాకం భోగాయభవత్పితి వ
 రః । తత ఆత్మాద్వివస్వాన్నానుక ఆదిత్యఉత్పన్నః । యేషనుష్యాః తే
 ప్యాదిత్యస్య ప్రజాః పృష్ఠిద్వారే నోత్పదకర్తావ్ । తాసుప్రజాసు
 యోయజతే సవివసన్ధ్యధత్వా దేవానాం భోగాయభవతి । ఇథనూభ్యా
 యికయాగ్రహం దేవతాం నిరూప్యగ్రహణాయాదానం నిరూపయతుమా
 భ్యాయికో నైరమాహ “దేవానైయజ్ఞాద్రుద్రను వైరాఽఽయన్తస్య ఆదిత్యా
 నన్యాక్రమత తేద్విదేవత్యాప్రావశ్య వైతాన్నప్రతీప్రాయచ్ఛ్వాతస్మాద
 పి వధ్యంప్రపన్నం సప్రతీప్రయచ్ఛన్తి” (సం-౬కా|౫ప్ర|౬౨) ఇతి । దేవా
 యజ్ఞంకర్తున్త స్తస్మిన్యజ్ఞేనుద్రం విస్మృతవన్తః సచగుర్ర ఆదిత్యానను
 ప్రాప్యఅపాథతా తేనబాధితా ఆదిత్యా విన్త్రీవాయవాదిగ్రహా శరణం
 ప్రపన్నాః । తేదగ్రహదేవతాస్తానాదిత్యాగుద్రాయనైవ ప్రత్యగ్నితవన్తః
 తస్మాన్లోకేపర్వైర్బాధ్యోఽపిహోరాదియఃపి శరణంప్రాప్నుయాత్ తదా
 తమభరేభ్యునైవప్రత్యగ్నియన్తి । ఆదిత్యగ్రహంవిభజ్యే “తస్మాద్విదేవత్యే
 భ్య ఆదిత్యో నిర్మోహ్యతే” (సం-౬కా|౫ప్ర|౬౨) ఇతియస్మాదాదిత్యా
 ద్విదేవత్యగ్రహా ప్రపన్నాస్తస్మాద్విదేవత్యగ్రహేభ్యోఽపివ్య ఆదిత్య
 గ్రహంగృహ్ణాయాత్ । ఆదిత్యానాంపూతశేషేణ బ్రహ్మననేహోత్పన్న
 త్వాత్ తేషాద్విదేవత్యశేషో యక్త్యిత్యాహ “యమచ్ఛేచణాదజాయ
 త్త తస్మానుచ్ఛేచణాన్త్యవ్యతే” (సం-౬కా|౫ప్ర|౬౨) ఇతి । గ్రహణేక
 దాదనేత్యాది మన్తాఽపియన్త్యే - “త్రిపుభిర్ముగ్ధి గృహస్థోతిమాతా
 పితృపుత్రస్తదేవ తన్నిగునముల్బం గర్భోజరాయతదేవ తన్నిగునం” (సం-
 ౬కా|౫ప్ర|౬౨) ఇతి । నూతాపిశ్యురూప మిగునంపుత్రేణ సహతదేకం
 త్రయాత్మకం । గర్భావేష్ట మోదకముల్బం తద్వేష్టనం పట్టసప్తకం జరా
 యునానుకం । తదభయత ఉభయగూఢమిగునం గర్భేణసహ త్రయా
 త్మకం । తేనసప్తక మిరముక్తత్రయాత్మకం । అన్తిన్త్రీహదధిమేవసేం వి
 ధన్తే “పతవో వాపతేయదాదిత్య ఉన్త్యధినర్హ్నానుధ్యతః త్రీణాత్యూజా
 మేవపసూనాం మధ్యతోదనాత్” (సం-౬కా|౫ప్ర|౬౨) ఇతిఆదిత్యస్యవృ

ప్రిద్వా రా పశూపకారిత్వాత్ పశుత్వం, దధోబోజ్యత్వాత్ తద్రూప
త్వం, తేనదధాసోమం మధ్యేమేళయేత్ | ప్రథమమన్తేణ సకృత్సోమం గృ
హీత్వా తృతీయమన్తేణ పునః గృహీప్యమాణే మధ్యమమన్తేణ దధిస
క్షిపేదిత్యర్థః | దధ్యం కించిత్తణం విధత్తే “శృతాతజ్జ్యేన మేధ్యత్వాయ
తస్మాదామాషక్వం దుహే” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి | “శీతేబుద్ధమూ
తనత్తి” ఇతి వచనాత్సన్నాయుభాణ్డే క్షీరే సమ్యక్స్థితే సతి పశ్చాదా త
జ్జనీయం | ఇహతు ఉక్త్యవసక్తీరేయదాతజ్జ్యేన నిష్పన్నం దధితేన మేళనీ
యం | యస్మాన్మత్స్యం క్షీరం తస్మాల్లోకేపి అమాపాకరహితాగ్నివక్త్యం
ధావోష్ణరూపం క్షీరం దుహేద్ధేప్రయచ్ఛతి | గ్రహస్యాచ్ఛాదనం విధత్తే
“పశవోనాపతేయదాదిత్యగ్నిపరిశ్రేత్య గృహ్హతి ప్రతిరుద్యైవాస్తైషశూకగృ
హ్హతి” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి | అతః పశూనాని దధ్యయజమానాశ్చ
మేవ తాగృహీతవాణాభవతి | అత్ర సూత్రం “దద్యైవాహస్తేన వాపి ధాయో
త్తివతి” ఇతి | తతేవాదిత్యగ్రహపరిశ్రయణ మనూద్యప్రశంసతి “వీశవో
వాపతేయదాదిత్యసహ రుద్రోయదగ్నిపరిశ్రేత్య గృహ్హతి రుద్రాదేవపశూ
నన్తర్దకాతీ” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి | అనేన గ్రహరూపాణాం పశూ
నాం ఘాతకాదుద్రాద్వ్యవధానం భవతి | మన్తగ్రహాదిత్యవధం గ్రావ
పరతయా వ్యాచక్ష్యై “ఏవవైవివస్వా నాదిత్యో యదుసాగోశుసవనః స
ఏతమేవసోమపీఠం పరిశయ ఆత్మతీయసవనాద్వివస్వతి క్షిత్యైవ తే సోమ
వీశిత్యాహ వివస్వన్తమేవాదిత్యగ్ సోమవీశేన సమధామయతి” (సం-
౬ కా|౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి | వివస్వాన్నామకస్యాదిత్యస్య గ్రహాభిమానత్వాత్
గ్రావప్రద్రూపత్వం | సచ గ్రావా ఏనామేవాదిత్యగ్రహగతం సోమం పాతుం
తృతీయసవనసమాప్తివర్యవ్రతం పరితశ్చేతే అతో గ్రావవివయత్వం మన్త
స్య యేత్ | గ్రామ్యదధిశ్రవణం సమన్త్రీకం విధత్తే “యాదివ్యావృష్టి స
యాత్వా శ్రీణామీతి వృష్టికామస్య శ్రీణీయాద్వృష్టిమేవావరుధ్ధై యదితా
జక్ ప్రసూద్యైద్వమృకం పజన్యస్యాద్యది చిరమవమృకః” (సం-౬ కా|

౫(ప్ర|౬|అ) ఇతి । ఆస్యాభావః పూర్వమేవసూత్రేస్పష్టమదాహృతః । గ్రహాంతరవత్ సాదనాదిసంక్తా ప్రతిషేధతి నసాదయత్యసన్నాద్ధిప్రజాని ప్రజాయ నైనాను వషట్ర-రోతి యదనువషట్ర-ర్యాద్రుద్రం ప్రజాఅన్యవ సృజేన్ననుత్యాన్నీయేత యదన్నీయేత చతురస్యప్రమాయుక్ స్యాత్త స్నాన్నాన్నీత్యుః” (సం- ౬కా|౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి ఏషతేయోనిరితి మన్త స్యానామూత్యాన్నాత్రగృహీతస్యసాదనంసిద్ధం । కిన్తు తతైవప్రచారః । అసన్నాదగర్భాశయ వ్యతిరిక్తస్థానే పతితాత్ । యథాగ్రహాంతరం వషట్ర-రాను వషట్ర-రయోద్భిన్నంహ్వయతే । నాత్రతథా । కిన్తు సకృదేవ అనువషట్ర-రేతుప్రజా అనులక్ష్యగుద్రంసూరంప్రేరయేత్ । అన్నీక్షణేఽధ్యయూరన్దోఽభవేత్ । ఇత ఆరభ్యచన్ద్రోలక్షణగ్రన్థాదున్నేతవ్యం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వావింశోనువాకః॥౩॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

నానుసన్య సవితీవాహము శ్వోచివేదవే నానుసన్యభ్యగ్ సావీః ।
నానుస్య హిక్షయస్య దేవ భూరేరయాధియా వాసు భాజః స్యామ ।
ఉప్రయామగృహీతోఽసి దైవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

నానుం చతుర్వింశతిః॥౨౩॥

అదృష్టభి సవిత్రై స్సాయ భిష్టై శివైర్భద్ర పతిపాహివోగయం ।
హిరణ్యజహ్వాః సవితాయ సవ్యసే నమోమాకిసోఽ అనుశగ్ స ఈశత ।
ఉప్రయామగృహీతోఽసి దైవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

అదృష్టభిస్త్రయోవింశతిః॥౨౪॥

హిరణ్యపాణి మూతయే సవితార ముపహ్వయే । సచేతా దైవతా
పదం । ఉప్రయామగృహీతోఽసి దైవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

హిరణ్యపాణిం చతుర్దశః॥ ౨౫॥

సుశమ్నాని సుప్రతిష్ఠానో బృహదుక్షేనహి పపత్యైయోనిః కోశ్యే

భ్యస్త్యా దైవేభ్యః॥ ౧॥

సుశమ్నా ద్వాదశః॥ ౨౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ప్ర
యోగింశ చతుర్వింశ పంచవింశ పఞ్చింశానువాకాః॥

అథ భాష్యమ్.

కల్పః “వామమద్యసవిత రిత్యన్తర్వామపాత్రేణ సావిత్ర మగ్ర
యశాద్వహీత్యాన సాదయతి” ఇతి । పాఠస్తు “వామమద్య సవితర్వా
మముశ్వో దివే దివే వామమస్తభ్యగ్ సావీః । వామస్యహీతుయస్య దేవ
భూరేరయాధియా వామభాజః స్యాను । ఉపయామగృహీతోఽసి దేవా
యత్వాసవిత్రే” ఇతి । హేసవితః అద్యాత్మభ్యం వామం వననీయం క
ర్మఫలంసావీగి ప్రేరయ దేహీశ్యర్థః । శ్వోసి వామంసావీః । తత ఉద్ధృద్వి
నేవామంసావీః । హేదేవ వామస్యవననీయస్య భూరేర్విస్త్రీణస్యతుయ
స్య స్వగణివాసస్య ఇచ్ఛయా అనయాశ్రద్ధాయ క్తయా బుధ్యావామ
భాజోవననీయకర్మానుష్ఠానవస్త్రః స్యాను । స్పష్టమన్యత్ । అత్రైవవికల్పి
తో ద్వితీయో మన్తప్రపమామూనయతే “అనభైభిః సవితగ్ సాయుభి
ప్త్యగ్ శివేభిరద్య పరిసాహినోగయం । హిరణ్యజిహ్వః సువితాయనవ్య
సెరతూమాకి సోఽఅశుశగో సశుశత । ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ
త్వాసవిత్రే” ఇతి । హేసవిత స్త్వం అనభైభిరహింసితైః పాయుభిగపాల
కైః శివైభిర్వాక్తైః అనుగ్రహవిశేషైః సోస్తాకం గయంగృహంపరిసా
హినర్వతోరక్ష । హిరణ్యజిహ్వః హితారమణీయాచ జిహ్వయస్యసం
స్తాకం హితంప్రియంచ వనతీత్యర్థః । తాదృశ స్త్వం సువితాయసంఘగమ
నాయస్వగప్రాప్తయేనవ్యసే నూతనాయ తదిదంకర్తృరక్ష । సోస్తా

కం అనుశంసః సాపాపవాదస్థితౌ శర్వా మాహిశశక్తౌ మాభూత్ ।
 త్యక్తౌ నా నుష్టో వికల్పితపమామ్నాయతే ॥ హిరణ్యపాణిమూతయే స
 వితార ముపహ్వయే । సచేతాదేవతావదం । ఉపయానుగృహీతోఽసి దే
 వాయత్వా సవిత్తే ॥ ఇతి । అస్తభ్యం గాతుం హిరణ్యం పాశౌ యస్య స
 హిరణ్యపాణిః తాదృశం సవితారం ఉపగన్యహ్వయే ఆచ్యాయాని । కి
 మర్థం । ఉతయేరక్షణాయ । సవితాదేవతాయావ్యవధాన్త ద్యౌగ్మం ఘా
 నంచేతాజ్ఞాతా । కల్పః “ఏతేనైవ సశేషేణ వైశ్వదేవపూతభృతో గృహ్లా
 త్యుపయానుగృహీతోఽసి సుశర్మాన్ నీతిగ్రహణసాదనా ॥ ఇతి । పాతస్తు
 “సుశర్మాని సుప్రతిష్ఠానో బృహదుతేన నవపష తేయోని విశ్వేభ్యస్తాప్త
 దేవేభ్యః ॥ ఇతి । హేవైశ్వదేవ గ్రహశోభనం శర్మణుభం యస్య తవ
 సత్త్వం సుశర్మాని సుప్తుప్రతిష్ఠానం పాతేఽస్థిర్యస్య సా సుప్రతిష్ఠానోఽసి
 ఉతే శస్త్రైశ్చ స్యమానాయతుభ్యం బృహన్న మోక్షుః స్పృహన్యత్ । సావి
 త్రగ్రహం విధత్తే “అన్తర్యామిపాతేణ సావిత్రమాగ్రయణా గృహ్లాతి
 ప్రజాపతివా ఏషయదాగ్రయణప్రజానాం ప్రజననాయ ॥ (సం-౬ కా
 ౫ ప్ర ౨౨) ఇతి । ఆగ్రయణగ్రహస్య కర్మనిష్పత్తిద్వారేణ ప్రజాపాలకత్వా
 త్ ప్రజాపతిత్వాత్ ఆగ్రయణాద్గ్రహణం ప్రజోన్నతయోభవతి । సాదనా
 దికం పూర్వవన్నిషేధతి “న సాదయన్యసన్నాద్ధి ప్రజాప్రజాయనైవా
 నువపట్య రోతి యదనువపట్యుర్యాద్రుద్రం ప్రజాఅన్వవన్వజేత్ ॥ (సం-
 ౬ కా ౫ ప్ర ౨౨) ఇతి । విహితం సావిత్రగ్రహం ప్రశంసతి “ఏషవై గాయ
 త్రో దేవానాం యశ్చ వితైష గాయత్రియైలోకే గృహ్యతే యదాగ్రయణా
 యదన్తర్యామి పాతేణ సావిత్రమాగ్రయణాన్తృహ్లాతి స్వాదేవై నంయో
 నైస్సాగృహ్లాతి ॥ (సం-౬ కా ౫ ప్ర ౨౨) ఇతి । తస్మిన్ పురుషేణ సుత్యామా
 తత్వాద్దేవానాం మధ్యే సవితాగాయత్రీ సహస్థః । ఆగ్రయణశ్చ గాయ
 త్ర్యాః స్థానైస్సాతస్సవనే గృహ్యతే అనేన సహస్థేనాగ్రయణః సావిత్ర
 స్యస్వకీయోయోనిః । సావిత్రస్య తృతీయసవన సహస్థం విధత్తే “విశ్వే
 దేవాస్తృతీయగ్ సవనం నోదయచ్ఛకాతే సవితారం ప్రాతస్సవనభాగగ్

సన్తం తృతీయసవన మభివయణయన్ తతోవై తే తృతీయన్ సవనముద
యచ్చా య తృతీయసవనె సావిత్రిగృహ్యతే తృతీయస్య సవనస్యోన్య
త్యై” (సం-౬ కా౧ప్ర ౭౨) ఇతి । విశ్వేదేవాస్తు స్వకీయం తృతీయసవ
నం నోదయచ్చా ఉద్యోధుం నాశక్నువన్ । స్రాతస్సువనై భాగస్సవితుయన్
క్తుః తస్య గాయత్రత్వాత్ । తాదృశమపి సహకారిత్వేన సమానీయ తృ
తీయసవనముదవహా । అత్రాత్రసావిత్రి యుక్తుః । వైశ్వదేవగ్రహం వి
ధత్తై “సవితృపాత్రేణ వైశ్వదేవం కలశాన్యస్థాతి వైశ్వదేవ్యవైప్రజా
వైశ్వదేవః కలశస్సవితా ప్రసవానామీశేయత్సవితృపాత్రేణ వైశ్వదేవం
కలశాన్యస్థాతి సవితృప్రసూతపవాన్తై ప్రజాఽఽప్రజనయతి” (సం-౬ కా
౧ప్ర ౭౨) ఇతి । యద్యపి పూర్వమన్తయ్యామపాత్రం తథాపి ఇదానీం
సవితృపాత్రం సన్వన్నం । కలశాన్యోగకలశాత్ । ప్రజానాం పితౄదేవ
తైః పాల్యత్వేన వైశ్వదేవ్యత్వం । సర్వదేవసాధారణ సోమధారణ్యా
త్ కలశస్య వైశ్వదేవత్వం । సావిత్రిశేషే సోమే వైశ్వదేవం విధత్తై “సో
మసోమమభిగృహ్లాతి రేతవవత్తద్ధాతి” (సం-౬ కా౧ప్ర ౭౨) ఇతి । అత
వవమన్తైః సుప్రతిష్ఠామి త్యై తదవవన్నమిత్యాహ “సుశర్మాణి సుప్రతి
ష్ఠాన ఇత్యాహ సోమేహి సోమమభిగృహ్లాతి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬ కా౧ప్ర
౭౨) ఇతి । మన్తప్రదానాం కల్పేన్దిశేషం దశకాయతి “ఎతస్మిన్నాతిపి
గ్రహేమనుష్యేభ్యోదేవేభ్యోఽపి త్యేభ్యోఽక్రియతే సుశర్మాణి సుప్రతిష్ఠాన
ఇత్యాహ మనుష్యేభ్యవనై తేన కరోతి బృహదిత్యాహ దేవేభ్యవనై తేన
కరోతి నమ ఇత్యాహ పితృభ్యవనై తేన కరోత్యేతావతీనైః దేవతాస్తాభ్య
వనై నగ్ సర్వాభ్యోగృహ్లాతి” (సం-౬ కా౧ప్ర ౭౨) ఇతి । అపి వైతస్మిన్నేవ
వైశ్వదేవగ్రహే మన్తప్రదైర్మనుష్యాదీనాం సూచితత్వాత్ సర్వాభ్యమి
దంగ్రహణం । తత్ర సుశర్మాణశ్చేన సమీచీనముఖాధికా సూ మనుష్యాః
సూచితాః । బృహచ్చదైవాధికతమమహిమోపేతాదేవాః । నమశ్చభేన న
మసాగరప్రియాః పితరః । సాదనమన్తైః విశ్వేభ్య ఇత్యేతత్ సర్వాభ్య-

త్వాద్యక్తమిత్యాహ “ ఏష తేయోఽపి శ్నేభ్యస్త్యై డేవేభ్యః ఇత్యాహ
వైశ్వదేవోహ్యహః ” (సం-౬ కాం-౪౮-౨౭) ఇతి ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
ణనుకాణ్డే చతుర్థప్రసాదకే శ్రయోవింశ చతుర్వింశ పంచవింశ షడ్విం
శోస్తాశ్చతురోఽనువాకాః॥*॥ ।

అ థ తైత్తి రీ య స ం హి తా.

బృహస్పతిసుతస్యత ఇన్ద్రో ఇన్ద్రియావతః పత్నీవస్తంగ్రహం గృ
హ్ణోన్యగ్నాఽగ్ని పత్నీవాఽగ్ని సజ్జాదేవేన త్వష్ట్రాసోఽపి బిష్వాహాః॥

బృహస్పతిపఞ్చదశ॥౨౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రసాదకే సప్త
వింశోఽనువాకః॥*॥

అ థ భా ష్యమ్.

కల్పః “ఉపయామగృహీతోఽసి బృహస్పతిసుతస్యత ఇత్యుపాగ్ శు
పాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాఽగ్నేహీత్వాన సాదయన్యగ్నాఽగ్నివత్స
వాఽగ్నివత్సత్వే జాహూతి నానువత్సర్యోత్యపి వోపాగ్ శువప
తుర్గ్యాత్ ” ఇతి । పాత్రస్తు “బృహస్పతిసుతస్య ఇన్ద్రో ఇన్ద్రియావతః ప
త్నీవస్తంగ్రహంగృహ్ణోన్యగ్నాఽగ్ని పత్నీవాఽగ్ని సజ్జాదేవేన త్వష్ట్రాసో
ఽపి బిష్వాహాః ” ఇతి । హే ఇన్ద్రో సోమతవ సమ్మథినంగ్రహంగృహ్ణోమి । కీ
దృశం । పాత్నీవద్దేవతాకం । కీదృశస్యతవ ఇన్ద్రియావతః పీఠ్యవతః । బృ
హస్పతియజమానః, బృహతో యజ్ఞస్య పరిపాలనాత్ తేన సుతస్యాభిమత
స్య । హే పత్నీవన్నగ్నే త్వష్ట్రేదేవేన సజ్జాస్సహ సోమం పి బిష్వాహోమం
తమిదవస్తు । పాత్నీవతగ్రహస్య పాత్రం విధత్తై “ ప్రాణో వాషమ యదు
పాగ్ శుయదుపాగ్ శుపాత్రేణ ప్రథమశ్చోత్తమశ్చ గ్రహగృహ్యతే ప్రా

ణమేవానుప్రయన్తి ప్రాణసమాద్యన్తి” (సం-౬ కాం-౧౧ ప్ర-౪౧౨) ఇతి ఉపా
 గ్ శోనప్రాణత్వంపూర్వముక్తం । వాచస్పతయే పవస్వత్యనేన గృహీతః
 ప్రథమోగ్రహః । బృహస్పతిసుతస్యేతిగృహ్యమాణ శ్చోత్తమోగ్రహూ
 యద్యపి దధిగ్రహంపూర్వభావీతథాపినాసాసోమగ్రహః అదాభ్యాగ్ సూ
 సోమగ్రహోవిసితోనత్యై, తస్మాన్నిత్యేషు సోమగ్రహామూహాగ్ శురేవ
 ప్రథమః । హరియోజరస్య పశ్చాద్భావిత్యేష్యగ్నిష్టోసు * సామినిసమా
 దైసతి యజ్ఞశేషత్వేనానుష్ఠానం । తస్మాదగ్నిష్టోమాపేక్షయాగ్ పాత్నీవత
 స్యోత్తమత్వం । తయోప్రథమోత్తమయోయపాగ్ శుపాత్రేణగ్రహణంకు
 ర్యాత్ । తథాసతి ప్రాణమేవానుస్మర్యప్రయన్తి ప్రారభన్తే ఉద్యన్తిసమా
 పయన్తి పాత్నీవతగ్రహంవిధత్తే “ప్రజాపతిర్వాపసు యదాగ్రయణ్యప్రా
 ణఉపాగ్ శుక్లవత్సవిప్రజానిప్రజనయన్తి యదుపాగ్ శుపాత్రేణ పాత్నీవత
 మాగ్రయణార్ధస్థోవిప్రజానాంప్రజననాయ తస్మాత్సామిని ప్రజాలను
 ప్రజాయన్తే” (సం-౬ కాం-౧౧ ప్ర-౪౧౨) ఇతి । పత్నీవతిప్రథమాప్రాణసమాపా
 ణయన్త్యప్రజానిఉద్భవ్యన్తే । విహితంగ్రహంప్రశంసతి “దేవావాగ్ధితగ్ధితః
 పత్నీస్సువగ్లోకవజ్జిగాగ్ సన్దైసువగ్లోకంప్రజానన్ తమతం పా
 త్నీవతమవగ్ధ్య తమగృహ్ణాతతతోవైతే సువగ్లోకంప్రాజానన్ యత్వా
 త్నీవతోగృహ్యతేసువగ్లోకస్య లోకస్యప్రజ్ఞాత్వే” (సం-౬ కాం-౧౧ ప్ర-౪౧౨)
 ఇతిపత్నీవత ఇతి । పాత్నీవతగ్రహముపేక్ష్యులన్యాయస్మాద్గ్రహేదిత్యేత
 ద్గ్రహూగృహ్యతే । పతన్ద్రోహ ఘృతమేళనంవిధత్తే “ససోమోనాత్మత
 స్త్రీభ్యోగృహ్యమాణస్తం ఘృతం వజ్రం కృత్వాఽఘ్నం తంనిర్ద్రియం
 భూతమగృహ్ణా తస్మాత్ స్త్రీయోనిర్ద్రియా అదాయాదీరిపి పాపాత్పు
 గ్ స ఉపస్తీతరంవదన్తి యన్తుతేన పాత్నీవతగ్ శ్రీణానివజ్రేణేవైనం వ
 శేక్యత్వా గృహ్ణాతి” (సం-౬ కాం-౧౧ ప్ర-౪౧౨) ఇతి । నాత్మతస్త్రీదేవతాకత్వ
 మనహమానః స్వాత్మానంగప్రకాశితవా । అఘ్నం అతాడయగ్ నిర్ద్రి
 యంభూతం నిర్వయంజాతం యస్మాత్ స్త్రీదేవతాభ్యో గృహ్యమాణః

* అగ్నిఉప ఇతి త్రైలింగపాఠః । అగ్నిఉపాపేక్షయాఇతివత్త్రైలింగపాఠః ।

నువపటరూరోతి యదనువపటరూర్యాద్రుద్రంప్రజా అన్వవస్యజేద్యన్నాను
 వపటరూర్యాదశాన్తమగ్నితోసమం భక్షయేదుపాగ్శ్వసు వపటరూరోతిన
 రుద్రంప్రజాఅన్వవస్యజతి శాన్తమగ్నితోసమం భక్షయతి” (సం-౬కా
 ౫||ప్ర||౨౭) ఇతి. అన్వవస్యజేత్ అనుప్రాప్యసృష్టింవారయేత్ అశాన్తమ
 నిష్టకరంఅగ్నినేష్ట్రధ్వయోశ్చప్రైషమన్త్రాడిత్వాదయతీతి, అగ్నినేష్ట్ర
 మ్మరుపస్థామాసీదనేష్ట్రపత్నీముదానయే త్యాహగ్ని దేవనేష్ట్రరిరేతోదధాతి
 నేష్ట్రావత్తియాం” (సం-౬కా||౫||ప్ర||౨౭) ఇతి. హేఅగ్నిద్రనేష్ట్రస్సమీప
 మాగత్యోపవిశహనేష్ట్రపత్నీముదానయపత్నీమున్త్రాప్యేహ ఆనయతి నేన
 ప్రైషద్వయేనరోతన్ద్రప్రజోత్పదనసామర్థ్యంస్థాపితం భవతి । నేష్ట్రకార
 యిత్యకండ్వాత్యకర్తృకంపత్నీవిషయకం దర్శనంవిధత్తే “ఉద్వాత్రాసన్ధ్య
 వయతి ప్రజావతివాఎవయదుద్వాతప్రజానాంప్రజననాయ” (సం -
 ౬కా||౫||ప్ర||౨౭) ఇతి. పత్నీకర్తృకం స్వగుహ్య పన్నేజనీసంజ్ఞకస్య జల
 స్యప్రవర్తనం విధత్తే “అపడప్రవర్తయతి రేతఎవతత్సన్ధ్యతి” (సం -
 ౬కా||౫||ప్ర||౨౭) ఇతి. ప్రవర్తనాయతజ్జలప్రత్యేషస్యస్థానం విధత్తే “ఊరు
 నాప్రవర్తయూరుణా హి రేతస్సన్ధ్యతే” (సం-౬కా||౫||ప్ర||౨౭) ఇతిఊరు
 ప్రదేశేస్థావితం జలంగుహ్యపయోన్తలప్రవర్తతే। లోకే౭పి ఊరుసహితేన
 ప్రజననేనరేతస్సన్ధ్యతే ఊరుప్రదేశే వస్త్రాప్సనయనంవిధత్తే “నగ్నంకృత్యో
 రు ముపప్రవర్తయతి యదాహినగ్నఊరుభవత్యథ మిధునీభవతో౭థ రేత
 స్సన్ధ్యతే౭థప్రజాప్రజాయన్తే” (సం-౬కా||౫||ప్ర||౨౭) ఇతి.

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్యద్వితీయసాదేవివృత్తం॥ ॥

“ద్విదేవశేషఆదిత్యస్థాల్యామాగ్రయణాభిధా।
 స్థాలీంప్రాప్తస్తతః పాతీవతస్యగ్రహణేసతి॥
 తద్భక్షణేద్విదేవాకిం సాధంపాతీవతేనతే।
 ఉపలత్యైవవాపూర్వ న్యాయేనాస్తూపలక్షణం॥

అన్యఆగ్రయణాత్పాత్నీవతోనైతస్యవిద్యతే।

అకాంతౌపూర్వదేవేషు పత్నీవానేవలక్ష్మ్యతే” ॥ఇతి॥

విన్ద్రీనాయ వాదయో ద్విదేవత్యాః। తేహంశేష ఆదిత్యస్థానీమాగ
చ్ఛతిపునరపితస్యాః స్థాన్యా ఆగ్రయణస్థానీమాగచ్ఛతి తస్యా ఆగ్రయణ
స్థాన్యాః పాత్నీవతోగృహ్యతే। తస్య పాత్నీవతస్యభక్షణే ఇన్ద్రీవాయ్వా
దయ ఉపలక్షణీయాః । పూర్వాధికరణేయథా మిత్రావరుణాదిభిస్సహే
న్ద్రీ ఉపలక్షిత ప్రద్యునితప్రాప్తేబ్రూమః । “యదుపాగ్ శుపాత్రేణ పాత్నీ
వతమూగ్రయణాన్యస్థోతి ” ఇత్యగ్రయణపాత్రస్యా పాదసత్యత్రవణా
త్ తతోనిస్సృతస్యసోమరసస్య తత్సమృద్ధోపేతేసతిపశ్చాత్ పత్నీవదేవ
తాయైగ్రహణంభవతి । తథాసత్యత్యవభిన్నస్య పాత్నీవతస్య పూర్వదే
వేష్యాకాంతౌనాస్తి । పూర్వాధికరణోక్తస్తుపునరభ్యున్నీతఃసోమ విన్ద్రీ
శేషేణ సంస్పృష్టః । తస్యసంస్పృష్టస్య భక్షణేమైత్రావరుణాదీనామివ ఇన్ద్రీ
స్యాః సమృద్ధోనాపైతీతి వైషన్యం । తస్మాత్పాత్నీవతభక్షణే ఇన్ద్రీవా
య్యాదయో సోపలక్షణీయాః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్దితం॥ ॥

“సహపత్నీవతాత్వప్తా తన్ద్రీహలక్ష్మ్యతేనవా।

సహత్వప్తాపిబెత్సుక్తే ర్దేవత్వాతోపిలక్ష్మ్యతే॥

సహత్వమాత్రంత్వప్తుస్యాన్నపాత్యత్వమశబ్దనాత్ ।

చోదనాయామభావాచ్చ నదేవోఽతోసలక్ష్మ్యతే ” ॥ఇతి॥

తస్మిన్నేవపాత్నీవతగ్రహే శేషభక్షణమన్త్రేపత్నీవతాసహత్వప్తా
ప్యపలక్షణీయః । కుతః । త్వష్టరపి తద్దేవత్వాత్ । తచ్చహూమమన్త్రా
దవగతం “అగ్నైఃఇవత్నీవాః సజాదేవేన త్వష్ట్రీసోమంపిబన్వా
హ ” ఇత్యన్తిన్నవై పాత్నీవతమగ్నిం ప్లుతానైవ వదేనసమ్బాధ్య త్వ
ష్ట్రీదేవేన సహపితేత్యభిధానాత్ పాత్యత్వేన పత్నీవతఇవ త్వష్ట్రుప్రదేవ
త్వం । తతస్సపత్నీవత్యప్తృపీతశ్యేత్యుపలక్షణ మితిప్రాప్తే బ్రూమః। పాన
కాలే సహవస్థానమాత్రం త్వష్ట్రుస్సజాదిత్యనైవ వదేనప్రతీయతే నకు పా

తృత్యం, అసమ్పాదితస్య త్వష్టుర్లపితేత్యనేన శబ్దేన సామానాధికరణ్యాభావాత్ । నచపాత్యసహభావమాత్రేణ పాతృత్వం, “సమౌవదశభిషు త్రైభాఽరం వహతిగదభీ ఇత్యత్రసుత్రాణాం వోఘత్వాదశానాత్ । ఆస్తాం మన్త్రోవిధిబలాత్ త్వష్టుర్దేవత్వమితిచేత్ । న । పాత్నీవతమాగ్రయాణాన్యన్యోతి ఇత్యత్ర త్వష్టురప్రతీతేః । తస్మాదదేవతాత్వాత్ త్వష్టా సౌపలక్షణీయః ॥ ॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితం ॥ ॥

“పత్నీవన్తస్త్రియస్త్ర్యింశ ద్వేవాస్తాన్వాదయత్యమీ ।

లత్యౌనవాయాజ్యయోక్తి దేవత్వాదుపలక్షణం ॥

ఏకోఽగ్నియజమానేన మాదితోన్యేతువహ్నినా ।

అతోఽగ్నేరేవదేవత్వా న్నాన్యేషాముపలక్షణం” ॥ ఇతి ॥

తస్యైవపాత్నీవతగ్రహస్య యాజ్ఞాయామగ్నిం సమ్పాద్యపత్నీవన్వాసు ధారిణస్త్ర్యియస్త్ర్యింశద్వేవా మాదయేత్యభిధీయతే పత్నీవన్తస్త్రి శతంత్రింశత్సదేవా అనుష్వధమావహ మాదయన్యేతుమనై అనుష్వధం అనుప్రధానం । అత్రపరాయమానేనసోమరసేన మాదనీయత్వాత్త్రీయస్త్ర్యింశతాం తద్దేవత్వం అతస్తేపి తద్భుతజై లక్షణీయా ఇతిచేత్ । నయజమానేన మాదనీయస్యాగ్నేరేవ తద్దేవత్వాత్త్రీయస్త్ర్యింశద్వేవాస్తు వహ్నినామూసిధా ఇతి నతేషావత్రదేవత్వం । తస్మాన్సోపలక్షణం ॥

ఇతి శ్రీమాధపీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండై చతుర్థప్రపాతకే సప్తవింశోఽనువాకః ॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

పరిరస హరియోజనో హర్యోః స్తాతా వజ్రస్య భర్తా పృశేః
ప్రేతా తస్యతే దేవ సోమేష్టయజుషః త్తతస్తామస్య శస్తాన్తస్య హరివత్సం

గ్రహం గృహ్లామి హరిస్త హయోధానాః సహసోమా ఇన్ద్రాయ
స్వాహా॥౧॥

హరిః పద్విగోతః॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠ కేఽష్టా
వింశోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

కల్పః “పరిధిషు ప్రహృతేషాన్మైతా హరియోజనం గృహ్లామ్యప
యామగృహీతోసి హరిరసితి ద్రోణకలశేన సర్వమాగ్రయణంగృహీత్వా
ససాదయతి బహ్వభిధానాభిః శ్రీత్వాహరిస్త హయోధానా ఇతివష
ట్యతాను వషట్యతేషాంత్యా హరితి భావం” ఇతి । హరిస్త “హరి
రసి హరియోజనోహయోః స్థాతా వజ్రస్యభగ్తా పృశ్నేన్ద్ర ప్రేతా తస్య
తేదేవ సామెవ్యయజుష స్తుతస్తోహస్య శస్తోక్తస్య హరివస్తం గ్రహంగృహ్లా
మి హరిస్త హయోధానా సహసోమా ఇన్ద్రాయస్వాహా” ఇతి । హే
సామ త్వం హరిరసి హరితవన్తోఽసి । హరిత మశ్వం రథేయన క్షితి హరి
యోజనఇన్ద్రః తస్యసహస్థి హరియోజనః ఇన్ద్రదేవతాక ఇత్యర్థః । హ
ర్యోరశ్వయోః స్థాతాహరిభ్యాం అశ్వభ్యాం యుక్తరథేష్టత్యర్థః । య
ద్యపీన్ద్ర ఎవరథేష్టతి తథాపి తదీయత్వాత్ సామోపిష్టతీ త్యుపదర్య
తే । ఇన్ద్రేణపెయత్వా దిన్ద్రాభేదేన వజ్రస్యపోషకః । పృశ్నేరన్నం తస్య
ప్రేతాయాగసాధన ద్వారేణప్రెరయితా । హే సామదేవ తస్యతేతాదృ
శస్య తవసహస్థినం గ్రహం గృహ్లామి కీదృశం । హరివస్తం ఇన్ద్రదేవతా
కం । కీదృశస్మరస్య । ఇప్తయజుషః ఇప్తయజ్ఞసాధనత్వేన ప్రయ్యుక్తం గ్ర
హణసాదనాది ముక్తరూపం యజుర్యస్య సోఽయమిప్తయజుః । మ్రతాః త్రి
వృశ్శుచ్చదశ సప్తదశైక విగోశనామకాః స్తోమాయస్మాసా మ్రతస్తోమః ।
శస్తాని ఉక్తప్ర ఉగాజ్య సోమే వల్య మరుత్సరీయ వైశ్వదేవాగ్ని మారుత

నానాకాని శస్త్రాణి యస్యాసా శస్త్రాక్షః । భ్రష్టాప్రణులాధానాః । హేధా
 నాః యూయం హర్యోరిష్ట్రైరథవాహకాశ్వయోః సమ్బుద్ధితైస్సహరిహా
 రిశబ్దాద్ధేన కూడాస్స । సా మేనమిత్రత్వాత్ సః సామాః స్థ । తాదృశమి
 దం హవిరిన్ద్రాయస్వాహా హుతవాన్తు । హరియోజనగ్రహవిధి మర్థవాదే
 వోన్నయతి “ఇన్ద్రోపృతహహా తస్య శీపకపాల ముదౌజ్జిత్, సద్రో
 ణకలశోఽభవత్ తస్మాత్సేను సుమన్రవశ్యహరి యోజనోఽభవత్”
 (సం-౬ కా|౫ ప్ర|౯౭) ఇతి । ఉదౌజ్జిత్ ఉత్తాననుభవత్ । యస్మాద్యపృత
 శిరసానిష్ఠత్వాత్ ద్రోణకలశాత్పుతః సామరసా హరియోజనో భవత్
 తస్మాత్ ద్రోణకలశేన హరియోజనం గృహీయ్యాత్ । ధానామేళనంవిధత్తై
 “తంవ్యచిక్తృజ్జహవానీకమాహాషాకమితి సోఽమన్యత యద్ధోమ్యమ్యా
 మగ్ హేమమ్యామి యన్న హేమమ్యామి యజ్ఞవేళనం కరిష్యామీతి తమ
 ధ్రియత హేమాతుగ్ సోగ్నిరబ్రవీన్న మయ్యామగ్ హేమమ్యసీతి తంధా
 నాభిరశ్రీణాత్ తగ్ శ్రుతం భూతమజు హేమమ్యధానాభిహారియో, జన
 గ్ శ్రీణాతిశ్రుతత్వాయ శ్రుతమేవై నంభృతం జుహోతి” (సం-౬ కా|
 ౫ ప్ర|౯౭) ఇతి । తంహరియో జనగ్రహంప్రతి ఆమమవక్వం యజ్ఞవేళనం
 యజ్ఞ విఘాతకం అధ్రియతానెగ్నస్త్రీస్తం గ్రహం హేమాతుం నిశ్చయమక
 రోత్ న హేమమ్యసిమాహాషీః శృతంభూతంవక్వం జాతం । ధానానాం
 బాహుశ్యంవిధత్తై “బహ్వభిశ్శ్రీణాత్యేతావతీరేవాస్యాముష్కిలాలోకేకా
 మమఘాభవన్త్య ధోఖిల్వాహురేతానా ఇన్ద్రస్యపుశ్చయైకామదుఘా
 యధారియోజనీరితి తస్మాద్యహ్విభిః శ్రీణీయాత్” (సం-౬ కా|౫ ప్ర|౯౭)
 ఇతి । సంభ్యయాయావశ్యో ధానాస్తావత్యో యజమానస్యస్వర్గే కామధేన
 వోభవన్తి । కిచ్చహరియో జనీధానా ఇన్ద్రస్య కామధేనవః । పృశ్చయ
 అల్పతనవః । సవనీయస్యవశోఽపరిధిషు ప్రహృలేషు హరియోజనకాలఇ
 త్యేతద్విధత్తై “ఋక్సామేవా ఇన్ద్రస్యహరి సోమపానా తయోఽపరిధయ
 ఆధానం యదప్రహృత్యపరిధీక జహుయాదప్తరాధానా భ్యాం ఘానం
 ప్రయచ్ఛేత్ప్రహృత్యపరిధీక జహోతి నిరాధానాభ్యామేవ ఘానంప్రయ

చ్యుతి” (సం-౬కా|౫ప్ర|౯౭) ఇతి | యుక్తానువేదా ఇన్ద్రస్యాత్వే, తావ
 ప్యత్రసోమంపిబతః, అతపవ హయోధానా ఇన్ద్రుక్తం | సవనీయప
 శ్వజ్జభూతా యేపరిధయోగ్నిం పరితఆవృత్య తిష్ఠన్తి తేతయో రశ్వయోరా
 ధానం | ఆధీయతే, ముఖేప్రక్షిప్యతేశ్వం నియన్తుమిత్యాధానం కలీనం |
 ముఖస్యాన్తస్థిత మాధానం యయోరశ్వయోస్తాభ్యామన్తరాధానాభ్యాం
 పరిధిప్రహరణాకూర్ధ్వం హేమమేనిగాధానత్వాత్ సుఖేనఘోషోన్తుం శ
 క్యతే | నాత్రాధ్వయో హేమోఽనుక్తిన్తూన్నేతురిత్యముపార్థం విధత్తే “ఉ
 న్నేతాజు హేమతి యాతయామేవ హ్యోనర్హ్యధ్వయోః స్వగాకృతో
 యదధ్వయో జ్జహుయాద్యథా విముక్తంపునర్హ్యన్తీతాన్యగేవతత్”
 (సం-౬కా|౫ప్ర|౯౭) ఇతి | ఎతస్మిన్నాగ్రలే అధ్వయోయోస్మాత్ స్వగా
 కృతో స్వాధీనగతిః కృతప్రధానగ్రహణాం సమాప్తత్వేన సారతంత్ర్యా
 భావాత్తస్మాదయం గతసారయావ ఇవ | తథాసత్యధ్వయో హేమో
 మేమక్తస్యబలీవర్జస్యశ్రాన్తస్య పునశ్శక్తౌయోగఇవ భవతి | గృహీత
 స్యహరియోజనస్య హేమామాత్పూర్వం శీరసిధారణంవిధత్తే “శీర్షణన్
 ధినిధాయ జుహోతిశీర్షణతోహిస సమభవత్” (సం-౬కా|౫ప్ర|౯౭)
 ఇతి | అత్రసూక్తం “బహ్వీభిర్ధానాభిః శ్రీత్వాశీర్షణన్ధి నిధాయో
 పనిష్క్రివ్య” ఇతి | హేమానుకాలే ష్వాశ్రావణదేశాదీషత్పూరితః చలనం
 కృత్వా హేమాతప్యమితి విధత్తే “విక్రమ్య జుహోతివిక్రమ్య హీన్ద్రో
 వృత్రమహన్తస్సహద్యై” (సం-౬కా|౫ప్ర|౯౭) ఇతి | భక్షణకాలే హరి
 యోజనధానానాం మానసం చవణం విధత్తే “పశవోవై హరియోజనీ
 యోత్ సమ్మిధ్యాదల్పా ఎనంపశవో భుజ్జన్తఉపతిష్ఠేర్థ యన్నసంభిం
 ద్యాన్బహవఎనంపశవో భుజ్జన్తఉపతిష్ఠేర్థ మనసాసబాధత ఉభయంకరో
 తి బహవ ఎవైనం పశవోభుజ్జన్త ఉపతిష్ఠన్తై” (సం-౬కా| ౫ప్ర|౯౭)
 ఇతి | పశుప్రాప్తిహేతుత్వాత్ ధానాని పశవస్సమ్మిధ్యాన్తన్తైః ఖండయ
 త్ | తథాసతి కలిచిదేవ పశవవనం యజమానం శీరదానాదిభిః పాల

యన్తస్ ప్రాప్నుయూః, అసమ్మేదే బహవస్ ప్రాప్నువన్తోఽపి ఊరాదిభి
 ర్నపాలయన్తి । మానసవర్షణేను సమ్మేదనమసమ్మేదన శ్చాత్మ్యభయస్య
 కృతత్వాత్పశూనాం నాల్పత్వం నాపిఊరాది రాహిత్యశ్చ । ఉన్నైత్రహ
 స్తగతం హుతశేషం సవేభక్షయితుమున్నేతు రస్తుజ్ఞామపేక్షైరన్నితి
 విధతై “ఉన్నైత్రయూఃపహవ మిచ్చతైయ ఏవతత్ర సోమవీధస్తమేవా
 వదున్ధతే” (సం-౬కా॥౫ప్రక॥౭) ఇతి । సర్వభక్షితా వశేషాణాం ద్రోణ
 కలశగతసామానాం నిసయనం విధతై “ఉత్తరవేద్యాం నివవతిపశవోనా
 ఉత్తరవేదిని పశవో హరియోజనీః పశుష్యేవపశూనా ప్రతిష్ఠాపయన్తి”
 (సం-౬కా॥౫ప్రక॥౮) ఇతి । గ్రహహూమే పరిసమాప్తై సత్తిగ్రహాప్ర
 శంసతి “గ్రహాన్యా అనుప్రజ్ఞా పశవ్య ప్రజాయన్తై” (సం-౬కా॥౫ప్ర
 క॥౯) ఇతి । అతపవపిభజ్యస్పష్టయతి “ఉపాగ్ శ్వస్తయామావజావయః
 శుక్రానాన్ధిసౌ పురుషా ఋతుగ్రహనేకశశా అదిత్యగ్రహం గావః”
 (సం-౬కా॥౫ప్రక॥౧౦) ఇతి । అదిత్యగ్రహస్య గవాశ్చసాదృశ్య ప్రసర్జ
 నేన గ్రహమనుగవాం జన్మోపపాదయతి “అదిత్యగ్రహా భూయిష్ఠాభిః
 ఋగ్విశ్వకావ్యై తస్మాద్భావః పశూనాం భూయిష్ఠాః” (సం-౬కా॥౫ప్ర
 క॥౧౧) ఇతి । కదాచనస్తరీరసీత్యాదికా ఋవోభూయిష్ఠాః । ఉపాగ్ శుక్రహ
 మను జాతానాం గ్రహాణ సహస్రిత్యసామ్యం దశయతి “యత్తిగు
 పాగ్ శుగ్ హస్తేనవిగృహ్యతి తస్మాద్వైశ్రీ నజాజనయతి” (సం-౬కా॥౫ప్ర
 క॥౧౨) ఇతి । ద్వౌవాశ్రీ వానతుప్రభృద్భిక మవత్యం సాసహజనయతి ।
 యస్మాదన్తయామా గ్రహ సంగోచకసంఖ్యావిశేషా నశ్రుతః తస్మాత్
 తమను జాయమానానా మవీనాం భూయిష్ఠత్వం యుగపద్యక్త * మి
 త్యానా “అథావయో భూయసీః” (సం-౬కా॥౫ప్రక॥౧౩) ఇతి । అథకథశ్చి
 దాగ్రీయణాత్ సోమఃక్షీయేత తదాద్రోణకలశాత్ తద్గ్రహణం విధతై
 “పితానా ఏవయదాగ్రయణి పుత్రకలశో యదాగ్రయణ ఉపదశ్యేత్

కలశాద్వస్త్రీయాద్యథా పితాపుత్రంశీత ఉపధావతితా దృగెవతత్ ' (సం-౬కా౧౫ప్ర౧౦౮) ఇతి । ప్రథమోన్మత్సాదాగ్రయణ్ణసితా ప
 త్వాద్భావితయా కలశః పుత్రః । ఊర్ధ్వ పితాక్షీణవృక్షైః జీవనాథాం ఉప
 ధావతి ఉపసపాతిపుత్రం । కలశేసానుక్షయవైపరీత్యం విధత్తే “యతః
 లశఉపదస్యే దాగ్రయణాద్వస్త్రీయాద్యథా పుత్రస్య పితరంశీత ఉపధా
 వతితాదృగెవతత్ ” (సం-౬కా౧౫ప్ర౧౦౮) ఇతి । కలశస్యాయం గ్రహే
 ౭సిదర్శనయతి “ఆత్మావాపవయజ్ఞస్య యదాగ్రయణో యద్గ్రహా
 వాకలశో వోపదస్యేదాగ్రయణాద్వస్త్రీయాదాత్మన ఏవాధియజ్ఞంసమ-
 రోతి ” (సం-౬కా౧౫ప్ర౧౦౮) ఇతి । యజ్ఞముధ్యవర్తిత్వాదాగ్రయణో
 యజ్ఞస్యాత్మ । దృష్టాంతత్వేన కలశస్యపునరుపాదానం నష్టం యజ్ఞమునేన
 గ్రహణేనాత్మనఉపరిపుత్రస్పందధాతి । అథస్థాల్వాహూనుసాధనత్వాభావే
 న తాన్నిష్ఠస్థివహూనుసాధనం దారుపాత్రంప్రశంసతి “అవిజ్ఞాతోవా
 పషన్యవ్యతే యదాగ్రయణఃస్థాల్వాగృహ్ణోతీనాయవ్యేనజుహూతితస్మా
 ద్గభేణావిజ్ఞాతేనబ్రహ్మహా” (సం-౬కా౧౫ప్ర౧౦౮) ఇతి । ఆవాయోభూ
 షేత్యాదిగ్రహణ ముద్దేషు యథాచేవతాస్యనానువిశేషేణ విజ్ఞాయతే
 నతథాయేచేవా దివ్యేకాదశస్థేత్యత్రనానువిశేషశ్రుతేః । తస్మాదవిజ్ఞాత
 అగ్రయణః స్థాల్వాగృహ్ణయ్యాగృహ్ణోత్యేవ, నతుజుహూతి, వాయవ్యే
 నతుదారుపాత్రేణ జుహూతి । యస్మాద్యేచేవా ఇతివస్త్రోక్త్యా అవి
 జ్ఞాతనానుకాన్ద్రయస్త్రింశతోచేవానుద్దిశ్యస్థాల్వాంగృహ్ణోతీసోమోగ్ర
 హణమాత్రేణ తద్దేవతా తృప్తావపి హూమాభానాత్ పరిత్యక్తభవత
 స్మాల్లోకేప్యవిజ్ఞాతేన గభేణ బ్రహ్మహాభవతి । ప్రోషితేభర్తరి జారజ
 మ్యోగర్భోభర్తారం ప్రత్యవిజ్ఞాతస్తేనగభేణోన్మత్సం బ్రహ్మహవతి పరి
 త్యజతీతి బ్రహ్మహా । అవిజ్ఞాతయోగభాగ్రయణయోః పరిత్యగస్త్రోత్యః ।
 తచ్చస్థానీగతం సోమంపునదాదుమయేనాన్తర్యామపాత్రేణ సావిత్రా
 థాంగృహ్ణీత్వాజుహూతి । తతోదారుపాత్రంప్రశస్తం । ప్రకారాన్తరేణ
 దారుపాత్రాణిప్రశంసతి “అవభృథనువయన్విపరాస్థాలీరస్యస్త్వద్వాయ

పిభిమాతా పితృస్వామిభిః సంయుక్తోభవతి | శస్త్రైష్వపియమహాగృహ శ
 వ్యతేతద్వయోగ్రహయోనికానాం యమస్తైస్తదిత రేషాం సవేషాం |
 ఇత్యేవం పశేషం జానతోఽపి తదేవ ఫలం | స్థాలీ వాయవ్యరూపం ద్వస్తస్వం
 ప్రశంసతి “యోవైగ్రహాణాం మిథునం వెదప్రప్రజయాపశుభిమిథునై
 బాణాయతే స్థాలీభిరస్యేగ్రహాగృహ్యతై వాయవ్యైరగ్య పృత్యైస్యగ్రహా
 ణాం మిథునం యపవం వెదప్రప్రజయాపశుభిమిథునై బాణాయతే” (సం-
 ౬ కా | ౫ ప్ర | ౧౦౭) ఇతి | ఆగ్రయన్మోక్ష్యాదిగ్రహః (స్త్రీ) రూపాభిః స్మృత్యయ
 స్థాలీభిర్యత్యై, ఉపాంశ్వస్త రూమాదిగ్రహస్తు పురుషరూపైర్దా
 రునుయై వాణ్యైః | వెదనేను సుమ్యమిథునైః పశుమిథునైః ప్రజా
 యతేయుక్తోభవతి | యపవం వెదేతి పునరభిధానముపసంహారార్థం | ఆథన
 వనీయపురోడాశావిధతే “ఇస్త్రైస్తన్మః సోమమభిషహోఽపి బత్సవిష్వజ్
 వ్యాధాత్స ఆత్మనామిదమణం నావిష్వస్య ఏతాననుసవనం పురోడాశానవస్య
 ద్వాన్మిదవపైవైవే స ఆత్మనామిదమణమరుతి తస్మాదనుసవనం పురోడా
 శానవస్యై తస్మాదను స వనం పురోడాశానాం ప్రాశ్నీయాదాత్మనే
 వారమణం మరుతేనై సగోసోమోఽతిపవతే ” (సం - ౬ కా | ౫ ప్ర |
 ౧౦౭) ఇతి | ఇస్త్రైణాపిశ్వరూపాభిధేయస్వత్వః పుత్రేహతే సతి మ
 పితస్త్యస్త్రా పితేస్త్రం సోమయాగం కర్తుం ప్రవృత్తః తదానీమిన్దోఽభిష
 హోబలాదేవాఽపి బత్ | స ఇస్త్రైః సహ సాపితస్య సోమస్య ఉదరమధ్య
 ఇతస్తతో విధావనాద్వ్యాధాత్ వివిధామూర్తిం ప్రాప్నోత్ | తే
 నాతః స ఇస్త్రైః స్నాత్వని ఆరమణం సుఖం నాలభత్ | తతః త్రిష్వపి సవనే
 మ సవనీయపురోడాశైః సుఖం ప్రాప్తవాన్ | తస్మాన్మపూరోడాశానీరుప్య
 తచ్ఛేషభక్షణేన సుఖం భవతి | సోమత్యైవనాతిపవతే తేతస్తతః సద్భూరే
 ణ బృహతే | తేషు సవనీయపురోడాశేషు పశ్చాద్రవ్యవిధి మథవాదేవో
 న్నయతి “బ్రహ్మవాదివో వదన్తి నర్చనయజుషాపక్షిరాప్యతేఽథకిం య
 జ్ఞస్యపాక్షిత్వ మితిధానాః కరన్యః పరివాపసిపురోడాశః పయస్యాతే
 న పక్షిరాప్యతే తద్వజ్ఞస్యపాక్షిత్వం” (సం-౬ కా | ౫ ప్ర | ౧౦౭) ఇతి | ప

జ్ఞాతురాపజ్ఞైరిత్యామూలత్వాత్ పశ్చాన్నభ్యయోగేన పాజ్ఞాత్వం
వక్తవ్యం । ఋహోయజుషోవానాస్తికాదన్నియతా పశ్చాన్నభ్య । నచమా
భూత్వాజ్ఞాత్వమితివాచ్యం, పాజ్ఞోయజ్ఞాభి సవత్రోద్భూతాత్ ।
అతఃకింపాజ్ఞాత్వమితిప్రశ్నః । ధానాదీనవ్యేషు నియతయా పశ్చాన్నభ్య
యా పాజ్ఞాత్వమితిత్వరం । భ్రష్టాయవాఃధానాః । ఆజ్యసంయుక్తాః స
క్తవక్రకరన్భుః । ప్రేహిజన్యాలాజాః పరివాపాః । పిష్టవికారఃపురోహాశః ।
క్షీరవికారస్సయస్యాః॥

అథమీమాంసా.

. ॥ తృతీయాధ్యాయస్య పశ్చాముపాదేచిత్వతః॥ ॥

“కింస్యాచ్చమసినామేవ హరియోజనభక్షణం ।

సవేషాంవాగ్రినుస్తేషాం పూర్వవాక్యేనసన్నిధేః॥

లిప్సన్తేసవేషవేతి హరియోజనవాక్యతః ।

గ్రావస్తుతోఽప్యస్తిభక్ష శ్చమసిత్యమకారణం” ॥ ఇతి॥

“హరిసహరియోజనః ” ఇత్యనేననుస్తేగ్ని గృహ్యమాణోగ్ర
హూహరియోజనః । హూతృబ్రహ్మదయశ్చమసినః । యస్తచతుర్థాం
హూత్యాణాం మధ్యేచతుర్థోగ్రావస్తున్నానుకౌస్తి నాసౌచమసీ । త
త్రచమసినామేవహరియోజనే భక్షణం । చుతః । యథాచమసమన్యాం
శ్చమసినోభక్షయన్తిఅతైతస్యహరియోజనస్య సవేషవ లిప్సన్త ఇత్య
త్ర పూర్వవాక్యేచమసినాం సన్నిహితత్వేనోత్తరవాక్యేనవేశజ్జనతే
షామేవాభిధాతవ్యత్వాత్ । అతానాస్తి తత్రగ్రావస్తుతోభక్ష ఇతి ప్రా
ప్తేబ్రాహ్మః । అథశబ్దేనపవకారేణచ చమసీ మాత్రిత్వశబ్దామసోద్యవా
క్యేనవిహితస్యసర్వభక్షణస్య సన్నిధిమాత్రేణ సహోచాయోగాదస్తి
గ్రావస్తుతోపిభక్షః । తస్మాచ్చమసిత్యం నభక్షణేకారణం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే అస్తావినోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నా ఆయాగ్గేషివవస ఆసువోజ్జమిషభ్యసః । ఆరేభాభస్వదుచ్చు
సాం । ఉప్రయామగ్నహీతోస్యగ్నయే త్వాతేజస్వతః పషతేయోనిరగ్న
యేత్వాతేజస్వతే॥౧॥అగ్నేత్రయోవిగ్శతిః॥౨౯॥

ఉత్తిష్ఠనోజసా సహ పీత్వా శిషే అవెవయః । సోమమిన్ద్రోచమా
సుతం । ఉప్రయా మగ్నహీతోసీద్ద్రోయ త్వాజస్వతః పషతేయోనిరద్దా
యత్వాజస్వతే॥౧॥ఉత్తిష్ఠన్నేక్షవిగ్శతిః॥౩౦॥

తరణివిశ్వదేశితో జ్యోతిష్కృదీసి సూర్యుః । విశ్వమాభాసి
రోచనం । ఉప్రయామగ్నహీతోసి సూర్యాయత్వాభ్రాజస్వతః పషతే
యోనిసూర్యాయ త్వాభ్రాజస్వతే॥౧॥తరణివిగ్శతిః॥౩౧॥

అప్యాయస్వ మదిన్తమ సోమ విశ్వభిరూతిభిః । భవానస్సప్రథ
స్తమః॥౧॥అనవ॥౩౨॥

ఈయప్తేయే పూర్వతరామపశ్య వ్యుచ్చస్తీ ముపసంమర్త్యసః ।
అస్మాభిరూను ప్రతిచక్ష్యూరూదోతే యస్తీయేఅపరీముపశ్యే॥౧॥

ఈయరేకాన్నవిగ్శతిః॥౩౩॥

జ్యోతిష్కృతీంతా సాదయామి జ్యోతిష్కృతం త్వాసాదయామి జ్యో
తిర్విదతి త్వాసాదయామిభాస్వతీం త్వాసాదయామిజ్వలన్తీం త్వాసాద
యామి మల్లలూ భవన్తీం త్వాసాదయామి దీప్యమానాంత్యాసాదయా
మి రోచమానాం త్వాసాదయాహ్యజ్జసాంత్యాసాదయామి బ్రహ్మజ్యో

తిషం త్వాసాదయామి బోధయన్తీం త్వాసాదయామి జాగ్రతీం త్వాసా
దయామి॥౧॥జ్యోతిష్మతీగ్ వడ్విగ్ శతిః॥౩౪॥

ప్రయాసాయ స్వాహా యాసాయ స్వాహావియాసాయ స్వాహాసం
యాసాయ స్వాహా ద్యాసాయ స్వాహావయాసాయ స్వాహా శుచేస్వా
హా శోకాయ స్వాహా తప్యత్యైస్వాహా తపతేస్వాహా బ్రహ్మహత్యామై
స్వాహాసర్వస్వైస్వాహా॥౧॥ ప్రయాసాయ చతుర్విగ్ శతిః॥౩౫॥

చిత్తగ్ సన్తానేన భవం యక్నా రుద్రం తస్మావశుపతిగ్ స్థూల
హృదయేనాగ్నిగ్ హృదయేనరుద్రం లోహితేన శవణం మతస్మాభ్యాం
మహాదేవసం నర్మ పాశ్వేనాషిష్టహనగ్ శిశ్నోకౌశ్యభ్యాం॥౧॥

చిత్తసుప్తాదశ॥౩౬॥

ఆతిష్ఠ పృతహా రథం యక్తాతే బ్రహ్మణాహరీ అవాహనగ్ సుతే
మనాగ్రావాకృణోతువగుసా ఉప్రయామగృహీతోఽసీద్ద్రాయ త్వాహో
డశిన పషతేయోనిరిద్ద్రాయ త్వాహోడశినే॥౧॥ఆతిష్ఠగ్ వడ్విగ్ శతిః॥౩౭॥

ఇన్ద్రమిద్ధగ్ వహతోఽప్రతిభృష్ట శవసమృషీణాశ్చ సుతీరుపయజ్జామ
మాసుమాణాం ఉప్రయామగృహీతోఽసీద్ద్రాయ త్వాహోడశిన పషతేయో
నిరిద్ద్రాయ త్వాహోడశినే॥౧॥ఇన్ద్రో త్రయోవిగ్ శతిః॥౩౮॥

అసావిసోమ ఇన్ద్రతే శపిష్ఠ భృక్షవాగహి । ఆత్వా పృణక్షిప్త్రి
యగ్ రజః సూయణంన రశ్మిభిః । ఉప్రయామగృహీతోఽసీద్ద్రాయ త్వాహో
డశిన పషతేయోనిరిద్ద్రాయ త్వాహోడశినే॥౧॥అసావిస్సప్రవిగ్ శతిః॥౩౯॥

సర్వస్య ప్రతిశీవీర్ భూమిస్త్యోవస్త ఆధిత । స్తోనాస్తై ముషనాభవ
యచ్ఛాస్తై శమ్మనప్రథాః । ఉపయామగ్మహీతా సీద్ధాయత్వా షోడశి
న పశతే యోనిరిద్ధాయత్వా షోడశి నే॥౧॥సర్వస్య వడ్మిగ్ శతః॥౪౦॥

మహాగ్ ఇద్ధాయ వజ్రబాహుః షోడశీ శమ్మయచ్ఛతు । స్వప్తిహ
మఘనా కరోతు మాన్తు పాస్తానం యోస్తా ద్వేష్టి । ఉపయామగ్మహీ
తా సీద్ధాయత్వా షోడశి న పశతే యోనిరిద్ధాయత్వా షోడశి నే॥౧॥
మహావడ్మిగ్ శతః॥౪౦॥

సజోషా ఇన్ద్రసగ్తో మరుద్భి స్సమంపిబ వృత్రహంఘరవిద్వాన్ ।
జహి శత్రూగ్ రవమృధో నుదస్వాథాభయం కృణుహి విశ్వతోనః ।
ఉపయామగ్మహీతా సీద్ధాయత్వా షోడశి న పశతే యోనిరిద్ధాయత్వా
షోడశి నే॥౧॥ సజోషాస్త్రీగ్ శత ॥౪౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై చతుర్థప్రపాఠకే ఏకో
నత్రింశ త్రింశ ఏకత్రింశ ద్వాత్రింశ త్రయస్త్రీంశ చతుస్త్రీంశ పంచత్రింశ
షట్త్రింశ సప్తత్రింశాష్టత్రింశైకోనచత్వారింశచత్వారింశైకచత్వారింశ
ద్విచత్వారింశాస్తాః క్రమేణ చతుర్దశానువాకాః॥౨౯॥౩౦॥౩౧॥౩౨॥౩౩॥
౩౪॥౩౫॥౩౬॥౩౭॥౩౮॥౩౯॥౪౦॥౪౧॥౪౨॥శ॥

అథ భాష్యమ్.

కల్పః “త్రీనగ్నిష్టోమే అతిగ్రహాగ్ గృహ్లాతి, ఆగ్నేయమైష్ట్రీగ్ సా
ర్యమితి, అగ్న ఆయుగ్ ఘృత్తిథం సురణీరితి గ్రహణసాదనా” ఇతి ప్రథ
మపాస్త్రపాఠస్తు “అగ్న ఆయుగ్ పివవస ఆసువోజామివజ్జనః । ఆరే

బాధస్యమచ్ఛనాం । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయైత్వా తేజస్వత పష
తే యోనిరగ్నయైత్వా తేజస్వతే ” ఇతి । హే అగ్నేత్వం భక్తానామా
యాంపివసే శోభయసి వర్ధయసీత్యథః । అస్మాకం ఇషమన్నం ఊ
ర్జంబలం ఆనువప్రయచ్ఛ । మచ్ఛనాంవైరిసేనాం ఆరేదూరయథా స్వా
త్తథా బాధస్య । స్పష్టమస్యత్*॥ ఇ త్యేకోనత్రింశోఽనువాకః॥౨౯॥*॥
ద్వితీయమస్త్రీపాఠస్తు “ఉత్తిష్వన్నోజసాసహపీత్వాశిప్రేతవేషయః । సో
మమిన్ద్రవమూసుతం । ఉపయామగృహీతోఽస్త్వాయై త్వజస్వత పషతే
యోనిస్త్రీయైత్వాజస్వతే ” ఇతి । హేఇన్ద్రీసుతంసోమంపీత్వా ఓజసా
బలేన సహోత్తిష్త్వా చమూ భక్షణకరణభూతే శిప్రే హనూ అవేషయః చా
లయ । తచ్చాలనలిక్షేన తుష్టమాత్మానమస్మాదేంద్రశయేత్యర్థః । స్పష్టమస్య
త్*॥ ఇతిత్రింశోఽను వాకః॥౩౦॥*॥ తృతీయమస్త్రీపాఠస్తుపాఠకసమ్ప్ర
దాయానుసారేణ తరణిరిత్యాద్యేకత్రింశానువాకమారభ్యమస్త్రీపట్రం
షట్త్రింశదనువాకాంతం సంహితోపనిషత్సు ప్రథమప్రపాఠక త్వేన స్వీకృత
చాతుఃపూర్వాత్రవిత్వాఖ్యారణ్యక తృతీయప్రపాఠకే సమామ్నా తత్వా
న్నాత్రవ్యాఖ్యేయం॥*॥ ‡ తత్ర తృతీయాఖ్యప్రథమమస్త్రీయథా “తరణి
విశ్వదశితో జ్యోతిష్కృదసిసూర్య । విశ్వమాభాసిరోచనం । ఉపయా
మగృహీతోసి సూర్యాయత్వాభ్రాజస్వత పషతేయోనిస్సూర్యాయత్వా
భ్రాజస్వతే ” ॥ఇతి॥ హేసూర్యత్వంతరణః అన్ధకారోత్తరణహేతుః । శీ
శ్వదశితఃవిత్వైః సవైఃసాణీభిదశశనీయః । జ్యోతిష్కృత్ అసిస
ర్వస్త్రికా లోకేప్రకాశకృదసి । విశ్వంసర్వం జగత్ రోచనం రోచమానం దీ
ప్యమానం యథా భవతి తథా ఆభాసిసవత్ప్రకాశయతి । హే అతి
గ్రాహ్యరూపగ్రహభ్రాజస్వతే దీప్తియుక్తాయ యథోక్తమహిమోపే తా
యసూర్యాయ త్వాత్వాంగృహ్లామి । త్వంతదర్థం ఉపయామగృహీతః ఉ

‡ యద్యపి మాధవాచార్యైః తరణిర్విశ్వదశిత ఇత్యాది మస్త్రీపట్రం సంహి
తోపనిషత్సు ప్రథమప్రపాఠక త్వేన స్వీకృతచాతుర్వేద చిత్వాఖ్యారణ్యక తృతీయప్రపా
ఠకే సమామ్నాతత్త్వాదత్ర సవ్యాఖ్యారణ్యక తథావ్యత్ర సంహితాక్రమమనుస్మత్య తత్రత్య
వ్యాఖ్యానం నృప్త్యైకేవలం షట్త్వైకామథోలిఖ్యతే॥

పయామేన పృథివీకాయేణపాత్రేణ గృహీతోఽసి । పష హవిర్ధానమ
 బ్రహ్మ ఖరప్రదేశః తేతవయోనిఃస్థానం అతోభ్రాజస్వ తేదీప్తిమ తేసూర్యా
 యత్వాత్వాం తత్రప్రదేశేసాదయామి । ఈద్యశోయమిగ్రాహ్యాయ
 స్తేసూర్యాదు గృహ్యతేకిమువక్తవ్యంతస్యమాహాశ్చ్యం॥*॥ ఇత్యేకత్రిం
 శోఽనువాకః॥౩౧॥ చతుర్థాఖ్యద్వితీయమన్త్రపాఠస్తు “ఆప్యాంస్వమ
 దిన్తమసోమవిశ్వాభిరూతిభిః । భవానస్సప్రథస్తమః ” ఇతి । హేమదిన్తమ
 అతిశయేనహవఃక్తునోమవిశ్వాభిరూతిభిః సవప్రకారైర్నదీయ రక్ష
 తైః ఆప్యాంస్వసర్వతోవర్ధస్య । నః అస్మాప్రతిసప్రథస్తమః అతిశ
 యేనప్రథాయక్తోభవ॥*॥ ఇతిద్వాత్రింశోనువాకః॥౩౨॥*॥ పఞ్చమాఖ్యశృతీ
 యమన్త్రపాఠస్తు “ ఈయప్తయేపూర్వతరామవశ్యో వ్యుచ్ఛన్తీమష
 సంమర్త్యాసః । అస్మాభిరూమ ప్రతిచక్ష్యేభూదోతేయ ద్వియే అపరీషు ప
 త్యా ” ఇతి । యేమర్త్యాసః మనుష్యాః వ్యుచ్ఛన్తీంప్రభావంకువన్తీం ఉ
 వసంఉవగకాలనేవతాం పూర్వతరాం ఇతరేభ్యోత్యన్తం పూర్వాం అప
 శ్యోపశ్యన్తి తేమనుష్యాఃకుయఃతాం దేవతాంప్రాప్నువన్తిఅస్మాభిరూ
 ములస్మాభిరనుప్రతిచక్ష్యేభూత్ ప్రత్యక్షదర్శనీయాభూత్ । యేఅన్యేవ
 పరీషు అపరరాత్రిషురాత్రీణామవసానేషుపశ్యన్తి । ఓతేయ ద్వితేఽమితాం
 దేవతాం సవధాప్రాప్నువన్తి॥*॥ ఇతి త్రయస్త్రింశోఽనువాకః॥౩౩॥*॥
 అథపోషణేదాహవినియక్తాని యజాంహ్యహాపస్తాఖ్యశ్చతుర్థోమన్త్రపా
 ఠస్తు “జ్యోతిష్తతీం త్వాసాదయామి జ్యోతిష్కృతం త్వాసాదయామి
 జ్యోతివిదం త్వాసాదయామి భాస్వతీం త్వాసాదయామి జ్వలంతీం
 త్వాసాదయామి మల్లలాభవంతీం త్వాసాదయామి దీప్యమానాంత్వా
 సాధయామి రోచమానాంత్వా సాదయామ్యజస్రాం త్వాసాదయామి
 బృహజ్యోతిషంత్వా సాదయామి బోధయన్తీంత్వా సాదయామి జాగ్ర
 తీంత్వా సాదయామి ” ఇతి । ప్రేతంబద్ధంయసమిత్ప్రక్షిప్యతేతాం
 సంబోధ్యోచ్యతే । అత్రతు గ్రహపోషణే ఇష్టకౌషధానేవా సంబోధ

నం । పోషణం అసాదనమిత్యర్థః । హేగ్రహత్వాం హవిథానమన్తపే ఖ
రప్రదేశేజ్యోతిష్కృత్యాదిభివిశేషణైః సాదయామి । తత్తస్మిన్మాహుతిని
స్థాయాజ్వాలాయా అవస్థానవిశేషాడుచ్యంతే । అత్యల్పప్రకాశోపేతాజ్యోతి
ష్కృతీ । క్షుద్రాదధికప్రకాశోపేతా జ్యోతిష్కృత్ । తతోప్యధికప్రకాశోపేతా
జ్యోతిర్విత్ సవంభాస్య త్యాదిషుయోజనీయం । మల్ల లేతిదహ్యమానకా
స్థాదివస్తు ధ్వనేరనుకరణం । లిక్తానుసారేణాయం మన్త ఇష్టకోపధానేపి వి
నియోక్తవ్యః*॥ ఇతిచతుస్త్రింశోఽనువాకః॥ ౩౪॥*॥ అథాహుతిమన్తా
డుచ్యంతే । ఆత్రసప్తమాఖ్యపఞ్చమమన్త పాఠస్తు “ప్రయాసాయస్వా
హాయాసాయస్వాహ వియాసాయస్వాహ పంయాసాయ స్వా హేలూ
ద్యాసాయస్వాహ వయాసాయస్వాహ పోషేస్వాహ శోకాయస్వాహత
ప్యత్యైస్వాహ తపతేస్వాహ బ్రహ్మహత్యాయైస్వాహ సర్వస్తైస్వాహ”
ఇతి । విధ్యుక్తక్రూనుస్థాతుయజమానస్య మరణోత్తరం యమలోకే
బాధకాదేవాః ప్రయాసాదిశబ్దవాచ్యాః । తన్నిర్వచనానితు యథాయోగ
మున్నేయాని । తస్యైతస్యైదేవతాయైగృహీతమిదమాజ్యాదిహవిఃస్వాహో
హుతమస్తు మన్తలిక్లేనదేవతా విశేషఃస్పష్టః*॥ ఇతిపంచత్రింశోఽను
వాకః॥ ౩౫॥*॥ అథహవిషా హేలూమార్థోమన్తానువాకడుచ్యంతే । ఆప్తమా
ఖ్యపఞ్చమమన్తపాఠస్తు “చిత్తగోసన్తానేనభవంయక్నా రుద్రంతనిమ్నాపఠ
పత్నిగ్ధూలహృదయేనాగ్నిగ్ధహృదయేనరుద్రం లోహితేనశవణం మతస్మా
భ్యాం మహాదేవమన్తః సార్వేనాపిస్తహనగ్ నిశ్శీవికోశ్యాభ్యాం” ఇతి
అగ్రద్యోతీయాన్తాదిశబ్దాదేవతా విశేషవాచినః । స్త్రోతీయాన్తాః సన్తానా
దిశబ్దాః పశవోమాంసవిశేషవాచినః । సన్తానాభ్యసమాంసవిశేషేణివి
త్తాఖ్యం దేవతావిశేషం పరితోషయామిఇతివాక్యశేషః । పవంసర్వత్ర
యోజనీయంస్పష్టమన్యత్*॥ ఇతిషష్ఠ్రింశోఽనువాకః॥ ౩౬॥*॥ కేల్వః
“అగ్రయణగ్రహం గృహీత్వాభిషేదగిరం గృహ్లాతి ఆతిష్ఠవృత్రహారథ
మిత్యనుద్భృత్యడపయామగృహీతోసీద్వాయత్వా షాడశినేజాన్తం గృహ్లామీ
తి పరిమృజ్యాసాదయత్యేషతేయోనిద్వాయ త్వాషాడశినఇతి” ఇతి । న

వసుమన్త్రపారస్తు ఆతిథ్యవృతహారథం యుక్తాతేబ్రహ్మణాహరీఅవా
 చీనగ్ సుతేమనోగ్రావాకృణోతు వగ్నునా । ఉపయామగృహీతోసీద్ద్రా
 యత్వాపోడశిన ఏష తెయోనిద్ద్రాయత్వాపోడశినే ” ఇతి హేవృతహా
 ఇద్వారతహరీ అశ్వేబ్రహ్మణా మస్త్రేణరథేయుక్తాయోజితౌ అతారథ
 మాతిథ్యరథోహ । అయగ్రావా వగ్నునా వచనేన అభిషవక్ష్వినిసాత్వన్త
 నః సుతేఅభిషుతే సోమేఅవాచీనమభిముఖంకరోతు । పోడశసంఖ్యేపూ
 రకంస్తోత్రం శస్త్రజ్ఞుయశ్యేద్వస్త్వాస్తి అసాపోడశీస్పష్టమన్యత్ *॥ ఇతి
 సప్తత్రింశోఽనువాకః॥ ౩౭॥*॥ ఆస్తి నేవగ్రహేఅప్తత్రింశదనువాకమార
 భ్య ద్విచత్వారింశదనువాకాస్తపజ్ఞుమస్త్రా వికల్ప్యతై । తత్రప్రథమః
 “ ఇన్ద్రమిద్ధరీ వహతోఽప్రతిధృష్టశవేనమృషీణాఞ్చస్తతీరుపయజ్ఞాఞ్చ మా
 నుషాణాం । ఉపయామగృహీతోసీద్ద్రాయత్వాపోడశిన ఏష తెయోనిద్ద్రా
 యత్వాపోడశినే ” ఇతి । ఋషీణాంమస్త్రాణాంస్తతీశ్చమానుషాణాం య
 జ్ఞాఞ్చోపేత్య అప్రతిధృష్టశవసంకేనాపృథిరస్మృతబలం ఇన్ద్రమేవహరీర
 థేనవహతః॥ ఇత్యప్తత్రింశోఽనువాకః॥ ౩౮॥*॥ అథద్వితీయః “ అసావిసో
 మిన్ద్రతే శవిష్ఠభృష్టువాగహి । ఆత్వాపృణక్తిద్విద్రియగ్ రజస్సూర్యం న
 రత్తిభిః । ఉపయామగృహీతోసీద్ద్రాయత్వాపోడశిన ఏష తె యోనిద్ద్రా
 యత్వాపోడశినే ” ఇతి । హేశవిష్ఠ అతిశయేన బలవన్నిన్ద్రతేత్వదర్థంసో
 మః అసావిసతః । హేధృష్టోధార్ష్యయుక్త ఆగహిఆగచ్ఛ । ఇద్విద్రియంశ
 క్తిస్తామావృణోతు ఆపూరయతు । కిమివ । రత్తిభిఃస్వకృతంరజః ఉదకం
 సూర్యంనసూర్యమివ । ఎతచ్ఛారణ్యకే సమామూతం “ ఆపస్సూర్యేన
 మాహితాః । అభ్రాణ్యపగ్నప్రవద్యతై ” ఇతి॥*॥ ఇత్యేకోనచత్వారింశోఽ
 నువాకః॥ ౩౯॥*॥ అథతృతీయః “ సర్వస్యప్రతిశీవరీభూమిస్తోవప్థాదిత । స్యో
 నాస్తైషుషదాభవయచ్ఛాస్తైశర్మసప్రథాః । ఉపయామగృహీతోసీద్ద్రా
 యత్వాపోడశిన ఏష తెయోని ర్ద్రాయత్వాపోడశినే ” ఇతి సర్వస్యభూత
 జాతస్యప్రతిశీవరీ ఆభిముఖ్యకాయనీభూమిః త్వంఇన్ద్ర ఉపస్థేఉపరతసథా

నేతిధితలదధాతుః హేభూమే అస్మైశ్చిన్ద్రాయస్యోవాసుఖప్రదాసుషదాశో
భననివాసస్థానాచభవః అస్మైజమానాయసప్రథాః అతివిస్తృతాసతీ శ
వ్యుసుఖంప్రయచ్ఛుః*||ఇతిచత్వారింశోఽనువాకః||౮౦||*||అథచతుర్థః||ఋ
హోగ్ ఇన్ద్రోవృజ్జవామఃఃపాడశీశమ్యయచ్ఛుః||స్వస్తిసోమఃఘవాకరోతు
హస్తుపాప్తానంయోస్మాద్వ్యష్టిః||ఉపయామగృహీత్వాసీన్ద్రాయత్వాపాడ
శినపషతెయోనిన్ద్రాయత్వాపాడశినే*||ఇతిస్పష్టోర్థః*||ఇత్యేకచత్వారిం
శోఽనువాకః||౮౦||*||అథపంచమః||సజోమా ఇన్ద్రోసగణోమరుద్భిస్సోమంపి
బవృత్రహంఘరవిద్వాః||జహిత్రూగ్ రపమృధోఽనుదస్వాధాఽభయం
కృణుహివిశ్వతోనః||ఉపయామగృహీత్వాసీన్ద్రాయత్వాపాడశిన ఏషతె
యోనిన్ద్రాయత్వాపాడశినే*||ఇతి||హవృత్రహా శూరఇన్ద్రోసజో
మాః||ప్రీతిసహితః మరుద్భిర్ముక్తతయా సగణస్త్యం యజమానభక్తిం వి
ద్వాజ్ఞాత్వాస్వోమంపిబ||అస్మాకం మారణోద్యతా శత్రూన్మారయ
ఇతరా వృధోవైరిణో అపనుదస్య||అనన్తరమస్మాకం సర్వతోభయ
రాహిత్యంకురు||

|| అథవినియోగసర్వగ్రహః ||

“విన్ద్రోవాయవ ఆవాయో ఇన్ద్రోతస్యపునగ్రహః||
మైత్రావరుణకేయం వామాశ్వీ నేద్వావికల్పితా||
శుక్రేమన్ధినిఞ్చైకైకః||పాగిహగ్రయణేద్వయం||
ఏకైకఉక్థ్యధ్రువయోశ్చతుర్దశతుమన్త్రీకాః||
ఋతుగ్రహేషాపయామః సర్వేష్వాదౌప్రయుజ్యతే||
విన్ద్రోగోవైశ్వదేవశ్చ త్రయోమారుత్పతగ్రహః||
వైకల్పికాద్వామాహేద్ద్రోకదాఽదిత్యగ్రహస్తథా||
కదాదధిగ్రహస్తత్రయజ్ఞస్సోమంపునఃషీపేత్||
విచగ్రాన్జాలోడయేద్వాకామ్యదధ్మః||ప్రతిశ్రయః||
త్రయోవికల్పాఃసావిత్రే వైశ్వదేవెవరోహ్యసా||

పాతీవతగ్రహస్యాస్యబహుమోగ్నాఇతిమన్త్రః।

హరియోజననామ్మస్తుహరీస్థేతిహుతిభవేత్॥

అగ్నేతిగ్రాహ్య అగ్నేయఉత్తిష్ఠగ్రాహ్యవిన్ద్యకః।

పద్వికల్ప్యాంబాదశినిగ్రహకాణ్డంసమాప్యతే॥ ఇతి॥

ఇతి ద్విచత్వారింశోనువాకః॥౩॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ఏకానత్రింశానువాక మారభ్య ద్విచత్వారిం
శదనువాకాంతా శ్చతుర్దశానువాకాః ॥ ౨౯॥౩౦॥౩౧॥౩౨॥౩౩॥౩౪॥౩౫॥
౩౬॥౩౭॥౩౮॥౩౯॥౪౦॥౪౧॥౪౨॥

అథ తైత్తిరీయసంహితాః

ఓం ॥ ఉచ్యత్యం జాతవేదసందేవం వహన్తి కైతవః । దృశే విశ్వా
యసూర్యం । చిత్రం దేవానామదగదనీకం చతుర్విత్రస్యవరుణస్యాగ్నేః ।
ఆప్రాద్యావాపృథివీ అన్తరిక్షగ్ సూర్యత్వాజగతస్తథుషత్ప । అగ్నేన
యస్పపథారాయే అన్తావిశ్వానిదేవయనానివిద్వాః । యయోధ్య
స్తజ్జహురాణమేవోభూయిస్తాంతేనమఉక్తింవిధేమ । దివంగచ్ఛనువసిత
రూపేణ॥౧॥

వోరూపమభ్యైమి పయసావయః । తుథో వో విశ్వవేదావిభజతు
వషిష్ఠే అధినాకే । పతతే అగ్నేగాధ ఎతిసోమచ్యుతం తన్నిత్రస్య ప
థా నయత్రస్య పథావేత చన్ద్ర దక్షిణా యజ్ఞస్య పథా సువితా న
యస్త్రీబ్రాహ్మణ మవ్యరాధ్యా సమృషిమామేయం పితృమన్తం మేతృ
మత్యగ్ సుధాతుదక్షిణం విసుసః పశ్యవ్యన్తరిక్షంయతః స్వపదస్యైరన్త
ద్వాత్రాదేవత్రాగచ్ఛత మధుమతిఃప్రదాతారమావిశతానవహాయాన్తా
దేవయానేన పథేత సుకృతాం లోకే సేదత తన్నః సగస్కృతం॥౨॥

దూషణసప్తస్యైర్హదశచ॥౪౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాతకే త్రిచత్వారింశోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

ద్విచత్వారింశేఽనువాకే గ్రహస్సమాపితాః । త్రిచత్వారింశే దక్షిణావణ్యతే । కల్పః “ప్రచరణ్యా దాక్షిణాని జుహూతిహిరణ్యం ప్రబధ్య ఘృతేవదా యోమత్యం చిత్రమితి ద్వాభ్యాం గాహావత్యే జుహూతి ” ఇతి । తత్రప్రథమా “ఉమత్యంజాతనేదసం దేవంవహన్తికేతవః । దృశేష్వానూసూర్యం ” ఇతి । కేతురోరత్నయః త్యంజాతవేదసంత మగ్నిసదృశం సూర్యదేవం ఉద్యహన్తి ఊర్ధ్వదేశపవప్రాపయన్తి । కిమర్థం । విశ్వాయకృత్సస్య జగతసూర్యం దృశేద్రష్టుం । అథద్వితీయా “చిత్రదేవానామదగదనీకం చతుర్నిత్రస్యవరుణస్యాగ్నేః । ఆప్రాద్వావాపృథివీలంతరిక్షం సూర్యఆత్మాజగతస్తస్మషత్చ ” ఇతి । చిత్రంరక్తశ్వేతాదివివిధవణం దేవానాంరక్షీణాం అనీకంనైస్యసదృశం మండలంఉదగాత్ ఉదయంగచ్ఛతి । కీచృశం । మిత్రాదిదేవోపలక్షితస్య కృత్సస్యప్రాణిజాతస్య ఇద్వియాధిష్ఠాతృత్వాచ్చతుః స్థానీయం తన్మండలస్థః సూర్యః జగతో జగ్గమస్య చక్రపఃస్థావరస్య చాత్మాసః లోకత్రయంఆప్రాః పూరితవాః । కల్పః “అగ్నేనయేత్యాగ్నిధ్రీయే జుహూతి ” ఇతి । పాఠస్తు “అగ్నేనయసుపథారాయేఅస్మాక్ విశ్వనిదేవవయనానివిద్వాః । యయోధ్యస్తజ్జుహురాణమేనో భూయిష్ఠాం తేనమఉక్తింవిధేను ” ఇతి । హే అగ్నేరామే పారలౌకిక ధనప్రాప్త్యర్థమస్మాకోభిభవేన మాగేణనయ । హేదేవత్యంవిశ్వనివయనానిసర్వాన్వాగాణావిద్వాన్వానాని । జుహురాణం కుటిలం ఏనస్థిపాపం అన్యమ్యయోధివియోజయ । తేకుభ్యంభూయిష్ఠాం బహుతరాం నమఉక్తిం నమసాకరోక్తిం విధేమమర్యాం బహుతరాంనమసాకరోక్త్యాపరిచరేమేత్యర్థః । దాతౌయణిజుహూమం విధతే

“సువర్ణాయనా పతానోకాయ పూయనై యద్దాక్షిణాని” (సం-
 ౬కా౧౬ప్ర౧౮) ఇతి దక్షిణాదిశ్చనామూతవ్యానిదాక్షిణానిమూ
 మాధికరణంవిధస్తే “ద్వాభ్యాం గాహాపత్యేజుహూతిద్విసాద్యజమానః
 ప్రతిష్ఠిత్యా ఆగ్నిధేజుహూత్యవ్రిక్షపవాక్రమతే” (సం - ౬కా౧౬ప్ర
 ౧౮) ఇతి ద్వాభ్యాం వత్సమానాభ్యాం ఆగ్నిధామూమాహూర్ధ్వం సదస్య
 ప్రదేశం విధస్తే “నవోఽభ్యైతి సువర్ణమేవైనం లోకంగమయతి” (సం-
 ౬కా౧౬ప్ర౧౮) ఇతి మన్త్రావినియత్యై “సారీభ్యాం౪౫భ్యం గా
 హాపత్యేజుహూత్యముమేవైనం లోకన్ సమారోహయతినయవత్యర్చా
 గ్నిధేజుహూతి సువర్ణస్యలోకస్యాభినీత్యై” (సం - ౬కా౧౬ప్ర౧౮)
 ఇతి ఉచ్యత్యంవిత్రమిత్యేతేనోక్త్యా అగ్నేనయసుపథేతి నయవతి కల్పః
 “దివంగచ్ఛసువ్యవతేతి హిరణ్యగోమూతోన్వృష్టాతి” ఇతి హిరణ్య
 త్వమాకాశం ప్రతిగచ్ఛతతః స్వర్గాప్రాప్నోషి అనేన యజమానస్య
 స్వర్గాప్రాప్తిరీత్యాహ “దివంగచ్ఛసువ్యవతేతిహిరణ్యగో మూతోన్వృ
 ష్టాతి సువర్ణమేవైనం లోకంగమయతి” (సం - ౬కా౧౬ప్ర౧౮) ఇతి
 యద్ధిరణ్యప్రబధ్య పృతేఽవహితం తద్ధిరణ్యం పృత హూమాహూర్ధ్వం
 హస్తేనోద్ధరేత్ కల్పః “రూపేణ వో రూపమభ్యై మితి దక్షిణా అభ్యై
 తి” ఇతి పాఠస్తు “రూపేణవో రూపమభ్యైమి వయసా వయః” ఇతి
 హే దక్షిణాః అనేనోద్ధృత హిరణ్యరూపేణ సహవేదేర్దక్షిణభాగేఽవ
 స్థితానాం యష్టాకం రూపమాభిముఖ్యేనప్రాసోమి కీదృశేన హిరణ్య
 రూపేణ వయసా కమనీయేన కీదృశంయుష్మద్రూపం వయః కమనీ
 యం రూపేణేత్యయం శబ్దోహిరణ్యపర ఇత్యేతద్దర్శయతి “రూపేణవో
 రూపమభ్యైమిత్యాహ రూపేణహ్యసాగ్ రూపమభ్యైతి యద్ధిరణ్యేన”
 (సం-౬కా౧౬ప్ర౧౮) ఇతి హిరణ్యేన యద్రూపమభ్యైతి తద్రూపేణ
 వోరూపమితి సుద్రేహోచ్యత ఇత్యర్థః కల్పః “తుథోవో విశ్వవేదా వి
 భజత్వైత తాయజమానశ్చతుర్థా కృష్ణాజినే వ్యుద్ధృత్యవతుర్ధవద్వయ్య
 భ్యో విభజతి యావదధ్వర్యవేద దాతి తస్యాధికం ప్రతి ప్రస్థాత్రే తృతి

యం నేష్టేచతుర్థమున్నతే పతే నతరేహం దానముక్తం” ఇతి । పాఠ
స్తు “తుథోవో విశ్వవేదా విభజతు వహిష్యే అధినాకే” ఇతి । హే ద
క్షిణాః వృద్ధయే స్వర్గే అధిరూఢస్తుథానామకౌదేవస్సర్వతో యుష్మాదాయ
థోవితం విభజతు । ఎతమేవార్థం స్పష్టయతి “తుథోవో విశ్వవేదా విభ
జత్విత్వాహ తుథోహస్తవై విశ్వవేదా దేవానాందక్షిణా విభజతి తే ఎ
వైనా విభజతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౨) ఇతి । కల్పః “ఎతత్తై అగ్నేరాధ
ఇతి దక్షిణావినయతి” ఇతి । వినయనం మన్తే శాంతిశేషః । పాఠస్తు “ఎత
త్తై అగ్నేరాధవతి సోమమృతం తన్నిత్రస్య పథా నయర్తస్య పథాప్రేత
చన్ద్రదక్షిణాయజ్ఞస్య పథామవితా నయన్తీ” ఇతి । హే అగ్నేదక్షిణాద్ర
వ్యాణితేరాధః తవ సమృద్ధికారణం సోమమృతం సోమయాగే ప్రాప్తం
ఎతద్దక్షిణా ద్రవ్యం ఎతి అగచ్ఛతి తస్మిన్ద్రవ్యం మిత్రస్య పథా శాన్తస్య
తవమార్గేణనయ । హే చన్ద్రదక్షిణాః సువర్ణాదిద్రవ్యరూపాః ఋతస్య
సత్యస్య పథామార్గేణ ప్రేత ప్రకషేణగచ్ఛత । సత్యఫలకేనదేవేనయ
థాయథం విభక్తాగచ్ఛతేత్యర్థః । కీదృశాశ్చంద్రదక్షిణాః । సువితా శోభన
గమనయుక్తేన యజ్ఞస్యపథా యజ్ఞపురుషస్య మార్గేణ సదో గార్హపత్య
యోమః-ధృవర్చి నా నయన్తీదక్షిణ దేశాదుత్తరదేశే నీయమావాః ।
అత్రసూత్రం “హిరణ్యపాణిరగ్రేణ గార్హపత్యం నయతి జఘనేన సదో
ఽన్తరా ఆగ్నేద్రం చ సదశ్చ తాడదీచీ” ఇతి । దక్షిణాద్రవ్యస్య సోమ
మృతత్వం ప్రశస్త మిత్యాహ “ఏతత్తై అగ్నే రాధ వతి సోమమృతమి
త్వాహ సోమమృతగ్ హ్యస్యరాధవతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౨) ఇతి । మి
త్రశబ్దప్రయోజనమాహ “తన్నిత్రస్యపథా నయేత్వాహ శాన్త్యై” (సం-
౬కా|౬ప్ర|౧౨) ఇతి । తుథోరుద్రోఽగ్నిరితి శ్రుతత్వాదుద్రవ్య పథా
చేదశాన్తిః స్యాత్ అతోమిత్రస్యే న్యుచ్యతే । ఋతశబ్దో నాత్రయజ్ఞ
వాచీకిస్తు సత్యవాచీ త్యాహ “ఋతస్యపథాప్రేత చన్ద్రదక్షిణా ఇత్వా
హ సత్యం వా ఋతగ్ సత్యేనైవైనా ఋతేన విభజతి” (సం-౬కా|
౬ప్ర|౧౨) ఇతి । సత్యేనైవ విభజతీతి కృత్యముఖ్యస్య అధిసంకృతీయనగ

పాదినశ్చ ఋత్విజాం యథోచితం విభజితీత్యర్థః । దక్షిణానాంసదోగా
 మాపత్యయోర్మధ్యవర్తినా యజ్ఞమార్గేణగమనం ప్రసిద్ధమిత్యాహ “య
 జ్ఞస్యవధానువితా నయన్దీరిత్యాహ యజ్ఞస్యహ్యేతాన్ వధాయన్దియన్దక్షి
 ణా” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి । కల్పః “బ్రాహ్మణమద్యరాధ్యాసమిత్యా
 త్రే యాయప్రథమాయ హిరణ్యందదాతి ద్వితీయాయ తృతీయాయ నాతన
 భావేయ ఆర్జేయః సన్నహితః తస్మైనద్యాత్” ఇతి । త్రివిధా ఆత్రేయః స్రవ
 రేప్రథితాం ఆతః ప్రథమాయేత్యాది పితేషణం । పాఠస్తు “బ్రాహ్మణమద్యరా
 ధ్యాసమృషిమూర్ధ్వైం పితృమస్తం మైతృమత్యగ్ సుధాతుదక్షిణం” ఇతి ।
 అద్యాప్తి యజ్ఞదినే బ్రాహ్మణం అత్రిగోత్రాశ్చన్నం రాధ్యాసం హిర
 ణ్యేనసాధయాని తోషయామి త్యర్థః । కీవృశం ఋషిం । వెదార్థజ్ఞం । ఆర్జే
 యం వేదార్థవిద్యం పుత్రం । పితృమస్తం పితౄసమ్యగనుశిష్టం । మైతృమత్యం
 పితృమత్యాః సమ్యగనుశిష్టాయాం పతివ్రతాయాం పుత్రం । శోభనోధా
 తుః సర్వభాతుభ్య ఉత్తమం హిరణ్యం దక్షిణా యస్యాసా సుధాతుదక్షి
 ణః తాదృశం । బ్రాహ్మణాదిశబ్దై ర్వేదశాస్త్రపారంగతో వివక్షిత ఇతి న
 ర్థయతి “బ్రాహ్మణమద్యరాధ్యా సమృషిమూర్ధ్వై మిత్యాహౌషవై బ్రా
 హ్మణ ఋషిరాషేయో యశ్శుశ్రువాం స్తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కా|
 ౬ప్ర|౧౮) ఇతి । కల్పః “సదపత్యవిసువర్గ వశ్యేత్యనువీక్షతే” ఇతి । ఏత
 దేవాభివ్రత్య సదోవ్యైతీతి సూచ్యం విహితం । పాఠస్తు “విసువర్గ వ
 శ్యవ్యవ్తరిక్షం యతస్త్వ సదవ్యైః” ఇతి । హి యజమాన స్వర్గం వివ
 శ్య అవ్తరిక్షం వివశ్య సదవ్యవస్థితైర్వివ్రే సహ యతస్త్వ అనుతిష్ఠాను
 వర్గ వశ్యేత్యస్యాభిప్రాయం దర్శయతి “విసువర్గ వశ్యవ్యవ్తరిక్షమిత్యాహ
 సువర్గమేవైసం లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి । సదవ్యై రి
 త్యనయా సహార్థ తృతీయయా మిత్రతావివక్షితేత్యాహ “యతస్త్వ సద
 వ్యైరిత్యాహ మిత్రత్యాయ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి । కల్పః “అన్త
 ద్వాత్రాదే వత్రాగచ్ఛతేతి నీత్వా అనుమత్త్య” ఇతి । పాఠస్తు “అన్త

ద్రాత్రాదేవత్రా గచ్ఛతమధుమతీః ప్రదాతారమావిశతానవహాయాన
స్మాదేవయానేన పథేతసుకృతాం లోకే సేదతతన్నః సన్ స్మృతం ” ఇతి ।
హేదక్షిణాః అస్మాభిర్దత్తాస్సత్యోదేవేషు ఋత్వితు గచ్ఛత । హే గావో
మధురక్షీరోపేతా స్మృత్యః పరలోకే ప్రదాతారం యజమానం రూపాంత
రేణ అచీకత । అస్మా అనవహాయ అపరిత్యజ్య దేవయానేన పథేనసుకృ
తాం మాగ్దేణ గచ్ఛత గత్వా చ పుణ్యకృతాం స్థానే సేదత తత్ స్థానం నో
అస్త్యవర్థం సన్ స్మృతం సమ్యగుపభోగయోగ్యతయా నిష్పాదితం । ప్రదా
తారమావిశ తేత్యస్సార్థ మాహ “ అస్మాద్ద్రాత్రా దేవత్రా గచ్ఛతమధు
మతీః ప్రదాతారమావిశ తేత్యాహ పయమిహ ప్రదాతారస్తేస్మానముత్ర
మధుమతీరాపిశతేతి వావై తదాహ ” (సం-౬ కాండప్ర౧౮) ఇతి । ప్రథ
మతోఽథాతవ్యం విధత్తే “ హిరణ్యందదాతి జ్యోతిర్వై హిరణ్యం జ్యోతిరే వ
పురస్తాధత్తే మవర్తస్య లోకస్యానుభూత్యై ” (సం-౬ కాండప్ర౧౮) ఇతి ।
తస్యప్రీతిగ్రహీత్యనువ్యర్థం విధత్తే “ అగ్నిధే దదాత్యగ్నిముఖానేవర్తా
ప్రీతాతి ” (సం-౬ కాండప్ర౧౮) ఇతి । అగ్నిముఖా అగ్నిసహితా ఆ
ధానకాలీనవసంతా ద్యృతూ । అత్రసూత్రం “ హిరణ్యం పూర్ణ సాత్రము
పబర్హణగోసార్వసూత్ర మిత్యగ్నిధే దదాతి ” ఇతి । ఋత్విగ్ నైరే దానం
విధత్తే “ బ్రహ్మణైదదాతి ప్రసూత్యై హూత్రే దదాత్యాత్మనా పషయ
జ్ఞస్య యిద్ధోతానైత్యానమేవ యజ్ఞస్య దక్షిణాభి స్సవర్థయతి ” (సం-
౬ కాండప్ర౧౮) ఇతి । ప్రసూత్యై అనుజ్ఞానాయ హూతుః బహుమన్త్ర
పాతేన యజ్ఞాన్తస్య । పవంఋత్విగ్ నైరే దానమున్నేయం ॥

॥ అత్రవినియోగ సజ్గ్రహః ॥

“ ఉపప్రభిర్దక్షిణానాం హూమోదివమతోఽఘృతాత్ ।

హిరణ్యముద్గ్రహ్యరూపే దక్షిణా అభిగచ్ఛతి ॥

తుధావోవిశ్వ వేదతి భిన్వ్యాచ్చర్మణిదక్షిణాః ।

పతత్రానినయేద్భ్రష్ట హేమానైత్రేయాయయచ్ఛతి ॥

వినువస్సదలలోక్య హ్యస్తద్వాతానుమన్త్రాని॥

త్రైచత్వారింశానువాకే దశమన్త్రాడుదీరితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ దశమాభ్యాయస్యద్వితీయపాదే చిన్తితమ్. ॥ ”

“ఋత్విద్వానమదృష్టార్థ మానత్వైవాఽగ్నిమశ్రుతేః॥

వైరూప్యాన్నియమాన్తైవం దృష్టత్వాదానతిశ్క్రూతిః॥

భృతోదనియమాదేత దదృష్టంస్యాద్విరూపతా॥

వచనాత్తేనసత్రేమ స్వామిత్యాన్నభృత్కైకవత్” ॥ఇతి॥

ఋత్వి గోఘ్నోదక్షిణాం దదాతీతి ప్రకృతోఽస్మాయతే । తత్కామదృ
ష్టార్థ మానత్వర్థం వెతినంశయః । భృత్యాపరిక్రీయవశీకార ఆనతిః । అదృ
ష్టార్థం తత్సాత్ । అన్నహిరణ్యాదీనా మదృష్టార్థేత్యాగే దానశబ్దస్య
ప్రసిద్ధత్వాత్ । యద్యేతద్దానం భృతిఃస్యాత్ తదానీమల్పాధిక కర్ముణ
హాపేణ ద్రవ్యం దేయం వైరూప్యం తద్రదృశ్యతే । స్వల్పేకర్ముణత్రైభా
తవీయే సహస్రం దేయం । అధికే కర్ముణి ఋతపేయస్వల్పం సోమచమస
మాశ్రం దీయతే । తథాద్వాదశశతాదిపరిమాణ నియమో మన్త్ర నియ
మశ్చభృతో నౌపపద్యతే కర్ముణక రానుమత్యా న్యూనాధికభావ సన్భ
వాత్ తక్షకరజకాదిభృతో మన్త్రాదగ్భనాచ్చ । తస్మాదదృష్టార్థమిత్యగ్ని
మగ్నివక్ష్యప్రాప్నోతి । మైవం । ఆనతేర్దృష్టప్రయోజనత్వాత్ । దానశ్రు
తిస్తు దృష్టార్థ భృతావప్యస్తి భృతిదేయేతిప్రయోగాత్ । పరిమాణ మ
న్త్రనియమాదదృష్టమస్తు దృష్టస్యాభావాత్ । వైరూప్యస్తు వచనబలాద
భ్యుపగవ్యతే । దక్షిణాయా భృతిరూపత్వం ప్రత్యక్షవేద వాక్యారప్యవగ
వ్యతే । దీక్షితమదీక్షితా దక్షిణాపరిక్రీలా ఋత్విజోయాజయేయరితి ।
తస్మాదృత్విద్వాన మానత్వర్థం । పవభ్విసతి సత్రే ఋత్విజాం సర్వేమాం

యజమానత్వాత్ భృతిరూపా దక్షిణా నక్ష్మాపి దేయే త్యేతద్విచారఫలం
ద్రవ్యవ్యం ॥ ॥ తత్రైవత్యతీయపాదే ద్వితం ॥ ॥

“దక్షిణాద్వాదశశతం తస్యే త్యేతద్గవాదిషుః।

సవ్వేషుశేషుచిద్వాద్యే ప్రత్యేకం మిరితేషువా॥

సఖ్యేగుణస్యప్రత్యేకం గవాద్యస్వయతోఽపివా।

వాక్యభేదాన్నతత్ కిన్తు మిరితేషు సముచ్చయాత్ ॥

ప్రస్థాద్యౌచిత్యతోధాన్యే సవ్వేషాం సముచ్చయః।

అసవ్వేషిత్విపయేఽపి పశవో వైకావా॥

సఖ్యేచిత్యేన పశవో వైకావ్యేత్యనన్వయాత్।

ఏకత్వేఽప్యత్రయత్రిజ్జిహ్వాషావాగావపవా॥

యత్రిజ్జిహ్వియమాభావా న్వాషాస్సన్నిహితత్వతః।

మాషానిరాకృతాగావల్ల ప్రాథమ్యాన్వోపకారతః॥

తస్యేతివాక్యాద్దోద్రవ్యం నయం క్త్యప్రకృత్యక్రతుః।

సఖ్యే నైరజ్జేద్వికృతౌస్పృగ్గవాంబాధ్యతామియం” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేఽపి దేయద్రవ్యాణ్యనుక్రమ్య సఖ్యేవిశిష్టా దక్షిణావిధి
యతే। గౌశ్చాశ్చాశ్చ తరాశ్చ గదేభాశ్చాజాశ్చ జావయశ్చ ప్రేమాయ
శ్చ యవాశ్చ తిలాశ్చ మాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణేతి। ద్వాదశా
ధికంశతం ద్వాదశశతం। తత్రసంశయః। సేయం సఖ్యేకిం గవాది సర్వ
ద్రవ్యవిషయా కింవా కతిపయ విషయా సవ్వేషపయేఽపి ప్రతిద్రవ్యమియం
సఖ్యే ఉతమిరితానాం। తత్రగవాదిద్రవ్యాణి ప్రధానాని। సఖ్యేతు తద్గ
తోగుణః। ప్రతిప్రధానం గుణావృత్తిన్యాయ్యా తస్మాద్గవాది ద్రవ్యేషు
సవ్వేషు ప్రత్యేకమియం సఖ్యేతి ప్రథమపక్షగతే ప్రథమసఖ్యేవికల్పే
ప్రాప్తేబ్రూమః। నైతద్యక్తం వాక్యభేదప్రసక్తోత్। అతోమిరితానామి
యం సఖ్యేతి ద్వితీయః సాఖ్యేవికల్పేఽభ్యవగతవ్యః। తథా సముచ్చ

యవాదినశ్చ శబ్దా అనుగృహ్యంతే | పతనస్యయుక్తం అనౌచిత్యాత్ | సప్రీ
 హియవాదిభాష్యేషు ద్వాదశాధిక శతాంతగతా ద్విత్వాది సభ్యోచి
 తా | పరిక్రీణస్యర్థిజో ద్విత్వైప్రీహి బీజైర్ల ప్రయోజనాభావాత్ | ప్ర
 స్థాధికభాగ్యాది సభ్యో తత్రోచితా | నచేయసుత్రత్రుతా | తస్మాన్నిలితా
 నాం సర్వేషాం సముచ్చయ ఇన్ద్రయంపత్నో నయుక్తః | కళిపయద్రవ్య
 విషయా సభ్యోన్యస్మిన్నపి పతే, కిం గవాద్యాః పక్షిధాం పశవః, కిం వా
 దశసు గవాది ద్రవ్యేష్వేకం ద్రవ్యం | తత్ర పశుషు శ్రూయమాణాయాః
 సభ్యాయా ఉచితత్వాత్ పశవఇతిప్రాప్తైబ్రూహః | నైతద్యుక్తం | తస్య
 ద్వాదశశతం దక్షిణేత్యత్ర తస్య త్యనైకపచనానైన పణ్ణాంగవాది ప
 శూనానుస్వేతు మయోగ్యత్వాత్ | పక్షత్వపతేఽపి యతిశ్చిదేకం కిం
 వా మాషద్రవ్యం ఉతశౌద్రవ్యం తత్రనియానుకాభావాత్ యతిశ్చి
 దితిప్రాప్తం | తన్న | సన్నిధేనియానుకత్వాత్ | మాషశ్చతస్య ద్వా
 దశశతం దక్షిణేతి మాషః సన్నిహితాః | తస్మాన్మ మాషద్రవ్య వితి
 చేత్ | న | ప్రస్థాదిపరిమాణ సభ్యోచిత్యేన నిరాకృతత్వాత్ | తస్మాద్గోద్ర
 వ్యవితి పక్షి పరిశిష్యతే | ప్రథమశ్రుతత్వా పకారౌ తత్రనియానుకా
 అస్తిహిషహనుపకారః | ఋత్విజగ్గ పరిగృహీతుగవైర్య రాజ్యక్షీరాది
 భిః అగ్నిహూత్ర దర్శపూర్ణమాపాదిసిద్ధేః | నను తస్యప్రకృతస్య క్రతో
 ద్వాదశశతం దక్షిణేత్యన్వయాత్ గోద్రవ్యం సప్రతీయతఇతిచేత్ | య
 ద్గోద్రవ్యం తస్యద్వాదశశతమితి వాక్యేన 'తప్త'తేః వాక్యంహి ప్రకర
 ణాద్భవీయః | తస్మాద్దవాం ద్వాదశశతమితి సిద్ధాప్తః | వికృతేషు యత్ర
 గోదక్షిణాయాః సభ్యో వైరంశ్రుతం తత్రాస్యాః సభ్యాయాః బాధో వి
 చారఫలశ్చ || తత్రైవాన్యవృత్తితం ||

“గోదానేఽభిహితేష్వేచ్ఛా నియతిర్వాఽన్యమపికిమ్ |

అవిభాగోవిభాగోవా నియమానుక్రీతోగ్రహః ||

అవిభాగౌబహుత్వోక్తై బహుత్వంసవిపక్షితం |

విభాగస్యాత్పరస్వత్వసిద్ధేర్విభజ్జన్యవృత్తే” || ఇతి ||

పూర్వోక్త ఏవగ వాందా నెసంతయః । ఋగ్వేదోఽస్య దేయా నామ క్త
సఖ్యానాంగవాం విభాగావిభాగయో ర్యజమానైచ్చైవ ప్రయోజికా ఉ
తాస్త్యస్య తరాఽయతిః । యదాపి నియతైః స్తదా వ్యవిభాగో విభాగో వా ।
తత్ర నియమస్యానుక్తత్వాత్ ఇచ్చేతి తావత్ప్రొక్షం । ఋగ్వేదోఽస్య ద
క్షిణాం దక్షాతీతి బహువచనశ్రవణేన సమూహస్య ప్రతిగ్రహీతృత్వాదవి
భాగిత్వే పత్యో నైరం । గ్రహైకత్వవచనైశ్చ గతత్వా ద్బహువచనం నవివ
క్షితమత్యైకైకప్రతిగ్రహీతాతథానతి విభాగోఽవశ్యంభవతి । సమూ
హోదత్తైసతి ఏకస్య స్వామిత్వాభావాత్ పరస్వత్వా సాదనలక్షణో
దానశబ్దార్థో న సిద్ధ్యతి । “తుభ్యోవో విశ్వవేదా విభజతు” ఇతి మాన్దేవి
భాగలిక్తం దృశ్యతే తస్మాద్విభాగ నియమో రాధాంతః ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితం ॥

• “సవిభాగస్సమానోవా విశేషాశ్రవణాత్సహః ।

వైషమ్యంస్యాద్యథాయాసం మైవంతత్సాన్యత్సమాఖ్యయా” ॥ ఇతి ॥

• పూర్వోక్త సవిభాగస్సమానస్యత్ । కుతః । వైషమ్యహేతోర్విశే
షస్యా శ్రవణాత్ సామ్యహేతుస్తు లోకీకోన్యాయః । లోకే హి పితృధనే
పుత్రాణాం సమవిభాగో దృష్టః । తస్మాత్సహిత్యైకం పక్షః । కన్యూకరే
షు ప్రయాసానురూపేణ భృతీతారతమ్యం దృష్టం । తద్వద్రతా వీతి ద్విరీ
యం పక్షః । ద్వాదశాహ దీతాయా మేవం సమాఖ్యాయతే “అర్ధిణో
దీక్షయన్తి” ఇతి । అర్ధం యేషామృత్విజాంతే అర్ధిణః । ఏవంపాదినో
యోజనీయాః । తద్విశేషోయాజ్ఞిక ముఖాదవగ న్తవ్యః । తతః శ్రౌతసమా
ఖ్యానురూపేణ కేషాశ్చిదర్ధం కేషాశ్చిత్పాద ఇత్యాది విషమో విభాగ
ఇతి రాధాంతః ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయ వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ

మకాండే చతుర్థప్రపాతక త్రివత్పారింశోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ధాతారాతి స్పృతేదం జపంతాం ప్రజాపతినిధిపతి నో అగ్నిః |
త్వష్టా విష్ణుప్రజయా సగరరాణో యజమానాయద్రవణం దధాతు | స
మిన్ద్రాణామసా నేషిగోభిస్సగ్ సూరిభిర్మమవ వ్సగ్ స్వప్త్యాసమ్భు
ష్టాణా దేవకృతంయదస్తి సందేవానాగ్ సుమత్యా యజ్ఞయానాం | సం
వర్చసా పయసా సంతనూభి రిగవ్మహి వససా సగ్ శివేన | త్వష్టానో
అత్ర పరివ్యక్యతోతు || ౧ ||

అనుమాప్త్యుత్తమో యద్విలిప్తం | యక్ష్యత్వా ప్రయతి యజ్ఞేత్రిప్తి
న్నగ్నే హూతార మవృణే మహీహ | ఋధగయా దృధగుతా శమిష్ఠాగ
ప్రజానా యజ్ఞముపయాహి విద్వాన్ | స్వగావోదేవాః సదేన మకర్త
య అజగ్మసవనేదం జహాణాః | జత్తి వాగ్స్య పషివాగ్ సత్త్వ విత్వే
స్తేధత్వసవోవసూని | యానావహ ఉశతోదేవ దేవాన్తాన్ || ౨ ||

ప్రేరయ స్వే అగ్నే సధస్థే | వహ మానాభరమాణా హవీగ్మహ
సం ఘన్ముకం దివమాత్రితతాను | యజ్ఞ యజ్ఞం గచ్ఛ యజ్ఞ పతిం గచ్ఛ
స్వాం యోనిం గచ్ఛ స్వాహౌషతే యజ్ఞో యజ్ఞపతేనహ సూక్యవాక
స్సవీరస్వాహ దేవా గాతువిదో గాతువిత్వా గాతుమిత మసేవస్వత ఇమం
మో దేవ దేవేషు యజ్ఞగ్ స్వాహావ్రాచి స్వాహా వాతేధాః || ౩ ||

కృణోతు తానస్తాచర్వారిగ్ శచ్చ || ౪౪ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే చతు
శ్చత్వారింశోఽనువాకః || *

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ముట్లూరి నాగభూషణరావుగారు కౌ	3	౬	౦
ర్ణమునసవ్ గారు రాజమండ్రి.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వీరుభొట్ల కృష్ణయ్యగారు నర్సపురం	3	౬	౦
కోటుక హేడ్డుగుమస్తా.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కృత్తివెంటి ముత్తీశ్వరరావుగారు మచ	౬	౧౨	౦
లీపట్నం.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, లక్కరాజు బాలసుందరంగారు మచిలీ	3	౬	౦
పట్నం.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, దభాబ్రహ్మనందంగారు గన్నవరంసవ్	3	౬	౦
మేడిస్ట్రీట్ తహాలుమకాం మచలీపట్నం.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కట్టమూడి వెంకటసుబ్బాగౌయడుగారు	3	౬	౦
డిస్ట్రిక్టు మునసవ్ కోటుకస్నేడరు మచలీపట్నం గొడుగుపేట.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, జిల్లేళ్ల భానోజీరామర్న మజ్జేదారు స	3	౬	౦
రూరు రాజమండ్రిగారు పేరూరు.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వావిలాల నృసింహశాస్త్రిలువారు.	౬	౧౨	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, మారేమంప గామన్నపంతులువారు.	3	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొమ్మరాజు రామకోటిగారు మచలీపట్నం.	3	౦	౦
శ్రీ॥ఉ, విద్వాన్ రాయస్వామి శల్వపిల్లైయ్యంగార్లవారి			
ద్వార వచ్చిన ద్వితీయవత్సరచందావైకము సంస్కృత			
తపాతశాలాభ్యుదయలు మేలుకోట.			
శ్రీ॥ఉ, ఆరే అశశింగరాచార్యులవారు మేలుకోట.	3	౬	౦
శ్రీ॥ఉ, ముడుంబె వరదాచార్యులవారు మేలుకోట.	3	౬	౦
శ్రీ॥ఉ, అక్కారంగణ్ని నరసింహాచార్యులవారు మేలుకోట.	3	౬	౦
శ్రీ॥శ్రీ, బ్రహ్మతంత్ర పరకాల స్వామివారిమతం శ్రీకార్యకర్త	౫	౦	౦
నెంబారు శ్రీనివాసతాతాచార్యులవారు పంపించిన			
వైకము. మైసూరు.			

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజేందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్క మైసలైనది - అద్వాక్ను మాత్రముఅనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబుకు పోస్టేజివెరసిరు ౩ - ౬ - ౦ లను అన్వేషులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాశీముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలోమాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా నెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అద్వాక్నుబాబురు ౨ - ౦ - ౦ వెన కటి సంచికలకు రు ౪-౦-౦ పోస్టేజిలెకాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసిరు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబురు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకు నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ వదిరూపాయిల నాల్గిలెకాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిభ్రంజే సంచికలకు వెల ఆరణాల చొప్పునను పిచ్చ ట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజినెలపు వాడ ఇవ్వవలసినది, అద్వాక్ను మొబలగురు తగినసంచికలను చివరలో ముజరాఇచ్చెదముగా ఇవ్వదు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా ఒదలిపెట్టేవారికి అద్వాక్ను ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి ఒదలుగా మరలి అదే సంఖ్యల సంచికలను అపేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంత యును పూణాముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబద్ధ పు స్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండే సంచి కలను జాగ్రత్తతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకుపంపించవలసి నది, పోస్టేజివగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానిగూడ పం పించవలయు, ముందుపని ఆభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవ త్వరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపినవారిపేరుప్రక టింపబడినదిగాదా, వారికి ఇటీవలె సంచికలుగూడ ఆపుడప్పుడే రవానా చే యబడ్డవి. తత్తివచ్చువారిగూడ ఆలాగేపంపించగోరెడు సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦సం॥
మే నెల-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

విజంట్.

అం.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యప్రసీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

మలకుట్ట - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటికృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౬.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయస్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

అథ భాష్యమ్.

త్రీవత్సారింశే అనువాకే దక్షిణా నిరూపితా । చతుశ్చత్వారింశే
 సమిష్టయజుర్దోమో నిరూప్యతే । కల్పః జుహ్వంతవగృహీతం గృహీత్వా ।
 ధాతాధాతిరిత్యస్త ర్దేయ్యధ్వంస్త్రీత వస్తతగ్ సమశోనవసమిష్టయజూ
 గ్షిజుహూతి ” ఇతి । తత్రపద్యచః త్రీణియజుగ్షిజుహూతి । పట్ను
 ప్రథమా తావదేవం పతితా “ధాతారాతిస్సవితేదం జుషస్తాం ప్రజాపతి
 న్నిధిపతిన్ ” అగ్నిః । త్వష్టావిష్టుప్రజయా సగ్రరాణో యజమానా
 యద్రవిణం దధాతు ” ఇతి । ధాతాసవితా ప్రజాపతిగ్నిస్త్వష్టావిష్టుశ్చే
 త్యేతే షడ్దేవాన్ అస్మాకమిదం హవిష్టుషస్తాం । కీదృశోధాతా రాతిర్దా
 నశీలః । కీదృశస్ప్రజాపతిః । నిధిపతిః నిధీనాం మహాశక్త్యభిర్వ పద్మాదినా
 మకానాం నవానాం నిధీనాం పాలయితా । సోఽయం దేవగణో యజమా
 నసశ్చబ్ధిన్యాప్రజయా సగ్రరాణః సహ్యక్ రమమాణః । తథా యజమా
 నార్థంద్రవిణం దధాతు పోవయతు ॥ అథద్వితీయా “సమస్త్రీణోమనసా
 నేషిగోభిస్సగ్ సూరిభిర్మనువస్తగ్ స్వస్త్యా । సహ్యక్ష్మాణా దేవకృతం
 దస్త్రీ సందేవానాగ్ సమత్యాయజ్ఞయానాం ” ఇతి । హేతస్త్రిత్యం అ
 నుగ్రహాయుక్తేన మనసానో అస్మాకగోభిః సన్నేషి సంయోజయ । సూ
 రిభిర్విష్వధ్విద్వోత్పప్రముఖైః సంయోజయ । హేమఘవక స్వస్త్యా యే మేణ
 సంయోజయ । బ్రహ్మణా వేదేనాథాజ్ఞానసహితేన దేవకృతం దేవార్థం
 కమ్మక యదస్త్రీతేన సంయోజయ । యజ్ఞసహ్యధ్విణాం దేవానాం మమ
 త్యా అనుగ్రహబుద్ధ్యా సంయోజయ ॥ అథతృతీయా “సంవర్చసా వయసా
 సంతనూభిరగస్తహి మనసా సగ్ శివేన త్వష్టా మోఅత్రవరివగృహీత్వను
 మాప్తుతమవో యద్విలిప్తం ” ఇతి । వయం దేవతాఽనుగ్రహబలైర్వర్చ
 సాబలేన తద్దేతునా చవయసా క్షీరాదినా సమగస్తహి సజ్గతాస్తః । తనూ
 భిశ్శరీరైః శోభవైస్సజ్గతాః । శివేన శ్రద్ధాభునా మనసా సజ్గతాః । త్వష్టాదే
 వోనో అస్మాకం అబ్రాహ్మిక కర్మణి వరివో వరణీయం ధనంకృణోతు క

రోతు । కిచ్చతమవః శరీరాణి అనుమాప్తుః శోధయతు । యద్విలిప్తం పాపం తదవ్యసమాప్తుః శోధయతు॥ అథవతుర్థీ “యదద్యత్వా ప్రయతియజ్ఞే అస్తిన్నగ్నే హేలాతారమవృణోమహి॥ ఋధగయాద్యధగుతా శమిస్తానిప్రజానాం యజ్ఞముపయాహి విద్వాన్” ఇతి । హేలగ్నే యద్యస్మాత్ కారణాత్ అద్యాస్తిగదితే ఇహదేవయజనదేశే అస్తికాయజ్ఞే ప్రయతిప్రసర్తమానే సతి త్వాం హేలాతారం హేలామనిష్పదకం అవృణోమహి తస్మాత్కారణాత్ ఋధక్ సమృద్ధం యథాభవతి తథాలయాట్ ఆయాతీః । ఉత అపి చ త్వం ఋధక్సమృద్ధం ప్రజానాం ఆశమిస్తాః అస్తద్విష్నుశాన్తిం ఖకాపీః ఆతస్త్యం విద్వాన్ అస్తద్భక్తిం జానాత్ ఇమం యజ్ఞం ఉపయాహి ప్రాపుహి॥ అథశఞ్చమి “స్వగావోదేహ సృదననకన్యాయ ఆజగ్నసవనేదం జుషాణాః । జక్షివాగ్ సస్సవపివాగ్ సశ్వవిశ్వేఽస్తై ధత్తవసవోవసూని” ఇతి । హేదేవాః యే యూయం జుషాణాన్ ప్రీయమాణా ఇదం సవనా ఇమాని సవనాని ఆజగ్న ఆగతాః తేహంవః సదనం స్థానం స్వగా స్వాధీనం అకన్య వయమకాక్ష్య । విశ్వేతే సర్వే యూయం జక్షివాగ్ సస్సవనీయపురోడాశాన్ భక్షితవంతః పపివాగ్ ససోమం పీతవంతశ్చ హేవసవో నివాసహేతవో యూయం విశ్వేఽస్తై అస్తాసు వసూని ధనాని ధత్తస్థాపయత॥ అథవక్త్రీ “యానావహ ఉతతోదేవదేవా తాన్త్రపేరయస్వే అగ్నే సధస్థే వహమానాభరమాణాహవీగ్ మివసుంఘర్తం దివమాత్మ తాను” ఇతి । హేలగ్నేదేవ ఉతతో హవీం మికామయమానాన్యాదేవావహః ఆవహః వర్ణవృత్యయాత్ ఆహవః ఆహూతవాసే, తాన్ దేవాన్ స్వే స్వకీయే సధస్థే సమానివాసస్థానే ప్రేరయ । హేదేవాః హవీం మివహమానా రథాదిభిర్మయంతః భరమాణాః పోషయంతః వసుంజగన్నివాసహేతుం ఘర్తం ఆదిత్యం ఆత్మత ఆగచ్ఛత । అను అనంతరం దివం స్వర్గమాగచ్ఛత॥*॥ అథత్రయాణాం యజుషాం మధ్యేప్రథమం యజురాహ “యజ్ఞ యజ్ఞం గచ్ఛ యజ్ఞపతిం గచ్ఛ స్వాంయోనిగచ్ఛస్వాహ” ఇతి । హేయజ్ఞత్వం స్వప్రతిష్ఠార్థం యజ్ఞ

నామకవిష్ణుం గచ్ఛ । ఫలప్రదానార్థం యజ్ఞపతిం యజమానం గ
 చ్ఛ । స్వనిష్పత్యర్థం స్వాంయోనిం స్వకారణభూతాం వాయోని
 క్రియాశక్తిం గచ్ఛ । స్వాహా హుతమస్తు॥ అథద్వితీయం “ ఏష తే యజ్ఞో
 యజ్ఞపతే సహసూక్తవాక స్సువీర స్సాహవ ” ఇతి । హే యజ్ఞపతే య
 జ్ఞస్వామి పహుః సమీయమానస్తే యజ్ఞః సూక్తవాక్తైస్తోత్రైః సహితః ।
 శోభనా వీరాంకర్తృకుశలా ఋత్విజో యస్యాసాసువీరః । తతః ఇదమాజ్యం
 త్వయిస్సాహుతమస్తు॥ అథత్వితీయం “ దేవాగాతువిదో గాతుం వి
 త్వాగాతుమిత మనసస్పత ఇమం నో దేవదేవేషు యజ్ఞగ్ స్సాహా వాచి
 స్సాహానాతేధాః ” ఇతి । హే గాతువిదో మార్గజ్ఞాదేవాః గాతుం వి
 త్వా భవదాగమనమార్గం జ్ఞాత్వా యజ్ఞే సమాప్తే సతి గాతుమిత పునస్త
 మేవ మార్గం గచ్ఛత । హే మనసస్పతే దేవ పరమేశ్వర నో అస్మాకమి
 మం యజ్ఞం దేవేషు హవిర్భుక్షుస్సాహా ప్రథమం స్థాపయ । తతో వాచి
 మస్త్రీయాపాం వాద్దేవతాయాం స్థాపయ । తతో వాతే క్రియాప్రవర్తకే దేవే
 థాః స్థాపయ । యథోక్తమస్త్రీసాధ్యం హూమం విధత్తే “ సమిప్తయ
 జాగ్షి జుహూతి యజ్ఞస్య సమిప్త్యై యద్వై యజ్ఞస్య క్రూరం యద్విలి
 ప్తం యదత్యేతి యన్నాత్యేతి యదతికరోతి యన్నాపికరోతి తదేవతైర్గ
 ప్రీతాతి ” (సం-౬ కాం-౬ ప్ర-౨౨) ఇతి । సమ్యగ్యజనం సమిప్తం యుజ్యతే
 ప్రయుజ్యత ఇతి యజాంషి । ధాతా రాతి రిత్యాదయో మన్తా యజాం
 షి సమిప్తార్థాని యజాంష్యుచ్చా య్యోజ్యం జుహూయాత్ । తచ్చ యజ్ఞ
 స్య సమ్యగనుష్ఠిత్యై సమృద్ధ్యతే క్రూరాది దోషాణాం హూమేన సమా
 హితత్వాత్ । క్రూరం పశుహింసాదివిశిష్టం విహితస్య దక్షిణాదిద్రవ్య
 స్యావ్రీభావః । అత్యయానత్యయా కాలకృతా । తథాహి పాశుకాగ్నాం ప్ర
 యాజానాం చోదకవశేన హవిరాసాదనా దూర్ధ్వమనుస్థానం ప్రాప్తం త
 త్తు తిష్ఠన్తం పశుం ప్రయజతీతి వచనేన పశు విశసనాత్ ప్రాగేవ అపక్య
 ప్తం । తదనాదృత్య చోదకవశేనై వానుస్థాన మశాస్త్రీర్ముగకాలాత్యయభ

తథాత్మతీయసవనోపక్రమే సవనీయపశోరజ్జప్రచారానంతరమేవ అనూ
యాజాశ్చోదక వశేన ప్రాప్తాః । తేత్వాగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయా
జైశ్చరంతీతి వచనేన తృతీయసవనస్య సమాప్తికాల ఉత్పత్తిః । తదవా
ద్యత్వోపక్రమ ఏవానుస్థానమశాస్త్రీయఃకాలాత్యయః । అపబహిఃపఃప్ర
యాజాన్యజతీతి వచనేనావభృథేష్టా బహిఃనామకశ్చతుర్ధ్వప్రయాజో
సిషిద్ధః । తస్మిన్పెథమతిక్రమ్యతస్యానుస్థాన మతికరణం । విహితస్యకస్యవి
దజ్జస్య విస్ఫుతిరకరణం । అపిశబ్దస్యత్రాగాదీనాంసముచ్చయార్థః । తస్మా
రాదికం తైరేవహూమైః సమాదధాతి । అపయతీసంఖ్యంవిధత్తే “నవబ
హూతిసవవైపురుషప్రాణాః పురుషేణయజ్ఞస్సమ్మితోయావానేవయ
జ్ఞస్తంప్రీణాతి” (సం-౬కా౧౬ప్ర.౨౨) ఇతి । ప్రాణాస్తదాధారభిద్రాణి
సవసుమన్త్రేషు ఋగ్యజుషాః అవాంతరసంఖ్యంవిధత్తే “షడ్వక్త్రీయాణి జ
హూతిషడ్వా ఋతమఋతూనేవ ప్రీణాతి త్రీణియజుగ్పి త్రయ ఇమె
లోకాః ఇమానేవలోకాన్ప్రీణాతి” (సం-౬కా ౧౬ప్ర. ౨౩)
ఇతి । యజ్ఞస్య యజమానప్రాప్తిః స్వకారణప్రాప్తిశ్చ మన్తప్రాతా
దేవసంసృద్ధత ఇత్యాహ “యజ్ఞయజ్ఞంగచ్ఛయజ్ఞవతింగచ్ఛేత్యాహ య
జ్ఞవతిమేవైనంగమయతిస్వాంయోనింగచ్ఛేత్యాహ స్వామేవైనం యో
నింగమయతి” (సం-౬కా౧౬ప్ర.౨౨) ఇతి । సువీరశబ్దేన వీర్యప్రాప్తిస్సా
చ్యతఇత్యాహ “ఏష తేయజ్ఞోయజ్ఞవతే సహసూక్తవాకస్సవీర ఇత్యాహ
యజమాన ఏవవీర్యందధాతి” (సం-౬కా౧౬ప్ర.౨౩) ఇతి । దేవాగా
తువిద ఇత్యేతన్నన్త్రీపరంసాధన మాఖ్యాయికామాహ “వాసిష్ఠోహ
సాత్యహవ్యో దేవభాగం ప్రప్రచ్చయత్సృజ్జయ్యా బహుయా జినో
యాయజో యజ్ఞేయజ్ఞంప్రత్యతిష్ఠిపాసియజ్ఞవతాసివిసహూవాచయ
జ్ఞవత్కావితి సత్యాద్వైసృజ్జయ్యాపరాబభూవురితి హూవాచయజ్ఞవ
తావితి సత్యాద్వై సృజ్జయ్యాపరాబభూవురితి హూవాచయజ్ఞేవాచ
యజ్ఞః ప్రతిష్ఠాప్య అసీద్యజమానస్యా పరాభావాదేతి” (సం-౬కా౧౬ప్ర.
౨౪) వసిష్ఠగోత్రోత్పన్నః సత్యహవస్యపుత్రోదేవభాగనామానం మునిం

ప్రప్రచ్ఛ । యదాస్మజ్జియాఖ్యదేశస్థా బహువిధసోమయాగానుస్థాయ
సోయాజితవానసి । తదాకింయజ్ఞగ్ స్వాహాత్యేవం యజ్ఞలిక్తకే దే
వాగాతువిద ఇత్యేతస్మిన్నదైయజ్ఞంసమిప్తయజుఃసాహానుంసమాపిత
వానసి ఉతయజ్ఞపతింగచ్ఛేత్యేవం యజ్ఞపతిలిక్తకే యజ్ఞయజ్ఞంగచ్ఛేత్యేత
స్మిన్నదైయజ్ఞి । తత్రద్వితియపతే సతీయస్మాత్ సత్యావ్యజ్ఞాత్ వరాభ
వస్తస్మాత్ప్రకమపక్ష ఏవఉపాదేయ ఇత్యుత్తరం॥

॥ అత్రవినియోగసర్వప్రహః॥ ॥

“ధాతానువాకేసర్వస్మిన్ సమిష్టాభ్యాయజాంషిహి ।

ఋచఃషడాద్యాః శేషాణి యజాంఃస్వేతైజ్ఞాంఃపాతహి” ॥ ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్య ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుశ్చత్వారింశోఽనువాకః॥౪౪॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ఉదుగ్ హిరాజా వరుణశ్చకార సూర్యాయ పథామన్వేతవా
ఉ । అపదే పాదా ప్రతిధాతవ కరుతావ వక్తాహృదయా విధశ్చేత్ । శత
స్తే రాజా భిషజ్ సహస్రముర్విగమ్భిరాసుచుతిష్టే అస్తు । బాధస్త్వ ద్మే
పోనిఋతిం వరావైః కతజ్ఞేదేన్ద్ర ప్రముముగ్ధ్యంతత్ । అభిష్ఠేతో వరు
ణస్య పాశోఽగ్నేరసికమప ఆవివేశ । అపాన్నపాత్ప్రతిరక్షన్నసూర్యం
దమే దమే॥౧॥

సమిధం యక్ష్యగ్నే । ప్రతితేజిహ్వోస్తుతముచ్చరణ్యే త్నముదే తై
హృదయమప్యవ్రాతః । సస్తావిశస్తోపగీరుతాపో యజ్ఞస్యత్వా యజ్ఞపతే
హవిభిః । సూక్తవాకే నమోవాకే విధేమావ భృథనిచదురణ నిచేరు

రసి నిచక్షుణ్ణావ దైవై దైవకృతమేనోఽయాడవ మత్వైర్మర్త్యకృత
మురోరా నోదేవరిషస్సాహి సమిత్రాన అప ఓషధయః॥౨॥

సస్త దుర్మితాస్తస్తే భూయాసుయోఽస్మాన్వేష్టియచ్ఛవయం
ద్విష్టో దేవీరావ ఏవవౌగభాస్తన్బు సుప్రీతగ్ సుభృతమకర్త దైవేషు
నస్సుకృతో బ్రూతాత్ ప్రతియుతో వరుణస్య పాశగి ప్రత్యస్తా వరుణస్య
పాశ ఏధోఽస్యేధిషీమహి సమిదసి తేజోఽసి తెజోమయిధహ్యహి అ
స్వచారిషగ్ రసేన సమస్పృక్షుహి పయస్సాగ్ అగ్న అగ్మంతంమా స
గ్ స్పృజ వచాసా॥౩॥

దమేదమే ఓషధయ అపట్య॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠి
చత్వారింశోనువాకః॥*

అ థ భా ష్య మ్.

చతుశ్చత్వారింశేనువాకే సమిష్టయజుఃపూర్వామోఽభి హితః।
షష్ఠిచత్వారింశేనువాకే అవభృథో వణ్యతే। కల్పః “ఉరుగ్హిరా
జా వరుణశ్చకారేతి వేద్యాఅభిప్రయాన్తోపదన్తి చాత్వాలాద్వా” ఇతి।
పాఠస్త “ఉరుగ్హిరాజావరుణశ్చకార సూర్యాయ పథా మన్వేతవా
ఉ। అపదేపాదా ప్రతిధాతవేకరుతాపవక్తా హృతయావిధశ్చిత్” ఇతి।
ఉశబ్దోఽవధారణే। వరుణపవరాజా సూర్యాయ సూర్యస్యాన్వేతవై అ
నుక్రమేణ గన్తుం అపదే నిరాలమ్బే ఆన్తరియే ఉరుం పథాంవిస్తీణాంమా
గ్గం యస్మాచ్ఛకార తస్మాదస్మాకమపి పాదా ప్రతిధాతవే పాదం ప్రత్యే
ప్తుం మార్గమకగి కరోతు। ఉత అపి చయః శత్రురవవక్తా నిష్ఠకః యశ్చ
హృదయా విధో హృదయోపలక్షితంశరీరం తాడయతి, చిచ్ఛబ్దః సముచ్చ

యే, సోఽపి ప్రతిబద్ధమకృత్వా మార్గంకరోత్తి త్యర్థః । కల్పః “ శతం తే
రాజా భిషజః సహస్రమిత్యపోశ్యప్త్యా జపతి ” ఇతి । పాఠస్తు “ శతం తే
రాజా భిషజః సహస్రమర్చ్య గంభీరాసుమతిష్ఠే అస్తు । బాధస్య ద్వేషోని
ఋణింపరాచైః కృతశ్చిదేన్ద్రప్రము ముగ్ధ్యస్తాత్ ” తితి । హే రాజా వ
రుణతప శతఫలవాన్రసభ్యాకాః భిషజోఽన్య చపద్రవనివారకాస్సన్తి । ఆ
స్తాసు తవ సుమతి రనుగ్రహబుద్ధిరస్తు । కీదృశీ । ఉవ్వీణవిపులా సార్వ
కాలికీ । గమ్భీరా ఆదరయుక్తే త్యర్థః । ద్వేషాద్వేషిణోబాధస్య । నిఋణ
తిన్యజ్ఞ విఘాతినీం పరాచైః తిరుసుగురు ఇత్యర్థః । ఆస్తాభిసకృతమపి
పాపం ఆన్యత్తః ప్రమోచయ । కల్పః ఆభిషిత్తో వరుణస్యపాశ ఇన్యద
కాంతవశ్చిత్త్యన్తై ” ఇతి । జలమధ్యవ ద్మి సూక్ష్మ తత్త్వాకారో బద్ధసహే
తుర్జీవవిశేషోవరుణపాశః సోయమభిషితః పాదాక్రమణేన తిరస్కృతః ।
కల్పః “ ఆగ్నేరనీకమప ఆవివేశేతి సృచ్యమాఘారయతి ” ఇతి । పాఠస్తు
“ ఆగ్నేరనీకమప ఆవివేశ । ఆపాన్నపాత్ ప్రతి రక్షన్నసుయ్యోంద మేద మే
సమిధం యత్యగ్నే । ప్రతి తేజిహ్వో ఘృతముచ్చరణ్యేత్ ” ఇతి । ఆగ్నేర
నీకం ముఖమపు ప్రవిప్లం । హే ఆపాన్నపాత్ పితన్నానుకాగ్నే దమేద
మే తత్తద్యహే అసుర్యం అసురైరికృతం యజ్ఞవిఘ్నం ప్రతిరక్షా ప్రతి
నివర్త్య యజ్ఞం పాలయా సమిధం సమిద్ధససాధనం ఘృతం యక్షి సజ్జ
తంకురు । తేతవజిహ్వోఘృతం ప్రతి ఉచ్చరణ్యేత్ ఉచ్యక్తాభవతు । ఉరుగ్
హే త్యాదిమన్తాః వ్యాచఖ్యుః ప్రాచీనమనుష్ఠానం విధితైః ఆవభృథయజూ
గ్గోషిజుహూతియదేవాఽర్వాచీనమేక హోయ నాదేనకరోతి తదేవతైరప
యజతే ” (సం-౬ కా-౬ ప్ర-౩౨) ఇతి । ఆవభృథాఖ్యంకమకర్తం ఉదకస
మీపే జిగమిష్యుః ఆయుదా ఇత్యాదిభిస్త్రైభిర్వస్త్రైః జూహుయాత్ । తథా
చసూత్రం “ ఆయుదా ఆగ్నేహవిహేజపాణ ఇత్యవభృథ సునైవ్యూ జు
హుయాదవభృథనిచఙ్గుణేతిచ, నమోరుద్రాయ వాస్తౌష్ఠయే, ఆయనే
విద్రవణే, ఉద్యానేయత్పరాయణే । ఆవర్తనే వివర్తనే । యోగోపాయ
తితగ్ హువే ” ఇతి । ఇత్యపూర్వమేకస్మిన్ సంవత్సరేకృతంపాపం తదేతై

“హూం మైరవయజతే వినాశయతి । అవభృథముద్దిత్య ఉదక సమీపే గ
మనం విధత్తై “ అపవభృథశు వైత్యపు వైవరుణస్యపాశస్సామౌదేవ వరు
ణమువయజతే” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । అసాంప్రాప్త్యా తదభిమా
నినం వరుణంసామౌ దవ్యవధానేనైవ అవయజతే పూజయతి । గమనకా
లప్రస్తాతు స్సానుగానం విధత్తై “ వర్షణావా అన్యైత్య యజ్ఞగ్ రతౌ
గ్గసి జిహ్వాగ్ సన్దిసామ్నా ప్రస్తాతాన్యవైతి సామవైరతోహో రక్షసామప
మాత్యై” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । గీయమానేన సామ్నాసహ గచ్ఛే
యురితి శేషః సామ్నోఽన్తై వస్థితస్యనిధననామకస్య భాగస్య త్రిరావృత్తిం
త్రిత్వసంఖ్యాంచవిధత్తై “త్రిణిధనమువైతి త్రయశ్చమేలోకా పభ్య ఏవలో
కేభ్యో రతౌగ్ స్వపమాన్తి ” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । ఋత్విగ్యజ
మానానాం సర్వేషాం నిధనోచ్ఛారణం విధత్తై “పురుషస్ పురుషో నిధన
మువైతి పురుషస్ పురుషోహి రక్షస్వి రక్షసా మపమాత్యై” (సం-౬కా॥
౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । రక్షస్వి సర్వేషాం ప్రత్యేకం బాధకం రక్షోస్తేత్యర్థః । అ
త్రసూత్రం “స వ్యేన సహపత్నీ కాస్త్రే సామోఽనిధనముపయన్తి, అథా
ధ్వే ద్వితీయం, ప్రావ్యత్యతీయం” ఇతి । మన్తోక్తౌ మార్గవిస్తారః సా
దప్రతిష్ఠాకా ఇత్యాహ “ఉరుగ్ హిరాజా వరుణశ్చ కారేత్యాహ ప్రత్యే
త్యై” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । భిషక్ శబ్దేన యజమానస్యపాపోపద్ర
వపరిహారః సూచ్యత ఇత్యాహ “శతం తేరాజా భిషజస్సహస్రమిత్యాహ
భేషజమేవాన్తైకరోతి” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । మన్తేన్ద్రైవ వరుణ
పాశసరిహరీయత ఇత్యాహ “అభిష్ఠితో వరుణస్యపాశఇత్యాహ వరుణ
పాశమేవాభిష్ఠతి” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి । అప్పు బర్హిణ్య ప్రక్షి
ప్య కస్యోపరిజముయాదితి విధత్తై “బర్హిరభిజహూ త్యాహుతీనాం
ప్రతిష్ఠత్యా అథో అగ్నివత్సైవ జహూతి” (సం-౬కా॥౬ప్ర॥౩౮) ఇతి ।
అగ్నివా వైదర్భస్తవ్యుః” ఇతిశ్రుతే రగ్నియుక్తత్వం । అత్ర సూత్రం
“తృణంప్రచ్యుత్యసోవ మాఘారయతియదివాఽపరోత్యణగ్ స్వాత్ తస్మా

జహుయాత్” ఇతి చోదకప్రాప్తేషు పశ్యన్ప్రయాజేషు బహిర్వా
 నకం చతుర్థప్రయాజం నిషేధతి “అపబహిర్వాప్యప్రయాజాయజతి ప్ర
 జావై బర్హిస్ప్రజా పవవరుణపాశాన్ముఞ్చతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౩౬) ఇతి | యద్యప్యత్రాజ్యభాగో చోదకాదేవ ప్రాప్తా తథాపి మన్త
 విశేషమభిప్రేత్య పునర్విధత్తై “ఆజ్యభాగో యజతి యజ్ఞస్త్వైవచతుషీ
 నాన్తరేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి | ఆజ్యభాగయోః యజ్ఞ చతు
 స్త్వనుస్యత్రశ్రుతం “చతుషీవా ఏతే యజ్ఞస్య యదాజ్యభాగో”
 ఇతి | ప్రకృతౌ అగ్నిర్వృత్రాణీత్యాదికే పురోఽనువాక్యే ఇహతు
 “అప్స్వగ్నేనధివవే” ఇత్యాదికే | తథాచసూత్రం “అప్సు మంతా
 వాజ్యభాగో యజతి అప్స్వగ్నైత్యేషా అప్సు మేసోమో ఆబ్రవీత్” ఇతి |
 ప్రధానదేవతాంవిధత్తై “వరుణంయజతి వరుణపాశాదేవైసం ముఞ్చతి”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి | స్విప్రకృద్దేవతాంవిధత్తై “అగ్నివరుణౌ యజతి
 సాక్షాదేవైసంవరుణ పాశాన్ముఞ్చతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి | సా
 క్షాచ్ఛీఘ్రమేవేత్యర్థః | చోదకప్రాప్తేషు త్రిష్వనూయాజేషు బర్హిర్వా
 నకం ప్రథమానూయాజం నిషేధతి | “అపబర్హిర్వానూయాజౌ యజతి
 ప్రజావై బర్హిస్ప్రజాపవవరుణపాశాన్ముఞ్చతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬)
 ప్రయాజానూయాజాః ప్రశంసతి “చతుర్థప్రయాజా యజతి
 ద్వావనూయాజౌ పట్నంవద్యంతై పద్మాముతపద్ముశుషేషప్రతి తిష్ఠ
 తి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి | బోధాయనః “అథాప్సుస్వచంప్రతిస్థాప
 యతి, సముద్రేతే హృదయ మప్స్వంతరిత్యతై నామధ్విని పూరయతి, సం
 త్వావిశన్వైపథీ రుతాపశ్చత్యప్సే వాపాజుహూతి, యజ్ఞస్యత్వాయ
 జ్ఞవతే హవిర్భిః, సూక్తవాకే నమోవాకే విధేమ” ఇతి | ఆపస్తంబుస్త్వై
 కమన్త్రితామాహ “ఋజీషస్య స్రుచం పూరయి త్వాచ్ఛాసమార్ఘయతి,
 సముద్రేతే హృదయ మప్స్వంతరితి, తతోయో బిష్టరుక్ష్మవతే తముప
 స్పృశేత్” ఇతి | హే జహుతే హృదయంబిలం సముద్రసమాస్వప్నువ
 త్తమో ధ్యేప్రతితిష్ఠతుఃఋజీషరూపా ఓషధయస్తాంసవ్యక్ప్రవిశన్తు | అపి

చ ఆపోవిశస్తు । అథవావరుణం సమ్యోధ్యవ్యాఖ్యేయం “ఇదంద్యావాపు
 ధీవీ భద్రమభూత్ ” ఇత్యాదికో మన్త్రస్సూక్తవాకః । “నమోవాచే
 యాచోదితా ” ఇత్యాదికో మన్త్రోనమోవాకః । హేయజ్ఞపతే యజమా
 న త్వదీయైర్హవిర్భిః దేవతాః సంతర్వ్య త్వాంసూక్తవాక నమోవాక
 ద్వయేనోక్తపతే విధేమ స్థావయామ । బోధాయనః “అతైతమవేభ్యథం
 సమ్ప్రకిరన్తి యతి-ఇన్ద్రసోమలిప్తం భవతి, అవభ్యథనిచఙ్గుణ నిచేరు
 సి నిచఙ్గుణావ దేవైదేవకృతమేనోఽయాడవ మర్త్యైర్మర్త్యకృతము
 రోరానోదేవరిషస్సాహి ” ఇతి । ఆవస్తమ్యస్తు “ఆయదాఅగ్నే, న
 మోరుద్రాయ వాస్తాష్వతయే ” ఇతిమన్త్రాధ్యాంసహోతం మన్త్రోహూ
 మే వినియక్తవాక్ తచ్చపూర్వముదా హృతం । హే అవభ్యథ కర్తా
 భి మానిశ వరుణ నివఙ్గుణ రాక్షసభర్తృనార్థం నితరాంధ్వనిం కా
 రితవానసి । నిచేరుసిఅమృద్రక్షార్థం సగూఢత్వేనచరణశీలోఽసి । హేనివ
 ఙ్గుణఅస్మాభిః దేవేషు కృతం ఏనోఽపరాధం తైదేవైస్సహత్వం అవ
 యాత్ వినాశయ । మర్త్యేషుఋత్విత్సు కృతం ఏనోఽపరాధంతైర్మర్త్యైః
 సహఅవయాత్ వినాశయ । హేదేవ ఉరోరధికాత్ రిషఃదేవమర్త్యకృత
 హింసనాత్ నోఽస్త్రాఅసమన్తాత్పాహి । పాతక్రమమనాదృత్యవతన్నన్త్ర
 మాదోవ్యాచప్తైః “అవభ్యథనిచఙ్గుణేత్యాహయధోదిత మేవవరుణమవయ
 జతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౭) ఇతి । నిచేరు-నివఙ్గుణాది శబ్దోదితం వరుణ
 మవయజతే ఉపవరతి । ధాతూనామనేకార్థ త్వా ద్యధోచితం వ్యాఖ్యే
 యం । వరుణసమ్యోధనమాగ్రిత్య వ్యాచప్తైః “సముద్రేతే హృదయ మస్త్వ
 న్తరిత్యాహ సముద్రే హ్యన్తర్వరుణః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౭) ఇతి । సం
 శబ్దేనయజమానస్యాద్ధిరోషధీభిశ్చ సమృద్ధిఃసూచ్యత ఇత్యాహ “సంత్యా
 విశన్త్యాషధీరుతావ ఇత్యాహాద్ధి రేవైనమోషధీభిః సమృద్ధిం దధాతి”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౭) ఇతి । బోధాయనః “అథాజ్ఞానినావ ఉపసర్జ్యహ్య,
 సుమిత్రా న ఆవ ఓషధయః సన్న్వితీ తాం దిశంనిరుక్షతి, యస్యాం దిశ్య

సృష్టేష్యోభవతి, దుర్మితాస్తస్మై భూయాసుయోఽస్మాన్వేష్టి యశ్చి
 వయంధ్విస్త్యతి "ఇతి । ఆపస్త్యుస్యపకవమస్త్రీః సుమిత్రానఆప ఓ
 పథయః సన్ద్విత్యన్గప్రగాహ్య "ఇతి । స్పష్టోమస్త్రీగ్రం । కల్పః "దేవీరా
 ప ఇత్యుస్యభృథం యజమా సోఽభిమస్త్ర్య "ఇతి । పాతస్తు "దేవీరాపపవ
 వోగర్భస్తవ్యః సుప్రీతగ్ మభృతమకర్మ దేవేషునస్సుకృతో బ్రూతాత్ "
 ఇతి । హే ఆపో దేవ్యః ఏషవరుణోయుష్మాకం గర్భవదస్తస్థితః అతో
 వో యుష్మాకం పరితోహయతంవరుణం హవిషా సుప్రీతం సుభృతం సుస్థు
 పుస్తభ్యాకర్మవయంకృతవస్త్రం సవరుణోనోఅస్మాకం సుకృతః సమ్యగనుష్ఠా
 త్పూజ్యవీశు । స్పష్టార్థత్వాత్ సుమిత్రాన ఇతి మస్త్రీముపేక్ష్య దేవీ
 రాప ఇత్యుస్యస్పష్టార్థతామూహ "దేవీరాపపవవోగర్భ ఇత్యాహ యథా
 యజుశేవైతత్ " (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి । ఋజీషస్య అప్పు ప్రహరేణ
 ఉగ్రతానాం విష్ణునాం భక్షణాభక్షణయోగ్దోష సద్భావాత్తత్పరిహ
 రాయ ఉపస్పర్శనంవిధత్తే " పశవోవైసోమోయ ద్విందూనాం భక్షయే
 త్ పశుమూర్వాన్య ద్వరుణస్త్రేనం గృష్ణీయా ద్యన్నభక్షయేదపశుః
 స్యాన్వైసం పరుణో గృష్ణీయాదుపస్పృశ్యేవ పశుమూభవతి నైసం
 వరుణోగృష్ణాతి " (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి । సోమస్యపశుప్రాప్తి సాధ
 నత్వాత్ పశుత్వం భిష్యతఇతి । విస్తవో జలకణాః । పరుణగ్రహణం నామ
 మహూదరాశ్చిరోగోష్ఠజ్జిః । కల్పః "అథాపామస్తం ప్రతియాతి, ప్ర
 తియుతో పరుణస్యపాశః, ప్రత్యస్తో పరుణస్యపాశఇతి " ఇతి । బద్ధసహే
 తుర్వరుణస్యపాశల్ల ప్రతియుత్తే పృథకకృతః । ప్రత్యస్తో వినాశితః । మస్త్రీ
 స్యార్థస్తజైవ ఫలవతిత్యాహ "ప్రతియుతో పరుణస్యపాశఇత్యాహ పరు
 ణపాశాదేవ నిమూచ్యతే " (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి । జలాన్నిగత్వ
 పునస్తజ్జల మదృష్ట్వైవ దేవయజన దేశేగస్త వ్యమితి విధత్తే "అగ్రీ తీక్ష
 మాయన్తి పరుణస్యాస్తహిత్యై " (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౬) ఇతి । అస్తస్మి
 తిరదశణం । కల్పః " ఏషోఽస్మేధిషీ మహీత్యాహవసీయే సమథ ఆథా

యాపోఽన్యచారిషమిత్యపతిస్త నై "ఇతి । పాఠస్తు "ఏధోఽస్యేధిషీమహి
సమిదసి తేజోఽసి తేజోమయిధేహ్యాహ్ అన్యచారిషగ్ధసేన సమస్మత్తు
హి । పయస్వాగ్ అగ్న ఆగమంతన్తాసగ్ సృజ వర్చసా "ఇతి । హే స
మిత్ త్వం ఏధోఽభివృద్ధిహేతురసి ఆతా పయమేధిషీమహి అభివృద్ధిం
ప్రాప్తాః । ఆయమాద్యోమన్త్రైః । సమిత్ సమిన్దనసాధనమసీతి ద్వితీ
యః । తేజ్జక్తాన్తిసాధనమసి । కాన్తింమయిధే హీతి తృతీయః । ఏతై
స్త్రైస్రైః సమిదపదధ్యాత్ । అహ్ అను జలమనుప్రాప్యలచారిషం అవభృ
థకర్త అనుష్ఠితవాసస్తి । రసేనభలేన సమస్మత్తుహి సర్గతోఽస్తి । హే
అగ్నే పయస్వాగ్క్షీరాది సమృద్ధియుక్త ఆగమం ఆగతోఽస్తి తం మా వ
ర్చసా బలేన సంయోజయ । సమిదాధానేన వన్తి యపూజ్యత్తత్యాహ "ఏ
ధోఽస్యేధిషీమహిత్యాహ సమిదై వాగ్నిం నమస్యన్త ఉపాయన్తి" (సం-
౬|కా|౬|ప్ర|౩|౨) ఇతి । నమస్యన్తః పూజయన్తః । మయిధేహిత్యాభిప్రా
యమాహ "తేజోఽసి తేజోమయి ధేహిత్యాహ తేజపవాత్సన్ధత్తే" (సం-
౬|కా|౬|ప్ర|౩|౨) ఇతి । అవశిష్టఃస్పష్టత్వాదుపేక్షితః ।

॥ అత్రవినియోగసర్గ్రహః ॥

"ఉరుంవదన్తిగచ్ఛన్త సుర్వైఃప్యవభృథంప్రతి ।

శతందృష్ట్యాజలంజప్య మభ్యాక్రామతిశజ్జలం ॥

అగ్నేస్రూచాఽఽఘారయత సమృజ్జేషంజలేక్షిపత్ ।

అవేతిగమనేహూమస్సుమిత్రాఅవగాహనం ॥

దేవీరిత్యభిమన్త్ర్యిశప్రత్యుద్గచ్ఛతిశజ్జలాత్ ।

ఏథస్సమిత్రైజపత్రైహూమఃఆహవనీయకై ॥

అహ్ అగ్నేరుపస్థానమితిమన్త్రాస్త్రయోదశ" ॥ ఇతి ॥

ఋద్యపేతావతా సౌమిక మన్త్రీకాణ్డం తద్వ్యాఖ్యానరూపం బ్రా
హ్మణ్య సమాప్తం ॥ * ॥ తథాపిసన్తి బ్రాహ్మణశేషా అష్టావనువాకాః ।
తే త్వత్త్రైవివిధియన్తై । తెష్వనువాకేషు క్రమేణ ఏతే అర్థాగ్ధప్రతిపా
ద్యన్తై । యావైకాదశిన్ ॥ ౧ ॥ షైవైకాదశిన్ ॥ ౨ ॥ పాత్నీవతపశుః ॥ ౩ ॥ సౌమ్య

చర్యాదిః॥౪॥అతిగ్రాహ్యగ్రహః॥౫॥అదాభ్యగ్రహః॥౬॥అంశుగ్రహః॥
 ౭॥షోడశీగ్రహశ్చేతి॥౮॥తత్రసమనంతరానువాక ప్రతిపాద్యాయాపైకాద
 శినీ ఏకయాపన సహవికల్పితా । తథాచాన్యత్ర సూయతే ఏకయాపా
 వైకాదశినీనా అన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపా భవంతి “ఏకవిగ్ శిన్యశ్చ
 మేధస్య । సువర్గప్యలోకస్యాభిజిత్యై” ఇతి । అగ్నిష్టోమే యస్సపనీయస్
 పశుస్తేన సహ ఉపరితనానువాకే వక్ష్యమాణా ఏకాదశినస్ పశవో వికల్ప
 తాః । తథాచసూత్రం “క్రతుపశవ ఏకాదశినశ్చవికల్ప్యునై” ఇతి । త
 త్రైకాదశినస్ పశ్వధాయ యూపైకాదశినీతాం విధత్తై “స్థ్యైనవేదిము
 ధ్ధన్తి రథాక్షేణవిమిమితేయాపం మిమోతి త్రివృతమేవబ్రజ్గో సహృత్య
 భ్రాతృవ్యాయప్ర హరితి స్త్యుత్యై” . (సం-౬ కా|౬|ప్ర|౪౫) ఇతి । భూమే
 రుపరితనముమేధ్య మపహస్తుం వేదిస్థానముద్ధన్యత్ । తస్మిన్ స్థానే వేదిరే
 క యూపపక్షే వదైర్విమూతవ్యా । తథాచ పూర్వముదాహృతం । త్రిగ్ శ
 త్పదానిపశ్చ త్త్రిగ్ శ్చ త్యాదిః । ఏకాదశినీపక్షేతు అవకాశస్య పయ్యా
 త్తయై రథాక్షేణ వేదిర్కాలవ్యా । తథాచసూత్రం “యత్పాగ్గేడి స
 మ్మానాత్ తత్కృత్వాదశరథాక్షే మేకాదశో పరాగ్ ర జ్జంమీత్వా ”
 ఇతి । ఉపరితన ప్రాదేశపరిమితా యూపావటదేశా వివక్షితాః । ద్వ
 యో ద్వయో రవటదేశయో ర్మధ్యదేశో రథాక్షేణ పరిమితః తాదృ
 శ్యావేదః దక్షిణాంసమూరభ్య ఉత్తరాంసపర్యంతేషు పక్షిరూపేణా
 వస్థితేష్వేకాదశస్య వటేషు యూపా ఉచ్ఛ్రయేత్ । యూపమితి జా
 తావేకవచనం । స్థ్యైరథాక్షేయూపాస్రయో వజ్రస్యభాగాః । తథాచ
 ఆముతం “ఇద్దోవృత్రాయ వజ్రంప్రాహరత్ సుత్రేథా వ్యభజత్
 స్థ్యైస్తృతీయగ్ రథ స్తృతీయం యూప స్తృతీయం” ఇతి । తేషాం త్రయా
 నామత్ర మేవనాత్ వజ్రస్త్రైవృత్ సహృద్యతే । స్త్యుత్యై హింస్థామై
 యూపావటస్యాన్ధం వేద్యాం అన్ధం బహిశ్చేత్యేవం తద్దేశం విధత్తై
 “యదంతర్వేది మనుయాదేవలోక మభిజయేద్యద్భూమీర్వేది మనుష్యలో
 కంవేద్యస్తస్య సన్ధౌ మినోత్పృభయోలోకయోరభిజిత్యై” (సం-౬ కా|

౬ప్రారంభ) ఇతి । ఆ న్తస్సమీపదేశః పేదశ్చాన్తశ్చ పేద్యంతం తత్సన్ధా వు
 ఛైన్ముత్ । ఉచ్చయై కామ్యా కాంశ్చిద్విశేషా విధితై “ఉపరస
 మ్మితాం మినుయాత్ పితౄలోక కామస్య రశనసమ్మితాం మనుష్యలోక
 కామస్య చమాలసమ్మితా మిన్ద్రియ కామస్య సన్వాకన్తసమా ప్రతిసా
 కామస్యయైతయో మధ్యమాస్తాన్తసమా పశు కామస్య” (సం-౬కా|
 ౬ప్రారంభ) ఇతి । తక్షణరహితాని యాపమూలాని ఉపరాణి । తైరేకాన
 శినీసమ్మితా సదృశీ ఏకస్యోపరస్య యావానాయామస్తావానేవేతరే
 మాం దశానా మిత్యర్థః । రశనాదేశస్థాల్లేన సమానా రశన సమ్మితా ।
 చమాలవిస్తారేణ సమా చమాలసమ్మితా । అతవ సూత్రకారేణోక్తం “ఆ
 యామతో ఉపరాణి సమాని స్యుస్తేగ్యక్తో మధ్యాని రశనాశ్చ ప్రథిమ్నశ్చ
 మాలాని” ఇతి । సన్వాకనుపరరశనా దేశచమాల విస్తారా । ఏకాదశ
 సు పథ్యమధ్యమః తత్పార్శ్వవర్తికానా ద్వౌ తేషాం త్రయాణామేవోపరా
 ది సామ్యనియమోనేతరేషాం । తథాచసతి పశుప్రాప్తిః । తామేవ పశు
 ప్రాప్తిం దర్శయతి “ఏతాన్వా అను పశవ ఉపతిష్ఠంతై పశుమానేవభవతి”
 (సం-౬కా|౬ప్రారంభ) ఇతి । ఏతాన్ ప్రీతసమా అనుయజమానం పశవః
 ప్రాప్నువన్తి । త్రిభ్యోఽతిక్తైష్వప్తసు అన్యోన్యస్పర్శం విధతై “వృతిపజే
 దితర్యా ప్రజయైవై నం పశుభిర్వృతి పజతి” (సం-౬కా|౬ప్రారంభ) ఇతి ।
 యూపైకాదశిన్వాక కామనాభేదేన దక్షిణదేశప్రవణత్వం నిద్రిత్వా ఉత్త
 రదేశప్రవణత్వం విధతై “యం కామయేత ప్రమాయుకస్యాదితి గర్తమి
 తం తస్యమినుయా చుత్తరాధ్యం వర్షిస్తమథ హ్రసీయాగ్ సమేషావై
 గర్తమిద్వైస్యవం మిమోతి తాజక్ ప్రమాయితే దక్షిణాధ్యం వర్షిస్తం
 మినుయాత్ సువర్తకామస్యాఽథ హ్రసీయాగ్ సమాక్రమణమేవ తల్లే
 తుం యజమానః కురుతే సువర్తస్యలోకస్య సమప్త్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర
 రంభ) ఇతి । గర్తశబ్దేన దక్షిణదేశనిమ్నత్వం శ్తశాసంవివక్షితం । గర్తవ
 స్త్రీయ నైయాపా ఆస్యామేకాదశిన్వా మితిగతమిత్ తాదృశీ ముచ్చ

యేత్ । అగ్నిష్ఠ నామ కౌయోమధ్యమో యూప స్తస్మాత్ ఉత్తరాధే-
స్థితం యూపవజ్ఞ్యక్తం వషిఃస్థం అమృతస్థం । దక్షిణాధ్యేస్థితం వజ్ఞ్యక్తం
హ్రసీయాగ్ సంహ్రస్వం । ఈదృశీ ఏకాదశినీ గర్తమిత్ తస్యాముచ్చి-
తాయాం తదానీమేవ మ్రియేత । స్వధార్థము క్తవై పరీత్యం కుర్యాత్ । ఆ
క్రవ్యతే ఆగువ్యతే స్వర్తౌ అనేన సేతు నేత్వాక్రవణః । లౌకిక దృష్టాదై-
వైకస్మిన్నగ్ని స్థైరశ నాద్వయవెష్టన మగ్నిష్ఠద్వయే ఏకరశ నావెష్టననిషేధ-
ద్వారా పురుషస్య వివాహాద్వయ విధిః (స్త్రీ)యా వివాహాద్వయ నిషేధ-
శ్చ విదధదేకస్మిన్యాపే రశ నాద్వయం విధత్తై “యదేకస్మిన్ యూపే
ద్వైరశ నే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వైజాయేవిద్వతే యన్వైకాగ్ రశ నాం
ద్వయోయాం పయోః పరివ్యయతి తస్మాదైకా ద్వైవతీ విద్వతే” (సం-
౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి । స్వప్రోథః 1. అగ్నిస్థాయూపః । తథాచ సూత్రం । “అ-
గ్నిష్ఠం ద్వాభ్యాగ్ రశ నాభ్యాం పరివీయేతి” । రశ నాయాః (స్త్రీ)త్వాదేక-
స్మిన్యాపే రశ నాద్వయ స్యాన్తయోమేళనం ప్రవెష్టనశ్చ కామనా-
భదేన విధత్తై “యం కామయేత్ ప్ర్యుస్యజాయే తేత్యసాన్తై తస్య వ్యతిషజే-
త్ ప్ర్యైవాస్యజాయతే యం కామయేత్ పుమానస్యజాయే తేత్వాన్తం త-
స్య ప్రవెష్టయేత్ పుమానెవాస్య జాయతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి ।
అన్తయో సమీపే ఉపాన్తే । అన్తై సహితమాన్తం రశ నాద్వయభాగం ।
ఏకాదశభ్యోఽతిరిక్తం ఉపశయాభ్యం యూపం విధత్తై “అసురావై దేవా-
దక్షిణత ఉపానయన్ తాన్ దేవా ఉపశయేనైవా పానుదన్త తదుపశయ-
సోపశయత్వం యద్దక్షిణత ఉపశయ ఉపశయే ద్భ్రాన్త్యవ్యాపనుత్యై”
(సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి । పురాకదాచిత్ అసురాదేవాన్ స్వవశాన్
కృత్వా అగ్నిస్థాయూపాత్ దక్షిణభాగే సమానయన్ తానసురాన్ దే-
వా ఉపశయేన ఏకాదశినీ సమీపే శయానేన యూపేనాపానుదన్త ! సమీ-
పశయనా దుపశయనాను సమ్మన్నం । ఉపశయే ఉపశేతే శయానత్వేన
పాతయేదిత్యర్థః । అత్ర సూత్రం “ఉపశయం ద్వాభ్యాగ్ రశ నాభ్యాం
పరివీయాగ్రేణ దక్షిణం యూపం ప్రాశ్చాన్యనిదధాతి” ఇతి । ద్వైవ్యం పశు-

త్వేన నిదిశేదితి విధతై “సర్వేవా అన్యాయాపాః పశుమన్తోఽథో పశ
య ఏవాపశుస్తస్య యజమానః పశుయన్మ నిదిశేద్ధా ర్తిమాచ్ఛేద్యజ
మానోఽసౌతే పశురితి నిర్దిశేద్యం ద్విష్యాద్య మేవ ద్వేష్టితస్యైవశుం నిర్వి
శతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి । అగ్నిష్టాదయ ఏకాదశయాపాః వక్ష్య
మాణై రాగ్నేయాది పశుభిరుపేతాః ఉపశయేతు పశ్వంతరౌ భావాత్
యజమానస్య ఆర్తిప్రాప్తిః ద్వేష్యం నిదిశ్యతద్వారయేత్ । ద్వేష్యాభావ
మూషకం నిదిశేదితి విధతై “యచినద్విష్యాదాఖుస్తై పశురితిబ్రూయా
న్నగ్రామ్యాన్ పశూన్ హినస్తి నారణ్యాన్” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి ।
ఏహితామేకాదశీనీం ప్రశంసతి “ప్రజాపత్యే ప్రజా అన్యజత సోఽన్నా
ద్యేన వ్యాధ్యత స ఏతామేకాదశీనీ వపశ్యత్ తయావై సోఽన్నా
ద్యమవారున్ధత యన్తశయాపా భవన్తి దశాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్వి
రాజైవాన్నాద్యమవరున్ధై య ఏకాదశస్తన ఏవాన్యైసమహ ఏవై నాం
తేనేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి । దశయాపానాం విరాడ్రూపేత్వే
నధేనుత్వా దేకాదశోయాపః స్తమోభవతి । పాత్నీవతాఖ్యం త్రయోద
శంయాపం విధతై “వజ్రోవా ఏషా సమ్మీయతే యదేకాదశీనీ సేవ్యరా
పురస్తాత్ ప్రత్యక్షం యజ్ఞం సమ్మర్శితాయ త్వాత్నీవతం మినోతి య
జ్ఞస్యప్రత్యక్షత్వై సయత్వాయ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి । నైకాదశీ
నీ వజ్రరూపా సతీ పురస్తా దవస్థాయ ప్రత్యగవస్థితం యజ్ఞంవర్దితుమీశ్వ
రాభవతి । వర్దితస్య పునస్సమాధానం ప్రత్యక్షత్విః । సయోబధః పిఞ్
బధన ఇత్యస్తాద్ధాతో రుత్పన్నత్వాత్ । సయత్వాయ వృథత్వా యేత్యర్థః ।
యావైకాదశీనీ నిరూపితా*॥

అథ పశ్వైకాదశీనీం విధతై.

“ప్రజాపత్యే ప్రజా అన్యజతసరిచానోఽ మన్యత సఏతామేకాదశీ
నీ మపశ్యత్ తయావై స ఆయుర్నిర్ణీయం వీర్యమాత్మన్నధత్ ప్రజా
ఇవ ఖలువావిష సృజతే యోయజతే సవతహిరిచాన ఇవ యదేష్టే

కాదశీనీ భవత్వాయురేవ తయోద్ధ్రియం వీర్యం యజమాన ఆత్మనై”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౫౨) ఇతి ప్రజాపతిర్ల ప్రజాస్పృష్ట్యై వీర్యాయాదిత్యాయాత్
 రిక్తోఽహమితిధీః తథా యజ్ఞప్రయాసేనాఽపి । పశ్యై కాదశీన్యాతత్సమా
 ధానం । తేచపశు విశేషా దేవతాసహితా అశ్వమేధప్రకరణే సమామ్న
 తాః “అగ్నేయగృహస్థగ్రీవః సారస్వతీమేషీ బభ్రుస్సామ్యః పాష్టశ్శాన్య
 మశ్శితివృషో బాహ్వాస్పత్యశ్శిలోపైవైశ్వదేవవిద్వోఽరుణో మారుత్యకల్పా
 ష విద్వోగ్న స్సగోహితోఽధోరామస్సావిత్రో వారుణస్పేత్యః ” ఇతికృ
 స్థగ్రీవత్వాదిభిర్విశేషితాః సర్వేఽప్యజాః । మేషీత్వేకైవాన్యజాతిః । వి
 శేషణానచ తస్మిన్నేవ ప్రకరణే వ్యాఖ్యాస్యంతే । తానేతానత్ర పశూ
 విశేషేణావికారేణ ప్రశంసా విశేషవిధిమున్నయతి “ప్రైవాగ్నేయేన
 వాపయతి మిథునగోసాసస్వత్వా కరోతి రేతస్సామ్యేన దధాతి ప్రజనయ
 తి పాష్టేన బాహ్వాస్పత్యో భవతి బ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణై
 వాన్తై ప్రజాన్ ప్రజనయతి వైశ్వదేవోభవతి వైశ్వదేవ్యోవై ప్రజాన్ ప్రజా
 పవాన్తై ప్రజనయతీద్ధ్రియ మేవై దైర్జిణా వరుధే విశంమారుతేనా జోబ
 లమైష్టోగ్నేన ప్రసవా యసావిత్రోనిర్వరుణత్వాయ వారుణః” (సం -
 ౬కా|౬ప్ర|౫౨) ఇతి । ప్రవాపయతి బీజంస్వతః సమ్పాదయతి । అగ్నేయ
 స్యపుంసః సారస్వత్వా స్త్రీయాసహ మిథునీకరణం । సామ్యేన యోషి
 తి రేతోధారణం । పాష్టేన ప్రజోత్పత్తిః । బాహ్వాస్పత్యేన బ్రహ్మణ ఉత్ప
 త్తిసాధనత్వం । వైశ్వదేవేన ప్రజానాం తద్దేవతానుగ్రహః । విద్వోఽనిద్ధ్రి
 యపాటవం । మారుతేన జనపదప్రాప్తిః । విద్వోగ్నేన దేహపుష్టిబలభ్యు
 సాపిత్రేణానుస్థానేప్రేరణం । వారుణేనోపద్రవరాహిత్యం । అత్ర పశ్య స
 ప్రాప్తమానాం పశూనాం వైశ్వదేవైష్ట్ర మారుతానా మితరపశువత్పుర
 త ఏవ క్రమోయద్యపిప్రాప్తః తథాపితం క్రమమనూద్యప్రశంసతి “మధ్య
 తవిన్ద్రీమాలభతే మధ్యతవివేన్ద్రీయం యజమానేదధాతి పురస్తాదైన్ద్రీ
 స్య వైశ్వదేవమాలభతే వైశ్వదేవం వా అన్నమన్నమేవ పురస్తాదైన్ద్రీ

తస్మాత్ పురస్తాదన్నమద్యత విన్దమాంభ్య మారుతమాంభలే విన్ద్వి
 మరుతో విశమేవాస్మా అనుబధాతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౫౭) ఇతి । వై
 శ్వదేవమారుతయోర్మధ్యమైన్ద్రస్యస్థానం । తేనమధ్యమే ఏవవయసి బ
 లాధిక్యం యజమానేస్థాపయతి । విశ్వదేవా అన్నాభిమానిః । వైశ్వదే
 వస్య పురస్తాదనుష్ఠితత్వాత్ తత్సంబద్ధమన్నమస్తు పురస్తాదేవస్థాపయ
 తి । తచ్ఛాన్నం పురస్తాన్తుభే నాద్యతే । మారుతస్యైన్ద్ర మనువర్తమాన
 త్వాత్ మరుద్రాసాః గ్రామనివాసిః ప్రజా అస్య యజమానస్య అను
 కూలానికిరోతి । కామనావిశేషేణ క్రమవ్యత్యాసంవిధత్తే “యదికామ
 యేత యోఽవగతః సోఽపరుధ్యతాం యోఽపరుధ్యః సోఽవగచ్ఛత్విత్యై
 న్ద్రస్య లోకేవారుణమాలభేత హరుణస్య లోక విన్ద్రం యఎవావగతః
 సోఽపరుధ్యతే యోఽపరుధ్యః సోఽవగచ్ఛత్” (సం-౬కా|౬ప్ర|౫౭) ఇతి ।
 ఆవగత్త ప్రాప్తైశ్వర్యః । అపరుధ్యతాం విశ్వర్యాశ్శ్ర్యతాం అయమే
 క్య కామః । ఎతద్విపర్యయోఽన్యథా కామః తస్మిన్నుభయ విధేఽపికామే
 సప్తమైకాదశ స్థానయోరైన్ద్రా వారుణయోః స్థానవ్యత్యయం కుర్యా
 త్ । ప్రజానాం వ్యాకులీభావం చేత్ కామయేత తదానీమైకాదశానాం ప
 శూనాంక్రమసాచార్యం విధత్తే “యదికామయేత ప్రజాముహ్యో యురితి
 పశూనా వ్యతిషజేత్ ప్రజాఎవమోహయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౫౭) ఇతి ।
 ఉదక్ష్పవణత్వేన స్థాపితాయా ఎకాదశయాపవత్యైర్దక్షిణ యూపే
 వారుణస్య ఆలంబనం విధత్తే “యదభివాహతోఽపాం వారుణమాలభే
 త ప్రజావరుణో గృణ్ణీయా దక్షిణత ఉదక్ష్పమాంభ్య తేఽపవాహతోపాం
 ప్రజానామ వరుణగ్రహాయ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౫౭) ఇతి । అపామభివా
 హః తత్ప్రవాహస్థానభూతో నిమోదేశః । తత్రావస్థిత ఉత్తరయూపే
 వారుణాలంబేన ప్రజానాం వరుణగ్రహణయాపో రోగఃస్యాత్ దక్షిణయూ
 పే పశోరుదక్ష్మభిత్వేనాలంబే రోగోనేభవతి । దక్షిణయూపస్యోన్నతదే
 శవర్తిత్వేన అపామపవాహతః ప్రవాహస్థానాభావాదిత్యర్థః । అథసూత్రం

“అగ్నేయం కృష్ణగ్రీవ మగ్నిస్తథాపాకరోత్పత్తరే సారస్వతీం మేషీం దక్షిణే సౌమ్యం బభ్రుం ఎవంవృత్యాసం దక్షిణాపవర్గాః పశూనుపాకరోతి వారుణమస్తతో దక్షిణతడదభ్యం” ఇతి || పశ్వైకాదశినీ నిరూపితా ||*||

|| అథపాత్నీవతపశుంవిధత్తై || *

“ఇద్వ్యస్తీపత్నీ యామనుమయాజయత్రాం పయగ్నితామదస్యజత్ తయామను రాధ్నోద్భృత్ పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతియామేవ మనుఋణ్ధి మాధ్నోత్తామేవ యజమానఋణ్ధితి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౬౨) ఇతి | అత్రపత్నీశబ్దేన పాత్నీవతసంజ్ఞకే యూపే ఉపాకృతః త్యస్తృదేవతాకః పశులభ్యతే శాఖావ్రతే తథావిధానాత్ | పశ్వైకాదశినీ గతపత్నీసంయాజా నవ్రభాపిత్యావస్య యూపస్యపాత్నీవతత్వం | అత్రసూత్రం “జాఘనీభిశ్చ పత్నీసంయాజయన్తి అనూబధ్న్యా వపాయాగ్ హుతాయామగ్రేణ శాలాముఖీయం పాత్నీవతం మీసోతి యథాశానాభి మనవస్త్రీణామలం తస్మిన్ స్వాప్త్యం సాన్ధ్యం లోమశం పిత్తశం పశు ముపాకృత్య పర్యగ్నికృత ముత్సృజ్యాజ్యేన శేషగ్ సమాపయేద్భావస్తీపశోరవదానాని స్యస్తావత్యత్వా జ్యస్థావద్యతి పశుధర్మాజ్యంభవతి శాలాముఖీయేవచరన్తీతి విజ్ఞాయతే” ఇతి | తస్మాద్ద్వస్తీపాత్నీవతనూపే నియుక్తేన పశునా మనుమయాజయన్తితి వ్యాఖ్యేయం | పర్యగ్నికృతే వశావుత్సృష్టేసతి కర్మశేషస్యాఽఽజ్యేనసమాప్తంవిధత్తై “యజ్ఞస్యవా అప్రతిష్ఠితాద్యజ్ఞః పరాభవతి యజ్ఞంపరాభవన్తం యజమానోఽనుపరాభవతియదాజ్యేనపాత్నీవతగ్ సగ్ స్థాపయతి యజ్ఞస్యప్రతిష్ఠిత్యైయజ్ఞంప్రతి తిష్ఠన్తం యజమానోఽనుప్రతి తిష్ఠతీ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౬౨) ఇతి | అప్రతిష్ఠితాత్ అసంస్థాపనాత్ అసమాప్తాత్ | అత్రపశ్వైకాలం విధత్తై “ఇద్వంపవనూభవత్యనిద్వంవశయాఽథపాత్నీవతేనప్రచరతి తీర్థంవప్రచరత్యుధో ఎతహ్యోవాస్యయామః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౬౨) ఇతి | వశావధ్నాసా చానూబధ్యైత్యనేన నామ్నోచ్యతే | తదీయవపాహూమాదూర్ధ్వం హృదయాద్యజ్ఞ హూమాత్ ప్రాగేతస్య పాత్నీవతవశోఽగ్ని కాలః | సచ

తీర్థముచితంస్థానం । కిష్కేంద్రేతస్మిన్నేవకాలే ఆనూబధ్యాభ్యుదయస్య పశోఃయా
మః ఉపరమః సమాప్తిభావతి తస్యచాన్తిమ పశుత్వాత్ । తత్సమాప్త్యై
ప్రాగేవ పాత్నీవతప్రచారో యుక్తః । దేవతాం విధత్తే “త్వాష్ట్రోభవతి
త్వష్ట్రవైరేతసస్సిక్తస్య రూపాణి వికరోతి తమేవస్పృహణం పత్నీష్వపి
సృజతిసోఽస్మై రూపాణివికరోతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౬౨) ఇతివికరోతి వివి
ధాని కరోతీత్యర్థః । పాత్నీవతపశోః త్వాష్ట్రే సతితమేవ యజమా
నంత్యష్టా పృహణం రేతసస్సిక్తా యజమానస్యపత్నీష్వపి సంయోజయతి
సచాస్మై యజమానార్థం రూపాణివికరోతి వివిధానికరోతీతి|ఇతిపాత్నీ
వత పశునిరూపితః॥ అథసామ్యచరుం విధత్తే “ఘ్నన్తివా ఎతత్సోమంయ
దభిషున్తున్తి యతేస్మ్యో భవతి యథామృతా యాఽను స్తరణీంఘ్నన్తి
తాదృగేవతత్” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతిసోమస్యాభిషవోవధస్థానీయః
అతాఽను స్తరణీస్థానీయః సామ్యచరుర్కర్తవ్యః|మృతం దీక్షితమను స్తీర్య
తేహస్యత ఇత్యను స్తరణీకాదిద్రాః । దీక్షిత శవస్యావయవేషు హృదయహ
స్తాదిషు గౌశవస్య హృదయాద్యవయవాః సంస్థాప్యతం దీక్షితందహే
త్|తదర్థం కాదిద్రాహాస్యతే । చరోహూమస్థానం విధత్తే “యుదు
త్తరాధేవామధ్యేవా జహుయా దైవతాభ్యః సమదం దధ్యాన్దక్షిణా
ధేజుహూత్యేషావై పితృణాం దిక్ష్వాయామేవ దిశిపితృణా నిరవద
యతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౩) ఇతి । పహ్నీరుత్తరాధేవాధ్యదేశయో
దేవాహుతిస్థానత్వాత్తత్ర పితృణామేదేవతాదిభి స్సహపితృణాం
సమదంకలహం కుర్యాత్|అతః నిరవదయతే । దైవదేశాల్ నిష్కృప్యపి
త్వాయజతే|చరుశేషస్య దానంవిధత్తే “ఉద్ధాతృభ్యో హరన్తి సామదే
వత్యోవై సామ్యోయదేవ సామృశ్చేష్వ టుర్వన్తి తస్యైవసశాన్తిః”
(సం-౬కా|౬ప్ర|౭౪) ఇతి । సామైవసామ్యచరో రభిమానిదేవతా । తథా
సతి సామవేదసమ్మన్తి యదజ్ఞం ఉద్ధాతార ఇత్థం ఛేష్టటుర్వన్తి నిష్టం
కుర్వన్తి తస్య దోషస్య చరుర్వ ప్రతీకారః । తస్మిన్నాజ్యపూణేచరౌ ఉ

గాతృభిః స్వదేహచ్ఛాయా ద్రష్టవ్యేతివిధతై “అవేక్ష్యై పవిత్రంవై సా
 వ్య ఆత్మానమేవ పవయన్తై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతి । సావ్యచరః
 శుద్ధిహేతుత్వాత్తదవేక్షణేన ఉద్ధాతారః స్వదేహం శోధయన్తి । అత్ర
 సూత్రం “ఆజ్యేనచరుమభిపూర్వ్యే గాతృభ్యో హరన్తి త ముద్ధాతారోఽ
 వెక్షన్తై” ఇతి । ఆజ్యస్యా పర్యాప్తే పునరప్యస్య త్పురణంవిధతై “య
 ఆత్మానంసపరిపశ్యేదితాసుస్సాన్యదభినదిం కృత్వాఽవేక్షేత తస్మిన్వ్యాత్మా
 నం సపరిపశ్యత్యథో ఆత్మానమేవ పవయన్తై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨)
 ఇతి । ఇతాసుః గతప్రాణః స్యాత్ । అథో దీయతే ప్రక్షిప్యతే ఆజ్యమ
 స్త్రింశ్చరావిత్యభిదదిః । కామ్యే అవేక్షణే మన్త్రవిశేషంవిధతై “యో
 గతమనాస్సాన్యతోఽవేక్షత యన్యైమనగిషాగతం యద్వామే అపరాగతం
 రాజ్ఞా సోమేనతద్వయ, మస్మాసు ధారయామసీతి మనపవాత్సద్వాధా
 ర సగతమనాభవతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతి । గతమనః ఆ
 వ్యవస్థితచిత్తః । ఉద్ధాత్మాణాం మధ్యేయోగతమనః యన్యైమన ఇ
 త్యాది మన్త్రైశ్చావేక్షేత । మదీయం మనః యది మత్తో నిమోన్త్రం
 యదివా నిమోన్మణోన్ముఖం తదిదానీం నిమోన్త్రస్య సోమస్య రాజ్ఞగి
 ప్రసాదాద్వయం తన్ననో అస్మా స్వేవధారయాపః । మన్త్రసామధ్య్యాచ్ఛి
 త్తసమాధానం భవతి । అగ్నావిష్ణూమహిధామేత్య నయచాఽఘృతయా
 గంవిధతై “అపవై తృతీయసవసే యజ్ఞగి క్రామతీ జానాదనీజాన మభ్యా
 గ్నా వైష్ణవ్యచాఽఘృతస్య యజత్యగ్ని స్సనాదేవతా విష్ణుయజ్ఞో దే
 వతాన్తైష్టవ యజ్ఞాన్చదాధారేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతి । ఈజానాత్
 ఇష్టవతో యజమానాదనీజానం పురుషమభిలక్ష్య యజ్ఞోఽపక్రామతీ తస్య
 మాధానాయ అగ్నావైష్టవమన్త్రయాగః । తత్రనీచధ్వనిం విధతై “ఉ
 పాగ్ శు యజతిమిధునత్వాయ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతి । సావ్యచరుగ
 తేనోచ్చధ్వనినా సహపాంశుధ్వనేమిధునత్వం । అనూబధ్ధ్యాం విధ
 తై “బ్రహ్మవాదినోవదన్తిమిత్రో యజ్ఞస్య స్విప్తం యువలే వరుణో దురి
 త్తం కృతహిం యజ్ఞగి క్వయజమానో భవతీతి యన్యైత్రావరుణం వశా

మాలభతే మిత్రేణైవయజ్ఞస్య స్విప్త్యగ్ శమయతివరుణేన దురిప్తం వాత్రి-
మాఘాతీయజమానః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతి । యజ్ఞస్య యదక్షం స
వ్యగిప్తం తస్యాధిపతిర్ద్రితః । స్వయమనారాధితః తదక్షం దురిప్తేన మిత్ర
యతి । దురిప్తస్యా క్షస్యాధిపతీ వరుణశ్చ నారాధిస్తద్దురిప్తం సమ్నా
న్యస్విప్తేన మిత్రయతి । తథాసత్యభాభ్యాం స్విప్తస్య వినాశితత్వాద్యజ్ఞస్య
క్వాఽవతిస్థితయజ్ఞాధావే యజమానోఽపి కుత్రఫలోపేతో భవేత్ । వశా
లమృగేన తుష్టోమిత్రస్విప్తం పాలయతి । వరుణోదురిప్తం నాశయతి తతో
యజ్ఞస్య సుస్థితత్వాన్నిష్ఫల స్వరూపామార్తిం యజమానో నప్రాప్నో
తి । అత్రసూత్రం “మైత్రావరుణేంగాం వశామనూ బధ్యా మాలభేత్”
ఇతి । తామనూబధ్యాం ప్రశంస్తతి “యథావై లాగ్ధలేనోవశరాం ప్రభి
నైవైవప్యక్నామే యజ్ఞం ప్రభిన్నైవైత్రావరుణేం వశమాలభతే య
జ్ఞామైవప్రభిన్నాయ మత్యున్నవాస్యతి శాన్త్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨)
ఇతి । సర్వససోపేతా భూమిరుర్వరా తస్యాం కృష్టాయాం కర్షణమ
ను తత్రమత్యం శక్త్యాధానసాధనం గోమయాదిద్రవ్యం మత్యం, మదభిమ
తం ఫలమహాతీతి మత్యం, తద్వస్యక్నామాభ్యాం కర్షణేన వధసావ్య
తామాపది తస్య యజ్ఞస్యవశాలమృగేన మత్యప్రత్యేవవత్ఫలజననశక్తిభా
వతి, లేనచ అశక్తిలక్షణస్య దోషస్యశాన్తిభావవతి । పునరపివశాంప్రశం
సతి “యారయామాని వా పతస్యశ్చద్వాగ్సియ ఈజానశ్చద్వ సామేవ
రసోయద్వశా యత్రైత్రావరుణేం వశమాలభతే ఛద్వాగ్స్యేవ పునరాప్రీ
తాత్యయాతయామత్వా యాథోఽధ్వస్యేవ రసం దధాతి” (సం-౬కా|
౬ప్ర|౭౨) ఇతి । ఈజానోయజ్ఞం కృతవా ఏతస్యశ్చద్వాంసి గతసారాణి
భవన్తివశాతుఃశ్చద్వాంసారః । వషటాకరదేవతాయా గాయత్రీ దేవతా
యాః శిరసి ఛిన్నేపతితేనరసేనోత్పన్నత్వాత్ । ఏతచ్చ కావ్య పశుకాణ్డే
సమామాతం । అతోవశాలమృగేన శ్చద్వాం గతసారత్వాభావా త్ప్రీతి
భావతి । ప్రత్యుతథందస్సు విశేషరసః స్థాప్యతే । ఇతి సామ్యచరు ఘృత

యాగానూబధ్యో నిరూపితాః। అథాఽతిగ్రాహ్యే విధత్తే “దేవానా ఇ
 ద్వియం వీయాంకి వ్యభజన్తతో యదత్యశ్యత తదతిగ్రాహ్యే అభ
 వా తదతిగ్రాహ్యేనా మతిగ్రాహ్యత్వం యదతిగ్రాహ్యే గృహ్యన్త ఇద్వి
 యమేవ తద్విర్యం యజమాన ఆత్మన్తే” (సం-౬ కా। ౬ ప్ర। ౮) ఇతి ।
 ఇద్వివాన్యూ మిత్రావరుణాదిదేవైః ఇద్వియగతసావధ్యహేతౌ సోమ
 రసే విభజ్యంతే అతిరిక్తానాదేతే గృహ్యతే । తద్గ్రహణేన సావధ్యం
 యజమానేష్టాప్యతే । ఓహితానామతిగ్రాహ్యేనా అగ్నివిదేవతా స
 మ్మన్తం విధత్తే “తేజఆగ్నేయే నేద్వియమైద్రీం బ్రహ్మవచానగ్ సావ్యే
 న” (సం-౬ కా। ౬ ప్ర। ౮) ఇతి । యజమాన ఆత్మన్త ఇన్యసవర్తతే । తే
 జసకాన్తిః । ఇద్వియంబలం । బ్రహ్మవచానం శ్రుతాధ్యయన సమ్మతిః ।
 ప్రాతస్సవనే అగ్నియణాసాదనామూర్ధ్వం పతేత్రయోగహితవ్యాః। అత్ర
 సూత్రం “పవతే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్యో దేవేభ్య ఇతిసాదయత్వాత్రినగ్ని
 స్తోమే అతిగ్రాహ్యే గృహ్యతే ఆగ్నేయమైద్రీం సార్యమిద్యగ్న ఆయా
 గ్ మ్యుద్రిక్తగ్ ప్రరణీరితి గ్రహణసాదనా” ఇతి । వ్యతిరేకముభేదపుష్కళః ప
 దహేతానతిగ్రాహ్యే విధత్తే “ఉపస్తస్థునం వా పతద్యజ్ఞస్య యదతి
 గ్రాహ్యేత్సక్ర పృథాని యత్పృథేన గృహ్ణీయాత్పాగ్రించం యజ్ఞంపుథా
 ని సగ్ శృణీయుః” (సం। ౬ కా। ౬ ప్ర। ౮) ఇతి । యజ్ఞరూపస్యరథస్య అతి
 గ్రాహ్యే ఉత్తస్థునకాత్తస్థానీయాః । పట్నువిసేషుక్రమేణ రథస్తరగబృ
 హత్ ౨వైరూపకవైరాజరశాక్వరేగ్నైవతతసామనామతై స్సాధ్యాని పు
 త్యస్తాత్రాణి చక్రస్థానీయాని । తతస్స పుత్యష్టదహే అతిగ్రాహ్య రూపో
 త్తస్థునాభావేతాని పృథాని తం యజ్ఞరథం పురస్స పాతయత్వా సంశృ
 ణీయుః వినాశయయుః తస్మాత్తా నృహ్ణీయాదిత్యధః । ఉత్తేహోజకప్రా
 ప్తా అతిగ్రాహ్యవృత్తిషేధతి “యదుక్త్యై గృహ్ణీయాత్పృత్యభ్యం య
 జ్ఞమతిగ్రాహ్యం సగ్ శృణీయుః” (సం - ౬ కా । ౬ ప్ర । ౮) ఇతి । ఉ
 త్తస్థునమస్తరేణైవ పురత ఉన్నతసవృత ఉత్థ్యః । తస్మిన్ప్రహేతా అతి
 గ్రాహ్యే పురస్తా దస్యాన్నత్య మాపాద్యయజ్ఞరథం ప్రత్యభ్యం పా

తయిత్వా వినాశయేయః । తస్మాత్తాన్న గృహ్ణీయా దివ్యర్థః । పృథ్వీ
 వృక్షహే ఘృత్య సద్భవాదేతం ప్రతిషేధం వారయతుం పూర్వవాక్యే
 నైతే విహితాః । తద్వద్విశ్వ జిద్యాగస్యాపి ఉక్త్య సంస్థస్య కాఖాంతర
 సద్భవాత్ప్రతాపి నిషేధం వారయతుం విధత్తే “విశ్వజితి సర్వపు
 ప్తే గ్రహీతవ్యా యజ్ఞస్య సవీయత్వాయ” (సం-౬కా ౧౬ప్ర ౧౮౮)
 ఇతి । రథంతరాదీని పడపి పృథ్వీస్తాత్రాణి యస్మిన్ సన్తి ససర్వపుష్టః ।
 అగ్నిష్టోమే తాన్ విధత్తే “సజాపతిర్దేవేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యాధితస్య ప్రి
 యాస్తనూరవన్యథ తదతిగ్రాహ్య అభవత్వితనుస్తస్య యజ్ఞ ఇత్యా హు
 ర్యస్యాతిగ్రాహ్య నగృహ్యంత ఇత్యప్యగ్నిష్టోమే గ్రహీతవ్యా యజ్ఞస్య సత
 సుత్వాయ” (సం-౬కా ౧౬ప్ర ౧౮౯) ఇతి । వ్యాధితో విభజ్యదత్తవాః ।
 తదానప్రజాపతిః యజ్ఞసంబంధినీః ప్రియాస్తనూరవన్యథ త్త అపనియన్వ
 విద్ధోపితవాః । తాస్తనవోఽగ్నిగ్రాహ్యః । తస్మాత్ అగ్నిష్టోమస్య సత
 సుత్వాయ తాన్ గృహ్ణీయాత్ । అత్రాతిగ్రాహ్యణాం పృథ్వీః పడకోది
 వికృతసంబంధప్రతీతేనప్రకృతావగ్నిష్టోమేపి విధీయంతే । వ్యావృత్తికామస్య
 తాన్ విధత్తే “దేవతావైసర్వాస్సద్భవీరాసన్ తానవ్యావృతమగచ్ఛన్
 తేదేవా ఏత ఏతాన్ గ్రహానవశ్యన్ తానగృహ్ణన్ తాగ్నేయమగ్నిరైస్త్రీమి
 స్త్రీః సౌర్యగ్ సూర్యస్తతోవై తేఽన్యాభిర్దేవతా భివ్యావృతమగచ్ఛన్
 యన్యైవంవిదుషవ తేగ్రహా గృహ్యంతే వ్యావృతమేవ పాక్షనాభ్రాతృవ్యే
 ణ గచ్ఛతి” (సం-౬కా ౧౬ప్ర ౧౯౦) ఇతి । సర్వేదేవాస్సద్భవీః శుక్లైశ్చ
 గాః ఆసన్ వ్యావృతం విశ్వర్యాధిక్యలక్షణం । ఇతరేభ్యోవ్యావృత్తం
 భ్రాతృవ్యాత్ విశ్వర్యాధిక్యమేతైరతిగ్రాహ్యైః ప్రాప్నోతి । తాన్ అతి
 గ్రాహ్యైః ప్రశంసతి “ఇమేలోకా జ్యోతిష్తస్తస్యమావద్విర్యాకార్యా
 ఇత్యాహురాగ్నేయేనాస్మిన్లోకేజ్యోతిర్ధత్త విద్యైణాంతరిక్ష ఇన్ద్రీవా
 యూహి సయుజౌ సౌర్యేణాముష్మిన్లోకేజ్యోతిర్ధత్తే జ్యోతిష్తస్మాన్ ఇ
 మేలోకా భవన్తీసమావద్విర్యానేనానుగుతే” (సం-౬కా ౧౬ప్ర ౧౯౧)
 ఇతి । ఇమెపుధివ్యంతరిక్షమ్యులోకాః తేచాగ్నివిదేవతా సుగ్రహేణ

జ్యోతిష్కస్తప్తల్యసాహధ్యః । అన్తరిక్షస్య వాయుదేవతా నన్విన్త్రీ ఇతి
 చేత్ । ౧ । ఇన్ద్రీవాయోఃసహ వస్థానాదైన్ద్రీవాయవగ్రహా తద్దర్శ
 నాత్ । ప్రకారాన్తరేణ తాన్పశంసతి “ఎతాన్వైగ్రహాః బహ్మశ్చ
 వయసా వవిత్రాం తాభ్యామిమే లోకాన్వరాభ్యశ్చైర్వాభ్యశ్చ ప్రాభు
 ర్యన్వైవం వికుషపతే గ్రహాః శృహ్యంతేప్రాస్తా ఇమేలోకాన్వరాభ్యశ్చ
 వాభ్యశ్చభాన్తి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౭) ఇతి । బహ్మశ్చ విశ్వవయా
 శ్చదేవాః తయోరతిగ్రాహ్య మహిమాభి జ్ఞత్వాత్ తదర్థముత్తమాధ
 మాశ్చేమేలోకాన్ ప్రాభుర్ ప్రభావ సమ్మన్వై । ఇన్ద్రీగ్రాహ్యగ్రహా
 నరూపితాః ॥ అథాదాభ్యగ్రహం విభత్తే “దేవావైయద్యజ్ఞే కుర్వతతదను
 రా అమర్వతతేదేవా అదాభ్యధన్వాగ్ని సవనాని సమస్థాపన తతో
 దేవా అభవన్మగా సుగాయన్వైవం విదమోదదాభ్యో శృహ్యతే భవత్యా
 త్తనాపరాస్య భ్రాతృవ్యోభవతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౭) ఇతి । అసురాః
 మాతృర్యేణ దేవైరనుష్ఠితం యజ్ఞాన్ స్యయవప్యనుష్ఠితవన్తః । తదా
 సురదమ్ననేనదేవాః గాయత్రీశ్రుత్వా జగతభినిష్క్రమ్య ద్యాని శ్రీణీసవనా
 ని అదాభ్యగ్రహే సమాపితవన్తః । తత్రహి “వసవస్త్యాప్రవృహన్తు గా
 యత్రేణఛన్తసా” ఇత్యాదిభిన్ద్రీభిర్మన్తైః శ్రయస్సీమాంశవః పృథక్రూ
 ర్తవ్యాః । అత్రసూత్రం “ఉపనధస్యరాజ్ఞస్త్రీ అగ్గూర్ ప్రవృహన్తి
 వసవస్త్యాప్రవృహన్తు గాయత్రేణ ఛన్తసేత్యేతైర్విప్రమన్త్యైరేనంచతు
 రాధూవోతి” ఇతి । తదిదంఛన్తసాం సవనానాభ్య సమావనం । తేనదేవా
 నాం విభూతిః అసురాణాంపరాభవశ్చభూత్ । తద్వదన్యసాన్యదాభ్య
 గ్రహేణభవతి । నిర్వచనేనప్రశంసతి “యద్యైదేవా అసురానదాభ్యేనా
 దభ్యువన్ తదదాభ్యసాన్దదాభ్యత్వం” (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౭) ఇతి । అ
 దభ్యువన్హింసితవన్తః । అసురదమ్ననహతురయంగ్రహః । స్వయమస్యే
 న కేనచిదపి ఛమ్ముతు మశక్యత్వాదదాభ్యః ॥ ఏతద్వేదసంప్రశంసతి “య
 ఏవంవేద దభ్యుత్యేవ భ్రాతృవ్యంవై నం భ్రాతృవ్యో దభ్యుత్యే” (సం-
 ౬కా|౬ప్ర|౪౭) ఇతి । అదాభ్యస్యకాలం విభత్తే “ఏవావై ప్రజాపతేరతి

మోషీణీనామతనూర్యనదాభ్య ఉపనధస్య గృహ్ణోత్యేముక్త్యై” (సం - ౬కా|౬ప్ర|౯౭) ఇతి । అతశ్చయేన పాపాన్మోక్షో అతిమోక్షస్సంస్యాస్తీ త్యతి మోషీణీ ప్రజాపతేస్తాద్య గ్రూహోఽయ మదాభ్యస్తస్మాత్ ఉపనధస్యవస్త్రేణ బద్ధస్యసోమస్య బంధనాత్ అతిముక్త్యర్థం గృహ్ణీయాత్ । శకతానవరోపితోవస్త్రబద్ధసోమ అధిపవణధలకయోరుపయోగవత్స్థితే । తస్యసోమస్య బంధముపాంశుప్రహకాలే విసస్య ఇద్వాయ త్వావృతఘ్నిత్యాది భిర్మంత్రైః సోమంమిమితే । తస్మాద్విసంసనాత్ ప్రాగేవ అదాభ్యోగ్రహీతవ్య ఇత్యర్థః । ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి “ అతిపాస్మానాభ్యాత్యవ్యం ముచ్యతే యపః పేద ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౯౭) ఇతి । పాపకూపంవైరిణముత్త్రాస్య తత్కృతోపనవాన్మచ్యతే । అదాభ్యస్య సోమవ్యతిరిక్తంప్రవ్యంపేదతై “ ఘ్నన్తినా ఏతశ్శోమం యదభిషణ్యన్తి సోమే హస్యమానేయజ్ఞోహస్యతే యజ్ఞే యజమానో బ్రహ్మవాచినోవద్వన్తి కిన్త్యజ్ఞే యజమాన్యకురుతే యేనజీవన్తువగ్గం లోకమేతేజీవగ్రహూవాపష యదదాభ్యోఽనభిషతస్యగృహ్ణోతి జీవన్తమైవైనగ్ సువర్గం లోకం గమయతి ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౯౭) ఇతి । అభిషవేణ సోమస్యహతత్వాత్ యజ్ఞేహతే యజమానోహతప్రాయోభవతి । తాదృగ్విధమస్తరేణ స్వగ్గప్రాప్తౌ ఉపాయా బ్రహ్మనాదిమోవిచాయ అదాభ్యంనిశ్చితవన్తః । సచ జీవమోపేతోగ్రహః । తస్మాత్ ఆనభిషతస్య అభిషవకూపవధరహితస్యద్రవ్యస్యరసం తత్ర గృహ్ణీయాత్ । అత్ర సూత్రం “ అగ్ శుమదాభ్యంవా ప్రథమం గృహ్ణోతి శుక్రనై శుక్రేణ గృహ్ణోమితి దక్షస్య పయ సోనిగ్రాభ్యాణాంవా ” ఇతి । అదాభ్యగ్రహస్యాధవన హేతునాం సోమాంశూనాం త్రయాణాం సవనత్రయగతేషు సహభిషవేషు మేళనంవిధతై “ వివాపతవ్యజ్ఞంభిన్దన్తి యదదాభ్యేనగ్ స్థాపయన్త్యగ్ శూనపిస్మజతి యజ్ఞస్యసన్తత్యై ” (సం - ౬కా | ౬ప్ర | ౯౭) ఇతి । అసురవజ్ఞనాయ వసవస్త్వైత్యాదిభి ర్మన్తై రంశుత్రయం పృథకగ్రణరూపం

సవనత్రయమాపన్నం దేర్శ్యకృతం । తస్యకన్యేనాపి కృతేనతి ఉపాం-
 శ్వస్తయా మాదీనా మనుష్యానాన్యజ్ఞోవిచ్ఛిన్యతే తత్పరిహారాయ పృ-
 థక్రూతానంశూకా అభిషవేషు వేళయేత్ । అత్రసూత్రం “ అథవ
 నానోశూకా ప్రజ్ఞాభావా నిధాయ, ఉశితకం దేవసోమ గాయత్రేణ
 ఛస్తసేత్యేతైః ప్రతిమన్త్రీమనుసవనమైతైకం మహాభిషవేషుపి సృజ-
 తి । ఇన్యదాభ్యగ్రహణా నిరూపితః ॥ అథాంశుగ్రహంవిధత్తే “ దేవా
 వైప్రబాహుస్త్రిహానగృణ్ణానసపతం ప్రజాపతిగోశు సుపశ్యత్ తమగృష్టీ
 తతేనవైస ఆహ్నోగ్యవైవం విచక్షోశు గృహ్యత ఋహ్నోత్యేవ”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । ప్రబాహు క్తుల్యస్వభావాః । ప్రజాపతిస్తు స
 మృద్యధ్ధం పిలతుణమంశుగ్రహం గృహీత్వా సమృద్ధోఽభవత్ । ఇతరగ్ర-
 హవైలతుణ్యం త్ర మేణదేశయ ఆభిషవస్యా వ్యుగృభావం విధత్తే “ స
 కృదభిషు తస్యగృణ్ణాతి సకృద్ధి సతేనాహ్నోత్ ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦|౮)
 ఇతి । అష్టాకృత్వోఽగ్రేఽభిషుణో లీత్యాదీనా గ్రహాన్తరే అభిషవావృత్తిః
 శ్రుతానత్పత్ర తథాకుర్యాత్ కిన్తసకృదేవ । యస్మాన్మప్రజాపతిః సకృ-
 దేవాభిషు త్యతేనగ్రహేణ సమృద్ధిగతః । గ్రహణమన్త్రీ సోష్ఠ్వాగణం
 నివారయతుం మానసమనుసన్ధానం విధత్తే “ మనసాగృణ్ణాతి మన ఇమహి
 ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్యై ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । సజ్జల్ప మా
 త్రేణ జగన్సజ్జనాన్ప్రజాపతేర్మనసాన్యశ్యంగ్రహణపాత్రంవిధత్తే “ ఔ-
 చుష్పరేణ గృణ్ణాత్యుగ్ధా ఉచుష్పర ఉర్జమేవావరున్ధే ” (సం - ౬కా|
 ౬ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । పాత్రస్యాకారం విధత్తే “ చతుస్రక్తి భవతిచిత్వేనప్రతి-
 తిష్ఠతి ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । చతుషోణమిత్యర్థః । వాసుదేవేన దృ-
 ష్యస్య కయానశ్చేత్ర ఆభవదిత్యస్యాన్మవి ఉత్పన్నస్యసామో గ్రహణ
 మన్త్రీతామాప “ యోవా అగ్నేశోరాయతనం వేదాఽయ తనవా
 భవతి వాసుదేవ్యమితి సామతద్వా అస్మాఽయతనం మనసాగాయమా-
 నో గృణ్ణాత్యాఽయ తనవానేవభవతి ” (సం ౬కా|౬ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । గృ

హవానిత్యర్థః । అనుచ్ఛ్వాసం గ్రహణకాలే విధత్తే “యదధ్వయం రగ్ శుం గృహ్లాన్నాధాయే దుభాభ్యాం నధ్యేతాధ్వయంవేచ యజమానాయ చ యదధాయేదుభాభ్యా మృధ్యేతానవానం గృహ్లాతి వైవాస్యధిః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతిఅంశునాధాయేత్ సమృద్ధం నకుర్యాత్ । తదా నీనుధ్వయం యజమానయోః సమృద్ధిసాధ్యత్ । అనుచ్ఛ్వాసం గృహ్లాతిరేవాంశోస్సమృద్ధిః । అత్రసూత్రం “అగ్ శుం గృహ్లాన్నేక గ్రహాయామై రాజానముపరిన్యవ్య సకృదభిమత్య వామదేవ్యం మనసాగాయమానోన వానం గృహ్లాతి” ఇతి । కథంచిదుచ్ఛ్వాసశ్చేత్ తద్దోష నివారణాయవిధి యతే “హిరణ్యమభివ్యనిత్యమృతం వైహిరణ్యమాయుష్ ప్రాణ ఆయుషే వామృతమభిధి నోతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతిహిరణ్యస్యాభిముఖ్యే న శ్వాసంకుర్యాత్ । తథాసతి ఆయుస్వరూపేనైవ ప్రాణవాయునా హి రణ్యరూపమమృతం అభిప్రీణయతి । హిరణ్యస్యేయత్తాం విధత్తే “శతమా నంభవతి శతాయుష్ పుగుషశ్చ తేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేంద్రియైవతరిత్యేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతిశతనిష్కపరిమితం శతమానపరిమితంవా హి రణ్యం భవతి । దశానాం జ్ఞానకత్తైన్ద్రియాణాం ఏకైకస్య దశనాడీమ సజ్ఞా రాచ్యతేన్ద్రియత్వం । అత్రసూత్రం “* యదివ్యవానై దాన్యప్రాణ ఏతుపరావత ఇతి శతమానగ్ హిరణ్య మభివ్యతీయా తామధ్వయం యజమానశ్చ *” ఇతి । అంశుగ్రహదాభ్యగ్రహయోః పారస్వపర్యం వి కల్పితం అతఏవ సూత్రకారేణోక్తం “అగ్ శుమదాభ్యం వాప్రళహం గృ హ్లాతి” ఇతి । ఇత్యంశుగ్రహానిరూపితః ॥ అథపోషణీగ్రహంవిధత్తే “ప్ర జాపతిదేవే వేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యాదిశ త్సరిరిచానోమనత్య సయజ్ఞానాగ్ యో

* “యదివ్యవానైదాన్యప్రాణ ఏతుపరావత ఇతి శతమానగ్ హిరణ్యమభివ్యస యాతామధ్వర్యజమానశ్చ” ఇతి ఆరివత్సూరుపుస్తకే కాంచీపుస్తకేచవర్తతే । ఔత్త రీయపాతే ఏతత్పాఠేపినాస్త్వాకమర్థస్సమీచినో భాతీత్యగ్లో యథావస్థితమేవముద్రా వినిర్ణయోధితంసూత్రం । ఏకస్మిన్ద్రాక్షరపుస్తకే యదివ్యవానైదాన్యప్రాణవిద్వతి పాతోద్భవ్యతే ॥

డశ ధేన్వీయం వీయమాత్మానమభినమశ్శీత త్తస్మోడశ్యభవన్న వై పోడశీనా
 మయిజ్ఞోఽస్తియద్వావపోడశగస్తోఽగ్నోపోడశగోశస్త్రం తెనపోడశీతస్మోడశి
 నస్మోడశీత్వంయత్తోడశీగృహ్యత ఇన్ద్రియమేవ తద్వీయంయజమానతత్తన్ధ
 తై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౭) ఇతి| దేవేభ్యాయజ్ఞాస్వభజ్య వత్త్వా స్వాధా
 న్యకస్యోప్యభానాత్ రిక్తోఽహమితిమన్యమానః స్వాత్మానమభిలత్స్య సర్వ
 యజ్ఞసంస్కృద్ధినంఇన్ద్రియసామర్థ్యప్రదమంశంపోడశ భేదభిన్నం సమశ్శీడత్|
 సముపాదాయ శ్రాన్తోఽభవత్| తచ్చసామర్థ్యం పోడశీనామకర్తృశ్చర
 భవత్ సచ సోమయాగ వ్యతిరిక్తో యజ్ఞకశ్చిన్నూతనోన | ప్రకారా
 త్తరేణ ప్రశంసతి “దేవేభ్యవైసువగో లోకోనప్రాభవత్త ఏతగ్పోడ
 శిన మవశ్యక తమగృహ్యత తతోవైతెభ్యోస్సువగోలోకంప్రాభవన్యత్తోడశీ
 గృహ్యతేసువగోస్య లోకస్యాభిజిత్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౭) ఇతి| న
 ప్రాభవత్సస్వాధీనః| పున్రునకారా త్తరేణప్రశంసతి “ఇన్ద్రియైదేవానా
 మానుజావర ఆసీత్సప్రజాపతిముపాధావత్తస్మా ఏతగ్పోడశినం ప్రాయ
 చ్ఛత్తమగృహ్యత తతోవైసోఽగ్రం దేవతానాంపర్యైగ్యవ్యైసం విదువపో
 డశీగృహ్యతేఽగ్రమేవ సమానానాం పర్యేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౭) ఇతి|
 అనుజేభ్యో నిత్యప్రైభ్యోఽవరోఽత్యంతనికృప్తః ఆనుజేతీదీర్ఘశ్చాన్తసః|
 అగ్రంశ్రేయ్యం| కాలంవిధత్తై “ప్రాతస్సవనేగృహ్యతి వజ్రోవైపోడశీ వ
 జ్జగిప్రాతస్సవనగ్ స్వాదేవైనం యోనేనగృహ్యతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౧౦౭) ఇతి| వజ్రవదనిష్ఠనివారక త్వాదుభయోగ్యజ్జత్వం| తస్మాదేవ
 సామ్యా త్ప్రీతస్సవనం వజ్రస్యస్యయోగి| పతౌ నరమాహ “సవనే
 సవనేఽభిగృహ్యతి సవనాత్సవనాదేవైనం ప్రజనయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౧౦౭) ఇతి| అత్రసూత్రం “పోడశీమోగ్రహణంప్రాతస్సవనంత్తమోధా
 రాగ్రహణాగ్ సవనే సవనేవా” ఇతి| నిత్యత్వేన విహితవ్యైవ కామ్య
 త్వమపి విధత్తై “తృతీయసవనే పశుకామస్య గృహ్యాయాద్వజ్రో వైపోడశీ
 పశవస్తృతీయసవనం వజ్రేజైవాన్తై తృతీయసవనాత్పశునపరుధై” (సం-

౬కా|౬ప్ర౧౦౮) ఇతి । యథాభావిరోయాహో భవతిభావిరం పీయకా
మస్య యూపంకుర్యేతేత శ్రుతివచనద్వయా దేకవైస్వ నిత్యత్వంకామ్య
స్యజ్ఞ తద్వత్ । ఉక్త్యక్తతావపి శాఖాన్తరానుసారేణ స్రసక్తప్రతిషేధ
తి “నోక్త్యే గృహ్ణీయాన్ప్రజావై వశవ ఉక్తాం యమక్త్యే గృహ్ణీయా
న్ప్రజాం పశూనస్య నిరహేదతి” (సం - ౬కా | ౬ప్ర | ౧౦౮)
ఇతి । ఉక్త్యక్తతు గతానాం శస్త్రాణాం ప్రజాపశురూపత్వా ద్వజరూ
పేణబోదశినా గామాస్యాత్ । శాఖాన్తరే విధానాత్ ఇహ నిషేధా
చ్చ వికల్పస్మాత్తేదశికః “నోక్త్యే గృహ్ణీయాన్ ద్వగ్హ్ణీయాన్ ద్వా” ఇతి బో
దశికతా వివాదితౌతక్రతావపి కామ్యగ్రహణేధత్తై అతిరాత్రేవభుకామ
స్య గృహ్ణీయాన్ ద్వాజ్ఞోవై బోదశీవద్రేణ బాన్దై పశూనమయస్య రాత్రియో ప
రిష్టాచ్చమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర౧౦౮) ఇతి । వజ్రబోదశినా పశూనానవ
రోధేఽపి నాస్తిబాధః । బోదశీశస్త్రస్యోపరిష్టా దనుష్టేయం రాత్రిశబ్దోప
లబ్ధి లేన శస్త్రసముహేన తద్వాహోపశమనాత్ పశుకామస్యేతి విశేష
ణాదన్యస్యాతి రాత్రే బోదశీగ్రహణానాస్తి । అధికారివిశేషేణ గ్రహం వి
ధత్తే “అప్యగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్ణీయాన్ ద్వాన్ పృథాగ్ మో హిరా
జన్యోయజతే” (సం-౬కా|౬ప్ర౧౦౮) ఇతి । ద్వాదశభిష్టాన్త్రై శస్త్రై
శోచ్యేపేతాగ్నిష్టోమో వణాత్రయస్య సాధారణం రాజన్యస్తు విప్రవైశ్వా
భ్యం వ్యావృత్తిముతూషణం కామయితేతద్ధం గ్రహమేతం గృహ్ణీయా
యాత్ । అప్రిబోదశీగ్రహస్తోత్రస్య ఏకవిగ్ంశతీనామకం స్తోమం విధ
త్తే “సాహ్నువాన్యైవజ్రంగృహ్ణోతి సపనంవజ్రోభూత్యాగ్నిధేవివా దహ
త్యేకవిగ్ంశస్తోత్రం భవతిప్రస్థిత్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర౧౦౮) ఇతి । అ
హ్నుసహివర్తరథిసాహ్నుః । ఏకవివసగ్మహ్నుస్యస్తోమయాగసాహ్నుః త
స్త్రిన్వాహ్నీయజమానార్థం అభ్యయ్యోదోదశీదూపం వజ్రంగృహ్ణోతి । సచ
వజ్రోవైరివినాశాయ ప్రయుక్తవనం యజమానమైశ్వర్యాధానం ప్రకాశ
యతి । అథవాప్రయోగే కాశలాభావాదప్తి స్నేవ యజమానేపరితో నిశ్చే

షేదైనమేవనహతి । అన్యోపాక్షికదాహ సమ్యక్త్యా యజమానస్య ప్రతిస్థా
 ర్థం ఏకవిగ్తస్తోత్రం సమ్పాదయేత్ । ప్రగీతమన్త్రసామ్యమతిస్తోత్రం । త
 చ్చగానం తృచేకర్తవ్యం । ఏకంసామత్యచే క్రియితేస్తోత్రయమితి విధానా
 బ్జ్విడశిస్తోత్రస్య “ఘోసాపిసోమ ఇన్ద్రోతి” ఇన్ద్రోమిద్ధ
 రివత “ఇతిస్వతీయా । అత్యేష్టవృహా “ఇతిస్వతీయా । సోఽయం తృచ
 స్త్రీభిగిషయామౌరావృత్తి విశేషగీయమాన ఏకవిగ్తస్య గాత్తకం భ
 వతి । ప్రథమేపర్యాయే ప్రథమ ద్వితీయయో ఋణోస్త్రీస్త్రీగాణం ।
 తృతీయస్యా స్సకృద్గానం । ద్వితీయపర్యాయే ప్రథమాయా స్సకృద్గా
 నం । తృతీయపర్యాయే మధ్యమాయా స్సకృద్గానం । తథాచక్షర్వోగప్రా
 మ్నాణే అమూయతే “ సప్తభ్యోహిజురోతి సతిస్సభి సుసస్సభి సునక
 యా । సప్తభ్యోహిజు రోతి సమకయా సతిస్సభి సుస్రిస్సభిః । సప్త
 భ్యోహిజురరోతి సుస్రిస్సభి సుమకయా సత్రిస్సభిః । సప్తసప్తి నేకవిగ్
 తస్యోష్టభిః ” ఇతి । సప్తభ్యస్తప్తభియోష్ఠిహిజు రోతి గాయేత్సభోక్తా
 వృత్తి విశిష్టా ఇయమేక విగ్తనామకస్యస్తోమస్య సమృద్ధివీ విశిష్టామృతి । త
 స్యాత్సప్తసప్తిమితి నామధేయమిన్ద్రోతిషోడశితే స్త్రంవిధత్తే “హరివచ్చ
 స్యతి ఇన్ద్రోస్యప్రియం ధామోపాహ్నతి” (సం-౬|కా|౬|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ।
 హరిశబ్దోఽస్మిన్నస్తీతి హరివచ్చస్త్రం । ఇన్ద్రోమిద్ధరివహత ఇత్యావృత్తయ
 హరిశబ్దో బహుళమువలభ్యతే । తేనశస్త్రోజెన్ద్రస్య పరితోపాహ్నతీయో
 లోకప్రప్రాప్యతే । తచ్చ శస్త్రం ద్వివిధం । విహృతమవిహృతశ్చ । నానా
 భక్తసామృతాంసమైశశేన నిష్పాదితం విహృతం । తథాఽవస్థిత మవిహృ
 తం । తత్త్రగమానప్రకారంభత్తై “కనీయాగ్ సేవై దేవేషు ఛద్వాగ్ స్వాసా
 జాయాగ్ స్యనురేషు తేదేవాగ్ కనీయసాభవతా జ్యాయశ్చద్వోఽభివృతగ్
 సాతతోవై తేఽనురాణాం లోకమవృత్తత యతా నీయసాభవతా జ్యాయ
 శ్చద్వోఽభివృతగ్ సతి భ్రాతృవ్యవ్రైవ తల్లొకంవృత్తే” (సం-౬|కా|౬|ప్ర|
 ౧౦౮) ఇతి । సప్తసప్తి స్ఫుప్తి బహుళిభవ్యాంసి తాన్యాశ్వలాయ నే
 వోదాహృతాని “ఆత్మవహస్తు హరయః” ఇతిప్రోగాయత్ర్యః । “ఉ

పోషు శ్రుణుహిగిరః ” , “ సునన్ద్యశన్త్యా వయమమమహా ” ఇత్యే
 కాద్వేచపక్షీః । “ యదిన్ద్ర పృతనాజ్యే, యన్తై అస్తు హర్యత ”
 ఇతి ఉష్ణిక్ బాహాతౌ తృచావిత్యాదినా । తత్ర చతుర్వింశ
 త్యక్షరా గాయత్రీ । అష్టావింశత్యక్షరోష్ణిక్ । అనయోరల్పాక్షర త్వేనక
 నీయస్త్యాదేవ ఛన్దస్త్యం । అష్టాక్షరపాదైః పఞ్చభిశ్చ త్వారింశదక్షరా ప
 జ్జీః । షట్త్రింశదక్షరాబృహతీ । అనయోరధికాక్షర త్వేన భూయస్త్యా
 త్ అసురఛన్దస్త్యం । ఏవం ఛన్దోస్తరేవృప్యన్నేయం । తత్రదేవా గాయ
 త్రీ ఛన్దసాప శ్చిచ్ఛన్దోఽగ్నిశ్చోష్ణిచ్ఛన్దోఽపహృత్య శస్త్రమపతత్ । ఏహార ఆశ్వలా
 యసేన సూత్రేణోతః “ తదేవం శంస్యన్ విహరేత్ పాదాన్ వ్యవధా
 యార్థార్చనః శంసేత్పూర్వాశం పూర్వాణిపదాని గాయత్ర్యుపజ్జీ
 భిర్ల పక్షీనాంతు ద్వేద్వేపదే శిష్యేతేతాభ్యాం, ప్రహిణయా దష్టిహా
 బృహతీః ” ఇత్యాదినా అస్యాయచర్యః । అవిహృతం యచ్ఛస్త్రం తదేవ
 విహృతం కుర్యాత్ । తద్యథా । గాయత్ర్యాం ప్రథమం పాదంపజ్జైర్ల
 ప్రథమపాదేన సంయోజ్య ఏకమర్ధర్చం సమ్పదయేత్ । ఏవం ద్వితీయత్య
 తీయపాద సంయోగేన పునరర్థచర్యం సమ్పద్యం । పజ్జైర్లవశి
 ష్టం పాదద్వయమేకేర్ధచర్యః । తస్యాన్తై ప్రథమం కుర్యాత్ । తైరేతై
 శ్చతుర్థిరర్ధచర్యైర్ద్యా వసుష్టుభౌ సమ్పద్యేతే । ఏవం గాయత్ర్యాం
 పజ్జీభిస్సంయోజ్య అనయావిశంసతి విహరేదతి । తేన విహృతేనశస్త్రై
 ర్భ్రాతృవృష్టానం వినాశయతి । శాఖాస్తీర మభిప్రేత్య విహరణం దర్శ
 యతి “ పడక్షరాణ్యతిరేచయన్తి పడ్డాఋతవ ఋతూనేవ ప్రీణాతిచ
 త్వారి పూర్వాణ్యవకల్పయన్తి చతుష్పదపవ పశూన వరున్ధేద్వై ఉత్తరే
 ద్విపద ఏవావరున్ధే ” (సం-౬|కా-౬|ప్ర-౧౦౭) ఇతి । కాచిద్దగస్తా వింశదక్ష
 రా, ఆశ్వాత్వప్రత్రింశదక్షరా, అపరాత్రింశదక్షరా, తత్రప్రథమాయ్యాప్రా
 చీపడక్షరా । మధ్యమాయామృచి పడక్షరాణి । అన్త్యానుష్టుభౌఽతిరీచ్య
 నై । తస్యాఋచ ఆదౌచత్వారి పూర్వస్యామృచి సంయోజ్యావి । అన్తి
 మంద్వయ ముత్తరస్యామృచి సంయోజ్యం । విహరణేఫలితం దర్శయతి ।

“అనుష్టుభ మభినమ్పరయన్తి వాగ్వా అనుష్టుప్తస్మాత్ప్రశానాం వా
గుచ్ఛమా” (సం-౬కా౬ప్ర||౧౦౮) ఇతి । అత్రాశ్వలాయనం “అనుష్టు
ప్రకారం శంసేమూర్ధ్వం స్త్రోత్రీయానుగూపాభ్యానతో విహృతః” ఇతి ।
స్తోత్రోపాకరణస్య కాలం విధత్తే “సమయా విషితే సూర్యోదయశః స్త్రా
త్రముపాకరోక్త్యే తస్మిన్వైలోక ఇన్ద్రోన్మత్రమహవ్నాన్మౌదేవ నజ్రంభా
శ్యవ్యాయ స్రహరతి” (సం-౬కా౬ప్ర||౧౦౮) ఇతి । సమయా విషితో
అధాన్తమితః । ఏతస్మిన్నేవాధాన్తమయకాలే పూర్వం ఇన్ద్రోభూ
లోకే వృత్రంజఘాన । షోడశీనో యోగ్యానపేత్యైం దక్షిణాం విధత్తే
“అరుణశఃంగోశ్వే దక్షిణేతద్వై వజ్రస్త్వరూపం సమృత్యై” (సం-౬కా
౬ప్ర||౧౦౮) ఇతి । అరుణ మిత్రేపిశత్రవణ్ణోశ్వ ఇన్ద్రోభః । తదేవంసౌమికమ
త్త్రీకాణ్ణస్య తద్భాగ్మణి భూతిసంహితా యాష్టప్తకాణ్ణస్య పత్రప్రపా
తకస్య చతుర్థానువాకమారభ్య బ్రాహ్మణశేషాణామేకాదశానువాకాన్తా
నాహంధావివృతాః॥*

అథమీమాంసా.

॥ చతుర్థాభ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిత్రితం ॥

“పాత్రస్యావభ్యుభేసోమ లిప్తస్యనయనంతుకిం

సాధనంప్రతిపత్తివాన్యైతేనేత్యతశ్శుక్రేతి॥

ప్రాప్తాసాధనతామైవం పురోహాశహవిష్టవః

పాత్రస్యసదసహృద్వా స్మృత్యేవప్రతిపత్తయే” ॥ ఇతి॥

జ్యోష్టామేశ్రూయతే “వరుణహతం వాసతశ్చన్యస్యయభృజీషంయ
న్ద్రావాణోయదౌ చ సృర్యసిషవణ ఫలకే తస్మాద్భృగ్గంధిత్సేనులిప్తం
ద్రవ్యంతేనావ భృగంయన్తి” ఇతి । ఋషీడితస్యసోమస్య నీరసోభాగస్య
ముజీషః । తదేతద్భజీష గ్రావాదికం సోమాభిషవాదౌ సోమాభాగేన లిప్య
తే తస్యలిప్తస్యద్రవ్యస్య అవభృగసాధనస్వహభ్యుపేయం । మతః । తేనావ
భృగమవయన్తిః శృతీయాశ్రుత్యా అవభృగసాధనత్వా వగమాత్ । తస్మా

తోమలిప్తంద్రవ్యం అవభృథే హవిష్వేనానీయతే ఇతిచేత్ । మైవం । వారుణేనైకకపాలే నావభృథ మవయన్తీస్యనేన ఉత్పత్తివాక్య శిష్టపురోడా శహవిషా అవరుణేఽవభృథే సోమలిప్తపాత్రస్య హవిష్వేన సమ్మన్ధానమ్భవాత్ । తథాసత్యవభృథశబ్దేన తదీయందేశం లక్షయిత్వా తస్మిన్దేశే సోమలిప్తపాత్రస్య నయనమత్రవిధీయతే । తచ్ఛనయనం ప్రతిపత్తయే భవతి । పాత్రస్య పూర్వమువయు క్తత్వాత్ । తస్మాదేతత్ప్రతిపత్తికర్తృ॥

॥ దశమాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిన్తితం ॥

“కింస్యాదవభృథే బహిర్ వజ్ర్యం సర్వముతాచరేత్ ।

యావదుక్తం ప్రయాజానూ యాజ బహిర్నిషేధతః॥

అద్యోఽఘ్నమన్తావిత్యాజ్యభాగోక్త్యాపరిసంఖ్యయా ।

అన్యైనాత్ర గుణప్రాప్తై రపూర్వ త్వేన వాఽన్తిమః” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమావభృథే చతుర్థప్రయాజ ప్రథమానూయాజరూపా బహిర్యాగో వజ్రయిత్వా శిష్టంచోదకప్రాప్తం సర్వమనుష్ఠేయం । కుతః । “అవబహిర్వసిప్రయాజాన్యజతి ”, “ అవబహిర్వా వనూయాజో యజతి ” ఇతి । బహిర్ యాగద్వయమాత్ర వజ్రనావగమాదితి ప్రాప్తైబ్రూహః । అఘ్నమన్తావాజ్యభాగో యజతీతి పరిసంఖ్యనాదుక్త మేవానుష్ఠేయం । అథోచ్యేత । చోదకప్రాప్తావాజ్యభాగావనూద్య అఘ్నమచ్ఛబ్దోపేతమన్త్రీక్షయరూపస్య గుణస్యాత్ర విధానాన్నపరిసంఖ్యేతిచేత్ । మైవం । లింగక్రమాభ్యామేవ సున్త్రయోగిత్రమప్రాప్తత్వాత్ । అత్యపరిసంఖ్యయాగృహ మేధీయవదుప సద్వచ్చాపూర్వకర్తృత్వేన వా యావదుక్తమనుష్ఠేయం॥ ॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥

“కిమప్స్యవభృథే ముఖ్య మాత్రం సాక్షముతాగ్రిమః ।

ముఖ్య త్వేనాన్వయాన్మైవం ప్రయోగే తదన్వయాత్” ॥ ఇతి॥

ఇదంశ్రూయతే “అప్స్యవభృథేనచరన్తి” ఇతి । తత్రవారుణ ఏకకపాలోఽవభృథ శబ్దవాచ్యత్వాత్ ముఖ్యకర్తృత్వేన ముఖ్యేనాపామన్వ

యః శ్రూయతే అత్రాద్రవ్యదేవతావదపాం ముఖ్యమాత్రాజ్ఞత్వాత్ ప్రథా
నన్యైవా ప్సస్వస్థానం । ఆఘరాజ్యభాగాదీ న్యాహవనీయే అనుష్ఠేయా
నీతిప్రాప్తైబ్రూమః । స్యాదప్యవం । యద్యప్యస్వవభృథ ఇత్యేతావదేవశ్రూ
యేత ఇహ త్వపుచరన్తీతి శ్రవణాదవభృథ ప్రయోగేణాపామన్వయాత్
సాక్షప్రధానకర్తృపు కర్తవ్యమ్ । తద్విచారద్వయం అవభృథయజ్ఞాగ్ని
జుహూతీత్యస్మిన్ననువాతేద్రవ్యం ॥

॥ ॥పఞ్చమాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచిన్దితమ్ ॥

“యూపాజ్ఞానాదిరైకైక స్పృహ్యోవాఽనుసమీయతే ।

ఏకైకగిహూర్వవన్యైవం వచనాత్కాల్పితేరితా” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిస్తామేఽగ్నిషోమీయపశౌ యూపస్య ఘృతేనాజ్ఞానం ఉచ్ఛ్రియ
ణం అవటన్య పయూహాణం యూపమూలస్య పరిదృంహణం మధ్యైరశన
యా యూపస్య పరివృయణం ఇత్యేతే పదార్థా ఆత్మాతాః । తే చైక
యూపవత్తేఽపి తతైవకర్తవ్యాః । ఏకయూపస్య వికల్పశ్చూక్రియతే “ఏక
యూపావై కాదగిని వా అన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపాభవన్తి, ఏకవిగ్శ
త్యశ్వమేధస్య” ఇతి । తత్రబహుషు యూపేష్వజ్ఞానాది రైకైకృపదా
ర్థం ప్రాజాపత్యవశూపా కరణాది వదనుసమేతవ్య ఇతిప్రాప్తై బ్రూమః ।
అజ్ఞానాదిపరివృయణాంతం యజమానోయావం నావస్యజేదితి వచనేన
యజమానస్య యూపత్యాగ నిషేధోఽజ్ఞానాది కాల్పస్యానుసమయే సత్కుప
పద్యతే । తస్మాన్నాత్రపదార్థస్యానుసమయః ।

॥ ॥సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్దితమ్ ॥

“సంసారస్యాదుపశయేన వాయూపోక్తితోఽగ్రిహః ।

నస్యాత్ప్రియోజనాభావాత్తూష్ణింభేదేన యూపతా” ॥ ఇతి ॥

యూపైకాదగిన్యాం శ్రూయతే “ఉపశయోయుపో భవతి” ఇతి ।

ఏకాదశానాం సమూహ వికాదగిని । తత్రనడిబితోఽవస్థాపిత ఏకాదశో
యూప ఉపశయః । తథావశ్రూయతే తస్మిన్నుపశయే పరివృయణాదికా

యావసంసాగరోస్తి । సంసాగర నిమి త్తకన్యైకస్య యూవశబ్దస్య తత్ర ప్రయుక్తత్వాదితిచేత్ । మైవం । సంసాగరప్రయోజనస్యాత్రాభావాత్ । పశునియోక్తుం యూవః సంస్కరియతే । తచ్చనియోజనమితరేషు దశసు యూపేష్వస్తి । నత్వేకాదశ ఉపశయే । తథాచ తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం “సవ్వేనా అన్యేయూపాన్య పశుమన్తౌఽథో పశయ ఏవావశుః” ఇతి । పరివృత్యాది సంసాగరాభావేఽపి అమన్త్రకఢేదవాదయః కేచిద్భగ్నాః తత్రవాచనికా విద్యునై । తావతా అత్వేన సాదృశ్యేన గౌణీతత్ర యూపా క్తిః । తస్మాన్నయూవశబ్దో ధర్మానతిదిశతి । ఏతద్విచారద్వయం స్థేయ వేదిముద్ధస్తీత్యేతస్మిన్ననువాకే ద్రష్టవ్యం ।

॥ అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“స్యాదేకాదశినేదైత్యై తస్మాత్సాధ్యోఽస్తుపూర్వవత్ ।

రశ నాద్యయసాత్యత్వ విశేషాల్లిక్ష్ణతోన్వయః” ॥ ఇతి ॥

ఏకాదశినాన్య పశవ ఎవమామ్నాయనై “అగ్నేయన్య కృష్ణగ్రీవః ౧ సారస్వతీమేషీ ౨ బ్రుహస్పత్యుః ౩ పాష్ణశ్శ్యూహః ౪ శితిప్తయో బార్హస్పత్యుః ౫ శిలోష్ఠివైశ్వదేవ ౬ విష్ణోర్విరుణో ౭ మారుతల్లకల్త్వామరా విష్ణోర్విరుణో హి తో ౮ ఽథోరామన్వవిత్ ౧౦ వారుణగిపెత్వః ౧౧” ఇతి । యద్యప్యశ్వమే ధప్రకరణే ఎతేపరితాః తథాపి జ్యోతిష్టామ ప్రకరణేప్యేతే విధీయన్తై । “హైవాగ్నేయేన వాపయతి మిథునగ్ సారస్వత్యా కరోతిరేతః సామ్యేన దధాతి ప్రజనయతిపాష్ణేన” ఇత్యాది నా । తేష్యేకాదశినేషు దైత్యైదగ్నిషోమీయా ద్విధ్యవ్రాతీదేశః స్యాత్ । కుతః । అగ్నిషోమీయస్య పశు ప్రకృతిత్వేన పూర్వాధికరణే నిర్ణేతత్వాదితిచేత్ । మైవం । సాత్యరశవిశేషలిక్ష్ణ దర్శనాత్ । సుత్యాకాతేభవస్సేత్య స్సవనీయగి పశుః । తత్ర చోదకప్రాప్తా రశనైకా వాచకీ ద్వితీయా । ఎతచ్చ తృతీయనిర్ణేతంతదేతద్రశ నాద్యయ మగ్నిషోమీయపశౌ అనన్యవాత్ సవనీయస్య విశేషలిక్ష్ణమేకం సుత్యాకాలీనత్వం ద్వితీయచ ద్వేలిక్ష్ణ ఏకాదశినేషుదృశ్యేతే । తత్రేదమా

మూయితే “ద్వేద్వే రశనే ఆదాయ ద్వాభ్యాంద్వాభ్యాం రశనాభ్యా
మేకైకం యూపం పరివ్యయతి” ఇతి । సుత్యాకాలీనత్వం చ తేవ్యస్తే । ఆత
స్సోత్పథర్థాతిదేశః॥ ॥నవమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“కృష్ణగ్రీవావికనోహ ఊహూవాస్యనపూర్వవత్ ।

‘దేవత్విన్నగణస్యాత ఊహూబహ్వభిధిత్సయా”॥ఇతి॥

యూపై కాదశీన్యా మిగ్నూదిదేవతాకాగి పశవఆత్మాతాః “మై
వాగ్నైయేన నావయతి మిథునగ్ సారస్వత్యా కరోతిరేత స్సోమ్యేన దధా
తిప్రజనయతి పౌష్టేన” ఇత్యాదినా । తేదస్య నామభి రస్యత్రాత్మాత్మాః
“ఆగ్నైయః కృష్ణగ్రీవ స్సారస్వతీమేషీ బభ్రుస్సోమ్యుగి హిష్టశ్శ్యామః”
ఇత్యాదినా । తత్రావైకవచనా న్తస్య ‘మేధపతిశబ్దస్య ఆదిత్యేష్వివమో
హ ఇతిశేత్ । మైవం । వైపమ్యాత్ ఆదిత్యగణస్య తత్రదేవత్వం । ఇహ
త్యేకైకస్య పృథగ్దేవత్వం । అతో బహూః దేవానభిధాతుం బహువచ
నాన్తత్వమూహనీయం॥ ॥ఏకాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

“ఏకాదశీనకం తన్త్రం వసాహూమైధభిన్నతా ।

‘తన్త్రంశక్యన్వతోభేదస్య ప్రధానార్థార్పభేదతః”॥ఇతి॥

ఏకాదశీనేహ్విగ్నైయ సారస్వత సౌమ్యాదిపశుషు వసాహూమ
స్య సహకర్తుం శక్యత్వాత్ తన్త్రమితి ప్రాప్తేబ్రూమః । దేవతాభేదేన
ప్రధాన భేదాత్ తత్తద్యాజ్యార్థ ర్థాన్తకాలానాం భిన్నత్వేనానుష్ఠాన
యాగపద్యానుభవాద్భేదః॥ ॥అత్రైవాస్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“యూపై కాదశీనీయూపాహుతిభేదోఽథతన్త్రితా ।

సామీప్యభేదాదాద్యోఽన్త్యసామీప్యందృష్టిగంయతః”॥ఇతి॥

యూపై కాదశీన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతిష్ఠాపంభి
ద్యతే । కుతః । యూపస్యాన్తికే ఆగ్నింమథిత్యా యూపాహుతింజుహూ
తీతి తద్విధానాత్ సామీప్యానాభ్యు భేదాదితిప్రాప్తేబ్రూమః । నతాపదత్వ
న్తసామీప్యం సంభవతి యూపదాహప్రసక్త్యాత్ । అతోయావతా వ్యవధా

నేన యూపాద్యష్టిగోచరా భవన్తితావతాదేశస్య సమీపత్వ మభ్యుపేత
వ్యం । తథాసతి దేవైక్యా సంభవాదాహుతే స్తన్త్రితా॥

॥ తత్తైన్రివచతుర్థపాదేచిన్వితం॥ ॥

“కిమైకాదశి నేష్యస్య కుమ్భ్యాదేభిఃస్సతా న కా॥

అసన్దేహోయ భేదోస్తు లిక్తాదేనాన్యసిద్ధ్యతి” ॥ ఇతి॥

భిన్నదేవతాకేష్యై కాదశి నేషు పశుషు ఏక కుమ్భిపాదే సమీకరణం
కాండేవతాం ప్రత్యుపాకృతస్య పశోస్సున్నస్థి ఇతిసన్దేహేనప్రధానం స
జ్ఞీర్యేత । తస్మాత్తుంభ్యాదే రావాపఇతి చేత్ । మైవం । చిహ్నుకరణ
మాత్రేణ సద్దేహోపగమసిద్ధౌ లాఘవాత్తస్మాదతత్తన్త్రితా॥

॥ తత్తైన్రివాన్యచ్చిన్వితం॥ ॥

“తత్తన్త్రీహేయముత సో చిహ్నం నాస్తికసాన్వతః॥

హేయం సోప్రతిపత్తిత్వాత్ సాజ్ఞా ర్యేణాప్యదోషతః” ॥ ఇతి॥

ఏకాదశిసేషు కుమ్భ్యాదేర్వత్తన్త్రీం శీలేతం తత్పరిత్యాజ్యం అ
క్తానామివపసానాం చిహ్నుకరణానన్వవేన సాజ్ఞార్యప్రసక్తాదితి చేత్ ।
మైవం । వసాహూమస్య ప్రతిపత్తికర్తృత్వేన ద్రవ్యంప్రత్యపి ప్రయోజక
త్వాభావేన తన్త్రీన్యత్రపణార్థం కుమ్భిభేదా ప్రయోజకత్వస్య దూరాపే
తత్వాత్ । నచాత్ర ద్రవ్యసాజ్ఞార్యం దోహయభవతి । వ్యవస్థాపక ప్రమాణా
భావాత్ । నను తత్తద్దేవతావిషయక యాజ్ఞార్థరాప్తయైషుభి న్నాహూ
మ్యా పూర్వంశీలేతాః । బాధం । తత్తేవ అర్ధర్వా దై తద్దూయతాం । కి
మాయాతం ద్రవ్యసాజ్ఞార్యే । తస్మాత్తుంభ్యాదే స్తన్త్రీం సత్యాజ్యం ।
ఇనంపటం “ప్రజాపతిఃప్రజా అపృజత ” ఇత్యస్మిన్ననువాకే ద్రవ్యవ్యం॥

॥ ద్విలీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్వితం॥ ॥

“పర్యగ్నికృతంపాత్నీ వతముత్సృజ్యత ఇత్యసా॥

యాగోగుణోవాయాగస్సాన్య దన్యయావ్యవధానతః॥

ప్రత్యభిజ్ఞానమాలభ్య మనూయోత్సర్గశబ్దతః॥

గుణంపర్యగ్నికృత్యాఖ్యం వత్సృత్తరనివృత్తయే॥

సమస్తాపరిసఙ్ఖ్యాత చోదనాత్మ్యగ్నిభోవతి.

పర్యగ్నికరణాంత్యా రీతిస్కస్తాపకారతః” ॥ ఇతి ॥

“త్వాప్యగ్ని పాత్నీవతములభేత ” ఇతి ప్రకృత్యేద మామూతం
 “పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతములభేత ” ఇతి । తత్ర పర్యగ్నికృతశబ్దేన
 సంస్కృతస్య పశుద్రవ్యస్య పాత్నీవతశబ్దేన పాత్నీవత్సానుక దేవతా
 సమస్తస్య చ ప్రతీయమానత్వాదయం యాగవిధిః । ఏవం సతి పర్యగ్ని
 కృతపాత్నీవత శబ్దయో రవ్యవహితా న్యయోలభ్యతే । సిద్ధా నైశు ప
 ర్యగ్నికృత ముత్పజుఃత్వస్వయం వాఙ్మతి । తదావ్యవహితాన్వయో
 దుర్వారః । తస్మాద్వాద్యవ్య పశువద్యాగవిధిరితి ప్రాప్తైబ్రూమః । అ
 నారభ్యాభేతత్వాన్నాస్తి వాయవ్యే ప్రకృత ప్రత్యభిజ్ఞా । ఇహత్వాంలభ్య
 త్వేన ప్రకృతం పశుం పాత్నీవద్భుజేన ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । తమనూద్యపర్య
 గ్నికృత శబ్దాన్వితే నోత్పజుః త్యాఖ్యాతేన పర్యగ్నికరణాభ్యా నుబోవి
 ధీయతే । న చ ప్రకృతిగతస్య పర్యగ్నికరణస్య ఏకృతౌ చోదనేన ప్రాప్త
 త్యాననర్థ కోఽయం విధిరితి వాచ్యం । ఉపరితనాక్షా సమస్తైర్వేదిప్ర
 యోజనాత్ । నచైవం సతపరిసఙ్ఖ్యా స్యాత్ । సాచదోషత్రయచష్టాస్వా
 ర్థత్యాగోఽన్యార్థస్వీకారః ప్రాప్తబాధశ్చేలి త్రయోదోషాః । పర్యగ్ని
 కరణ వాక్యేస్వాగ్ధో విధిస్త్యజ్యేత । అన్యార్థోనిషేధస్వీకర్యేత । చోద
 కప్రాప్తాన్యపరితనాక్షానిబాధ్యేరకా మైవం । పర్యగ్నికరణోత్తరభావిన్య
 జ్ఞాని నానుష్ఠేయానీత్యస్యాది పరిసఙ్ఖ్యాయా అనర్థికానాత్ కథం తహి
 తన్నివృత్తిః । అర్థికితి బ్రూమః । చోదకప్రవృత్తైః ప్రాగేవాయంవిధిః ప్రవ
 ర్తతే । ప్రత్యక్షోపదేశస్య శీఘ్రబుద్ధిజనకతయా కల్పాలిదేశాత్ప్రబలత్వా
 త్ । తథా సతి ఉపదిష్టైరేవాఽంగైః నిరాకాంతాయాం ఏకృతౌ చోద
 కస్యాప్రవృత్త్యై వోపరితనాన్యజ్ఞాని సప్రాప్యవై । నచాసేన న్యాయేన పర్య
 గ్నికరణాత్ ప్రాచీనానామప్యప్రాప్తిరితి వాచ్యం । విధీయమానస్య పర్య
 గ్నికరణస్య నూతనత్వేనతి ఉపకారకల్పనాపత్యాప్రకృతౌ యత్క్యస్తా

పకారం పర్యగ్నికరణం తదవస్థాపన్నవ్యైవాత్ర పథేయత్వాత్ । ప్రకృ
తౌచప్రాచీనాక్లానస్తర భావిత్వేనపవోపకారస్త్వైవైతి । అత్రాపితాద్య
శవ్యైవ విధానాత్ పర్యగ్నికరణావ్రాజగీతి సిన్ధ్యతి । ఏవంచసతి ఉన్న
జలీత్యాఖ్యాతేన యథోక్తపర్యగ్నికరణవిధౌ అర్థసిద్ధి రుపరితనాన్వౌత్స
ర్గౌ ధాతునాఽనూచ్యతే । తదేవమత్రగుణ విధిః॥

॥ సవమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్దితం॥ ॥

“ఆజ్యేనశేషమిత్యక్తా ద్రవ్యప్రసాదిధర్మవేత్ ।

కర్తాన్యద్వాఽగ్రిమస్త్యాగ శ్చేషసంస్థాపనోక్తిభిః॥

అగ్నిరీత్యాసమాప్తత్వా ద్వైవతోక్త్యనుపర్తనాత్ ।

సామ్యాచ్ఛేషాసంస్థితిస్తు యోగఆలంభనాదతి” ॥ ఇతి॥

“త్యాగస్సిపాత్నీవతమాలభేత” ఇతిప్రకృత్య “పర్యగ్నికృతంపా
త్నీవతమస్మజతి” ॥ ఇతిశ్రుతం । తత్రపునశ్చూరియతే “ఆజ్యేనశేషగ
సగ్ స్థాపయేత్” ఇతితదిదమాజ్యం పశుద్రవ్యస్యప్రసాదిధర్మవేత్ । మఠః
ఉన్నర్తశేషం సంస్థాపనశబ్దేప్రదవగమాత్ । పర్యగ్నికరణామార్థ్యం పశు
ద్రవ్యస్య త్యాగనుభిధాయ ఆజ్యేనేతి ద్రవ్యాస్తరం పశుస్థానీయం సాధ
నభూత ముపదిశ్య చాదకప్రాప్తముత్తర కాలీనవ్యజాతం తేనద్రవ్యేణ స
మాపనీయమితి విధీయతే ఇతిప్రాప్తైబ్రూహః । పూర్వాధికరణన్యాయేనా
గ్నిరీత్యాపాత్నీవతమాలభేతేతి విహితస్యకర్తృణః సమాప్తినాస్యాత్ శే
షం పశుద్రవ్య త్యాగసక్రయేత తదావిహితోద్రవ్య దేవతాసమన్వయహా
యాగో నానుష్ఠితస్యాత్ । తతోదేవతాముద్దిశ్య త్యాగోఽవశ్యంకర్తవ్యః ।
తథాసతి పశుసాధనశ్చేయాగేముఖ్యేనపశునైవసాధితే పశుద్రవ్యేణవిధిః । దే
వతోద్దేశత్యాగస్య చాత్పత్తివాక్యేనైవ సిద్ధత్వాత్ పర్యగ్నికరణాత్పర్
వాక్యేనాగ్నిరీతిర్విధాపనీయ శేషోనకోప్యస్తి । తస్మాదాజ్యవాక్యేనకర్తా
స్తరం విధీయతే దేవతాతు పాత్నీవత శబ్దస్యానువృత్త్యా లభ్యతేకర్తా
స్తరస్యాపి శేషత్వముపచర్యేత పశ్వాజ్యద్రవ్యకయోగి పూర్వోత్తరకర్త

శ్రీంశ్రీ

వేదాంతప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు. ౧౦౦ - ఛారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు విద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఛారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి వంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే వారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన పిమ్మట పనితరంబించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి అపుస్తకముకావలయునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలు బి. ప.

గారి సహాయముచేతను.

రూ. అ. పై.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, చల్లపల్లి రంగయ్యపంతులువారు డిప్టి ఫ్రంట్ }
మునసఫ్ గారు బరంపురం-చందా ౧కి ౨ సం॥ములది }

౧౦ ౪ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, సుసుల సూర్యనారాయణశాస్త్రిలవారు }
మునసఫ్ కోటూర్ స్టేజర్ బరంపురం - చందా ౧కి }
౨ సం॥ ములది. }

౧౦ ౪ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, యింగువ పట్టాభిరామశాస్త్రిలువారు }
నెల్లూరిజిల్లా, వొంగవోలు. }

౫ ౦ ౦

రెండవవత్సరం బాబతు జమఅయిన పైకము.

శ్రీ॥ ఉ, గోపాలాచార్యులవారు, సబాడి నేట్ జడ్జి గారి }
కోటూర్ క్లెరుక్, బెంగుళూరు. }

౩ ౬ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాదె జగన్నాథరావుగారు కృష్ణా డిప్టి }
స్టూ నూజవీడు. }

౩ ౦ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, దేవరకొండ సుబ్బరామయ్యగారు, }
మద్రాస్. }

౩ ౦ ౦

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పేరినరసింహం పేరి విస్సయ్యగారు, }
కోటూర్ స్టేజర్లు, అమలాపురం. }

౩ ౬ ౦

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజేందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కువైనది - అద్వాక్ సుమాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబకు పోట్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాశయుగ నడువచాలదు. గనుక అందరును రయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అద్వాక్ సుబాబకు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంచికలకు రు ౪ - ౦ - ౦ పోట్టేజిలకాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦ లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబకు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా అర్హ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యల నాల్గులకాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిపుడే సంచికలకు వెల ఆరణాలచొప్పునను పిమ్మ ట నెలనెలకు అయ్యె సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోట్టేజినెలపు వారే ఇవ్వవలసినది, అద్వాక్ సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చేదముగాని ఇవ్వదు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అద్వాక్ సు ముజరా దొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయిండ్లు సంచికలను పోగొట్టుకొని పాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అచ్చేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒక పుస్తకమంత యును పూణాముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పు స్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండేసంచి కలను బాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకు పంపించవలసి నది, పోట్టేజివనైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారల్లు దానినిగూడ పం పించవలయును, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవ త్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩-౬-౦ లను పంపినవారిపేరు ప్రకటిం పబడినదిగదా, వారికి ఇటీవల సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానాచేయబడు చున్నయిది. తత్తివచ్చువారినిగూడ ఆలాగే పంపించగోరెను సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦సం॥
బొంబాయి-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
విజంట్.

అమి.

ఓం తత్ సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిశా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిశా

ప్రకటకర్తా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౭.

చన్నపట్టణం

ఆదికలానిధిముద్రాయస్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౯౦౦.

నాగి పాత్నివదాఖ్యానా దేవతాయా ఏకత్వేనావ్యవహితానుష్ఠానే
న చోపక్రమోపసంహారసదృశత్వాత్ సంస్థితీక్రియయా చాలంభననివాహ
పాదివద్యాగో విలక్ష్యతే । లిబ్బత్వయశ్చసూర్యభావనామభిధత్తై । త
స్మాదాజ్య ద్రవ్యకం పాత్నివదైవతాకం శేషవత్పశుయాగ సమనస్తరో
త్తరభావికమ్నాన్తరమత్ర విధీయతే ఏతదుభయం “ ఇన్ద్రగిరివత్నియా
మనుమయా జయత్ ” ఇత్యనువాకేద్రవ్యవ్యం॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్దితం॥ ॥

“ అస్త్రాహుతిశ్చరాసామ్యే నాస్తివాపశుపాకరణః ।

వికృతిత్వాదస్త్రై మైవమనివృత్తైఃపురోధితే ” ॥ ఇతి॥

తృతీయసవనే యేసామ్యవర్వాదయస్తైషు హవిషగ్భాదాహ్వనం పు
నగ్గర్తవ్యం । పశ్యర్థమాహాతాయాస్తీస్యాగ్గ పశుపాకే నిష్పన్నే సతి
నివృత్త త్యాదితి చేత్ । మైవం । ప్రకృతౌ పత్నిసంయాజేభ్య ఉర్ధ్వంహ
విష్కృత్య పత్నాన్విఉక్థానం వాక్యేనవిహితం పశావపి తత్యసూర్యం నివృ
త్యభావాత్ । తస్మాత్ తతాగ్లీనేషు సామ్యవర్వాదిషు నాస్తిపునరా
హ్వనం । ఏతచ్చ “ ఘ్నున్దివా ఏతత్సేమం ” ఇత్యనువాకే ద్రవ్యవ్యం॥

॥ పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్దితం॥ ॥

“ ఉక్థ్యోతగ్గోషేషాడశీ నోత్యోష్యేతోత్యవ్యతేఽథవా ।

స్తోత్రకాలాయనోతగ్గోషాఽపూర్వవత్ పోడశీగ్రహే॥

గ్రహంపరాశ్చముక్త్యేభ్య ఇత్యగ్గోడశీత్యభాసనాత్ ।

నస్తోత్రేగ్రహఉత్కృష్టే స్తోత్రకాలగ్రవబాధ్యతామ్ ” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామే పోడశీగ్రహం ప్రకృత్యశ్రూయతే “ గంపరాశ్చముక్త్యే
భ్యో నిగృహ్ణోతి ” ఇతి । తృతీయసవనే సూర్యాస్తమయాత్ ప్రాగేవ ఉ
క్త్యగ్రహోస్త్రయోగ్యవ్యవై । తేభ్యోఽపరస్తాదయం పోడశీనిహితం । యది
కదాచిదైవా చుక్త్యగ్రహో అస్తమయా దూర్ధ్వముత్కృష్టైర్గ తదా
తదూర్ధ్వం విహితస్యాపి పోడశీగ్రహస్య నాస్త్యుత్కృష్టః । కుతః । సూర్య
న్యాదేన కాలస్యానుసరణీయత్వాత్ । కాలోప్యేవమామూతః “ సమయా
విషితే సూర్యే పోడశీనః స్తోత్రముపాకరోతి ” ఇతి । సమయోస్తమయ
స్తంప్రాప్తే సూర్యోస్తోత్రప్రారంభకాలః । సోయముత్కృష్టే సతివా

ధ్యతే । తచ్చాయుక్తం । పూర్వత్రాగ్నిహూతస్య స్వకాల మబాధితు
మేవేష్ట మధ్యేఽనుస్థానా శ్రీకారాదిత్రాపైబ్రూమః । పరాఞ్చమితశబ్ద
నోఽన్యేభ్య ఉత్తరకాల షోడశిగ్రహాం త్వేన విధీయతే । తతోముఖ్యస్య గ్ర
హస్యకాల మబాధితుం ఉపసర్జనస్య స్తోత్రస్యకాలంబాధిత్యా సస్తోత్రగ్ర
హ ఉత్తరస్త్వవ్యః॥ దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదేచిన్వితం॥

“వికృతాప్రకృతావాస్యాత్ షోడశ్యతగ్నతోఽగ్నిమహీ

అమరుద్ధేనవాక్యేనా నుత్కృష్టాత్ ప్రకృతావసా” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామప్రకరణేశూయతే “యవపం విద్వాషోడశినం గృ
హ్లాతి” ఇతి । సోఽయం షోడశిగ్రహాం వికృతా నివశతే । కుతః । ప్రబ
లేనవాక్యేన తస్య గ్రహస్యప్రకరణాదుత్కృప్య మాణత్వాత్ । ఉత్తరేఽ
హని ద్విరాత్రస్య గృహ్యతే హధ్యమేఽహని త్రిరాత్రస్యేతిహివాక్యం । ద్వి
రాత్రాదీనాఞ్చ వికృతీత్వం ప్రసిద్ధం । అత్యప్రకరణం బాధిత్యా వికృతాని
వేశఇతిప్రాపైబ్రూమః । “అవ్యగ్నిష్టోమే రాజస్యస్య గృహ్లాయాత్” ఇ
త్యన్యద్వాక్యమస్తి । తేనప్రప్రతి భూతేఽగ్నిష్టోమే నివశతే । నచాత్రప్రక
రణబాధః । అగ్నిష్టోమస్య జ్యోతిష్టామావానర సంస్థానూపత్వేన త
తోఽనన్యత్ । నచైవంసతి చూదకేచైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రాప్తత్వా
త్పునర్విధివాక్యం వ్యర్థమితి తదానీయం । అహర్విశేషసమృద్ధాయ రా
జన్యాది నిమిత్తైరైరపేక్ష్యాయ వా తదుపపత్తేః । తస్మాత్ప్రకృతానివేశః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్వితం॥

“ఉక్థ్యాగ్రహణతస్సస్యా త్తేవలాగ్రయణాదుత ।

అన్యఉత్తర్యయాదన్య ఉక్థ్యోధ్వత్వవిధిత్వతః” ॥ ఇతి॥

సపూర్వోక్తష్టోడశీ వసనన్వయబలేన ఉక్థ్యపాత్రాదాగ్రయణపా
త్రాచ్చగ్రహీతవ్యః “ఉక్థ్యాగ్రహణత్వోపేక్షాని” ఇత్యేవంవాక్యం ।
“అగ్రయణాన్యస్థానియే” ఇతిద్వితీయంవాక్యం । తతోచ్యతే అగ్ర
యణపాత్రాదేవగ్రహీతవ్యః కుతః । ఉక్థ్యవాక్యస్యోత్తరకాలవిధివరత్వాత్
“తంపరాఞ్చ ముక్థ్యానిగృహ్లాణి” ఇత్యోర్ధ్వకాల వాచినః పరాకృబ్ధస్యప్ర
యోగాత్ । తతోనోభయ స్సాక్ష్యహణం॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్వితం॥

“సవనేషుత్పరీయేవా సత్రయోక్త్యాభవేత్త్రిషు ।

ద్వేన్దిత్వాత్పతీయస్య విధిస్తత్రైవగృహ్యతే” ॥ ఇతి॥

సమూహ్యోక్త మ్మోడశీగ్రహస్త్రిమ సువనేషు భవతి కుతః । సవన
త్రయస్యోక్తత్వాత్ మోడశీసంప్రకృత్యామాయతే । ప్రతస్సవనే గ్రా
హ్యామాధ్యక్షిసవనే గ్రాహ్యస్త్వీయసవనే గ్రాహ్యతే । నైతన్య
త్వం । సవనద్వయస్యార్థవాదత్వేన తృతీయసవనస్యోక్తత్వాత్ । అశవస
వాక్యశేషే సవనద్వయం సైత్యోత్పతీయసవనం విధీయతే । యత్ప్రక
సవన ఇత్యాదినా సవనద్వయే వజ్రపాతవోపదేశిన్యోగీయసవనే
గ్రాహ్యానసర్వేషు సువనేషు గృహ్యంతే ప్రశంసాపూర్వకం విహితం
తస్మాత్తృతీయసవన ఏవమోడశీగ్రహః ॥ పునరప్యన్యత్తైర్వేదవిత్తైః ॥

“అగ్నిష్టామోక్త్యసమ్మన్థీ మోడశ్యస్తుతశస్త్రకః ।

తమ్మన్థోఽవాగ్నిమన్తప్రాప్తస్త్రాసంస్థామబాధత్యుం ॥

స్తోత్రంభవత్త్యేకవింశం హరివన్మన్యతేతతః ॥

ఇన్యతేహ్యన్యసంస్థాన్వం స్తుతశస్త్రయతస్తనః” ఇతి ॥

మోడశీసం ప్రకృత్యామాయతే “అప్యగ్నిష్టామే కాశన్యస్య గృహ్యో
యాదప్యన్థ్యేగ్రాహ్యః” ఇతి । సోఽయమగ్నిష్టామోక్త్య సంస్థయోర్వి
హితః మోడశీగ్రహః స్తుతశస్త్రవర్జితో భవతుమర్హతి । అన్యథాశ్చదియా
భ్యాం స్తుతశస్త్రాభ్యాంక్రతు సమాప్తామోడశీ సంస్థాన్వం ప్రసజ్యేత । అ
గ్నిష్టామసంస్థాత్వ ముక్త్యసంస్థాత్వంచ బాధ్యతాశస్యమ్మన్థీ సమాప్తభా
నాదితి ప్రాప్తైబ్రూహుః । “ఏకవింశశ్చోస్తోత్రం భవతివత్ప్రత్యై” “హరి
వన్మన్యతే” ఇతి । మోడశీని ప్రత్యక్షవిధినా స్తుతశస్త్రే విహితేతిభిన్య “గ్ర
హంవాగృహీత్వా చమసం వోషీయ స్తోత్రముపాకరోతి” । గ్రహగ్రహ
ణ చమసోన్నయన యో స్తత్ర సమీ త్త్వంశ్రుతం । నహి సతి నమిత్తేనైమి
త్తికం త్యక్తుంశక్యం । తస్మాత్ సూర్యసంస్థాత్వహాని మన్యసంస్థాన్వ
చ్ఛాభ్యుపేత్యస్తుతశస్త్రయతస్తనం ద్రష్టవ్యం ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాద్ధిప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాతశే షష్ఠచత్వారింశోఽనువాకః ॥

అ ధ్య తై త్తి రీ య స ం హి తా .

ఓమ్ ॥ యస్తేహ్యదాక్షిణ్యో హన్యమానో వాన్యదం మన్యోజో
హవీమి । జాతవేదో యశో అస్మిన్మధేహి ప్రజాభిరగ్నా అమృతత్వం

శ్యాం । యస్మైత్వగ్ సుకృతే జాతవేద ఉ లూకమగ్నై కృణవస్సౌన్యసం ।
అశ్వినగ్ సపుత్రణం వీరవత్తం గోమన్తగ్ రయినశతేస్వస్తి । త్వేసు
పుత్ర శవసో వృతక కామ కాతయః । నత్వామిద్రాగ్ రిచ్యతే । ఉక్త ఉ
క్త సోమ భిష్టం మమార నీథే నీథే మమవానం ॥ ౧ ॥

సుతానః । యదగ్ సచాధ్య పితరం న పుత్రాస్సమానదత్తౌ అవసే
హవనై । అగ్నే రసేన తేజసా జాతవేదో విరోచనై । రత్యోహోమీవ
చాతనః । అహో అస్వచారిచగ్ రసేన సమసృక్ష్మహి । శయస్వాగ్ అగ్నై
ఆగమంతమా సగ్ సృజ వర్చసా । వసుర్వసు వని ర్నికమస్యగ్నై విభావ
సుః । స్వామితే సుమతావపి । త్వామగ్నై వసుపతిం వసూనా మభిప్ర
మన్తే ॥ ౨ ॥

అధ్వరేషు రాజాః । త్వయావాజం వాజయన్తో జయేమాభిష్యామ
పుష్పతి ర్మర్త్యానామ్ । త్వామగ్నై వాజసా తమం విప్రావర్ధన్ వి సుశ్మ
తం । ససో రాస్వసువీర్యమ్ । ఆ యం నో అగ్నిర్వరివ్య కృణోత్వయం
మృధ్య పుర ఏతుప్రభిన్తా । ఆయగ్ శక్రూన్తయశు జహృహాహో యం
వాజం జయశు వాజసాతో । అగ్నినాగ్ని సమధ్యతేకవి ర్మహ వత్రిన్య
హా । హవ్యవాఙ్మహ్వస్యః । త్వగ్ వ్యాగ్నై అగ్నినా విప్రా విప్రేణ స
న్నతా । సఖా సఖ్యా సమధ్యసే । ఉదగ్నై శుచయస్తవ విజ్యోతిమా ॥ ౩ ॥

శుశువానం మన్తే హ్యగ్నై చమన్తశః ॥

అదదేవాచస్పతీయ ఉపయామగ్మహితో ౭స్యాహాయో అయంచాం
యావాం ప్రాతర్యజా ఆయం వేనప్రం వ్రత్నా యేదేవాన్ప్రిగ్ శమ

పయామ గృహీతోఽసి మూర్ధానం వధుశ్చేష్టాగ్నిం ఓ మాసా మరు
త్వంత మిన్ద్రే మరుత్వో మరుత్వోత్తమా త్తహా కదా నామ మవధే భి
ర్హిరణ్యపాణిగ్ సుశమ్మా బృహస్పతి ర్హరణ్యగ్ని ఉత్తిష్టం తరణిరా
ప్యాయ స్వయమై యజ్ఞోత్పతిం ప్రయాసాయ చిత్త మాత్రిస్త్వేమ
సావి సర్వస్య సహ నైజోహ ఉరుత్యం ధాతోరుగ్ హియస్తావ ప
త్వత్సారిగ్ శత్ ॥౪౬॥

నాచగి ప్రాణాయత్వా ఉపయామగృహీతోఽస్య సా నాయత్వా
ఆవామో నాయవే సజోహభ్యాం త్వా ఆయవ్యతాయభ్యాం త్వా
యావామ స్వభ్యాం మా ధ్వ భ్యాం త్వా ప్రాతయజ్ఞావశ్యభ్యాం త్వా
అయం వేనః శణ్డాయత్వేష తే యోసి ర్విరతాంపాహితం మరాయ
త్వేషతే యోసి ప్రజాగి పాహి యే దేవాస్త్రిగ్ శదాగ్రయణోఽసి
విశ్వేభ్యస్తావ దేవేభ్యః ఉపయామ గృహీతోఽసిష్టాయ మూర్ధాన
వగ్మయత్వా వైశ్వానరాయ వధుశ్చనగ్ సర్వః ఇన్ద్రాగ్నిష్టాగ్ని
భ్యాం త్వా ఓమాసా విశ్వేభ్యస్తావ దేవేభ్యః మరుత్వంతం ప్రేషేష్టా
య మరుత్వతే సహా ద్వే మహేష్టాయత్వా కదాచనాగి త్యేభ్యస్తావ
కదాచన స్తరివస్వ ఆదిత్యః ఇన్ద్రగ్ శుచిరపః వామంత్రే దేవా
య త్వా సవిత్రే సుశమ్మా విశ్వేభ్యస్తావ దేవేభ్యః అగ్న ఆయాగ్
ప్రగ్మయ త్వా తేజస్వతే ఉత్తిష్ట సిష్టాయ త్వోజస్వతే తరణి
స్సూర్యాయత్వా భాజస్వతే ఆతిథాద్యావడిష్టాయ త్వా హోడశి
నే ఉరుమాయమై యద్దేవాముమగ్ని అగ్నో విష్ణో ముముక్షం

పరావైపజ్జ్యః । దేవావైయదేవాప్రజ్జ్యః । పరావై సవాచం । భూ
మిర్వ్యతి పృష్ఠజాపతి ప్యుత్సుభ్యః । భూమిరాదిత్యోవై । అగ్ని
హూత్ర మాదిత్యోవై । భూమిలేక స్స లేక స్స లేకః । పస్త్యా సుప్త్య
తం । త్వమగ్నే సుప్త్యతిం । యస్త్యా విరోచనె । త్వమగ్నే విచర్షణే॥

అదదే యేదేవా మహానుస్తిష్ఠ త్వర్విస్య సస్తు చర్మిత్రాశ్చతుర్థప
జ్జ్యశతే॥ ॥ అదదేపజ్జ్యోతిషా॥ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాతకే షట్చ
త్వారింశోఽనువాకః॥*

చతుర్థప్రపాతకస్సమ్మూర్త్యః.

అథభాష్యమ్.

పశ్యచత్వారింశేఽనువాకే సోమయాగస్సమాపితః । అథాస్యప్రపా
తకస్య షట్చత్వారింశాభ్యాన్విమేఽనువాకే శామ్యేష్టియాజ్యా ఉచ్యతే ।
ఇష్టికాణ్డే ద్విపామిషాకాచిదిష్టిరేవమామూయతే ॥ అగ్నేయేపుత్రవతేపు
రోడాశమస్తాకపాలం నివహేద్ద్వాయ పుత్రిణేపురోడాశమేకాదశకపా
లంప్రజాకామోఽగ్నిరేవాస్తైప్రజాంప్రజనయతివృధామిన్ద్రగిప్రయచ్ఛతి”

(సం-౨కా|౨ప్ర౪౬) ఇతి । వృధాంపుత్రపాత్రహపేణాభివృద్ధియక్తాం త
త్రాగ్నేయే పురోఽనువాక్యామాహ “యస్త్యాహృదాకీరిణా మన్యమానో
మర్త్యం వర్త్యోజోహవీమి । జాతవేదోయశో అస్మానుధేహి ప్రజాభిర
గ్నే ఆమృతశ్శమశ్శామ్” ఇతి హేజాతవేదః యోఽహం మర్త్యస్సకీరి
ణా నుణకీర్తనశీలేన హృదామనసా త్వాం అమర్త్యం మరణరహితం మన్య
మాన ఆహ్వాయామితాదృశేష్వస్తాను పుత్రపాత్రాదిరూపం ప్రజాభిని
ష్పాదితం యశశ్శక్తిం నిధేహి । హేఅగ్నేత్వత్సానాదాదమృతత్వం దేవ
త్వంఽశ్శామ్ ప్రాప్నుయాం । అథయాజ్యామాహ “యస్త్యైత్వగే సుకృతేజా
తవేదఉలోకమగ్నేకృణవస్సోన్యనం । అశ్వినగే సుపుత్రిణం వీరవస్తం గోమస్త
గోరయిం నశతేస్వస్తి” ఇతి । శోభనంకర్తృకరోతితి సుకృతజాతం జగ
ద్వేత్తితి జాతవేదాః । హేజాతవేదోఽగ్నేత్వం సుకృతేయస్తై యజమా

నాయస్యోనం సుఖకరం ఉత్కృష్టం లోకంస్థానం కృణవ్యకరోషి సయజ
మానోరయం ధనం స్వస్తిసశతే సమ్యక్ప్రాప్తోతి । కీదృశంరయంధనం । ఆ
శ్వినంసపుత్రణం వీరవస్తం గౌహస్తం ఆత్మైవ్యపుత్రైశ్శూరభటైగోభి
శ్వసంయుక్తం । విన్ద్రస్యపురోసువాక్యామాహ “ త్వేసుపుత్రశవసో వృ
త్రనాగ్రానుకాతయః । సత్వామిన్ద్రాగ్రతిరిచ్యతే ” ఇతి । త్వేత్వయి శవసో
బలస్యసుపుత్రోసుపుత్రహా సర్వం తే కామాఃభోగాః కామ్యస్తేయా
భిః స్తుతిభిస్తాః కామకాతయః । ఇన్ద్రస్యాతిప్రబలత్వాత్ శవసృపుత్రే
త్వవచయతే । హాశవసృపుత్రేన్ద్ర అస్తదీయస్తతయః త్వయిసుప్తవ
ర్తనైకాచిదపి స్తుతిస్త్యాం నాతిరిచ్యతే । సర్వస్యస్తుతివాక్యస్య త్వయివి
ద్యమానత్వాత్ । ఆథయాజ్ఞామాహ “ ఉక్థ ఉక్థేసోమయాగవత్తీత త్వచ్చస్త్రై ససోమః
నీధే మఘవానగ్మతాసః । యదీగ్ సభాధగపితరంసపుత్రాస్సమానదత్తౌ
అవసేహవనై ” ఇతి । ఉక్థ ఉక్థేసోమయాగవత్తీత త్వచ్చస్త్రై ససోమః
ఇన్ద్రం మమాద హవయామాస । నీయతే ఆహూయతే ఇన్ద్రా । అత్రేతి
నీధోయాగప్రదేశః । సమానదత్తౌస్వతు త్వేషుయజమానేషు కుశలాః ।
సుతాస్సపుత్రస్థానీయాయజమానాః । పితృస్థానీయంమఘవానం । నీధే
నీధేత త్తద్వాగప్రదేశే । అవసేరత్తార్థం । హవనై ఆహూయన్తి । యదీం
సభాధః యస్మాదీదృశ ఆహూతో మఘవావిరోధిషు అసురేషు బాధకా
రీతస్మాదాహ్వయన్తే । పుత్రాగ్ పితరం స పితరమివ । యథాబాలాః అన్యై
స్తాద్యమానాః స్వరత్తార్థం పితరమాహ్వయన్తి తద్యత్ । ఇన్ద్రస్త్వరంవిధ
త్తై “ అగ్నయై రసవతేఽజక్షీరే చరుంసిర్వ్వపేద్యకామయేత రసవాం
త్స్యామిత్వగ్నిమేవ రసవస్తగ్నేస్విన భాగధేయే సౌవధావతి సపవైన
గ్గిరసవస్తంకోతి రసవానేవ భవత్యజక్షీరే భవత్యాగ్నేయీవా పహ
యదజా సాత్మోదేవ రసమవరున్ధే ” (సర్-౨కా. ౨ప్ర. ౪౮) ఇతి । రసవా
క్షీరదధ్యాకరసోపేతః । అజా ఆగ్నేయీ । అజాయాఅగ్నివత్ ప్రజాపతి
ముఖాదుత్పన్నత్వాదాగ్నేయత్వం । సాత్మోదవ్యవధానేన శీఘ్రమిత్వగ్నః
అత్రపురోఽనువాక్యామాహ “ అగ్నేరసేనతేజసా జాతవేదోవిరోహసే ।
రత్నోహోదమీవచాతసః ” ఇతి । హేజాతవేదోఽగ్నే రసేనాస్మాన్యోజ
య । తేజసావిరోచసే విశేషేణ ప్రకాశసే । కీదృశస్త్యం । యాగదేశేర
క్షసాంహస్తా । శరీరేఅమీవస్య అన్తరంగస్య చాతసః వినాశకః । యా

జ్యూమాహ “అపోఅన్యచారిషగ్ రసేనసమస్మత్కృషి । వయస్సాగ్ అగ్న
అగమం తమ్మాసగ్ స్పృజ. వర్చసా ” ఇతి । సోమావభృథే ఉరుగ్ హిరాజా
వరుణశ్చేన్యస్మిన్ననువాకే వ్యాఖ్యాతోఽయం మన్తః । ఇప్త్యన్తరం విధ
త్తే “ అగ్నయేవసుమతే పురోడాశ మస్తాకపాలంఽర్వ పేద్యగికామయేత
వసుమాన్వ్యామిత్యగ్ని మేవ వసుమన్తగ్ స్వేనభాగధేయే సోపధావతి సప
వైనం వసుమన్తంకరోతి వసుమానేవభవతి ” (సం-౨కా|౨|ప్ర|౪౭) ఇతి ।
అత్రపురోసువాక్యామాహ “ వసుర్వసుపతిహికా మస్యగ్నే విభావమః ।
స్యా మతే సుమతావపి ” ఇతి । హే అగ్నేహికం యస్మాత్కారణాత్
త్వంవసుహికానాం వాసితావసుపతిధానపత్నిప్రజాయుక్తశ్చాసే త
స్మాన్వయమపి తే తవసుమతో అనుగ్రహబుద్ధా స్యామలవస్థితా భవేమ ।
యాజ్ఞామాహ “త్వామగ్నే వసుపతిం వసూనామభిప్రమన్తే అధ్వరేషు
రాజా । త్వయావాజం వాజయన్తౌజయేమాభిష్యామ పృథ్వుతీర్తర్వా
నాం ” ఇతి । హేరాజా దీప్తిమన్నగ్నేఅధ్వరేషు యజ్ఞేషు శ్వాం ఆభి
ప్రమన్తే సర్వతల్లప్రకర్షేణ తోషయామి । కీదృశంత్యాం । వసూనాదవసు
పతిం ధనానాం మధ్యేయాని శ్రేష్ఠాని ధనాని తేమామధివతి మిత్యర్థః । వా
జయన్తౌ అన్నమిచ్ఛన్తౌ వయం త్వత్ప్రసాదేన వాజమన్నంజయేమ । విరో
ధినాం మర్త్యనాం మనుష్యాణాం పృథ్వుతీర్మధాని ఆభిష్యామ అభిభ
వతు శక్తాభవేమ । ఇప్త్యన్తరం విధత్తే “ అగ్నయేవాజస్మతే పురోడాశ
మస్తాకపాలం నిర్వపేన్యక్రామే సంయత్తే వాజంవాపవసీర్షతి యస్మ
క్క్రామం జగీవత్యగ్నిగ్నిలువై దేవానాం వాజస్మదగ్నిమేవ వాజస్మతిగ్
స్వేనభాగధేయే సోపధావతి వాజగ్హన్తి వృత్రంజయతి తగ్ సక్రామమ
థో అగ్నిరివ నప్రతిభృషేభవతి ” (సం-౨కా|౨|ప్ర|౪౮) ఇతి । వాజమన్నం
సరత ప్రాప్తోతి వాజస్మత్ । లోకేయధ్ధం జేతుమిచ్ఛుః జయాదూ
ధ్వం వైరిసన్బుధ్ధమన్నం కృత్స్నంసీసేషాతప్రాప్తుమిచ్ఛతిఅతో వాజ
స్మత్ ఇతి విశేషణం యత్తం వాజంధావతి ప్రాప్తోతి తదధ్వం వృత్రంశ
త్రం హన్తి యుధ్ధభృజయతి క్షిప్తాయమగ్నిరివ అన్యేనప్రత్యధ్వే తిరస్క
ర్తుం శక్తౌనభవతి । తత్రపురోసువాక్యామాహ “ త్వామగ్నేవాజసాతమం
విప్రావర్ధన్తి సుప్తుతం । సహోరాస్వసుపీర్యం ” ఇతి । హే అగ్నే త్యాంవి
ప్రాయజమానా వర్ధయన్తి అభి వృద్ధింప్రాపయన్తి । కీదృశం త్యాం । వా

జనాతమం అశిశయేనాన్నప్రచంసుష్టుతంస్తోత్రైహి సుష్టుతం స తా
 దృశస్త్యంనోఅస్మాకం సువీర్యం సుమసామర్థ్యం రాస్వదేహి । యాజ్ఞా
 మాహ “అయంనోఅగ్నివరీవ్యక్తణోత్వయం సృధగ్గపుర పతు ప్రభి
 వ్స్థా । అయగ్ శత్రూణా జయశుజహ్వాహోఽయంవాజం జయతువా
 జసాతౌ” ఇతి । అయమగ్నిః అస్మాకం వరీవ్యపరిచారకం భృత్యవర్గం స
 మ్పాదయతు । వ్యథోవైరిణో విదారయన్మోఽస్మాకం పురతోగచ్ఛతు ।
 జహ్వాహోఽస్మాకం శత్రూణా జయతు । వాజసాతౌఅన్నదాననిమిత్తం
 పరకీయమన్నం జయతు । ఇప్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయేఽగ్నివతే పురోడా
 శమస్తాక పాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్నా వగ్నిమభ్యుద్ధరేయనిధిస్తథా సౌ
 వా పతయోరన్యోఽనిధిస్తథాగోఽన్యస్తా సమృద్ధవన్తౌ యజమానమభిస
 మ్భవత సృ ఈశ్వర ఆర్తిమార్తోర్యవగ్నయేఽగ్నివతే నిర్వపతి భాగధేయే
 నైవైనాశమయతి హోతేమాచ్ఛతి యజమానః” (సం-౨కా.౨౪౪౭౪౮)
 ఇతి । గార్హపత్యాదాహావనీయేఽగ్నింప్రక్షిప్య తత్రాగ్నిహూత్రంపూ
 యతే । తథాసతి యస్య యజమానస్య సస్పృశిః పురుషావిస్తృత్య ఉద్భృ
 త ఆహవనీయాగ్నౌ పునరవ్యవహగ్ని ముపవ్యుద్ధరేయస్సయజమానోఽ
 గ్నియైక్తాగ్నయే నిన్వపేత్తత్ర విశేష్యహూహోఽగ్నినిధిస్తథాగః । విశే
 షేహూహస్త్యనిధిస్తథాగస్తాపుభౌ పరస్పరం సంస్పృశ్యమానౌ యజమా
 నం భక్షయతుమభిలత్య సంభవతః । తతస్సయజమాన ఆర్తిమార్తోరీశ్వరః
 వినాశంప్రాప్తం సంప్రభవతి । తావగ్ని అనయేష్ట్యాశావ్యణః । తత్ర పు
 రోనువాక్యామాహ “అగ్నినాగ్నిస్సమిధ్యతే కవిశ్వుహపతియవా । హ
 వ్యవాజ్ఞుహ్యస్యః” ఇతి । పశ్వాప్రక్షిప్తేనాగ్నినా పూర్వావస్థితోఽ
 గ్నిస్సమ్యక్స్థితోస్తోఽగ్నిర్విశేషజైః కరిత్యాదిభిర్విశిష్టః సుష్టోర్థః । యా
 జ్ఞామాహ “త్వంహ్యగ్నే ఆగ్నినా విప్రో విప్రోనస్తతా । సఖాసఖ్యా
 సమిధ్యసే” ఇతి । హ పూర్వావస్థితాగ్నౌ పశ్వాప్రక్షిప్తేనాగ్నినా
 త్వం సమిధ్యసే । తాదృశస్త్యం బ్రాహ్మణజాణ్యభిమానీ సన్వార్తవర్ణప్రి
 యిశ్చ ఇతరోఽపి తాదృశేవ । ఇప్యన్తరం విధత్తే “అగ్నయేజ్యోతిష్త్వతే
 పురోడాశమస్తాక పాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్ని రుద్భృతోఽహుతేఽగ్నిహూ
 త్ర ఉద్వాదేత్” (సం-౨కా.౨౪౪౭౪౮) ఇతి । యస్యయజమానస్యాగ్ని
 హూత్రార్థ ముద్భృతోఽగ్నిర్హూతుర్నిర్వమేవోపశావ్యతి స పతామి

ప్తినిర్వపేత్ । ఆత్రశాఖాన్తరానుసారిణాంమతం పూర్వపక్ష త్వేమోప
 న్యస్తతి “అవరతదిప్యానుద్భవ్య ఇత్యాహుః” (సం-౨౧|౨ప్ర-
 ౪౬) ఇతి । అప రోఽగ్నిగోమాహవత్యే ప్రదీప్యపూర్వోద్ధరణమను పు
 నరుద్ధరణీయ ఇతి తన్నతం తదిదం దూషయతి “తత్తథానకార్యం య
 ద్భాగధేయ మభిపూర్వ ఉద్ధ్రియతే కిమపరోఽభ్యుద్ధ్రియతే” (సం-
 ౨౧|౨ప్ర-౪౬) ఇతి । అగ్నిహూత్ర మవిర్లక్షణో యద్భాగధే
 యమవిలక్ష్య పూర్వోపహ్నిరుద్భవతః తమేవ భాగ మభిలక్ష్య అపరోప
 హ్నిరికిముద్ధ్రియేత । తదేతదనుచితం । ఇతిశబ్దాహతా । తస్మాత్తత్తథాన
 కార్యంసిద్ధాంతవిధత్తే “తాన్యేవావత్సాణాని సన్నిధాయమన్థేత్” (సం-
 ౨౧|౨ప్ర-౪౬) ఇతి । యాన్యుల్బకానిశాస్త్రాని తాన్యేవాదస్తా దవస్థాప్య
 పూర్వారణీభ్యాం అగ్నిమంథనంపుర్యేత్ । మన్థనేమన్త్ర ముత్పాదయ
 తి “ఇత్యప్రథమంజజ్ఞై అగ్నిస్వాద్యోనేరథి జాతవేదాః । సగాయత్రియా
 త్రిప్టుభాజగత్యాదేవేభ్యోహవ్యంవహతుప్రజానాః” (సం-౨౧|౨ప్ర-౪౬)
 ఇతి । అగ్నిరిపూర్వమితోద్ధకాస్తాదుత్పన్నః ఇదానీమపి స జాతవేదాః
 గాయత్ర్యాదిభిశ్చస్థాభిరనుగృహీతఃస్వాద్యోనేర్దధ కాస్తాదభిజాయతాం
 జాతశ్చ తం తందేవం ప్రజానాదేవేభ్యో హవ్యంవహతు । మంత్రస్యతా
 త్పర్యంవ్యాచక్షే “ఛన్దాభిరేవైసగ్ స్వాద్యోనేరిప్రజనయతి” (సం-౨౧|
 ౨ప్ర-౪౬) ఇతి । నన్యస్త్రిగ్ సిద్ధాంతైఃపి పూర్వపక్షవదపరోఽగ్నిరిప్రసజ్యే
 తేత్యాశఙ్కాహ “ఏషవావసాఽగ్నిరిత్యాహుః” (సం-౨౧|౨ప్ర-౪౬)
 ఇతి । స్యకారణాదుత్పన్నత్వాదేష ఏవపూర్వోఽగ్నిః । సతుభేదోఽస్తీసి
 ధ్ధాన్వితః । తహికి మర్థేయ మిష్టి రిత్యాశఙ్కాహ “జ్యోతిస్త్యా
 లస్యపరాపతిమతి యదగ్నయేజ్యోతిష్టతే నిర్వపతి యదేవాస్యజ్యోతిరి
 పరాపతితం తదేవావరున్ధే” (సం-౨౧|౨ప్ర-౪౬) ఇతి । అస్యపూర్వ
 స్యాగ్నేర్జ్యోతిరేవనినన్తం సత్వగ్నిర్వికసన్తః । తత్రజ్వాలారూపం జ్యోతి
 రిప్త్యోపన్నాద్యతే । ఆత్రయాజ్యాపురోఽన్నవాక్యయోగి ప్రతికండర్యయతి
 “ఉదగ్నేశుచయస్తవవిజ్యోతిషా” ఇతి । ఉదగ్నేశుచయస్తవ శుక్రేతి
 మన్త్రస్త్వమగ్నేరుద్ర ఇత్యనువాకే (సం-౧౧|౩ప్ర-౧౪౬) వ్యాఖ్యా
 తః । విజ్యోతిషా బృహతేత్యయం మన్త్రగ్ కృణుష్యపాజ ఇత్యన్వన్ను
 వాకే (సం-౧౧|౩ప్ర-౧౪౬) వ్యాఖ్యాతః॥

॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“యస్త్యయాజ్ఞాపుత్రవత్యా మిష్టేపుత్రస్యయాగే |
ఆగ్నేఽధరసవద్యాగే వసుర్వసుమతీవ్యతే |
త్యాసుగ్నేనాజస్వద్యాగే హ్యగ్నినాగ్నివతీవ్యతే |
ఉదవిజ్యోతిషేజ్యోతిష్ట్యత్యైత్రవతుర్దశ” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ నవమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్దితం ॥

“జ్యోతిష్టతీభవేన్నోవా దశాద్యుర్ధ్వతలోపతే |

నిమిత్తసత్త్వాత్యన్యనాగ్నిహూత్రార్థోద్భుతవజ్రనాత్” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిహూత్రప్రక్రియాయా మిదమామ్నాతే “అగ్నేయేజ్యోతి
ష్ట్యతే పురోడాశమష్టకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్ని రుద్భృతోఽహుతేఽగ్ని
హూత్ర ఉద్వాయేత్” (సం-౨కా.౨ప్ర.౪౨) ఇతి | ప్రతిదినమగ్నిర్హో
తుంగాహవత్యాదుర్ధ్వత్య ఆహవనీయేఽగ్నిప్రక్షిప్యతే | సోయముద్భృ
తోఽగ్నిగదాచి దహుతే అగ్నిహూత్రే యదిశామ్యేత్తదానీయమి
ష్టిగి ప్రాయశ్చిత్తమత్యర్థః | తత్రదర్శపూర్ణమాసార్థ ముద్భృతస్యావ్యగ్నే
శ్చావై నేయంజ్యోతిష్టతిష్ఠిర్భవేత్ | కుతః | అగ్న్యద్వాసకస్య నిమిత్త
స్య సద్భావాదితిచేత్ | మైవం | అగ్నిహూత్రార్థోద్భుతవైవ్యాగ్నేరు
ద్వాసం తన్నిమిత్తమితి ప్రకరణౌ దవగమ్యతే అనయా చేష్ట్య అగ్ని
హూత్రాయైవాగ్ని పునరుత్పద్యతే | తథాసత్యగ్నిహూత్రస్యే
యమిష్టిస్సానువాయకమక్షంభవతి | అతోఽగ్నిహూత్రార్థోద్భుతోద్వా
తస్యనిమిత్తస్యాభావానైమిత్తీష్టిప్రవర్తతే ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్దితం ॥

“ధార్యోద్వాతేసాస్త్రహేవా సర్వార్థత్వేనవిద్యతే |

గతశ్రీత్వనిమిత్తంత ధృర్వార్థత్వేనవిద్యతే” ॥ ఇతి ॥

“ధార్యోగతశ్రియ ఆహవనీయ ఇతి” గతశ్రీశబ్దార్థతైచ్చివం శ్రూ
యతే “త్రయోవైగతశ్రియశ్శుశ్రువా స్త్రామణీ రాజస్యః” ఇతి | ఔ

ర్వాగౌతమో భారద్వాజఇతి కల్పసూత్రకారః । గతశ్రీభిధార్వమాణస్య
 హవనీయస్య సర్వకర్మార్థత్వై సత్యగ్నిహూతార్థత్వమప్యస్తీతి తదు
 ద్వాతేసాజ్యోతిష్కతీష్టి ర్విద్యత ఇతిచేత్ । మైవం । సహ్యస్యస్యధారణే
 గ్నిహూత్రం నిమిత్తం । కిన్తు గతశ్రీత్వం సర్వకర్మ సముద్ధాయస్యచోదన
 యా కదాచిదప్యచోదితత్వాభ్యువాక్థత్వం శబీతుమప్యశక్యం । గతశ్రీత్వం
 నిమిత్తకృత్యస్థతోఽగ్నిప్రసజ్ఞాత్పర్వ కర్మరూపం కుర్వన్నగ్నిహూత్రే
 ౭పుష్కరోతీతిచేత్ । ఉష్కరోతు నామ । నైతావతా ప్రాయశ్చిత్తస్య ని
 మిత్తత్వం లభ్యతే । అగ్నిహూతార్థ ముద్భృతస్యో ద్వాతత్వం నిమిత్తం
 సచాత్ర తదస్తి । కిన్తు స్యస్య యస్య కస్యచిత్కర్మణార్థం సముద్భృతస్య
 గతశ్రీత్వ నిమిత్తం ధారణం క్రియతే । తస్మాద్నిమిత్తాభావానాస్తి
 సా ఇష్టిః॥*

ఇతి కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రసారశేష
 ట్పుత్పాదంతోఽనువాకః॥*

వెదార్థస్య ప్రకాశేన తమోహార్దం నివారయత్ ।

పుమథాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
 పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమాధనాచార్య
 శ్రీవిద్యారణ్యమునిపరిచితే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రసారకస్సముద్భవః॥

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మేర్వణమస్తు.

౧౨

శ్రీగణేశాయనమః.

—:0:—

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాండే పంచమప్రపాతకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ హ రిః - ఓం. ❖

దైవాసురా స్సంయత్యా ఆసన్నేదేవా విజయమువయస్సోఽగ్నోవా
మం వసు సస్మ్యదధతేదము నో భవిష్యతియదినో జెప్యవీతి తదగ్నిస్యో
కామయత తేనాపాక్రామత్యద్దేవా పీజిత్యావరురుత్సమావా ఆస్వాయ
స్తదస్య సమాపాదిత్యస్తసోఽరో దీద్యదరోస్తదుద్రస్య రుద్రత్వం యద
శ్రవశీయతతత్ ॥౧॥

రజతగ్ హిరణ్యమభవత్తస్మాద్రజతగ్ హిరణ్యమదక్షిణ్యమశ్రుజగ్
హి యో బహిషి దదాతి పురాస్య సంవత్సరాద్భూహి రుదత్తి తస్మా
ద్రుహిషి సదేయగ్ సోఽగ్నిరబ్రవీ ద్భాగ్యపాన్యథ వ ఇదమితీ పునరా
ధయంతే కేవలమిత్యబ్రువన్మృధవఘ్నలు స ఇత్యబ్రవీద్యో మజ్జేవత్యమ
గ్ని మాదధాతా ఇతితం పూషాధత్తతేన॥౨॥

పూషాహోత్రస్మాత్ప్వస్థాగి ప్రశవ ఉచ్యతే తం త్వష్టాధత్తతేన
త్వష్టాహోత్రస్మాత్ప్వస్థాగి ప్రశవ ఉచ్యతేతం మనురాధత్త తేన మ
నురాహోత్రస్మాద్వావస్థాగి ప్రజా ఉచ్యతే తం ధాతాధత్తతేన ధా
తాహోత్రసంవత్సరం వైధాతా తస్మాత్సంవత్సరం ప్రజాగి ప్రశవోఽను
ప్రజాయనై య ఏవం పునరాధేయ స్యద్ధిం వేద॥౩॥

ఋగ్వేదోపయోగ్యైవం బంధుతాం వెద బంధుమాన్యువతి భాగ
 ధేయంవా అగ్నిరాహిత ఇచ్ఛమానస్య ప్రజాంప్రశూన్యజమానస్యోప దో
 ద్రావోద్వాప్య పునరాదధిత భాగధేయైవైవేన్ సమర్థయత్యథో శాన్తి
 రైవాప్యైషా పునర్వస్వైరా దధితైతద్వై పునరాధేయస్యనీక్షత్రం య
 త్పునర్వసూ ప్వాయామేవైనం దేవతాయామాధాయ బ్రహ్మవచనో
 భవతి దర్భైరాదధాత్యయా తయామత్వాయ దభేరా దధాత్యభ్య
 ప్తవై నమోషధీభ్యైవరుధ్యాధతై పశ్చిమపాల్య పురూడాశో భవతి ప
 శ్చి వా ఋతవ ఋతుభ్య ప్తవై నమ దరుధ్యాధతై॥౪॥

ఆశీయత తతైవ వెద దభేర్ణ పశ్చిమి శతిశ్చ॥౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాఠకే ప్రథ
 మోఽనువాకః॥*

ॐ

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాభ్యభాష్యే.

ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాఠకః.

యస్యనిశ్చయసితం వెదా యో వెదేభ్యోఽఖలంజగత్.

నిర్మమేతమహంవనే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥౧॥

అగ్న్యోగిప్రకృతామన్త్రాని ప్రపాఠకచతుష్టయే.

వణితాపునరాధేయం పశ్చిమాద్యేప్రవక్ష్యతే॥౨॥

ఆధానాదుర్ధ్వమైవైషా వక్తవ్యాపునరాహితః.

తథాప్యగ్నిసన్ధ్యాయం క్రమపషహిత త్వతః॥౩॥

సరస్వతీస్వపుత్రాయ తద్బుద్ధిస్థై క్రమేవరం

దదౌ తేనక్రమేనైవ పఠన్వ్యస్యైఽపి పాఠకాః॥౪॥

ఏకాదశానువాకాన్సుప్తం పఞ్చమేఽస్తిస్మృతిపాఠకే.

తత్రాదౌపునరాధేయ మనువాకచతుష్టయే॥౫॥

తతష్టైటేఽగ్నిపథానం కామ్యాయాజ్ఞాస్తథాన్రిమే.

విధీయతేఽనువాకేఽస్తి న్నాదిమేపునరాహితిః॥౬॥

ఉద్వాస్యపునరాదధీతేతి విధాస్యతి । తత్ర పునరాధేయస్యాగ్నిం దే
వతాం విధాతుం అగ్నివిషయముపాఖ్యాన ముదాహరన్ప్రకాశద్రవ్యతస్య
యజ్ఞేదక్షిణాత్వం నిషేధతి ॥ “దేవాసురాస్సంయత్రా శివస్తేదేవావిజయ
ముపయన్తోఽగ్నౌ వామంవసు సన్న్యసిద్ధతేదము నోభవిష్యతియదిసో జే
ప్యతీతి తదగ్నిస్యకామయతతేనాపాక్రామత్తద్దేవా విజిత్యావరురుత్స
మానా అన్వాయస్తదస్య సహసాదిత్సవ సోఽరొదీద్యదరొదీత్తద్రుద్రస్య
రుద్రత్వం యదత్రవశీయత తద్రజతగ్ హిరణ్యమభవత్తస్మాద్రజతగ్ హిర
ణ్యమదక్షిణ్య మశ్రుజగ్హియో బహిషి దదాతిపురాస్య సంవత్సరా
న్యసౌరుదన్తి తస్మాన్బహిషినదేయం” ఇతి । సంయత్రాః యుద్ధయుక్తాః
విజయం ప్రాప్నువన్తోదేవాః । తథా తెభ్యోఽపహృతం మణిమక్తాదికం
శ్రేష్ఠంపసురక్షణాయాగ్నౌ నిక్షిప్తవన్తఃకథంబిదమురాణాం విజయే సత్యే
తద్ధనం అస్మాకమాపద్యుపయుజ్యత ఇతి దేవానామాశయః । అశ్రవశీయ
త భూమావపతత్ తద్రజతం హిరణ్యమభవత్ రజతనూపం ధనమభవత్ ।
అత్రహిరణ్యశబ్దస్య ధనసామాన్యవాచిత్యాద్రజతం హిరణ్యమదక్షిణ్యమి
త్యవిరుద్ధం । తస్మాశ్రుజస్య త్వేన దక్షిణాం ప్రత్యయోగ్యత్వాత్పదోనే సం
వత్సరాదర్వాగవగృహే కింబిద్రోదననిమిత్తంభవతి । తస్మాన్బహిషియ
జ్జేతన్నదద్యాత్ ॥ అగ్నిదేవతాం పునరాధేయే విదధాతి ॥ “సోఽగ్నిరబ్రవీ
ద్భాగ్యసాన్యథ వ ఇదమితి పునరాధేయం తే కేవలమిత్యబ్రువ స్సృగ్భవ
త్థలు సఇత్యబ్రవీద్యో మద్దేవత్యమగ్ని మాదధాతా ఇతి” ఇతి ॥ అదౌ అ
సాధారణేన భాగేనయ్యుక్తభావాని, వశ్యాదిదం పసుయన్త దాస్యామి

త్యగ్నిమోక్షాదేవాః తవైవ పునరాధేయమితి భాగందమః । తేన తుష్టౌఽ
 గ్నిరిద మబ్రవీత్ । యోమద్వైవశ్యం హవిక్యత్వా అగ్నిం పునరాదధ్యాత్స
 ఖిలుసమృద్ధిమాసతి । తస్మాత్సమృద్ధ్యర్థం పునరాధేయం హవిరగ్నిదైవతం
 కుర్యాదిత్యర్థః ॥ తామెవసమృద్ధిముదాహరణేన స్పష్టయతి ॥ “తంపూషా
 ధత్తతేనపూషా ధ్నోత్తస్మా త్వేష్టాగి పశవ ఉచ్యతే । తం త్వష్టే ధత్త
 తేన త్వష్టే ధ్నోత్తస్మా త్వేష్టాగి పశవ ఉచ్యతే । తం మనురాధత్తతే
 న మనురాధ్నోత్తస్మాత్వానవ్యం ప్రజాఉచ్యతే । తం ధాతాధత్తతేన
 ధాతాధ్నోత్సంవత్సరౌ వైధాతా తస్మాత్సంవత్సరం ప్రజాగి పశవోఽ
 ను ప్రజాయతే” ఇతి । పూషత్వష్టృమనుసంవత్సరాభిమాని దాతృభిగి ప
 శ్వాదిసమృద్ధి లభాభా ॥ సమృద్ధివెదనం ప్రశంసతి ॥ “యఏవం పునరాధే
 యస్యర్థిణం వెనఋగ్నోత్త్యేవ” ఇతి ॥ పూషాది రూపస్యాగ్ని బన్ధుసమూ
 హస్యవెదనం ప్రశంసతి ॥ “యోఽవ్యైవం బన్ధుతాంవెద బన్ధుమాన్యవతి”
 ఇతి ॥ పునరాధేయంవిధత్తే ॥ “భాగధేయం వా అగ్నిరాహిత ఇచ్ఛమా
 నగి ప్రజాంపశూన్యజమానస్యోపదో ద్రావోద్వాస్య పునరాదధీత భాగధే
 యేవైవైనగ్ సహర్థయత్యథో శాన్తిరేవావ్యైషా” ఇతి । ప్రథమాధానేన
 ఆహితోఽగ్నిః అసాధారణ భాగవాఞ్శయా అధికోపద్రవం చకారతచ్ఛా
 త్తిరనేన భవతి । తస్మాదుద్వాసనేష్ట్యా పూర్వాగ్నిముద్వాస్య పునరవ్య
 గ్నిమాదధ్యాత్ ఉద్వాసనేష్టిచ్చ సూత్రకారౌ దశేయతి ॥ “అగ్నేయమ
 ష్టకపాలం నిర్వపెద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం వారుణందశకపాలమ
 గ్నయేఽపును తేఽష్టకపాలం మైత్రం చరుమగ్ని ముద్వాసయిష్య” ఇతి ।
 పాణిమాసీమిష్ట్యా జ్వలతోఽగ్నినుత్సృజతి ఇతి ॥ కాలంవిధత్తే ॥ “పున
 ర్వస్వోరా దధీతైతద్వై పునరాధేయస్య నక్షత్రం యశ్చనర్వసూ స్వా
 యామేవైనం దేవతాయామాధాయ బ్రహ్మవర్చసీ భవతి” ఇతి । పునరు
 పావర్తతేవామంవసు అనయోరితి పునర్వసు, అతోనక్షత్రాత్తికా దేవ
 తా స్వకీయా । పునరాధానస్య ప్రథమాధానవికృతిత్వాదిధకాష్టే రాధా

నప్రాప్తా అపోవ్య దర్శన్విధతై॥ “దర్శైర్పరా దధాత్యయాతయా మత్వా
య” ఇతి । అత్రాపీక్ష కాష్టేరాధానే గతసారతాస్యాత్ । అత ఎవసూ
త్రకార ఆపా ॥ ఆయతనేషు పురాణాణా దర్శన్వన్ స్తీర్య భూమిభూణా
మేషతి సర్వరాజ్జీభిః గాఢాహాపత్య మాదధాతి ఇతి ॥ దర్శవిధిమనూద్యప్ర
శంసతి॥ “దర్శైర్పరాదధాత్యన్యై పవై నమోషధిభ్యోఽవరుధ్యాధతై” ఇతి ।
ఇన్ద్రోవృత్ర మహన్నిత్యాదౌ (సం-౬ కా|౫|ప్ర|అ) దాశేకబ్రాహ్మణేచ
దర్శాణామపాఠ్యత్వాభిధానాదబ్రూహత్యమోషధిరూపత్వేభ్యపిస్వప్రం ।
అస్మిన్మనరాహితేఽగ్నౌ కర్తవ్యాయా ఇష్టేః అగ్నిదేవతా పూర్వం
విహితా ॥ అథవ్రవ్యంవిధతై ॥ “పశ్యకపాల్యి పురోహతోభవతి పశ్య
వాఙ్ముతవ ఋతుభ్య పవై నమనరుధ్యాధతై” ఇతి । బహ్వృచబ్రాహ్మణే
ద్వాదశమూసాని పశ్యంతివో । హేమన్తశిశిరయో స్సమాసేనేత్యాన్నా
నాద్యమూనాం పశ్యంతిభ్యా ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే బేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మ కాణ్డస్య పశ్యమనప్రసారతే ప్రథమోఽనువాకః ॥॥

అథతై త్రిరీయసంహితా.

పత్రా వా ఏష యజ్ఞం ప్రశూన్స్విపతి యోఽగ్నిమైర్వాసయతే పశ్య
కపాల్యి పురోహతోభవతి పాక్షిగ్రా యజ్ఞం పాక్షిగ్రా ప్రవో యజ్ఞ
మేవ ప్రశూనపరుధై వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిమైర్వాసయ
తే న వా ఏతస్య బ్రాహ్మణాఙ్ముతాయవతి పురాన్నమక్షా ప్రజ్ఞోయా
జ్యానునాక్యా భవన్తి పాక్షిగ్రా యజ్ఞం పాక్షిగ్రా నిపునో దేవానైవ వీ
రం సరవదాయాగ్నిం పునరా॥౧॥

ధతై శతాక్షరా భవన్తి శతాయాని పునష శ్చ తేన్ద్రియ ఆయుష్ష్య
వీన్ద్రియే ప్రతికృన్తి యద్వా అగ్నిరాహితో నర్హ్యతైజ్యాయో భాగధే

యం నికామయమానో యదా గ్నేయగోసర్వం భవన్తి వైవాస్వధ్విన్సం
వా ఏతస్య స్పృహ వాక్స్యజ్యతే యోఽగ్నిముద్వాసయతే స వాచగో
సగోస్థప్తాం యజమాన ఈశ్వరోఽను పరాభవిత్సో విభక్తయో భవన్తి
నానో విధ్యత్యై యజమానస్యా పరాభావాయ॥౨॥

విభక్తిం కరోతి బ్రహ్మైవ తదీకరుమాగో శు యజతి యథావామం వసు
వివిదా నో నూహతి త్రాద్యగేవ తదగ్నిం ప్రతిస్థిప్తకృతం నిరోహా యథా
వామం వసు వివిదాన్య ప్రకాశం జిగమివతి త్రాద్యగేవ తద్విభక్తిముక్త్య
ప్రయాజేన పపటగరోత్రాయితనాదేవ నైతి యజమానో వై పురోహా
శ్య పశవ ఏతెఅహుతీ యదభిస్యి పురోహాశమైతే అహుతీ॥౩॥

జుహూతి యజమానమేవోభయతేఽపి పరుభ్యి పరిగృహ్లాతి క్షృణ
యజుస్సస్ఫుత సమ్భార ఇత్యామూనా సమ్భృత్యాససమ్భారా న య
జుకర్తవ్యమిన్యథో ఖిలు సమ్భృత్యా ఏవ సమ్భారాని కర్తవ్యం యజ
ర్యజ్ఞస్య సమ్మధ్యై పునర్నిష్కృతో రథోదక్షిణా పునరుత్యుతం వా
సేఽ పునరుత్సృజ్యోఽనన్యాక్ పునరాధేయస్య సమ్మధ్యైసప్త తేఅగ్నే స
మిధస్సప్త జిహ్వ ఇత్యగ్నిహూత్రం జుహూతి యత్రయత్రైవాస్య
స్యక్తం తతః॥౪॥

ఏవైవమవరుధే వీరహా వా ఏష దేవానాంయోఽగ్నిముద్వాసయ
తే తస్య వరుణ ఏవణయాదాగ్నివారుణమేకాదశకపాల మనునర్వపై
ద్యజ్ఞేన హన్తి యశ్చస్యణయాత్తా భాగధేయేన ప్రీణాతి నార్తిమా
ఛతి యజమానః॥౫॥

అపరాభావాయ పురోడాశమేతే అహుతీ తత్సత్త్వీగోశచ్చ * ॥౨॥

ఇతి త్రైలోయసంహితాయాం ప్రథమకాండై పశ్చిమప్రసాదకే ద్వితీయోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే యాజ్ఞావ్యక్తజాతం విధిత్సుని పూర్వోక్తం ప్రవృత్తివిధిమనూద్య ప్రశంసతి ॥ “పగానా ఏష యజ్ఞం పశూన్యవతి యోఽగ్నిముద్వాసయతే పశ్చికపాలని పురోడాశోభవతి । పాశ్చిగ్మయజ్ఞగ్ పాశ్చిగ్మి పశవో యజ్ఞ మేవ పశూనవరున్దే ” ఇతి । పరావపతి వివాశయతి । ధానాది హవిభిః స్యజ్ఞగ్ పాశ్చిగ్మి పశ్చిగ్మి చ్చన్దనని పశుహేతుత్వాత్ పశవోఽపిపాశ్చాః ॥ యాజ్ఞానువాక్యేపితై ॥ “వీరహేవా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే ననా ఏతస్య బ్రాహ్మణా ఋతాయవని పురాన్నమక్షాపశ్చోక్తాయాజ్ఞానువాక్యాభవన్తిపాశ్చోక్తయజ్ఞగ్పాశ్చిగ్మిరుహేదేవానేవ వీరం నిరవదాయాగ్నిం పునరాధత్తై ” ఇతి । దేవానాం మధ్యే వీరోఽగ్నిః । తద్వధకారిణో యజమానస్యాన్నం ఋతాయవస్సశ్యునిచ్చన్తే బ్రాహ్మణ్యా పురానైవాక్షన్దేవ భక్తవన్తః । అశ, భోజనభిక్ష్యస్య స్యమావం । అగ్నే తమద్యాశ్చన్దే త్యానయశ్చత్రోఽక్షరవన్త్రాయః । తాం ప్రధానహవిషాద్యే । స్విప్రకృతోద్యే । తాశ్చ అగ్నికాండే అగ్నిమూర్ధే త్వనువాకే ఇన్ద్రకోపధానాక్షత్వే నామ్నాతాః । ఇహతువాచనికస్తద్విధిః । ఇభాన్తరేసుయాజ్ఞా ప్రస్తావేనమామ్నాతాః । పురుషస్య హస్తవ్యయపాదవ్యయ శిరోభిగ్పాశ్చాత్వం । దేవానేవ దేవానామేవ మధ్యే వీరం అగ్నిం నిరవదాయ ఉద్వాససలక్షణాద్వధ భయాన్నిచక్రవ్య ॥ చతస్రము ఋతువిద్యమానా మక్షరసఖ్యాశ్చ ప్రశంసతి ॥ “శతాక్షరా భవన్తి శతాయుః పురుషశ్చ తేన్ద్రీయ ఆయుష్యేవేన్ద్రీమై ప్రతిత్వతి ” ఇతి అగ్నే తమద్యేత్యేషా ప్రథమా చతుర్వింశత్యక్ష

* పశ్చిగ్మోశచ్చ ఇతి పునరాధత్తై । పశ్చిగ్మోశ్చేతి పునరాధత్తై ॥

రా|అథాహ్యగ్నైక్రతోః|అభిష్టే ఆద్యేత్యభయో రైకైకా పంచవింశత్య
క్షరావభివో అకైకరిత్యేషా పద్వింశత్యక్షరా|అథాభిమానోబ్రహ్మణ
స్వప్రమాణేన శతసంవత్సరాయుష్వోత్తే నృత్తపతితస్యాపి సామాన్యేన
శతాయుష్వం ధగ్నాధర్మాభ్యాం యాతామౌపకర్షోభవతః| శతనాడిషు
సశ్చారాద్గతేంద్రియేషు శతసంఖ్యే || ప్రధానకర్మణ ఇవప్రయాజాజ్య భా
గాద్యక్షానానుప్యాగ్నేయత్వం విధత్తే || “యద్వా అగ్నిరాహితో నధ్యే
తే జ్యాయోభాగధేయం వికామయమామో యదాగ్నేయగ్ సర్వంభవ
తి వైవాస్యధిః” ఇతి | యజమానస్య సమృద్ధ్యభావాదగ్నేసమృద్ధ్య
భావోఽనుషేయః* | సమిధో అగ్నాగ్నః † ఆజ్యస్య వియన్త్రిత్యాదిషు
చతుర్షుః ప్రయాజమన్త్రేషు సమృద్ధ్యవ్తాదగ్ని శబ్దాత్సర్వం సమృద్ధి
సప్తమీ తృతీయా ద్వితీయా విభక్త్యవ్తానా నగ్నిశబ్దానాం క్రమేణప్ర
యోగంవిధత్తే || “సంవాపతస్యగృహే వాక్స్పృజ్యతే యోఽగ్నిముద్వాస
యతే సవాచగ్ సగ్ సృష్టాం యజమాన ఈశ్వరోఽను పరాభః తోవికేభ
క్తయో భవన్తివాచో విధృత్యై యజమానస్యాపరాభావాయ” ఇతి | అ
గ్నిముద్వాసయుతురేతస్య వాక్గృహేఽవస్థితానాం వాగ్నిస్సంయుజ్యతే
తస్మాదాభవతి | తాంవాచమను యజమానోఽపి ఇతరవైలక్షణ్యనూపసో
తకపకస్యాభావాత్పరాభాతో భవతిపతాభిస్తు విభక్తిభిః పునరాధేయ
స్యాగ్నాధేయాద్వైలక్షణ్యే సతియజమానస్యవిలక్షణ్యత్వేన వాగ్నిభృ
తోసత్యాం పరాభవశ్శామ్యతి || విభక్తయస్సుత్రేవగితాః || “అగ్నా
గ్నేఽగ్నావగ్నేఽగ్నినాగ్నేఽగ్నిమగ్నః ‡ ఇతిచతుర్షుః ప్రయాజేషు చత
స్రో విభక్తీర్హదతి” ఇతి || తథావైవం మన్త్రీపాఠస్సమృద్ధ్యతే || “స
మిధో అగ్నాగ్నః + ఆజ్యస్య వియన్తు | తనూనపారగ్నావగ్నః ఆజ్యస్య వే
తు | ఇదో అగ్నినాగ్నః ఆజ్యస్య వియన్తు | బహిరగ్నః మగ్నః ఆజ్యస్య వే
తు” ఇతి || యథోక్తవిభక్తీ విధిమనూద్య ప్రశంసతి || “విభక్తీం కరోతి
బ్రహ్మైవ తదకః” ఇతి | తత్పునరాధేయం బ్రహ్మైవ అగ్నాధేయాత్ప

* అగ్నౌత్యేవపాఠః త్రి, వా |

† అగ్నేగ్నావగ్నినాగ్నిమ్ ఇతి త్రి |

+ అగ్నేఽగ్ని ఇతి త్రి | అగ్నాగ్ని ఇతి వా ||

రివృధమేవ కరోతి || అత్రమన్త్రాణాం నీచధ్వనిం విధత్తై || “ఉపాగోభు
యజతి యథా వాసుం వసువివిదామో గూహతితా న్యగేవతత్” ఇతి |
యథాలోకే శ్రేష్ఠంవసు లబ్ధవాస్సురుషో గోపాయతి తద్వత్ || స్విప్తకృత్య
చ్చధ్వనిం విధత్తై || “అగ్నింప్రతిస్విప్తకృతం నిగాహ యథా వాసుంవసు
వివిదానరి ప్రకాశం జిగమిషతి తాద్యగేవతత్” ఇతి | నిగాహనిశ్చేషధ్వ
నింకర్త్యత్ | యథా లోకే శ్రేష్ఠంవసులబ్ధవాస్త్రప్రపత్తి ప్రసిద్ధిం గన్తుమి
చ్ఛతి తద్వత్ || పూర్వవిహితానాం విభక్తీనాం ప్రయాజమన్త్ర సమృద్ధం
విధత్తై “విభక్తిముక్త్యా ప్రయాజేన వషటగర్భాత్కాయతనాచేవ నైతి”
ఇతి | విభక్తివచనప్రకారో దశైతః | తదుక్తిసహితేన ప్రయాజమన్త్రేణ
వషటగర్భపూర్వం యజేత | తథాంతరి పూర్వోక్తవాక్యసంగః కృతపరా
భవరహితః ఆయతనాత్ స్వగృహేనైతి న నిగఃచ్ఛగ్ని క్షు స్వగృహే
ప్రతితిస్థతి | పునరూర్జానీవర్తస్య సహరయ్యా నివర్తస్య ఇత్యేతాధ్యాం
మన్త్రాభ్యాం ఆగ్నేయపురోహాశస్యాధస్తా నువరిష్టాచ్ఛాముతిద్వయం వి
ధత్తై || “యజమానోవై పురోహాశః పశవపతే ఆహుతీ యదభిత్స పురో
హాశమేతే ఆహుతీ జుహోతి యజమానమేవో భయత్స పశుభిఃపరిగృ
హ్లాత్” ఇతి || అత్రచోదకప్రాప్తౌ నైమగ్నానాథాని మన్త్రానిశ్చనాజ
సనేయాది శాఖాన్తరమనుస్మర్య పూర్వపక్షరూపేణ నిరాచర్యై || “కృ
తయజుస్సమృతసమ్భార ఇత్యాయుసానాసమ్భృత్యాసమృతా నయజ్య
కర్తవ్యం” ఇతి | యజుశ్శబ్దేన స్పర్శాగ్నేప్రభృతయ ఆధానమన్త్రావివక్షి
తాః | సమ్భారశబ్దేన సికతోపాదిసప్తమృద్విశేషాశ్చవివక్షితాః | ప్రథమా
థానే యజుషాముచ్చారితత్వాత్సమ్భారాణాం సమ్పాదితత్వాచ్చ అస్యా
పిక్రవిశేషస్యాథానాదన్యస్త భేదాభావేన యజుస్సమ్భారయోసిద్ధత్వా
త్తదుభయం పుననాకర్తవ్యమితి పూర్వపక్షః || ప్రథమాథానే వాజసనే
యసుతం సూత్రకార ఉదాజహర || “సప్త పార్థివాస్త్రమ్భారానాహర
త్యేవం వాసస్పత్యాస్పృశ్చపంచవా భూయసోవా పార్థివాస్త్రమ్భారా
స్త్రమ్భారదితి వాజసనేయక” ఇతి || సిద్ధాంతమాహ || అథోఖలుసమ్భృ
త్యా ఏవసమ్భారా కర్తవ్యం యజుర్యజ్ఞస్వసమృద్ధ్యై” ఇతి | ఆథోశబ్దః

పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః || అత్రసూత్రకారః పక్షన్వయముదాజహార||..కృ
తాకృతాస్సంభారాయజ్ఞాగ్ని చ భవన్త్యపి వాపజ్ఞపార్థివాన్తస్మాన్
రానాహరత్యేవం వానస్పత్యాః” ఇతి|| దక్షిణాంవిధతై “పునర్నిష్కృ
తో రథోదక్షిణా పునరుత్సృజతం వాన్య పునరుత్సృజోఽనన్వత్ పున
రాధేయస్య సమ్మద్యై” ఇతి|| ఆహారథో భగ్నస్య స్వనర్ద్యకీకృతస్య పున
ర్నిష్కృత పతాద్యశో రథోదక్షిణా | దక్షిణైశిసర్వత్ర యోజనీయం | భి
న్నంసత్సూచితన్తుభ్యాంసూతం పునరుత్సృజతం | దౌర్భత్యేనభారం వో
భునుశక్తతయా పరిత్యక్తస్ససేన చిత్వేషణేన పునశ్చక్రీకృతస్య పునరు
త్సృజ్తః|| సూక్ష్మమేవ హేమాతవ్యమితి ప్రథమాధానస్యానుష్ఠితేన యద
గ్నిహేమాత్రం విహితం తదత్ర చోదకప్రాప్తం తదపోద్యవనుష్ఠానం వి
ధతై “నన్తతే అగ్నేసమిధస్సప్తజహ్వ ఇత్యగ్నిహేమాత్రం జహేమాతి
యత్ర యతై నివాన్యన్యక్తం తతఏవై ననువరుద్ధే” ఇతి | నన్తస్త్రిష్టాపరి
ష్టావ్యాఖ్యాస్యతే | అత్ర పునరాధేయ దేవస్యాగ్నేయధ్వదగ్ధం యస్మి
న్యస్తిప్రదేశేన్యక్తం నిమగ్నం జిప్స్వతం తతఏవ ప్రదేశాత్సాగ్నేమేన మ
గ్నింసమ్పదయతి || అనునివాన్యంసావివిధతై || “వీరహా నా పష దే
వానాం యోగ్నిముద్వాసయతే తస్య వరుణ పవణయాదాగ్ని వా
రుణ మేకాదశకపాలనును నిర్వపేన్యజ్ఞేవహన్తి యశ్చాన్యణయాత్తై
భాగధేయేన ప్రీణాతి నార్తిచూర్చతి యజమాన్” ఇతి|| ఋణినమివయాత
యతిపీడయతీతి ఋణయాత్ | తౌ బధ్యాగ్ని వీడయత్యవరుణౌతోషయతి *||

అథమీమాంసా.

|| పశుమన్యాయస్య తృతీయపాదేవిన్దితమ్ ||

“ఏకాదినా ముచ్చేయం పునర్నిష్కృత ఇత్యర్థః |

బాధకం వా సమచ్చేయ ముభయోరిత్యుదీరణాత్ ||

అధానదక్షిణోపేత ముభయోరిత్యనూన్యతే |

* తౌ వాగ్నివరుణౌతోషయతి ఇతి ||

దదాతీత్యపిధాయిత్యాత్వాత్వైక్యాద్వాదకం భవేత్॥ఇతి॥

ఆధానే వికల్పితా గోద్రవ్యదక్షిణా ద్రవ్యాన్తరదక్షిణాశ్చ బహు
స్ఫూరియంతే॥ “ఏకాదేయా పద్వైయా ద్వాదశదేయాః” ఇతిపునరాధా
నేతు పుననిఘోషితో రథోదక్షిణత్యాదిశ్రుతం । భగ్నస్స న్నునస్సమాహి
త్యం పుననిఘోషితః । నేయం పుననిఘోషితాదిదక్షిణా కిమతిష్ఠయా
ఏకాదిదక్షిణయా సముచ్చీయతే ఉతతాం బాధలెఇతి సంశయః । ఉభ
యోదక్షిణా దదాత్యగ్న్యభేయకీర్తి పానరాధేయకీర్త్యైక్యైక్యత్వా త్స
ముచ్చయ ఇతిపూర్వపక్షః । దదాతీతీ వర్తమాననిదేశస్య విధిత్వాభా
వాదాధానకాలే పూర్వదత్తం పునరాధానకాలేవ దీయమానం విలితో
భయోరిత్యనూద్యతే । దక్షిణాత్వరూపస్య కార్యవైకత్యాదుపదిప్త మతిపి
ప్తస్య బాధకమితి॥* ।

ఇతి శ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాండే పంచమప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం ॥ భూమిభూమూ ద్యౌర్దక్షిణాన్తరీక్షం మహిత్యా । ఉపస్థే
తే దేవ్యదిత్యైర్గ్రీహన్తాదహన్తాన్త్యాయాదధే । ఆయం గౌరి పృథ్వీరక్త
మీదసనన్తాతరంపునః । పితరభృష్టప్రయస్తుపః । త్రైశ్శధాసు విరాజంతి
వాక్పతక్తాయ శిశియే । ప్రత్యస్య వహ ద్యభిః । ఆస్య ప్రాణానపానత్య
న్తశ్చరతి రోచనా । వ్యభిచ్ఛహిషస్సువః । యత్త్వై॥౧॥

కృష్ణవర్ణావప మన్యునా యదవర్త్యా । మకల్పమగ్నే తద్భవ పున
ర్హోద్ధీపయాసుని । యతై మన్యువరోప్తస్య పృథివీమనుదధ్వనే । ఆరిత్యా
విత్వే తద్దేవా వసవశ్చ సమాభరణ । మనా జ్యోతిర్జాపతామాజ్యంపి

చృన్నం యజ్ఞగ్ సమిమం దధాతు । బృహస్పతిస్తనుతామిమం నో విశ్వే
దేవా ఇహ మాదయంతాం । సప్త తే అగ్నేనమిథస్సప్తజిహ్వో సప్త॥౨॥

ఋషయస్సప్తధానుప్రియాణి । సప్త హూత్రాస్సప్తధా త్వాయ
జన్తి సప్తయోనీరాప్యీణత్వా ఘృతేన । పునరూర్జా నవర్దశ్చ పునరగ్న
ఇహాయమా । పునరగ్ని పాహి విశ్వతః । సహరయ్యా నవర్తస్వాగ్నేపి
స్వస్వ ధారయా । విశ్వస్మియా విశ్వతస్పరి । లేకస్స లేకస్స లేకస్తేన
అదిత్యా ఆజ్యంజుషాణా పియన్తు । కేతస్స కేతస్స కేతస్తేన అదిత్యా ఆ
జ్యం జుషాణా పియన్తు । పవస్వాగ్ అసిత్రిదేవజాతిస్తేన అదిత్యా ఆజ్యం
జుషాణా పియన్తు॥౩॥

త్వాజిహ్వో సప్తసులేతస్తేన త్రయోదశచ॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే తృ
తీయాం నవాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ప్రథమద్వితీయయోః పునరాభేయస్య ప్రధానవిధిస్తతఃకాని చ నిరూ
పితాని । తృతీయో త్వధానమంతా అమూయస్త్రేకల్పః “భూమిభూ
మేతి సర్వరాజ్జీభిర్గాహాపత్యమాదధాతి । యత్వా కృద్ధ్యవరోపపేతి
దక్షిణాగ్నియంత్రేమన్యవరోప్తస్యేతీతరాణా” ఇతి । ఆహవనియసభ్యావ
సభ్యానిశ్యర్థః । తపతేషాన్తన్వాగ్ని । తత్రప్రథమపవపత్యతే “భూమిభూ
మాద్వ్యర్వరిణాన్తరిక్షం మహితా । ఉపస్థే తే దేవ్యదితేగ్నిమన్నా
దమన్నా ద్వాయాదధే” ఇతి । యోగాహాపత్యప్రదేశత్వం లోకత్రయా
త్వకోఽసి । తత్ర భూమానా బాహుశ్చేన భూమిరసి । వరిణావరిష్ణాశ్చే
త్వేనద్యౌరసి । మహితా మహత్వేన అన్తరిక్షమసి । హే అదితే భూ
మే తస్మిదేశరూపేదేవి ఉపస్థేతవోన్నజ్జే అన్నాదం అన్నభోక్తారం

గార్హపత్యాగ్నిం అన్నాద్యాయ యజమానస్యేదనయోగ్యాన్న సిద్ధ్య
 గ్ధం అదధేస్థాపయామిత్యగ్ధః॥ అథద్వితీయః “అయం గౌఽప్యశ్చిరక్రమీదనన
 న్నాశరంపునః । పితరభ్యుప్రయస్తువః” ఇతి । అయం గార్హపత్య ఆదిత్య
 మాపేణ గౌః గవశశీలః పృశ్నిః శ్వేతవణః జగదాక్రమీత్ । ఆక్రమణప్ర
 కారవచ స్ఫుష్టిక్రియతే । పునర్నాతరం పృథివీం అసనదాసీదత్వాక్రిహ్నాది
 త్యగ్ధః । సువస్వగోగూఢం పితరభ్యుప్రయన్నక్రిహ్ణేణ గచ్ఛన్నవస్థితః ।
 ద్యౌఃపితా పృథివీమతేతి శ్రుత్యస్తరా న్తయోర్నాతాపితృత్వం॥ అథతృ
 తీయః “త్రిగోత్రాప విరాజతి వాక్పతన్తాయశ్శిరీయే । ప్రత్యస్యవహద్య
 భిః” ఇతి । ఆదిత్యగూఢస్య గార్హపత్యస్య సహస్థి త్రిగోత్రస్థానకం ధా
 మ ముసూరూర్తరూపం తెజోవిశేషేణ రాజతే । అహ్నాగ్ని పఞ్చదశమహూ
 ర్తాః రాత్రేప్రభృతశ్చ । కేఞ్చ వైదికస్తుతిరూపా వాక్పతం గాయ పషీవదా
 కాశసత్త్వారిణమాదిత్యం శిశిరీయే ఆశ్రితవతీ॥ తథాచాన్యత్రామ్నాయతే॥
 ఋగ్విదే పూర్వాస్థాదిపదేవ ఈయతే ఇత్యాదిహేతాదృశ గార్హపత్య
 త్వాం ప్రతి యనస్తాభిరు ద్వాసనరూపం ప్రతికూలత్వ మాదరితం తత్స
 ర్వం అన్యప్రతిప మనసిమాకృతాః । ద్యుభిజ్జ్వాలారూపాభిః దేవేషు
 అన్నదీయం హవివహస్రాపయ ॥ అథచతుర్థః “అన్యప్రాణాదపానత్వ
 స్తశ్చరతి రోచనా । వ్యఖ్యస్తహిషస్తువః” ఇతి । అన్యాదిత్యస్య రోచనా
 దిష్టిని ప్రాణామచ్ఛ్వాససప్తశామదయాదపానతీ నిశ్వాసతుల్యమస్తమ
 యం గచ్ఛన్తీద్యావా పృథివ్యో రస్తశ్చరతి । వహతి మణ్డలే నిషీదతి
 వహిషః ఆదిత్యః యజమానేభ్యస్తువ స్వగోలూకం వ్యఖ్యస్త్రీకాశిత
 వాః । ఆదిత్యరూపేణ స్తూయమాన హే గార్హపత్యత్వామా దధామీ
 త్యభిప్రాయః ॥ అథపఞ్చమః ॥ “యత్త్వై కృద్ధ్యి హరోవహమస్యనా యద
 వర్త్యై । సుకల్పమగ్నే తత్తవ పునస్తోద్ధీపయామసి” ఇతి । హేభ్యశ్చ
 గ్నేకృద్ధ్యికోపవరాధీమోహం తెన మస్యనా త్వాం హరోవహ । ఉపవఇ
 తి లిమ త్తనపురుషః । హరో వైవాసుద్వాసితవానస్తీతి యద్యచ్ఛ్వావర్త్యై స
 మృద్ధ్యభావలక్షణేన దారిద్ర్యణోద్వాసితవానస్తి । హే అగ్నేతవ ప్రసా

దా త్తత్సకల్పం సుష్టుకృతమస్తు । పునరపిత్యాం వయముద్దీపయామః॥ అథ
 వస్తః ॥ “యత్రైవన్యపరో ప్రస్య పృథివీమను దధ్వసే । ఆదిత్యావిశ్వే తక్ష
 ివా వసవశ్చ సమాభరణ” ఇతి । హే ఆహవనీయ మదీయకోపేన ఉద్వా
 సితస్య తవ యత్రైజ్యపృథివీమప్రవిశ్య ధ్వస్తం తత్రైజ ఆదిత్యాదయ స్స
 మాభరన్తుకల్పః, “మనోజ్యోతిర్జాషతామితి బృహస్పతిః వత్యరోచిత
 స్తతే” ఇతి । పాతస్తు “వనో జ్యోతిర్జాషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్
 సమిమం దధాతు । బృహస్పతిస్తనుశామిమం నోవిశ్వే దేవా ఇహ మాద
 యన్తాం” ఇతి । ఉద్వాసనాపరాధ పరిహారాయ మనో మానసీయమగ్నే
 జ్యోతిఃపూర్వమాణమాజ్యం జుషతాం సేవతాం । విచ్ఛిన్నం ఇమం
 యజ్ఞం సన్దధాతు । బృహస్పతిరస్తాకమిమం యజ్ఞం తనుతాం విస్త్రీణాం
 కరోతు । విశ్వే దేవా స్సర్వే౭పి దేవాః ఇహోన్మిక కర్తవీ మాదయన్తాం
 తృప్తియక్తా భవన్తు । కల్పః “సప్తతే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వో ఇత్యగ్ని
 హూత్రం జుహూతి” ఇతి । పాతస్తు “సప్తతే అగ్నే సమిధస్సప్త జి
 హ్వోస్సప్తఋషయ స్సప్తధామప్రియాణి । సప్తహూత్రాస్సప్తధా త్వా
 యజన్తి సప్త యోనీరావృణస్వామృతేన” ఇతి । హే అగ్నే తే తవ సమిధ
 స్సప్తసంఖ్యాకాః । అశ్వతోదువృరపలాశశమీవికజ్జగతాశనిహతవృక్ష పు
 ష్కరపణరూపాః । అతపవ సూత్రకారో యథోక్తాంశ్చప్తసమ్భారా నను
 క్రవ్యః * ఇతి వానస్పత్యాదిత్యుప సజ్జహర । జ్వాలారూపా జిహ్వోశ్చ
 సప్త । తథాచాధర్వణికా ఆమనన్తి “కాళీ కరాళీ చ మనోజవా చ సు
 లోహితాయా చ సుధూమ్రవర్ణాః । స్ఫులిక్తినీ విశ్వరుచీ చ దేవీ లేలాయ
 మానా ఇతి సప్తజిహ్వః” (ముణ్డ-ఉపము౧౧౨౮) ఇతి । ఋషయోమ
 త్రాస్త్రే చ సమిత్యనుదనాథాః సప్తసంఖ్యాకాః । అశ్వో రూపం కృ
 త్వా యదశ్వైః త్రైజ్యత్రాయ స్సమామ్నతాః । ప్రియాణీధామస్థా
 నాని సప్త । గౌహవత్యాహవనీయ దక్షిణాగ్నిసభ్యావసత్థ్యప్రాజిహితా
 గ్నిధ్రీయాభ్యాని నోమయాగే వహ్నిధారకాణి సప్తసంఖ్యాకానిస్థానాని ।

* యథోక్తాంశ్చమ్భరాంశ్చపస్త్రకాననక్రమ్యేతి వా పాతః.

సప్తహుతాః హుత్యప్రముఖా వపటాద్రాః । హుతాశ్రవస్తా
 బ్రాహ్మణాచ్యుసీ హానా నేహ ఆగ్నిధ్రోఽచ్చావాకశ్చేతి సప్తసంఖ్యాకాః ।
 త్వాం యజమానాః సప్తథా యజన్తి । అగ్నిష్టోమో౭ త్యగ్నిష్టోమ ఉ
 ధ్యః షోడశీ అతిర్వాత్రో౭స్తోర్యామో వాజపేయశ్చేతి సప్తప్రకారాః । తా
 దృశస్త్రేష్వం శుప్తయోనీ రాహవనీయాది స్థానాని ఘృతేనసర్వతల పూర
 య । కల్పః “పునరూర్జా సహరయ్యేత్యభితల పురోడాశ మామూతీ జా
 హుతి పునరూర్జేతివా పురస్తాత్ప్రయాజానూ యాజానాగ్ సహర
 య్యేత్యుపరిష్టా దనూయాజానాం ” ఇతి । ప్రథమమన్త్రపాఠస్తు “పున
 రూర్జా నివర్తస్య పునరగ్న ఇషాయమా । పునరగ్నిపాహీవిశ్వతః” ఇతి ।
 హే అగ్నేత్వం మయోద్వాసితో౭పి ఊర్జాక్షీ రాదిరసేన సహ పున
 రివర్తస్య అత్రాగచ్ఛ, ఇషా అనేన ఆయమా చ సహ పునరాగచ్ఛ ।
 అత్రాస్తాన్పునరగ్న కృతాద్విశ్వత స్సర్వస్త్వా దపరాధాత్పాహే । ద్వితి
 యమన్త్రపాఠస్తు “సహరయ్యా నివర్తస్వాగ్నే పిన్వస్య ధారయా । వి
 శ్వప్సియా విశ్వతస్పరి” ఇతి । హే అగ్నీరయ్యా ధనేన సహ నివర్త
 స్య । ప్యా భక్షణఇతి ధాతుః । విశ్వేనప్సాయతే భక్త్యతే వీయత ఇతి వి
 శ్వప్సి । తాదృశ్యావృష్టిధారయా విశ్వతస్పరి సర్వేషాం తృణధాన్యం
 తాపాదపానాం ఉపరిపిన్వస్వసిద్ధి । కల్పః “యన్త్రులీయమాదభీత స
 ఏతాన్వోమాన్జుహుయాత్ లేక స్సలేకస్సలేకః” ఇతి । మన్త్రితయపా
 ఠస్తు “లేకస్సలేకస్సలేకస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జహాణా వియన్తు । కేతస్స
 కేతస్స కేతస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జహాణావియన్తు । వివస్వాగ్ అదితిదే
 వజాతిస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జహాణావియన్తు ” ఇతి । లేకస్సలేకస్సలేకః,
 కేతస్స కేతస్స కేతః, వివస్వా నదితిదేవజాతిశ్చేతి నవసంఖ్యాకా లేకా
 దినామకాయే ఆదిత్యాస్తే సర్వేజహాణ్యా వీయమాణాః అస్తాకమాజ్యం
 వియన్తుపిబన్తు॥

॥*|అత్రవినియోగస్యగ్రహః॥*

“చతుర్భిర్భూమిరత్యాద్యైరాదధ్యావృష్టిమానలమ్ ।

దక్షిణాగ్నిస్తు యత్తైలి యదిత్యాహవనీయకమ్॥

మనస్తూపస్థితిస్సప్త జుహుయా దగ్నిహూత్రకమ్|

పునర్ద్వార్యం పురోడాశమభిలో జుహుయాదథ||

తృతీయమాదధానస్య లోకాద్యా హూమమస్త్రీకాః||

ఇతి శ్రీమాధవీయ వెదాంతప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే పంచమప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః||

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం || భూమిభూమా ద్యౌర్వారిణిత్యైహ శ్చైవైవ మాధతై స
పావై జీర్యంతోమన్యస్త స పవం కిన్తణీరః కాద్రవైయో సుస్త్రీమప
శ్యత్యతో వై తే జీరాన్తనూ రహాఘృత సపరాజ్ఞియా ఋగ్విగా
ర్హపత్యమాదధాతి పునన్తవమైవైసహజరం కృత్వాధతైః ఘాతమే
వ పృథివీసున్నాద్యం నోపానస్తుతైసతః||

మస్త్రీమపశ్యత్యతో వై తామన్నాస్త్ర ముపాన హవ్యస్థిపరాజ్ఞి
యా ఋగ్విగార్హపత్యమాదధాత్యన్నాద్యస్యాపరుక్త్యా అథో అస్యా
మైవైవం ప్రతిష్ఠితమాధతే యత్యై కుర్ధః పరో పపేత్యా హపహ్నుత
పవాస్తై తత్తునస్తోద్విదీపయామసీత్యేహ సమిధ ఏవైవం యతై సున్యప
రోఽప్తస్యేత్యేహ దేవతాభిరైవ||

పన్తగ్ సన్నరతి ఏ వా పతస్య యజ్ఞశ్చిద్యతై యోఽగ్నిముద్రాస
యతై బృహస్పతివ త్యరోఽపతితై బ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్పతి బ్ర
హ్మజైవ యజ్ఞగ్ సన్తధాతి విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ సమిమం దధాత్విత్యేహ
సన్తత్యై విశ్వే దేవా ఇహ మాదయన్తామిత్యేహ సన్తత్యైవ యజ్ఞం

దైవభ్యోఽనుదిశతి సప్తతే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వః॥౩॥

ఇత్యేహ సప్తసప్తవై సప్తధాగ్నేః ప్రయాప్తనువస్తా పవామను
స్తే పునరూజాః సహ రయ్యేత్యభితిః పునరాదాశమాహుతీ జాహూతి
యజమానప్రేవోజ్ఞా చరయ్య చోభయత్త పరిగృహ్లాత్వాదిత్యావా అ
స్మాల్లోకానముం లోకమాయస్తేఽముష్మిన్లోకే వ్యత్యవ్యవ ఇసుం లోకం
పునరభ్యవేత్వాగ్ని మాధామైతా స్తోమానజహపుస్త ఆర్ధువస్తే సువర్ణం
లోకమాయన్యై పరావీనం పునరాధేయావగ్నిమాదధీత్య సపతా స్తోమా
జ్జహుయాద్యమైవాదిత్యా ఋక్తమాఘ్నావస్తామై వర్ధ్నోతి॥౪॥

సతిం దైవతాభిరైవ జిహ్వై పతాన్వశ్చవిగేశతిత్స॥౫॥

• ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే చ
తుర్థోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థానువాకే పూర్వోక్తమస్త్రా వ్యాఖ్యానమైతే । అన్నాద్యా
యేత్యస్య మస్త్రీపదస్యాభిప్రాయమాహ “ భూమిభూమాన్నా జ్యోవః
రిణిత్యాసా శిష్టేదైవమాధతై ”, ఇతి । ఆరిహ అన్నాద్యం ప్రాప్తమిచ్చ
యా చతస్యభిఋగ్నిరాధానం విధతై “ సపావై జీర్యంతోమన్యస్త స
ఏవం కసణీర్యకాద్రవేయో మస్త్రీమపశ్య త్తతావై తే జీరాస్తమార
పాఘ్నై సపరాజ్ఞియా ఋగ్నిగాఢాహవశ్యమాదధాతి పునసేవ మే
వైసమజరం కృత్వాధతైఽథో పూతశేవ ” ఇతి । జీర్యంతో జరాంప్రాప్తు
వస్తోఽమన్యస్త కోజగాయాః ప్రతీకార ఇతివిచారితవస్తః । తదాకసణీ
రనామకర్ణికాద్రవేయై కద్రూపుతో భూమిరిత్యాదికం మస్త్రీసంఘమ
పశ్యత్ । తన్నస్త్రీసామగ్నయై సపాజీరా-శ్శరీరత్వచోఽపహత్య కో

మలాన్యదగి ప్రాప్నువః । సహజాంగాజ్ఞీభూమిః । ఇయంవై సహ-
 తో రాజ్ఞీత్యన్యత్రామ్నానాత్ । తస్యాఋచః భూమిభూమ్నోత్యాద్యా
 స్తాభిరాహితో వహ్నిః జరాం పరిత్యజ్యనూతనస్య పూతశ్చ భవతి । తమేవ
 విధిమనూద్య ప్రశంసతి “పృథివీమన్నాద్యం నోపాగమ్యత్సేతం మన్త్ర
 హవశ్యత్తతో వై తామన్నాద్య ముపాసమచ్యత్సహరాజ్ఞీయాఋగ్విగా-
 హావత్యమాదధా త్యన్నాద్యస్యావరుధ్యా అహో అస్మామైవైనం ప్రతిష్ఠిత
 మాధత్తై” ఇతి । అన్నాద్యయేత్యుక్తత్వాత్ప్రాప్తిః । ఉపస్థితేదేవీత్యు-
 క్తత్వాత్సూమా ప్రతిష్ఠితత్వం । యదాహవరోవప తత్సుకల్పమిత్యుక్తైః బా-
 లస్యేవ అగ్నేస్సోత్పన్నాయ అఫలాపతిత్యాహ “యత్సాక్షాత్పరం పరో
 వపేత్యాహవహ్నుత ఏవాన్యైశ్చ” ఇతి । ఉద్దీపయామసేత్యస్యాభిప్రా-
 యమాహ “పునస్త్యోద్దీపయామసేత్యాహ సమిధపవైనం” ఇతి । ఆరి-
 త్యావిశ్వ ఇత్యాదేరిభిప్రాయమాహ “యత్తై మన్యపరోత్త స్యేత్యాహ
 దేవతాభిరేవైనగ్ సన్ధారతి” ఇతి । ఉపస్థానంవిధత్తై “వివాపితస్య య-
 జ్ఞశ్చివ్యతే యోగ్నియద్వసయతే బృహస్పతి వత్సరోవతీష్ఠతే బ్రహ్మ-
 వై దేనానాం బృహస్పతి బ్రహ్మజైవ యజ్ఞగ్ సన్దధాతి” ఇతి । బృహస్పతి
 శబ్దోఽస్యామస్తీతి బృహస్పతీవలీ । తంశబ్దం ప్రశస్తసన్దధాత్వీతి శబ్దస్యా
 భిప్రాయమాహ “విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ సమిధాదధాత్వీత్యాహ సన్దత్తై”
 ఇతి । సమ్యోధససోపయోగమాహ “ఏశ్వేదేవా ఇహ మాదయన్తామి-
 త్యాహ సన్దత్తైవయజ్ఞం దేవేభ్యోఽనుదిశతి” ఇతి । యజ్ఞంసన్దతంకృ-
 త్వా దేవేభ్యస్తేతాధనాయ సమ్యోధనం । సమిధాదిమ సప్తసన్ధ్యాయా
 ఉపయోగమాహ “సన్దతే అగ్నే సమిధస్సప్తజిహ్వ ఇత్యాహ సప్తస-
 ప్తవై సప్తధాగ్నేయ ప్రయాస్తమవస్తా ఏవానరుధే” ఇతి । సమిధాదయస్స
 ర్వేపదాధ్యా ప్రత్యేకం సప్తసప్తచనిధిశ్యవై । యస్మాత్సప్తధావస్థితాః
 పదాధాః అగ్నేయ ప్రయాస్తమవస్తాత్తదవరోధాయ సప్తసంభావః ।
 ద్వితీయానువాకే విహితయో గాహుత్యోర్మంత్రో వినియుజ్యై “పునరూ-

జానసహరయ్యేత్యభిత్తి పురోహతమాకులీ జహూతి యజమానమే
 వోజాచరయ్యా చోభయత్య పరిగృహ్యతి ఇతి శ్రోత్రయాధా నే హూ
 మాన్విధత్తై “ఆదిత్యావా అస్తాగ్నికాబముం లోకమాయ నైః ముష్టిన్దో
 కై వ్యత్యవ్యస్త ఇమం లోకం పునరభ్యవేత్సాగ్నిమాధాయైతాహూ
 మానజహన్తుస్త ఆగ్రవస్తే సువర్ణం లోకమాయన్యస్య పరావీనం పునరాధ
 యాదగ్ని మాదగీత సపతాన్దోమాన్దహుయా ద్యామేవాదిత్యా ఋద్ధి
 మాధున్దవన్తామేవర్ధ్నతి” ఇతి ఆదిత్యా ఆధానపునరాధానే అను
 స్థాయసువర్ణంత్యా తత్రవ్యత్యవ్యన్విశేషేణ తృహంప్రాప్తాః, సన్మ
 ధ్ధిన్ద్రాప్రాప్తైః సత్వాభూమావాగత్య లోకాదహన్తాస్త్విత్వా అతశయే
 నసన్మద్ధం గతాః తత్రపునరాధేయా మాధ్వం అగ్నిమహాయ లోకా
 దభిజాహుయాత్ ||

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రక
 మకాణ్డే పంచమపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ||*||

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం || ఉప్రప్రయస్తా అధ్వరం మస్త్రీం వోచేమాగ్నయే । ఆరే అ
 స్తై చ శృణ్వతే । అస్య ప్రతాపసుద్యుతేగ్ శుక్రం చుడుహౌ ఆహ్
 యః । పయస్సహస్రసా మృషిం । అగ్నిమూర్ధా దివ్యకపత్యతే పృథ
 వ్యా ఆయం । అపాగ్ రేతాగ్ సి జన్వతి । ఆయమిహ ప్రథమో ధాయితా
 త్యభిహూతా యజిస్తో అధ్వరే ష్వేడ్యః । యహన్నవాన్ భృగో
 విరురుచువన్ నేషా చిత్రం విభువం చిత్రే చిత్రే । ఉభా వామిద్రాగ్ని ఆహు
 వత్తై || ౧ ||

ఉభా రాధసస్సహ ముగయన్త్యై । ఉభా గాతా రాపిమాగ్ రయూజా
 ముభా వాజస్య సాతయేహు వెవాం । ఆయన్తే యోగ్యుత్వయోయతే

జాతౌ అరోచధాః । తం జానన్మగ్న ఆరోహాథా నో వధాయా రయిం ।
అగ్న ఆయాగ్గోషి పవస ఆసువోజామిషంచనః । ఆరే బాధస్సదుచ్చసాం ।
అగ్నే పవస్వ స్వపా అస్మై వచాస్సుపీయణం । దధత్వోపగ్గ రయిం ॥౨॥

మయి । అగ్నే సావక రోచిషా మస్త్రయా దేవజన్వయా । ఆదైవా
స్వక్ష్మీయక్ష్మీచ । సస్యపావక దీది వోఽగ్నే దైవాగ్ ఇహోపహ । ఉపయజ్ఞగ్
మావిశ్వనః । అగ్నిశ్శుచీ నతతమశ్శుచి బాప్రశ్శుచ్య కపిః । శుచీరోచత ఆ
హుతః । ఉదగ్నే శుచయస్తవశుక్రాభ్రాజస్తశురతే । తపబ్యోగ్ ప్రవచ
యః । ఆయుదా అగ్నేఽస్యాయుమే ॥౩॥

దైహి వచోదా అగ్నేఽసి వచోమే దేహి తనూపా అగ్నేఽసి
తనువం మే పాహ్యగ్నే యన్తే జనువా ఊనం తన్న ఆప్యణచిత్రావసో
స్వప్రి తే సారిమశీయే ధానాస్తా శతగ్ హి మా ద్యమస్తా సమీధీమ
హి వయస్వన్తో వయస్కృతం యశస్వన్తో యశస్కృతగ్ సువీరాసా అ
దాభ్యం । అగ్నే సవత్సదమ్యవం వషికోస్థే అగ్నివాశే । సంత్వమగ్నేసూ
ర్యస్య వచాసాగధా సుమృషీణాగ్ స్తుతేన సంప్రియేణ ధామా ॥ త్వ
మగ్నే సూర్యవచా అసి సం మా మాయసా వచాసా ప్రజయాస్యజ ॥
అహువధ్యే పోషగ్ రయిం మైవచాసా సప్తరశచ ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే పశ్చి
మోఽనువాకః ॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థిరనువాక్యైః పునరాధానం సమాపితం । అథ పశ్చిమమార
భ్య దశహస్య పూర్వాధావర్యైః రనువాక్యైః అన్నుపధాన ముచ్యతే ।

కల్పః “అన్నయపథానం వ్యాఖ్యాస్యామః, ఉపత్తిస్తత ఇతిచోద్యమాన ఆహా
 వనీయ మేవోపత్తిష్టేతేతి వచనాదన్యాము త్తరామాముతి ముసోన్థాయ
 కవాతియన్తివోపత్తిష్టోపప్రయన్తో అధ్వరమితి వడ్భిః” ఇతి । తత్ర ప్ర
 థనూ “ఉపప్రయన్తో అధ్వరం సున్త్ర్రింవోచేమాగ్నయే । ఆరే ఆప్తేచ
 శృణ్వతే” ఇతి । అధ్వరం యజ్ఞముప్రప్రయన్త్యి స్రావువన్తో వయమగ్న
 యే అగ్నిసన్తోషార్థముపథానమన్త్ర్రిం వోచేమచక్రారో భూయాన్త్ర్రి । కీర్త
 రోయాగ్నయే, నూరాదవ్యస్తదీయం వచః శృణ్వతే । అథ ద్వితీయా
 “అస్యప్రత్నాననుద్యతగ్ శుక్రండుచుహేత్రిప్రాయః । పయస్సహస్రీసా
 వ్యుషిం” ఇతి । అస్యాగ్నేరిప్రత్నాం * పురాతనీ వసుద్యత వసుమాలదీ
 ప్తిం † గోస్థానీయామహ్రియో లజ్జామేమవన్త్ర్రియన్త్యిజ్య పయఃక్షీరా
 దిస్థానీయం సహస్రీసారి బహుధనప్రదవ్యుషిం అతద్ద్రియ జ్ఞానప్రదం ॥
 శుక్రంజ్యోతిర్ముచుహేత్రిప్రహన్తి । అథ ద్వితీయా “అగ్నిమూర్ధా ధి
 పతి కమత్పతి పృథివ్యాఅయం । అపాగ్ రేతాగ్ సిజిన్వతి” ఇతి । అయ
 మగ్నిరాదిత్యరూపేణ దివోద్యలోకస్య కమచుద్ద్రితో మూర్ధాశిరస్థా
 నీయః । పృథివ్యాఽపతిః గాహపాకాదికారి త్వేనసాలరోఽప్యయం । కిజ్య ।
 అపాగ్ రేతాగ్ సి ఉదక కార్యాసిస్థావర జ్యోతిశేరి రాణి జారరాగ్నిరూపే
 ణ దిన్వతి ప్రేణయతి । అథ వత్సగీ “అయమిహ ప్రథమోధాయి ధాతృభి
 న్నోతాయజిస్తో అధ్వరేష్విద్యః । యమష్నవా సోభ్యగవో విరురుచువన్తే
 ముచిత్రంవిభువంవిశేషతే” ఇతి । అయమగ్నిరిహకర్తృణి ప్రథమప్రధాన
 భూతః ధాతృభిర్ధారణాయ ప్రయతమానై రస్మాభిర్ధాయ ధార్య
 తేకీద్యశోఽగ్నిమూర్ధాతాదేవానామూహ్వతా ॥ యజిస్తోమనుష్యేభ్యో
 ౭తిశయేనయన్త్ర్రి । అధ్వరేషుయాగేషుకుద్యున్త్యుత్పతికిజ్య । అష్నవానసం
 జ్ఞ కా భృగుసంజ్ఞకాశ్చ మునయోవనేషు స్వాశ్రమేషు విశేషితత్వస్మి
 జాభ్యుదయాశ్చాం యమగ్నించిత్రం బహు యాగాధారత్వేన పిచిత్రం

* పురాతనీం ద్యుతీయమవాలదీ ప్తిం ఇతి తై. ॥ యుషికర్తృప్రదవ్యుత్పతి ఇతి కా.

† గోస్థానీయామహ్రిప్రాయ ఇతి తై.

విభవం వ్యాప్తం విరుచుః విశేషణదీపితవన్తః। అథపశ్యమీ, ఉభావామి
 ద్వాగ్ని ఆహువధ్యా ఉభారాధనస్సహమాదయన్త్యై। ఉభాదాతారావిషా
 గ్గరయీణాముభావాజస్య సాతయే హువేనామ్” ఇతి ఇయశ్చ ప్రథమప్ర
 పాతకే వ్యాఖ్యాతా। హే ఇద్వాగ్నియవా ముభావపి, అభిముఖ్యాన
 హేమతుమిచ్ఛామి। పునరపియవాముభౌ సహారాధనో అగ్నేనమాదయ
 తుమిచ్ఛామి। యస్తాద్యవాముభౌ అన్నానాంధనానాశ్చదాతారౌ తస్మా
 దన్నధనలాభాయ యువామాహ్వయామి। అథపశ్యమీ, అయన్తైయోని
 ఋత్వియోయతో జాతో ఆరోచథాః। తం జానన్నగ్న ఆరోహథానో
 వధాయారయః, ఇతి। హే అగ్నే అయమాహవనీయప్రదేశః తేయోనిః
 తవస్థానం. నచయోనిః ఋత్వియః ఋతుసప్తవ్యః, సర్వస్మిన్నవ్యతావ
 సేన హేమగుణప్రత్యై। యత ఆహవనీయప్రదేశాత్ జాత ఉహ్యతః త్వం
 ఆరోచథాః దీప్యసే తంప్రదేశం జానన్తమస్థానమితి ఆవగచ్ఛత్ ఆరోహ।
 అథానన్తరం సో అస్తాకం రయింధనం వధాయ। కల్పః, అగ్న ఆయాగ్
 పిపవస ఇతి పథ్యస్సంవత్సరే సంవత్సరే నదావేతి ఉపాధ్యత ఇతి శేషః। ఏతా
 స్త్వమగ్నేరుద్ర ఇత్యత్ర (సం- ౧౩౦, ౩ ప్ర, ౧౪౨) వ్యాఖ్యాతాః। తత్రప్ర
 థమా, “అగ్న ఆయాగ్ పిపవస అనువోజామిషశ్చానః। ఆరేబాధస్వరుచ్ఛ
 నాం” ఇతి। హే అగ్నే త్వం అస్తదా యూషిపవసే శోధయసే నిదోహ
 ణికరోషి। అస్తాకం బలమన్నమానయ। వైరసేనాం రూరే బాధస్య। అథ
 ద్వితీయా, “అగ్నే పవస్యస్వపా అప్తే వేచాస్సువీయం। దధత్వోపగ్గర
 యింమయి, ఇతి। హే అగ్నే స్వపాః శోధనకమాత్ త్వమస్తాసు బ్రహ్మవ
 చాసం సమీచీనసావధ్య ఇచ్చపవస్యశోధయ। కిం రుద్రస్సుప్తిం ధనంచ మ
 యిధారయత్। అగ్నే త్వీయా, “అగ్నే పావక రోచిషామన్ద్రీయా దేవజి
 హ్వగ్నా। ఆరే స్వక్షియక్షిచ” ఇతి। హే పావకాగ్నే దేవ రోచమాన
 యా మాదయత్రా జిహ్వయా దేవానావహయక్షిచ। అథచతుర్థి
 “సస్య పావక దీదివోఽగ్నే దేవాగ్ ఇహోవహా ఉపయజ్ఞా హవిశ్చనః”
 ఇతి। హే శోధకాగ్నే దీదివో దీప్యమానస్స త్వం। దేవా ఇహ ఆనయ। అస్త

దీయంయజ్ఞం హవిశ్చక్షుదవగచ్ఛ । అథవజ్ఞమీ “ అగ్నిశ్శుచివత తమశ్శుచి
 విప్రశ్శుచిక్రవః । శుచీరోచత ఆమతః ” ఇతి । ఆయమగ్నిః అతిశుద్ధప్ర
 శయై క్తః విప్రాభిమానిత్వాదపిశుచిః । విద్వదభిమానిత్వాదపిశుచిః । అస్తా
 భి స్సర్వైరామతశ్శుద్ధోదీప్యతే । అథవశ్మీ “ ఉదగ్నేరుదయస్తవ శుక్రా
 భ్రాజస్తశురీతే । తవజ్యోతీగ్న్వ్యచాయః ” ఇతి । హే అగ్నే తవ శుచయః
 శుద్ధా శుక్రాతశ్శయోభ్రాజస్తో దీప్యమానాః ఉద్గచ్ఛన్తి అచాయరా
 రస్తవజ్యోతీంషి ప్రాపుష్వన్తీతీశేషః । కల్పః “ ఆయుర్దా అగ్నే ఇతి సిద్ధ
 మాచిత్రావసోస్వస్తిభిః చిత్రావసునా * సాయమువతిస్మతే ” ఇతి । పాత
 స్మ, ఆయుర్దా అగ్నే స్యాయుర్మై దేహివహ్లాదా అగ్నే సే వహ్లామే
 దేహితనూపా అగ్నే సే తనువంమే పాహ్యగ్నేయస్తే తనువా డీనం
 తన్వతప్యజ ” ఇతి । ఆపూరయేత్యర్థః । చతుర్వైతేషు యజస్సు స్పష్టమన్య
 తే । అథయజరస్తరం “ చిత్రావసోస్వస్తితే పారమశీయ ” ఇతి । హేచి
 త్రావసోరాతే । తవపారంసమాప్తింస్వస్తియేమేణప్రాపుష్వాని । కల్పః
 “ అర్చ్యాగ్వసునా ప్రాతరవార్చ్యసో స్వస్తితే పారమశీయేథానాస్తా
 శతగ్, హిమా ఇత్యుభస్థాయ ” ఇతి । అవార్చిత్యాది శాఖాస్తర మస్త్రం ।
 అత్రత్యమస్త్రం పాతస్త్రం, ఇథానాస్తాశతగ్ హిమాద్యమస్త్రం సుమిధీమ
 హి వయస్వన్త్రైవయస్కృతం యశస్వన్త్రైవయస్కృతగ్ సువీరాసాలదా
 భ్యం । అగ్నే సవత్సదన్భునంషి అగ్నినాశే ” ఇతి । హే అగ్నేత్వాంస
 విభిరిథానావయం శతసన్భ్యాకాన్వేనన్త్రైవయస్కృతం వత్సరా ద్భ్యుమన్త్రాదీ
 ప్రిమస్త్రమిధీమహి లోకే సన్భ్యక్ప్రభ్యా రాధూయాస్త్ర । కీదృశంత్వాం
 వయస్కృతం అన్నస్యకర్తారం । యశస్కృతంకీర్తిప్రదం । అదాభ్యంలేనా
 ప్యుతిరసాకర్యం । వషిష్ఠే అగ్నినాశే అతిప్రాధన్యగ్భవివయే సవత్సద
 న్భునంపరోధినాశనం । కీదృశావయంవయస్వన్త్రైవయస్కృతం వత్సరా
 ద్భ్యుమన్త్రాదీ మస్త్రం । సువీరాసశ్శోభనపుత్రాదియైకైః । కల్పః “ చతస్ర స్సమిధం

* చిత్రావసోస్వస్తి చిత్రావసో వసునామితి ఇతి వై.

† అర్చ్యాగ్వసునా ఇతి వై.

స్వప్నతేషాం సూనవేగ్న సూపాయనో భవ । సచస్వాన స్వప్నయే ।
అగ్నే॥౨॥

శ్వంతో అస్తమః । ఉత్తనాతానివో భవనూభ్యః । తం త్వాశోచిత్త
దీదివః । సుహ్నాయ నూనమీమహే సభిభ్యః । వసుర్గ్నిర్వసుశ్రవాః । అ
చ్ఛానతీ ద్యుమన్తమో రయందాః । ఊజావః పశ్యామ్యుజామా ప
శ్యత గ్రాయస్వోషేణ వ్యపశ్యామి గ్రాయస్వోషేణమా పశ్యతేదాస్థమ
భుకృత్యో స్వోనా మావిశతే గ్రామచః । సహస్రహం వసపుష్యానం॥౩॥

మయి నో రాయశ్క్రియంతాం । తస్మిన్మమ వారేణ్యం భగోజేవ
స్వధీమహి । ధియో యోనోఽప్రచోదయాత్ ॥ సోమానగ్ స్వరణం కృణు
హి బ్రహ్మణస్పతే । కక్షీవన్తం య బోధిజం । కదాచన స్తరీసేనేస్త్రీస
శ్వసి గ్రామమే । ఉసాపెన్న మమవన్భూయ ఇన్నతే దానం జేవస్వపు
ష్యతే । పరిత్వాగ్నైః పురం వయం విప్రగ్ సహస్యధీమహి । ద్రుపద్వర్ణం
దివేదివే భైతారం భజ్జురావతః । అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిరహం త్వ
యా గృహపతినా భూయానగ్ సుగృహపతిమయా త్వం గృహపతినా
భూయాశ్శతగ్ హిమాస్తా మాశిష మాశాసే తస్తవేజ్యోతిష్మతీం తా
మాశిష మాశాసైముష్మే జ్యోతిష్మతీం॥౪॥

భూయాస్తస్వప్తయేగ్నైః పుష్యానం ద్రుపద్వర్ణమే కాన్నైః ॥౫॥
శచ్చ * ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండై పంచమప్రపాఠకే ప

స్తోత్రమువాకః॥

అథ భాష్యమ్.

పశ్యమేననువాకే అన్యుసస్థానము క్తం । తథాపి పశ్యేననువాకే
 పునరపి గాహణపత్యస్యాహవనీయస్య చోపస్థానం సస్థికర మభిధీయతే ।
 కల్పః “సవృత్త్యామి ప్రజా అహమితిగృహం ప్రేక్షతే” ఇతి । పాతస్తు
 “సవృత్త్యామి ప్రజా అహమితి ప్రజసోమానవీనినవాభవస్తు నోగృహే”
 ఇతి । అహంనువ్యస ప్రజా ఇడప్రజసత్వ సవ్యకృత్యతి । ఇడాదేనుప్త
 స్యాసప్రజా అపత్యాని ఇడప్రజసః । మనువ్యకూపాశ్చ సవాణి ప్రజా అ
 ప్తాకంగృహే తిక్తస్తు । కల్పః “అన్యుస్థామ్యావో భక్షీయేతి గోస్తమువతి
 త్తతే” ఇతి । పాతస్తు “అన్యుస్థామ్యావో భక్షీయమహస్థ సహేవావో
 భక్షీయసహస్థ సహేవావో భక్షీయోజాస్థోజాం వోభక్షీయ” ఇతి । అ
 వ్యస పీతోదకసారం । మహాసప్రాజ్యం సద్వైరాచరణీయం । సహేవాబ
 లకరం । ఊజాం స్యామతమరసహవం యక్షీరాది । తత్రాచరణత్వేన
 హేవశవః తగ్రూపాస్థ । అతోయత్పదీయం క్షీరాదికం అస్మాకం భవ్య
 మస్తు । కల్పః “రేవతీ రమధ్వమిత్యవ్రాగ్ని తిష్ఠజవతి” ఇతి । పాతస్తు
 “రేవతీ రమధ్వమప్రిన్తోకేఽప్రిన్తోగోష్ఠేఽప్రిన్తోడయేఽప్రిన్తోనావహైవస్తే
 తోమావగాతబహ్వీషే భూయాస్త” ఇతి । హే రేవతీగ వశవః అప్రిన్తోకే
 గోష్ఠప్రజవిశేషేక్షయేగృహమశేషేయోనాస్థానవిశేషరమధ్వంక్రీడధ్వం
 ఇహైవయోనాస్త సర్వదాతేత్రత, ఇతస్థానాన్తాపగాత మావగచ్ఛత, మే
 మదర్థమవత్యపరస్పరయా బహవో భూయాస్త । కల్పః “సగోహితాసి
 విశ్వరూపీ” ఇతి । పాతస్తు “సగోహితాసి విశ్వరూపీరా
 మోజా గౌపత్యనారాయస్వీషణ సహస్రపోషం వస పుష్యాసం
 మయిగోరాయశ్శ్రియంతా” ఇతి । హేవత్యత్వం మాత్రాసహితోఽసి
 సంయుక్తోఽసి । విశ్వరూపీః అదరేణస్తనంపాతుం వామతో దక్షిణతత్వ
 పునర్ల పునర్థావన్నముకూప వదవభాససే । రాదృశ స్త్వం ఊజాక్షీరా
 దిరసనిమితై న మా అవిశ మత్సమిషం అగచ్ఛ । గౌపత్యేన మదీయం బహు

పశుస్వామిత్యం సమి త్కృత్యమామామిశ . రాయస్వేషణ ధనపుష్టినిమి
 తైనాపి మామామిశ . సహస్రసంఖ్యాయా పుష్టియథా భవతితథా యు
 త్వాన్మహ్యసం । నుయియుష్మదీయక్షీరాది ధనాన్యాశ్రయంతాంకల్పః “ఉ
 పత్వాగ్నేదివేదివ ఇతి తిస్మభిగాఢాయత్రీభిగాఢాహావత్య ముపలిష్టతైల
 గ్నేత్వోసో అస్తవ ఇతి చతస్మభి ద్విపదాభిః । ససోబోధి ప్రుక్తిహవ
 మునుష్యాణో అభూతయస్సహస్మాదిత్యేషా చతుర్థీభవతి” ఇతి । తతఃప్రథ
 మాగాయత్రీ “ఉపత్వాగ్నే దివేదివే దోహవ స్తథియావయం । నమో
 భరత్వమసి” ఇతి । (ఋగ్వేదసం- ౧మం । ౧సూ) హే అగ్నేప్రతిదినం
 త్వాం ఉపవసుసి ఉపగచ్ఛాసుః । దోహవ స్తస్మాయు ప్రాతర్వృణియా న
 మోభరత్వమసిసాః ౧౦ సమ్పాదయన్తః । అథద్వితీయా “రాజ వ్రతుర్వరా
 శాం గోపాన్మృతస్యదీపిం । ఎథమానగ్నే స్వేదమే” ఇతి । కీర్త్యతవ్వాం
 అథ్వరాశాం రాజ వ్రం యజ్ఞ రాజం । గోపాంగవాం పాలకం । ఋతస్య
 దీడిపిం సత్యేనద్యోతమానం । స్వేదమేస్వకీయేగ్ని హూతగృహే హవి
 భిఃవథమానం । అథత్వతీయా “సన్యపితేవ సూనవేతగ్నే సూపా
 యసోభవ । సచస్వాసో స్వస్తయే” ఇతి । హే అగ్నేత్వోస్తవర్థం
 సతాదృశ స్త్వం యథా పుత్రార్థం పితా సుప్రాప్యః తద్విచస్తాకం స్వస్త
 యే ధేమాయ సచస్వ సమవేతో భవ । అథ ప్రథమా ద్విపదా “అగ్నే
 త్వనో అస్తవః । ఉతత్రాతాశివో భవవరూఢ్యః” (ఋగ్వేద- ౫మం । ౨౪సూ)
 ఇతి । అస్తమోఽస్తితమో భవఉత అపిచత్రాతా శివశ్చ సన్యరూఢ్యో వ
 రూథే గృహేనిత్యం సన్నిహిలోభవ । అథద్వితీయా “తంత్వో శోచితవీ
 దివః । సుమ్నాయ మానమేమహేనభిభ్యః” ఇతి । ఉద్ధతమ దివ్యమాన సభి
 భ్యస్సభి నానస్తాకం సుమ్నాయ సుభాయతం పూర్వోక్తగుణం త్వం
 ఈమ హేప్రాప్నుమః । అథత్వతీయా “వసురగ్నిర్వసుశ్రవాః । అన్యోగ్నే
 ద్యుమ త్తమోరయిం దాః” ఇతి । వసువహ సుమానయమగ్నిః । వసు రుద్రాది
 దేవై రాదరేణ స్రూయ తే ఇతి వసుశ్రవాః । సౌతాదృశాగ్నే అచ్ఛాస్తవభి
 ముఖో నక్షిప్రాప్నుహి । ద్యుమ త్తవః అతిశయేన దివ్యమానో రయిం

దాః ధనందేహి । చతుర్థీశు శాఖాన్తరగతాః కల్పః “ఉజాన్త వ్య వశ్యా
 మ్యూజాన్త మా పశ్యతేతి గృహస్థే క్షితే పశూన్వా” ఇతి । పాతస్తు
 “ఉజాన్త వశ్యామ్యూజాన్త మాపశ్యతరాయస్థోపేణ వ్య వశ్యామి
 రాయస్థోపేణ మా పశ్యతేడాన్త వధుకృతః స్తోనాటావిశతేరామదః ।
 సహస్రహాసం వ్యపుష్యాసం మయివోరాయశ్రయన్తాః” ఇతి । హే గృ
 హగతాః పశవః క్షీరాదిరసనిమితైః ధనపుష్పినిమితైః సయస్థానహం పశ్యా
 మి । యాయమపితథా మాం పశ్యతి । హే ఇడాగామియాయం మధు
 కృతో మధురఘృతకారిణ్యంస్థస్తోనాః సుఖకరాః, ఇరాః అన్నవత్యో, మ
 దోమాదయిత్ర్యో మామాపితత । శతసహస్రసంఖ్యా కపుష్పిర్యథా భవతిత
 థా యుష్మాస్సుప్త్యాసంయుష్మాకం ధనానిక్షీరాదీని మయిత్రయన్తాం । క
 ల్పః “తత్సవితుర్వరేణ్యం”, “సోమానగ్న్వరణం”, “మిత్రస్యచవణీ
 ధృతః”, “ప్రసమిత్ర”, “కదాచనస్తరీరసి”, “కదాచనప్రయచ్చసి”,
 “పరిత్వాగ్నేపురం వయం” ఇత్యుపస్థాయే త్యాహవనియ మితలభ్యతే ।
 తత్రప్రథమైవమామూతా “తత్సవితుర్వరేణ్యం భగోదేవస్యభీనుహి ।
 ధియోయోనఃప్రహోదయాత్” (ఋక్, ౩మం ౧౬౨సూ) ఇతి । యస్సభితా
 అస్తాకంబుద్ధిం ప్రేరయతి తస్య సవితుర్దేవస్య వరణీయం తద్భగణఃలేజః
 ధ్యాయేనుహి । అథబ్దితీయా “సోమానగ్న్వరణం కృణుహి బ్రహ్మణస్సు
 తే । కక్షీవస్తం య బేశిజం” (ఋక్, ౧మం ౧౦౮సూ) ఇతి । బ్రహ్మణ్యప
 రివృథస్యకర్తృణ్య పతేన్నామిత్ అగ్నేయస్తం బేశిజం ఉశిజయిష్యేపు
 త్రంకక్షీవస్తం యషిం కర్తృప్రవర్తకం కృతవాసీన్యధ్యాహారః । తాదృశ
 స్త్వం సోమానం సోమయాగానాం స్వరణం ఉపదేష్టారం కృణుహికురు ।
 “మిత్రస్య” “ప్రసమిత్ర” ఇతిద్వయ ముత్రనామూతం (ఋక్, ౩మం
 ౫౬సూ) అథపంచమీ “కదాచనస్తరీరసి నేంద్ర పశ్యసిదాశుషే । ఉపోపే
 న్నుమఘవన్భూయ ఇన్నతేదానందేవస్యవృత్యతే” ఇతి (యజుః, ౮౨౧౨) ।
 హే ఇన్ద్రోపరమైశ్వర్యయుక్తాగ్నేకదాచన కదాచిదపి స్తరీః హింసకోనాసి
 కిన్దుదాశుషే హవిదత్తవతే యజమానాక్షణం ఉపోపేన్ను అత్యస్తం

శ్రీరస్తు.

వేదాంతప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు
 ౧౦౦ - ఛారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు
 విద్యత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు
 ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, సోప్తేజి అణాలు
 ౦ - ౮ - ౦ పంపితే శైలకొక్కతూరి (౫) ఛారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకా
 రం అప్పుడప్పుడే ఇంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦
 పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే
 వారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకవలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన
 పిమ్మట పనితరంభించి అప్పుడు ప్రైవేటునుపుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మూడే
 వ్యయము ఇప్పుడే ప్రైవేటువ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము నావల
 యునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన ప్రైవేటు.

రూ. ల. పై.

శ్రీ || ఉ, లక్ష్మీనృసింహయ్యంగార్ల వారు మఘూరు చెన్నపట్నం. ౬ ౬ ౦
 మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, న్యాయపతి నారాయణమూర్తిమంతుల } ౧౦ ౦ ౦
 వారు తహశీల్దారు, బరంపురం రెండువత్సరములది. }

శ్రీ || ఉ, సరస్వతీ తిరువేంగడాచార్యులవారు మద్రాస్. ౬ ౦ ౦

రెండువసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలనజమఅయిన ప్రైవేటు.

బ్ర||శ్రీ, వేదమూర్తులైన కాశీకిలారంభ్యసింహశాస్త్రిలువారు } ౭ ౦ ౦
 మైసూరు చందాలు ౨౩. }

మ || రా || శ్రీ, బ్ర || శ్రీ, సూరి వెంకటకృష్ణశాస్త్రిలువారు } ౩ ౬ ౦
 రాజమండ్రి, }

శ్రీ||ఉ, పాథకసారథి అయ్యంగార్లవారు, హైకోర్టువకీలు } ౩ ౦ ౦
 మద్రాస్, }

మ||రా||శ్రీ, బ్ర || శ్రీ, లక్క-రాజు శంకరయ్యమంతులవారు, } ౩ ౬ ౦
 మచిలీపట్నం, }

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, ధూళిపాటి సుబ్బరామయ్యగారు మద్రాస్, ౨ ౧౨ ౦

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, గుళ్లపూడి రామకృష్ణయ్యగారు మద్రాస్, ౩ ౧౨ ౦

బ్ర||శ్రీ, వేదమూర్తులైన గొల్లపల్లె శీతారామశాస్త్రిలువారు, } ౩ ౬ ౦
 మైసూరు }

వైశ్యశ్రీ, బి. ప. రంగయ్యశెట్టివారు మద్రాస్. ౩ ౮ ౦

రెండు వసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలనజమఅయిన ప్రైవేటు. ౩ ౬ ౦

శ్రీ రస్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజేందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఘోరముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కువైసవైనది - అద్వాక్నుమాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను తీసేకులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందుగా ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ఛాదాలముగ నేడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లు పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అద్వాక్నువాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంచికలకు రు ౪-౨-౦ పోస్టేజిఅతాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦ లను మాకు పంపితే అగ్నివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను సంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాచేయవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యిల నాల్గులితాలను పంపించవలసినది.

ఎన్నైనను చందాచేరేవరకు అయిభండే సంచికలకు వెల ఆరణాలచొప్పునను పిచ్చు ట నెలనెలకు అన్యు సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజిసెలవు వారే ఇవ్వనివినది, అద్వాక్ను మొదటినుండి తొలిసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చెదముగాని ఇచ్చట ఇచ్చుము. దుర్భరతాలమున చందా వచ్చివెట్టేవారికి అద్వాక్ను ముజరావారకు, ఎన్నైన తమవద్దయియును సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అనేక్షింపితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒక పుస్తకమంత యిను పూజాముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును మాడవచ్చు నేగాని అప్పటికిని కొరవబట్టి పు స్తకములకు పూర్తిగా సంచికలు వారకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దనుండేసంచి కలను నిగ్రహింప సంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకు పంపించవలసి నది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకి యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పం పించవలయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈరెండవసంవ త్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩-౬-౦ లను పంపినవారిసేరు ప్రకటిం పబడినదిగానా, వారికి ఇటీవల సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానాచేయబడు చున్నయవి. తత్తిమ్మవారినిగూడ అలాగే పంపించగోరెడు సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦సం॥
'జూలై' నెల-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
బజంట్.

అం.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీశుక్లాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యై భాష్యసహితా.

బెంగళూరు

ప్రొఫెసర్ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుగుట్ల : విశ్వనాథ శాస్త్రిశా

శాపలి - రామస్వామి శాస్త్రిశా చ

ప్రకటకృతా

ప్రీతియతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౮.

చన్నపుర్యామ్

అదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

సమీపపవనశ్చసి సమవేతో౭సి । హే మఘవన్నింద్ర సదృశాగ్నే భూ
యశ్చిన్ను పునరపదేవస్య తేతవదానంవృచ్యతే ఫలదానమస్తాభి స్సంయు
జ్యతే । “కదాచనప్రయుచ్ఛసి” ఇత్యేషాత్రనామ్నాతా (యజుః, ౮౮
౩) । అథసప్తమీః పరిత్వాగ్నేపురంవయంవిప్రగోసహస్యధీమహి । ధృవ
ద్వణిందివేదివేభేత్తారంభజ్ఞురావతః” ఇతి (ఋక్, ౧౦మం॥౮౭ సూ)
సహసిభవస్సహస్యః । హేసహస్యబలవన్నగ్నేవయంత్యాంప్రతిదినంపరిధీ
మహి పరితోధారయాయః । కీదృశంత్యాం పురంఅభిమతానాంపూరకం ।
విప్రంబ్రాహ్మణజాత్యభిమానినం । ధృవద్వర్ణంచైరిణంధృవకాలభివన్వణ
ఆకారోయస్యతాదృశం । భజ్జురావతోభంజనశీల వ్యాపారోపేతస్యరక్ష
సోభేత్తారం । కల్పః, అగ్నీఅయూగ్పవన ఇత్యాగ్ని పావమానీభ్యాం
గాహావత్యమువతిష్ఠతే౭గ్నే గృహపతిఇతి పుత్రస్యనామగృహ్లాతామా
శిషమాశాసే తస్తవఇన్యజాతస్య అముష్టాఇతి జాతస్య” ఇతి । ఆగ్నిపావ
మాన్యోనాత్రామ్నాతే । మన్తాస్తరపాతస్తుః, అగ్నే గృహపతిస గృహ
పతిరహం త్వయాగృహపతినా భూయాసగ్ సగృహపతిమయా త్వం
గృహపతినాభూయాశ్శతగ్ హిమాస్తామాశిషమాశాసేతస్తవేజ్యోతిష్ట
తీంతామాశిషమాశాసే౭ముష్టేజ్యోతిష్టతీం” ఇతి । హే గృహపాలకా
గ్నేగృహపతినాత్వయా సుగృహీతో౭హం శోభనగృహపతి భూయా
సం । తథాగృహపతినామయాపూజిత స్త్వంగృహస్వామీ భూయాః । కీయ
స్తంకాలంశతంహిమాః । హిమశబ్దోపలక్షిత హేమస్తరు సహితాశత
సంవత్సరాక । అహంతస్తవఉత్పత్త్యమాన పుత్రసన్తానాయ జ్యోతిష్ట
తీం బ్రహ్మవచనయుక్తం తామాశిషం అయూరైశ్వర్యవృద్ధిహూపం
ఆశాసే౭వమముష్టేజాతాయదేవదత్తాదినామేషు ।

॥ అత్రవినియోగసర్వమాః ॥

సంప్రేక్షతెగృహానభ్యుష్ఠ గోష్ఠమువతిష్ఠతే ।

రేవాస్తరాగ్నిజపతి సహితావత్సకంస్పృశేత్ ॥

ఉపత్యాపశ్చిమంవహ్నిం వర్జంతైరుపతిష్ఠతే।

ఉజాపేక్ష్యగృహం సత్సచతుర్ద్వికపూర్వపావకమ్॥

ఉపస్థాయాగృథత్యస్తా త్వశ్చిమంచోపతిష్ఠతే।

ఇతి శ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండై పంచమప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయజ్ఞోవా ఏవ యోఽసామోషప్రయస్తో అధ్వరమిత్యాహ స్తోమ
మేవాస్తై యునత్తుపేత్యాహ స్రజావై పశవ ఉపేమం లోకం ప్రజా
మేవ సశూనిమం లోకముపైత్యస్య వ్రతా మనుష్యతమిత్యాహ సువ
గౌవైలోకం ప్రత్నస్సువర్గమేవ లోకగ్ సమారోహత్యగ్నిమూ
ర్ధా ద్వివర్గకుదిత్యాహ మూర్ధానం॥౧॥

పవైన్గ సమానానాం కరోత్యథో దేవలోకాదైవ మనుష్యలోకేప్ర
తిస్థిత్యయమిహ ప్రథమోధాయ ధాతృభిరిత్యాహ ముఖ్యమైవైనం కరో
త్సుభా పామిద్యోగ్ని ఆహువధ్యా ఇత్యాహ జోబలమేవాపరున్ధేయం
తే యోఽఋత్వియ ఇత్యాహ పశవోవైరయిర్ద్రపశూనేవాపరున్ధే వధ్య
రుపతిష్ఠతే వద్యే॥౨॥

ఋతవ ఋతుష్యైవ ప్రతిష్ఠతి వధ్యిరుత్తరాభిరుపతిష్ఠతే ద్వాదశ
సప్తద్యవై ద్వాదశమాసాస్సంవత్సర స్సంవత్సర ఏవ ప్రతిష్ఠితీయధా
వై పురుషోఽశ్వోగౌజీర్వత్యైవమగ్నిరాహితో జీర్వతి సంవత్సరస్యపర
స్తాదాగ్నిపావ మానీభిరుపతిష్ఠతే పునర్నవమైవైనమజరం కరోత్యథో పు
నాత్యైవోపతిష్ఠతే యోగపవాన్యైవ ఉపతిష్ఠతే॥౩॥

దమపవానైవ ఉపతిష్ఠతే యజ్ఞైవాన్యైషోప తిష్ఠత్యైవగ్రాహపీ
యాంధ్రేయస ఆహృత్య * నమస్యతి తాదృగేవ తదాయుర్దా అగ్నే
స్యాయ్యై దేహీత్యోహాయుర్దాహ్యోషవచోదా అగ్నేఽసివచోమే
దేహీత్యహ వచోదాహ్యోషతనూపా అగ్నేఽసి తనువం మేనాహీ
త్యహ॥౮॥

తనూపాహ్యోషోగ్నేయన్వేతనుపా ఉనం తన్వ ఆప్తౌత్యోహ
యన్వే ప్రజాన్యై పసూనామూనం తన్వ ఆపూరయేతి వాచేతదాహ చిత్రా
వసో స్వస్తితే పారమశ్చయేత్యోహ రాత్రిర్వై చిత్రావసురవ్యుష్ట్యైవా
పతస్యైపురాబ్రాహ్మణాభైషుర్వ్యుష్టిమేవాపరున్ధశ్శిథానాస్తాశతం॥౯॥

హిమా ఇత్యోహ శతాయుర్పురుష శ్శతేంద్రియ ఆయుష్యేవేంద్రి
యే ప్రతితిష్ఠత్యైవా వై సూక్ష్మ కణికావత్యైతయా హస్తవైదేవా
అసురాణాగ్ శతతర్హగ్ స్తృగ్హన్తి యదైతయా సమిధమాదధాతి ప
జమైవైతచ్ఛత్రీం యజమానా శ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి స్తృత్యా ఆ
చ్ఛుశ్చటార్గ సంత్యమగ్నే సూర్యస్య వచసాగధా ఇత్యోహే త
త్వమసీదమహం భూయాసమితి వాచైతదాహ త్వమగ్నే సూర్యవచా
అసీత్యోహ శిషమైవైతామాశేస్తే॥౧౦॥

మూర్ధానగ్ పద్యా పష ఉపతిష్ఠతే ప్రాహీత్యోహ శతశుహ
గ్ హోడశచ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై పశ్చిమప్రపాఠకే సప్త
మోఽనువాకః ॥*

అథ భాష్యమ్.

సప్తమానువాకే పంచమానువాకౌక్తా మన్త్యావ్యాఖ్యాయనై।
ఉపపేత్యాది మన్త సజ్ఞోపస్తానేన జ్యోతిష్టామే త్రివృత్పంచ దశాదిస్తో
మవదగ్నిహూతైఃపిస్తోనుయోగఉపచర్యతఇత్యాహ “అయజ్ఞోవాపష
యోఽసామోపప్రయన్తోఅధ్వరమిత్యాహ స్తోమమేవాప్త్యేయన్తీ” ఇతి
యస్సామరహితస్సయజ్ఞ ఏవసభవతి। ఋగ్వేదాదా వృత్తిభేదాచ్చ నిష్ప
న్నస్సామసజ్ఞస్తోమః। తచ్చాన్తిన్నగ్నిహూతేసున్త్ర సజ్ఞైససమ్పాద
యతి। ఉపశబ్దసూచితం దశయతి॥ ఉపేత్యాహ ప్రజావైపశవఉపేమం
లోకం ప్రజామేవ పశూనిమం లోకమువైతి, ఇతి। ప్రజ్యావశవశ్చ భూ
లోకమువగచ్ఛత్। తస్మాద్యజమానోఽపుష్పశబ్దసామ్యధ్యాప్తిహంపశూం
శ్చోపేత్యతద్యుక్తం భూలోకమువైతి। ప్రత్నశబ్దసూచితమాహ, “అస్య
ప్రత్నామనుమ్యతమిత్యాహ సువగోఽవైలోక్య ప్రత్నస్సవగః మేవలో
కగ్ సమారోహతి” ఇతి। స్వగఽలోకస్యచిర త్తనత్వేన ప్రత్నశబ్దసూ
చితత్వాత్తేనశబ్దేన స్వగఽరోహూభవతి। మూర్ధాశబ్ద పృథివీశబ్దా
భ్యాంసూచితందశయతి॥ అగ్నిమూర్ధాఽదివ్య కమదిత్యాహమూర్ధా
నమేవైనగ్ సమానానాంకరోత్యథో దేవలోకాదేవమనుష్యలోకేప్రతిష్ఠ
తి” ఇతి। మూర్ధానంశ్రేయం ఏనం యజమానంకరోతీత్యర్థః। ప్రథమశబ్ద
సూచితందశయతి॥ అయమిహప్రథమోధాయి ధాతృభిరిత్యాహ ముఖ్య
మేవైనంకరోతి, ఇతి। ఇంద్రస్యబలాభిమానిత్వాదగ్నేశ్చ తేజోఽభిమా
నిత్వాచ్ఛబ్దవ్యయేనో భయప్రాప్తిః సూచ్యతఇత్యాహ, “ఉభావా మి
న్ద్రాగ్నిఃపహువధ్యాఇత్యాహ జోబలమేవావరున్ధే” ఇతి। రయిశబ్దంవ్యా
చక్షే “అయంతే యోనిఋత్వియఇత్యాహ పశవోవైరయింపశూనే
వావరున్ధే” ఇతి। ఉపస్తానంవిధత్తై “పడ్భిరుపతిష్ఠతేపడ్వా ఋతవ ఋ
తుష్వేవ ప్రతితిష్ఠతి పడ్భిరుత్తరాభిరుపతిష్ఠతే ద్వాదశ సమ్మద్యనై
ద్వాదశమాసా స్సంవత్సర స్సంవత్సర ఏవప్రతితిష్ఠతి, ఇతి। ఉపప్రయన్త

ఇత్యాదికంపూర్వపటం । అగ్నీత్యాదిక ముత్తరపటం ।
 పూర్వపటేన యథాప్రతిదినముపస్థానం తద్వమత్తరేణాపిప్రాప్తౌ కాల
 విశేషంవిధతైః, యథావై పురుషోఽశ్వో గౌజీర్య త్యేవమగ్నిరాహితౌ జీ
 ర్యతి సంవత్సరస్యవరస్తాదాగ్ని పావమానీభిరువత్సిష్ఠ తే పుననావమేవైన
 మజరం కరోత్యేథోపునాత్యేవ” ఇతి । పురుషాదీనాం చిరకాలేదేహీ
 యథాజీర్యతి తథాఽగ్నేస్సంవత్సరే ప్రాప్తాంజరాం నివార్య మాతనశరీ
 రం శోధయితుం సంవత్సరాదూర్ధ్వముపస్థానం । అగ్నిదేవతాయ్యాశ్వపమా
 నదేవతాయాశ్వ సమ్బుధిస్య ఋచ ఆగ్నిపావమాన్యః । యద్యవ్యగ్నిరేవ
 శోధకత్వాత్సవమానః తథాపి శోధకత్వోపాధేరన్యత్సమేభిప్రేత్య నిర్దై
 శభేదః । విహితముపస్థానం చతుర్వారమనూద్య ప్రశంసతి “ఉపతిష్ఠతే
 యోగవవాన్యైషఉపతిష్ఠ్యేతేదమవవాన్యైషఉపతిష్ఠతేయాన్యై వాన్యైషా
 పతిష్ఠతే” యథాపాపీయాంశ్చేయసాహ్యత్యనమస్యతితాద్యగేపతత్” ఇతి ।
 ఉపతిష్ఠత ఇతి యదేవపవ అస్యోగ్నేర్యోగోయజమానేససహసు గ్రాహ్య
 సుగ్రాహకరూపస్సమ్బుధః । తథాపి మోదాహాదిలక్షణోపద్రవ నివారణం ।
 తథాధనాదియాచ్ఛా । యథాలోతేకశ్చిద్దరిదోఽనికాయ కిచ్ఛిచపాయన
 మానీయ నమస్కారంకరోతి తాద్యగిదముపస్థానం । అయమిహ ప్రథమో
 థాయ ధాత్యభిరితియోగఉక్తః । ఆరేవాధస్వచుచ్ఛునామితిఅనిష్ఠనివార
 ణం । అథానోపధానాయరయిమితియాచ్ఛా । మస్త్రంవోచేమాగ్నయితిఉ
 పాయనం । త్రయాణాం యజుషామర్థప్రసేద్ధిం దశాయతి, ఆయుదాఅ
 గ్నేఽస్యాయుత్తేదేహీత్యాహాయుదాహ్యోష వచోదా అగ్నేఽసి ప
 చో మే దేహీత్యాహ వచోదా హ్యోషతనూపా అగ్నేఽసి తను
 వంమే పాహీత్యాహ తనూపాహ్యోష” ఇతి । తనుశబ్దేన ప్రజాన్య పశవ
 శ్చోచపలక్షితా ఇత్యభిప్రేత్యవ్యాచక్ష్యై, అగ్నేయన్యైతనునాడినం తన్న
 ఆప్యణేత్యాహాయన్యైప్రజాన్యై పశునామూసం తన్నప్రారయేతివా వై
 తదాహ” ఇతి । చిత్రావసుపదస్యార్థం వాక్యతాత్పర్యశ్చుదశాయతి, చి

త్రావసోన్వ ప్రితే పరామశీయేత్యాహ రాత్రివైచిత్రావసు రవ్యుష్ట్యే
 వా ఏతన్యైపురాబ్రాహ్మణా అబై ముఖ్యస్తి మేవావరుణే" ఇతి । నతః
 త్రాదిరూపం చిత్రమభివ్యక్తతయావ సత్యస్యామితి రాత్రిశ్చిత్రావసుః ఆ
 వ్యుష్టిః* ప్రభాతాభావః । హిమన్తర్కైరా త్రేదీర్ఘఘ్నేనప్రభాతం
 భవిష్యత్యేవేతి కదాచిద్బ్రాహ్మణాభీతాః అత్య పారమశీయేతి ప్రార్థన
 యాప్రభాతంభవే । శతసంఖ్యోప్రశంసతి, ఇన్ధానాస్త్యశతగ్ హిమా
 ఇత్యాహ శతాయుస్ పురుషశ్చ తేన్ద్రియతయ్యేవేన్ద్రియేప్రతితివృత్తి"
 ఇతి । అస్యమన్త్రోసోపస్థానే పమిదాధానేచవినియోగద్వయంసూత్రకా
 రణదాజహర, ఇన్ధానాస్త్యశతగ్ హిమాఇత్యుపస్థాయేన్ధానాస్త్యశతగ్
 హిమా ఆగ్నేస్మిదస్యభిశస్త్యో మాపాహిసోమస్యసమిదసి † పరస్యా
 మాపాహి యమస్యసమిదసి మృత్యోమాపాహీతిచతస్రసమిదపక్షై
 కస్తీన్నాధాయ" ఇతితత్రోపస్థానాగ్నత్వప్రస్తావేనామన్త్రోవ్యాఖ్యాతఃఅథ
 తన్యైవసమిదాధానాగ్నత్వంవిధత్తై " ఏషావైసూర్మీకర్ణకావత్యేతయా
 హస్తవైదేవాఅసురాణాగ్ శతతహాగ్ స్మగ్ హ వ్రియదేతయాసమిదమా
 దధాతివజ్రమేవైతచ్ఛత్రేయజమానోభాత్త్యవ్యాయప్రహరతిస్తృత్యా
 అచ్ఛవృట్టార్కం" ఇతిజ్వలంతీలాహమయాస్థానామీసాచకణ
 కావతిఛిద్రవతీ అతపవజ్వలంతీత్యర్థః । క్షితస్మానేయమృక్, ఏకేనప్ర
 హారేణ శతసంఖ్యకావ్యారయన్తస్మూరాశ్చత తహాః, అసురాణాం మ
 ధ్యేతాదృశానేతయచా దేవాహింసంతి అనయాసమిదాధానేనశత్రేయ
 మేనామృచం వజ్రంకృత్వావైరిణంహన్తుప్రహరతి । అచ్ఛవృట్టార్కం
 స్వస్యవినాశోయథానభవతితథేత్యర్థః । సంత్వమగ్నైత్యర్థే నాగ్నేగుణ
 కథనంస్వస్యపి తత్పార్థినాయేత్యాహ " సంత్వమగ్నేసూర్యస్యవచా
 సాగధా ఇత్యాహేతత్వమసీదమహం భూయాసమితివావైతదాహ"
 ఇతి । ద్వితీయాధేసం మామాయషేతి ప్రార్థనమితి దత్తయతి " త్వ
 మగ్నేసూర్యవచా అసిత్యాహాశిషమేవై తామాశాస్తై" ఇతి ।

ఇతిశ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాండే పంచమప్రపాఠకేసప్తమోఽనువాకః॥

* ప్రభాతాన్త ఇతికా - ప్రభాతీధావ ఇతితై-

† పరస్యామ ఏధి ఇతికా-

క్షిత్రతహాగ్నేయమృక్ ఇతితై-

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సమ్మిశ్యామి ప్రజా అహమిత్యాహ యావన్తపవ గ్రామ్యాన్ పశ
వస్తానేవావర్తునేఽన్యస్థామ్భో వో భక్షీయేత్యాహమ్భో హ్యేతా మ
హస్థమహో వో భక్షీయేత్యాహ మహేహా హ్యేతా సహస్థసహ
వో భక్షీయేత్యాహ సహేహా హ్యేతా ఊర్జస్థాన్జం వో భక్షీయేతి॥ ౧॥

అహూర్జో హ్యేతా రేవతీరవర్ధ్వమిత్యాహ పశవో వై రేవతిః
పశూనేవాన్తేనగ్నిమయత. ఇహేవస్థేతో మాపగ్రాతేత్యాహ ధ్రువాపవై
నాఅనపగ్రాకురుత ఇష్టకవిద్యా అన్యోఽగ్నిః పశువిదన్యస్సగోహితాస
విశ్వరూపీరితి వత్సమభిమృశత్యుపైవైసం ధత్తేపశుచితమేనంకురుతైప్ర॥ ౨॥

వా పహేన్తాన్లోకాచ్ఛ్యవత్యై అహవనీయముపతిష్ఠతే గాహపత్య
ముపతిష్ఠతైఽస్మిన్నేన లూకే ప్రతిష్ఠత్యథో గాహపత్యాన్యైవ సహుతై
గాయత్రీభిరుపతిష్ఠతే తేజా వై గాయత్రీతేజపవాత్సన్ధతైఽథాయజేతంత్ర
చమన్వాహన ప్త్యై గాహపత్యంవా అను ద్విపాదో వీర్యా ప్రజా
యస్తే యపవం విద్వాద్విపదాభిగార్హపత్యముపతిష్ఠతే॥ ౩॥

అన్యవీరోజాయత ఊర్జావన్ పశ్యామ్యాజామా పశ్యతేత్య
హశిషమైవై తామాశాస్తై తస్యవితుర్వరేణ్యమిత్యాహ ప్రసూత్యైసోమా
స్తగ్ స్వరేణమిత్యాహ సోమవీథమెవావరుధై కృణుహి బ్రహ్మణ క్షుత ఇ
త్యాహ బ్రహ్మవర్చసమెవావరుధై కదాచన స్తరసీత్యాహ నస్తరీగ రా
త్రింవసతి॥ ౪॥

యపవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే పరిత్యాగేపురంవయమిత్యాహ
పరిధిమైవైసం పరిదధాత్యస్మాదాయాగ్నే గృహపత్యత్యాహ యథాయ
జురైతచ్చతగ్హిమాత్యత్యాహశతంత్యాహేమన్తా సిద్ధిష్యేతివావై త
దాహ పుత్రస్యసామగృహ్లాత్యస్మాదమైవైసంకరోతి తామాశిష మాశా
సే తస్తేవే జ్యోతిష్కతీమితిబ్రూయాద్యస్యపుత్రోజాతస్సాన్యతైజస్వస్య
వాస్య బ్రహ్మవచసీపుత్రోజాయతేతామాశిషమాశాసేఽముష్మే జ్యోతి
ష్కతీమితి బ్రూయాద్యస్యపుత్రోజాతస్సాన్యతైజవవాన్తి ధృష్టావచనం
దధాతి॥౮॥

ఉర్జిం వో భక్షీయేతి ప్రగాహాపత్యముపతిష్ఠతేవసతి జ్యోతిష్కతీ
మకాన్నతిగ్శచ్చ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై పశ్చిమప్రపాఠకే అ
ష్టమోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

అథాప్తమేమవాకే పశ్చిమవాకోక్తా మన్తావ్యాఖ్యానానై తత్ర
ఇదప్రజన ఇత్యనేన పదేన గవాశ్వాదయో వివక్షితా ఇత్యభిప్రేత్యాహ
“ సన్మన్త్యామి ప్రజా అహమిత్యాహ యావ న్తపవ గ్రామ్యావశవస్తా
నేవావిరుద్ధై” ఇతి । అమృతమహస్సహ ఉర్జశ్చైగ్వామముపతిష్ఠం యు
క్తమిత్యాహ “ అన్ముసామ్భావో భక్షీయేత్యాహమ్భావ్యోతామహస్థ
మహూవావోభక్షీయేత్యాహ మహూ హ్యోతా స్సహస్థ సహూవావో
భక్షీయేత్యాహ సహూ హ్యోతాఉర్జస్థోజం వోభక్షీయేత్యాహూ
ర్జోహ్యోతాః” ఇతి । రేవతీశబ్దేనవివక్షితం క్షీరాదిధనమాసామ స్తీతి వ్యు
త్పత్తిమభిప్రేత్యవ్యాచక్ష్య “ రేవతీరమధ్వ మిత్యాహ వశవోవై రేవతీః

పశూనేవాన్మన్రమయతే” ఇతి । అన్తాస్వకీయగృహేతిత్యర్థః । ప్రైత్య
 నేనధ్రువజీవసం మాపగాతేత్యనేన యోగవిభాగాభావం ప్రత్యర్థ్యత ఇ
 త్యాహ “ ఇహైవప్రైతోమాపగాతేత్యాహ ధృవాపవైనా అనపగ్నా కు
 రుతే” ఇతి । వత్సస్వశంవిధతైః ఇష్టకచిద్వా అన్యోఽగ్నిగ్నిపశువిదన్య
 స్సగ్నిహితాసి చిత్వరూపీరితివత్సమభివ్యుత్త్యువై నంధతైపశువిధమేనం
 కురుతే” ఇతి । ఇష్టకాముపధాయథాకశ్చిదగ్నిశ్చీయతే తథా పశుము
 పధాయాన్యోఽగ్నిశ్చీయతఇత్యుత్పేక్షతే । తథాసతివత్సస్వశేన పశు
 ముపధాయాగ్నిశ్చీతోభవతి । గాహపత్యోపస్థానంవిధతైః ప్రవాపమా
 స్తాల్లోకాచ్చ్యవతే యజమావనీయముపతిష్ఠతే గాహాభివ్యముపతిష్ఠతే
 ఽస్మిన్నేవలోకేప్రతితిష్ఠత్యథోగాహపత్యామైవనిహ్నుతే” ఇతి । సువ
 ర్గోలోకఆహవనీయ ఇతిశ్చిత్వంతరాత్ । తదుపస్థానాదేతల్లోక ప్రచ్యుతిః
 సాచగాహపత్యోప స్థానేన సమాధీయతే క్షిప్తాహవనీయ ఏవతాత్ప
 యోఽపేతగాహపత్యముపతిష్ఠమాః స్వప్రతిష్ఠాసిద్ధ్యర్థంకేవలం తమ
 పలపతి ఉపత్యాగ్యుత్త్యాద్యాస్తిన ఋచోవిధతైః “ గాయత్రీభిరుపతిష్ఠ
 తే తేజోవై గాయత్రీతేజవవాత్సన్ధతైః యదేతంతృపమన్వాహ స వ్ర
 త్యై” ఇతి । ప్రజాపతిముఖాదగ్నినా సహూత్పన్నత్వా ద్రాయత్యా
 ప్రైజప్త్యం తృచానువచనసవిచ్ఛేదార్థం అగ్నేత్యన్నగ్నిత్యాద్యస్తినో
 ద్విపదావిధతైః “ గాహపత్యంనా అనుద్విపాదోపీరాప్రజాయత్యై
 ఏవంవిద్వాన్ ద్విపదాభిగాహపత్యముపతిష్ఠత ఆస్య వీరోజాయతే”
 ఇతి । పత్యతేతి లూడాశీరధత్వందశయతి “ ఊర్జావనిపత్యామ్యాదౌ
 మాపశ్యత ఇత్యాహోషమేవై తామాశాస్తే” ఇతి । సవితృ సోమబ్రహ్మశ
 ధౌ నామభిప్రాయమాహ “తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యాహ ప్రసూత్యై సోమా
 నగ్ స్వరణమిత్యాహ సోమపీథమేవావరుధైకృణుహి బ్రహ్మణస్తత ఇత్యా
 హ బ్రహ్మవచనమేవావరుధై” ఇతి । ప్రవీణాసీతి నిషేధస్యాభిప్రాయ
 మాహ “ కథావనస్తరీరత్యాహ సస్తరీగ్రాత్రినవసతియవపంవిద్వా
 నగ్నిముపతిష్ఠతే” ఇతి । అన్తకారయక్తారాత్రిశోచరవృశ్చికాదిబాధయక్త

తయా స్తరీరిత్యుచ్యతే। విద్వాన్ ఉపస్థాతాతాదృశీంరాత్రిం నాధివసతి కి
 మ్మసుఖకరీమిత్యర్థః। పరిధీమహీతిలిక్తాన్తన్త్రపవాగ్నేర సూన్దనాథకపరి
 ధిరిత్యాహ “పరిత్వాగ్నేపురం వయమిత్యాహ పరిధిమేవైతం పరిదధా
 త్యసగ్రద్వాయ” ఇతి। మన్త్రస్యస్పష్టార్థతాందశఃయతి “అగ్నేగృహ
 వత ఇత్యాహ యథాయజురేవైతత్” ఇతి। హిమశబ్దా హిమస్తవాచీ
 త్యాహ “శతగోహిమా ఇత్యాహ శతంత్యా హేమన్తాస్థిషీయేతివావైత
 దాహ” ఇతి। తన్త్రవేదముష్టా ఇత్యత్ర నానుగ్రహణంవిధత్తై “పుత్రస్య నా
 మగృష్ణోత్యన్నాదమైవైనంకరోతి” ఇతి। ఏనంపుత్రం। అనుత్పన్నపుత్రవి
 పయస్తన్తుశబ్దః ‘ఉత్పన్నపుత్రవిషయోఽదశశబ్ద ఇతివ్యవస్థాం దశయతి
 “తామాశిషమాశాసేతన్త్రవేద్యోతీష్టతీమితిబ్రాహ్మణ్యాద్యస్య పుత్రోజాత
 స్సాన్యత్రైజస్యైవాన్యబ్రహ్మవర్చసీపుత్రోజాయతే తామాశిషమాశాసే
 ముష్టేజ్యోతీష్టతీమితిబ్రాహ్మణ్యాద్యస్య పుత్రోజాతస్సాన్యత్రైజ ఏవాన్యైబ్ర
 హ్మవర్చసందధాతి” ఇతి।

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్యతృతీయపాదేచిన్దితం ॥

“ఐద్యోస్యవస్థీయతాంవహ్ని రితీద్వైగ్నోర్వికల్పనం

సముచ్చయోవోతశక్రపకౌగ్నికేవలోఽథవా॥

ఏకల్పశ్శ్రుతిలిక్తాభ్యాంగుణావృత్త్యాసముచ్చయః।

శ్రుతిశిశ్మక్త్యనుసారేతిశక్రపకోగ్నిలిక్తః॥

శక్తిరుక్తాశ్రుతిశీఘ్రానిజంశ్రుత్యనుమావకం।

వైరాకాక్ష్యత్వకేవాథేశ్రుత్యాగ్నోకేవలేస్థితిః” ఇతి॥

“ఐద్యో గాహపత్యముపతిష్ఠత ఇతిశ్రుతియేతే। కదాచన స్తరీరిసి
 నేన్ద్రసిశుప్సీదాశుష ఇత్యసా ఋగైద్యై। తలైన్ద్రస్యప్రకాశనా। భా
 ఇన్ద్రీత్వం కదాచిదపిఘాతుకో నభవసి। కిన్ద్వాహుతిందత్తవతే యజమా

* సత్వానువాదేతి ఇతి

నాయ ప్రీయసశత్యర్థః । త త్రైస్త్రిప్రకాశసామర్థ్యకూపాల్లిక్ష్తాస్త్రైస్త్రి
స్య శస్త్రైవిషయకక్రియాసాధనత్వంగవ్యతే । యద్యసా మస్త్రైశ్చ
ప్రధానకక్రియాయాః సాధనసంభవేష్టదానీ మనసమస్త్రైణ శస్త్రైప్రకా
శనం వ్యర్థంస్యాత్ । తస్మాదేతస్త్రైశ్చరణకక్రియాంప్రతి శస్త్రైప్రధా
నమి త్యేతాద్యశబ్దభ్యుత్పాదనం లిక్ష్ణియోగః । కాసాక్రియేతివిశేషజ
జ్ఞాసాయాం విన్ద్యోపతిష్ఠతశ్చత్యనేన అవిరుద్ధ పదద్వయరూపేణ వాక్యే
నోపస్థానక్రియాయాం పర్యవసానంక్రియతే । తథాసతి విస్త్రై మస్త్రైశ్చ
స్త్రైముపతిష్ఠతశ్చత్యయవ్యర్థపర్యవస్యతి । తథాగాహాపత్య మిత్యనయా
ద్వితీయా స్తపదరూపయా శ్రుత్యాగాహాపత్యస్య ప్రాధాన్యంగవ్యతే ।
తచ్చగుణభూతాం యతిగ్రంథితగ్రంథ క్రియామస్త్రైశ్చేణసమ్యవతి । తత
స్తాద్యశీంకాశ్చిత్రియాంప్రతి గాహాపత్యః ప్రధానమిత్యేతాద్యశబ్ద
భ్యుత్పాదనం శ్రుతివినియోగః । విన్ద్యోపతిష్ఠత ఇతిపదద్వయేన మస్త్రై
విశేషక్రియావిశేషయోఃపర్యవసానంభవతి । తథాసత్త్రైస్త్రిణ మస్త్రైణ
గాహాపత్య ముపతిష్ఠతశ్చత్యభోభవతి । తదేవంశ్రుతిలిక్ష్ణియో ర్విరో
ధేసతి ప్రమాణత్వావిశేషాత్ ప్రీహియవపద్వికల్పశ్చేకకపూర్వపక్షః
శస్త్రైగాహాపత్యయోప్రధానత్వావిశేషాత్ ఉపస్థానస్యచ గుణత్వా
త్ ప్రతిప్రధానంగుణావృత్తితీన్యాయేన ఉపస్థానావృత్త్యాశ్రుతి లిక్ష్ణియో
స్సముచ్చయశ్చిత్రి ద్వితీయః పూర్వపక్షః । శ్రుతివినియోజ్ఞానావస్తు సామ
ర్థ్యనుసృత్యైవ వినియోజ్యై । అవ్యథాపహ్నినాసిజ్ఞేద్వారిణాదహే
దిత్యపివినియోజ్యేత । తతఃఉపజీవ్యత్వేన లిక్ష్ణిప్రబలత్వా దిస్త్రైవిషయ
స్త్రైణ ఉపస్థేయశ్చిత్రి తృతీయః పూర్వపక్షః । విస్త్రైమస్త్రైస్య గాహాప
త్యేముఖ్యవృత్త్యాశక్త్యభావేపి గౌణవృత్త్యాశక్తిరస్తీతినివేశన శత్యస్మి
న్నదాహరణే పూర్వమేవప్రదర్శితం । తథాసతి సామర్థ్యా భావకృత
ప్రతిబద్ధాభావాన్నిర్విఘ్నశ్రుతిశీఘ్రంవినియోజ్యై । లిక్ష్ణివిలంబితేమ
స్త్రైపదాన్యాదాస్వాభిధేయమర్థంప్రతిపాదయన్తి । తతఃఉద్ధృతం మస్త్రైస్య
సామర్థ్యంనిరూప్యతే । పశ్యత్సామర్థ్యవశాత్సాధనత్వవాచినీప్రధాన్య

వాచినీచశ్రుతిక్లబ్యతే । సాచశ్రుతిర్నత్రైణ్యస్త్రీముపతిష్ఠత ఇతివినియు
 జ్ఞేః । తథాసతివ్రత్యక్షశ్రుతిస్యాస్వాభిధేయప్రతిపాదనవినియోగయోర్న
 ధ్యవ ర్తినౌ సామర్థ్యనిరూపణశ్రుతికల్పనవ్యాపారౌనస్తథాప్రతిప్రాబల్యాత్
 యాలిక్తంబాధ్యతే । నచవ్రత్యక్షశ్రుతివినియోగవేలాయాం అలభ్యాశ్చక
 త్వేన అప్రాప్తవిక్లంకథం బాధ్యత ఇతిశబ్దానీయం । భవిష్య త్వాప్రప్ర
 తిబద్ధవైవాత్రబాధత్వాత్ । శ్రుతిస్యా వినియు క్తస్యమన్త్రస్య పునర్విని
 యోగాకాంతౌనుదయాద్వినియోజకంలిక్తంకథంప్రాప్యతి । తస్మాత్తా
 మావశ్యోపసానేమన్త్రస్తివ్రత్యక్షశ్రుతివినియుజ్యతే ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
 మకాండై పంచమప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః ॥ *

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నిహోత్రం జుహోతి యదేవ కీర్త్యయజమానస్యస్వం త
 వైవ తదేతస్మిన్ముతీ ప్రజననే ప్రజననగ్ హి వా అగ్నిరథావధీరస్తగ
 తా దహతి తాస్తతా భూయసీ ప్రజాయంతే యతస్యం జుహోతి
 రేత ఏవ తస్మిన్ముతీప్రేవ ప్రాతస్తనేన జనయతి తదేతస్మిక్తం న త్వ
 ష్టావీక్యతం ప్రజాయతే యావచ్ఛవే రేతసస్మిక్తస్య ॥౧॥

త్వష్టా రూపాణి వికరోతి తావచ్ఛవే తత్ప్రహీయత ఏవవై తై
 వ్యస్త్యష్టా యో యజతే బ్రహ్మీభిరుపతిష్ఠతే రేతస ఏవ సిక్తస్య బహు
 శో గ్నూపాణి వికరోతి సప్రేవ జాయతే శ్వశ్వో భూయాన్భవతి యప
 వం విద్వాన్గిముపతిష్ఠతే హర్షదేవానా మాస్తిద్రాత్రిరసురాణాం తే
 సురా యదైవానాం విత్తం వేద్యమాస్తితైనస్తహ ॥౨॥

రాత్రిం ప్రావిశన్తే దైవా హీనా అమన్యంతే తేఽపశ్యన్తాగ్నేయా
రాత్రిరాగ్నేయాః పశవ ఇమమేవాగ్నిగ్ స్తవామ ససన్తుత్య పశూన్
పునర్దాస్యతీతి తేగ్నిమస్తవన్తస్స ఏభ్యస్తుతో రాత్రియా అధ్యహరభి ప
శూన్సిరాజణితై దేవ్యా పశూన్విత్వా కామాగ్ అమర్శంత య ఏవం వి
ద్వానగ్ని ముపతిష్ఠతే పశుమాన్భవతి॥౩॥

అదిత్యో వా అస్మాగ్లోకాదముం లోకమైత్సేదముం లోకం గత్వా
పునరిముం లోకమభ్యధ్యాయన్త ఇమం లోకమాగత్వ మృత్యోరవిభేద్య
త్యుసంయుత ఇవహ్యాయం లోకస్సోచన్యతే మమేవాగ్నిగ్ స్తవాని స
మాస్తు తస్మన్వగ్ లోకం గమయిష్యతీతి స్తోగ్నిమస్తాన్త ఏనగ్ స్తతస్మి
న్వగ్ లోకమగమయన్యః॥౪॥

ఏవం విద్వానగ్ని ముపతిష్ఠతే సువగ్ మేవ లోకమేతి సర్వమా
యరేత్యభి వా ఏహోఽగ్ని ఆరోహతి య ఏనాపుపతిష్ఠతే యథా ఖిలుతై
శ్రేయానభ్యాయాః కామయతే తథాకరోతి నక్తముపతిష్ఠతే న ప్రాత
స్సగ్ హినక్తంవతాని స్తృజ్యతే సహ శ్రేయాగ్ శ్చ పాపీయాగ్ శ్చ
సాతే జ్యోతిర్వా అగ్నిస్తమోరాత్రిర్యత్॥౫॥

నక్తముపతిష్ఠతే జ్యోతిషేవ తమస్తరత్యుపస్థేయోఽగ్నిః సోఽపశ్యే
యాఽభిత్వహుర్మనుష్యాయేన్ద్రైః * యోఽహరహరాహృత్యాత్రైవం
యాచతి సభ్యైన్ద్రై తముపాచ్ఛత్యుత్తకో దైవానహరహర్యా చిత్త్యతీతి
తస్మాన్మోవస్థేయోఽథో ఖల్వాహురాశిషై వై కంయజమాసోయజ
త ఇత్యేహ ఖిలువై॥౬॥

* మనుష్యాయ| ఇతి| సు| వై| ఇతిపదపాఠః|

అహితాగ్నేరార్యదగ్నిమవతిష్ఠతే తస్మాదవపథేయ్య ప్రజాపతిస్స
 పశూనస్సజతే స్మష్టా అహూరాత్రే ప్రాచీనా తా ఇచ్ఛన్తోభిరస్సవిస్త
 ద్యచ్ఛన్తోభి రుపతిష్ఠతే స్వమేవ తద్యచ్ఛతి న తత్ర. జామ్యస్తీత్యేషామ
 ర్యోఽచారహరుపతిష్ఠత ఇతియోవా అగ్నిం ప్రత్యజ్ఞుపతిష్ఠతే ప్రత్యేనమో
 పతి యగ్వరా జ్వీష్వచ్ఛృజయా పశుభిరేతి కవాతిర్యజ్జీవోపతిష్ఠేతనైసం
 ప్రత్యోపతి నవిష్వచ్ఛృజయా పశుభిరేతి॥౭॥

సిక్తస్య సూ భవతి యోయథలువై పశుభిశ్చయోదశచ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం. ప్రథమకాణ్డే పశ్చిమప్రపాతకే నవ
 మోఽనువాకః॥#॥

అథ భాష్యమ్.

నవమేనువాకే పూర్వోక్తపథానస్యాగ్నిహూతాజ్ఞతాప్రదర్శనతే
 తత్రతావదగ్నిహూత్రంవిధతై. “అగ్నిహూత్రంజుహూతి యదేవకి
 ఇచ్ఛయజమానస్యస్వంతస్యైవతత్” ఇతి । వాక్యాంతరవిహితేన పయో
 దధియవాగ్వాదిద్రవ్యేణాగ్నిహూత్రసామకం హూమం కుర్యాత్ ।
 యజమానస్యక్షీరప్రభృతికంయత్ స్వమగ్నోహుతం సతద్విసశ్యతి కిన్తుత
 స్యైవయజమానస్యతత్త్వం భూత్వావతిష్ఠతే । తదవస్థానందృష్టాంతే నోప
 పాదయతి “రేతస్సించతిప్రజననేప్రజనన్ హివాఅగ్నిః” ఇతి । యథాప్ర
 జోత్వాదకేయోనాసిక్తంరేతోఽవతిష్ఠతేతథా అగ్నేరిప్రజనన రూపత్వా
 త్తస్మిన్ హుతహవతిష్ఠతే । ననువహ్నిసమీపంప్రాప్తానాంద్రవ్యాణాం దా
 హాగ్నిప్రత్యక్షేనోపలభ్యతఇత్యాశక్త్యాహ “అథోపధీరన్తగతాదహతి తా
 ప్రతోభూయసీప్రజాయనై” ఇతి । యద్యపిఘమకాలే దావాగ్నిస్త్వస
 మీపంప్రాప్తా ఓషధీదహతి తథాపి దగ్ధా ఓషధయఃపృష్టికాలే భూయ
 స్యరిప్రజాయనై తస్మాత్ప్రజననోగ్నిః । కాలద్వయంవిధతై “యత్నా

యంజుః పూతి రేతపవ తస్మిన్నుత్తైవ ప్రాత స్తనేన జనయతి తత్” ఇతి।
 ప్రాతః కాలీనః పూమేనోత్పాదనం । వివితప్యగ్నిః పూత్రస్యాజ్ఞము
 పథానం విధత్తే “ రేతస్సి క్తం న త్వష్టా వికృతం ప్రజాయతే యావచ్ఛ్వై రేత
 సస్సి క్తస్య త్వష్టాయా పాణివికరోతి తావచ్ఛ్వై తత్ప్రిజాయత ఏవ వై దే
 వ్య స్త్వష్టాయో యజతే బహ్వీభిరుపతిష్ఠతే రేతసపవ సి క్తస్య బహుశో
 రూపాణివికరోతి” ఇతి । లోకేయోనాసి క్తం రేతో విశ్వకర్మణా యది న వి
 త్తయేత తదా నైవ ప్రజోత్పత్తిరస్తి । సచ త్వష్టాయా వన్తి రూపాణ్యుద్దిశ్య
 రేతో వివిధం కరోతి తావత్త్వద్వద్యై అత్రాపి యజమానో దేవైరనుగృ
 హీత స్త్వష్టా తతో వివిధరూపకరణాయ బహ్వీభిరుపతిష్ఠతే । అయము పథాన
 కర్మ విధిః । తదనువాదేన వడ్ధిరుపతిష్ఠత ఇత్యాదిమన్త విధిః । ఉపథానం ప్ర
 శంసతి, “ సప్తైవ జాయతే శ్వశ్వో భూయాన్భవతి యపవం విద్వానగ్నిముప
 తిష్ఠతే” ఇతి । ఉపథానా ప్రజాముత్పాద్య ప్రతిదినము త్రో త్రం ధనాదిభి
 ర్యధీతే । ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి, అహ దేవానామా సీద్రాత్రి రసురా
 ణాం తే నురాయ దైవానాం విత్తం వేద్యమాసీతై సహరాత్రిం ప్రావిశ
 తై దేవాహీనా అమన్యస్తతైవ శ్యవ్తాగ్నేయా వై రాత్రిరాగ్నేయాం పశ
 వశ్చ మేవాగ్నిగ్ స్తవామసనస్తుత్తపశూం పునదానస్య తీతైగ్నిమ
 స్తవ స్తపశ్యః స్తుతౌ రాత్రియా అధ్యహరభిషతూన్నిరాజత్తే దేవా పశూ
 నిత్వా కామాగ్ అకుర్వతయపవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే పశుమాన్భవతి”
 ఇతి । విత్తం పూర్వలబ్ధం పశురూపం ధనం వేద్యమిత్యివరం లబ్ధం యోగ్యం త
 మభయం దేవద్రవ్యం అపహృత్య తేన సహ అసురా రాత్రిం ప్రావిశత్ అ
 న్ధకారే క్వాపి గతాః । తత్ప్రపశుహీనా వయమితి ఖద్యై దేవాః । తేరాత్రా
 ఉపాయమపశ్యత్ రాత్రావగ్నేర్ని ప్రకాశాధిక్యరతనాద్రాత్రి రాగ్నే
 యీ అగ్నేర్ని పశుస్వామిత్వాత్పశవోఽప్యాగ్నేయాః స్తుతః సోగ్నిరేభ్యో
 దేవార్థం రాతేరధ్యాహృత్య అహరభిలక్ష్యతాన్పశూన్నిరాజత్ నిరగ
 మయత్ కామాభాగాత్ । పునర్ని ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి, “ ఆదిత్యో
 వా అస్మాల్లోకాదనుం లోకమైత్సోఽనుం లోకం గత్వా పునరిమం లోకమ

భ్యధ్యాయశ్చ ఇమం లోకమాగత్య మృత్యోరవిభేద్యత్యుసంయత ఇవ
హ్యయం లోకస్సోమన్యతే మమేవాగ్నిన్ స్తవానిసమాస్తుతస్సవర్గం లో
కంగమయిష్యతీతి సోఽగ్నిమస్తాత్సవన్గేస్తుతఃసువగ్ం లోక మగమయిష్య
ఏవం విద్వాన్గ్ని ముపతిష్ఠతే సువర్గమేవ లోకమేతీనర్వమాయురేతి”
ఇతి । పున్య ప్రకారాంతరేణ ప్రశంసతి “ అభివా ఏహో ౭ గ్నీ ఆ
రోహతి యసోనావుపతిష్ఠతే యథాఖిలువై శ్రేయానభ్యానూఢః కామయ
తేతథాకరోతి” ఇతి । ఏనావాహవనీయగాహాపత్యేయఉపతిష్ఠత ఏహో
౭గ్నీఉభావభ్యారోహతి స్వవశౌకరోతి । యథాకశ్చిత్పూర్వ మథమన్య
నేనంకామయతే అహంవిద్యాధినాశ్రేష్ఠఉత్తమం పదమభ్యా రూఢో
భవిష్యామీతి తథా ౭ యంయజమానఉపస్థానేనస్వస్యోత్తమంపదంకరోతి ।
తస్మాదపస్థానంప్రత స్తమిత్యర్థః । ఆత్రకేచిత్పూర్వగ్నిమోఽవస్థేయ ఇ
త్యాహుః । అస్యేతునకదాచిదప్యవస్థేయఇతి । సిద్ధాస్తస్ససర్వదాప్యవస్థే
యఇతి । తత్రజేథమంపూర్వపక్షందశయతి “ నక్రముపతిష్ఠతే నహోత
స్సగ్హీనక్రం ప్రతానిసృజ్యతైసహశ్రేయాగ్శ్చ పాపీయాగ్ శ్చాసా
తే జ్యోతిర్వాఅగ్నిస్తమోరాత్రిర్యన్మక్రముపతిష్ఠతే జ్యోతిషేవతమస్తర
తి” ఇతి । రాత్రావ్రతాన్యసప్తేయానికర్మాణీసంసృజ్యతైసంకీర్ణానిభవ
న్తి । అన్యకారే కేనకథమనుష్ఠితమితి నజ్ఞాయతే । యథాశాస్త్ర మనుష్ఠి
తావ్రతవిశేషః శ్రేయాత్తద్విచరీతః పాపీయా ఉభావస్తేవతిష్ఠతః ।
తత్రాగ్నిపువస్థితేసత్యగ్నినాజ్యోతిషారాత్రిప్రయుక్తస్తమోదోషంతరతి
తస్మాన్మక్రముపస్థేయః । అహనితుతమో దోషాభావానోపస్థేయఇత్యేకం
పూర్వపక్షః । స్వతీయంపూర్వపక్షంవిచారపురస్కరందశయతి “ ఉపస్థే
యోఽగ్నిర్వోఽవస్థేయా ౩ ఇత్యాహు మఘనుష్యాయేన్వైయో హర
హరాహ్యేత్యాధేనంయోచనసన్నివృత్తముపార్భత్యకకోదేవాన హర
హర్యాచిష్యతీతి తస్మాన్మోషస్థేయ” ఇతి పులిహిచారాథాః, లూకేమ
నుష్యామైవతావత్ రాజ్ఞేయకౌపిదరిద్రోయతిగ్ం చిత్ జమ్బీరఫలా
దికముపాయనమాహృత్యతతిప్రతిదినమేనం రాజానంప్రతి బహు యేత్ర

ధనాదకం యదియాచతి తదాసయాచకః తం గాజానం పీడయత్యేవ
తథానతికో నామమహాప్రభావాన్దేవాః ప్రతిదినం యాచితుమహతి ।
యాజ్ఞానాపం చేదమువస్థానం । ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయు మేదే
హీత్యాది షున్త్రైషు (సం-౧కా । ౫ప్ర । ౫అ)తత్ప్రకీర్తేః । తస్మాద
గ్నిగతవాచివీనోపస్థేయఇతి ద్వితీయసపూర్వపక్షః సిద్ధాంతందర్శయతి
“అథోఖిల్వాహురాశిపెవైకంయజమానోయజతేత్యేషాఖిలువాఆహి
తాగ్నేరాశీర్యదగ్నిమువతిష్ఠతే తస్మాదుపస్థేయః” ఇతి । అథోశబ్దస్య పూ
ర్వపక్షవ్యాప్యత్యర్థః । ఆశిషేవైస్వాసేషీతంసర్వమాశాసితమేవకంప్రజా
పతిసదృశంసర్వదేవాన్తకమగ్నింప్రతియుజమానోయజతేత్యభిజ్ఞా ఆహుః
లాకైఽపిరాజ్ఞప్తివృత్తమిహాంతర్యామిని అకాండేదేహీత్యుక్తైసత్వవరోధోభ
వతి । యదాతుప్రశంసయాచినోదేననాపరితోషముత్పాద్యయాచతే తదా
నీముత్పాదాయుక్తోయాచితాదప్యత్యస్తమధికమేవదదాతి । తద్వదాహితా
గ్నేర్మన్త్రైరుపస్థానమేవయాజ్ఞా । సాచదహువిధప్రశంసాపూర్వకత్వాత్
సోమరోధాయ భవతి కిన్త్వత్యస్త పరితోషయైవ । తస్మాత్సాయం
ప్రాతతృప్తి అగ్నిరుపస్థేయపవ । ఋగ్విరుపస్థానంప్రశంసతి “ప్రజాపతిగివశూ
నస్యజతేస్యస్తా అపెలూరాత్రేప్రాపితే తాః శన్దోభిరన్వవిస్తవ్యచ్చ
న్దోభిరుపతిష్ఠతే స్వమేవతవన్వచ్చతి” ఇతి । అపెలూరాత్ర దేవతాభ్యా
మన్తథాపితాప్రపశవః శన్దోయుక్తమన్త్రైరన్విష్టాస్సన్తలభాః । తస్మాచ్చ
న్దోభిరుపస్థానం వినష్టస్యాస్వేషణాయభవతి । ఉపస్థానస్యప్రతిదినకర్తవ్య
తామున్నయతి “నతత్రజామ్యస్తీత్యాహుర్యోహరహరుపతిష్ఠతేఇతి” ఇతి ।
ఉపస్థాతురభీష్టప్రార్థనా సద్భావాదుపస్థేయస్తుతిసద్భావాచ్చ తత్రోపస్థా
నేకస్యాపిజామ్యాలస్యంనా స్తీతి । ఉపస్థానవేధాయామీష త్రిరశ్వేనముఖ
త్వంవిధత్తే “యోవాఅగ్నింప్రత్యజ్ఞువతిష్ఠతే ప్రత్యేన మోషతియో పరా
జ్వేష్వజ్ ప్రజయావశుభిరేతి కవాతిర్యజ్జివోపతిష్ఠేతనైసం ప్రత్యోషతి న
విష్వజ్ ప్రజయావశుభిరేతి” ఇతి ॥ ప్రత్యజ్ సమ్ముఖః । తథానతి అగ్నిరే
నం యజమానంప్రత్యోషతి ప్రాతిహత్యేనదహతి । పరామ్ముఖః తథానతి

యజమాన్యప్రజయాపశుభిశ్చవిష్వజ్జైతివియ్యైభవతి । కవతిర్వజ్జీవ ఈ
షత్తిరశ్చేనభవతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండే పంచమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥* ।

అథతైత్తిరీయసంహితా.

మను నామ ప్రథమం జాతవేద్యమితా మాతా చ దధత్తుర్వదగ్రేత
త్వం బిభృహి పునరామదైత్యస్తవాహం నామ బిభరాణ్యగ్నే । మమ
నామ తవ చ జాతవేదో వాససీ ఇవ వివసానా యేవరావః । అయుషే
త్వం జీవసే వయం యథాయథం వివరిదధావహై పునస్తే । నమోఽగ్న
యేఽప్రతివిధాయ నమోనాదృష్టాయ నమస్తమాజే । అపాధః ॥ ౧ ॥

అగ్నిర్బ్రహ్మస్వయా విశ్వజితృహవ్యశ్శ్రేష్ఠ గర్భర్వః । త్వత్ప్రీతా
రో అగ్నే దైవాస్తామాహుతయస్త్యద్వీవాచనాః । సంమామాయుషా
సం గౌపత్యైవ సుహితే మాధాః । అయమగ్నిశ్శ్రేష్ఠతమోఽయం భగవ
త్తమోయగ్ సహస్రసాతపః । అస్మా ఆస్తు సువీర్యం । మనో జ్యోతిజ్ఞా
షతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ సమిసుం దధాతు । యా ఇష్టా ఉషసో
నిమృచశ్చతాసుస్తథామి హవిషా హృతేన । వయస్వతీరోషధయః॥ ౨ ॥

వయస్వ ద్వీరుధాంపయః । అపాం పయసో యత్సయస్తైవ మామి
ద్ద్రస్గస్యేజ । అగ్నేవ్రతపతే వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛక్తేయం తన్నేరాధ్య
తాం॥ అగ్నిగ్ హూతారమిహ తగ్ హువేదైవాన్ యజ్ఞయానిహ యా
న్దవామహే । ఆయన్తు దైవాస్సునునన్యమానా వియన్తుదైవా హవిషోమే
అస్యకస్తాయనక్తి సత్వాయనన్తుయాస్సురై కపాలాన్యవచిన్వన్తి॥ ౩ ॥

వేదసః । పూజ్యస్తాన్యపితృత ఇన్ద్రీవాయా విముఞ్చతాం । అభిన్నో
 ముక్తా జీరదానుర్భుత ఆత్మస్తనగ్తా పునః । ఇహ్వేదేది పరిధయశ్చ స
 ర్వేయజ్ఞస్యాయురస్తునశ్చరన్తి । త్రయప్రిగ్తతప్తనో యేవితత్త్వికేయ
 ఇమం యజ్ఞగోస్వధయా దదన్తై తేహం చిన్మం ప్రత్యైతద్దధామి స్వాహా
 ముక్తా దైవాగ్ అపేక్షుః॥౮॥

అపాక్షుఃపథయ ఉపదిన్వన్తి పశ్చిచత్వారిగశచ్చ॥౧౦॥

ఇతి త్రైత్వీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే దశ
 మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్

దశమానువాకస్య పూర్వభాగే ప్రవత్యతో యజమానస్య అగ్న్యై
 పథాసేమన్తాః॥ ఉత్తరభాగేకేచిద్దశా పూర్ణమాసాజ్ఞ మన్తాశ్చాభిధీ
 యన్తై కల్పః “ప్రవసథమేష్యన్నాహ్నిన్తమాధేహి । జ్వలత ఉపతిష్ఠ
 తఇత్యుపక్రమ్యోక్తం । పశూన్యైశ్శగోస్యపాహితా నైగోపాయాస్తాకం పు
 నరాగమాదిత్యాహవనీయం మమనామప్రథమం జాతవేదఇతిచ” ఇతి ।
 తత్రపశూనిత్యాదిమన్తాశ్చాఖాన్తరగతాః । మన్తాన్తరపాఠస్తు “మమ
 నామప్రథమం జాతవేద్య పితామాతాచదధకుర్యదగ్రే । తత్త్వం బిభృ
 హి పునరామదైతోస్తవాహం నామబిభరాణ్యగ్నే” ఇతి । బ్రాహ్మణస్య
 నామద్వయం విద్యతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తాదికమేకం । ఉపాధ్యాయ దీక్షి
 తాదికమవరం । అతపవశూయతే “తస్మాద్ద్వి నామా బ్రాహ్మణోఽ
 ధుఃక” ఇతి । తత్రాధ్యాపనాదేహార్థ్యంప్రవృత్తత్యా దుపాధ్యాయాది
 కంచరమం । అగ్నేజన్మకాలే మాతాపితృభ్యాంకృతం దేవదత్తాదికం ప్ర
 థమం । హేజాతవేదః మమయత్ప్రథమంనామతత్త్వం ధారయకీయన్తం
 కాలం, పునరామదైతోః అమదీయపునరాగమనా దహమపి తవనామ
 ధారయాణి । త్వమత్రవైకల్యం హరన్తవీయంకార్యంకురు । త్వన్నామ

ధారిణో మమగ న్రవ్యదేశేవై కల్యమేవససమ్భవతీత్యర్థః । కల్పః “అభ్య
 త్యాహగ్నీస్త్రమూధేహీతి । జ్వలతఉపతిష్ఠతే ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం । మమనా
 మతవచజాతవేదఇతిచతస్యభిరాహవనీయం” ఇతి । తత్రనథమా “మ
 మనామతవచజాతవేదోవాససీ ఇవవివసానోయెధరావః । ఆయుషే
 త్వంజీవసేవయంయథాయథం విపరిదధావహైపునస్త్రే” ఇతి । హేజా
 తవేదఃమమదేవదత్తాదినామతవచవహ్నోద్ధినామేత్యేపంయేనామనీవిప
 రివృత్యఅన్యోన్యం వాససీ విపర్యయేణవసానావివేదానీమావాంచరావః
 ఇతః ధోర్ధ్వంతేనామనీత్వంచాహంచపునరపియథాయథంత్వదీయంవ
 హ్నోద్ధినామతతైవ, మదీయంచదేవదత్తాదినామమమైవయథాభవతిత
 థావిపరివృత్యపరిదధావహై । ఏవంసతి ఆయురభివృద్ధిగనాదీనష్పత్త్యాప్ర
 శస్త్రజీవనంభవతి । అథద్వితీయా “నమోఽగ్నౌధేవప్రతివిధాయనమో
 ఽనాధృష్టాయనమస్సమాజే । అషాఢాగ్నిబృహద్యయావిశ్వజితృహ
 స్త్యశ్రేష్ఠోగంధర్వః” ఇతి । అప్రతివిధాయకేనచిదతాడితాయ, అనా
 ధృష్టాయకేనాప్యతిరస్కృతాయ, సమాజేసంహతదీప్తయే । అషాఢశ్శ
 త్రూణాంసోధుమశక్యః, బృహద్యయాఃఅపరిమితాస్త్రః, విశ్వజితృస్వస్వ
 జేతా, సహస్త్వఃస్వయంసహిష్ణుః । శ్రేష్ఠోగంధర్వస్సశ్రేష్ఠాదికలావి
 ద్యాస్వతికుశలః । అథత్వతీయా “త్వత్పితరోలగ్నేదేవాస్త్రామాహు
 తయస్త్యద్వివాచనాః । సంమామాయమాసంగౌవత్సేనసుమితేమాధాః”
 ఇతి । త్వమేవపితృపాలకౌయేహందేవానాంతేత్వత్పితరః । త్వాం
 ప్రాస్తాఆహుతయోయేహందేవానాంతేత్వామాహుతయః । త్వయిహు
 తాస్సత్యోదేవాస్త్రయస్తీత్యర్థః । త్వమేవవిశేషణవాచఃప్రఖ్యాపయ
 తాయేహంతేత్వద్వివాచనాః । హేలగ్నేమాందీభూయమాసంధాస్సం
 యోజయ । గౌవత్సేనగవాంస్వామిత్వేనసంయోజయసుమితేసుష్టుహి
 తేపురుషార్థేమాధాఃమాంథాపయ । అథచతుర్థి “అయమగ్నిశ్రేష్ఠత
 మోఽయంభగవత్తమోయగ్నహస్ససాతమః । అస్మాలస్తుపవీయం”
 ఇతి । ప్రశస్యానాంమధ్యేఅతిశయేనప్రశస్యఃశ్రేష్ఠః । పునరపితాదృశా

నాంశ్రేష్ఠానాం మధ్యేతి శయేన శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠతమః । భగవచ్ఛబ్దపారా
ణితైర్వాభ్యాతః॥

“విశ్వర్యస్య సమగ్రస్య * వీయన్యయశ సశ్చియః ।

జ్ఞానవైరాగ్యయోజ్యైవవజ్ఞాంభగభీరణా”॥ ఇతి॥

ఉత్పత్తిం ప్రలయజ్ఞేవ భూతానామా గతిం గతిం ।

వేత్తివిద్యామవిద్యాంచ సవాచ్యో భగవానితి” ॥

అతిశయేన భగవాన్ భగవత్తమః । సహస్రసంఖ్యైకస్య ధనస్యయే ।
సనితారోదాతార ప్రభ్యోష్యతేన దాతా సహస్రసాతమః । తాదృ
శస్యాశ్చేద్యప్రసాదాదస్తే యజమానాయమహ్యం శోభనం వీర్యం సామ
ర్థ్యమస్తు । కల్పః “నవమిం చేదపి ప్రసవేత్తి త్రోజనాన్యతయతి ప్రజానన్ని
తి మైత్ర్యోపస్థాయ మనో జ్యోతిర్జాపతామిత్యాహుతిం జుహుయా
త్” ఇతి । నిగమతిథిమారభ్యసవమింతిథిమతిక్రమ్య ప్రవాసేన త్యేతద
వగస్తవ్యం । తత్రమిత్రోజనానితమన్త్రోన్యత్రామ్నాత్తః । మన్త్రోన్తర
పాతస్తు “మనోజ్యోతిర్జాపతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగోసమిమం దధా
తు । యా ఇన్ద్రా ఉషసో నిముచి శ్వతాన్ సున్దధామి హవిషాఘృతేన” ఇతి పూ
ర్వాధాస్తు భూమిభూమే త్యనువాకే (కాం|౫|ప్ర|౩౭) వ్యాఖ్యాతః ।
యా ఉషస్య ప్రాత్యకాలోపలక్షితా ఆహుతయః యాశ్చ నిమ్రుచోన్తస్త
మయకాలోపలక్షితా ఆహుతయః ఇన్ద్రా ఇతరైర్యజమానై రనుస్థితాః
మయాత్వన్తరితాః తాః సర్వా ఆహుతీః అనేనఘృతేన హవిషా సన్దధా
మి అవిచ్ఛిన్నాః కరోమి । అగ్న్యూపస్థాన మన్త్రోదిషవయః పూర్వభాగో
గతః । అథ దార్శికయాజమాన మన్త్రోదిషవయ ఉత్తరార్థభాగ ఉచ్యతే ।
కల్పః “పయస్వతీరోషధయ ఇత్యవ ఆచామత్యుపస్పృశతి వా” ఇతి పా
తస్తు “పయస్వతీరోషధయస్య పయస్వద్వీరుధాంపయః । అపాం పయసో
యత్యయస్తేన మామిన్ద్రసగోస్సజ” ఇతి । సారవాచీపయశ్శబ్దః । ఓషధ

యః పయస్వత్యః । వీరుధాంతానాం సన్పన్థి యత్పయోనిర్గతంక్షీరం త
దపి పయస్వత్ సారవత్ । అపాంమధ్యే యత్సారం యచ్ఛపయసోగవా
దేః క్షీరస్య పయస్సారం తేనసారేణ సర్వేణ హే ఇన్ద్ర మాంసంసృజ
సంయోజయః । కల్పః “దక్షిణేనాహవనీయ మవస్థాయః । వ్రతమువైష్యన్తస్య
ముద్రం మనసాధ్యాయతి అగ్నేవ్రతపతే వ్రతంచరిష్యామి ఇతి బ్రాహ్మణ”
ఇతి । మన్తశ్రేపన్తు “తచ్ఛకేయం తన్నై రాభ్యతాం” ఇతి । తద్వ్రతమ
సప్తాతుం శక్తోభూయాసం । మదీయం తద్వ్రతం సమృద్ధం భవతు । కల్పః
“అగ్నిగోపూతారమిహ తగోమయే ఇతిహవినిర్వృష్యమాణ మభిమన్త్ర
యతే హవిర్నిర్వహణం వా పాత్ర మభిమృశ్యభి మన్త్రయితే” ఇతి ।
మన్తశ్రేపన్తు “దేవా యజ్ఞియానిహ యాహవాసుహే । ఆయన్తు
దేవాస్సుమనస్యమానా వియన్తు దేవా హవిహమే అస్య” ఇతి । ఇహక
ర్మణి దేవానామాహ్వతారం తమగ్నిమహ మాహ్వయామి । ఇహకర్మణి
యాదేవాన్దృశ్య జహుమస్తానపి యజ్ఞియా దేవా అహ్వయామి ।
ఆహూతాశ్చ తేదేవాస్సుమనస్యంప్రాప్తాఆగచ్ఛన్తు । ఆగత్యచమే అస్య
హవిః మదీయమిదం హవిః వియన్తు భక్షయన్తు । కల్పః “అథయజ్ఞం
యనక్తి కస్తాయనక్తి సత్వాయనక్తి” ఇతి । సర్వం విహారమనువీక్షతే
ఇతి । హే యజ్ఞ కర్త ప్రజాపతిః సర్వత్రత్వాం యనక్తి యోగ్యం కరోతి
తస్మాద్దత్తాపి సపవత్వాంయనక్తు । కల్పః “ఉభాకపాల విమోచనం జప
తః” ఇతి । ఉభావధ్వర్యుయజమానౌ । మన్త్రీపారన్తు “యానిఘర్నే క
పాలాస్యపవన్యన్తి వేధసః । పూజ్ఞస్తాన్యపివ్రత ఇన్ద్రీవాయూ విముఞ్చ
తాం” ఇతి । అయంమన్త్రోఽవ్యధ్వర్యుకాణ్డే ఆమ్నాతత్వాత్ ప్రథమవ్ర
తాతకే (సం-౧కాం । ౧ప్ర । ౭౭) వ్యాఖ్యాతః । వేధసో బ్రహ్మసమానాః
పూజ్ఞః । స్తోమకాః ఋత్విజో యానికపాలాని వహ్న్న ఉపస్థాపయన్తి తా
నిసర్వాణ్యపి వ్రతే సమాప్తే సతి ఇన్ద్రీవాయూ విముఞ్చతాం । అథప్రా
యశ్చీతం । కల్పః “యదికపాలం భిద్యేత గాయత్ర్యా త్వా శతాక్ష
రయా సన్తథామితి తత్సన్ధాయ ఉపరిగాహాపత్యే ధార్యమాణ మభిజా

హుయాత్ మనోజ్యోతిజ్జాతాం ఇతి । అదైనమహాఽభ్యవహారేత్ ఆ
భిన్నో ఘర్మో జీరదానుః ” ఇతి । మన్త్రశేషస్తు “యతి ఆత్మస్తవగన్ము
నః । ఇహ్వో వేదిః పరిధయశ్చ సర్వేయజ్ఞస్వాయురనుసజ్జరన్తి” ఇతి । ఘర్మో
దీప్తః సత్తస్మాద్యం కపాలవిశేషః స్వయం భిన్నత్వేన ప్రతీయమా
మోపి మన్త్రసామగ్ధ్యాదభిన్న ఏవ భిన్నత్వదోషం నావహతి । యస్మా
దయంజీరదానుః । జీరం జీవనం పురోధాశద్వా రేణ యజ్ఞస్యదదాతీతి జీ
రదానుః । యోహ్యన్యం జీవయతి సకథంస్వయం భిన్నోభవేత్ । అభి
న్నత్వేతదాకారః కుతోన భాతీత్యా శబ్దోక్త్యంతరముచ్యతే । యతో య
స్మాత్ప్రద్రూపా తాకరణాదాత్త ఉత్పన్నః పునస్తతాకరణం అగ
ప్రాప్నోత్ । అతస్కారణరూప మృదాకారపవప్రతీయతే । నతుకార్యాకా
రః । తదప్రతీత త్యాదపి ఇహ్వదయః స్వస్వాకారేణ ప్రతీయమానా య
జ్ఞపురుషస్వాయు రనుకృత్య సజ్జరన్తి । కల్పః “అథాన్యత్సగ్ సగృత్య
కపాలేవ్వపి సృజేత్ త్రయస్త్రిగ్ శత్రవః ” ఇతి । మన్త్రశేషస్తు “యే
వితత్తిరే య ఇమం యజ్ఞగ్ స్వధయా దదన్తే తేహం భిన్నం ప్రత్యేత
ద్దధామిస్వాహాఘర్మో దేవాగ్ అప్యేతు” ఇతి । చతుర్థకాణ్డే ప్రజాపత్యో
నసాధ్విచ్చేత ఇత్యనువాకేన ఇష్టకౌషధానాగ్ధా యజ్ఞతనునామకాస్త్ర
యస్త్రిగ్ శత్రవస్త్రా ఆత్మాతాః । తన్నస్త్రప్రతిపాద్యా యజ్ఞ తనవ ఇహ
తన్నస్థానీయాః । యథా తన్నభిః పటోనిష్పాద్యతే తథా తాస్త్రనవో య
జ్ఞంవిస్తారయన్తి । తేచతస్తవో “యజ్ఞనిష్పాదకాః । యే ఋత్విగాదయః
స్వధయాహవిషా ఇమం యజ్ఞం దదన్తే అనుశీఢన్తి తేహం ప్రజాపత్యాదీ
నాం యజ్ఞాభిమానిదేవానాం ఋత్విగాది యజ్ఞాక్తానాశ్చ మధ్యేయత్స్వి
రూపం విచ్ఛిన్నం తదేతత్ప్రతిసద్దధామి తతస్సాహుస్థు ప్రతినంహితో
ఘర్మో దీప్తా యజ్ఞాశ్చవిశేషో దేవానప్యేతుప్రాప్నోతు॥

॥ అత్రవినియోగసర్గిహః ॥

“మమప్రవత్సయన్పూర్వాగ్నిం మన్త్రయేత్పునరాగతః ।

మమేత్యాద్యైశ్చతుర్వై మేనస్తత్రజహూతిహి॥

గతమగ్నైరుపస్థానం మన్తాగ్నిప్రాసక్తికాలభా
 వయేత్యాచామతిస్వామీ దర్శపూర్ణిమయోరవః॥
 అగ్నేప్రాగగ్నిపార్శ్వస్థో జపేదగ్నింహవిస్తథా॥
 నిరువ్యమాణంసమ్మన్త్ర్యకస్త్రావ్యజ్ఞంయునక్తిహి॥
 యానీతిముచ్యమానాని కపాలాస్యనుమన్త్రయేత్॥
 అభిన్నోఽపుక్షిపేద్భిన్నం కపాలంయత్యత్యతః॥
 కపాలాంతరమాదధ్యా దితిప్రాసక్తికాగతాః॥ ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదాంతప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథ
 మకాండై పంచమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥*॥

అథతైత్తిరీయసంహితా.

వైశ్వానరోస ఉత్యా ప్రయాతు పరావతః । అగ్నిగుక్తేన వాహనా ।
 ఋతావానం వైశ్వానర మృతస్య జ్యోతిషస్సతిం । అజన్తం ఘర్మమీమ
 హే । వైశ్వానరస్య గగనసాభ్యా బృహదరితాదేకః స్వప్నస్యయా కవిః ।
 ఉభాపితరా మహాయన్న జాయతాగ్నిద్యౌ వాప్యధివీ భూరిరేతసా ।
 పృథ్విదీవిపృథ్వి అగ్నిః పృథ్వివ్యాం పృథ్వి విత్వా ఓషధీరావనేశ । వైశ్వా
 నరస్సహసా పృథ్వి అగ్నిస్సనో దినాసః॥౧॥

రిష్యపాతునక్తం । జాతాయదగ్నై భవనావ్యఖ్యం పశునగోపా
 త్తర్యగిపరిజ్ఞా । వైశ్వానర బ్రహ్మణే విద్వగాతుం యూయం పాతస్వప్తిభి
 స్సదానః । త్వమగ్నే శోచిషా శోశుచాన ఆరోదసీ అప్యతాజాయమానః ।
 త్వంఽదేవాగ్ అభిశన్తైరముంచో వైశ్వానరజాతవేదో మహితావా । అస్మా
 కమగ్నే మమవత్సుధారయాసామి త్తత్రమజరగ్ సవీర్యం । వయం జ
 యేమ శతినగ్ సహస్రిణం వైశ్వానర॥౨॥

వాజసుక్నే తమోతిభిః । వైశ్వనరస్య సమతౌ స్యాను రాజా హి
 కం భవనా నామభిశ్రీః । ఇతోజాతో విశ్వమిదం విచక్షే వైశ్వనరో యత
 తై సూర్యేణ । అవతే హేడో వసుణనమోభి రవయజ్ఞేభిరీమహా హవిర్భిః ।
 కుయన్తస్తభ్యో మసురప్రచేదౌ రజన్మేనాగ్ సీ శిశ్రథస్కృతాస్థి । ఉదుత్త
 మం వసుణ పాశేనుస్తదవా ధనుం విమధ్యమగ్ శ్రధాయ । అథావయమా
 దిత్య ॥ ౩ ॥

ప్రతే తవానాగస్తా అదితయే స్యాను । దధిక్రావ్ భౌ అకారిషం ని
 ష్టో రశ్వస్య వాజసః । సురభిన్తో ముఖా కరత్ప్రణ ఆయాగ్ పి తారిషత్ ।
 అదిధిక్రాశ్శవస్తా పశ్చాత్ప్రస్థీ సూస్యైశ్చివ జ్యోతిషా పస్తతాన । సహస్రసా
 శ్శతసా వాజ్యర్వా ప్రణర్తు మధాస్ మిమావచాగ్ సీ । అగ్నిరుద్భా
 భవః । మరుతోయన్ధవో నివస్సున్నాయన్తో హవేమహే । ఆరూసః ॥ ౪ ॥

ఉపగస్తన । యావశ్శర్మ శశమానాయ సస్త్రిత్రా యాని దాహమే
 యచ్చతాథ । అస్తభ్యం తాసమరుతో వియన్తరయిం సోధతే పృథుణ
 సుస్వీరం । అదితిన ఉరుప్య త్వదతిశ్శర్మ యచ్చతు । అదితిస్సాత్వగ్ హ
 సః । సుహీముసు మాతరగ్ సుప్రతాసా మృతస్య పత్యమవసే హువే
 మ । తువిక్షత్రామ జరిన్తీముదూచీగ్ సుశర్మాణ మదితీగ్ సుప్రణీతం । సు
 త్రామాణం పృథివీం ద్యా మనైహాసగ్ సుశర్మాణ మదితీగ్ సుప్రణీతం ।
 దైవీం నావగ్ స్వర్జిత్రా మనాగస్తమన్తవన్తీ మారుహమాస్తవన్తీయ । ఇ
 మాగ్ సునావమారుహగ్ శతారిత్రాగ్ శతస్థ్యం । అభిభదాం పార
 యిష్ణుం ॥ ౫ ॥

దివాసః సహస్రిణం వైశ్వానరాదిత్య తూనో^౨నై హ సగ్^౧సు శ
ర్వాణ మేకాన్న విగ్^౧శతిశ్చ॥౧౧॥

దైవాసురాః పరాభూమిర్భూమిరుప ప్రయస్తస్సస్పృశ్యశ్యయ్యజ్ఞః
* సమ్మశ్యశ్యగ్నిహోత్రం మమనామ వైశ్వానర పక^౧దశ॥౧౧॥

దైవాసురాః కు^౧ద్ధస్సస్పృశ్యమి సమ్మశ్యమి న క్తముపగ^౧స్త నైకప
జ్ఞాశతే॥౫౧॥

ఇతితైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పంచమప్రపాతకే ఏకా
దశో^౨నువాకః॥*

పంచమ ప్రపాతక స్సమ్మశ్యః.

అథభాష్యమ్.

అథాన్తిమ ఏకాదశానువాకే కామ్యేష్టియాజ్యా ఉచ్యంతైశ్చిష్టికా
ణై త్రిహవిహారాచిదిష్టిరామ్నాయతే “ వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంని
ర్వపేద్వారుణం చరుదధిక్రావ్ణాణై చరుమభిశస్యమానో యద్వైశ్వాన
రో ద్వాదశకపాలోభవతి సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సరే
బైవైసగ్ స్వదయత్యపపాపంవర్ణగ్ హతేవారుణే నైవైసం వరుణపా
శాన్త్యుజ్జతిదధిక్రావ్ణాపునాతి” (సం-౧కాం.౨ప్ర.౫౨) ఇతి । అభిశస్య
మానః పాతకరూపేణ దూష్యమాణః । వైశ్వానరశబ్దేనసంవత్సరాభిమా
నీకశ్చిదగ్నిరుచ్యతే । తేనైవసంవత్సరాభిమానినా ఏనమభిశస్తం స్వా
త్త్వానం స్వదయతి బద్ధభ్యోరోచయతే । వణంవర్ణ్యమానమారోప్యమా
ణం గాపమపహతే వినాశయతి పాపినం బద్ధ్వానేతుంప్రసారితో యోవ
రుణపాశః తస్మాదేనంస్వాత్త్వానం వారుణయాగేన మోచయతి । ౧౧ దధి
క్రావదేవకేన యాగేవ స్వాత్త్వానం పూతంకరోతి । చోదకప్రాప్తా మ

* సమ్మశ్యమిత్యాహ ఇతిపుస్తకద్వయే. ౧ దధిక్రావశామకేనయాగేన ఇతి తై.

స్వాహార్యదక్షిణాం బాధితుం దక్షిణా న్తరం విధత్తే “హిరణ్యం దక్షిణా
 వమిశ్రంవై హిరణ్యం పునా త్యేవైనమాద్యమస్యాన్నంభవతి” (సం.౧.కాం.
 ౨.ప్ర.౫.అ) ఇతి । ఆద్యంతస్తుంయోగ్యంమృత్వన్నం । అస్యామిష్టాప్రథమహ
 విషో యాజ్ఞాపురోఽను వాక్యాయుక్తాని చత్వారివికల్పితాని । తత్ర ప్ర
 థమయుక్తే పురోఽనువాక్యమాహ “వైశ్వానరోనడిత్యాప్రయాతుపరావ
 తః । అగ్నిరుక్తేనవాహసా” ఇతి । విశ్వేషాంసరాణాముపకారీవైశ్వానరో
 ఽగ్నిః డేత్యా రక్షణనిమిత్తం పరావతోరూరాదపి దేశాత్ వాహసా
 ప్రావణసావర్ధ్యేన ఉక్తేన ఉక్తాన పూర్వకేణాగమనేన అస్మాక్ అప్ర
 యాను ఆగచ్ఛతు । యాజ్ఞామాహ “ఋతావానం వైశ్వానరమృతస్య
 జ్యోతిషస్పతిం । అజస్రింఘర్తమీమహే” ఇతి । వైశ్వానర మీమహే వ
 యంప్రాపునాః కీదృశం । ఋతావానంసత్యవన్తం । ఋతస్య యజ్ఞస్య
 జ్యోతిషోఽభీష్టఫలప్రకాశకస్య వలిం పాలకం । అజస్రింఘర్తంనిరన్తరంఽ
 ప్యహూనం । ద్వితీయయుక్తే పురోఽనువాక్యమాహ “వైశ్వానరస్య దగ్
 సనాభ్యా బృహదరిణాదేకః స్వపస్యయాకపిః । ఉభాపితరామహాయన్న
 జాయతాగ్ని ద్వావాపుధివీ భూరిరేతసా” ఇతి । కవిర్బుధిమాన్ ఏకో
 యజమానో వైశ్వానరసవృద్ధినీభ్యోదంసనాభ్యః క్రియాభ్యా బృహత్త
 హాఫలం అరిణాత్ ప్రాప్నోత్ । అపశ్యజ్ఞః కర్తృవాచీ । శోభనమహఃస్వ
 పః స్వపసోభావః స్వపస్యం । తేనవై శ్వానరయాగస్యశోభనకర్తృత్వేనే
 త్యర్థః । ఛాన్దసోల్లిష్టవృత్యయః । అయమగ్నిః ద్యుభూమిరూపా మాతా
 పితరో భూరిరేతసా-స్వకీయ మాతాపితరో ఉభామహాయకాలోకపూ
 జ్ఞా కర్వక స్వయమజాయత । తస్మాదేతదీయేనకర్తృణామహాఫలం యు
 క్తమిత్యర్థః । యాజ్ఞామాహ “పృష్టాదివిపృష్టాఅగ్నిః పృథివ్యాం పృష్టో
 విశ్వా ఓషధీరావివేశ । వైశ్వానర సుహసాపృష్టో అగ్నిస్ససౌధివా స
 రివఃపాతునక్తం” ఇతి । పృష్టఇత్యత్రసకారలోపశ్చాన్దపః । అయ మగ్నిః
 దివిస్పృష్టః సకా ఆదిత్యరూపేణావస్థితః । పృథివ్యాంస్పృష్టః సకా దా
 హపాకప్రకాశకారిత్వేనఅవస్థితః । తథాఫలపాకకారీసకా స్పృష్టఇతి స

వృష్టిః । సర్వాఅప్యోవధీరావివేశ । వైశ్వానరోఽగ్నిః సహసా బలేన
 స్పృష్టః సమృద్ధస్స శాదృశోనోఽస్మాక్ దివారిషహింసకాత్ పా
 పాత్ న క్తం రాత్రావపి సోఽస్మాక్ పాతు । తృతీయయుక్తేపురోఽనువా
 క్యామాహ “జాతోయదగ్నేభువనావ్యభ్యుః పశుంసగోపాశ్చర్యః పరిజ్ఞా ।
 వైశ్వానరబ్రహ్మణేవిష్టగాతుం యూయం పాతస్వ స్తిభిస్సదానః” ఇతి । హే
 అగ్నేత్వంజాతమాత్రపవభువనానివ్యభ్యుః స్వతేజసావిశేషేణభ్యాపితవా
 నసి । గోపార్యపశుంసపశుమివ । యథాగోపాలకోఽనాయాసేనైవపశు
 రేతదీయ ఇతిభ్యాపయతి తద్వత్ । కీదృశస్త్యం । ఇర్యః ఇరామగ్న ము
 ర్హసి । పరిజ్ఞా * పరితోగస్తా । యస్మాదేవంవిధస్త్యంతతోవైశ్వానర బ్ర
 హ్మణే పరివృథాయాస్తైకర్మణేగాతుం మార్గంవిష్ట లభస్వ । యూయం
 స్వప్తిభిః శ్రేయోభిః సదానోఅస్మాక్ పాతరక్షత । యూయమితిబహు
 వచనంపూజార్థం । యాజ్ఞామాహ “త్వమగ్నేశోచిషా శోశుచాన ఆ
 రోదసీ అవృణాజాయమానః । త్వందేవాన్ ఆభిశస్తైరముఞ్చోవైశ్వా
 నరజాతవేదోమహిత్యా” ఇతి । హేఅగ్నేత్వంశోచిషాశోశుచానోభృశం
 దీప్యమానోజాయమాన ఏవ రోదసీద్యవాపృథివ్యాశోచిషాదిప్త్యా అవృ
 ణాః సర్వతః పూరితవానసి । హేజాతవేదఉత్పన్నజగద్వేది వైశ్వా
 నరత్వం మహిత్యాస్వగుహిమ్నా దేవా బుయ్యిజః ఆభిశస్తైః పా
 పాత్ అముఞ్చ్యః మోచితవానసి । చతుర్థయుక్తేపురోఽనువాక్యామాహ
 “అస్మాకమగ్నేషుషువత్పుధారయానామిక్షత్రమజరన్ సువీర్యం । వయం
 జయేమశతినన్ సహస్రిణం వైశ్వానరవాజమగ్నే తవోతిభిః” ఇతి । హే
 అగ్నే అస్మాకంక్షత్రంపాలకంపురుషంఇన్ద్రేషుస్థాపయ ఇన్ద్రసమానంకు
 రు । కీదృశంక్షత్రం । అనామిఅనమనశీలం కస్యవిదపినమసాకరం నకరోతీ
 త్యర్థః । అజరంజరారహితం । సువీర్యంఅభగ్నసామర్థ్యం । హేవైశ్వాన
 రతవోతిభిః త్వదీయైఃపాలవైః వయమపిశతసహస్రసభ్యోపేతం వాజమ
 న్నంజయేమ । యాజ్ఞామాహ “వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామరాజా

హికంభవవాదామభిశ్రీః। ఇతోజాతోవిశ్వమిదం వివష్టేవైశ్వానరోయత
తే సూర్యేణ” ఇతి । వయంవైశ్వానరస్యసుమతా అనుగ్రహబుద్ధాస్యామ
తప్తేను । అభిప్రాప్తశ్రీరయంవైశ్వానరఃసర్వేషాంభువనానాంరాజాహి
కం ప్రకాశకఃకృణుతి । ఇతవవకారణాజ్ఞాతమాత్ర ఏవేదం విశ్వంవివష్టే వి
శేషేణ ప్రఖ్యావయతి । అయంవైశ్వానరః సూర్యరూపేణయతతేదివాప్ర
వర్తతే అతవవాన్యత్రామ్నాతం “ ఉద్యంతం వావాదిత్యుగ్ని రనుస
మారోహతి” ఇతి । తాన్యేతానిచత్వారియుక్త్యాని శ్రూయమాణేషు స
ర్వేష్వపివైశ్వానరయాగేషు ఇచ్ఛయా వికల్ప్యైవైవైశ్వానరలిత్యస్య సా
ధారణత్వాత్ విశేషలిఖానాశ్చ స్పష్టానామ దర్శనాత్ । యదికశ్చిత్
స్వబుద్ధ్యావిశేషలిక్తం సూక్ష్మముత్ప్రేయేత తదాతదనుసారేణ వ్యవస్థా
స్తు । ద్వితీయహవిషః పురోఽనువాక్యామాహ “ అవతేహేహోవరుణమో
భిరవయజ్ఞేభిరీ మహేహవిగ్నిః । త్మయన్నస్తభ్యమసురప్రచేతోరాజన్నే
నాగ్ సీశిశ్రభఃకృతాని” ఇతి । హేవరుణతే హేడఃతవక్రౌధంనుసాగ్ర
దైరవేమహే శమయామః । యజ్ఞేభిః పూజావిశేషేః హవిగ్నిశ్చ పురో
దాశాదిభిః అవేమసాశమయామః । సోఅసుర శత్రునిరసన త్మమహేప్ర
చేతః ప్రకృప్తదిత్తహేరాజా దీప్యమానఅస్తభ్యం అస్తదనుగ్రహార్థంతు
యన్ ఇహానివసన్ అస్మాభిః కృతాన్యేనాంసి శిశ్రభః శ్లథయ । యాజ్ఞా
మాహ “ ఉదుత్తనుంవరుణపాశ మస్తదవాధమం విమధ్యమగ్ శ్రథాయ ।
అథావయమాదిత్య ప్రతేతవాసాగసోఅదితయేస్యామ” ఇతి । హేవరుణ
ఉత్తనుం ఉత్తమాశ్లేశిరసిస్థాపితం త్వదీయం సాశమతక్రౌప్యశ్రథాయ
వినాశయ । అథనుంఅథమాజ్ఞేపాదప్రచేతేస్థాపితం పాదమవక్రౌప్య వినా
శయ । మధ్యనుంసుధ్యమప్రదేశేస్థాపితం సాశంవిచ్ఛేదయ । అథపాశత్ర
యవినాశనానంతరం హేఆదిత్యసూర్యసదృశవరుణవయమ నాగభః పా
పరహితాఃసంతః తవప్రతేత్వదీయకర్మణి అదితయే అఖణ్డితత్వాయ స్యా
మయోగ్యాభవేమ । తృతీయహవిషః పురోఽనువాక్యామాహ “ దధికా
వజ్ఞోఅకారిషంజిష్ఠోరశ్వస్యవాజినః । సురభిమోముఖాకరత్ప్రీణ ఆయా

గోపితారిషత్” ఇతి । దధికావతిప్రాప్నోతితి దధికావా । దధిప్రియః
 కశ్చిదేవవిశేషః । ఆగ్నిరిత్యన్యే । తస్య దేవస్య అకారిషం అహంకర్తృకృత
 నానస్తి । కిన్దుశస్య । జిహ్వః జయశీలస్య । అశ్వస్య వ్యాపిసః । వాజినో
 న్నవతః । సదేవోమోఽస్తాకంముఖం సురభికరతః రూపరాదిద్రవ్య సమృ
 ద్ధిప్రదానేన సుగంధోపేతం కరోతు । అస్తాకమాయాంపిచ ప్రతారిషత్ప్ర
 వర్ధయతు । యాజ్ఞామాహ “ ఆదధిక్రాశ్వవసాపశ్చ కృష్టిస్సూర్య ఇవ
 జ్యోతిషావస్తతాన । సహస్రసాశ్వత సావాజ్యర్వాపుణత్తు మధ్వాసమి
 మావచాగేసి” ఇతి । అయందధికాగ్ని పశ్చ కృష్టిః నిషాదపశ్చమై
 శ్చతుర్భివజ్జైవపశ్చపిథాన్తనుష్యానాత తానసర్వతావిస్తారయతికింకృ
 త్వా । శవసాఅస్సేనసంయోజ్య యథాసూర్యోజ్యోతిషారశ్చినా భూరస
 మాదాయవచాతావపావిస్తారయతితద్వత్ । కీదృశోదధికాగ్నిః సహస్ర
 సఖ్య కంధనంసమోతి దదాతీతి సహస్రసాః । తథాశతసాః । వాజీఅన్న
 వా అర్వాకర్మభూమావాగవనవా తాదృశోదేవఇమామధ్వా మేఘ
 రాణి మదీయానిస్తుతిరూపాణి పచాంసిసంపుణత్తుఅగ్నేకరోతు । పూర్వో
 క్తామేవప్రిహవిహామిష్టిం ఫలాన్తరాయవిధత్తై “ ఏతామేవ నిర్వపేత్ప్ర
 జాకామస్సంవత్సరోవా ఏతస్యాశాన్తో యోనిప్రజాయైషమానానిర్దహ
 తియోఽలంప్రజాయైసస్త్రిజాంన విన్దతేయద్యైత్వానరో ద్వాదశ కపా
 లోభవతి సంవత్సరోవా అగ్నిద్యైత్వానరః సంవత్సరమేవ భాగభేదేన
 శమయతి సోఽస్మైశాన్తః స్వాద్యోనేఽప్రజాం ప్రజనయతి వారుణేనైవై
 నం వరుణసాశాన్తుశ్చాతి దధికాగ్నిన్యా పునాతిహిరణ్యం దక్షిణా పవిత్రం
 వైహిరణ్యం పునాత్యేవైనం విన్దతేప్రజాం” (సం॥కాం॥ ౨||ప్ర॥ ౫||అ||ఇతి॥
 యావనాదిసమస్తాప్రజా ముత్పాదయతుంయోగ్యోఽపియఃప్రజాంనల
 భతే శశ్యప్రజార్థంప్రవృత్తం యోనిం గర్భాధారణస్థాన మతాన్తస్సంవ
 త్సరదేవో వైత్వానరోనిశ్శేషేణదహతి । ఏవంపశువ్యపియోజ్యం । ద్వా
 దశకపాలేనతు శాన్తోయోనింసమాధాయ ప్రజా ముత్పాదయతి । ఉత్ప
 న్నపుత్రస్య పూతత్వాదిఫలార్థమేక హవిషామిష్టిం విధత్తై “ వైత్వాన

రం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్సుత్రైజాతే యదస్తకపాలోభవతి గాయ
 త్రిమైవైసం బ్రహ్మవచనేనపునాతి యన్నవకపాల స్త్రివృతైవాస్తి నై
 జౌ దధాతియదశకపాలోవిరాజైవాస్తిన్నన్నాద్యం దధాతియ దేకాదశ
 కపాలస్త్రిష్టుభైవాస్తిన్నిన్ద్రియం దధాతి యద్వాదశకపాలోజగత్యైవా
 స్తిన్నశూన్యధాతి యస్తి న్నాతపతామిష్టిం నిర్వపతి పూతపవతేజస్స్యన్నా
 దధన్ద్రియావీవశుమాన్భవతి” (సం-కా.౨|ప్ర.౫|౨)ఇతి । ద్వాదశత్వ
 సంఖ్యాంతర్గతాభిరప్తత్వాది సంఖ్యాభి గాయత్రీదిసామ్యమనూ
 ద్యప్రశంసతి । ఏతామేవేష్టిం దశాద్యత్యయ ప్రాయశ్చిత్తార్థం విధత్తై
 “అవవాపశుసువగాఁల్లోకాద్భిన్నతేయోదశకపూణమాసయాజీసన్న
 మావాస్యంవా సౌణమాసీంవాఽతి పాదయతిసువగాయ హిలోకా
 య దశకపూణమాసావిజ్యేతేవై త్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద
 మావాస్యంవాసౌణమాసీంవాతిపాద్య సంవత్సరోవా అగ్నివైశ్వా
 నరస్సంవత్సరమేవ ప్రీణాత్సభోసంవత్సరమేవాస్తాడవదధాతిసువగఽస్య
 లోకస్యసమస్త్యా అభోదేవతాపవాన్వారభ్యసువగఁలోకమేతి” (సం-౨
 కా.౨|ప్ర.౫|౨)ఇతి । యదాసంవత్సరమేవోపదధాతి విచ్ఛేదరహితం కరోతి
 తదా సంవత్సరావయవయోదశకపూణమాసయోరనుస్థానస్యన కా
 లాత్యయః । కింఞ్చసంవత్సరేప్రీతేనర్వదేవతానాం ప్రీతత్వాద్దేవతా ఆశ్రీ
 త్య తదనుగ్రహణసర్వంప్రాసోత్తితి । ఆధా నేనసమృద్ధిరహితోయోఽగ్నిము
 ద్వాసముష్యతి తస్యద్విహవిమోమిష్టింవిధత్తై “వీరహోవాపష దేవానాం
 యోఽగ్నిముద్వాసయ లేనవావతస్యబ్రాహ్మణాయితావ్యపురాన్నమ
 త్నన్నాగ్నేయమస్తకపాలంనిర్వపేద్వైత్వానరం ద్వాదశకపాల మగ్నిము
 ద్వాసముష్యకాయదస్తకపాలాభవత్యస్తాక్షరా గాయత్రీగాయత్రోఽగ్ని
 ర్యావానేవాగ్నిస్తస్మా ఆతిక్షయంకరోత్యభోయధాజనంయతే ౭వసంకరౌతి
 తాదృగేవతద్వాదశకపాలోవైత్వానరౌభవతి ద్వాదశమాసా సంవత్సర
 స్సంవత్సరఃఖలువాఅగ్నయోనిస్సాస్వ మేవైసంయోనింగమయత్యాద్యమ
 స్యాన్నంభవతి” (సం-౨కా.౨|ప్ర.౫|౨)ఇతి । అష్టత్వసంఖ్యయా గాయత్రీద్వా

రావత్సరసోదరస్యాగ్నేస్సర్వస్యాప్యాతిభ్యంకృతం భవతికింఞ్చయథాలోకే
 దూరదేశవర్తినం పితృభ్రాతృదిరూపంజనంప్రతియతేగచ్ఛతేపురుషాయఅ
 వసంరక్షకం పాథేయం కరోతి తాదృశమేవ ముద్వాసయిష్యమాణాయ
 అగ్నయే పురోదాశప్రదానం, ద్వాదశసంఖ్యయా మూసద్వారా సంవత్స
 రరూపాం స్వయోనిమేవాగ్నిం గమయతి । అగ్నేరనుగ్రహేణాస్యసమీ
 చీన మన్నం భవతిఅత్రాగ్నేయ హవిషి యాజ్ఞ్యా పురోఽనువాక్యయోః
 ప్రతీకద్వయమాహ “ అగ్నిమూర్ధాభవః ” ఇతిఅనయోరగ్నిమూర్
 థైత్యసౌ పురోఽనువాక్యాసాచోపప్రయన్త ఇత్యనువాకే (సం-౧కా
 ౫ప్ర౫౭) వ్యాఖ్యాతా । భవోయజ్ఞ స్వేత్యసౌ యాజ్ఞ్యాసాశుచతుర్థకా
 ణ్ణ ఆత్మాతత్వాదైత్యైవ వ్యాఖ్యాస్యతే । ప్రజాభిస్సమృద్ధిం గ్రామంకామ
 యమానస్య ద్విహవిష్టామిష్టిం విధత్తే “ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం ని
 ర్వపెన్నాగుతో నప్తకపాలం గ్రామకామః ” ఇతి । ప్రకృతావష్టా కసా
 లైకాదశ కపాలయోహావిషౌ రేకస్మిన్నేవాగ్నా వధిశ్రితత్వాదథ త
 త్పాత్రిప్రావపవదతి, “ ఆహవనీయే వైశ్వానర మధిశ్రయతి గార్హపత్యే
 మారుతం పావపస్యసస్య విధ్యత్యై ” (సం-౨కా.౨ప్ర౫౭) ఇతివసీయో
 త్యధికం యత్పాపం తత్పావపస్యసం । తస్యగ్రామప్రాప్తి ప్రతిబంధకస్య
 పావస్య విధ్యత్యై వియోజనాయేత్యర్థః । ద్వాదశత్వ సఖ్యం ప్రశంసతి
 “ ద్వాదశకపాలో వైశ్వానరో భవతిద్వాదశమాసా స్సంవత్సర స్సంవత్స
 రేణైవాస్మై సజాతాగ్న్యైవయతి ” (సం-౨కా.౨ప్ర౫౭) ఇతి । అస్మై
 యజమానాథం సజాతాస్సనూనకులే సముత్పన్నాన్తసుష్యోక్త్యావ
 యతి ప్రహ్నిభూతాన్గరోతి । మరుద్దేవతాం ప్రశంసతి “ మారుతో భవ
 తి మరుతోవైదేవానాం విశోదేవ విశేనైవాస్మై మనుష్య విశమవరుద్ధై ”
 (సం-౩కా.౨ప్ర౫౭) ఇతి । విశగ్గిరప్రదాగ్ ప్రజాఃజైవిక ప్రజానుగ్రహే
 ణ మానుషప్రజావృద్ధిం సమ్పాదయతి । సప్తసఖ్యం ప్రశంసతి “ సప్తకపా
 లో భవతి సప్తగణావైమరుతో గణశ ఏవాస్మై సజాతానవరుద్ధై ” (సం
 ౩కా-౨ప్ర౫౭) ఇతి । ఈర్వగన్యా దృజ్జేత్యాది నామధారిణాం సప్తా

నాం సమూహాః ప్రథమోగణః । శుక్రజ్యోతిశ్చ సత్య జ్యోతిశ్చేత్యాదికో
 ద్వితీయోగణః । ఋతజ్యేత్యాదిక స్తృతీయః । ఋత శ్చేత్యాదిక శ్చతుర్థః
 ఈదృత్యౌన ఇత్యాదికః పంచమః । * మితానశ్చేత్యాదికష్టస్థః । గణా
 స్తరంతాఖాన్తరేద్రష్టవ్యం । వైదికగణానుగ్రహణజాతిగణా బహుళా
 సమ్పాదయతి । ప్రాకృతహవి స్వేదసాదితేషుపశ్చాత్సామిధేనీప్రేషే కృ
 తేతాః సామిధేన్యోఽనూచ్యంతే । తద్వదత్రాపిసామిధేనీభ్యః ప్రాగే
 వాసాదనంతైశ్చానరస్యక్రియతే । మారుతాసాదనస్యసామిధేన్యనువచన
 కాలీనత్వంవిధత్తై “ అనూచ్యమానఅసాదయతి విశమేవాస్తా అనువక్త్యా
 నంకరోతి” (సం-౨కాం. ౨ప్ర ౫౨) ఇతి । ప్రజాం యజమానానుగామినీం
 కరోతీత్వం । అత్రమారుతయాగేపురోఽనువాక్యామాహ “ మరుతో యద్ధ
 వోదివస్సుమ్నాయన్తోహవామహే । ఆరూఢపగస్తన” ఇతి । హే మ
 రుతో యద్యస్తా తా-రణా ద్వయం సుమ్నాయస్తః సుఖమిచ్ఛంతః దివో
 య్యలోకాద్వోయమ్మౌ పావామహే ఆహ్వాయామః తస్మాదాహూతా
 యూయంనో ఽస్తానుపగస్తనప్రాపుత । యాజ్ఞామాహ “ యావత్శ
 మ్శశమానాయస్త్రిధాతూని దాశుషే యచ్ఛతాధి । అస్తభ్యం
 తాని మరుతో వియస్త రయింనో ధత్త పృథణ స్సవీరం ” ఇతి ।
 హే మరుతః వోయమ్మౌ శశమానాయ యజమానాయ దాతుం
 యాశర్త్త యానిసుఖానిస్త్రిసమ్పాదితాని విద్యంతే త్రిధాతూని త్రిధా
 నాని లోకత్రయవర్తీని యానిసుఖానిదాశుషే హవిర్దత్తవతే అధియచ్ఛత
 అధికంయథాభవతి తథాభవంతస్త్రిసయచ్ఛన్తి తానిసర్వాణ్యస్తభ్యం వి
 యస్తప్రయచ్ఛత । కిష్కాఅభవృషణౌఅభిమతస్యఫలస్యవర్షితారః రయిం
 ధనంనో అస్తభ్యంధత్తసమ్పాదయతమవీరం శోభనపుత్రాభ్య సమ్పాదయ
 త । ఇన్ద్ర్యంతరంవిధత్తై “ అదిత్యంచరుం నిర్వపేత్సక్తోమ మువసయా
 స్యన్నియంవా ఆదితిరస్యామేవ పూర్వైద్రతిత్యన్తి” (సం- ౨కా. ౨ప్ర ।

* భునిశ్చేత్యాదిక ఇతి౨ ।

౬౨) ఇతి । ఉవప్రయాస్యక జిగమిషుః అనయేష్ట్యాజితసంగ్రామాః పూ
 ర్వేపురుషాః భూమావేవ ప్రతితిష్ఠంతిత్వద్వదయమపీత్యర్థః । తత్ర యుగ్మ
 ద్వయమామ్నాతంత్రత్రప్రథమయుగ్మేపురోఽనువాక్యామాహ “ అదితిర్న
 ఉరువ్యత్వదితి శ్శర్మయచ్చతు । అదితిగ్పాత్వగ్హసః ” ఇతి । ఉరువ్య
 తుశతుభ్యోరక్షతు । స్వప్తమన్యత్ । యాజ్ఞామాహ “ మహీమూష
 మాతరగ్ సువ్రతానామృతస్యపత్నీమవసేహువేమ । తువిక్షతామజర
 స్తీమురూచీగ్ సుశర్మాణమదితిగ్ సుప్రణీతిం ” ఇతి । అదితిం అదితి దేవ
 తామేవ అవసే అస్తద్రక్షణార్థం సుహువేమ సుష్టు ఆహ్వాయామః కీదృ
 శీంమహీం మహసీయాంసువ్రతానాం మాతరంశోభనకర్మణాం పురుషా
 ణాం మాతృవద్ధితకారిణీం ఋతస్యపత్నీంసత్యస్యపాలయిత్రీంతువిక్షత్రాం
 * బహురాజపాలయిత్రీంఅజర స్తీంసర్వదాజరావహితాంఉరూచీంవి స్తీర్ణ
 గతింసుశర్మాణం సమీచీనసుఖోపేతాంసుప్రణీతిం సుభేన కర్మణాం ప్రణే
 త్రీం । ద్వితీయయుగ్మేపురోఽనువాక్యామాహ “ సుత్రామాణం పృథీవీం
 ద్యామనేహసగ్ సుశర్మాణమదితిగ్ సుప్రణీతిం । దైవీం నావగ్ స్వరి
 త్రామనాగసమస్రవంతీమారుహేమాస్వస్తయే ” ఇతి । స్వస్తయే తే
 మాయ అదితిం ఆరుహేమపాప్నుయామ । కీదృశీంసుత్రామాణంసుష్టు
 త్రాత్రీం పృథీవీం విస్తీర్ణాంద్వాంద్యోతమానాం అనేహసం కాలాత్త్వి
 కాంచిరస్థాయినీమిత్యర్థః । దైవీంనావంయథా మనుష్యనిమితానాః స
 ముద్రస్యోపరితిష్ఠతి తథాదేవనిమితా భూమిమహాజలస్యోపరివర్తత
 ఇత్యర్థః । స్వరిత్రాంసుష్టుశతుభ్యోర్పాలయిత్రీంఅనాగసం పావరహి
 తాం అస్రీవంతీంభద్రహితాం । యాజ్ఞామాహ “ ఇమాగ్ సునావ
 మారుహాగ్ శతారిత్రాగ్ శతస్థావ్యం । అచ్ఛిద్రాంపారయిష్టుం ” ఇతి ।
 ఇమాగ్భూమింనావంనౌసద్భీం సుష్టుఆరుహంప్రాప్తవానస్మి । కీదృశీం
 శతసంఖ్యాకాన్యరిత్రాగ్శతారిత్రాగ్భ్యోరక్షకాణ్యాయుధాని యస్యాంసాశతా
 రిత్రా తాం స్త తాదృక్పాలకైరిపాలితామిత్యర్థః । శతసంఖ్యాకాన్యస్యస

* బహురాజపాలితామితి కాంచీపాతః.

గ్ దిక్పాలకైరితికాశీపాతః.

దృశాస్తరుణదణ్ణా యస్యాస్సాశతస్ఫ్యౌతాం * అచ్చిదాం † దోషర
హితాం । పారయిష్ణం అభీష్టఫలస్యపారం నేతుంసమర్థామిత్యర్థః । య
ద్ధభూమింప్రాప్తస్యబలాధినశిష్టస్య స్తరంవిధతై “ వైశ్వానరంద్వాదశక
పాలం నివృత్తేదాయతనం గత్వాసంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరస్సం
వత్సరగ్రఖిలువై దేవానామాయతనమేతస్తాద్వాతయనాద్దేవా అసురానజ
యన్ యదైవైశ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపతి దేవానామేవాయతనే
యత తేజయతితగ్ సంగ్రామం” (సం-౨౫౦| ౨ప్ర | ౬౨) ఇతి । యస్మి
న్నాయతనేయద్ధం భవిష్యతి తత్ప్రాప్త్యతస్మిన్నాభిప్రదేశేనిర్వపేత్ ।
సంవత్సరదేవతాయా భూమిబలస్వామిత్యాత్తయా పాలితేదేశే దేవా
నాంజయఃతద్వదయమప్రిప్రయత తేజస్తాజ్జయతి । మారణాదిపాపార్థంప్ర
వృత్తయోగ్యపరస్పరవైరిణోరన్నంయోభిక్షైతస్యప్రాయశ్చిత్తకూపా
మిష్టింవిధతై “ ఏతస్మిన్నావసితౌమృజాతే యోవిద్విషాణయోరన్న మత్తి
వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్విద్విషాణయోరన్నంజగ్ధ్వా సంవ
త్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానర స్సంవత్సరస్పదితమేవాత్తి నాస్మిన్మృజాతే”
(సం-౨౫౦| ౨ప్ర | ౬౨) ఇతి । అభిచారాదినాపరస్పరం మారణోద్యుక్తై
విచ్ఛేషిణౌతావేతాస్త్వకీయాన్నభుజిస్త్వకీయం పాపంలేపయతః సంవత్స
రదేవేనస్పదితం నిదోషీకృతమేవాన్నమసావత్తితస్తానాస్మిన్లేపయ
తః । యాభిభౌ పరస్పరహక్రోహోయశపథే కరుతః తయోర్మధ్యే ప్రథ
మంద్రుహ్యతః ప్రాయశ్చిత్తాయేష్టింవిధతై “ సంవత్సరాయవాసితౌ సమ
మాతేయా సమమాతే తయోర్యగ్నిపూర్వోఽభిద్రుహ్యతి తంవరుణో గృ
హ్ణతి వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ సమమానయోః పూర్వోఽ
భిదుక్రహ్యసంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సర మేవాప్త్య నిర్వరు
ణం పరప్రాదభిదుక్రహ్యతి వై నంవరుణోగృహ్ణతి” (సం-౨౫౦| ౨ప్ర | ౬౨)
ఇతి । సంవత్సరాయ సంవత్సరదేవంసాక్షిణం కృత్వేత్యర్థః । సమమా

* తాం మన్యుక భూమాదిభిజ్జలస్యోపరిధారితామిత్యర్థ ఇతికా ।

† అచ్చిద్రాం అఘోభాగేజలస్యప్రవేశచ్ఛిద్రహితామితి కా ।

తేనమ్యక్ శవధంకురుతః । వరుణగ్రహణం నామరౌశాత్పత్తిసి నిర్వరు
 ణం రొగనివారకం । సంవత్సరదేవమేవ వ్రథమతః ప్రాప్యవత్పాత్యద్భలేన
 యుక్తోద్రోహం కృతవాన్భవతి । తతోనాస్యవరుణగ్రహణంభవతి । అపిం
 ప్రతి గృహీతవతః పాపపరిహారాయ ఇష్టింవిధత్తే “ ఆప్యంవా ఏషప్రతి
 గృహ్ణోతి యోఽనింప్రతిగృహ్ణోతివై శ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్యపిం
 ప్రతిగృహ్య సంవత్సరోవా అగ్నిర్వై శ్వానర స్సంవత్సరస్వదితామేవ ప్రతి
 గృహ్ణోతి నాప్యంప్రతిగృహ్ణోతి (సం-౨కాం ౧ అప్ర ౬౨) ఇతి । అవత్యస్నా
 దిత్యాప్యం పాపంశ్చైష్ఠురొగఇతికేచిత్ । సంవత్సరేణస్వదితాం నిర్వేషీ
 కృతాం । అథస్తాభుపరిష్టాచ్చౌభయతోదన్తైర్యుక్తం ప్రాణిస్వరూపంప్రతి
 గృహీతవతః పాపపరిహారాయేష్టింవిధత్తే “ అత్తమోవా ఏషమాత్రా
 మాప్నోతి యఉభయాదత్పురిగృహ్ణోత్యశ్వంవా పురుషంవా వై శ్వానరం
 ద్వాదశకపాలంనిర్వపేదుభయాదత్ ప్రతిగృహ్య సంవత్సరోవా అగ్నిర్వై
 శ్వానరఃసంవత్సరస్వదితమేవ ప్రతిగృహ్ణోతినాన్యన్ మాత్రా మాప్నోతి”
 (సం-౨కాం ౧ అప్ర ౬౨) ఇతి । మాత్రాం హింసాం ఉభయతో దన్తాయ
 స్సృతత్వరూపముభయాదత్ । ధనలాభనిమిత్తం దాతృసమీపేగమిష్యత
 ఇష్టింవిధత్తే “ వై శ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్సనిమేవ్యన్తనిం వ
 త్సరోవా అగ్నిర్వై శ్వానరాయదాఖిలువై సంవత్సరం జనతాయాం చర
 త్యథసథనామోభవతి యదై శ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపతిసంవ
 త్సరసాతామేవసనిమభివ్రచ్యవతే దానకామా అన్యైప్రజాభవన్తి” (సం-
 ౨కాం ౧ అప్ర ౬౨) ఇతి । సనింధనలాభం । లోకే యో యాచకోదా
 తృజనసమూహంసంవత్సరంచరతి తదానీమసా ధనసమృద్ధోభవతి । సంవ
 త్సరదేవేనసాతాం దత్తామేవసనింధనలభిమభిప్రాప్నోతి । అస్య ప్రజా
 శ్చ దానశీలాభవన్తి । తతోన్యైదాతృసమీపే ధనంలభ్యాగృహ సమాగ
 తస్యవేషీ త్తికిమిష్టిం విధత్తే “ యోవై సంవత్సరంప్రయుజ్య నవిముఞ్చత్య
 ప్రతిష్ఠానోవై సభవత్సేతమేవ వై శ్వానరంపునరాగత్య నిర్వపేద్యమేవ ప్ర
 యుక్తేతంభాగభయేన విముఞ్చతి ప్రతిష్ఠితై” (సం-౨కాం ౧ అప్ర ౬౨)

ఇతి । సంవత్సరరూపం వైశ్వానరం ప్రయుజ్య ధనలాభార్థం మిష్ట్యోర్భు
 ధ్యయోనముజ్జేత్ సోఽప్రతిష్ఠితోభవతి । పునరిన్ద్ర్యాతదీయంభాగంఽత్వా
 విముఖ్యతి విసర్జితవాణ్ భవతి । తత్త్రైతికతవ్యతాం కాశ్చేద్విధతై
 “యయారజ్జ్వోత్తమాం గామాజేతాం భాశ్రవ్యాయ ప్రహిణుయాన్ని
 ఋతిమేవాస్తేప్రహిణోతి” (సం-౨కాం ౨||ప్ర ౬౨) ఇతి । దాతృభ్యో
 లభాసుగోమఁక్షత్తమాంగం యయారజ్జ్వో బధ్వా సమానయతి తాం
 జ్జంభాశ్రవ్యవినాశార్థంతదీయగౌష్ఠేప్రక్షీపేత్ । తథాసతినిఋతిందారి
 ద్ర్యరూపం రాక్షసీమేవభాశ్రవ్యార్థం ప్రేషయతి ।

॥ అత్రవినియోగసర్గిహః ॥ .

“అన్త్యానువాక గాయాజ్య యాగైశ్చానగాభిదే ।

వైశ్వేత్యస్తావికీల్పః స్యురవతేవారుణేచరా ॥

దధీతివధ్యాదిచరావన్యద్వాసనయాగతే ।

అగ్నిర్మూర్ధాభవోద్వేస్తప్రతీతేడభేమతే ॥

మరుత్సప్తకపాలేస్తావదిత్యాదిత్యకచరా ।

చతసస్సృర్వికల్పార్థితప్రశోఽత్రవజ్చమః” ॥

అథమీమాంసా.

॥ ప్రళమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేదన్వితం ॥

“యద్వాసశకపాలేష్టైశ్చానర్యాఅనన్తరం ।

శుశ్రమస్తాకపాలాదితధ్నుణానామవాస్తతిః ॥

అన్తర్భావాదస్తతాదే నామస్యాదగ్నిహూత్రవత్ ।

ద్రవ్యంద్రవ్యాంతరెనోచ్ఛేదనస్తహిణఫలత్యసా ॥

వాత్త్యైక్యముపసంహారాద్విస్పృష్టంతస్తుబాధ్యతే ।

నానాగుణవిధౌతస్మాదంశత్వాదంశిసంస్తుతిః” ॥

కామ్యేష్టికాజ్ఞాశ్రుతితే । “వైశ్వానరం ద్వాదశపాలం నిర్వపే

త్పుత్రేజాలే యదస్తాకపాలోభవతి గాయత్రియైవైనం బ్రహ్మవచనసేన

పునాతియన్నవకపాలస్త్రీవృతైవాన్విత్ తేజోదధాతియద్వశకపాలోవిరా
జైవాన్విన్నన్నద్యం దధాతియదేకాదశకపాలస్త్రీవృతైవాన్విన్విన్వి
యందధాతియద్వాదశకపాలోజగత్తైవాన్విత్సశూదధాతి"ఇతి॥ అ
త్రాప్తత్వాది సంఖ్యాసమామూనాత్ పురోడాశానాం గాయత్ర్యాది
రూపత్వకల్పనాకృతా॥ ఇష్టివిధాయకే వాక్యేయేయం ద్వాదశ సంఖ్యాత
స్యామస్త్రత్వాది సంఖ్యానామ వై ర్భవాత్తసంఖ్యాం నిమిత్తీకృత్య అగ్ని
హోమాత్రశబ్దవస్తాకపాలాదిశబ్దాగ్రక్తనామధేయానీ త్యేకనిపక్షః॥ నాత్ర
ద్వాదశకపాలశబ్దః సంఖ్యావరః కిస్తుపురోడాశద్రవ్యపరః॥ ద్వాదశకపాలే
షు సంస్కృతఇతివృత్తతైః । ఏవమస్తాకపాలాదిశబ్దాలపి । తథా సతి
ద్రవ్యస్యద్రవ్యావైరైస్త్రైస్త్రావాన్నామధేయస్యనిమిత్తంనాస్తీతిచేత్ ।
ఏవంతేహిపురోడాశద్రవ్యరూపాగుణోవిధీయతా॥ సచోత్పత్తివిశిష్టద్వా
దశకపాలపురోడాశావరుద్ధత్వాత్ అస్తాకపాలాదేరనవకాశఇతివాచ్యం
బ్రహ్మవర్చసాదిఫలాయ తద్విధ్యుపపత్తైరిత్యవరనిపక్షః । అయమప్యసప
స్మిః । బహూనాంగుణానాంవిధౌవాక్యభేదావత్తేజసచభిన్నాన్యేవైతాని
వాక్యానీతివాచ్యం । వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంనిర్వపేదితివిహితస్య
స్త్రిన్వాత ఇత్యుపసంహారేణవాక్యైకత్వావగమాత్ । తస్మాదంతై రస్తాక
పాలాదిభిరంతే ద్వాదశకపాలస్తూయతే ।

॥ దతుథాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిత్రితం ॥

“వైశ్వానరైష్ట్యేపూతత్వం పితుగృహత్రస్యవాక్రమః

కర్తురేవఫలంయుక్తం కర్తృత్వంపితురేవహి॥

జాతేయస్త్రిన్విష్టిమేతాం నిర్వపేత్తస్యపూతతా॥

తచ్ఛేషితుంపితుస్తేన పితాత్రప్రవతేతే”॥

కామ్యేష్టికాణ్డే వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్తుతేజాతఇ
తి ప్రకృత్యశ్రూయతే । యస్త్రిన్వాతపితామిష్టింనిర్వపేత్తపూతవతేజస్వ్య
న్నాదఇన్ద్రియావీవశమూఢవతీతి । తత్రపితుప్రబుద్ధస్యకర్తృత్వం సతు
ముగ్ధస్యపుత్రస్య । తతోఽనుష్ఠానఫలయోరై వ్యవిధికరణ్యపరిహారాయపితు

రేవ పూతత్వాదిఫలమితి శేస్తైవం యస్మిన్జాతే నిర్వపతిస పూతభివాక్యేన
ఫలస్య పుత్రసంబుద్ధావగమాత్ । నచాత్ర నిష్ఫలస్య పితృప్రవృత్తిరితి వాచ్యం ।
పుత్రనిష్ఠపూతత్వాదేరిప్పితత్వేన స్వఫలబుద్ధ్యాప్రవృత్తిసంబుధాత్ । తస్మా
త్పుత్రస్య పూతత్వాదికం ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిత్రితం ॥

“జన్మానస్తరమేవేష్టి జాతకర్మణివాక్యతే ।

నిమిత్తానంతరంకార్యం నైమిత్తికమతోగ్రిమః ॥

జాతకర్మణినిర్వృత్తే ప్రసప్రాశనదర్శనాత్ ।

ప్రాగేవేష్టేకుమారస్య విపత్తైరూర్ధ్వమస్తుసా” ॥ ఇతి ॥

పుత్రజన్మసౌ వైశ్వానరేష్టి నిమిత్తత్వాత్ నైమిత్తికస్య కాలవిశం
బాయోగాత్ జన్మానస్తరమేవేష్టి రితిచేత్ మైవం ప్రసప్రాశనం తావత్
జాతకర్మానస్తరం విహితం । యదిజాతకర్మణ్యప్రాగేవ వైశ్వానరేష్టిర్ని
సూప్యేత తదా ప్రసప్రాశనస్యాత్యస్తవిలంబనాత్ పుత్రోవిభద్యేత । తథా
సతి పూతత్వాదికమిష్టిఫలం కస్య స్యాత్ । తస్మాన్నజన్మానంతరమేవ । కి
న్తుజాతకర్మణ ఊర్ధ్వంసాశ్రిష్టిః ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిత్రితమ్ ॥

“జాతకర్మానస్తరంస్యా దాశౌచేషగతేషాం ।

నిమిత్తసన్నిధేరాద్యైక ర్మశుద్ధ్యర్థముత్తరః” ॥ ఇతి ॥

యద్యపిజాతకమానస్తరమేవ తదనుష్ఠానే నిమిత్తభూతం జన్మసన్ని
హితంభవతి, తథాప్యశుచినాపిత్రానుష్ఠీయమాన మగ్రవికలంభవతి । జాత
కర్మణితు విపత్తిపరిహారాయ తాతా లికశుద్ధిః శాస్త్రైః నిదర్శితా । తతో
ముఖ్యసన్నిధేరవశ్యం జాతకత్వాదశుద్ధిలక్షణాజ్ఞ వైకల్యంవారయితుమా
శౌచా దూర్ధ్వమిష్టింకుర్యాత్ ॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిత్రితమ్ ॥

“వైశ్వానరేపాధిక్యతే సాహిత్యంవావికల్పనం ।

సాహిత్యంస్యాదదృష్టేయవికల్పస్సాన్యత్సమాధయే” ॥ ఇతి ॥

తత్రవిహితయోర్దశేపూర్ణమాసయోగకదాదిద సమస్తానై ప్రాయ
శ్చిత్తంత్రాయతే । “వైశ్వనరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్యో దర్శపూ
ర్ణమాసయాజీసన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాతిపాదయతి । అగ్న
యోపధిక్యతే పురోహాశమస్తాకపాలం నిర్వపేద్యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ
సన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాతిపాదయతి” ఇతి । అత్రపూర్వ
పద్మప్రప్రయోజనాభావా దదృష్టార్థముభయం సముచ్చిత్యానుష్ఠేయ మి
తిచెత్ న యజ్ఞవైగుణ్యసమాధేదృష్టప్రయోజనత్వాత్ । అన్యోన్య నిరపే
క్షయోర్ద్వయోప్రీహి యవవ ద్వికల్పః, ఏవమ్యగ్యజు స్సానువేదేషు
విహితస్యాననుస్థానాత్ నిషిద్ధస్యాచరణాద్వా యద్యజ్ఞవైగుణ్యం తస్య
వైగుణ్యమాత్రస్య సర్వస్య సమాధానాయ నిరపేక్షాణి ప్రాయశ్చిత్తాని
విహితాని । భూః స్వాహేతి గాహపత్యైజుహుయాత్ । భువః స్వాహే
తి దక్షిణాగ్నౌ జుహుయాత్ । భూర్భువస్సువః స్వాహేత్యాహవనీయేజు
హుయాత్ ఇతి । తాన్యేతాని వికల్ప్యవై । ప్రత్యేకం వైగుణ్యసమాధా
నక్షమత్వాత్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండే పంచమప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః ॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహర్దంనివారయన్ ।

పుమథాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః ॥

ఇతి శ్రీమద్వివ్య యోగీంద్ర విద్యాతీర్థమహేశ్వరా పరావతార శ్రీ
మద్రాజాధి రాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక
శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే
కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే పంచమప్రపాఠక స్సముద్భవః ॥

ఓం తత్సత్.

శ్రీరస్తు.

వేదాస్త్రప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు విద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే, నెలకొక్కరూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనేవారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన పిమ్మట పనిఆరంభించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. ధానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకముకావలయునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రూ. అ. పై.

మహారాజరాజశ్రీ, శ్రీకాళహస్తిరాజాగారి హెడ్ మునిషి మహారాశ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ, పవని రాఘవయ్యగారు రెండు వత్సరములది, చందా ౧కి.	} ౧౦ ౪ ౦
శ్రీశ్రీ, కడాంబి ఆ - రాజమ్మరు శ్రీనివాసగోపాలాచార్యు లవారు, కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూరు. రెండువత్సరములది, చందా ౧కి.	

రెండవసంవత్సరం బాబులు చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

మహారాశ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ, మైదవోలు బుచ్చిపాపయ్యగారు, బోర్డు శిరస్తాదార్, రాజమండ్రి.	} ౩ ౬ ౦
శ్రీశ్రీ, మాదభూషి వెంకటాచార్యులుగారు, మునసఫ్ కోర్టు ప్లీడర్, బెజవాడ.	
మహారాశ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ, సోమంచి లింగయ్యగారు, ఇన్నిస్ పేట, రాజమండ్రి.	} ౩ ౬ ౦
మహారాశ్రీ, వైశ్యశ్రీ, భువనగిరి - చెన్నకేశవులు శ్రేష్ఠిగారు, మద్రాస్.	

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజేందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమిన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంఛికలు అసగా (౬౦) ఫారముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కువైసనై నది - అద్వాణ్సుమాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంఛికనుండి ౨౪ వసంఛికవరకు ౧౨ - సంఛికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబుతో పోటీజెవరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ఆసేకులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాలోముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లు పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంఛికలను వారు వారు భగమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అద్వాణ్సుబాబరు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంఛికలకు రు ౪-౮-౦ పోటీజెఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦ లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంఛికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్సరం చందాబాబు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంఛికవరమా నెలనెలగా పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపాయిల నాగ్గొలణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిభండే సంఛికలకు వెల అరణాలచొప్పునను పిచ్చుట నెలనెలకు అయ్యె సంఛికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోటీజెనెలపు వారే ఇవ్వవలసినది, అద్వాణ్సు మొబలగుకు రగినసంఛికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చెదముగాని ఇవ్వదు ఇవ్వము. దుభ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అద్వాణ్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయిండు సంఛికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంఛికలను అక్షేపించితేదొరకదు. ఒక్కసంఛిక కావలసినను దానికిగా ఒక పుస్తకమంద యను పూణాముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబద్ద పుస్తకమునకు పూర్తిగా సంఛికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దభండేసంఛికలను వాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంఛికలు మావద్దలేవు.

భలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియిండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకు పంపించవలసినది, పోటీజేవనైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పంపింభవలయు, ముంచుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈరెండవసంఛికరపు సంఛికలకుగా చందాపైకం రు ౩-౬-౦ లను పంపినవారిపేరు ప్రకటి పబడినదిగదా, వారికి ఇటీవలె సంఛికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానాచేయబడ చున్నయవి. తత్తివచ్చావారినిగూడ అలాగే పంపించగోరెడు సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦సం॥ } ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య;
ఆగస్టునెల-౧ లేది. } విజంఠ

తె.

ఓంతత్వం.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిశాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

మలుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిశా

చాపలి - రామస్వామి శాస్త్రి శాచ

ప్రకటికృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౯.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయంత్రే ముద్రితేయమ్.

౧౯౮౦.

శ్రీరస్తు.

చే దా న్న ప్ర క ట

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు
 ౧౦౦ - ఘరములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాతప్రకారము బహు
 విద్యత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు
 ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి గు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజీ అణాలు
 ౦ - ౫ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఘరములుగల సంచిక ఒకటిప్రకా
 రం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౫ - ౦
 పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే
 వారికి గు ౫ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన
 పిమ్మట పనితరంబించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకె
 వ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి అపుస్తకముకావల
 యునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెననిప్రార్థించెదము.

ॐ

శ్రీగణేశాయనమః.

అథ తైత్తిరీయ సంహితాయాం.

సథమకాణ్డే పఠ్యప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ హరిః - ఓం. ❖

సం త్వ సిద్ధామి యజమా ప్రజామాయుధనభ్యః । బృహస్పతి ప్ర
సూతో యజమాన ఇహ మారషత్ । ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్యక్ష
మసి హవిరిసి వైశ్వానరం వైశ్వదేవ ముర్ముత శుక్ష్మగ్ సత్యజ్ఞాః స
హూః సి సహమానమసి సహస్వరాతీ సుహ స్వరాతియత సుహ
స్వ పృతనాసహస్వ పృతన్యతః । సహస్రవీర్యమసి తన్వాజిన్వాజ్యస్యా
జ్యమసి సత్యస్య సత్యమసి సత్యాయుః॥౧॥

అసి సత్యశుక్ష్మమసి సత్యేన త్వాభిఘారయామి తస్య తే భక్షీయ ।
పశ్చాన్తాన్త్యా వాతానాం య న్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పశ్చా
నాం త్వదూనాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పశ్చాన్తాన్త్యా దిశాం
యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పశ్చాన్తాన్త్యా పశ్చా ద్దేశాన్తాన్త్యా
యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి చరో స్త్వా పశ్చాదీలస్య యన్త్రాయ ధర్త్రా
య గృహ్ణామి బ్రహ్మణస్త్వా తేజసే యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి
క్షుగ్రస్య త్వజసే యన్త్రాయ॥౨॥

ధర్త్రాయ గృహ్ణామి విశేత్వా యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి సు
వీర్యాయ త్వ గృహ్ణామి సుప్రజాస్త్వా త్వ గృహ్ణామి రాయస్పిహాయ

త్వా గృహ్ణామి బ్రహ్మవర్చసా¹య త్వా గృహ్ణామి భూర్²స్వాకగ్³ హవిర్⁴దేవా
నామా⁵శిషా⁶ యజమానస్య దేవా⁷నాం త్వా దేవతా⁸భ్యో గృహ్ణామి కామా⁹
య త్వా గృహ్ణామి॥౩॥

సత్యాయురో¹జ²సే³ యన్త్రాయ⁴ త్రయస్త్రి⁵గ్ శచ్చ॥౧॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే ప్రథ
మోఽనువాకః॥*

౨

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాండే షష్ఠప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్చసితంవేదా యోవేదేభ్యోఽఖిలంజగత్ ।

నిర్మమేతమహంవనే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్॥౧॥

షష్ఠప్రపాఠకే విష్టికయాజమానమన్త్రాస్తద్బ్రాహ్మణానిచామ్నాయ
స్తై తద్విశేషవినియోగస్తు వినియోగసంగ్రహేదర్శితః ।

“ షష్ఠప్రశ్నేయాజమానకాండేద్వాదశవర్ణితాః ।

అనువాకాష్టక్కుమన్త్రాఃబ్రాహ్మణంపఞ్చసూదితమ్ ॥

అస్తేయాజ్యోగక్రమేణాజ్యగ్రహణాద్యనుమన్త్రణం ।

అజ్యగ్రహణముఖ్యహేమామోభక్త్యశ్శేషాహుతిస్తథా ॥

* ఏతేఽనుమన్త్రానియాథామన్త్రాఃపాపాయనాదికాః ।

సూర్యోపధిత్వాదిమన్త్రాబ్రాహ్మణైశువిభజ్యతే ॥

పరిగ్రహణాదేవతానామాయుధానాఞ్చసమ్భృతిః ।

ద్వాదశద్వంద్వసమ్మత్తిహావిహంసాదనేవిధిః ॥

* ఏతేఽనుమన్త్రాగ్రయాజ్యో ఇతితై ।

విధిరాశ్రయణాదీనాం యజ్ఞాభివృద్ధ్యనువాకః॥” ఇతి॥

తత్ర ప్రథమానువాకే ఆజ్యగ్రహణానుమన్త్రీణామన్త్రాః ప్రాధాన్యే
నాభిధీయంతే । కల్పః “ సంత్వాసింహామీతి తత్సగ్ సించేదభివామన్త్ర
యేత ” ఇతి । తదితిస్సాన్నమాజ్యముచ్యతే । యస్యాజ్య హనుత్పాతగ్
సూ దైత్యాదివాసాన్దనస్యప్రకృతత్వాత్ । యదిశుద్ధప్రదేశే సూ దైత్య
దానీ మనేన మన్త్రైఃపునఃపాత్రేప్రక్షిపేత్ । అశుచిప్రదేశే సూందనే
త్యభిమన్త్రీణం । పాఠస్తు “ సంత్వాసింహామి యజుషాన్దజా మాయుర్ధ
నశ్చ । బృహస్పతిప్రసూతోయజమానఇహమారిషత్ ” ఇతి హి సూన్నా
జ్య బృహస్పతిపేరితోఽహంప్రజాదీకాసంపాదయేయం । త్వాం అనేన
యజుషామన్త్రైఃపాత్రేనమృక్సింహామి । ఇహకర్తృణి యజమానః సూన్ద
నావరాధేన మారిషత్ మాహింస్యతాం । అయంమన్త్రీఆధ్వర్యవః, అ
తోయజమానస్యాస్యత్వేన ఉక్తిరవిరుద్ధా । కల్పః “ ఆజ్యమసి సత్యమసి
త్యధ్వయ్యయజమానశ్చా నమీల్యావేత్సో నుచ్యసంతావాజ్య మవే
త్సేత ” ఇతి పాఠస్తు “ ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్వమసి హవిరసి
వైశ్వానరం వైశ్వదేవముత్పాతశుష్కగ్ సత్యాజాస్సహూఽసిసహమా
నమసి సహస్వారాతీస్సహస్వారాతీయతస్సహస్వ పృతనాస్సహస్వపృతస్య
తస్సహస్రవీర్యమసి తన్వాజిన్వాజ్యస్యాజ్యమసి సత్యస్య సత్యమసిసత్యా
యరసి సత్యశుష్కమసి సత్యేనత్వాభిఘారయామితస్యతేభక్షీయ ” ఇతి ।
అత్రవైశ్వానరమిత్యాదిచతుర్భింషదైః ప్రత్యేకమన్వేతుం ఆసీతి పదమను
వర్తనీయంతథానతి తాన్యేతాని ద్వావింశతివాక్యాని సమృద్ధ్యంతే । తైస్తై
వాక్యైరాజ్యంప్రశస్యతే । అజధాతోగఃత్యగ్ధాదుత్పన్నఆజ్యశబ్దః । ఆ
జ్యమసిప్రావకమసి । ఘృతేనహి హూమాఘారోజ్వలన్నగ్నిః ప్రాప్యతే ।
సద్విద్యమానం కర్తృఫలతదహోతీసత్యం, ప్రసిద్ధంహ్యజ్యస్య కర్తృఫల
దానత్యం । సత్యస్యాధ్వమసి । సతాంకర్తృసత్యంజ్యోతిష్టామే ప్రపతే
మానా యజమాన సప్తదశాబుత్విజః సన్తః తేహివరస్పరం దోహశం

కామపనేతుం * తానూనప్యసంజ్ఞమాజ్యంస్సృశన్తి । సోఽయం స్పృశన్
 స్సతాంకర్తృతస్యకర్తృణాధ్యక్షంస్వామిహవిరసి ప్రాధాన్యేన హవాయ
 మానమసి పురోడాశాదీనాంహవిహంనా శేష్యాజ్యేనైవైత తుర్కశేష
 సమాపనా త్పాదాన్యండప్రవృత్తం । విశ్వేషాంసరాణాంసహస్థివైశ్వాన
 రం । విశ్వేషాందేనానాంసమ్మన్థివైశ్వదేవం । ప్రసిద్ధోహ్యజ్యస్యభోజ్యత్యై
 నహవిష్ట్యనవోభయసహస్థిః । ఉత్పాతశుష్కం । ఉత్పవనే సోపేతబలం ।
 సత్వోజాస్సత్యబలం, ఆజ్యస్యహిబలమవితథం, తస్యోద్దీపనస్య ప్రత్యక్షత
 ఏవ దృశ్యమానత్వాత్ । సహశ్శత్రాణాం అభిభవన సమర్థం । సహ
 మానంఘ్రింతరం 'తదభిభవేనైవవర్తమానంతాదృక్త్వం । సహస్వారా
 తీః అస్తదమిత్రాః అభిభవ । సహస్వారాతీయతః యేతు ప్రత్యక్షం శా
 త్రవంకర్తుమసమర్థాః మనసాశాత్రవంకర్తుమిచ్ఛన్తి తానప్యభిభవ । స
 హస్వపుతనాశ్శత్రుశ్రేణీనా అభిభవ । సహస్వపుతస్యతస్సేనాం సమ్పాద
 యితుమిచ్ఛతః శత్రూసభిభవ । సహస్రవీర్యమసి యథోక్తాభిభవ చిశే
 షాకర్తృం బహుప్రకారసామర్థ్యోపేతంత్యమసి । తన్నాజిన్వతాదృక్స్వ
 భావంత్యం మాంయాగద్వా రేణప్రీణయ । ఆజ్యస్యాజ్యమసి తాకికం య
 దాజ్యంతమత్పాతశుష్కంసభవతి । త్వంతూత్పాత శుష్కత్వాత్ ముఖ్య
 మాజ్యమసి । సత్యస్యసత్యమసి తాకికఫలసాధనం కృష్యాదికం సత్యం త
 తుర్కదాచిత్ వృష్ట్యాద్యభావేన వ్యభిచారాన్నముఖ్యంసత్యం త్వంతు క
 దాచిదవ్యవ్యభిచారాన్నముఖ్యంసత్యమసి । సత్యాయరసి సత్యభూత మాయ
 రస్తిన్నితి సత్యాయుః । ఆజ్యనిష్పన్నేనకర్తృణాభావిదేహాయదాయగిప్రా
 వృతే తన్నవ్యభిచరతీత్యాయువః సత్యత్వం । సత్యశుష్కమసి సత్యబలమ
 సి అన్నుద్దీపనబలం సత్వోజశ్శబ్దేనపూర్వముక్తం । ఇహతు ఫలప్రదాన
 బలమాశ్నతే । సత్యేనాస్త్వాభిఘారయామి తాదృశంత్యాం చతుషావశ్యా
 మీత్యర్థః । తథాచపూరోడాశిక కాణైస మామ్నాయతే । బ్రహ్మవాదినో

* తానూనత్ర్యసంజ్ఞమితి కాశీపుస్తకేవర్తతే । సతాంకర్తృసత్యమిత్యాదిఆజ్యేనై
 వేత్యంతం తైలింగపుస్తకేనాస్తి ।

వదన్తి । యదాజ్యేనాన్యనిహవీగ్ వ్యభిఘారయతి । అథకేనాజ్యమితి । స
 త్యేనైవై నదభిఘారయతి” (బ్రా॥౩ కా॥ ౩ప్ర॥ ౫అ॥ ఇతి । చతుషస్సత్య
 త్వమాధానబ్రాహ్మణేనమామ్నాతం । “అన్యతంవై వాచావదతి । అన్య
 తంమనసాధ్యయతి । చతుర్వై సత్యం । అదాగ్నిత్యాహ । అదర్శమితి ।
 తత్సత్యం” (బ్రా॥౧ కా॥ ౧ప్ర॥ ౪అ॥ ఇతి । తస్యతేభక్షీయతాద్యశంత్వాం
 భక్షయాణి । కల్పః “ ఆజ్యగ్రహణంగృహీతం గృహీతమనుమన్త్రీయతే ।
 పంచానాంత్యావాతానాం యంత్రాయ ధత్తాయగృహ్ణోమి । పంచా
 నాంత్యర్తునాం యంత్రాయధత్తాయగృహ్ణోమి । పశ్చాన్నాంత్యాదిశాం
 యన్త్రాయధత్తాయగృహ్ణోమి । పంచానాంత్యా పంచజేనానాం యంత్రాయ
 ధత్తాయగృహ్ణోమి । చతుర్భిజ్జాహ్వాం । అష్టాభిరపభృతి । చర
 స్త్వాపంచబిలస్యయంత్రాయ ధత్తాయగృహ్ణోమి । బ్రహ్మణస్త్వా తేజ
 సే యంత్రాయ ధత్తాయ గృహ్ణోమి । క్షత్రస్యత్వాజసేయన్త్రాయధ
 త్తాయగృహ్ణోమి । విశేత్వాయన్త్రాయధత్తాయగృహ్ణోమి । సువీగ్యా
 యత్వాగృహ్ణోమి । సుప్రజాస్త్వాయత్వాగృహ్ణోమి । రాయసోషాయత్వా
 గృహ్ణోమి । బ్రహ్మవచనసాయత్వాగృహ్ణోమి । చతుర్భిధ్మృవాయాం ।
 భూరస్తాకగ్ హవిదేవానామాశిషో యజమానస్య దేవానాం త్వా దే
 వతాభ్యో గృహ్ణోమి । అభిపూర్యమాణ మనుమన్త్రీయతే । కామా
 యత్వా గృహ్ణోమి ” ఇతి । ప్రాచ్యాదిమాధ్వాంతాసుపంచసుదిక్షువ
 ర్తమానా వాయవసి పంచసంఖ్యేకాః తేచాగ్నిచయనాంగేషు మన్త్రై
 ష్టేవ మామ్నాయనై “ యత్తేరుద్రపురోధను స్తద్వాతో అనువాతుతే ।
 యత్తేరుద్రదక్షిణాధను స్తద్వాతో అనువాతుతే । యత్తేరుద్రపశ్చాద్ధను
 స్తద్వాతో అనువాతుతే । యత్తే రుద్రోత్తరా ధను స్తద్వాతో అనువా
 తుతే । యత్తేరుద్రోపరిధను స్తద్వాతో అనువాతుతే ” ఇతి । యథ్యా శరీర
 మధ్యేవ ర్తమానాన్యప్రాణాపానవ్యామోదా నసమానరూపాన్య పంచవా
 తాస్తేషాంవాతానాంయన్త్రాయస్వస్వ వ్యాపారేషు నియమనాయ ధ
 ర్మాయ జగద్విధారణకుశలత్వాయహే అజ్యత్వాంగృహ్ణోమి । ఋతూ

నాంపంచత్వమైతరేయబ్రాహ్మణేప్రదిపాదితం । ద్వాదశమాసాగ్రపంచ ర్త
 వోహేమస్తశిశిరయోస్సమాసేనేతి । ప్రాచ్యాదీనా మూర్ధ్వాంతానాం
 దికాంపంచత్వంప్రసిద్ధం । పంచజనశబ్దః సమస్తోదేవమనుష్యాసురరక్షోగ
 స్థర్వేషురూఢః, తేచదేవాదయగ్ పంచసంఖ్యాకాఃస చ్చశబ్దఃపాకాధా
 రభూతాంస్థాలీమూచక్షే । సాచక్వచిత్సంచబిలైయ్యుజ్యతే । తచ్చపురు
 షమేధావసానేకల్పసూత్రకారణదాజహర । పంచబిలస్యచరోవిజ్ఞాయ
 త ఆజ్యఆగ్నేయగ్పూర్వస్త్వివిలే, దధవ్యైన్ద్రోదక్షిణే, శ్రుతేప్రతిమ
 హినీతమిశ్రేవా వైశ్వదేవగ్ పశ్చిమే, అప్పు మైత్రావరుణ ఉత్తరే, ప
 యసి బాహాస్పత్యమధ్యమేఽగ్నితస్య పంచబిలస్యచరో నిఁయ్యమనా
 యేతియోజ్యం । బ్రహ్మణోబ్రాహ్మణజాతేఃతేజోబ్రహ్మ వచాసం తస్మై
 తస్యయన్త్రాయ । క్షత్రియజాతేరోజోయధసామర్థ్యం । వైశ్యజాతేఃకృ
 షివాణిజ్యాదిమనియమసం । సువీర్యం స్వస్వవ్యాపారేషుసర్వేషాం సా
 మర్థ్యాతిశయః । సుప్రజాస్త్యంశోభనాపత్యత్వం । రాయస్వీయా ధనభృ
 ష్టిః । బ్రహ్మవర్చసంశ్రుతాధ్యయనసమ్పత్తిః । బ్రహ్మణస్త్యాతేజసేఽగ్నిత్య
 శ్రశిష్టాంగీకృతసాధువేపరూపంద్రవ్యం । భూరస్మాకమిత్యాద్యోమన్త్రః ।
 హవిదేవానామితి ద్వితీయోమన్త్రః । ఆశిషాయజమానస్యేతి తృతీయో
 మన్త్రః । అవశిష్టశ్చతుర్థః । హేఆజ్యత్వమస్మాకంశ్రేయసేభవ । దేవా
 నాంహవిభావ । యజమానస్యయా ఆశిషస్తమాప్రపంభవ । దేవానాం
 తర్పకంత్యాంగ్యుష్టోమ । అపస్తవ్యస్యశుభారస్మాకమిత్యాదిరేకమన్త్ర
 ఇతి । హేఆజ్యహవిభాగిన్యోదేవతాఃత్వాంయథాయథా కామయంతే
 తథావిధకామాయత్వాంగ్యుష్టోమ ।

॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ॥

“స్వాదేశేపూర్ణమాసస్థంకాణ్డంతుయజమానగమ్ ।

షష్ఠగప్రశ్నస్త్రసంత్యాసగ్నాజ్యంప్రక్షిపేత్సుగ్నిచి ॥

ఆజ్యమాజ్యమవేక్షేతపంచానాంత్యాచతుర్దశ ।

సుగ్న్యాజ్యమగ్నిణేమన్త్రాగ్నిమన్త్రాస్త్రహిజశ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండై పత్యప్రపాతకే ప్రథమోఽనువాకః ॥ * ॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

ధృవోఽసి ధృవోఽహగ్ సజాతేషు భూయాసం ధీరశ్చేత్తా వ
సువిదుగ్లోఽస్య గ్లోఽహగ్ సజాతేషు భూయాసముగ్ శ్చేత్తా వసువిదభి
భూరస్యభి భూరహగ్ సజాతేషు భూయాసమభిభూ శ్చేత్తా వసువి
ద్యునజ్జీ త్వా బ్రహ్మణా దైవ్యేన సావ్యాయాన్యై వోధవేజాతవేదః । ఇ
హానాస్త్యా సుప్రజసస్సువీరాజ్యోగ్జీవేమబని హృతోవయంతే । యస్తే అ
గ్నే అస్యయజ్ఞస్యరిష్యాత్ ॥౧॥

యద్వా సున్తాదాభ్యస్తోత విష్ణో । తేన హన్తి సపతన్మం దుమరా
యమైనం దధామి నియంత్యా ఉపస్థే । భూభువస్సువ రుచ్చుష్మో అగ్నే
యజమానాయోధి నిశుష్మో అభిధాసతే । అగ్నే దేవేర్థ మగ్నిర్థ మస్త్రీజి
హ్వో మేర్ద్యస్య తేహూతమూర్ధనా జిఘమి రాయస్వహయ సు
ప్రజాస్త్యాయ సువీర్యాయ । మనోఽసి ప్రాజాపత్యం మనసా మా భూ
తేనావిత । వాగవ్యైర్ద్రీ సపతన్మయగ్నే ॥౨॥

వాచామేంద్రియణావిత । వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి సమా ప్రీత్య
ప్రీణాతు । గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామి సమాప్రీత్య ప్రీణాతు । శరదమృ
తూనాం ప్రీణామి తామా ప్రీత్యా ప్రీణస్తు । శరదమృతూనాం ప్రీణామి
సామాప్రీతా ప్రీణాతు । హేమవృశిరౌష్ణమృతూనాం ప్రీణామి తామాప్రీ

తౌ ప్రణీతామగ్నిహోమయోరహం దేవయజ్యయా చక్షుష్టాన్భూయా
సమగ్నైరహం దేవయజ్యయాన్నాదో భూయాసం॥౩॥

దద్ధిరస్యదద్ధౌ భూయాసముం నభేయమగ్నిహోమయోరహం దేవ
యజ్యయా వృత్రహా భూయాసమిన్ద్రాగ్నియోరహం దేవయజ్యయేన్ద్రి
యావ్యన్నాదో భూయాసమిన్ద్రస్యాహం దేవయజ్యయేన్ద్రియావీ భూ
యాసం మహేన్ద్రస్యాహం దేవయజ్యయాజేమాసం మహిమాసం గమే
యమగ్నే స్వప్తృకృతౌహం దేవయజ్యయా యుష్మాక యజ్ఞేన ప్రతి
ష్ఠాంగమేయం॥౪॥

రిష్యాత్ సపత్రక్షయన్యన్నాదో భూయాసగ్ వత్తిగ్ శచ్చ ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పఠ్యప్రపాఠకే ద్వితీ
యోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ఆజ్యగ్రహణానుమన్త్రానుక్తం । ద్వితీయానువా
కే హవిహోమానుమన్త్రానుక్తవ్యం । తత్రహూయమానస్య హవి
హోబహిస్సంధననివారణాయ పరిధీయమానానాం పరిధీనా మనుమన్త్రా
ణ మనువాకాదౌపవన్యతే । కల్పః । పరిధీపరిధీయమానానామన్త్రా
యతే “ ధువోఽసిధువోహగ్ సజాతేషుభూయాసం ధీరశ్చేత్త్రావనువి
త్ ” ఇతిమధ్యమం “ ఉగ్రసౌమ్యగ్రోహగ్ సజాతేషుభూయాసముగ్ర
శ్చేత్త్రావనువిత్ ” ఇతిమక్షిణం “ అభిభూరస్యభిభూరహగ్ సజాతేషుభూ
యాసమభిభూశ్చేత్త్రావనువిత్ ” ఇత్యుత్తరమితి । హేమధ్యమ పరిధేత్వం
ధువోఽసిస్థిరోఽసి । రక్షోభిరవిచాల్యమానత్వాత్ । అతపవామ్నాయ
తే । పరిధీస్పరిధౌత రక్షసామపహత్యాఇతి । తస్య ధువస్య తవానుమ
న్త్రాణేన అహమపిసజాతేషుజ్ఞాతిషు ధువోభూయాసం । కిచ్చధీరోదైర్య
వాన్చేత్తా రక్షోపహసనస్యజ్ఞాతా, వనువిత్ వనునోల్బధా భూయాసం ।

హేదక్షిణపరిధే త్వంరత్నాంస్యపహస్తముగ్రోఽసి । తవానుమన్త్రజేన ఆ
హమపి ఉగ్రోభూయాసం । యథాజ్ఞాతయోమమప్రతివాదిమోనభవన్తిత
థాసమ్పాదనముగ్రత్వం । కింభవైరిణోపహస్తమప్యగ్రో భూయాసం ।
హేడి త్వంపరిధేత్వంరత్నసామభిభవితాసి । తవానుమన్త్రజేన అహమపి
జ్ఞాతీనాంవైరిణాంచాభిభవితాభూయాసం । ఏతదీయస్యబ్రాహ్మణస్య స
మీపవర్తితేనాత్యస్తవిచ్ఛేదాభావాన్నాత్రబ్రాహ్మణముదాహృత్యవ్యాక్రి
యతే । కిన్తుపాతక్రమేణాదాహృత్యదశమానువాకేవ్యాకరిష్యతేకల్పః ।
అథాగ్నియోగేనయునక్తి । “ యునజ్జిత్వాబ్రహ్మణా దైవ్యేన హవ్యా
యాన్యైవోఽథవేజాతవేదః ” ఇతి । హేజాతవేదఃదైవ్యేనేదేవయోగ్యేనబ్ర
హ్మణామస్త్రేణత్వాంయునజ్జిత్స్మిన్సగమణియుక్తంకరోమి । కిమథి ౧ ।
ఇదంహవివోధుం । కల్పః । సమిథోరభ్యాధీయమానయోజాపతి “ ఇథా
నాస్త్యాసుప్రజనస్సుపీరాజ్యోగ్నేవేమ బలిప్యాతోవయంతే ” ఇతి । హేజాత
వేదః త్వాం ఇథానాః జ్వాలయంతోవయంసుప్రజనశ్శోభనావత్యోపేతా
స్సుపీరాశ్శోభనభ్యత్యోపేతాఃజ్యోక్ * చిరంబీవేమ । కింకుర్వంతః । బలిం
పూజామాహరంతః । కల్పః । అథాన్తవేదిహవీగ్మ్యాసన్నాన్యభిమన్త్ర
యతే “ యశ్చైలగ్నైలస్యయజ్ఞస్మరిష్యాన్యద్వాసగ్నదాజ్యస్యోతవిష్టా ।
తేనమాన్విసవత్సంఘమణారాయమైనం దధామి నిఋత్యాఉపస్థే ” ఇతి ।
హేలగ్నైలస్యమమయజ్ఞస్యసమృద్ధియర్థహిణాదికంరిష్యాద్రక్ష్యద్రక్ష్య
తిభిర్హివాశితం స్యాదాజ్యస్యోత ఆజ్యస్యోపేయద్వాతల్పం చిన్తుజాతంబౌ
హవాదికంసగ్నానైదధ్యవలేత్ హేవిష్టావ్యాపకతేనసప్తేనసగ్నేనవన్త
రిణంహన్త్రి । యస్సవత్సంమారయిమమశక్యఃసనం ఘమణారాయంసవత్సం
నిఋత్యాపాపదేవతాయాః ఉపస్థే ఉత్సజైతదధామి స్థాపయామిక
ల్పః “ అథహాన్యవస్సువరిత్యగ్నిహేమాత్రమేతాభిర్వాసహృతీభిః సవసా
దయేత్ । అథవైభవశ్చిదశశ్రూణామాసావాలభమానవతాభివ్యాసౌ

తీర్థిహావీగ్ మ్యాసాదయేత్ । అథవై భవతిచాతుర్వ్యాన్యాలభమానప
 తాభివ్యావృత్తి భిర్హవీగ్ మ్యాసాదయేత్ ” ఇతిభూరాదయస్త్రియశ్శబ్దా
 లోకత్రయవాచినః పతానహవీంషిలోకత్రయరూపాణీహస్తాయనైః । ఇదం
 వ్యావృత్తిత్రయంయద్యపియాజమానకాండేపరితం తథాపి ప్రత్యక్షేణబ్రా
 హ్మణావాక్యేన ఆధ్వయేవక్రియాయాం వినియక్తత్వాపి తత్ప్రవృత్తిక
 ల్పః । ఇద్దమభ్యాధీయమానమనుమస్త్రీయతే “ఉచ్ఛుష్టే అగ్నేయజమానా
 యైధినిశుష్టే అభిదానతే । అగ్నేదేవేద్ధమన్యద్ధమన్వజిహ్వ” ఇతి । హే అ
 గ్నేయజమానాయఉచ్ఛుష్ట పథి ఉచ్ఛుష్టబలోభవ । యజమాన కార్యే
 మ్పావిమృతబలోభవ । అభిదానతే ఉపతుయతే శత్రవేనిశుష్టపథి న్య
 గ్భుతబలోభవ । ఉక్తక్రమేణ యజమాన మనుగ్రహీతుం నిగ్రహీతుచ్ఛ
 శత్రూణాచతుర్భివీ శేషజై రగ్నింస్త్రితాహయతి । హే అగ్నే అజ్ఞనాది
 గుణయక్తదేవేద్ధదేవైర్దేవైర్దేవమన్యద్ధమనునాపిదీప్త । పతచ్ఛపదన్వయం ని
 విద్భృష్టాణేవ్యాఖ్యాతం । దేవేద్ధఇత్యాహ దేవాహ్యోతమైస్థత । మన్వి
 ద్ధఇత్యాహ మనుహ్యోతము త్రోదేవేభ్యవిధ ఇతి । మన్వజిహ్వమద్రా
 హర్ష హేతుజిహ్వో యస్యేతివిగ్రహః । కల్పః । ప్రవరం ప్రవియమాణ
 మనుమస్త్రీయతే “ అమర్త్యస్య తే హూతమూర్ధా న్నాజిఘర్తిరా
 యస్వీషాయసుప్రజాస్తాయ సువీర్యాయ” ఇతి । హే హూతదేవా
 నామాహ్వోతర్చరణహీతస్య తవమూర్ధని ఆజిఘర్తి ఘృతాదికం తూర
 యామి । కిమర్థం । యజమానస్యధనపుష్టిశోభాపత్యశోభనవీర్యార్థం ।
 కల్పః । స్తోత్రమాఘూర మాఘూర్యమాణ మనుమస్త్రీయతే “ మనోఽసి
 ప్రాజాపత్యం మనసామాభూతేనావితే” ఇతి । హే స్తోనాఘూరత్వం మ
 నోఽసిప్రజాపతిసప్తస్థిచాసి । మనసాప్రజాపతిం ధ్యాయతా ధ్వయే
 ణానిష్ఠాద్యమానత్వాత్ । అత్రభూతశబ్దః ప్రజాపతిస్సప్తంయజ్ఞమాచక్షే
 ప్రాజాపత్యోయజ్ఞఇతిబ్రాహ్మణేనవ్యాఖ్యాస్యమానత్వాత్ । తేనభూతేన
 ప్రజాపతిస్సప్తేనయజ్ఞేన సత్సాధకేనమనసాచసహ హే స్తోనాఘూర మాం

అవిశేషకల్పః । సృష్ట్యమాఘారమాఘార్యమాణనుమమన్త్రయితే “వా
 గ్నైస్త్రిసపత్నతుయణీ వాచామేన్ద్రియేణావిశ” ఇతి । హే సుగ్రీవా
 ఘారత్వం వాగసివాచా మన్త్రముచ్ఛారయతాధ్వయేణానిష్పాద్యమా
 నత్వాత్ । కీదృశీహక్ । విందీ ఇంద్రేణవ్యాకృతత్వాత్ । తచ్చైవద్రివా
 యవగ్రహబ్రాహ్మణేనమామూతం । తామిన్ద్రియధ్యతోఽవక్రమ్యవ్యా
 కరోదితి । సాచవాక్సపత్నతుయణీవైరిఘాతినీ । సుగ్రీవాఘారమన్త్రరూ
 పాయావాచ సృష్ట్యఘాతీత్వం తద్బ్రాహ్మణేనసూచితం । అహుతో
 యజ్ఞోయజ్ఞవతేరిత్యాహానార్త్యాఇతి । తాదృశ్యావాచా ఇన్ద్రీయప్రేనచ
 యురాదీంద్రియేణ సహాసాసుగ్రీవాఘారమామూవిశ । కల్పః । ప్రయా
 జానామిప్రమనుమన్త్రయితే “వసన్తమృతానాంప్రీణామిసమాప్రీతస్ప్రీ
 ణాతు । గ్రీష్మమృతానాంప్రీణామిసమాప్రీతస్ప్రీణాతు । వర్షా ఋతూ
 నాం ప్రీణామి తామాప్రీతాస్ప్రీణస్తు । శరదమృతానాం ప్రీణామి సా
 మాప్రీతాప్రీణాతు । హేమన్తశిశిరావృతానాం ప్రీణామి తామాప్రీతా
 ప్రీణీతాం” ఇతి । ఋతువాచకైర్వసంతాదిశబ్దై స్సమిద్యాగాది పంచప్ర
 యాజాభిమానిదేవతావక్ష్యంతే । తాంశ్చవసన్తాదీనహంతోషయామి । తే
 చ తుష్టామాంతోషయన్తుకల్పః । ఆజ్యభాగావిష్టావసమన్త్రయితే “అ
 గ్నియామయోరహం దేవయజ్యయాచతుష్టా న్భూయాసం” ఇతి । ఉత్త
 రాధేఽగ్నయే జుహూతిదక్షిణాధే సోమాయేతిశ్రవణాదగ్నియా మా
 వాజ్యభాగయోదేవతాయోస్సంబంధినీ దేవయజ్యా సమన్త్రీకాజ్యభా
 గాముతిః తయా అధ్వయేనిష్పాదితయా యజమానోఽహం చతుస్స
 పాటవయ్యుక్తాభూయాసం । యుక్తంనైతత్ । చతుష్పీవా ఏతేయజ్ఞస్య
 యదాజ్యభాగావీతిబ్రాహ్మణేచతుష్టేన నిరూపితత్వాత్ । కల్పః । అగ్ని
 మిప్రమనుమన్త్రయితే “అగ్నేరహం దేవయజ్యయాన్నాదోభూయాసం”
 ఇతి । దశఫలూణమాసయో రాద్యస్య ప్రధానయాగస్యాగ్ని దేవ
 తా సచాన్నభక్షకః । అగ్నివైదేవానామన్నాద ఇతిశ్రీతేః । అతస్త

ద్యాగేనయజమానస్యా న్నాదత్వముచితం । కల్పః । ఉపాంశు యాజమి
 ఘమనుమన్త్రయితే “దభిరస్యదభోభూయా సమముందభేయం” ఇతి ।
 అముమిత్యత్రయం యజమానోద్వేషితం మనసా ధ్యాయతీతి ఉపాంశు
 యాజస్య ప్రజాపతివిష్ణురగ్నిషోమావావికల్పేనదేవతాః, హే ఉపాంశు
 యాజదేవ త్వందభిరసి, అస్మాభిద్వేష్యస్యత్వంహింసకోఽసి, త్వత్ప్ర
 సాదాదహంవైరిభిరహింసితోభూయాసం । అముంవైరిణందభేయంమార
 యేయం । కల్పః । అగ్నిషోమావిష్టా వనుమన్త్రయితే “అగ్నిషో మయో
 రహం దేవయజ్యయా వృత్రహోభూయాసం” ఇతి । పాణమాస్యాం
 తృతీయయాగస్యాగ్నిషోమా దేవతాతయోశ్చ వృత్రహత్వ నిమిత్తత్వం
 త్వష్టాహతపుత్రఇత్యనువాకప్రపంచితం । అత స్తద్ద్యాగేనయజమానస్యవై
 రిహన్తృత్వంయత్తం । కల్పః । ఇన్ద్రాగ్ని ఇష్టావనుమన్త్రయితే “ఇం
 ద్రాగ్నియోరహం దేవయజ్యయేంద్రియావ్యన్నాదోభూయాసం” ఇతి ।
 అమావాస్యాయాం అసోమయాజినస్సన్నాయ్యాభావే ద్వితీయ పురో
 డాశస్యఇంద్రాగ్ని దేవతా । తత్రేంద్రానుగ్రహోద్యజమాన స్యేంద్రియో
 పేతత్వం అగ్న్యనుగ్రహోచ్ఛాన్నాదత్వం । కల్పః । ఇన్ద్రమిష్ట మనుమన్త్ర
 యితే “ఇన్ద్రస్యాహం దేవయజ్యయేంద్రియావీ భూయాసం” ఇతి । సా
 న్నాయ్యస్యేన్ద్రోదేవతా । తత్ప్రసాదాద్యజమానస్యేంద్రియావిత్యం ।
 కల్పః । మహేన్ద్రమిష్టమనుమన్త్రయితే “మహేన్ద్రస్యాహం దేవయ
 జ్యయాజేమానం మహిమానంగమేయం” ఇతి । కేహంచితస్సన్నాయ్యస్య
 మహేంద్రోదేవతా । తథాచామ్నయితే “త్రయోవైగతశ్రియః శుశ్ర
 వాన్సామణీరాజస్యస్తేహంమహేంద్రోదేవతా” ఇతి । తత్రేంద్ర శబ్దార్థ
 ప్రయుక్తాయజమానస్యజేతృత్వప్రాప్తిః । మహావృష్టార్థ ప్రయుక్తాది
 వైశ్వత్సర్యాదిగుణైర్ముహత్వప్రాప్తిః । కల్పః । స్విష్టకృత మిష్టమను మ
 న్త్రయితే “అగ్నేస్విష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయాయుష్మాన్యజ్ఞేన ప్రతి
 స్థాంగమేయం” ఇతి । కశ్చిదగ్నికేనచిన్నిమి తైసరుద్రనామధేయమలభత,
 సచకచాచిద్దేవైరాహుత్యాతోషితగి పూర్వమిష్టానాం యాగానాం వైగు

ణ్యంపరిహృత్యస్విష్టకృత్త్వం కృతవాః। తథాచబ్రాహ్మణ మామ్నాయతే
 “వైవావైయజ్ఞా ద్రుద్రమస్తరాయస్తయజ్ఞమవిధ్యత్తందేవా అభిసమ
 గచ్ఛంత కల్పతాంసశ్చదమితీ తేబ్రువన్స్విష్టం వైసశ్చదం భవిష్యతి యది
 మగ్ రాధయిష్యామశ్చితస్విష్టకృతస్విష్టకృత్త్వం” ఇతియదగ్న యే
 స్విష్టకృతేవద్యేతిభాగధయేనైవతద్రుద్రగ్ సమర్థయతీతివ । స్విష్టకృచ్ఛ
 బ్రస్యనిర్వచనంసాత్రామణ్యాం మైత్రావరుణవైశమస్త్రై విస్వస్థ మా
 మ్నాయతే “దేవోఅగ్ని స్విష్టకృద్దేవమిన్ద్రోమవర్థయత్ । స్విష్టం కు
 ర్వన్స్విష్టకృత్స్విష్టమధ్య కరోతునః” ఇతి । తత్రాగ్నిశ్చాధ్యార్థప్రయుక్తం
 యజమానస్థాయుష్కృత్త్వం । అతపవమస్త్రాన్తరమేవమామ్నాయతే “అ
 గ్నిరాయుష్మాన్తనస్పృశతిభిరాయుష్మాన్తనత్వాయుషాయుష్కృత్త్వంకరోమి”
 ఇతి । స్విష్టకృచ్ఛవ్యాధిః ప్రయుక్త్యై యజ్ఞప్రతిష్ఠాప్రాప్తిః । యదాయ
 మగ్నిస్విష్టంకరోతి తదాయజమానస్సగుణేనసంపూర్ణేన యజ్ఞేనప్రతిష్ఠాం
 ఫలప్రాప్తిం లభతే॥ ॥అత్రవినియోగసంగ్రహః॥

“భువోఽసీతిత్రిభిర్భువంతైః పరిభిర్యమస్త్రాణమ్,
 యనాగ్నియోగశ్చవ్ధానాస్సమిధౌరనుమస్త్రాణమ్॥
 యన్తైహవిర్భువంత్రయేతభూత్రిభిఃస్థాపయేద్ధవః॥
 ఉచ్ఛ్చుష్ట్యమంత్రయే తేద్యమమర్త్యప్రవరంతథా॥
 స్రావాఘారంమమోఽసీతిస్రచ్చ్యాఘారంతువాగితి ।
 వసంతపంచభిర్భువంతైః ప్రయాజానాంచమస్త్రాణమ్॥
 అగ్నిషోమేత్యాజ్యభాగావగ్నేరిత్యగ్నియాజకమ్,
 వభీత్యుపాంశుయాజాభ్యంస్పష్టమగ్నితిపంచకమ్॥
 అనువాకేద్వితియేఽస్త్రిష్టాన్త్రాష్టద్వింశతిగణతాః” ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిత్తం ॥
 “స్యాద్వసంతాదిమస్త్రాణాంక్రమోనోవాన్యవద్భవేత్ ।
 శాఖాస్తరేవ్యత్యయేనసక్రమోనియతోఽత్రహి॥

దశకపూర్ణమాసయోర్యాజమానకాణ్డే ప్రయాజాను మస్త్ర
 ణమస్త్రా* ఆత్మాతాః । వసస్తమృతూవాంప్రీణామీగ్రీష్మమృతూవాం
 ప్రీణామీత్యాదయః । తేహంనియత్రమోఽభ్యుపగస్తవ్యః, † అన్యేష్వా
 గ్నేయోపాంశుయాజాద్యసుమస్త్రణమస్త్రైషునియత్రమదర్శనేనాత్రా
 పిత్రమనియమస్య బుద్ధిసత్త్వా దితిచేన్యైవం । అత్రనియామకా భావాత్ ।
 నతావదత్రపాత్రోనియామకః, వసస్తగ్రీష్మవషాశరద్ధేమస్త మస్త్రాణా
 మనేనక్రమేణ తైత్తిరీయశాఖాయాం పరితానాంతాఖాస్తరేవ్యత్యయేన
 పాఠదశకేనాత్ । నాత్రయవాగూపాకవదధోనియామకః । వసస్తమ
 స్త్రైణ్యస్యకస్యశ్చత్వరీయాజస్యాసుమస్త్రైశ్చప్యసుపవత్య భావాత్ । నా
 ప్యత్రలిజ్జంనియామకం, వసంతమంత్రే సమిద్యాగైకవిషయస్య విశేషసా
 మర్థ్యస్యాదశకేనాత్ । తస్మాదత్రనాపినియత్రకమేః ।

॥ శ్రుతీయాధ్యాయస్యత్వతీయపాదేచిత్తితం ॥

“ఉపాంశుయజనేనాగ్నందభిమంత్రోగతోఽభవా ।

సాధారణత్వాద్విక్లాదేమానాభావాదనన్యతా ॥

మంత్రాణాంకర్తృణాంచాత్రక్రమేణమానమీక్ష్యతే ।

ప్రక్రియావత్క్రిమోమానంయథాసంఖ్యంతతోఽన్యతా ॥

క్రమస్సమానదేశత్వంపాఠాదథాఽచ్చపాఠతః ।

యథాసంఖ్యంసన్నిధిశ్చయథాసంఖ్యముదాహృతమ్ ॥

శుద్ధధ్వమితిసాన్వాయ్యపాత్రాంగంసన్నిధేర్నతమ్ ॥

పశుధమోఽర్థసాదేశ్యాదగ్నిషోమీయగోభవేత్” ఇతి ।

దశకపూర్ణమాసయోర్యాజమానమంత్రకాండే కశ్చిన్మంత్ర ఆ
 మ్నాయితే, “దభిరస్యదభోభూయాసమముందభేయం” ఇతి । అస్యమ
 స్త్రీస్యోపాంశుయాజాగ్నతాయాం శ్రుతివాక్యే నవిద్యేతే । బ్రాహ్మణే

* అనియతా ఇతితై ।

† అన్యేష్వగ్నిషుమిమాపాంశు ఇతితై ।

* వినియోగమామూయ అథాంతరేణా వ్యైవామూత త్యాత్ । పత
యావైదభ్యాదేవా అసురానదభ్యువన్ తస్మైవ భ్రాతృవ్యం దభోఽతీతి
బ్రాహ్మణం । దభిర్భూతుకమాయుధం । ఆగ్నేయాగ్నిషోమీ యయోరప్య
నిష్ఠనివారక త్యాత్ లింగంసాధారణం ప్రకరణంచ శ్రయాణామేకమేవ,
తతోమానాభావాదయం మంత్రోమోపాంశుయాజాగ్నిమిత్రప్రాప్తైబ్రూ
మః । అధ్వయేవకాండే ఆగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నిషోమీయకమాణీ
క్రమేణామూతాని । యాజమానేచకాండే తద్విషయమంత్రాగ్నిక్రమే
ణామూతాః “ అగ్నేరహం దేవయజ్యయాన్నాదోభూయాసం । దభిరస్య
దభిభూయాసమమందభేయం । అగ్నిషోమయోరహం దేవయజ్యయాచ
తుస్మాన్మన్మయాసం । అగ్నిషోమయోరహం దేవయజ్యయా వృత్రహోభూ
యాసం ” ఇతి । తత్రయథావాక్యద్వయానుసంధానసంపన్నం ప్రకరణంపు
భక్ష్మామాణంతథాప్రకరణద్వయానుసంధానసంపన్నంక్రమగితౌనమానం
స్యాత్ । నచాస్యప్రకరణేఽన్తర్భావోద్వయో వాక్యయోరివ ప్రకరణ
యోరేకవాక్యత్వాభావాత్ । తస్మాత్ మంత్రక్రమప్రమాణేన మధ్యవర్తి
న ఉపాంశుయాజస్యమధ్యవర్తిమంత్రోంగం । సమానదేశత్వం క్రమఇతి
క్రమస్యస్వయాపం, తచ్చద్వివిధం । పారకృతసంధ్యతత్త్వం । తత్రపాతకృత
మపిద్వివిధం । యథాసంఖ్యంసన్నిధిశ్చేతి । తయోరాద్యస్య దభిమంత్ర ఉ
పాంశుదాహరణం । శుద్ధద్వందైవ్యాయకర్తృణ్యత్యయం మంత్రశ్చోధనీ
యేషువస్తుమసాధారణాభాసతే । తత్రసాన్నియృ పాత్రాణి కుమ్భికౌ
భావపిత్రాదీని అనన్తరేషుమాతరిశ్వన ఇత్యాదిమంత్రేషుఅవభాసన్తఇతి
సన్నిధిసా తత్పాత్రసోమణే శుద్ధద్వమిత్రమంత్రోవినియుజ్యతే । అనుష్ఠాన
సాదేశ్యాత్ పశుధర్మాణా మగ్నిషోమీయాంగత్వం । తదేవం క్రమస్య
తైవిధ్యంద్రప్రవ్యం ॥ * ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాండేషస్థప్రపాతకే ద్వితీయోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

అగ్నిమామరహ్మతామనవితాఽఘశగ్ సాద్యోమేఽన్తీరూరేఽరా
తీయతి తమేతేన జేషగ్ సురూపవపణవణిమానభద్రాన్మర్యాగ్ అభ్య
హి మామనువ్రతాన్మ్యశీషాణి మృక్ష్యమిడ ఏహ్యదత ఏహి సరస్వ
త్యేహి రన్తీరసి రమతీరసి సూనర్యసి జుష్టే జుష్టిం తేఽశీయోప హూ
త ఉపహవం॥ ౧॥

తేఽశీయ సామే సత్యాశీరస్య యజ్ఞస్యభూయా దరేడతా మనసా
తచ్ఛకేయం యజ్ఞోదివగ్ రోహతు యజ్ఞో దివం గచ్ఛతు యోజేవ యా
న్య పథాస్తేన యజ్ఞో దేవాగ్ అప్యేత్వస్మా స్విస్త్రీగ్ధ్రియం దధాత్వ
స్మావ్రాయ ఉతయజ్ఞాన్మచన్తామస్మాను సన్త్యాశిప్తస్మానన ప్రియా సుప్ర
రూ ర్తిర్మఘానీ జుష్టిరసి జుషస్వినో జుష్టానః॥ ౨॥

అనిజుష్టిం తే గమేయం మనో జ్యోతిర్జుషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం
యజ్ఞగ్ సమిమందభాతు బృహస్పతి స్తసుతామిమం నో విశ్వే దేవా ఇహమా
దయన్తాం । బధన్మపిన్వస్వ దదతో మే మాతూయి కుర్వతోమే మోషద
సత్ప్రజాపతేభాః గౌఽన్యూర్జస్వా పయస్వా న్పాణాపానా మే
పాహి సమానవ్యానా మే పాహ్యదానవ్యానా మే పాహ్యక్షితోఽస్యక్షి
త్యైత్వామామేక్షేస్తా అముతామిష్టిన్లోకే॥ ౩॥

ఉపహవం జుష్టానస్తాపట్చ॥ ౩॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమ కాండే పఠ్యవ్రహ్మత కే తృతీయో
ఽనువాకః ॥ * ॥

అథ భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే హవిరనుమన్తగ్రముక్తం । తృతీయానువాకే భ
 త్యస్యేడాదిభాగస్యానుమన్తగ్రముచ్ఛతే కల్పః । స్రాశితేఽవదీయ
 మానేజపతిః । అగ్నిమాండురిష్టాత్పాశుసవితాఽఘశగ్ సాత్ ” ఇతి । మ
 త్రైవైకత్యేన క్రియావైకత్యేన వాయుదరిష్టం తద్దరిష్టం తస్మాద్దరిష్టాదగ్ని
 మాంఁ పాతు । అఘశంసాత్పాశుచేరసురాదే స్సవితా మాంఁ పాతు ।
 కల్పః । యజమానభాగే “యోమేఽన్తి దూరేరాతీయతితమేతేనజేపం”
 ఇతి । అవనీయమానే జపతీతిశేషః । యోరాక్షసాదిః మమాన్తికేమా
 రేవా అరాతీయతి శత్రుత్వమిచ్ఛతి, తంరాక్షసాదిమేతేనయజమానభాగే
 న జేపం జయేయం । కల్పః । ఇడామవదీయమానానుమన్తయతే । సు
 రూపవఘాఽదిర్మఘానీత్యన్తః । సురూపేతిమన్త్రాదిః । మఘానీతిమన్త్రాన్తః ।
 పాశస్తు । “సురూపవఘాఽవర్ణపహీర్మాభద్రాన్సుర్యాగ్ అభ్యేహి మా
 మనువ్రతాన్సుశీర్షాణి నృభ్యమిడపహ్యదిత ఏహిసరస్వత్యేహి రన్తిర
 సి రమతిరసి సూనర్యసి జుష్టేజుష్టింతే ౭శీయో పనూత ఉపహవంతే
 ౭శీయ సామేసత్యా ౭ ౭శీరస్య జ్ఞప్యభూయా దరేదతామససాతచ్ఛకే
 యంయజ్ఞోదివగ్ రోహతుయజ్ఞోదివంగచ్ఛతు యోదేవయానః పథాస్తేన
 యజ్ఞోదేవాగ్ అప్యేత్వస్మాస్మిన్ప్రశ్నియం దధాత్వస్మాకాయ ఉత
 యజ్ఞాః సచన్తానుస్తాసుసన్త్యాశిషః సానగప్రియాసు ప్రయూర్తికమఘా
 నీ” ఇతి । గోశరీరధారిణ్యాఇడాభ్యాయా దేవతాయాః సమ్ప్రాధనం సు
 రూపవర్తవణః ఇతి । శృంగళుచ్ఛాదికంయూపం । వఘంవృప్తిః । వర్ణః శుక్ల
 కృష్ణకపిలత్వాదిః । శోభనారూపవఘా వర్ణా యస్యాస్సతథోక్తా । శృంగా
 దీనామతిదీర్ఘత్వ వక్రత్వాది పరిహారేణ దశానీయత్వంరూపస్యశోభన
 త్వం । వర్ణంద్వివిధం ఉదకరూపం ఘృతరూపంచ । తత్రైడా స్వకీయా
 త్పదాత్ ఘృతంవఘాతి । తథాచమత్ప్రీతగ్నూయతే “ఇడాయాఽప
 దేఘృతవతిస్వాహ” ఇతి “మానవీఘృతపదమైత్రావరుణీ” ఇతి “ఇడా

యాగవదం ఘృతవచ్చరాచరం” ఇతిచ । తథాబ్రాహ్మణమప్యామ్నాయ
 తె “సాయత్రయత్రస్యక్రామత్తతో ఘృతమపీడ్యతతస్మాద్ఘృత పవ్యచ్య
 తే” ఇతి “వృష్టిర్వా ఇడావృష్ట్యైవైక్రమణే ఘృతంప్రజాః సంజీవస్తీః
 పిబంతి” ఇతిచ । తదిదంఘృతరూపత్వం వక్షస్య శోభనత్వం । కర్బురా
 దిసజీర్ణాత్వపరిహారేణ విస్తృష్టం శుక్లకృష్ణకపిలత్వాదికంవర్ణస్యశోభన
 త్వం । తథావిధే హే ఇదే ఇమాన్ అన్నదీయాన్ భద్రాన్ శాస్త్రాక్త
 యజ్ఞసాధనసముద్ధాన్ దుర్యాన్ యజ్ఞగృహాన్ ప్రత్యాగచ్ఛ । గృహా
 వై దుర్యాఇతిహిహ్రూయతే । కిచ్చమామభిలక్ష్యఅనువ్రతాఅన్యజ్ఞప్ర
 తే అనుకూలానతీ పహి ఆగచ్ఛః ఉశబ్దః సముచ్చయే । హే ఇడావిశే
 షాయూయం అన్నదీయాని శిరాంసేనిమృధ్వం నితరాంస్నేహ పూర్వకా
 ఘృణాదినాశోధయధ్వం । తపవేదా పితేహః ఇడాదిభిః సూనయాన్తైః
 పద్భినాన్మవిశేష్తైః స్వప్రీక్రియన్తే । ఇడాదీనాంగోనామవిశేషత్వం స
 ప్రమకాణ్డేనమామూతం “ఇడేరన్తేదితే సరస్వతిప్రియే ప్రేయసిమ
 హి విశ్రుత్యేతాని తె అస్మియేనామాని” (సంకాం-౧|ప్ర-౬|౨) ఇతి ।
 పతేషాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్ రమత్యాదికమపిద్రవ్యవ్యం । హే జుష్టైప్రియ
 సేవ్యేవాతేజుష్టింత్వదీయాంప్రీతింఅశీయ ప్రాపుయాం । హే ఉపహవా
 తె ఇడే పహి త్యేవమాగమనాయాస్తాభిరసుజ్ఞాతే అహమపిత ఉపహవం
 త్వదీయామసుజ్ఞాంఅశీయప్రాపుయాం । అస్యయజ్ఞస్యయేయమాశీనిఫ
 లప్రార్థనా సామే సత్యాభూయాత్ । అరేడతాలనాదరమకుర్వతామన
 సాతత్ఫలం సాధయతుం శకేయం త్వత్ప్రసాదాచ్ఛక్తిభూయాసం । మ
 యానుస్మితోఽయంయజ్ఞః నిశ్చేణిమివక్రమేణ దివమారోహతు । కేనాపి
 వైకల్పప్రతిబద్ధేనభ్రంశోయజ్ఞస్యానారోహణం భ్రంశాభావేతు యజ్ఞఆ
 రోహత్యేవ । ఆరుహ్యచయస్యాందివియజ్ఞహవిర్భాజోదేవానివసంతితాం
 దివంస్వర్గప్రదేశవిశేషంగచ్ఛతు । తన్మితప్రదేశేగత్వాసభాయాముపవిష్టా*

దేనాయేనమార్గేణ హరిర్భోజనశాలాంగచ్ఛంతి తేనైవమార్గేణాయం య
 జ్ఞోయజ్ఞ సంబంధంహవిదేవానపేయేతు ప్రాప్నోతు తేనయజ్ఞేన తుష్టశ్చ
 ప్రిః అస్మాన్విన్ద్రియం యజ్ఞాన్తగానుస్థానాయ చతురాదిపాటవం ద
 ధాతు స్థాపయతు । తాదృశానస్త్వా రామోయజ్ఞసాధనాని ధనానియ
 జ్ఞా ఉతకరిష్యమాణాయజ్ఞా అపినచన్తాంఆశ్రయన్తాం । ఆశిషః తద్యజ్ఞప
 లాన్యస్త్వాసునన్తు । సా తాదృశీ త్వంసోస్త్వా ప్రతిసుప్రతూర్తిః సుస్థు
 ప్రకషేణతక్రూణాం హింసికా మఘానీఘనవతీచభవ । కల్పః । అవా
 న్తరేదాం ప్రాశ్యమానామనుమన్త్రీయతే “ జుష్టిరసి జపస్వ నోజుష్టా
 నోఽసిఞ్జుష్టిం తేగమేయం ” ఇతి । హే అవాన్తరేడేత్వంజుష్టిరసిప్రీతి రూ
 పాసి । మోఅస్త్వాజపస్వప్రీణయ । మోఅస్త్వాభిజాన్తాసి సేవితాసి ।
 తేజుష్టింత్వదీయాంప్రీతిం గమేయం ప్రాప్నూయామ్కల్పః । అన్తర్వేద్య
 ద్భిగ్దాజ్ఞాయతే “ మనోజ్యోతిర్జాపతామాజ్యంవిచ్ఛిన్నంయజ్ఞగో సమిమం
 దధాతుబృహస్పతి స్తనుతామిమం నోవిశ్వే దేవాశ్చహ మాదయన్తాం ”
 ఇతి । మనోజ్యోతిఃసననీయాఽయమగ్నిః తత్తదాహుతి ష్వాజ్యం సేవ
 తాం । కేనావైకలేనవిచ్ఛిన్న మిమంయజ్ఞంవైకల్యపరిహారేణ సన్తధా
 తు । బృహస్పతిస్త్వయమేవ సోఅన్తదీయమిమంయజ్ఞం శనుతాం । విశ్వే
 దేవాశ్చహయజ్ఞేమాదయన్తాంతృప్యన్తు । కల్పః । బహిఃపదం పురోదాశ
 మనుమన్త్రీయతే “ బ్రధ్నపిన్వస్వదదతోమేమాత్రోయిపర్వతో మేమో
 వదసత్ ” ఇతి । యజ్ఞపుగుషవాచీబ్రధ్నశబ్దః । యజ్ఞోవైబ్రధ్న ఇతిశ్రుతేః ।
 హేబ్రధ్నపిన్వస్వఅస్త్వా ఋత్విజశ్చప్రీణయ । దదతోధనం ప్రయచ్ఛతో
 మమదేయంధనం మాక్షీయతాం । ఆపితు ఉపవీయతాం । యాగం కు
 ర్వతోమమసామర్థ్యం మోవదసత్ మోవక్షీయతాం । ఆపితుపున్యపున్య
 ధాతాం । కల్పః । అథాన్వాహాయణంపచతి తమన్తర్వేద్యాసన్న మభి
 మన్త్రీయతే “ ప్రజాపతే ఛాగౌఽన్యూర్జాస్వా పయస్వాప్రా
 ణాపానౌ మేపాహిసమానవ్యానౌమేపాహుదానవ్యానౌమేపాహ్యక్షి

తోఽస్యక్షిత్యైత్వామామేత్యేనా అముత్రాముష్మికాలోకే” ఇతి । యద్య
ప్యన్వాహర్య ఋత్విజాంభాగస్తథాపి తేన ప్రజాపతేః పరితోమాత్ త
ద్భాగత్వమవిరుద్ధం । సచభాగఙ్జాస్వాత్ బలవాత్ తస్మోజినాం బలప్ర
దత్వాత్ । పయస్వాత్ క్షీరసత్స్వదుతహః, యద్యాక్షీరే పచ్యమాన
త్వాప్తయస్వత్త్వం । అతపవక్షీరేభవతీత్యేకే ఇతిసూత్రకారకహం ।
హేఅన్వాహర్య సత్త్వం శరీరగతా ప్రాణాదివాయుభేదాపాహి । ఏక
ఏవ వాయుః శరీరగతస్థానభేదాత్ కార్యభేదాచ్చప్రాణాదిసామభిభిద్య
తే । స్థానభేదఃకైశ్చిదుక్తః ।

“హృదిప్రాణోనుదేహానస్సమానోనాభిసంస్థితః ।

ఉదానస్యకంఠదేశస్థోవ్యానస్సర్వశరీరగః” ॥ఇతి॥

ఉచ్ఛ్వాసశ్శ్వాసప్రాణవ్యాపారః । మలముత్రయోరభః పా
తసమపానవ్యాపారః । భుక్తస్యాన్నదసస్యశరీరే సామ్యేననయనంసమా
నవ్యాపారః । ఉద్ధారహిత్యాదిగుదానవ్యాపారః । కృత్స్నసుశరీరశుడీ
మవ్యాప్యప్రాణాపానవృత్త్యైః సద్భికాతే శరీరస్య బలప్రదానం వ్యాన
వ్యాపారః । అతపవధన్వోగా ఆమనన్తి “యద్యైప్రాణితసప్రాణోయన
పాణిసోఽపానః । అథ యస్య ప్రాణాపానయోస్సుద్ధిస్సవ్యావోయోవ్యా
న సావాక్ తస్మాదప్రాణన్నన పానా వాచమభి వ్యాహరతి । అతో
యాన్యన్యానివీర్యవన్తికర్మాణి యథాగ్నేమకన్తనమాజేః సరణం౧౧౧౧౧౧౧౧
ధనుష ఆయమన మప్రాణన్నసపానన్ ప్లానికరోతి” (ఛా । ౩|ప్ర ౩|ఖం)
ఇతి । ఏవం బహువిధవ్యాపార హేతుత్వాత్ ప్రాధాన్యం ద్యోతయితుం
వ్యానస్యద్విరుక్తిః । యద్యన్వాగమూర్మకృకరాది వాయువిశేషాణామత్రా
స్తర్భావమభిప్రేత్యాపిపునరుక్తిః । హే అన్వా హర్యత్వమక్షీతోఽసిఅప
రిమితోఽసి ఇతిబ్రాహ్మణం దక్షిణాగ్నానన్వాహర్యంహహస్త మపరిమి
తమోదనం పవతీతిసూత్రకారశ్చ । తస్మాత్ పరలోకే ఽప్యక్షిత్యై త్వా
త్వాందదామీతిశేషః । తేనాభిప్రాణయేణదియమానత్వాద ముత్రపరలో
కే మేమమభాగాయ మామేత్యః క్షయంమాప్రాప్నుహి । తస్మాత్ అ
హమప్యప్మికాలోకే త్వాంయథేచ్ఛమనుభవమీతిశేషః ।

॥ అత్రపినియోగసంక్రమః ॥

“ అగ్నిప్రచోనీత్రావగానంయోమేఽన్విస్వామిభాగదం ।

ఇడాద్వయంసూపేతిజుష్టిరిత్యనుమన్త్రీయేత్ ॥

మసోఽగ్నిర్వృజనంబ్రధిపురోడాశంప్రచాపతేః ।

అన్వాహాద్యంమన్త్రీయేతహన్తాస్సప్రేహవణితాః” ॥ ఇతి ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే పవప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ఋగ్వేదోఽహం దేవయజ్మయాప్రజావాన్ భూయానం సరాశన్ స
స్యాహం దేవయజ్మయా పశుమాన్ భూయాన మగ్నే స్విష్టకృతోఽహం
దేవయజ్మయా యస్మాక్ యజ్ఞేనప్రస్థితం గమయమగ్నేరహ ముజ్జతి మ
నూజ్జేతన్ సోమస్యాహ ముజ్జతి మనూజ్జేష మగ్నే రహముజ్జతి మనూజ్జే
ష మగ్నేయోమయో రహముజ్జతి మనూజ్జేష మిన్ద్రాగ్ని యోరహ ముజ్జతి
మనూజ్జేష మిన్ద్రస్యాహం ॥ ౧ ॥

ఉజ్జతి మనూజ్జేషం మహాన్ద్రస్యాహముజ్జతి మనూజ్జేష మగ్నేస్వి
ష్టకృతోఽహ ముజ్జతి మనూజ్జేషం । వాచస్వమాప్రసవేహో గ్రాభేహోఽగ్ర
భీత్ । అథానపత్నాన్ ఇన్ద్రోమే నిగ్రాభేణాధరాన్ అకః । ఉన్ద్రాభ
భృ నిగ్రాభిభృ బ్రహ్మదేవా అవీవృధా । అథానపత్నా నిన్ద్రాగ్ని మే
విహూవీనాః పృశ్యతామ్ । ఏమా అగ్నన్దాశోహ దోహకామా ఇన్ద్ర
వన్తః ॥ ౨ ॥

వనామహేధుక్షీ మహి ప్రజామివం । రోహితేన త్వాగ్ని దేవ
తాం గమయతు హరిభ్యాం త్వేన్ద్రో దేవతాం గమయత్వై తశేన త్వా సూ
ర్యో దేవతాం గమయతు । వితేముఞ్చామి రశనా విరశ్నో వియోక్తా
యానిపరి చ ర్త నాని । ధత్తాదస్తాసుద్రవిణం యచ్చ భద్రం ప్రణో బ్రూ
తాహ్నాగధా దేవతాసు । విష్ణో శంయోరహం దేవయజ్యయా యజ్ఞేన
ప్రతిస్తాం గమేయగ్ సోమస్యాహం దేవయజ్యయా॥౩॥

సురేతా రేతో ధీషీయత్సప్తరహం దేవయజ్యయా పశూనాగ్ రూ
పంపుషేయం । దేవానాం పత్నిరగ్నిగృహపతియజ్జస్యమిభునంతయో
రహం దేవయజ్యయా మిభునేన ప్రభూయాసం । వేదోఽసి విత్తిరసి విదే
య కర్తాసి కరుణ మసి క్రియానగ్ సనిరసి సనితాసి సనేయం ఘృ
తవస్తంకులాయినగ్ రాయస్వీషగ్ సహస్రిణం వేదోదదాతువాజినం॥౪॥

ఇన్ద్రస్యాహమిన్ద్రోవస్తః సోమస్యాహం దేవయజ్యయా చతుశ్చ
త్వారిగ్ శచ్చ॥౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే చతు
ర్థోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

తృతీయేభక్త్యప్యేడాదిభాగస్యానుమన్త్రణముక్తం । చతుర్థే శేషా
హుతినా అనూయాజాదీనా మినుమన్త్రణముచ్యతే । కల్పః । అనూయా
జానామిష్టుమనుమన్త్రయితే “ బహిష్కృతాహం దేవయజ్యయా ప్రజా
వా భూయాసం సరాశగ్ సస్యాహం దేవయజ్యయావశుమా భూ
యాస మగ్నేస్సిష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయా యుష్మాకయజ్ఞేన ప్రతి
స్తాంగమేయం ” ఇతి । బహిష్కర్తారాశం సస్సిష్టకృచ్ఛవై అనూయా

జ్ఞదేవానా మగ్నిపీశేమాణాం వాచకాః । బహిర్వాతాశంసయాగా
భ్యాం ప్రజాపతేరి క్రమేణప్రజాగి పశూంశ్చససర్జేతి యజమానస్య తత్త
త్సౌర్ధనాయుక్తా । స్విప్రకృత్తన్త్రస్త్వ వ్యాఖ్యాతః । కల్పః । అథయత్ర
హూతురభిజాసాతి అగ్నిరిదం హవిరజపతేతి తద్యజమాన ముజ్జితిం వా
చయతి “అగ్నేరహముజ్జితి మనూజ్ఞేషన్ సోమస్యాహ ముజ్జితి మనూ
జ్ఞేషమగ్నే రహ ముజ్జితి మనూజ్ఞేష మగ్నిహ మయోరహ ముజ్జితి మ
నూజ్ఞేష మింద్రాగ్నియోరహముజ్జితి మనూజ్ఞేష మిన్ద్రాస్యాహ ముజ్జితి
మనూజ్ఞేషం మహేన్ద్రాస్యాహ ముజ్జితి మనూజ్ఞేష మగ్నే స్విప్రకృత్త
౨హముజ్జితి మనూజ్ఞేషం” ఇతి । యస్మి నాగ్రాహేహూతాసూక్తవాకం
పతా అగ్నిరిదం హవిరజపతావీ పృథతమ హూజ్యాయో ౨కృతేత్యా
దీనిత తద్దేవతాస్మారకాణివాక్యానిపఠతితస్మి కాగ్రే ౨ధ్వర్య ర్యజమానం
తత్తద్దేవతావిషయాణి ఉజ్జితివాక్యానివాచయేత్ । అమావాస్యాయాం
పౌర్ణమాస్యాంవాయాంయాం దేవతాంయజతి తదిష్టమనతిక్రమ్య తదను
సారేణసూక్తవాక భాగా ఉజ్జితి భాగాశ్చ స్రయోక్తవ్యాః । పాఠస్తు
“అగ్నేరహముజ్జితిం అనూజ్ఞేషం” ఇతిఅజ్యభాగదేవో ౨గ్నిహవిః సేవి
త్యాతేనహవిషాపుష్టాయజ్ఞవిరోధివో ౨ సురాదీ నభిభవ న్నుత్యృష్టం *
జయంప్రాప్తవాక్ । తదీయాంతాముజ్జితమనుయజమానో ౨హం పాపరూ
పంవైరిణ మభిభవన్నుత్యృష్టంజయంప్రాప్తో ౨స్మి । పవంసర్వత్రయోజ్యం
కల్పః । ౧ వాజవతీభ్యాం న్యూహత్యుభౌ వాజవత్యోజపేత్ । వాజశబ్దో ౨ స్త్రీ
యయోఋణ్చోస్తైఋణ్చోవాజవత్యోతయోఋణ్చోయజమానేన జప్య
మానయోరధ్వర్యుజాహూప భృతో ద్వైస్సృచోన్యూహేత్ పరస్పరవి
పర్యాసేనా పసారయేత్ । తప్త్రీకార స్త్రస్త్వాభిరాధ్వర్యవకాణ్డేదశిక
తః । పాఠస్తు “వాజస్యమా ప్రసవేనోద్గ్రాభేణాషగ్రభీత్ । ఆధాసప
త్నాగ్ ఇన్ద్రోమేనిగ్రాభేణాధరాగ్ అకః । ఉద్గ్రాభిష్వానిగ్రాభిష్వా ౨

* యజ్ఞం-ఇత్యాంధ్రదేశీయపుస్తకే ।

౧ ఉత్తంవాజవత్యోన్యూహసం-ఇతికాశీ ।

ప్నాదేవా అవీవృధాః । అథాసపత్నానిన్ద్రాగ్ని మేవిమూచీనాః వ్యస్య
 తాం" ఇతి । ఇన్ద్రోవాజస్యన్నస్య ప్రసూతినిమి తైససుప్తదీర్ఘగ్రహ
 శేస మాముదగ్రభీత్ ఉతరమప్రాపితవాః । అథసుచోన్యకాః రేణ
 మనుసపత్నాః అథరాన్యకగ్రతాఃఅకరోత్ । దేహబ్రహ్మ పరివృథం
 సుచోరుద్రోహనిగ్రాహయాపంకర్మద్యయంతవర్ధయత్ । అశేష్తాగ్నిసమ
 సపత్నాఃవిమూచీనాః సర్వత్య పలాయమానాఃవ్యస్య తాంవిశాశయే
 తాం । కల్పః । అథయత్ర హూతురభిజానాతి ఆశాస్తేయం యజమా
 నోఽసావితి తద్యజమానం యజ్ఞస్యదోహంవాచయతి "ఏమాఅగ్న్యన్నా
 శిషాదోహకామా ఇన్ద్రోవన్ద్రావనామహే ధుక్షీమహి ప్రజామిషం" ఇతి ।
 యస్మిన్నా-లేహూతాసూక్తవాకం పఠన్నాశాస్తేయం యజమానో
 సావిత్యాపివాక్యముచ్చారయతి తస్మిన్నా-లేధ్వర్యః యజమానం ఏమా
 అగ్న్యన్నిత్యానియజ్ఞదోహమంత్రం వాచయతి । సూక్తవాకేఆయురాశా
 స్తేసుప్రజాస్యనాశాస్త్రిత్యాదయః ఆయురాద్యాశిషఃసమామ్నాతేః ।
 ఇమాఅశిషః అగ్నీకమాం ప్రత్యాగచ్ఛన్తు । వయ మప్యాయురాదిదో
 హం కామయమావా స్తశ్శలప్రదేనేంద్రేణ యక్తత్వాదిన్ద్రోవన్తః తమి
 న్ద్రోవనామహే భజామహే । తేనభజనేనపుప్రపాత్రాదిప్రజామిషం ఇ
 వ్యనూణ మన్నాయురాదికం ధుక్షీమహి । కామధేనుసకృతీ మన్ద్రోదేవ
 తామహ్యస్త । కల్పః । ప్రస్తరంప్రహీయమాణమనున్త్రీయతే "గో
 హితేనత్వాగ్ని దేవతాంగమయతు హరిభ్యాం త్వేన్ద్రోదేవతాం గమ
 యత్వేతశేనత్వాసూర్యో దేవతాంగమయతు" ఇతి । రోహితహర్యేతశ
 శబ్దాన్నిద్రోసూర్యాణామశ్వోనభిదధతే । హేప్రస్తరతైరత్వైర్గర్వా
 తయస్త్యాంసూక్తవాకోక్తాం తాంతాం దేవతాంగమయన్తుకల్పః । పరిధీక
 విముఞ్చమానాననున్త్రీయతే " వితేముఞ్చామిరశ నావిరక్తి వియో
 క్త్రాయానిపరిచర్రనాని । ధత్తాదస్తాసుద్రవిణం యచ్ఛభద్రం ప్రణో బ్రూ
 తాద్భాగధాః దేవతాను" ఇతి । లోకేహ్యమరుతురా రోహణీయ మ
 శ్వంరశనాదిభిః సర్వతొబధ్నాతి । తత్రరశనాశబ్దేన పలాయనదాధ్యాయ

ఉదరేబధ్యమానాతస్తుమయా చర్మమయా వాకఙ్మౌఖిధీయతే । రశ్మి
 శబ్దైరత్యముఖేనంలగ్నో హస్తేనాశ్వనియమనాథో రజ్జువిశేషఉద్య
 తేయోక్తశబ్దేనాశ్వస్తప్యేబద్ధముపయురజ్జువిశేషః । పలాయనస్య
 పురతస్య పృష్ఠతఃస్థానసరణం వారయితుమురగిపుచ్చాదౌబద్ధసోపయుక్తార
 జ్జువిశేషాః పరిచర్తనశబ్దేనోచ్యంతే । అశ్వపదగ్నేనపరిధయో రశనాది
 స్థానీయాః । హే అగ్నే తవబద్ధన హేరూపా పరిధిరూపా రశనాదీ
 విముఞ్ఞామి । తద్విమోకేన సంతుప్తస్త్వం అస్మాను ద్రవిణం ధహి ।
 యచ్చాస్య ధృద్ర వంశ్నపానాదికం తదవ్యస్తాసుధేహి । అస్త్వదీయహవి
 ర్భుక్తుదేవతాను భాగధావావిస్ స్రవాత్ అస్మాన్వైకఁషణబ్రూహి ।
 కల్పః । శంయువాక ముక్త మనుసంత్రీయతే “ విష్ణో శ్శంయోరహం
 దేవయజ్ఞయాయజ్ఞైరప్రిస్తాంగమేయం” ఇతి । శంయుశబ్దః సుఖమిశ్రం
 బృహస్పతిపుత్రంబ్రూతే । తేనశంయుంబాహాశ్చత్యమితిబ్రాహ్మణోక్తైః ।
 సతిహవమమకార్యేషు వ్యాప్నువన్ విష్ణురిత్యుచ్యతే । తస్యపరితోషహ
 తుత్వాత్ పరిధిప్రహరణం తదీయాదేవయజ్ఞాతయాయజమానోహుక్య
 స్త్వయజ్ఞైరనిష్పన్నాం ప్రతిష్ఠాం ఫలంగమేయంప్రాప్నుయాం । కల్పః । ప
 త్నీసంయూజానామిష్టమనుసంత్రీయతే “ సోమస్యాహందేవయజ్ఞయా
 సురేతారేతోధీషీయ । స్వస్తురహందేవయజ్ఞయా పశూనాగ్రూపం పు
 షేయం” ఇతి । అభేతవాపుపమస్యతి “ దేవానాంపత్నీరగ్నిగృహప
 తియజ్ఞస్యమిధునంతయోరహందేవయజ్ఞయమిధునేనస్రభూయాసం”
 ఇతి । చతుర్థాంపత్నీసంజాయానాం క్రమేణ సోమస్త్యస్తో దేవవత్సో
 గృహపత్యగ్నిరితి చతసోదేవతాః, తత్రసోమస్యరేతో ధారణాభి మాని
 త్వాత్ తదీయయాగేనాహం రేతోధీషీయధారయేయం । ద్వివిధం హి
 రేతః । బద్ధ్యముత్పాదకఞ్చ । తత్రబద్ధ్యవ్యాప్తయసురేతాఇతి విశేష
 తే । త్వష్టాశుషి క్తంరేతః పశ్వాదినూపేణవికారయతే । అతస్తద్వ్యాగేన
 పశురూపం పుషేయంపుష్యాసం । మిధునత్వసిద్ధ్యర్థ మేకస్త్రినేన మస్త్రే
 తృతీయచతుర్థదేవతైసమస్యేతే । యాదేవవత్సోయశ్చగృహపతి రగ్ని

స్తమభయంమిళిత్యాభ్యసమృద్ధిమిథునం । తదీయయాగే నాహమపిమి
 థునేన పుత్రపుత్రీరూపేణ ప్రకృష్టాభూయానం । కల్పః । వేదేయజమానం
 వాచయతి “ వేదోఽసివిత్తిరసివిదేయ” ఇత్యాన్తాదనువాకస్యేతి । వే
 దేనిహితేనతీతిశేషః । అన్తవేదవిదేదనిధాయేతిసూత్రాన్తరేదర్శనాత్
 పాఠస్తు “ వెదోఽసివిత్తిరసివిదేయకమాసి కరుణమసిక్రియాసగ్ సనిర
 సి సనితాసి సనేయంఘృతవన్తం కులాయినగ్ రాయస్పృషగ్ సహస్రి
 ణం వేదోదదాతువాజినం” ఇతి । వేదోఽసీత్యస్యవాక్యస్యాథోఽవిత్తిరసీ
 త్యనేనస్మష్టిక్రియతే । హేదభ్యమయత్వంవేదనామాసి తస్యనామ్నోఽ
 యమర్థః । విత్తిర్దేవ్యలాభసాధనమితి । అతస్తత్ప్రసాదేనఅహంధనం
 విదేయలభేయ । తతైవోపరివ్యాఖ్యేయం । కమానికర్తృవామకమసి త
 స్యవ్యాఖ్యానంకరుణమసీతి । క్రియతేఽనేనేతికరుణం వేదీ సమ్మజ్జనం
 భస్మాద్యూహనాది సాధనమిత్యర్థః । అతస్త్యయా సమ్మజ్జ నాదికం
 క్రియానం । తథాత్వంసనిరసిసనినామాసి । తద్వ్యాఖ్యానంసనితాసీతీధన
 స్యచాతాసీత్యర్థః । అతస్తత్ప్రసాదేనసనేయం ధనమృత్విగాదిభ్యో దే
 యానం । కీడ్వభవామహ్యంరాయస్పృషంధనపుష్టిం దదాతు । కీడ్వశం
 ఘృతవన్తం ఘృతాదిభోజనసాధనసమృద్ధం । కులాయినంనివాసహేతుబ
 హుగృహహాపేతం । సహస్రిణంసహస్రలక్షాదిసంఖ్యోపేతం । వాజినం
 భోజ్యాన్నసమృద్ధం ॥ అత్రవినియోగ సంగ్రహః ॥

“ బన్ధిస్త్రీభిరనూయాజాన్తస్త్రీయేత్సూక్తవాకకమ్ ।

అగ్నేరిత్యప్తభిర్వాజద్వాభ్యాంవ్యాహాత్ స్రుచాతథా ॥

ఏమాస్వనామగ్రహణంరోహితప్రస్తరంత్రీభిః ।

విలేపరిధిమోక్షస్తువిష్ణుశ్శంశంయువాకకం ॥

• త్రిభిస్సోమేతినంయాజావేదోవేదాభిమర్శనం ।

అనువాకేదతుర్థేఽస్మిత్రయోవింశతిరీతాః” ఇతి ॥

ఇతిశ్రీమాదవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
 మకాండైష్టప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

అప్యాయతాం ద్రువాస్తుతేన యజ్ఞం యజ్ఞం ప్రతిచేపయన్త్యః |
సూర్యాయా ఛిహ్నోఽదిత్యా ఉవస్థ ఉరుధారా పృథివీ యజ్ఞే ఆత్మికా |
ప్రజాపతే విభాన్నామ లూకస్తస్మిన్ స్వా దధామిసహ యజమానేన
నదసి సవైభూయా సుర్వమసి సర్వం మే భూయాసి పూర్ణమసి పూర్ణం
మే భూయా అతీతమసి మామేత్యేనా ప్రాచ్యం దిశిదేవా ఋత్యజో
మర్జయంతాం దక్షిణాయాం || ౧ ||

దిశిమానా పితరో మర్జయంతాం ప్రతీచ్యాం దిశిగృహాని ప్రహో
మర్జయంతా ముదీచ్యాం దిశ్యాన ఓషధయో వనస్పతయో మర్జయంతా
మూర్ధ్వాయాం దిశి యజ్ఞ స్సంవత్సరో యజ్ఞవతి మాజాయంతాం వి
ష్ణోర్ని క్రమోఽస్యభిమాతిహో గాయత్రేణ ఛస్తసా పృథివీమను విక్రమైనిభా
క్తస్సయంద్విష్టో విష్ణోర్ని క్రమోఽస్యభిశ స్తిహాత్రైష్టభే ఛస్తసా సరిక్ష
మను విక్రమై నిభాక్త స్సయం ద్విష్టో విష్ణుః || ౨ ||

క్రమోఽస్యరాతీయతో హంతా జాగలేన ఛస్తసా దివ మను విక్ర
మై నిభాక్తః సయంద్విష్టో విష్ణోర్ని క్రమోఽసి శత్రూయతో హంతానుష్టు
భేన ఛస్తసా దిశోఽను విక్రమై నిభాక్త స్సయం ద్విష్టః || ౩ ||

దక్షిణాయా ను సరిక్ష మను విక్రమై నిభాక్త స్సయం ద్విష్టో వి
ష్ణో రేకాన్నతి గ్గి శచ్చ || ౪ ||

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే పంచప్రపాఠకే షష్ఠ
మోఽనువాకః || *

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థే అనూయాజాదిశేషహోమాను మన్తనిముక్తం । సఞ్చ
మె త్యాప్యాయనాదివస్త్రాడ్యంతే । కల్పః । ధృవా మాప్యాయమా
నామనుమన్తయితే “ అప్యాయతాంధృవాఘృతేనయజ్ఞం యజ్ఞంప్రతి
దేవయధ్యుః । సూర్యాయా డోధాదిత్యాడవస్థ ఉగుధారాపృథివీయజ్ఞే అ
స్త్రిక్” ఇతి । యజ్ఞంయజ్ఞంప్రతితాంతామామాతీంప్రతిదేవయద్యో దే
వా హోతుమిచ్ఛద్యోఽయజ్ఞస్సూర్యపై నఘృతేనేయం ధృవా
ఆప్యాయతాం పునఃపునఃపూర్యతాం । డోధశ్చజ్వేనపయస్పూర్ణస్తనశ్చ
౭భిధీయతే । సూర్యశజ్వేనఉహ ఆదిత్యస్సో వివక్ష్యతే । తప్తస్త్రి త్వఞ్చ
నక్షత్రేష్టవామ్నయతే । ఉహవాతీకామయత । ప్రియా౭౭దిత్యస్య సు
భగాస్యామితి (బ్రా-కాం౩ । ప్ర౧ । ఆ౬) ఇతి । ఇవశబ్దోధ్యాహర్తవ్యః । య
థాసూర్యాయా గోరూపధారిణ్యాడోధః పయస్ పూర్ణంతథా ధృవా
ఘృతేనాప్యాయతాం । కిచ్చ । అదిత్యాః వేదిరూపాయాస్య పృథివ్యాః
ఉపస్థే ఉత్సజ్జేనేయం ధృవా ఉగుధారా మహాధారా మయా పునః
పునః సిచ్యమానాభి రాజ్యధారాభి నువేతాసతీ ఆప్యాయతామితి శే
షః । అతపవ పృథివీవీ స్త్రీణాం సతీ సర్వస్త్రీ యజ్ఞేనమ్యగాప్యాయ
తాం । కల్పః । అథ యాజమాన భాగం ప్రాశ్నాతి “ ప్రజాపతేర్వి
భాన్నానులోకస్తస్మిన్ స్తాపదధామి సహ యజమానేన” ఇతి । య
ద్యపిస్వర్గాదిలోకాః సర్వేప్రజాపతీనామృత్యాత్మజ్జేనసృజ్యంతః తథాప్యక
ర్మభూమిత్యేనయజమానాప్రతివిశేషేణ సభాస్త్రీతనాస్త్రీతేహంవిభా
శబ్దవాచ్యత్వం । భూలోక స్తుకర్మభూమిత్యేనయజమానానాం విశేషేణ
భాసమానత్వాద్విభాశబ్దవాచ్యః । విభాన్నానుకేప్రజాపతీనసృజ్యంత
స్త్రీ భూలోకేహి హవిర్భూగ భక్షకేణయజమానేనమయాసహత్వాం
స్థాపయామి । కల్పః । పూర్ణపాత్రేయజమానంవాచయతి “ సదసిసన్యేభూ
యాసర్వమసి సర్వం మేభూయాపిపూర్ణమసి పూర్ణం మేభూయా అక్షి

తమసిమామేత్యేష్టాః” ఇతి। పూర్ణపాత్రే ఆనీయమా నేఅధ్వర్యుణేతి శేషః।
 హేపూర్ణపాత్రత్వంసదసి సంయవనాదికార్యకారితయాశోభనమసి। అ
 తోహమఫలప్రదా నేనసమ్భూయాః। సర్వమసిమత్సేవనవత్సమాజేన ప్రా
 చ్యాదిసర్వదిగ్భ్యోఽప్రససి। అతోహమాపేక్షితంసర్వంకార్యంకర్తుం తు
 మంభూయాః। అద్భిసపూర్ణమసి అతోహమప్రయోజనం సంపూర్ణంకర్తు
 ముద్యుక్తంభూయాః। అక్షితమసి పూర్ణత్వాదేవత్వంక్షయరహితమసి।
 అతోహమకార్యకరణమాత్యేష్టాః క్షయంమప్రాప్నుహే। కల్పః। టిశో
 వ్యూహతి “ప్రాచ్యాంఽది దేవాఃఋత్విచోమాజాయంతాం దక్షిణాయాం
 దిశిమాసాః। పితరౌమాజాయంతాం ప్రతీచ్యాంఽదిశిగృహాః। వశవోమార్జయ
 త్తాముదీచ్యాంఽదిశ్యాపటపథయో వనస్పతయోమాజాయంతా మూర్ధ్వ
 యాంఽదిశియజ్ఞస్సంవత్సరౌయజ్ఞవల్గ్వాజాయంతాం” ఇతి। * ఋత్విగ్దేవా
 ద్యభిమానః। సర్వేప్రాణిహోయాగంద్రుష్టుం ప్రాచ్యాదిదిశునివసంతి। అ
 తపత్రబ్రాహ్మణమామ్నాయతే। సర్వాణీవైభూతాని వ్రతముపయంత్రమ
 నూపయంతితి। మాసగృహాదీనామచేతనత్వేఽపి తదభిమానస్య పురుషాగ్ని
 హవిషాదీని। అంతథానాదిశక్తియోగాదేతేనామదశశాన హవిరుద్ధం†
 తపతేదేవాదయఃతస్యాంతస్యాంఽదిశిమాం స శోభయన్తుకల్పః। అథోహాథా
 యదక్షిణేనవదావిష్టుక్రమాక్రమతే “విష్ణోఽగ్నిక్రమోఽస్యభిమాతహోగా
 యత్రేణ ఛన్దసా పృథివీమను విక్రమేనిభక్తస్సయంద్విత్వః। విష్ణోఽగ్నిక్ర
 మోఽస్యభిశస్త్రీహోతేన్ద్రైష్టుభేనఛన్దసా న్దరిక్షమనువిక్రమేనిభక్తస్సయం
 ద్విత్వః। విష్ణోఽగ్నిక్రమోఽస్యరాతీయతో హంతా జాగతేన ఛన్దసాదివమ
 నువిక్రమేనిభక్తస్సయంద్విత్వః। విష్ణోఽగ్నిక్రమోఽనిశత్రూయతోహంతా
 నుష్టుభేనఛన్దసాదిశోఽనువిక్రమేనిభక్తస్సయంద్విత్వః” ఇతిచతుర్థి రను
 ఛన్దసం తృతీయేచతుర్థమనువర్తయతి। నవతుర్థాయప్రకాశాత్। న్దాహవ
 నీయముపాత్యేతి ఇతి। తృతీయేపదేఽవస్థాయచతుర్థమన్త్రంపఠేత్। చ

* ఋత్విగ్దేహద్యఇతి

† ఏతేనుంద్యనమబిరుద్ధమితి -

§ తాః శోభయన్తామితికా।

తుర్థమన్త్రాయప్రక్రమంకుర్యాత్ కిన్తునున్త్రమన్తరేణతూష్టిమేవ చతుర్థం ప్రక్రమంకుర్యాత్ । తంప్రక్రమం కుర్వన్నాహవనీయంనాతిక్రామేత్ । కిన్త్వాహవనీయాత్పశ్చాదేవ వేదిమధ్యేచతుర్య ప్రక్రమా సమాపయేత్ మన్తార్థస్తు । అత్రయజమానఃస్వాత్మానంవిష్ణుత్వేనభావయేత్ । చతుర్య ప్రక్రమణప్రదేశా పృథివ్యాదిలోకరూపత్వేనభావయేత్ । గాయత్ర్యాది ఛన్దోభిమాని దేవతాఃతేహంప్రక్రమాణామనుగ్రాహికాః । అభిమానిశబ్దో నరకప్రదం పాపమాచక్షే । పాపావాఅభిమానిరితిశ్రుతేః । హేప్రథమ ప్రక్రమత్వంపాపఘాతవిష్టోక్తమోఽసి గ్రాయత్రీఛన్దో దేవతయాఅనుగృహీతోఽహమేతత్ప్రదేశరూపాం పృథివీమనుసృత్యవిక్రమేపాదం ప్రక్షిపామియం అభిమానివయంద్విష్కంసాఽభిమానినిభావోన్మాత్ప్రదేశాత్ నిస్సారితః । ఏవమన్తరత్రయోజ్యం । అభిశ సైరన్త్రేరూపాదితోఽపవాదః । రాతిదానంద్రవ్యలాభః । తన్నివారణమరాతిః । తదిచ్చన్తో విరూధిన్తోఽరాతీయతః । తృతీయప్రక్రమస్తాహ నిశిత్రుత్వంహింసకత్వం । తదిచ్చన్తోన్తైత్తిరీయతః । చతుర్థప్రక్రమస్తాహ నిశిత్రుత్వం । తదిచ్చన్తోన్తైత్తిరీయతః । చతుర్థప్రక్రమస్తాహ నిశిత్రుత్వం ॥

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“అప్యాధువాప్యాయనంస్యాత్ ప్రజాస్వామ్యంశభక్షణం ।

సదసీతిప్రణీతానాంధారాయాఅభిమన్త్రణం ॥

ప్రాచ్యాస్తుపఞ్చభింసిఞ్చైత్ క్రమేద్విష్ణోచతుష్టయాత్ ।

అనువాకేపఞ్చమెన్క్రిమన్త్రాద్వదశవర్ణితాః” ॥ ఇతి ॥

ఇతిశ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండైః షష్టప్రపాఠకైః పఞ్చమోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగస్త్య సువస్సువరగన్తనన్తశ్చై మాభిత్తియతై తపనన్తైతై మా
పృక్షి సుభూరసి శ్రేష్ఠ రక్షి నామాయుధా ఆస్యాయైర్దేహి వచో

ధా అస్తివర్చో మయి ధేహీదనుహమముం భాతృవ్యమాభ్యో దిగ్భ్యోఽ-
వైస్యో దివోఽస్మాదన్తరితా దవైస్య పృథివ్యా అస్మాదన్నాద్యో నిర్భజా
మి నిర్భక్త స్సయం ద్విష్ట్యుః॥౧॥

సంజ్యోతిషాఽ భూవమైస్త్రీ మావృతమన్యవైరై సనుహం ప్రజా
యా సంమయాప్రజా సమహగ్ రాయస్వోమే సంమయా రాయస్వో
వస్ససిద్ధో అగ్నే మేదీదిహి సమైద్ధాతే అగ్నేదీద్యానం వసుమాన్యజ్ఞోవ
సీయాన్భూయా సమగ్న ఆయాగ్షి పవస ఆసువోజ్జామిషంచసః॥ఆరే
పాధస్వదుచ్చునాం॥ అగ్నే పవస్వస్వపా అన్తే వచన్సునీయం॥౨॥

దధత్వోషగ్ రయింమయి । అగ్నేగృహపతే సుగృహపతిరహం త్వ
యా గృహపతినా భూయాసగ్ సుగృహపతిమయా త్వం గృహపతినా
భూయాశ్శతగ్ హిమాస్తా మాశిషమాశాసే తన్తవై జ్యోతిష్తీం తా
మాశిషమాశాసే ౭ముష్టై జ్యోతిష్టీం । కస్త్రాయనక్తి సత్వావిముక్చు
తు । అగ్నేవ్రతపతే వ్రతమచారిషం కవిశకం తన్నేరాధి । యజ్ఞోబభూవ
సఆ॥౩॥

బభూవసప్రజ్జజ్ఞే సపావృధే సదేవానా మధిపతిబభూవ సో అస్మాగ్
అధిపతిః కరోతు వయగ్ స్వామి పతియోరయీణాం । గోమాగ్ అగ్నే
విమాగ్ అశ్వీయజ్ఞో నృవస్సృఖా సదమిదప్రస్తుప్యః । ఇడావాగ్ పషో అ
సురప్రజావాన్దీఘేరయిగిప్సృఖా బుధస్ససభావాన్॥౪॥

ద్విష్ట్యుస్సునీయగ్ సఆవంచత్రిగ్ శచ్చ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠాఽ

సువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

పశ్చిమేనువాకే ఆస్యాయ నాదిమన్తావణితాః । అత్ర షష్ఠీసూ
ర్యోపస్థానాదిమన్తాః ఉచ్యంతే । కల్పః । అథాత్మైవ తిష్ఠన్నాహవనీయ
ముపతిష్ఠతే “ అగస్త్యసువ స్సువరగన్త సన్దృశస్తేమాభిన్నీయతై తపస్త
సై తేమావృషీ ” ఇతి । ఆద్యేనసువశ్చభైనకర్తృణః ఫలభోగ భూమిరభిధీయతే ।
ద్వితీయేనసువశ్చభైనమోక్ష ద్వారభూత ఆదిత్యలోకః । హే ఆహవనీయ
త్వత్ప్రసాదాత్ ప్రథమం ఫలభోగస్థానం సపుత్రపౌత్రావయం అగన్త । త
తోమోక్ష ద్వారమూదిత్యలోకం అగన్త । తదర్థం మహంతవసన్దృశ్య కటా
త్మాన్నాభిన్నీ విచ్ఛిన్నోమాభూవం । త్వదర్థం యత్తపోస్తాభి రనుష్ఠాస్యతే
తస్తైతవసే తేతవానుగ్రహన్తావృషీ ఆసమన్తాత్ పృథ్వావిచ్ఛిన్నో మా
భూవం । కల్పః । అథాదిత్యముపతిష్ఠతే “ సుభూరసి శ్రేష్ఠరశ్మినామాయు
ధాః ఆస్యాయై ధేహి పర్యోధా అసివచోమయి ధేహి ” ఇతి । హే
ఆదిత్యత్వం సుభూరసి । సుసుభవత్పుడేతీతి సుభూః । రశ్మీనాం రశ్మీయక్తా
నాం చన్త్రాదీనాం షడ్భ్యశ్రేష్ఠోఽసి । అయషస్థాసయితాసి । అతో మ
యాయుఃస్థాపయ । పర్యోధా అసివర్చః బ్రహ్మవర్చసం మయి ధేహి బ్రహ్మ
పవ్వసం మయిస్థాపయేతి తస్మాద్భః కల్పః । అజ్ఞే భ్యోలోకే భ్యోభాక్రిత్యవ్యం
నిభజతి “ ఇదనుహమయం భ్రాతృవ్యమాభ్యో దిగ్భ్యోఽప్యైవివోస్తావ
స్తరితౌదస్త్యై పృథివ్యా అస్తాదన్నాద్యాన్నిభజామి నిభజక్తః సయం
ద్విష్టః ” ఇతి । యోభాక్రిత్యవ్యోమదీయోవైరీపృథివ్యాదిలోకత్రయే ప్రా
చ్యాదిదిక్షు మమ విరోధమాచరతి మదీయమన్నావ్యంచ అప జిహ్విషతి,
అమంభాక్రిత్యవ్యంతతస్య పృథివ్యాదేః నిభజామి శీఘ్రమేవ నిస్సారయా
మి । ఇదానీం విరోధమనాచరన్తసపికాలాన్తరేతదాచరణశబ్దాయాయం
భాక్రిత్యవ్యం వయంద్విష్టః సోఽపి నిస్సరితః । కల్పః “ సంజ్యోతిషోఽభూ
వం ” ఇత్యాత్మానం * ప్రత్యభివృత్తిలహమాదిత్యజ్యోతిషా సమభూవం

* ఉరగిప్రతిత్తానంప్రతి అభివృత్తతే ఇతి కా-

సక్తతో భూయాసం । కల్పః । దక్షిణమం సమభి వర్యావతాతే “ ఐంద్రీ
మావృతమన్వావ తై ” ఇతి । పరమైశ్వర్యయోగాదాదిత్యుత్పత్తిః । తదీయ
మావర్తనమను అహమపి ప్రాదక్షిణ్యేన ఆవర్తతై । కల్పః । అథోదక్ష పర్యావ
ర్తతే “ సమస్తాం ప్రజయానం మయా ప్రజా సమహగ్ రాయస్సోషేణ
సంమయా రాయస్సోషః ” ఇతి । ఆహం ప్రజయా సక్తతో భూయాసం ప్రజా
చ మయా సక్తతా భూయాత్, తథా రాయస్సోషేణ సక్తతో భూయాసం
రాయస్సోషోమయా సక్తతో భూయాత్ మాం యోజయతు । కల్పః । అథా
హవనీయే సమిధమాదధాతి “ సమిద్ధో అగ్నే మే దీదిహి సమేద్ధాతే అగ్నే
దీద్యాసం ” ఇతి । అత్ర సమిద్ధృయే పాయస్సాహతి శబ్దోధ్యాహృతః ।
హే అగ్నే అనయా సమిధా ప్రదీప్తస్త్వం మే మదర్థం దీదిహి దీప్యస్వ । తవ దీప
యితా హవని త్వత్ప్రసాదాత్ దీప్తో భూయాసం । కల్పః । అథా హవనీయ
ముపలిప్యతే “ వసుమా యజ్ఞో వసీయా భూయాసం ” ఇతి । అయం య
జ్ఞస్త్వత్ప్రసాదాత్ వసుమా ధనవా అహమపి త్వత్ప్రసాదాత్ వ
సీయా వసుసు క్తరో భూయాసం । కల్పః । ఆగ్నిపావమూనీభ్యాం గాహా
వత్యముపలిప్యతే । అగ్నే ఆయుగ్షిపవసే ౭ గ్నేపవస్వేతి । పాఠస్తు “ అ
గ్నే ఆయుగ్షిపవస ఆసువోజామిషిజ్ఞానః । ఆరేబాధ స్వదుచ్చువాం ।
అగ్నేపవస్వస్వపా అసేవర్చ స్సవీయః । దధతోష్వగ్ రయిం మయి ”
ఇతి । హే అగ్నే పుత్రపౌత్రాదియుక్తానాం స్తాకమాయూషిపవసే శోధ
యసి అవన్యత్పుంపరిహరసేత్యర్థః । మో అన్త్యభ్యం ఊజాం బలం ఇషమన్న
జ్ఞాతిసమంతాత్ సుపప్రేరయ దేహీత్యర్థః । దుచ్చువాం వైరిసేనాం అరే
నూరేబాధస్యనిరాకురు । సకారావ్రోపశ్శబ్దైకర్తృవాచీ । శోభనమనల్ల క
ర్తృయస్యాసాస్వాపాః । హే అగ్నే త్వం స్వపా అసి అస్మాక పవస్వ శోధ
య । మయి బ్రహ్మవర్చసం వ్యవహరసామర్థ్యం పోషం పుష్టిం రయింధన
జ్ఞాపావయ । కల్పః । అథ గాహావత్యముపలిప్యతే “ అగ్నే గృహపతేసు
గృహపతి రహంత్యయాగృహపతినా భూయాసగ్ సుగృహపతి మయా
త్వం గృహపతినా భూయా శ్మతగ్ హిమా మహ్యమముష్టే జ్యోతిష్మతం

తామాశిషమాశాసేఽముష్టా” ఇతి । అముష్టా ఇతి యావన్తోఽస్యపుత్రా
జాతాభవన్తితత్తవ ఇత్యన్తరఇతి । యద్యప్యత్ర తామాశిషమాశాసే తన్త
నే జ్యోతిష్కృతీం తామాశిష మాశాసేఽముష్టే జ్యోతిష్కృతీం ”
ఇత్యామ్నాయపాఠః తథాప్యదశ్యజ్జస్సోన్యత్పన్న పుత్రవిహ్వలత్వాత్తన్తశ
బ్జస్య సుత్పన్నపుత్రవిషయత్వాచ్ఛాయం క్రమోఽన్యాయ్యిఇత్యభిప్రేత్య
శాఖాన్తరానుసారేణ సూత్రకారోమన్త్రంపపాఠ । అయం గాహణ ప
త్యోఽగ్నిరస్మిన్ గృహేనర్వచా ధార్యమాణ త్వాత్ గృహపతిః ।
హేగృహపతేఽగ్నేగృహపతినా త్వయానుగృహీతోఽహం సుస్థుగృహపతి
భూయాసంత్యమపి గృహపతినా న్నయాపూజితః సుస్థు గృహపతిభూ
యాః । హేనుశబ్దో హేమంతవాచీనః సంవత్సరముపలక్షయతి । శతసం
వత్సరానగ్నిమిథానోఽహంతన్తవేలనుత్పన్నబహుపుత్రోత్పత్తయే జ్యోతి
ష్కృతీంతమత్పత్తిప్రకాశనసమగ్ధాంతామాశిష మాశాస అముష్టే ఉత్పన్న
బహుపుత్రాయ దేవదత్తాదినామకాయ జ్యోతిష్కృతీంతరిబుద్ధి ప్రకాశనస
మగ్ధాంతామాశిషమాశాసే । కల్పః “ కస్త్యాయనక్తినత్వావిముఞ్చతు”
ఇతియజ్ఞవిముఞ్చతీతి । కశబ్జః ప్రజాపతినూచచ్ఛే । హేయజ్ఞ పూర్వం
యన్య ప్రజాపతిఃత్వాంయునక్తియన్క్తవా సపవేదానీంత్వాంవిముఞ్చతు ।
కల్పః । అథాహవనీయేసమిధమాదధాతి “ అగ్నేవ్రతపతేవ్రతమచారిషం
తదశకం తన్నేరాధి” ఇతి । యజ్ఞరూపస్య వ్రతస్యపతే హే అగ్నే త్వ
త్ప్రసాదాదిదంవ్రతంచరితవానస్మి । తద్వ్రతం సమావయతుమశకంశక్తోఽ
భూవం । మదీయంవ్రతంఅరాధినన్మృద్ధమభూత్ । కల్పః । అథయజ్ఞ స్యపు
నరాలన్భం జపతి “ యజ్ఞోబభూవనఆబభూవ సప్రజజ్ఞేనవాప్యధేనదేవా
నామధిపతిబాభూవసో అస్మాగ్ అధిపతీకరోతు వయగ్స్యామవతయో
రయ్యాశాం” ఇతి । ఇదానీమనుష్ఠితోఽయంయజ్ఞో బభూవసమ్ముర్ణోఽభూ
త్ । సయజ్ఞ ఆబభూవ పునరప్యవృత్తౌభవతు । సయజ్ఞఃప్రజజ్ఞేఅస్మాగ్
అనుస్తాత్కాప్రజ్ఞాతవా । అతఏవాస్తద్భృహేసయజ్ఞోవాప్యధేపునర్లపు
నరనుస్తాసేన వధేతాం । సయజ్ఞోఽస్మాభిరిజ్యమానానాందేవానామధికం

పాలయితాభవతు । సయజ్జోఽస్తానవ్యధిపతీ అధిక మమస్తానస్య పాల
 కాకరోతు । వయమపితస్యయజ్ఞపురుషస్యప్రసాదాత్ రయీణాంయజ్ఞ
 సాధనానాంధనానాం వతయోభూయాత్మ । కల్పః । అథప్రాజుత్సక్రియ
 జపతి “ గౌమాగ్ అగ్నేఽవిమాగ్ అశ్వీయజ్ఞౌ నృవత్సఖాన దమిదప్రమృ
 వ్యః । ఇడావాగ్ ఏషా అసురప్రజావాగ్ దీ ఘోరయఃపురుబుధ్నః సఖా
 వాగ్ ” ఇతి । హేఅగ్నేపునరావర్తనాయప్రాధ్యమానోయజ్ఞ ఎతై వి-
 శేషణై విశిష్టాభూయాత్ । బహవో గావోఽస్య నీతిగోమాః । ఏవం
 అవిమాగ్ అశ్వీతియోజ్యం । నృవత్సఖా ఋత్విశ్రాపైమణమప్త్యే ర్యుక్తా
 దేవాః సఖాయోయస్యయజ్ఞస్యతాదృశః । సదమిత్యనైవ । సర్వేషా
 మప్రముష్యోఽనభిభవనీయః । ఇడావాగ్ అన్నవాగ్ ప్రజావాగ్ బహ్వప
 త్యుప్రదః । దీఘాంపుత్రం పునరనుస్తానాదవిచ్ఛిన్నః । రయః బహుధసౌ
 పేతః । పృథుబుధ్నః విస్తీర్ణమూలః, మన్తైష్వసుస్తానేషుచమూల భూతే
 మ్మవై కల్పరహితః । సఖావాగ్ అవికలంయజ్ఞం ద్రష్టుమిచ్ఛన్త్యామహత్యా
 విద్యత్సభాయాయుక్తః । అసుఃప్రాణిసోఽస్యాస్తీత్యసురః, హేఅసురప్రా
 ణవన్నగ్నేఏవపునరిప్రాధ్యమానోయజ్ఞ ఉక్తవి శేషణవిశిష్టాభూయాత్ *
 ॥ అత్ర వినియోగ సజ్జహం ॥

“ అగన్ పూర్వాగ్ న్యుపస్థానం సుభూభాగ్ నోరుపస్థితిః ।

ఇదం నిస్సారయేచ్ఛత్తుం సంజ్యోతిషాభిమర్శనం ॥

విస్తీర్ణదక్షిణావృత్తిస్సమహాతద్విపర్యయః ।

సమిధస్సమిదాధానం వసుపూర్వాగ్ న్యుపస్థితిః ॥

అగ్నే ఆయాత్రైభిమన్తై రపరాగ్నేరుపస్థితిః ।

కస్త్యాయజ్ఞపితౄణాం స్వాదగ్నే తద్వృతముత్సృజేత్ ॥

యజ్ఞైః పునరాంలచ్ఛంజపేద్ధోమాంస్తు గౌమతీం ।

షష్ఠేఽనువాకవతస్త్విత్త్యన్త్రాగ్నిపశ్చదశేరితాః ” ॥

అథ మీమాంసా.

॥ నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చింతం ॥

“ అగన్తా దేస్వర్గదేసా హేతూయద్వాప్రబోధితమ్ ।

అద్యోలిక్తీమేష్టమకస్యాపూర్వాకాక్షి తత్పతః” ॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్నాగ్రైశ్రుతౌ । అగన్త్యసువరిత్యేకః । అగ్నైర
హముజ్జేతి మనూజైషమిత్యపరః । తయోరుభయోః క్రమేణస్వర్గదేవౌ ప్ర
యోజకౌ । కుతః । తల్లిజ్జదర్శనాత్ । తథాసతిసాయణంశమ్ననివపేద్భృ
హ్మవర్చసకామ ఇత్యత్రస్వగాఁగ్నో రభావానామ్యూహఇతిప్రాప్తే
బ్రూమః । చోదితం యదపూర్వంతయైవఫలత్వేన అనుష్ఠేయతయా ఇతి
కర్తవ్యతాకాక్షాయక్తౌ । తతోమన్త్రీయోరపూర్వత్వంప్రయోజకం । త
థాసతి వికృతౌ అగన్త్య బ్రహ్మవర్చసం సూర్యస్యాహముజ్జేతి మనూజైష
మిత్యేవం మన్త్రీయోరన్యూహః ॥ * ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే పృథ్వీపాఠకే పఠ్యంనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యథా వై సమృతసోమా ఏవం వాసతే సమృతయజ్ఞా యద్దర్శపూ
ర్ణమాసౌ కస్యవాహదేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్యేవా న బహూనాం
యజమానానాం యోవైదేవతాః పూర్వగివరిగృహ్లాతి సపనాశోభూతే
యజత ఏతద్వై దేవానామాయతనం యదాహవనీయో ౭ న్తర్కాగ్ని ప
శూనాం గాహాపత్యోమనుష్యాణాసున్వాహర్యవచనపితౄణామగ్నిం
గృహ్లాతి స్వపవాయత న దేవతాగివరి॥౧॥

గృహ్లాతితాశో భూతే యజతే వ్రతేన వై మెహ్యోఽగ్నివ్రతప
తి బ్రాహ్మణ్యవ్రత భృద్వీరముపైష్యక బ్రూయాదగ్నవ్రతపతేవ్ర
తం చరిష్యామిత్యగ్నిర్వైదేవానాం వ్రతపతి స్తస్మాదవవ్రతిప్రోష్య వ్రత

మాలభతే బహిషాపూణామాసే వ్రతమువైతి వ తైస్సరమావాస్య
యామేతద్ధృతయోరాయతిన మస స్తీయన్తి పూర్వశ్చగ్ని రపరశ్చే
త్యాహుర్మనుష్యమ్॥ ౨ ॥

ఇన్నాన్వి ఉప స్తీర్ణమిచ్ఛన్తి కీముదేవా యేషాంనవావ సాన ముపా
స్తింహ్యోయిత్వమాణే దేవతా వసన్తి యవపం విద్వావగ్ని ముపస్త్ర
ణాతి యజమానేన గ్రామ్యాశ్చ పశవోఽవ రుధ్యాతరణ్యాశ్చే త్యాహు
యాన్యాగ్రామ్యానుస వసతి తేన గ్రామ్యానవరుం ధైయాదారణ్యస్యాశ్చాతి
తేసారణ్య సృదసాశ్వానుసవసే ష్టేతృదనత్యః స్యాదారణ్య స్యాశ్చాతి
న్ద్రియం॥ ౩ ॥

• వాతరణ్యమిన్ద్రియమేవాత్మన్త్యైయదసాశ్వానుసవసేత్ యోధు క
స్యాద్యదశీ యాచుద్రోఽస్య నశూనభి మన్యేతాహాశ్చాతి తన్నే
వాశీతం నేవానశీతం నతోధుకా భవతి నాస్య రుద్రః పశూనభి మన్యతే
వజ్రోవైయజ్ఞః యుత్ ఖలువైమనుష్యస్యభాత్రేవ్యోయదసాశ్వానుసవస
తి వజ్రైవసాతౌత్ యుధంభాత్రేవ్యగ్హన్తి॥ ౪ ॥

పరిమనుష్యా ఇన్ద్రియగ్ సాతౌ త్తీరిచ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం వ్రథముకాణ్డే పథప్రపాతకే సప్త
మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ఏతైష్వధ్విరనువాకై యాజమానమన్త్రాః పఠితాః । అథానువాక
పఞ్చకేనయాజమానబ్రాహ్మణముచ్యతే । తత్రాస్మిన్ ప్రమానువాకేదేవ
తాపరిగ్రహాదిర్విధీయతే । అహవసీయాదివ్యగ్నిష్వధ్వర్వర్యణాన్వాదీయమా

నేషు తస్మిన్నన్వాధానకాలే యజమానోఽచ్ఛిద్రకాణ్డే ఆమ్నాతా ఆ
 గ్నింగృహ్లామిత్యాదిమన్తాః జపేత్ । సోయందేవణా పరిగ్రహః, అసౌ
 చాపస్తవ్యసూత్రేవిస్తవ్యః । ఆపస్తమ్యోఽగ్నింగృహ్లామిత్యాదిమన్తాను
 చ్చార్వేదమాహ, ఆహవనీయేఽన్వాధీయమానేజపతిః ॥ ౨ ॥ నైరాగ్నిపశ
 వత్తతి మన్త్రముచ్చార్వేదమాహ, అన్తరాగ్నిత్వజపతీతి । ఇహవ్రజా ఇ
 త్యాదిమన్త్రద్వయముచ్చార్వేదమాహ, గాహాపత్యమితి । అన్వాధీయ
 మానమనుమన్త్రీయత ఇతి శేషః । అయంపితౄణామితి మన్త్రముచ్చార్వే
 దమాహ, దక్షిణాగ్నిమితి । అత్రాపిపూర్వవద్వాక్యశేషః । తమిషుందేవ
 తాపరిగ్రహం విధాతుమాదౌప్రస్తాతి “ యథావై సమృతసోమపవంవాప
 తే సమృతయజ్ఞాయద్దశపూర్ణమాసౌ కస్యవాహ దేవాయజ్ఞమాగచ్ఛ
 త్తి కస్యవానబహూనాంయజమానానాంయోవైదేవతాఃపూర్వస్య పరిగృ
 హ్లాతి సపవాశ్చోఘాతేయజతే” ఇతి । ఏకస్త్వికాలేసంహత్య ప్రాప్తాః
 సమృతాః సోమాః సోమయాగా ఏకస్త్విన్నేవ వసన్తరైబహూనాంయ
 జమానానాం సోమయాగాః సంహత్యప్రాప్యన్తే । పవమేవబహూనాం
 యజమానానామేతే దర్శపూర్ణమాసరూపాయజ్ఞా ఏకస్త్విన్నేవ వర్షణి
 సంహత్యప్రాప్యన్తే । దేవతాశ్చాగ్నిదయోయా ఏకైకస్య యజమా
 నస్య తాపవాన్యస్యాపి । తథానతిదేవానాంమనసిసజ్జటముత్పద్యతే త
 త్సంకటమహాశ్శబ్దేనద్యోత్యతే । దేవానాంపక్షపాతస్యా నుచితత్వాత్ ।
 కస్యయజమానస్యయజ్ఞం దేవాఆగచ్ఛన్తి । కస్యవాయజ్ఞంనాగచ్ఛన్తీతి
 మహాదేతత్సంకటం । తస్యసజ్జటస్యాంపరిహారః । బహూనాంయ
 జమానానాంమధ్యేయోయజమాన ఇతరేభ్యఃపూర్వంప్రప్యన్తో దేవతాః
 పరిగృహ్లాతి సయజన ఏతాః పరిగృహీతాః దేవతాః పరేద్యుర్యస్తుమ
 హాణి । నవసర్వేయజమానాః పరస్పరమాత్మర్యేణ ప్రథమం ప్రవర్త
 న్త ఇతి సదోషస్తదవస్థఇతిశబ్దనీయంపరిగ్రహమన్త్రీపాశేనేవ దేవస
 జ్జటస్యపరిహృతత్వాత్ ।* యాగస్యోద్దేశమాత్రత్వాద్దేవానామాగమన

* యాగస్యోద్దేశత్వాగమాత్రత్వాత్ ఇతికా.

మంత్రరేణాపిసోఽనుష్ఠాతుంశక్యతే । యోగసామర్థ్యేనవా బహువాని శరీ
 రాణి స్వీకృత్య తత్ర తత్ర సర్వత్రాగమిష్యత్తితిమణ్విపరిహారంభగవాన్
 బాదరాయణోదేవతాధికరణే, విరోధః కర్మణీతిచేన్నానేక ప్రతిపత్తిద
 శ్చనాదితి స్మారాయామాస । కింబహునా అస్యవాక్యస్య దేవతాపరిగ్ర
 హ విద్యర్థవాదత్వాన్న కిచ్చిదేవానాంసజ్జాతమస్తి । దేవతా పరిగ్రహ
 ధానాం దేశవిశేషాణాం విధిమర్థవాదేమోన్నయతి “ ఏతద్వైదేవానా
 మాయతనం యదాహవనీయోఽన్తరాగ్ని పశూనాం గాహాపత్యో మ
 సుమ్యాణామన్వాహార్యపచనం పితౄణాం” ఇతి । వసూర్నుద్రా నాది
 త్యానిస్త్రీణ సహదేవతా ఇత్యాహవనీయార్థమన్త్రలిక్తాదాహవనీయో
 దేవానాంస్థానం । అన్తరాగ్నిపశవఇతి మన్త్రలిక్తాదాహవనీయ గాహా
 పత్యయోమేధ్యం పశూనాంస్థానం । ఇహాప్రజావిశ్వరూపా రమన్తామితి
 మంత్రలింగాగ్నాహాపత్యోమసుమ్యాణాంస్థానం । అన్వాహార్యఃపచ్యతేఽ
 స్మిన్నితిఅన్వాహార్య పచనోదక్షిణాగ్నిః । అయంపితౄణామగ్నిరితిమన్త్ర
 లింగాదసోపితౄణాంస్థానం । † దేశమున్నీయతేషాదేశేష్వపస్థితస్య దేవ
 తాపరిగ్రహంవిదధాతి “ అగ్నింగృహ్లాతి స్వపవాయతదేవతాపరిగ్ర
 హ్లాతి తాశ్చోభూతేయజతే” ఇతి । స్పష్టార్థః । మన్త్రేణయజ్ఞరూప వ్రత
 స్వీకారం విధాతుంప్రస్తాతి “ వ్రతేనవై మేధ్యోఽగ్నివ్రతపతిబ్రాహ్మ
 ãవ్రతభృత్” ఇతి । వక్ష్యమాణమన్త్రపాఠరూపేణ వ్రతస్వీకారేణైవ
 వ్రతపతిరయమగ్నిః మేధ్యోయాగయోగ్యోభవతి । బ్రాహ్మణశ్చయజమా
 నోవ్రతధారీభవతి । సమన్త్రీకవ్రతస్వీకారం విధత్తే “ వ్రత మువైష్యం
 బ్రూయాదగ్నివ్రతపతేవ్రతం చరిష్యామితి” ఇతి మన్త్రోయమతీతప్రశ్నై
 మమనామెత్యనువాకే (కాం౧| ప్ర౪| ఆ౧౦) సమామూతః । మన్త్రగ
 తం వ్రతపతిశబ్దం మన్త్రీతాత్పర్యశ్చవాచకప్రే “ అగ్నివైదేవానాం
 వ్రతపతి ప్రస్తావనవ్రతిప్రోచ్య వ్రతమాలభతే” ఇతి । తిథివిశేషేణ వ్రతా

† దేశవిధిమన్త్రా ఉన్నయేతికా.

పాయనస్యకాలవిశేషంవిధతై “ బహిషామాప్నోర్ణమాసే వ్రతముపైతి వ
 త్సైరమావాస్యాయామెతద్వైతయోరాయతనం” ఇతి, బహిషా బద్ధి
 రాసాదనేనూపలక్తితేకాలే, వత్సైర్వత్సాపాకరణేనూపలక్తితేకాల
 త్యర్థః । పతదుక్తం కాలద్వయ మెతయోస్థిధి విశ్వైతయో ర్వ
 తస్వీకారయో రుచితం స్థానమితి శాఖాన్తరప్రసిద్ధిః । అథోప స్తరణం
 విధతై । అధ్వర్యుర్యదాదభే రాహవనీయగాహావత్యో పరిస్తృణాతి
 తదానీనుచ్చిక్రకాణ్డపతితస్య ఉభావగ్నీఉపస్తృణుతఇత్యాది మాస్త్రీస్య
 యజమానేనజపఉపస్తరణం । అథచాధ్వర్యుకర్తృకం పరిస్తరణం । తదిద
 మస్త్రీకాణ్డేవిదధాతి “ ఉపస్త్రీర్యఃపూర్వశ్చాగ్ని రపరశ్చైత్యాహుః”
 ఇతిపరోక్తికథనేనవిధిప్రకల్ప్యతే । విహితముపస్తరణముపపాదయతి “ మ
 నుష్యాఇన్వా ఉపస్త్రీర్ణమిచ్ఛన్తికిముదేవాయేషాంనవావసానముపాస్త్రిం
 చోఽప్యయత్యుమాణేదేవతావసన్తియపవంవిద్వాన్గ్నిముపస్తృణాతే” ఇతి ।
 ఇన్వాఇతినిపాతత్రయసముదాయోఽపిశబ్దార్థంబ్రూతే । తత్రదరిద్రామను
 ష్యా అపిశీతవాతాది పరిహారాయ తృణాదిభిరాచ్ఛన్నం గృహమిచ్ఛంతి,
 మహాప్రభావా దేవాఉపస్తరణమిచ్ఛన్తితికిముపక్తవ్యంయేషాందేవానాం
 ఇచ్ఛానుసారేణ తదా తదా తత్రతత్ర నవావసానం నూతనగృహం నిష్పా
 ద్యతే యోయజమానపవందేవానామిచ్ఛానుసారేణ విద్వాన్గ్నిముపస్తృ
 ణాతి అస్తి న్యజమానే పరేమ్య ర్యత్యుమాణేనతి పూర్వేమ్యస్తత్సమీపే
 హవిభూజోదేవతానివసన్తి । ఆరణ్యంసాయమత్నాతి సూత్రకారేణయ
 దరణ్యధాన్యభోజనముక్తం తదిదంవిధానుంప్రస్తాతి “ యజమానేన గ్రా
 మ్యాశ్చ పశవోవరుధ్యా ఆరణ్యాశ్చైత్యాహు యగ్రామ్యా నుపవసతి
 తేనగ్రామ్యానవరుధై యదారణ్యస్యాశ్చాతి తేనారణ్యాన్యదనాశ్వానుప
 వసేన్జితృదేవత్యస్సాన్యతే” ఇతి, అత్రాయంవిచారః । కిం గ్రామ్యధాన్య
 స్సాన్యంభోక్తవ్యముతారణ్యధాన్యస్యవా । అథవాభోజనమేవవజనీయ
 మితి । తత్రారణ్యధాన్యభోజన పక్షమభ్యుపేత్యేతరపక్షద్వయమపొద్యతే ।
 పశవోహిద్వివిధాః గ్రామ్యాఆరణ్యాశ్చ । గవాశ్వాజావి పురుషగదభో

శ్రీ రస్తు.

కాతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

మా. అ. పై.

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, కాశీపతిశాస్త్రులువారి కొమారులు, సా }
హుకార్ అశ్వశాస్త్రులువారు మైసూరుకోట.

౫ ౬ ౦

రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, కప్పగంతుల రామశాస్త్రులువారు, కాకి }
నాడ చేయించినది, మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, వెంపటి }
సాగ్గి చిత్తస్వప్నస్థాప్తార్యమసర్వతోముఖయా }
జులుగారు, మచలీపట్నం చందా గికి

౧౦ ౪ ౦

రెండవసంవత్సరంబాబతు చందాదారులవలన

జమఅయిన పైకము.

శ్రీ||ఉ, తీర్థమేల్ తిరునారాయణ అయ్యంగార్ల వారు మే }
లుకూట.

౩ ౬ ౦

శ్రీ||ఉ, మడ్డంబి-శ్రీనివాసయ్యంగార్ల వారు. బి. ఏ. మహా }
రాజాన్ కాల్చిడ్ ఫస్టు అసిస్టెంట్ మాస్టర్ మైసూరు.

౩ ౬ ౦

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, తోగిరె సూర్యనారాయణశాస్త్రులువా }
రికుమారులు గంగాధరశాస్త్రులువారు కెంపనం }
జమాంబా అగ్రహారం మైసూరు.

౩ ౬ ౦

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, బుల్సుపాపయ్యశాస్త్రులువారు, అయిన }
వల్లి అములాపురం తాలూకా గోదావరి డిస్ట్రిక్టు, }
మకాంకాకినాడ.

౩ ౬ ౦

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, గాడపల్లి రెడ్డయ్యగారు, కాకినాడ.

౩ ౬ ౦

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, తోలేటి లక్ష్మీనృసింహంగారు, కాకినాడ.

౩ ౬ ౦

మ||రా||శ్రీ, బ్ర||శ్రీ, నంజూరి రామయ్యగారు, కాకినాడ.

౩ ౬ ౦

